Dünya Jeopolitiğinde Türkiye

Editör
Prof. Dr. Hasret Çomak

hiperlink

Hiperlink Yayınları: 23

Yayıncı Sertifika No: 16680
ISBN: 978-9944-157-21-6
1. Baskı: Temmuz 2011

Editör: Prof. Dr. Hasret Çomak
Genel Yayın Yönetmeni: Doğan Selçuk Öztürk
Dağıtım - Pazarlama: Yusuf Günbaş
Kapak Tasarım: Yunus Karaaslan
İç Tasarım: Çelebi Şenel
Baskı-Cilt: NetCopyCenter (Tel: 0212 249 40 60)

hiperlink

Adres: Mumhane Cad. Murakıp Sok. Avcı İş Merkezi
No: 13 Kat: 2-3 Karaköy/İstanbul
Tel: 0212 293 07 05-06 Faks: 0212 293 56 58
www.hiperlink.com.tr / info@hiperlink.com.tr

DÜNYA JEOPOLİTİĞİNDE TÜRKİYE

Editör:
Prof. Dr. Hasret Çomak

hiperlink

ÖNSÖZ

“Dünya Jeopolitiğinde Türkiye” konulu eserimiz, dünyamızda jeopolitik güç merkezlerinin yeniden yapılanması karşısında ülkemizin jeopolitik konumunu yeniden belirlemeyi ve değerlendirmeyi esas almaktadır. Türkiye aynı zamanda, jeokültürün kesişme noktasında bulunmaktadır.

Türkiye, küresel ve bölgesel güvenlik sorunlarının yaşandığı Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu ile çevrelenmiştir. Bu durum, Türkiye’yi hem önemli bir aktör haline getirmekte, hem de bu bölgelerde çıkarları olan özellikle gelişmiş ülkeler açısından “vazgeçilmez” yapmaktadır. Diğer başka deyişle, Türkiye, bu sorunlu bölgeler açısından bir “bölgesel güç” kimliği ile varlığını sürdürmektedir.

SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu ve bu Topluluğun üyesi ülkelerin siyasal rejimleri açısından da Türkiye’nin sahip olduğu ekonomik, kültürel ve siyasal olanaklar, bu ülkeler için Türkiye’yi önemli bir stratejik konuma yerleştirmektedir. Bu gelişme Türkiye’nin bir “bölgesel güç” olma özelliğini pekiştirici bir rol oynamaktadır.

Türkiye bölgesinde, siyasal, askeri ve ekonomik istikrarın gelişmesinde ve sürdürülmesinde önemli rol üstlenmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’nin “bölgesel bir güç olma” özelliği ve önemi, jeopolitik amaçları ile birebir örtüşmektedir.

Tüm bu faktörlerin yanında, bilindiği üzere jeopolitik milli hedeflere, jeostrateji ise stratejik hedeflere uygulanacak stratejileri belirlemektedir. Bu eserimiz; Türkiye’nin jeopolitik konumundaki çok önemli gelişmeleri milli hedeflerimiz çerçevesinde incelememize ve irdelememize olanak sağlamaktadır.

Bölümümüzün daha önce yayınladığı “Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış”, “Bölgesel Politikalar”, “Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar ve Yeni Gelişmeler” ve “21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi” eserlerinden sonra yayınlanan bu eserimize pek çok değerli bilim insanımız katkıda ve destekte bulunmuştur. Bu eserimize

makaleleriyle katkıda bulunan Sayın Büyükelçi (E.) Prof. Dr. Ali Engin OBA'ya, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün değerli öğretim elemanları; Yrd. Doç. Dr. Zafer YILDIRIM, Yrd. Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Arş. Gör. Derya ÖZVERİ, Arş. Gör. Itır ALADAĞ GÖRENTAŞ, Öğr. Gör. Ayşegül GÖKALP, Arş. Gör. Bilge ERCAN, Arş. Gör. Arda ERCAN, Arş. Gör. Göknil ERBAŞ, Arş. Gör. Seda GÜL ve Arş. Gör. Mehlika Özlem ULTAN'a, ayrıca bölümümüz dışında bu çalışmamıza değerli makaleleri ile katkıda bulunan Prof. Dr. Oktay ALNIAK, Amiral (E.) Ergun MENGİ, Prof. Dr. Cengiz OKMAN, Doç. Dr. Atilla SANDIKLI, Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK, Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY, Yrd. Doç. Dr. Necati İYİKAN, Yrd. Doç. Dr. Elgiz YILMAZ, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Öztürk, Dr. Sertif DEMİR, Dr. Zeynep GÜNEY, Mesut ŞÖHRET, Levent FİDAN ve Pınar ELBASAN'a sonsuz teşekkür eder, engin saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

Kocaeli, Mart 2011

21. YÜZYIL GÜÇ MERKEZLERİ VE STRATEJİK YAKLAŞIMLAR

CENGİZ OKMAN[1]

1 Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

I. Teorik Çerçeve Üzerine

Genel bir kavram olarak "güç" bir iş yapabilme -etki yaratabilme- kapasitesini ifade eder[1]. Bu etki yaratma hususunun sosyal bilimler alanında ele alınışı ise pozitif bilimler alanındaki örneklere nazaran büyük farklılıklar gösterir[2]. Burada söz konusu olan bir "organizma" ile onun içine oturduğu çevre arasında bağlantı kurmaktır. Bu organizma herhangi bir sosyal birim (birey, boy, aşiret, kabile vs.) olabileceği gibi ulusal devlet de olabilir. Söz konusu sosyal birim, en yaşamsal işlevi olan çevreye (iç-dış) uyum sağlamak (amaçlarına ulaşmak) için sahip olduğu olanakları (imkân ve yetenekleri) değerlendirme durumundadır. Bu "çevre" faktörü ise tabiat halinden başlayarak zaman içinde çeşitli yapısal ortamları önümüze çıkarır.

Bu imkân ve yetenekler kavramı, potansiyel ve kapsamlı bir faktör olarak "güç" olgusu ile ifade edilir. Hans Morgenthau'nun[3] ifadesiyle güç "diğer insanların beyinleri ve hareketleri üzerinde aradığımız etkiyi yaratma imkân ve yeteneği" olarak ifade edilir. Bizim açımızdan "aranan etki" ağırlıklı olarak[4] ulus devlet birimine referansla ele alınacaktır. Bu anlamda "güç" devletin belirli dış politika hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla diğerleri üzerinde yaratmak istediği etkilerde bir temel dayanak/vasıta potansiyel ve fiili aracı olmaktadır[5].

Bir ulusal güç hangi elementlerden oluşur? Ulusal güç kavramı bir ulus devleti oluşturan nicel ve nitel karakterli faktörlerin bir sistemsel sentezidir. Ve bu kavram devleti oluşturan tüm elementleri kapsar[6]. Bir ulusal stratejinin hazırlanmasında bu faktörler -kantitatif açıdan miktarlar neyi

gösterirse göstersin- mutlaka sınırlayıcı etkenler ışığında göz önüne alınma durumundadırlar[7].

II. Bölgesel ve Küresel Güç Merkezleri Üzerine

Devletler açısından bakıldığında “bölgesel güç” kavramı genel olarak “ulusal hedefler ve politikalarının ağırlıklı olarak belirli bir bölge üzerinde yoğunlaştığı” aktörleri ifade eder. Bunların etki alanları, topyekûn imkân ve yeteneklerine bağlı olarak sınırlıdır. Bu gibi devletlerin sadece hedef perspektifleri değil, bundan da öteye yaptırım spektrum ve olanakları da sınırlıdır[8]. Genelde Latin Amerika, Afrika ve belirli Asya ülkeleri bu gruba girer. Ancak bunun çok genel bir açıklama olarak kabul edilmesi gerekir, zira etki ve hedefler alanının geniş olması sadece devletlerin kendi imkân ve yetenekleri ile doğrudan bağlantılı bir konu değildir[9].

Bölgesel güçler tarihsel bir perspektifte göz önüne alındıklarında bunların çoğunlukla “içe dönük” ve güvenliklerini ağırlıklı olarak karalarla sınırlı bir zeminde algılayan devletlerden (politik birimlerden) oluştukları görülür. Bunlar politik, askeri ve stratejik açılardan “kara mantalitesine” sahip devletler olarak nitelendirililirler[10]. Böyle bir tutumun sonucu “vizyon darlığı” olarak ifade edilir.

Küresel güç kavramı ise öncelikle bir “perspektif genişliği” ve buna uygun olarak da hedef ve sistem genişliği vizyonunu ifade eder. Bu tip ülkeler ulusal çıkarlarını küresel düzeyde hedefler ve girişimlere bağlamışlardır. İmkân ve yeteneklerini de dolaylı ve doğrudan yollardan böyle bir anlayışa uygun olarak geliştirmeye çalışmışlardır. Bu tip ülkelerde hâkim politik/stratejik tutum da bu şekil bir tutuma uygun olarak “maritime/denizci” bakışlı olarak ifade edilmiştir[11]. Bu tip ülkelerin tüm yapısal yönleri ile dışa ve mümkün olduğu kadar geniş alanlara yönelmeleri söz konusudur. Buna uygun olarak hedef ve etki yaratma perspektifleri de geniştir. Bu tip devletlere en uygun örneklerin başında geçmişte İngiltere[12] ve 20. yüzyılda da ABD[13] gelmektedir.

III. Geçmişten Günümüze Güç Merkezlerinin Tarihi Değişimi Üzerine

Bu açıdan gelişim -başlangıçtaki açıklamaya uygun olarak- "toplumların organik birimler olarak zaman içinde a) çeşitli çerçevelerde şekil değiştirmeleri ve b) her aşamada çevreye uyum gayretlerinin ifadesi olmaktadır.

Bu açıdan, erken aşamalardan itibaren topluluklar zaman içinde aşiretler/boylar, kabileler, ufak krallıklar doğrultusunda nicel ve nitel yönlerden devamlı bir değişim ve yeni yapılanma biçimlerine doğru değişim ve gelişim süreci içinde bulunmuşlardır. Bu sürecin her aşamasında yaşamsal önemde işlevsel yaklaşımların başında "çevreye uyum" gayretleri gelmiştir. İç ve dış çevreye uyum toplumsal yaşamların birer temel parçası olmuştur.

Ancak, burada belirttiğimiz tip toplulukların hâkim olduğu dönemlerde konumuz açısından göze çarpan bazı özellikler vardır. Buna göre:

a) Bu erken dönemlerdeki topluluk düzenlerinin hepsi işlevsel ve yapısal farklılaşma bakımlarından basit/ilkel örneklerdir[14].

b) Dış çevre konseptleri ve bununla bağlantılı beklentileri gayet dardır. Daha çok fiziki açıdan anlam ifade eden çevre anlayışları dar alanlarla sınırlıdır.

c) Bunlarla yakından ilgili olarak değerleri, beklentileri ve genel ilgileri çoğunlukla içe kapanıktır. İçe dönük bu yapılarda politika bile içe dönük bir anlam taşır. Dış politika kavramı ise uzun dönemler boyu yoktur.

Burada nispi değişim yavaş yavaş krallıkların ortaya çıkmaya başlamaları ile kendini göstermiştir. Bu dönemlerde gittikçe artan bir şekilde ilgi duyulan çevrede nispi bir genişleme ve daha geniş bir çerçevede değiş tokuş (mübadele) süreci gelişmeye başlamıştır.

Ancak dış politika -en gelişmiş krallıklar dönemlerinde bile- başta kral olmak üzere belirli grupların ilgi ve uğraş alanı olmaya devam etmiştir.

Bu açıdan özellikle Orta Çağ Avrupası krallıkları çerçevesinde süratlenen bir değişim gözlenmiş ve 1648 Westphalia Anlaşması ile bu konuda

sistemsel açıdan adeta bir dönüşüm noktasına gelinmiştir. Bu tarihten itibaren siyasi açıdan her yönüyle devlet denen birimlerin küresel hâkimiyeti ortaya çıkmaktadır. Bugünün devletler hukuku süreci de bir bakıma bu sırada başlamaktadır. Bu süreç, tarihin seyri içinde adeta atlamalar halinde gelişmelere ivme kazandıran şu gelişmelere de zamanla sahne olmuştur: a) Aydınlanma Çağı, b) Sanayi Devrimi, c) Teknolojik patlamalar ve bu paralelde, d) İdeolojik ve toplumsal açılımlar.

Bu şekilde 19. yüzyılda -özellikle 2. yarısından itibaren- artık küresel düzeyde hareketlilik söz konusu olmaya başlamıştır. Asrın başında Napolyon Harpleri ile birlikte devletlerin sayılarında artış eğilimleri ve yönetim sistemleri anlayışında da çeşitlilik gözlenmeye başlamıştır. Artık küresel çaplı bir ortamda çeşitli siyasi ve sosyal yapılarda devletler hâkimdir. Dış politika anlayışı konusunda da en önemli gelişmeler bu asırda kendini göstermektedir[15].

Konumuz açısından ele alındığında bu asırda da devletler, aynen yukarıda belirttiğimiz gibi, a) iç yapısal alanda köklü değişimleri sürdürme ve b) dış çevrede de uyum arayışı içinde bulunmaktadırlar. Ancak artık, a) iç talepler devamlı artan bir şekilde dışa dönük olmaya, b) devlet şekli ne olursa olsun hükümetler artan bir şekilde bu yönlerden iç talepleri karşılamaya cevap vermeye başlamışlar ve c) çevreye uyum gayretlerini de bu çerçevede şekillendirmeye gayret eder hale gelmişlerdir.

İşte konumuz açısından bu gelişmenin en önemli yönü, bu ortamda devletlerin “dış çevrede hareket kuralları” üzerinde düşünmeye başlamaları olmuştur[16]. Dış çevreyi küresel çapta göz önüne alarak yapısal analizlerde bulunmaya çalışmışlardır. Bunun fiili dış politikada anlamı “devletlerin birbirlerine karşı politik yönelişlerinde adeta belirli -ve yapısallaşan- bir görünüm arz eden davranış biçimlerine uymaya çalışmaları” olmuştur. İşte “temel yapısal sistemler” bu çerçevede geliştirilmiştir. 19. yüzyıl bunun ilk örneğini, ünlü “klasik güçler dengesi=BOP” sistemi ile vermiştir. Bunu daha sonraki yüzyılda “iki kutuplu” düzen anlayışı izlemiştir. Bunları -varsayımsal çerçevede de olsa- 8 adet diğer tip yapılar izlemektedir[17].

Sistemlerde “sona ermeler” ise daima “geçiş ortamı” kavramı ile ifade edilen yapısal durumlar/düzenler kastedilmektedir.

İşte güç merkezlerinin tarihi değişimi “devletlerin belirli yapısal düzenlere referansla” ifade edilme durumundadır. Belirli yapısal dönemlerde kurallara en etkili ve verimli bir şekilde uyan devlet veya devletler diğerlerine nispeten sistem üzerinde hâkim güçler olacaktır. Bu bakımdan önemli olan politikaların -ve bunlarla bağlantılı stratejilerin- hedeflere en uygun (etkili) ve en az maliyetli (verimli) olacak şekilde belirlenmesidir[18]. 19. yüzyılda İngiltere bu açıdan nispeten en başarılı devlet sayılabilir[19].

20. yüzyılın ikinci yarısındaki belli başlı çalışmalara bakacak olursak bunların güç dengeleri ve istikrar konularını içinde bulundukları yapısal koşullara göre ifade ettiklerini görüyoruz.

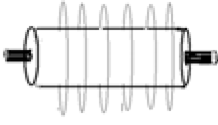
Örneğin Hartmann[20], güç merkezleri olarak ABD, SSCB gibi devletleri ön planda ve Avrupa güçlerini de ikinci planda ele almış ve diğer alanları (Asya ve III. Dünya) da dereceli olarak ifade etmiştir. Morgenthau da istikrar ve denge konularına aynı mantıksal çerçevede değinmekte ve Kissinger “meşruiyet teorisini” bu mantığa uygun bir ortam için geliştirmektedir[21].

Bunların hepsi dengeleri ve güç odaklarını “iki kutuplu” olarak ifade edilen sisteme (uluslararası yapı şekline) referansla açıklamaktadırlar.

Bu tip yaklaşımda genel olarak ulusal güç “zorlayıcı ve şiddet potansiyeli taşıyan” faktörlere ağırlık vermektedir. Çünkü çevresel koşullar ve iç beklentiler ve talepler bunu gerektirmektedir. Politikalar ve bunları uygulamada yönlendiren stratejiler de bu çerçevede oluşturulmaktadır: I-II-III (A-B-C) tip caydırıcılık politika ve bunlarla bağlantılı askeri stratejiler iki kutuplu düzenin hasmane rekabet esasına dayanan uygulamaları olmaktadır. Bu nedenledir ki Soğuk Savaş yapısal ortamının güç merkezleri genelde Doğu-Batı blokları ve karşılıklı ittifak merkezleri olmaktadır[22].

Ekonomik açıdan da durum aynı tabloyu yansıtır. Küresel sorunlar ve tehditlerin algılanma ve ele alınışları da bu tabloya uyar.

Sonuç olarak güç "bir endüksiyon makarası analojisi etrafında oluşturulan manyetik alan analojisi" ile, bir yapısal ortamda -ve söz konusu ortamın sistemsel kurallarına uygun olarak- devletlerin oluşturacakları etkilerin potansiyel kaynağı olmaktadır[23].

Güç merkezleri ise, karşılıklı olarak üretilen etkilerin (ve bu surette oluşan etki alanlarının) birbirlerine göre pozisyonları ve ağırlıklarını temsil etmektedir. Yakın geçmişe kadar bu merkezleri belirli devletler ve bunlar arasında oluşturulan bağlantılar temsil etmektedir. Günümüzde ise bu salt devlet ağırlıklı merkezler ve alanlar (ortamlar) anlayışlarında değişmeler görülmektedir. Bu da uluslararası politika sahnesindeki aktörlerin sayılarında ve niteliklerindeki (sistemsel ağırlıklarındaki) artışın sonucu olmaktadır.

IV. Değişen Yapısal Ortam ve Devletlerin Değişen Pozisyonları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu yapısal ortamda ortaya çıkan önemli bir değişim çeşitli işlevsel alanlarda "hükümetler arası" aktörlerin sayılarındaki hızlı artış olmaktadır. Bunlar çoğunlukla BM ile bağlantılı olarak ekonomik ve finansal alanlarda kendilerini gösteriyorlar[24].

Bunlar BM sistemine entegre edilerek uluslararası alanda işlevsel dinamiklere zaman içinde hâkim olmaya çalışıyorlar[25]. Artan ihtiyaçlara paralel olarak daha değişik işlevsel (çoğunlukla bölgesel düzeylerde) kuruluşların sayıları da artmaktadır.

Bunların uluslararası politika alanındaki işlevleri de zaman içinde artarak belirginleşmektedir. Bu açıdan politik süreçler üzerinde işlevleri ve etkileri şu başlıklar altında özetlenebilir[26]:

- Açık düşmanlıklardan kaçındırma ve askıya alma işlevleri,
- Kaynakların dağılımında meşruluk sağlamaya yönelik etkiler,
- Karşılıklı kazançlar sağlamaya yönelik olarak karşılıklı ödünler kabul ettirmeye yönelik etkiler,
- Genel standartlar tespit edip uygulamayı sağlayıcı etkiler,
- Programlı ve yapısal genişlemeyi sağlayacak etkiler... gibi.

Aynı dönemde ortaya çıkan ve son 20-30 yıl içinde ivme kazanan diğer bir kurumsal yapılanma da hükümetler dışı alanda görülmektedir. Hemen hemen her konuda -ve her konuda ayrıntılar halinde- birçok “resmi olmayan” kuruluşlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar günümüz terminolojisinde NGO (hükümet dışı organizasyon) terimi ile ifade edilmektedirler ve sayıları 10.000’e yaklaşmaktadır[27]. Bunlar gereğine göre aralarında koalisyonlar, şebekeler oluşturarak uluslararası politika süreci üzerinde yaygın etkiler yaratır hale gelmişlerdir ve bu etkiler bazı örneklerde önemli boyutlara ulaşmıştır[28].

Bu ortamda etkileri artan diğer bir kurumsal hareket de uluslararası alanda faaliyet gösteren “çok uluslu şirketler” olmaktadır. Bunlar da kendi işlevsel özelliklerine göre uluslararası politika alanında (özellikle enerji ve finans konularında) etkiler yaratmaktadırlar.

Bir ikilem üzerine: Yeni devletler ile beraber uluslararası politika alanında roller oynamaktadırlar. Bu ortamda uluslararası hukuk normları ve kuralları da devletler üzerine sınırlamalar empoze edecektir -ve sonuçta hareket serbestilerini sınırlayacak şekilde geliştirilmeye devam etmektedir (özellikle kuvvet kullanımı alanında). Bu durumda genel -ve belki de dikkatsiz- bir bakışla devletlerin uluslararası gelişmelerdeki nispi etkilerinin azaldığı iddia edilse de sağlam bir analiz farklı bir gerçeği önümüze

çıkarmaktadır. Buna göre devletlerin hareket serbestileri birçok açılardan sınırlansa da, uluslararası alanda işlevsel ve yaşamsal önemlerinde diğer bazı açılardan artış da gözlenmektedir. Yeni küresel sorunlar ve tehditler dünya halkları üzerinde büyük sıkıntılar yaratmakta ve onları yeni beklentiler ve taleplere itmektedir. Bu açıdan "en deneyimli ve tarihsel açıdan yetenekli" kurumlar olan devletlerin daha fazla inisiyatif almaları istenmekte ve fiili hayatın gerçekleri açısından da bu gerekli olmaktadır[29]. Bu husus bir bakıma devletlerin nispi de olsa tekrar "merkezi bir pozisyon" kazanmaya başlamaları ile ifade edilebilir.

Nitekim, günümüzde tehdit algılamaları artan bir şekilde;

- Ekolojik/çevresel[30],
- Etnisite, yeni milliyetçilik,
- Fanatizm, terörizm,
- Enerji, kaynak,
- Toplu göç eğilimi... vs.

gibi konular etrafında odaklanmaktadır.

Bu yeni sorunlar sınırlı sayıda değil, aksine tüm ulusal yapıları ilgilendirmekte ve çözümleri de belirli aktörlerin değil tüm aktörlerin sorumluluğunda olan konuları kapsamaktadır. Bu klasik "ulusal güvenlik" kavramının bile yavaş yavaş "uluslararası güvenlik" kavramı ile bütünleşir hale geldiğini söyleyebiliriz.

Bu tip sorunlar ve tehditlere ek olarak günümüzde, geçmişten sarkan klasik karakterli anlaşmazlık ve sorunlar da varlığını sürdürmektedir (Orta Doğu, Orta Asya, Kafkaslar ve nispeten Balkanlar gibi). Bu durum devlet denen kurumların sorumluluklarının alanını genişletmekte ve yüklerini de ağırlaştırmaktadır.

Bu koşullar altında dünyada gayet karmaşık bir sorunlar-tehditler ve aktörler ilişkileri süreci gelişim halindedir. Sorunlar bu çerçevede hedeflere bağlanma durumundadır. "Etki" hedefle bağlantılı bir kavram olduğuna ve

hedeflere ulaşıldığı ölçüde derece ve nitelik olarak kendini gösterdiğine göre günümüzde bu açıdan önem arz eden aktörler;

- Yeni küresel sorunlar ve tehditler açısından rol üstlenebilecek ve oynayabilecek,
- Klasik ve yeni sorunlar arasında denge kurmada rol oynayabilecek,
- Topyekûn küresel istikrar ve dengeler üzerinde söz sahibi olabilecek

birimleri ifade edecektir. Sorunlar ve tehditler de büyük ölçüde farklılaşma olduğu (ancak buna rağmen klasik hattan belirli sorunların devam ettiği) göz önüne alınacak olursa bunlar üzerinde etkiler yaratabilecek aktörler de doğal olarak farklı gruplar halinde ortaya çıkacaklardır. Buna göre bazı durumlarda devletler mutlak rol oynarken (özellikle klasik grupta) diğerlerinde devletlerin yanı sıra farklı aktörler ön plana çıkabilecektir. Toplu etkiler birçok aktörün işbirliği ile yaratılacaktır.

Bu durumda, 21. yüzyılda güç merkezlerinin geçmişte olduğu gibi kesin hatlarla belirli aktörlere (devletlere) atfen belirlenmesi de kolay olmayacaktır. Klasik merkezler nispi pozisyonlar üstleneceklerdir. Çeşitli aktörlerin sahnede olduğu dinamik bir etkileşim ortamı söz konusu olacaktır.

V. 21. Yüzyılda Güç Merkezleri

Bazı ön tespitler:

1. Yukarıda belirttiğimiz açıklamaların ışığında günümüzde hiçbir devlet geçmiş yapısal dönemlere referansla ifade ettiğimiz şekilde bir güç pozisyonu işgal edemeyecektir.

2. Devlet denen aktörlere atfedilen güç kavramı bir nispi pozisyonel değerin ifadesi olacaktır. Bu pozisyonun sağlayacağı etkiler durumlara ve konulara göre değişiklikler gösterecektir (örneğin bir askeri tehdit karşısında ABD ve terörizm ve/veya ekolojik tehditler karşısında ABD)[31].

3. Geçmişten gelen trend üzerinde “büyük güç” olarak tanımlanan aktörlerin klasik tehditlere karşı çözüm arayışında önleme/çatışma imkân ve yetenekleri de genellikle politik/askeri stratejik kalıplardan biri ile sınırlı kalacaktır[32]. Bu da düşük profilli politik askeri yaklaşım denilen ve çoğu kez gerilla uygulamalarına da yer veren “uzatmalı çatışmalarla sonuca gitmeyi öngören” stratejik yaklaşımı içerecektir (Irak, Afganistan gibi). Bu koşullarda kuvvet kullanmanın ekonomik maliyeti artacaktır. Günümüzün ekonomik ve sosyal sorunları göz önüne alındığında bu durum bu güçlerin salt askeri vasıtalarla sonuca gitme imkân ve yeteneklerini sınırlayacaktır. Bu da klasik güç değerlendirme puanlamasında eksilten bir faktör oluşturacaktır.

4. Buna rağmen -klasik hatlarda sorunlar ve tehditler ortadan kaldırılamadığı sürece- zaman zaman zorlayıcı faktörlere başvurmak gerekebilecektir. Bu durum da -yukarıdaki ifadelerin ışığında- söz konusu aktörlerin karar organlarını çok düşündürecek ve çok daha dikkatli olmalarını gerektirecek bir ikilem (iki yönlü açmaz) yaratacaktır.

5. Tüm bunlara rağmen klasik güç merkezlerini oluşturan devletler ekonomik/finansal ve teknolojik açılardan en deneyimli -ve özellikle ortam sağlanabildiği takdirde- ve yeni sorunlara yaklaşımda etki potansiyelleri en fazla olan devletlerdir. Bunların, a) gerek çeşitli bölgesel kuruluşlarla işbirliğini koordine etme, b) gerekse yeni küresel sorunlar ve tehditlere karşı çok taraflı mutabakata dayalı politikalar geliştirme ve c) ana uluslararası kurumlarla (BM ve bağlantılı kurumları gibi) işbirliği halinde NGO’ların harekete geçirilmesi ve bunların özellikle yeni sorunlar ve tehditlere karşı desteklerinin sağlanmasında önemli sorumlulukları vardır: Bu sorumlulukları üstlenmede sonuç olarak en geniş çaplı çıkarları sağlayacak olanlar da bu aktörlerdir. Tüm organların önemi vardır ve harekete geçirilmeleri gerekir.

6. Gerek klasik güçler ve gerekse yeni aktörler açılarından en önemli göstergeler “ekonomik” faktörler yönüne ağırlık vermektedir. Bu faktörlerin

nispi önemi tarihsel zeminde en yüksek düzeydedir. Çünkü, günümüzde bu faktörlerin önemi sadece toplumların klasik anlamda artan taleplerinden kaynaklanmamaktadır. Bundan daha önemlisi üzerinde uyarıların gittikçe arttığı yeni küresel karakterli sorunlar ve tehditlerin çözümü de[33] büyük ölçüde bu faktörlerin geliştirilmesini ve tahsisini gerektirmektedir. Bu açıdan dünya ticaret dengeleri küresel istikrar açısından çok önem arz etmektedir[34].

7. Bu tespitler ışığında 21 yüzyılda küresel istikrar ve dengelerin sağlanmasında öncelikli olarak zayıf devletlerin stabilize edilmelerinin, en azından reaksiyoner tutumlardan ve bu tutumlara dayalı girişimlerden uzaklaştırılmalarının büyük rolü olacaktır[35].

Tarihin hiçbir döneminde rastlanmayacak kapsam ne nitelikte son küreselleşmeye açılan günümüz dünyasında “ufak/zayıf” devlet faktörü, geçmişte olduğu gibi zorlayıcı yöntemlerle kontrol edilip yönlendirilebilecek bir unsur olmaktan çıkmıştır. Bugünün sistemsel koşulları altında bunlar her türlü aktörün ve sonuç olarak küresel yapının iç unsurları haline gelmişlerdir[36].

Bu husus da öncelikli olarak geçmişten gelen belirli güç statü ve pozisyonlarına ve deneyimlere sahip günümüzün nispeten büyük güçlerinin -ve merkezlerinin- sorumluluğunda bir konu olacaktır. Bu gibi merkezlere, a) bireysel devletler olarak ABD, Rusya, her şeye rağmen Çin, b) günümüz koşullarında nispeten Japonya, Almanya ve bireysel alındıklarında İngiltere, Fransa ve c) aktörel gruplar olarak AB başta olmak üzere, Güneydoğu Asya birlikleri, OPEC ve derece derece diğerleri örnek olarak gösterilebilir.

Bu ön tespitler doğrultusunda 21. yüzyılda dikkatleri çeken merkezler arasında devlet olarak ABD ön planda görülmektedir. Bu aktör ile ilgili olarak:

1. Nispi düzeyi her şeye rağmen yüksek bir ekonomik potansiyele sahip bulunmaktadır. Bu potansiyeli sevk ve idarede en büyük avantajı sahip

olduğu işletmecilik (sevk/idare) deneyim ve yeteneğidir. Ancak küreselleşen dünyada bu potansiyeli çok hassas ekonomik/finansal zeminlerde harekete geçirilme durumundadır.

2. Belirli bir dönemdeki genel istikrar durumu ne olursa olsun bu ülke için en önemli denge/istikrar kaynağı belirli bir siyasi yapıya sahip olması ve bunu korumasıdır. Bu ortamda yürütme, yasama ve yargı sistemi, kurumları ile birlikte hâlâ temel kurucu ilkeler etrafında ve bu ilkeler üzerinde herhangi bir tartışmaya meydan vermeyecek şekilde ve birbirlerinin alanlarına tecavüz etmeden birlikte varlıklarını sürdürmektedir. Bu husus kurumsal dengelerin sürdüğü ölçüde iç istikrarın da temelini oluşturmaktadır.

3. Buna karşılık -özellikle dışta- siyasi yönlendirme açısından yapısal koşullara uygun bir etkinliği sağlamada dalgalanmalar gösterdiği görülmektedir. Bu husus Başkan Bush Yönetimi sırasında özellikle ortaya çıkmıştır. Buna göre -belli başlı Amerikalı otoritelerin de ifadelerinden anlaşılacağı üzere -sadece yanlı değil, bundan da öteye “tehlikeli” politik anlayış ve yöneliş gayreti söz konusu olmuştur[37]. Söz konusu görüşler “bir küresel hegemonya” senaryosundan bahsetmektedirler[38]. Tarihsel deneyimler tüm hegemonik yönelişlerin birer sonları olduğunu göstermiştir. Ancak günümüz yapısal koşullarında -teorik de olsa- bir hegemonik gücün yükselişi ve inişinin geçmişteki koşulları yaratması zordur; buna rağmen, böyle bir çıkış da iniş de -teorik açıdan- küresel düzeyde vahim sonuçlara gebedir.

Özellikle neo-conservatist çevrede[39] bir “Amerikan üstünlüğü” anlayışı söz konusu olabilir; ancak, bu akımın da -dış politika bakımından belirli göstergeleri olsa da- değişen ortamlara göre nüanslarını görmek mümkündür[40]. Aslında bu anlayışın temelinde güç üstünlüğünün tesisinin uluslararası ortamda istikrar ve barışın sağlanması amacına yönelik olduğu görüşü yatmaktadır.

Burada bir çeşit “tek taraflı misyon” anlayışı Amerikan dış politikası ile yukarıda belirttiğimiz teorik tespitler ve uyarılar arasında bir çelişki yaratmaktadır. Bu nedenle ABD’nin yönlendirici kapasitesini -etkili ve verimli bir şekilde kullanabilmesi için- daha çok taraflı ve mutabakata dayalı politikalara dayandırması gerektiğini kabul etmesi gerekecektir. Küresel sorunlarda artış bu yönde hızlandırıcı bir rol oynayacaktır.

Obama ile başlayan yeni dönem ise bu konuda bir değişimi öngörmektedir. Hiç olmazsa bu yönde irade açıklamaları yapılmaktadır.

4. Belki de son 20 yılın aksine, Amerika 21. yüzyılda uluslararası hukuk ve kurumların dengeleyici rollerine daha değişik bakma zorunda da kalabilecektir. Bu açıdan büyük bir entelektüel potansiyele sahip bulunmaktadır (akademik ve çeşitli araştırma kurumları ve programları). Bunun anlamı “maritime ağırlıklı” devlet perspektifini terk etmek anlamına gelmeyecektir. Ancak böyle bir perspektife uygun yönlendirmeler ve kontrollerin 19. yüzyılda -ve kısmen 20. yüzyılda- İngiltere’nin ve 20. yüzyılda bizzat kendisinin başvurduğu yöntemlerden çok daha farklı bir ortamda ve şekilde sürdürülme durumunda olduğunu kabul etme söz konusu olacaktır.

5. Ekonomik finansal denge ve istikrar konuları bu yüzyılda ABD için yaşamsal önem taşıyacaktır. Bu çerçevede AB’nin istikrarı ve çeşitli bölgesel kuruluşlar ve aktörlerin iş birliği -hasmane rekabet tutumu benimsememeleri- önem arz etmeye devam edecektir. Dünya serbest ticaret dengelerinin korunması da ABD (ve genelde Batı) için önem arz edecektir. Bu bakımdan zorlayıcı politikaların geri tepme hususu her konuda göz önünde bulundurulacaktır.

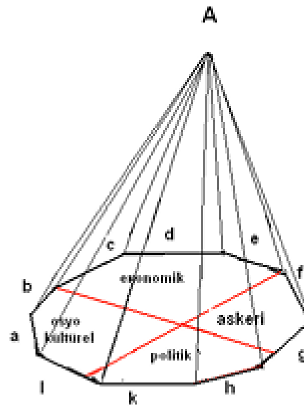
Avrupa’da tek bir devlet için, ABD’nin küresel açıdan arz ettiği hususlar söz konusu olmayacaktır. Ancak bir birlik olarak da Avrupa’nın 21. yüzyılda başlangıçtaki yükseliş ivmesini sürdürmesi zor görünmektedir. Artan küresel sorunlar ve potansiyel tehditler Avrupa için etkilerini arttıracaktır. Bunlar arasında ekolojik kaynaklı sorunlar, enerji ve ham

madde konuları, fanatizm psikozu ve -belki de en önemlisi- artan göç potansiyeli Avrupa'yı meşgul edecektir.

Bu sorunlara yaklaşımda Amerika'nın (tüm kıtasal kesimleriyle) aynı konular karşısındaki durumu Avrupa istikrarı ile de doğrudan bağlantılı olacaktır. Yine Avrupa istikrarı açısından Asya'daki ekonomik gelişmelerin büyük rolleri olacaktır. Çin başta olmak üzere buradaki ülkelerle koordineli hareket gereği her iki taraf için de hassas bir konu haline gelmektedir.

21. yüzyılda küresel düzeyde ekonomik hareketlilikten -bir bakıma belirli ölçülerde güç kaymalarından- bahsetmek mümkündür[41].

Ancak bu şekil kaymaların düzlemsel sorun ve tehdit gelişim mantığı ile algılanma ve yorumlanması gibi bir tutumun bizzat kendisinin -hem de mevcutlardan daha geniş boyutlarda- bir sorun ve tehdit (veya bu yönde bir motivasyon) kaynağı olabileceğini akıldan çıkarmamak gerekir[42]. Aksine gelişme nitelik ve boyutları ne olursa olsun konuya hacimsel sorun ve tehdit gelişim mantığı ile de bakmak gerekecektir. Yeni küreselleşme trendleri paralelinde herhangi bir yöndeki gelişmenin muhtemel etkilerini belirlemede bu husus önem taşır. (Bkz. Aşağıdaki şekil)

Şekil: *Düzeysel mantık sorunları ve tehditleri klasik çerçevede alır: a, b, c, d, e, f, g, h, k, l tehditleri gibi. Bunları aynen düzeye politik, askeri, sosyo-kültürel ve ekonomik-finansal ve/veya bunların*

kombinasyonları halinde taban üzerine aksettirir. Hacimsel mantık ise bu tabandan doğrudan oluşmayan birtakım yeni sorunlar ve tehditler içerir. Buna göre küresel bir hacim içinde çeşitli tehditler (bir A prizması içindeki ekolojik-çevresel, enerji-kaynak tabiatlı, etnisizm ve fanatik ve terörist eğilimler, göçler vs. şeklinde) herhangi bir devlet aktörüne doğrudan bağlı olmaksızın sistem içinde (A prizması yapısal ortamında) gelişirler ve devlet denen aktörler de dâhil olmak üzere diğer tüm aktörlerin (AB gibi) siyasi-ekonomik-askeri ve sosyal düzeylerine aksederler. Bu durumda bunlarla belirli bir tabandan bakmak ve/veya sınırlı tabanlardan hareketle mücadeleye kalkışmak bir kısır döngü içinde "amplification" etkisi yaratır.

Böylece 21. yüzyılda her türlü ekonomik ve bunlarla bağlantılı jeopolitik gelişmeler üzerinde düzlemsel senaryolar üretmek, uzun vadede istikrarı tam tersine etkileyecek bir seri sonuçları da beraberinde getirecektir.

Bu bakımdan 21. yüzyılda güç merkezleri üzerinde tespitlerde bulunurken (etki ve güç kapasitelerini belirlemeye çalışırken) bunlara kantitatif hesaplamalarla bir ilişki mantığı doğrultusunda yaklaşmak yerine bunların a) ne derecede koordinatif kabiliyete sahip olduklarına, b) hangi koşullarda eşgüdüm potansiyellerini (eğer varsa) harekete geçirebileceklerine ve c) entegrasyon süreçlerini ne şekillerde destekleme imkân ve yeteneklerine sahip olduklarına bakmak gerekecektir. Bölgesel kuruluşların güç potansiyelleri bu tarz sorulara verilecek cevaplarla belirlenme durumundadır. Aksi halde herhangi bir bölgesel oluşumun ulaştığı kapasitenin klasik güç hesaplamaları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılması bizzat kendileri aleyhine işleyecek sonuçlara giden kapıları da açacaktır.

Bu çerçevede yeni güç merkezlerinin oluşması mümkündür. 21 yüzyıl bu açıdan bir hareketliliğe sahne olma durumundadır. Ancak bu konuda öngörülerin -eğer buraya kadar ifade etmeye çalıştığım hususlara biraz olsun bağlı kalınmak söz konusu ise- örneğin bir Friedman modeline benzer çerçevelerde geliştirilmesi akıl jimnastiği açısından bile faydadan fazla zarar getirecektir[43].

VI. Türkiye Açısından Durum

Türkiye'nin önümüzdeki yüzyılda güç potansiyelini iki açıdan göz önüne alabiliriz. Birincisi klasik hesaplamalara -ve bunlara uygun değerlendirmelere- göre güç pozisyonu, ikincisi ise küreselleşen bir ortama uyum açısından sahip olduğu güç pozisyonu.

Birinci açıdan konuya yaklaştığımızda Türkiye'nin yeni yapısal ortama çok çeşitli sorunlarla gireceğini ve bunlara yaklaşımda bizzat kendi omuzlarına geçmiştekinden çok daha fazla yük bineceğini söyleyebiliriz. Hem jeopolitik konumu ve hem de özellikle sosyo-politik düzeni bunu gerektirecektir.

Konum olarak bugün dünyanın nispeten en kritik istikrarsızlık bölgesinde bulunmaktadır. Balkanlar, Kafkaslar/Orta Asya ve Orta Doğu bu açıdan en kritik problem alanlarıdır. Türkiye ise bu üç bölgeye doğrudan bitişik olan tek ülkedir: bu şekilde her bölge ile ilgili sorunlara ayrı ayrı muhataptır. Böyle bir konum da dünyada hiçbir aktör için söz konusu değildir.

Klasik açıdan da alsak devam eden sorunlar ve tehditler söz konusudur. Belirli koşullar gerçekleştiği ve/veya manipüle edildiği takdirde üç bölgenin her birinde -ve hatta teorik olarak bir anda ikisinde birden- çatışma durumlarına da muhatap olunabilir. Bu durumlar da çok çeşitli yönlerden gelişebilir.

Bu gibi -teorik açıdan da olsa- muhtemel gelişmeler karşısında en büyük açmaz, yükü büyük ölçüde kendi başına omuzlama durumunda kalması olacaktır. Bu bakımdan Türkiye -21. yüzyılın ilk 10 yılını idrak ettiğimiz şu dönemde- hâlâ anlaşmazlık/çatışma çözme politikaları ve stratejileri ile uğraşma durumunda kalacaktır.

Kantitatif açıdan imkân ve yetenekleri -özellikle belirli durumları karşılamak için- yeterli olabilir. Ancak böyle bir ortamda en önemli etken, politik destek ve moral olacağına göre -ve bu açıdan da genel bir zaaf hüküm sürdüğüne göre- bu gibi muhtemel durumların Türkiye için çok kritik durumlara yol açması kaçınılmaz olabilecektir. Diğer bir ifade ile politik imkân ve yeteneklerinin ulaştığı -özellikle iç ve dış psikolojik

sentez- Türkiye'nin güvenlik politikalarını ve stratejilerini çok hassasiyetle belirlemesini gerektirecektir.

Bu şekil bir düzlemsel açıdan bakmaya devamla, bu gibi düşünceler ve hesaplamaların Türkiye'nin daha bir müddet bazı güçlerle belirli limitlerin ötesinde çekişme- ve hatta devamlı uyuşmazlık- içine girme politik hareket serbestisine sahip olamayacağını gösterecektir. Bu klasik güç merkezlerinin başında ABD ve AB gelecektir. Bu çerçevede ABD'nin de Türkiye'den uzaklaşma gibi bir eğilimi benimseyebileceğini söyleyemeyiz. Her iki ülkenin dış politikalarına temel oluşturan tarihsel, ideolojik, kurumsal felsefeler tamamen farklı da olsa böyle bir ayrışma kolay kolay söz konusu olamayacaktır[44]. Nitekim Chalmers'in çalışmasında Amerika'nın küresel imparatorluk projesinin "merkez ülkesinin" Türkiye olduğunu söylemesi bu açıdan tamamlayıcı bir ifade olmaktadır[45].

Burada Türkiye'nin ekonomik zaaflarını dışta bu şekil inisiyatif eksikliğine bir mazeret olarak göstermemek gerekecektir.

Diğer taraftan hacimsel mantıkla küresel yapılanma paralelinde sorunlar ve tehditler yaklaşımıyla konuya eğildiğimiz an Türkiye'nin güç pozisyonu potansiyeli artmaktadır. Bu şekil yaklaşımda hedef objeler değiştiği için silahlı çatışma ihtimali taşıyan sorunlar ve tehditler nispeten arka plana doğru kayma durumunda kalacaklardır.

Bu açıdan yaklaşım perspektifi diğer aktörlerce kabul edildiği ölçüde Türkiye'nin ağırlık potansiyeli de artacaktır. "Çok taraflılığa" daha fazla yer veren ve mümkün olduğu kadar geniş mutabakat zemininde işlerlik kazanacak politikalar Türkiye için bazı potansiyel olanaklar sağlayacaktır.

Buna göre, yeni küresel sorunlar ve tehditlere çok taraflı yaklaşımda belirli bölgelerde pivot alanların önemi artacaktır. Bu doğrultuda Orta Doğu başta olmak üzere, Balkanlar ve Kafkasya için en belirgin pivot alan, buralara merkezi konumda olan Türkiye'dir. Yukarıda değindiğimiz tip sorunlara bu alanlarda yaklaşımda en önemli koşullardan birisi "katılım ve iş birliğidir". Bu bakımdan Türkiye'nin bölgede her açıdan değerlendirilebilecek ağırlığı ön planda gelecektir.

Bu husus aynı zamanda maddi verilerin (ekonomik/maddi) ötesinde bir siyaset sanatı meselesidir. Türkiye bu konuda adeta küresel boyutlarda değer taşıyan potansiyelini fırsatlara uygun bir şekilde kullanma durumundadır.

Bu açıdan iki önemli engel şunlardır:

1. Çevresel koşulların bu şekil bir hacimsel yaklaşıma hâlâ yeterince müsait hale getirilememesi (bu husus bizi tekrar yukarıda belirli devletlerin ve aktörlerin sorumluluklarına değindiğimiz kısımdaki tartışmalara götürür). Ancak belli başlı ülkelerin akademik ve diğer ilgili çevreleri bu açıdan çalışmalarını, açıklamalarını ve uyarılarını ısrarla sürdürmektedir ve bu konuda epey mesafe alınmaktadır.

2. İkinci en büyük engel ise bizzat Türkiye'nin siyasi alanda yapısal ve fiili açılardan hâlâ istikrarlı bir konuma gelememiş olmasıdır.

Türkiye'de hâlâ oturmuş bir "yürütme felsefesine" dayanan istikrarlı bir siyasi ortama nasıl ulaşılabileceği tartışmaları yapılmaktadır. Yürütmede otorite eksikliği vardır. Partiler arasında ortak taban bulmak zor olmaktadır. Kontrol ve koordinasyon işlevleri zaman zaman kuralsız uygulamalara dayandırılmaktadır.

Bunlara ek olarak sağlam bir "ulusal güvenlik" politikası belirleme ve bağlantılı stratejileri uygulama imkân ve yeteneği de azalmaktadır; zira, bu yolda temel göstergeler olan ulusal ilkeler -hem de bir devlet sistemi üzerinde karar kılınışından 87 yıl sonra- tartışmaya açılmış durumdadır ve bu süreç gittikçe ayrışan bir sosyo-kültürel taban üzerinde cereyan etmektedir.

Bu gibi durumlar bir ülkede iç dinamiklerin istenen etkileri yaratmalarında en büyük engeldir. Çünkü;

- Bu tip süreçler çevrede güven yaratmaz,
- Çok taraflılık konusunda oynayabilecekleri roller şüphe ile karşılanır hale gelir,

- Bu tip ortamı yaşayan tarafın diplomatik süreçlerde hataları çok daha fazla göze batar hale gelir; diplomatik müzakere alanında olumsuz unvan kazanırlar,
- Bu ortamda klasik hatta geçmişten sarkan sorunları olan ülkelerin aleyhte faaliyetlerine zemin hazırlarlar,
- Ekonomik istikrar sağlıklı düzeylere gelişemez,
- Politik moral düşmeye başlar; bu doğrultuda devletin nedenlerine, amaçlarına katılma irade ve azmi azalmaya başlar[46],
- Temel kurumlar arasında ve halkla kurumlar arasında bağlar zayıflamaya başlar,
- Dolaylı yönlerden baskılara ve kontrollü müdahalelere muhatap olurlar...

ve bu liste devam eder gider.

VII. Sonuç

Türkiye'nin gerek klasik ve gerekse küreselleşme perspektifleri açılarından güç pozisyonunu engelleyen etkenler söz konusudur.

Buna rağmen küreselleşen dünyaya adapte olabildiği takdirde bu pozisyonunu daha güçlü bir çerçevede ifade etmek olanağı olacaktır.

Ancak bu açıdan öncelikle cevaplandırılması gereken en önemli soru, özellikle "içte geniş mutabakata dayalı bir siyasi otoritenin ve buna bağlı olarak da kalıcı bir istikrarın nasıl sağlanabileceği" konusu etrafında odaklanmaktadır.

Klasik anlamda sorun ve tehdit analizi açılarından yaklaşıldığında -ve kantitatif veriler çerçevesinde- Türkiye için günümüz dünyasında etkili bir güç pozisyonu sağlayabilecek potansiyel mevcuttur.

Ancak işe nitel faktörler açısından yaklaşıldığında bazı boşluklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi de "politik potansiyelin[47] oluşturulması, geliştirilmesi ve kullanılmasında" ortaya çıkan zaaflarda görülür.

Bu bakımdan Türkiye'nin 21. yüzyılda güç pozisyonunu belirleyecek hususlar yukarıdaki soruya verilecek cevaba bağlıdır.

Aksi takdirde yukarıdaki devam edip giden liste uzayacaktır.

Ne yapılması gerektiği hususu ise üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur.

Dipnotlar

[1] Pozitif (kantitatif) bilimlere referansla askeri ve/veya siyasi anlamda "güç" belirli faktörlerin sistemli bir şekilde oluşturduğu bir kombinasyondur. Genel anlamda bu faktörler alan/mesafe, kütle ve zaman temel ögeleri olarak ifade edilir. Bu ögelerle bir kombinasyon oluşturmada ana saik bir **işi etkili ve verimli** bir şekilde tamamlamaktır. Örneğin tüm stratejik/askeri kalıplar (5 ana bölümde) bu etkenlerin bir manevra anlayışı çerçevesinde düzenlenmeleri sonucu ortaya çıkarlar. Her bir kalıpta bu faktörlerin bir iş yapma (harekât gerçekleştirme) kapasiteleri farklıdır.

[2] Aslında her iki bilim alanındaki yaklaşımda da -biraz aşırı bir genelleme ile- esaslar aynıdır. Her iki alanda da bir "düzenek/birim" ile "çevre" faktörleri arasında bir bağlantı kurmak söz konusudur. Teknik bilimler alanında bu bağlantı süreci basittir: Bir kapalı sistem (şekil ve cinsi ne olursa olsun bir düzenek) ile onun çalıştığı çevre ön plana çıkar. Sosyal bilimler alanında ise durum çok daha karmaşıktır.

[3] Hans J. Morgenthau, ***Politics Among the Nations: The Struggle for Power and Peace***, New York, 4th ed., Alfred A. Knopf, 1967, s. 97. Hans Morgenthau uluslararası politikada "güç" konusunu en ayrıntılı ve sistemli bir şekilde inceleyen belki de ilk yazar olmaktadır. İlk baskısı 1949'da yapılan kitabı l990'lı yıllarda hâlâ tekrarla basılmaktaydı.

[4] Burada "ağırlıklı olarak" ifadesi, uluslararası sistemde daha başka etki yaratma durumunda olacak aktörler olduğu için "ulus devleti" ayırmak amacıyla kullanılmaktadır.

[5] Aslında bu kavrama bu şekil bir bakış en genel anlamı ile strateji teorisinde hâkim anlayışla da bağdaşmaktadır. Nitekim Gen. A. Beaufre'ye göre "strateji, tarafların karşılıklı olarak iradelerini birbirlerine empoze etmeye çalıştıkları bir diyalektik (etki-tepki) süreci" olarak ifade edilir. Böylece, bir stratejik çekişmede sonuca karşı taraf üzerinde yaratılacak "psikolojik etki ile ulaşılır. Bu etkinin somut örneği ise "kazanılan politik hareket serbestisi ile kendini gösterir. Bkz. Andre Beaufre, "Policy and Strategy", ***National Security and American Society: Theory, Process, and Policy***, ed. by F. N. Trager and P. S. Kronenberg, Lawrence; University Press of Kansas, 1973 (ss. 319-324). Aynı şekilde ayrıntılı ders notları olarak bkz. Cengiz Okman, ***Askeri Strateji***, Cilt IV-V, İstanbul Deniz Harp Okulu Basımevi, 1993, (ss. 337-380).

[6] Bu konuda en sistemli ayrıntılı sınıflandırma ve açıklamalar yine Morgenthau tarafından verilmektedir. Bkz. Morgenthau, (Part III, Chpt. 8) ss. 97-161.

[7] Örneğin "maddi açıdan miktarlar" ne düzeyi gösterirse göstersin bu miktarları "kullanılabilirlik ve yönlendirilebilirlik" açılarından sınırlayan koşullar vardır. Bu husus maddi olanakların bile bir "toplama/çıkarma" anlayışı çerçevesinde göz önüne alınamayacağını göstermektedir. Bu konuda -geçmişte de olsa- güzel bir şematik açıklama için bkz. Stephen B. Jones, "The Power Inventory and National Strategy", ***The Theory and Practice of International Relations*** ed., W. C. Olson and F. A. Sonderman, New Jersey; Englewood Cliffs, 1966, ss. 104-125.

[8] Bu gibi devletlerin örneğin her türü ile ekonomik yaptırımlar ve zorlayıcı politikalar seçme ve uygulama olanakları da sınırlıdır veya yoktur. Bkz. A. A. Said, C. O. Lerche, **Concepts of International Politics in Global Perspective,** New Jersey; Englewood Cliffs, 1995, ss. 46-68.

[9] Dış politikada etki büyük ölçüde olayların içinde yer aldığı "içerik/kapsam" ile de ilgilidir. Konular ve olaylar öyle kapsamlarda yer alabilir ki, yerine göre ufak bir devlet de (durumu kontrol kabiliyetine göre) geniş kapsamlı etkiler yaratabilir (Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye gibi), yahut yine ufak bir ülke -zaman içinde- ortamı etki alanını genişletecek bir şekilde işleyebilir (geçmişte Bismarck Prusyası gibi). Güç ve etki; durumlara, olayların içeriğine göre hem nispidir hem de değişkendir.

[10] Tarihte Rusya ve Almanya gibi ülkeleri de böyle bir politik/askeri perspektife sahip ülkeler olarak kabul eden yazarlar vardır, ki bu teşhis doğrudur. Edward Wegener'e göre her iki ülke için de böyle bir tutumun maliyetleri yüksek olmuştur. Bu devletlerin bu açıdan değişen tutumları sonradan çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Edward Wegener, ***Moskova'nın Deniz Taarruzu***, çev. Saim Besbelli, İstanbul, Deniz Basımevi, l974.

[11] Burada "maritime" anlayışı askeri açıdan değil -tam aksine- siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve askeri açılardan "denizler ötesi" alanlarla ilgilenen, bir bakıma denizleri karalarla birleştirerek bir bütün olarak ele alan bir anlayışı ifade eder. Bu ülkeler topyekûn güç alt bölümleri ile (siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri) geniş alanlarda etki yaratmaya yönelmektedir.

[12] İngiltere kantitatif veriler açısından (yüz ölçümü, nüfus, kaynak vs. gibi) orta -ve hatta nispeten ufak- bir güç düzeyi ifade etmesine rağmen politik potansiyelini en etkili ve verimli bir şekilde kullanabilmiştir. Askeri sisteminden de stratejik ve operatif düzeylerde kendine has "dolaylı tutum" uygulamaları ile hedeflerine uygun bir şekilde faydalanabilmiştir.

[13] Kantitatif veriler açısından her yönüyle yüksek bir güç potansiyeline sahip ABD ise, İngiltere'nin sahip olduğu "denizler ötesi" vizyonu çok daha ileri boyutlarda işleyebilme olanağını elde etmiştir.

[14] Bu açıdan en ilkel model "tabiat hali" dönemi ile ifade edilebilir. Bu dönemde en yakın fizik alan perspektifi vardır. Burası yaşamın idamesi için gerekli ihtiyaçların karşılandığı alandır. Diğer birimlerde değişim bile söz konusu değildir.

[15] Örneğin "diplomasi" konusunun ele alınışı ve bu konunun devlet sistemleri içinde bağımsız özel birimler halinde teşkilatlanması da (Fransız örneğinde olduğu gibi) bu asrın -özellikle ikinci yarısında- şekillenmektedir.

[16] Aslında bu kurallar sistemli bir şekilde 20. yüzyıl teorisyenleri tarafından kâğıda dökülmüştür. Ancak asrımızda tespit edilen bu kurallara uyum geçmişin devletleri tarafından **fiilen ve onların dış politik alanındaki davranışları** ile belirlenmiştir. Günümüz yazarları bu davranışlar üzerinde analizlerde ve tespitlerde bulunmuşlardır.

[17] Burada "varsayımsal/hypothetic" anlamda sistem deyimi ile fiilen yaşanmamış örnekler kastedilmektedir. Yapısal düzenler konusunda en sistemli -ve belki de bilimsel- açıklamalar için bkz. Morton A. Kaplan, ***System and Process in International Politics***, Chicago: John Wiley & Sons, Inc., 1964.

[18] "Etkinlik" kavramı bir hedefe ulaşma derecesini ifade eder. Hedefe en fazla yaklaşan (istenileni elde eden) politika ve stratejiler için "etkinlik" söz konusudur. Bu süreci her bakımdan en az maliyetle yürütmek hususu da "verimlilik" meselesi ile ilgili olacaktır. Ancak dış politikanın doğası bu hususların gerçekleştirilmesinin söylendiği kadar kolay olmadığını göstermektedir. Amaçlar,

hedefler ve derinlikteki vizyonlar arasında -çelişki yaratmayacak şekilde- bağlantıların kesintisiz bir şekilde kurulması hemen hemen imkânsızdır.

[19] Bir zamanlar İngiltere için “güçler dengesi sisteminin dengeleyicisi” yakıştırması belirli durumlara referansla kullanılmıştır.

[20] Frederick H. Hartmann, ***The Relations of Nations***, 3rd ed., New York; The Macmillan Limited, 1967.

[21] H. Morgenthau, ***Politics Among Nations***, Henry Kissinger hakkında, J. E. Dougherty, and R. L. Pfaltzgraff, ***Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey***, 4rth ed., New York; Longman Inc., 1996, ss. 78-80.

[22] İki kutuplu sistemin özelliklerinden birisi her iki kutupta bir ‘merkezi güç’ün yer almasıdır. Diğer güçler de kademeli olarak bu merkezler etrafında (güneş sistemi) gibi yer alırlar. Bu açıdan Batı Bloku’nda ABD ve Doğu Bloku’nda ise SSCB merkezler olmaktadır. Buna karşılık Batı Bloku’nda diğer aktörler açısından düzeyleri farklı güçler vardır. Doğu’da ise SSCB mutlak bir merkez ve diğerleri ise çok alt bir düzeyde toplu halde adeta bir “eşitler nüvesi” oluşturur.

[23] Burada “devlet”, güç potansiyelini (makara kütlesini) harekete geçiren, ona ivme kazandıran “eksen mekanizmasını temsil etmektedir.

[24] Devletler arasında uluslararası ortamda ilk ortak ve **siyasi** teşkilatlanma Milletler Cemiyeti (MC) olmaktadır. 19. asırda şekillenen ve olgunlaşan BOP düzeninden iki kutuplu düzene **geçiş döneminde** devletler aralarındaki çeşitli uyuşmazlıklarda güç kullanımını sınırlayacak anlaşmalarla (Kellog-Briand Pact gibi) kuvvet empoze edici politik girişimlere sınırlamalar getirmeye çalışmışlardır. MC -sınırlı şekilde de olsa- bir uluslararası etki odağı haline getirilmeye çalışılmıştır. Böyle bir ideal doğrultusunda sivrilen güç odaklarının pasifize edilmesi arzulanmıştır. Ancak, bu geçiş döneminde süratle artan siyasi gerginlikler 1930’lu yıllardan itibaren Merkezi Güçler ve çevresel Müttefik Güçler ayrışmasını engelleyememiştir.

[25] Bunlardan **ihtisas organları** olarak adlandırılan kuruluşlar, hükümetler arası anlaşmalarla kurulduktan sonra BM ile (Genel Kurul aracılığı ile) yapılan anlaşmalarla sisteme entegre edilmişlerdir. Bu grupta ILO, FAO, UNESCO, ICAO, IBRD, IMF, UPU, WHO, ITU, IRO, IMCO, ITO, WMO gibi organlara daha genel kapsamlı IAE ve GATT (sonradan WTO) gibi organlar da eklenmiştir. Bunların yanı sıra bizzat BM’nin hayata geçirdiği (UNRWA, UNHCR, UNDP, UNICEF, UNCDF, UNITAR gibi) diğer organlar bulunmaktadır. Bunların dışında ikili ve/veya bölgesel anlaşmalarla kurulan sayıları gayet kabarık olan bölgesel kuruluşlar vardır.

[26] Bu politik süreçler ile ilgili işlevlerini uygulamaya geçirmede her kuruluşun kendine özgü ve gittikçe standartlaşan “stratejileri” de söz konusudur. Bu açıdan işlevsel yapılanma ile ilgili konularda bkz. James Patrick Sewell, “Policy Processes and International Organization Tasks”, ***The Politics of International Organizations: Studies in Multilateral Social and Economic Agencies***, Robert W. Cox, ed., New York: Praeger, 1970, ss. 98-112.

[27] Bu konuda gayet dikkatli açıklamalar ve analizler için bkz. M. P. Karns & K. A. Mingst, ***International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance***, London: Lynne Rienner Publishers, 2004. Kısım 6. “Nonstate Actors: NGO’s, Networks, and Social Movements”, ss. 211-249.

[28] Bunlar hükümetleri harekete geçirerek önemli sonuçlar doğurabilecek anlaşmaları bile yönlendirebilmektedirler. Bunlar arasında belki de en ilginç örneklerden biri kara mayınlarının yasaklanması ile ilgili anlaşmanın imzalanmasına giden yolda Ottowa sürecinde görülmektedir. Bu konuda bkz. Lloyd Axworthy, “Canada and antipersonal landmines: human security as a foreign

policy priority”, ***Foreign Policy: Theories, Actors, Cases***, S. Smith, A. Hadfield & Tim Dunne, New York: Oxford University Press, 2008, ss. 229-251. Aynı şekilde günümüzde çevre-ekoloji konularında BM Çevre Programı güdümünde -ve diğer benzeri modern sorunlar ve tehditler ile ilgili olarak da diğer kurumların güdümünde- 100’ün üzerinde anlaşma imzalanmış bulunmaktadır. Bunların hepsinde bu tip aktörler rol oynamışlardır.

[29] Devlet üzerinde artan sınırlamalar ve yeni talepler ikilemi konusunda bkz. ***Concepts of International Politics***, kısım 8. “Limitations on State Action”, ss. 135-149.

[30] Sadece ekolojik açıdan günümüze kadar yüzlerce araştırma kurumunun, NM’nin ilgili kesimlerinin (hatta NASA, FBI gibi kurumların) raporları göz önüne alındığında çok yönlü bir “toplu küresel felaket” uyarıları -ve hem de çok yakın bir zaman perspektifi içinde- önümüze çıkmaktadır. Bu uyarıların somut işaretleri de günümüzde çoğalmaktadır.

[31] ABD’ye karşı böyle bir askeri tehdit -hem de doğrudan bir şekilde- söz konusu olamayacağına göre, Amerikan salt askeri gücünün etki potansiyeli son yüzyıl içindeki en az fiili kullanım değeri taşıyacaktır. Bu bakımdan -her ne kadar salt anlamda yüksek bir değer ifade ederse de- bu kuvvetin marjinal katkı değeri düşük olacaktır. Özellikle üçüncü kuşak ileri teknoloji ürünlerinin potansiyel değerleri kullanılmadıkları sürece V=va-vb=0 gibi bir değer taşıyacaktır. Bunların maliyetleri de günümüz ekonomik koşullarında yapılacaktır.

[32] Genelde, 1) direkt tehdit, 2) şiddetli çatışmalar ile askeri zafer yoluyla sonuca gitme, 3) dolaylı baskı, 4) dolaylı tutum ve 5) uzatmalı çatışma şeklinde ifade edilen stratejik kalıpların her birinde kuvvet kullanma yöntem ve uygulamaları değişik olacağı gibi askeri kuvvetin marjinal katkısı da farklı olacaktır. Bkz. Andre Beaufre, “A General Survey of Strategy”, ***National Security and American Society***, ss. 299-314.

[33] Artık burada bu tip sorunlar ve tehditlere karşı “çözüm” kavramı da birkaç 10 yıl önceki anlamını yitirmiştir. Zira bunlardan bazılarının (ekolojik tehditler gibi) tam anlamı ile çözümünün artık olanak dışı olduğu -kritik zaman sürelerinin bu açıdan aşıldığı- ve kararlı yaklaşımlarla bu yönlerdeki gelişmelerin ancak geciktirilebileceği ifade edilmektedir. Bu çok umut kırıcı bir durumdur.

[34] Bu konuda 2. Dünya Savaşı’ndan itibaren sürekli ve kapsamlı gayretler sergilenmiştir. Bretton Woods Konferansı’nı izleyerek, Dünya Bankası, IMF, GATT kurumları ve sonunda WTO’nun kuruluşuna giden yoldaki gelişmelerle ilgili olarak bkz. Peter Malanczuk, ***Akehurst’s Modern Introduction to International Law,*** New York: Routledge, 2006, ss. 222-241.

[35] “Tarihin sonu” tezinin savunucusu Fukuyama, “dünyamızı tehdit eden küresel terör, yoksulluk, uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunların kaynağının zayıf devletler olduğunu” savunuyor. Küreselleşme tartışmalarının yoğunluk kazandığı bu koşullar altında “devletlerin güçlendirilmesi” tezini işliyor. Francis Fukuyama, ***Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Devlet Düzeni ve Yönetişim***, çev. D. Çetinkasap, İstanbul: Remzi Yayınevi, 2009.

[36] Geçmişteki yapısal ortamlarda “zayıf devletler” diğerlerinin etrafında çevresel/harici unsurlar olarak değerlendirilmekte ve diğerlerince uygun görüldüğü şekillerde kontrol edilmeye çalışılmaktaydılar: tıpkı çevredeki zararlı organizmalardan (mikrop gibi) korunmaya çalışan toplumlar gibi). Bugünün küreselleşen (ve bu yönde değişime devam eden) ve tüm unsurları ile entegre bir yapı oluşturan sistemde ise bu gibi zayıf aktörler tamamen “içsel” unsurlar haline gelmişler, genel organizmanın parçaları olmuşlardır. Bu nedenle bunlarla beraber değişim ve farklılaşmanın kontrolü ve yönlendirilmesi gerekecektir. Örneğin, geçmişte büyük güçlerin kabul etmeyeceği şekilde silahlanan nispeten ufak bir aktör (İran gibi) zorlayıcı yöntemlerle (icabında

silahla) pasifize edilebilecektir... Bugün ise böyle bir aktörün bu şekil yöntemlerle "pasifize edilmesi" küresel sistemde birçok olumsuzlukları anında harekete geçirebilecektir (enerji, kaynak, terörizm, bozulan ticaret dengeleri, etnik patlamalar vs. gibi). Bu nedenle günümüzde bu gibi aktörler ortak mutabakat zemininde, çok taraflı önlemlerle ve sınırlı girişimlerle ele alınma durumunda olacaklardır. Geçmişte "çevre üzerinde operasyon" söz konusu iken bugün "sistem içinde operasyon" gündemde olacaktır. Bu husus, vücut dışı organizmalara yaklaşım ile vücut içi organlaşmış organizmalara yaklaşım arasındaki farkı görebilme meselesidir.

[37] Uluslararası Hukuk Profesörü Richard Falk, Bush Yönetimi'nin uluslararası hukuku ve kurumları tanımayan tavrını hayli tehlikeli olan bir akılsızlık ve mantıksızlık eylemi olarak ifade etmektedir.

[38] Bunlar arasında Robert Kagan ve William Kristol'un "... bugünün uluslararası sistemi güç dengesine göre değil, Amerikan hegemonyasına göre kurulmuştur" ifadesi; Michael Hardt ve Antonio Negri'nin "... Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi mutlak bir hegemonya öngörmekte, Amerika'nın lideri olduğu tek kutuplu bir dünya hedeflenmektedir" şeklindeki ifadeleri; Emmanuel Todd'un, "ABD'nin dünyanın kendisine ihtiyacı olduğunu herkese göstermenin peşinde koştuğu" şeklindeki ifadeleri, bu konuda bazı örneklerdir.

[39] Muhafazakâr çerçevede yeni bir akımı temsil eden "Neoconservatist" akımı aşırı ucu temsil eden "şahinler" (hawks) kavram ve akımı ile karıştırmamak gerekir. Bu ikinci grup "radikal" akımı temsil etmektedir.

[40] Soğuk Savaş sonrası döneme uygun olarak bu akımın "dış politika ilkeleri" şöyle özetlenebilir: 1) Uluslararası alanda kötü (şeytani) ve iyi kuvvetler/etkenler hakkında net bir görüş, 2) ABD için askeri üstünlüğün sağlanması ve korunması, 3) Askeri kuvveti gereğinde kullanma irade ve azmi, 4) Uluslararası hukuk ve kurumların barış ve istikrarı sağlama işlevine şüphe ile yaklaşmak. Bkz. Yuen Foong Khong, "Neoconservatism and the domestic sources of American foreign policy: the role of ideas in Operation Iraqi Freedom", ***Foreign Policy,*** ss. 251-269.

[41] Bu konuda Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün bir raporu vardır, ancak buradaki varsayımların çok dikkatli in*celenmesi* gerekmektedir. Rapor "21. yüzyılın ilk yarısının temel eğilimi ve dinamiği güç kayması olacaktır" iddiası ile başlamakta ve "18. yüzyılda merkantilizm, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ve 20. yüzyılda teknoloji devrimlerine sahiplik yapan kuzey-batının ekonomik gücü 21. yüzyılda doğu-güneye kayacaktır" şeklinde devam etmektedir. SAE, ***21. Yüzyılda Küresel Ekonomik Güç Kayması***, Temmuz 2009.

[42] Bu bakımdan SAE raporunun son sayfasındaki sonuçlar gayet kritik öneriler olarak değerlendirilme durumundadırlar. Buradaki paragraflarda gelişmelerin askeri yöne varacak boyutlarda ayrışma ve hasmane rekabet ortamı hazırlayacağı görüşü ileri sürülmektedir. Bkz. SAE, s. 6.

[43] George Friedman çalışmasında, Türkiye Japonya arasında savaştan, petrol rezervlerinin tükenmesinden, NATO'nun sona erişine, Polonya'nın yükselişine ve Türkiye'nin akıl almaz çıkışlarına varıncaya kadar birçok öngörülerde bulunmaktadır. Bkz. George Friedman, ***Gelecek 100 Yıl: 21. Yüzyıl İçin Öngörüler***, çev. Günsel & Şener, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2009.

[44] Cem Birsay tarafından bu konuda ABD ve Türkiye'yi ele alan çok itinalı ve ayrıntılı bir doktora tezi şu sıralarda sona ulaşmak üzeredir. Çok güzel düzenlenmiş tarihi analizler böyle bir sonuca varabilmemizde destek olmaktadır.

[45] Amerikalı siyaset bilimci Chalmers Johnson bu tip açıklamalarını ***21. Yüzyılda ABD'nin Küresel Stratejileri*** adlı çalışmada yapmaktadır.

[46] Politik moralin düşmesi doğrudan ekonomik koşullara da bağlanamaz. Bu moralin yakın tarihte en yüksek dereceye çıkarıldığı Kurtuluş Savaşı sırasında ekonominin yok denecek bir düzeyde olduğunu hatırlamak gerekir.

[47] "Politik potansiyel" en genel ve basit anlamı ile "karşımızdakilere istediğimizi yaptırabilme ve başkalarının bize karşı yapmalarını istemediğimiz şeyleri de yapmalarını da engelleme imkân ve yeteneği" olarak ifade edilir. Bkz. W. C. Olson, F. A. Sonderman, ***The Theory and Practice of International Relations***, New Jersey, Englewood Cliffs, 1966, ss. 99-227.

ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ VE RUSYA

HASRET ÇOMAK[1]

[1] Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Rektör Yardımcısı, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı
** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Elemanı

ITIR ALADAĞ GÖRENTAŞ**

I. Giriş

Boris Yeltsin dönemi boyunca Rusya'nın Orta Asya'ya ilgisi azalmışsa da, Vladimir Putin döneminde Rusya bölgedeki rolünü; Radikal İslam'ın varlığı, ABD'nin kendi yerine güç boşluğunu doldurabileceği endişesi, petrol ve doğal gaz rezervleri dolayısıyla güçlendirme çabaları içine girmiştir. Putin bu konuda Orta Asya'nın otoriter liderlerine güvenmiştir. Bu gelişme, Rusya'nın bölgesel politikalarındaki değişimi göstermektedir.

Boris Yeltsin yönetiminde Rusya, Orta Asya'ya karşı oldukça kayıtsızdı. Bu dönemde Moskova, Batı ile özdeşleştiren Rus liberallerinin etkisi altında kalmıştır. Rusya'nın kendisini bölgeden ayırması gerektiği fikri bu dönemde kabul görmeye başlamıştır. Vladimir Putin zamanında ise Rusya, Orta Asya'daki etkinliğini güçlendirmeye başladı ve niyetleri hakkındaki belirsizliklere son verdi. Öte yandan, ABD'nin küresel terörizm ile mücadelesi bölgede NATO'nun askeri varlığı ile sonuçlanmıştır. Bu durum, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini tartışmalı bir konuma sokmuştur. Geleneksel etki alanından dışlanma tehdidi, Rusya'da, Orta Asya ülkelerinin liderleri ile ilişkileri yeniden canlandırma ve bölgede kendi askeri varlığını güçlendirme fikirlerinin etkinlik kazanmasına neden olmuştur. Bölgenin petrol ve diğer enerji rezervlerine ilişkin ABD'nin amaçları hakkında belirsizlikler ve şüpheler bulunduğundan, Putin yönetimi, bu kaynaklara kendi erişimini korumanın yollarını aramaya başlamıştır. Bölge ülkeleri için Batılı güç merkezleri ile birlikte Çin de önemli bir güç merkezi olarak bölgede önemli rol üstlenmektedir.

II. ABD'nin Orta Asya'daki Varlığı

ABD açısından Orta Asya’da demokrasiyi geliştirmek, hem Clinton hem de Bush yönetimlerince kabul edilen “demokratik barış teorisinin” doğruluğunu ispatlamak için bir fırsattı. ABD enerji şirketleri bölgenin petrol ve doğal gaz rezervlerine erişimi ile ilgilenirken gözlemciler ve bilim insanları, Orta Asya’nın Moskova’ya karşı jeopolitik bir denge unsuru olarak önemini belirtmekteydiler. 1997’de zamanın Rusya, Ukrayna ve Avrasya’dan sorumlu Savunma Bakan Yardımcısı Katherine Kelleher, ABD’nin Orta Asya’daki ilgisini “onun bağımsızlığa, egemenliğe ve kararlılığa olan ihtiyacının tanınması” olarak tanımlamıştır. Orta Asya liderlerinden, Ekim 1995’te Washington ile bir Savunma İşbirliği Andlaşması imzalayan ilk lider Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov olmuştur. 11 Eylül 2001’den sonra, Pentagon, Afganistan’da Taliban’a karşı müttefikler aradığından bölgeye intikali oldukça hızlı oldu. Başkan Bush, 19 Eylül 2001’de Kerimov’dan Özbek hava sahasının kullanımını talep etti. ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Taşkent’i 5 Ekim 2001’de ziyaret ederek Hanabad Havaalanı’ndan Afganistan’a yapılacak lojistik amaçlı uçuşlar için Kerimov’un onayını aldı. Özbek desteği ile ABD aynı yılın Ekim ayında Taliban’a karşı Kuzey Afganistan’da bir operasyon gerçekleştirme olanağı buldu. Rumsfeld, 26 Nisan 2002’de Kırgızistan’da, Devlet Başkanı Aksar Akayev ile görüştü ve Afganistan’daki güvenlik operasyonlarında NATO’nun Bişkek’teki Manas Havaalanı’nı kullanmasını müzakere etti. 28 Nisan’da, Rumsfeld, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile bir araya gelerek bu ülkenin üç havaalanının kullanımı ile hava sahasının kullanım haklarını elde etti. Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov da ABD’nin uçaklarına hava sahasını kullanım hakkını tanıdı. Afganistan’a insani yardım niteliğindeki uçuşlara izin verdi (Schatz: 2006).

ABD’nin bölgeye terörizmle mücadele amacı ile girişi Moskova’da tedirginliğe neden oldu. Rus yönetimi, ABD’nin bölge liderlerine, terörizm ve radikal İslam’a karşı Rusya’nın karşılayamayacağı bir koruma önereceği endişesindeydi. Hem Özbekistan hem de Kırgızistan, Özbekistan İslami

Hareketi'nin (Islamic Movement of Uzbekistan-IMU) Kırgızistan'ın Batıken bölgesine Ağustos 1999'da ve 2000'de gerçekleşen saldırısını önlemede Rusya'nın başarısızlığından ötürü rahatsız olmuşlardı. IMU, Taliban ve El-Kaide ile bağlantılıydı; Mayıs 2001'de Özbek liderleri, Jumma Namangani ve Tahir Yuldashev hareketin ismini değiştirerek Türkistan İslami Partisi (Islamic Party of Turkestan-IPT) adını verdiler. Bu oluşumların açıklanan amaçları Orta Asya'daki laik yönetimleri devirmek ve İslam hilafetini kurmaktı. ABD'nin Orta Asya'da etkinliğinin artması bölge liderlerine Sovyetler Birliği'nce miras bırakılandan daha öteye giden yeni ufuklar açtı. ABD'nin Hazar Denizi petrol rezervlerine ve Orta Asya enerji kaynaklarına olan ilgisi, Moskova'nın yalnız kalmasına neden olacak enerji sözleşmelerinin yapılmasına zemin hazırlamıştır.

III. Rusya'nın Yaklaşımı

Rus liberallere göre ABD'nin Orta Asya'ya olan ilgisi çok olumlu bir gelişmeydi. Onlara göre, ABD, bölgeyi terörizmden Rusya'ya göre çok daha etkili biçimde koruyabilirdi. Bazı Rus akademisyenlere göre Rusya, ABD'nin varlığını bölgedeki radikal İslamcılara karşı bir tampon olarak kullanmalıydı; ABD'yi daha fazla işin içine çekmek Rusya'nın çıkarınaydı. Terörizmle mücadelede ABD ile stratejik ortaklıklarını ilan ettiğinde Putin'in, 11 Eylül'e cevabı da yukarıdakilere benzer varsayımları barındırıyordu. Buna göre, Rusya, ABD'ye terörist üsleri hakkında bilgi sağlayacak, hava sahasının ABD insani yardım uçakları tarafından kullanılmasına izin verecek ve diğer Orta Asya devletlerine, eğer aynı amaçla ABD'ye hava sahalarını önerirlerse, karşı çıkmayacaktı. Bununla birlikte, bu karar, Rus güvenlik ve istihbarat kurumlarında tartışma yaratmıştır. Putin ve iki yardımcısı, Aleksei Kydrin ve Ilya Klebanov, Genelkurmay'a bu kararı açıklamak istediklerinde belirgin bir memnuniyetsizlikle karşılaştılar. Rus Genelkurmayı, post-Sovyet alana ABD müdahalesini olumlu karşılamadı (Ziegler: 2008).

Putin'in, ABD'nin 1972 tarihli Anti-Balistik Füze Andlaşması'nı feshedişini kolayca kabullenmesi ve Cam Ranh Bay/Vietnam'daki donanma

üssünden olduğu gibi Lourdes/Küba'daki elektronik ve istihbarat üssünden de feragat etme kararı askeri kanatta adeta deprem etkisi yarattı. İşin aslı Rus askeri kanadının bazı kısımlarında 11 Eylül'den hoşlananlar, ABD'nin bunu hak ettiğini söyleyenler vardı. ABD'nin Orta Asya'ya girişi, Polonya ve Baltık ülkelerine askeri birlikler yerleştirmesi, Romanya ve Bulgaristan'da yeni deniz ve hava üsleri oluşturması, bazı kesimlerce Rusya'yı güçsüzleştirmeye ilişkin daha büyük bir planın parçası olarak görülmekteydi. Rus askeri uzmanları, ABD'nin post-Sovyetler Birliği coğrafyasında giderek artan gücünün önüne geçilmesini istemekteydiler. ABD ile işbirliği yapmak tartışmaya açık bir konu değildi. ABD'nin Afganistan'da Taliban'a karşı yürüttüğü mücadele endişe vermekteydi. Bazı kesimler ABD'nin buradaki askeri rolüne zaman açısından bir kısıtlama getirilmesi gerektiğini söylemekteydiler. Diğer bir görüş ise Afganistan'daki terörizmle mücadelenin, Rusya'yı Orta Asya'dan uzaklaştırmak amaçlı ABD girişiminin ilk adımı olduğu kanaatindeydi.

Liberallerin de belirttiği gibi, Rusya'nın kendi güvenliği için neden ABD'ye güvenemeyeceğine ilişkin belirgin tezler söz konusudur. Temelde, Rus ve ABD amaçları farklılaşmaktadır. ABD'nin askeri amaçları Afganistan'da istikrarı sağlamak ve burada Taliban etkisini en aza indirgemekle sınırlıdır. Bölgedeki tüm güvenlik sorunlarını çözmek ve karşılamak gibi bir niyeti yoktur. Rusya açısından, Orta Asya ülkelerinin, kendisinin güney sınırını oluşturması sebebiyle özel önemi vardır. Bu sebepten Rusya, Orta Asya ülkeleri içindeki terörist eylemlerden kaynaklanan tehditlerle oldukça kırılgan bir konumdadır. Ancak, bu tehditlerin hepsi ABD'nin ilgi alanına girmemektedir. Rusya'nın değerlendirmesine göre ABD'nin Afganistan'daki terörle mücadelesi kısmi olarak başarıya ulaşabilmiş, Taliban'ı tamamen etkisiz hale getirmek mümkün olamamıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Terörizmle Mücadele Merkezi'nden Oramiral Boris Mylnikov'un 2003'teki beyanına göre, Taliban örgütünün yönetim merkezleri yok edilmişse de, Taliban kuvvetleri değişik merkezlere dağılmış ve bu değişik merkezlerde yeniden

örgütlenmiştir. Rusya'nın Tacik Askeri Komutanlığı'ndan Aleksei Kozhevnikov, yine aynı yıl, ABD'nin Afganistan'a istikrar getirme çabalarının başarısız olduğunu ve El-Kaide bağlantılı odakların Pakistan'a hareket ettiklerini ve tekrar gruplaşmaya başladıklarını açıklamıştır (Ziegler: 2008). Ahmed Raşid'e göre, Taliban, radikal İslamcı Özbek grupları ve Çin'deki ayrılıkçı Uygurları eğitmektedir. Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan arasındaki verimli ve yoğun nüfuslu Fergana Vadisi'ndeki ayaklanma ile yayılan radikal İslam'dan da sorumludur. Rusya, Afganistan'da Taliban tarafından oluşturulan laboratuvarlarda üretilen ve Tacikistan-Rusya üzerinden gemilerle Avrupa'ya gönderilen uyuşturucu sorunu nedeniyle de ayrıca bir endişe taşımaktadır. 2001'in sonlarında ABD'nin Taliban'a karşı yürüttüğü askeri operasyonlara rağmen, o zamandan bu yana uyuşturucu trafiği artmış ve terörizmle mücadele koalisyonu bunu önlemede başarılı olamamıştır. Dönemin Rusya Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Yuri Baluevskii'nin, Haziran 2003'te yaptığı açıklamaya göre, uyuşturucu trafiği Rusya açısından en önemli tehditlerden biridir. Öte yandan, özellikle Çeçenistan'daki İslami Bağımsızlık Partisi ve Güney Kafkasya'daki oluşumların başını çektiği Orta Asya radikal İslamcı akımlarının Rusya'daki Müslüman nüfus üzerindeki olası etkileri de Rus uzmanlar tarafından önemli bir tehdit olarak görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Orta Asya'daki ABD girişimleri, direkt olarak Rusya'nın güvenlik sorunlarını çözme gayesi taşımamaktadır. "Afganistan operasyonu" Taliban gruplarının, Orta Asya'ya gelişigüzel dağılmasına yol açarak bu sorunların aslında daha da şiddetlenmesine sebep olmuştur. Moskova'nın bu güvenlik sorunlarına çözüm geliştirmede her türlü motivasyonu mevcuttur. Amaç burada sadece ABD'yi dengelemek değil; ABD müdahalesi ile giderilemeyecek uzun süreli güvenlik endişeleri ile mücadele etmektir. 2001-2004 dönemi boyunca Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik stratejisi üç yönde şekillenmiştir: (1) Bölgeyi Rusya'ya daha sıkı bir şekilde bütünleştirmek ve ABD'nin etkisini azaltmak amacıyla yeni

bölgesel ekonomik gruplar oluşturulmuştur; (2) Rusya'nın askeri varlığı bölgeye bağlılığın bir göstergesi olarak genişletilmiş ve Tacikistan'da daha büyük askeri üssün planları yapılırken Kırgızistan'da yeni bir üs kurulmuştur; (3) Moskova; Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan liderleri ile ilişkilerini, bunların güvenlik ve ekonomik destek için Batı'ya dönme yönündeki mevcut eğilimlerini kırmak için, güçlendirme girişimlerinde bulunmuştur (Matsuzato: 2007).

Washington'ın demokrasiyi tesis söylemindeki ısrarı Rusya'nın işine geldi çünkü bu söylem bölge liderlerinin ABD ile ilişkilerinin kapsamını kısıtlıyordu. Bush yönetimi demokrasinin tesisini terörizmle mücadelenin ideolojik temeli olarak ilan etmişti. Terörizmin Orta Doğu'daki otoriter rejimlerden beslendiği varsayımıyla 6 Kasım 2003 tarihinde Başkan Bush, "Orta Doğu'da özgürlük için ileri strateji"yi açıkladı. Bu strateji, Orta Asya'daki otoriter liderlerle daha yakın işbirliği için zaten mevcut duvarları biraz daha yükseltti: Sadece Kırgızistan'ın faal demokratik düzene biraz olsun yaklaştığından bahsedilebilirdi. Rusların görüşüne göre; Orta Asya'da demokrasi tesisi daha kaotik bir ortama sebebiyet verebilir ve bir domino etkisi yaratarak otoriter rejimlerin birbiri ardına çökmesi ile sonuçlanabilirdi. Bu görüşün taraftarlarına göre, bölgesel liderler bir kez demokratik değişim baskısına maruz kalmaya başladılar mı Batı'yı benimsemek şevki azalacak ve Rusya daha kabul edilebilir bir seçenek haline gelecekti. Tüm bu nedenlerle, Duma'nın BDT'den Sorumlu Komitesinin Başyardımcısı Vyacheslav Igrunov, Rusya'yı Orta Asya için daha uygun bir ortak olarak betimlemekteydi.

IV. Yeni Bölgesel Yapılanmalar ve Yaklaşımları

Rusya bir örgüt olarak çok da işlevsel olmayan BDT'nin yetersizliklerini giderecek ve Orta Asya'daki Rus varlığını güçlendirecek yeni bölgesel yapıları kurmaya girişti. Bazı Rus yorumculara göre de BDT artık gereksizdi; büyük ölçekte Yugoslavya tarzı bir ihtilafın ortaya çıkmaması amacına hizmet etmişti. Ancak, BDT'nin mevcudiyeti diğer alanlarda bölgesel bütünleşmeyi engellemekteydi. Rusya 2000 yılında kurulan ve

kendisinin yanı sıra Belarus, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın da üye olduğu Avrasya Ekonomik Topluluğu'na (AET) büyük önem vermekteydi. Duma'nın BDT'den Sorumlu Komite Başkanı Andrei Kokoshin, 2003'te yaptığı açıklamada, BDT'nin aksine AET'nin ekonomik bütünleşme açısından büyük bir potansiyele sahip olduğunu belirtmiştir. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev de bu örgüt için benzer bir değerlendirme yapmıştı; Nazarbayev'e göre AET tüm BDT kuruluşları içinde en ilerici olanıydı. Elbette bu iyimserliğin en önemli nedeni, AET üyelerinin BDT'de Rusya'ya güvenlik ve ticaret açısından en bağımlı devletler olmalarıydı.

Nazarbayev, düzenli olarak Rusya ile daha sıkı bütünleşme çağrısı yapmaktaydı. Avrasya Birliği'ne ilişkin 1994'teki ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne ilişkin 2001'deki önerileri BDT'nin noksanlıklarını gidermek ve daha tutarlı bir bölgesel oluşum kurmak amacını taşıyordu. Bu yakınlık, 7.500 km.lik bir sınır paylaşan Kazakistan'ı Rusya'ya kuvvetli bağlarla bağlar niteliktedir. Kazakistan, 17 milyonluk nüfusunun %30'una denk gelen önemli bir Rus azınlığa ev sahipliği yapmaktadır. Orta Asya'daki diğer ülkelerde olduğu gibi Ruslar, burada da teknik-yönetsel işgücünü, askeri unsurların yaratıcı beyin gücünü ve güvenlik kurumlarını etkilemeye devam etmektedir. Rusya, Kazakistan'daki ticaret hacminin %25'ini elinde tutmakta ve Rusya'dan yapılan ithalat Kazakistan'ın toplam ithalatının %40'ına karşılık gelmektedir. Bu verilerle Rusya, Kazakistan'ın bir numaralı ticari ortağı durumundayken, Rusya için Kazakistan, tüm Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içerisinde üçüncü sırada yer almaktadır. 2003'te iki devlet arasındaki ticaret hacmi 5 milyar dolara çıktı. Bunun %60'ını sınır ticareti oluşturmaktaydı. Dahası, Kazak petrolü ve gazı, Rusya'nın boru hatları aracılığıyla Avrupa'ya ihraç edilmekte ve Kazakistan aynı yöntemle elektrik de satmayı planlamaktadır. Kazakistan, Rusya'nın bölgede ekonomik alan yaratmasında, özellikle Orta Asya ve Avrupa ile bir bağlantı görevi görerek, önemli bir rol üstlenmektedir. Bu sebeple, 2003 Nisanında Rus politikacı Mikhail Kasyanov'un da ilan ettiği

üzere; Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan, ekonomik politikaların koordine edileceği ve bölgesel ekonomik bütünleşmeyi sağlayacak mevzuatın oluşturulacağı, "müşterek bir ekonomik alan" tesis etmek üzerine anlaştılar. Müşterek ekonomik alan yaratma girişimi, Ukrayna BDT'den uzaklaştığı ve Avrupa'ya yakınlaştığı için hayata geçirilememiştir (Fumagalli: 2007).

Önemli bir diğer girişim "Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü (Collective Security Treaty Organization-CSTO)"dür. Bu örgüt, Orta Asya devletlerinin güvenlik politikalarını doğrudan Rusya'ya bağlamayı amaçlıyordu. CSTO, Mayıs 1992'de Taşkent'te altı devlet tarafından imzalanan Bağımsız Devletler Topluluğu Andlaşması'na, Kolektif Güvenlik Örgütü Andlaşması'nın da eklenmesi ile oluşturulmuştur. 1999'da Özbekistan'ın çekilmesi ile mevcut üyeler Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Belarus'tur. Bu devletler, Tacikistan'ın Başkenti Duşanbe'de CSTO'yu, terörizm ve bölgedeki uyuşturucu trafiği ile mücadele için kurmuşlardır. Ermenistan ve Belarus'un resmi üyeliklerine rağmen, CSTO'nun aktif üyeliğini Rusya ve onun Orta Asyalı müttefikleri yürütmektedirler. CSTO'nun varlığı Rusya'nın, örgüt üyelerinin teröre ve uyuşturucu trafiğine karşı geliştirecekleri önlemleri koordine etmesini kolaylaştırmaktadır; risk Rusya'nın bu kontrolü diğer alanlara doğru genişletme ihtimalinde yatmaktadır. Plan, Tacikistan'da kurulacak üslerde acil müdahale güçlerine sahip bir müşterek savunma personelini ve onlara destek veren bir sekreterliği faaliyete geçirmektir. Rusya, CSTO vasıtasıyla, bölgede ülkelerindeki askeri tesislere ve üslere erişimi, Orta Asyalı askeri personelin Rus harp akademilerinde eğitim vermeyi ve bu ülkelerin askeri güçlerine Batı'nın önerdiği fiyatların çok daha altına silah ve askeri teknoloji satmayı amaçlamaktadır. Rusya, ayrıca, teröristler tarafından askeri güçlere karşı kullanılabildiği gibi sivillere karşı da kullanılabilecek füzelere karşı önlemleri içeren bir bölgesel anlaşma yapmak istemektedir. CSTO'da, bunu düzenleyen andlaşmaya göre, acil müdahale güçlerini sadece Rusya karşılayacaktır. Bu yüzden de örgüt, aslında kaçınılmaz

olarak Rusya'nın bölgedeki askeri varlığının bir aracı olarak çalışacaktır. Anılan tüm bu olumsuzluklara rağmen Andrei Kokoshin, CSTO hakkındaki olumlu açıklamalarına devam etmiştir; ona göre CSTO yitip gidecek bir kuruluş değil, gerçek bir bölgesel güvenlik örgütüdür. Rusya'nın eski Güvenlik Konseyi Sekreteri ve Rus Sınır Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nikolai Bordyuzha, örgütün genel sekreterliğine getirilmiştir. Bordyuzha, Batı ile birlikte çalışma ihtiyacına ve terörizmle müdahale amaçlarına vurgu yaparak, CSTO'nun Orta Asya'da NATO ile karşı karşıya geleceğine dair endişeleri giderme arayışı içine girdi. Rusya'nın yönlendirmesi ile CSTO'nun savunma bakanları aynı yılın Aralık ayında Moskova'da toplanmış; birleştirilmiş müşterek bir personel sisteminin oluşturulmasında, dört taburu içeren acil reaksiyon gücü kurulmasında ve Tacikistan'daki üslerin Rusya'ya tahsisinde anlaşmışlardır. Rubezh-2004 (Border-2004/Sınır-2004) adı verilen müşterek askeri birliklerin tatbikatı, 6 Ağustos 2004'te Rus, Kırgız, Kazak ve Tacik güçlerin katılımı ile bir terörist saldırının varsayımı esasına dayanılarak Kırgızistan'da yürütüldü. Nisan 2005'te Komutanlığın sonraki tatbikatı bu sefer Tacikistan'da aynı katılımcılar ve aynı senaryo ile gerçekleştirildi (Fumagalli: 2007).

Rusya; Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı güvenlikte daha sıkı işbirliğine zorlamasına karşın, Özbekistan bu çabalara, olası bir Rus kontrolünden çekinerek, katılmak istememiştir. Özbekistan, Rusya'nın buradaki varlığı Çin ile dengelendiği için, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) katıldı. ŞİÖ, ilk toplantılarını 1996'da yapan Şanghay Beşlisi'ne (Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan), Haziran 2001'de Özbekistan'ın da katılımıyla bugünkü halini almış oldu. ŞİÖ'nün açıklanan amacı, terörizm, radikal İslam ve ayrılıkçı unsurlara karşı güvenlik, işbirliğini geliştirmek ve yaygınlaştırmaktır. Mayıs 2003'te gerçekleşen Moskova Zirvesi'nde ŞİÖ; müşterek askeri tatbikatlar yapma, Taşkent'te bir terörle mücadele merkezi kurma ve Pekin'de de bir sekreterlik oluşturma kararı aldı. Örgüt bugün, serbest ticaret ve sermayenin dolaşımı gibi girişimlerle ekonomik alana kaymıştır. Hem Rusya hem de Çin'i içermesi

sebebiyle ŞİÖ'nün Orta Asya'da istikrar sağlamak adına önemli bir potansiyeli mevcuttur. Öte yandan, Ruslar açısından, bu potansiyel bölgedeki Batı etkisine bir cevap olarak kullanılabilir. Özbekistan'da ise, ŞİÖ'de hem Rusya hem de Çin'in bulunması, bu örgütün, terörizm karşısında etkili olabileceğinin bir emaresi olarak görülmektedir. Rusya ise, Özbekistan'ı doğal müttefiklerinin arasına katmak için Çin'in yardımına ihtiyaç duymaktadır. Böylelikle, Çin desteği olmadan, Moskova'nın bölge genelinde bir güvenlik oluşumu oluşturamadığı ortaya çıkmaktadır.

V. Rusya'nın Orta Asya'daki Askeri Gücü

Rusya, Tacikistan'daki askeri varlığını Sovyet zamanlarından beri muhafaza ediyordu. 2003'te Orta Asya'daki askeri yerleşimlerine Kırgızistan'da bir üs ekledi. Rusya'nın bölgedeki askeri varlığını genişletmesinin pek çok amacı vardı. İlk amaç, Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü (CSTO) ile bölgesel güvenlik işbirliğini arttırmak, terörizm, radikal İslam ve uyuşturucu trafiği ile mücadelede bu örgütün yeteneklerini geliştirmektir. Rus stratejistlere göre, güneydeki iki devlet, Kırgızistan ve Tacikistan, Rusya'nın hem Orta Asya'ya açılan kapısıdır; hem de güney sınırlarının güvenliği açısından önemli bir işlev görmektedir. Dolayısıyla onların güvenliği bölgenin güvenliği açısından hayati önem taşımaktadır. Mevcut Orta Asya ülkelerinin liderlerini iktidarda tutmak ve onların radikal İslamcılar tarafından devrilmelerini engellemek açıkça Rusya'nın çıkarınadır. Rusya'nın sağladığı korumaya karşılık, mevcut liderler güvenlik ve ekonomi alanlarında bütünleşme için bu ülkenin liderliğini benimsemekte herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Rusya'nın isteği Orta Asya üzerindeki askeri ve politik emellerini sağlama almak ve ABD etkisi ile pozisyonunun daha fazla zayıflamasını engellemektir. Bu doğrultuda, Rusya'nın temel endişesini Özbekistan'ın ileri derecede ABD yanlısı tavrı ve bu devletin bağımsız duruşunun Kırgızistan ve Tacikistan üzerindeki olası etkileri oluşturmaktadır.

Boris Yeltsin döneminde, Rusya'nın sınır güvenliği üzerindeki ilgisini azaltması, Kırgızistan'da belirgin ve haklı endişelere sebep olmuştu. 1992-

1999 yılları arasında 3.000 Rus sınır güvenlik gücü Afgan-Kırgız sınırı boyunca belli bir plana göre konuşlandırılmış; daha sonra Yeltsin bunları mali sorunları bahane ederek geri çekmişti. Dönemin Kırgız Savunma Bakanı Esen Topoev, Özbekistan İslami Hareketi'nin (Islamic Movement of Uzbekistan-IMU) 1999 ve 2000'de Kırgız toprağına yaptığı saldırılar esnasında Rusya'nın hareketsizliğinden rahatsız olmuştur. Bu Kırgızlar için yeterli bir nedendir. 2000-2001 yıllarında, Topoev'in de minnettarlığını belirttiği üzere, Rusya'dan gelmeyen destek ABD ve Çin'den, Kırgız ordusu için teknik ve askeri yardım paketi olarak gelmiştir. NATO, ayrıca Kırgızistan'a, ileri seviyede askeri eğitim, ordunun modern araç-gereç gereksiniminin karşılanması ve güvenlik desteğinin sağlanması teminatını vermiştir. Kırgız-NATO askeri tatbikatları "Barış için Ortaklık Programı (Partnership for Peace Program-PfP)" altında yürütülmüştür. Kırgız askerleri, NATO donanım standartlarına uyum sağlamış, ABD askeri danışmanları tarafından ABD teknik, taktik ve usullerine göre eğitim almaya başlamışlardı (Buszynski: 2004).

Putin, Kırgızistan'ın NATO ile daha fazla yakınlaşmasını engellemek için Kırgızistan ile olan ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Aralık 2002'de Bişkek'e yaptığı ziyarette zamanın Devlet Başkanı Askar Akayev ile Kant'ta, Bişkek'in 20 km doğusu ve Manas'taki NATO üssünün 30 km uzağında, bir Rus hava üssünün açılışını yaptı. NATO'nun Manas Askeri Üssü'nde; 450'si ABD'li olmak üzere toplam 1.400 askeri gücü, 12 F-16 savaş uçağı ile yeterli sayıda askeri nakliye uçağı mevcuttur. Kant'ın, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün hızlı reaksiyon gücüne ev sahipliği yapması ve Rusya'nın Tacikistan'daki 201. Motorize Tümeni'ne hava desteği vermesi amaçlanıyordu. Plana göre bu üsse, 500 asker ve 150 siville birlikte, beş SU-25 ve beş SU-27 avcı uçağı, iki An-26 ve iki Il-76 askeri nakliye uçağı, beş L-39 eğitim uçağı, iki Mi-8 helikopter yerleştirmek isteniyordu. Putin, ayrıca müşterek hava savunması üzerine de çağrıda bulunmuştur. Kant hava üssünün kurulması, Manas'taki NATO varlığını dengelemeyi, Rusların buradaki NATO faaliyetlerini takip edebilmesini sağlamayı ve hepsinden de

öte Rusya'nın bölgeye karşı ilgisini muhafaza ettiğini göstermeyi amaçlıyordu. Bağımsız Kırgız basını bu girişimi, Rusya'nın Orta Asya'daki eski rolüne dönme ve buradaki ABD varlığını kısıtlama isteğinin bir kanıtı olarak değerlendirdi. Kırgız basınından bu hava üssünün terörizm ve uyuşturucu trafiği sorununa bir çare olamayacak derecede etkisiz bir girişim olduğu yorumları gelmekteydi. Müşterek hava savunması da bu endişeleri giderme açısından anlamsız bir girişimdi; bu olsa olsa Orta Asya devletlerini Moskova'ya daha sıkı bağlama ve devletlerin askeri aktiviteleri üzerinde Rusya'ya daha fazla kontrol sağlama amacına hizmet edecek bir araç olabilirdi. Kırgız basını ayrıca, Rusya'nın, NATO tarafından sağlanan askeri donanım ya da destek gibi herhangi bir yardım planı olmadığına da dikkati çekiyordu. Rusya'nın Kant'taki mevcudiyeti Kırgızistan'ın yeni demokrasisi için bir sorun haline geldi; Parlamento'dan muhalif sesler yükselmekte ve Akayev, önemli ölçüde otoritesini kaybettiği için bu hamle ile pozisyonunu güçlendirmeye çalışmakla suçlanmaktaydı. Kırgız Parlamentosu'ndan gelen eleştirilere göre, bir ihtilaf olasılığı dolayısıyla Rus ve NATO üslerine böylesi yakınlıkta bir arada ev sahipliği yapmak ciddi bir hata idi. Bu üslerin bir arada bulunuşu sebebiyle Rusya-ABD ile ilişkileri gerileyecek miydi; yoksa ABD İran ile olası bir savaşa girdiğinde, Kırgızistan bir çatışma alanı haline mi gelecekti? Kırgız Parlamenter İsmail Isakov, 1999-2000 yıllarındaki IMU saldırıları esnasında Rusya'nın, Kırgızistan'a yardımda nasıl yetersiz ve etkisiz kaldığını tekrar hatırlatma gereği duymuştur. Öte yandan, hükümet taraftarı basına göre, Akayev doğru davranmıştı ve Rusya'nın ana müttefiklerinden biri olmak Kırgızistan'ın çıkarınaydı. Putin ayrıca Kırgızistan'ın, bir kısmı üssün inşasında kullanılacak olan, toplamda 170 milyon doları bulan borcunu 20 yıla yaymıştır (Akbarzadeh: 2004).

Jeopolitik teorileri açısından değerlendirildiğinde, Akayev'in Rusya'nın Orta Asya'daki önemli rolünü göz ardı etmeden, büyük güçler arasında dengeyi sağlamaya çalışma politikasının yanlış olduğu söylenemez. Akayev'e göre, küçük devletler bağımsızlıklarını ve egemenliklerini

korumak için “büyük dostlara” ihtiyaç duyarlar; Rusya söz konusu olduğunda bu, “sonsuza kadar sürecek bir dostluktur”. Özbekistan’ın 26, Kazakistan’ın 17 milyonluk ve güneyde de Çin’in milyarlık nüfuslarına karşın 5.5 milyonluk nüfusu ile Kırgızistan komşularının gölgesinde kalmıştır. Kırgızistan, Özbekistan ile ortak sınırında basit de olsa sınır ihlal olayları ile karşılaşabilmektedir. Sınır aşan sular için kaynak devleti olarak Kırgızistan, hem Özbekistan hem de Kazakistan ile su kaynakları dolayısıyla da sorun yaşamakta ve bu uyuşmazlık her an bölgesel bir çatışmaya dönüşebilecek özellikler taşımaktadır. Kırgızlar, Rusya’nın Özbekistan’ı bölgeye ve özellikle kendilerine hâkim olmaktan alıkoyduğunu düşünmekte ve bu sebeple de Rusya’nın desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Kamuoyunun belli bir kısmındaki Rusya rahatsızlığını azaltmak için Akayev, 2003’te NATO birimlerinin bir yıl daha kalmasına izin verileceğini ve böylelikle Afganistan’daki Taliban üslerinin ortadan kaldırılabileceğini açıklamıştır. Akayev’in bu açıklamalarına rağmen, muhalif basına göre, Afganistan’daki istikrarsızlık NATO’nun bölgedeki varlığının böylelikle bir süre daha devamı anlamına gelmekteydi. Bu sürede, NATO ile daha sıkı işbirliği Kırgız ordusunu Rusya’dan uzaklaştırabilir ve Batı’ya doğru yeniden yön verebilirdi. Gerçekten de NATO Genel Sekreteri Jaap de Hoop Scheffer’in Kırgızistan’ı 21 Ekim 2004’teki ziyaretinden sonra NATO’nun buradaki varlığı güçlenmiş görünmektedir (Matsuzato: 2007).

Eylül 2003’te Rusya, Kırgızistan ile Kant Hava Üssü’nün kullanımı için 15 yıllık bir andlaşma imzaladı ve üs aynı yılın 23 Ekiminde açıldı. Rusya, buradaki askeri gücünü, BDT’nin kolektif güvenlik sisteminin acil reaksiyon gücünün bir parçası olarak ilan etti. Akayev, Kırgızistan’ın, Rusya’nın Orta Asya’daki varlığı için bu üssün bir destek üssü olacağını ilan etti. Kırgızistan’ın Savunma ve Güvenlik İşleri Sorumlusu Bolot Dzhanuzakov, Rusya’nın her zaman yakın bir müttefik olduğunu ve Kırgızistan’ın hem Rus hem de NATO üslerinin varlığından çıkar sağladığını vurguladı. Kırgızistan Savunma Bakanı Topoev ise; Rus

üssünün Kırgız silahlı kuvvetlerinde gelişmeye destek olacağını ve kolektif güvenliğin efektif çalıştığını göstereceğini iddia ediyordu (Matsuzato: 2007). Topoev'e göre, farklı üslerin varlığının zarar verici bir yanı yoktu, sadece farklı amaçlara hizmet etmekteydiler. NATO'nun Manas Üssü, Afganistan'daki terörist odaklarla mücadele için tasarlanmışken, Rusya'nın Kant Üssü; Kırgızistan'a, bölgedeki diğer devletlerden gelecek terörist saldırılara karşı bir koruma sağlıyordu. Hükümet yanlısı basın, büyük güçlerin varlığının bölgeyi daha istikrarlı hale getirdiğini ve Kırgızistan'ın bunlardan herhangi birinin kontrolü altına girmemek için dengeyi kurması gerektiğini savunuyordu. Güvenliğine ilişkin aldığı her garanti, Kırgızistan'ın geleceğinin daha net hale gelmesini sağlamaktaydı. Ancak bu iki üssün aynı coğrafyada bu kadar yakınlıkla bulunması, Kırgızistan hava sahasının kullanımından kaynaklanan sorunları ortaya çıkardı. Eğer Rusya'nın, NATO ile ilişkilerinin düzeyi gerilemiş olsaydı, bu sorunların giderilmesine yönelik işbirliği de neredeyse imkânsız hale gelecekti. Bugün, Kırgızistan bu riski almış görünmektedir.

Putin, Kant'ta üs kurulması fikrinin Akayev'e ait olduğunu, üssün terörist eylemleri önlemek için kullanılacağını savunmuş ve ısrarla vurgulamıştır. Putin'e göre, 1999-2000 yıllarında IMU'nun Kırgızistan'a girişi esnasında eğer üs mevcut olsaydı sonuç çok daha farklı olabilirdi. Peki hava gücü terörizm ile nasıl mücadele edebilir? Plan, gelecekte vukuu bulacak herhangi bir olayda, hava unsurlarının, terörist eylemciler ve uyuşturucu tacirleri tarafından sızılan alanlara müdahale etmesi şeklindedir. Ancak, ABD'nin Afganistan deneyimi göstermiştir ki istihbaratın ve kara kuvvetleri ile etkin koordinasyonun eksikliğinde, hava saldırıları dağınık yer hedefleri üzerinde istenilen düzeyde bir etkiyi sağlayamamaktadır. Putin ayrıca, Kant Hava Üssü için Rusya'dan herhangi bir ödeme yapmasının istenmediğini ancak, kendisinin yine de Akayev'e elektronik sistem ve donanımlar için 3 milyon dolar söz verdiğini belirtmiştir. Rusya, altyapı açılımını finanse etmeyi de üslenmiştir. Plan, üssün genişletilmesi ve personelinin 800'e çıkarılmasıdır. Mart 2005'te Akayev, bir ayaklanma ile

devrildi ve 2 Nisan'da istifa etti. Akayev'in, Kırgızistan'ı güvence altına almak üzere hem Rusya hem de NATO ile ilişkilerini sürdüren politikası Kırgızistan'ın jeopolitik çıkarlarının bir yansımasıdır ve yeni geçici hükümet tarafından da aynen korunmuştur. Kırgızistan'ın Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü içindeki rolü hükümet değişimine rağmen, Rubezh-2005 tatbikatı ile planlandığı gibi sürdürülmüştür. Hatta dönemin Devlet Başkanı Kurmanbek Bakiyev, Rusya'nın, Kırgızistan'ın Oş bölgesinde teröre karşı savunma amaçlı yeni bir üs daha kuracağını iddia etmiştir. Kırgızistan'da liderler her zaman Özbekistan ile ilişkilerinde duyarlı olmuşlardır. Özbekistan'daki istikrarsızlığın sınırı aşması ve Kırgızistan'a yönelme ihtimali gündemde olan bir konudur (Akbarzadeh: 2004).

Rusya açısından Tacikistan, Afganistan ile sınır oluşturmakta ve stratejik güvenliğini sağlamakta, Rusya'nın "güney sınırlarının" savunulması bakımından hayati bir konumda bulunmaktadır. Rusya, eğer Orta Asya'nın Batı'ya yönelimlerini sınırlandırmak ve bölge devletleri üzerinde kendi etkisini arttırmak istiyorsa, Tacikistan'daki konumunu muhafaza etmek zorundadır. Rusya, Devlet Başkanı Imomali Rahmanov rejimini desteklemiş ve Başkan'ın nezdinde, 1992-1997 yılları arasında Tacikistan iç savaşına müdahale etmiştir. Rusya, 201. Motorize Tümeni'ni SSCB döneminden beri bu ülkede konuşlandırmaktadır. Ayrıca 14.500 kişilik bir sınır taburunu, 1400 kilometrelik Tacik-Afgan sınırında devriye görevini yürütmesi için konuşlandırmıştır. İç savaş sonrası, Rahmanov, muhalif İslami Rönesans Partisi ile bir koalisyon kurmuş ve Rusya'nın kendisini Tacikistan'daki istikrarın anahtarı olarak görmesini istemiştir. Başkan, Moskova'ya "sadakatini" açıklamış ve Tacikistan'ın, BDT'nin Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü ile Rusya'ya jeopolitik olarak bağlı olduğunu beyan etmiştir (Akbarzadeh: 2004).

11 Eylül 2001 olaylarından sonra Tacikistan'daki Rus güçleri Kuzey İttifakı'nın Afganistan'daki terörle mücadelesini desteklemede önemli bir rol üstlenmiştir. Bu amaçla hem Rus hem de Tacik güçlerini barındıran operasyonel gruplar oluşturulmuştur. Daha sonra Rusya, Tacikistan'daki

güçlerinin anayasal ve yasal statüleri hakkında endişelenmeye başlamıştır. “Güçlerin Statüsü Andlaşması” 1993’te imzalanmış, Nisan 1999’da Moskova’da yenilenmiş ve her iki tarafça da onaylanmış olmasına rağmen uygulanması ertelenmişti. Pek çok farklı konuların tekrar müzakere edilmesine neden olmuştur: Tacikler, ülke topraklarında kalan SSCB askeri donanımının kendilerine bırakılmasını, Tacikistan’ın Rusya’ya olan 300 milyon dolarlık borcunun tamamen silinmesini, Rus güçlerinin Tacikistan’daki mevcudiyetinin yasal düzenleme altına alınmasını ve üssün tamamen Rusya tarafından finanse edilmesini istiyorlardı. 1993’te akdedilen orijinal andlaşmada, finansmanın yarı yarıya paylaşılması öngörülüyordu. Ancak, gerçekte Tacik tarafı harcamaların %5’inden fazlasını ödemedi; 2002’de bu oran %2,4’e kadar düşecekti. Tacikler, Rusya’nın; buradaki Rus güçlerinin finansmanın tamamını üstlenmesini istemişlerdir. Rusya bundan ısrarla kaçınmıştır. Ruslara göre Rahmanov’a Rusya ile müzakere etme cesareti veren ABD’nin Orta Asya’ya olan ilgisiydi (Matsuzato: 2007).

Putin, Nisan 2003’te Tacik hükümeti ile yeni bir “Güçlerin Statüsü Andlaşması”nı müzakere etmek için Duşanbe’ye bir ziyarette bulundu; 1999 Andlaşması’nın süresi Mayıs 2003’te dolmaktaydı. Dahası Ruslar yıllar içinde 8.000 kişiden 5.500’e inen ve adeta kan kaybeden 201. Motorize Tümeni’ni de güçlendirme niyetindeydiler. 201. Motorize Tümeni’ndeki subayların çoğunu Ruslar oluşturuyordu. Ancak, alt rütbeli askerlerin %65’i Tacik’ti; birliğin ağır silahları ve hava savunma birliklerinde gözle görülür bir azalma vardı. Bugün bu tümenin dört Mi-8, altı Mi-24 helikopteri ve beş MIG-25 uçağı bulunmaktadır. Plan, tümene daha modern harp silah araçları ile takviye yapılmasını öngörmekteydi. Eski donanım, Tacik ordusuna verilecekti. CSTO’nun bünyesinde tasarlanan acil reaksiyon gücüne takviyeler yapılacak ve bu güce destek verecek hava unsurlarını da içeren güçler için yeni üsler inşa edilecekti. Ancak, Putin, Rahmanov ile neredeyse anlaşamıyordu. Rahmanov, yeni üslerin finansmanını Rusya’dan istemekle kalmadı, üstüne üstlük buradaki

güçlerin kullanımında söz hakkı da talep etti. Rus tarafı, Rahmanov'un üslere erişimini, gelecekte olası ayaklanmalara karşı iktidarını savunmak için istediğini düşünmektedir. Ruslara göre, oradaki askeri güçler, Tacik rejiminin çıkarınaydı. Bu yüzden de finansal olarak katkıda bulunmalıydılar. Askeri operasyonlarda eşit söz hakkı ise Rusya açısından daha en başından gündem dışı bırakılmıştı (Ziegler: 2008).

Putin ve Rahmanov, Rusya'nın Sochi kentinde bir araya geldiklerinde önemli meseleler çözüldü. Ruslar, ödeme ve zaman sınırlaması olmadan Tacik üslerinin tam kullanımını elde ettiler. Daha önce de belirtildiği gibi Rahmanov'un eşit söz hakkı ütopyası da reddedildi. Fakat bunun mükâfatı olarak, Rahmanov'a Tacikistan'ın borcunda bir ayrıcalık tanındı: Borcun 250 milyonu silinecek ve kalan 50 milyon bu ülkedeki enerji projelerinde yatırım olarak kullanılmak üzere tahsil edilecekti. Rahmanov uzun süredir Rusları Tacik enerji sektörüne dâhil etmeye çalışmaktaydı. Ancak, Moskova'nın Tacikistan'daki rejimin istikrarından duyduğu endişe çekinmesine sebep oluyordu. Başkan'ın, Rus askeri varlığını uzun süreli olarak kabul edişi, Rus hükümetinin özel sektördeki, 1,3 milyar dolarlık bir proje ile Ragun'da ve 370 milyon dolarlık bir proje Sangtuda'da olmak üzere pek çok hidroelektrik projesinde yer almasını sağladı. Bu projelere Rusya'nın katılımı aynı yılın 16 Ekiminde Putin ve Rahmanov Duşanbe'de görüştüklerinde açıklandı. O toplantıda Putin özellikle Rus askeri varlığının bölgenin istikrarı açısından ne kadar önemli olduğuna bir kez daha vurgu yapacaktı. Rusya, güçlerini Afgan sınırından 2005'in sonunda çekmeyi ve sınır güvenliğini Tacik ordusuna devretmeyi kabul etti. Yerel halk için olduğu kadar yönetim kademesindeki kimi kişiler için de kârlı bir iş kolu olan uyuşturucu trafiğini engellemede Tacik ordusunun ne kadar etkili olabileceği bir merak konusu. Rusya'ya bağımlılığı gidermek için Tacikistan her zaman askeri işbirliğini çeşitlendirmenin yollarını aramakta ve subaylarını Rusya'dakilere olduğu kadar, Çin ve Hindistan'daki harp akademilerine de göndermektedir. Tacikler ayrıca, terörizme karşı

mücadelede de Rusya'nın alternatifi olarak Hindistan ile işbirliğini geliştirme çabası içerisindedir (Ziegler: 2008).

VI. Rusya'nın Orta Asya Devletleri ile İkili İlişkileri

Bugün Rusya'nın dünyada ve bölgede tekrar önemli bir güç haline geldiği inkâr edilemez bir gerçektir. Geniş ve zengin enerji kaynakları, bunları bir tehdit unsuru olarak kullanmaktan kaçınmayışı Rusya'yı özellikle Avrupa Birliği ülkeleri için neredeyse vazgeçilmez ve karşı konulamaz bir hale getirmiştir. Orta Asya'da ise Rusya, Sovyet mirasını yeniden diriltme çabası içerisindedir. Buradaki nüfuzunu arttırmak amacıyla Rusya, bölgeye genel bir politika uygulamak yerine, buradaki her aktöre yönelik olarak ayrı ayrı politikalar ve stratejiler geliştirmiştir.

- **Kazakistan:** Nazarbayev'in, 2003'te Rusya'nın Kazak politikasında merkezi bir yere sahip olduğunu açıklayarak, ABD ile ilişkilerini geliştirmeye çalışması, Moskova'ya olan sıkı bağımlılığını azaltma girişimi olarak görülmektedir. Nazarbayev, ABD'nin ülkesinin hava sahasını kullanmasını kabul etmiş, Afganistan'daki terörizmle mücadele amacıyla Şimkent, Lugovaya ve Almaata'daki havaalanlarının kullanılmasına izin vermiştir. Nazarbayev, ABD'nin Orta Asya'daki varlığını, Kazakistan'ın petrol ve gaz rezervleri için alternatif yollar bulma ve Rusya'nın boru hattı sistemine bağımlılığını azaltmada bir fırsata çevirmeye çalışmıştır. Mayıs 2005'te açılan ve ABD tarafından desteklenen Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Kazakistan'ın batısındaki Atyrau'dan Karadeniz'deki Novorossiysk'e kadar uzanmaktadır. Bu hat sayesinde Kazakistan, Rusya'nın boru hattının etrafından dolanma imkânını elde etmiştir. Dahası, Kazakistan ve Çin, Hazar Denizi'nden Çin'in batısına uzanacak 3.000 kilometrelik bir boru hattının inşası üzerine anlaşmışlar ve bu hattı 2005'te törenle kullanıma açmışlardır.

Putin, Rusya'nın bölgedeki varlığını sağlamlaştırmak ve Nazarbayev'in ABD ile daha da yakınlaşmasını önlemek için Kazakistan ile daha sıkı güvenlik işbirliği önerisinde bulunmuştur. Dönemin Rus Savunma Bakanı Sergei Ivanov, Kazak mevkidaşı ile Haziran 2003'te bir taslak program

üzerinden müzakerelere başladı (Buszynski: 2003). Rus tarafı bunu “yeni ittifak” olarak adlandırdı. Eski güvenlik işbirliği oluşumlarından farklı olarak “yeni ittifak”, Kazak subayların, Rus harp akademilerinde eğitilmesini ve acil durumlarda askeri güçlerin müştereken kullanılmasını kapsıyordu. Nazarbayev, bir yandan, Moskova ile iyi ilişkileri muhafaza etmeye çalışmakta, diğer yandan ise Rusların talep ettiği derecede bir güvenlik bütünleşmesine girmekten imtina etmektedir. Nazarbayev’in tutumu, Moskova’dan ayrı bir kimlik oluşturma çabasının bir yansıması olarak yorumlanabilir.

- **Özbekistan:** Özbekistan’ın yüzölçümü ve kalabalık nüfusu, hiç şüphesiz ki, Kerimov’a, Moskova’nın bölgesel güvenlikte daha sıkı bütünleşme taleplerini görmezden gelme ya da en azından bunu deneme şansı ve imkânı vermektedir. SSCB’nin dağılmasının ardından gelen süreçte Kerimov, önceleri Rusya’nın sadık bir müttefiki idi. 1992 Mayısında Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü ile sonuçlanacak BDT toplantısına ev sahipliği yapmış ve Tacikistan iç savaşında Rusya ile tam işbirliğine gitmişti. Ancak, hemen sonra bağımsız bir yolu tercih etti. Eylül 1992’de Cakarta’da düzenlenen Bağlantısızlar Konferansı’nda, Özbekistan’ın askeri bloklardan vazgeçtiğini ve BDT içinde bir askeri blok oluşturulması çabalarına da özellikle karşı olduğunu vurguladı. Aralık 1996’da Özbekistan Dışişleri Bakanlığı “Bağlantısızlığın” kendilerinin temel dış politika ilkesi olduğunu ilan etti. Kerimov, BDT sınırlarını ortak savunmayı öngören Rus taleplerini geri çevirdi ve 6 Şubat 1999’da BDT’nin Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü’nden çekildi. Akayev’in Rusya’ya Kant’ta üs vermesini açıkça eleştirdi ve Aralık 2002’deki bir basın toplantısında Akayev’in Kant üssü kurulmasına ilişkin kararını, Orta Asya’daki büyük güçlerin mücadelesine neden olacağı gerekçesiyle kınadı. Ruslar açısından Kerimov bir ABD müttefikiydi. Özbek silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için NATO’dan yardım istiyor ve ABD ile güvenlik bağlarını güçlendirecek adımlar atmaktan çekinmiyordu. Öyle ki, Nisan 2003’te Rusya’nın muhalefetine rağmen Özbekistan, ABD’nin Irak’ı

işgalini desteklemiş ve Tacikistan'a yapılacak uçuşlar için Rusya'nın hava sahasını kullanma isteğini geri çevirmişti (Fumagalli: 2007).

Kerimov Rusya ile ekonomik bütünleşmeye alternatif aramaya devam etti. Bu amaçla Nisan 1999'da Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova'dan oluşan ve bu ülkelerin adlarının İngilizce baş harflerinden kısaca GUUAM diye anılan gruba katıldı. GUUAM 10 Ekim 1997'de kurulmuştu ve Özbekistan da bu gruba BDT'nin Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü'nden çekildikten sonra katıldı. Ruslar, Kerimov'u, GUUAM'ı Rusya'nın Orta Asya'daki konumunu olumsuz yönde etkilemek için kullanmakla suçladılar. GUUAM Dışişleri Bakanları Konseyi, Aralık 2002'de toplandı ve ABD ile terörizm, organize suçlar, ticaret ve ulaşım üzerine bir "Çerçeve İşbirliği Andlaşması" imzalanması üzerine mutabakata vardı (Fumagalli: 2007). Bu toplantı, GUUAM grubunun, NATO'ya üyeliğin yolunu açtığına ilişkin Rus endişelerini destekler nitelikteydi. Günümüzde GUUAM bölgesel bir oluşum olarak etkisiz kalmış ve Rusya karşısında etkili olamamıştır. Tüm bu girişimlerine rağmen Kerimov, Rusya ile olan organik bağını tamamen kesememiştir. Özbekistan, iki nedenden ötürü Rusya'nın desteğine ihtiyaç duyuyordu. İlk olarak, Özbekistan'ın enerji kaynaklarının pazarlanabilmesi için Rusya ile iyi ilişkiler şarttı; Özbek gazını Avrupa pazarlarına ulaştıran Rus boru sistemi idi. Kerimov, Putin ile, Özbekistan'ın Semerkant şehrinde Ağustos 2003'te görüştüğünde, Gazprom'a katılma ve Özbek gaz alanlarının işletilmesi hakkını Rusya'ya verme kararı aldı. İkinci olarak ise, Kerimov'un otoritesini sürdürmek istemesi ve muhaliflere baskı yapması onun ABD ile ilişkilerini sınırlandırmış ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmıştır. ABD'li liderlerin aksine, Putin, Mart-Nisan 2004'te Taşkent ve Buhara'da gerçekleşen 47 kişinin öldüğü terörist saldırılardan sonra Kerimov'a açık destek vermiştir. 15 Nisan 2004'te Özbek lider Moskova'yı ziyaret ettiğinde Putin, terörizme karşı "tam ve koşulsuz desteğini" bir kez daha vurguladı. 16 Haziran 2004'te Putin Taşkent'i ziyaret etti ve Kerimov'la bir "stratejik ortaklık" anlaşması imzaladı. Bu anlaşma müşterek tatbikatları, terörizme

karşı daha sıkı işbirliğini ve Özbekistan'ın askeri üslerini Rusya'nın kullanabilmesini içeriyordu. Rus askeri akademilerine kayıtlı Özbek subay sayısı arttırılacak ve Rus hava kuvvetleri Özbek hava sahasının korunmasında doğrudan görev alacaktı. Bu görüşmede, Kerimov Özbek enerji kaynaklarının işletilmesinde, Rusya'nın daha fazla müdahil olmasını kabul etti. Rusya'nın petrol şirketi Lukoil, Kandym bölgesindeki kaynakları işletmek üzere 1 milyar dolarlık bir anlaşmayı, Özbekistan'ın milli bir şirketi olan Uzbekneftgaz ile imzaladı ve petrol üretiminde bu şirket ile işbirliği sağlandı. Ayrıca, Gazprom'un Özbekistan'a bir gaz boru hattı kurmasına karar verildi (Fumagalli: 2007). Rusya, otoriterliği ile ister istemez kendisine doğru sürüklenen Kerimov ile ilişkileri geliştirmeye devam etmektedir. Yine de Kerimov'un, Rusya ile ilişkilerde duyarlı olduğunu belirtmek mümkündür.

- **Türkmenistan:** Rusya'nın Türkmenistan ile ilişkileri, 25 Kazım 2002'de Başkan Saparmurat Niyazov'a karşı gerçekleştirilen ve Niyazov'un açıkça Rusya'yı komplo kurmakla suçladığı darbe girişiminden sonra gerileme dönemine girdi. Darbe, Niyazov'un muhalifleri adeta ortadan kaldırmak ve 5.5 milyonluk nüfusun %7'sini oluşturan Rus azınlığın üstüne gitmek için ihtiyacı olan bahaneyi hazırlamış oldu. 3 Nisan 2003'te Niyazov, Rusya ile arasındaki çifte vatandaşlık andlaşmasını yürürlükten kaldırdı. Bahse konu andlaşma Aralık 1993'te imzalanmıştı ve Türkmenistan'da yaşayan Rusların Rus vatandaşlığını korumalarına izin veriyordu. 10 Nisan 2003'te Putin, Niyazov'a, çifte vatandaşlığın mevcut hak sahipleri açısından devam etmesini, ancak, yeni katılımcılara açık tutulmaması şeklinde bir düzenleme önerdi. 22 Nisan 2003'te Niyazov, çifte vatandaşlığın ilgasının ayrım gözetmeksizin ülkesinde yaşayan tüm Ruslara uygulanacağını ve kendilerine vatandaşlıklarını seçmek için iki ay süre verildiğini duyurdu. Moskova'ya göre bu uygulamadan etkilenen Rus sayısı 100.000 idi; oysa Aşkabat'tan açıklanan sadece 47 çifte vatandaşın bulunduğuydu. 19 Haziran 2003'te Duma'da konu acil olarak görüşüldü ve Putin Rusları korumada başarısız olmakla suçlandı. Türkmenistan tacizle ve

insan hakları ihlali ile suçlanıyordu. Türkmenistan'daki Rusların çoğu Özbekistan'a kaçmaya çalıştı. Yine de, Ukrayna ve Avrupa'ya gidecek gaz ile ilgili ticari olarak Türkmenistan ile anlaşmış olan Putin, çifte vatandaşlık yüzünden Türkmen liderle arasını açmaya pek de niyetli değildi. 10 Nisan 2003'te çifte vatandaşlık için bir araya gelindiğinde Putin ayrıca 2004-2008 yıllarını kapsayan, Rusya'ya 300 milyon dolarlık gaz tedariki anlaşmasını imzalamıştı. Rusya'nın niyeti Türkmenistan ile Hazar Denizi'ni de kapsayacak bir gaz ortaklığı içine girmekti ancak, Niyazov niyetinin ABD şirketlerinin yatırımını çekmek olduğunu açıkça belirtti. Putin'in Türkmenistan'a olan ihtiyacı, Niyazov'a katlanmasını da beraberinde getirmiştir (Matsuzato: 2007).

VII. Sonuç

"Genel olarak" Putin yönetimindeki Rusya'nın, Orta Asya'ya önem ve öncelik verdiği açıktır. Liberaller açısından, Rusya, bu bölgeden kaçınmalıdır. Rusya yüzünü, Putin'in arkasındaki politik muhafazakârlar, milliyetçiler ve güvenlik uzmanlarından oluşan geniş koalisyon tarafından her daim dışlanan Batı'ya dönmeli ve buraya odaklanmalıydı. Bu görüş bile ABD'nin 11 Eylül'den sonra Orta Asya'ya "girişi" ile canlılık kazanmıştır. Rusya, ABD'nin bu yeni hamlesine üç farklı yoldan cevap vermiştir. Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü aracılığıyla Rusya, bölgesel güvenlikte daha etkin olmayı, bunu yönetmeyi ve müşterek savunma politikaları geliştirmeyi amaçlamaktadır. Anılan örgüt çerçevesinde kurulan bölgesel komutanlık, güvenliğin bütünlüğünü sağlayabilecektir. Bu komutanlığa, Rusya'nın isteklerini iyi bilen, etnik olarak Rus ve özellikle de Sovyet eğitimli bir subay getirilmiştir. Ayrıca, Rusya, Orta Asya'daki askeri varlığını, buraya olan bağlılığını göstermek amacıyla genişletmiş ve böylelikle uzun vadede bölgenin Batı'ya doğru kaymasının önünü kesmek istemiştir. Vladimir Putin ayrıca, Orta Asya liderleri ile hem güvenlik konusunda olduğu kadar ekonomik alanlarda da ilişkileri güçlendirme girişimlerinde bulunmuştur. Bölgeyi, terörizm ve radikal İslam'a karşı, koordineli hareket eder hale getirmek amaçlanmaktadır. Bu açıdan Putin'in,

Kerimov'un otoriter yönetiminin, ABD ile ilişkilerinde ortaya çıkan çelişkileri kullanmada oldukça başarılı olduğunu ve Özbekistan'ı yine Rusya eksenine çekmekte etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Öte yandan, Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltan bazı engeller görmezden gelinemez. Bölge SSCB döneminden beri oldukça değişmiştir ve dış dünyaya açılımı geri döndürülemez bir gerçektir. Orta Asyalı liderler, Moskova'yı dengelemek için artık diğer aktörle güvenlik ve ekonomik bağları geliştirmeye çalışmaktadırlar. Orta Asya'da eski "imparatorluk" günlerine geri dönüş olmayacağı açıktır. Rusya, bölgede etkili olabilmek için SSCB döneminde dışarıda kalan güçlerle (bu güçler, sadece ABD ile sınırlı değildir; Çin, Türkiye ve Hindistan da dikkate alınmalıdır) yarışmak zorundadır. Rusya'nın sadık bir destekçisi olan Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev bile Moskova'ya bağımlılığı azaltmak için alternatif işbirliği ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın endişesi, genel olarak ABD ve bölgesel liderlerin; Rusya'nın Orta Asya'daki konumunu derinden sarsacak yeni işbirliği ilişkilerini geliştirmesi üzerine odaklanmaktadır. Rusya açısından, ABD'nin bölgedeki varlığı geçicidir ve eninde sonunda ABD kuvvetleri Irak ve Afganistan'dan çekilecektir. Irak ve Afganistan üzerinde işbirliği sona erdikten sonra ABD'nin insan haklarını koruma söylemi, Orta Asya devletleri ile bu söylem dolayısıyla kurulan mevcut duvarları daha da yükseltecektir. Bu bakımdan, Duma'nın BDT'den Sorumlu Komitesi'nin Başkan Yardımcısı Vyacheslav Igrunov, Orta Asyalı liderlerin eninde sonunda Moskova'nın onlar için tek güvenilir ortak olduğunu anlayacaklarını iddia etmektedir. Öte yandan yine diğer bir Rus görüşüne göre, ABD'nin bölgedeki mevcudiyeti uzun sürelidir. Terörizmle mücadele olduğu kadar, gaz ve petrol rezervlerine doğrudan ulaşım da ABD'nin uzun dönemli mevcudiyetinin jeopolitik nedenleri arasında değerlendirilmektedir. Diğer taraftan NATO'nun Kırgızistan'daki varlığı kurumsallaşıyor görünmektedir. Diğer Orta Asya devletlerinin de Rusya'yı dengelemek için NATO ile güvenlik alanında işbirliğine girmek isteyecekleri açıktır. Bu ikinci görüşün daha güvenilir olduğunu iddia etmek

yanlış olmaz. ABD'nin bölgedeki varlığı Irak olaylarından bağımsızdır. NATO ile güvenlik işbirliği andlaşmaları öne çıkarılarak işbirliği ortamı istenmektedir. Çin'in bölge devletleri ile benzer bağlar oluşturma istek ve ilgisi de her geçen gün artmaktadır. Bu gelişme, Rusya'nın etki alanının biraz daha daralması anlamına gelmektedir. Ancak, 2004 yılında Ukrayna'da gerçekleştirilen "turuncu devrimi" öngöremeyen Rusya, 2011'de bu ülkede Rus eksenli bir iradenin oluşumunda başarılı olmuştur.

Kaynakça

Akbarzadeh, Shahnam (2004). "Keeping Central Asia Stable", **Third World Quarterly**, Vol. 25, No. 4, pp. 689-705.

Buszynski, Lezsek (2004). "Russia and the CIS in 2003", **Asian Survey**, Vol. 44, No. 1, pp. 158-167.

Fumagalli, Matteo (2007). "Alignments and Realignments in Central Asia: The Rationale and Implications of Uzbekistan's Reapprochement with Russia", **International Political Science Review**, Vol. 28, No. 3, pp. 253-271.

Matsuzato, Kimitako (2007). "Muslim Leaders in Russia's Volga-Urals: Self-Perceptions and Relationship With Legal Authorities", **Europe-Asia Studies**, Vol. 59, No. 5, pp. 779-805.

Rupert, James (1992). "Dateline Tashkent: Post-Soviet Central Asia", **Foreign Policy**, No. 87, pp. 175-195.

Schatz, Edward (2006). "Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia", **International Political Science Review**, Vol. 27, No. 3, pp. 263-284.

Smith, Graham (1999). "The Masks of Proteus: Russia, Geopolitical Shift, and the New Eurasianism", **Transactions of the Institute of British Geographers**, Vol. 24, No. 4, pp. 481-494.

Ziegler, Charles E. (2008). "Russia and the CIS in 2007: Putin's Final Year?", **Asian Survey**, Vol. 48, Issue 1, pp. 133-143.

21. YÜZYILIN BAŞINDA KARADENİZ'İN ARTAN JEOPOLİTİK ÖNEMİ VE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

FATİH ÖZBAY[1]

1 Yrd. Doç. Dr., İTÜ Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş

Coğrafya, ülkelerin politikalarını ve stratejilerini etkileyen ve karar alıcıların mutlaka göz önüne almaları gereken bir faktördür. Jeopolitik, coğrafyadan faydalanarak çeşitli veriler üreten bir bilim dalıdır. Jeopolitiği "coğrafyanın siyasi yorumu" ya da "coğrafyanın siyasete olan etkilerini inceleyen bilim dalı" şeklinde tarif edebiliriz. Jeopolitik tek başına politika üretmek yerine karar alıcılara girdiler ve veriler sağlayarak izlenecek politika ve stratejinin isabetli ve tutarlı olmasına yardım eder. Jeopolitik kavramı daha ortaya çıkmadan önce eski Yunan filozofu Aristoteles gibi birçok düşünür politika ve strateji belirlenmesinde coğrafyanın etkisine değinmiştir. Alfred Mahan, Friedrich Ratzel, Rudolf Kjellen, Karl Haushofer, Halford Mackinder, Nicholas Spykman ve Hausy Scitaklian gibi bazı teorisyenler jeopolitiğin önemini vurgulamışlardır.

Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmeler Karadeniz'i ve bu denizle bağlantılı geniş bir havzayı jeopolitik tartışmaların merkezine çekmeye başlamış; bütün bunlarla bağlantılı olarak Karadeniz'in jeopolitik önemi artmaya başlamıştır. Karadeniz bölgesinin 21. yüzyılın başında artan jeopolitik önemi bölgenin stratejik coğrafi konumundan, denizin ve etrafındaki havzanın büyük ekonomik potansiyelinden, Soğuk Savaş sonrası bölgedeki çatışmalardan kaynaklanan güvenlik kaygılarından ve önemli enerji ve ulaşım koridorlarına köprülük yapmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bunlar hem bölge ülkelerinin hem de bölge dışı küresel güçlerin Karadeniz'e yönelik politikalar belirlemesine ve bu politikaları hayata geçirmek için çaba harcamalarına yol açmaktadır. Karadeniz jeopolitiğine

odaklanan güç mücadelesinin ekonomik çıkarlar, güvenlik kaygıları, askeri üsler, enerji boru hatları ve boğazlar üzerinden yürüdüğünü söyleyebiliriz. Bölgesel ve küresel güçler Karadeniz bölgesi için verdikleri nüfuz mücadelesi çerçevesinde amaçlarına ulaşmak için ellerindeki farklı kozları kullanmaktadırlar.

Karadeniz bölgesi günümüzde hızlı bir dönüşüm geçirmektedir. İlk dönüşümü 1991 sonrası SSCB'nin dağılmasıyla yaşamıştır. İkinci dönüşümü 11 Eylül 2001 sonrası Avrupa-Atlantik dünyasının bölgeye girme çabalarıyla yaşamıştır. Üçüncü ve halen devam eden dönüşümü ise Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşıyla yaşamıştır. Yaşanan bu hızlı dönüşümler, AB ve NATO'nun genişlemesi ve Geniş Ortadoğu Projesi'nin ortaya çıkması hem uluslararası ilgiyi bölge üzerine çekmekte, hem bölgenin sorunlarını uluslararası kamuoyunun merkezine taşımaktadır. Bu çalışmada Karadeniz'in Soğuk Savaş sonrası dönemde artan jeopolitik önemi bölgesel ve küresel güçler çerçevesinden bakılarak değerlendirilecek ve bu durumun Türkiye-Rusya ilişkilerine etkileri irdelenecektir.

Karadeniz Jeopolitiği

Karadeniz; Anadolu ve Balkan Yarımadaları ile Kafkasya ve Doğu Avrupa platformu arasında kalan ve 180.000 mil karelik (424.000 km. kare) bir alanı kaplayan bir kıta denizidir. 27°28'D ile 41°46'D boylamları, 40°55'K ile 47°15'K enlemleri arasında yer alan Karadeniz, Boğazlar ve Marmara denizi ile Akdeniz'den ayrılır. Karadeniz havzası, çağdaş jeopolitik teorilere göre de her bakımdan önemli bir coğrafi konumdadır. Karadeniz, coğrafi konumu, etrafındaki kendine has havzası ve bu havzada yaşayan halklar ve kültürlerle antik çağlardan günümüze kadar önemini hiçbir zaman kaybetmeyen bir deniz olagelmiştir. Karadeniz'e açılan ilk denizcilerin bu denizle alakalı olarak sahillerinden, kuvvetli akıntılarından, korkunç fırtınalarından ve etrafında yaşayan tehlikeli kavimlerinden hareketle verdikleri bilgiler binlerce yıl kuşaktan kuşağa aktarılmıştır[1].

Karadeniz, Mackinder'in[2] Kara Hâkimiyet teorisine göre Doğu Avrupa'ya ve Merkez bölgesine (Kalpgâh) en kolay ulaşılabilecek konumdadır. Kara Hâkimiyet teorisine göre Karadeniz, Dünya Adasının içlerine doğru uzanan derinliğe sahip bir deniz konumundadır. Karadeniz coğrafi konumuyla Asya ve Avrupa'nın birleşme noktasındadır. Karadeniz "Heartland" yani "kalpgâh" bölgesine yönelik deniz, ulaşım ve enerji yollarının odak noktasındadır. Spykman'ın[3] Kenar Kuşak teorisine göre Avrupa'yı Orta Doğu ve Asya'ya bağlayan bir coğrafi konumdadır. Kenar Kuşak teorisine göre Dünya Adasının kontrolü "kalpgâh" yerine onu çevreleyen kenar kuşağın kontrolü ile mümkündür. Kenar Kuşak teorisine göre bakıldığında Karadeniz coğrafi konumu itibariyle kenar kuşağın önemli bir kısmını kontrol altında tutan bir denizdir. Mahan'ın[4] Deniz Hâkimiyet teorisine göre Karadeniz, hâkim olunması halinde bölgeyi kontrol edecek bir coğrafi konumdadır. Deniz Hâkimiyeti teorisi denizleri, sahilleri müstesna, uçsuz bucaksız bir ova gibi kabul eder. Karada olduğu gibi denizler üzerinde de boğazlar, geçitler, derinlikler ve akıntılar vardır. Bu yüzden denizlerde de belirli yolları takip etme zorunluluğu vardır. Bu yolları kontrol eden, denizleri kontrol eder ve dolayısıyla dünyayı kontrol eder. Karadeniz sahildar devletlerin açık denizlere açılmasında tek geçittir. Karadeniz'den dünyaya açılmak için İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı kullanmak gerekmektedir. Hausy Scitaklian'ın Hava Hâkimiyet teorisine göre aynı şekilde merkez bölgesine ve dünya adasına hâkim olacak bir coğrafi konumdadır[5]. Hava Hâkimiyet teorisine göre, hava kuvvetinin uçak gemileri ile denizde de taşınabilmesi, büyük savaş gemileri ve denizaltılardan güdümlü füzelerin atılabilmesi günümüzde denizleri tabii bir hava üssü ve harekât alanı haline getirmiştir. Bu açıdan Karadeniz'in Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu gibi üç önemli istikrarsız bölge ile yakınlığı herhangi bir sorun durumunda bu bölgelere havadan da müdahale imkânı vermektedir. Karadeniz'in "kalpgâh"a yakınlığı ve buradan kalkacak uçakların veya atılacak füzelerin "kalpgâh"ın güneydoğu kanadına ulaşabilmesi bölgenin önemini arttırmaktadır.

Karadeniz bulunduğu konum itibariyle Rusya, Ukrayna gibi kuzey ülkelerini güney ile, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini Avrupa ile bütünleştirmektedir. Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Orta Asya'ya olan yakınlığı jeostratejik önemini artırmaktadır. Bu yüzden Karadeniz'e hâkim olan güç veya güçler bu bölgeleri de kontrol etme politikasında büyük avantaj elde etmektedirler. Tarihe baktığımızda Karadeniz'e hâkim olan egemen güçlerin bu denizi dış dünyaya kapatmak için mücadele verdiklerini görürüz[6]. Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde hep bu tür bir politika izlendiğini görmekteyiz. İmparatorluklar Karadeniz havzasını kontrol altına aldıktan sonra bu denizi kıskançlık derecesinde diğer güçlere karşı sahiplenme yoluna girmişlerdir.

Bütün çabalara rağmen Karadeniz bölgesi nadiren tek bir devletin sınırları içerisinde yer almıştır. Osmanlı'dan önce Farslar, Araplar, Ruslar ve Bizans Karadeniz'de uzun süreler boyunca devam eden bir hâkimiyet kuramamışlardır[7]. Karadeniz'deki Osmanlı'nın mutlak egemenliği üç yüzyıl sürmüş ve yabancı gemilerin girişine getirilen sınırlamalar nedeniyle "Türk Gölü" olarak adlandırılmıştır[8]. Bunda hiç şüphesiz Boğazların, ticaret yollarının ve sahip olduğu zengin doğal kaynakların büyük önemi vardı. Karadeniz havzası 18. yüzyıldan itibaren Avrupa siyasetinin en önemli çarpışma alanlarından biri haline geldi. Rusya güçlenmeye başladıktan hemen sonra dikkatini Baltık Denizi ve Karadeniz'e çevirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlamasını fırsat bilen Rusya 18. yüzyıldan itibaren Karadeniz bölgesinde yayılmaya başlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllardaki Osmanlı-Rusya rekabetinin en önemli öğesinin Karadeniz ve Boğazlar üzerinde yürütülen mücadele olduğunu görürüz.

20. yüzyılın başında Karadeniz hem Osmanlı İmparatorluğu hem Rusya İmparatorluğu açısından hayati rol oynadı. Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmesiyle netice verecek olan 1. Dünya Savaşı'na Yavuz ve Midilli savaş gemilerinin Karadeniz'e açılıp Rus gemilerini ve limanlarını bombalamasıyla fiilen girdi. Aynı dönemde Karadeniz Rusya İmparatorluğu için de hayati rol oynuyordu. 1915 yılındaki Çanakkale Savaşı sonrasında

Karadeniz’in İngiliz ve Fransız donanmasına kapatılması sonucunda yardım alamayan Çarlık Rusyasının çöküşü hızlandı. 1. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Rusya Karadeniz’de sıcak bir çatışmaya girmekten dikkatli bir şekilde kaçındılar.

Rusya yayılmacılık politikasına 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. SSCB döneminde Baltık ve Karadeniz bölgelerinin büyük bir kısmına hâkim olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Karadeniz ABD’nin SSCB’yi çevreleme politikasının halkalarından birisi haline gelmişti. Soğuk Savaş döneminde süper güç haline gelen Sovyetler Birliği’nin Karadeniz’e yönelik politikasının temelinde ise bu denizi kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine kapalı tutmak vardı. Ancak SSCB döneminde dahi Moskova Karadeniz’i tamamen kontrolü altında tutamamış, bir NATO üyesi ülke olan Türkiye ile paylaşmıştır. Coğrafi olarak yarı kapalı bir deniz olan Karadeniz bu dönemde blokların karşı karşıya geldiği ama görece bir barış içinde yaşadığı dış dünyadan soyutlanmış adeta kapalı bir deniz haline gelmiştir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası bölgede yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması ile birlikte jeopolitik ve jeostratejik dengeler değişti. Varşova Paktı’nın ve Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucunda Sovyet uyduları Bulgaristan ve Romanya daha bağımsız hale geldiler, Ukrayna ve Gürcistan gibi yeni kıyıdaş bağımsız ülkeler ortaya çıktı. Karadeniz’de egemen güç olan Rusya’nın bu denize olan kıyıları küçüldü, limanları azaldı. SSCB’nin dağılması sonrası Karadeniz kıyılarında yeni bağımsız devletlerle birlikte jeopolitik bir boşluk da ortaya çıktı. Rusya dağılma sonrası yaşadığı sosyo-ekonomik ve askeri-politik sorunlardan dolayı bu jeopolitik boşluğu dolduramadı. Bu boşluğu doldurmak için bölgesel ve küresel güçler arasında adeta bir yarış başladı.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerin etkisiyle Karadeniz sadece bölge ülkelerini ilgilendiren bir deniz olmaktan çıkıp uluslararası aktörlerin ilgi alanlarına giren bir coğrafya ve uluslararası etkileşime açık bir deniz haline geldi. Artık tek bir gücün değil, Türkiye, Rusya, NATO, AB, ABD gibi güçlerin etkileşimine açık bir alan olarak

ortaya çıktı. Bulgaristan ve Romanya'nın hem NATO'ya hem AB'ye üye olmaları AB ve ABD'nin bölgeye olan ilgisini arttırdı. Karadeniz bölgesi uluslararası aktörlerin yeniden yapılandırılmasını düşündükleri coğrafyalardan birisi haline geldi. Yaşanan bu değişim Karadeniz havzasının jeopolitik önemini artırmakla birlikte bölgeyi aynı zamanda daha duyarlı hale de getirdi. Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu üçgeninin tam ortasında yer alması stratejik önemini daha da arttırdı.

Karadeniz, İstanbul ve Çanakkale Boğazları yoluyla Ege Denizi ve Akdeniz'e, Ren-Tuna Kanalı yoluyla Kuzey Denizi'ne, Main-Tuna Kanalı yoluyla Baltık Denizi'ne ve Volga-Don Kanalı yoluyla Hazar Denizi'ne bağlanmaktadır. Bu özelliğiyle yarı kapalı bir deniz olan Karadeniz kıyıdaş ülkelerin yanı sıra Güneydoğu Avrupa'dan Hazar kıyılarına kadar olan geniş bir coğrafyada siyasal gelişmeleri etkileyebilen ve bu gelişmelerden etkilenen ülkeleri kapsamaktadır. Kıyısındaki altı ülke ve sahip olduğu bağlantı yollarıyla daha birçok ülke açısından tarihi, ekonomik, ticari ve stratejik yönlerden çok önemli bir denizdir. Bölgenin enerji kaynaklarına sahip olması ve bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılmasında önemli bir kavşak haline gelmesi Karadeniz'i büyük güçlerin ilgi alanında tutmaya devam etmektedir. Bu anlamda Karadeniz'in bölgesel ve küresel güçler açısından ne anlam ifade ettiğine kısaca değinmekte yarar vardır[9].

Karadeniz ve ABD

ABD açısından Karadeniz sadece kıyıdaş ülkelerden ibaret bir bölge olmaktan çok Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan daha geniş bir bölgedir. Batı dünyasını doğuya bağlayan bir köprü gibi vazife görmesinden dolayı Avrupa-Atlantik dünyasının doğu sınırlarını oluşturmaktadır. Soğuk Savaş'ın ardından bölgede ortaya çıkan jeopolitik güç boşluğu ABD'nin bölgeye olan ilgisinin nedenlerinden birisidir. ABD, bu güç boşluğunun Avrupa-Atlantik ekseni tarafından doldurulmasına, Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin azaltılmasına ve bölge devletlerinin Avrupa-Atlantik eksenine bağlanmasına çalışmaktadır. Bu yüzden bölge ülkelerindeki demokratik değişim ve gelişmeleri desteklemekte, bu süreci hızlandırmaya

çalışmaktadır. Olası bir İran harekâtında Karadeniz bölgesi stratejik rol oynayacak bir bölgedir. Karadeniz havzasının enerji kaynaklarının zengin olduğu bölgelere yakınlığı ve bu kaynakların Batı'ya ulaştırılması konusunda kilit noktada bulunması ABD açısından bölgenin önemini artıran bir diğer faktördür.

ABD'nin terörle mücadele stratejisinde Karadeniz havzası özel bir yere sahiptir. 11 Eylül terör saldırılarından sonra ABD ve Avrupa'nın güvenliğini tehdit eden unsurların esas kaynağının "Büyük Orta Doğu" bölgesi olduğunun düşünülmesiyle birlikte Karadeniz bölgesinde bulunan ülkelerin bu tehdide karşı mücadelede önemli rol oynayabileceklerini değerlendirmektedir. Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir ayağı da "Genişletilmiş Karadeniz Projesi"dir. Geniş Karadeniz Bölgesi, Avrupa-Atlantik sistemini Hazar enerji kaynakları ve Orta Asya devletleri ile bağlayan Avrupa-Asya enerji koridorudur. Bu bölge, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin (Türkiye, Gürcistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan) yanı sıra Moldova ve Güney Kafkasya'daki devletlerin de (Azerbaycan ve Ermenistan) dâhil edildiği bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır[10]. Genişletilmiş Karadeniz bölgesine daha fazla ilgi duyulmasına ve bölgenin öneminin daha iyi anlaşılmasına etki eden üç sebep vardır: Birincisi, Romanya ve Bulgaristan gibi Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin AB üyesi haline gelmesidir. İkincisi, Büyük Ortadoğu Projesi'dir. Üçüncü etken ise enerji güvenliğidir. Bir bakıma Geniş Karadeniz Bölgesi çekirdek Avrupa ile Geniş Ortadoğu arasındaki kilit taşıdır[11].

ABD'nin "Geniş Karadeniz Bölgesi"ne yönelik politikası, Berlin duvarının yıkılmasının ardından Doğu Avrupa'ya yönelik politikasının bir devamıdır. Demokratik değerlerin geliştirilmesi ve serbest piyasa ekonomisinin hâkim olmasının sağlanması olarak özetlenebilecek bu politika, 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD dış politikasının temelini oluşturan "Büyük Strateji"nin (Grand Strategy) bir parçasıdır. Buna göre ABD, önce Batı Avrupa, Soğuk Savaş'tan sonra ise Doğu Avrupa'da demokratikleşme hareketlerini ve serbest piyasa ekonomisinin kurulmasını

desteklemiştir. 11 Eylül sonrası birinci önceliği dünya ölçeğinde terörizmle savaşa veren ABD, bu savaşta çözümü İslam dünyasının "Büyük Ortadoğu Projesi" çerçevesinde demokratikleştirilmesi olarak görmektedir. Bu bağlamda "Geniş Karadeniz Bölgesi"ni Avrupa-Atlantik birliğinin Büyük Ortadoğu'ya geçiş yüzü olarak değerlendirmektedir[12].

Genişletilmiş Karadeniz Projesi amacına ulaşırsa ABD Baltık Denizi'nden Hazar Denizi'ne kadar geniş bir coğrafyada nüfuz kurmayı başaracaktır. ABD açısından Karadeniz havzası dondurulmuş çatışmalar, terörizm, uyuşturucu, insan ve silah kaçakçılığı, yasadışı göçler, etnik milliyetçilik gibi güvenlik tehditleri kapsamında istikrarsız bir bölgedir. GUUAM, KEİÖ gibi bölgesel örgütler kendilerinden bekleneni veremediklerini, bu yüzden NATO ve AGİT'in aktif olarak bölgede faaliyet göstermesi gerektiğini, bölge ülkelerine NATO ve AB üyeliği gibi perspektiflerin verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Mart 2004'te Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan, Romanya, Slovakya ve Slovenya'nın katılımıyla NATO'nun üye sayısı 26'ya yükselmiştir. 2004 yılında gerçekleşen İstanbul Zirvesi'nde "Güney Kafkasya ve Orta Asya'nın NATO için stratejik öneme sahip olduğu" yönünde karar çıkmıştır. 21 Eylül 2006'da New York'ta yapılan NATO Dışişleri Bakanları toplantısında Ukrayna ve Gürcistan ile NATO arasında Yoğunlaştırılmış Diyalog (Intensified Dialog) başlatılmasına karar verilmiş ve bu ülkeler için NATO kapısı aralanmıştır. Ancak, Rusya'nın tepkisinden çekinildiğinden dolayı, 2-4 Nisan 2008 tarihleri arasında Romanya'nın başkenti Bükreş'te gerçekleştirilen NATO zirvesinde Ukrayna ve Gürcistan'ın üyelik başvuruları -şimdilik- ileri bir tarihe ertelenmiştir.

ABD, NATO aracılığıyla Akdeniz'de terörizm ve suçla mücadele kapsamında sürdürülen "Operation Active Endeavour" Harekâtı ile Akdeniz, Cebelitarık ve Süveyş Kanalı'nda elde ettiği üstünlüğü Karadeniz coğrafyasına da taşımak; "Avro-Atlantik Paktı"na Karadeniz'in de dâhil edilmesi sureti ile Kafkasya, Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ni kontrolü altına almak; Karadeniz'in tekrar Rusya Federasyonu'nun etkisi altına girmesini

önlemek istemektedir. Bulgaristan ve Romanya ile 2005 yılının Nisan ve Aralık aylarında üs kurmaya dair çerçeve anlaşmaları imzalamıştır[13]. Bu politikalar doğrultusunda karşısında en önemli rakip olarak bölgede Rusya'yı görmekte, bölge ülkeleri üzerindeki Rusya etkisini azaltacak politikalar izlemektedir. Bu politikalarının başarıya ulaşması demek aynı zamanda İstanbul Boğazı ve Çanakkale boğazlarının hukuki statüsünü belirleyen Montrö Antlaşması'nın feshinin veya kısmen değiştirilmesinin gündeme gelmesi demektir.

Karadeniz ve AB

AB açısından baktığımızda birliğin daha yakın geçmişe kadar Karadeniz'e yönelik bir politika geliştirememiş olduğunu görmekteyiz. Ancak artık AB Karadeniz bölgesine özel ilgi duymaya başlamıştır. Bu durum da aslında doğal karşılanabilir. Çünkü Geniş Karadeniz bölgesi AB'nin hemen yanı başındadır. Baltık ve Adriyatik denizleri ile ilişkilerini sistemleştiren AB Karadeniz konusunda oldukça geç kalmıştı. Bunda coğrafi olarak AB'nin sınırlarının henüz Karadeniz'e ulaşmamış olmasının da etkisi vardı. Ancak, Romanya ve Bulgaristan'ın birliğe tam üye olmalarıyla birlikte bu görece engel de kalktı. AB'nin bölgeye yönelik stratejisi içinde, tarihi ipek yolunun canlandırılması olarak da değerlendirilen TRACECA (Transportation Corridor Europe Caucasus Asia) ile INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) adı verilen iki proje öne çıkmaktadır. Bu projelerle birlikte AB bir taraftan uzun vadede enerji güvenliği de dâhil kendi güvenliğini sağlamayı hedeflerken, diğer taraftan bu bölgeyi ekonomik anlamda kendine bağlamayı da düşünmektedir[14].

Geniş Karadeniz Bölgesi'nin Avrupa güvenliğindeki rolü gittikçe artmaktadır. AB'nin bu bölgedeki gelişmeleri olumlu yönde etkilemek için birtakım tutarlı ve bütünlük içinde stratejiler ve mekanizmalar geliştirmesi gerekmektedir[15]. Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşı AB'nin Karadeniz politikasında dönüm noktası olmuştur diyebiliriz. AB, Karadeniz

bölgesine yönelik politikasında dört şeyi hedeflemektedir: Birincisi, Karadeniz bölgesinde istikrarı teşvik etmek ve çatışmaları çözmek; ikincisi, demokratik kurumları ve hukukun üstünlüğünü teşvik etmek; üçüncüsü, terörizm, yolsuzluk ve yasadışı göçle mücadele; dördüncüsü, Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlamak[16]. AB açısından küresel bir güç olma yolunda yakın çevresinde istikrarın sağlanması öncelikli amaçlarından birisidir. Bu yüzden, henüz çeşitli açılardan istikrarsız olan ve belirsizlikler taşıyan Karadeniz ve Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Avrupa'ya gelen kaçak göçmenlerin %80'i Karadeniz bölgesinden gelmektedir. Bulgaristan ve Romanya'nın AB üyelikleriyle birlikte Karadeniz'e komşu olmasıyla AB'nin konuyla ilgili kaygıları da artmıştır. Kendi güvenliğini sağlamak amacıyla AB, bölgenin istikrarlı olmasını ve bölgedeki özellikle dondurulmuş sorunların bir an önce çözülmesini istemektedir[17]. AB'nin önem verdiği enerji arz güvenliği açısından bakıldığında da önemli enerji nakil hatlarının geçtiği bir bölge olan Karadeniz havzası ilgi alanındadır.

Son genişleme ile birlikte Avrupa Birliği'nin sınırlarının ve dolayısıyla da komşularının değişmesi yeni fırsatların yanı sıra yeni zorlukları da ortaya çıkarmıştır. AB, Mart 2003'te yayınladığı "Daha Geniş Avrupa-Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularıyla İlişkiler İçin Yeni Bir Çerçeve" (Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Neighbours), "Avrupa Komşuluk Politikası" (European Neighbourhood Policy) gibi açılımlarla yakın çevresinde istikrarlı bir dostluk bölgesi oluşturmayı hedeflemektedir. Avrupa Komşuluk Politikası söz konusu fırsatlar ve zorluklara yönelik olarak geliştirilmiş bir proje niteliğinde olup, politikanın aynı zamanda Avrupa Güvenlik Stratejisi'ni desteklemesi de öngörülmektedir. Bu kapsamda, Mart 2003'te Komisyon tarafından "Daha Geniş Avrupa" dokümanı hazırlanarak "Daha Geniş Avrupa Görev Gücü" oluşturulmuştur. 12 Mayıs 2004 tarihinde ise komşuluk politikasının temel belgesi niteliğinde olan "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi" yayımlanmıştır.

AB'nin bu çerçevelerde attığı adımlar, son yıllarda güçlü bir şekilde yakın çevresine ilgisini arttıran ve etkisini daha çok hissettirmeye başlayan Rusya ile karşı karşıya getirmektedir[18]. Doğu Bloku ve SSCB, 1989'dan sonra dağılma sürecine girmesiyle ekonomik ve siyasi bakımdan zor duruma düşerek AB'nin iktisadi ve mali yardımına muhtaç kalmıştır. Rusya, 1990'dan sonraki on yılda AB ile siyasi ve stratejik ilişkilerinde yumuşak bir çizgi takip etmiştir. 1999'da Putin'in Rusya Devlet Başkanı seçilmesi ve 2000'li yılların başından itibaren başta doğal gaz ve petrol olmak üzere hammadde fiyatlarındaki büyük artış Rusya'nın millî gelirini muazzam miktarda arttırmıştır. Bunun sonucu Rusya'nın AB'ye karşı izlediği siyasi ve stratejik ilişkileri de sertleşmiştir. Dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan Rusya, 1990'lı yıllarda oluşmuş bütün borçlarını 2000'li yıllarda ödediği gibi elinde de büyük miktarda dolar döviz rezervi biriktirmiştir. AB'nin ekonomik ve mali yardımına muhtaç olmayan Putin'in Rusyası eski ekonomik gücüne kavuşunca siyasi ve askerî bakımdan da SSCB'nin eski parlak günlerine dönme özlemiyle politikalar oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda AB'nin Kosova'nın bağımsızlığını tanımasına sert tepki göstermiş, Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya üzerindeki egemenlik iddialarına karşı çıkmış ve Ağustos 2008'de Gürcistan'a askerî müdahalede bulunmuştur. Ayrıca NATO'nun Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan gibi Karadeniz ve Kafkasya ülkeleri ile genişlemesine karşı çıkmakta ve enerji kozunu AB'ye karşı bir silah olarak kullanmaktadır. Bu politika kapsamında daha önce Rusya ile AB arasında imzalanan Stratejik Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasını uzatmayı reddetmiş ve kendi ulusal çıkarları doğrultusunda AB'den önemli değişiklikler talep etmiştir. Böylece 1990'lı yılların başında Rusya ile AB arasında yaşanan "stratejik ortaklık", 2000'li yılların başında "stratejik depresyona" dönüşmüş bulunmaktadır[19].

Karadeniz ve Rusya

Karadeniz yüzlerce yıl boyunca Rusya için jeopolitik önceliği olan bir bölge olagelmiştir. Karadeniz tarih boyunca Rusya açısından sıcak denizlere inme politikası çerçevesinde her zaman önemini korumuştur. Karadeniz Rusya açısından doğal bir güvenlik alanı ve dünyaya açılmasında tabii pencere oluşturmaktadır. Karadeniz Rusya'nın Boğazlar üzerinden Akdeniz'e ve okyanuslara bağlantısını sağlamaktadır. Rusya'nın Karadeniz donanmasının merkezi Sivastopol şehri bu denize kıyı olan Kırım yarımadasındadır. Yine Karadeniz, Rusya'nın ilgi alanı içinde gördüğü Balkanlar ve Kafkaslar bölgesi arasında stratejik bir konumdadır. Rusya'nın enerji politikalarında Karadeniz, Hazar bölgesine yakın olması, önemli limanları ve enerji boru hatlarıyla önemli bir konumundadır.

Rusya kendi tehdit değerlendirmesi içinde Karadeniz bölgesine büyük önem atfetmekte, Boğazları kullanabilmek ve Karadeniz'de kıyı güvenliğini sağlamak maksadıyla savunmasını Akdeniz'den itibaren kademeli olarak tesis etmeyi planlamaktadır[20]. Rusya bu yüzden Karadeniz'de varlığını sürdürmeyi kendisi açısından hayati önemde görmektedir. Yeni Avrasyacılık doktrininin fikir babası Aleksandr Dugin "Karadeniz'le Hazar Denizi arasındaki bölge son derece önemli bir stratejik kavşaktır" sözleri ile Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vladimir Masorin'in 2007 yılı Ağustos ayında Rusya'nın Akdeniz'de kalıcı varlığının olması gerektiğini söylemesi buna işaret etmektedir. Masorin, Sivastopol kentindeki Rus filosunu ziyaretinde Rus İnterfaks ajansına yaptığı açıklamada, "Karadeniz Filosu için Akdeniz çok büyük bir stratejik öneme sahip" açıklamasını yaptı[21]. Masorin, Rus donanmasının çok önemli varlıklarının Novorossisk Limanı'na kaydırılmasını öngören bir projenin ve Rusya Federasyonu'nun tek uçak gemisi olan Kuznetzov'un düzenli olarak Karadeniz'deki üssünü ziyaret etmesinin planlandığını açıklamıştı. Bu gelişmelerle birlikte, Rusya'nın Suriye'nin güneyinde bulunan Tartus Limanı'nda kalıcı bir deniz üssü kurmayı planladığı, Ukrayna ile gerilen ilişkilerden dolayı Sivastopol'den aşamalı olarak çekilecek Karadeniz Donanması'nın bazı gemilerinin Tartus'ta üsleneceği, Tartus deniz üssünü korumak amacıyla

üsse S-300 füzeleri yerleştirileceği iddiaları da gündeme gelmişti. Ukrayna'da yeniden Rusya yanlısı bir yönetimin gelmesiyle birlikte Nisan 2010'da imzalanan anlaşma ile Rusya'nın Karadeniz Donanması'nın Sivastopol deniz üssünü kullanma hakkı 2017'den itibaren 25 yıl daha uzatıldı.

Soğuk Savaş sonrasında Rusya, Karadeniz bölgesinde büyük bir jeopolitik kayba uğramış; Karadeniz bölgesindeki askeri, siyasi ve ekonomik gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. Rusya'nın Sovyet sonrası dönemde Karadeniz bölgesinde izlediği dış politikası temel olarak Batılı ülke ve kuruluşların bölgeye ilişkin stratejilerini başarısızlığa uğratmayı hedefleyen tepkisel bir politika olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım da haliyle, kapsamlı ve çok taraflı bir bölgesel işbirliği sürecini etkin bir biçimde destekleyebilecek stratejilerden yoksundur[22]. Günümüzde merkezi idare, güçlü lider, enerji kaynaklarının satışından gelen ekonomik güç gibi faktörlerle eski gücüne yeniden kavuşmaya çalışan Rusya açısından, ABD'nin bölgedeki artan varlığı, AB ve NATO'nun genişlemeleri, kontrolü dışında kendi enerji nakil projelerine rakip enerji nakil hatlarının planlanması, bölge ülkelerinde gerçekleşen renkli devrimler son derece rahatsız edici bulunmaktadır. ABD bu mücadelede Rusya açısından bölgeye girmeye çalışan küresel hegemon güç olarak algılanmaktadır. Rusya bütün bunları analiz ettiğinde çevrelenme-kuşatılmışlık politikasıyla karşı karşıya olduğunu, hareket kabiliyetinin sınırlandırılmak istendiğini ve ulusal çıkarlarının tehdit altında olduğunu düşünerek tepkisel politikalar geliştirmektedir.

2004'te Gürcistan'da, 2005'te ise Ukrayna'da gerçekleştirilen renkli devrimler, 17 Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığının ilan edilmesi ABD'nin bölgedeki etkisini artırmıştı. Rusya'nın bütün bu gelişmelere cevap vermemesi düşünülemezdi. Nitekim önce 17 Eylül 2006 tarihinde Moldova'nın ayrılıkçı bölgesi Dinyester Yanı'nda (Trans Dinyester), ardından 11 Kasım 2006 tarihinde Güney Osetya'da referandumlar düzenlendi. Bu referandumlardan büyük çoğunlukla bağımsızlık kararları

çıktı. Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşından sonra ise Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıkları Rusya tarafından tanındı.

Moskova, bir taraftan bölge-dışı devlet ve kuruluşların bölgede etkinlik kazanmasını engellemeye çalışırken, diğer taraftan da 1990 sonrasında burada göreceli olarak gücü artan Türkiye ile rekabet ve işbirliği politikaları izleyerek bölgesel dengeleri kendi lehine değiştirmeye çalışmaktadır. Ancak, diğer Karadeniz ülkelerinin Rusya'nın etkinlik alanı dışına çıkmaya çalışırken Rusya ile giderek daha çatışmacı politikalar izlemeye yönelmeleri Moskova'nın söz konusu ülkelerle sürdürülebilir ilişkiler kurarak dengeleri değiştirmesini oldukça güçleştirmektedir. Rusya'nın izlediği bu politika Karadeniz bölgesindeki ülkelerin birçoğunda Rusya karşıtlığını güçlendirdiğinden, Rusya'yı bölgede hem yalnızlaştırmakta, hem izlediği politikaları etkisizleştirmektedir[23].

Karadeniz ve Türkiye

Türkiye açısından Karadeniz bölgesi tarih boyunca önemini hiçbir zaman kaybetmedi. Karadeniz bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun iç denizi olarak görülüyor ve bu denizde başka hiçbir yabancı güce izin verilmiyordu. Rusya ile yapılan savaşların sebeplerinden birisi bu deniz üzerinde hâkimiyeti koruma veya hâkimiyet tesis etme düşüncesiydi. Karadeniz'i dünyaya bağlayan İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde egemenliğini kaybetmeme politikası Türkiye'nin günümüze kadar dış politikasının en önemli gündem maddelerinden birisi olmaya devam etmektedir. Soğuk Savaş dönemi boyunca bloklaşmanın getirdiği zor atmosferde Karadeniz'e yeterli ilgiyi gösteremeyen Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde bu bölge ile çok yakından ilgilenmesi gerektiğinin bilincindedir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye dışındaki bütün Karadeniz ülkelerinin Doğu Bloku içerisinde yer alması, bu denize dönük politikalarını tamamıyla daha küresel ölçekli politikalar muvacehesinde belirlemesine yol açmıştır. Bu da Türkiye'nin Karadeniz havzasını milli stratejik planlamanın bir

parçası olarak değerlendirebilme şansını önemli ölçüde azaltmıştı. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin en köklü değişim yaşadığı deniz havzası Karadeniz olmuştur. Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde Karadeniz havzasında hem bölgesel işbirliği hem de Türkiye'nin yakın kara ve deniz havzalarına dönük politikası açısından ciddi bir stratejik açılım potansiyeli doğdu. KEİÖ bu yönde atılan önemli bir adım oldu[24]. KEİÖ ile birlikte tarihte ilk kez Karadeniz sahilleri fetih ya da gayriresmî ticaret ağları aracılığıyla değil, siyasi liderlerin denizi merkez alan, güvenli ve işbirliği içinde bir bölge yaratmak için bilinçli çabasıyla bir araya getirilecekti[25].

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye bölgeye yabancılaşmaktan çok yakınlaşma politikası izlemektedir. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu gibi çok önemli ama bir o kadar da zorlu yakın çevresinde güvenlik, istikrar, refah, dostluk ve işbirliği ortamı oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu coğrafyalar arasında doğrudan etkili olabileceği alan merkezi konumdaki ve en uzun kıyı şeridine sahip olduğu Karadeniz bölgesidir. Orta büyüklükte bölgesel bir güç olan Türkiye açısından bu bölgede etkinliğinin korunması, dengelerin ve istikrar oluşturulması çok önemlidir. Bu amaçla Karadeniz'de barış ve istikrarın devam ettirilmesi, bölgesel işbirliği faaliyetlerinin artırılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik olarak kıyıdaş devletlerin katılımı ile çok uluslu bir deniz kuvvetinin oluşturulması fikri ilk olarak 1998 yılında Türkiye tarafından gündeme getirildi. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) bu amaçla 2001 yılı Nisan ayında atılan imzalarla hayata geçirildi. Bu anlaşmanın imzalanması ile birlikte, bölge tarihinde ilk kez Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin temsilcileri bir araya gelerek, deniz kuvvetlerini insani yardım, arama kurtarma ve çevre koruma gibi maksatlarla ortak bir oluşum içine sokma kararlılığını göstermişlerdir. BLACKSEAFOR'un Karadeniz'de terörizm, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı ile kitle imha silahlarının yayılmasına karşı ortak bir araç olarak kullanılabilmesini mümkün kılacak seçenekler üzerinde çalışma sürerken, Türkiye tarafından 01 Mart 2004 tarihinde Karadeniz'in açık deniz alanlarında ve karasuları içinde Karadeniz

Uyum Harekâtı (KUH-Operation Black Sea Harmony) başlatılmıştır. Karadeniz'deki tüm kıyıdaş ülkelerin katılımına açık, 2006 yılı sonuna kadar millî nitelik taşımış olan KUH'a katılımını sağlamak maksadıyla gerekli görüşme ve danışmalara da devam edilmektedir. Bu çerçevede, Rusya, Ukrayna ve Romanya KUH'un resmi katılımcısı olmuşlardır[26].

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Karadeniz Faktörü

Karadeniz bölgesinin iki önemli gücü hiç şüphesiz Türkiye ve Rusya'dır. Türkiye ve Rusya, başta Karadeniz bölgesinde olmak üzere, bölgesel işbirliği politikalarının başarılı olabilmesinin bağlı olduğu iki büyük ülkedir. Uluslararası toplum Karadeniz bölgesine üst düzey ilgi göstermektedir. Bu durum, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün faaliyetlerinin canlandırılmasına ve BLACKSEAFOR'un kapasitesinin daha fazla arttırılmasına yönelik Türkiye'nin çabalarının ne kadar yerinde olduğuna işaret etmektedir[27]. Türkiye-Rusya ilişkileri özellikle son yıllarda sadece ekonomik alanda değil politik alanda da hızlı bir şekilde gelişiyor. Ankara ile Moskova'nın bazı uluslararası sorunlara yaklaşımlarında büyük çoğunlukla ya yakınlık ya örtüşme görülmektedir. Karadeniz'in küresel güçlerin yeni mücadele alanı haline gelmemesi konusu ikili ilişkilerin kuvvetli bir şekilde mutabık kalınan maddelerinden birisi haline gelmiş durumdadır. Bir diğer mutabık kalınan konu ise Montrö Sözleşmesi'nin hiçbir şekilde değiştirilmemesi olarak ortaya çıkmaktadır. Hem Türkiye hem Rusya bu konuda kararlı olduklarını açık ve net bir şekilde ifade ediyorlar.

Daha önce değindiğimiz gibi, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin değişmesiyle birlikte Karadeniz havzasına iki büyük gücün daha girmek istediğini görüyoruz. Bunlardan birisi genişlemeyle birlikte artık Karadeniz'e kıyıdaş hale gelen AB, diğeri ise küresel politikaları çerçevesinde Karadeniz'de kalıcı olarak bulunmak isteyen ABD'dir. Karadeniz, dünya jandarmalığına soyunan ABD donanmasının giremediği ender denizlerden birisidir. Montrö Sözleşmesi bölge dışı ülkelerin

Karadeniz'de bulundurulabilecekleri savaş gemilerini toplam 45.000 tonaj ve 21 günlük süreyle sınırlamıştır. ABD, Montrö Sözleşmesi'nin uluslararası bir su olan Karadeniz'e askeri güç girmesi konusunda açık olduğuna dikkat çekerek, sözleşmenin verdiği ve Karadeniz'in uluslararası su olmasından kaynaklanan haklardan yararlanmak ve bölgede aktif olarak bulunmak istemektedir.

ABD Genelkurmay Başkanı Oramiral Mullen, "Karadeniz'in uluslararası su olduğunu göz önüne alarak ve de Montrö sözleşmesine uyarak burada var olmak istiyoruz" demiştir[28]. ABD'nin yeni stratejisi, 21 günü geçmeyen sürelerle, Rusya'nın Karadeniz filosunu dengeleyecek vurucu bir deniz gücünü sürekli olarak Karadeniz'de bulundurmayı öngörmektedir. Hatta kimi uzmanlar ABD'nin aslında nihai hedefinin Karadeniz'de kalıcı bir konuşlanma sonrası Kafkasya üzerinden İran ve Hazar açılımı olacağını ileri sürmektedir. Buna göre, ABD Hazar Denizi'nde de kalıcı bir deniz gücü bulundurmak istemekte, bu konuda Türkmenistan ve Kazakistan ile görüşmeler yapmaktadır[29].

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupa ve Avrasya'dan sorumlu bölümünden üst düzey bir yetkili, Washington'da yaptığı bir konuşmada, Akdeniz'de görev yapmakta olan "Aktif Çaba" gücünün Karadeniz'de de görev yapmasını istediklerini, ancak Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında buna ilişkin görüş ayrılığı olduğunu söylemiştir[30]. ABD'nin Karadeniz'e yönelik jeopolitik planları Rusya'yı oldukça rahatsız etmektedir. ABD'nin Karadeniz'de güvenlik açısından bir güç boşluğunun olduğunu ve bu boşluğu dolduracak NATO çerçevesinde askeri güce ihtiyaç duyulduğunu ileri sürerek Karadeniz'de kalıcı olmak istemesi zaten ABD tarafından kuşatılmakta olduğu düşüncesindeki Rusya'yı endişelendirmektedir. ABD'nin Karadeniz'de aktif olarak bulunmaya başlamasıyla birlikte yumuşak karnı Kuzey Kafkasya'nın Moskova'ya karşı tahrik edilmesi, bölgede etnik-dini çatışmaların çıkartılması, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova gibi ülkelerde Rusya karşıtlığının daha kolay desteklenmesi, muhaliflerin cesaretlendirilmesi, geleneksel olarak nüfuz

alanı, arka bahçesi saydığı bölgedeki ülkelerin giderek daha fazla Batı'ya entegre edilecek olması, enerji nakil hatlarının geçtiği ve yeni hatların planlandığı bölgenin tam kalbine Amerikan askeri gücünün konuşlanması gibi ihtimaller Moskova'nın adeta uykularını kaçırmaktadır. Enerji ulaşım koridorlarının merkezinde yer alan Karadeniz'de Amerikan varlığı ile zaten karışık olan enerji denklemi iyice karmaşık bir hale gelecektir. Şimdilik mümkün görünmese de, gelecekte Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyesi olması ihtimalinin Karadeniz'de NATO gemilerinin serbestçe dolaşmalarına yol açacağı düşüncesi Rusya'yı ciddi biçimde rahatsız etmektedir.

Türk askeri çevreleri bölgede temel ortaklarının Rusya Deniz Kuvvetleri olduğunu gizlememektedir. 2000'li yıllarda Türk politik çevrelerinde Rusya'nın bölgedeki rolü ve perspektifi konusunda genel bir yeniden değerlendirme yapıldığı müşahede edilmektedir. Türkiye, Rusya'yı Karadeniz bölgesindeki dikkate alınması gereken büyük güç olarak görmektedir[31]. Hem Rusya hem Türkiye, Karadeniz ile ilgili konuların bu denize kıyıdaş olan ülkelerce işbirliği halinde ortak çözülmesini, yabancı güçlerin, üçüncü tarafların müdahil olmamasını istemektedir. Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ Türkiye'nin Karadeniz'e bakış açısını "Karadeniz, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere ait bir konudur. Biz Karadeniz ile ilgili her türlü işbirliğine hazırız" sözleriyle ortaya koymuştur[32]. ABD'nin Akdeniz'de terörizm ve suçla mücadele kapsamında faaliyet gösteren NATO Aktif Çaba Operasyonu'nun görev alanını Karadeniz'e de genişletmek istemesine hem Ankara hem Moskova karşı çıkmaktadır. Türkiye, Karadeniz'in terörle mücadele kapsamında bir NATO operasyonuna konu edilmesini gereksiz bulmakta, bunun yerine BLACKSEAFOR, KUH kapsamında üye ülkelerle Karadeniz'de gerekli müdahale ve operasyonların yapılmasını savunmaktadır. Bu politikası Rusya tarafından da destek görmektedir. Nitekim Rusya'nın Ankara Büyükelçisi V. İvanovski NATO'dan yetkililerin de katıldığı bir toplantıda "Askeri gemilerin Karadeniz'de bulunması, bölgemizde istikrarı artırmaz" sözleriyle buna işaret etmiştir[33].

Tarih boyunca Karadeniz ve onu çevreleyen bölge Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve bir ölçüde Sovyet İmparatorluğu gibi tek bir gücün egemenliği altında olmuştur. Türkiye ve Rusya'nın çabalarıyla son yıllarda ortaya çıkan tablo yeni bir duruma işaret etmektedir. Bu durum tarihsel süreç içerisinde Karadeniz konusunda hep rekabet içerisinde olmuş olan bölgenin iki önemli gücü Türkiye ve Rusya'yı tarihte ilk defa işbirliği yapmaya götürmektedir. İki ülkenin imparatorluk tarihi boyunca Karadeniz konusunda birbirleriyle mücadeleleri ile SSCB'nin 2. Dünya Savaşı sonrasında Boğazlar üzerinde hak iddiası hatırlandığında gelinen durum oldukça dikkat çekicidir.

Bu durumun objektif sebepleri arasında Rusya'nın SSCB'nin dağılması sonrasında Karadeniz'de askeri gücünün azalması, buna karşılık Türkiye'nin Karadeniz bölgesinin en güçlü askeri gücü haline gelmesi önemli rol oynamaktadır. Rusya ister istemez Türk donanmasının Karadeniz'deki üstünlüğünü dikkate almak zorundadır. Rusya, SSCB'nin dağılması sonrasında Odessa ve Sivastopol üslerini kaybetti. Karadeniz donanmasının %18,3'ünü Ukrayna'ya vermek zorunda kaldı[34]. Karadeniz donanmasının en güçlü olduğu 1980'li yıllarda donanmada görevli 630 savaş gemisi ve yaklaşık 70.000 denizci bulunmaktaydı. Günümüzde çeşitli sınıflardan denizaltılar dâhil 46 savaş gemisi ve yaklaşık 16.000 denizci görev yapmaktadır. Ukrayna ile anlaşma imzalayan Rusya Karadeniz donanmasının 2017'ye kadar Sivastopol'de kalması karşılığında yıllık kira bedeli (98 milyon dolar) ödemeyi kabul etti. Yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyle Karadeniz Donanması'ndaki gemilerinin önemli bir kısmını hizmet dışına çıkardı. Bu gelişmelerin sonucunda Karadeniz'de meydana gelen deniz gücü boşluğunu bir anlamda Türkiye doldurdu. Rusya ister istemez bunu dikkate almak zorunda kaldı. Rusya bir taraftan da Karadeniz Donanması'nı güçlendirmek için adımlar atmaktadır[35].

Ukrayna'da turuncu devrim sonrası Yuşçenko'nun devlet başkanlığına gelmesiyle birlikte Rusya ile ilişkiler gerilimli bir döneme girmişti. Ancak takip eden seçimlerde Rusya yanlısı Yanukoviç'in başkan olması ile

Ukrayna-Rusya ilişkileri yeniden normalleşmeye başladı. Ukrayna ile Rusya arasında Nisan 2010'da imzalanan anlaşma ile Karadeniz Donanması'nın Sivastopol deniz üssünü kullanma hakkı 2017'den itibaren 25 yıl daha uzatıldı. 2042-2047 için ise beş yıllık bir opsiyonel süre tanındı. Anlaşma Ukrayna parlamentosunda onaylanırken parlamento binasının önünde protestolar yapılıyordu. 450 üyeli Ukrayna Parlamentosu'nda söz konusu anlaşma 236 üyenin evet oyu ile onaylandı. Sivastopol limanı sadece Karadeniz'de değil Akdeniz'deki Rus varlığının da sigortasıdır. Bu anlaşma en azından 2042'ye kadar Ukrayna'nın NATO üyeliğinin rafa kalkması anlamına gelmektedir[36].

Türkiye'nin, KEİÖ, BLACKSEAFOR ve KUH'un kuruluşuna öncülük etmiş olması, bu örgütlere Karadeniz ülkelerinin katılımını başarması, Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu düşüncesini ortaya atması Karadeniz'de oldukça etkili bir güç haline geldiğine işaret ediyor. Türkiye'nin son yıllarda izlemeye başladığı bölgesel güvenlik, istikrar ve komşularla sıfır sorun anlayışına dayalı aktif dış politika yaklaşımı Rusya tarafından artık 10-15 yıl öncesine nazaran daha olumlu algılanıyor. Bunun işaretleri ise Mart 2003'te tezkerenin reddedilmesi ve Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşında uygulanan akılcı, barış ve istikrardan yana politikayla verildi. Rusya-Gürcistan savaşında Türkiye'nin gösterdiği barış yanlısı ve yapıcı tavır Moskova'nın klasikleşmiş Ankara algısında köklü değişiklikler yaptı. Özellikle de Gürcistan'a yardım götürme bahanesiyle NATO ve ABD gemilerinin Karadeniz'e girmeleri konusunda Türkiye'nin takındığı tavır, Rusya'nın çok hassas olduğu Karadeniz ve Boğazlar bölgesindeki dengelerin önemli ölçüde değişmesini önledi. Yani Rusya Mart 2003'te Türkiye'yi daha bağımsız, Ağustos 2008'den sonra ise daha güvenilir bir ülke olarak görmeye başladı. Türkiye, bölgede Batı tarzı ekonomik ve demokratik standartların gelişmesini ve bölge ülkelerinin Batı ile daha fazla entegre olmalarını desteklemekle birlikte, Karadeniz'e yabancı güçlerin müdahil olmamasını ve bölgesel sorunların bu denize

kıyıdaş olan bölge ülkeleri tarafından işbirliği içerisinde çözülmesini savunmaktadır.

ABD, uyuşturucu, silah, insan kaçakçılığı, yasadışı göç, terörizm ve kitle imha silahlarının yayılması gibi tehditlerin kapsamlı biçimde, ancak Karadeniz bölgesinin de NATO'ya dâhil edilmesiyle ele alınabileceğine inanmaktadır. Bu nedenle, Karadeniz'de, Türkiye'nin önderliğinde oluşturulan BLACKSEAFOR örneğinde olduğu gibi "Karadeniz'de güvenliğin Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerle sağlanması anlayışı", başta ABD olmak üzere, bölgeye kıyısı olmayan ülkeleri dışarıda bırakması nedeniyle eleştirilmektedir[37]. Türkiye ve Rusya söz konusu bu eleştirilere rağmen Karadeniz'i uluslararası güçlerin mücadele sahnesi haline getirmemeye kararlı görünmektedir. İki ülke için de öncelikli amaç Montrö Sözleşmesi'nin ne pahasına olursa olsun korunması yönündedir. Nitekim Moskova'da yayın yapan Eho Moskvı radyosuna demeç veren Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Vladimir Vısotskiy, Türkiye ile Karadeniz bölgesinde çıkarlarının örtüştüğünü, Boğazların durumu ile ilgili 1936 yılında imzalanan Montrö Sözleşmesi'nin değişmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Vısotskiy'e göre Rusya ile Türkiye arasında Karadeniz'in sorunlarının sadece Karadeniz ülkeleri tarafından çözülmesi ve bu konuda hukuki zeminin Montrö Sözleşmesi olması konusunda salt ve kesin bir mutabakat bulunmaktadır[38].

Bulgaristan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna deniz kuvvetleri komutanlarının katılımlarıyla 15 Mayıs 2006'da St. Petersburg'da yapılan bir toplantıda konuşan Rusya Federasyonu Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Vladimir Masorin, BLACKSEAFOR dışında ortak bir komuta merkezi kurmalarını önermişti. Gürcistan'ın temsilci göndermediği söz konusu toplantıda Masorin, "Karadeniz'deki donanmaların yeni tehditlere karşı daima teyakkuz halinde olmaları gerektiğini" söylemiş ve bu dönüşümlü ortak merkez aracılığı ile organize suçlar, terörizm, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı ile mücadele edilmesini teklif etmiştir[39].

2010 yılı Haziran ayı sonunda Rusya'da bir gazetede dikkat çekici bir haber yayınlandı[40]. Haber Rusya, Ukrayna ve Türkiye'nin aralarında Karadeniz Savunma Anlaşması imzalamaya hazırlandıklarını iddia ediyordu. Buna göre üç ülke "Karadeniz Savunma Anlaşması" adıyla yeni bir ittifak kurmak üzereydi[41]. Haberin devamında Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un anlaşmanın ayrıntılarını görüşmek üzere Temmuz ayında Moskova'yı ziyaret edeceği belirtiliyordu. Bu ziyarette anlaşma ile ilgili son çalışmalar gözden geçirilecek ve üç ülke savunma bakanları tarafından ayrıntılar bir ay içinde sonuçlandırılıp ilgili protokoller Ağustos ayı içinde imzalanacaktı. Haberde bu konuda ilk adımların 2003 yılında gündeme geldiği, ancak 2005 yılında Ukrayna'da gerçekleşen Turuncu Devrim sonrası Moskova karşıtı Viktor Yuşçenko'nun iktidara gelmesiyle birlikte projenin uzun bir süre rafa kalktığı da öne sürülüyordu. Bütün bu gelişmelere rağmen geçen süre içerisinde Ankara'nın anlaşma teklifini sürekli gündemde tutarak Moskova'yı ikna etmeye çalıştığı iddia ediliyordu. Ukrayna'daki iktidar değişikliğiyle birlikte Moskova yanlısı bir iktidarın göreve gelmesiyle söz konusu savunma ittifakı da yeniden gündeme alınmış, yeni Kiev yönetimi savunma ittifakına yeşil ışık yakmıştı.

Rusya'nın niçin böyle bir savunma ittifakına ihtiyaç duyduğuna dair görüşlerine başvurulan uzmanlar bu duruma, ilk olarak, Türkiye ile yakın işbirliği sayesinde Rusya'nın Karadeniz filosuna bağlı savaş gemileri Akdeniz'e inebilecekler ve Rusya Akdeniz'de daha aktif bir rol oynayabilecek; ikinci olarak, Romanya ve Bulgaristan'ın Karadeniz'deki petrol sahaları üzerindeki hak iddialarına set çekilebilecek; üçüncü olarak, Gürcistan kıyılarında boy gösteren Karadeniz'deki Amerikan savaş gemilerinin varlığına ilişkin çekincelerini Moskova daha yüksek sesle dile getirme fırsatı bulmuş olacak şeklinde cevap veriyorlardı. Haberin sonunda, eğer böyle bir anlaşma sadece kâğıt üzerinde kalmaz da fiiliyata dökülürse Rusya'nın bölgesel jandarma rolünü Türkiye ile paylaşmak zorunda kalacağı ifade ediliyordu.

Haberin yayınlanmasının üzerinden uzun zaman geçti ama iddia edilenler gerçekleşmedi. Ancak, bu tarihlerde başka önemli bir ziyaret gerçekleşti. 20-21 Temmuz 2010 tarihleri arasında Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vladimir Sergeyeviç Vısotskiy, Türkiye Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Eşref Uğur Yiğit'in resmi konuğu olarak Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Her ne kadar haberdeki iddialar gerçekleşmese veya ileri bir tarihe ertelenmiş olsa bile söz konusu haber Karadeniz'in ve Karadeniz havzasının Türkiye, Rusya ve bölge ülkeleri için taşıdığı önemi bir kez daha gündeme getirdi[42].

Sonuç

Karadeniz'e ait sorunlar dışarıdan gelecek güçlerin değil öncelikle Karadeniz ülkelerinin ilgi alanında olması gereken konulardır. Her ikisi de Karadeniz'i kendileri açısından hayati önemde gören Türkiye ve Rusya açısından işbirliği, karşılıklı saygı ve güven çerçevesinde kurulacak ilişkiler çok önemlidir. Karadeniz özelinde yürütülen yakın ilişkiler ise bunun tesis edilmekte olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple, Türkiye-Rusya ilişkilerinde hızla artan ekonomik ilişkilerin ve sağlıklı siyasi diyaloğun yanında Karadeniz faktörü de göz ardı edilemez derecede önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye, bölgesel ve uluslararası birçok sorunu çözmek için edilgen, etkilenen pozisyonundan çıkıp cesaretle ve kararlılıkla ya bizzat kendisi gerekli platformları oluşturmakta ya da mevcut platformlarda daha etkin rol alarak karar alma sürecinde çıkarları doğrultusunda müdahil olmak istemektedir. Türkiye'nin inisiyatifiyle ortaya çıkan Karadeniz merkezli oluşumları ve örgütleri bu bağlamda değerlendirebiliriz. Aksi durum, bölgesel güç olmaktan çıkıp küresel güç olmayı hedefleyen Türkiye'yi gelişmelere seyirci kalan ve başkalarının yazdığı senaryoyu uygulayan bir ülke durumuna düşürür, bu senaryolar sonucunda olabilecek muhtemel olumsuz gelişmelere de katlanmak zorunda kalır. Bu yüzden Karadeniz'de bir model ilişki ağının kurulması ve buna bütün kıyıdaş ülkelerin dâhil edilmesi çok önemlidir. Bölgede zaten mevcut olan oluşumlar

güçlendirilmeli ve bunların artık Karadeniz'e kıyıdaş hale gelen AB ve NATO ile işbirliğine girmeleri teşvik edilmelidir. En önemlisi bu oluşumların uluslararası hukuk kuralları ve normlar çerçevesinde görev icra etmeleri oldukça doğru bir politika olacaktır. Bu politikaların başarılı bir şekilde yürütülmesi hem Karadeniz havzasında güven ve istikrarı artıracak hem de bölgeye müdahale etmek isteyen bölge dışı güçlerin güvenlik sorunu olduğuna dair bahanelerini ortadan kaldıracaktır.

Rusya'nın Karadeniz'de izlediği çatışmacı politikalar bölgedeki ülkelerin birçoğunda Rusya karşıtlığını güçlendirmekte ve bu durum Rusya'yı bölgede zaman zaman yalnızlaştırmakta ve izlediği politikaları etkisizleştirmektedir. Türkiye izlediği yapıcı, barışçıl ve işbirliği odaklı politikalardan dolayı bölgede istikrarın anahtarı Karadeniz'de en güçlü donanmaya sahip olan ülke haline gelmiştir. Bunun farkında olan Rusya, son yıllarda genel anlamda Türkiye ile oldukça olumlu çizgide sürdürdüğü ikili ilişkilerini Karadeniz'e de yansıtmayı bir fırsat olarak görmektedir. Etrafında barış kuşağı oluşturma prensibini dış politikasının temel ilkelerinden birisi olarak kabul eden Türkiye açısından Rusya ile artan işbirliği bu prensibini gerçekleştirme açısından eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Bu açıdan Karadeniz genel Türkiye-Rusya ilişkilerinin geliştirilmesi yolunda katalizör görevi görmektedir.

Türkiye, bölge ülkelerinin Avrupa ve dünya ile entegrasyonuna her türlü desteği vermelidir. Burada ilk olarak akla gelen bu ülkelerin AB ve NATO ile olan ilişkileridir. Rusya açısından Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyeliği bölgede gerçekleşebilecek en kötü senaryodur. Ancak, bu ülkelerin AB üyeliği perspektifi NATO üyeliği kadar Moskova'yı rahatsız etmemektedir. Türkiye bir NATO üyesi olmasına rağmen Rusya ile Karadeniz'de farklı platformlarda yapıcı ilişkiler kurabilmeyi başarmıştır. Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyeliği konusunda genel konseptin dışına çıkmamaya ve Rusya'yı bu ülkeler için karşısına almamaya özen göstermelidir. Her ne kadar Türkiye-Rusya ilişkilerinin son yıllarda stratejik ortaklık düzeyine çıktığına dair yorumlar yapılsa da Türkiye ve Rusya'nın

bölgede geleneksel olarak birbirlerine rakip oldukları ve işbirliğinin olumsuz bazı gelişmelerle her an rekabete dönüşebileceğini akıldan çıkartmamak gerekmektedir. Bu yüzden Türkiye Karadeniz'de Rusya ile sürdürdüğü ilişkilerde hem idealist hem gerçekçi bir yol izlemek gibi bir zorlukla karşı karşıyadır.

Son genişlemeyle Karadeniz'e kıyıdaş hale gelen AB'nin ve NATO üyesi küresel güç olarak ABD'nin Karadeniz'e ilgisiz kalması düşünülemez. Türkiye, Karadeniz'de kıyısı olmayan üçüncü tarafların müdahil olmaması ve Montrö Sözleşmesi'nin ne pahasına olursa olsun değişmemesi konusundaki politikasına devam etmelidir. Karadeniz'deki bu statüko hem Türkiye'nin hem Rusya'nın çıkarınadır. Bunların dışında kalan konularda ABD'nin Karadeniz ile alakalı politikalarına tepkisel olarak yaklaşıp Washington ile ilişkilerini gerginleştirme yoluna gitmemelidir. Karadeniz havzasında güvenlik konusunda bölge ülkeleri ile gerçekleştirmeye çalıştığı çok taraflı oluşumları BM ve AGİT prensipleriyle senkronize etmelidir. Aksi durumda adım adım Karadeniz'de askeri varlığını güçlendirmeye çalışan Rusya karşısında bir gün zor durumda kalabilir.

Bölgede istikrarı sağlamanın ve işbirliğini arttırmanın en kolay ve gerçekçi yolu Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler arasındaki ilişkilerin arttırılmasından ve fonksiyonel bir işbirliği mekanizmasının kurulmasından geçmektedir. Bu konuda bölgenin iki büyük gücü Türkiye ve Rusya'ya büyük görev düşmektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler bölge ülkelerine yapıcı bir işbirliği modeli sunmalıdır. Rusya ile Karadeniz bölgesinde oluşturduğu modeli hem Rusya'nın çok yakın ilişkiler içerisinde olduğu Ermenistan gibi ülkeler ile hem Rusya'nın sorunlu olduğu Gürcistan gibi ülkelerle ilişkilerinde yapıcı ve sorun çözme odaklı olarak kullanabilmelidir. Karadeniz bölgesi tarihte ilk kez Türkiye ve Rusya'nın gerçek anlamda işbirliği atmosferine şahit olmaktadır. Geçmişte yaşanan rekabetin olumsuz sonuçları hep hatırda tutularak bu atmosferin korunması için her türlü çaba gösterilmelidir.

Dipnotlar

[1] Adem Işık. **Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi**. TTK Yayınları, Ankara, 2001, s. 1-2.

[2] İngiliz Profesör Sir Halford Mackinder (1861-1947). En önemli eseri “The Geographical Pivot of History” (Tarihin Coğrafi Ekseni).

[3] Prof. Nicholas John Spykman (1893-1943). En önemli eserleri “America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power” (Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi: Birleşik Devletler ve Güç Dengesi), “The Geography of the Peace” (Barışın Coğrafyası).

[4] ABD’li Amiral Alfred Thayer Mahan (1840-1914). En önemli eseri “Influence of Sea Power Upon History” (Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi).

[5] **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye**. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1-2.

[6] Tarihte Karadeniz için verilen mücadele için bkz. Akdes Nimet Kurat. **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1972.

[7] İlyas Kamalov. “Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s. 13-14.

[8] Charles King. **Karadeniz**. Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 135.

[9] Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Burcu Çörten. **Güncel Karadeniz Jeopolitiği**. Giresun Üniversitesi KARASAM Yayınları, No: 6, Giresun 2009, s. 33-83.

[10] Karadeniz’in Artan Jeopolitik Önemi. *Karadeniz Bülteni*, Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sayı: 2, Aralık 2006, s. 2.

[11] Ronald Asmus. “Geniş Karadeniz İçin Avrupa-Atlantik Stratejisi Belirlenmesinde Bundan Sonraki Adımlar”. *Avrasya Dosyası*, Yıl: 2007, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 11-13.

[12] Karadeniz’in Artan Jeopolitik Önemi, a.g.e., s. 7.

[13] Başak Bükülmez, Timur Küpeli. “Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 5, Haziran 2007, s. 190.

[14] Karadeniz’in Artan Jeopolitik Önemi, a.g.e., s. 8.

[15] Bkz. Svante E. Cornell, Niklas Nilsson. “Daha Yakın Bir Güneydoğu Komşuluğu: Geniş Karadeniz Bölgesi ve Avrupa Güvenliği”, *Avrasya Dosyası*, Yıl: 2007, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 141-171.

[16] Cristian Niţoiu. “The European Union Brings A Balance Of Power In The Black Sea Region”, *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 9, No. 3, 2009, s. 58.

[17] Kamalov, a.g.m., s. 15.

[18] Bkz. Niklas Nilsson. “EU and Russia in the Black Sea Region: Increasingly Competing Interests?”, *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 8, No. 2, 2008, s. 25-39.

[19] Bkz. Neziha Musaoğlu, Uğur Özgöker. “Rus-AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 2008, Sayı: 8, s. 73-98.

[20] Bkz. Hasan Kanbolat. “Türkiye Karadeniz’e Rusya Federasyonu Akdeniz’e”, *Stratejik Analiz*, No. 90, Ekim 2007, s. 6-7.

[21] Rusya Akdeniz’de Kalıcı Olmak İstiyor. *Zaman*, 04.08.2007.

[22] Oktay Fırat Tanrısever. “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Karadeniz Politikası”, *Avrasya Dosyası*, Yıl: 2007, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 173-174.

[23] Tanrısever, a.g.m.

[24] Ahmet Davutoğlu. **Stratejik Derinlik**. İstanbul, Küre Yayınları, Ağustos 2009, s. 275.

[25] King, a.g.e., s. 291.

[26] Karadeniz’in Deniz Ortamında Güvenliği Pekiştirmeye Yönelik Bölgesel Girişimler. TSK Genelkurmay Başkanlığı. http://www.tsk.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_17_Karadenizin_Deniz_Guvenligi/Karadenizin_Deniz_Guvenligi.htm

[27] Recep Tayyip Erdoğan. “Şirokiy Vzglyad Na Bol’şoy Blijniy Vostok”, [Büyük Ortadoğu’ya Etraflı Bakış], *Rossiya v Global’noy Politike*, No: 4, İyul-Avgust 2004, s. 89.

[28] *Cumhuriyet*, 19.09.2008.

[29] Nejat Tarakçı. “ABD’nin Yeni Karadeniz Stratejisi ve Türkiye’ye Etkileri”, http://www.toplumsalbilinc.org/forum/index.php?topic=3651.0 (Erişim tarihi: 01.02.2011).

[30] Bükülmez, Küpeli, a.g.m., s. 194.

[31] Aleksandr Vasilyev. “Çernomorskiy Region Vo Vneşnopolitiçeskih Konseptsiyah Turtsii: Rossiya i Turtsiya Na Çernom More”. [Türk Dış Politikası Konseptinde Karadeniz Bölgesi: Karadeniz’de Rusya ve Türkiye]. Moskovskiy Tsentr Karnegi (Carnegie Moscow Center), Doklad No: 2010/2, s. 4. http://carnegieendowment.org/files/turkey_black_sea_report_rus.pdf

[32] *Cumhuriyet*, 17.09.2008.

[33] *Cumhuriyet*, 17.09.2008.

[34] Bkz. Yuriy Dubinin. “Sovetskoe Naledie. Bitva Za Çernomorskiy Flot”. [Sovyet Mirası: Karadeniz Donanması İçin Kavga]. Rossiya v Global’noy Politike, Tom 4, No: 1, Yanvar-Fevral

2006, s. 154-171.

35 Rossiya Usilet Çernomorskiy Flot. [Rusya Karadeniz Donanmasını Güçlendiriyor]. 05.03.2009. http://podrobnosti.ua/power/2009/03/05/587087.html; ÇF RF Poluçet 15 Novıkh Korabley i Podvodnikh Lodok. [Rusya Karadeniz Donanması 15 Yeni Savaş Gemisi ve Denizaltı Alıyor]. 23.06.2010. http://podrobnosti.ua/power/2010/06/23/695538.html

36 Sait Yılmaz. "Karadeniz'in Güvenliği ve Rusya-Ukrayna-Türkiye Üçgeni", *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 75, Haziran 2010, s. 22-28.

37 Gökhan Koçer. "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s. 214.

38 *CHA*, 26.07.2010.

39 Dursun Yıldız. **Stratejik Hedef: Doğu Akdeniz**, s. 36. http://www.topraksuenerji.org/stratejik_hedef_dogu_akdeniz.pdf (Erişim tarihi: 01.02.2011)

40 Georgiy Filin. "Rossiya, Ukraina i Turtsiya Sozdayut Priçernomorskiy Oboronnıy Alyans", [Rusya, Ukrayna ve Türkiye Karadeniz Savunma Anlaşması mı İmzalıyor], *Naşa Versiya*, 28.06.2010, http://versia.ru/articles/2010/jun/30/prichernomorskiy_oboronniy_aliyans

41 "Türkiye, Rusya ve Ukrayna Karadeniz'de yeni bir ittifak kuruyor". *Milliyet*, 29.06.2010; "Türkiye-Rusya-Ukrayna'dan Karadeniz ittifakı", *Hürriyet*, 30.06.2010.

42 Bkz. Fatih Özbay. "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Karadeniz Faktörü". BİLGESAM, 19.08.2010. http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=782:tuerkiye-rusya-likilerinde-karadeniz-faktoerue&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136

Kaynakça

ASMUS, Ronald. "Geniş Karadeniz İçin Avrupa-Atlantik Stratejisi Belirlenmesinde Bundan Sonraki Adımlar", *Avrasya Dosyası*, Yıl: 2007, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 9-38.

BÜKÜLMEZ, Başak; KÜPELİ, Timur. "Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 5, Haziran 2007, s. 193-218.

CORNELL, Svante E.; NILSSON, Niklas. "Daha Yakın Bir Güneydoğu Komşuluğu: Geniş Karadeniz Bölgesi ve Avrupa Güvenliği", *Avrasya Dosyası*, Yıl: 2007, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 141-171.

ÇÖRTEN, Burcu. **Güncel Karadeniz Jeopolitiği**. Giresun Üniversitesi KARASAM Yayınları, No: 6, Giresun, 2009.

DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik**. İstanbul, Küre Yayınları, Ağustos 2009.

DUBİNİN, Yuriy. "Sovetskoe Naledie. Bitva Za Çernomorskiy Flot", *Rossiya v Global'noy Politike*, Tom 4, No: 1, Yanvar-Fevral 2006, s. 154-171.

ERDOĞAN, Recep Tayyip. "Şirokiy Vzglyad Na Bol'şoy Blijniy Vostok", *Rossiya v Global'noy Politike*, Tom 2, No: 4, İyul-Avgust 2004, s. 84-90.

FILIN, Georgiy. "Rossiya, Ukraina i Turtsiya Sozdayut Priçernomorskiy Oboronnıy Alyans", *Naşa Versiya*, 28.06.2010, http://versia.ru/articles/2010/jun/30/prichernomorskiy_oboronniy_aliyans

IŞIK, Adem. **Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi**. TTK Yayınları, Ankara, 2001.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

KAMALOV, İlyas. "Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s. 13-21.

KANBOLAT, Hasan. "Türkiye Karadeniz'e Rusya Federasyonu Akdeniz'e", *Stratejik Analiz*, No. 90, Ekim 2007, s. 6-7.

KING, Charles. **Karadeniz**. Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

KOÇER, Gökhan. "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s. 195-217.

KURAT, Akdes Nimet. **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1972.

Karadeniz'in Artan Jeopolitik Önemi. Karadeniz Bülteni, Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sayı: 2, Aralık 2006.

MUSAOĞLU, Neziha; ÖZGÖKER, Uğur. "Rus-AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 2008, Sayı: 8, s. 73-98.

NİŢOİU, Cristian. "The European Union Brings A Balance Of Power In The Black Sea Region", *Romanian Journal Of European Affairs*, Vol. 9, No. 3, 2009, s. 53-64

NILSSON, Niklas. "EU and Russia in the Black Sea Region: Increasingly Competing Interests?", *Romanian Journal Of European Affairs*, Vol. 8, No. 2, 2008, s. 25-39.

ÖZBAY, Fatih. "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Karadeniz Faktörü". BİLGESAM, 19.08.2010. http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=782:tuerkiye-rusya-likilerinde-karadeniz-faktoerue&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136

TANRISEVER, Oktay Fırat. "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Karadeniz Politikası", *Avrasya Dosyası*, Yıl: 2007, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 173-190.

TARAKÇI, Nejat. "ABD'nin Yeni Karadeniz Stratejisi ve Türkiye'ye Etkileri", http://www.toplumsalbilinc.org/forum/index.php?topic=3651.0

VASİLYEV, Aleksandr. "Çernomorskiy Region Vo Vneşnopolitiçeskih Konseptsiyah Turtsii: Rossiya i Turtsiya Na Çernom More". Moskovskiy Tsentr Karnegi (Carnegie Moscow Center), Doklad No: 2010/2. http://carnegieendowment.org/files/turkey_black_sea_report_rus.pdf

YILDIZ, Dursun. **Stratejik Hedef: Doğu Akdeniz**. http://www.topraksuenerji.org/stratejik_hedef_dogu_akdeniz.pdf

YILMAZ, Sait. "Karadeniz'in Güvenliği ve Rusya-Ukrayna-Türkiye Üçgeni", *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 75, Haziran 2010, s. 22-28.

BİR YUMUŞAK GÜÇ OLARAK TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BARIŞ DÜŞÜNCESİ

ALİ ENGİN OBA[1]

1 Emekli Büyükelçi, Çağ Üniversitesi Öğretim Üyesi

Dış Politikada Güç Kavramı

ABD'li siyaset bilimci Joseph S. Nye'nın stratejik düşünceye kazandırdığı yumuşak güç kavramı, son dönemde uluslararası ilişkilerde üzerinde durulan en önemli konulardan biri haline gelmiştir[1]. Nye'nın gücü yumuşak ve sert olarak ikiye ayırması, bunun her ikisinin toplamına akılcı güç (smart power) adını vermesi, uluslararası ilişkilerde sık sık kullanılan bir başvuru tanımı olmuştur[2].

Nye'a göre, istenilen sonuca somut tehdit ya da para kullanmadan da varılabilir. Sadece askeri güç tehdidi ve ekonomik yaptırımları kullanarak muhatapları değişmeye zorlamak yerine dünya siyasetinde gündemi oluşturarak onların fikirlerini dönüştürmek de önemlidir. Böylece, ortaya yumuşak güç çıkmakta ve muhatapları zorlamadan istenilen tarafa çekme mümkün olabilmektedir. Bu yaklaşım, bir ülkenin dünya siyasetinde istediği sonuçları elde etmesine yol açarak, değerlerine hayran olan ve kendisini örnek alan ülkelerin ortaya çıkmasına imkân sağlar[3].

Güç konusunda uluslararası ilişkiler alanında yapılan çalışmalar dikkat çekmeye devam etmektedir. Bu bağlamda, bir örnek olarak yine Nye'nın "Amerikan Gücünün Geleceği" başlıklı makalesi zikredilebilir. Adı geçenin bu makalesinde, 21. yüzyılda ABD'nin güç sorununun çözümü için, akılcı gücün inşası amacıyla, sert ve yumuşak güçlerin akıllı bir şekilde birleştirilme stratejisi önerilmektedir[4]. Bu çerçevede, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton da "ABD Diplomasisinin Yeniden Tanımı ve Kalkınma" ile ilgili değerlendirmesinde, Bakanlığı döneminde diplomasi, kalkınma ve

savunmadan oluşan akılcı güç yaklaşımını küresel sorunların çözümü amacıyla kullanacağını açıklamaktadır[5].

Türk siyasal düşüncesinin, yumuşak ve sert güç ile akılcı gücün üzerinde gerekli şekilde durmadığını düşünüyorum. Türk dış politikasının değerlendirilmesi sırasında bu kavramların zaman zaman tartışılmaya başlandığını görüyoruz. Bu kavramlar özellikle Sayın Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı sırasında etkin bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Gerçekten, Sayın Davutoğlu'na göre, Türk dış politikasının temelinde krizden çözüme giden bir yaklaşım yerine, bir vizyon ortaya koymak suretiyle muhtemel krizlerin önüne geçilmesi ve halihazır sorunların çözümlerinin kolaylaştırılarak hızlandırılmasının sağlanması gerekir. Sorunların çözümlenmesine yönelik çalışmalara en yakınımızdaki komşularımızdan başlanması icap eder. Komşularımızla 'sıfır sorun' adı verilen bu tutum, Prof. Davutoğlu'na göre, dış politika anlayışımızı daha güçlü ve etkin hale getirerek barış içinde bir dünyayı yaratma yönünde Türk dış politikasının bir katkısını teşkil edecektir[6].

Sayın Davutoğlu, 11 Kasım 2010 tarihinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda yaptığı bir diğer konuşmada, Türkiye'nin küresel barış ve istikrara katkıda bulunmak ve Türkiye'yi Avrasya coğrafyasının merkezi bir ülkesi haline getirmek için dış politikada uygulanan vizyoner bir yaklaşım üzerinde durmuştur. Bu vizyon, Sayın Davutoğlu'na göre, Türkiye'nin tarihi, coğrafi, siyasi, stratejik, ekonomik ve kültürel açılardan sahip olduğu ancak çeşitli nedenlerle değerlendirilememiş geniş imkân ve avantajlardan hem Türkiye'nin ulusal çıkarları hem de bölgesel istikrar ve kalkınmanın sağlanması için yararlanılmasına dayanmaktadır. Bakan'a göre bu hedef, Türk dış politikasının temel ilkesi olan ve Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' söylemine en uygun yaklaşımı teşkil etmektedir[7].

Prof. Davutoğlu'nun Büyük Atatürk gibi dış politika anlayışını barış fikri üzerine inşa etmek stratejisi, Türk dış politikasında barışı yumuşak güç haline getirmeyi hedeflemektedir. Nitekim, dış politika açısından öncelikli alanlarımızın başında gelen Balkanlarla ilgili olarak Sayın Davutoğlu, barış

fikrini öne sürmekte ve Balkanların tarihinden sadece düşmanlık çıkarmamak gerektiğini ve Balkan uluslarının ortak tarihinde ve günümüzde karşılıklı saygı ve birlikte yaşama kültürünün anlamlı örnekleri de bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede, Türk dış politikası barışçıl bir bölgesel politika yaratmayı hedef almaktadır. Bu amaçla, Türkiye'nin Balkan ülkelerine yönelik barışçıl bir politika izlemesi öngörülmektedir[8]. Türkiye böylelikle, Bakan'ın ifadesine göre, bölgesel ve küresel ölçeklerde barış, istikrar ve kalkınma çabalarına özgün katkılarını ve katma değerini sunmak durumunu yaratmaktadır[9]. Barışa dayalı bu dış politika anlayışı, Türkiye'yi, dostluğu, işbirliği ve katkıları aranan çok daha güçlü ve saygın bir ülke haline getirmektedir[10].

Dış politikamızın diğer öncelikli alanlarından birini teşkil eden Ortadoğu'da da Türkiye etkinliğini artırmaktadır. Prof. Davutoğlu'na göre, Ortadoğu'da meydana gelen gelişmelerin Türkiye'ye olan doğrudan ve dolaylı etkileri bu bölge sorunları ile ilgilenilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, bu bölgede kalıcı barış ve istikrarın tesis edilmesi, tüm bölge ülkeleri ile karşılıklı çıkar temeline dayalı işbirliğinin ileriye götürülmesi, Türk dış politikasının öncelikli hedeflerinden biridir[11]. Başka bir deyişle, Türkiye, Ortadoğu'da da barışçıl bir politika izlemeyi öngörmektedir. Bu bölgede istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaya çalışarak, İran, Irak, Suriye, İsrail ve Lübnan ile ilgili olarak ve özellikle barışın sağlanmasına yönelik birçok girişime öncülük etmektedir.

Türk dış politikasındaki barış fikrinin belirgin etkisini Türklerin son üç asırda en çok korktukları ülke olan Rusya ile de ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmeyi başarmış olmasında görülebilir. Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında ortaya çıkan olumlu gelişmeler tüm bölgenin barış istikrarı ile refahına katkıda bulunmasını hedeflemektedir[12].

Aynı şekilde, Türk-Yunan ilişkileri de söz konusu barış fikri çerçevesinde, ilginç bir örnek oluşturur. Türk-Yunan ilişkilerinin her alanda geliştirilmesi Türk dış politikasının önceliklerindendir[13]. İki ülke arasında karşılıklı saygı

ve anlayış temeline dayalı olarak geliştirilmeye çalışılan ilişkiler bölgesel barış, istikrar ve güvenlik bakımlarından da önemlidir. Türk dış politikası, barışçı niteliğinin bir ögesi olarak Türk-Yunan yakınlaşma sürecini ortaklık boyutuna taşımayı arzulamaktadır[14].

Türk dış politikasının barışçıl boyutuna bir diğer örnek olarak bir milli dava niteliğindeki Kıbrıs sorununun çözümünde gösterilen yaklaşım da zikredilebilir. Türk dış politikası bu sorunu, BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonu ışığında, siyasi eşitlik ve iki kesimlilik temelinde, eşit statüde iki kurucu devletli yeni bir ortaklık kurulması ve bu ortaklığın Türkiye'nin etkin ve fiili garantisinde, garanti ve ittifak antlaşmalarının teminatında çözümünü öngörmektedir[15].

Türkiye, bu siyasi ilke çerçevesinde, Annan Planı ile bu sorunu çözmeyi desteklemiştir. Türk ve Yunan taraflarının çeşitli itirazlarını da içeren bu planı 24 Nisan 2004 tarihinde, Ada'nın her iki tarafında yapılan referandum sırasında KKTC desteklerken, GKRY reddetmiştir. Bu yaklaşım, Türk dış politikasının Kıbrıs gibi kemikleşmiş bir sorununun çözüm girişiminde barış fikrinin ağır bastığını gösterir. Nitekim, Türkiye'nin Annan planının uygulanması için gereğini yapması, Kıbrıslı Türklerin de bu planı desteklemeleri, AB'nin Türkiye'ye bakışını olumlu şekilde etkilemiştir. Başka bir deyişle Türk dış politikası, yapması gerekeni gerçekleştirmiş ve üzerinden sorumluluğu atmayı başarmıştır[16].

Türk dış politikasının barışçıl yönü kültür politikamızda da kendisini göstermektedir. Gerçekten, toplumumuzun ve kültürümüzün geleneksel hoşgörü anlayışı ulusal kimliğimizin bir mütemmim cüzüdür. Nitekim, farklı kimlik ve kültürlere karşı anlayış, hoşgörü ile saygı, kültürlerarası diyalog, Türk dış politikasının öncelik itibarıyla en önemli ilkelerinden birini teşkil etmiştir[17]. Türkiye bu çerçevede, kültürlerarası diyalog düşüncesinin öncülüğünü ve savunuculuğunu yapan bir politika da izlemektedir[18]. Bu bağlamda, Türkiye'nin İspanya ile birlikte ortak sunucu olarak BM'de başlattıkları medeniyetler ittifakı, İslam ve Batı dünyası

arasında görülen kutuplaşma ile diyalog eksikliğinin ortadan kaldırılmasını, kültürlerarasında karşılıklı saygı ve anlayışı takviye etmeyi hedeflemekte olup, Türk dış politikasının barış fikrinin somut bir örneğini teşkil etmektedir[19].

Sayın Davutoğlu'nun barış temelli bakış açısı Avrupa'da barış fikrinin esasını oluşturan Kant felsefesine uygun bir yaklaşımdır. Böylelikle, Türk dış politikasında barış fikri, kanaatimce, AB dış politika anlayışı ile örtüşmektedir. Türkiye'nin barışı yaygınlaştırarak tesisi yönündeki çabaları ile AB'nin ilkelerine uygun bir zemin oluşturmuş bulunmaktadır.

Türk Dış Politikasında Barış Fikri

Prof. Davutoğlu'nun vurguladığı gibi Türk dış politikasındaki barış fikri, Cumhuriyet Türkiyesinin ve Atatürk'ün dış politika anlayışını yansıtmaktadır. Bu mirasa sahip çıkılarak, Türk dış politikasındaki barış fikrini daha görünür hale getirerek Türkiye, yumuşak bir güç kazanmış bulunmaktadır.

Modern Türkiye, kuruluşundan itibaren dış politikasını barış düşüncesi üzerine inşa etmiştir. Gerçekten, genel Türk tarihi çerçevesinde değerlendirildiğinde 87 yıllık cumhuriyetimiz bir barış ve inşa dönemi olarak tanımlanabilir. Cumhuriyet Osmanlı İmparatorluğunun en ihmal edilmiş topraklarından biri olan Anadolu'da kurulmuştur.

Türkler, ata yurtlarını Atatürk cumhuriyetinin sağladığı barış sayesinde imar etmeye çalışmışlardır. Cumhuriyet, Türk insanının başarılı, üretken, bilgili ve yaratıcı çağdaş değerlere sahip olabileceğini göstermiştir. Türkler tarihlerinin bu döneminde, dünya düzeninde meydana gelen değişimlere uyum sağlayarak, karşı karşıya kaldıkları sorunları çözmeyi başarmışlardır. Bu başarıda, Atatürk cumhuriyetinin iç ve dış olaylara yaklaşımında barışçı yönünü ve bu yönün Türk devlet politikasında etkisini görmek gerekir.

İsmet İnönü'ye göre, Atatürk'ün siyasi dehası askeri dehasının üzerindeydi. Bu siyasi deha dış politika alanında da belirgindi ve Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Millet Meclisi Hükümetinin barış arama çabaları sırasında da kendini göstermişti.

Lozan görüşmelerinde Baş Delege İsmet Paşa'ya barış yolunu gösteren, görüşmelerde karşılaşılan zorlukların üstesinden gelinmesine yardımcı olan ve Barış Antlaşmasının imzalanması talimatını veren Atatürk'tür.

Bir savaş makinesi haline gelmiş bulunan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına yol açan dönemi yaşamış, Balkan, Trablus, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşlarını görmüş bir kuşağa mensup Atatürk'ün ve yakın çalışma arkadaşlarının barışı temel düşünce haline getirmelerinde olağanüstü bir neden aramaya gerek olmadığı açıktır[20]. Savaşın insanoğlunun en büyük düşmanı olduğunu bu subaylardan daha iyi kimse bilemezdi. Bu çerçevede, Atatürk bir ülkenin istiklali tehlikeye girmediği sürece, savaşı cinayet addeden barışçı düşüncesi ile, Türk dış politikasının bu düşünce etrafında şekillenmesini de sağlamayı başarmıştır.

Gerçekten, Atatürk cumhuriyetin kuruluşundan ölümüne kadar devam eden sürede, 1923'ten 1938'e kadarki dönemde izlediği dış politika ile öncelikle Türkiye'yi bağımsız egemen ve uluslararası sistemin aktörü bir devlet haline getirmeye çalışmış, bu amaç ile klasik güç dengesi politikasını izlemiş ve 'yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesini bu politikanın en önemli ilkesi haline getirmiştir[21]. Bu ilke, dış politikada macera ve saldırganlığa yer olmadığını vurgular, barış, istikrar ve huzuru birinci hedef olarak görür. Ayrıca bu ilke, dış politika amaçlarına varmak için başvurulan araçların barışçı olmasını ve barış içinde bir düzen kurulmasını hedef olarak kabul eder. İlaveten bu ilke, devletler arasındaki sorunların, hukuk, diplomasi ve görüşmeler yolu ile çözülmesini öngörür, sonuç olarak tarafların haklarına riayetli, adil bir barışın tesisini ister[22].

Türk dış politikasının barış düşüncesinin esası adil bir barışın ortaya çıkmasının üzerine inşa edilmiştir. Ancak, devletlerin egemenlikleri, bağımsızlıkları ve güvenlikleri tehdit edildiği takdirde sırf barışın korunması için adil olmayan bir çözümü kabul etmenin Türk dış politikasının barış düşüncesinde yeri yoktur. Savaşa gerek yoksa, barış ile amaca ulaşılabilecekse, maceracı ve milletin tüm varlığını tehlikeye atacak bir dış politikanın izlenmemesi gerekir. Böylelikle, 'yurtta sulh, cihanda

sulh’ ilkesi maceracılık yanında, ayrıca, kin, nefret ve şovenizm ile irredentizmi reddeden bir dış politika anlayışı olup Türk dış politikasının vazgeçilmez bir ilkesidir.

Bu ilke 1938’den sonra İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de önemini korumuş, İkinci Adam’ın yönettiği Türk dış politikasının ülkeyi İkinci Dünya Savaşı’na sokmamada gösterdiği başarının esasını teşkil etmiştir[23].

Soğuk Savaş döneminin en zor şartlarında ve daha sonra uluslararası ilişkilerdeki yumuşama ile ortaya çıkan dönemde, Türk dış politikası bu ilkeye bağlı kalarak sorunları barış yoluyla çözmeye özen göstermiş, her zaman gerçekçi olmaya gayret etmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde çok boyutlu dış politika izlenmeye başlanması ile birlikte, Türk dış politikasının ilgi ve etkinlik menzili tüm dünya olmuştur. Bu politika, Türkiye’nin bölgesine yönelik ilgisini içermekte, bunun ötesinde de küresel ölçekli bir dış politikayı kapsamaktadır. Çok boyutlu bir strateji ile, ulusal güvenlik çıkarlarımız göz önünde tutularak, çevremizde bir güvenlik ve istikrar kuşağı tesis edilmesi öncelikle istenmektedir. Böylelikle, Türkiye’nin yakın kara havzasıyla bütünleşmesi amacıyla komşu ülkelerle sıfır sorun yaklaşımı izlenmektedir. Bu politikanın amacı Türkiye’nin komşularıyla ve yakın havzalardaki tüm ülkelerle azami işbirliği yapmasıdır. Bu yaklaşımın da Atatürk’ün ve Türk dış politikasının barış düşüncesinin parolası haline gelmiş olan ‘yurtta sulh, cihanda sulh’ temel ilkesine uygun olduğu kanısındayım.

Türkiye bugün, ülkenin stratejik derinliğine dayanarak etkin bir dış politika izlemektedir. Komşularla sıfır sorun zaman zaman Türk dış politikasının Batı’ya sırtını dönmesi şeklinde tenkitlere yol açmaktadır. Ancak, bu durum, kanaatimce, Türk dış politikasına bölgesinde ve çevresinde daha etkin bir rol oynama imkânı vermekte, Atatürk’ün barış düşüncesi çizgisinin bir devamı niteliğini taşımaktadır.

Bugün Türkiye’nin, dünyanın 16. ve Avrupa’nın 6. ekonomik gücü haline gelmesinde, cumhuriyetin 100. yıldönümü 2023’te dünyanın ilk 10

ekonomisi içerisinde yer alması hedefinde, tanınmış *Economist* dergisi tarafından Avrupa'nın Çin'i şeklinde tanımlanmasına yol açan gelişme çizgisinde, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun dış politikasına aşıladığı barış düşüncesini aramak gerekir. Bu düşünce, bir kere daha özetlenmek gerekir ise, gerçekçi, soğukkanlı yaklaşımları içeren, maceracı ve aşırılıklardan uzak, laik ve aydınlanma etkisindeki Batılı değerleri içeren bir dış politika olup Türkiye'ye barış getirerek, coğrafyanın karışık ve istikrarsız bölgesinde ülkemizin bir istikrar adası olarak kalmasını sağlamıştır.

Değerlendirme

Türkiye, dış politikasında milli mücadeleden itibaren, 1919'dan başlayarak, hep barışçı ve barışı mihrak bir değer haline getiren bir yol izlemiştir[24]. Bu politika, Atatürk ve arkadaşlarının Türk diplomasisine kazandırdıkları bir ilke niteliğindedir. Barış düşüncesi Osmanlı tarihi ve tecrübesinden süzülerek ortaya çıkan bir sonuçtur ve bugün uluslararası ilişkilerde yapılan güç değerlendirmeleri ve tahlillerinde Türkiye'nin yumuşak gücünü oluşturabilecek bir nitelik taşımaktadır.

Türkiye, gelişen ekonomisi ve savunma kabiliyeti ile oluşturduğu sert gücü yanında, barış esasına dayanan dış politikasının ortaya çıkardığı yumuşak gücü ile akılcı gücünü oluşturabilmek imkânına sahiptir. Böylelikle, bir imparatorluk geleneğine sahip ve demokratik, iktisadi kalkınmasını tamamlayarak gelişmiş bir ülke haline gelen Türkiye, oluşturduğu sert gücünü, yumuşak gücünü meydana getiren barış düşüncesine dayalı bir diplomasi ve dış politika anlayışı ile takviye etmesi suretiyle ortaya çıkacak akılcı gücünü hem bölgesinde hem de dünya siyasetinde daha etkin bir şekilde kullanabilecektir. Bu şekilde, Türk dış politikasının barış fikri, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumunu takviye edici bir etkide de bulunmuş olacaktır.

Dipnotlar

[1] Bkz. Joseph S. Nye, Soft Power: The Means to Success in World Politics, New York, PublicAffairs, 2004; Türkçe çevirisi için bkz. Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarı Yolu, Çev. Reyhan İnan Aydın, Ankara, Elips Yayınevi, 2005.

[2] Ibid, s. xııı.

[3] Ibid, ss. 5-11.

[4] Joseph S. Nye, “The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective”, *Foreign Affairs*, Vol: 89, No: 6, 2010, s. 12.

[5] Hillary Rodham Clinton, “Leading Through Civilian Power: Redefining American Diplomacy and Development”, *Foreign Affairs,* Vol: 89, No. 6, 2010, s. 13.

[6] Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu, *“2010 Yılına Girerken Dış Politikamız”*, 17 Kasım 2009 tarihinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nda yaptığı konuşma metni, s. 7.

[7] Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu, *“2011 Yılına Girerken Dış Politikamız”*, 11 Kasım 2009 tarihinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nda yaptığı konuşma metni, s. 7.

[8] Ali Engin Oba, “Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu’nun Balkan Vizyonu ve Sivil Toplum”, Ed. Yard. Doç. Dr. Caner Sancaktar, *3. Uluslararası Balkan Kongresi*, TASAM Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 507-514.

[9] Ahmet Davutoğlu, “2011 Yılına Girer..”, s. 8.

[10] Ibid., s. 9.

[11] Ahmet Davutoğlu, “2010 Yılına Girer...”, s. 39.

[12] Ahmet Davutoğlu, “2011 Yılına Girer...”, s. 77; Ayrıca bkz. Mitat Çelikpala, “İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa: 1990’dan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan, Ed. Ersin Embel, TTK Yayınları, Ankara, 2008, ss. 309-370.

[13] Ahmet Davutoğlu, Ibid., s. 4.

[14] Ibid.

[15] Ibid., s. 50.

[16] Ramazan Gözen, *Türk Dış Politikası: Barış Vizyonu*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 254.

[17] Ahmet Davutoğlu, “2011 Yılına Girer...”, s. 148.

[18] Ibid.

[19] Ahmet Davutoğlu, “2010 Yılına Girer...”, s. 73.

[20] William Hale, Turkish Foreign Policy: 1774-2000, London, Frank Cass Publishers, 2000, ss. 37-39.

[21] Ramazan Gözen, İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye’nin Dış Politikası, Ankara, Palme Yayıncılık, 2009, s. 49.

[22] Ibid., ss. 35-46.

[23] Hale, *op.cit*., s. 104.

[24] Bu konuda bkz. Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, Hazırlayanlar: Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Ankara, 1996, ss. 3-133; Ayrıca bkz. Aptülahat Akşin, Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Kaynakça

Akşin, Aptülahat, Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Clinton, Hillary Rodham, “Leading Through Civilian Power: Redefining American Diplomacy and Development”, *Foreign Affairs*, Vol. 89 , No. 6, 2010.

Çelikpala, Mitat, “İkili İşbirliğinde Çok Boyutlu Ortaklığa: 1990’dan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan, Ed. Ersin Embel, TTK Yayınları, Ankara, 2008.

Davutoğlu, Ahmet, *“2010 Yılına Girerken Dış Politikamız”*, 17 Kasım 2009 tarihinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nda yaptığı konuşma metni.

Davutoğlu, Ahmet, *“2011 Yılına Girerken Dış Politikamız”*, 11 Kasım 2009 tarihinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nda yaptığı konuşma metni.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, Hazırlayanlar: Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı, Ankara, 1996.

Gözen, Ramazan, İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye’nin Dış Politikası, Ankara, Palme Yayıncılık, 2009.

Gözen, Ramazan, *Türk Dış Politikası: Barış Vizyonu*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.

Hale, William, Turkish Foreign Policy: 1774-2000, London, Frank Cass Publishers, 2000.

Nye, Joseph S., “The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective”, *Foreign Affairs*, Vol. 89, No. 6, 2010.

Nye, Joseph S., Soft Power: The Means to Success in World Politics, New York, PublicAffairs, 2004.

Oba, Ali Engin, “Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu’nun Balkan Vizyonu ve Sivil Toplum”, Ed. Yard. Doç. Dr. Caner Sancaktar, *3. Uluslararası Balkan Kongresi*, TASAM Yayınları, İstanbul, 2010.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRASYA'NIN DEĞİŞEN JEOPOLİTİĞİ VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

MESUT ŞÖHRET[1]

1 Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi

Giriş

Avrupa merkezli klasik güç dengesinin (balance of power) hâkim olduğu 18. ve 19. yüzyıl uluslararası sistemi, 20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ve dünya tarihinin en yıkıcı ve en ölümcül savaşları olan I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında dönüşerek; bir yandan uluslararası sistemde bir "hegemonik güç transferine" yol açarken, diğer taraftan Avrupa dışında bir güç olan ABD'nin hegemon güç olarak Kapitalist Batı blokunun liderliğini üstlenmesine neden olmuştur.

1946-1991 yılları arasındaki dönemi kapsayan ve Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönem dünya tarihinde iki kutuplu bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. "İngiltere'nin ve ABD'nin hegemonik güç transferi önce Sovyetleri karşı bir kutup olarak ortaya çıkarmış, Sovyetlerin bir güç ve çekim merkezi olması da arkasından ABD'yi karşı kutbu oluşturup, kutbun merkezinde yer almaya itmiştir. Başka bir deyişle önce biri "öteki"ni, sonra da bu öteki "diğeri"ni oluşturmuştur."[1] Doğu ve Batı bloklarından oluşan bu iki kutuplu sistemde, ABD Batı kutbunun liderliğini üstlenirken; SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ise Doğu kutbunun önderliğini yapmıştır. "Blok liderlerinin ve üye devletlerin birbirine göre oluşturdukları siyasi, askeri, iktisadi, stratejik ve jeopolitik tavır ve uygulamaları, iki kutuplu sistemin temel parametrelerini ortaya çıkarmıştır.

İki kutuplu bu sistemde güç dengesi; iki blokun özellikle de blok liderlerinin ulusal etki, kapasite ve güçlerini arttırma yolu ile gerçekleşmiştir. Bu amaçla, Doğu ve Batı blokları birbirine karşı her alanda

dengeleme ve çevreleme politikaları uygulamışlardır."[2] Bu dönemde ABD, komünizmin yayılmasını engellemek, Batı blokunun güvenliğini sağlamak, dünya üzerindeki etkisini geliştirmek ve aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa, Çin, Kore ve Vietnam'da giriştiği genişleme politikasını engellemek için Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Balkan Paktı, Bağdat Paktı, Güney Asya Antlaşması Örgütü (SEATO) gibi bölgesel anlamda örgütler kurmuştur. Söz konusu bu örgütlerin etki alanı incelendiğinde bunların çoğunlukla Avrasya bölgesinde olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle Avrasya bölgesinin Soğuk Savaş döneminde iki küresel gücün karşılıklı çatışma alanı olduğunu söylemek mümkündür. Kısacası, güç dengesinin iki kutup arasında dağıldığı, askeri ve siyasi söylemlerin ve uygulamaların hâkim olduğu, realist teorinin etkisi altında güç politikaları ve çatışmanın yaşandığı bu gevşek iki kutuplu sistem, 1990 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de SSCB'nin parçalanması ile sona ermiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması bir yandan iki süper güçten biri olan ABD'nin diğer bir süper güç karşısındaki galibiyetini simgelerken, diğer yandan da Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısının sonu anlamına gelmiştir. ABD Başkanı Bush'un, 1990 Ağustosunda Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle ortaya çıkan Körfez Krizi sırasında kullandığı "yeni dünya düzeni" kavramı iki kutuplu yapının bittiğini ve uluslararası sistemde yeni bir düzenin ve/veya yapının ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, ABD'nin "yeni dünya düzeni" söyleminin uluslararası sistemde bir değişim-dönüşüm sürecini anlatmakla birlikte, aynı zamanda uluslararası jeopolitik ve jeostratejide yeni açılımların ortaya çıkışını haber verdiğini söyleyebiliriz.

Bu değişim dönüşüm sürecinin en çok yaşandığı ve etkilediği bölge olan Avrasya'nın jeopolitik konumu Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen güç dengelerinin ışığında yeniden tanımlanmıştır. Söz konusu bu gelişme statik bir tanımlamadan çok jeopolitik unsurlara göre şekillenen dinamik ve hatta birbiriyle ilişkili birçok parametreyi de içinde barındırmaktadır. Ayrıca

Soğuk Savaş dönemde iki küresel gücün mücadelesine sahne olan bölgenin artık yeni oluşan dünya güç merkezlerinin de çekim alanına girmesiyle çok boyutlu bir şekil aldığını ve dünya üzerinde güç mücadelesinin en yoğun yaşandığı alana dönüştüğü söylenebilir.

1. BÖLÜM

AVRASYA'NIN SOĞUK SAVAŞ SONRASI JEOPOLİTİK DURUMUNUN ANALİZİ

1.1. Soğuk Savaş Sonrası Oluşan Güç Boşluğu ve Avrasya

Soğuk Savaş'ın SSCB'nin yenilgisi ile son bulması uluslararası sistemde olduğu kadar bölgesel anlamda Avrasya bölgesinde de köklü değişimler yaşanmasına neden olmuştur. SSCB gibi karasal olarak dünyanın en geniş devletinin parçalanışı Avrasya'nın merkezinde çok büyük bir jeopolitik karmaşaya neden olmuş, Avrasya'nın merkezinde adeta bir güç boşluğu oluşmasına neden olmuştur.

Eski SSCB Başkanı Michael Gorbaçov'un 1985 yılında başlattığı Glasnost (açıklık, şeffaflık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma, yeniden inşa) politikaları doğrultusunda SSCB'nin henüz dağılmaya başlamadan gerek liberal-demokratik siyasi yapıya geçiş, gerekse de serbest piyasa ekonomisi sistemine entegre olma yolunda hızlı bir sosyo-ekonomik reform sürecine girdiğini söylemek mümkündür. Özellikle de Boris Yeltsin'in ilk döneminde (1991-1995) uyguladığı Batı yanlısı politikalar ile bütün dikkat ve motivasyonunu iç politika üzerinde yoğunlaştıran, adeta kapalı ekonomiden liberal ekonomiye adapte olmaya çalışan Rusya, böylece ABD'nin uluslararası liderlik konumuna herhangi bir karşılık verememiştir. Bu süreçle birlikte yaşanan politik karmaşa da Rusya içinde çok büyük bir sistem krizine yol açmıştır. Rusya'nın yaşadığı bu kriz nedeniyle Avrasya'daki jeopolitik boşluğun büyüdüğünü söylemek mümkündür.

Başta Avrasya olmak üzere, SSCB'nin etkisi altındaki bütün coğrafi alt-sistemlerde meydana gelen bu jeopolitik ve jeostratejik güç boşluğu,

Zbigniew Brzezinski'nin kavramsallaştırmasıyla "kara delik"[3], dünyanın tek süper gücü konumunda kalan Atlantikçi-Anglosakson deniz gücü ABD tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönemde ABD, önce Irak'ın Kuveyt İşgali sonrasında BM mekanizmasını; ardından da Bosna-Hersek krizi sürecinde, uyguladığı çifte standartlara ve tezatlıklara rağmen, NATO askeri gücünü devreye sokarak izlediği pro-aktif dış politikalar ile adeta uluslararası sistemin hakemi ve/veya denetleyicisi rolünü oynamıştır[4]. Gerçekten de 1991-2000 yılları arasında, Avrasya kara kıta gücü olan Rusya Soğuk Savaş dönemi boyunca çekim alanı altında tuttuğu Avrasya ve diğer jeopolitik bölgelerdeki etkisel gücünü hızlı bir şekilde kaybetmiştir. Rusya'nın jeopolitik ve jeostratejik bu edilgenliği bilhassa Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Asya jeopolitik havzalarında güç boşluğu alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1.2. Yeni Çok Kutuplu Uluslararası Sistem

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde her şeyden önce ideolojinin önemi azalmış, Doğu-Batı mücadelesi genel itibariyle ortadan kalkmıştır. Bu duruma paralel olarak uluslararası istikrar ve işbirliği potansiyelinin yanı sıra, ülkeler arasında ticari-ekonomik ve kültürel ilişkilerin arttığını söylemek mümkündür. "Bugün hâlâ Çin Halk Cumhuriyeti, Vietnam, Kuzey Kore, Küba, Moğolistan gibi ülkelerde komünist ya da sosyalist rejimler bulunsa da Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte komünizmin, en azından şu an itibariyle, bir siyasal sistem olarak model olma özelliğini yitirdiğini söylemek mümkündür."[5]

Sovyet sonrası, yeni uluslararası sistemin hem hiyerarşik, hem de çok merkezli bir yapı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, askeri-siyasi açıdan bakıldığında, uluslararası sistemde ABD'nin lider konumunun devam ettiği ve bu yüzden de hiyerarşik bir yapının hâkim olduğu söylenebilir. 11 Eylül sonrası, Afganistan ve Irak örneklerinde olduğu gibi, ABD'nin ülkesinden çok uzaklarda operasyonlar yürütebilmesi ve genel

olarak başarılı olması (en azından mevcut siyasal rejimleri değiştirebilme bağlamında), bunun en belirgin bir ispatı olarak gösterilebilir.

Ancak ekonomi-politik açıdan bakıldığında, uluslararası sistem daha ziyade çok merkezli bir görünüm sergilemektedir. ABD önemli bir ekonomik güç olmakla birlikte, tek büyük ekonomik güç değildir. Örneğin, Avrupa Birliği (AB), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü (APEC) gibi ekonomik güç odakları ile bu örgütlenmeler bünyesinde ya da bunlardan bağımsız güç merkezleri bulunmaktadır. "Bu bakış açısıyla bakıldığında, günümüz uluslararası sisteminin kısaca hiyerarşi ile çok merkezliliğin iç içe geçtiği bir yapı sergilediğini ve bu yapı bünyesinde uluslararası sistemin, ABD'nin yönlendirici liderliğinde güçlü devletler grubu tarafından belirlenmekte ya da en azından denetlendiğini söylemek mümkündür. Bu gruba ABD ile birlikte, güç sahibi Avrupa Birliği ülkeleri (örneğin İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya), APEC ülkeleri (örneğin Çin) ve Rusya Federasyonu ve Kanada dâhildir. Bu ülkeler incelendiğinde Çin hariç hepsinin de G-8 örgütüne üye olmaları dikkat çekicidir. Bu ülkelerin ortak özelliklerine bakıldığında ise küresel anlamda sermaye birikimleri en üst düzeyde olan ve en büyük ekonomilere sahip ülkeler oldukları görülecektir. Bunun yanında G-8 ülkeleri, gelişmekte olan ülkelerin de içinde bulunduğu ve küresel sistem için önemli ülkelerin katılımıyla aralarında Çin, Hindistan, Türkiye ve Brezilya gibi yükselen güçleri de kapsayan G-20'yi kurmuşlardır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişmiş ülkelerin genel arzusunun ve önceliklerinin, mevcut liberal ekonomik sistemin devamından yana olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü mevcut durum, söz konusu ülkelerin genel faydasına hizmet etmekteydi. Bunun yanı sıra ideolojinin önemindeki azalma, Soğuk Savaş ortamında azalan işbirliğinden kaynaklanan potansiyel kayıplar, artan karşılıklı bağımlılık ve demokratikleşme eğilimi gibi etkenler, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte güçlü devletleri belirgin bir biçimde işbirliğine yönlendirmiştir.

Yeni oluşan bu sistem Francis Fukuyama tarafından “Tarihin Sonu”[6] ve liberalizmin zaferi olarak ilan edilmiştir. Ona göre, kapitalizmin meşruluğu üzerinde dünya çapında mutabakat oluşmuş ve aynı zamanda monarşi, faşizm ve komünizm gibi rakip sistemler kapitalizm karşısında yenik düşmüştür Hatta tezini daha ileri götürerek kapitalizmin insanlığın ideolojik evriminin son noktası olmasına kadar götürmüştür. Ancak ilerleyen yıllarda meydana gelen gelişmeler tarihin sonunun henüz gelmediğini göstermiştir. Diğer taraftan dünya üzerinde oluşabilecek olan çatışmaların esas kaynağının öncelikle ideolojik ve ekonomik değil kültürel olacağını, asıl mücadelelerin farklı medeniyetlere sahip milletler arasında olacağını, medeniyetler arasındaki mücadelenin modern dünyadaki mücadelenin evriminde nihai safha olacağını öne sürmüştür.

1.3. 11 Eylül Sonrası Ortaya Çıkan Yeni Tehditler ve Avrasya’nın Jeopolitiğine Etkileri

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle barış ve uluslararası işbirliği trendi artmakla birlikte, “yeni dünya düzeni” birtakım yeni tehditlerden de uzak kalamamıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde, ABD’nin en önemli sembolik binalarından ikisi olarak kabul edilen Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi’ne gerçekleştirilen saldırılar hegemonik bir güç olan ve küresel bir imparatorluk kurma amacındaki ABD’nin gerek uluslararası prestijine zarar vermiş, gerekse de 21. yüzyıl sisteminin sorgulanmasına neden olmuştur. Zira “bütün savaş ve çatışma alanlarını kendi kıtasının uzağında tutmayı başaran ABD, 11 Eylül saldırılarıyla ilk defa bir savaşı veya çatışmayı kendi topraklarında yaşamıştır. Böylece, Amerikan Savaşı’ndan bu yana Amerika Kıtası’ndaki en çok ölüm olayına neden olan 11 Eylül saldırıları “tarihin sonunun sonunu” ilan ederek, 21. yüzyıl küresel sisteminin miladı olarak kabul görmüştür.”[7] Bu bağlamda, insanlık tarihinin sonunu getiren Fukuyama’nın “endism” (sonculuk) savının aksine, sistemin çok kutuplu hale dönüştüğünü belirten uluslararası stratejik açılımlar ve bu durumu vurgulayan söylem ve analizlerin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Soğuk Savaş sonrasında dünya devletlerinin kontrol etmekte zorlandıkları ciddi bir sorun ve Batı üstünlüğü ve küresel kapitalist sisteme muhalefet odağının küresel terörizm olduğunu söyleyebiliriz. Küresel terörizmin belli bir vatanının olmaması, teröristlerin cephe savaşı yürütmemeleri ve terör örgütlerinin illegal olarak çoğu kez uluslararası düzeyde faaliyet gösterebilmeleri ve bazı ülkelerin teröristleri özgürlük savaşçıları olarak görmeleri, terörle mücadeleyi büyük ölçüde güçleştirmektedir. ABD'de Clinton sonrası dönemde iktidara gelen "Yeni Muhafazakârlar" (Neo-Conservatives) 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında en sorunlu düşman olarak küresel terörizmi ilan etmişlerdir. Başka bir deyişle kendilerini yeniden tanımlayabilmek ve ötekini oluşturabilmek için kendi düşmanlarını oluşturduklarını söyleyebiliriz.

ABD önderliğindeki Batılı müttefik güçlerin benimsedikleri temel yöntem, terörizme destek veren veya verdiği iddia edilen ülkelere yaptırımlar uygulamak, hatta Afganistan ve Irak örneklerinde olduğu gibi kimi zaman "suçlu" gördükleri yönetimleri, uluslararası meşruiyeti tartışmalı olmakla birlikte, iş başından uzaklaştırmaktır. Ancak çok boyutlu, karmaşık bir sorun olan terörizmi yalnızca bu şekilde kontrol etmek pek mümkün gözükmemektedir. Üstelik başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin "terörizmi ezme" politikaları, sorunu daha da alevlendiren, terör örgütlerinin illegal düzeyde daha da güçlenmelerine yol açan bir sonuç da doğurabilmektedir. Terörizmin önlenmesi konusunda artan devletlerarası işbirliğine rağmen, bu sorunun yarattığı ciddi tehdit yakın gelecekte de devam edecek gibi gözükmektedir.

Çok kutuplu dünya düzenine geri dönüşün simgesel olayı, 11 Eylül terör saldırılarından sonra ABD jeopolitiği ve jeostratejisinin Orta Doğu'da (Irak'ta) ve Orta Asya'da (Afganistan'da) zayıflamasıyla Rusya, Çin, Hindistan, Japonya ve AB gibi küresel lider olma potansiyeline sahip uluslararası aktörler; ABD'nin küresel rakipleri durumuna gelmişler ve gerek bölgesel gerekse uluslararası konjonktürde stratejik açılımlarına ivme kazandırmışlardır[8]. Söz konusu bu güçlerin yanı sıra Türkiye, İran,

Brezilya, Endonezya, Venezüella gibi bölgesel güçlerin de küresel oyundaki yerlerini almaları, değişim-dönüşüm yaşayan uluslararası sistemin çok kutuplu yapısını ortaya çıkarmıştır. Bu çok kutuplu dünya düzeni, küresel dünyanın jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik ağırlık merkezinin Atlantik'ten Pasifik (Batı'dan Doğu'ya) yönüne kaydığı, küresel jeopolitik güç mücadelesinin Afro-Avrasya (Afrika-Avrasya ekseni) coğrafyasında yaşandığı, enerji kaynaklarının ve güzergâhlarının daha da önem kazandığı, dinamik, dengeli ve çok aktörlü bir uluslararası yapıyı ifade etmektedir[9].

Bu bağlamda, "Karadeniz-Kafkasya-Orta Asya üçgeninin ağırlık merkezini oluşturduğu Avrasya Coğrafyası'nda Rusya-ABD-Çin arasındaki jeopolitik güç mücadelesi daha anlamlı hale gelmektedir. Enerji kaynaklarının ana kesişim noktası üzerinde bulunan bu bölge Türkiye, İran, Ukrayna ve Gürcistan gibi bölgesel güçlerin de jeopolitik ve jeostratejik merkezini oluşturmaktadır. Öte yandan, dikkatini Afrika'da yoğunlaştırmaya çalışan Hindistan ve Çin gibi devletler ile küresel güç ABD'nin arasında Afrika'da yaşanan jeopolitik mücadele de geleceğin küresel liderini belirleyecek önemli bir konudur. Zira küresel imparatorluk kurmak isteyen bir güç, kalpgâh (merkez) konumundaki Afro-Avrasya coğrafyasında hâkimiyet kurmak zorundadır."[10] Ancak "ABD'nin bu coğrafyada hâkimiyet kurmasının önünde kendinden kaynaklanan ve diğer güç merkezlerinin politikalarındaki ulusal çıkarlar nedeniyle bazı engeller olduğu söylenebilir. Bu engelleri genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür."[11]

1) ABD'nin Avrasya'daki jeostratejik hedefleri ile gücü arasındaki dengesizliklerin görülmesi,
2) Çin'in, Hindistan'ın ve Rusya'nın Avrasya'da yükselişe geçmesi,
3) ABD'nin tek başına ve kendi yetenekleri ile uluslararası sistemi tanzim edemeyeceğinin, özellikle de ABD Ordusu'nun aynı zamanda iki savaşı sürdürme imkânlarına sahip olmadığının anlaşılması,
4) Çok kutuplu dünya düzeni, küresel ekonominin ve jeopolitiğin ağırlık merkezinin Atlantik'ten Pasifik'e kayması,

5) Küresel kaynaklarının zenginliği nedeni ile Afrika kıtasının öneminin giderek artması,

6) Küresel jeopolitik güç mücadelesinin esas alanı olan Avrasya coğrafyasına Afrika'nın da eklenmesi ile mücadele alanının Afro-Avrasya coğrafyasına dönüşmesi,

7) ABD'nin küresel etkinliği giderek azalırken Çin'in ABD'ye rakip küresel bir güç olarak yükselmesi, Çin'i Hindistan ve Rusya'nın takip etmesi,

8) Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya'dan oluşan coğrafyanın Avrasya'daki güç mücadelelerinin jeopolitik ağırlık merkezini oluşturmaya devam etmesi,

9) Devlet dışı aktörlerin etkinliklerinin giderek artması,

10) Asimetrik tehditlerin çoğalması,

11) Jeopolitik belirsizliklerin de uluslararası sisteme egemen olması.

Genel olarak bakıldığında tüm bu engellerin ortaya çıkışı ABD açısından Avrasya'da kurmak istediği hegemonik baskıyı azaltsa da kendi çıkarlarını koruması ve dış politikadaki stratejilerini gerçekleştirmek için gerekli kamuoyu desteğini sağlamasına yardımcı olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu sayede her ne kadar Amerikan kamuoyunun ABD'nin özellikle Irak ve Afganistan'da yürüttüğü mücadeleye desteği azalsa da söz konusu engellerin oluşmasını ABD yönetiminin bölgeye istikrar getirmek ve Amerikan çıkarlarını korumak için bu bölgede bulunduğunu ispat etmek adına bir argüman olarak kullandığını söylemek mümkündür.

Bu stratejinin başka bir boyutunu da ABD'nin bölgeye yaptığı silah satışlarında görmek mümkündür. ABD Başkanı Barack Obama, selefi George Bush'a nazaran verdiği barışçıl mesajlarla Nobel Barış Ödülü almasına karşın, ülkesi silah satışında rekor üstüne rekor kırıyor. Amerika, ekonomik krizin ortaya çıktığı 2008'deki toplam silah ihracatını da 2007'ye göre yüzde 50 artırarak 37,8 milyar dolarlık gelir elde etmişti. 2008'de 37,8 milyar dolarlık silah satan ABD'yi, 3,7 milyar dolarla İtalya izliyor. Rusya ise 3,5 milyar dolar ile üçüncü sırada yer alıyor. "Suudi Arabistan'la

Ağustos 2010'da imzalanan 60 milyar dolarlık silah satış sözleşmesine göre Boeing yapımı 84 adet yeni F-15 savaş uçağı satılacak ve 70 tanesi modernize edilecek. Ayrıca 72 adet Kara Şahin, 70 Apache ve 36 Little Bird modeli helikopter teslim edilecek. Hava Kuvvetleri'ne yapılacak bu satışın ardından, anlaşmanın Kara Kuvvetleri'ni kapsayan 30 milyar dolarlık ek satışla genişletilmesi bekleniyor."[12] İstihdam daralması yaşayan ABD'de 75.000 kişiye ilave istihdam oluşturulacağı ve sıkıntıda olan ekonominin rahatlayacağı ifade ediliyor. "ABD'nin diğer körfez ülkelerine de önümüzdeki birkaç yıl içinde 100 milyar dolarlık silah satmaya hazırlandığı söyleniyor. Ayrıca bu ülkelerin ordularının modernize edilmesi ve silah-teçhizat stoklarının yenilenmesi ABD'nin gündeminde yer almaktadır."[13]

2. BÖLÜM
SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİ JEOPOLİTİK DURUM VE GELİŞMELER

2.1. İki Kutuplu Sistem Sonrası ABD'nin Jeopolitik Yaklaşımı

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ABD için birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Ulusal kimlik krizinin küresel bir fenomene dönüştüğünü belirten Huntington, Amerika'nın Anglo-Protestan kültürünün farklı sorunlarla karşı karşıya kaldığını belirtiyor. Sovyetlerden sonra "öteki"nin olmaması (düşman) bunlardan en önemlisi olarak gösterilebilir. Amerika'nın ekonomik olarak dünyada bir güç olduğu mutlaktır. Ancak ekonomisinin güçlü olması, bir devletin dünyada süper güç olması için yeterli değildir. Ekonomik gücün yanında dünyanın her köşesine ulaşabileceği bir askeri güce sahip olması gerekmektedir. ABD bu askeri güce sahiptir ve bu durum kendisini süper güç yapan en önemli nedenlerdendir.

ABD'nin bu boşluk alanlarını doldurmaya yönelmesi stratejik bir monopolün ortaya çıkmasına ve ABD'nin küresel bunalım alanlarına müdahil olma kapasitesine sahip tek denetleyici güç olarak müdahil olmasına yol açmıştır. 1991 Körfez Savaşı esnasında meşrulaştırıcı bir

söylemin ana kavramı olarak kullanılan “Yeni Dünya Düzeni” bu çerçevede özel bir kullanım alanı bulmuştur. Söz konusu yeni düzenin çerçevesini 1991 yılında Soğuk Savaş’ın bitmesinin hemen ardından hazırlanan “Ulusal Güvenlik Stratejisi[14]”nde görmek mümkündür. Buna göre ABD’nin özgür ve bağımsız bir ülke olarak kalmasının temel güvenlik hedefi olduğunun vurgulandığı stratejide, ABD’nin aşağıdaki konulara öncelik verdiği belirtiliyordu:

1. Askeri açıdan: ABD’nin ve müttefiklerinin güvenliğini tehdit edecek her türlü saldırıyı caydırmak; hakkaniyete uygun ve denetlenebilir silahların kontrolü anlaşmalarıyla istikrarı artırmak, sınırlı balistik füze saldırılarını önleyecek sistemler geliştirmek ve gerekli konvansiyonel kapasiteyi arttırmak; dünyada silahlanma harcamalarının kısıtlanmasına çalışmak; gelişmiş askeri teknolojiler ile nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların düşman ülke ve gruplara transferinin önüne geçmek; ABD ve müttefikleri arasında, küresel liderliğin ve sorumlulukların daha fazla paylaşıldığı daha dengeli bir ortaklık kurmak; bölgesel hâkimiyet kurmak isteyen ülkeleri caydıracak, bölgesel askeri dengeleri sağlamak.

2. Ekonomik açıdan: Ulusal güvenlik ve ekonomik gücün ayrılmaz parçalar olduğundan hareketle, güçlü, müreffeh ve rekabete dayanabilir bir ulusal ekonomi oluşturmak; uluslararası pazarlara, enerji ve maden kaynaklarıyla, okyanuslara ve uzaya açılmayı güvence altına almak; pazar ilkelerine dayalı, ticaret ve yatırımı engellemeyen, istikrarlı para kurlarına sahip, açık ve genişleyen bir uluslararası ekonomiyi teşvik etmek; ekonomik gelişme ile sosyal ve siyasal ilerlemeyi sağlamak için yardım, ticaret ve yatırım politikalarını desteklemek.

3. Siyasal açıdan: Sovyetler Birliği’ndeki demokratik değişimi desteklemek; demokratik değerlere ve bireysel haklara bağlı özgür uluslar camiasını genişletmek; BM gibi uluslararası örgütleri, barışı sağlama ve dünya siyasal, ekonomik ve sosyal istikrarını sağlama konusunda daha etkin hale getirmek; BAB Avrupa’nın siyasal ve ekonomik bütünleşmesini desteklemek, NATO kapsamında Avrupa güvenlik kimliğinin oluşumuna

imkân sağlamak; tüm Avrupa'ya istikrar, demokrasi ve güvenlik getirme amacına matuf olarak NATO müttefikleriyle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) arasında yardımlaşmanın geliştirilmesini sağlamak; bölgesel ihtilafların giderilmesinde diplomatik çözüm yollarına ağırlık vermek; insan haklarının, ekonomik ve sosyal ilerlemenin teminine yönelik özgür ve demokratik kurumların gelişimine katkı sağlamak.

4. Diğer alanlar: Uluslararası terörizm başta olmak üzere, ABD'nin ve Amerikan vatandaşlarının güvenliğine yönelik yeni tehdit alanlarını ortadan kaldırmak; dış üretimi azaltma, kaçakçılıkla mücadele ve iç talebi azaltma yoluyla yasadışı uyuşturucu ticaretini engellemek; demokratik kurumlara yönelmiş, terörizme ve yasadışı uyuşturucu ticareti kaynaklı tehditleri ortadan kaldırmak.

Genel olarak 1991 stratejisinde askeri alanda gerçekleştirilecek bir değişim konusunda temkinli adımlar atılmasının gerekliliği de vurgulanmaktaydı. "Tek ve somut bir düşman yerine, çeşitlenen ve biçim değiştiren tehdit unsurlarıyla mücadele için Amerikan ordusunun ve NATO'nun yeniden yapılanmasının önemine dikkat çekilirken, Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla konvansiyonel alanda silahsızlanmaya gidilirken, yeni "düşmanların" Amerikan çıkarlarına zarar verebileceğinin altı çizilmekteydi. Stratejide, bir yandan, "yükselmeye başlayan yeni güç merkezlerinin varlığına rağmen, ABD dünyayı siyasal, ekonomik ve askeri boyutta etkileyebilecek gerçek anlamda tek küresel güçtür" değerlendirmesiyle ABD'nin tek "süper güç" olduğu vurgulanırken, diğer yandan da, "dünyanın tüm güvenlik sorunlarını çözecek "dünya jandarması" olamayız. Ama zor durumda kalan ülkelerin yardım için yüzlerini çevirecekleri ülke olabiliriz" ifadesiyle ABD'nin artık uluslararası sorunlara müdahalede seçici davranacağının işareti veriliyordu."[15]

ABD, Bush ve Clinton yıllarında ekonomik hegemonyasını askeri araçlar yoluyla yenilemeye ve genişletmeye yönelirken, yeni dünya düzeni hakkında yapılan tartışma da başka bir boyuta taşınıyordu. Sovyet çöküşünün ardından acil hedef açıkça Avrasya merkezine doğru uzanan

çemberin güvence altına alınmasıydı. Bu yüzden 1990'larda, "sadece İran Körfezi ve Afrika Burnu'nda değil; NATO'nun Kosova örneğinde olduğu gibi ABD önderliğinde on bir hafta boyunca süren bombardımanlar gerçekleştirdiği ve sonra da, kara birliklerini, daha önceden Sovyet etki alanının bir parçası olan bir alanda sürekli askeri üslerin kurulmasına yol açan biçimde indirdiği Doğu Avrupa'daki Yugoslavya'da da, askeri müdahaleler gerçekleştirildi. İran Körfezi'nde Irak, ABD ve Britanya'nın ekonomik ambargosu ve gündelik bombardımanları ile karşı karşıya kaldı. Bu arada, ABD, Orta Asya'da, eskiden Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan petrol ve doğal gaz zengini Hazar Denizi'ni çevreleyen alanlarda askeri üsler aramaya başladı."[16]

ABD politikaları açısından değişen şey, "tüm Avrasya kıtası üzerindeki egemenliğin küresel üstünlüğün merkezi haline gelmesi ile birlikte, jeopolitik de bölgesel boyuttan, küresel boyuta geçti. ABD şimdi, güçlerini Avrasya kıtasının üç çevresi üzerinde; Batı (Avrupa)'da, Güneyde (Ortadoğu dâhil güney-merkez Avrasya) ve Doğu'da (Doğu Asya Pasifik Kıyısı) dolaysız biçimde konuşlandırarak, uluslararası üstünlükten yararlanmaktadır." Brzezinski, "Amerika'nın küresel üstünlüğü Avrasya kıtası üzerindeki egemenliğinin ne kadar uzun ve ne kadar etkin olacağına dolaysız biçimde bağımlıdır" diye ileri sürüyordu. Ona göre amaç ABD'yi sonsuza kadar "ilk ve gerçekten tek küresel güç" haline getirerek, "küresel üstünlük" olarak adlandırdığı "yeni tipte bir hegemonyanın" yaratılmasıydı."[17]

Sovyetlerin dağılması ABD'nin süper güç olmasını ve dünyayı bu tehditten koruma adına hareket etmesini kendi dinamikleri içerisinde rasyonel kılan sebebi ortadan kaldırmıştır. Bu noktada güvenlik stratejilerini yeniden gözden geçirmesi "ABD için kaçınılmaz hale gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin iç işlerine karışmada yoğun olarak kullandığı "insan hakları" kavramı yeni dönemde güvenlik yaklaşımlarının merkezini oluşturmuştur. Bu yeni dönemde ABD için yeni küresel düşman şöyle tarif edilmiştir: Düşman tek bir politik rejim, kişi ya da bölge ve ideoloji

değildir. Düşman politik olarak destek gören ve suçsuzlara yönelmiş terörizmdir. Burada Soğuk Savaş dönemi ile karşılaştırma yaparsak birçok farklılık görebiliriz. En önemlisi artık düşman küresel seviyeye taşınmıştır, bu da küreselleşme ile paralellik göstermektedir. Düşmanın tanımının teorik olarak yapılması ABD için her olay için bu tanımın içini doldurma fırsatı da sağlamaktadır."[18]

Bush yönetiminin 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılar karşısında verdiği acil yanıt, küresel terörizme karşı aynı zamanda ABD hegemon gücünün yayılması açısından bir meşrulaştırma biçimi olarak da hizmet edecek olan, evrensel ve sürekli bir küresel savaşı başlatmak oldu. "2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi[19]"nde en dikkat çekici unsurlar şu şekilde özetlenebilirdi.

1) Herhangi bir devletin ABD'ye eş ya da ondan daha güçlü askeri yetenekler geliştirmesinin engellenmesi,
2) ABD'yi, dostlarını ve müttefiklerini sonuç olarak tehdit edebilecek yeni askeri yetenekler geliştirmekte olan devletlere karşı "önleyici" (pre-emptive strike) vuruşların yürütülmesi,
3) ABD görevlileri ile askeri personelinin herhangi bir uluslararası savaş suçları mahkemesi karşısındaki dokunulmazlığı konusunda ısrar edilmesi,
4) Demokrasinin tüm dünyaya yayılması.

ABD'nin ulusal güvenlik anlayışında, "11 Eylül 2001 sonrası, konvansiyonel ve nükleer tehdidin yanı sıra, kitle imha silahları ve söz konusu silahları kullanan, devlet dışı aktörler yani terör örgütleri, yine ABD'nin bakış açısıyla 'haydut devletler' ya da 'başarısız devletler' öncelikli tehdit haline gelmişlerdir. Öyle ki, 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından toplanan NATO Olağanüstü Zirvesi'nde, terör, öncelikli tehdit algılaması kapsamına girmiştir. Yani, ABD, ulusal güvenliğini NATO zemininde, dost ve müttefikleri çerçevesinde küreselleştirmiştir. 2002'deki Afganistan işgali bu tehdide dayandırılmış, uluslararası kamuoyunda kabul

görmüştür. ABD, Eylül 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi kapsamında, uluslararası hukukta yer almayan ‘önleyici savaş’ kavramını, Afganistan ve Irak işgali dâhil, uluslararası pek çok operasyonda ulusal güvenliği açısından meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanmaktadır.”[20]

Söz konusu bu politikaları tam anlamıyla ABD’nin hegemonik gücünü pekiştirmek istemesi olarak yorumlamak mümkündür. Ancak yeni jeopolitik, klasik jeopolitikle dünya üzerindeki egemenlik hedefini paylaşmakta, ama özellikle güney-orta Avrasya’yı hedefleyen stratejik bir kaymayı da içermektedir. Bu noktada “Irak’taki savaşın hedefi, Rusya, Çin, AB, Japonya ve hatta Hindistan gibi, diğer politik rakipler karşısında bölgedeki ABD güç ve egemenliğini garanti altına almak ve bu güç ve egemenliği bölgeye kalıcı olarak yerleştirmek üzere Avrasya’nın jeopolitik haritasını yeniden çizmektir.”[21]

2.2. Yeni Jeopolitik Gelişmeler

Soğuk Savaş dönemindeki çift kutuplu yapının “ticarete dayalı deniz gücü” ile “Avrasya kıta gücü” arasındaki çelişki ve dengenin ürünü olan bir jeopolitik rasyonaliteye dayandığını söyleyebiliriz. Bu politik dengenin iki süper gücü de hassas stratejik hatlar üzerinde rasyonel bir denetim mekanizmasının oluşmasına yol açıyordu. Yüksek gerilimli çatışma riski ancak süper güçlerden birisi bu hassas jeopolitik hatlara yönelik kalıcı bir hamleye yöneldiği zaman ortaya çıkıyordu.

Soğuk Savaş’ın sona ermesinin en önemli jeopolitik sonuçlarından birisi kendi iç mekanizmasıyla başlı başına bir denetim aracı olarak fonksiyon gören stratejik dengenin ortadan kalkmasıdır. Avrasya kıta gücünün çözülerek geri hatlara doğru çekilmesi, boşaltılan alanlara komşu bölge güçleri ve bölge içi küçük güç merkezleri için ciddi bir manevra alanı doğurmuştur. Bu çerçevede küresel ve bölgesel dengelerin devreye girdiği jeopolitik ve jeoekonomik boşluk alanları oluştuğunu söyleyebiliriz. En yoğun bir şekilde Avrasya’nın Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta Asya’dan oluşan stratejik geçiş yolları üzerinde görülen bu jeopolitik

boşluk alanları, hukukî sınır, stratejik hat, etkileşim alanları ve havzalarının karmaşık bir şekilde birbirlerine geçtiği son derece dinamik bir konjonktür ortaya çıkarmıştır. Benzer bir durum Kuzey Kafkasya'dan başlayarak Doğu Anadolu, Kuzey İran ve Irak üzerinden Basra Körfezi'ne inen kuşak üzerinde görülmüştür. İki önemli olay bu stratejik kuşağı sunî şekilde birbirinden koparan statik bölünmeyi derinden etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan birincisi İran Devrimi'dir, ikincisi SSCB'nin dağılmasıdır.

Doğu Anadolu'nun su ve tarım potansiyeli, Kerkük ve Kuveyt petrol havzalarından oluşan jeoekonomik hattın stratejik açıdan taşıdığı olağanüstü önem bu belirsizliklerin ve sınır hattı uyuşmazlıklarının sürmesine zemin hazırlamaktadır. Kenar kuşak üzerindeki üçüncü önemli stratejik boşluk alanı Orta Asya ve buranın denizlere açıldığı güney bölgelerde ortaya çıkmıştır. Bu hassas kuşak üzerindeki stratejik mücadele bölge sınırlarının ötesinde sonuçlar doğurmuştur. Bu jeopolitik boşluk alanları, bu kuşağın en önemli halkalarından birini oluşturan Anadolu yarımadasında bulunan Türkiye'yi yakından ilgilendirmiş ve temel, küresel ve bölgesel stratejik tercihlerinde kaçınılmaz etkiler yapmıştır.

Diğer yandan, Soğuk Savaş dönemindeki Doğu-Batı mücadelesinden Batı dünyasının ve onun temsil ettiği küresel kapitalist sistemin zaferle çıkmasının ardından, bu durum Batı dünyasının genişleme ya da en azından etki alanını genişletme sonucunu da beraberinde getirmiştir. "ABD belirgin bir biçimde Latin Amerika, Orta Doğu ve Uzak Doğu'da etki alanını genişletmeye başlamış. Hatta Rusya'nın engelleme çabalarına rağmen, Kafkaslar ve Güney Asya'ya dahi girmiştir. Nitekim anılan bölgelerde özellikle enerji kaynakları üzerine, Rusya, İran, Ermenistan üçlüsüne karşı, ABD, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna saflaşması dikkat çekmektedir."[22]

Öte yandan NATO da Doğu Avrupa'ya doğru genişleme eğilimine girmiştir. "Rusya önceleri buna karşı çıkmış ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu bir savunma örgütüne dönüştürme, AKKA'ya (Avrupa

Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması-1990) uymama, START'ı (Stratejik Silahlarda İndirim Antlaşması-1991, 1993) onaylamama gibi tehditlerde bulunmuşsa da, sonradan Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace) projesi çerçevesinde birtakım tavizler verilerek ikna edilmiştir."[23] Rusya engeli aşıldıktan sonra, 1999 yılında Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti NATO'ya dâhil olmuşlardır. 2004 yılında ise Litvanya, Letonya, Estonya, Bulgaristan, Romanya, Slovenya ve Slovakya örgüte üye olmuşlardır. Ayrıca Makedonya, Arnavutluk, Hırvatistan ve Azerbaycan da üye olma yolunda bekleyen ülkelerdir.

Bu süreçte, NATO'nun fonksiyonu açısından da büyük değişime uğradığını ve uğramaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun dağılması üzerine NATO aslında kuruluş amacını yitirmiştir. Üye devletler bir süre NATO'yu lağvedip etmeme konusunda tereddüt yaşadıktan sonra devam etmesine karar vermişler, ancak yeni duruma da adapte etmeye çalışmışlardır. Uzun süren görüşme ve tartışmaların ardından NATO birliğine yönelik yeni tehdit odakları, örgütün 1999 yılındaki Washington Zirvesinde netlik kazanmıştır. Yeni üye devletler olarak Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nin de katıldığı bu zirvede, "yeni stratejik konsept" (The Alliance's New Strategic Concept)[24] kabul edilerek, Avrupa güvenliğini riske eden unsurlar, etnik veya dinsel çatışmalar, kitle imha silahlarının yaygınlaşması, örgütlü suçlar, yaygın insan hakları ihlalleri ve terörizm olarak belirlenmiştir. Örgütün bu risk unsurlarına karşı duyarlı hale getirilmesi, bunlarla etkin mücadele etmesi kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede gerekirse örgüt yapısının da modifiye edilmesi öngörülmüştür.

Benzer şekilde, Avrupa Topluluğu da Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'ya benzer bir şekilde Avrupa Birliği'ne dönüşerek (1991 Maastricht Antlaşması ile) Doğu Avrupa'ya doğru genişleme sürecine girmiştir. Bu çerçevede, Avusturya, İsveç ve Finlandiya'yı kapsayan 1994 yılındaki genişlemenin ardından, 2004 yılında Litvanya, Letonya, Estonya, Slovenya, Slovakya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Malta ve Güney Kıbrıs

Rum Yönetimi örgüte dâhil olmuşlardır. 2007 yılı başında ise Bulgaristan ve Romanya üye olarak örgüte girmişlerdir.

Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin, hem güvenlik, hem de ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle AB'ye ve NATO'ya üye oldukları söylenebilir. Geçen zaman içinde, kâğıt üzerinde oluşturulan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikaları (AGSP)'nın pek uygulamaya geçirilememesi, Başkan Putin'in Rusya'yı önce dağılmaktan koruması, sonrasında ekonomik ve askerî açıdan yeniden güçlendirmesi sonucunda bu ülkelerin "savunma güvenlikleri" açısından ABD'nin oluşturacağı sistemlere yöneldikleri görülmektedir. Bu kapsamda ABD'nin NATO ya da AB'yi karar sürecine dâhil etmeyerek Polonya ve Çek Cumhuriyeti'yle ikili anlaşmalar yapma yoluna gitmesi, Avrupa'nın tepkisine yol açmıştır. Almanya Başbakanı ve AB Dönem Başkanı Angela Merkel, AB ülkeleri içinde Füze Kalkanı tartışmalarıyla bir bölünme yaşanmasını istememekte, söz konusu füze savunma sisteminin NATO çerçevesinde kurulmasından yana olduğunu söylemektedir.

Hem NATO, hem de Avrupa Birliği genişlemesi eski Doğu Bloku'nu markaja almış, Rusya'nın etki alanını sınırlandırmıştır. Rusya, özellikle NATO genişlemesine direnmişse de, gelişmeleri engelleyememiş, durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Ancak Batı'nın bu denli Rus etki alanına girmesi, hatta ABD'nin Rusya'nın "yakın çevresine", yani Kafkaslar ve Güney Asya'ya kadar el atması, Rusya nezdinde ciddi bir rahatsızlığa yol açmıştır. Rusya Başbakanı Vladimir Putin 10 Şubat 2007'de Münih Güvenlik Zirvesi'nde yaptığı konuşmasında; "tek kutuplu dünyanın kabul edilemez olduğunu, uluslararası hukukun temel ilkelerinin her geçen gün artan bir şekilde küçümsendiğini, tek taraflı ve çoğu kez gayri meşru olan eylemlerin hiçbir soruna çare olamadığını ve yeni gerilim noktaları yarattığını vurgulamış ve "bu koşullar altında, kendi güvenliğimizi sağlama konusunda bir kez daha düşünmemiz gerektiği aşikardır"[25] ifadelerine yer vermiştir.

Aslında, Sovyetlerin dağılması ABD'nin süper güç olmasını ve dünyayı bu tehditten koruma adına hareket etmesini kendi dinamikleri içerisinde rasyonel kılan sebebi ortadan kaldırmıştır. Bu noktada güvenlik stratejilerini yeniden gözden geçirmesi ABD için kaçınılmaz hale gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin iç işlerine karışmada yoğun olarak kullandığı "insan hakları" kavramı yeni dönemde güvenlik yaklaşımlarının merkezini oluşturmuştur. Bunun yanında 11 Eylül sonrası dönemde ABD kendi güvenlik parametrelerini yeniden belirleyerek kendisi için yeni küresel düşmanı şöyle tarif etmiştir: "Düşman tek bir politik rejim, kişi ya da bölge ve ideoloji değildir. Düşman politik olarak destek gören ve suçsuzlara yönelmiş terörizmdir. Burada Soğuk Savaş dönemi ile karşılaştırma yaparsak birçok farklılık görebiliriz. En önemlisi artık düşman küresel seviyeye taşınmıştır, bu da küreselleşme ile paralellik göstermektedir."[26] Düşmanın tanımının teorik olarak yapılması, ABD'ye her olay için bu tanımın içini doldurma fırsatını da sağladığını söylemek mümkündür.

3. BÖLÜM
DÜNYA GÜÇ MERKEZLERİNİN AVRASYA JEOPOLİTİĞİNE ETKİLERİ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Orta ve Doğu Avrupa'dan başlayarak Balkanlar ve Orta Doğu üzerinden Kore'ye kadar uzanan kenar kuşak üzerinde ideolojik, ekonomik, kültürel ve sınır değişimleri ve dönüşümler yaşandığını söylemek mümkündür. Sovyetlerin kontrolü altında bulunan Orta ve Doğu Avrupa'nın sosyalist rejimleri yerlerini demokratik rejimlere, sosyalist merkezi planlamacı ekonomileri ise serbest piyasa ekonomisine dayalı kapitalist/liberal mekanizmalara bıraktı. Balkanlar'da Yugoslavya sancılı ve binlerce insanın canına mal olan bir dağılma süreci yaşadı. Böylece "Asya derinliği"ni oluşturan "pivot bölgeyi"[27] güneyden çevreleyen kenar kuşağının kuzeyinde Sovyetlerin dağılması ile bağımsız devletler oluştu. Soğuk Savaş döneminde iki blok arasındaki ideolojik rejim çatışmalarına sahne olan Latin Amerika'nın ve Afrika'nın dünya siyasetinin jeopolitik kenar kuşağı üzerindeki siyasi, ekonomik, kültürel değişim ve

etnik çatışmaların uluslararası siyasetin dikkatini çekecek şekilde merkezi bir konuma oturduğu yeni bir dönem başladığını söylemek mümkündür.

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile başlayan bu belirsizlikler döneminde uluslararası sistemin 21. yüzyılda nasıl şekilleneceği üzerinde değişik teoriler üretildi. Fukuyama, liberal kapitalist sistemin zaferi ile tarihin sonu tezini savunurken, Huntington, kenar kuşağının güney kanadında Batı medeniyetine karşı potansiyel bir meydan okumadan, medeniyetler çatışmasından ve 21. yüzyıl dünya politikasının medeniyetler ekseninde yeniden yapılanacağından bahsediyordu. "Brzezinski ise ABD'nin 21. yüzyılda ekonomik ve siyasi küresel üstünlüğünü sürdürebilmesinin jeostratejik gereklerini kavramlaştırdı. ABD'nin küresel üstünlüğü, jeopolitik rimland kuşağı üzerindeki Avrasya Satranç tahtası, bir başka deyişle Orta Doğu ve Orta Asya üzerinde; gerçekleştirilecek operasyonlarla, bölgede bir taraftan ABD ve Batı'ya potansiyel olarak meydan okuyabilecek ve jeostratejik kaymalara neden olabilecek jeopolitik kilit ülkeleri tespit ederek bu ülkeleri a) devre dışı bırakmak, b) birlikte karar vermek veya c) kontrol etmek amacıyla ABD'nin siyasi ve ekonomik alanlardaki küresel üstünlüğünü kavramlaştıracak stratejileri geliştirmeyi önermekteydi. Bu maksatla 11 Eylül 2001 saldırılarının arkasından ABD'nin Afganistan'daki Taliban rejimini 2001'de devirmesi, 2003 yılında da Irak'ı işgali, Brzezinski'nin vurguladığı ABD'nin Avrasya stratejisinin -ABD'nin "eşsiz küresel gücünün kısa vadeli korunması ve bunun uzun vadede kurumlaştırılmış küresel işbirliğine dönüştürülmesi stratejisinin- uygulanmasından başka bir şey değildi."[28]

11 Eylül'den sonra "farklı zamanlarda oluşan teorik kavramların siyasi, askeri ve ekonomik parametreleri ortak bir strateji için kullanılmaya başlandı. Bu kavramlar yeni bir uluslararası düzenin temel parametrelerini oluşturması beklenen küreselleşme, jeopolitik ve güvenlik kavramlarıdır. Küreselleşme, malın, ticaretin, hizmetin ve düşüncenin ulus devletlerin sınırlarını aşındıracak şekilde dünyanın her tarafına gidebilme özgürlüğünü savunmaktadır. Küreselleşme, bir yönüyle evrensel insan hakları ve

demokrasi taleplerini ön plana çıkartırken, diğer taraftan ABD’nin öncülüğündeki Batı’nın ekonomik, siyasi, kültürel üstünlüğünün tartışmasız ve mutlak bir biçimde devam etmesi için neorealist ve jeopolitik temelde stratejileri önermektedir.”[29]

Çoğulcu temeller üzerinde inşa edilen küreselleşmenin savunucuları olan Batı dünyasının, kendi ekonomik refahının ve siyasal üstünlüğünün devamı ve enerji kaynaklarının ve bu kaynakların Batı’ya giden güzergâhının güvenliğinin sağlanması için, Batı’nın özellikle de ABD yönetiminin tek taraflı siyasi ve askeri tedbirleri almaktan çekinmediği söylenebilir. Bu haliyle “güvenlik kavramının işlevsel alanı genişletilerek, ekonomik kıt kaynakların dağılımı ve bu kaynakların kontrolünün ele geçirilerek Batı’nın ekonomisini tehdit eden bir araca dönüştürülmesi tehlikesine karşı Batı’nın tarihsel süreç için ürettiği bütün değerleri “ötekine” karşı korumanın merkezine yerleştirildiği görülmektedir.”[30]

3.1. Uluslararası Sistem ve Dünya Güç Merkezlerinin Avrasya Jeopolitiğine Etkileri: Teorik Çerçeve

Sistem kavramı bir bütün olarak sisteme ait parçaların birbirlerine bağlı oldukları anlayışından yola çıkmaktadır. Sistemin elementlerinde/parçalarında gerçekleşen değişim ve dönüşümler, sistemin diğer öğelerini de dolaylı veya dolaysız olarak etkilemekte ve bu şekilde bir sistemin tüm konumunun değişmesine neden olmaktadır. Sistem değişimlerini, sistemi muhafaza eden veya sistemin dengede tutulmasını sağlayan prensiplerin belirlediği yapılar takip etmektedir. Bu bağlamda dikkat çekici olan husus, (sistemin) merkezini sabit tutabilmek için çevresel faktörlerin manipüle edilmesi yoluna gidilmesidir.

Uluslararası sistemin de, birden fazla devletin kendi aralarında ilişkilerin olması ve bütünün bir parçası kanaatini uyandıracak bir şekilde diğer devletlerin kararlarını etkileyebileceği bir ortamın oluşması ile meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bu şekilde aşağıdaki durumlar “uluslararası sistemin temel niteliklerini ortaya çıkarmaktadır.”[31]

1. Güç dengeleri nasıl olursa olsun devletlerarasında bir ilişki biçimi,
2. Etkinlik derecesi hangi oranda olursa olsun devletlerin karşılıklı olarak etkileşimi,
3. Her devletin bir bütünün parçasıymış gibi hareket etmesi.

Bu noktada “uluslararası bir düzenden bahsetmek için bu düzenin üzerine inşa edilen uluslararası toplumu tanımlayarak işe başlamak gerekmektedir. Devletler topluluğu veya uluslararası toplum, bir grup devletin bilinçli bir şekilde ortak çıkarlarını korudukları ortak bir (toplum) yapı meydana getirerek bu yapının meşruiyetini kabul ettikleri bir durumu ifade etmektedir. Bu devletler kendi aralarındaki ilişkileri birtakım kurallar sistemi temelinde gerçekleştirmekte ve ortak kurumsal yapıları meydana getirmektedirler.”[32]

Uluslararası düzen, “uluslararası toplumun temel hedeflerini koruyan bir davranış biçimidir. Bu hedefler kayıt altına alınmış veya değiştirilemez hedefler olmamasına rağmen, temelde devletlerin bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin korunmasında, devletlerin beraber yaşamalarının (co-existence) şartlarının oluşturulmasında, devletin başka büyük bir devlet tarafından ortadan kaldırılması tehlikesine karşı korunmasını içermektedir. Uluslararası düzenin en önemli görevi ise barışın korunması, savaşın engellenmesi ve güvenliğin sağlanması noktasında gerekli olan asgari şartların yerine getirilmesini öngörmektedir.”[33]

Devletler birlikte yaşarken aynı zamanda kendi ulusal çıkarlarını gözetmek ve maksimum seviyeye getirmek için de uğraşırlar, bu çıkar kavramının alt değerleri olarak da ekonomik ve politik çıkarların en temel faktörler olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında da devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemi “çıkarlar arasındaki düzen” olarak tanımlamak mümkündür. Bu nedenle uluslararası sistemin parçaları olan dünya güç merkezlerinin Avrasya jeopolitiğine olan etki ve stratejilerinin kendi ekonomik ve politik çıkarları çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

Paul Kennedy tarihte büyük güçlerin yükselişlerini ve çöküşlerini açıklamaya çalıştığı kitabında ana tezlerinden birinde ekonomik gelişmelerin farklı bölge ve toplumlarda ekonomik büyüme, teknolojik buluş, ilim, savaşlar, coğrafya ve toplumsal çerçeve gibi faktörlere bağlı olarak düzensiz olduğunu savunmaktadır. "İkinci tezinde ise Kennedy, askeri gücün onu besleyebilecek yeterli zenginlik kaynaklarına dayandığını ve bu kaynakların da ancak verimli bir ekonomi, sağlıklı işleyen bir maliye ve üstün teknolojik atılımlarla sağlandığının her dönemdeki hükümdarlar tarafından idrak edildiğini ifade etmektedir. Ve en önemlisi "uluslararası sistem içindeki çeşitli imparatorlukların ve devletlerin yükselişleri ve çöküşleri, zaferi her zaman en büyük maddi kaynaklara sahip olan tarafın" kazandığını, büyük devletlerin güç savaşlarının sonuçlarının doğrulandığını savunmaktadır."[34]

Bu çerçevede ülkelerin sahip oldukları ekonomik güçlerin, uluslararası düzeyde kendi varlıklarını ve güvenliklerini sağlayabilecek askeri kapasiteleri kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Günümüz şartlarında sahip olunan (gerek "kontrol" ve gerekse "etki" gücü açısından) enerji kaynakları, ekonomik gelişimin bir gereği olması yanında uluslararası nüfuzun da bir aracı haline gelmiştir. Zira insanlık bilim ve teknolojide ilerledikçe enerji sorunu da bu ilerlemeyle birlikte kendini daha çok hissettirmektedir. Hızla artan dünya nüfusunu çağın gerektirdiği imkânlardan faydalandırmak, insanlığın doğal gelişim sürecini kesintisiz sürdürebilmek, ancak ve ancak enerji kaynakları ve bu kaynaklardan rasyonel bir şekilde faydalanma ile mümkün görülmektedir."[35] Bu sebepledir ki devletlerin var olma ve varlığını sürdürebilme yolundaki mücadeleleri, enerji kaynaklarının kontrolünü ve enerjiyi en etkin ve ekonomik şekilde kullanma isteklerinin rekabeti, bazen şiddet kullanmalarını da kaçınılmaz hale getirmektedir. Kısaca, enerji kaynakları ekonomik gelişimin temel faktörüdür ve böyle bir süreçte elde edilen ekonomik güç, en az askeri güç kadar artık uluslararası yapıda devletin kendi varlığını ve güvenliğini sağlamada temel unsur halini almıştır. Bu

nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrasya coğrafyasında başta enerji ve politika olmak üzere jeopolitik ve jeostratejik güç boşluğu bir anda dünya güç merkezleri için bir çekim alanı oluşturmuştur. Bu nedenle günümüzde Avrasya coğrafyasında ABD, Avrupa Birliği, Rusya, Çin ve Hindistan gibi küresel güçler ile İran ve Türkiye gibi yükselen güç merkezleri arasında sıkı bir çatışmanın olduğunu ve her bir gücün bu jeopolitiği kendi ulusal çıkarları ve gücü oranında etkilediğini söylemek mümkündür.

3.2. ABD'nin Avrasya Jeopolitiğine Etkileri

1990 sonrası ABD'nin tüm ulusal güvenlik stratejilerinde güvenlik ve ekonomik gücün ayrılmaz parçaları olduğundan hareketle, güçlü, müreffeh ve rekabete dayalı bir ulusal ekonominin oluşturulmasının temel hedef olarak belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle, günümüzde "ABD'nin süper güç görünümü, enerji bölgeleri (petrol ve doğal gaz) üzerindeki egemenliği nedeniyledir. ABD'nin küresel askeri ve politik hegemonyasının 21. yüzyılda da sürmesi, yeni dünya düzeninin ABD tarafından yönetilmesi, ancak petrol ve doğal gaz bölgelerinde ABD egemenliğinin sürmesi ile mümkündür. Orta Doğu ve Hazar bölgeleri petrol yataklarının kimin kontrolünde olacağı ve bunların güvenli olarak Batı pazarlarına taşınması ABD ile diğer güç merkezleri arasındaki sürtüşmenin ana konusunu oluşturmaktadır."[36] Bir hegemonik güç olarak ABD'nin Avrasya coğrafyasına dışarıdan bir güç olarak gelmesi ve burada kendisine bir meşruluk sağlamasının belli bir strateji çevresinde gerçekleştiğini ve politikalarını bu doğrultuda şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Amerikan yönetimlerinin Orta Asya ve Avrasya'ya yönelik temel parametrelerini ve politikalarını esasen Brezinski Büyük Satranç tahtasında ortaya koymaktadır. Buna göre Avrasya'daki başlıca oyuncular ve eksenlerin tespiti, Amerika'nın büyük politika çıkmazını tanımlamak ve bu yöredeki muhtemel mücadeleleri tahmin etmek için yararlıdır. Bu maksatla Avrasya'da ABD için 5 temel sorun mevcuttur. Bunlar:

1. Amerika nasıl bir Avrupa tercih edip destek vermeli?
2. Nasıl bir Rusya Amerika'nın menfaatinedir ve Amerika bunun için hangi oranda ne yapabilir?
3. Orta Avrasya'da yeni Balkanlar'ın meydana gelme ihtimalleri nelerdir ve sonucunda doğabilecek riskleri en aza indirmek için Amerika ne yapmalıdır?
4. Çin'in Uzak Doğu'da nasıl bir rol üstlenmesi teşvik edilmelidir ve buna katılımın hem Amerika hem de Japonya için sonuçları nelerdir?
5. Hangi yeni Avrasya koalisyonları ihtimal dâhilindedir? Hangisi Amerika'nın menfaatlerine ters düşebilir ve buna engel olmak için ne yapılması gereklidir?

Aslında ABD açısından bu 5 temel konunun bir bakıma Avrasya coğrafyasına yönelik Amerikan politikalarının şimdiki ve yakın gelecekteki genel çerçevesini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada Büyük Satranç tahtasında belirtildiği gibi Avrasya'nın ABD için neden önemli olduğu ya da neden önemli olması gerektiğinin tanımı yapılarak bölgenin jeopolitik önemi ortaya konulmuştur. Buna göre, "Amerika için ana jeopolitik ödül Avrasya'dır. Dünya olayları, beş yüzyıl boyunca, bölgesel egemenlik için birbiriyle dövüşen, küresel iktidar peşindeki Avrasyalı güçler ve halklar tarafından belirlenmişti. Şimdi Avrasyalı olmayan bir güç, Avrasya'da öncüdür ve Amerika'nın küresel önceliği doğrudan doğruya Avrasya kıtasındaki hâkimiyetini ne kadar süreyle ve nasıl bir etkiyle sürdüreceğine bağlıdır."[37]

Bu perspektifin 11 Eylül sonrası ABD'nin Avrasya'ya dönük stratejisinin ana kaynağını oluşturduğunu ve bu noktada Afganistan ve Irak işgallerinin, bu stratejinin parçaları olduğunu söylemek mümkündür. Daha sonra duyurulan "Genişletilmiş Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)" ise ABD'nin Avrasya stratejisinin en önemli jeopolitik hedefidir."[38] Bu hedefin oluşum nedeni, Avrasya potansiyelleriyle ilişkilidir. Bu konuda da Brzezinski son

derece açık ve çarpıcı vurgulamalar yapmaktadır.” Dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 75’i Avrasya’da yaşamaktadır ve hem ekonomik girişimler hem de yeraltı zenginlikleri bakımından dünyanın fiziksel zenginliklerinin de çoğu oradadır. Avrasya, dünya GSMH’sının yüzde 60’ına ve bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahiptir. Avrasya aynı zamanda dünyanın siyasal olarak en iddialı ve dinamik devletlerinin bulunduğu yerdir. ABD’den sonra en büyük altı ekonomi ve en büyük altı silah alıcısı Avrasya’da bulunmaktadır. Dünyanın biri hariç resmi olarak bilinen tüm nükleer güçleri ve de gizli nükleer güçlerinin tümü Avrasya’da bulunmaktadır. Bölgesel hegemonya ve küresel etki heveslisi olan, dünyanın en kalabalık nüfuslu iki devleti Avrasya’dır. Amerikan önceliğinin bütün potansiyel siyasi veya ekonomik meydan okuyucuları Avrasya’dır. Özetle, Avrasya’nın gücü büyük ölçüde ABD’nin gücünü gölgede bırakmaktadır. Bereket versin ki Avrasya Amerika’ya göre siyasal olarak bir bütün oluşturmak için fazla büyüktür.”[39]

Bu anlayışın bir ürünü olarak ABD’nin 11 Eylül sonrası geliştirilen yeni Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi (Eylül 2002), ana tehdit kaynağı olarak, üç boyutlu bir terörizm tanımı getirmiştir. Buna göre “terörizm, siyasal amaçlı, önceden tasarlanmış ve masumları hedef alan şiddet eylemleridir. Terörizm, radikalizm ile teknolojinin buluştuğu noktada ABD için tehdit olarak ortaya çıkmaktadır. Belgede eski ve yeni tehdit arasında mukayeseye de gidilmiştir. Teröristler ve “haydut devletlerin” yarattığı tehditler, 20. yüzyıldaki tehditlerle karşılaştırılmış; uluslararası sistemde 11 Eylül’den sonra saldırının şekil ve derecesinin bariz olarak değişmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.”[40]

Soğuk Savaş döneminde, ABD ve Batı ittifak sistemi için, Sovyetler Birliği’nin kıtalararası SS-20 füzeleriyle doğrudan veya NATO’nun güney kanadına yaklaşık 5.000 tankla yapabileceği konvansiyonel saldırıları öngören en şiddetli çatışma senaryoları söz konusuydu. Dolayısıyla, “Sovyetler Birliği’nin “hür dünya”ya yöneltiği topyekûn bir imha tehdidi vardı. Bu, korkunç bir tehditti. 11 Eylül sonrasında terörizmin arz ettiği

tehdit, şüphesiz şiddet bakımından bir öncekiyle mukayese edilebilir durumda değildir. Ama bu yeni tehdit daha karmaşık ve doğal olarak da çok tehlikelidir. Üstelik artık, kitle imha silahlarına sadece büyük devletler sahip olmuyorlar. Yani ortada Sovyetler Birliği gibi somut bir düşman olmasa da, en az onunki kadar tesirli bir tehdit var. Sovyet "şeytanı" ölmüş ama ruhu terörizme geçmiştir ('vade retro Satanas'). Yeni terörizm tehdidi, bir öncekine göre daha düşük yoğunluklu çatışma, psikolojik savaş ve "dördüncü nesil savaş"[41] strateji ve taktikleri kullanmaktadır. O halde, bu durum karşısında da, tıpkı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, müttefikler topyekûn mobilizasyona devam ederek terörizme karşı uluslararası güvenlik stratejilerini desteklemeliydiler."[42] Ayrıca, ABD'nin İslami radikalizme karşı başlattığı uluslararası mücadele, Avrasya bölgesinde var olmasını gerektirmektedir. Bunun yanında Avrasya'da yerel güç merkezleri arasında bölgesel çapta tam anlamıyla bir ittifak zemininin oluşmaması gibi sebepler ABD'nin bölgeye girmesini kolaylaştıracak bir araç olarak görülmüştür.

ABD'nin Avrasya coğrafyasına girişi ve bu coğrafyada var olmak için uygulamaya koyduğu stratejilerin Rusya'nın geçmişte "Çar 1. Petro"[43] tarafından başlatılan bu bölgede uygulamaya koyduğu güneye inme stratejisi ile büyük benzerlikler gösterdiğini söylemek mümkündür. I. Petro'nun "Evamiri Aşere"si (On Emir), Rusya açısından güneye inme politikasının genel esaslarını, toplam 14 bent içinde, gelecek hükümdarlara bir anlamda tavsiye niteliğinde vasiyet etmekteydi. Bu vasiyetin, yalnızca Rus hükümdarları tarafından dikkate alındığını iddia etmek güçtür. Nitekim ana hatlarıyla, bu tavsiyeler ile ABD'nin günümüzdeki Avrasya açılımı uyumludur. Petro'nun bu vasiyetine göre;[44]

• Ordu, sürekli teyakkuz hâlinde tutulmalıdır. Bunun temel hedefi, Avrupa'nın Türklerden arındırılması olarak gösterilmişti. ABD açısından ise, "Önleyici/Önalıcı Savaş ve Önceden Vurma"[45] felsefesi kapsamında güç politikasının ön plana çıkarılıyor olmasının temel gerekçesi,

Avrasya'nın teröristlerden ve bunları destekleyen radikal İslami örgüt ve rejimlerden arındırılmasıdır.

• Devlet, süresiz olarak savaş ortamında tutulmalıdır. Yani savaş, normal ve doğal bir durum olarak kabul edilmelidir.[45] ABD de, bugün kendini sürekli savaş durumunda kabul ediyor. Nitekim, ABD Savunma eski Bakanı Rumsfeld, 6 Şubat 2006 tarihinde yayımladığı "Dört Yıllık Savunma Gözden Geçirme Raporu"nda (QDR-2005) "uzun savaş" kavramını kullanmıştı.[46] Ona göre, ABD, Soğuk Savaş'ı anımsatacak şekilde, kuşakları kapsayacak uzun bir savaş içinde olacaktır.

• Rusya, ideallerini gerçekleştirinceye kadar güney istikametinde sürekli olarak yayılmalıydı. ABD'li kimi stratejistler de kendi devletleri açısından böyle bir aşırı yayılmayı desteklemektedirler.

• Rusya, güney politikasında İngiltere ile işbirliği yapmalıydı. ABD de, bugün hem eskiye göre farklı güç ve konumda bulunan İngiltere ile hem de o gün Rusya ve İngiltere arasındaki rekabet şartları dikkate alınacak olursa, günümüzdeki bölgesel rakipleriyle (Rusya, Çin, Hindistan) işbirliği yapmanın çeşitli yollarını aramaktadır.

• Güneye giden yol üzerinde bulunan İran çökertilmeliydi. İran, günümüzde ABD için de, başlıca bir "rogue state" (haydut devlet) olarak görülmekte olup, aynı yıkım hedefi ile karşı karşıyadır. Çünkü jeopolitik ve jeoekonomik olarak bu ülke çok önemli konumdadır. İran, petrol fiyatları üzerinde etkide bulunabilen ender ülkelerden biridir. Bu anlamda Batı'nın temel çıkarlarını zedelemektedir. Ayrıca, Irak, Lübnan ve Suriye üzerinde etkili bir ülkedir. Enerji kaynaklarının merkezinde yer alan İran, Avrasya'nın önemli bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. Günde 20 milyon varil petrolün aktığı Hürmüz Boğazı'nı kontrol etmektedir; körfezin batısını (Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi) etkileme imkânı bulunmaktadır; dünya enerji rezervlerinin %65'inin bulunduğu bir bölgededir; İran enerjisi ABD'nin doğudaki rakiplerine (Hindistan, Çin)[47] akmaktadır; dünya enerji kaynaklarının %10'una sahip olan İran'ın ABD'nin enerji ihtiyacının giderek arttığı bir zamanda hâlâ kapalı bir rejim

olmasının yarattığı belirsizlik tehdidi cabasıdır; rejimin radikal İslamı ihraç etme ihtimalinin bulunması da bu ülkenin önemini gösteren unsurlar arasında sayılabilir.

• Ancak bütün bu benzerliklerin yanında, iki ülkenin güney-doğu istikametlerinde yayılımları itibarıyla temel bir farklılıklarının olduğundan bahsedilebilir. Rusya bu teşebbüsünde Osmanlı'nın ve kısmen de İran'ın askeri mukavemeti ile karşılaştı ve bu durum yıllar boyunca devam etti. Lakin, ABD uluslararası hukuk kurallarıyla ve hukukun ruhuyla da bağdaşmayan bu girişimleri boyunca, tek kutupluluğa yakın bir şekilde dışarıdan bir karşı mukavemetle karşılaşmamıştır. Bu noktada sırası gelmişken, iki yayılma girişimi arasındaki önemli bir benzerliği de şu şekilde tespit edilebiliriz: Rusya'ya karşı iki rakip ülke olan Osmanlı ve İran'ın zaman zaman yakınlaşabildikleri görüldü. Ama bu asla, tam bir birliktelik haline getirilemedi. Benzer bir yakınlaşma, bugün ABD'ye karşı Rusya ve Çin arasında mevcut olmasına rağmen, bu örnekte de, tam anlamıyla bir karşı cephenin oluşturulmasında ciddi güçlüklerin yaşandığı ileri sürülebilir.

Öte yandan, tarihte Rusya'nın İran politikasının karşılığı, günümüzde ABD için daha ziyade Rusya olmalıdır ve Rusya asıl hedef olan Çin'den önce çökertilmeli, bazı planlara göre de en azından birkaç parçaya bölünerek merkezî otoritesi zayıflatılmalıdır."[48] Bu noktada Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin özellikle Rusya'ya dönük olarak izlediği Avrasya politikalarının yaklaşık 20 yıl içinde değişiklik gösterdiğini ve genel itibariyle 3 döneme ayrıldığını söyleyebiliriz. Bu dönemler ve özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1) 1991-1995: Yakın Çevre Doktrini

Bu dönemin temel özelliği ABD'nin Kafkasya'ya yönelik Moskova merkezli politika üretmesidir. ABD "Önce Rusya" politikası uygulamıştır. Bu politikaya göre; Kafkasya ile, Moskova üzerinden ilişki kurulması tercih edilmiştir. Bunun en önemli nedeni Rusya Federasyonu'nun uluslararası sisteme entegre edilmesi ve böylece güven altına alınmasını sağlamaktır. Bu

anlamda Rusya Federasyonu’nun 1993 yılında benimsediği “yakın çevre doktrini”[49] ABD tarafından da kabul edilerek; Rusya ile ABD’nin Kafkasya’ya yönelik politikası paralellik göstermiştir.

2) 1995-2001: Stratejik Hayati Bölge

1995’ten itibaren değişen jeopolitik ortam, ABD’nin de dış politikasının değişmesine imkân vermiştir. ABD’nin Kafkasya ve Orta Asya’yı “stratejik hayati bölge”[50] olarak tanımlaması Rusya’nın tepkisine yol açmıştır ve Rusya küresel politikada Amerikan karşıtı bir çizgiye yer vermeye başlamıştır. Bunun için de Avrasya-ABD karşıtı bir koalisyondan oluşan karşı ittifak stratejisine yönelmiştir. Özellikle Çeçenistan Savaşı’ndan sonra Moskova’nın zafiyetinin ortaya çıkmasının ardından ABD, Kafkasya’ya yönelik dış politikasında daha aktif olmaya başlamıştır.

3) 2001- : Pro-Aktif Politika

11 Eylül süreciyle başlayan yeni uluslararası arenada ABD; Orta Asya’da daha etkin olmaya başlamış ve bu programlarla etkinliğini Rusya’ya karşı sürdürmeye devam etmiştir. ABD’nin küresel hegemonyasını devam ettirebilmesi için Avrasya’da var olması gerekmektedir ve bunun bilincinde olarak dış politikasını bu amaca uygun geliştirmektedir.”[51]

Ancak ABD’nin Avrasya planlarında sadece Rusya ile ya da sadece Rusya’ya karşı mücadele etmek olmadığını söylemek gerekir; bu noktada Büyük veya Genişletilmiş Ortadoğu vurgusuyla ortaya atılan bu projesinin kapsadığı coğrafi bölge, Avrasya’nın en kilit bölümüdür. Karadeniz, Akdeniz, Hazar havzalarını, Kafkaslar, Balkanlar, Orta Asya ve Basra Körfezini, Kuzey Afrika’yı içermektedir. Genişletilmiş Ortadoğu projesinin kapsamı, Avrasyalı güçlerin özellikle Çin, Avrupa Birliği, Rusya ve Hindistan’ın hareket alanına yöneliktir. Bu yöneliş Avrasyalı güçlerin yaşam alanlarını daraltmaya dayalıdır. Fas’tan Çin sınırına dek uzanan bölge içinde ABD için genişletilen Ortadoğu, Avrasyalı güçler için ekonomi-politik açıdan daraltılmaktadır. Bu nedenle “Avrasya’nın ABD için taşıdığı önemi şu şekilde özetlemek mümkündür.”[52]

- Ekonomi-politik egemenliğin mekansal odağıdır.
- Soğuk Savaş sonrasının jeopolitik merkezidir.
- ABD'nin muhtemel rakiplerinin topraklarıdır.
- Dünyanın mevcut en zengin enerji/doğal kaynaklarının anavatanıdır.
- Yeni ve geniş pazar alanıdır.
- Dünya güç merkezlerine karşı yeni mücadele sahasıdır.

Bu kapsamda bakıldığında Avrasya'nın ABD için bir ihtiyacın ürünü olduğunu ve bu ihtiyacın ana kaynağının; ekonomik sorunlara yenik düşmeden küresel egemenliği kalıcılaştırmak olduğunu söyleyebiliriz. Bunun için geniş kapsamlı bir strateji benimsenmiştir. Avrasya ABD'nin son yıllarda yaşadığı ekonomik durgunluğun, dış ticaret ve cari açıkların giderilmesi için biriken ve sıkışan sermaye için mekânsal fırsat yaratmaktadır.

Diğer taraftan Avrasya ABD için aynı zamanda kaygı verici gelişmelerin coğrafyasıdır. Bir yandan Çin, istikrarlı bir biçimde (son 10 yılda ortalama %7) büyümektedir. Öte yandan yeni ittifak arayışları (Şanghay İşbirliği Örgütü gibi) güçlenmektedir. Ayrıca Avrupa'nın para birimi Euro Avrasya'da çekicilik kazanmaktadır ve Rusya ekonomik olarak toparlanmaktadır.

Bunun yanında, “ABD, Irak'ın işgali ile başlayan 2003 yılı sürecinde, bütün kıtada amaçlarını gerçekleştirmekte zorlanmakta ve güçlü engeller ile karşılaşmaktadır. Çünkü Avrasya kıtasının güçlü ve enerji kaynaklarına sınırsız ve dış kontrol olmadan sahip olmak isteyen ülkeler ve bu ülkelerin yaptıkları ittifaklar ile ortaya çıkan geleceğin güç merkezleri, ABD'ye karşı önemli seviyede engel oluşturmaya başlamıştır.”[53] Özellikle Avrupa Birliği'nin 2004 ve 2007 genişleme sürecine bağlı olarak, Hazar enerji kaynaklarına Karadeniz'e çıkış sağlayarak komşu olması, Rusya Federasyonu ve Çin'in, Şanghay İşbirliği Örgütü vasıtası ile petrol ve doğal gaz hatlarında, ABD'nin çıkarlarına ters düşecek projeleri uygulama alanına koymaları ve İran, Hindistan ve Pakistan ile ittifak düzeyinde yakın ilişkiler

geliştirmeye başlamaları, Yeni Büyük Oyun'da, her ülkenin ayrı ayrı stratejik haritalara sahip olmalarına sebep olmuştur.

ABD, "Avrasya stratejisinin parametrelerini; bölgenin enerji kaynakları ve boru hatlarını kontrol etmek ve güvenlik yapısını inşa etmek olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda bölgede Rusya'nın tekelini kırmak ve Çin ile Rusya'nın stratejik işbirliğini engellemek amacıyla askerî doktrinler yapılanması olan "sert güç ve güvenlik" (hardpower ve hard security) kapsamında bölgede 11 Eylül sonrası askerî üsler şeklinde konuşlanmayı ve kalıcı olarak bölge jeopolitiğine girmeyi tercih etmiştir."[54] Afganistan bu bağlamda ABD'nin Orta Asya stratejisinin hareket noktası olarak belirlenmiştir. Ancak ABD'nin Afganistan'da kısır döngü içerisine girmesi ve Rusya'nın yeniden toparlanması, bölgedeki dengelerin değiştiği yeni bir sürece girildiğini işaret etmektedir.

Öncelikle, Orta Asya bölgesindeki istikrarın korunması ve sürdürülmesi ABD için hayatî önem taşımaktadır. Bölgenin istikrarsızlığının Rusya ve Çin'in lehine olacağını düşünmektedir. ABD Kongresi üyesi ve Uluslararası İlişkiler Komitesi Başkanı Benjamin Gilman, Asya-Pasifik Alt Komitesi huzurunda "ABD'nin Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki çıkarları" başlıklı toplantıda yaptığı konuşmada, Orta Asya bölgesindeki istikrarın korunması ve sürdürülmesinin önemini şu şekilde vurgulamaktadır: "Orta Asya bölgesi istikrarsız bir duruma düşerse, Avrasya kıtasının kalbinde, bölgeyi çevreleyen Rusya ve Çin gibi büyük devletlerin kaçınılmaz biçimde içine çekilebileceği bir çatlak oluşabilecektir."[55]

ABD, bu bölgede herhangi bir devletin veya devletlerin hâkimiyet kurmasını önlemeyi amaçlamaktadır. ABD, iyi ilişkiler içinde bulunmadığı hiçbir devletin Orta Asya Cumhuriyetleri üzerinde hâkimiyet kurmasına kesinlikle izin vermeme gayretindedir.

3.3. Rusya'nın Avrasya Jeopolitiğine Etkileri

1991 sonlarında dünyanın toprak bakımından en büyük devleti olan Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrasya'nın tam ortasında muazzam bir

jeopolitik karışıklık ve boşluk yarattı. Bu dağılma ile Rusya Sovyetler dönemindeki topraklarının önemli bir kısmını, nüfusunun hemen hemen yarısını ve en önemlisi de dünyanın iki süper gücünden birisi olma özelliğini kaybetti. 15 Cumhuriyetten oluşan SSCB, 14 Cumhuriyetinin bağımsızlıklarını ilanını müteakip geriye sadece Rusya Federasyonu olarak kaldı. "SSCB'nin dağılması Rusya için;"[56]

- Kafkasya'nın kaybı, yeniden dirilen Türk etkisi hakkındaki stratejik korkuyu canlandırdı. Orta Asya'nın kaybı, bölgenin anormal enerjisi ve maden kaynaklarıyla ilgili eksiklik duygusunu yaratırken bir yandan da potansiyel bir İslami meydan okuma hakkında endişe yarattı,
- Ukrayna'nın bağımsızlığı, Rusya'nın kendini vakfettiği Pan-slavik bir kimliğin özüne meydan okudu ve Rus Devleti için yaşamsal bir jeopolitik gerilemeyi temsil etti,
- Baltık'ta ve Karadeniz'de belirleyici konumunun kaybına neden oldu,
- Türkiye'nin bir zamanlar kaybettiği etkisinin Kafkaslar ve Karadeniz'de tekrar sağlanmasına neden oldu,
- Hazar Denizi'nde belirleyici konumda iken şimdi hak iddia eden beş ülkeden yalnızca birisi durumuna indirgendi,
- Güneydoğu sınırlarında bazı yerlerde 1000 milden fazla kuzeye itilmesine neden oldu.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya ve Kafkasya'daki SSCB'ye bağlı devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları bir yandan yeni fırsatları, diğer yandan güçlükleri, rekabetleri ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Dinlerin, dillerin ve kültürlerin buluştuğu, heterojen bir etnik yapıya sahip olan bu bölgede tarihte olduğu gibi günümüzde de büyük güçlerin "güç mücadelesi" yaşanmaktadır. Rusya Federasyonu yaşamsal

çıkar alanı olarak gördüğü ve “arka bahçesi” ilân ettiği bu bölgede etkinliğini artırmaya çalışmaktadır.

Rusya, Orta Asya ve Kafkasya’yı etki alanında tutabilmek için müttefiki olan Ermenistan’dan ve bölgedeki etnik çatışmalardan yararlanmaktır. Bu amaç doğrultusunda Rusya stratejik müttefikler bulma konusunda harekete geçmiştir, bu noktada Batı ve özellikle ABD karşıtı bir rejime sahip olan İran’ın en önemli ortak olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bölgedeki ortak amaçlar Rusya’nın tarihsel rakibi Çin ile de yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu iki güç, Şanghay İşbirliği Örgütü sayesinde en azından bölgesel düzlemde Batı’ya karşı koyabilecek hatta alternatif olabilecek bir güç merkezi olma gayretindedir. Vladimir Putin döneminde Çin’le “İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması”nın imzalanması, yeni lider Dmitry Medvedev’in ilk yurt dışı gezisini Çin’e yapması, 2008 Olimpiyatları’na ev sahipliği yapacak olan Çin’in insan hakları ihlâlleri yaptığı gerekçesiyle Batılı devletler tarafından kınanması, hatta Olimpiyat Oyunları’nın açılış törenlerinin boykot edileceğinin söylenmesine karşılık Rusya’nın Pekin’e geniş bir heyetle katılacağını bildirmesi; Moskova’nın Çin’le olan ilişkilerine verdiği önemi gösteren vurgulardır.

Tarihsel olarak Rusya’nın “güneye”, yani “sıcak denizlere” inme siyasetinin üç alternatif yolu vardır. Bu yollar:[57]

1. Balkanlar yoluyla İstanbul ve Boğazlar bölgesine inerek Ege Denizi ve Akdeniz’e açılan kıyılara hâkim olmak,
2. Kafkasya’yı hareket üssü olarak kullanarak Doğu Anadolu’yu ele geçirmek, İskenderun Körfezi’ne dolayısıyla Akdeniz’e inmek,
3. Kafkaslar’ı hareket üssü olarak kullanarak İran üzerinden Hint Okyanusu’na ulaşmaktır.

Rusya, 15. yüzyıldan beri benimsediği yayılmacı politikasını Soğuk Savaş sonrası kısa bir suskunluk döneminden sonra tekrar uygulamaya koymuştur. “1991-1993 yılları arasında başını Boris Yeltsin ve Dışişleri

Bakanı Kozirev'in çektiği "Atlantikçiler"[58], ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulması için demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçilmesinin şart olduğunu düşünmüşler, bu çerçevede de Batı ile olan ilişkilere ağırlık vermişlerdir. Ancak uygulanan yöntem beklenenin tam tersi etki yapmış, ruble, dolar karşısında değer kaybederek, enflasyonun yükselmesine ve dört haneli rakamlara ulaşmasına neden olmuştur. Enflasyonun yükselmesi işsizlik ve sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Uygulanan ekonomik reform programının ülkeyi getirdiği nokta, Rus iç politikasında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Muhalifler tarafından sert eleştirilere maruz kalan Atlantikçi görüş, Batı'nın politikalarına karşı teslimiyetçilik ve Rus diplomasisini zayıflatan bir unsur olarak değerlendirilmiştir."[59]

Kafkasya bölgesi, Rusya'nın jeopolitik ve ekonomik menfaatleri açısından son derece hassas bir bölgedir. Avrupa ile Asya arasında köprü olmasının yanında, Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısı olması, Türkiye ve İran ile buluşma noktası teşkil etmesi ve Orta Asya'nın kapısı durumunda olması ve yine Orta Doğu yolu üzerinde bulunması, bölgenin Rusya açısından önemini artıran faktörlerdir. "Stratejik nedenlerin ötesinde bölgenin Rusya açısından ekonomik önemi de bulunmaktadır. Kafkasya, Rus ekonomisi için ham madde kaynağıdır. Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol ve doğal gaz kaynakları da Rusya'nın ilgi alanındadır. Hazar petrollerini Batı'ya ulaştıran boru hatlarının üzerinde yer alması da Rusya'nın gözünde Kafkasya'yı değerli kılan bir başka etkendir. Yüzyıllar boyunca Rusya'ya bariyer görevi gören bu bölge, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da güneyden gelebilecek tehlikelere karşı "cordon sanitaire" (güvenlik kordonu) olarak kabul edilmiştir."[60]

Bu bağlamda, kökeni 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan Avrasyacı paradigma ön plana çıkmıştır. Aleksander Dugin'in jeopolitik yaklaşımları çerçevesinde, bir kara devleti olan Rusya'daki toplumsal ve siyasî krizlerin ana nedeni olarak Batı'nın uluslararası sistem içerisindeki girişimleri görülmekte, Batıcılığın getirdiği dönüşümün Rusya'da yıkıcı bir etki

yarattığı düşünülmektedir. Ancak Rusya’nın bölgeye yönelik politikasındaki değişikliklerin sadece Atlantikçiler ile Avrasyacılar arasındaki ideolojik farklılıkların bir sonucu olarak görülemeyeceğini, bunda bölgedeki ve Batı’daki gelişmelerin de payı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Başta ABD’nin, Türkiye ve İran’ın bölgeye ilgisi, Kafkasya bölgesindeki devletlerin ekonomik ve siyasal yönden zayıf oluşu, Rusya’yı bu cumhuriyetlerin iç işlerine müdahale etmeye teşvik etmiştir. Ayrıca, bölgede bulunan zengin petrol ve doğal gaz yatakları da Rusya’nın bölgeye ilişkin politikasına ağırlık vermesinde etken olmuştur.

Bütün nedenlerin bir araya gelmesi Rusya’yı, Avrasyacı “yeni dış politikanın esaslarını”[61] belirlemeye sevk etmiştir. Belirlenen esaslara göre:

1. Rusya, eski SSCB’nin halefidir.
2. Bu topraklar Rusya’nın ekonomik bakımdan ve güvenlik açısından yaşamsal çıkar alanıdır, bu nedenle bölgedeki gelişmeler denetlenmelidir.
3. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Rusya’nın liderliği sağlanmalıdır.
4. Rusya’nın güvenliğini ve çıkarlarını koruyacak şekilde bu devletler üzerindeki etkisi devam ettirilmelidir. Ayrıca BDT içindeki ülkelere dışarıdan özellikle Batılı ülkelerden ve organizasyonlardan gelecek etkileri önlenmelidir.
5. Rusya Federasyonu ve çevresindeki bölgede radikal İslami devlet oluşumları engellenmelidir.
6. Rusya dışında yaşayan Rusların hakları korunmalıdır. Bu durum ayrıca eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Rusların varlığı nedeniyle bu yerlerin içişlerine müdahale etme fırsatı vermiştir.
7. Rusya, Avrasya’da ABD karşıtı ülkeler olan Çin, Hindistan gibi bölgesel güçlerle ve Orta Asya’daki İslam dünyası ile stratejik işbirliği yaparak bu şekilde bölgeye yerleşmeye çalışan yükselen güç ABD ve müttefiklerinin gücünü azaltmalıdır.

8. Bölgede oluşacak olan krizlerde dışarıdan herhangi bir gücün kendi arka bahçesine girmesini engellemeli, bunun yerine bu gibi kriz durumlarında kendi askeri gücünü kullanarak sorunu çözmelidir.
9. Ekonomik anlamda ise bölgeye başta Karadeniz olmak üzere dışarıdan herhangi çok uluslu bir şirketin girmesini ve bu sayede çok uluslu şirketlerin Rusya'nın ulusal çıkarlarını ve bölgedeki etkisini azaltmalarını engellemelidir. Ayrıca bölgeden çıkarılan petrol ve doğal gazı Batılı ülkelerin herhangi katılımı olmaksızın bunları Batı pazarlarına Rusya üzerinden ulaştırmalı, bu doğrultuda Doğu-Batı enerji koridorunun yapımı için gerekli tüm araçları kullanmalıdır.

Bu yeni Avrasyacı jeopolitiği savunan Aleksandr Dugin gibi yeni Rus jeopolitikçilerinin de fikir desteğini alan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, "Rusya'nın Sovyetler Birliği dönemindeki gibi güçlü hale gelmesi için kolları sıvadı. Bu maksatla Putin liderliğindeki Rusya, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarını gerektiğinde bir dış politika silâhı olarak kullanmaya başladı. ABD'nin isteklerine doğrudan karşı çıkmasa da, İran'dan Filistin'e, Kafkaslar'dan Ukrayna'ya kadar pek çok bölgede ayak direyen bir Rusya görülmeye başlandı. Rusya, Yeltsin döneminde ekonomik çöküntüden kurtuluşun formülünü Batı ekonomisi ile entegrasyonda ve genel olarak IMF'nin benzer ekonomik kriz içindeki ülkeler için önerdiği özelleştirme ve merkezî otoritenin zayıflatılması gibi politikalarda aramıştı. Amerikan ekonomik hareketliliği Rusya'yı ve yakın çevresini siyasî olarak da Amerikan etkisine açık hâle getirmişti."[62]

Rusya'yı yeniden ekonomik ve siyasî bir güç hâline getiren petrol fiyatlarındaki artış, Rusya'nın ekonomik gücünü ve keyfini artırırken, Amerikalıları ise rahatsız ediyordu. Doktorasını enerji endeksli dış politika üzerine yapan Başkan Putin, Rusya'yı yeniden bir süper güç yapacak politikaları keşfetmişti: "Petrol vanalarını elinde tutmak!" Putin'in 2004 yılında ikinci kez devlet başkanı seçilirken yüzde 71,2'lik bir halk desteği bulması, merkeziyetçi politikaları için ilâve bir destek sağladı. Rus

ekonomisi kısa zamanda toparlanmaya başladı. GSMH daha 2005 yılı içinde yüzde 40 oranında büyüdü. 190 milyar dolara çıkan dış borçlar süratle geriledi. Rusya, Paris Kulübü'ne olan borcunu da 2006 yılı sonunu beklemeden kapattı. Enerjinin ekonomik büyümenin tetikleyici unsuru olarak kullanılması işe yaramaya başlamıştı. Artık enerjinin dış politika üzerindeki etkileyici rolünü göstermeye gelmişti. Putin Rusyasının enerjiye endeksli dış politikasını uygulama alanına sokmasını tüm dünya 2005'i 2006'ya bağlayan gece öğrendi. Ukrayna'yı vuran soğuk kış günlerinde Moskova Ukrayna'nın doğal gaz kaynaklarını keserek, bir bakıma, Ukrayna'da ABD destekli Turuncu Devrim'i cezalandırmıştı. Ukrayna, daha önce Batılı yeni dostlarının baskı gücüne güvenerek reddettiği 1.000 m^3 doğal gaz için 160 $'lık doğal gaz birim fiyat teklifini, bu kez 230 $ olarak bulmuştu. Ancak, dünya Rusya karşısında sessizliğe büründü. Aslında doğal gaz konusundaki hassasiyet sadece Ukrayna tarafından hissedilmemişti. Rusya'nın, Avrupa ülkelerine sevk ettiği doğal gaz vanalarıyla oynayabileceği düşüncesi bir anda bütün Avrupa'da tedirginliğe yol açtı. İtalya'da bile doğal gazla işleyen enerji santralleri geleneksel yakıta geri dönüş çalışmaları yapmaya başladı. Rusya gücünü denemiş ve ümit ettiğinden daha güçlü olduğunu öğrenmişti[63].

Irak'a müdahaleye başlangıçta karşı çıksa da, fazlaca ses çıkaramayan "Rusya, başlangıçta varili 20 dolar civarında olan petrolün 60 doların üzerinde karargâh kurmasıyla, aradan geçen 4-5 yıl içinde ekonomik krizi atlattı, tüm borçlarını ödedi. Üstelik elindeki petrol ve doğal gazı "özelleştirme" adı altında Rusya dışından üşüşen "küresel" petrol şirketlerine kaptırmadı. Tam tersine, devletleştirdiği ya da devlete yakın Lukoil, Gazprom gibi kendi şirketlerini petrol ve doğal gaz alanında birer dünya devi hâline getirdi. Rusya öyle bir hâl aldı ki, bir anda doğal gazın dünyadaki en büyük patronu hâline geldi. Bununla da yetinmeyip, eski Sovyet topraklarında kurulmuş olan yeni Türk Cumhuriyetleri'nden Kazakistan ve Türkmenistan'da mevcut doğal gaz ve petrolün dış dünyaya pazarlanmasında yeniden "hâkim" rol oynamaya soyundu. Bu rol Rusya'yı

adeta, ABD ile bir “satranç” oyuncusuna dönüştürdü. Hazar havzasının karbon fosili enerji kaynaklarının Batı dünyasına taşınması meselesinde taraflar her türlü araçlarını seferber ettiler.”[64]

Bu Hazar havzası ya da “kalpgâh” başlıklı satranç oyununda ABD; “Kafkaslar’dan Orta Asya’ya ve Ukrayna’ya kadar birtakım renk kodlarıyla adlandırılan “kadife devrimlerle”, bölge ülkelerde ABD yanlısı yönetimler kurmaya çalışırken; Rusya da ABD faaliyetlerine karşı devrimlerle cevap veriyordu. Rusya’nın dayanakları ise; enerji kaynaklarına yakınlık, bu coğrafyanın eski Sovyet topraklarında kurulmuş olması, bölgeyi çok iyi tanıması ve ille de 2003’ten itibaren yükselen petrol fiyatlarıyla sahip olduğu inanılmaz zenginlikti. Bu imkânlarını Çin’in öncülüğünde kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), İran’ın kalpgâhtaki ABD karşıtı yönetime sahip olması, Avrupa’nın Rus doğal gazına bağımlılığı gibi gerçeklerle artırıyordu. ABD ise, kadife devrimlere ilâveten, Rusya’yı Karadeniz’de de çevreleme projesini yürürlüğe sokmuş, Karadeniz de ABD ile “potansiyel küresel güç” Rusya arasındaki önemli jeopolitik mücadele alanlarından biri hâline gelmiştir.”[65]

ABD, Rusya’yı çevrelemek için Balkanlar’dan Orta Doğu’ya, Kafkaslar’dan Orta Asya’ya kadar çeşitli hamleler yapmaktan geri durmamıştır. Bunlardan biri de eski Doğu Avrupa, günümüzün AB ülkelerinden Polonya ve Slovakya gibi ülkelerde, nükleer başlıklı füzeler konuşlandırılmak istenmesidir. 2007 yılı başlarında ilk kez gündeme geldiğinde, Rusya’nın tepki göstermesi üzerine bu füzelerin “İran’a karşı” tesis edileceği şeklinde, savunma politikasından hiç anlamayanların dahi kandırılamayacağı bir gerekçeyi ileri sürdüler. Rusya, bunun kabul edilemez olduğunu, gerekirse AGİT’i işlemez hâle getireceği tehdidini ileri sürerek kabul etmedi. Putin, İran’a karşı bir füze savunma sistemi kurulacaksa bunun yerinin eski Doğu Avrupa ülkeleri değil, Türkiye olacağını söyledi. Bu konu henüz sonuçlandırılmış değil. Arkasından benzer bir Rus girişimi gelirse, yeni bir silâhlanma yarışı başlayabilir.

Bu anlayış çerçevesinde oluşturulan ve 1993 yılından itibaren belirgin biçimde ortaya konan yeni dış politika, “Yakın Çevre” doktrini ile kendini SSCB’nin tek yetkili varisi sayan Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan’a müdahale ederek bu hakkını pratiğe dökme gayretine girmiştir. Bir bütün olarak ele aldığımızda 1993 tarihli belge, yine aynı tarihli “Yakın Çevre Doktrini”[66] ve daha sonra kabul edilen Rusya Federasyonu’nun Ulusal Güvenlik Doktrini ve Nisan 2000 tarihli Yeni Askerî Doktrin geleneksel Rus dış politikasının çağdaş koşullara uygun biçimde uyarlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu Yeni Askerî Doktrin’in en dikkat çekici noktaları:

1. NATO’nun tehlike kaynağı olmasıdır. Ancak yeni doktrine göre “askeri tehlike” ve “askeri tehdit” kavramları ayrılarak, tehdit savaşa gidebilecek uluslararası bir durum olarak tanımlanmakta olup, NATO’nun genişlemesi tehdit seviyesinden tehlike seviyesine çekilmiştir.
2. Nükleer caydırıcılığın ölçeğinin genişletilmesidir. “Nükleer caydırıcılık, geniş ölçekli bir savaş halinde ele alan önceki doktrine göre değişerek, Gürcistan Savaşı gibi küçük ölçekli savaşlar için de geçerli olmuş görünüyor. Rusya’nın güvenliğini tehdit edebilecek küçük ölçekli bölgesel bir savaşta önleyici nükleer vuruşun göz ardı edilmeyeceği düşüncesi hâkim olmuştur.”[67]
3. Yeni Rus Ordusu’nun bir milyon kişilik olması ve birliklerin savaş halinde ihtiyat kuvvetlerin seferberliği haricinde muharebeye hazır bulunması kabul edilmiştir. Bu sayı Rusya’nın kenar kuşağında ortaya çıkacak çatışmalar için yeterli olmakla birlikte, NATO’nun gücüne karşı son derece düşüktür. Dolayısıyla yeni doktrinin daha çok savunma ve kısıtlı harekâta yönelik unsurları içerdiğini, elinde ya da etki alanı içinde bulunan enerji kaynaklarını ve enerji hatlarını korumaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

4. Doktrinde dikkate çarpan önemli bir özellik daha vardır. Sovyetlerden beri kullanılan geleneksel dört seviyeli komuta yapılanmasından, ABD'nin kullandığı üç seviyeli sisteme geçilmektedir. Yani artık hantal ve külfetli olan "askeri alan-ordu-tümen-alay" sisteminden "askeri alan-harekât komutanlığı-tugay" sistemine geçilmektedir.
5. Ordunun "az ve öz" mantığına geçişi, buraya ayrılacak kaynakların en azından bir kısmıyla silah geliştirme programları hızlandırılarak modern savaş sistemlerinin seri üretimleri önündeki mali engeller kaldırılabilir. Bununla birlikte, hükümetin önümüzdeki üç yıl içinde savunma bütçesini 40 milyar dolardan, 60 milyar dolara çıkarmayı planlaması da ordunun yenilenmeyle birlikte hızla donatılacağının sinyallerini veriyor. Zaten Sovyet silahları kullanan ülkelere uyguladığı modernizasyon programları ve eski silahları yenileyerek satması Rusya'nın önemli bir avantajı olup uzun yıllardır bu işlemi sürdürmektedir.

Yeni doktrin, "Rus genel stratejisi açısından da anlam taşımaktadır. Buna göre Rusya'nın enerji hâkimiyetini devam ettirebilmek için sırtını Çin'e yaslayarak kuvvet kullanım alanını Orta Asya ve Kafkasya ile sınırlı tuttuğu görülmektedir. Dolayısıyla bu bölgelerde ABD ve müttefikleriyle karşı karşıya gelme olasılığı artmaktadır. Bununla birlikte şu anda NATO ile arasında tampon ülke konumundaki geniş alana sahip Ukrayna'da demokratik geleneğin oturmuş olması da Rus askeri yapılanmasını kolaylaştırmıştır. Çünkü bu ülkenin içişlerinde etki sahibi olan Rusya, batı bölgelerine daha fazla asker kaydırmak yerine, elindeki siyasi kozları oynamayı tercih edecektir."[68]

Rusya'nın ABD'nin enerjiye hâkimiyet hedefine karşı çıkacak krizlere karşı koyabilmesi açısından bu yeni oluşuma ihtiyacı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hem hedeflerin oturtulmasının yanında, artmakta olan kaynakların doğru harcanmaları, "Rusya'nın askeri teknolojide ABD'yi

yakalamak için ihtiyaç duyduğu sıçramayı yapabilmesi açısından son derece önemlidir. Rusya, ABD ile Afganistan'a yönelik kısıtlı bir işbirliği yaparken, ordu modernizasyonu ve askeri yapılanması için ihtiyacı olduğunu düşünebileceğimiz birkaç sene kazanmıştır. Bu zaman zarfında Ukrayna, Beyaz Rusya ve Baltık Ülkeleri'ndeki siyasi etkisini sağlamlaştırır ve Güney Kafkasya'da çıkacak sorunlara Gürcistan Savaşı'nda olduğu gibi kesin sonuca yönelik yanıtlar verebilirse, 2010'lu yıllar bitmeden askeri gücü istenilen olgunluğa gelmiş bir Rusya Federasyonu bölgede süper güç olma yolunda çok önemli bir adım atmış olacaktır."[69]

3.4. Avrupa Birliği'nin Avrasya Jeopolitiğine Etkileri

Üç yanı denizlerle çevrili ve kara sınırları Kafkas Dağları, Ural Dağları gibi engellere dayanan Avrupa, güçlü bir coğrafi bütünlüğe sahiptir. Coğrafi bütünlük güvenlik ve beşeri değerler açısından önemlidir. Avrupa kültürü bu coğrafya ile şekillenmiştir. Avrupa'ya dış tehdit, İspanya'nın Araplar tarafından işgali hariç, daima doğudan gelmiştir. Avrupa'yı doğudan zorlayan güçler hemen hemen sadece Türkler olmuştur. Avrupa yeterince geniş alana, uygun iklim koşullarına sahiptir. Avrupa daha önce sahip olduğu kömür-demir stratejik kaynakları ve sömürgelerinden sağladığı kaynaklar ile güçlenmiştir. Bugün ise Kuzey Deniz Petrolleri hariç stratejik doğal kaynağa sahip değildir. Önemli diğer kaynağı ise vasıflı insan ve bunun yarattığı değerler ile bilgi ve deney birikimi, teknolojik üstünlük, sahip olunan sermaye ve dış yatırımlardır.

Sovyetlerin dağılmasından ve özellikle Orta Asya'daki cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanından sonra Avrupa'nın bu bölgenin önemini anlayamadığı, bu bölgeye uzun bir süre kayıtsız kaldığı ve bölgeye "Hepsi Orta Asyalı" söylemi ile yaklaştığından dolayı tüm bölge için tek bir vizyon, tek bir politika geliştirdiği açıktır. Ayrıca çok uzun süre buralar Avrupa'nın ilgi alanı dışında kaldı: "Uzak, yoksul ve önemsiz bir bölge" diye geçiştirdiler. Kazakistan ile Türkmenistan, Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki coğrafi,

tarihi, sosyolojik ve ekonomik derin farklılıkları kavrayamadılar[70]. Ancak 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan'ın Batı'nın güvenliğinde merkez konuma gelivermesi ve Avrasya'nın enerji kaynaklarının göz kamaştırıcı büyüklükte olduğunun anlaşılması üzerine politika değişikliğine gidildi. Enerjide Rusya'ya bağımlılıktan kurtulmaya, bunun için de alternatifler bulmaya çalışan Avrupa için Avrasya birdenbire stratejik önem kazanıverdi.

2005 yılında yayınlanan "Yeşil Kitap, AB'nin yükselen enerji bağımlılığını açıkça vurgulamaktaydı. Yeşil Kitap, 2000'li yılların başında %50 olan enerji bağımlılığını 2030'da %70 oranında dışa bağımlılık olarak öngörmekte; petrol fiyatlarındaki artışa ve iklim değişikliği gibi sorunlara değinerek, AB'nin yeni bir enerji politikasına ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Yeşil Kitap, önceliği enerji bağımlılığının yönetilmesine vererek, çevreyi daha az kirleten enerji kaynaklarına yönelmeyi önermektedir. Ayrıca, Yeşil Kitap AB'nin üretici ülkeler ile diyalog sürecinin korunmasını ve stratejik ortaklıklar geliştirerek enerji güvenliğindeki risklerin azaltılmasını da önermektedir."[71] Ancak, bu politikaların hayata geçmesinin birtakım koşullara ve AB ile Rusya arasındaki bazı gerginlik noktalarının aşılmasına dayandığı söylenebilir.

Bu maksatla Avrupa Birliği ilk olarak Almanya'nın dönem başkanlığında, yani 2007'nin ilk yarısında, Avrasya için ciddi ve uzun vadeli işbirliği planları hazırlamaya koyuldu. Bu çalışmalardan 21-22 Haziran 2007 tarihlerinde Brüksel'de yapılan AB Konseyi Liderler Zirvesi toplantısında heyecanla kabul edilen "AB ve Orta Asya: Yeni Bir Ortaklık İçin Strateji"[72] (EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership) adında bir belge doğdu. Bu yeni ortaklık stratejisi genel olarak şunları içeriyordu:

1. Avrupa Birliği'nin Orta Asya Stratejisi; barışçıl, demokratik ve ekonomik olarak güçlü bir Orta Asya'nın oluşturulması, komşu ülkelerde barışın korunması ve refahın sağlanmasını amaçlamaktadır.

2. AB, bölgede barış ile istikrarın korunmasını ve hukuk devleti gereklerinin yerine getirilmesini çıkarlarına uygun bulmaktadır. Çünkü bölgedeki her türlü gelişmeler AB'yi etkilemektedir.
3. AB; dışişleri bakanları seviyesinde düzenli bir bölgesel siyasi diyalog süreci ile Avrupa Eğitim İnisiyatifi oluşturmayı istemektedir.
4. AB Hukuk Devleti İnisiyatifi'ni başlatmayı planlamaktadır.
5. Her bir bölge ülkesiyle insan hakları ve bölge ülkeleriyle düzenli bir enerji diyaloğu geliştirmeyi amaçlamaktadır.

AB'nin Orta Asya için geliştirmiş olduğu bu stratejiler, bölgedeki AB politikalarının genel çerçevesini oluşturmaktadır. AB bölgede güvenlik, istikrar ve refahın sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmayı istemektedir. AB, bu kapsamda Dışişleri Bakanları seviyesinde düzenli toplantılar düzenlemeyi ve her bir ülke ile ülkelerin farklı özellik ve ihtiyaçları dikkate alınarak ve mevcut ortaklık ve işbirliği anlaşmaları üzerinden gelişmeler sağlayarak işbirliğine girmeyi amaçlamaktadır.

Aslında AB yeni bir ortaklık için strateji belgesi ile Orta Asya özelinde Avrasya coğrafyasına yönelik uzun süren bir ihmalin pişmanlığını yansıtıyordu. Çünkü AB uyanıncaya kadar diğer güçler çoktan bölgede önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Diğer güç merkezleri, elbette öncelikle yerel merkezler Rusya ve Çin ve bir ölçüde de ABD. Rusya uzun bir ortak tarih ve siyasal birliğin avantajlarını iyi değerlendirmişti. Çin ekonomik silahını kaldıraç olarak kullanmıştı. Bu silahın ne denli etkili olduğunu anlamak için işletmeye açılan Kazakistan-Çin doğal gaz boru hattı projesine[73] bakmak bile yeterlidir. ABD ise Afganistan operasyonunda bölge ülkelerinden "Lojistik üs" olarak aldığı desteği geniş kapsamlı bir işbirliğine dönüştürmeyi başarmıştı.

AB ile Rusya arasındaki enerji bağıntısı, "ulusal" ve "uluslararası" politikalar arasındaki ilişkiye net bir örnek oluşturmaktadır. Rusya nüfusunun dörtte biri yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bu nedenle, Rusya, ısınma ve elektrik fiyatlarını düşük tutarak toplumu sübvanse

etmektedir. Nitekim Rusya’da, özellikle doğal gaz fiyatları Avrupa’ya oranla, 4 kat daha ucuzdur. AB ise, bu tür politikaların uluslararası enerji fiyatlarını arttırdığını öne sürerek, Rusya’nın destek politikalarını sona erdirmesini talep etmektedir. Dahası, bu talebini Rusya’nın Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) üyeliği için ön şart olarak öne sürmektedir. Ancak, Rusya Federasyonu’nun eski başkanı Vladimir Putin, düşük enerji fiyatlarının Rusya’nın rekabet üstünlüğünden kaynaklandığını ve bu üstünlükten vazgeçmeye Rusya’nın niyeti olmadığını belirtmiştir. Putin, Rusya ile AB ülkelerindeki gelişmiş tarım ve iklim koşullarını karşılaştırarak, bu durumun Rusya’nın doğal üstünlüğü olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, Rusya’nın AB ile olan ilişkileri enerji konusuna yakından bağlıdır. Karşılıklı güvenin sağlanması için atılacak adımlar durumu belirleyecektir.”[74]

Avrupa Birliği’nin Avrasya’ya günümüzde duyduğu ilginin temel sebebi bölgede önemli miktarda doğal gaz ve petrol rezervinin bulunmasıdır. Avrupa Birliği, ihtiyacı olan doğal gazı tek bir kaynaktan (Rusya’dan) almak istememektedir. Çünkü bu bağımlılık, ekonomik ve stratejik olarak Avrupa’yı Rusya karşısında güç durumda bırakmaktadır. Avrupa Birliği doğal gaz alabileceği kaynakları ve güzergâhları çeşitlendirmek istemektedir. Bunun için Orta Asya ülkeleri ile bağlarını kuvvetlendirmeyi ve onlarla stratejik bir ortaklık kurmayı amaçlamaktadır. Petrol ve doğal gaz kaynaklarının gelişimi bölgenin geçiş bölgesi ve enerji üretim bölgesi olma yönündeki konumunu güçlendirmiştir. Özellikle bölgeden sağlanan doğal gaz, AB için büyük önem arz etmektedir.

Bölge ülkelerince enerji kaynaklarının işletilmesi önemli miktarlarda yatırımı, enerji sektörünün bütün alt sektörlerini dikkate alan ve gelişmiş piyasalara arzını kolaylaştırmayı öngören politikalar geliştirmeyi gerektirmektedir. AB, bu durumda söz konusu kaynakların ulaşımı ve gelişimi için bütün seçenekleri dikkate almaya hazırdır. AB, yeni petrol, gaz ve su gücü kaynaklarının işletilmesi ve mevcut enerji altyapısının yenilenmesi ile yeni boru hatlarının ve enerji yollarının kurulmasını

destekleyecektir. “Bunun yanı sıra, bölgesel enerji güvenliği ve işbirliğini teşvik edecek ve bölge ülkelerine yeni bir Hazar Denizi-Karadeniz-AB enerji ulaşım ağı geliştirmeleri konusunda siyasi destek sağlayacaktır. Bu kapsamda, AB’nin hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür.”[75]

- Enerji piyasalarının AB’nin enerji piyasası kurallarına yakınsanması,
- Enerji güvenliğinin, enerjinin ihracat ve ithalatı, enerji yolları, farklı yollardan iletilmesi ve enerji talebi gibi konular da dikkate alınarak artırılması,
- Enerji sektöründe taraflar arasında teknolojik gelişmenin desteklenmesi,
- Sürdürülebilir enerjinin, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ve talep yönetiminin desteklenmesi,
- Ortak ve bölgesel çıkarlar doğrultusunda yeni enerji projelerinin yönlendirilmesi,
- Mevcut boru hatlarının rehabilitasyonu, bölge içinde Avrupa’ya doğru yeni boru hatlarının kurulmasının desteklenmesi,
- “Global Enerji Etkinliği ve Yenilenebilir Enerji Fonu” girişiminin desteklenmesi.

AB’nin bölgeye artan bağlılığını göstermek için, “Orta Asya’ya 2007-2013 dönemi için yapacağı yardımın önemli ölçüde artırılarak 750 milyon €’ya yükseltilmesi öngörülmektedir. Söz konusu tutarın %70’inin, bölge ülkelerinin farklı siyasi ve sosyal yapıları dikkate alınarak ikili yardım programlarına aktarılması planlanmaktadır. Buna karşın yardımın %30’unun ise, bölge içinde ve bölge ile Güney Kafkas ve AB arasındaki devletlerarası işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak verilmesi hedeflenmektedir.”[76]

Genel olarak bakıldığında AB’nin günümüzde, Rusya, Çin ve ABD’ye karşı bölgede tutunabilmek için diğer rakiplerinin tersine “Yumuşak Güç” konumunu pazarlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Yani Brüksel’e göre

bölgede “Uzun vadeli siyasal istikrarın güvencesi Avrupa olabilir. Ama bölge ülkelerini buna inandırabilmesi için AB’nin en azından bir köprü bulması gerekiyor. Zira Avrupa ile Orta Asya arasında coğrafi devamlılık yok. Bir başka deyişle, iki dünya birbirinden kopuk. İşte o köprü rolünü de sadece bir ülke yani Türkiye üstlenebilir.”[77]

3.5. Çin’in Avrasya Jeopolitiğine Etkileri

Dünyanın alan olarak en büyük dördüncü ülkesi olan Çin Halk Cumhuriyeti, buna karşılık yaklaşık 1,5 milyar nüfusuyla dünyanın en kalabalık ülkesidir. Dünya nüfusunun yaklaşık 1/6’i Çin Halk Cumhuriyeti’nde yaşamaktadır. Uzun yıllar kapalı bir ekonomi yapısı gösteren ülke, 1980’lerin başlarında, kolektif tarım uygulamasını durdurdu ve özel teşebbüse yeniden izin vererek şu anda dünyanın en büyük ihracatçılarından biri olup, rekor düzeylerde dış yatırım çekmektedir. Dünya Ticaret Örgütü’ne katılma hakkı kazanan Çin’in bu anlamda yakında yeni bir devrim yaşayacağı düşünülmektedir. Bu şekilde Çin dış pazarlara daha kolay erişim hakkı kazanacak, ancak dış rekabete de açık hale gelecektir. Ancak her ne kadar ülke dışarı açılmış olsa da devlet hâlâ iktidarda tekelini ve bireyler üzerindeki sıkı denetimini sürdürmektedir.

2001 yılının Aralık ayında, Çin Halk Cumhuriyeti’nin (ÇHC) Dünya Ticaret Örgütü’yle 15 yıldır sürdürdüğü üyelik müzakereleri tamamlanmış ve hükümet, başta ticaret rejimi olmak üzere ekonomide çeşitli yapısal değişikliklere gideceği ve uluslararası ticaret kurallarına uyumlu hareket edeceğinin sözünü vermiştir. Hemen ertesinde yıllardır sinyalleri verilen yüksek büyüme hızı gelmiş, ticaret hacimlerinde rekorlar kırılmış, uluslararası doğrudan yatırımların en cazip çekim merkezi ÇHC olmuştur. “Satın alma paritesine göre hesaplandığında dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan ÇHC’nin normal şartlar altında 20 sene içerisinde bu sıralamada birinci sıraya yükselmesi öngörülmektedir. Son 10 yıldır istikrarlı bir şekilde sürdürdüğü %10’a ulaşan kalkınma hızıyla, “yüzyılımızın yeni küresel gücü” olarak anılmaya başlanmıştır.”[78] Çin

Halk Cumhuriyeti'nin bölgede ve dünyada nüfuzunu, askeri alandan çok ekonomik alanda hissettirdiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle 2020'lerde Çin Halk Cumhuriyeti'nin dünyanın en zengin ekonomisi olacağı öngörülmektedir.

Bu ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması için Çin Halk Cumhuriyeti'nin petrol ve doğal gaz kaynakları Pekin'in Orta Asya ülkeleriyle birlikte Rusya ve İran gibi bölge ülkeleriyle yakınlaşmasında en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Çin bugün itibariyle dünyanın ABD'den sonra ikinci büyük enerji tüketicisidir ve dünya enerji tüketiminin %13,6'sı Çin tarafından gerçekleştirilmektedir[79]. 2003 yılı rakamlarına göre Çin 169,3 milyon ton petrol çıkartırken, 275,2 milyon ton petrol tüketmiştir[80]. Dolayısıyla, sadece 2003 yılında Çin'in petrol açığı 61,52 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Çin hem enerji açığını kapatmak hem de Orta Doğu petrollerine olan ihtiyacını azaltmak için Orta Asya da dâhil olmak üzere alternatif enerji kaynaklarına şiddetle ihtiyaç duymaktadır[81]. Bu alandaki işbirliğine hem ekonomisi daha büyük hem de doğal kaynakları daha fazla olan Kazakistan olumlu bakarken, diğer Orta Asya ülkeleri Pekin'le ekonomik yakınlaşmanın üzerlerindeki Rus nüfuzunu Çin nüfuzuna dönüştüreceğini düşünerek temkinli yaklaşmaktadırlar.

Çin'in kuzey ve kuzeybatısında bulunan petrol ve doğal gaz kaynakları ülkenin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Sincan'daki zengin petrol yatakları bile Çin açısından yetersiz kalmaktadır. "Eğer Çin yıllık büyümesini %7'de sabitlese bile 2005'te %35 olan petrol ithalatı 2010'da %45'e çıkacaktır."[82] Çin Sincan'daki Tarım Havzası'ndan ülkenin petrol ihtiyacının 2010 yılı itibariyle beşte birini (35 milyon ton Tarım Havzası'ndan ve 10 milyon ton Kazak petrolü) karşılamayı düşünmektedir. Pekin ayrıca Sincan'dan Şanghay'a ülkeyi çaprazlamasına kat eden 4.000 km uzunluğunda bir boru hattı inşa etmektedir.

Bu açıdan Çin, genelde ABD'nin kontrolündeki Ortadoğu petrollerinden başka büyük petrol rezervlerine sahip Orta Asya ülkelerine özel bir önem vermeye başlamıştır. Özellikle petrol kaynakları için işbirliği konusunda

Çin ve Kazakistan arasında büyük bir mesafe kaydedilmiştir. Rusya'ya olan bağımlılığını azaltması açısından Astana yönetimi de enerji konusunda Çin'le işbirliğine sıcak bakmaktadır. Pekin ve Astana arasında Sincan'a kadar uzanacak 1.240 km.lik petrol boru hattı anlaşması imzalanmıştır. Çin ayrıca Mayıs 2004'ten beri Kazakistan ve Sincan arasında inşa edilen 1.000 km.lik başka bir boru hattına milyarlarca dolar yatırmaktadır[83]. Özbekistan'daki petrol ve doğal gaz sahalarına yapılacak Çin yatırımı konusunda Pekin ve Taşkent arasında ön anlaşmaya varılmıştır. Yine doğal gaz zengini Türkmenistan'dan Kazakistan üzerinden Çin'in Sincan bölgesine bir doğal gaz boru hattı döşenmesi gündemdedir. Rusya ile sorun yaşan Aşkabat yönetimi doğal gaz konusunda Çin ile işbirliğine sıcak bakmaktadır.

Çin'in Orta Asya'da doğrudan sermaye yatırımlarının hem meblağ hem de sayı olarak büyük kısmını enerji sektöründeki yatırımlar oluşturmaktadır. "1992-2002 yıllarını kapsayan on yıllık bir döneme bakıldığında Çin'in Orta Asya ülkelerine yaptığı yatırımlar arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Çin Kazakistan'a 39.601.000 $, Kırgızistan'a 24.252.000 $, Özbekistan'a 12.923.000 $, Tacikistan'a 3.390.000 $ ve Türkmenistan'a 300.000 $ yatırım yapmıştır."[84] Çin'in Orta Asya ülkeleriyle ticaretinde sırasıyla Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın büyük bir ağırlığı olduğu görülmektedir. Bu durum Çin'in Orta Asya'daki siyasi açılımları açısından da yol gösterici olabilir.

Orta Asya sadece kendi enerji potansiyeli ile değil, aynı zamanda Orta Doğu'daki enerji kaynaklarını aktarmak açısından da Çin için büyük önem taşımaktadır. Çünkü "Çin'in Orta Asya'da sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri artmasına rağmen, bu kaynakların Çin'in ekonomik büyümesini karşılaması mümkün değildir. Bu durumda Çin'in Orta Doğu petrollerine olan bağımlılığı devam edecektir. Zaten bu noktada Pekin, genelde ABD'nin kontrolündeki Orta Doğu bölgesinin yanı sıra Orta Asya ve Rusya'dan da enerji ithal etmek suretiyle enerji bağımlılık riskini minimize etmeye çalışmaktadır."[85]

Özellikle ABD tarafından tecrit edilmeye çalışılan İran’ın zengin petrol ve doğal gaz kaynakları Pekin açısından büyük önem taşımaktadır. “Orta Asya’ya coğrafi komşuluğu ve ABD’ye karşı Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeye istekli oluşu, İran’ı Pekin açısından önemli bir ortak haline getirmektedir. Orta Doğu ve Orta Asya petrollerinin döşenecek boru hatlarıyla Çin üzerinden enerji fakiri Japonya ve Güney Kore’ye pazarlanması seçeneği de Pekin’e boru hatları için dış finansman sağlanması açısından avantaj sağlamaktadır. Ancak ne Tokyo ne de Seul kendilerini tek taraflı olarak Pekin’e bağlayabilecek bu seçeneğe sıcak bakmaktadır.”[86]

11 Eylül sonrasında ABD tarafından oluşturulmaya çalışılan “Yeni Dünya Düzeni” fikri çerçevesinde, NATO’nun doğuya doğru genişlemesini, ABD’nin Afganistan operasyonu sonrasında Türkistan’da askeri üsler oluşturmasını, Güneydoğu Asya’daki askeri varlığı haricinde, Ortadoğu ve Afrika’da yeni üsler edinmesini kendisi için sadece “Stratejik Çevreleme”[87] olarak algılamayan Çin, bunun aynı zamanda ABD’nin, enerji kaynakları ve bunların intikal yollarını kontrol amacını güden stratejisinin bir parçasını oluşturduğunun farkına varmıştır.

ABD’nin Afganistan’a yerleşmesiyle birlikte Çin’in Orta Asya’daki ağırlığı biraz azalır gibi görünse de, ticari ve ekonomik ilişkiler 2001 sonrasında artarak gelişmeye devam etmiştir. Bu durum “Çin’in bölgedeki nüfuzunu daha da artırmakta ve uzun vadede Rusya ve ABD’ye karşı bölgesel dengelerde Çin lehine büyük avantaj sağlamaktadır. Zaten Çin ticari açıdan Orta Asya’ya nüfuz etme yönüyle Rusya ve ABD’ye göre daha avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Günlük tüketim ürünleri yönüyle Çin malları Rus mallarından daha kaliteli ve çeşitli iken, düşük fiyatları ile pahalı Japon ve Amerikan mallarına göre Orta Asya’da büyük rekabet avantajına sahiptir. Ayrıca ABD’nin Orta Asya politikası genellikle siyasi, stratejik ve enerji odaklı olmuştur.”[88]

Genel olarak bakıldığında Çin’in Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya’da izlediği politikaların 3 döneme ayrıldığını söylemek mümkündür.

Bu dönemler ve özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz.

1) 1991-1995 Geçiş Dönemi

Bu dönemde Pekin Yönetimi Orta Asya politikasının temellerini oluşturmuştur. Bu dönemde Pekin'in en büyük endişesi Orta Asya'da çıkabilecek istikrarsızlığın ve buna bağlı olarak etnik milliyetçilik ile radikal dini akımların kendi sınırları içerisinde özellikle Doğu Türkistan'da yayılması idi. Bunu önlemek için Çin öncelikle sınır güvenliğini arttırıp ülke içinde Uygur ve Kazakları daha sıkı denetlemeye başlamıştır. Ayrıca yeni bağımsız akraba Orta Asya Cumhuriyetlerinin Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı gruplara destek vermelerini engellemeye çalışmıştır. Bunu da Orta Asya ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirerek gerçekleştirmeyi başarmıştır.

2) 1996-2001 Çok Yönlü Dönem

Bu dönemde Çin'in Geçiş dönemindeki Orta Asya politikasının somut kazanımlara dönüştüğü görülmektedir. Pekin'in öncülüğünde kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) dört Orta Asya ülkesinin yanı sıra Rusya'yı da bünyesine katmıştır. Böylece Çin doğrudan Rusya'nın tepkisini çekmeksizin hem Moskova ile hem de Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerini çok taraflı bir şekilde geliştirmiştir. ŞİÖ bünyesindeki Pekin gelişmekte olan ekonomisi için ihtiyaç duyduğu Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşabildiği gibi Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketlerle daha rahat mücadele edebilmiştir. Bu dönem Çin'in Orta Asya stratejisinin en başarılı olduğu dönem olarak değerlendirilebilir.

3) 11 Eylül 2001-Günümüze Kadar Olan Dönem: Denge Politikası

Bu dönemde Çin'in Orta Asya politikasında yeni bir sayfa açılmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin bölgeye yerleşmesiyle Orta Asya için Çin'e karşı yeni bir denge gücü ortaya çıkmıştır. Çin, Rusya ile paylaştığı Orta Asya'daki çıkarlarını şimdi de ABD ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu durum Çin ve Rusya için ne kadar rahatsız edici olsa da, Orta Asya

Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını koruyup koruyamayacağı yönündeki endişeler ortadan kalkmıştır.

Orta Asya Cumhuriyetleri genelde 11 Eylül sonrası süreçte benzer bir yol takip ederek her üç büyük gücü karşılarına almadan ve tek bir büyük güce yaslanmadan dengeli bir politika izlemeye çalışmaktadırlar. Bölge devletlerinin hem birbirleriyle hem de Rusya ve Çin ile sorunları devam etmektedir. Ayrıca bölgenin petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına nasıl ulaştırılacağı konusu Avrasya dengeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Orta Asya bugün Çin'in ekonomik olarak nüfuz etmeye çalıştığı, bu bölgenin enerji kaynaklarının neredeyse tamamını alabilecek potansiyeli kendisinde barındırmaktadır. "Çin bütün bölgesel ve küresel çatışmaların dışında kalmakla hem ekonomik kalkınmasını tamamlamakta ve hem de bölgenin enerjisini alabilecek boru hatlarını tamamlamaktadır. Kendisinin en zayıf yanının Orta Asya-Güney Asya ekseni olduğunun farkına varan Çin bu bölgeyi önce ekonomik olarak nüfuz altına almaya ve daha sonra da bu bölgeyi ABD ve Rusya'nın siyasi nüfuz alanından çıkararak kendisi için güvenli bir alan yaratmaya çalışmaktadır. Ayrıca Çin'in Batıya açılan kapısının da Orta Asya olduğu unutulmamalıdır. Bu bölgeyi kontrol altına alabilecek bir Çin Avrupa ile komşu olan bir Çin anlamına da gelebilecektir. Avrasya bölgesinde Çin eğer önce ekonomik ve ardından da askeri ve siyasi dönüşümünü sorunsuz bir şekilde gerçekleştirebilirse ABD'nin bir numaralı rakibi haline gelecektir. Çin'in bu yükselişi, daha önce ABD'ye karşı oluşan Rusya-Çin dayanışması gibi, bu defa da Çin'e karşı bir ABD-Rusya dayanışmasını getirebilir."[89]

Pekin bir taraftan küresel teröre karşı ABD öncülüğünde başlatılan mücadeleden yararlanarak Doğu Türkistanlı ayrılıkçı grupları sindirmeye çalışırken diğer taraftan ABD'nin Orta Asya'daki varlığını ve kazanımlarını dengelemeye çalışmaktadır. "Mevcut süreçte Çin'in Rusya ve ABD ile çatışmaya girmeden Orta Asya'daki çıkarlarını korumaya çalıştığı görülmektedir. Sonuç itibariyle 11 Eylül benzeri bölge ya da dünya

politikasına köklü değişiklikler yapabilecek önemli bir gelişme olmadıkça Pekin'in mevcut Orta Asya politikasının kısa hatta orta vadede değişmesi beklenmemektedir."[90]

3.6. Hindistan'ın Avrasya Jeopolitiğine Etkileri

21. yüzyılın başlarından itibaren Hindistan, Üçüncü Dünya Ülkeleri arasından sıyrılan yeni ekonomik ve askeri güçler arasında uluslararası arenada varlığını hissettirmeye başladı. "2000 yıllık kültür, dikkat çekici büyüme hızı, sayısı 100 milyona varan bir orta sınıf, resmi dil niteliğindeki İngilizce, bu temel üzerine inşa edilen uluslar üstü nitelikte bilgi sanayisi, güçlü film endüstrisi, uluslararası yasaklara meydan okuyan nükleer silahlanma, Avrasya, Orta ve Uzakdoğu arasında bulunmanın getirdiği stratejik önem, etnik, kültürel ve dinsel çeşitliliği çevreleyen modern demokrasi ve dünyanın dört bir yanındaki nüfuzlu diasporası göz önüne alındığında Hindistan'ın uluslararası alandaki yükselişi şaşırtıcı değildir."[91]

Soğuk Savaş döneminde kapalı bir ekonomiye sahip olan Hindistan 1980'lerden bu yana, pazar ekonomisine doğru, yavaş fakat emin adımlarla ilerlemeye başladı. Pazar ekonomisine geçişte katı koruyucu yasalar ile maddi destek sağlayan politikalar birlikte yürüdü. Son yıllarda, Hindistan dünyanın en hızlı büyüyen ve en dikkat çeken ekonomilerinden biri haline geldi. Ekonomik kalkınmaya Çin'den daha sonra başlamış olmasına rağmen bugün geldiği nokta, en az Çin kadar dikkat çekicidir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Hindistan dış politikasında önemli bir dönüşüm ve ciddi bir hareketlilik gözlemlenmektedir. "Soğuk Savaş döneminde bağlantısızlık hareketinin liderliğini üstlenen ve Doğu Bloku'na yakın bir politika izleyen Hindistan, Soğuk Savaş sonrası dönemin koşullarına hızla uyum sağlayarak dış ilişkilerini çeşitlendirmiştir. Bu süreçte siyasi sorunların dondurularak ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi şeklinde pragmatik bir yaklaşım Hindistan dış politikasına hâkim olmuş, Soğuk Savaş döneminde Hint dış politikasının karakteristiği olan Batı

karşıtlığı ve Bağlantısızlık hareketinin bir sonucu olan Üçüncü Dünyacılık anlayışı terk edilmiştir."[92]

"Soğuk Savaş döneminde Çin-Pakistan ittifakı diğer taraftan Hindistan-SSCB ittifakını doğurmuştur. Sınır sorunlarının çözümü amacıyla 1980'den itibaren Çin ve Hindistan arasında görüşmeler devam etmiş, 1993 ve 1996 yıllarında anlaşmalar imzalanmış ancak fazla bir ilerleme sağlanamamıştır. Dahası Hindistan, 1998'de gerçekleştirdiği nükleer denemelerden sonra Çin'i 'bir numaralı tehdit' olarak tanımlamıştır. 2003 yılında, iki ülke arasındaki sınır tartışmalarını açıklığa kavuşturmak amacıyla ortak bir komisyon kurulmuştur."[93] Hindistan-Çin ilişkilerinin normalleşme süreci içerisine girmesi ve bunun da etkisi ile 5 Temmuz 2005 tarihinde yapılan Astana Zirvesi'nde Hindistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) gözlemci üye sıfatı ile kabul edilmesi Hindistan'ın Orta Asya'daki konumunu güçlendirmiştir. Ancak Hindistan, Orta Asya'da sürekli artan Çin nüfuzundan endişe duymaktadır ve bunu yakından takip etmektedir. Hint tarafı Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya'da en fazla kazanan tarafın Çin olduğunu düşünmektedir.

Günümüz Hindistan dış politikasında geleneksel dost ya da ezeli düşman sınıflandırması ortadan kalkmıştır. Hindistan, toprak sorunlarının bulunduğu iki ülke olan Pakistan ve Çin ile ilişkilerinde dahi normalleşme sürecini başarmıştır. "Hindistan, bir yandan geleneksel dost olarak tanımlanan Rusya ile ilişkilerini eski düzeyinde sürdürürken bir yandan da nükleer konular dâhil her konuda ABD ile işbirliğini güçlendirmektedir. Tüm bu gelişmeler Hindistan dış politikasının bağlantısızlıktan çok yönlülüğe doğru kaydığına işaret etmektedir. Öte yandan Pakistan ile Keşmir sorunu, Çin ile olan Tibet sorunu ve diğer toprak sorunlarının çözümü günümüzde de Hindistan'ın en önemli dış politika önceliği olarak devam etmektedir. Güney Asya bölgesi ise, Hindistan dış politikası içerisinde münhasır bir yere sahiptir. Hindistan, siyasi, ekonomik ve kültürel etki sahası olarak gördüğü Güney Asya'nın lideri konumunu sürdürmeye önem vermektedir."[94]

Hindistan-Çin yakınlaşmasında Rusya özel bir rol oynamıştır. Rusya, ŞİÖ içerisinde Çin ile işbirliği yapmakla birlikte özellikle Çin'in Orta Asya'daki ekonomik ve demografik yayılmacılığını büyük bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu noktada Hindistan, Rusya için Çin'e karşı bir denge unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Hindistan ile Çin arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine girmesi Rusya'nın ortaya attığı Moskova-Pekin-Delhi üçlü ittifak fikrinin hayata geçirilmesi için de önemli bir zemin teşkil etmiştir.

Ancak birbiriyle sorunlu bu üç ülkenin sorunlarını bir kenara iterek aralarındaki ilişkiyi ittifak düzeyine çıkarmaları oldukça güç gözükmektedir. Ortak askeri tatbikatları ise, Çin ve Hindistan'ın en büyük silah satıcısı olan Rusya'nın iki önemli pazarını koruma girişimleri olarak değerlendirmek mümkündür. Tartışmalar bir yana, bu gelişmeler Moskova-Pekin-Delhi üçlü oluşumu içerisinde Rusya'nın ağırlığı ve etkinliğini göstermektedir. Nüfusunun çokluğu, nükleer silahlara sahip olması, ekonomisinin sürekli büyümesi ve Çin ile birçok konuda çıkarlarının çatışması gibi birçok özelliğinden dolayı Hindistan Çin'e karşı denge oluşturabilecek en önemli ülke olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere Hindistan-Çin ilişkileri sınır anlaşmazlıkları, Tibet sorunu ve Çin-Pakistan askeri ittifakı gibi nedenlerle uzun süre sorunlu bir şekilde seyretmiştir. Rusya gibi bu olguları göz önünde bulunduran ve Hindistan'ı Çin'e karşı denge unsuru olarak kullanmak isteyen bir diğer önemli devlet de ABD'dir. "ABD'nin bu politikası aynı zamanda Asya'nın üç büyük gücü olan Çin, Rusya ve Hindistan'a yönelik güç dengesi politikasının da bir gereğidir. Sovyetler Birliği'nin Hindistan üzerinde eski etkisinin olmayışı göz önünde bulundurulduğunda böyle bir stratejik işbirliği girişimi başarılı olabilir. Bununla birlikte özellikle 11 Eylül'den itibaren ABD için Pakistan'ın can alıcı bir konuma ulaşması sürdürülmek istenilen stratejik işbirliğinin derinleşmesini engelleyebilir."[95]

Hindistan-ABD ilişkilerinde 2000 yılından itibaren büyük ilerleme kaydedilmiştir. 2000 yılındaki başkanlık seçimi sırasında Foreign Affairs'de

yayımlanan makalesinde Condoleezza Rice'ın "Hindistan Çin'in hesaplarına dâhil ettiği bir elemandır ve Amerika'nın hesaplarına da dâhil olmalıdır"[96] demesi boşuna değildir. Bu kapsamda Mart 2000'de Hindistan'ı ziyaret eden ABD Başkanı Clinton'un başlattığı 'discovery of India' (Hindistan'ın keşfi) stratejisini Bush yönetimi de devam ettirmiş ve 2005 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki işbirliği savunma konularında silah alışverişinin artırılması, ortak silah üretimi ve teknoloji transferi boyutunu da aşarak nükleer konularda işbirliği seviyesine ulaşmıştır. ABD, Temmuz 2005 tarihinde Hindistan'a yönelik uyguladığı ambargoyu kaldırarak nükleer pakt yapmıştır."[97] 2 Mart 2006'da Hindistan başbakanı Manmohan Singh ile Amerikan başkanı George Bush arasında imzalanan ve Amerika'nın Hindistan'a yönelik 30 yıllık nükleer ticaret ambargosunu sona erdiren Nükleer İşbirliği Anlaşması'dır (US-India Civil Nuclear Cooperation Initiative). Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle Hindistan, sivil nükleer ticaret alanında işbirliği yapılan ama Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasını imzalamamış tek devlet olmuştur."[98] ABD'yi Hindistan ile yakınlaşmaya iten en temel unsur olarak Çin'in yükselişinin kontrol edilmesi ve Hindistan'ın Çin'e karşı denge unsuru olarak kullanılması görülmektedir.

ABD, Hindistan'ın bu potansiyelinin farkındadır ve bu nedenle giderek yoğun bir biçimde Hindistan'la ilişki kurma peşindedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki "Hindistan bugün için Hint Okyanusu havzasında Avustralya'yı bile geride bırakan en büyük deniz gücüdür. Amerika'nın Basra Körfezi'ndeki çıkarları ve ABD donanmasının Körfez limanlarına Hint Okyanusu yoluyla eriştiği göz önüne alındığında Hindistan ile iyi ilişkiler kurmak uzun vadede ABD'nin yararına olacaktır."[99]

Öte yandan Hindistan'ın ABD'ye şüphe ile yaklaşmasına neden olan önemli etkenler bulunmaktadır. Pakistan'ın ABD'nin geleneksel müttefiki olması Hindistan'ı ABD'ye karşı çekinceli davranmaya itmektedir. Hint yetkililerde ABD'nin, Hindistan'ın füze kapasitesini kontrol etmek amacıyla kendilerine yaklaştığı yönünde bir güvensizlik vardır. ABD'nin

İran'a olan yaklaşımı da Hindistan'ın çıkarları ile uyuşmamaktadır. Gelişen ekonomisinin enerji ihtiyacını güvence altına almak için İran'dan Hindistan'a uzanacak doğal gaz boru hattı inşa etmeyi planlayan ve İran ile enerji konusunda işbirliği yapan Hindistan, ABD'nin İran'a müdahalesine en fazla karşı çıkan ülkelerin başında gelmektedir.

"Enerji tüketimi günlük 1,9 milyar varil olan Hindistan'ın 2010 yılında günlük enerji ihtiyacının 3,5 milyar varile yükseleceği tahmin edilmektedir. Hindistan kullandığı enerjinin %70'ini ise ithal etmektedir. Bu çerçevede enerji sahası ekonomik ilişkilerin artırılması açısından en önemli sektör olarak görülmektedir. Hindistan 2000-2005 yılları arasında yurt dışında 5 milyar $'lık enerji yatırımı gerçekleştirmiştir. Ancak Hindistan Başbakanı Manmohan Singh enerji güvenliği konusunda mevcut durumun ülkesi için olumlu sayılamayacağını, bu konuda Çin'in daha ileride olduğunu açıklamıştır. Bu noktada enerji sahası Hindistan ile Orta Asya arasındaki ekonomik işbirliği potansiyelinin artırılmasında en önemli sektör olarak ortaya çıkmaktadır."[100]

Hindistan gibi kalabalık bir ülke için enerji, petrol ve doğal gaz büyük önem taşıyordu. Bu nedenle, ilgi duyduğu Orta Asya petrolü ve doğal gazı konusunda da aktif bir politika izledi. Buna göre, Orta Asya'yı Hint topraklarına bağlayacak boru hatlarından ilkinin İran ve Pakistan üzerinden, ikincinin Türkmenistan'dan başlayarak Afganistan ve Pakistan üzerinden ve üçüncünün de Myanmar'dan başlayarak Bangladeş üzerinden geçmesi planlanıyor. Böylece petrol ve doğal gaz kaynaklı bir bölgesel yakınlaşma ve işbirliği sağlanması da amaçlanıyor.

Hindistan'ın Orta Asya bölgesine olan ilgisi sadece tarihi ve kültürel nedenlerden dolayı değildir. Orta Asya, Hindistan için stratejik önemi çok büyük olan bir bölgedir. Bölge Pakistan, Afganistan ve Çin ile coğrafi yakınlığı nedeniyle Hindistan için büyük önem taşımaktadır. Hindistan'ın Orta Asya'ya bakışında güvenlik boyutu her zaman önde olmuştur. "Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu Orta Asya'da ortaya çıkan güç boşluğu, etnik gerilimler, iç çatışmalar ve İslami köktencilik gibi

istikrarsızlık unsurları Hindistan'ın güvenlik endişelerini artırmıştır. Çin ve Pakistan'ın Orta Asya cumhuriyetleriyle geliştirdiği ilişkilerden, Afganistan'da Taliban rejiminin iktidara gelmesinden, Taliban'ın Orta Asya ülkelerini hedef alması ve Keşmir'de etkinlik kurmasından büyük endişe duyan Hindistan doksanlı yıllar boyunca daha çok ulusal güvenliği için tehdit olarak gördüğü bu gelişmelere engel olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Hindistan bölge ülkeleri ile terörle mücadele ve teknik yardım konularında ikili anlaşmalar yaparak Orta Asya'nın istikrarına önem vermiştir. 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası ABD'nin Afganistan operasyonu ve sonrasında meydana gelen gelişmeler Hindistan'ın bölgeye bakışını değiştirdiği gibi, Orta Asya'daki konumunu ve etkinliğini daha da artırmıştır."[101] 11 Eylül sonrası Hindistan güvenlik merkezli yaklaşımı yanında, ekonomisinin gelişimine paralel olarak artan enerji ihtiyacı nedeniyle Orta Asya'ya enerji açısından da önem göstermeye başlamıştır.

"Rusya, ABD ve Almanya'dan sonra Orta Asya'da askeri üsse sahip dördüncü ülke olması Hindistan'ın Orta Asya bölgesindeki etkinliğini ve bölgeye verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değerdir. Tacik-Afgan sınırındaki Tacikistan'ın Farkhor şehrinde Hindistan ilk ileri karakolunu kurmuştur. Farkhor, Pakistan kontrolündeki Keşmir'e ve Çin ile Pakistan'ın askeri tatbikatlar gerçekleştirdiği topraklara yakınlığı açısından çok stratejik bir tercihtir."[102]

Orta Asya bölgesi ile arasında kara yolu ya da demir yolu gibi doğrudan ulaşım kanallarının bulunmaması Hindistan'ın bölge ülkeleri ile ticaretinin gelişmesine engel olmuştur. Beş Orta Asya cumhuriyeti ile Hindistan arasındaki yıllık ticaretin toplamı 200 bin dolar seviyesindedir. Bunun yarısını ise Kazakistan ile ticareti oluşturmaktadır. Ancak, Hindistan, Orta Asya ülkeleri ile doğrudan ulaşım kanalları kurmaya ve ekonomik ilişkileri güçlendirmeye yönelik önemli girişimler başlatmıştır. Mayıs 2006 tarihinde Hindistan hükümeti Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan doğal gaz boru hattı projesine katılımını resmi olarak onaylamıştır.

ABD’nin girişimleriyle 2005 yılından itibaren tartışılmaya başlayan ve yürürlüğe konan “Büyük Orta Asya Ortaklığı İnisiyatifi” içerisinde Hindistan’a özel bir rol biçilmektedir. Proje, tarihi ulaşım kanallarının yeniden kurulması suretiyle Orta Asya’nın Güney Asya ile olan kültürel ve ticari bağlarının eskiden olduğu gibi güçlendirilmesini hedeflemektedir. ABD, Orta Asya’da Rusya ve Çin’in nüfuzunu kırmaya yönelik olarak başlattığı ve merkezinde Afganistan’ın yer aldığı proje için Hindistan’ın katılımını resmen talep etmiştir.”[103]

Hindistan’ın bugün geldiği noktada iyi eğitilmiş genç nüfusun, bilişim sistemleri ve enformasyon teknolojilerinde yakalanan başarıların önemi şüphesiz yadsınamaz. Bu durum, ülkeyi dünyanın en önemli ileri teknoloji merkezlerinden, bilişim havuzlarından biri haline getirmiş, iletişim teknolojileri ve bilgisayar şirketleri burada dünyanın ikinci büyük silikon vadisini oluşturmuştur. Ama hâlâ milli gelirinin %60’ının tarıma dayalı olduğu, halkının büyük kısmının tarımla geçimini sağladığı ve nüfusunun yüzde 28,6’sının uluslararası açlık sınırının göstergesi olarak kabul edilen günlük 1 doların altında yaşadığı unutulmamalıdır.

Dünya adasının kalbi olarak değerlendirilen Orta Asya, stratejik konumu yanında sahip olduğu zengin enerji kaynakları nedeniyle Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra tüm küresel ve bölgesel güçlerin etkinlik kurmaya çalıştığı bir bölgedir. Soğuk Savaş sonrası bölgede yaşanan güç mücadelesi ‘Yeni Büyük Oyun’ olarak adlandırılmaktadır. Son dönemde hız kazanan askeri üs kurma yarışı ve renkli devrimler yoluyla rejim değiştirme girişimleri bölgedeki rekabete farklı bir boyut kazandırmıştır. Hem bölgede etkinlik kurmaya çalışan küresel ve bölgesel güçlerle, hem de bölge ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Hindistan’ın Orta Asya’daki güç mücadelesinde münhasır bir konumunun olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bölgenin geleceğine ilişkin düşünülen olasılıklar ve yapılan tahminler her koşulda Hindistan’ın Orta Asya’daki ‘Büyük Oyun’un içinde önemli bir aktör olarak yer alacağını göstermektedir. Orta Asya’da etkinlik kurmak

için birbirleriyle kıyasıya rekabet eden ABD, Rusya ve Çin, bölgeye ilişkin politikalarında Hindistan'ı yanlarına çekmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği talebiyle ortaya çıkan, bağımsız büyük güç olma ideali bulunan Hindistan kendi bölgesel ve küresel hedefleri açısından Orta Asya'ya ilgisini artırmıştır.

4. BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN AVRASYA JEOPOLİTİĞİNDEKİ KONUMU VE BÖLGESEL ROLÜNE ETKİLERİ

4.1. Türkiye'nin Avrasya Coğrafyasındaki Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu

Jeopolitik konum; "bir bölgenin veya bir ülkenin yer siyasetine göre, yani siyasi coğrafya haritasına göre, yerinin belirlenmesidir. Jeopolitik konum belirlemede, jeopolitik kriterler alınır. Örneğin, bir ülkenin büyük bir siyasi birliğe yakınlığı veya uzaklığı, içinde olması veya olmamasını belirlemek jeopolitik konum olarak nitelendirilir. Jeopolitik konum, siyasi temeller üzerine oturduğundan, sürekli değişken olan siyasetin özelliğine bağlı olarak değişkendir."[104]

Türkiye'nin jeopolitik konumu belirlenirken, dünyadaki güç odaklarını göz önünde bulundurmak gerekir. Bugün için dünya coğrafyasında bulunan güç merkezleri, ABD, Rusya Federasyonu, AB, Çin, Hindistan ve Japonya'dır. Türkiye tüm bu güç odaklarının tam merkezinde bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin jeopolitik konumu oldukça önemlidir. Aynı zamanda Türkiye, dünya coğrafyasında büyük askeri bir güç ve birlik oluşturan NATO'nun içindedir ve güney kanadını oluşturan bir devlettir. Diğer taraftan Türkiye; İslam Dünyası ile Hristiyan Batı Dünyasının karşılaşma bölgesinde bulunan Müslüman ancak seküler bir devlettir.

Türkiye, jeopolitik ve jeokültür levhalar üzerinde sınır ülkesidir. Yani batıdan Avrupa kültürü, kuzeyden Rus kültürü, doğudan Asya kültürü ve güneyden Afrika ve Arap kültürü ile sınırlıdır. Dolayısıyla Türkiye, aynı

zamanda dünya kültürlerinin kesişme noktasında bulunur. Türkiye, kuzeybatıdan Balkan ülkeleri, kuzeydoğudan Kafkas ülkeleri, doğu ve güneyden Orta Doğu ülkeleri ile sınırlıdır. Bilindiği gibi, tüm bu ülkeler, dünyanın en istikrarsız bölgeleridir. Savaş coğrafyası haritasında, bu bölgeler sıcak bölgeler diye adlandırılır. Dolayısıyla, Türkiye her yönden savaş çemberi içinde bulunmaktadır. Ancak Türkiye, cumhuriyet kurulduğundan bugüne, bölgede hep istikrar adası olarak kalmayı başarabilmiştir. Türkiye, bölgede istikrarı sağlamış tek ülke olmasına rağmen, çok yakın komşusu olduğu bu savaş bölgelerine karşı da ilgisiz kalamayacağı pek doğal sayılmalıdır. Çünkü Türkiye'nin bu bölgelerle tarihi ve kültürel bağları bulunmaktadır.

Özel konum itibariyle, Türkiye; eski kara kütlelerinin (Asya-Avrupa-Afrika) birbirlerine iyice yaklaştığı bir konumda yer almaktadır. Bu özel konumu sayesinde, üç kıtayı birbirine bağlayan bir köprü görevini üstlenir. Öte yandan Türkiye'nin büyük bir bölümünü oluşturan Anadolu yarımadasının üç tarafı denizlerle çevrilidir. Söz konusu bu denizler, Cebeli Tarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na, Süveyş Kanalı ile Hint Okyanusu'na bağlantılıdır. Dolayısıyla deniz ulaşımında da stratejik bir öneme sahiptir. Böylece bu yarımadanın üzerinde kurulan devletler, amfibi devlet özelliği taşırlar.

Bugün "Türkiye, 185 dünya ülkesi içinde nüfus itibariyle 17'nci, toprak büyüklüğü itibarıyla 32'nci ve ekonomik gücü itibarıyla 16'ncı sırada olan bir dünya devletidir. Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik mevkii itibarıyla;"[105]

- Dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip Orta Doğu ve Hazar Havzası,
- Önemli deniz ulaştırma yollarının kavşağı durumunda bulunan Akdeniz Havzası,
- Tarihte her zaman önemini sürdürmüş olan Karadeniz Havzası ve Türk Boğazları,

- SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması sonucu yapısal değişikliklere uğrayan Balkanlar,
- Etnik çatışmalar yanında, zengin tabiî kaynaklara sahip Kafkasya ve bunun daha ötesinde Orta Asya'nın oluşturduğu coğrafyanın merkezinde etkili bir konumda bulunmaktadır.

Üç kıtayı birbirine bağlayan ve çok önemli bir jeostratejik konuma sahip olan Türkiye, aynı anda bir Avrupa, Asya, Balkan, Kafkas, Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir. Kısacası Türkiye bir Avrasya ülkesidir. Türkiye'nin jeostratejik önemini pekiştiren diğer özellikleri ise;[106]

- Demokratik, lâik, sosyal hukuk devletine sahip ve piyasa ekonomisini kabul etmiş bir ülke olarak Batı sistemlerini uygulaması ve Batının tüm kurumlarıyla bütünleşmeyi benimsemiş olması,
- 1990'lı yıllardan itibaren büyük değişmelere sahne olan Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle tarihten gelen kültür birliğine ve gelişen olumlu ilişkilere sahip olması,
- Kafkasya ve Orta Asya petrol ve doğal gazının batıya ulaştırılması için belirlenen güzergâhlardan birini ve en önemlisini ihtiva etmesi,
- BM ve NATO'nun barışı koruma, bölgesel güvenlik ve istikrara yönelik girişimlerine iştirakleri ve bazılarında üstlendiği öncü rol ile Avrupa Güvenlik Mimarîsi üzerinde tartışılmaz bir ağırlığa sahip olması ve nitelik ve nicelik olarak Avrupa'da ve bölgesinde güçlü bir Silâhlı Kuvvetlere sahip olmasıdır.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin jeopolitik önemi eskisine nazaran daha da artmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin daha da artan jeopolitik önemi 1980'lerden itibaren özellikle Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanlar'da meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmelerle zirve noktaya ulaşmıştır. Türkiye, Kuzey Atlantik İttifakı'nın bir kanat ülkesi konumundan çıkmış, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan Avrasya kuşağında merkezî bir duruma

gelmiş, politik, güvenlik ve ekonomik açılardan büyük bir rol ve önem kazanmıştır. Ekonomide, kültürel alanda ve politikadaki hızlı küreselleşme, Soğuk Savaşı sona erdiren Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın dağılması Avrasya'da, Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik alanda ve koşullarda önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklik ve gelişmelerin başlıcaları:

1. Küresel ve bölgesel boyutlarda yeni kuvvet dengeleri oluşmuştur.
2. Avrupa'da yeni siyasal oluşumlar meydana gelmiştir.
3. Orta Asya ve Kafkaslarda Türkiye ile etnik, tarihî ve kültürel bağları bulunan ülkeler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.
4. Balkanlarda ve Orta Doğu'da yeni ve çok önemli gelişme ve değişimler olmuştur.

Günümüzde Türkiye, dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip olan Orta Doğu ve Hazar Havzası ile önemli deniz ulaştırma yollarının kavşağında bulunan Akdeniz Havzası içinde yer alır. Ayrıca tarihte her zaman önemini sürdürmüş olan Karadeniz Havzası ve Boğazlar, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması sonucu yapısal değişikliğe uğrayan Balkanlar, etnik çatışmalar yanında zengin doğal kaynaklara sahip Kafkasya ve Orta Asya'nın oluşturduğu coğrafyanın merkezinde bulunmaktadır. Aynı zamanda;

- Kafkasya ve Orta Asya petrolünün ve doğal gazının batıya ulaştırılması için belirlenen güzergâhlardan en önemlisi üzerinde bulunmaktadır.
- Türkiye BM ve NATO'nun barışı koruma, bölgesel güvenlik ve istikrara yönelik girişimlerine katılımları ve bazılarında oynadığı öncü rol ile Avrupa güvenlik mimarisi üzerinde ağırlığa sahiptir.
- 20. yüzyılın sonlarında dünyadaki köklü ve hızlı değişiklikler Türkiye'yi NATO'nun bir kanat ülkesi konumundan çıkarmış, Avrasya kuşağında merkezî bir duruma getirmiştir.

Türkiye ayrıca, gelecek yüzyılda Hazar ve Orta Asya doğal kaynaklarının batıya ulaşmasında doğal bir köprü rolü üstlenmektedir. Dünya doğal enerji kaynaklarının %70'i Türkiye'nin etrafında kümelenmiştir. Hazar petrollerinin batıya taşınmasını öngören ve uluslararası toplumdan büyük destek bulan Bakü-Ceyhan projesi, petrol nakil güzergâhı bakımından en istikrarlı ve güvenli ortamı sunmakta ve çevre korunması bakımından da en az riski taşımaktadır."[107]

4.2. Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Tanımlanan Yeni Jeopolitiği

Soğuk Savaş'ın bitişi, Türkiye'nin "tampon devlet-jeopolitik konum" yaklaşımını sona erdirmesine neden oldu ve devinim halindeki Türk dış politikasının yükselen proaktivizmi şekillenmeye başladı. Zaten "Türk dış politikası da yeni bir kimlik arayışı içindeydi. Son dönemdeki küresel dönüşümlerin Türkiye'den daha aktif, çok boyutlu ve yapıcı bir dış politika beklediğini düşünürsek, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun işaret ettiği gibi, yeni anlayışın "stratejik derinliği"nin sadece jeopolitiği değil aynı zamanda kimlik ve ekonomiyi de kapsama alanı içine alması gerekiyordu. Öyleyse jeopolitik, modernite ve demokrasi, proaktif bir Türk dış politika kimliğinin asli unsurları olmaktadır. Bu kimlik, Türkiye'nin askeri ve jeopolitik yeteneklerinden kaynaklanan tarihsel "sert gücü" ile başarılı bir biçimde bütünleşen Türk dış politikasındaki "ince gücün" görünürlüğünü ve artan rolünü de kapsamaktadır."[108]

Türk dış politikası Sovyetlerin yıkılması ile birlikte önemli avantajlar sağlamış ancak bunu istediği gibi kullanamamıştır. Sovyetlerin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya Türk toplulukları bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye de hemen bağımsızlıklarını kabul etmiştir. Türk toplulukların bağımsızlığını ilan etmesi ve Türkiye'nin de buna kayıtsız kalmaması Türk dış politikasında önemli bir koridor açmasına neden olmuştur. Ancak Türkiye için fırsat olan Türkî cumhuriyetler, Türkiye'nin yanlış politika uygulamasından ve yeterince ilgi göstermemesinden dolayı iyi kullanılamamıştır.

Türkiye’nin cumhuriyet yönetimi altında izlediği dış politikanın değişmeyen temel özelliklerinden biri de Batı’ya yönelik olmasıdır. Ancak Sovyetlerin dağılması ve dağılmanın sonucu olarak Orta Asya ve Kafkasya Türk topluluklarının bağımsızlığını ilan etmesi üzerine 1990 sonrası dönemde, Türkiye’nin önüne bir “Avrasya seçeneği” gelip dayanmıştır. Türkiye yetmiş yıllık “reddiye”nin ardından, bağımsızlıklarını kazanmalarını izleyen yıllarda özellikle Orta Asya ve güney Kafkasya devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye ve iyi ilişkiler kurmaya çabalamıştır. 1990-2000 yılları arasındaki “bu on yıllık çaba on yıllık başarısızlık olarak değerlendirilebilir. Bunda, politika belirleme/uygulama sürecinde devletin ve onun politikasını yürütmesi beklenen Dışişleri Bakanlığı’nın etkisiz kalması ile bu boşluğu kendilerini “büyük ağabey” yerine koyan aşırı ulusçuların ve “ümmeti kucaklama sevdası”na düşen köktendincilerin doldurmaya çalışmasının da önemli etkileri olmuştur. Başarısızlıkta bölgeden ve uluslararası ortamdan kaynaklanan nedenler de rol oynamıştır.”[109]

Türkiye’nin “Orta Asya ve Kafkasya’ya olan ilgisi coğrafi, kültürel ve tarihsel nedenlerle girişken bir dış politika stratejisine yol açmaktadır. Buna karşın, Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya olan ilgisinde enerjinin en baştan itibaren proaktif bir strateji içerisinde yer aldığından bahsetmek mümkün değildir.”[110] Enerji sektörünün ve enerji jeopolitiğinin son 10 yılda çok hızlı değişmesine karşın, dış politika dinamiklerinin aynı hızda konumlanamaması da bu gecikmede etkilidir.

Bu tanımlamaların ışığında Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik yeni dış politikalarının hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür[111].

- Türk Dış Politika hedefleri, ideolojik düşüncelerle değil pragmatist ekonomik ve politik amaçlara dayalıdır.
- Türkiye, kendisini laik ve demokratik bir toplum ve devlet yapısına sahip bir cumhuriyet olarak tanıtmayı amaçlamaktadır.

- Türkiye, bölge ülkelerinin ekonomilerine destek verilmesinden yanadır. Böylelikle Türk yetkililer, Türkiye'nin Orta Asya'daki siyasal ve ekonomik profilini genişletebileceğine inanmaktadır.
- Türkiye, Orta Asya bölgesine yönelik dış politika hedeflerini gerçekleştirebilmek için Batı'nın, özellikle Amerika'nın desteğinin almak istemektedir.
- Türkiye, Orta Asya ülkeleriyle çok taraflı ve ikili kültürel, ekonomik ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesini teşvik etmektedir.
- Türkiye, Orta Asya bölgesindeki doğal kaynaklardan ve ekonomik zenginlikten en iyi şekilde yararlanmak istemektedir.
- Türkiye, bölge ülkelerinin uluslararası kuruluşlara entegrasyonu için gerekli her türlü yardımı yapmaya heveslidir.

Orta Asya ve Kafkasların yanında Orta Doğu, Afrika ve Avrupa'nın bir bölümü ile Hazar ve Karadeniz havzalarını kapsayan ve bakıldığında Türkiye'nin tüm tanımlamalarda şu veya bu şekilde içinde olduğu Avrasya coğrafyasının, Dünyanın bütün güç merkezlerini, mücadele içine soktuğunu ve bu merkezlerin bütün ekonomik, siyasî ve askerî imkânlarını ortaya koymalarını sağladığını, bunun sebebinin ise büyük enerji kaynaklarının varlığı ve paylaşılması olduğunu söylemek mümkündür. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile, bu kaynakların yeni sahiplerinin çıkması, zengin enerji kaynaklarına sahip yeni fakat demokrasi ve ekonomik bakımdan zayıf devletlerin, hem dünyaya entegre olmak istemeleri hem de, topraklarında bulunan ve çıkarılarak dünyaya ulaştırma imkân ve kabiliyetinden yoksun olmaları nedeniyle, güç merkezlerinin ilgilerini çekmeleri, acımasız bir oyunun yeniden başlamasına sebep olmuştur.

Avrasya kıtasının, Ortadoğu ve Hazar havzasında toplanan zengin enerji kaynaklarından, Ortadoğu kaynaklarının 1990 yılında ABD tarafından, Körfez Krizi sonrasında kontrol altına alınması ile Hazar Havzası kaynakları, mücadele alanı hâline gelmiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, Hazar Enerji Havzasını, coğrafî olarak, Doğu Kafkasya'dan

başlayarak, Özbekistan'ın doğu sınırına yani Fergana Vadisine kadar uzatmak uygun olacaktır. Bu coğrafî alanda, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan, Hazar enerji kaynaklarını sahiplenen ve paylaşan beş ana bölgeyi oluşturmaktadır.

Daha önce yapılmış olan değerlendirmelere göre; "Hazar enerji havzası, Kuveyt, Meksika Körfezi ve Kuzey Denizi'ndeki mevcut rezervleri açık farkla geride bırakarak dünyanın en büyük ikinci petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bu çerçevede, Hazar enerji havzasının kanıtlanmış üretilebilir petrol rezervlerinin 40 milyar varil civarında olduğu ve olası rezervin ise, 150 milyar varil civarında olduğu değerlendirilmektedir."[112] Hazar enerji havzasına ev sahipliği yapan ülkeler değerlendirildiğinde ise ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır[113].

- Rusya Federasyonu; dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık olarak %6'sına sahiptir. Bu özelliği ile Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın en büyük ikinci petrol üreticisi konumundadır.
- Bunun yanı sıra, dünyanın kanıtlanmış en büyük doğal gaz kaynakları bu topraklardadır. (2000-2300 trilyon metreküp-Dünya toplamının neredeyse üçte biri). Ayrıca dünyadaki toplam üretimin yüzde 22'si yapılmaktadır.
- İkinci en büyük rezerv sahibi ve üreticisi konumundaki İran'ın, Rusya Federasyonu'nun rezerv ve üretiminin yarısına yetişebildiği göz önüne alındığında, bu ülkenin ne kadar avantajlı konumda olduğu ortaya çıkmaktadır.
- Hazar Denizi'nin doğu kaynaklarına sahip olan Kazakistan da çok zengin petrol ve doğal gaz rezervlerini barındırmaktadır. Özellikle Tengiz bölgesi, dünyanın en büyük onuncu petrol sahası durumundadır. Bu bölgenin bilinen rezervleri, 30 milyar varil civarındadır. Tengiz'in hemen kuzeyinde yer alan Korolev petrol sahası rezervlerinin 18,4 milyar varil olduğu ve bu bölgede 1,3

trilyon metre küp doğal gaz rezervi bulunduğu değerlendirilmektedir.[114]

- Türkmenistan, doğal gaz bakımından zengindir. Dünyanın en büyük üçüncü doğal gaz rezervi bulunan bu ülke, tahmini rakamlarla 14 trilyon metre küp doğal gaza sahiptir[115].
- Azerbaycan, petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından büyük bir zenginliği haizdir. Toplam petrol rezervlerinin 118 milyar metre küp olduğu değerlendirilmekte ve bu sonuçla, dünyadaki en büyük on rezervden birisini teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın, Güney Kafkasya'da bulunması ve 1991 sonrası ABD, Türkiye ve Batı eksenli bir politika izleyerek, ABD tarafından desteklenen GUAM içerisinde yer alması, Bakü-Tiflis-Ceyhan enerji koridoru ile petrolü Akdeniz'e ulaştırması projesinde bulunması sonucunda, Azeri petrolü, petrol kaynaklarının serbest kalması örneğini teşkil etmesi kapsamında büyük bir siyasî öneme sahiptir[116].
- Hazar enerji havzasının doğu bölümünü, Özbekistan teşkil etmektedir. Bu kapsamda Özbekistan petrolü ve doğal gazı siyasî ve ekonomik özelliğe sahiptir. Özbekistan'da 1,8 milyar metre küp doğal gaz ve 244 milyon varil petrol olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca, Özbekistan, doğal gaz üretiminde, dünyanın onuncu en büyük üreticisi durumundadır[117].

Bu bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan enerji sektörüne yabancı yatırım çekebildikleri ölçüde dünya piyasalarına ulaşma adına yeni kanallar edinebilmişlerdir. Türkiye ise özellikle Azerbaycan'ın ve Azerbaycan'da yatırım yapan başta BP olmak üzere çok uluslu firmaların tercihleriyle enerji projeleri üzerinden önce Kafkasya'ya, akabinde Orta Asya'ya yönelik yeni yaklaşımlar geliştirmek durumunda kalmıştır.

Bölgedeki zengin doğal kaynakların işletilmesini ve batıya naklini bölgesel iş birliği ve refahın artırılması için altın bir fırsat olarak gören Türkiye, söz konusu kaynakların dünya pazarlarına nakli için birden çok hattın kullanımını desteklemekte ve bu yönde siyasî iradesini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, Hazar Havzası'nın doğal zenginliklerinin dünya pazarlarına ulaşmasıyla birlikte Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik insan ve mal trafiğinde meydana gelen artışın gerekli kıldığı Trans-Kafkasya Ulaşım Koridoru'nun hayata geçirilmesi bakımından da Türkiye anahtar ülke durumundadır.

Türkiye'nin çevresini dolaşan petrol ve doğal gaz boru hatlarının hem ekonomik hem jeopolitik etkilerinin olduğunu ve bu noktada Türkiye'nin ulusal çıkarlarına göre pragmatik tercihler yaptığını söylemek mümkündür. Bu noktada, Türkiye BTC (Bakü, Tiflis, Ceyhan) petrol boru hattı ile bölgeye gelerek, enerji koridorlarının çeşitlendirilmesi anlamında bölge ülkeleri ile güçlü ilişkiler kurmaya başlamıştır. Aynı dini ve kültürü paylaşma bu ilişkilerde Rusya'nın muhalefetine rağmen gelişmeye devam etmektedir. Rusya ve Türkiye, Kafkasya petrol ve doğal gazının taşınma hattı konusunda birbirlerine rakiptirler. Bu anlamda, Rusya ve Türkiye, bir çeşit boru hattı mücadelesi sürdürmektedirler. Rusya, Almanya'yı Baltık Denizi'nin altından bağlayacak Kuzey Boru Hattı, Bulgaristan ve Yunanistan'dan geçecek Güney Akım ve Burgaz-Dedeağaç Boru Hattı gibi projeler geliştirirken; Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceylan (BTC), Nabucco ve Türkiye-Yunanistan boru hattını ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Ancak, boru hatlarının yapılması, enerji akımını garanti etmemektedir. Hangi boru hattından ne kadar enerji akacağı konusu, önümüzdeki yılların konjonktürüne bağlıdır.

4.3. Avrasya Jeopolitiği'nin Türkiye'nin Bölgesel Rolüne Etkileri

Türkiye'nin coğrafi konumunun değişmediği halde jeopolitik konumunun SSCB'nin dağılmasından sonra değiştiğini söylemek mümkündür. "Türkiye için de Kafkasya ve Orta Asya'da oynayacağı rol, Soğuk Savaş döneminden sonra azalacağı iddia edilen stratejik öneminin Avrasya coğrafyasında

artması anlamına gelmekteydi. Soğuk Savaş döneminden sonra bölgesel politikaların ve bunun sonucu olarak bölgesel güçlerin rollerinin uluslararası politikada artması da Türkiye'nin dış politikasında yeni bölgesel açılımlara gidilmesine neden oldu."[118] Bu çerçevede Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi'ne öncülük eden Türkiye, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün canlandırılmasında da aktif bir rol oynamıştır. Türkiye, bölgesel güvenlik ve işbirliğinde oynadığı role karşın, uluslararası politikada asıl vurgunun ülkenin Avrupa güvenliğinde oynadığı role yapılmasını istemiş ve Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik girişimlerini de Avrupa ile entegrasyonu açısından Türkiye'yi ön plana çıkaracak bölgesel adımlar olarak değerlendirmiştir.

"ABD öncülüğündeki tek merkezli dünyadan, çok merkezli bir sisteme gidiş sürecinde AB, Rusya ve Çin yeni küresel güç adaylarıyken; Türkiye, İran, Venezüella ve Brezilya gibi ülkeler de küresel becerilerini artıran bölgesel güçler olarak belirmektedirler."[119] Bu yapının oluşmasını ülkelerin askeri becerileri, ekonomik potansiyelleri, demografik koşulları gibi ölçülebilen jeopolitik kriterler kadar, kimlik ve aidiyet gibi ölçülmesi görece zor unsurlar da etkilemektedir. "Aynı süreçte devlet dışı aktörlerin yükselen gücü, küresel ısınma ve çevre felaketleri ile tüm bu faktörler arasındaki etkileşim çok merkezli sisteme gidişin dinamiklerini karmaşıklaştırmaktadır. Bu yapının ve işleyişinin anlaşılır kılınması, enerji göz ardı edildiği müddetçe mümkün değildir. Orta Asya ve Kafkasya ise enerjinin jeopolitik uzamında daha anlaşılır hale gelir."[120]

Tüketiciler batıda Avrupa ve ABD, doğuda Çin, güney ve güneydoğuda Hindistan ile Japonya'dan ABD'ye uzanan bir dizi ülkeyi içerecektir. Transit kavramı ise Orta Asya-Kafkasyalı üreticilerle muhtemel tüketiciler arasındaki enerji ticaretini mümkün kılan tüm ülkeler olarak tanımlanabilir. Nitekim Orta Asya ve Kafkasya'daki üreticiler olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan enerji odaklı bir analizin inceleme alanındaki hareket noktasıyken, bu ülkelerdeki üretimin sağlanmasından tüketicilere ulaştırılmasına kadarki süreçlerden doğrudan

etkilenen, ya da bu süreçleri etkileme becerisine sahip devlet ve devlet dışı aktörler, ilgi alanının sınırlarını belirlemektedir. Böylece Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye enerjinin Orta Asya ve Kafkasya bağlamında önemli aktörleri olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye'nin oynadığı rol, bölgenin etkin gücü Rusya ile rekabete neden olmuştur. Enerji kaynaklarının kendi toprakları üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmasını isteyen Rusya'nın "Orta Asya ve Kafkasya enerji ticaretinde özel bir yerinin olduğunu vurgulamak gerekir. Rusya'nın Asya hedeflerinden en önemlisi kuzeydoğu Asya'da, Çin'de, Kore'de ve Japonya'da petrol ve doğal gaz pazarını artırarak temel tedarikçi olmaktır."[121] Buradan hareketle "Rusya, Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynaklarını mümkün olduğu ölçüde kendi kontrolünde tutmak zorunluluğundadır. Bununla beraber Rusya'nın tek belirleyici olduğu Sovyet dönemi enerji sistemi Hazar odağında çok aktörlü bir işbirliği-çatışma modeline doğru kaymaktadır."[122]

1991 sonrasında hem üretim hem de taşımacılık hatlarında sadece Rusya ve Rus firmaları değil, çok uluslu yabancı firmalarla boru hattı alternatifleri de ortaya çıkmıştır. Mevcut durumda Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Rusya'ya büyük ölçüde bağımlıdırlar. Bununla beraber Rusya'nın da aynı ölçüde Kazak, Özbek ve Türkmen gazına muhtaç olduğunu söylemek mümkündür.

Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz ticaretinde kendisinden bağımsızlaşması ve Gürcistan üzerinden Avrupa'ya uzanan Kafkas koridorunun oluşması, bölgesel siyasetin dinamiklerini yeniden tanımlamıştır. Rusya Kafkas koridorunun kendi arzuladığı dinamiklerle yeniden tanımlanmasını istemektedir. Gürcistan'ın Güney Osetya müdahalesinin ardından, Rus birliklerinin Ağustos 2008'de Gürcistan'a girmelerinin sadece bölgesel hamilik iddiasını değil, aynı zamanda Kafkas enerji hattının gelecekte oynayabileceği rolün kısıtlanması hedefini de işaret etmektedir. Güney Kafkasya'daki bölgesel sorunlar, istikrarın ve ticaretin

gelişmesini engellediği ölçüde, Orta Asya'nın Türkiye üzerinden Avrupa ile bütünleşmesi zorlaşmaktadır.

ABD ve Türkiye'nin siyasi desteğinde 2006'da faaliyete geçen BTC petrol boru hattıyla, BTE doğal gaz boru hattının çalışmasına izin vermesi, "Türkiye'nin bu bölgeye yönelik daha tutarlı bir enerji politikası izlemesine yol açmıştır."[123] Bu süreçte Türkiye'nin doğu-batı kadar kuzey-güney arasında da doğal bir enerji koridoru olma özelliği taşıması etkili olmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki sosyo-kültürel yakınlık, yabancı firma yatırımlarını takiben somut projelere dönmüş; bu projelerin tamamlanmasıyla Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik tutarlı bir enerji siyaseti ortaya çıkmıştır. Bu süreci 3 dönemde ele almak mümkündür:"[124]

1) Hazar Kaynaklı Doğu-Batı Koridoru (1994-2005)

Kafkasya geçişli doğu-batı koridoru ya da yeni ipek yolu olarak da tabir edilebilecek bu yaklaşım Hazar Havzası'nın Kafkasya üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya bağlanması projesi üzerine inşa edilmiştir. Bu yaklaşım Hazar petrol ve doğal gazını bir bütün olarak ele almaktaydı. Buna göre Azeri petrol ve gazını Türkiye'ye taşıyan boru hatlarına bağlanmak üzere Kazakistan ve Türkmenistan'dan başlayıp Hazar'ı kat eden trans-Hazar petrol ve doğal gaz hatları yapılacaktı. Böylelikle en ideal halinde bu üç ülke Rusya dışında alternatif kanallara ulaşmış olacaktı. ABD tarafından da desteklenen bu yaklaşım Hazar'ın statü sorununun çözülemeyişinden hareketle trans-Hazar hatlarını yapmanın zorluğu, boru hatlarından geçecek miktar ve transit bedellerle ilgili Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki anlaşmazlıklar ve nihayetinde Kazakistan'da yatırım yapmış firmaların Rusya'nın mevcut iletim hatlarını kullanma kararıyla tam anlamıyla başarılı olamamıştır.

2) Hazar ve Orta Doğu Kaynaklı Doğu-Batı Koridoru (2005-2009)

Mavi Akım'ın 2005'te devreye girmesi, Rusya'nın 2008'den itibaren Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a piyasa şartlarına uygun daha iyi

koşullarda alım sözleşmeleri yapması ve bu ülkelerin başta Çin olmak üzere Asya pazarlarına ulaşma imkânlarının artması Orta Asya'nın Avrupa pazarından uzaklaşmasını beraberinde taşımıştır. Türkiye özellikle Türkmen gazının önemini bildiğinden yeni bir yaklaşımla geniş doğu-batı koridoru anlayışına girmiştir. Buna göre Avrupa'ya uzanacak petrol ve doğal gaz boru hatlarını besleyecek arz sadece Azerbaycan'dan ve Orta Asya'dan değil; başta İran, Irak ve Mısır olmak üzere Orta Doğu'dan da karşılanabilecektir. Türkiye'nin bu yaklaşıma girmesindeki önemli etkenler AB Komisyonu'nun Azerbaycan'ın yanı sıra özellikle Irak ve Mısır gazı konusunda ısrarcı olmasıyla, Nabucco Konsorsiyumu'nda yer alan OMV ve Mol gibi firmaların Kuzey Irak'taki Akkas bölgesinde doğal gaz çıkartacak olan konsorsiyumda yer almalarıdır.

3) Çok Yönlü Merkez Yaklaşımı (Doğu-Batı ve Kuzey-Güney) (2009 ve Sonrası)

Türkiye'yi ve Avrupa Birliği'ni başta Nabucco olmak üzere Türkiye'den geçip Avrupa'ya ulaşacak boru hatlarını inşa etmede kararlı gören Rusya'nın; hem Türkiye pazarı, hem de İsrail üzerinden ulaşabileceğini düşündüğü Asya pazarları için girdiği arayışlar, Rusya'dan başlayıp Ceyhan'dan İsrail'e uzanacak Mavi Akım 2 doğal gaz boru hattı projesini de gündeme getirmiştir. Bu hattın tamamlanmasıyla Türkiye Trakya'dan geçen Batı hattı, Mavi Akım 1 ve Mavi Akım 2 olmak üzere 3 ayrı kanal vasıtasıyla Rusya'dan gaz alacaktır. Bunun yanı sıra boğazlardan geçen petrol tankeri miktarının tehditkâr boyutlara ulaşmaması için Samsun-Ceyhan petrol boru hattının yapılması Türkiye ve Rusya arasında kararlaştırılmıştır. Bu boru hattına Kazak petrolünün de girmesi olasıdır. Türkiye'nin çok yönlü koridor yaklaşımı hem arz güvenliğini pekiştirmeyi, hem de Türkiye'nin transit rolünü önce enerji kavşağına sonra da enerji merkezine dönüştürmeyi hedeflemektedir.

Rusya'dan Avrupa'ya giden gazın %80'ini taşıyan Ukrayna hattının, Orta Asya'dan Rusya'ya uzanan Türkmenistan hattının ve nihayetinde Hazar'dan Türkiye'ye ulaşan Kafkasya hattının önemini artırmaktadır.

Rusya Ukrayna’ya olan transit bağımlılığını azaltmak adına Baltık Denizi’ni ortasından ve boydan boya aşarak Almanya’ya ulaşacak Kuzey Akım; Türkiye’den geçerek Avrupa’ya ulaşan Nabucco gibi projelerin pazar alanını daraltma adınaysa, Karadeniz’i geçerek Bulgaristan’a ulaşacak Güney Akım doğal gaz boru hattı projelerini 2014’e kadar tamamlamış olmayı istemektedir.

Bu hattın devreye girmesi ile birlikte Ukrayna hattını devreden çıkaracak ya da önemsizleştirecek olan Rusya’nın şüphesiz jeopolitik olarak bölgede enerji dağıtımı konusunda tekel duruma gelmesine neden olacağını buna karşılık AB açısından ise enerji tedarikinde Rusya’nın inisiyatifine kalacağını söylemek mümkündür. Bu durum Türkiye açısından bakıldığında ise son derece olumlu olarak görülebilir. Türkiye için bu durumda Nabucco hattının etkili olarak kullanımının şüphesiz Rusya’nın enerji tekelini azaltacağını söylemek mümkündür.

Genel olarak, Türkiye’nin bölgeye yönelik politikalarında tarihi, kültürel bağlar ve ABD desteği gibi avantajlarına karşın, “iki önemli dezavantaja sahip olduğu da söylenebilir.”[125] Bunlar sırasıyla:

1) Türkiye’de bölge ile ilgili bilgi eksikliği vardı. Bunun temel nedeni, Sovyetler Birliği döneminde Kafkasya ile olan bağların hemen hemen kopmuş olmasıdır. Bilgi konusundaki açığı bir ölçüde telafi etmek ve daha geniş bir alanda projeler oluşturmak ve uygulamak için Ocak 1992’de, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur.

2) Kafkasya’da bir anda bölgesel istikrarsızlık ve etnik çatışmalar ortaya çıkmıştır ve Türkiye, bölgesel etnik temelli çatışmalar ve krizlere yönelik izlenecek politikalar konusunda yeterli tecrübe ve stratejiden yoksundu. Rusya, bu noktada bölge ülkeleriyle ilgili bilgi birikimi ve Sovyetler Birliği döneminden gelen kadroları iyi tanımasıyla diğer bölgesel güçlere göre avantajlıydı.

Soğuk Savaşla birlikte çift kutuplu dünya düzeninin sona ermesi, Türkiye’nin uzun süredir donup kalmış jeopolitik konumunu zayıflatmıştır. “Türkiye Sovyetler Birliği’ne komşu olmaktan dolayı ABD için taşıdığı

önemi Soğuk Savaş dönemine göre göreceli olarak yitirse de, Hazar'ın Orta Asya ve Karadeniz havzasının dünya güç arenasındaki yerini alması Türkiye'ye yeni bir stratejik önem kazandırmıştır. Türkiye birçok konuda sınır ülkesi konumundadır; Asya ile Avrupa'nın, Müslümanlık ile Hristiyanlığın ve Doğu kültürü ile Batı kültürünün sınırındadır. Ayrıca Türkiye etnik, kültürel ve jeopolitik hesaplaşmalardan kaynaklanan savaşlara beşiklik eden Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu'nun hepsine birden komşu olan tek ülkedir. Üstelik Türkiye bu bölgelerin ortasında bir istikrar ve güven adası görünümündedir ve Türkiye Hazar Bölgesi ile Avrupa arasında doğal bir enerji köprüsü konumundadır."[126]

Sonuç

Soğuk Savaş'ın beklenmedik şekilde son bulmasıyla Avrasya'nın dünya güç merkezleri açısından yeni bir mücadele alanına dönüştüğü ve güç merkezlerinin kendi güçleri ya da kapasiteleri ölçüsünde bölgede kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıkları ve bu amaçla gerek dış politikalarını gerekse dış politika araçlarını bu doğrultuda kullandıkları görülmektedir. Bölgede Sovyetlerin dağılmasından hemen sonra oluşan güç boşluğu zaman içinde hızlı bir şekilde doldurularak bölgede hassas dengeler üzerine kurulu ve Soğuk Savaş dönemine kıyasla daha karmaşık bir güç dengesi oluşturmuştur.

Avrasyalı olmayan hegemonik bir güç olan ve Atlantik bölgesini temsil eden ABD'nin bölgeye özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası şu veya bu şekilde yerleşmesi bölgenin adeta jeopolitik bir satranç tahtası haline dönüşmesine neden olmuştur. Bu maksatla ABD'nin geliştirdiği Genişletilmiş Büyük Ortadoğu projesinin, üç bölge üzerine inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bunlar:

1) Orta Doğu Bölgesi (bu bölgede ABD etkinliği günümüzde "Tam Kontrol" seviyesindedir.)
2) Kafkaslar ve Hazar Havzası (bu bölgede tam anlamıyla ABD etkinliğini söylemek mümkün değil, Dengeye Dayalı Kontrol seviyesindedir)

3) Orta Asya (bu bölgede tam anlamıyla ABD etkinliğini söylemek mümkün değil, Dengeye Dayalı Kontrol seviyesindedir)

Bu noktadan bakıldığında, Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinin ABD için tamamen Avrasya enerji kaynaklarının hâkimiyetine yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Avrasya güç mücadelesinde ortaya çıkan haritanın, enerji kaynakları, boru hattı güzergâhları, ABD enerji güvenlik kuşağı, ittifaklar ve koalisyonlar ile radikal İslâmî terör kuşağının yer aldığı karmaşık bir stratejik yapıda olduğu görülmektedir. Bölgenin sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri güç merkezleri için asıl ulaşılması gereken hedef haline gelirken bölgenin jeostratejik yapısını bütünüyle değiştirmiştir.

Bununla beraber, ABD, Irak'ın işgali ile başlayan 2003 yılı sürecinde, bütün kıtada amaçlarını gerçekleştirmekte zorlanmakta ve güçlü engeller ile karşılaşmaktadır. Çünkü Avrasya kıtasının güçlü ve enerji kaynaklarına sınırsız ve dış kontrol olmadan sahip olmak isteyen ülkeler ve bu ülkelerin yaptıkları ittifaklar ile ortaya çıkan geleceğin güç kutupları, ABD'ye karşı önemli seviyede engel oluşturmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nin 2004 ve 2007 genişleme sürecine bağlı olarak, Hazar enerji kaynaklarına Karadeniz'e çıkış sağlayarak komşu olması, Rusya Federasyonu ve Çin'in, Şanghay İşbirliği Örgütü vasıtası ile petrol ve doğal gaz hatlarında, ABD'nin çıkarlarına ters düşecek projeleri uygulama alanına koymaları ve İran, Hindistan ve Pakistan ile ittifak düzeyinde yakın ilişkiler geliştirmeye başlamaları, Yeni Büyük Oyun'da, her ülkenin ayrı ayrı stratejik haritalara sahip olmalarına sebep olmuştur.

Dünyanın bütün güç merkezlerini, mücadele içine sokan ve bu merkezlerin bütün ekonomik, siyasî ve askerî imkânlarını ortaya koymalarını sağlayan özellik, büyük enerji kaynaklarının varlığıdır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile, bu kaynakların yeni sahiplerinin çıkması, zengin enerji kaynaklarına sahip yeni fakat demokrasi ve ekonomik bakımdan zayıf devletlerin, hem dünyaya entegre olmak istemeleri hem de topraklarında bulunan bu kaynakları çıkararak dünyaya ulaştırma imkân ve

kabiliyetinden yoksun olmaları nedeniyle, güç merkezlerinin ilgilerini çekmeleri, acımasız bir oyunun yeniden başlamasına sebep olmuştur.

ABD'nin Kafkaslardan, Özbekistan'ın doğusuna kadar olan geniş ve zengin Hazar enerji havzasında tam hâkimiyet kurmaya yönelik hamleleri, Avrasya'nın esas sahipleri tarafından, 2004 yılına kadar karşılık verilmemesi nedeniyle, ABD'ye avantaj sağlar konumlar oluşturmuştur. Fakat 2004 yılından itibaren, Avrasyalı güç merkezleri, ABD'yi durdurucu hamlelere başlamıştır. 2004 yılında Rusya Federasyonu ve Çin'in başı çektiği Şanghay İşbirliği Örgütü İran, Pakistan, Hindistan ve hatta Moğolistan ile genişleyebileceğinin işaretini vermiş ve Astana Zirvesi'nde, Kırgızistan ve Özbekistan'dan ABD'ye ters düşen açıklamalar gelmiştir. Rusya Federasyonu'nun, Hazar enerji kaynaklarını kendi kontrolünde ve kendi şartlarına uygun olarak dağıtmak istemesi ve Rus şirketi olan Gazprom'u Avrasya genel üreticisi ve dağıtıcısı konumuna yükselten politikalar izlemek istemesi, Çin'in büyüyen enerji ihtiyacını, Hazar havzasından karşılayabilmek için Kazakistan ve Türkmenistan ile ortak projeler geliştirme çabasına girmesi; bu iki ülkenin çıkarlarını aynı alanda örtüştürmüştür. Dolayısı ile bu iki ülke, ABD'ye karşı diğer bölge ülkelerini de yanlarına alarak önemli sayılabilecek seviyede bir ittifak oluşturmuş/oluşturmaya başlamış ve ABD'yi, yerleştirmek istediği enerji emniyet kuşağından mahrum etmeyi hedeflemiştir.

Daha önce Rusya Federasyonu ile işbirliğini geliştirmek isteyen Avrupa Birliği, 2004 yılından itibaren, yeni emperyalist projelerini ortaya koymaya başlamıştır. 2004'te Doğu Avrupa genişlemesi ile Rusya Federasyonu'nun Gazprom boru hatlarına yaklaşan Avrupa Birliği'nin büyük ve güçlü ülkeleri (Fransa, Almanya), kısıntısız, limitsiz ve sabit ücretli petrol ve doğal gaz aktarımını içeren "Avrupa Birliği Gaz Şartı"nı Rusya Federasyonu tarafından kabul edilmesi konusunda zorlamaya başlamıştır. Fakat Avrupa Birliği'ne karşı önemli bir koz olan enerji kontrolünü bırakmak istemeyen Rusya Federasyonu, hem, söz konusu şartı kabul etmemiş hem de çeşitli dönemlerde enerji akışında kısıtlamalara ve fiyat

artırımına giderek Avrupa Birliği ülkelerinde, geleceğe dönük endişeler yaratmıştır.

Avrupa Birliği'nin genişleme politikasını çok iyi kullandığını söylemek mümkündür. 2004 genişlemesi sonrasında, 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'yı bünyesine kabul ettiğinde, Karadeniz'e çıkış sağlamıştır. Bu yöndeki genişleme çabalarının hedefinin, Güney Kafkasya'ya el atmak olduğu ve Gürcistan ile Azerbaycan'ın ve hatta Ermenistan'ın, yakın bir zamanda yeni gelişme hedefi olacağı şeklinde değerlendirmelidir. Bu değerlendirmenin bir varsayım olmadığının en büyük kanıtı da, Avrupa Birliği'nde çok sık olarak bahsedilen Nabucco projesidir.

Azerbaycan'dan başlayarak, Gürcistan, Karadeniz, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan geçeceği ortaya konulan Nabucco doğal gaz boru hattı gerçekleştiğinde, Avrupa Birliği'nin, Türkmenistan doğal gazını ve sonraki aşamalarda Hazar petrolünü, kendi kontrolünde belki de kendi topraklarından, limitsiz ve sabit fiyatlandırmayla Avrupa topraklarına taşıyacağı düşünülmektedir. Bu hattın gerçekleşmesi, Avrasya'da süren enerji mücadelesi yapılan bütün güç merkezlerini farklı şekillerde etkileyecektir. ABD için, dünya hâkimiyeti projesinin en önemli unsuru olan enerji hâkimiyeti ve enerji hâkimiyeti avantajı ile Avrupa Birliği'ni kontrol edebilme fırsatı yok olurken, Gazprom ile enerji vanalarını elinde tutan ve bunu en önemli dış politika aracı hâline dönüştüren Putin'in, Avrupa Birliği'ne karşı en önemli kozu ve ekonomik kontrol mekanizması ortadan kalkmış olacaktır. Enerji kaynaklarının büyük bir kısmının Batı'ya dönmesi büyük nüfuslara sahip Çin ve Hindistan için de çok büyük bir sorun teşkil edecek, Türkmenistan'dan Hindistan'a ve buradan Çin'e uzatılacak boru hattı ile Kazakistan-Çin arasına döşenmesi projelendirilen 3000 km. uzunluğundaki pahalı fakat stratejik boru hattının inşasının da bir kıymeti kalmayacaktır. Avrupa Birliği'nin Karadeniz'e çıkışına paralel olarak aynı dönemde Nabucco hattının gündeme gelmesi üzerine enerji mücadelesinin şekli değişmiştir.

Türkiye'nin AB'ye katılması ile AB coğrafyasının hudutları Asya'ya, Orta Doğu'ya doğru uzanacak; Orta Doğu, Kafkasya güneyi ve Doğu Akdeniz AB'nin hudutlarını teşkil edecektir. Türkiye'nin AB üyesi olması halinde AB; Kafkaslarda, Orta Doğu'da, İranlılarla, Araplarla kısaca İslam dünyası ile karşı karşıya gelmiş olacak ve bu bölgedeki bütün sorunlarla ve sorunların Türkiye'ye yansıyan şekilleri ile ilgili politikalar üretmek zorunda kalacaktır. AB aynı zamanda bu bölgenin olanaklarına Türkiye üzerinden ulaşabilecek, sayılan bölgeler üzerindeki etkinliği artacak, siyasi ufku genişleyecektir.

Türkiye üç kıtanın (Asya, Avrupa ve Afrika) teşkil ettiği "Dünya Adası"nın menteşesi durumundadır. Aynı zamanda bu menteşeyi açan ve kapatan bir kilit ve anahtar değerindedir. Bu üç kıtanın iç denizleri olan Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlar. Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'yu birleştirir ve ayırır. Bu coğrafi konum dünyada ve bölgede oluşabilecek her türlü güç yapısına göre büyük bir değer taşır.

Bu coğrafi konum ve beşeri değerlerle oluşan ülke jeopolitik gücü dünya ve bölge güçleri ile birlikte değerlendirildiği ve yorumlandığı zaman Türkiye'nin jeopolitik konumu belirlenmiş olur. Büyük ölçüde coğrafi bütünlüğe sahip olan Anadolu Yarımadası; Balkan Yarımadası, Kafkaslar, İran, Arap Yarımadası ile çevrelenmiştir. Anadolu Yarımadası bu konumu ile bu coğrafyanın kalesi ve Dünya Adasının merkezi görünümündedir. Doğu-Batı ve Güney-Kuzey istikametlerindeki her türlü girişimi bloke eder veya yolunu açar. Türkiye; ABD, Rusya, AB, Çin ve Hindistan gibi güç odaklarının çıkarlarının yol kavşağında, politikalarının güzergâhı üzerindedir. Hatta zaman zaman bu politikaların hedefi veya hareket noktası olabilmektedir.

Avrasya'da ve Türkiye'nin çevresinde oluşan yeni jeopolitik ortam, bölgesel boyutta Türkiye'nin güvenliği bakımından daha elverişsiz koşullar getirdiği gibi özellikle Kafkasya'da ve Orta Asya'da, bir dereceye kadar da Orta Doğu ve Balkanlar'da Türkiye'nin rolünün artmasına ve milli çıkarların geliştirilmesine olanak sağlayan yeni imkânlar ortaya çıkarmıştır.

Türkiye coğrafyası, Avrupa Kıtası ile doğal olarak bağlantılı olması, sıcak denizlere direkt çıkışa sahip olması ve Afrika'ya en kolay geçiş imkânlarını elinde bulundurması nedenleriyle, enerji kaynakları için aktarım merkezi olabilecek en uygun coğrafyadır. Fakat siyasî, askerî, politik ve kültürel imkânları ve avantajları içeren bir yelpazede, Türk dış politikası yeniden düzenlenmeli ve bütün olanaklar, Avrasya enerji kaynakları terminali olabilmek için kullanılmalıdır.

Dipnotlar

[1] Osman Metin Öztürk, **Amerika Çökerken Yeni Kutuplaşma**, Ankara, Fark Yayınları, 2007, s. 7.

[2] Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınevi, 2002, s. 42.

[3] Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri** (Çev: Yelda Türedi), İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2005, s. 127.

[4] Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s. 110.

[5] Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası** (İstanbul: Der Yayınları, 2006), s. 463.

[6] 1989 yılında The National Interest dergisinde yazdığı "Tarihin Sonu mu?" başlıklı makalesinde ortaya koyduğu tarihin sonu tezi ile bir yandan liberal-demokratik değerlerin insanlığın ideolojik evriminin son noktası olduğunu belirtmiş, diğer yandan da ABD'nin Soğuk Savaş galibiyetini ve dünya liderliğini uluslararası kamuoyuna ilan etmiştir.

[7] Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s. 25.

[8] Suat İlhan, "Jeopolitik Gelişmelerin Yönü: Türklerin Yörüngesindeki Dünya'da Yeni Unsurlar", **Yeni Türk Dünyası Özel Sayısı**, Cilt 3, Sayı: 15, s. 1030-1046.

[9] Nejat Eslen, "Çok Kutuplu Düzen", **Cumhuriyet Strateji**, 15 Aralık 2008, s. 3.

[10] Brzezinski, a.g.e., s. 31.

[11] Nejat Eslen, Çok Kutuplu Düzen (2008), http://worldmedya.wordpress.com/2008/12/ (05.11.2010).

[12] Adam Entous, "U.S. Saudi Arms Plan Grows to Record", *Wall Street Journal Gazetesi* (14 Ağustos 2010) http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703960004575427692284277852.html, (08.11.2010).

[13] Mahmut Akpınar, "İran'ın ABD Silah Sanayiine Katkısı", http://www.stratejikboyut.com/haber/iranin-abd-silah-sanayiine-katkisi--44314.html, (08.11.2010).

[14] National Security Strategy of The United States, August 1991, http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm, (05.11.2010).

[15] Çağrı Erhan, "ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 4, s. 82-83.

[16] John Bellamy Foster, The New Geopolitics of Empire, *Monthly Review*, January 2006, Vol. 57, No. 8.

[17] Brzezinski, a.g.e., s. 37-38.

[18] Seval Gökbaş, "Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Güvenlik Algısı", Kamu Diplomasisi Yayınları, http://kamudiplomasisi.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf, (08.11.2010).

[19] The National Security Strategy of the United States of America, September 2002. http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf, (08.11.2010).

[20] Deniz Tansi, "ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı ve Türkiye", **Cumhuriyet Strateji Eki**, (01.11.2005).

[21] Michael Klare, "The New Geopolitics", *Monthly Review*, July-August 2003, Vol. 55, No. 3, s. 51-56.

[22] Sönmezoğlu, a.g.e., s. 708-709.

[23] The Partnership for Peace: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm, (04.11.2010).

[24] The Alliance's New Strategic Concept: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm, (04.11.2010).

[25] Deniz Ülke Arıboğan, **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 323.

[26] Seval Gökbaş, Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Güvenlik Algısı, Kamu Diplomasisi Yayınları, http://kamudiplomasisi.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf, (08.11.2010).

[27] Pascal Venier, "The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geopolitical Culture", **The Geographical Journal**, Vol. 170, No. 4, December 2004, s. 330-336.

[28] Muhittin Demiray ve İsmail Hakkı İşçan, "Uluslararası Sistemde "Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21, Ağustos 2008, s. 142.

[29] Demiray ve İşçan, a.g.m., s. 143.

[30] Demiray ve İşçan, a.g.m., s. 143.

[31] Demiray ve İşçan, a.g.m., s. 144.

[32] Demiray ve İşçan, a.g.m., s. 145.

[33] Demiray ve İşçan, a.g.m., s. 145.

[34] Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar** (Çev: Birtane Karanakcı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, 6. Baskı, Ankara, s. 516-517.

[35] Demiray ve İşçan, a.g.m., s. 157.

[36] Şener Üşümezsoy, "Petrol Şokunun Dünya Ekonomik Sistemine Etkisi", **Stratejik Analiz Dergisi**, Aralık 2002, Cilt: 3, Sayı: 32, s. 72.

[37] Brzezinski, a.g.e., s. 31.

[38] İ. Yaşar Hacısalihoğlu, Avrasya Jeopolitiği Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, http://www.turkpolitika.com/doryasar-hacihoglu-mainmenu-72/535-yahaciho, (11.11.2010).

Bu makale ayrıca 2005 yılı Sosyoloji yıllığının “Doğu-Batı Çatışması” konulu kitabında yer almıştır.

[39] Brzezinski, a.g.e., s. 32.

[40] The National Security Strategy of the United States of America, September 2002. http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf, (8 Kasım 2010).

[41] Bilindiği gibi; Napolyon dönemi Fransasında uygulanan birinci nesil savaş tekniği, insan gücünün kitle hâlinde kullanılması esasına dayanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı döneminde ateş gücü yüksek silahlara dayalı mevzi savaşları görüntüsünde olan ikinci nesil savaşlar, esasen genel imhadan ziyade düşmanı yıpratmaya yönelik pozisyon savaşlarıdır. Üçüncü nesil savaşlarda ise, teknolojik imkânların etkisiyle hava gücünün gelişimi sonucunda sürekli hücumlarla düşmanın topyekûn imhasının hedeflendiği manevra ve taktik savaşları özelliği dikkat çekmektedir.

[42] Ömer Göksel İşyar, “ABD Avrasya’da Rus Çarı I. Petro’nun Güneye Yayılma Stratejilerinden mi Esinleniyor?” **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 2008, Cilt: 3, No: 5, s. 162-163.

[43] Deli Petro’nun Vasiyeti, http://www.tarihimiz.net/v3/Haberler/OsmanliTarihi2/DELI-PETRO-NUN-VASIYETI.html, (12.11.2010).

[44] Ömer Göksel İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 137.

[45] ABD’nin günümüzdeki askeri stratejisi 3 aşamalı bir sürece dayalı olarak açıklanabilir: 1) ikna yoluyla vazgeçirme (dissuasion), 2) inkâr yoluyla caydırma (deterrence by denial), 3) önceden vurma (pre-emption).

[46] Quadrennial Defense Review Report, U.S. Department of Defense, (6 Şubat 2006), http://www.comw.org/qdr/qdr2006.pdf, s. 9-18, (11.11.2010).

[47] İran devleti, Gail adlı Hindistan şirketi ile, Ocak 2005’te 50 milyar $’lık doğal gaz yatırım ve alım projesi anlaşması imzalamıştır. Bunun yanında İran yönetimi Ekim 2004’te Sinopec adlı Çin şirketi, ile 100 milyar $’lık doğal gaz anlaşması akdetmiştir. Ayrıca, İran ile Çin arasında enerji boru hatları üzerinde çalışılmaktadır.

[48] Brzezinski, a.g.e., s. 181.

[49] Işıl Yasa; “Küresel ve Bölgesel Güçlerin Kuzey Kafkasya Bölgesine Yaklaşımları”, http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=137, (11 Kasım 2010).

[50] Elnur Hasan Mikail, ABD’nin Kafkasya Politikası, Politika Dergisi, Temmuz-Ağustos, Sayı: 24, s. 44.

[51] Kamil Ağacan, “ABD’nin Kafkasya Politikası”, Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya, Ed. Okan Yeşilot, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33.

[52] İ. Yaşar Hacısalihoğlu, Avrasya Jeopolitiği Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, http://www.turkpolitika.com/doryasar-hacihoglu-mainmenu-72/535-yahaciho, (11.11.2010).

[53] Haktan Birsel, Avrasya Enerji Kaynaklarında Sınırsız ve Kontrolsüz Hakimiyet, http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=106, (12.11.2010).

[54] Turan Can, Asya’da Küresel Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi, http://www.2023.gen.tr/ocak2009/11.htm, (12.11.2010).

[55] Turan Can, a.g.m.

[56] Yeni Jeopolitik Ortam, http://www.genbilim.com/content/view/2777/84, (12.11.2010).

[57] Yelda Demirağ, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası", **2023 Dergisi**, http://www.2023.gen.tr/agustos2008/4.htm, (12.11.2010).

[58] Demirağ, a.g.m.

[59] Demirağ, a.g.m.

[60] Demirağ, a.g.m.

[61] Amin Saikal, "Russian Policy toward Central Asia and the Middle East", (Ed: Peter Shearman), **Russian Foreign Policy Since 1990**, (Boulder, Westview Press, 1995), p. 268.

[62] Celalettin Yavuz, Avrasya'da Enerji Eksenli Bitmeyen Büyük Oyun, **Enerji 2023 Derneği Yayınları**, http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=104, (12.11.2010).

[63] Faruk Akkan, "Yeni Süper Enerjik Güç", **Aksiyon Dergisi**, Sayı: 588, (13.03.2006).

[64] Celalettin Yavuz, a.g.m.

[65] Celalettin Yavuz, a.g.m.

[66] Yakın Çevre: Rusya Federasyonu dış politikasında eski SSCB cumhuriyetlerini ifade etmek için kullanılan ve Rusya Federasyonu için tarihi, güvenlik ve ekonomik açıdan ayrıcalıklı ve önemli olmaları nedeniyle, bu cumhuriyetleri diğer devletlerden ayıran önemli bir kavramdır. Bir bakıma İngiltere ve Fransa'nın eski sömürgelerine uyguladıklarına benzer bir özellik taşımaktadır.

[67] Mikhail Tsypkin, "What's New In Russia's New Military Doctrine?", RadioLiberty, (27.02.2010), http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/russia/2010/russia-100227-rferl01.htm, (13.11.2010).

[68] Burak Çınar, "Yeni Rus Askeri Doktrini'nin Yansımaları", (04.03.2010), http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3686&kat=33, (13.11.2010).

[69] Burak Çınar, a.g.m.

[70] Erdal Şafak, "Avrasya", **Sabah Gazetesi**, (24.12.2010, http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2009/12/24/avrasya, (12.11.2010).

[71] The Report on the Green Paper on Energy, European Commission Report 2005, http://www.jet.efda.org/wp-content/uploads/2005-green-paper-report-en.pdf, (13.11.2010).

[72] Sadık Rıdvan Karluk, "Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri İle Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi", www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/.../AB_VE_ORTA_ASYA.doc, (13.11.2010).

[73] Kazakistan-Çin Doğal Gaz Boru İnşaatı Başladı, **Referans Gazetesi**, (09.07.2008), http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=101258&KTG_KOD=6, (13.11.2010).

[74] Emre Baysoy, "Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politiği ve Küreselleşmenin Jeopolitiği", **Stratejik Araştırmalar Enstitüsü**, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Aralık 2009, Yıl: 5, Sayı: 10, s. 70-71.

[75] AB ve Orta Asya: Yeni Bir Ortaklık Stratejisi, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü, (31.05.2007), www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/.../AB_VE_ORTA_ASYA.doc, (13.11.2010).

[76] A.g.e.

[77] Erdal Şafak, "Avrasya", **Sabah Gazetesi**, (24.12.2010), http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2009/12/24/avrasya, (12.11.2010).

[78] Çin Halk Cumhuriyeti ve Değişen Dünya Dengeleri, Stratejik Yaklaşım, http://stratejikyaklasim.blogcu.com/cin-halk-cumhuriyeti-ve-degisen-dunya-dengeleri/6174247, (12.11.2010).

[79] Fan He & Donghai Qin, "China's Energy Strategy in the Twenty-First Century", **China & World Economy**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2006, s. 93.

[80] Pak K. Lee, "China's Quest for Oil Security: Oil (Wars) in the Pipeline?", **The Pacific Review**, Cilt: 18, Sayı: 2, Haziran 2005, s. 268.

[81] Mary E. Gallagher, "China in 2004: Stability Above All", **Asian Survey**, Vol: 45, No: 1, Ocak/ Şubat 2005, s. 31.

[82] Nilas Swanström, "China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations?", **Journal of Contemporary China**, Volume: 14, Number: 45, pp. 569-584.

[83] J. Peter Pham, "Beijing's Great Game: Understanding Chinese Strategy in Central Eurasia", **American Foreign Policy Interests**, Volume: 28, Issue: 1, pp. 53-67.

[84] Hsiu-Ling Wu & Chien-Hsun Chen, "The Prospects for Regional Economic Integration Between China and the Five Central Asian Countries", **Europe-Asia Studies**, Cilt: 56, Sayı: 7, Kasım 2004, pp. 1059-1080.

[85] Lee, a.g.m., s. 279.

[86] Pham, a.g.m., s. 59.

[87] Levent Yücel, *Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin ABD ve Rusya Federasyonu ile Mücadelesi*, s. 49, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[88] Selçuk Çolakoğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 2006, Cilt: 1, No: 2, s. 54.

[89] Sinan Oğan, Yükselen Değer Çin'e Karşı Yeni İttifaklar mı Kurulacak? *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi*, (18.10.2010), http://www.turksam.org/tr/a2211.html, (15.11.2010).

[90] Selçuk Çolakoğlu, "Çin'in Orta Asya Politikası (1991-2007)" (Ed: M. Turgut Demirtepe), **Orta Asya ve Kafkasya Güç Mücadelesi**, USAK Yayınları: 16, Ankara, 2008, s. 173.

[91] Emine Akçadağ, Yükselen Güç Hindistan, (13.11.2009), *Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi*, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=506, (16.11.2010).

[92] Fırat Purtaş, "Avrasya'daki Yeni Büyük Oyun Bağlamında Hindistan'ın Orta Asya Politikası", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 2006, Cilt: 1 No: 2, s. 58-59.

[93] Fırat Purtaş, a.g.m., s. 65.

[94] C. Raja Mohan, "India and the Balance of Power", **Foreign Affairs**, Cilt: 85, Sayı: 4, 2006, pp. 17-32.

[95] Gültekin Sümer, "Stratejik İşbirliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", **Ege Akademik Bakış**, 2010, Cilt: 1, Sayı: 10, pp. 671- 698.

[96] Condoleezza Rice, "Campaign 2000: Promoting the National Interest", **Foreign Affairs**, January/February 2000, http://www.cfr.org/publication/10456/campaign_2000.html, (16.11.2010).

[97] Mohan, a.g.m.

[98] Akçadağ, a.g.m.

[99] Akçadağ, a.g.m.

[100] Purtaş, a.g.m., s. 79.

[101] Fırat Purtaş, s. 57.

[102] Rollie Lal, "Central Asia and its Asian Neighbors: Security and Commerce at the Crossroads", **RAND Corporation**, 2006, s. 29, http://www.rand.org/pubs/monographs/2006/RAND_MG440.pdf, (16.11.2010)

[103] Richard A. Boucher, "The U.S.-India Friendship: Where We Were and Where We're Going", Remarks for South and Central Asian Affairs at The Confederation of Indian Industry (CII), New Delhi, India, 7 April 2006, http://www.scoop.co.nz/stories/WO0604/S00161.htm, (16.11.2010).

[104] Ramazan Özey, "Türkiye'nin Coğrafyası ve Jeopolitiği Neden Önemlidir?" *Stradigma Dergisi*, Ekim 2003, Sayı: 9, http://www.stradigma.com/turkce/ekim2003/makale_03.html, (16.11.2010).

[105] Türkiye Jeopolitik, Jeostratejik ve Ekostratejik Önemi (2008), http://www.genbilim.com/content/view/4137/86, (16.11.2010).

[106] Türkiye'nin Savunma Politikası ve Stratejisi (2007), http://www.msb.gov.tr/birimler/MALIYE/doc/2007_faaliyet_rp/S_9_2_AmacveHedefler.pdf, (16.11.2010).

[107] Türkiye Jeopolitik, Jeostratejik ve Ekostratejik Önemi, (2008), http://www.genbilim.com/content/view/4137/86, (16.11.2010).

[108] Fuat Keyman, "Türk Dış Politikasında Eksen Tartışmaları: Küresel Kargaşa Çağında Realist Proaktivizm", **Seta Analiz**, Sayı: 15, Ocak 2010, s. 5.

[109] Erel Tellal, "Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005, pp. 49-70.

[110] Mert Bilgin, "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye Arasındaki Açmazlar ve Stratejik Açılımlar, Stratejik Öngörü Dergisi, *Stratejik Öngörü Dergisi*, 3 Eylül 2009, http://www.stratejikongoru.org/pdf/yeniasyaninenerjiparadigmasi.pdf, (16.11.2010).

[111] Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 326.

[112] Haktan Birsel, Avrasya Enerji Kaynaklarında Sınırsız ve Kontrolsüz Hakimiyet, *Enerji 2023 Derneği*, http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=106, (12.11.2010).

[113] Mithat Çelikpala, "Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı", **Cumhuriyet Strateji**, Sayı: 134, s. 12.

[114] Haktan Birsel, **Gizli Çember ve Özbekistan**, IQ Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, s. 80.

[115] Birsel, **a.g.e.**, s. 78.

[116] Birsel, **a.g.e.**, s. 78.

[117] Birsel, **a.g.e.**, s. 78.

[118] Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", Orta Asya ve Kafkasya Güç Mücadelesi, Ankara 2006, **USAK Yayınları**, Ankara, Cilt: 1, No: 1, pp. 19-35.

[119] D. Ülke Arıboğan and Mert Bilgin, "New Energy Order Politics (*Neopolitics*): From Geopolitics to *Energeopolitics*," **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 20, 2009, pp. 109-132.

[120] Mert Bilgin, "Enerjinin Yeni Jeopolitiğinde Petrol, Doğal Gaz, Yenilenebilir ve Nükleer Kaynaklar-Türkiye'nin Durumu ve Gelecek Alternatifleri," **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 20, 2009, pp. 57-88.

[121] Bilgin, a.g.m.

[122] Bilgin, a.g.m.

[123] Cenk Pala, "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası," **Türkiye'nin Avrasya Macerası**, (Ed: Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 143-176.

[124] Bilgin, a.g.m.

[125] Kasım, a.g.m., s. 25.

[126] Gökhan Bayraktar, "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 2007, Sayı: 11, s. 92.

Kaynakça

Davutoğlu, A. (2001), **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul.

Davutoğlu, A. (2002), **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, İstanbul.

Ağacan, K. (2005), "ABD'nin Kafkasya Politikası", **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya** (Ed: Okan Y.), Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Amanov, Ş. (2007), **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul.

Arıboğan, D. Ü. (2007), **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Brezezinski, Z. (2005), **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri** (Çev: Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Çolakoğlu, S. (2008), "Çin'in Orta Asya Politikası (1991-2007)", **Orta Asya ve Kafkasya Güç Mücadelesi** (Ed: M. T. Demirtepe), USAK Yayınları, Ankara.

Birsel, H. (2005), **Gizli Çember ve Özbekistan**, IQ Yayınları, İstanbul.

İşyar, Ö. G. (2004), "**Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**", Alfa Yayınları, İstanbul.

Kennedy, P. (1996), **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar** (Çev: Birtane Karanakcı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Öztürk, O. M. (2007), **Amerika Çökerken Yeni Kutuplaşma**, Fark Yayınları, Ankara.

Pala, C. (2007), "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası", **Türkiye'nin Avrasya Macerası** (Ed: Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Saikal, A. (1995), "Russian Policy toward Central Asia and the Middle East" (Ed: Peter S.), **Russian Foreign Policy Since 1990**, Boulder, Westview Press.

Sönmezoğlu, F. (2002), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınevi, İstanbul.

Makaleler

Akkan, F. (2006), "Yeni Süper Enerjik Güç", **Aksiyon Dergisi**, Sayı: 588 (13.03.2006).

Arıboğan D. Ü. and Bilgin M. (2009), "New Energy Order Politics (Neopolitics): From Geopolitics to Energeopolitics", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt. 5, Sayı 20, pp. 109-132.

Bayraktar, G. (2007), "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 11, pp. 83-93.

Baysoy, E. (2009), "Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politiği ve Küreselleşmenin Jeopolitiği", **Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 10, pp. 59-82.

Bilgin, M. (2009), "Enerjinin Yeni Jeopolitiğinde Petrol, Doğal Gaz, Yenilenebilir ve Nükleer Kaynaklar - Türkiye'nin Durumu ve Gelecek Alternatifleri", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 20, pp. 57-88.

Bilgin, M. (2009), "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye Arasındaki Açmazlar ve Stratejik Açılımlar", **Stratejik Öngörü Dergisi**, (3 Eylül 2009).

Çelikpala, M. (2007), "Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı", **Cumhuriyet Strateji**, Sayı: 134.

Çolakoğlu, S. (2006), "Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, No: 2, s. 54.

Demiray, M. ve İşçan İ. H. (2008), "Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21.

Erhan, Ç. (2001), “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 4, pp. 77-93.

Eslen, N. (2008), “Çok Kutuplu Düzen”, **Cumhuriyet Strateji**, (15.12.2008).

Fan H. & Donghai Q. (2006), “China’s Energy Strategy in the Twenty-First Century”, **China & World Economy**, Cilt: 14, Sayı: 2.

Foster, J. B. (2006), “The New Geopolitics of Empire”, *Monthly Review*, Vol. 57, No. 8, http://www.monthlyreview.org/0106jbf.htm (08.11.2010).

Gallagher, M.E. (2005), “China in 2004: Stability Above All”, **Asian Survey**, Vol: 45, No: 1.

İlhan, S. (1997), “Jeopolitik Gelişmelerin Yönü, Türklerin Yörüngesindeki Dünya’da Yeni Unsurlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 15, pp. 1030-1046.

İşyar, Ö. G. (2008), “ABD Avrasya’da Rus Çarı I. Petro’nun Güneye Yayılma Stratejilerinden Mi Esinleniyor?”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, No: 5, s. 158-171.

Kasım, K. (2006), “11 Eylül Sürecinde Kafkasya’da Güvenlik Politikaları, Orta Asya ve Kafkasya Güç Mücadelesi”, **USAK Yayınları**, Ankara, Cilt: 1, No: 1, pp. 19-35.

Keyman, F. (2010), “Türk Dış Politikasında Eksen Tartışmaları: Küresel Kargaşa Çağında Realist Proaktivizm”, **Seta Analiz**, Sayı: 15.

Klare, M. (2003), “The New Geopolitics,” *Monthly Review*, Vol: 55, No: 3 (July-August 2003), pp. 51-56.

Lee P. K. (2005), “China’s Quest for Oil Security: Oil Wars in the Pipeline?”, **The Pacific Review**, Cilt: 18, Sayı: 2.

Mikail, E. H. (2010), “ABD’nin Kafkasya Politikası”, **Politika Dergisi**, Sayı: 24.

Mohan, C. R. (2006), “India and the Balance of Power”, **Foreign Affairs**, Volume: 85, Issue: 4, pp. 17-32.

Purtaş, F. (2006), “Avrasya’daki Yeni Büyük Oyun Bağlamında Hindistan’ın Orta Asya Politikası”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, No: 2, pp. 56-77.

Sümer, G. (2010), “Stratejik İşbirliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 10, pp. 671- 698.

Swanström, N. (2005), “China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations?”, **Journal of Contemporary China**, Volume: 14, Number 45, pp. 569-584.

Tansi, D. (2005), “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı ve Türkiye”, **Cumhuriyet Strateji**, (01.11.2005).

Tellal, E. (2005), “Türk Dış Politikası’nda Avrasya Seçeneği”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 5, pp. 49-70.

Üşümezsoy, Ş. (2002), “Petrol Şokunun Dünya Ekonomik Sistemine Etkisi”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 32.

Venier, P. (2004), “The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geopolitical Culture, **The Geographical Journal**, Vol. 170, No. 4, s. 330-336.

Yücel, L. (2008), *Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin ABD ve Rusya Federasyonu ile Mücadelesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wu H.L. & Chien H. C. (2004), “The Prospects for Regional Economic Integration Between China and the Five Central Asian Countries”, **Europe-Asia Studies**, Volume: 56, No: 7, pp. 1059-1080.

İnternet Kaynakları

AB ve Orta Asya: Yeni Bir Ortaklık Stratejisi, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/.../AB_VE_ORTA_ASYA.doc (13.11.2010).

Adam Entous, U.S. Saudi Arms Plan Grows to Record, http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703960004575427692284277852.html (08.11.2010).

Çınar, B. (2010), Yeni Rus Askeri Doktrini’nin Yansımaları (04.032010), http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3686&kat=33 (13.11.2010).

Yavuz, C. (2010), Avrasya’da Enerji Eksenli Bitmeyen Büyük Oyun, *Enerji 2023 Derneği Yayınları*, http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=104 (14.11.2010).

Rice, Condoleezza (2000), Campaign 2000: Promoting the National Interest, January/February 2000, Foreign Affairs http://www.cfr.org/publication/10456/campaign_2000.html (13.11.2010).

Deli Petro’nun Vasiyeti, http://www.tarihimiz.net/v3/Haberler/OsmanliTarihi2/DELI-PETRO-NUN-VASIYETI.html (12.11.2010).

Akçadağ, E. (2009), Yükselen Güç Hindistan, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi* (13.11.2009), http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=506 (16.11.2010).

Birsel, H. (2008), Avrasya Enerji Kaynaklarında Sınırsız ve Kontrolsüz Hakimiyet, *Enerji 2023 Derneği Yayınları*, http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=106 (16.11.2010).

Yasa, I., "Küresel ve Bölgesel Güçlerin Kuzey Kafkasya Bölgesine Yaklaşımları", http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=137 (11.11.2010).

Hacısalihoğlu, İ. Y. (2005), Avrasya Jeopolitiği Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, http://www.turkpolitika.com/doryasar-hacihoglu-mainmenu-72/535-yahaciho (11.11.2010).

Kazakistan-Çin Doğal Gaz Boru İnşaatı Başladı, Referans Gazetesi, (09.07.2008), http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=101258&KTG_KOD=6 (13.11.2010).

Akpınar, M. (2010), İran'ın ABD Silah Sanayiine Katkısı, http://www.stratejikboyut.com/haber/iranin-abd-silah-sanayiine-katkisi--44314.html (08.11.2010).

Bilgin, M. (2009), Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye Arasındaki Açmazlar ve Stratejik Açılımlar, *Stratejik Öngörü Dergisi*, http://www.stratejikongoru.org/pdf/yeniasyaninenerjiparadigmasi.pdf (16.11.2010).

Milli Savunma Bakanlığı, http://www.msb.gov.tr/birimler/MALIYE/doc/2007_faaliyet_rp/S_9_2_AmacveHedefler.pdf (16.11.2010).

National Security Strategy of The United States, August 1991, http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm (05.11.2010).

Özey R. (2003), "Türkiye'nin Coğrafyası ve Jeopolitiği Neden Önemlidir?" *Stradigma Dergisi*, Sayı: 9 http://www.stradigma.com/turkce/ekim2003/makale_03.html (16.11.2010).

Boucher, R. A. (2006), The U.S.-India Friendship: Where We Were and Where We're Going", Remarks for South and Central Asian Affairs at the Confederation of Indian Industry (CII), New Delhi, India, 7 http://www.scoop.co.nz/stories/WO0604/S00161.htm (16.11.2010).

Lal, R. (2006), Central Asia And its Asian Neighbors: Security and Commerce at the Crossroads, **RAND Corporation**, http://www.rand.org/pubs/monographs/2006/RAND_MG440.pdf (16.11.2010).

Karluk, R. (2006), Dünyada Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri İle Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/.../AB_VE_ORTA_ASYA.doc (13.11.2010).

Gökbaş, S., Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Güvenlik Algısı, *Kamu Diplomasisi Yayınları*, http://kamudiplomasisi.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf (08.11.2010).

Oğan, S. (2008), Yükselen Değer Çin'e Karşı Yeni İttifaklar mı Kurulacak? *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi*, (18.10.2008) http://www.turksam.org/tr/a2211.html (15.11.2010).

Soğuk Savaş Sonrası ve Jeopolitik Boşluk Alanları, http://www.yorumkat.com/genelkultur/461700-soguk-savas-sonrasi-ve-jeopolitik-bosluk-alanlari.html?langid=3 (08.11.2010).

Stratejik Yaklaşım, Çin Halk Cumhuriyeti ve Değişen Dünya Dengeleri, http://stratejikyaklasim.blogcu.com/cin-halk-cumhuriyeti-ve-degisen-dunya-dengeleri/6174247 (12.11.2010).

The Alliance's New Strategic Concept, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm, (04.11.2010).

The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf (08.11.2010).

The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf (08.11.2010).

Tsypkin, M., "What's New In Russia's New Military Doctrine?", RadioLiberty, (27.02.2010), http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/russia/2010/russia-100227-rferl01.htm, (13.11.2010).

The Partnership for Peace, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm (04.11.2010).

The Report on the Green Paper on Energy, European Commission Report 2005, http://www.jet.efda.org/wp-content/uploads/2005-green-paper-report-en.pdf (13.11.2010).

Can, T. (2009), Asya'da Küresel Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi, http://www.2023.gen.tr/ocak2009/11.htm (13.11.2010).

Türkiye Jeopolitik Jeostratejik ve Ekostratejik Önemi, http://www.genbilim.com/content/view/4137/86/ (13.11.2010).

Demirağ, Y. (2008), Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası, *2023 Dergisi*, http://www.2023.gen.tr/agustos2008/4.htm (13.11.2010).

Yeni Jeopolitik Ortam, http://www.genbilim.com/content/view/2777/84/ (13.11.2010).

ORTA DOĞU'NUN STRATEJİK VE ENTELEKTÜEL GÜCÜ TÜRKİYE

M. OKTAY ALNIAK[1]

1 Prof.Dr.,Yüksek Mühendis, Bahçeşehir Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi

AYBİKE BOLCAN[2], PELİN BOLAT[3]

2 Bahçeşehir Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi
3 İstanbul Teknik Üniversitesi Araştırma Görevlisi, Şanghay Denizcilik Üniversitesi Doktora Adayı

Orta Doğu'nun yükselen gücü Türkiye'dir. Sanki tarihi yörüngesinde işlevine devam etmektedir. Odağa yaklaştıkça yıldızı parlamakta, odaktan uzaklaştıkça ışık şiddeti azalıyor görülmektedir. Türkiye'nin entelektüel potansiyeli her geçen gün gelişmekte, bu potansiyeli meydana getiren faktörlerin etkileşimi ne kadar çok artarsa adeta enerji üretim miktarı da o denli artmaktadır. Türkiye bir heyecanlar ülkesi olma yolundadır. Türkiye, eğitimli ve sağlıklı beyinlerin yetiştirildiği ve bu insan faktörünün yarattığı bir potansiyel enerjiye sahiptir. Türkiye'nin parası, kültürü, iş potansiyeli ve geleceği yönetme öngörüsü bilinçli ve önemli bir şekilde artmaktadır. Türkiye'nin yaydığı ışığın şiddeti kimseleri rahatsız etmemelidir. Bu ışık bölgenin aydınlatılması için gereklidir. Bölgenin aktörleri bu konuda olumlu bir farkındalık içindedirler.

1. Giriş

Endüstri Devrimi'nin başlamasıyla birlikte, devletlerin ulusal ve uluslararası politikalarının şekillenmesinde enerji kaynaklarına sahip olabilme isteği önemli bir rol oynamıştır. Hızla gelişen teknoloji ve artan dünya nüfusu enerji kaynaklarına özellikle de fosil kaynaklara olan talebi daha da artırmıştır. Bu talebin her geçen gün artması fakat bununla birlikte fosil kaynakların dünya üzerindeki oransız dağılımı küresel kararlılığın düşmesine sebep olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da sosyo-ekonomik krizler ortaya çıkmaktadır (Dinçer, Midilli, 2006). Bu noktadan yaklaştığımızda da Orta Doğu belki en fazla karışıklık yaşayan bölgedir. Bu

karışıklıklar Sudan'daki yerel savaşlar, Irak ve Afganistan'daki ülkesel savaşlar ve Filistin-İsrail çatışmaları olarak kendini göstermiştir. Bölgedeki bu durum sadece bu bölgenin ülkelerini değil, aynı zamanda bu ülkelerle ilişkileri olan Türkiye gibi ülkeleri de etkilemektedir.

Türkiye Cumhuriyetinin toprakları çok stratejik bir noktada yer alır. Bir yandan Balkanlara, bir yandan Kafkaslara, bir yandan da Orta Doğu'ya ulaşır. Bunun yanı sıra, Türkiye toprakları sanayileşmiş Batı ile enerji kaynakları (Orta Doğu, Hazar) arasında yer alır. Bu konumu, Türkiye'ye kendi boyutlarını aşan bir önem ve avantaj kazandırır. Türkiye, dünyanın bu çok hassas jeo-stratejik bölgesinde önemli komşularla çevrilidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce yedi komşusu bulunurken (Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, Irak ve Kıbrıs üzerinden İngiltere, Suriye üzerinden Fransa, On İki Adalar üzerinden İtalya), savaş sonrasında bu sayı altıya inmiş (Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, Irak, Suriye ve 1960'da Kıbrıs), Soğuk Savaş sonrasında sekize çıkmıştır (Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan nedeniyle Azerbaycan, İran, Irak, Suriye). Hatta deniz üzerinden düşünüldüğünde, bu komşuların sayısı on ikidir (diğerlerine ek olarak Ukrayna, Kıbrıs, Rusya, Romanya).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren bölgesel paktlarla barışı ve işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bağdat Paktı, Balkan Paktı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Türkiye, konjonktürel dalgalanmalara karşı, ait olduğu coğrafyada işbirliğini destekleyerek, ortak çıkarları saptamaya çalışmıştır.

Orta Doğu ve Avrupa arasında köprü olan Türkiye, şu anki komşu ülkelerle sıfır problem stratejisi ile Orta Doğu'da son dönemde kritik bir ülke konumuna gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri askerlerinin Irak'tan çıkması ile birlikte Türkiye yeni kazan-kazan stratejileri geliştirerek Irak ile güçlü etkileşimleri olan bir ülke olarak Orta Doğu'daki yerini daha da sağlamlaştırmalıdır. Bu stratejiler ise Irak'ı yeni bir organizasyon gibi ele alan bir yaklaşımla birlikte stratejik düşünme süreçlerinin sonunda oluşturulmalı ve uygulanmalıdır. Bununla birlikte Orta Doğu'daki

çatışmalar yüzünden yıllarca sefalet içinde yaşamış olan bölge insanlarının refah düzeylerinin düzeltilmesi konusunda da hassas davranılmalıdır. Bundan dolayı Türkiye'nin Orta Doğu üzerinde uygulayacağı en etkin stratejilerden biri hem sosyal yönü olan hem de teknik yönü olan sosyo-ekonomik alanda işbirlikleri ve ortaklıklar kurmak olacaktır. Bu görüşler ışığında bu çalışma oluşturulmuştur.

Çalışmanın amacı Türkiye'nin Orta Doğu'da etkin işbirlikleri ve ortaklıklar kurarak, bölgenin en etkili ülkesi konumuna gelebilecek olabilmesini stratejik düşünme süreçleri ile ele alıp ortaya koymaktır. İlk kısım olan giriş kısmından sonra ikinci kısımda Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve çevre ülkelerle ilişkisi ortaya konulmuştur. Üçüncü kısımda stratejik düşünme süreci açıklanmıştır. Üçüncü kısımda Türkiye'nin Orta Doğu üzerinde nasıl etkili olabileceği, stratejik düşünme sürecini oluşturan aşamalar içerisinde ortaya konulmuştur. Daha sonra öz bir yorum ile çalışma bitirilmiştir.

2. Türkiye Cumhuriyeti

2.1. Çevre ve Komşu Ülkelerle İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti toprakları çok stratejik bir noktada yer alır. Bir yandan Balkanlara, bir yandan Kafkaslara, bir yandan da Orta Doğu'ya ulaşır. Bunun yanı sıra, Türkiye toprakları sanayileşmiş Batı ile enerji kaynakları (Orta Doğu, Hazar) arasında yer alır. Bu konumu, Türkiye'ye kendi boyutlarını aşan bir önem ve avantaj kazandırır.

Türkiye, dünyanın bu çok hassas jeo-stratejik bölgesinde önemli komşularla çevrilidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce yedi komşusu bulunurken (Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, Irak ve Kıbrıs üzerinden İngiltere, Suriye üzerinden Fransa, On İki Adalar üzerinden İtalya), savaş sonrasında bu sayı altıya inmiş (Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, Irak, Suriye ve 1960'da Kıbrıs), Soğuk Savaş sonrasında sekize çıkmıştır (Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan nedeniyle Azerbaycan, İran, Irak, Suriye). Hatta deniz üzerinden düşünüldüğünde, bu

komşuların sayısı on ikidir (diğerlerine ek olarak Ukrayna, Kıbrıs, Rusya, Romanya).

Dünya'da ve bulunduğu bölgede önemli bir ülke olan Türkiye, komşularıyla ekonomik, siyasal ve kültürel yönden köklü ilişkilere sahiptir. Bu ilişkilerin kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanır. Çünkü doğu ve güney komşularının bir kısmıyla asırlardır aynı devletin çatısı altında bulunmanın kazandırdığı bazı ortak kültürel paydalar olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren bölgesel paktlarla barışı ve işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bağdat Paktı, Balkan Paktı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Türkiye, konjonktürel dalgalanmalara karşı, ait olduğu coğrafyalarda işbirliğini destekleyerek, ortak çıkarları saptamaya çalışmıştır.

Balkan Paktı 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında kurulmuştur. 1933'te Almanya'da faşizmin iktidarı ele geçirmesi, İtalya'da ise Akdeniz'de ve Balkanlar'da genişleme çabalarının güçlenmesi, bu bölgesel mekanizmayı zorunluluk haline getirmiştir. Pakt; Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın taraf olduğu siyasal nitelikli bölgesel örgüttür. İlk olarak 14 Eylül 1933 tarihinde Ankara'da Türkiye ile Yunanistan arasında, 17 Ekim 1933 tarihinde Ankara'da Türkiye ile Romanya arasında, 27 Kasım 1933 tarihinde Belgrad'da Türkiye-Yugoslavya arasında antlaşmalar imzalanmıştır. Böylece dört ülke, İtalya ve Almanya tehlikesi karşısında dayanışmanın temel şartlarını sağlamışlardır. Antlaşma öncelikle Balkan ülkelerinin sınırlarının karşılıklı olarak güvenceye alınmasını temin etmiştir. Arnavutluk İtalya'nın etkisinde olduğu için, Bulgaristan ise komşu ülkelerin topraklarında hak iddia ettiği için pakta katılmamıştır. Ancak yine de 31 Temmuz 1938 tarihinde Selanik'te Bulgaristan ile Balkan Antantı arasında bir anlaşma imzalanarak, bu sorun çözülmüştür. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni dengelerin kurulması ile pakt işlevselliğini yitirmiştir.

ABD’nin 1950’lerin başında Sovyetlerle gergin ilişkileri olan Yugoslavya ile Türkiye ve Yunanistan arasında bir pakt yapılması yönündeki çabaları neticesinde 28 Şubat 1953’te Ankara’da üç ülkenin Dışişleri Bakanları tarafından bir “Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre üç devlet ortak çıkarlarıyla ilgili konularda birbirlerine danışacaklar ve üye devletlerin Dışişleri Bakanları yılda en az bir defa toplanacaktır. Dışişleri Bakanları arasında süren toplantılar sonucu yeni ilerlemeler sağlanmış, 9 Ağustos 1954’te üç ülke arasında Bled Andlaşması imzalanmıştır. Balkan Paktı, üye ülkelerin 9 Ağustos 1954’te imzaladıkları Bled Antlaşması’yla yeni bir aşamaya ulaşarak ortak savunma ve işbirliği antlaşmasına dönüşmüştür. Üye ülkeler, dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı karşılıklı yardımda bulunma yükümlülüğü altına girmişlerdir. Uluslararası politikada zamanla ortaya çıkan değişmeler, Yugoslavya ile SSCB arasındaki gerginliğin azalması ve üye ülkeler arasında ideolojik farklılıkların belirginleşmesi sonucunda Balkan Paktı Haziran 1960’ta resmen sona ermiştir.

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Orta Doğu bölgesinde bir bölgesel güvenlik sistemi kurmak istemesi neticesinde Ankara, 24 Şubat 1955’te Bağdat ile “Karşılıklı İşbirliği Antlaşması” imzalamış; bu antlaşma ile “Bağdat Paktı” kurulmuştur. Pakt; üye ülkelerin birbirlerinin işine karışmaması, aralarında meydana gelen anlaşmazlıkları barış yolu ile çözmesi ve Arap Birliği devletleri ile bölgenin güvenliği yönünden ilgili tüm devletlerin katılımına olumlu bakılması ilkelerine dayanmıştır. Buna karşılık Mısır ile Suriye, Irak’ı dışarıda bırakacak şekilde işbirliği yapacaklarını açıklamışlar; buna cevaben İngiltere 5 Nisan 1955’te pakta üye olmuştur. 23 Eylül 1955’te Pakistan pakta katılmıştır. 3 Kasım 1955’te İran da pakta kabul edilmiştir. Bu durum Türkiye-Arap Dünyası ve Türkiye-SSCB ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Irak’ta 14 Temmuz 1958’de ihtilal olması üzerine pakt üyelerinin ve ABD’nin dışişleri bakanları 28-29 Temmuz 1958’de Londra’da paktın merkezinin geçici olarak Ankara’ya taşınmasına karar vermişlerdir. 24 Mart 1959’da Irak, Bağdat Paktı’ndan

çekildiğini resmen açıklamıştır. 18 Ağustos 1959'da da Bağdat Paktı'nın adı "Merkezi Antlaşma Örgütü" yani "CENTO" olarak değiştirilmiştir. CENTO ilk toplantısını, 7-9 Ekim 1959'da Washington'da yapmıştır. Faaliyet sahasında ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği konuları güvenliğin önüne geçmiştir. CENTO 12 Mart 1979'da Pakistan'ın ve İran'ın ayrılması ile dağılmıştır. Türkiye, 13 Mart 1979'da, bu devletlerin CENTO'dan ayrılması kararlarını saygıyla karşıladığını ve bu durumda CENTO'nun bölgedeki işlevini fiilen kaybettiğini, örgütün ilgili anlaşma hükümleri gereğince sona erdirilmesi için gerekli işlemlerin yapılacağını açıklamıştır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikri, öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimi olarak kabul edilir. 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da düzenlenen bir zirve ile hayata geçen ve Karadeniz çevresindeki ülkelerin ekonomik işbirliğini esas olan proje, Karadeniz havzasında "işbirliği ve paylaşımı" teşvik etmeyi öngörmektedir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin ilk kurucu üyeleri Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, eski Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, Bağımsız Devletler Topluluğu olarak Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan kurucu üye sıfatıyla katılmışlardır. Daha sonra Karadeniz'de kıyısı olmayan Yunanistan, Arnavutluk ve Sırbistan da üye olmuşlardır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği, dünyada küreselleşme ve bölgesel düzeyde uluslararası bütünleşme yönünde, siyasal ve ekonomik alanda yeniden yapılanma sürecinin bir ürünü olarak görülebilir. Başlangıçta Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulması amacıyla başlanan çalışmalar sonuçta ekonomik işbirliği çerçevesine oturmuştur.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği, günümüzde, bilim ve teknoloji konusunda işbirliği, bankacılık ve finans, istatistik veri ve ekonomik bilgi değişimi, ulaştırma, ticaret ve endüstriyel işbirliği, iletişim, çevre koruma, turizm alanında işbirliği, tarım ve tarımsal sanayi, yasalara ilişkin bilgi, enerji,

yatırımların teşviki ve korunması, çifte vergilendirmenin önlenmesi, ulaştırma şebekesi gibi sahalarda faaliyet göstermektedir.

Görüldüğü üzere Türkiye, bulunduğu coğrafi konum itibariyle önemli bir kuvvete sahiptir. Çok büyük potansiyel arz eden başta Rusya Federasyonu pazarı olmak üzere, komşu ülkelerin pazarlarına yakın olmamız büyük bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynaklarına yakınlığımız da önemli bir avantajdır. Zengin Orta Doğu ülkeleri pazarları da, bugüne kadar ciddi bir pay alamamış olmamıza rağmen, potansiyeli büyük pazarlardır. Ancak; bu coğrafyanın, son 30 yıldan beri savaşlara sahne olması ve bölge dışı güçlerin etkisi altında bulunması, siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde büyük engel teşkil etmektedir. Sürekli kriz ortamı, ekonomik ilişkilerin ve ticaretin geliştirilmesi için uygun iklimin oluşturulmasını engellediği gibi, mevcut girişimlerin de riskli bir ortamda gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir.

2.2. Türkiye Cumhuriyeti’ne Komşu ve Çevre Ülkelerin İşgücü Piyasalarındaki Gelişmeler

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) dünya işgücü piyasasını analiz ederken ülkeleri bölgelere göre bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Konumuz açısından ele alınan bölgesel gruplar ve bu gruplar dâhilinde incelenen ülkeler şu şekildedir:

Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği: Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Litvanya, Letonya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Polonya, Romanya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, İsrail, Japonya, Yeni Zelanda, San Marino, İzlanda, Monaco, Norveç ve İsviçre.

(AB Harici) Orta ve Güneydoğu Avrupa: Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Türkiye.

Bağımsız Devletler Topluluğu: Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Romanya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan.

Orta Doğu: Bahreyn, İran İslam Cumhuriyeti, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Batı Şeria ve Gazze ve Yemen.

2.2.1. İşgücüne Katılım Oranları

İşgücü piyasasındaki önemli göstergelerden biri işgücüne katılım oranlarıdır. Ülkemizi çevreleyen bölgelerin oranlarına baktığımızda Orta Doğu'nun %51,5'lik ve (AB harici) Orta ve Güneydoğu Avrupa ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nun %59,2'lik oranlarla, dünya genelinde işgücüne katılım oranının (%64,7) gerisinde kaldığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Bölgelere Göre İşgücüne Katılım Oranları (%)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Dünya	65,5	65,3	65,2	65	64,9	64,8	64,8	64,8	64,7	64,7	64,7
Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği	60,8	60,8	60,6	60,4	60,4	60,3	60,5	60,6	60,7	60,9	60,5
Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu	58,8	58,5	58,5	58,6	58,3	58,4	58,7	58,8	59,3	59,4	59,2
Orta Doğu	50,5	50,5	50,6	50,8	50,9	51,1	51,4	51,2	51,2	50,9	51,5

Kaynak: ILO, **Global Employment Trends**, Geneva, 2010, s. 50. * Tahmini

Gelişmekte olan ülkeler, diğer ülkelere göre daha genç bir işgücüne sahiptir ve bu hem kadın hem erkek işgücü için geçerlidir. Gerçekten de işgücünün ortalama yaşıyla gelişmişlik düzeyi arasında doğru bir ilişki vardır. Tablo 2 bu durumu göstermektedir. Gençlerin işgücüne katılım oranı dünya genelinde %51 seviyesindeyken, bu oran (AB harici) Orta ve Güneydoğu Avrupa ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nda %41,6'ya ve Orta Doğu'da da %36,4'a düşmektedir.

Tablo 2: Bölgelere Göre Gençlerin İşgücüne Katılım Oranları (%)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Dünya	54,4	53,8	53,3	52,8	52,3	52	51,8	51,5	51,1	50,8	51
Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği	52,8	53,1	52,5	51,8	50,9	50,6	50,8	51	50,7	50,7	50,3
Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu	43,6	42,4	42,1	41,7	40,8	40,9	41	41	41,5	41,4	41,6
Orta Doğu	36,9	36,9	37	37,1	37,2	37,3	37,5	37	36,5	35,9	36,4

Kaynak: ILO, **Global Employment Trends**, Geneva, 2010, s. 51. * Tahmini

İşgücü piyasasında süregelen bir diğer sorun ise işgücüne katılım ve üretken ve iyi iş fırsatlarına erişim konularında cinsiyetler arasındaki önemli farklılıklardır. Kadınların işgücüne katılım oranı hem dünya genelinde hem de bütün bölgelerde erkek işgücüne katılım oranlarının gerisinde kalmaktadır.

Kadınların işgücüne katılımlarını dinsel ve kültürel normlar etkilemektedir. Özellikle İslam ülkelerinde kadının işgücüne katılımı düşüktür. Tablo 6’da görüldüğü üzere dünya genelinde kadın işgücüne katılım oranı %50 dolaylarındayken, Orta Doğu’da bu oran yarı yarıya azalmakta ve %24,9 olmaktadır. Her ne kadar yıllar boyunca kadınların işgücüne katılımları artmış olsa da, kadın katılım oranı erkek katılım oranının üçte biri dolaylarındadır. Ancak kadınların işgücüne katılım oranlarının yıllar itibariyle artış göstermesi kayda değer bir gelişmedir. Erkek ve kadın işgücüne katılım oranları arasındaki fark ise Orta Doğu’da %50 dolaylarındayken; bu fark diğer bölgelerde ve dünya genelinde %15’ler civarındadır.

Tablo 3: Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranları

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Kadın											
Dünya	51,8	51,6	51,6	51,5	51,4	51,4	51,5	51,6	51,6	51,7	51,6
Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği	51,8	51,9	51,9	51,9	52	52	52,4	52,7	52,8	53,2	52,9
Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu	49,8	49,4	49,7	50,1	49,9	49,7	49,9	50,2	50,5	50,7	50,6
Orta Doğu	22,6	22,8	23,1	23,4	23,7	24,1	24,4	24,6	24,8	24,9	25,4
Erkek											
Dünya	79,2	79	78,8	78,6	78,4	78,2	78,1	78	77,8	77,7	77,7
Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği	70,4	70,3	69,9	69,5	69,2	69	69,1	69,1	69,1	69,2	68,6
Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu	69,1	68,7	68,5	68,1	67,9	68,2	68,6	68,6	69,2	69,3	69
Orta Doğu	75,8	75,7	75,6	75,5	75,5	75,6	75,7	75,4	75,1	74,4	75,3

Kaynak: ILO, **Global Employment Trends**, Geneva, 2010, s. 50. * Tahmini

2.2.2. İşsizlik Oranları

İşgücü piyasası göstergelerinden ikincisi işsizlik oranlarıdır. İşsizlik oranları 2009 yılında yaşanan ekonomik krizden olumsuz etkilenmiştir.

Tablo 4: Bölgelere Göre İşsizlik Oranları (%)

	1999	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Dünya	6,4	6,2	6,4	6,3	6	5,7	5,8	6,6
Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği	7	6,7	7,2	6,9	6,3	5,7	6	8,4
Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu	12,4	10,6	9,7	9,4	9	8,3	8,3	10,3
Orta Doğu	9,3	9,5	9,3	10	9,5	9,3	9,2	9,4

Kaynak: ILO, **Global Employment Trends**, Geneva, 2010, s. 46. * Tahmini

İşsizlik oranlarının, (AB harici) Orta ve Güneydoğu Avrupa ile Bağımsız Devletler Topluluğu ile Orta Doğu’da %10-11 dolaylarında seyrettiği görülmektedir. Dünya genelindeki işsizlik oranının üstünde (%6,9) olan bu orana yönelik olarak Orta Doğu’da bazı Körfez ülkeleri ulusal işçilerin işten çıkartılmasına kısıtlama getiren, kısa vadede işlerini güvence altında

tutmayı sağlayan ancak kendi ülkeleri dışında bulunanları avantajsız konuma sokan yasalar çıkarmışlardır.

İşsizlikten gençler diğer yaş gruplarına göre daha fazla etkilenmektedir. Bu durum (AB harici) Orta ve Güneydoğu Avrupa ile Orta Doğu'da daha belirgindir. Dünya genelinde ve gelişmiş ekonomilerde genç işsizlik oranı %13 ile %18 arasında değişirken bu oran (AB harici) Orta ve Güneydoğu Avrupa ile Orta Doğu'da %20'nin üzerine çıkmaktadır (Tablo 3). Gençler için eğitimden iş hayatına geçiş büyük önem taşımaktadır. Bu bölgelerde genç işsizliğinin yüksek olmasının başlıca nedeni, hiç kuşku yok ki, bu bölgelerde eğitim düzeyinin düşük olmasıdır.

Tablo 5: Bölgelere Göre Genç İşsizlik Oranları (%)

	1999	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Dünya	12,6	12,5	13	13	12,4	11,8	12,1	13,4
Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği	13,9	13,2	14,4	14,1	13	12,2	13,1	17,7
Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu	22,7	19,9	19,6	19,1	18,5	17,5	17,1	21,5
Orta Doğu	20,5	21,1	20,8	22,6	21,6	21,4	21,7	22,3

Kaynak: ILO, **Global Employment Trends**, Geneva, 2010, s. 47. * Tahmini

İşsizlikten en çok etkilenen grupların başında kadınlar gelmektedir. Cinsiyete göre işsizlik oranları incelendiğinde kadın işsizlik oranlarının erkek işsizlik oranlarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Cinsiyete Göre İşsizlik Oranları (%)

	1999	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Kadın								
Dünya	6,8	6,5	6,8	6,7	6,4	6	6,1	7
Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği	7,6	7,3	7,4	7,2	6,6	6	6,1	8,6
Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu	12,8	10,9	9,6	9,2	8,9	8,1	8,1	9,8
Orta Doğu	14,4	14,8	14,2	15,7	14,4	14,4	14,7	15
Erkek								
Dünya	6,2	6	6,2	6,1	5,8	5,5	5,6	6,3
Gelişmiş Ekonomiler ve Avrupa Birliği	6,6	6,3	7	6,6	6	5,5	6	8,2
Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB üyesi olmayan) ve Bağımsız Devletler Topluluğu	12,1	10,3	9,9	9,4	9	8,4	8,3	10,6
Orta Doğu	7,9	8,1	7,9	8,4	8,1	7,7	7,5	7,7

Kaynak: ILO, **Global Employment Trends**, Geneva, 2010, s. 46. * Tahmini

2.3. Türk İşgücü Piyasalarındaki Gelişmeler

Türkiye genelinde işgücüne katılım oranı Temmuz-Ağustos-Eylül dönemi için %49,7 olarak ölçülmüştür. Kent-kır ayrımına baktığımızda kentsel bölgelerde işgücüne katılım oranı % 47,2, kırsal yerlerde ise % 55,4 olmuştur.

Tablo 7: Temel İşgücü Göstergeleri (Ağustos)

	TÜRKİYE		**KENT**		**KIR**	
	2009	**2010**	**2009**	**2010**	**2009**	**2010**
İşgücüne katılma oranı (%)	49,3	49,7	46,5	47,2	55,8	55,4
İstihdam oranı (%)	42,7	44,1	38,8	40,6	51,7	52,0
İşsizlik oranı (%)	13,4	11,4	16,5	14,0	7,4	6,2
Genç nüfusta işsizlik oranı[(1)](%)	23,5	21,1	27,8	25,6	15,1	12,7

(1) 15-24 yaş grubundaki nüfus

Kaynak: TÜİK, **Hanehalkı İşgücü Araştırması 2010 Ağustos Dönemi Sonuçları (Temmuz, Ağustos, Eylül 2010)**, (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6355, 15.11.2010'dan hazırlanmıştır.

Ülke genelinde işsizlik oranı ise geçen yılın aynı dönemine göre 2 puanlık azalış ile %11,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kentsel yerlerde işsizlik oranı % 14, kırsal yerlerde ise %6,2 olarak ölçülmüştür.

Genel işsizlik oranlarına bakıldığında, genç nüfusun daha kırılgan olduğu görülmektedir. Ülke genelinde %11,4 olan işsizlik oranı, genç nüfusta %21,1'e yükselmektedir. Kentlerde genç işsizlik oranı %25,6'dır.

Türk işgücü piyasası cinsiyete göre incelendiğinde, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranının, 1989 yılında yüzde 36,2 iken bu oranın 1999'a gelindiğinde yüzde 30'a, 2009'a gelindiğinde ise yüzde 26'ya düştüğü görülmektedir. Yani son 20 yılda kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 28 azalmıştır. Aynı dönemde erkeklerin işgücüne katılım oranı ve genel işgücüne katılım oranı da gerilemiştir. Son 20 yılda erkeklerin işgücüne katılım oranı yüzde 12,4 azalırken, genel işgücüne katılım oranı yüzde 17,6 azalmıştır. Özetle ifade etmek gerekirse, son 20 yılda kadınların işgücüne katılımı düşmeye devam etmiş ve bu düşüş erkeklere kıyasla daha fazla olmuştur.

Kadınların istihdam oranı da, benzer bir seyirle, 1989'da yüzde 32,7 iken, 1999'a gelindiğinde yüzde 27,7'ye, 2009'a gelindiğinde ise yüzde 22,3'e düşmüştür. Aynı dönemde erkeklerin istihdam oranı ve genel istihdam oranı da gerilemiş, erkeklerin istihdam oranı yüzde 18; genel istihdam oranı ise yüzde 22,6'ya düşmüştür.

Tablo 8: Yıllar İtibariyle Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım, İstihdam ve İşsizlik Oranları

	İşgücüne Katılım Oranı (%)			İstihdam Oranı (%)			İşsizlik Oranı (%)		
	Toplam	**Kadın**	**Erkek**	**Toplam**	**Kadın**	**Erkek**	**Toplam**	**Kadın**	**Erkek**
1989	58,1	36,2	80,6	53,1	32,7	74	8,6	9,5	8,6
1999	52,7	30	75,8	48,7	27,7	70	7,7	7,6	7,7
2004	46,3	23,3	70,3	41,3	20,8	62,7	10,8	11	10,8
2005	46,4	23,3	70,6	41,5	20,7	63,2	10,6	11,2	10,6
2006	46,3	23,6	69,9	41,5	21	62,9	10,2	11,1	10,2
2007	46,2	23,6	69,8	41,5	21	62,7	10,3	11	10,3
2008	46,9	24,5	70,1	41,7	21,6	62,6	11	11,6	11
2009	47,9	26	70,6	41,1	22,3	60,7	14	14,3	14

Kaynak: TÜİK, **İşgücü İstatistikleri**'nden hazırlanmıştır.

Cinsiyete göre işsizlik oranlarına bakıldığında ise 1989'da yüzde 9,5 olan oranın 2009'a gelindiğinde yüzde 14,3'e yükseldiği görülmektedir. Yani kadın işsizliği son 20 yılda yaklaşık yüzde 5 artmıştır. Erkeklerde ise işsizlik oranı 1989'da yüzde 8,2, 1999'da yüzde 7,7, 2009'da ise yüzde 13,9 olarak gerçekleşmiştir. Son yılda erkeklerin işsizlik oranındaki artış yüzde 6 civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 9: Türkiye'de Eğitim Durumuna Göre

İşgücüne Katılım ve İşsizlik Oranları

	Toplam		Erkek		Kadın	
	İKO (%)	İO (%)	İKO (%)	İO (%)	İKO (%)	İO (%)
Toplam	50	10,5	71,6	10,1	29,1	11,4
Okur-yazar olmayanlar	21,5	5,1	37,3	12,1	18,4	2,4
Lise altı eğitimliler	48,2	9,8	70,3	10,2	25,6	8,8
Lise	52,1	15,3	69,1	12,1	31	24
Mesleki veya teknik lise	67,4	12,1	82,5	9,7	41,3	20,3
Yükseköğretim	78,1	10,4	93,8	8,2	70	14,3

Bir kişinin aldığı eğitim hem o kişinin işgücüne katılım kararını hem de istihdamını etkileyen en önemli faktördür. Kişinin eğitim düzeyi arttıkça iyi iş olanakları ve çalışmanın niteliği de artmaktadır. Nitekim eğitim düzeyi arttıkça hem kadınlarda hem de erkeklerde işgücüne katılım oranlarının arttığı görülmektedir. Ancak eğitimin işgücüne katılım ve istihdam üzerindeki etkisi kadınlarda erkeklere nazaran çok daha belirgindir.

3. STRATEJİK DÜŞÜNME YAKLAŞIMI İLE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU ÜZERİNDEKİ ETKİNLİĞİ

3.1 Stratejik Düşünme Nedir?

Yaşam, basitlikten karmaşıklığa giden sistemler ekolojisidir. Bütün yaşayan sistemler, kendilerinden daha geniş sistemlerin birer altkümesidir. Bu hiyerarşik yapıda hücre organı, organlar bireyleri, bireyler grupları, gruplar organizasyonları, organizasyonlar toplulukları, topluluklar dünyaları, dünyalar evrenleri oluşturmaktadır. Günümüz dünyasında oluşan kaos ve karmaşıklık da aslında bu sistemlerin çatışmasıdır. Ancak yeni kurallar, yeni düzenler ve yeni düşünceler doğrultusunda karmaşık seviyelerde basitliğe dönebilmek, var olabilmek adına başarıyı getirebilir (Haines, 2000).

Yaşayan bir sistem olarak hayatta kalabilmek, çevre ile uyum içinde olabilmeyi, rekabet edebilmeyi ve karmaşıklığa doğru giderken esnek kalabilmeyi gerektirir. Rekabet ortamına sürekli uyum sağlayabilme ve çevreyi etkileyebilme kabiliyetlerine sahip olmak, kimin oyuna hâkim

olacağının, kimin hayatta kalacağının ve kimin mevcudiyetinin son bulacağının kararını vermektedir. Kısacası uzun dönemlerde var olmak, çevreye uyumun bir fonksiyonudur; şimdiden geleceğe adapte olmayı gerektirir (McMaster, 1996).

Gelecekte var olabilmek, mevcudiyeti sürdürebilmek ise en ilkel anlamı ile birlikte kazanmayı gerektirir. Kazanmak için savaşmak ise belki de olmazsa olmaz bir kuraldır. O yüzdendir ki istenilen geleceği yaratma anlamında da kullanılan strateji kavramının ilk çıkış noktası, Yunancada ordu anlamına gelen “strategia” terimidir.

Strateji geleceği tahmin etmek ile birlikte, geleceği şekillendirir. Sistemdeki aktörler ise gerek askeri organizasyonlarda, gerek sivil organizasyonlarda hem etkileyendir hem de etkilenendir. Gelecek, sistemdeki bireyler ve organizasyonlar arasındaki karmaşık etkileşimler ile ortaya çıkar. Bu etkileşimlerin koordinasyonu ise özgün ve yaratıcı bir düşünme sürecini gerektirir.

Strateji kavramı ile birlikte ele alındığında düşünmek, rekabetçi avantajlar yaratabilmek için bir konunun bütün yönlerini incelemeyi, konuya ilişkin bilginin artması için dikkat ve düşünceleri o konu üzerinde toplamayı, dolaylı yoldan soru sormayı, akıl yürütmeyi, tahmin etmeyi, planlar oluşturmayı, çıkarımlar yapmayı, kaygı duymayı ve karar vermeyi ifade eder. Birçok düşünsel eylemden oluşan stratejik düşünme konsepti, kesin bir tanıma sahip olmamasından dolayı farklı konularla karıştırılabilir veya yanlış anlaşılabilir. Bundan dolayı stratejik düşünme nedir sorusundan daha çok ne değildir diye sormak, bu konsepti daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Günümüz dünyasında stratejik düşünmenin neden önemli bir konu haline geldiği ve stratejik düşünmenin neleri içerdiği bu çalışmanın konusudur. Bununla birlikte ilerleyen bölümlerde yaşayan sistemler ve stratejik düşünme kavramı arasındaki ilişki ele alınarak stratejik düşünme süreci anlatılmaktadır.

Diyebiliriz ki stratejik düşünme, farklı politikaları, enformasyonu ve taktiği içine alan kavramsal bir uzaydır. Bu stratejik uzayda, davranışsal,

evrimsel, toplumsal ve bilişsel olmak üzere farklı stratejik düşünme konseptleri vardır. Eğer bireysel olarak hareket ediliyorsa, stratejik düşünme diğer kişiler üzerindeki etkileri ve alınan tepkileri tanımlamayı içerir. Bununla birlikte evrimsel süreç içerisinde bir organizasyon olarak hareket ediliyorsa, organizasyonel misyonun çevre üzerinde nasıl uygulanacağı ve diğer grupların ya da bireylerin tepkisinin ne olacağı stratejik düşünme sürecini ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla stratejik düşünme, sonuçları katılımcılarını ilgilendiren bütün alanlarda -politikalarda, iş dünyasında, çevrede, eğitimde, savaşlarda- uygulanmaya konmalıdır (Whittington, 1993).

Wilson (1994) stratejik düşünmeyi sadece strateji hakkında düşünmek olarak ele almıştır. Stratejik düşünmenin, stratejik planlamanın yeni ve gelişmiş bir versiyonu olduğunu belirten Wilson, stratejik planlama ve stratejik düşünme kavramları arasında bir kavram karmaşasına neden olmuştur. Minzberg (1994) ise stratejik düşünmenin, stratejik yönetim çatısı altındaki konular için yapılan alternatif bir adlandırma olmadığını vurgulamıştır. Stratejik düşünmeyi, farklı ve özel olarak bir çeşit düşünme şekli olarak ele almıştır. Stratejik planlamayı bir eylemin gerçekleşmesi için daha önceden tasarlanmış stratejilerin sistematik bir programa oturtulması olarak açıklarken, stratejik düşünmeyi, çıktı olarak bütünleşmiş bir perspektif sunan, yaratıcılık ve önsezi yeteneklerinden yararlanan sentezleme süreci olarak ifade etmiştir.

Bir sistem, bir bütünün başarılı olabilmesi, amacına veya vizyonuna ulaşabilmesi için birbirleriyle etkileşim içinde çalışan parçaların veya öğelerin oluşturduğu bir kümedir. Bu küme içerisindeki hiyerarşik yapı, bireylerin takımları, takımların ise organizasyonu oluşturduğu döngüsel bir işleyişe sahiptir. Bu döngüsel işleyişi anlamak, bulunduğumuz yeri korumayı sağlayacaktır. Anlaşılması gereken şudur ki bir sistem, bir girdi-süreç-çıktı- geribesleme çatısı üzerine kurulmuştur. Stratejik düşünme süreci de bu çatı ile birlikte ele alınabilmektedir (Haines, 2000).

Stratejik düşünme, Şekil 1’de gösterildiği gibi, genel olarak beş öğeden oluşmuştur. Bu öğeler çıktıların açıkça belirlenmesini, değerlendirmelerin geliştirilmesini, daha keskin planlar yapılmasını sağlamaktadır. Bir sonraki bölümde bu öğeler açıklanmış ve konumuza uyarlanmıştır.

Şekil 1. Stratejik Düşünme Sürecinin Öğeleri

3.2. Stratejik Düşünme Yaklaşımı ile Türkiye’nin Bölgesel İşlevselliği

3.2.1. Sistem Perspektifi Yönünden

Stratejik düşünme, sistem perspektifi üzerine kurulmuştur. Bir stratejik düşünürün değer yaratmak için bütün sistemin zihinsel modellerine sahip olması ve bu modeller arasındaki etkileşimleri anlaması gerekmektedir. Organizasyonun içinde bulunduğu ekosistemi dışsal ve içsel bağlamda anlamak, sistem perspektifinin asıl amacıdır (Haines, 2000).

Dışsal boyutta organizasyonun içinde bulunduğu rekabet ortamında nasıl konumlanması ve ağlarını nasıl kurması gerektiği stratejik olarak düşünülmelidir. Bununla birlikte içsel olarak da bütünü oluşturan küçük parçalar arasındaki ilişkiler değerlendirilmelidir. Bu perspektifle, stratejik düşünür, kolektif ve fonksiyonel seviyedeki dikey bağlantıları görebilmektedir. Bununla birlikte de birimler ve bölümler ya da tedarikçi ve alıcılar arasındaki yatay bağlantılar da belirlenmektedir.

Stratejik düşünme sistem perspektifi üzerine kurulmuştur. Bir stratejik düşünür, çevresi hakkında zihinsel modellere sahip olmalıdır ve bulunduğu

sistemi anlamalıdır. Sistem perspektifi yönünden baktığımızda, amacımız içinde bulunduğumuz organizasyonu, iç ve dış konseptleri ile birlikte tanımamızdır. Türkiye ve Orta Doğu ilişkilerini sistem perspektifi yönünden ele aldığımızda, Orta Doğu'nun yeniden şekillenen bir organizasyon olmakla birlikte yaşayan bir sistem olarak da ele alınması gerektiğini göz ardı etmemeliyiz.

Yaşayan sistemler teorisi, yaşayan bir sistemin hayatta kalabilme ya da sağlıklı olabilme potansiyelinin, Şekil 2'de gösterildiği gibi, üretebildiği enerji, sahip olduğu zekâ ve organize olma kapasitesi ile doğru orantılı olduğunu öne sürmektedir. Bu üç parametre yaşamın ortak paydasını oluşturur ve yaşam üçgeni olarak da adlandırılabilir. Bu üçgenin bileşenlerini güçlendirmek, bir anlamda bulunduğu sistemin de güçlenmesi anlamına gelmektedir. Bir bölge için ele aldığımızda organize olabilme kapasitesi ekonomik kararlılık, kurumlar arasındaki uyumluluk, toplum içindeki denge ile anlaşılabilirken, zekâ kapasitesi ile o bölgenin sahip olduğu teknoloji, bilgi akışı, çevreye adaptasyonu, toplumun kültürel değerleri, toplum hafızası ile eşleştirilebilir. Enerji bileşeni ise bölgedeki istihdam ve üretim gücü ile incelenebilir. Yaşayan sistemler teorisi açısından baktığımızda, Orta Doğu şu an için sağlıklı bir sistem değildir ve enerji, zekâ, organizasyon üçgeninde bir dengesizlik söz konusudur. Bu dengesizliği aşmak ve kararlı bir duruma gelmek için yukarıda bahsettiğimiz yaşam üçgen bileşenini güçlendirme yoluna gidecektir. Türkiye'nin amacı ise bu güçlendirme süreci içerisinde, yaşam üçgeni bileşenlerinin kendini göstereceği alanlarda Orta Doğu'nun uygulamak isteyeceği politikalarda aktif olarak rol almak olacaktır. Türkiye'nin çevre ve komşu ülkelerle olan temel yetenekleri incelendiğinde, Orta Doğu politikaları içinde üç alanda kendini gösterebileceği ortaya çıkmaktadır. Bu alanlar eğitim, hizmet ve endüstri alanlarıdır.

Şekil 2. Sağlıklı Bir Sistem İçin Yaşayan Sistemler Teorisi

3.2.2. Amaç Odaklılık Yönünden

Bilinen olguları korumak yerine ne, neden ve nasıl sorularına cevap bulan amaçlara odaklanmak gereklidir. Böyle bir yaklaşım, tahmin etmekten daha çok deneyimlerden ve şu an bu deneyimlerden ne çıkarıldığı ile ilgilenir. Dolayısıyla dinamik bir sistem içerisinde esnek ve geniş şekilde ele alınan stratejik amaçlar ortaya konulabilir.

Amaç odaklılık, izlenecek yolun, karşılaşılabilecek sonuçların, yapılabilinecek keşiflerin algılanmasını kapsamaktadır. İzlenecek yolun algılanması uzun dönemli rekabet sürecinde şu anki konumumuzun ortaya konulmasını gerektirmektedir. Yapılabilinecek keşiflerin algılanması ise toplumun ve mevcut kurumların yeni alanlar üzerine düşünmesi ile sağlanır. Karşılaşılabilecek olan sonuçların algılanması için ise gelecek için kendiliğinden bir farkındalık yaratılmalıdır.

Amaç odaklı yaklaşımla ele aldığımızda, Türkiye sistem perspektifinde belirtilen eğitim, endüstri ve hizmet alanlarındaki kapasitesini Orta Doğu üzerinde kullanmak için yollar bulmalıdır. Bu yolların sürekli olacak şekilde dikkatleri amacımız olan bölgesel bir güç olmak üzerine yoğunlaştıracak, hem ulusal hem de Orta Doğu üzerindeki vizyonumuzu gerçekleştirmemize kolaylık sağlayacak yollar olmasına dikkat edilmelidir. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti'nin iki etkin yol izleyebileceğini söyleyebiliriz. Bu yollardan birincisi bölgede teknik ve mesleki eğitim

işbirlikleri yapmak, ikincisi ise mevcut kurumlar ve organizasyonlar vasıtasıyla bölgede danışmanlık ve teknik destek anlamında etkin olmaktır.

Bölgeye teknik ve mesleki eğitim verilmesi için gerekli altyapı, Türkiye'de mevcuttur. Bu altyapı, Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinde mevcuttur.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği mevcut kurumlardan danışmanlık ve teknik destek verebilecek en etkin organizasyonlardır. Bu üç organizasyonun yakın gelecek için koydukları hedefler ve Orta Doğu ülkelerinin ihtiyaçları birbirleriyle eşleştirilebilir. Bu açıdan baktığımızda bu üç kurumun ileriye yönelik aktivitelerinin hangi konular üzerine olabileceğinin anlaşılması da önemlidir. Bu kurumlar ve görüşleri ise aşağıda verilmiştir:

3.2.2.1. DPT'nin Görüşleri

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin 2013 yılındaki teknik durumuna ilişkin tespitler genelde AB üyeliği çerçevesinde ele alınmıştır.

Türkiye 2013 yılında;

- İstikrar içinde büyüyen,
- Küresel ölçekte rekabeti amaçlayan,
- Bilgi toplumuna dönüşen,
- AB'ye uyum sürecini tamamlamış bir ülke olmalıdır.

Bu hedeflere ulaşmak için gerekli teknik ilerleme de;

- Yenilikçiliğe önem verilerek,
- Firmaların Ar-Ge harcamalarına destek sağlanarak,
- Ar-Ge faaliyetlerine uygulama kazandırılarak,
- Bilgi ve iletişim teknolojilerini en etkin biçimde kullanarak,
- Biyoteknoloji ve nanoteknoloji gibi kilit sektörlere yoğunlaşarak, gerçekleştirilebilir.

3.2.2.2. TOBB'un Görüşleri

TOBB'un, 2013 yılında Türkiye'nin teknik gücüne ilişkin görüşleri, hazırlanmasına katkı sağladığı Sanayi Stratejisi belgesinde yer almaktadır.

Sanayi Stratejisi'ne göre 2015 yılına kadar;

- Türkiye genel anlamda otomotiv, makine, elektronik ve beyaz eşyada üretim üssü olmalıdır.
- 2015 yılında, Türkiye otomotiv sektöründeki üretim sıralamasında dünyada ilk 10'a, AB'de ilk 3'e girmelidir.
- Makine sanayiindeki hedef dünyada ilk 15 ülke arasında olmaktır.
- Beyaz eşya sektöründe AB pazarlarında 2.'liğe yükselmek hedeflenmelidir.
- Ar-Ge faaliyetlerinde Birlik'teki ilk 5 ülke arasına girilmelidir.
- Doğrudan yatırımların artırılması için firmaların iş yapmasının önündeki engeller kaldırılmalıdır.
- Enerji maliyetlerinin düşürülmesi sağlanmalıdır.
- Büyüme projeksiyonlarına uygun enerji arzı sağlanmalıdır.
- Demir yolu başta olmak üzere, tüm ulaştırma sektörlerindeki verimliliği artırmaya yönelik altyapı yatırımları yapılmalıdır.

3.2.2.3. TÜSİAD'ın Çalışmalarından Örnekler

TÜBİTAK bünyesinde TÜSİAD'ın katkılarıyla hazırlanan "Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi" kapsamındaki hedefler:

- Bilgi toplumuna geçilmesi için teknolojik altyapının geliştirilmesine ağırlık verilmeli,
- Stratejik teknolojilere odaklanılmalı,
- Bilgi ve İletişim Teknolojileri
- Biyoteknoloji ve Gen Teknolojileri
- Enerji ve Çevre Teknolojileri

- Malzeme Teknolojileri
- Mekatronik
- Nanoteknoloji
- Tasarım Teknolojileri
- Üretim Süreç ve Teknolojileri

3.2.3. Akıllı Fırsatçılık Yönünden

Amaç odaklı olmakla birlikte, yeni stratejilerin ortaya çıkması için de fırsatlar aranmalıdır. Bu karşımıza yeni bir ikilem çıkartmaktadır. Bir organizasyonun stratejik amaçları doğrultusunda çok iyi hazırlanmış stratejiler kullanılırken, değişen çevreye daha iyi uyum sağlayacak olan alternatif stratejiler gözden kaçırılabilir. Akıllı fırsatçılık ile birlikte belirlenen stratejiler uygulanırken aynı zamanda gelecekte çıkabilecek yeni imkânlar da göz önünde bulundurulur. Bu açıdan düşündüğümüzde, geleceğin teknolojilerinin veya gerekliliklerinin neler olduğunu analiz edip, bölgede bu doğrultuda geliştirilebilecek işbirlikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. *Alternatif Enerji Kaynakları*
2. *Nanoteknoloji*
3. *Liman Yönetimi*
4. *Denizcilik Eğitimi*
5. *Tıp ve Hastane Yönetimi*

Bununla birlikte alternatif fırsatları yakalayabilmemizi sağlayacak ve tetikleyecek oluşumlar teknoloji merkezleri ve teknoparklardır. Bundan dolayı Türkiye'deki teknoloji parklarının da çalışmalarını takip etmek ve bu çalışmaları geliştirilecek stratejilerle bütünleştirmek gereklidir. Bundan dolayı bu çalışmada da teknoloji parklarımızı biraz daha iyi tanımamız da amaçlanmıştır.

Türkiye'de teknopark olgusu çerçevesinde ilk adım 1991 yılında atılmış, KOSGEB'in girişimi ile ODTÜ ve İTÜ'de birer tane Yenilik Merkezi türünde Teknoloji Geliştirme Merkezi açılmıştır.

Teknopark olgusunun 90'lı yıllarda dünyadaki gelişme trendi, bu konunun Türkiye'de yoğun olarak tartışılmasına neden olmuştur. 26 Haziran 2001 tarihinde çıkartılan 4691 sayılı "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu" ile bu konu yasal zemine oturtulmuştur.

Dünyada başarılı olmuş teknoparklara baktığımız zaman, bunların kurulduktan çok uzun bir süre sonra (5-10 yıl) amaçlanan sonuçları vermeye başladıkları görülmektedir. Son on yılın ürünü olan teknoparkların 2008 yılı içinde sayısının 30 civarında gerçekleştiğini, ancak bunlardan sınırlı birkaç tanesinin konumları gereği başarılı olduğu görülmektedir. Petrolün varili, 2002 yılında 25 dolarken 2008 yılında 150 dolara yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmelerinin önünde önemli bir enerji tedariki sorunu ile karşılaşmışlardır. Bu çıkmazdan kurtuluş için, ülkenin bölgede "Eğitim ve Teknoloji Üssü" olabilmek amacıyla Avrasya Koordinatında "Makro Araştırma ve Keşifler Merkezi Projesi"nin başlatılması mümkün olabilir. 2013 yılı nazara alındığında; bu projenin altyapısı, teknik ve stratejik ilgi alanları bu çalışmanın vizyon ve sonuçlar bölümünde sunulmuştur. Yeni teknolojilerin her üç, beş yılda yaratılmasının mümkün olmadığı da bilinmektedir.

Bu bağlamda İstanbul ve Ankara Üniversiteleri tabanlı teknoparklar tanıtılmıştır.

3.2.3.1. Yıldız Teknik Üniversitesi - Teknopol

YTÜ Teknoparkı, YTÜ'nün araştırma potansiyelini değerlendirecek ve YTÜ'nün bu yeteneklerini geliştirmesine katkı sağlayacak şekilde, başta enformatik, ileri malzemeler ve esnek üretim teknolojileri gibi yeni teknolojiler olmak üzere, çevre sanayinin de talep edeceği yeni ürün ve süreçlere yönelik YTÜ bağlantılı şirketleri barındırıp destekleyecektir.

Ayrıca, başta çevre sanayileri olmak üzere, çeşitli sektörlere hizmet verecek araştırma laboratuvarları ile mevcut sanayinin Ar-Ge birimlerine ve ileri teknolojilerde küçük ölçekte üretim yapan yerli ve yabancı şirketlere de yer tahsisi yapılabilecektir.

Park bünyesindeki bu şirketlere, pazarlama faaliyetleri, patent vb. yasal işlemleri, risk sermayesi ihtiyaçları, teknoloji transferi konularında destek olacak birkaç şirketin de yer alması ve bizzat teknopark yönetiminin bu destekleri sağlamak üzere oluşturulması söz konusudur.

Teknoparka ayrılacak arazinin 200.000 m^2 olması öngörülmektedir. Yeşil alanların korunarak, yapıların ağaçlar içine oturtulması esası kabul edilmiştir. Ön hesaplamalar, böyle bir projenin altyapı ve bina inşa maliyetinin 20 milyon $ düzeyinde olacağını göstermektedir.

Teknoparkta yer alan şirketler kiracı olabilecekleri gibi, kendi binalarını da inşa edebileceklerdir. Parkın, üniversitenin söz hakkının yüksek olduğu, ancak yatırım yapanların da söz sahibi olacağı vakıf, şirket vb. gibi özerk bir kurum tarafından yönetilmesi öngörülmektedir.

Sanayi ile iç içe olan, çok elverişli bir konumda bir Teknopark kurma projesi, bulunduğu yörenin sosyo-ekonomik gelişmesine, sanayimizin Ar-Ge çabalarına ve üniversitenin hedeflerine katkıda bulunacak bir girişimdir.

3.2.3.2. İstanbul Teknik Üniversitesi - Arı Teknokent

İTÜ öncülüğünde gerçekleştirilmesi planlanan Teknokent projesi, teknoloji esasına dayanan büyüyen girişimci şirketlerin kurulması, geliştirilmesi ve başarıya ulaşmasını hedef alan önemli bir projedir. Bu projenin gerçekleşmesi halinde üniversite-sanayi işbirliğinin özlenen boyutlara ulaşacağı ve İTÜ'nin prestiji ile yatırımcıların olumlu ilgisini çekeceği kesindir. İTÜ-Teknokent İTÜ Ayazağa Kampüsü'nde gerçekleşecektir.

Üniversiteler toplumda yeni düşüncelerin yaratıcısı ve gelişmenin motoru olarak önemli bir role sahiptirler. Toplum, üniversitelerden fikir üretmelerini, fikirleri tartışmaya açmalarını ve böylece toplumun entelektüel gelişmesine katkıda bulunmalarını beklemektedir. Toplumun bu beklentilerinin gerçekleşmesi üniversitelerin kalitesi ile doğrudan ilişkilidir. Bir üniversitenin kalitesi, bilgi yaymadaki etkinlik alanı, mezunlarının kalitesi, bölge, ülke, dünya ölçeğinde bilime, teknolojiye ve insanlığın refahına katkısı ile ölçülebilir.

Üniversitelerin araştırma, eğitim ve öğretimin bütünlüğü, üniversite yönetimlerinin bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, değişen ihtiyaçların ve toplumun istemlerinin ötesine geçmesiyle mümkündür. İTÜ'nin sivil ve askeri endüstri kuruluşları ile daha etkin bilimsel ve teknolojik işbirliğine girmesi, mekân birliğini sağlayacak Teknokent projesinin gerçekleşmesine bağlıdır.

Ülke sanayisinin önemli bir bölümünün (%50'den fazlasının) bulunduğu İstanbul ve çevresinin ihtiyacını karşılayabilecek bir Teknokent projesinin ön fizibilite etüdü yapılmıştır. Ülkemizin mühendislik eğitiminde en köklü geçmişe sahip ve ülkemiz sanayiinde birçok atılımın öncüsü olmuş İTÜ bugün yetişmiş kadrosu, fiziki altyapısı ve araştırma potansiyeli ile İstanbul ve çevresinde üniversite-sanayi işbirliğini geliştirecek böyle bir Teknokent için en uygun donanıma sahiptir.

3.2.3.3. Boğaziçi Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Merkezi - TEKMER

1996 yılında Boğaziçi Üniversitesi ve KOSGEB arasında imzalanan protokolle hayata geçen Teknoloji Geliştirme Merkezimiz (TEKMER), 1997 sonunda faaliyetlerine başlamıştır. TEKMER, girişimcilere ülkemizin seçkin üniversitelerinden olan Boğaziçi Üniversitesinin Kuzey Kampüsünde, 3 kat toplam 860 m^2'lik bina içinde 13 adet ortalama 25 m^2'lik işlikler (Ar-Ge mekânı) sunmaktadır. Sunduğu hizmetlerin kalitesini 19.07.2000 tarihinde ISO 9002 Kalite Güvence Sistemi belgesi alarak belgelemiş olup, Aralık 2001 tarihi itibariyle halen desteklenmekte olan 16 adet projeyle birlikte toplamda 30 adet projeye destek vermeyi uygun bulmuştur.

Merkezimizin amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

a. Bilim ve teknoloji alanında yetişmiş insan gücünden yeni girişimciler yaratılması,
b. Teknoloji tabanlı yeni işletmelerin kurulması ve mevcut küçük ve orta ölçekli sanayinin bu yöndeki girişimlerinin desteklenmesi,
c. Ar-Ge çalışmalarının ticari yatırım haline dönüştürülmesi,

d. Bölgesel ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi,

e. Etkin bir üniversite-sanayi işbirliğinin sağlanması ve güçlendirilmesi.

TEKMER teknoloji oryantasyonlu gelişimi desteklemeyi hedefleyen "İş Kuluçkalama" merkezi olarak çalışmaktadır. Temel felsefe; piyasa şartlarında mücadele edebilecek olgunluğa erişen işletmelerin piyasaya açılması ve boşalan yere yeni teknoloji tabanlı işletmelerin gelmesidir. Sunduğu altyapı ve hizmetlerle yeni kurulan bir işletmenin başlangıç maliyetlerini azaltmayı ve gelişmekte olan bir işletmenin başarısız olma olasılığını en aza indirmeyi hedefler. Ayrıca isteyen işletmelere kendi yerinde de destek vermektedir.

İşletmelere TEKMER'de sunulan hizmetler şu şekilde sıralanabilir:

a. 24 saat kullanılabilir işlik (Ar-Ge mekanı),

b. Ortak kullanım amaçlı hizmetler (sekreterya, toplantı odası, faks, telefon, fotokopi vs.),

c. Üniversite kütüphanelerine erişim,

d. Internet bağlantısı (Tak çalıştır şeklinde fiber optik kablo bağlantılı),

e. Laboratuvar ve atölye hizmetleri,

f. Enformasyon hizmetleri.

3.2.3.4. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü - GYTE Yenilik Merkezi

Türkiye'de 1992 yılında kurulan iki yüksek teknoloji enstitüsünden birisi olan Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü (GYTE), Marmara Bölgesi'nde seçilmiş bir alanda konumlanmış, araştırma ve teknoloji üretimi öncelikli bir ihtisas üniversitesidir. Enstitü; girişimci ve geniş ufuklu araştırmacılar yetiştiren, uluslararası düzeyde bilim ve teknoloji üretiminde saygın bir yer edinen ve Türk sanayisinin küresel rekabet ortamı içinde iyi bir konuma gelmesine katkıda bulunan bir araştırma kurumu haline gelmeyi hedeflemektedir.

1994 yılından bu yana 4 fakültesinde çeşitli disiplinlerde yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim veren Enstitü; 2001 yılından itibaren Malzeme

Bilimi, Elektronik ve Bilgisayar Mühendislikleri ile Matematik ve Fizik bölümlerinde lisans eğitimine başlamıştır. Eğitim programları İngilizce desteklidir (%30). Halen 337 lisans ve 1478 lisansüstü öğrencisi bulunan GYTE'de toplam 303 öğretim elemanı görev yapmaktadır. 2002 yılında 102 doktoralı öğretim elemanının çalıştığı Enstitü'de, uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makale sayısının 65'e ulaşması; GYTE'yi Türkiye'de üniversiteler arasında yapılan yayın sıralamalarında üst düzeylere taşımıştır. Henüz çok genç bir lisans kurumu olmasına karşın, sahip olduğu seçkin akademik kadrosu ve kapsamlı teknik altyapısı ile hızla gelişen GYTE, doktoralı öğretim üyesi ve öğrenci sayısı oranı ile de iddialı bir üniversite olma yolundadır.

GYTE, üstün nitelikli eğitim-öğretimle "Bilgi Çağı"nın ihtiyacı olan girişimci ve geniş ufuklu araştırmacı yetiştirmeyi, uluslararası düzeyde bilim ve teknoloji üretiminde öncülük yapmayı, Türk sanayinin küresel rekabette iyi bir konuma yükselmesini sağlamayı ve böylece uluslararası saygın bir araştırma kurumu haline gelmeyi hedeflemektedir.

3.2.3.5. Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Teknokent ve ODTÜ BİLTİR Merkezi

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Disiplinlerarası Araştırma ve Uygulama Merkezi'dir. Türkiye'nin ilk CAD/CAM Merkezi olan ve Türkiye'de bilgisayar destekli tasarım, imalat ve robotik konularının öncülüğünü yapan ODTÜ-BİLTİR Merkezi 1992 yılında ileri teknolojileri içeren altyapısı ile doğrudan Rektörlüğe bağlı olarak kurulmuştur. 1999 yılında Türkiye'de bir ilki daha gerçekleştirerek; ODTÜ'nün çeşitli fakülte ve bölümlerinden çok sayıda öğretim üyesinin de katılımıyla Disiplinlerarası Ar-Ge Projeleri gerçekleştirmeye başlamıştır.

ODTÜ-Teknokent'in vizyonu, ODTÜ'nün araştırma yeteneği ve bilgi birikiminden de faydalanarak, seçilmiş sektörlerde, ileri teknolojiye dayalı, katma değeri yüksek ürün ve hizmetleri rekabetçi koşullarda küresel ekonomiye sunan girişimcilerin ve şirketlerin yer aldığı dünyanın önde gelen teknokentlerinden birisi olmaktır.

Yönetici şirket Teknopark A.Ş. ODTÜ-Teknokent'in vizyonunun ve amaçlarının gerçekleştirilmesinden birinci derecede sorumlu tüzel kişiliktir. 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası kapsamında ODTÜ-Teknokent yönetici şirketi olarak görev yapan Teknopark A.Ş. 1991 yılında kurulmuştur. ODTÜ Geliştirme Vakfı, Ankara Sanayi Odası, Özelleştirme İdaresi, EBİ A.Ş. ve Ortadoğu Yazılım A.Ş. şirketin ortaklarını oluşturmaktadır.

Teknopark AŞ, ODTÜ-Teknokent'in Teknokent Yürütme Kurulu tarafından belirlenen politikalarının ve bu politikalara ait stratejilerin geliştirilmesinden ve programların uygulanmasından sorumludur. Teknopark A.Ş. bu görev ve sorumluluklarını Yönetim Kurulu ve yöneticileri aracılığıyla yerine getirir. ODTÜ-Teknokent'in vizyonuna ve amaçlarına uygun kısa dönem uygulama programlarının belirlenmesi Yönetim Kurulu tarafından yapılır.

3.2.3.6. Bilkent Üniversitesi - Ankara Cyberpark

Cyberpark'ta yurt dışı bağımlılığını azaltıcı, ihracatı teşvik edici park kültürü ve şirketler arası sinerjiyi arttıracak mekanizmalar kurulmaktadır. Ankara Cyberpark'ın hem dünyada hem de Türkiye'de prestij ve güven uyandıran bir marka olması hedeflenmektedir.

Ocak 2005 itibariyle Ankara Cyberpark'ta çoğunluğu bilişim ve elektronik alanında faaliyet gösteren 107 Ar-Ge firması, 8 destek firması (kargo, banka, mali müşavirlik, seminer/organizasyon, eğitim ve danışmanlık firmaları), 1000'e yakın Ar-Ge personeli ve toplamda 1500'e yakın personel yer almaktadır.

Toplam 13.700 metrekarelik iki katlı otopark, iki blok ve her blokta 8,5 kat olacak şekilde toplam 19.600 metrekare kapalı alandan oluşan Cyberplaza binaları Ağustos 2004 tarihinde faaliyete geçmiştir.

Cyberplaza'da 2 kat TTGV'ye tahsis edilmiştir. Ayrıca bir kat da Kuluçka Merkezi olarak kullanılmaktadır. 1.000 metrekarelik kısım ise ortak toplantı odaları, 100 kişilik konferans salonu ve yönetici şirket ofisleri olarak

kullanılmaktadır. Geri kalan 15.000 metrekare üzerinde brüt alan ise şirketlere kiralanmaktadır.

Ankara Cyberpark'ta, 10 yıllık gelişme süresi sonunda 400'ün üzerinde şirket ve 10 binin üzerinde nitelikli yazılım geliştirme ve Ar-Ge personelinin faaliyet göstermesi öngörülmektedir.

Yine 10 yıllık gelişme süreci sonunda, ileri teknolojiler alanında yıllık 2 milyar USD yerli katma değer yaratılması hedeflenen Ankara Cyberpark'ta, yazılım ağırlıklı olmak üzere bilişim sektöründe yaratılan yerli katma değerin %9'unun üretileceği öngörülmektedir.

Uluslararası alanda saygın bir marka olması hedeflenen Ankara Cyberpark'ın sağlayacağı ithalat ikamesi avantajı dışında yaklaşık 10 yıllık yatırım süresi sonunda ülkemize yılda 200 milyon USD'nin üzerinde bir ihracat katkısı sağlaması da beklenmektedir.

Kısacası, Cyberpark bilimsel araştırmaların teknolojik ürünlere dönüştürülmesi ve beyin göçünün önlenmesi yoluyla ülkemizin ekonomik ve bilimsel gelişimine büyük katkıda bulunacaktır.

Paydaşlarının mevcut kaynaklarının daha verimli kullanılması veya onlara yeni kaynak yaratılması amacıyla, ileri teknoloji ve yazılım geliştirme alanında faaliyet gösterecek firma ve kuruluşlara, en uygun maliyetler çerçevesinde, dünya kalitesinde, etkin teknopark hizmetleri sunmak, ileri teknolojiler alanında çalışan yerli ve uluslararası şirketleri bir araya getirerek aralarında ve üniversitelerle sinerji yaratmalarını sağlayan mekanizmalar kurmak, ileri teknoloji üretme potansiyeli olan yeni şirketlerin kurulmasını ve mevcut küçük şirketlerin büyümesini teşvik etmektir.

Tablo 10: Dünya Genelinde Teknoparklar İçindeki Teknolojik Sektörler

AR-GE Amaçlı Sektörler :	%

Bilişim ve İletişim Teknolojileri	26
Biyoteknoloji ve Hayat Bilimleri	20
Bilgisayar-Elektronik	19
Agro-food	9
Çevre	8
Yeni Malzemeler	6
Farmasotik	5
Diğer	7

Tablo 11: Türkiye'de Teknoparklarda Tahmini Sektörel İstihdam Yüzdeleri

SEKTÖRLER	**Kümülatif %**	**Sektörel %**
TEKNOLOJİ ÜRETİM ALANLARI:	**50**	
Yazılım Teknolojileri		10
Bilgisayar		5
Elektrik-Elektronik		5

Kara, Hava ve Deniz Araçları Teknolojileri	5
Savunma Teknolojileri	4
Yeni Malzeme	2
Robotik	2
Temel Bilimler	2
Radar ve Güdüm Teknolojileri	2
Yapay Zekâ Teknolojileri	2
Tıp Teknolojileri	2
Yenilenebilir Enerji Teknolojileri	2
Fiber Optik Teknolojileri	1
Çevre ve Koruma	1
Nano Teknolojiler	1
Lazer Teknolojileri	1
Uzaktan Algılama	1
Kentsel Tasarım Teknolojileri	1

Organik Tarım Teknolojileri		1
HİZMETLER:	**35**	
Hizmet		16
İdare-Lojistik-Emniyet		14
Finans-Bankacılık		3
Off-Set Hizmetleri		2
ENDÜSTRİ UYGULAMALARI:	**15**	
Makina İmalat		6
Kimya		3
Tekstil		3
Gıda		2
Medya Teknolojileri		1
TOPLAM	**100**	

İstanbul ve Ankara'da kurulan teknoparkların yanı sıra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır merkezli teknoloji parkları kurulup, Orta Doğu ülkeleri ile komşu teknoloji geliştirme üsleri de geliştirilebilir. Bu anlamda devlet üniversiteleri olan Harran Üniversitesi,

Dicle Üniversitesi, Gaziantep Üniversiteleri ile bu bölge içerisinde kurulan Zirve Üniversitesi, Gazikent Üniversitesi gibi vakıf üniversiteleri sanayi-üniversite işbirliklerini öne çıkartarak, Orta Doğu Bölgesi toplumu için cazip hale gelen eğitim ve öğrenim merkezi olabilirler.

3.2.4. Zaman İçinde Düşünme Yönünden

Strateji, sadece gelecek ile şekillenmez. Stratejik düşünme geçmişi, şimdiyi ve geleceği birbirine bağlar. Zaman içinde düşünme, üç öğeden oluşmaktadır. Bunlardan ilki geleceğin, geçmişten geleceği başka bir yer olmadığını bilmektir. İkinci unsur mevcut durumda düşünülen gelecekteki sorunların köklendiği yerin geçmiş zaman olduğunu bilmektir. Üçüncü öğe ise geçmişin, şimdinin ve geleceğin sabit salınımlara sahip olduğunu ve sürekli karşılaştırmayı gerektirdiğini bilmektir.

Zaman içinde düşünme, bu üç temel öğe ile birlikte alındığında, organizasyonun hafızasını ve tarihsel sürecini geleceği yaratmada kullanmaktadır. Tarih içerisinde doğru analojileri bulmak ve mevcut durumla benzer örnekleri anlayabilmek önemli ve kritik bir noktadır. Stratejinin oluşturulmasından daha çok stratejinin yönetilmesini gerektirmektedir. Sorulması gereken soru sadece gelecekte yaratmak istediklerimizin neye benzeyeceği değil, bu gelecek için geçmişten neleri alıp almamamızın gerektiği ve şu an istediğimiz gelecek için nelere ihtiyacımızın olduğudur. Bilim ve teknoloji insanlık tarihinde ekonomik ve toplumsal faydaya veya yaptırım gücüne dönüşmektedir. Bilimdeki yeni buluşlar veya miras alınan teknolojilerin geliştirilmesi ile elde edilen katma değerler milletlerin rekabet gücünde belirleyici olmuştur. Tarih bilgisi insanoğlu için önemlidir. Zaman içerisinde düşünme çerçevesinde Orta Doğu stratejileri geliştirilirken aşağıdaki konular bilgi verebilir.

1. Bölgenin albenisi tarihten ve petrolden kaynaklanmaktadır.
2. 1900'lü yılların başlarında bölge sakinleri petrolden haberdar olsaydı bugünlerin gündemi değişik temalı olabilirdi.
3. O günlerin teknolojisi bölge sakinlerine petrol zenginliği şansını sağlamamıştı.

4. 1950’lerden itibaren bu şans en üst düzeyde elde edildi. Fakat Orta Doğu çekişmeleri nedeniyle kullanılamadı.

5. 1966-67 yıllarında Mısır’daki ve Arap dünyasındaki hazırlıksız “bölgesel milliyetçilik” İsrail’in çölde kazandığı peş peşe avantajlarla bölge barışına önemli darbeler vurmuştur.

6. 1950 yılında Irak’ta rejim el değiştirmiştir.

7. Bölgenin karmaşa tarihi 1950 yılından başlayarak 60 senedir sürmektedir.

8. Birinci Körfez Harekâtı dünya uluslarınca Yıldız Savaşları dizisi gibi CNN’de heyecanla seyredilmiştir.

9. Bölgede olmak isteyen taraflar o güne kadar ismi duyulmayan silahları kullanmışlardır. Sivil halk ve çocuklar Birinci Körfez Savaşı’ndan olumsuz etkilenmişlerdir. Bölgenin geleceğine yazık olmuştur.

10. 10 yıl önce İkinci Körfez Harekâtı başladı. Bölgenin misafirleri ve bölgenin yaşayanları arasında 2002 yılında başlatılmış savaş belki bu günlerde sona erme yolundadır... Olan yine çocuklara, sivil halka olmuştur.

11. Bu konuda verilen yaralı ve kayıp rakamlarının doğru olması temenni edilir. İnsanoğlu etkilenmesin ve taraflar arasındaki düşmanlık kalıcı olmasın amacı ile harplerdeki zayiat rakamları genelde doğru ifade edilmemektedir.

12. Bilinmesi gereken bir gerçek vardır ki bölgede ve bilhassa Irak’ta son 30 senedir önemli harpler olmuştur. 30 yıl önce doğan çocuk, doğduğu günden bu güne kadar harplerin acılarıyla büyümüştür. Bugün büyümüş olan o çocuğun çocukları acı ile büyüyor.

13. Filistin’de, Lübnan’da sorunlar çözülmemiştir.

14. Bu bölgenin insanları insanca yaşamaya hak kazansın isteniyor...

15. Türkiye Cumhuriyeti, bölgenin entelektüel değeridir.

16. Türkiye’de demokratik, insan haklarına dayalı, evrensel değerleri yüksek, moral değerleri yaşatan ve destekleyen çağdaş, sosyal bir hukuk devleti vardır.

17. Bu devletin nüfusu 75 milyon civarındadır. Bu devlet ile ilgili veriler bilimseldir. Bu çalışmada tablolar halinde verilmektedir.

18. 1918 yılında Birinci Dünya Harbi'nden çıkılmış ve bilahare İstiklal Harbi yaşanmıştır.

19. İstiklal Harbinden sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti çağdaş medeniyeti yakalamak ve uygarlık yolunda gelişme sağlamak için önemli atılımlarda bulunmuştur.

20. İlk akla gelen atılımlar hukuk esaslı olmuştur.

21. Türk Medeni Kanunu, Milli Eğitim Kanunu, Milli Savunma Kanunu, Bayındırlık Kanunu gibi sosyal ve teknik gereklilikler olan kanunların çıkarılmasına öncelik sağlanmıştır.

22. Bu işlerin yapılabilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi sayesinde olmuştur.

23. Türkiye Cumhuriyeti'nin çalışma prensipleri; yasamanın, icranın, yargının bağımsızlığına dayanmaktadır.

24. Kanunlar TBMM tarafından hazırlanır. Yasama, yürütme ve yargı Türkiye Cumhuriyeti'nde bağımsızdır. Buna kuvvetler ayrılığı denmektedir.

25. Demokrasinin sağlıklı olarak çalışmasının; kanunlara, onu uygulayanlara ve hukuk güvencesinde yaşamayı arzu eden halkın uygarlığı benimsemesine bağlı olduğu görülmektedir.

Bilim ve insani değerlere saygılı olmak evrensel değerlerdir. Bu bölgede barışın, adaletin, kalkınmanın sağlanması bağlamında, Türkiye Cumhuriyeti devletinin tecrübelerinden yararlanmak faydalı olabilir. İşbirliği ve bölgesel güven önemlidir.

3.2.5. Hipotez Sürümlü Yaklaşım Yönünden

Bunun yanında stratejik düşünme, hipotezler tarafından şekillendirilen bir süreçtir. Hipotez üretme, yaratıcılığı ortaya çıkartacak olan "eğer olursa ne olur?" sorusunu sormaktır. Hipotezi test etmek ise eleştirileri ortaya çıkartacak olan "eğer olursa, sonra ..." sorusuna cevap bulmaktır. Hipotezi üretme ve test etme, sürekli yapıldığında ise yeni fikirlerin doğması, yeni

bakış açılarının ortaya konması, yeni senaryoların üretilmesini sağlamaktadır. Sürekli öğrenmeyi sağlamak stratejik düşünmenin doğasını oluşturan yaratıcılık ve kritik konuları bulabilme yeteneklerinin öne çıkmasına neden olmaktadır. Hipotez sürümlü düşünme, düşünce kuruluşları ve araştırma merkezleri ile güçlenebilir. Dolayısıyla bu kuruluşlar aynı zamanda Orta Doğu ve Türkiye stratejilerinin analizlerini yapabilir ve geleceğe yönelik öngörüler aşamasında Türkiye Cumhuriyeti politikalarını destekleyebilir. Bu anlamda da Türkiye'de gerekli altyapı vardır. Türkiye'deki düşünce kuruluşları ve araştırma merkezleri şunlardır:

- KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Derneği / KÖKSAV
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi / ORSAM
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı / SETA
- Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
- Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi / BİLGESAM
- Dış Politika Enstitüsü
- Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi / TASAM
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Merkezi / TEPAV
- Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi / ESAM
- ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi / ERC
- Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu / USAK
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi / SAM
- 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü

4. DEĞERLENDİRME

Yukarıda genel çerçevesi çizilmeye çalışılan tekno-politik portföyde siyasi istikrarın önemi vurgulanmıştır. Bu çalışmanın amacı siyasi bir irdeleme değildir. Bu çalışma ülkenin ve bölgenin yakın gelecekteki teknik havasını nasıl teneffüs edeceğimize dair bir tahmin ve tavsiye dizinidir. Bununla beraber, önümüzdeki beş yılda siyasi istikrarın sağlanması için; kurumların siyasete karışmamaları kadar, siyasetin de anayasal kurumların

rejimin korunması ve kollanmasına ilişkin hassasiyetlerine duyarlı olması bir mecburiyet olarak algılanmalıdır. Bu konular hem Türkiye, hem de demokrasi isteyen her toplum için geçerlidir. Bölge için de geçerlidir.

Yükselen enerji faaliyetleriyle ivme kazanacak alternatif enerji kaynaklarına yönelik teknik gelişme yakın gelecekte önemli bir altyapının oluşturulması şeklinde gerçekleşebilir. Sanayide belirli sektörlerde (otomotiv, makine, elektronik, beyaz eşya, denizcilik) Türkiye'nin uluslararası bir üretim üssüne dönüşmesi mümkün olabilir. Özellikle otomotiv sanayiinde ve gemi sanayiinde son yıllardaki hızlı yükseliş; uluslararası şirketlerin temsilcilik ofislerini, Ar-Ge faaliyetlerini ve yatırıma tahsis edecekleri sermayelerini Türkiye'ye yönlendirebilir. Türkiye üniversiteleriyle, meslek yüksekokullarıyla teknik ve sosyal konularda eğitim üssü olabilir. Savunma sanayiinde de yerli üretimin toplamdaki payının artırılması mümkün olabilir. Bilişim ve enformasyon sektörlerinde ise şirketlerin üretim ve işletme sistemlerinde teknolojiye daha fazla yatırım yapması beklenirken, e-devlet projesi tamamlanabilir. İşbirliği yapılabilinecek konular şu şekilde verilebilir:

1- Eğitim Alanı:

Türkiye Cumhuriyeti'nde 140 üniversite vardır. Bu üniversitelerde İngilizce ve Türkçe eğitim yapılmaktadır. Bölgenin ihtiyacı olan tıp, işletme, devlet yönetimi ve teknik eğitim ihtiyaçları Türkiye'den karşılanabilir:

- Mühendislik Fakültelerinde Lisans ve Lisans Üstü Öğrenimleri,
- Teknoloji Fakültelerinde Uygulamaya Yönelik Lisans Öğrenimi,
- Teknik Liseler ve Meslek Yüksekokullarında Nitelikli İşgücü Eğitimi,
- Tıp Alanında Eğitim,
- İdari ve Kamu Yönetimi Alanında Eğitim,
- Bütün bölgedeki öğretim üyeleri oryantasyon eğitiminden geçirilebilir. Türkiye'deki araştırma enstitüleri ve TÜBİTAK'ta

bölgenin öğretim üyeleri misafir edebilir.

2- Sanayi Alanı:

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Sanayi ve Ticaret Odaları ile uygulamalı işbirliği geliştirilebilir. İmalat sektöründe; bölgede gerekli olan teknik üretim Türkiye'den sağlanabilir. Malzeme tedariki ve kalite kontrol hizmetlerinde sertifikasyon, Türkiye tarafından sağlanabilir.

3- Hizmet Alanı:

Kamusal alanlarda, Türkiye'de devletin kamu ve iktisadi teşekkülleri gerekli eğitimleri sağlayabilir.

4- Sektörler Arası İşbirliği Alanları:

İşbirliği sağlanacak sektörler aşağıdadır.

- Makine İmalat Sanayi,
- İnşaat Sanayi,
- Petrol Sanayi,
- Otomotiv Sanayi,
- Beyaz Eşya Sanayi,
- Madeni Eşya Sanayi,
- Basım-Yayım Teknolojileri ve Matbaa Sanayi,
- Bilgi Teknolojileri (Hardware and Software) Sanayi,
- Demir-Çelik Sanayi,
- Alüminyum Sanayi,
- Üretim, Depolama ve Lojistik Sektörü,
- Ulaştırma Sektörü.

5. SONUÇLAR

Türkiye Cumhuriyeti Devleti gerek Orta Doğu, gerek Amerika Birleşik Devletleri, gerekse Avrupa Devletleri ile uyumlu ve hoşgörülü bir siyaset izlemektedir. İstikrarlı dış siyaset ve jeopolitik önemi, Türkiye'yi bölgenin yükselen yıldızı yapmaktadır. Siyasi kararlılık tekno-politik konularda

önemli bir faktör olsa da bu çalışmanın amacı siyasi bir analiz değildir. Bu çalışma, Orta Doğu Bölgesi içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin yükselen değerini stratejik düşünme yaklaşımı ile ortaya koymaktır.

Türkiye bölgesine ve komşu kıtalara ne kadar ilgi gösterirse, o kadar ilgi görecektir. Dış ilişkiler de mütekabiliyet esastır. Türkiye tarafından Afrika'ya gösterilen ilginin faydalı bir karşılığı olacaktır. Geliştirilen bu karşılıklı ilgi, insani ve kültürel değerlerin paylaşılmasından ibarettir. Bu tip uluslararası ilişkilerin mutlaka ekonomik çıkara dönüşmesi diye bir kural yoktur, olmaması da gerekir. Bu ilişkilerde kazanılan saygınlık diplomatik ve karizmatik başarıların altyapısını oluşturmaktadır. İyi ilişkiler sonunda, bölgenin turistik ve kültürel yıldızı Türkiye'ye Afrika'dan öğrencilerin eğitim için gelmesi ve Türk kültürünün ve ekonomisinin on yıl içinde bu ülkelere transfer edilmesi beklenmelidir. Avrupa ülkelerinin Orta Doğu'da, Afrika'da ve Asya'da sömürge sistemiyle bırakmış oldukları kültürel ve ekonomik rahatsızlıklar bir miras olarak bu ülkeleri düşünmeye sevk edecektir. Türkiye'nin böyle bir alınganlığı yoktur. Oba (2010) Avrupa'nın Afrika'da kaybetmiş olduğu albeniyi Çin (ÇHC), Japonya ve Kore Cumhuriyeti'nde tekrar kazanmak üzere açık bir rekabetin içinde olduğunu belirtmiştir. Orta Doğu'da yükselen bir güç olmak, Türkiye'nin sadece Orta Doğu değil Afrika'da da etkin olmasını getirebilecektir.

Bilimsel ve teknik araştırmaların, ekonomik kalkınma ihtiyacına cevap verecek şekilde reel sektörle harmonizasyonunun Türkiye'de somut projelerle başarılamadığı söylenebilir. İktisadi politikalar ile bilim ve teknoloji politikalarının birlikte değerlendirilip tasarlanması ve bu süreci yönetecek eğitimli insan kaynağının sağlanması faydalı olabilir. Bu nitelikli insanların (tekno-ekonomistler) yetişeceği ve iktisadi konular ile bilimsel araştırmaların birlikte yürütüldüğü programların ortaya konacağı "Teknoekonomi Enstitüleri" gibi eğitim kurumlarının hayata geçirilmesi düşünülebilir. Bu enstitüler dünyadaki teknolojik gelişmelerin yakından izleneceği ve Ar-Ge faaliyetleri ile ekonomik faydaya dönüştürüleceği teknoparkları destekleyen kurumlar haline getirilebilir. Üniversite-sanayi

işbirliğinin artırılması için sayıları Türkiye genelinde 40'a yaklaşan teknoparkların katkıları ile bilimsel çalışmalar teknolojik ilerlemede daha verimli uygulanacağı gibi, tekno-ekonomi enstitüleri de makroekonomik iklimin elverişli olmasını sağlayabilir. Bölgede ticaret hacminin taraflar arasında üst sınırı tarafları memnun edecek şekilde geliştirilmelidir. Serbest ticaret teşvik edilmelidir. Gümrükler sıfırlanmalıdır.

Türkiye'den bölgeye sanayi, ticari ve hizmet sektörleri ile ticari mal, teknoloji ve bilgi aktarılabilir. 1960'lı yıllarda Almanya Türkiye'nin çalışan işgücünün önemli bir bölümünü Almanya'ya almış, bu şekilde teknik altyapı için eleman yetiştirmiş, aynı zamanda kendisi de sanayi olarak kalkınmaya devam etmiştir. Bu politika Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinde de uygulayabileceği bir politikadır. Bu konularda ve alanlarda; gerekli seviyede eğitim, imalat ve ticaret işbirliği yapılabilir. Gümrük mevzuatında kolaylıklar getirilebilir. Hastane hizmetleri ve yönetimi sektöründe işbirliği yapılabilir. Bu hizmetler karşılıklı mal mübadelesi işlemleriyle sağlanabilir. Uzun vadeli kredi imkânları bulunabilir.

Türkiye bölgenin eğitim merkezi olarak hizmet vermeye hazırdır. Bölgenin gelişmesi ve barışı; Türkiye'nin gelişmesi ve barışı demektir. Türkiye 1922 yılından beri Mustafa Kemal Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" prensibi ile bölgede bir istikrar unsuru olarak bulunmaktadır. Türkiye'nin bölgesinde ve yörüngesinde sağlıklı bir açısal hızla işlevini sürdürmesi Türkiye ve bölge için normal bir şeydir. Bununla beraber, Bölgenin Garp Yıldızı Türkiye'nin erişilmiş ve dengelenmiş istikrarı, ekonomik gücü ve yaptırım potansiyeli, siyasal uzlaşmalardaki bölgesel çekim gücü, kültürel değerleri işbu yörüngenin dışından bakanlarca da zamanla ve bir şekilde doğru olarak değerlendirilecektir.

Kaynakça

Alnıak, M. Oktay, **Değerlerimiz ve Türkiye**, Yüzüncü Yüzyıl Yayınları, 2009, İstanbul.

Alnıak, M. Oktay, BİLGESAM Stratejik Araştırma Merkezi 12 Sayılı Raporu, 2008, İstanbul.

Burgelman, R., Interorganizational Ecology of Strategy Making and Organizational Adaptation, Organizational Science, 1991, 2(3): 239-262.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı-Ortaöğretim: Genel Eğitim, Meslek Eğitimi, Teknik Eğitim Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu**. Ankara, 2001, Komisyon Üyeleri.

Kelleci, Mehmet Ali, **Bilgi Ekonomisi ve İşgücü Piyasası: Eğilimler, Fırsatlar ve Riskler**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 2003.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara, 2006.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Bilgi ve İletişim Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu**, Bilgi Teknolojileri Alt Komisyon Raporu, Ankara, 2007.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Dış Ekonomik İlişkiler Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007.

Ghose, Ajit K, Majid, Nomaan ve Ernst, Christoph, **Küresel İstihdam Sorunu**, çev. Ömer Faruk Çolak, Ankara, Efil Yayınevi, 2010.

Heracleous L., **Strategic Thinking or Strategic Planning? Long Range Planning**, 31(3), 1998.

ILO, **Global Employment Trends: January 2010**, Cenevre, 2010.

İstanbul Ticaret Odası, **Türkiye İçin Değerlendirilmesi Gereken Önemli Bir Hedef Pazar: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri**, Yayın No: 2004-25, İstanbul, 2004.

Karagöl, Erdal Tanas ve Akgeyik, Tekin, **Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler**, Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2010.

Liedtka, J.M., **Strategic Thinking: Can it be Thought. Long Range Planning**, 31(1): 120-129, 1998.

Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, **11. Avrasya Ekonomi Zirvesi Kitabı**, 1-2-3 Mayıs 2008, İstanbul.

McMaster, M. D., **The Intelligence Advantage: Organizing for Complexity**, Butterworth-Heinemann, Newton, MA, 1996.

Mintzberg, H., **Rise and Fall of Strategic Planning**, Basic Books, 1994.

Neustadt, R., May, E., **Thinking in the Time: The Uses of History for Desicion Makers**, Free Press, New York, 1986.

Nickols, F., "Strategy: Definitions & Meanings", Distance Consulting. http://home.att.net, 2003.

Oba, Ali Engin, "Türk Diplomasisi ve Afrika," (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/index.php?altid=3349.

Saygılı, Şeref, **Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 2003.

Soyak, Alkan, "Ulusal Yenilik Sistemi ve Kurumsal Arayışlar: 'Teknoekonomi Enstitüleri'," **Bilim ve Ütopya**, 154, 2007.

Şahinkaya, Serdar, "Türkiye Ekonomisinin Seyir Defterinden Kolaj: 2007'den 2008'e", **Stratejik Analiz**, 93, 74-76, 2008.

TÜBİTAK, **Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi**, Ankara, Vizyon 2023 Strateji Grubu, 2004.

TÜBİTAK, **Enerji ve Çevre Teknolojileri Stratejisi**, Ankara, Vizyon 2023 Projesi Enerji ve Çevre Teknolojileri Strateji Grubu, 2004.

TÜİK, **Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2010 Haziran Dönemi Sonuçları**, (Çevrimiçi) www.tüik.gov.tr, 27.09.2010.

Whittington, R., What is Strategy and Does It Matter? London: Routledge, 1993.

AVRUPA GÜVENLİK MİMARİSİ VE TÜRKİYE

ERGUN MENGİ[1]

1 Emekli Amiral

I. Giriş

1948 yılında NATO'dan önce kurulan Batı Avrupa Birliğinin (BAB) kurulmasıyla başlatılan Avrupa Güvenlik yapılanması, Soğuk Savaş döneminde inişli çıkışlı bir grafik izlemiş, 1991 yılında BAB'ın tekrar canlandırılması ve Avrupa Savunma ve Güvenlik Kimliği (AGSK)'nin tanımlanmasıyla hız kazanmıştır. BAB'ın fonksiyonlarını, Avrupa Birliği'ne (AB) devretmesiyle gelişmeler AB çatısı altında devam etmiştir.

AB'nin diğer gelişmelere paralel olarak, dünya politikasında rolü olan bir süper güç olabilmek ve Avrupalı devletlerin dünya çapındaki çıkarlarını koruması/gözetmesi için ekonomik ve siyasi gücünü, savunma ve askeri gücüyle taçlandırması gerekiyordu. Bunu bir seviyeye kadar sağlamıştır.

AGSK ile başlayan oluşum daha sonra, AGSK'nın NATO içinde geliştirilmesi ile sürmüş ve nihayetinde, AB içinde, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) halini almıştır.

AGSP, ABD askeri gücü ve NATO ile mukayese edildiğinde bazı eksikliklerine rağmen, şu anda önemli bir merhaleyi kat etmiştir. İki kutuplu dünyanın sona ermesinden sonra, Avrupa'nın güvenlik endişeleri daha küresel bir boyut kazanmıştır. Avrupa'ya yönelik Sovyet tehdidine yönelik kolektif savunma esasına göre kurulmuş NATO'nun mevcut görevi güncelliğini yitirmiş ve yeni küresel tehditlere istinaden kendisini yenileme gayretleri içine girmiştir. Dünyadaki krizler ve müdahalelere bakıldığında, Rusya'yı tehditten ziyade ortak olarak gören AB, savunma boyutunu daha da geliştirerek, Kriz Yönetimi konusunda, NATO'dan da daha etkili bir kurum haline gelmeye çalışacaktır. Ancak, Türkiye'yi dışarıda tutan AGSP, AB'nin güvenlik endişeleri kapsamındaki krizlere müdahalede yetersiz kalabilecektir. İki dünya savaşını yaşamış ve Soğuk Savaş dönemini hasarsız geçirmiş Avrupa'nın güvenliği küresel güvenlik için önemlidir. İki

kutuplu dünyanın ortadan kalktığı ve AB'nin entegrasyonunu tamamlama gayretleri içinde olduğu bu dönemdeki küresel krizlere bakıldığında, bu çalışma gelecekteki savunma gayretlerinin ne yönde olacağına ışık tutacak önemi haizdir.

Bu çalışmada, AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikasındaki (ODGP) yapılanması, BAB, NATO ve AB kurumlarındaki gelişmeleri içeren tarihi bir süreçte incelenecektir.

II. Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa Güvenlik Politikaları

Avrupa Güvenlik yapılanmasının nereden gelip nereye vardığını anlayabilmek için, kısa bir geçmişine bakmak gereklidir. II. Dünya Savaşı'ndan çıkan Avrupa'da, tehdit olarak görülen Almanya ve İtalya'ya karşı "hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için" anlayışı içinde bir ittifak kurulması fikrinden hareketle, Fransa, İngiltere, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un katılımıyla, Batı Avrupa Birliği (BAB), 1948 Brüksel Antlaşması ile kurulmuştur[1]. Ancak, daha sonra ABD ve İngiltere'nin girişimiyle, Washington Antlaşması 1949 tarihinde imzalanmış ve NATO kurulmuştur. NATO'nun amacı, ilk Genel Sekreteri Lord Ismay'in de ifade ettiği gibi, "Avrupa'nın Savunmasında ABD'yi içeride, SSCB'yi dışarıda, Almanya'yı ise aşağıda tutmak" olarak belirlenmiştir[2]. Batılılaşma hedefiyle hareket eden Türkiye ise, 1952 yılında NATO'ya üye olarak Avrupa güvenlik yapısının bir parçası haline gelmiştir.

1954 yılında BAB da, NATO'nun stratejisine paralel olarak, Paris Protokolü ile Brüksel Antlaşması'nı revize etmiş ve Avrupa'ya yönelik potansiyel Sovyet tehdidine karşı, Almanya ile İtalya'yı da BAB'a dâhil etmiştir. Ancak; Avrupa'nın savunmasının genel olarak NATO ve ABD tarafından yüklenilmesi nedeniyle; BAB, 1954 tarihinden itibaren, tabiri caizse kış uykusuna girmiştir.

1944'te "Almanya'nın varlığı, dünyanın esas problemidir. Ruslardan korkmaya gerek yoktur. Rusya ile birlikte ortak düşmanımız Hitler'e karşı nasıl çalışacağımızı öğrenmeye ihtiyacımız vardır." diyen Fransa[3]; 1950'de,

Almanya’nın NATO’ya girişini engellemek için, “Pleven Planı” adıyla Avrupa Ordusu fikrini ortaya atmış ve Avrupa Savunma Topluluğu (AST-European Defence Community) çalışmalarını başlatmıştır. Fransa Başbakanı Rene Pleven, bu planın “Birleşik Avrupa’nın siyasi bağlarını yaratacağını” ifade etmiştir[4]. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, amaç en başından itibaren Birleşik Avrupa’nın yaratılmasıdır. Birleşik Avrupa’nın savunma boyutu olmadan mümkün olamayacağı daha sonra da dile getirilecek olup çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu konuya değinilecektir. Ancak, AST girişimi sürpriz bir şekilde Fransa Parlamentosu tarafından 30 Ağustos 1954 tarihinde reddedilmiştir. Bu hareket, Almanya’nın NATO’ya girişinin yolunu (30 Aralık 1954) açmıştır. O zamana kadar sorunlu olan Fransa-Almanya ilişkileri 1955 Paris antlaşmasıyla iyileşmeye başlamış ve Roma antlaşmasıyla daha da gelişmiştir.

Daha sonra De Gaulle yönetimindeki Fransa, Avrupa’nın tekrar esas oyunculardan birisi olmak istiyordu. Avrupalı olmayan ve dünyayı domine eden büyük güçlerin hareketlerinin Avrupa’nın büyüklüğü ve gücü ile gerekli uyumu göstermediğine inanan De Gaulle, II. Dünya Savaşı’nın nedenleri ve sonuçları ile Avrupa’nın kaderine Avrupalı olmayanlar tarafından karar verilmesini kabul edemiyor ve bu durum politikalarında etkili oluyordu[5].

Fransa’nın hazırlamış olduğu Avrupa Siyasi Birliği’nin, ki Birleşik Dış Politika ve Savunma ve Güvenlik politikalarını içeriyordu, Benelux ülkeleri tarafından engellenmesi sonucu Soğuk Savaş süresince “Ortak Dış Politika” oluşturulamamıştır. Avrupa’nın güvenlik yapılanmasını tamamlamasını ve bunun NATO ve ABD’den bağımsız olmasını isteyen Fransa, NATO’daki ABD dominant gücüne devamlı karşı çıkmıştır. Bu konudaki Fransa’nın rahatsızlığı, Jean-Marie Le Pen tarafından “NATO ittifakı içinde ilişkiler eşitlik prensibine göre olmalıdır. Aksi halde, NATO, ABD’nin Avrupa’yı ve Batı dünyasını domine etmesini sağlayan bir unsur olacaktır. Böyle olacaksa, hep beraber bu kurumdan ayrılmalıyız ve NATO’yu terk etmeliyiz” şeklinde dile getirilmiştir[6]. ABD Savunma Bakanı McNamara

tarafından geliştirilen savunma stratejisi ve ortak nükleer güç girişimi, ABD Başkanı Kennedy, UK Başbakanı Macmillian ve Federal Almanya tarafından Bahama'da onaylanmasına rağmen De Gaulle Fransa'sı bu girişime karşı çıkarak milli nükleer gücünü oluşturma kararını almıştır. NATO'nun ABD güdümünde bir yapı oluşturduğunu ve Avrupa Güvenlik sisteminin özerk olması gerektiğini ileri süren De Gaulle, 07 Mart 1966 tarihinde aldığı kararla Fransa'yı NATO'nun askeri kanadından çıkarmıştır.

1980 Sonrası Avrupa Güvenlik ve Savunma Yapılanması

1980'li yılların başlarında savunma anlayışlarındaki değişiklikler, ABD'nin savunma sanayiindeki öncü rolü, Avrupa'nın kendi savunma sanayiini yaratma çabası, ABD ve SSCB arasında yaşanan Yıldız Savaşları projesi, Avrupa ülkelerinde güvenlik konularında yeni düşüncelerin oluşmasına neden olmuştur. Bu düşüncelerin ilk sonuçları BAB 1954 Paris Antlaşmasının 30. yılı olan 1984'te, İtalya'nın talebiyle Roma'da toplanan BAB Dışişleri ve Savunma Bakanları toplantısında ortaya çıkmıştır. Bu toplantıda; BAB'ın tekrar faaliyete başlaması, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'nin (AGSK) tanımlanması ve üye ülkelerin savunma politikalarının uyumlaştırılması için çalışmalara başlanması karar altına alınmıştır[7]. Roma'da alınan kararlara uygun olarak, 27 Ekim 1987 tarihinde Hague'de toplanan, BAB Bakanlar Konseyi çok önemli bir mesaj vererek "*savunma gayretlerini oluşturamamış ve bu boyutta birleşememiş bir Avrupa'nın, asla birleşik olamayacağı*" ifade edilmiştir[8].

1980'lerin sonlarına doğru Avrupa'da önemli değişiklikler gözlemlenmiştir. Avrupa ülkeleri, ABD dışında bağımsız bir savunma politikası ve en önemlisi savunma politikalarının uyumlaştırılması üzerine kararlar almıştır.

AB Maastricht Antlaşması ile eş zamanlı olarak toplanan BAB Bakanlar Konseyi, Maastricht Deklarasyonu ile AGSK'yı kabul etmiştir. Deklarasyonda; BAB'ın, NATO'nun Avrupa ayağı ve AB'nin savunma bileşeni olarak görev yapması öngörülmüştür. BAB bir hayli karmaşık bir

yapıydı. BAB'da; hem NATO ve hem de AB üyesi olan İngiltere, Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan olmak üzere 10 tam üye; AB NATO üyesi olmayan ancak üyesi olan Avrupalı Müttefikler Türkiye, Norveç ve İzlanda ortak üye; sadece AB üyesi olan İrlanda ile 1995'ten sonra İsveç, Finlandiya ve Avusturya ile tam üyelik hakkı bulunmasına rağmen kendi isteğiyle Danimarka gözlemci ülke statüsünde yer almıştır. Türkiye gibi Ortak Üyelerin başlangıçta BAB'da elde ettiği kazanımlar[9] ve üzerine bina edilenlerle, Ortak Üye Ülkeler neredeyse Tam Üye Ülkelerin haklarına yakın duruma gelmiştir. 1948 tarihli Brüksel Antlaşmasında, BAB'ın görevi, ülkelerin kolektif savunmasını sağlamaktı (5. madde - NATO'da olduğu gibi). Ancak, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, kolektif savunmanın yerini Barışı Koruma, Barış için Ortaklık görevlerinin aldığını gören Avrupa, görevlerini bu yönde belirlemiş ve bunları 19 Haziran 1992 tarihli *Petersberg Deklarasyonu*[10] ***ile ilan etmiştir.***

AGSK'nın NATO İçinde Geliştirilmesi

Avrupa kamuoyu, Soğuk Savaş'ın bittiği bir dönemde AGSK için ilave savunma harcamalarına sıcak bakmamaktadır. Bu nedenle yapılacak iş, NATO'nun imkânlarının BAB'a transfer edilmesiydi. AGSK'nın NATO'yu güçlendireceği ve işbirliği hususlarına işlerlik kazandırma gayretleri gündeme taşınmaya başlanmış ve bağımsız olmasına son derece önem veren Fransa'nın muhalefeti, diğer AB ülkeleri tarafından kısmen kırılmıştır. BAB'ın NATO'nun Avrupa ayağını oluşturması ve BAB-NATO ilişkileri ve işbirliği kapsamında, AGSK'nın NATO içinde geliştirilmesi, 1996 yılında NATO'nun Berlin Zirvesinde gündeme gelmiştir. Zirve bildirisinin 7. maddesinde "The development of the European Security and Defence Idendity (ESDI) within the Alliance" şeklinde belirtilmesiyle, AGSK'nın NATO içinde geliştirilmesine karar verilmiştir[11].

Bu kararın alınmasına, başta ABD ve Türkiye olmak üzere Norveç, İngiltere ve Danimarka memnun olmuş ve AGSK'nın NATO içinde

geliştirilmesiyle, bölünmüşlüğün olmayacağı ve AGSK'nın NATO potasında eritileceği düşünülmüştü. Ancak, zaman içinde bu algının doğru olmadığı ve bu projenin *NATO'nun, "dilimleme stratejisi" ile AB tarafından kullanılması şekline* dönüştürüldüğü görülmüştür. AGSK'nın NATO içinde geliştirilmesi; NATO planlama imkân ve kabiliyetlerinin (karargâhlarının ve personelinin), BAB önderliğindeki harekâtın planlama ve icrası için kullanılması, NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı SACEUR'ün Yardımcısı Orgeneralin (Deputy SACEUR), BAB harekâtının komutanı olarak görev yapması, NATO'nun askeri imkân ve kabiliyetlerinin BAB tarafından kullanılması, NATO'nun muhabere ve elektronik bilgi sistemleri alt yapısının BAB tarafından kullanılması, BAB'ın NATO Savunma Planlama sürecinden istifade etmesi projelerine dönüşmüştür. Kısaca, NATO içinde AGSK'nın geliştirilmesi konusunda bir şeyler yapılması yerine, sadece hangi imkânlarının BAB'a sunulacağı üzerinde çalışılmıştır.

BAB'ın İcra Ettiği Harekâtlar

Geçen bu süre içinde BAB kendisini geliştirmiş ve görünürlüğünü iştirak ettiği, Birleşik BAB Körfez Girişimi, BAB/NATO Sharp Guard Harekâtı, BAB Tuna Harekâtı, BAB Hırvatistan Mayın Temizleme Destek Harekâtı, Mostar Polis Harekâtı, Arnavutluk MAPE Harekâtı, Kosova Genel Güvenlik Gözetleme Görevi gibi harekât ve görevlerle artırmıştır[12].

AB'nin Savunma Boyutu Kazanması

Her ne kadar BAB; AB'nin savunma bileşeni olarak önemli gelişmelere imza atıyor, iştirak ettiği operasyonlarla gündemde kalmayı sağlıyorsa da; bunlar AB üyelerini tatmin etmemiş, BAB'daki değişik üyelik perspektifi, karışık karar alma mekanizması, başta Fransa olmak üzere bazı AB ülkelerini rahatsız etmeye başlamış ve NATO'dan bağımsız, AB ile entegrasyonunu tamamlamış, Maastricht kararlarına uygun olarak AB'nin Ortak Dış Güvenlik Politikasını (ODGP) ortaya koyabilecek bir yapının oluşturulması ihtiyacı ortaya konulmaya başlanmıştır. 1997 Amsterdam AB

Antlaşması, 3. bacak olarak AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını ortaya koymuştur.

1998 yılı güvenlik boyutunda önemli gelişmelere damgasını vurmuştur. 03-04 Kasım 1998 tarihlerinde Viyana'da AB Savunma Bakanları tarihinde ilk kez bir araya gelmiştir. Benzer şekilde, 03-04 Aralık 1998 tarihlerinde, Fransa'nın St. Malo kentinde yapılan Fransa-İngiltere görüşmeleri, AB'nin savunma ve güvenlik boyutuna yeni ve önemli bir veçhe kazandırmıştır[13]. Bu toplantıya kadar, ABD'yle Atlantik ötesi görüşleri paylaşan ve AGSP içinde NATO ve ABD yanlısı görüşleri savunan İngiltere yönünü değiştirmiştir. Bunun gerekçesi, AB'ye girişi sancılı olan ve ABD'nin Truva atı olarak görülen İngiltere'nin AGSP konusunda gelişmelerin dışında kalmak istememesinden kaynaklanmaktadır.

St. Malo Deklarasyonu'nda; Amsterdam Antlaşmasında yer alan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) tam olarak ve süratle uygulamaya konulması, AB'nin uluslararası krizlere müdahale edebilecek ve *müstakil harekât yapabilecek bir kapasiteye sahip olması ve yeterli bir askeri kuvvet ile desteklenmesi*, üyelerinin toplu savunmasının temelini oluşturan *modernize edilmiş NATO'nun yaşamasına ve gelişmesine katkıda bulunulması* kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmayla, İngiltere'yi saflarına katan, AGSK gerçekten Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) olma yolunda en önemli adımını atmıştır. Bu anlaşmada, en çok dikkati çeken nokta 2. maddede belirtilen "*modernize edilmiş NATO'nun yaşamasına ve gelişmesine katkıda bulunulması*"[14] hususu olup NATO'nun AGSP'yi dikkate alacak şekilde karar mekanizmalarının modernize edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, NATO'nun yaşamasına katkıda bulunulması ibaresi; birileri tarafından sanki gerek yok ama modernize edildiği takdirde yaşamalı ve AGSP'yi destekleyecek şekilde geliştirilmeli şeklinde tercüme edilebilir.

Bu gelişmeleri müteakip, 07 Aralık 1998 tarihinde yapılan AB Genel İşler Konseyi (General Affairs Council-GAC) Toplantısında, NATO içinde Avrupalı müttefiklerin yani kısaca AGSP'nin; NATO'nun Avrupalı

kuvvetleri kullanmalarını, ABD ve Türkiye gibi AB üyesi olmayan müttefiklerin veto edemeyeceği yeni bir karar mekanizmasına gidilmesi gerektiği ima edilmiştir. Burada Avrupa ülkelerinin (AB) amacı; *NATO'yu sadece kolektif savunma, yani 5. madde görevleri ile kısıtlamak, NATO içinde Avrupa kriz yönetimine ilişkin yeni bir karar mekanizması yaratmak,* kriz yönetimi ve barışı destekleme harekâtında AB olarak, kendi kendine karar verebilen ve yeterli bir askeri güç ile desteklenen bir Güvenlik ve Savunma imkânına kavuşmak, bunları yaparken, ilave bir harcamaya gitmeden NATO imkân ve kabiliyetlerini kullanmaktır[15].

03-04 Haziran 1999 tarihlerinde Köln'de icra edilen AB Zirvesinde, Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikasının (AGSP-ESDP) kullanıldığını görmekteyiz. AB konseyinin Zirve Kararı EK-II'nin başlığı, "The Common European Policy on Security and Defence" şeklinde yer almıştır.

Köln Zirvesi sonuçlarının 3. maddesi; "AB Avrupa önderliğinde etkili bir kriz yönetim mekanizması geliştirmek istemektedir, buna AB'nin NATO üyesi olan veya olmayan tüm ülkeleri tam ve eşit haklarla katılacaklar, NATO'nun AB üyesi olmayan diğer üyeleri ve partner ülkelerin mümkün olan en üst düzeyde katılımı için gerekli düzenlemeler yapılacaktır." şeklindedir[16]. Köln'de alınan diğer önemli bir karar ise, 5. maddede belirtildiği üzere "BAB'ın 2000 yılının sonundan önce fonksiyonunu tamamlayarak gerekli işlevlerinin AB içine alınması"dır[17]. Burada, biraz önce bahsettiğimiz gibi AB kendisine has, kendi karar mekanizması içinde olacak bir savunma yapısına geçmenin zamanının geldiğini ortaya koymuştur. Bağımsız ve otonom bir yapılanma isteyen AB üyeleri, aynı zamanda NATO imkân ve kabiliyetlerini hiçbir kısıtlama olmaksızın kullanmak ve karar mekanizmasının kontrolünü ellerinde tutmak istemektedirler.

AB savunma yapılanmasında ciddi bir tavır ortaya koyma yolunda, 10-11 Aralık 1999 tarihinde icra edilen Helsinki Zirvesi'nin AGSP konusundaki raporu, Avrupa Savunma ve Güvenliği ile ilgili bütünleşik resmi ilk kez ortaya koymuştur. Bu zirvede; Siyasi Güvenlik Komitesi (Political Security

Committee-PSC), Genel Sekreter Yüksek Temsilci Makamı, Askeri Komite (EUMC), Askeri Karargâhın (EUMS) kurulması kararlarının[18] yanı sıra; 2003 yılından önce 50-60 bin kişilik kolordu (15 tugay) çapında Avrupa Acil Müdahale Gücünün kurulması, bu kuvvetin gerekli şekilde desteklenmesi ve altmış gün içinde konuşlandırılarak, bir yıla kadar harekât bölgesinde idame edilmesi kabiliyetinin kazandırılması kararları alınmıştır[19]. AB önderliğinde icra edilecek operasyonlar için, aynı zamanda Avrupalı Müttefiklerin NATO'ya da tahsis ettiği Milli Kuvvetlerinin kullanılacağı açık olarak ifade edilmiştir. Böylece AB, NATO imkân ve kabiliyetlerini otomatik olarak kullanma amacına daha da yaklaşmakta ve NATO'daki veto hakkının kullanılmasını biraz daha aşındırmaktadır. AB'nin kriz yönetimi konularında ikili görüşme ve bilgi alışverişi için, AB üyesi olmayan Avrupalı müttefikler ile AB adayı diğer ülkelerden oluşacak uygun bir yapının oluşturulması öngörülmektedir. AB'nin kendi başına karar verme hakkına ve kurumsal yapısına saygı duyulmasının gerekliliği özellikle vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, AB'nin herhangi bir ilave harcama yapmadan NATO imkân ve kabiliyetlerini otomatik ve kısıntısız kullanmak isteği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

03-04 Haziran 1999 tarihlerinde icra edilen AB Köln Zirvesi'nde ortaya konulan, AB'nin BAB'ın Petersberg görevlerine ilişkin sorumluluğunu üstlenmesi ve BAB'ın 2000 yılı sonuna kadar bir organizasyon olarak amacını tamamlayacağına ilişkin ibareler, Helsinki ve Feira Zirve bildirilerinde yer almamıştır. Bu husus kanaatimce; AB üyesi olmayan Türkiye gibi Avrupalı Müttefiklerin BAB'daki kazanımlarını koruma konusundaki ısrarlı yaklaşımlarını bertaraf edebilmek ve İsveç, Finlandiya gibi AB'nin tarafsız ülkelerinin BAB'la birlikte kolektif savunmayı da içeren Brüksel Antlaşmasının AB'ye taşınmasından duyulan hassaslığın aşılmasını sağlamak maksadıyla yapılmıştır. Yapılan müzakereler sonrası; AB ülkeleri, kolektif savunmayı içeren ve meclislerde onaylanmış BAB'ın 1948 tarihli Brüksel Antlaşmasının ileride gerekebileceği düşüncesiyle BAB'ı kapatmaktan ziyade, hayatta tutarak sadece uygun fonksiyonlarını AB'nin içine dâhil etmeye karar vermişlerdir.

III. AB'nin Silahlı Güç ve Planlama Karargâhı Oluşturma Çabaları:

AB-NATO İlişkileri

AB Askeri Gücü, Avrupa Temel Hedefi (HG-Headline Goal)

AB, Haziran 1999'da gerçekleştirilen Köln Zirvesinden itibaren, kriz yönetimi görevlerinin icra edilebilmesini ve bu görevlere ilişkin kararların alınabilmesini teminen gerekli imkân ve yeteneklerin oluşturulmasını hedefleyen bir süreç başlatmıştır. Aralık 1999'da düzenlenen Helsinki Zirvesinde, AB öncülüğündeki operasyonlarda gönüllü olarak işbirliği yapabilmeleri için üye devletlerin 2003 yılına kadar Petersberg görevlerinin tümünü yerine getirebilecek ve 60 gün içerisinde konuşlandırılıp, bir yıl süreyle idame ettirilebilecek, 50-60.000 kişilik askeri kuvvetin 2003 yılına kadar hazır olması kararlaştırılmıştır. Acil Reaksiyon Kuvveti (Rapid Reaction Force) olarak da adlandırılan bu kuvvet; AB ülkelerinin isteksiz davranmaları neticesinde tam olarak hayata geçirilememiştir.

20-21 Kasım 2000 tarihlerinde Brüksel'de yapılan Savunma Bakanları Toplantısı ile 07-11 Aralık 2000 tarihlerinde Nice kentinde yapılan AB Zirvesinde, AB Temel Hedefine sadece AB üyesi olan ülkelerin katkıda bulunacağı, diğer ülkelerin yapacakları katkıların ise "*ilave*-additional" kabul edileceği açıklanmıştır. Bu karar, özellikle NATO üyesi, ancak AB üyesi olmayan Türkiye gibi Avrupalı Müttefik ülkeleri çok zor durumda bırakmıştır. NATO imkânlarını kullanan AB'nin icra edeceği bir operasyonda bu ülkelerin (Türkiye, Norveç, İzlanda) yer almaması, bu güne kadar konuşulan, karara bağlanan temel değerlerle bir çelişki oluşturmuştur.

Savaş Grupları (Battle Groups-BG)

Fransız, İngiliz girişimi olup 4 Şubat 2004 tarihinde Le Touquet'de yapılan Fransız-İngiliz Zirvesinde kararlaştırılmış, ancak daha açık bir şekilde 24 Kasım 2003 tarihinde Londra'da sonuca bağlanmıştır[20]. BG'ların 2007 yılı Ocak ayında nihai harekât yeteneğine (FOC) kavuşması öngörülmüştür[21]. Nedir bu Savaş Grupları, biraz bunun ayrıntısına girmekte fayda var.

Tabur seviyesinde iyi eğitimli ve teçhizatlı olacak bu kuvvette, her tabur 1.500 kişiden oluşacaktır. Bu kuvvetin 15 gün içinde harekâta hazır olması ve ilk aşamada herhangi bir destek almadan 30 gün harekât bölgesinde görev yapması, personel değişimi yapıldığı takdirde ise 120 gün verilen

görevi icra edebilmesi öngörülmüştür. Kurulacak kara kuvvetinin 13 taburdan kurulu bir tugay olması öngörülmüştür.

AB Tarafından İcra Edilen İnsani Yardım ve Kriz Yönetimi Operasyonları

BAB tarafından icra edilen operasyonları müteakip, AGSP kapsamında, AB tarafından icra edilen Bosna-Hersek Polis Gücü göreviyle başlayan, Althea ile devam eden harekât Kosova'dan, Filistin'e, Gürcistan'a, Irak'a, Endonezya'ya ve Somali'ye kadar bir yelpazeye yayılmıştır. Bu harekâtlarla; kuvvet oluşturma, lojistik, finans ve karar mekanizmalarına ilişkin nihai harekât yeteneğini elde ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Afganistan'da icra edilen ISAF operasyonunun V. safhasının AB'ye tahsisli EUROCORP tarafından icra edilmesi, Barışı Koruma Harekâtının icrası açısından ODGP'ye en önemli katkılardan birisini yapmıştır.

AB Planlama İmkân ve Kabiliyeti ve İlgili Kurumlar[22]

Bu güne kadar ortaya konulan prensiplerde, NATO'nun müdahale kararı almadığı harekâta AB'nin müdahale edebileceği; bu nedenle, AGSP harekâtının Berlin (+) kararları çerçevesinde NATO imkân ve kabiliyetleri kullanılarak icra edileceği; AB savunma yapılanmasında taklit ve tekrarlardan kaçınılacağı ifade edilmesine rağmen, AB bu konuda verilen kararları tam olarak uygulamamıştır. NATO Savunma Kolejinin dahi benzeri olan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kolejinin (ESDC)[23] kurulması dâhil birçok kurum, NATO'da olmasına rağmen AB nezdinde tekrar kurulmuş ve bunlar "gerekli tekrarlar" kapsamına sokulmaya çalışılmış ve *Siyasi ve Güvenlik Komitesi (Political and Security Committee-PSC), AB Askeri Komitesi (The EU Military Committee) ve AB Askeri Karargâhı (EU Military Staff-EUMS) teşkil edilmiştir.* AB Askeri Karargâhı tam teşekküllü bir *Harekât Merkezine (Operation Center)* sahip değildi. Durum Merkezi (Situation Center) olarak kullanılan küçük merkezin ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle, Fransa Devlet Başkanı Chirac'ın "We must now think of giving a permanent dimension to our collective command and operation instrument through the Ops Center set up in the EU.[24]" ifadesiyle, AB ülkelerinden yeni kurulan Harekât Merkezine desteklerini talep etmiştir. Aslında, Fransa'nın bu girişimi, ODGP'yi fiziksel olarak da

NATO'nun dışında tutma çabalarından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi, Berlin (+) olarak adlandırılan ve NATO'nun planlama imkân ve kabiliyetinden AB'nin istifadesi kapsamında, NATO-AB arasında varılan anlaşma gereğince, *SHAPE, NATO Karargâhı,* AB tarafından da kullanılmaktadır. Bu kapsamda, AB Askeri Komitesi, herhangi bir konuda SHAPE'e görev verebilmekte ve SHAPE bu görevi Komutan yardımcısının direktifleri çerçevesinde yerine getirerek AB'ye geri göndermektedir. SHAPE, artık sadece NATO karargâhı değil, aynı zamanda AB karargâhıdır. Üzerinde 24 saat esasına göre NATO bayrağının yanında dalgalanan AB bayrağı da bunun en önemli göstergesidir.

NATO-AB İlişkilerinin Mevcut Durumu

28-29 Kasım 2006 tarihinde, Riga'da yapılan NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde, Fransa Devlet Başkanı Chirac, dünyadaki bunca tehdit varken NATO'nun güvenlik gücünün azaltılmasının düşünülemeyeceğini, ancak; AB ile müşterek paylaşım içinde olması gerektiğini, Avrupa'nın savunmasında AB'nin, tarihi ve kültürel yapısı kapsamında, daha uygun bir pozisyonda olduğunu ifade etmiştir[25]. Ancak, AB halen NATO'dan elde ettiklerini az görmekte ve Türkiye başta olmak üzere NATO'yu AGSP politikasını kesintiye uğratmakla suçlamaktadır. Yapılan suçlama, Güney Kıbrıs'ın AB üyesi olmasına rağmen, AB içindeki AGSP faaliyetlerine katılamamasıdır. Malta'nın Bükreş Zirvesinde Barış İçin Ortaklık (BİO-PfP) ülkesi olması[26] ve NATO ile güvenlik antlaşması imzalamasıyla, AB üyeleri içinde bir tek Güney Kıbrıs bu konuda yalnız kalmıştır. Sorun aslında Türkiye değil, bizatihi NATO ile AB arasında yapılan antlaşmalardır. NATO, AB ile işbirliğinin, NATO katkılarının güvenliğinin sağlanması ve bu konuda NATO güvenlik usullerinin AB'de de uygulanması şartını ortaya koyarak NATO-AB Güvenlik antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma maddelerine göre AB savunma boyutunda yer alan bir AB ülkesinin NATO ile güvenlik antlaşması yapması şarttır. Bu antlaşmanın en kolay icrası anılan ülkenin NATO BİO ülkesi olmasıdır[27]. Güney Kıbrıs, bu müracaatı maalesef yapamamaktadır. Yaptığı takdirde Türkiye'nin karşı çıkacağı ve kabul etmeyeceği, bu nedenle başvurmadığı hususu kulislerde söylense de, kanaatimce buradaki gerçek, bölünmüş Kıbrıs'ın tekrar bir uluslararası organizasyonda masaya yatırılmasını

istememekte ve bu riski göze alamamasından kaynaklanmaktadır. Bölünmüş Kıbrıs adasında, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi bir şekilde oldubittiyle AB üyesi olmuştur. Bu kazanımın ve kabul edilmesi mümkün olmayan tartışmaların, özellikle Kıbrıs müzakerelerinin devam ettiği günümüz şartlarında gündeme getirilmesini uygun görmemektedir.

IV. Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'nin Oluşumunda Türkiye'nin Yeri ve Kazanımları

AGSP'nin AB'ye geçmesini müteakip, Türkiye'nin AB harekâtının karar mekanizmalarında yer alıp alamayacağı, özellikle NATO imkânlarını kullanan AB harekâtına katılıp katılamayacağı ve BAB'da elde ettiği kazanımları koruyup koruyamayacağı en çok tartışılan konulardan birisi olarak karşımıza çıkmış ve Türkiye gündemini meşgul etmiştir. Karar mekanizmasında olmadığımız bir AB harekâtına askerlerimizi göndermenin etik olup olmayacağı tartışılmıştır. AB harekâtına yönelik AB karar mekanizması nedir? Kısaca buna bakalım. AB'nin en üst karar makamı olan AB Konseyinin altında kurulan ve harekâtın stratejik kontrolü ve siyasi yönlendirmesini yapacak *AB Siyasi Güvenlik Komitesi* (PSC) her türlü kararı verirken, Harekât Komutanı PSC'ye bağlı olarak hareket edecektir. Ancak her türlü stratejik karar AB Konseyi tarafından verilecektir. Harekâta katkı yapan, asker gönderen; ancak, AB üyesi olmayan ülkelerin bahse konu karar mekanizmalarında olamayacağı gerçeğinden hareketle, anılan ülkelerin temsil edileceği bir *"Katılımcılar Komitesi"* teşkil edilmiş ve bahse konu komitenin üyelerinin harekâtın günlük sevk ve idaresi kapsamında eşit haklar ile yer alacakları ifade edilmiştir. Ayrıca, harekâtın bitirilme kararının da katılımcılara danışılarak AB Konseyi tarafından verileceği ortaya konulmuştur. Kendi içinde eşit haklarla yer alınan Katılımcılar Komitesinin, harekâtın stratejik ve siyasi kontrolünde hiçbir fonksiyonunun bulunmadığı, Harekât Komutanının zaman zaman bilgilendirmeleri dışında harekâtın gidişatı hakkında dahi üst düzey bilgiye sahip olamayacağı açıktır. İşte burada Türkiye, Katılımcılar Komitesinin, Harekât Komutanı ve PSC arasında bir yerde olmasını ve Harekât Planları ile harekâtın yürütülmesine Harekât Komutanı üzerinden müdahil olması, ancak nihai kararların yine PSC tarafından verilmesi yönünde çalışmalar yaptıysa da AB ülkelerini ikna etmekte başarılı olamamıştır.

Türkiye'nin BAB'daki Kazanımları ve AGSP Katılım Politikaları

Türkiye'nin BAB kazanımları olarak ortaya koyduğu ve üzerinde önemle durduğu kazanımlar nelerdi? BAB Ortak Üyesi olan Türkiye, yapmış olduğu etkili ve dengeli bir politikayla AGSK ve BAB içinde tam üye haklarına yakın, karar mekanizmaları dâhil çok önemli kazanımlar elde etmiştir. Öncelikle Ortak Üyelik sözleşmesi imzalanırken, kuvvet katkısında bulunacaklarını ifade ettikleri BAB harekâtına tam üyeler gibi katılacakları imza altına alınmıştır[28]. Bu ifadeler daha sonra, 19 Kasım 1996 tarihinde yapılan BAB Ostend Bakanlar Toplantısı Zirve kararına yansımış ve Türkiye gibi NATO üyesi Avrupalı Müttefiklerin NATO imkân ve kabiliyetlerinin kullanıldığı BAB harekâtının planlama ve hazırlık süresi dâhil katılımı kabul edilmiştir[29]. Ayrıca, BAB Bakanlar Konseyinin 22 Temmuz 1997 tarihli ve Amsterdam Antlaşması için yapılan deklarasyonu kabul ettiği kararında; Ortak üyelerin katkıda bulundukları BAB harekâtına ve barış zamanı yapılacak tatbikatlarına tam üye haklarıyla katılmaları karar altına alınmış[30] ve BAB'ın Erfurt Bakanlar toplantısında da bu yaklaşım teyit edilmiştir[31]. Bunlar Türkiye gibi AB üyesi olmayan Avrupalı Müttefiklerin elde etmiş olduğu en önemli kazanımlardır. Ancak, o zaman büyük mücadelelerle elde edilen bu kazanımların, ileride AB'ye çok fazla geleceği maalesef kimsenin aklına gelmemişti.

Washington Zirvesi (23-24 Nisan 1999)

Türkiye kazanmış olduğu bu haklarla, NATO'nun Washington Zirvesine giderken, BAB'da kazandığı hakları AB savunma boyutu içinde daha da ileriye götürme planları yapıyordu. Zirve öncesi, İngiltere başta olmak üzere, AB ülkeleri, bağımsız, otonom bir savunma boyutuna sahip olmaya çalışan AB'ye yönelik endişeleri konusunda ikna edilmiş, ancak endişeleri kısmen devam eden bir ABD yönetimi zirvede yerini almıştır. Washington Zirvesinde, NATO'nun yeni Stratejik Konsepti kabul edilmiş ve özellikle kriz yönetimi ve NATO-AGSK bağlamında önemli kararlar alınmıştır. Türkiye BAB-NATO kapsamındaki kazanımlarını koruma ve AB-NATO

kapsamında daha da ileri götürme anlayışıyla hareket etmiştir. Bu stratejisinde tam olarak başarılı olamasa da, kazanımlarını koruyacak, Türkiye'yi masada tutacak ifadeleri gerek NATO'nun Stratejik Konseptine ve gerekse Zirve Sonuç Bildirisine dâhil ettirmeyi başarmıştır[32]. Zirve Bildirisinin 9. maddesi, NATO'nun bir bütün olarak katılmadığı bir harekâtı, AB'nin tek başına üstlenme kararı alabileceğini ve NATO-AB ilişkilerinin, halen NATO-BAB arasında mevcut uygulamaların üzerine inşa edileceğini belirtmiştir. En önemlisi de AB üyesi olmayan Avrupalı müttefiklerin, bu AB harekâtlarına, BAB'daki mevcut uygulamaların üzerine inşa edilecek yapıların yardımı ile tam katılımlarının sağlanacağını da önemle vurgulamıştır[33]. Yine bildirinin 10. maddesiyle, 9. maddede belirtilen prensipler dikkate alınarak; *AB'nin, NATO'nun planlama imkân ve kabiliyetine garantili ulaşımı; önceden belirlenmiş NATO kapasite ve imkânlarının icra edilecek AB harekâtları için verileceğinin önceden kabul edilmesi; SACEUR'ün yardımcısı DSACEUR'ün AB harekât komutanı olarak mevcut görev tanımının tamamen Avrupalı sorumlulukları alacak şekilde daha da geliştirilmesi; NATO savunma planlama sisteminin, AB'nin ihtiyaçlarını da kapsayacak şekilde daha da uyumlaştırılması* hususları belirlenmiş ve bu hususların NATO Daimi Konseyi tarafından ele alınması kararlaştırılmıştır[34].

Zirvede yenilenen NATO Stratejik Konseptinin, AGSK kapsamındaki 17. maddesinde[35], "*AB kendi savunma ve güvenlik boyutunun güçlendirilmesi konusunda önemli bir karar almış ve çalışmalarına ivme vermiştir. Bu sürecin tüm İttifak üzerinde önemli etkileri olacaktır ve tüm Avrupalı müttefikler (Türkiye, Norveç, İzlanda ve yeni üç üye dâhil) NATO ve BAB'da geliştirilen düzenlemelere uygun olarak, bunun içinde yer almalıdır*" denmektedir. Kısaca BAB müktesebatı gelecekte yapılacak çalışmalar için temel alınmıştır. Ayrıca, Konseptin AGSK başlığı altında yer alan 30. maddesi[36] "AGSK, 1996 yılında Berlin'de alınan kararlara uygun olarak NATO içinde geliştirilmeye devam edecektir. Bu, tüm Avrupalı

müttefiklerin, görev ve faaliyetlere daha uyumlu ve etkili bir katkı yapmasını sağlayacaktır. *NATO'nun askeri olarak müdahil olmayacağı bir harekâtta, NATO imkân ve kabiliyetlerinin AB'nin icra edeceği bir harekâta tahsis edilmesi***,** *tüm Avrupalı müttefiklerin tam haklarla katılımı (full participation) dikkate alınarak,* her defasında ayrı ayrı (case by case) ve oybirliği (consensus) ile karar altına alınacaktır." şeklindedir.

Washington Zirve Bildirisinin 9.b. maddesi Türkiye açısından çok önemi haizdi. Bu madde NATO ve AB işbirliklerini, NATO-BAB arasındaki mevcut yapının üzerine bina ederek geliştirecektir şeklindedir[37]. Bu madde NATO-BAB işbirliği kapsamında Türkiye gibi Avrupalı müttefiklerin elde ettiği kazanımların korunacağı ve hatta bunların üzerine geliştirileceği hakkını teslim etmektedir. Türkiye bu maddenin işletilmesi için geçen sürede çok önemli mücadeleler vermiştir. Bildirinin 9.d. maddesi[38] ise, *NATO destekli AB operasyonlarına, NATO-BAB arasındaki mevcut mekanizmalar dikkate alınarak, AB üyesi olmayan Avrupalı müttefiklerin mümkün olan en üst seviyede katılımını güvence altına almaya büyük önem verildiği* şeklindedir. Bu paragraflar; AB'nin, NATO'nun bir bütün olarak katılmadığı bir harekâtta NATO imkân ve kabiliyetlerini otomatik olarak kullanmasını engellemiş ve her bir karar için Türkiye'nin onayının alınmasını gerekli kılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin NATO-BAB işbirliği kapsamındaki kazanımlarıyla, BAB'daki mevcut müktesebatının AB içindeki yeni savunma boyutuna taşınmasına cevaz vermiştir. Washington'da üzerinde mutabık kalınan "AB, NATO'nun bir bütün olarak katılmayacağı durumlarda askeri harekât için karar alacaktır" ilkesi, "NATO first" gibi algılansa da, çıkabilecek krizlerde NATO'yu her zaman ön planda tutan bir garanti değildir, zira NATO üyesi herhangi bir AB ülkesinden gelebilecek tek bir itiraz, NATO'nun müdahale kararını bloke edebilmek için yeterlidir. Diğer taraftan, krize müdahale edecek AB'ye, Türkiye'nin onayıyla verilebilecek, Havadan Erken İhbar Uçakları (AWACS) gibi ortak imkânlar dışındaki NATO askeri imkân ve kabiliyetleri, AB ülkeleri tarafından milli imkânlar olarak mütalaa edilmektedir. Bu, Türkiye'ye verilmiş bir koruma mekanizması gibi gözükse de, gerçek bir krizde, akan onca kanı durdurma hedefiyle yola çıkmış AB'ye Türkiye'nin kolay kolay hayır diyebileceği bir husus değildir.

Ayrıca, önümüzdeki uzun bir dönemde bir kriz olmayacağı farz ve kabul edilirse, barış dönemi içinde, AB üyesi olmayan ancak NATO üyesi olan Türkiye gibi ülkeler AGSK'nın dışında kalacaktır. Bu nedenle, AB'nin yegâne ihtiyacı NATO planlama yeteneklerine otomatik ve garantili erişim olup, bu imkânın verilmesiyle birlikte, ileride "AB kontrolünde NATO imkân ve yeteneklerinin kullanıldığı harekât" diye bir şeyden bahsetmek söz konusu olmayabilecekti.

ABD Dışişleri Bakanı Sn. Madam Albright, NATO-AB işbirliği hususlarını belirtirken 3Ds adıyla anılan prensiplerini ortaya koymuştur. 3Ds'in açılımı "taklit/tekrar, üye ülkelere ayırımcılık/kopma ve ayrılma yok - no duplication, no discrimination, no de-coupling" şeklindedir. Ancak, AB bu girişime, "müstakil harekât - autonomous action, ayrılabilir ama ayrılmayacak kuvvetlerle - separable but not separate forces[39] ve gereksiz tekrarlamalar - unnecessary duplication[40]" terminolojileriyle cevap vermiştir[41].

ABD, Helsinki öncesi alınan kararların, özellikle AB Köln kararlarıyla çeliştiğini ve ABD'de endişeler yarattığını ortaya koymuştur[42]. AB tarafından yapılan kurumsal tekrarların, taklitlerin bu kapsama sokulduğu ve AB ülkeleri yetkilileri tarafından "gerekli taklitler, tekrarlar" olduğu dile getirilmiştir.

Washington kararları içinde yer alan ve Berlin Plus olarak belirtilen konular, Türkiye'nin ısrarlı olarak BAB'daki haklarını koruma çabası nedeniyle, 1999-2002 yılları arasında NATO'da bu konudaki karar mekanizmasını kilitlemiştir. Bu konuda, daha fazla baskılara dayanamayan Türkiye, kendisinin hazırladığı ve "Ankara Belgesi" adı ile anılan belgeyi sunmuş ve bu belge üzerinden AB üyesi olmayan Avrupalı müttefiklerinin AB önderliğindeki harekâta katılım prensipleri belirlenmiş ve 25 Ekim 2002 tarihindeki AB Brüksel Zirvesinin EK'inde "ESDP: Implementation of the Nice Provisions on the Involvement of the Non-EU European Allies" şeklinde yer alabilmiştir[43].

Ancak, AB bu belgede verilen haklara dahi tahammül edememiştir. AB'nin ilgi duyduğu sorunlu bölgeler Türkiye'nin de ilgi alanında olmasına rağmen, Lizbon Antlaşması sonrası ortaya konulan AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nda Türkiye'ye yer verilmemiştir. Türkiye, NATO-AB AGSP işbirliği kapsamında her konuda uzlaşı göstermesine rağmen 2001'den itibaren olan gelişmeler Türkiye'nin istediği yönde olmadı. Türkiye, AB operasyonlarına katılıyor, asker gönderiyor, ancak kurumsal konumu belirlenmiyordu. Türkiye'nin girişimleri ne AB ile olan kurumsal ilişkilere ve işbirliğine, ne Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına, ne de güvenlik mekanizmalarına yansıyordu[44]. Gelişmelerin tatmin edici olmaktan uzak kalması nedeniyle, Türkiye, 2008 yılı sonunda AB Temel Hedefine yapmayı taahhüt ettiği askeri gücü askıya almıştır[45].

Soğuk Savaş döneminde Avrupa'nın savunmasına katkıda bulunan, bu dönemin iyi yönetilmesine yardımcı olan Türkiye şimdi neden göz ardı edilmektedir? Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin üyeliği konusunda zaman zaman, Avrupa haritasını, sorunlu komşulara sahip olmasını, nüfusunun fazla olmasını, AB'nin üye sayısının çoğaldığını ve genişlemenin bir yerde sona ermesi gerektiği gibi argümanlarla çekimserliklerini ifade etmektedirler. Bu söylenenlerin hepsinde gerçek payı varsa da, hiçbir zaman Avrupalılar tarafından endişe edilecek seviyede değildir. Türkiye'nin komşuları sorunlu olarak kabul edilse dahi Avrupa'nın ilgi alanı dâhilindedir. Bu ülkelerle olabilecek ilişkilerde Türkiye kilit rol oynayabilir. Nüfusun fazla olması ve karar mekanizmaları konusunda AB zaten gerekli önlemleri almıştır. Türkiye'nin mevcut dengeleri değiştirmesi söz konusu değildir. Evet; AB, 2004 yılından sonra 15 üyeden, bir anda 27 üyeye çıkmıştır. 27 üyeli AB'nin yönetim sıkıntıları 28 üyeli veya 30 üyeli AB'den çok farklı olmayacaktır.

Zaman zaman, Fransız yetkililer tarafından Türkiye'nin Avrupa haritasında yer almadığı ifade edilmektedir. Nedir Avrupa'nın sınırları? Nereden başlar, nerede biter? Bu konuda ortaya konulan savlardan birisi, Avrupa'nın sınırlarının Roma İmparatorluğu ile çizildiği şeklindedir. Bu

nedenle Güney Kafkasya dâhil Avrupa sınırlarının içindedir. Bu tez 4-9 Eylül 1962 yılında Batı Almanya'yı ziyaret ederken Fransa Devlet Başkanı Charles de Gaulle tarafından dile getirilen "Atlantik'ten Ural'lara Avrupa" tanımıyla da teyit edilmiştir[46]. Diğer taraftan Türkiye'nin, küçük bir bölümü de olsa bazı Avrupalı ülkelerin topraklarından daha büyük bir toprak parçası olan Trakya, Avrupalıların da kabul ettiği Avrupa haritası içindedir. Ufacık bir ada parçası veya kayalık o denizde veya okyanusta, ait olduğu devlete inanılmaz haklar sağlıyor ve o devlet söz konusu denizde hakları olduğunu iddia ediyorsa, Trakya toprak parçasını görmezlikten gelerek Türkiye Avrupa haritasında yoktur demenin mantığı yoktur. Her şeyin ötesinde, eğer Türkiye Avrupa Kıtası haritasında yoksa Kıbrıs Adası hangi haritada, hangi kıtadadır?[47] Kıbrıs'ın AB üyeliğine ilişkin birçok muğlak konunun arasından, Fransız yetkililerin bu soruya da cevap bulmaları gerekmektedir.

Sonuç

Avrupa dünyada en kanlı savaşların yapıldığı, iki Dünya Savaşına ve Soğuk Savaşa sahne olmuş bir kıtadır. Ancak, 1945'lerden sonra ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, AB, gerçekten Avrupa'nın entegrasyonunda geri dönülmeyecek bir başarıya imza atmıştır. 1990'da soğuk savaşın da sona ermesiyle *Avrupa tarihi boyunca hiç sahip olamadığı kadar bir barış dönemine girmiştir.* Kendi aralarındaki sorunları da uzlaşı içinde halleden Avrupa ülkeleri, savunma boyutunu kendi çıkarları kapsamında geliştirme gayreti içine girmiştir. AB, NATO ve ABD'den ayrı ve müstakil bir savunma yapısı kapsamında 1984'lerde başlayan mücadeleyi, iyi bir seviyeye getirmiştir. AB, AGSP politikasıyla ilgili olarak teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Özellikle kriz yönetimini esas alan Petersberg görevlerini icra etme konusunda yeterli tecrübeye kavuşmuştur. AB, NATO'yu 5. madde, kolektif savunma kapsamında tutmayı, NATO'nun alan dışı faaliyetlerini, mümkün mertebe NATO konseyinde bloke etmeyi planlamakta ve alan dışı kriz yönetimi operasyonlarının AB tarafından icra edilmesini istemektedir. NATO'nun 28 üye ülkesinden 21 adedi AB üyesi

olup, NATO içindeki karar mekanizmasında, AB'nin yararına olmayan bir kararı engelleme güçleri mevcuttur. Ayrıca, AB, NATO'nun SHAPE Askeri Karargâhına garantili erişimi elde etmiş olup, bundan sonra NATO'dan önemli bir isteği olmayacaktır. Bu nedenle ***"NATO imkânlarının kullanıldığı AB harekâtı"*** bu güne kadar çok tartışılmış bir terminoloji olmasına rağmen, gelecekteki krizlerde gündeme gelmeyebilecektir. Bu husus ise *Türkiye gibi, AB üyesi olmayan NATO ülkelerinin AGSP'deki rolünü zayıflatacaktır.* Türkiye'nin buradaki endişesi, çevresinde olabilecek bölgesel krizlerde, misyonu zayıflamış NATO yerine, üye dahi olmadığı AB'nin etkisinin artma ihtimalinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye, BAB'daki ortak üye sıfatıyla, NATO üyesi olmayan AB ülkelerinden (İsveç, Finlandiya, Avusturya, İrlanda) çok daha ayrıcalıklı haklara sahip olmuştur. Türkiye AGSK'da hemen hemen tam üye haklarına sahip olduğu kazanımlarını, 1999'dan sonra sahip olduğu AB adayı ülke statüsüyle, daha da ileriye götürmeyi planlamıştır. Bu da Türkiye'nin en doğal hakkı olarak gözükmekteydi, çünkü AB adayı dahi değilken, Avrupa'nın savunmasında NATO'da önemli roller alan ve BAB'da önemli kazanımlar elde eden Türkiye, 1999'da AB adayı pozisyonunu da elde etmesiyle bu kazanımlarını ileriye götürmeyi hedeflemiştir. Ancak beklentileri boşa çıkmış ve kazanılmış haklarını da kaybetmiştir. Türkiye, verilen sözlerin unutulması ve her defasında başka engellerin çıkarılması karşısında, bu gelişmelerden iyice rahatsız olmaya başlayınca, verilen mücadeleden de tabiri caizse bıkmış ve Headline Goal kapsamında AB'ye sunduğu askeri birlik, imkân ve kabiliyetlerini 2007 yılında tek taraflı bir kararla geri çekmiş ve AGSP ile ayrılık sinyallerini vermiştir. Bu konuda Türkiye'den diğer güçlü bir tepki de Aralık 2008 tarihinde Dışişleri Bakanlığından gelmiş ve AB ülkelerinin verdikleri sözlere uymalarını ve attıkları imzalara sadık kalmalarını belirten bir Türkiye mektubu yayımlanmıştır[48].

Diğer taraftan AGSP'deki gelişmeler kapsamında, Alman Başbakanı Angela Merkel ve Fransa Devlet Başkanı Sarkozy 07 Şubat 2009 tarihinde

Münih'de icra edilen 45. Güvenlik Konferansında, Rusya Federasyonu'nun da Avrupa Güvenliğine dâhil edilmesi gerektiğini, Rusya Federasyonu'nun NATO ve Avrupa'ya bir tehdit oluşturmayacağını ifade etmişlerdir. Bu yaklaşım Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Sn. Medvedev'in 05 Haziran 2008'de Almanya'da, bilahare Fransa'da tekrarladığı "Avrupa Güvenlik Antlaşmasıyla-EST"[49] büyük bir benzerlik taşımaktadır. Bu toplantıda Sn. Sarkozy, Charles de Gaulle'in deyişini biraz değiştirerek "Avrupa Vancouver'den Vladivostok'a" tanımını yapmıştır[50]. NATO'nun eski Genel Sekreteri Sn. Jaap de Hoop Scheffer, Fransız Milli Meclisinde 12 Şubat 2009 tarihinde yapmış olduğu konuşmada, Fransa'nın NATO Askeri kanadına dönmesine ilişkin ifadelerinin arasında Fransa'nın NATO-Rusya Federasyonu ilişkilerini geliştirme şartından ve bunun ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştir. NATO'nun 60. kuruluş yılı kapsamında 03-04 Nisan 2009 tarihlerinde Strasbourg/Kehl'de icra edilen zirvede, Fransa'nın askeri kanada geri dönüşü ile birlikte Rusya Federasyonu ile ilişkilerin daha da geliştirilmesine yönelik önemli kararlar alınmıştır. NATO zirvesinden çıkan olumlu yaklaşım karşılığında, AB, önümüzdeki dönemde öncelikle Rusya Federasyonu ile stratejik ortaklık çalışmalarına hız verecektir. NATO'nun, Nisan 2008 Bükreş Zirvesi, Aralık 2008 NATO Konseyi Brüksel Toplantısı ve 2009 Strasbourg/Kehl Zirvesinde, özellikle ABD'nin çok istediği Ukrayna ve Gürcistan'ın Üyelik Eylem Planına (MAP) alınmasına, Almanya ve Fransa'nın, AB-Rusya ilişkileri dikkate alınarak karşı çıkması ilk ipuçlarını vermiştir.

AB ve ABD doğal kaynaklar bakımından dışarıya bağımlıdır. ABD, önümüzdeki 50 yılın doğal kaynak ihtiyaçlarını dikkate alarak, bugünkü silahlı gücünü de kullanarak bu stratejik gereksinimlerini güven altına almaya çalışmaktadır. Benzer durumda olan AB ise, her ne kadar kendi savunma birimlerini geliştirdiyse de, halen ABD'den geri planda kalmaktadır. AB, askeri gücünün ABD'den geri olmasının yarattığı zayıflık nedeniyle, uluslararası krizlerde daha demokratik, işbirlikçi ve birlikte çalışmayı öngören bir yaklaşım sergilemekte ve ekonomik gücü ve bağlantılarıyla, ABD ile benzer stratejik hedefleri elde etmeyi

planlamaktadır. Rusya Federasyonu ile gerek ticari ve ekonomik ve gerekse savunma ve işbirliği konularında ilişkilerini artıracak ve bir şekilde Rusya Federasyonu'nu Avrupa güvenliği içine dâhil edecek AB, önümüzdeki dönemde güvenlik boyutu bakımından dünyanın önde gelen bir kurumu olacak ve bu konudaki rolünü gün geçtikçe daha da geliştirecektir.

Avrupa'nın kolektif savunmasında NATO'nun hakkını her platformda teslim eden AB ülkeleri, aynı zamanda kolektif savunmanın da tarihe karıştığını ve Rusya Federasyonu'ndan Avrupa'ya hiçbir şekilde tehdit gelmeyeceğini ifade etmekten de geri kalmamaktadırlar. Bu söylemlerdeki gizli hedefin, "Avrupa'ya karşı, varsa, kolektif tehdide karşı NATO ayakta kalmaya devam etsin, ancak tüm kriz yönetimi ve barışı destekleme harekâtının sorumluluğu AB tarafından yüklenilsin" olduğu açık olarak gözükmektedir. Bu durumda, NATO sadece nükleer caydırıcılık ve 5. madde görevleri için hazır bekleyen bir organizasyona ve silah deposuna dönüşebilecektir. NATO'nun son yıllarda, yapmış olduğu faaliyetler dikkate alındığında, tatbikatlar da dâhil olmak üzere önemli bir gayretin kriz yönetimi, barışı destekleme harekâtı, Barış İçin Ortaklık (BİO) faaliyetleri ve Birleşik Müşterek Görev Kuvveti (BMGK) çalışmalarına yöneldiğini görmekteyiz. *Bu faaliyetlerin AB tarafından yüklenilmesi ve AB'nin Rusya Federasyonu ile yakınlaşması durumunda, NATO, sadece üye ülkelerin kolektif savunmasından sorumlu pasif bir kurum haline* dönüşebilecektir.

AB şu ana kadar önemli gelişmeleri kat etmiş, şu anda önünde en önemli aşama olarak Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası kalmıştır. Önümüzdeki yıllarda içinde bulunduğumuz mevcut durum devam edecektir. İnişli çıkışlı olacak bu gidişat, ABD'nin Avrupa'daki mevcudiyetinin devam edip etmemesiyle yakından ilgilidir. Ancak bu gelişmeler AB-Rusya ilişkileri ve Rusya'nın yeni şekillenmesine de doğrudan etki yapacaktır. AB, ciddi bir ilerleme sağlamadan, dünya siyasetinde etkili olamayacağının bilincinde olarak, bu yöndeki çalışmalarına hız verecektir. Tabii ki bu çalışmaların merkezinde, ABD-AB ilişkileri ve bununla bağlantılı olarak, AB stratejik yapısının halen tam ve sağlıklı olarak şekillenmemiş olması ve ABD-AB arasındaki stratejik ekonomik ilişkilerin geleceği önemli roller oynayacaktır. Ekonomik olarak ABD ile yakın ilişkisi olan AB'nin, diğer taraftan Rusya ile yakınlaşması bu yapılanmada etkili olacaktır.

Dipnotlar

1 "Origins of WEU: from the Brussels Treaty to the Paris Agreements (1948-1954)", http://www.weu.int, (06 Mayıs 2010).

2 David Reynolds, **The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives**, Yale University Press, Londra, 1994, s. 13.

3 Alfred Grosser, "France and Germany in the Atlantic Community" **International Organization,** Vol. 17, No. 3, 1963, s. 551.

4 Bkz. The Text of Pleven Plan. "The Army of a United Europe, composed of men coming from different European countries, must, so far as is possible, achieve a complete fusion of the human and material elements which make it up under a single European political and military authority…", http://en.wikipedia.org/wiki/Pleven_plan, (12 Mayıs 2010).

5 Stanley Hoffman, "De Gaulle, Europe, and the Atlantic Alliance" **International Organization**, Vol. 18, No. 1, 1964, s. 2.

6 Grosser, **a.g.m**, s. 560.

7 **WEU Rome Declaration**, 26-27 October 1984, Para. 2,4.

8 Bkz. The Hague Platform (27 October 1987). "*We are convinced that the construction of an integrated Europe will remain incomplete as long as it does not include security and defence*.", http://www.weu.int/documents/871027en.pdf, (11 Mayıs 2010).

9 Bkz. Document on Associate Membership of WEU of the Republic of Iceland, the Kingdom of Norway and the Republic of Turkey, Rome, 20 November 1992, "*they will take part on the same basis as full members in WEU military operations to which they commit forces"****, http://mpbundels.mindef.nl/11_serie/11_30/11_30_170_bijl11.htm, (10 Mayıs 2010).***

10 Petersberg Declaration 19 June 1991, http://www.weu.int/documents/920619peten.pdf, (30 Nisan 2010).

11 NATO, Ministerial Meeting in Berlin, 3 June 1996, **Sonuç Bildirisi**, www.nato.int/docu/pr/1996/p96-063e.htm, (04 Nisan 2010).

12 WEU internet sitesi, "The History of the WEU", http://www.weu.int/History.htm, (12 Mart 2010).

13 Franco-British Summit, **Joint Declaration on ESDP**, 4 Dec 1998, St. Malo, http://www.atlanticcommunity.org/Saint-Malo Declaration Text.html, (12 Mayıs 2010).

14 Bkz. Saint Malo Deklarasyonu Md. 2 "we are contributing to the vitality of a *modernized* Atlantic Alliance which is the foundation of the collective defense of its members. Europeans will operate within the institutional framework of the European Union", http://www.atlanticcommunity.org/Saint-Malo Declaration Text.html, (12 Mayıs 2010).

15 Robert E. Hunter, **The European Security and Defense: NATO's Companion-or Competitor**, RAND Publication, CA, 2002, s. 41.

16 AB Köln Zirvesi Kararları, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/kolnen.htm, Annex-III, s.

34, (04 Mart 2010).

[17] AB Köln Zirvesi Kararları, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/kolnen.htm, Annex-III, s. 35, (04 Mart 2010).

[18] AB Helsinki Zirvesi Kararları, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm, Annex 1 to Annex IV, (27 Mart 2010).

[19] AB Helsinki Zirvesi Kararları, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ ACFA4C.htm, s. 1, (27 Mart 2010).

[20] EU Parliament Directorate-General for External Policies of the Union, "The Battlegroups", 12 September 2008, Brussels, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/studybattlegrouppe381401_/studybattlegrouppe 381401_en.pdf, (24 Mart 2010).

[21] AB Konseyi web sitesi, http://www.consilium.europea.eu/showPage.ASP?lang=en, (12 Mart 2010).

[22] AB Konseyi, **Helsinki Zirvesi Kararları**,….. EK-IV.

[23] AB Güvenlik ve Savunma Koleji, http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/r00003.htm, (07 Mart 2010).

[24] Jacques Chirac, France's vision for NATO, **Christian Monitor**, 28 November 2006.

[25] Chirac, **a.g.m**., France's vision.....

[26] "NATO Bükreş Zirve Bildirisi", Md. 32, http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-049e.html, (07 Aralık 2009).

[27] Bkz. **NATO-EU Security Agreement**, Para 4.(d) and Para 5.(a) read that *classified information may be disclosed or released to members of NATO and other EU states which have subscribed to the PfP framework and, in this context, have valid security agreement with NATO.* İlgili personelle röportaj, 12 Mart 2004.

[28] Bkz. **Document on Associate Membership of WEU of the Republic of Iceland, the Kingdom of Norway and the Republic of Turkey, *Rome, 20 November 1992,*** *"they will take part on the same basis as full members in WEU military operations to which they commit forces."*

[29] Bkz. **WEU Ostend Ministerial Declaration**, 19 Kasım 1996, Para 18. "*The participation of European Allies in WEU operations using NATO assets and capabilities, as well as in the planning and preparation of such operations*."

[30] Bkz. **Declaration adopted by the WEU Council of Ministers on 22 July 1997 and attached to the Final Act of the Intergovernmental Conference concluded with the signature of the Amsterdam Treaty on 2 October 1997**, Page 8. "*WEU recalls that Associate Members take part on*

the same basis as full members in operations to which they contribute, as well as in relevant exercises and planning."

31 Bkz. **WEU Council of Ministers Erfurt Declaration**, 18 November 1997, Para. 29. "*Ministers welcomed the improved arrangements allowing Associate Members and Observer States to participate fully in accordance with their status in all Petersberg operations undertaken by WEU."*

32 NATO, **The Reader's Guide to the NATO Summit in Washington**, 23-25 April 1999, Office of Information and Press NATO-Brussels, Belgium, 1999.

33 NATO, **a.g.k.**, Md. 9, s. 16.

34 NATO, **a.g.k.**, Md. 10, ss. 16-17.

35 NATO, **a.g.k.**, ss. 49-50.

36 NATO**, a.g.k.**, s. 52.

37 NATO, **a.g.k.**, s. 16.

38 NATO, **a.g.k.**, ss. 16-17.

39 NATO**, a.g.k.**, Md. 9.e, s. 16.

40 **AB Helsinki Zirvesi Bildirisi**, Md. 27, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm, s. 1, (27 Mart 2010).

41 Michael J. Brenner, **Europe's New Security Vocation**, Mcnair paper 66, Institute for National Strategic Studies National Defense University, Washington d.c., 2002, s. 10.

42 Bkz. ABD Senatör Douglas Bereuter'in 22 Şubat 2000'de Avrupa Parlamentosunda AGSP üzerine yapılan toplantıda ifade ettiği husus "*Tracing back the steps that led to Helsinki, he expressed the prevailing American feeling that by locating ESDI clearly in the EU, Cologne had been a surprise for American decision-makers, as this seemed to depart from the earlier NATO consensus that ESDI should be firmly anchored in the Alliance. Be that as it may, the US Administration and Congress had expressed concern that ESDI/P could lead to the* ***fatal*** *three Ds: "Decoupling", "Duplication" and "Discrimination" within NATO*", http://www.nato-pa.int/archivedpub/jointep/at70gen0025.asp, (11 Mayıs 2010).

43 "ESDP: Implementation of the Nice Provisions on the Involvement of the Non-EU European Allies", 25 Ekim 2002, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72968.pdf, (30 Nisan 2010).

44 Atilla Eralp, "*Avrupa Birliği'nde Lizbon Antlaşması çerçevesinde yapılmaya çabalanan kurumsallaşma sürecini, aynı zamanda da Avrupa Birliği Başkanlığına Herman van Rompuy'un seçilmesini yorumladı*", 2009, http://www.foreignpolicy.org.tr/turkish/dosyalar/aeralp_111209.html, (10 Mayıs 2010).

45 MSB Vecdi Gönül'ün konuşması, Türkiye NATO Asamblesi, Antalya Güvenlik Konferansı, 30-31 Ocak 2009.

46 Yuri Dubinin, "*Europe from the Atlantic to the Urals***", *Russia in Global Affairs. No. 4, October-December 2007*, *http://eng.globalaffairs.ru/printver/1156.html*, (08 Mart 2010).**

47 Onur Öymen, Dr, CHP Gn.Bşk.Yrd. TBMM konuşması, 26 Mayıs 2007, http://www.onuroymen.com/arsiv/851, (12 Mayıs 2010).

48 MSB Vecdi Gönül'ün...,

49 "*Russian president calls for binding European security treaty*", http://en.rian.ru/russia/20080605/109342586.html, (12 Mart 2010).

50 "45. Münih Güvenlik Konferansı", Şubat 2009, *Focus on European Security*, http://www.securityconference.de/konferenzen/2009/europaeische_sicherheit.php?sprache=en&, (08 Mart 2010).

JEOPOLİTİK, SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRASYA VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ

CENAP ÇAKMAK[1]

[1] Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

AHMET ÖZTÜRK[2]

[2] Yrd. Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş: Soğuk Savaş Sonrası Avrasya Jeopolitiği

Jeopolitik, devletler arası ilişkiler ile bu ilişkilerin bir bütün olarak siyasi haritanın morfolojisi üzerindeki etkilerine odaklanır[1]. Bu tanımı biraz daha açacak olursak jeopolitik her devletin, kendi varlığının fiziksel şartlarından kaynaklanan kendine özgü ihtiyaçları olduğunu kabul eder[2]. Bu ihtiyaçlar arasında bir devletin halkı için bir yaşam alanını ifade eden *Lebensraum*[3] gibi sınırları oldukça geniş olabilecek bir kabullenme de yer almaktadır. Hayat alanı ile birlikte fiziksel ve insani kaynaklar da bir devletin başarısı için önemli addedilmektedir. Özellikle küresel veya bölgesel güç olma hevesi bulunan ülkeler için bir yaşam alanının güvence altına alınması savaş dâhil olmak üzere bir dizi yöntem kullanılarak ülkenin genişletilmesini gerektirmektedir[4].

Devletlerin kendi aralarındaki mücadeleleri daha ziyade ulusal çıkarlar ve hayati kaynaklar üzerinde olmuştur. Oral Sander'in de belirttiği gibi tarih, değişim ve devamlılık arasındaki çetin bir mücadeleden ibarettir. Tarihte tarihin akışını bir bütün olarak tamamen değiştirmeye yetecek derecede keskin bir değişim gerçekleşmemiştir. Ama aynı zamanda devamlılık adına yaşanan hiçbir süreç de değişimin etkisinden muaf kalmamıştır[5]. Yakın dönemde Avrasya'da meydana gelen siyasi ve toplumsal gelişmeler de tarihin ve dolayısıyla da uluslararası ilişkiler disiplininin bu iki baskın unsuru arasında devam edegelen çatışmasının gerçek bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede yapılan değerlendirmeler de devletlerin

milli çıkarlarını maksimize etme güdüsünden vazgeçmeyeceklerinin altını çizmektedir[6].

11 Eylül saldırılarına kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en önemli gelişmesi şüphesiz Soğuk Savaş olmuştur. Bu olgu, söz konusu dönemi en iyi tanımlayan unsurları hayata geçirmiştir. Her ne kadar bu süreç 1990'larda Batının açık zaferi ile sona ermiş ise de[7] Soğuk Savaş döneminin bazı unsurları dünya politikasında sürekliliğin bir işareti olarak hâlâ etkili olmaya devam etmektedir. Soğuk Savaş dönemi çatışmasının Batı'nın üstünlüğü ile sona ermiş olması söz konusu süreçteki çatışmaların tamamen sona erdiği anlamına gelmemiş ve toptan bir değişimi de beraberinde getirmemiştir. Daha da önemlisi bu yeni dönemin belirsiz özellikleri yeni tehditleri var etmiştir[8].

Avrasya bölgesi ile ilgili olarak yeni dönemde dikkat çeken iki önemli soru, bölgede baskın özelliklerin içeriği ve Sovyet İmparatorluğu'nun ortadan kalkması ile birlikte dünyanın tek süper gücü olarak ilan edilen ABD'nin bölgedeki nüfuzuna odaklanmaktadır. 11 Eylül sonrası dönemde Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesinin jeopolitiğini daha iyi anlamak için küresel eğilim ve değişimlerin belirlenmesi gerekmektedir. Belirgin değişiklikler arasında 1980'lerden itibaren ABD'nin hızla tek süpergüç olarak yükselişi, 50 yıllık bir aradan sonra Avrupa'nın yeniden küresel bir güç olma adına hamlelerde bulunması ve Hindistan, Çin gibi yeni güç merkezlerinin ortaya çıkması yer almaktadır. Stratejik konumu ve enerji zenginlikleri sayesinde Rusya'nın Avrasya bölgesinde dikkate alınması gereken bir güç haline dönüşmesi de yine altı çizilmesi gereken önemli bir noktadır.

Teori ve Avrasya'nın Tarihsel ve Güncel Gerçeklikleri

Kenneth Waltz, teorisiz yapılan bir araştırmanın sonuç vermeyeceğini iddia etmektedir[9]. Benzer şekilde Kuhn da paradigmaların bilginin alt yapısı olduğunun altını çizmektedir[10]. Bu genel yaklaşımlar çoğu zaman sosyal bilimciler tarafından en temel şart olarak dikkate alınmaktadır. Bir

teori veya paradigmaya duyulan ihtiyaç özellikle beklenmedik gelişmeler içeren bir dönem ile ilgili bir çalışma yapıldığında daha belirgin hale gelmektedir. Uluslararası terörizm, artan enerji ihtiyacı ve sıkça yaşanan güç mücadeleleri gibi önceliklerin hâkim olmaya başladığı Avrasya bölgesi böylesi bir ihtiyacı yansıtması bakımından önemli bir örnek niteliğindedir.

Soğuk Savaş Sonrası Avrasya'da Uluslararası İlişkiler: Teorik Yaklaşım

Uluslararası ilişkilerin geleneksel ilgi alanı devletler arası ilişkiler olmuştur. Ancak bugün disiplinin kapsamı kaçınılmaz olarak genişlemiştir. Küresel sistemde devlet yavaş yavaş önemini yitirirken, ortaya çıkan boşluk yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan çok sayıdaki aktör tarafından doldurulmuştur. Küresel sorunlar ile ilgili verilecek kararların çok daha karmaşık hale gelmesi, devletlerin yanı sıra birbirinden farklı çok sayıdaki varlığın da karar verme sürecine dâhil olmasını gerektirmiştir. Bu çerçevede dikkate alınması gereken en önemli aktörler hiç şüphesiz sivil toplum kuruluşlarıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren hükümet dışı örgütler, devletin egemen pozisyonunu önemli ölçüde zayıflatacak şekilde uluslararası karar verme mekanizmalarına dâhil olmuşlardır. Uluslararası normların ve kuralların oluşumunda bile rol alarak bir zamanlar yalnızca devletlere mahsus bir rol olan uluslararası hukuk kurallarını oluşturma yetkisine -doğrudan olmasa da- ortak olmuşlardır.

Bu çerçevede, oyuna dâhil olan aktörler açısından Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesi önemli inceleme fırsatı sunmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında bölgede etkili olan aktörlerin sayısında artış olduğu gibi bir tür aktör çeşitlenmesinden de söz etmek mümkündür. Aktör sayısında meydana gelen bu artış ve değişim devletin uluslararası ilişkilerin önde gelen bir aktörü olarak dikkate alınmayabileceği anlamına gelmemektedir. Bu değişim daha ziyade süreklilik dinamiğinin her zaman canlı ve etkili olduğu şeklinde algılanmalı ve Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesini etkilediği yönünde yorumlanmalıdır.

Süreklilik bağlamında en azından iki temel faktöre işaret etmek mümkündür. Birincisi, devletler hâlâ dünya siyasetinin önde gelen aktörleri olarak ulusal çıkar peşindedirler. Bu da devletler arasında çatışmalara ve yer yer de işbirliklerinin geliştirilmesine neden olmaktadır. Her ikisinde de devletlerin dikkate aldığı temel nokta ulusal çıkarın sağlanması ve maksimize edilmesidir[11]. Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesini daha iyi anlayabilmek için uluslararası ilişkiler teorileri önemli ipuçları verebilmektedir.

Webber'in, realizm, çoğulculuk ve globalizmi ana teoriler olarak sunduğu çerçeve[12] sistematik bir çözümleme için yardımcı olabilecek niteliktedir. Viotti ve Kauppi ise bu yaklaşımları alternatif imajlar (alternative images) olarak tanımlamaktadır[13]. Realist teorinin, Soğuk Savaş sonrası Avrasya gelişmelerini açıklamada daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte diğer yaklaşımların bu noktada hiç açıklayıcı olmadıklarını da söylemek doğru olmayacaktır.

Uluslararası siyaset çalışmaları ve analizini belirgin ve net kategorilere ayırmak oldukça zordur. Belli bir kategoriye aitmiş gibi görünen bilim adamları aslında başka bir kategoriye ait varsayımları da paylaşıyor olabilmektedir[14]. Bununla birlikte çeşitli yaklaşımlar içerisinde bazıları merkezi yaklaşımlar olarak isimlendirilebilmektedir ki bunlara Viotti ve Kauppi alternatif görüntüler adını vermektedir[15].

Çoğulcu Yaklaşım

Çoğulcu uluslararası ilişkiler teorisi, realist teorinin aksine çatışmadan ziyade işbirliğine daha fazla önem veren liberal teori tarafından şekillenmektedir[16]. Çoğulcular uluslararası sistemin anarşik olduğu düşüncesine karşı değildirler. Bu çerçevede realistlerin varsayımları üzerinden hareket ederler. Ancak genişleyen küresel ekonomi, demokratik sistemlerin giderek daha fazla yayınlaşması ve uluslararası örgüt ve kuralların kapsamının genişlemesi gibi nedenlerle devlet çıkarlarında belli derecede de olsa bir harmoniye ulaşıldığını iddia etmektedirler. Çoğulcu

bakış açısına göre Soğuk Savaş sonrası dönemin gelişmeleri devletler arasında bir karşılıklı bağımlılık durumuna neden olmuş ve bu da devletler arasında çatışmayı daha az cazip hale getirmiştir. Böylece devletlerin dışında başka aktörlerin de etkili olduğu yeni sistem, devletler arasında bir güven ortamı oluşturmakta ve toplumları daha fazla birbirlerine entegre etmektedir. Nihai tahlilde bu durum işbirliğini çatışmaya göre daha cazip yapmaktadır[17]. Çoğulcular ayrıca realistlerin aksine dış politikada karar vermenin, birçok aktörün dâhil olduğu bir sürece işaret ettiğini belirterek uluslararası ilişkilerin yapısal realizmin daha ileri bir aşaması haline geldiğini iddia etmektedirler[18]. Bu yaklaşıma göre devletler arasındaki ilişkiler dışında da küresel politikada dikkate alınması gereken gelişmeler bulunmaktadır. Bu gelişmelerin meydana geldiği merkezler de; temelde ulus devletlerin egemenlik sahalarının daralmasına neden olmaktadır[19]. Özellikle hükümetler arası kuruluşların, mesela BM'nin bu çerçevede zikredilmesi gerekmektedir[20].

Ancak işbirliğine özel bir önem atfeden bu yaklaşım Avrasya bölgesi söz konusu olduğunda önemli ölçüde yetersiz kalmaktadır. Bu bölgenin tarihi, modern, etnik, siyasi ve ideolojik gerçekleri bölge devletleri arasında işbirliği ihtimalini önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki bölge tarihsel olarak şiddetli çatışmalara sahne olmuştur. İkinci olarak, geçmiş çatışmaların bir nedeni olarak etnik ve ideolojik çatışmalar hâlâ bölgede etkin durumdadır. Bu da bölge devletleri arasında ciddi bir güven bunalımına neden olmaktadır. Bu güven eksikliğinin üç boyutu bulunmaktadır. Birincisi, eski Sovyet uydusu devletler şimdi Rus etkisinden mümkün olduğunca uzak kalmak istemektedir. Buna karşılık bu devletler bölgeye sızmaya ve yerleşmeye çalışan Türkiye, İran ve Çin gibi devletlerden hazzetmemekte ve onların etkisinden kurtulmayı da önemli öncelikleri arasında saymaktadırlar. Bu mesela Kazakistan'ın Türkiye'ye yönelik politikalarında rahatlıkla gözlemlenebilecek bir husustur[21]. Son

olarak da yeni bağımsız devletler arasında da ciddi çatışma risklerinin bulunduğunu hatırlatmak gerekmektedir.

Küresel ekonominin genişlemesi, demokratik siyasi sistemlerin yaygınlaşması ve de uluslararası örgüt ve kuralların daha etkin hale gelmesi ile birlikte devletlerin daha uyumlu bir çerçevede çalışacakları şeklindeki çoğulcu argüman da Avrasya bölgesinin batı kısmı için görece olarak geçerli sayılabilirse de aynı şeyi bölgenin geri kalanı için söylemek mümkün değildir. Liberal ekonominin yaygın hale gelmesi, liberal siyasi sistemlerin daha etkili olması ve uluslararası hukuk kuralları söz konusu bu bölgeler için etkili faktörler olarak ön plana çıkmamaktadır.

Çatışma ve savaşları kabul edilemez hale getirdiği iddia edilen artan ekonomik ve siyasi karşılıklı bağımlılık ve küresel ekonomik gelişmeler açısından bakıldığında ise Avrasya bölgesinde çoğu devletin birbirine bağımlı olduklarını söylemek mümkündür. Ancak uluslararası sistemin karmaşıklığı Avrasya bölgesinde pek de gözlenebilir nitelikte değildir. Bunun en temel nedenleri arasında kurumsallaşmanın zayıf olması, demokratik geleneğin eksikliği ve liberal ve çoğulcu siyasi kültüre karşı konulan mesafe yer almaktadır. Böylesi karmaşık sistemler Batı Avrupa ve transatlantik dünyada belirgin iken doğu ve güney Avrasya bölgelerinde yer alan devletlerin yakın gelecekte işbirliğine dayalı bir model geliştirebileceklerini söylemek fazlaca iyimserlik olacaktır.

Dış politikada karar verme ile ilgili olarak çoğulcular, dış politika kararlarının, içinde hükümet aktörleri, baskı ve çıkar grupları ve etkin bireylerin de yer aldığı farklı oyuncuların dâhil olduğu bir sürecin ürünü olduklarını iddia etmektedirler. Ancak Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesi için Kennetz Waltz’ın yapısal realizmi daha uygun bir çerçeve sunmaktadır; zira bu yaklaşım, diğer toplumsal, örgütsel ve bireysel aktörlerin yokluğunda uluslararası sisteme ve devletlerin rollerine işaret etmektedir. Avrasya dünyasında egemen devletler ve bu devletlerin otoriter ve totaliter liderleri devletler arası ilişkilerde son derece etkili ve belirleyicidirler. Sahnede yer alan devlet dışı aktörler arasında da ayrılıkçı gruplar, çok

uluslu şirketler ve transnasyonel suç örgütleri dikkat çekmektedir. Ancak bu aktörler, çoğulcu bakıştaki beklentinin aksine işbirliğinden ziyade çatışmayı teşvik etmekte ve kolaylaştırmaktadırlar.

Globalist Yaklaşım

Küreselleşme, yerel bir olgunun artan bağımlılık nedeni ile küresel bir perspektiften sunulmasının yanı sıra küreselleşme süreçleri ve küresel baskın güçlerin etkisi altında söz konusu olgunun oluşmasını ifade eder[22]. Bu tanım ve kavramdan hareket eden globalist yaklaşım dünya siyasetini çözümleme girişimlerini bir dünya ekonomisi sistemi analizine dayandırmaktadır. Küresel siyasette bireysel aktörlerin varlık ve etkilerini açıklarken sistem yapısının rolüne işaret eden neorealist yaklaşımın aksine globalist çerçeve küresel bağlama odaklanmaktadır[23]. Her ne kadar küresel siyasi sistemin anarşik yapısını inkar etmiyorlar ise de globalistler dünya kapitalist ekonomisine ayrı bir rol atfetmektedirler. Bu yaklaşıma en güzel örnek Immanuel Wallerstein'in dünya sistem teorisidir[24]. Wallerstein, dünya siyasi sisteminde kapitalist ekonominin baskın karakterini geçmiş ve mevcut dünya siyaseti bağlamında incelemektedir[25].

Siyasi olgu kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıkışının ve gelişiminin altını çizmekte ve özellikle son iki yüzyıllık süreç içindeki zaferini hatırlatmaktadır. Bu yaklaşım kısmen de olsa dünya politikasını tarihin kendisi olarak açıklamakta ve bu tarihi devlet ve toplumların geçmişteki ekonomik ve siyasi çekişme ve çatışmalarının bir hikâyesi olarak incelemektedir. İkinci olarak, dünya sistem teorisinde Wallerstein merkez, çevre ve yarı-çevre olmak üzere üçlü bir yapının varlığına işaret etmekte ve modern dünya siyasetine atıfla dünya kapitalist düzeninin bir analizini sunmaktadır[26]. Ancak Wallerstein kapitalizmin ulus devletlerin değil dünya ekonomisinin bir ürünü ve işi olduğunu özellikle vurgulamaktadır[27].

Wallerstein dünya devletlerini farklı grup ve lokasyonlar bağlamında gruplara ayırmakta ve kapitalist ekonominin belli bir dönem boyunca modern dünyada üretim sağlayan tek baskın sistem olduğunu iddia

etmektedir. Bu da söz konusu dünya ekonomik sistemi içerisinde bir devletin mekânına bağlı olarak devletler arası ilişkilerin doğasını belirlemiştir. Daha açık bir ifadeyle, merkezde yer alan devletler daha ziyade Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Uzak Doğu Asya'da yer alan ülkeler olurken bu ülkeler dünya siyasi sisteminde de siyasi, askeri ve ekonomik pozisyonlarını güçlendirme fırsatı elde etmişlerdir. Yine bu ülkeler ciddi üretim fazlaları ile dikkat çekmişlerdir. Diğer yandan, çevre ülkeleri olarak nitelendirilebilecek olan Üçüncü Dünya ülkeleri ise ham madde sağlama ve merkezde yer alan ülkelere ucuz işgücü kaynağı işlevi görmeleri ile dikkat çekmektedir. Bu düzende merkez ülkeleri sömürgeci nitelik gösterirken çevrede yer alanlar sömürülen kategorisindedir. Yarı çevre kategorisinde yer alan ülkeler ise merkezdekilere göre dezavantajlı iken çevre ülkelerine göre daha avantajlı bir konuma sahiptirler[28].

Globalistlere göre ayrıca bu ekonomik ve siyasi yapı üçüncü dünya ülkelerinin geri kalmasına neden olmuştur. Zira dünya sisteminde merkez devletlerin hâkimiyeti bu devletleri eşit ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmekten alıkoymuştur. Bu varsayım genel ifadesiyle bağımlılık olarak adlandırılmaktadır[29]. Bu bağımlılık ilişkisinde üçüncü dünya ülkeleri adil olmayan ticaret düzenlemeleri ve çok uluslu şirketlerin ve finans kuruluşlarının baskın karakteri ve rolleri ile mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar[30].

Globalist bakış açısının Avrasya bölgesi dinamiklerini anlamada sağlayabileceği katkı özellikle bölgenin Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomi ve siyasi olarak gelişmesi ile yakından ilişkilidir. Konu ile ilgili realist yorum ve bakış açılarına ilave olarak globalist analiz ve çözümleme biçimi bölgenin ekonomik kalkınmasının geleceği hakkında önemli ipuçları verebilecektir. Bu çerçevede Avrasya bölgesinde yer alan ülkelerin hemen hemen tamamının çevre veya yarı çevre ülkeleri olarak nitelendirilebileceğini vurgulamak gerekmektedir. Bölgenin önemli bir kısmında yeni bir ekonomik sisteme geçilmiş olması ciddi sorun ve sancılara neden olmuş ve var olan dezavantajları daha da derinleştirmiştir.

Bölge devletleri, merkezde yer alan devletlerden ciddi finansal destek almaksızın kendi doğal kaynaklarını kullanabilme imkânlarından yoksundur. Bu da merkez devletleri olan Batılı ülkeler ile çevre ülkeleri olarak adlandırılabilecek Avrasya ülkeleri arasındaki uçurumun büyümesine neden olmaktadır.

Realist Yaklaşım

Soğuk Savaş'ın sona ermesi dünya siyasetini yeniden şekillendirirken bu sistemi de iki kutuplu bir yapıdan içinde süper gücün olmadığı bir rekabet ortamına taşımıştır. Siyasi ve silahlı çatışmalar bağlamında bu geçişin anlamı uzun uzadıya tartışılmıştır. Bu tartışmalar, Soğuk Savaş'ın sona ermesini farklı şekillerde yorumlamış ve 1989 sonrası dönemin nitelikleri ile ilgili farklı görüşleri de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede bu yeni dönemin bir barış dönemi mi yoksa 1990'ların şartlarının hâkim olduğu yeni bir çatışma dönemi mi olduğu yönünde ciddi anlaşmazlıklar belirmiştir[31]. Bu birbirinden radikal derecede farklı pozisyonların geçmişi büyük ölçüde Soğuk Savaş yıllarının ironik bir şekilde barış dolu yıllarında aranmalıdır. Yapısal realist bakış açısından bakıldığında Kenneth Waltz'a göre 1945 sonrası iki kutuplu sistem, çok kutuplu sisteme göre bir savaşı önleme konusunda daha başarılı olmuştur. Bu yeni çok kutuplu ortamda savaş ve çatışma kaçınılmazdır zira bağımsız devletler anarşik dünya sisteminde güvenlik peşindedirler ve tam da bu nedenle nükleer caydırıcılığın olmadığı bir dünyada daha kolayca savaş kararı verebilmektedirler[32].

Bu varsayım ve yaklaşım Waltz'ın büyük ölçüde 1979 yılında temellerini attığı neorealist teorinin temel ilke ve önermelerine dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren özellikle neorealist çevrelerde iki kutuplu sistemin çok kutuplu bir sisteme göre daha istikrarlı olduğu genel olarak kabul edilmektedir[33]. Benzer bir pozisyonu ve yaklaşımı benimseyen diğer teorisyen ve analistlere göre, süper güç rekabetinin varlığı, iki kutupluluk ve özellikle de nükleer caydırıcılık, süper güçlere savaş için uygun bir alan bırakmamış ve dolayısıyla bu durum silahlı çatışmaların miktar ve şiddetini

azaltmıştır[34]. Benzer şekilde Dale Copeland'a göre iki kutuplu sistemin süper güçlerinin büyük bir savaşa tutuşmaları ihtimali son derece düşüktür[35]. Waltz da aynı görüşü savunmakta ve iki büyük gücün, daha fazla sayıdaki güçlere göre birbirlerini daha iyi dengeleyeceklerini iddia etmektedir[36]. Bunu sağlayan en temel faktör iki kutuplu bir dünyada iki büyük arasındaki ilişkilerin basitliğidir. Böylesi bir dünyada, hangi gücün kimin için bir tehdit ve tehlike olduğuna bir şüphe bulunmamaktadır[37].

İki kutuplu bir dünyada süper güçler birbirlerine kendilerinin yönelttiği tehdidi kabul etmekte ve rahatlıkla fark etmektedirler. Ayrıca bir savaş durumunda neyi kaybedeceklerini açık bir şekilde hesaplayabilmektedirler. Bu korku veya değerlendirmeler de çatışma riskini azaltmaktadır. Donnelly'nin ifadesiyle bir barışın süper güçlere kazandıracağı çok şey vardır; aynı şekilde aynı süpergüçler bir savaş durumunda ise çok şey kaybedeceklerdir[38]. İki kutuplu sistemin aksine, çok kutuplu bir sistemde güçler arasındaki ilişkiler çok daha karmaşıktır; böylesi bir siyasi sistemde ise tehlikeler gizlenmiş, sorumluluklar belirsiz iken hayati çıkarların tanımlanması da muğlaktır[39].

Diğer taraftan bu görüşe muhalefet edenler ise Soğuk Savaş döneminin gerçekten de bir uzun barış dönemi olduğu iddiasını sorgulamaktadırlar. Örneğin Caroline Kennedy Pipe, söz konusu dönemde iki süper güç arasında herhangi bir sıcak çatışmanın yaşanmamış olmasının gereğinden fazla abartılmış olduğunu belirterek bu görece sakin durumun Soğuk Savaş dönemi çatışmalarının ötesine geçtiğini hatırlatmaktadır. Bu çerçevede üçüncü dünyada da benzer bir durumun varlığına işaret etmektedir[40]. Diğer bir ifadeyle birçok bölgede yaşanan istikrarsızlıklar nükleer güç ilişkilerinin ve süper güçler arasındaki güç mücadelesinin gölgesinde kalmıştır[41].

Bu argümanların en azından bir kısmının Avrasya bölgesi için geçerli olduğunu ve bu bölgedeki gelişmelere uygulanabilir olduğunu söylemek mümkündür. Bu özellikle Hazar Havzası, Orta Asya ve Balkanlar için geçerlidir. Orta Doğu bölgesi dikkate alındığında ise Soğuk Savaş

döneminde bu bölgede iki süper güçten hiçbirinin tam hâkimiyet sağlayamadığı gözlenmektedir. Böylesine bir kontrolün yokluğunda ise bölgede ciddi çatışmaların varlığına işaret etmek mümkündür. Bu da süper güç kontrolünün olmaması halinde çatışma ihtimalinin artacağı şeklindeki argümanı destekler niteliktedir. Kıbrıs Sorunu, İran-Irak Savaşı gibi örnekler bu bağlamda önemlidir. Buna ilave olarak Rus-Çeçen savaşları, Dağlık Karabağ üzerinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan gerginlik ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşanan çatışmalar da bu argümanı destekleyen yakın dönem örnekleri olarak dikkate alınabilir.

Bu çerçevede yukarıdaki teorik argümanların her ikisi de Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesindeki belirsizlikleri daha anlaşılır hale getirmek için yardımcı olabilecek niteliktedir. Neorealist perspektiften bakıldığında iki kutuplu düzenin yokluğunda bu bölgede daha fazla çatışmanın beklenmesi gerektiği iddia edilebilir. Diğer görüş ise yapısalcıların Soğuk Savaş yılları ile ilgili yaklaşımlarına karşı çıkmaktadır. Bu çerçevede uzun barış teorisinin bir ütopya olduğunu ileri sürmektedir. Bu dönemde iddiaların aksine önemli çatışmaların yaşandığını hatırlatan bu görüş başka formlarda da olsa benzer çatışmaların yine yaşanabileceği üzerinde durmaktadır. Bazı çatışmalar ekonomik nedenlerle meydana gelirken[42] John J. Mearsheimer'ın da belirttiği gibi etnik ve milliyetçi gerginlik ve çatışma nedeniyle Soğuk Savaş sonrası dönemde artan bir çatışma ihtimalinden söz edilebilir[43]. Kennedy-Pipe da bunu teyit ederek ekonomik dengesizlikler, yoksulluk, etnik gerginlikler ve terörizm nedeniyle yaşanabilecek çatışmalara atıfta bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar ve Kafkasya'da meydana gelen çatışmaların yeni siyasi yapıların bir ürünü olduğunu iddia eden Pipe bu gelişmelerin klasik devletler arası savaşlardan yerel ve bölgesel çatışmalara geçişi işaret ettiğini belirtmektedir[44].

Savaş ile ilgili bir başka teori dikkate alındığında Michael Doyle'un liberal barış tezi[45] Avrasya bölgesindeki gelişmeleri açıklamada önemli ölçüde yetersiz kalmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden neredeyse on sene önce Doyle demokratik devletlerin birbirleri ile savaşmayacaklarını

iddia etmiştir[46]. Fukuyama da benzer bir tutum takınmış ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte daha iyi bir dünya yaratıldığını savunmuştur. Yeni dünyanın daha çok zenginlik getireceğini belirten Fukuyama bu yeni düzende daha az savaş olacağını ifade etmiştir[47]. Avrasya bölgesinin gerçekleri dikkate alındığında demokrasi ve liberal kurumların bölgede yeterince güçlü olmadıkları ve Soğuk Savaş sırasında bir bölgesel barış üssünün oluşması için güçlü bir zemin oluşturmadıkları gözlenebilir. Mevcut ve gelecek açısından bakıldığında Doyle'un tezi demokratik siyasi kurumların ve liberal devlet sistemlerinin eksikliği nedeniyle devletler arası ilişkilerde Avrasya bölgesinde barışa işaret etmemektedir. Kennedy-Pipe'ın belirttiği gibi dünya artık Soğuk Savaştakinden çok daha karmaşık görünmektedir. Ancak Soğuk Savaş koşullarına dönülemeyeceğine göre yeni dönemin şartlarına uyum sağlanmak durumundadır. Bu durumda eğer barış demokrasinin yayılmasına bağlı ise bu durumda Samuel Huntington'ın işaret ettiği üzere farklı medeniyetler arasında meydana gelebilecek savaşlara hazırlıklı olunması gerekmektedir[48].

Bütün bunlardan bir sonuç çıkaracak olursak Avrasya bölgesinin son derece kırılgan ve hassas bir coğrafyaya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Soğuk Savaş ile ilgili olarak geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri bazı genel eğilimlerin varlığına işaret etmektedir. Ancak burada Jack Donnelly'nin de belirttiği gibi bu yaklaşımların ciddi birtakım ahlaki sorunları da bulunmaktadır[49]. Süper güçler yerine bölgesel gerçeklere odaklanmak çatışmaların doğasını anlama adına daha gerçekçi fırsatlar sunmaktadır. Süper güçler arasında Soğuk Savaş döneminde var olan nükleer dengenin aksine aynı dönemde diğer güçler arasında çok sayıda ve önemli çatışma meydana gelmiştir. Bunlar arasında Vietnam Savaşı, Kore Savaşı ve Kamboçya, Angola, El Salvador gibi çok sayıdaki ülkede meydana gelen iç çatışmalar yer almaktadır[50]. Gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse de Soğuk Savaş sonrası dönemde bu savaş ve çatışmaların önemli bir kısmı iç savaş, etnik çatışma şeklinde gerçekleşmiş

ve çoklukla da doğal kaynakların paylaşımı gibi ekonomik nedenlere dayanmıştır[51]. 1816 ile 1988 arası dönemde meydana gelen 124 iç savaşın neredeyse yarısında 6,5 milyon insan hayatını kaybetmiştir[52].

Sonuç ve Değerlendirme

Küresel açıdan Soğuk Savaş'ın sona ermesi dünya siyasetini yeniden şekillendirmiş ve dünya sistemini iki kutupludan çok kutuplu bir hale getirmiştir. Bu yeni çok kutuplu dönem bir dizi belirsizliği de beraberinde getirmiş ve bir süre sonra da sadece ABD'nin süper güç olarak değerlendirilmesine olanak tanıyacak bir hal almıştır. Bölgesel açıdan değerlendirildiğinde ise 1990'ların başında Sovyet blokunun ortadan kalkması ve bir güç dengesinin yokluğu Avrasya bölgesinde ciddi bir sosyo-politik türbülansa neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminden kalan çok ciddi ekonomik ve siyasi sorun bölgede istikrarsızlığa neden olmuştur.

Buradan hareketle, Avrasya bölgesinde kurulacak yeni bir güç dengesi düzeni Rusya ile birlikte Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgenin önde gelen aktörleri arasında yer alan Türkiye, İran ve Çin'in rollerini tanımlamak durumundadır. Başka türlü bölgesel sorunların çözümüne katkı sağlayabilecek bir ortamın oluşturulması kolay olmayacaktır[53]. İlave olarak, bu güçler arasında meydana gelebilecek ekonomik ihtilaflar da istikrarlı bir kalkınma çerçevesi adına çözüme kavuşturulmak durumundadır.

Avrasya bölgesindeki bu yeni güç dengesi arayışlarında ABD'nin belirsiz imkânları ve limitleri ve yine diğer Batılı aktörlerin sürece müdahillik anlamındaki imkân ve kısıtları Avrasya siyaseti için ciddi çelişkiler doğurabilecek niteliktedir. Özellikle Rusya'nın bu duruma ve böylesi ikilemlere nasıl cevap vereceği ciddi belirsizlik anlamı taşımaktadır. İlave olarak, yeni bağımsızlığını kazanmış devletler ile bölgesel ve küresel önemli güçler arasındaki ilişkilerde muhtemel ihtilaf ve işbirliği alanları tespit edilebilmeli ve bunlara uygun bir işbirliği çerçevesi geliştirilebilmelidir.

Daha önceki dönemlerde Avrasya bölgesinde çok ciddi siyasi ve askeri çatışma meydana gelmiştir. Bu çatışmaların önemli bir kısmının yeniden canlanması ihtimali bulunmaktadır. Bölgenin istikrarsız yapısı ve doğal ve sınır aşan kaynakların yetersizliği gibi nedenler böylesi çatışma riskini daha da arttıran faktörler arasında yer almaktadır.

Bölge, dünya nüfusunun yaklaşık dörtte üçüne ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölgenin doğal ve enerji kaynakları bir taraftan kötü yönetim nedeniyle giderek tükenmekte ve kirlenmekte bir yandan da bazı hayati kaynaklar üzerindeki kıtlık baskısı ciddi potansiyel sorunlara neden olmaktadır. Bolca bulunan kaynakların yönetiminde bile sürdürülebilir kullanım önemli bir öncelik olmasına rağmen bu sorun geçtiğimiz dönemlerde dikkat çekmemiştir.

Güç mücadelesi sadece siyasi nitelikli değildir. Bölgedeki güç arayışları ilave olarak ekonomik ve ticari kaygı ve öncelikler ile de şekillenmektedir. Avrasya bölgesinde çok uluslu şirketlerin ilgisi buna verilebilecek bir örnektir. Avrasya bölgesindeki bu ekonomik savaşta çok sayıdaki aktör faaliyet göstermekte ve pay kapma savaşına katılmaktadır. Başta ABD, Rusya, Japonya, Güney Kore ve AB ülkeleri olmak üzere dünyanın hemen hemen her yerinden bu sürece katılan bu aktörler kendi hükümetlerinin ve yerel çıkar gruplarının da desteklerini sağlamaktadırlar.

Avrasya bölgesinin geniş doğal kaynakları bu ticaret savaşını çok uluslu şirketlerin mücadelesinden daha öteye taşımaktadır. Özellikle de yakın dönemde keşfedilen Hazar petrol ve doğal gaz kaynakları ile birlikte bazı Orta Asya ülkelerinin benzer ekonomik varlıkları önemli ihtilaf ve tartışmalara sebep olacak bir potansiyel taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerin bölge kaynaklarına ilgisi sadece enerji ihtiyacını şimdilik karşılamaktan öte bir anlam taşımaktadır. Enerji arzı konusunda Orta Doğu ülkelerine önemli derecede bağlı olan Avrupa devletleri bu bağımlılığın bir alternatifi olarak yeni yeni ortaya çıkan kaynakları çözüm olarak değerlendirmektedirler[54].

Bu kaynakların varlığı ile bağlantılı bir başka önemli nokta hiç şüphe yok ki bu enerji kaynaklarının tüketim noktalarına taşınmasıdır. Bu da bölgeyi

yakından ilgilendiren taşıma projelerini gündeme getirmektedir. Bu tür konularda uzmanlaşmış aktör ve şirketler, tam da bu nedenle bölgeye ilgi göstermekte, bu da var olan mevcut ihtilaf ve çatışmaların riskini daha da arttırmaktadır. Hazar petrolünün taşınması ile ilgili projeler üzerinde yaşanan rekabet bunun açık bir örneğidir.

Bu çerçevede öncelikle belirtmek gerekir ki farklı aktörler tarafından sunulmuş birbirinden farklı taşıma rotaları bulunmaktadır. İkincisi, boru hattı büyük bir inşaat projesi olduğundan ulusal inşaat firmaları genellikle bu tür işlerden ciddi kazanç sağlamaktadır. Üçüncüsü, boru hattının bitmesi ile birlikte proje uzun yıllar boyunca ciddi ekonomik faydalar sağlayacak bir nitelik kazanmaktadır.

Bölgenin uzunca bir süredir büyük güçlerin sömürgeci ihtiraslarının bir hedefi olduğunu hatırlatmak gerekir. 19. yüzyılda Avrasya bölgesinde belirgin bir İngiliz hâkimiyeti göze çarparken Soğuk Savaş döneminde ise Sovyet etkisi tartışılmaz bir hal almıştır. Sonrasında da Hazar ve Orta Asya Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte güç çatışmalarına açık hale gelmiş, bu da özellikle bölgede bulunan doğal kaynaklar nedeniyle küresel bir yarışa neden olmuştur[55]. Soğuk Savaş döneminde belirgin olan Sovyet etkisi bu dönemin sona ermesi ile birlikte gözle görülür ölçüde zayıflamıştır. Bu yeni dönemde başlangıç yıllarında Avrupa ve Amerikan etkisi baskın hale gelmiştir[56].

Dipnotlar

[1] Geoffrey Parker, 'Political Geography and Geopolitics', içinde A.J.R. Groom and Margot Light, *Contemporary International Relations: A Guide to Theory,* Pinter Publishers Ltd., Londra, 1999, s.170.

[2] Friedrich Ratzel, *Politische Geoghraphie*, Munich, Oldenburg, 1897.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

[5] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayinevi, Ankara, 1992, s. 17.

[6] Clive Jones, "Conclusion: The Past as Present?", Clive Jones ve Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century,* Londra, Frank Cass Publishers, 2000, s. 203.

[7] Mike Bowker, *Russian Foreign Policy and the End of the Cold War,* Brookfield, Vermont, Dartmouth Publishing Company, 1997, ss. 254-257.

[8] Nick Rengger, "Foreword", Clive Jones ve Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century,* Londra, Frank Cass Publishers, 2000, s. ix.

[9] Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, MA, 1979, s. 17.

[10] Thomas Kuhn, *the Structure of Scientific Revolutions, University of Chicago Press*, Chicago, 1970, s. 37.

[11] Mark Webber, *The International Politics of Russia and the Successor States*, Manchester, Manchester University Press, 1996, s. 2.

[12] Webber, ss. 4-12.

[13] Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism and Globalism*, New York, Macmillan, 1993.

[14] Webber, s. 2.

[15] Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism and Globalism*, New York, Macmillan, Second Edition, 1993.

[16] Webber, s. 8.

[17] Webber, s. 8.

[18] Robert O. Keohane ve J.S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston ve Toronto, Little Brown, ss. 30-34.

[19] Webber, s. 9.

[20] B. Hocking and M. Smith, *World Politics: An Introduction to International Relations*, New York, Harvester Wheatsheaf, 1990, ss. 74-76.

[21] Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, Cilt II*, Ankara, İletişim, 2001, s. 254.

[22] Hugh Dyer, 'Environment Security: the New Agenda', Clive Jones and Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century,* Londra, Frank Cass Publishers, 2000, s. 146.

[23] Webber, s. 10.

[24] Immanuel Wallerstein, *The Politics of the World Economy: the States, the Movements and the Civilisations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, ss. 16-17.

[25] Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979, ss. 18-19.

[26] Wallerstein, 1984, ibid.

[27] Wallerstein, 1979, s. 19.

[28] Webber, ss. 10-12.

[29] Chris Brown, 'Development and Dependency' in A.J.R. Groom and M. Light (der), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory,* Londra ve New York, Frances Pinter, 1994, ss. 62-64.

[30] Webber, s. 12.

[31] Caroline Kennedy-Pipe, "From Cold Wars to New Wars", Clive Jones ve Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century,* Londra, Frank Cass Publishers, 2000, s. 9.

[32] K. N. Waltz, *Theory of International Politics,* 1979, New York, Random House.

[33] Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 108.

[34] J. L. Gaddis, "Long Peace: Elements of Security in the Postwar International System", *International Security*, Cilt 10, No. 4, 1996, ss. 99-142.

[35] Dale C. Copeland, "Neo-realism and the Myth of Bipolar Stability: Toward a New Dynamic Realist Theory of Major War", *Security Studies 5*, 1996, s. 29.

[36] K. N. Waltz, *Theory of International Politics*, 1979, New York, Random House, s. 193.

[37] Waltz, 1979, ss. 170-174.

[38] Donnelly, 2000, s. 109.

[39] Waltz, 1979, ss. 170-171.

[40] Caroline Kennedy-Pipe, "From Cold Wars to New Wars", Clive Jones ve Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century,* Londra, Frank Cass Publishers, 2000, ss. 9-27.

[41] Donnelly, 2000, s. 110.

[42] Mary Kaldor ve B. Vashee (der.), *New Wars: Restructuring the Global Military Sector,* Londra, Pinter, 1998, s. 16.

[43] John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *Interntional Security,* Cilt 15, No. 1, 1990, ss. 5-56.

[44] Caroline Kennedy-Pipe, "From Cold Wars to New Wars", Clive Jones and Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century,* Londra, Frank Cass Publishers, 2000, ss. 16-26.

[45] Michael Doyle, "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs", *Philosophy and Public Affairs,* Cilt 12, No. 3-4, 1983, ss. 205-235 ve ss. 325-353.

[46] Michael Doyle, "Liberalism and World Politics", *American Political Science Review,* Cilt 80, No. 4, 1986.

[47] Francis Fukuyama, 'Against the New Pessimism', *Commentary,* Cilt 97, No. 2, Şubat 1994.

[48] Caroline Kennedy-Pipe, "From Cold Wars to New Wars", Clive Jones and Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century,* Londra, Frank Cass Publishers, 2000, ss. 24-25.

[49] Jack Donnelly, *Realism and International Relations,* Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 110.

[50] Caroline Kennedy-Pipe, "From Cold Wars to New Wars", Clive Jones and Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century,* Londra, Frank Cass Publishers, 2000, ss. 12-13.

[51] C. Kennedy-Pipe and C. Jones, “Civil Wars: An Introduction”, *Civil Wars,* Cilt 1, No. 1, 1998, s. 3.

[52] C. Kennedy-Pipe and C. Jones, ibid., s. 3. Ayrıca, Caroline Kennedy-Pipe, “From Cold Wars to New Wars”, Clive Jones and Caroline Kennedy-Pipe (der.), *International Security in a Global Age: Securing the Twenty-first Century*, Londra, Frank Cass Publishers, 2000, s. 13.

[53] Angeliki Spatharou, “Geopolitics of Caspian Oil: the Role of the Integration of the Caspian Region into World Economy in Maintaining Stability in the Caucasus”, Bülent Gökay (der.), *The Politics of Caspian Oil*, New York, Palgrave, 2001, s. 21.

[54] Spatharou, s. 21.

[55] Bülent Gökay, “The Background: History and Political Change”, Bülent Gökay (der.), *The Politic of Caspian Oil*, New York, Palgrave, 2001, s. 8.

[56] Rosemarie Forsythe, *The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia: Prospects for Oil Exploitation and Export in the Caspian Basin*, Adelphi Paper, Londra, Oxford University Press, 1996, s. 6.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA'NIN YERİ

NECATİ İYİKAN[1]

[1] Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Önsöz

Çalışmamızın başında Türkiye'de yapılan tartışmalarda -her ne kadar genelleme yapmak yanlış da olsa- gözetilen ölçü hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmayı yararlı görüyoruz.

Bir konunun değerlendirilmesinde, çıkış noktası "ideoloji" olunca, bu kendisini olası çözüm önerilerinde göstermektedir; öyle ki, düzenlenen panel, konferans, sempozyumlarda tartışmacıların önceden ne söyleyeceği -yine genel anlamda- tahmin edilebilmekte; bunun üzerine Akdeniz insanının bilinen "duygusallığı" da eklenince ortaya "verimli" denebilecek bir sonuç çıkmamaktadır.

Şüphesiz tartışmalarda bilim adamlarının "dünya görüşü" önemlidir. Bu başta Batı olmak üzere dünyanın her yerinde geçerlidir; ancak tartışmaların seyri yine de Türkiye'de, Alman dilinde "Sachlichkeit" şeklinde ifade edilen ve Türkçeye "nesnel yaklaşımla konu içeriğini değerlendirmek" olarak serbest çeviri yapabileceğimiz tartışmalar yerine, zaman zaman adeta bilek güreşini andıran "üstünlük kurma, görüşünü karşı tarafa kabul ettirme" amacına dönebilmektedir. Konuşmacılar, "mutlak doğru" olduğuna inandıkları görüşlerini karşı tarafa dikte etmeye çalışmakta; böylelikle bilimsel toplantılarda nesnellik yerini öznelliğe bırakabilmektedir.

Konulara "mutlak ideoloji" çerçevesinde bakmanın ezberciliği beraberinde getireceğine inanıyor ve bilim ile ezberciliğin ortak paydaları olmadığını düşünüyoruz.

Yazılanların konumuzla ilgisi: Dile getirilen "ideolojik yaklaşım ve duygusallık" özellikle araştırma konumuz olan Orta Asya tartışmalarında, yazılan bilimsel makalelerde gözlemlenmekte;[1] hatta bazıları "propaganda" denebilecek metinlere dönüşmekte, bu da bilimsel çalışmaların saygınlığına

gölge düşürmektedir. Aynı yaklaşım siyasi karar mercilerinin eylemlerinde de görülebilmekte; rasyonellik göz ardı edilerek toplumda gereksiz beklentilere yol açılmakta ya da toplumlar arasında “iletişime” engel olabilecek sonuçlar ortaya çıkartabilecek kararlar/tepkiler verilebilmektedir. Kısa vadeli bu strateji de hedeflenen olumlu sonucun alınmasını engelleyebilmektedir.

Türklük kavramı: Yapılan tartışmalarda “ideoloji” faktörü kendini en çok “Türklük kavramı” üzerinde göstermektedir. Bu tür tartışmalarda “Sachlichkeit” unsuru göz ardı edilmektedir. Türkiye’nin bölge ülke ve halklarıyla kurmayı planladığı ilişkilerinin belirlenmesi/yerleşmesi/süreklilik arz etmesi yönünde bazı fikirler dile getirilmektedir. Bunlardan bazıları bu diyaloğun “Türklerin Kültürel Birliği” ya da “Kafkasya ve Orta Asya’da yaşayan Türklerin Dayanışması”, “Türk Ekonomik İşbirliği” vb. gibi alt başlıklar ve bunlara siyasi destek verilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bu ve buna benzer örnekler, içerisinde “Türk” ve “Türklerin birliği” söz konusu olduğu için, içeriğini inceleme gereği duyulmadan “Türkçü, Turancı” vb. yaklaşımlar şeklinde algılanmakta ve eleştirilmektedir. Dil bilimci Fuat Bozkurt’un “Türklerin Dili” isimli eserinde kullandığı “Kitabı yazmaya başladığımızda, Türk dilleriyle uğraşmak devrimci çevrelerde tabu gibiydi”[2] ifadesi, içerik dil de olsa ideolojik değerlendirmeye bir örnek oluşturmaktadır.

İslam kavramı: İslam 751 Talas Savaşından sonra çalışma alanımız olan bölgede tanınma/yayılma fırsatı bulmuş[3], zamanla toplumların ayrılmaz bir ögesi hâline gelmiştir. Bugün bölgede belli bir “Türk kimliğinden” bahsediliyorsa, bu kimliği koruyan/ayakta tutan, SSCB’nin toplumları dinden uzaklaştırmak suretiyle kültür emperyalizmini hedefleyen politikasına karşı koyan önemli unsurlardan biri de “İslam” faktörüdür.

Aynı şekilde Türkiye’nin bölge siyasetinde “bunu değerlendirmesi gerektiği” şeklinde yapılan öneriler de “dinsel” unsur taşıdığı için “İslamcı, dinci” sıfatı uygun görülerek eleştirilmekte, dahası bunun Türkiye

Cumhuriyeti'nin laik temeliyle uyuşmadığı gerekçesiyle değerlendirilmeye alınmamaktadır. Bazı çevrelerce konunun "din sosyolojisi" çerçevesinde dahi ele alınması yadırganmakta; bilimsellik, dolayısıyla rasyonellik göz ardı edilerek ideolojik yaklaşım yine ön tarafa çıkmaktadır.

Çalışmamızda dinsel ve etnik faktörler ağırlıkla incelenmeyecektir. Bu örneklerin verilmesinden amaç; Türkiye'de konunun tartışma boyutunu dile getirmek ve bölge politikalarının hangi parametrelerce belirlendiğinin tespitini yapmaktır.

1. Giriş

Orta Asya'nın tek bir tanımı yoktur; uluslar arasında eski SSCB cumhuriyetlerinden Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın bulunduğu coğrafya olarak bilinmektedir. Bir başka tanım da Çin'in Sincan Uygur Özerk bölgesini, Moğolistan ve Afganistan'ı kapsamaktadır. Bu da bölgenin değişik bakış açılarından değerlendirildiğini göstermektedir.

Alexander Humboldt'un 1829'da Rus İmparatorluğu'nda yaptığı gezinin ardından ortaya çıkan ve önce 1843'te Paris, sonra Berlin'de[4] 1844 senesinde yayımlanan Central-Asien isimli kitabında Orta Asya'yı Altay ve Himalaya Dağları arası uzunluk, Büyük Hinggan ve Turan Ovası arasındaki genişlik olarak tarif etmiştir[5]. Sınırlar konusunda coğrafyacılar arasında bir görüş birliği yoktur. Buna göre bölgenin yüzölçümü 4 ile 6 milyon km^2 arasında değişmektedir. Bir coğrafi tanım da şu şekildedir: Orta Asya'nın kıtayı çevreleyen okyanus ve deniz havzalarından en uzak bölgesi için kullanılan Orta Asya tabiri, kuzey-güney istikametinde Sibirya'dan Hint alt kıtasını steplerden ayıran Himalayalara kadar bölgeyi, doğu-batı istikametinde de Ural-Hazar hattından Moğolistan ve geleneksel Çin bölgesine kadar uzanan alanı kapsamaktadır[6].

Kavram üzerindeki tartışmalar Humboldt'un adı geçen eserinden sonra başlamıştır. Bölgenin tanımlanmasında jeopolitik kriterler etkili olmuştur. Rus ve Alman coğrafyacılar arasında tanımda anlaşmazlık söz konusudur.

Ruslara göre; Rus İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda fethedilen sınırları Orta Asya tanımına girmektedir. Bu jeopolitik bir tanımdır. Alman tarafı bu tanımı reddetmiştir; onlara göre coğrafi tanıma bugünkü Moğolistan, Batı Çin ve Tibet girmektedir. Ruslar ve Almanlar arasındaki görüş farklılıkları günümüzde de devam etmektedir[7].

Türkistan'ın tanımına gelince: Türkistan 5.497.963 km^2 büyüklüğündedir. Bugün Türkistan adıyla tanınan batı kısmında Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan yer almaktadır. Doğu Türkistan olarak anılan bugünkü Sincan-Uygur Özerk bölgesi ise Çin Halk Cumhuriyeti toprakları içindedir. Afganistan sınırlarında kalan Güney Türkistan ise Afgan Türkistan'ı olarak anılmaktadır. Türkistan toprak bütünlüğü bakımından bütün Türk topraklarının çoğunluğunu teşkil eder; günümüzde nüfusunun yaklaşık 50 milyonu aşkın Türk ve Müslüman'dır[8]. Genel ifadeyle SSCB sonrasında bağımsızlığına kavuşan ve Türki Cumhuriyetler olarak bilinen Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan'ın olduğu coğrafyaya Türkistan adı verilmektedir. Ülkemizde ise bu coğrafyaya Orta Asya denmektedir. Çalışmamızda da bu terminoloji kullanılacaktır[9].

Bölgenin OPEC'in dışında daha işletilmeye açılmamış verimli petrol sahalarına sahip olması[10], ortalama %10 büyüme ile dünya ölçeğinde ön sıralarda yer alması[11], ancak başta basın olmak üzere özgürlükler konusunda dünya ölçeğinin gerisinde olması[12], Güney Kafkasya ve Hazar Denizi'ne enerji bağlantısı ile dünyanın dikkatini üzerine çekmesi[13], 1991'de bağımsızlığını kazanmasıyla başta sınır/etnik/dinsel anlaşmazlıkları ve bölgede kıt olan su kaynaklarının dağılımı problemiyle[14] gündeme gelmesi ve özellikle 11 Eylül'den sonra bölgenin güvenliğinin sağlanmasında önemli bir parametre olan Taliban rejimi ve dünyanın uyuşturucu merkezi olarak bilinen Afganistan[15] ile komşu olması karakteristik özelliklerdendir.

Orta Asya’yı jeopolitik/stratejik açıdan önemli kılan özelliklerinin başında hidrokarbon zenginliği ve bunun siyasi gelişmelerin oluşmasında “belirleyici” unsur olması gelmektedir. Türkmenistan’ın[16] rezerv miktarını gizli tuttuğu doğal gaza güvenerek, orta ve kısa vadede enerjinin dağılmasında bölge istikrarına katkı sağlayacağını ve bölgesel/küresel güçlerin etkinliğini sergileme fırsatı vermeyeceğini düşünerek 1995’te “tarafsızlık statüsüne” geçmesi buna bir örnektir. Bölgesel/küresel güçlerin Orta Asya siyasetini[17] belirleyen parametrelerden biri de aynı şekilde bölgedeki hidrokarbon zenginliği olmuştur.

Anılan güçler araştırma alanımıza girmemektedir; ancak bu parametre bölgede oluşmuş/oluşan/oluşacak siyasal ve bunu dolaylı etkileyen ekonomik gelişmelerde belirleyici faktör olması münasebetiyle ana hatlarıyla da olsa dile getirilecektir.

Bölgede özellikle 11 Eylül’den sonra etkin olma çabasına giren ABD’nin dış politikadaki önceliklerine/hedeflerine ulaşmada kullandığı araçlar; bunun bölgede ikili ve daha fazla ülke ilişkilerine etkisi ile başta “güvenlik” olmak üzere Orta Asya’ya yansıması önemlidir.

Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı arasında yaşanan güvenlik/çıkar çatışması; SSCB’nin 1991’de yaklaşık yirmi iki milyon kilometrekarelik devasa bir alanı kaybedişi; liderliği tartışılan Yeltsin’in yerini 1999’da Putin’e devretmesi ve Putin döneminde Rusya’nın güçlenmesi; dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine, ikinci büyük kömür rezervlerine ve sekizinci büyük petrol rezervlerine sahip olması;[18] Orta Asya’dan Batı’ya taşınan hidrokarbonun güzergâhı konusunda kartel olanağını elinde tutan bu ülkenin özellikle ABD karşıtı İran ile yakın ilişkisi ve ŞİÖ[19] bünyesinde de Çin ile stratejik iş birliği çalışma alanımız için önem arz etmektedir. Çin’de 1976’da Mao’nun ölmesi, halefi Deng’in ekonomik kararlarının sonuçlarından biri olan 1989 Tiananmen Meydanı olaylarının Pekin’in ekonomisine[20] ve siyasetine etkisi; 2000’li yıllarda “küresel güç” konumuna kavuşmak isteyen Çin’in başta Avrasya olmak üzere tüm dünya

için geliştirdiği strateji, söz konusu bölge ve konumuz itibarıyla önem arz etmektedir[21].

İran'da 1979 "İslam Devrimi"nin ardından gerginleşen ABD-İran ilişkilerindeki kırılganlığın günümüze kadar sürmesi; 2010'da da Ahmedinejat'ın radikal söylemlerinin dünya gündemini işgal etmesi; Tahran'ın Rusya ve Çin'den özellikle "nükleer silah yapımında" teknoloji ve bilgi desteği alması ve bu ülkelerle ŞİÖ'de özellikle ABD'ye karşı ortak politika üretmesi -her ne kadar Çin ve Rusya'nın son dönemde (Haziran 2010) ABD'nin öncülüğünde İran'a nükleer silah edinme konusunda yaptırımları destekleme yönünde politikalar izlese de- Orta Asya'daki gerçekleşmiş/gerçekleşen/gerçekleşecek gelişmeler için önemlidir.

Bu çalışmamızda Türkiye'nin Orta Asya siyasetinin genel bir analitik değerlendirilmesi yapılacak; özellikle Ankara'nın dış politikasını belirleyen parametreler eleştirel bir zeminde incelenmeye çalışılacaktır.

2. Kısa Tarihçe

Tarih biliminin niteliğiyle ilgili olarak "her tarihçi kendi çağının kendi çevresinin tarihini yazar" denmiştir. Bunun anlamı şudur: Her tarihçi, tarihle uğraşırken kendi çağında kendince, kendi kişiliği gereği önemli gördüğü konuları ele alır. Bu konulara değinen soruların cevabını bulmaya çalışır geçmişte[22]. Çalışmamızda siyasal tarih perspektifi olmamakla beraber ana hatlarıyla da olsa yukarıdaki tanıma paralellik katma adına Türkiye'nin bugünkü Orta Asya siyasetini analiz ederken tarihsel boyutunda bölge siyasetinin oluşumuna katkı veren aktörlerin konumu/hedefleri/araçları gibi parametrelerin ve "Halifelik" statüsüne de sahip Osmanlı dönemine ait gelişmeler ve bunun günümüze olası yansımalarının dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Timur'un Osmanlı'da kanlı kargaşanın başlamasına neden olan[23] 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'e galip gelmesiyle Anadolu Türklerinde Doğu'daki soydaşlarına liderlik etme gibi bir düşünce oluşmamış ve yüzlerini tamamen Batı'ya dönmüşlerdir. Kuru'ya göre bu gelişmenin Osmanlı idarecilerinin Avrupa'ya yönelişine psiko-sosyal etkisi

olabilir. Zaten, Orta Asya'daki soydaşlar da 16. yüzyıla kadar Osmanlı'yı "çevre", Orta Asya'yı "merkez" gördüklerinden iki taraf da birbirlerine karşı ilgisiz davranmışlardır[24].

Safevi Devleti (1501-1736) ile Osmanlı İmparatorluğunun 1514'te Çaldıran'da karşı karşıya gelmesi, Orta Asya'daki Türk hanlıkları ile Osmanlı arasında yazılı diyaloğun başlamasına neden olmuştur. Nedenleri ise Osmanlı ülkesinin doğusunda Şiiliğin bir siyasal hareket hâline gelmesi, Yavuz Sultan Selim'in devletin temelini sarsan bu tehlikeyi önlemek istemesidir[25]. Osmanlı için olumlu sonuçlanan bu savaş Şah İsmail'in tehdit ettiği Orta Asya'da da memnuniyetle karşılanmış ve Osmanlı Devleti'yle karşılıklı yazışmaların başlamasına neden olmuştur[26].

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır seferiyle "Halifelik" makamını elde etmesi[27] Osmanlı ve Orta Asya Türk Hanlıkları arasındaki ilişkileri dinsel içeriğe büründürmüş ve bu makam ile iletişim gereği ortaya çıkmıştır. Değişik vesilelerle Türk Hanlıkları, Halifeye bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Ubeydullah Han'ın 1707'de III. Ahmet'e manevi bağlılığını ifade eden mektubu[28] buna bir örnektir.

Osmanlı'nın Orta Asya politikasını belirleyen bir diğer önemli parametre ise Rusya olmuştur. Rusya'nın Büyük Petro'dan başlamak üzere izlediği genişleme siyasetinin sonucunda I. Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere dokuz büyük savaşın yapılması[29], bu ülkenin başta güvenlik konusu olmak üzere önemini gösterir niteliktedir. 19. yüzyılda yaşananların kırılma/dönüm noktasını teşkil eden Kırım Savaşı'nın özellikle Osmanlı'da borçlanmaya neden olarak ağır tahribata yol açması sonucunda Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşuna[30] (1881) kadar gitmesi ülkeyi dış müdahalelere açık hâle getirmiştir.

Bu iki ülke arasındaki genel bir değerlendirmedir. Rusya'nın konumuzla bağlantısına gelince: IV. Ivan'ın "Çar" unvanını almasıyla 1547'de Rusya'nın devlet olarak sahneye çıkması Orta Asya'daki siyasi dengelerin değişmesini de beraberinde getirmiştir. Kısa sürede güçlenerek Kazan

(1552) ve Astrahan'ı (1556) ele geçirip Türkistan'a ulaşan Ruslara, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü padişahlarından biri olan Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) engel olmaması[31] Osmanlı'nın bölge siyasetine dair bir gösterge olmuştur. Kuru'ya göre bunda Osmanlının Rusya'yı "Batılı bir tehlike" olarak algılamamasının rolü olabilir[32]. Bunun yanında Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin coğrafi konum ve dış siyaset açısından Avrupa'ya dönük olması[33], Batı merkezli bir siyaset izlemesi; fetih hareketlerinin de bu yönü takip etmesine neden olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde I. Viyana Kuşatması (1529) ve IV. Mehmet döneminde II. Viyana Kuşatması (1683) buna ilişkin iki örnektir. Bunun doğal sonucu olarak Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk/Müslüman unsurlara öncelik verilememiş ve Orta Asya Türklüğü ile arzu edilen gelişmeler sağlanamamıştır. Bu da bölgede Rus ilerlemesini kolaylaştırmış ve "İmparatorluğun en uzun yüzyılı" ifadesi Osmanlı-Orta Asya ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde belirleyici parametreler olarak kendini göstermiştir.

Karlofça Antlaşması (1699)[34] batıya yönelik fetih hareketlerinin bitmesine; ancak Batı merkezli siyasetin devam etmesine neden olmuştur. Bu sefer bir farkla: Gerileme dönemi başlamış; başta Balkanlar olmak üzere elinde tuttuğu toprakları korumak adına Avrupa devletleriyle (Fransa, İngiltere) iş birliğine gitmesine neden olmuş; yine bu dönemde Osmanlı'nın siyasi ve askeri bağımlılığı gündeme gelmiştir.

Osmanlı'nın kalkınmak için model aldığı coğrafya Avrupa olmuştur. Buna ilişkin temel örneklerden biri de II. Mahmud dönemidir (1808-1839). Bu döneme varıncaya kadar ülkenin modernleşmesi için geçerli olan düşünceler şunlardır: 1. Var olan kurumları reformlarla canlandırmak, 2. Böylece işler hâle getirmek. Bu düşüncenin gerçekleşmemesi II. Mahmud'dan[35] sonra reformlara bakış açısının değişmesine neden olmuş, eski kurumları yaşatmak yerine yeni Avrupai tarzda kurumlar oluşturma fikri ortaya atılmıştır.

II. Mahmud'dan sonra tahta geçen I. Abdülmecit'in (1839-1861) bu yöndeki ilk icraatlarından biri de Osmanlı'nın Londra sefiri olan Mustafa Reşit Paşa'yı ülkeye çağırması, onu günümüzdeki ifadesiyle Dışişleri Bakanlığı görevine getirmesi olmuştur. Paşa'nın Avrupa'daki birikimi ve özellikle de kalkınmaya bir örnek olarak, Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın (1769-1849) yaptığı reformlar ve bunların olumlu sonuçlanması, yapılması gerekenler hakkında önemli bir veri tabanı oluşturmuştur. Avrupa'nın desteğini/ilgisini kazanabilmek için "eşitlik ve adalet" kavramlarının dile getirildiği **Gülhane Hatt-ı Hümayunu** da denilen (3 Ekim 1839) aydınların farklı yorumladığı -başarılı/Türkiye'nin ekonomik çıkmazının ve bağımlılığının tarihî sorumlusu olarak gösterildiği[36]- **Tanzimat Fermanı**[37] ilan edilmiş;[38] reformlar bu şekilde "resmî programla" dünyaya ilan edilerek Batılılaşma resmiyet kazanmıştır. Bu dönemde de çalışma konumuz olan coğrafya ve halkları Osmanlı'nın gündemine gelmemiştir. Rusya ile yapılan ve Osmanlı'nın aleyhine sonuçlanan savaşlar da bölgede Osmanlı'yı etkisizleştirmiştir. Buna bir örnek de 1768-1774 zaman diliminde cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Savaşın ardından "Bunalımların başlangıcı"[39] şeklinde değerlendirilen 1774 Küçükkaynarca Antlaşmasıyla Rusya Güney Kafkaslara kadar inmiş, Osmanlı halkı Müslüman olan Kırım'ı sadece kaybetmekle kalmamış, Ruslara Karadeniz'e savaş ve ticaret gemilerini gönderme hakkı tanıyarak önemli bir stratejik kozunu kaybetmiştir. Anlaşma sonrasında Kırım'ın işgaliyle Osmanlı için Rus tehlikesi artmış; Rusların Türkistan'daki genişleme siyaseti devam etmiştir. Türkistan'daki üç hanlık (Hokand, Buhara, Hive) arasındaki siyasi çekişmenin önceki yüzyıllara göre daha şiddetli bir hâl alması[40] Rusların bu hanlıkları sırasıyla 1865, 1868 ve 1873'te işgal etmesini kolaylaştırmıştır.

İşgal öncesinde Buhara Han'ın Halife sıfatına sahip Osmanlı'dan beklentisini aşağıdaki ifadeler ortaya koymaktadır:

"Sizlere son bir defa arz ediyoruz ki; Rusya'nın tavır ve faaliyetleri cüretini bir kere daha artırdı... Eğer halife hazretleri Rusları Müslümanlar

üzerinden uzaklaştırırlarsa devletlerinin hayırla yâd edilmesine vesile olacaklardır... Acizlik ve çaresizlik içindeki Müslümanların durumu halife hazretlerine bildirilsin.”[41]

Mütercim’e göre Osmanlı devletinin Rusya’nın Orta Asya’yı istilasına seyirci kalmasının nedenleri şunlardır: a. Türklerin Yunan ve Sırp isyanlarıyla uğraşması (1828-29), b. Mehmet Ali Paşa isyanı, c. Kırım Harbi, d. Türk beyliklerine güvenemeyişi[42]. Sonuçta II. Meşrutiyet’ten (1876) sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Orta Asya’daki Türk/Müslüman ahali arasındaki diyalog köprüsü kalkmıştır. Bu da 1991 sonrasında Türkiye’nin bölgede izlediği politikanın geçmişten gelen bu kopukluğun etkisinde kalmasına neden olmuştur.

3. 1923 Sonrası

16 Mart 1920’de İtilaf devletlerinin İstanbul’u işgal etmeleri ve Sadrazam Ali Rıza Paşa’nın bazı bakanlarının Malta’ya sürgününden yedi gün sonra Ankara’da Mustafa Kemal’in liderliğinde TBMM’nin açılması ülke için yeni bir başlangıç ve ardından 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in kurulması da bunun resmîleşmesi anlamına gelmiştir.

Üç İmparatorluk (Osmanlı, Alman ve Avusturya/Macaristan) I. Dünya Savaşı’na katılmışlar; sonuç bunlar için olumsuz olmuş ve üçü de tarih sahnesinden silinmişlerdir. Osmanlı’nın ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti öncelikleri “iç politikaya” vermiş; dış politikada ise “güvenlik unsurunu” ön plana çıkarmış; bunun paralelinde politika izlemiştir.

Çalışma konumuzla ilgili şu soru gündeme gelmiştir: Genç Cumhuriyet’in Kafkasya ve Orta Asya’daki Türkler başta olmak üzere “Dış Türkler” diye de adlandırılan ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan soydaşlarla ilgili siyaseti ne olacaktır? Mustafa Kemal’in 1932’de vasiyetinde dile getirdiği “SSCB bir gün sona erecektir; Türkiye buna kendisini hazırlamalıdır”[43] şeklindeki sözleri bu soruya başka bir anlam yüklemiştir.

Türkiye’nin Çarlık Rusya’nın halefi olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini belirleyen temel parametre “güvenlik” olmuş; komşusundan gelebilecek

“evrensel komünizm” tehlikesine tedbir alma gereğini duymuştur. Bunun hukuki temelini oluşturmak için de SSCB ile iki önemli antlaşma imzalamıştır. Bunlardan biri Mart 1921’de Sovyetler Birliği ile TBMM Hükümeti Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasıdır. Bunun 8. maddesi ile Türkiye Sovyetlerin Türkiye’de komünizmi yaymama garantisi karşılığında Turancı akımları desteklememe sözü vermiştir[44]. Dört sene sonra imzalanan (1925) “tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması”nda yer alan “taraflar birbirine saldırmayacaklar” maddesiyle de Türkiye sınır güvenliğinin hukuki altyapısını oluşturmuştur.

Genç cumhuriyet özellikle son anlaşmayla dış politikada önemli bir başarı elde etmiş ve Türkiye dikkatini iç gelişmelere -Mustafa Kemal’in reformlarının ülke nezdinde kabulü/uygulanması- vermiştir. Bize göre -her ne kadar konumuzla alakası olmasa da- 1937’de laiklik unsurunun anayasaya girmesinde yine bu anlaşmanın verdiği “iç siyasete odaklanma” fırsatının da bir katkısı olmuştur.

Türkiye’nin çalışma konumuz olan bölge ile alakasını; maddeler hâlinde sıralarsak:

1. Türkiye Mustafa Kemal’in vasiyetini inkâr etmemiş; ancak gerekeni de yapmamıştır;

“Türk” unsurunu misak-ı milli sınırları içinde yaşayan yurttaşlar olarak kabul etmiştir[45]; Mevcut statükonun korunmasına önem vermiştir;

1. SSCB’nin demir perde siyaseti de olası diyalog kapısını kapatmıştır;
2. Millî Eğitim Bakanlığı müfredatında yukarıdaki anlaşmayı halklar arasında dayanışma duygusunu oluşturmak suretiyle dolaylı da olsa zedeleyecek unsurlara yer verilmemiştir;
3. Bu da Türkiye’de genç nesillerin bölgeye/insanına gerçi yabancılaşmasına neden olmamış; ancak arzu edilen bağın kurulmasını da sağlayamamıştır.

4. Konu, Türkiye'de belli bazı siyasal grupların âdeta tekeline girmiş; devlet siyasetinin bir parçası olmamıştır.
5. Aydınlar konuyla ilgili -genelde- bilimsel çalışma yapmamışlardır.

Bu gelişmeler sonucunda:

1. Türkiye çalışma bölgemizin siyaseti ve halklarıyla ilgilenmemiştir;
2. Devlet siyaseti oluşturulmamıştır;
3. Bunun sonucunda da 1991'deki gelişmelere hazırlıksız yakalanılmıştır.

4. 1991 Sonrası

Batı ve Türkiye için komünizm tehlikesinin, dolayısıyla güvenlik kaygılarının sona ermesi; bununla NATO'nun güneydoğu kanadının korunmasının gündemden düşmesi; Türkiye'nin evrensel komünizm tehlikesi ile Batı arasında önemli bir tampon görevinin sona erdiği ve stratejik öneminin kalmadığı şeklinde değerlendirilmesi Türk dış politikasında yeni arayışları beraberinde getirmiştir. 1991 senesindeki II. Körfez Savaşı'nda ABD'ye kullandırılan İncirlik Hava Üssü ve Türkiye'nin savaşa katkısı "stratejik etkisizliğe" karşı bir dış politika hamlesi olarak kendisini göstermiştir.

Türkiye Soğuk Savaş sonrası jeostratejik/politik özelliğini tekrar Batı'nın gündemine taşıyacak fırsatı ise 1991 sonrasında dört Türk kökenli cumhuriyetin Orta Asya'da bağımsızlığını kazanmasıyla yakalamıştır. Bölgenin hidrokarbon zengini olması ve ABD'nin önemli rakipleri Rusya ve Çin'in aynı coğrafyada yer alması Türkiye'nin öneminin artmasına yol açmış, bölgedeki "hedef/leri" ve bun(u)/ları gerçekleştirmede hangi araçları kullanacağı dikkatle takip edilmeye başlanmıştır. Bu araçların başında Türkiye'nin bölge ülkeleri ile dinsel/dilsel/etnik/kültürel ortak bağının olması vardır. Bunun yanında 1991 sonrası kurulan yeni dünya düzeninde bölgede başta İran modeli olmak üzere İslam temeline dayanan bir rejimin

ve bunun beraberinde getireceği güvenlik endişesi de Batı siyasal sistemini bünyesinde barındıran Türkiye'nin ve Türk dış politikasının önemini ortaya çıkarmıştır.

Süleyman Demirel, Şubat 1992'de Başbakan olarak ziyaret ettiği ABD'de Türk kökenli cumhuriyetlerin Türk modelini[46] benimseyeceklerinden emin olduğunu belirterek[47] Batı'nın güvenlik konusundaki endişelerinin yersiz olduğunu, Türkiye'nin buna katkısını dolaylı da olsa dile getirmiştir. SSCB sonrasında Batı'nın radikal İslam siyasetinin Orta Asya'da İran ve Suudi Arabistan desteğinde zemin kazanmasını önlemek için Türk modelini desteklemesi[48] ve bu modelin Orta Asya ülkelerinin liderleri tarafından benimsenmesi, başlangıçta Türk dış politikası için "Bölgenin Türkiye ve Güney Kore'de olduğu gibi ekonomi, devlet ve toplumun Batılı değerlere paralel modernleşip, dünya pazarlarına uyumlu hâle getirilip küreselleştirme sürecine kazandırılabilecek mi?"[49] sorusu önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. O dönemde; Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev serbest pazar ekonomisini benimsediklerini ve bu konuda Türkiye'nin kendileri için model olduğunu, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye'nin yolunda ilerleyeceklerini[50], Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov, Türkiye'nin yeni bağımsızlığına kavuşmuş Müslüman ülkelere yol gösteren bir yıldız olduğunu[51], Kırgızistan Devlet Başkanı Asker Akayev, Türkiye'nin laiklik anlayışı, işleyen demokrasisi ve Batı'ya dönük olması ile Orta Asya'ya örnek olduğuna işaret etmişlerdir[52].

Benzer destek Batı'da da dile getirilmiştir; özellikle NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner, Mart 1992'de Ankara'yı ziyaretinde Türkiye'yi bölge için istikrar faktörü ve örnek ilan ederek[53] Türk Modeli'nin bölgedeki güvenlik boyutuna yapacağı katkıya vurgu yapmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Baker'in 1991'de Kazakistan ve Kırgızistan'a yaptığı gezide Türk modelini öne çıkarması, 1992'de Tacikistan, Türkmenistan ve

Özbekistan'a yaptığı gezide de aynı şekilde bölgede takip edilmesi gereken model[54] olduğunu dile getirerek Orta Asya'daki liderleri İran'ın siyasal rejimi konusunda uyarması[55] Batı'nın endişelerine ve Türkiye'ye verdiği öneme örnek olmuştur.

Türkiye Soğuk Savaş döneminde "Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan güvenlik endişesi" ile 1952'den beri NATO'da yer almış ve izlediği Batı yanlısı dış politikayla Batı'da destek bulmuştur. Ancak, NATO'nun bir savunma örgütü olması yanında üye ülkeler arasında askerî, siyasi ilişkileri geliştirme işlevi[56] Türkiye'nin kültür farklılığı sebebiyle "sabredilen" ülke psikolojisine girmesini engelleyememiş; başta Kıbrıs olmak üzere Yunanistan ile önemli problemlerinde Batı tarafından "yalnız bırakılma" duygusuna kapılmasına neden olmuştur. Türklerin, 19. yüzyıl sonundan başlayarak milletleşmesi ve laikleşmesi İslam dünyası içinde de yalnız kalmasına yol açmış, Arap-İslam dünyasından uzaklaşmasına neden olmuştur[57].

Türkiye'de konuşlandırılan Jupiter ve Thor füzelerinin 1962 senesinde ABD (Başkan Kennedy) ve SSCB (Kruşcev) arasında pazarlık unsuru yapılması, "Küba krizi ve 5 Haziran 1964 senesindeki Lyndon B. Johnson'un mektubu/içeriği[58] yalnızlık duygusunun pekişmesine neden olmuş; Türkiye, 1965 yılında haklı olduğu bir davada sadece Batı Bloku içerisinde değil, dünyada da yalnız kaldığını görmüştür[59]. Buna bahsettiğimiz "duygusallık" unsuru da eklenince 1991 sonrası Orta Asya'da dört, Güney Kafkasya'da bir Türk Cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanması Türkiye'de "uluslararası arenada yalnızlığın bitmesi" şeklinde algılanmış; bunun getirdiği coşkunun/heyecanın siyasi kararlara yansıması olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti köklü imparatorluk geleneğine sahip bir ülkedir. Bunun beraberinde getirdiği etnik, coğrafi, kültürel ve siyasal uzantıları vardır. Her ne kadar cumhuriyetin mimarları geçmiş ile Cumhuriyet'in

kuruluşu arasına kalın bir sınır çizme çabası gösterseler ve genç Türkiye Cumhuriyeti'ni bunun üzerine inşa etmeye çalışsalar da 1991'de SSCB'nin sona ermesi çizgilerin süratle ortadan kalkmasına neden olmuş ve -amiyane tabirle- Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle yüzleşmek durumunda kalmıştır. İlber Ortaylı, haklı olarak şu tespiti yapmaktadır: "Israrla geçmişe mesafeli duruyoruz, tarihimizi bir dönemden sonra başlatıyoruz ki, bu hiç doğru değildir. Hiçbir toplumun, pasta dilimler gibi, zamanı bir yerde bıçakla kesme lüksü yoktur..."[60] Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı kutlamalarının resmî kutlamalar dışında Türk toplumunda umulmaz bir ilgi uyandırmasını da[61] bu anlamda değerlendirmek mümkün olacaktır.

5. 1991 Sonrası Türkiye

Soğuk Savaş döneminde tek yönlü Batı savunma paktında kalan ve dış politika önceliklerini bu paktın -başta güvenlik olmak üzere- hedefleriyle örtüştüren; alınan kararları onaylayan/uygulayan ülke olan Türkiye, 1991 sonrası meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmeler sonucunda dış politikasına bilinenin dışında -buna ezber bozmak da denebilir- siyaset üretme durumunda kalmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin sonlanmasının tarihte iki imparatorluk olan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırılması[62], sonrasında oluşacak dengelere dolaylı da olsa dikkat çekilmesi anlamına gelmekteydi. Yeni dönemin değerlendirilmesi yapılırken dile getirilen görüşler genelde şu merkezde olmuştur: "Türkiye 1991 sürecine hazırlıksız yakalansa da Kafkasya ve Orta Asya'da Türk kökenli beş cumhuriyetin bağımsızlıklarını kazanmaları uluslararası sorunlardaki konumunu "yalnızlık" olarak algılayan Türk dış politikasına "taraftar/destek bulma noktasında önemli alternatif oluşturmaktadır." Çalışmamızın başında dile getirdiğimiz bölge insanının "duygusallığı" Türkiye'de tecrübeli devlet adamlarının bölge ve küresel güçlerin dikkatle değerlendireceği söylemlerinde kendini göstermiş; bunun Türk dış politikasına yansıması göz ardı edilmiştir. Turgut Özal'ın "21 yüzyıl Türk yüzyılı olacaktır"[63], Süleyman Demirel'in "Adriyatik'ten Çin'e kadar Türk

Birliği”[64] şeklindeki açıklamaları bunlara birer örnektir. Bu söyleme sadece karar alıcı konumunda olan siyasetçiler değil, yerel siyasetçiler de katılmıştır. İzmir Belediye Başkanı Burhan Özfatura’nın “Adriyatikten Çin seddine kadar güçlü millet”[65] sözleri buna bir örnektir. Bu söylemin başta Rusya olmak üzere uluslararası arenada nasıl algılanacağının hesap edilmemesi ilginçtir. Bu Batı’da Türkiye’nin liderliğinde ikinci bir Osmanlı İmparatorluğu kurulacağı endişesine neden olmuş; Rusya ise sınırları içindeki Türk/Müslüman azınlıkların bağımsızlık mücadelesine dolaylı destek ve dolayısıyla Rusya’nın toprak bütünlüğüne tehdit şeklinde değerlendirmiştir. Bunun akabinde Türkiye ve bölge ülkelerinin yakınlaşmasını engellemeye yönelik bir politika benimsemiştir[66]. Bunun sonucunda bazı Orta Asya liderlerinin Türkiye ile yoğun siyasi diyaloğa girmesi önlenmiştir. 30-31 Ekim 1992’de ilk Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesinde, Kerimov’un Türk dünyasının faaliyetlerini koordine edecek ulus-üstü bir mekanizmanın oluşturulmasına karşı olduğunu ilan etmesi, Nazarbayev’in de KKTC’nin bağımsız bir devlet olarak tanındığını ima eden bir açıklamayı imzalamayı reddetmesi buna iki örnektir[67]. Nazarbayev’in tutumu 1991 sonrası dönemde de Türk dış politikasının yalnızlığının devam ettiğine ilişkin bir örnektir.

Aynı şekilde Türkiye’nin ABD ve AB ile yoğun siyasi/ekonomik ilişkiler içinde olması Rusya’da basın ve siyasi karar alıcılarınca değerlendirilmiş, Türkiye’nin Orta Asya’da sergilediği aktif çalışmaların Rusya’nın ulusal güvenliğini tehdit ettiği, keza Batı’nın bu bölgeye sızmasına imkân verdiği basında ve bazı kürsülerden (Rusya parlamentosu-Duma da dâhil olmak üzere) seslendirilen konuşmalarda ifade edilmiştir[68].

Tecrübeli devlet adamı Demirel Ekim 1994’te İkinci Türk Devlet Toplulukları Kardeşlik Dostluk ve İşbirliği Kurultayındaki konuşmasında şu sitemi yapabilmiştir: “Biz altı ülkenin devlet başkanları (Türkiye, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan) ikinci kez bir araya geldik. Tüm dünyanın

dikkati üzerimize çevrilmiş durumda. Niçin acaba? Dünyanın bir başka yerinde altı devlet başkanı bir araya geldiğinde neden aynı hassasiyet gösterilmiyor?”[69]

Türkiye bu heyecanın da etkisiyle “reel siyasetin” gereklerini göz ardı etmiş; etnik/dil/din/tarih ortaklık sayesinde bölgede âdeta tek başına “ağabey” rolüne soyunmak istemiştir. Burada şu önemli noktalar göz ardı edilmiştir:

1. “Kardeş” sıfatıyla anılan bu ülkelerin özellikle güvenlik konusunda bir “Ağabey”e gereksinimleri sorgulanmamış; ülkelerin denge faktöründe Ankara’ya verecekleri rol tartışılmamıştır. Rusya güvenlik konusunda etken ülke konumunu muhafaza etmiştir. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Rusya yanlısı savunma ve güvenlik politikaları, Ekim 2000’de Kolektif Güvenlik Paktı’na üye olmalarıyla da netleşmiştir. Kazakistan Dışişleri Bakanı Tokayev’in “ABD’nin Hazar bölgesindeki varlığı, ulusal güvenlik konularında Kazakistan’ın çıkarlarına uygundur...”[70] açıklaması 11 Eylül sonrası dönemde de olsa dengenin nasıl oluşturulduğuna ilişkin bir örnektir.
2. Siyasi ve ekonomik dönüşüm içinde olan bu ülkelerin yeni konumları dikkate alınmamıştır.
3. Periyodik aralıklarla ekonomik kriz yaşayan Türkiye’nin sosyalist ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçişin yol açacağı sorunların çözülmesinin ve yapısal reformların gerektirdiği mali katkıyı yapamayacağı hesap edilememiştir;
4. Türkiye’nin temsilcileri bu ülkelere yaptıkları gezilerde “Ağabey rolü gereği” güçlerinin üzerinde bol miktarda kredi sözü vermiştir;
5. Tutulmayan bu sözler “itibar” kaybına neden olmuştur;
6. Bölgede siyasal ve ekonomik etkinliği olan Rusya Federasyonu faktörü göz ardı edilmiştir;

7. Rusya'ya rağmen "bölgesel liderlik" oynama siyaseti takip edilmiştir.

Türk dış politikasının Orta Asya stratejisini belirlemede etkili olan parametreler aşağıdaki gibidir:

1. Orta Asya ülkelerinin dünya ile bağlantısını sağlayabilecek açık denizlere sınırı yoktur; bir başka ifadeyle "kara devleti" niteliğindedirler;
2. Rusya, bu coğrafyanın komşusudur; 16. yüzyılın ortasında kurulan (1547) Çarlık Rusyası döneminden 1991'e kadar bölgede siyasi/ekonomik etkisi/baskısı vardır;
3. Bölge, özellikle 11 Eylül'den sonra ABD'nin ilgi alanına girmiş; Avrasya'da hâkim konuma geçebilmek için bu ülkelerle başta üsler kurmak yoluyla yoğun iş birliğine girişmiştir;[71]
4. 1991 sonrası bölgede başta Çin olmak üzere yeni aktörler ortaya çıkmış; Soğuk Savaşı andıran, ABD'ye karşı güç birliği oluşturmada etken olabilecek Şanghay İşbirliği Örgütü gibi uluslararası örgütlenmelerin bölge/bölge dışı coğrafyada etkinliği gündeme gelmiştir.
5. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle tarihsel/dinsel/dilsel bağları olmakla beraber bölgeye komşu değildir; dış politikada önceliği başta Avrupa Birliği olmak üzere siyasi/güvenlik/ekonomik bağlamda Batı'ya vermiş gözükmektedir; "kardeş ülkeler" denilen bu yeni Cumhuriyetlere "öncelik konusunda" âdeta "üvey evlat" muamelesi yapmıştır/yapmaktadır.

SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya'da aynı kültürü paylaşan ülkelerle "yakın iş birliği" beklentisi Türk dış politikası için yeni ve önemli bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. 1991'e kadar olan dönemde Batı ile ekonomik/siyasal/güvenlik alanlarında yakın/iyi ilişkiler kurmak/sürdürmek zemininde oluşturulan Türk dış politikası için "ezber

bozulması” ve patenti kendisine ait bölge politikası geliştirilmesi zamanı gelmiştir.

Türkiye’nin 1991 sonrası gelişmelere hazırlıksız yakalandığı tespitini doğrulamak istercesine bölgeye yönelik imparatorluk geleneğine sahip bir ülkenin tecrübesiyle uyuşmayan bir dış politika takip ettiği görülmektedir. Uluslararası ilişkilerin gerçekçi/çıkarcı temele oturduğu; dış politikada baskıcı/etken ülkelerin mevcut olduğu; bunların olası politikalarının değerlendirilmesi ve buna göre pozisyon alınması gerektiği genel itibarıyla gözden kaçırılmıştır. Türkiye’de bazı bilim adamları tarafından ön plana çıkarılması gereken unsur; siyasal ve ekonomik menfaatler değil, tarihî, kültürel ortaklıklar ve iki ülke arasında mevcut coğrafi yakınlığın yaratacağı olası avantajlar olmalıdır. Bu uluslararası ilişkilerde takip edilen ulusal çıkarları gözetme/elde etme/sürekliliğini gündeme taşıma şeklinde kısaca dile getirilen amaçlar ve buna ulaşmada takip edilen araçlarla örtüşmemektedir. Dış politika hedeflerine ulaşmada diğer önemli araçlar başta ekonomi, askerî üstünlük, coğrafyanın konumu, yüzölçümü, komşuları vb. gibi unsurları tamamlayıcı önemli bir araç/avantaj olabilir; tek başına “fonksiyonellik” özelliğine sahip olmaları söz konusu değildir. Buna bir örnek de 1996’da “Şanghay Beşlisi” olarak kurulan, 2001’de Şanghay İşbirliği Örgütü adıyla etkin bir şekilde dünya siyasetinin gündemine giren uluslararası örgütteki Türk/Müslüman Orta Asya ülkeleri Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve dinî değerlere önem verdiği bilinen Tacikistan’ın durumudur. Bu ülkeler örgüt çerçevesinde Rusya-Müslüman/ Çeçenistan çatışmasında Rusya’yı, Çin-Türk/Müslüman Sincan/Uygur Özerk Bölgesi probleminde ise Çin’i desteklemektedirler.

Bölge ülkelerinin önemli siyasi/ekonomik/kültürel sorunları da Türk dış politikası tarafından göz ardı edilmiş; hâliyle Ankara bunların çözümüne bir katkıda bulunmamıştır.

1. Çarlık ve SSCB döneminde uygulanan kültür emperyalizminin ülke halklarında bıraktığı etki; bunun ikili ilişkilere yansıması;

2. Özellikle SSCB döneminde uygulanan ve özerk cumhuriyetleri ekonomide Moskova'ya bağımlı kılan sistemin bugünkü Rusya ve bölge ülke ilişkilerine yansıması;
3. Ulusal kimlik arayışları ve bunun iç dinamiklerin oluşumuna etkisi;
4. SSCB döneminde ülkeler arasında etnik/kültürel değerler gözetilmeden çizilen suni sınırlar ve bunun günümüze etnik/sınır çatışmaları şeklinde yansıması. Bağımsızlığın başlangıcında Orta Asya'da "demokrasi adası"[72] olarak değerlendirilen Kırgızistan'da Haziran 2010'da yaşanan çatışmalar buna bir örnektir[73].

Türkiye'nin 1991'den başlayarak dış politika oluşumunda dikkate almadığı en önemli unsur ise bölgedeki Rusya faktörüdür. Ankara, başta ABD olmak üzere Batı'nın kendisine Türk Modeli konusunda verdiği destekle Rusya'yı dışlayarak liderliğe soyunmuştur. Özellikle Demirel'in Nisan 1992'deki Orta Asya ziyareti esnasında bölge ülkelerinin ruble bölgesinden çıkmadıkça tam bağımsız sayılamayacaklarını söylemesi Rusları rahatsız etmiş; Demirel'in sözlerini kendi nüfuzuna direkt bir meydan okuma olarak görmüştür[74]. Yine aynı tarihte Demirel'in Taşkent'i ziyaretinin canlı yayını ile yayın hayatına başlayan Avrasya TV'nin Balkanlar'dan Çin sınırına varıncaya kadar yaklaşık 200 milyon Türk insanına ulaşması[75] Türkiye'nin önemli bir açılımı olarak değerlendirilmiştir. Rusya bunun üzerine başta Türkiye ve İslami rejim yapısıyla İran olmak üzere Avrasya'da hedefleri olan ABD'nin bölgede olası üstünlük kurma çabalarını önlemek için 1993'te "Yakın Çevre" doktrinini ilan etmiş ve Şanghay Beşlisi/İşbirliği Örgütü'nün (1996/2001) oluşumuna önderlik yapmıştır.

Türkiye, özellikle 1993 sonrasında kendi siyasal/ekonomik gücünü; gerçekleştirebileceği politikanın çerçevesini görmüş ve Rusya ile rekabet yerine başta ekonomi olmak üzere iş birliği yapma yoluna gitmiştir. Buna en etkili örnek de enerji alanındaki iş birliğidir: Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz transferini gerçekleştiren "Mavi Akım" projesi 1997'de

imzalanmış, 2005 senesinde faaliyete geçmiştir. Bu projenin amacı, Rus doğal gazının Türkiye'ye ulaştırılmasıdır. Birçok teknik parametrelere göre, bu nadir bir projedir ve dünyada bir benzeri bulunmamaktadır[76].

6. Sonuç

Çarlık Rusyası, 16. yüzyılın ortalarında (1547) devlet olarak tarih sahnesine çıkmasının ardından zaman içinde Türkistan ve Kafkasya üzerinde hükümranlığını kurmuş, Osmanlı ile Müslüman Türk nüfusu arasına sınır çekerek iletişimi engellemiştir.

1991 sonu itibarıyla uluslararası arenada güç dengeleri ve bunun aktörleri değişmiştir. ABD, Çin ve AB başta olmak üzere küresel güçler bölgede etkin olma çabasına girişmişler; Rusya Federasyonu da eski hâkimiyet bölgesine tekrar girme/diğer güçlerin etkin olmasını önleme siyasetini takip etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurucuları geçmişle siyasal, kültürel bağlara konjonktürel koşullar gereği gereken önemi ver(e)meseler de 1991 sonrasında -deyim yerindeyse- geçmişlerine sahip çıkmak/değerlendirmek konumuyla karşı karşıya kalmışlar; bunu "bölgede etkin olma" yönünde bir "araç" olarak görmüşlerdir. Ancak, 1991-1993 dönemi sonunda bu unsurların etkinlik sağlamada yeterli olamayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır. Özellikle 1993'te Rusya "Yakın Çevre Doktrini" ile bölgede söz sahibi olan ülke konumunu güçlendirmiş; Moskova'nın benimsemediği siyasi/ekonomik oluşumların ortaya çıkmasının güçlükleri kendisini göstermiştir. Türk kökenli cumhuriyetlerin BDT çerçevesinde siyasi ve ekonomik bağımlılığın sürdüğü Rusya ile yakın işbirliğini tercih etmeleri de buna olanak sağlamıştır.

Türkiye 1991 sonu itibarıyla başta "Türk Modeli"nin benimsenmesi/yerleştirilmesi noktasında Batı'nın güçlü desteğini arkasına alsa da ekonomik ve politik yaptırımlar için gereken siyasi ağırlığı olmadığından özellikle Rusya'dan ayrı/Rusya karşıtı olabilecek öznel bir "bağımsız" dış politika üretme konusunda etkili olamamıştır. Bu da Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ortak kültürel değerlerin paylaşıldığı

bölgede özellikle yoğun siyasi ilişkiler kurmasına engel olmuş; bu ülkeler de Rusya'nın başı çektiği başta "Bağımsız Devletler Topluluğu" olmak üzere ŞİÖ'ye üye olarak geleceklerini "Rusya ile iş birliğinde" görmüşlerdir. Bu bir realitedir. Ülkelerin 90'lı yıllarda buna zorunlu kalmaları gibi gerekçelerinin olması da bu realiteyi değiştirmemektedir.

Aşağıda yapılan analiz genelde bu yönde yapılan araştırmaların "ortak paydasını" oluşturmaktadır. Bizce sorulması gereken sorular, şu varsayım üzerine kurulmuştur: Başlangıçta Türkiye çalışmada dile getirilen SSCB sonrası gelişmelere hazırlıksız yakalanmamıştır; bölge kalkınmasına gerekli mali katkıyı verecek güce sahiptir ve ülkenin kardeş ülke sıfatıyla anılan bölge ülkelerinde "saygınlığı" da üst düzeydedir.

Sorular:

1. 1991 sonrası "Yeni Dünya Düzeni"nin etkin aktörlerinden olan Rusya Federasyonu ve ABD, "hidrokarbon" zengini olan bölgede Türkiye'nin olası etkinliğine geçit verecekler midir?
2. ABD'nin Avrasya bölgesinde hedefleri nelerdir ve bunlara hangi araçları kullanmak suretiyle ulaşmak istemektedir; bu bağlamda ABD'nin Ankara'ya biçtiği rol nedir?
3. Avrasya'da da etkin olarak ABD karşısında "rekabet" gücünü artırmak isteyen AB'nin Türkiye siyaseti ne olacaktır?
4. Türkiye'nin AB'den olası dışlanmada geliştireceği siyaset ve bunun bölge politikasına etkisi nasıl ortaya çıkacaktır?
5. Bu durumda Türkiye-ABD ilişkilerini hangi parametreler belirleyecektir?
6. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün etkin üyelerinden olan Çin, bölge siyasetini belirleyecek konumdadır; özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi parametresi ile Türkiye ilişkilerini bölge bağlantılı değerlendirmesi nasıl olacaktır?

Buraya kadar dile getirilenler "bilinenlerdir"; hâliyle uygulanacak bölgesel/küresel siyaset de genelde bellidir. Önemli olan

“bilinmeyenlerdir”. Bunlar:

- Türkiye’de siyasi karar alıcılar, çalışma bölgemizde Ankara’ya uygun görülen rolü mü yoksa ülkenin kendisine özgün “bağımsız” dış politikasını mı uygulayacaklardır?
- Türkiye, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Batı’nın siyasi ekonomik çıkarlarının kendi dış politikası ile örtüşmesine öncelik verip uyumlu/uysal bir müttefik rolünü mü oynayacaktır?

Bu bağlamda şu soru da sorulmalıdır: Ülkenin bağımsız dış politika uygulamasında önemli bir etken “ekonomik” verilerdir. Yaklaşık 70 milyon nüfusa sahip olan ancak teknoloji üretemeyen Türkiye’nin iç ve dış borcu 2009 senesi itibarıyla yaklaşık 400 milyar dolar civarındadır[77] ve ancak IMF programlarıyla ayakta kalabilmektedir[78]. Bu koşullarda özellikle “dıştan” gelecek dayatmalara açık olan; bu şekilde “edilgen” pozisyondaki Türkiye nasıl bağımsız dış politika izleyecektir?

Yine günümüzde Batılılar (ABD, AB), reel siyaset gereği bölgede tarihin tekerrürünü önlemek istemekte; dolayısıyla “etkin” bir Türkiye’nin çıkarlarını zedeleyeceğini düşünmektedirler. Son dönemde Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun “aktif dış politika” çerçevesinde yürüttüğü problemler/gelişmeler hakkında masum “diplomatik ataklar” (Suriye-İsrail/Rusya-Gürcistan arasında ara bulucu faaliyetler) her ne kadar Batı tarafından eleştirilmeyip aksine desteklenir görünse de (buna İran ile sürdürülmek istenen yoğun siyasi ilişkiler dâhil değildir) Türkiye’nin uluslararası siyasette uzlaştırıcı/bir araya getirici dış politikası “etkinliğe aracı olur” diye düşünülerek endişeyle izlenmektedir.

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası karşısına çıkan Rusya’nın etkin olduğu Orta Asya’nın hidrokarbon merkezinde yer alan aynı kültürel değerlere bağlı dört ülkeyle istenen siyasi/ekonomik ilişkileri gerçekleştirememiştir. Bu da Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası ortak kültürel değerlerin paylaşıldığı bu ülkelerle özellikle yoğun siyasi/ekonomik ilişkiler

kuramamasına neden olmuş; bu ülkeler de Rusya'nın başı çektiği başta "Bağımsız Devletler Topluluğu" olmak üzere ŞİÖ'ye üye olarak geleceklerini "Rusya ile iş birliğinde" görmüşlerdir. Bu bir realitedir; Türk dış politikası Orta Asya siyasetini belirlemede "öznel" siyaset takip edememiş, başta Rusya olmak üzere çalışmamızda ayrıntılar verilmese de ABD ve Çin faktörünü değerlendirme durumunda kalmıştır. 1991 döneminde dünya siyasetinde Türkiye'ye biçilen anahtar rolünün[79] gereğini yapamamıştır.

Dış politikada başarının önemli koşullarından biri iç politikada siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. SSCB'nin 1991'de sona ermesi; bunun öncesinde 1989'da Orta ve Doğu Avrupa'da halk ayaklanmaları ile Soğuk Savaş'ın fiilen bitmesi; ardından çift kutuplu denge siyasetinden tek kutuplu siyasete geçiş ve bunun uluslararası alanda yarattığı etkiler Türkiye'de özellikle yeni dış politika arayışlarını beraberinde getirmiştir. Ancak, Ankara'da 1987-1997 sürecinde dışişleri koltuğunda 12 ayrı bakanın görev alması[80] ve onların devletin uluslararası alanda ulaşmak istediği hedefleri ve amaçları saptayıp durumların gerektirdiği gücü sağladıktan sonra kararlarını gerçekleştirmek için gerekli araçları seçmelerindeki[81] başarıları sorgulanmıştır.

Yine özellikle 1991-2000 arası dönemde Türkiye, siyasal istikrarsızlığın, olumsuz ekonomik göstergelerin, demokrasi eksikliğinin[82] ve devlet merkezli siyaset anlayışının da etkisiyle içe kapanmış, dış politikada 1991 sonrası dönemde başta Orta Asya bölgesine ilişkin "öznel dış politika" üretememiştir. 2000'li yıllarda Türkiye'nin tek partili iktidarıyla siyasal istikrar olanağına kavuştuğu, yasal reformların yapıldığı ve dış politikada aktif ve çok boyutlu yaklaşım izlenmesi; Keyman'ın ifadesiyle "değişen dünya içinde dönüşen bir Türkiye" gözlemlenmesinin[83] Türkiye'nin çalışma bölgemizde "etken" ülke konumuna gelmesine yeterli olamamıştır. Batı'da 1991 sonrası sorulan "Türkiye bölgedeki etnik, kültürel birliği siyasal ve ekonomik ilişkilere yansıtabilir mi?"[84] sorusuna olumlu yanıt

verecek etkin ülke konumundan uzak kalmış, 1991 sonrası bölgedeki Türk dış politikası birçok gözlemci tarafından “plansız ve başarısız” şeklinde değerlendirilmiştir[85]. Periyodik aralıklarla ekonomik krize giren Türkiye, Orta Asya ekonomisinin şekillenmesinde de gerekli rolü oynayamamıştır. Zamanla Batılı ülkeler ile Orta Asya ülkeleri ticari ve siyasi ilişkilerini Türkiye üzerinden yapma gerekliliğinin olmadığını anlamışlar; Türk modeli de otoriter liderler tarafından benimsenmemiş; bu liderler ara sıra Türkiye ile olan bağlarını vurgulasalar da dış politikalarında Rusya, Çin ve ABD’ye yönelmişlerdir[86].

Dipnotlar

[1] Burada bir genelleme yapılıp bütün tartışmalar ve yazılı eserler söz konusu edilmemektedir; ancak yazar konunun bu boyutuna dikkat çekilmesi gerektiğine inanmaktadır.

[2] Bozkurt, Fuat, Türklerin Dili, 4. Basım, 2005, İstanbul, s. Xİ.

Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölüm Başkanı Prof. Dr. Bozkurt, Akdeniz Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü 9 öğrenci ve bir öğretim üyesinin (Yrd. Doç. Dr. Necati İyikan) yürüttüğü Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerindeki 1991-2010 arası siyasal gelişmelerin incelendiği proje çerçevesinde ***Akdeniz Üniversitesi*** Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümünde düzenlenen seminerde (31.05.2010) aynı konuya dikkat çekmiş ve kendisinin bu konuyu çalıştığı için “sol ideolojiye” mensup arkadaşları tarafından eleştirildiğini ifade etmiştir.

[3] İslamiyet’in Orta Asya’ya gelişi için bk. Der İslam kommt nach Zentralasien, Fragner, Bert G., Hochkulturen und Steppenreiche. Der Kulturraum Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 39-42.

SSCB öncesi İslami gelişmeler için bk. İslam in vor-sowjetischer Zeit, von Gumppenberg, Marie-Carin / Steinbach, Udo, (Hrsg.) Zentralasien, Geschichte, Politik, Wirtschaft. Ein Lexion, München, 2004, s. 119-124.

[4] Petermanns Geographische Mitteilungen, PGM Forum, 147, 200375, Gotha, s. 59.

[5] Sidikov, Bahodir, Zentralasien, http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php/Zentralasien, (30.08.10).

[6] Davutoğlu, Ahmet, Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu, 18. Baskı, İstanbul, 2004, s. 456.

[7] Ayrıca değişik tanımlar için: Zentralasien-Mittelasien-İnnerasien-Hochasien-Transoxanien-Turan-Türkestan: Welcher Name für welchen Namen? Petermanns Geographische Mitteilungen, PGM Forum, 147, 200375, Gotha, s. 59-62.

Ayrıca Almanlar arasında da görüş ayrılıkları vardır. Ör: Ferdinand von Richthofen (1833-1905); Friedrich von Hellwald (1842-92); der deutsche Geograph Wilhelm Sievers (1860-1921).

http://eeo.uni-klu-ac-at/index.php/Zentralasien.

[8] Öke, Mim Kemal, Türkistan Meseleleri, yayınlanmamış etüt, içinde: Mütercimler, Erol, 21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli, İstanbul, 1993, s. 34.

[9] Tanımlar: Orta Asya, Türkistan için bk. Mütercimler, Erol, 1993, s. 33-35.

[10] Westphal, Kirsten, Wettlauf um Energieressourcen. Markt und Macht in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 465.

[11] Mangold, Klaus, Potential & Perspektiven. Zentralasien im Fokus der Weltwirtschaft, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 550.

[12] Bensman, Marcus, Viel Zensur, wenig Freiheit. Medien in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 531.

[13] Götz, Roland, Mythos Diversifizierung. Europa und das Erdgas des Kaspisraums, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 451.

[14] Su sorunu günümüze kadar barışçıl ortamda değerlendirilmiştir. Orta Asya'nın beş ülkesi Şubat 1992'de sınırları aşan suyun kullanımı konusunda ilk anlaşmayı yapmışlardır. Giese, Ernst / Sehring, Jenniver, Konflikte ums Wasser. Nutzungskonkurrenz in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 493.

[15] Afganistan 2007 senesinde dünya pazarlarındaki eroinin %93'ünün çıkış merkezi idi. Kraa, Detlev, Vereinbarte Unvereinbarkeiten. Zentralasiens Regionalismus in der Selbstblockade, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2008, s. 5.

[16] Plamen, Dimitrov Petrov, Avrupa Enerji Güvenliğine Bakış: Nabucco İçin Yeterince Gaz Var mı? Yayına Hazırlayan: Sarıkaya Yalçın, Çoban Fatma, Sarıkaya Gül, Kızıldağ Polal, Türkiye Cumhuriyeti Giresun Üniversitesi, Sempozyum Bildirileri Kitabı, II. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu, s. 182-199, Giresun, 2009, s. 183.

[17] Küresel güçler ve Orta Asya için bk. Davutoğlu, Ahmet, Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu, 18. Baskı, İstanbul, 2004, s. 469-486.

[18] Dokuzlar, Bircan, Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan-Avrupa'ya), İstanbul, 2006, s. 116.

[19] 5 Temmuz 2005 tarihinde Astana'da toplanan ŞİÖ'nün aldığı önemli kararlardan biri de Özbekistan ve Kırgızistan'da geçici olarak konuşlanmış Amerikan güçlerinin geri çekilme takviminin belirlenmesinin istenmesi ve bunun ŞİÖ'nün ABD'ye meydan okuması olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Adıbelli, Barış, Çin'in Avrasya Stratejisi, İstanbul, 2007, s. 9.

[20] Japon ekonomist Ohmae, "Die neue Logik der Weltwirtschaft" (Dünya ekonomisinin yeni mantığı) isimli kitabında, Çin'deki ücretlerin gelişmekte olan ülkelerdekinin ancak beşte biri olmasını ve bunun rekabet dünyasındaki rolünü tartışmaktadır.

Ayrıntılar için bk. Ohmae, Kenichi, Die neue Logik der Weltwirtschaft, The Borderless World, Zukunftsstrategien der internationalen Konzerne, Hamburg, 1991, s. 71.

Bu kaynakta verilen rakam 1990'lı yılların başına ait olmakla beraber 2000'li yıllarda da durumun değişmediği görülmekte; ücret düşüklüğü 2000'li yılların ortalarında da gündemdeki yerini korumaktadır. Buna karşın ekonomide kat edilen yol aşağıdaki gibidir:

Çin, gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla ihracat yapan, en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeken ve ABD, Japonya ve Almanya'nın ardından dünyanın dördüncü sanayi üretimine sahip bir ülkedir. Tüm dünyaya ulaşan ihracatında çok büyük bir artış yaşanmaktadır. 2002 yılında dünya ihracat artışının % 60'ını Çin'in ihracat artışı oluşturmaktadır.

Özveri, Murat, Çin Felsefesi-Çinli İşçi-Rekabet ve İşçi Recep, Özgür Kocaeli gazetesi, 29.12. 2005, http://www.ozgurkocaeli.com.tr/article.php?id=357.

Okuyucuya bilgi: Verilen internet sitesinde makalenin tam tarihi (gün ve ay) belli değildir, bu bilgi yazardan bizzat alınmıştır.

[21] 16 Kasım 2000'de yayımlanan Beyaz Kitap'ta "2000'li yıllarda Çin'in Ulusal Savunma Stratejisi açıklandı. Özetle Çin, hegemonyacılık ve güç dengesi politikalarının uluslararası ilişkileri giderek daha fazla etkilemesine karşıdır. Bk. Bilbilik, Erol, Küresel Dünya Politikaları ve Ulusal Seçenekler, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 159.

[22] Kunt, Metin / Akşin, Sina, (Yayın yönetmeni), Türkiye Tarihi 2. Cilt, 6. Basım, İstanbul, 2000, s. 104.

[23] Apuhan, Recep Şükrü, Türklerin Tarihi, Göktürkler'den Türkiye Cumhuriyeti'ne 2500 Yıllık Savaş, İstanbul, 2008, s. 66.

1402 Ankara Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeler için bk. Alpargu, Mehmet, Osmanlı Devleti'nin Türkistan Politikası, içinde: Bıyıklı Mustafa, Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi I. Cilt, İstanbul, 2008, s. 33-35.

[24] Kuru, Ahmet T., Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi, içinde: Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Öke, Kemal Mim (der) İstanbul, 1999, s. 132.

[25] Kunt, Metin / Akşin, Sina, (Yayın yönetmeni), Türkiye Tarihi 2. Cilt, 6. Basım, İstanbul, 2000, s. 111.

[26] Saray, Mehmet, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Gelişmeler (1775-1875) Ankara TTK, 1994, s. 5, içinde: Kuru, Ahmet T., Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi, içinde: Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Öke Kemal Mim (der) İstanbul, 1999, s. 132.

[27] Osmanlı'ya halife unvanının geçişi hakkındaki tartışmalar için bk. Oral, Mustafa, Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi 1996, Yıl 9, Sayı 18'den ayrı basım, Ankara, 1998, s. 155-188.

[28] Saray, Mehmet, içinde: Kuru, Ahmet T., a.g.e., s. 136.

[29] Mütercimler, Erol, 21. Yüzyıl ve Türkiye, 2. Basım, İstanbul, 2000, s. 265.

Bu dokuz savaşı ikisi hariç (Prut 1711, Kırım 1853-1856) Rusya kazanmıştır.

Büyük Petro: 1672-1725.

[30] Düyun-u Umumiye İdaresi'nin (Osmanlı Borçlar İdaresi) kuruluşu Osmanlı'nın simgesel yıkılış tarihi olarak nitelendirilmiştir. Bk: Kongar, Emre, Tarihimizle Yüzleşmek, 5. Basım, İstanbul, 2006, s. 71, 72.

[31] Kanuni Sultan Süleyman'a yapılan eleştiriler için bk. Kuru, Ahmet T., a.g.e., s. 134.

[32] Kuru, Ahmet T., a.g.e., s. 133.

[33] Alpargu, Mehmet, a.g.e., s. 37.

[34] Ayrıntılar için bk. Yalçınkaya, Alaeddin, Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası, (Zitvatorok'tan Küçükkaynarca'ya (1606-1774), içinde: Bıyıklı, Mustafa (Der), Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2, İstanbul, 2008, s. 27-37.

Karlofça Anlaşması ve Osmanlı İmparatorluğu'nda akabinde ortaya çıkan gelişmeler için bk. Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 27. baskı, İstanbul, 2008, s. 83 ve devamı.

[35] II. Mahmut'tan sonraki reform çalışmaları için bkz: Ortaylı, İlber, a.g.e., s. 111 ve devamı.

[36] Ortaylı İlber, a.g.e., s. 35.

[37] Osmanlı Batılılaşmasında yerli ve yabancı kadrolar için bk. Ortaylı, İlber, Tarihimiz ve Biz, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 167-172.

[38] Ayrıntılar için bk. Kurtcephe, İsrafil, Beden Aydın, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 31-36.

[39] Mehmet Alaeddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçükkaynarca'dan Tanzimat'a (1774-1839)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2. Cilt* (Der. Mustafa Bıyıklı), İstanbul, 2008, s. 83.

[40] Alpargu, Mehmet, a.g.e., s. 43.

[41] Saray, Mehmet, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi İlişkiler (1775-1875), Ankara, TTK, 1994, s. 5, içinde: Kuru, Ahmet T., a.g.e., s. 137.

[42] Mütercimler, Erol, 1993, a.g.e., s. 263.

[43] Yıldırım, Dursun, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Tespitler, içinde: Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara, 333-2000, s. 18.

TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi) Başkanı Musa Kulaklıkaya kurumun kuruluşunda kendilerine Atatürk'ün aşağıdaki sözlerinin yol gösterici olduğunu dile getirmiştir:

"Bugün Sovyetler Birliği, dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır, milletler buna nasıl hazırlanır. Manevi köprüleri sağlam tutarak; dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türklerin)

bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli.” (Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1933)

Turgut, Serdar, AKP’nin 2023 Planı, Habertürk, 30.08.2010.

44 Aydın, Mustafa, Türkiye’nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası, içinde: Aydın, Mustafa, Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I), Ankara, 2005, s. 101.

45 Behar, Büşra Ersanlı, Mutlak Türdeşlik ve Siyasal, Kültürel Çıkmazları, Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye, içinde: Yeni Türkiye, Ankara 1997/15, s. 932.

Atatürk’ün dış Türklere yönelik politikası için bk. Çeltikçi Orhan, Atatürk’ün Bakış Açısından Dış Türkler ve Dış Türklerle Yönelik Stratejik Öngörüleri, Yayınlanmış Tebliğ, Uluslararası Türkiye Cumhuriyet Sepozyumu bildirileri, 22-24 Ekim Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta (Yayınlanmış Kitap) (Der) Kodaman Bayram, Seydi Süleyman, Çapraz Hayri, Ermumcu Turgut, Kılıç Murat, Isparta, 2008, s. 575-580.

46 Türk modeli ve konuya eleştirel bakış için bk. Mütercimler, Erol, 1993, a.g.e., s. 301, 302.

Türk modeli için bk. von Gumppenberg Marie-Carin / Steinbach Udo, a.g.e., s. 279.

47 The New York Times, 13.02.1992, in: Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, Die Türkei und die muslimischen Republiken der ehemaligen Sowjetunion, Konrad-Adenauer-Stiftung, Sankt Augustin, Nr. 84-1994, s. 21.

48 Özalp, Osman Nuri, Die Türkische Zentralasienpolitik 1990-2007, (Doktorarbeit) Hamburg, 2007, s. 57.

49 Halbach, Uwe, Das Erbe der Sowjetunion. Kontinuitäten und Brüche in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 77.

50 The Sunday, 19 January 1992, içinde: Brown, Bess / Fuller, Elisabeth, a.g.e., s. 15.

51 The Sunday, 19 January 1992, içinde: Brown, Bess / Fuller, Elisabeth, a.g.e., s. 15.

52 Slovo, Kyrgyzstana, 27. und 28. Dezember 1991, içinde: Brown, Bess / Fuller, Elisabeth, a.g.e., s. 18.

53 Reuter, 20.03.1992, içinde: Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, a.g.e., s. 15.

54 Die Welt, 18.02.1992, içinde: Brown, Bess / Fuller, Elisabeth, a.g.e., s. 21.

55 Raşit, Ahmet, Orta Asya’nın Dirilişi, İslam mı, Milliyetçilik mi?, İstanbul, 1996, s. 60.

56 Türkeş, Mustafa, Doksanlı Yıllarda NATO’nun Öncelikleri ve Türkiye, içinde: En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, (Der) Özcan, Gencer, Kut Şule, İstanbul, 1998, s. 200.

57 Turan, İlter, Türkiye’nin Dış Politikasında Orta Asya Ülkelerinin Rolü ve Önemi, içinde: Türkiye-Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri, (Der) Kazgan Gülten, İstanbul, 2008, s. 98.

[58] Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi hâlinde Amerika'nın Sovyet tehdidi karşısında Ankara'ya yardım etmeyeceğini açıklaması buna bir örnektir.

Bk. Yavuz, M. Hakan, İkicilik (Duality): Türk Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994), içinde: Sönmezoğlu Faruk (Der) Türk Dış Politikasının Analizi, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 572.

[59] 18 Aralık 1965 yılında BM Genel Kurulunda Kıbrıs'taki müdahale hakkının kullanımına ilişkin yapılan oylamadan bahsedilmektedir.

Bk. Ateş, Nevin Yurtsever, Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları, içinde: Bal İdris (Der) 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, 3. Baskı, Ankara Global Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 41.

[60] Ortaylı, İlber, Tarihimiz ve Biz, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 151.

[61] Ortaylı, İlber, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, 7. Baskı, İstanbul, 2006, s. 8.

[62] Bk. Stölting, Erhard, Eine Weltmacht zerbricht. Nationalitäten und Religionen in der UdSSR, 3. neue Auflage, Frankfurt am Main, 1991, s. 7.

[63] von Gumppenberg, Marie-Carin / Steinbach, Udo, a.g.e., s. 278.

Ayrıntılar için bk. zitiert in: Baron, Almuth, Wird das 21. Jahrhundert, das Jahrhundert der Türken?, in: FAZ 2. November 1992, s. 8, in: Waltmann, Frank, Formen der regionalen Zusammenarbeit am Schwarzen Meer und in Zentralasien vor dem Hintergrund europäischer Integrationserfahrungen. Geostrategische Implikationen für die Außenpolitik der Türkei, Promotionsarbeit, Adalbert-Ludwigs-Universität zu Freiburg i. Br., 1995, s. 1.

[64] Yalçın, Aydın, Türkiye Ne Yapmalı?, in: Yeni Forum, Aylık Siyaset İktisat Kültür Dergisi, Ankara, 293-1993, s. 2.

[65] Özfatura, Burhan, Kurultayın Ardından, in: Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara 299-1994, s. 14.

[66] Tuncer, İdil, Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini, içinde: En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, (Der) Özcan, Gencer, Kut Şule, İstanbul, 1998, s. 463.

[67] Aydın, Mustafa, Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası, içinde: Aydın, Mustafa, Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I), Ankara, 2005, s. 112.

[68] Urazova, Y. İ., Rus Dış Politikasında Orta Asya'nın Önemi, içinde: Türkiye-Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri, (Der) Kazgan, Gülten, İstanbul, 2008, s. 87.

[69] Demirel, Süleyman, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İkinci Türk Devlet Toplulukları Kardeşlik Dostluk ve İşbirliği Kurultayında Ekim 1994'te yaptığı Konuşma, içinde: Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara, 299-1994, s. 7.

[70] Yegerov, V. K., Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Türkiye ve Rusya Üzerinden Dünya Pazarlarına Çıkışı, içinde: En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, (Der) Özcan, Gencer, Kut Şule, İstanbul, 1998, s. 175.

[71] Krş: İyikan, Necati, ABD'nin Azerbaycan Siyasetine Etki Eden Parametreler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Konya, 21/2009, s. 255-267.

Bu makalede ABD'nin Azerbaycan siyaseti araştırılmıştır; ABD'nin Çin, Rusya politikası dolayısı ile Orta Asya'daki etkinliği de araştırma kapsamında yer almaktadır.

[72] Heinemann A-Grüder / Holger Haberstock, Sultan, Klan und Patronage. Regimedilemmata in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 129.

[73] Bk. Zorlu, Kürşat, Eko Avrasya, Kırgızistan Tahtasında Büyük Orta Asya Satrancı, Yıl 4, Sayı 11, Ankara, 2010, s. 4-7. Orta Asya'da etnik problemler için bkz. von Gumppenberg Marie-Carin / Steinbach, Udo, a.g.e., s. 162-164.

[74] Aydın, Mustafa, Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası, içinde: Aydın, Mustafa, (Der) Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I), Ankara, 2005, s. 133.

[75] von Gumppenberg, Marie-Carin / Steinbach, Udo, a.g.e., s. 279.

[76] Matunına, L., Rus Dış Politikasında Türkiye'nin Rolü ve Önemi, içinde: Türkiye-Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri, (Der) Kazgan Gülten, İstanbul, 2008, s. 82.

Ayrıca enerji alanlarında yapılan anlaşmalar için bkz. a.g.e., s. 82-84.

[77] Hazine Müsteşarı İbrahim H. Çanakçı'nın 2009 senesinde verdiği bilgidir. www.tümgazeteler.com (12.09.10).

[78] Her ne kadar bugünkü iktidar (2010, Erdoğan Hükûmeti) IMF ile ortak çalışma kararı almamış olsa da, bu durum önceki gelişmelerin analizini değiştirmemektedir.

[79] Stölting, Erhard, a.g.e., s. 325.

[80] Yavuzalp, Ercüment, Dış Politikada Oyunun Kuralları, Ankara, 1998, s. 31.

[81] Gönlübol, Mehmet, Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar, 5. Baskı, Ankara, 2000, s. 111.

[82] Bahadır, Şefik Alp, Der Stellenwert Kaukasiens und Zentralasiens in der Türkischen Aussenpolitik, in: (Hrsg.) Rill, Bernd / Şen, Faruk, Kaukasus, Mittelasien, Nahost-gemeinsame Interessen von EU und Türkei, München, 2001, s. 45.

[83] Keyman, E. Fuat, Değişen Dünya Değişen Türkiye, İstanbul, 2005, s. 1, 2.

[84] Müller, Friedemann, Der zukünftige Energiebedarf Europas und die Ressourcen der kaspischen Region, in: (Hrsg.) Rill, Bernd / Şen, Faruk, Kaukasus, Mittelasien, Nahost-gemeinsame Interessen von EU und Türkei, München, 2001, s. 15.

[85] Bahadır, Şefik Alp, a.g.e., s. 45.

[86] Freitag-Wirminghaus, Rainer, Vom Panturkismus zum Pragmatismus. Die Türkei und Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A., Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 343.

Kaynakça

Adıbelli, Barış, Çin'in Avrasya Stratejisi, İstanbul, 2007.

Alpargu, Mehmet, Osmanlı Devleti'nin Türkistan Politikası, içinde: Bıyıklı, Mustafa, Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi I. Cilt, İstanbul, 2008.

Apuhan, Recep Şükrü, Türklerin Tarihi, Göktürkler'den Türkiye Cumhuriyeti'ne 2500 Yıllık Savaş, İstanbul, 2008.

Ateş, Nevin Yurtsever, Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları, içinde: Bal İdris (Der) 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, 3. Baskı, Ankara Global Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Aydın, Mustafa, Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası, içinde: Aydın, Mustafa, (Der) Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I), Ankara, 2005.

Bahadır, Şefik Alp, Der Stellenwert Kaukasiens und Zentralasiens in der Türkischen Aussenpolitik, in: (Hrsg.) Rill, Bernd / Şen, Faruk, Kaukasus, Mittelasien, Nahost-gemeinsame Interessen von EU und Türkei, München, 2001, s. 45-64.

Behar, Büşra Ersanlı, Mutlak Türdeşlik ve Siyasal, Kültürel Çıkmazları, Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye, içinde: Yeni Türkiye, Ankara 1997/15.

Bensman, Marcus, Viel Zensur, wenig Freiheit. Medien in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. / Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 531-543.

Bilbilik, Erol, Küresel Dünya Politikaları ve Ulusal Seçenekler, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

Bozkır, Fuat, Türklerin Dili, 4. Basım, İstanbul, 2005.

Brown, Bess/Fuller, Elisabeth, Die Türkei und die muslimischen Republiken der ehemaligen Sowjetunion, Konrad-Adenauer-Stiftung, Sankt Augustin Nr. 84-1994.

Büyükakıncı, Erhan, Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkiler; içinde: Türk Dış Politikasının Analizi (der) Sönmezoğlu, Faruk, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Çeltikçi, Orhan, Atatürk'ün Bakış Açısından Dış Türkler ve Dış Türklere Yönelik Stratejik Öngörüleri, Yayınlanmış Tebliğ, Uluslararası Türkiye Cumhuriyet Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Ekim Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta (Yayınlanmış kitap) (Der) Kodaman Bayram, Seydi Süleyman, Çapraz Hayri, Ermumcu Turgut, Kılıç Murat, Isparta, 2008, s. 575-580.

Davutoğlu, Ahmet, Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu, 18. Baskı, İstanbul, 2004.

Demirel, Süleyman, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İkinci Türk Devlet Toplulukları Kardeşlik Dostluk ve İşbirliği Kurultayında Ekim 1994'te yaptığı Konuşma, içinde: Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara, 299-1994.

Dokuzlar, Bircan, Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan-Avrupa'ya), İstanbul, 2006.

Fragner, Bert G., Hochkulturen und Steppenreiche. Der Kulturraum Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 27-53.

Freitag-Wirminghaus, Rainer, Vom Panturkismus zum Pragmatismus. Die Türkei und Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 339-357.

Giese, Ernst / Sehring, Jenniver, Konflikte ums Wasser. Nutzungskonkurrenz in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 483-497.

Gönlübol, Mehmet, Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar, 5. Baskı, Ankara, 2000.

Götz, Roland, Mythos Diversifizierung. Europa und das Erdgas des Kaspisraums, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 449-463.

Halbach, Uwe, Das Erbe der Sowjetunion. Kontinuitäten und Brüche in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 77-99.

Heinemann A-Grüder / Holger Haberstock, Sultan, Klan und Patronage. Regimedilemmata in Zentralasien, (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007.

İyikan, Necati, ABD’nin Azerbaycan Siyasetine Etki Eden Parametreler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Konya, 21/2009, s. 255-267.

Keyman, E. Fuat, Değişen Dünya Değişen Türkiye, İstanbul, 2005.

Kongar, Emre, Tarihimizle Yüzleşmek, 5. Basım, İstanbul, 2006.

Kraa, Detlev, Vereinbarte Unvereinbarkeiten. Zentralasiens Regionalismus in der Selbstblockade, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2008.

Kunt, Metin / Akşin, Sina, (Yayın yönetmeni), Türkiye Tarihi 2. Cilt, 6. Basım, İstanbul, 2000.

Kurtcephe, İsrafil / Beden, Aydın, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Baskı, Ankara, 2007.

Kuru, Ahmet T., Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi, içinde: Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Öke, Kemal Mim (Der) İstanbul, 1999.

Mangold, Klaus, Potential & Perspektiven. Zentralasien im Fokus der Weltwirtschaft, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 549-559.

Matunına, L., Rus Dış Politikasında Türkiye’nin Rolü ve Önemi, içinde: Türkiye-Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri, (Der) Kazgan, Gülten, İstanbul, 2008, s. 79-85.

Müller, Friedemann, Der zukünftige Energiebedarf Europas und die Ressourcen der kaspischen Region, in: (Hrsg.) Rill, Bernd / Şen, Faruk, Kaukasus, Mittelasien, Nahost-gemeinsame Interessen von EU und Türkei, München, 2001, s. 14-27.

Mütercimler, Erol, 21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli, İstanbul, 1993.

Mütercimler, Erol, 21. Yüzyıl ve Türkiye, 2. Basım, İstanbul, 2000.

Özalp, Osman Nuri, Die Türkische Zentralasienpolitik 1990-2007, (Doktorarbeit) Hamburg, 2007.

Özfatura, Burhan, Kurultayın Ardından, içinde: Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara 299-1994.

Özveri, Murat, Çin Felsefesi-Çinli İşçi-Rekabet ve İşçi Recep, Özgür Kocaeli gazetesi, 29.12. 2005, http://www.ozgurkocaeli.com.tr/article.php?id=357.

Ohmae, Kenichi, Die neue Logik der Weltwirtschaft, The Borderless World, Zukunftsstrategien der internationalen Konzerne, Hamburg, 1991.

Oral, Mustafa, Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hilafet ve Saltanat Sorunu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi 1996, Yıl 9, Sayı 18'den ayrı basım, Ankara, 1998.

Ortaylı, İlber, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, 7. Baskı, İstanbul, 2006.

Ortaylı, İlber, Tarihimiz ve Biz, 3. Baskı, İstanbul, 2008.

Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 27. Baskı, İstanbul, 2008.

Petermanns Geographische Mitteilungen, PGM Forum, 147, 200375, Gotha.

Plamen, Dimitrov Petrov, Avrupa Enerji Güvenliğine Bakış: Nabucco İçin Yeterince Gaz Var mı? Yayına Hazırlayan: Sarıkaya, Yalçın / Çoban, Fatma / Sarıkaya, Gül / Kızıldağ, Polal, Türkiye Cumhuriyeti Giresun Üniversitesi, Sempozyum Bildirileri Kitabı, II. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu, Giresun, 2009, s. 182-199.

Raşit, Ahmet, Orta Asya'nın Dirilişi, İslam mı, Milliyetçilik mi?, İstanbul, 1996.

Sidikov, Bahodir, Zentralasien, http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php/Zentralasien, (30.08.10).

Stölting, Erhard, Eine Weltmacht zerbricht. Nationalitäten und Religionen in der UdSSR, dritte Auflage, Frankfurt am Main, 1991.

Türkeş, Mustafa, Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye, içinde: En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, (Der) Özcan, Gencer, Kut Şule, İstanbul, 1998.

Tuncer, İdil, Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini, içinde: En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, (Der) Özcan, Gencer, Kut Şule, İstanbul, 1998.

Turan, İlter, Türkiye'nin Dış Politikasında Orta Asya Ülkelerinin Rolü ve Önemi, içinde: Türkiye-Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri, (Der) Kazgan Gülten, İstanbul, 2008, s. 95-109.

Turgut, Serdar, AKP'nin 2023 Planı, Habertürk, 30.08.10.

Urazova, Y. İ., Rus Dış Politikasında Orta Asya'nın Önemi, içinde: Türkiye-Rusya Arasında İhtilaflı Konular ve Çözümleri, (Der) Kazgan Gülten, İstanbul, 2008, s. 85-95.

von Gumppenberg, Marie-Carin / Steinbach, Udo, (Hrsg.) Zentralasien, Geschichte, Politik, Wirtschaft. Ein Lexion, München, 2004, s. 119-124.

Waltmann, Frank, Formen der regionalen Zusammenarbeit am Schwarzen Meer und in Zentralasien vor dem Hintergrund europäischer Integrationserfahrungen. Geostrategische Implikationen für die Außenpolitik der Türkei, Promotionsarbeit, Adalbert-Ludwigs-Universität zu Freiburg i. Br., 1995.

Westphal, Kirsten, Wettlauf um Energieressourcen. Markt und Macht in Zentralasien, in: (Hrsg.) Sapper, M. / Weichsel, V. / Huterer, A. Machtmosaik Zentralasien, Traditionen, Restriktionen, Aspirationen, Bonn, 2007, s. 463-479.

Yalçın, Aydın, Türkiye Ne Yapmalı?, içinde: Yeni Forum, Aylık Siyaset İktisat Kültür Dergisi, Ankara, 293-1993.

Yalçınkaya, Alaeddin, Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası, (Zitvatorok'tan Küçükkaynarca'ya (1606-1774), içinde: Bıyıklı Mustafa (Der), Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2, İstanbul, 2008, s. 27-37.

Yalçınkaya, Alaeddin, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçükkaynarca'dan Tanzimat'a (1774-1839)", Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2. Cilt (Der. Mustafa Bıyıklı), İstanbul, 2008.

Yavuz, M. Hakan, İkicilik (Duality): Türk Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994), içinde: Sönmezoğlu Faruk (Der) Türk Dış Politikasının Analizi, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Yavuzalp, Ercüment, Dış Politikada Oyunun Kuralları, Ankara, 1998.

Yegerov, V. K., Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Türkiye ve Rusya Üzerinden Dünya Pazarlarına Çıkışı, içinde: En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, (Der) Özcan, Gencer, Kut Şule, İstanbul, 1998, s. 171-177.

Yıldırım, Dursun, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Tespitler, içinde: Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara, 333-2000.

Zorlu, Kürşat, Eko Avrasya, Kırgızistan Tahtasında Büyük Orta Asya Satrancı, Yıl 4, Sayı 11, İstanbul, 2010.

İnternet

http://eeo.uni-klu.ac.at/index.php/Zentralasien

www.tümgazeteler.com (12.09.10)

TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK KONUMU AÇISINDAN ULUS MARKA İMAJI

ELGİZ YILMAZ[1]

[1] Yrd. Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Görevlisi

ZEYNEP GÜNEY[2]

[2] Dr., Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Görevlisi

Giriş

Türk dış politikasını geriye dönük değerlendiren pek çok araştırmacı Türkiye'nin elindeki sınırlı olanaklarıyla dünya politikasını gücünün çok ötesinde etkilediğini öne sürmektedir[1]. Tarihe dönüp baktığımızda, Türkiye hem imparatorluk döneminde hem de cumhuriyet döneminde çıkarlarını en zor şartlar altında bile korumayı başarmıştır. Bu başarıda diplomasisindeki becerinin, dünya güç dengelerinin, en çok da coğrafi konumunun rolü olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumunun, "ulus markalama" stratejilerinde Türkiye'nin marka imajına katkısı açısından nasıl kullanıldığı ve kullanılabileceği üzerinde durulacaktır.

Türkiye, komşularında ortaya çıkan politik krizlere geliştirdiği çatışma çözümü politikaları ile yaklaşmaktadır. Şöyle ki; Türkiye'nin dış politika yapıcıları, Türkiye'yi uluslararası yandaşlarından ayıracak davranışlardan uzak tutmaya önem vermektedirler. Bu da, destek sağlamak yönünde politikalar geliştirilmesine neden olmuştur. Öte yandan, şiddetli çatışmaların bilinçli bir çabayla Müslüman-Hristiyan kutuplaşması şekline dönüşmesi engellenmiştir. Yine Türkiye, aktif bir biçimde, barış yapıcı ve/veya barış getirici mekanizmaların geliştirilmesi için baskı yapmıştır. Türk yetkililer, günümüzde istikrarsız uluslararası çevrede şiddet ve saldırganlığın durdurulması için barışı korumanın yetersiz kalacağı konusunda eleştirilerde bulunmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde ekonomik gücün önemi yadsınamaz. Tüm dünyada tanınan markalara, yabancı ülkelerde istihdam olanağı sağlayan büyük şirketlere sahip olmak, etkin bir kamu diplomasisi yürütülmesini de kolaylaştırmaktadır. Çünkü bir ülkenin refah seviyesine ve fırsatlarına özenen diğer ülkeler, onu izlemek isteyeceklerdir.

1. "Ulus Marka İmajı" Açısından Marka Kavramı ve Markalama Stratejileri

Marka kimliğinin oluşturulması ve değer önerisinin geliştirilmesinden sonra markaya yönelik bir iletişim stratejisinin geliştirilmesi gerekmektedir. Eğer bir marka pazardaki diğer markaların aynısı olarak algılanırsa, tüketicinin bu markayı alması için hiçbir neden yoktur. Bundan dolayı konumlandırmanın temel nedeni, rakip markalara bağlı olarak marka için; açık, fark edilir ve istenen bir konumu hedef kitlenin zihnine yerleştirmektir. Mesela Türkiye, değişen dünya düzenine katkıda bulunan, yaratıcı ve yenilikçi bir ülke olarak öne çıkmak için ulus marka imajını doğru konumlandırmalıdır. Türkiye'nin AB üyeliği süreci, İran, Filistin, İsrail, Balkanlar, Kaşmir ve Sudan gibi çatışma dosyalarından, doğal gaz ve petrol boru hatlarına uzanan engin bir dış politika ufku ve "komşularla sıfır sorun" stratejisi, dünyanın diğer ülkeleri gözünde bir çekim alanına dönüşmek için oldukça önemlidir.

1.1. Marka Nedir?

Marka (brand) kelimesi eski İskandinav dilinde "yanmak" anlamına gelen "brandr" kelimesinden türemiştir. "Brandr", sıcak bir ütünün bıraktığı iz anlamına gelir. Bu anlam, zaman içinde, "belirli bir ismi veya işareti olan mallar" tanımına dönüşmüştür[2].

Tüm dünyada kabul gören Amerikan Pazarlama Birliği'nin tanımına göre ise, marka; bir isim, terim, işaret, sembol veya diğer göstergelerin bir satıcının ürününün diğerlerinden ayırt edici olmasıdır[3].

Günümüzde bu tanımlar marka ve marka yönetiminin önemini anlatmada yeterli değildir. Çünkü "beğeni ve bilinç eşiği" giderek yükselen tüketiciler ile marka arasındaki ilişki önem kazanmıştır. Tüketicinin markanın

sağladığı fonksiyonel faydalarının yanı sıra o markaya ilişkin soyut algılamaları ve tüketicinin zihnindeki marka imajı belirleyici olmaktadır.

Kotler'e göre[4], bir markanın temsil ettiği ürün ve/veya hizmet ile sunduğu altı grup anlam vardır. Bunlar:

- **Nitelik**: Marka, bir ürünün niteliğini simgeler. Örneğin; Türkiye, jeopolitik konumu ve sahip olduğu kaynaklar ile Doğu Avrupa ve Avrasya topraklarında önemli bir ülkedir.
- **Yarar/Fayda:** Niteliğin uzantısı olarak, marka ile tüketiciye sunulan yararları kapsar. Örneğin; Türkiye'yi yöneten bugünkü hükümetin "komşularla sıfır sorun" sloganıyla şekillenen dış politika çerçevesi ile uluslararası arenada hem kendi vatandaşlarının hem de diğer ülkelerin Türkiye'nin zengin ilişkiler ağı ile destekli bir ülke imajına sahip olduğunu görmesi.
- **Değerler:** Markanın tüketiciye sunduğu, genelde markaya ait olan değerlerdir. Örneğin; Türk insanının misafirperver, yardımsever, sıcakkanlı, hırslı, çalışkan ve geleneklerine bağlı olduğunun bilinmesi. Öte yandan, ülkemizi "aşırı İslami akımlar ve insan hakları ihlallerinin bulunduğu ülke" olarak değerlendiren taraflara karşı da yukarıda birkaç örneği verilen Türkiye markasının olumlu değerleri de vurgulanmalıdır.
- **Kültür:** Markanın benimsediği değerler genelde ait olduğunu vurguladığı ülkenin kültürünün uzantısıdır. Örneğin; Türk Mutfağı'na ait lezzetlerin turistik bir öğe olarak hemen hemen tüm dünya ülkeleri tarafından bilinmesi.
- **Kişilik:** Marka, bir insana özgü çeşitli kişilik özelliklerine sahip olmalıdır. Örneğin; genç, dinamik, sıcak, samimi, vb.
- **Kullanıcı:** Marka, hedef kullanıcılarının kim olduğuna dair ipuçlarını bünyesinde barındırır. Örneğin; genç Türk nüfusu, Orta Doğu sorununda arabulucu, barış yanlısı Türkiye, AB üyeliğine aday

Türkiye, ekonomik reformları ile yabancı sermaye ve yatırımcıların ilgi odağı Türkiye, vb.

"*Marka geliştirme, isim bilinirliği yaratma ve müşterilere vaat sunmanın ötesine geçer. Bu, kurumsal bir ruh yaratma ve onu hem kurum içinde hem de kurum dışındaki tüm ortaklara yayarak duyurma yolculuğudur. Böylece müşterileriniz, markanızın vaadini gerçekten anlayabilirler*"[5]. Bu ifadeyi yazarlardan biri uzun yıllar önce yazmıştı, ama biz hâlâ bu fikre bağlıyız. Güçlü markalar, kurumlarının ruhunu ve marka vaatlerini düzenli olarak herkese sergileyerek sadece farkındalık yaratmanın çok daha ötesine geçiyorlar. Günümüzde tüketiciler, marka algısının oluşmasını sağlayan bilgi üzerinde çok daha fazla erişim ve kontrol gücüne sahipler.

Marka sadece üreticinin ambalajın üstüne koyduğu bir isim değildir. O, ürünün kendisidir. Bir dünya ülkesi vatandaşı için Türkiye, Asya ve Avrupa kıtaları üzerine kurulmuş, üç tarafı denizlerle çevrili, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na sahip, Akdeniz ve kara iklimlerinin görüldüğü, resmi dili Türkçe, vatandaşlarının çoğu Müslüman ama laik, bir ülkedir. Türkiye adı, Türk vatandaşları dâhil dünya üzerindeki insanların bu ülkeyi tanımlamak için kullandığı isimdir. Ülkenin sahip oldukları markalama sürecinin en önemli yönüdür.

1.2. Markalama Stratejilerinin Oluşturulması

Rekabet nedeniyle markalar ve rakipleri arasında somut ve soyut farklılıklar yaratma çabası görülür. Ulusal ve uluslararası arenada uygulanan politikalar ve stratejilerde, alınacak kararlarda söz sahibi olmak isteyen ülkeler de etkili "ulus markalama" çalışmalarına odaklanmaktadır. Bu kapsamda, ülkeler marka mimarisine önem vermeli, yani doğru markalama stratejisi izlemelidir. Ülkeler var olan imajlarını koruma ve/veya yeniden bir imaj inşa etme aşamasında büyüme, yayılma hayallerini, fırsatlarını ve stratejilerini göz önüne alarak geleceğin ulusal marka yapılanması için zemin hazırlamalıdır. Her ülke, ileride daha etkin politikalar uygulayabileceğini, mevcut jeopolitik ve jeostratejik konumları

gereği birden fazla ülke ile işbirliğine gidebileceğini, başka sektörlere yatırım yaparak ulus marka imajını geliştirebileceğini öngörerek marka mimarisini planlamalıdır.

Marka stratejisi, markanın sunduğu yararlar ve hedef tüketicilere bağlı olarak, kurum içindeki tüm markaların bütünleştirildiği kurum stratejileri doğrultusunda ele alınmaktadır. Kurum stratejisi kararları ile pazarlama karması elemanlarının en uygun şekilde bütünleştirilmesi sonucunda hedef tüketicinin algılaması istenilen marka konumu oluşturulmaktadır. Daha sonra ise marka stratejisine ait diğer detaylar gözden geçirilerek markayı en iyi anlatacak bir vaadin sunulması ve bunun tanıtım stratejileri ve pazarlama iletişimi faaliyetleri ile desteklenmesi gerekmektedir. Örneğin; Avrupa kamuoyunda Türkiye sözcüğünün bir yabancıda uyandırdığı çağrışım, görüş ve duygular Türkiye'nin imajını yansıtmaktadır ve bu imaj genel olarak, özellikle Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde olumlu olmaktan uzaktır. Bu da AB kamuoyunun Türkiye'nin üyeliğine endişe ile bakmasına yol açmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın yaptığı ekonomik etki analiz çalışmasına göre, Türkiye AB ekonomisine 2014-2020 döneminde yıllık 16-48 milyar avroluk artış yaratacak, buna karşılık AB'nin Türkiye maliyeti 6-10 milyar avro ile sınırlı kalacaktır[6]. Yani, Türkiye ileride Birliğe üye olduğu takdirde AB vatandaşları için bir yük teşkil etmeyecektir. Ayrıca, Orta Doğu ve Orta Asya ile İran, İsrail ve Suriye gibi ülkelerle direkt dış alım-satım yapabilen Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın Avrupa'ya uzatılması yönündeki çalışmalara da büyük katkı yapabilecektir[7]. Turizm alanında da Avrupalı ülkelerle yarışır bir düzeyde olan Türkiye, muhtemel bir üyelikle, AB içinde en fazla turist çeken ülkeler arasında yer alacaktır. Ayrıca sahip olduğu genç nüfus ve kalifiye iş gücü sebebiyle de nüfusu giderek yaşlanan AB ülkeleri içindeki iş gücü sorununun çözümünde de etkin olacaktır.

1.2.1. Marka Stratejilerinin Belirlenmesi

Marka yöneticilerinin ürünleri ve/veya hizmetleri için seçebileceği dört temel strateji bulunmaktadır. Bunlar; kişisel marka adı, bütünleştirici ürün

grubu adı, ayrı ayrı ürün grubu adı ve kişisel ürün adı stratejileri olarak sıralanmaktadır[8].

- **Kişisel Marka Adı Stratejisi:** Bu stratejinin kullanımında pazarlama yöneticileri bütün pazarlama çalışmalarını sadece tek bir ad üzerinde yoğunlaştırmamakta, ürünleri birbirlerinden farklı adlarla piyasaya sunarak tüm pazarlama ve promosyon çalışmalarını bu adlar üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Bu stratejinin en önemli avantajı, markalardan birinin pazar payı düşmesi veya pazardaki konumu itibariyle ikinci sıraya yerleşmesi durumunda firmaya ait diğer markaların bu addan zarar görmemesidir. (Türkiye'nin Rize çayı, İzmir tulumu, GAP Projesi, İstanbul 2012 Spor Başkenti vb. gibi.)
- **Bütünleştirici Ürün Grubu Adı Stratejisi:** Firmanın bütün ürünlerinin firma adını taşıdığı strateji olarak tanımlanmaktadır. Bu stratejiye göre, ürünlerin kurum imajından faydalanması amaçlanmaktadır. General Electric, Heinz, Sony, Arçelik, Beko firmaları bu stratejiyi yıllardır, özellikle de yeni ürün lansmanlarında, başarıyla kullanmaktadırlar. Bu stratejide, hedef kitlenin markaya tanıdık olması yeni ürün lansmanlarında büyük avantaj sağlamakta ve kurum imajının desteğini de aldığı için reklam maliyetleri oldukça düşük olmaktadır. (Türkiye Fındık Tanıtım Grubu, Formula 1 Türkiye Grand Prix'si, Turkcell, Türk Hava Yolları, Türk lokumu vb. gibi.)
- **Ürün Grubunda Ayrı Ayrı Marka Adı Stratejisi:** Her ürün grubuna, karışıklığı önlemek ve marka imajının bulanıklaşmasını engellemek için ayrı ayrı isimlerin verildiği stratejidir. Örneğin; Vakko, klasik giyim üzerine bir markadır. Vakkorama ise, firmanın genç giyim alanına verdiği marka ismidir. Aynı şekilde Beymen, giyim alanının markası olurken; Casa Club, Beymen'in ev eşyaları grubundaki markasıdır. Fakat; bu stratejide, her bir grup için farklı reklam kampanyaları uygulanması, bütünleştirici stratejiye nazaran pazarlama iletişimi maliyetlerini yükseltmektedir. (Ayasofya Camii, Fener-Rum Patrikhanesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazları vb. gibi.)

Yukarıda detaylandırılan markalama stratejileri doğru kullanıldığında, Türkiye aleyhinde öne sürülen olumsuz ve çoğunluğu siyasi manipülasyonlara, önyargılara veya bilgi eksikliğine dayanan tezlerin çürütülmesinde etkili olacağını öne sürebiliriz. “Nation Branding” (ulus markalama) konusunda uzman Simon Anholt’un Türkiye örneğinden yola çıkarak söylediği gibi eğer bir ülke kendi algısını ve itibarını yönetmezse, itibarı kendi doğal ritmiyle ilerlemekte, başkaları tarafından yönetilir hale gelmektedir[9]. Örneğin, Emine Akçadağ’ın belirttiği gibi, “*Türkiye’nin AB’ye resmen aday ülke ilan edildiği Aralık 1999 AB Helsinki Zirvesi’nden sonra ciddi anlamda demokratikleşme reformları başlamakla birlikte bu alandaki gerçek atılım, 2003-2004 yıllarında uygulamaya konan altıncı, yedinci ve sekizinci uyum paketleri ile gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında kabul edilen ve düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesini, ölüm cezasının kaldırılmasını ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ışığında yargılamanın yenilenmesini içeren reform yasaları ile Türkiye Kopenhag siyasi kriterlerine daha da yaklaşmıştı. Bunu, AKP’nin 2003 yazında meclise sunduğu ve geniş bir mutabakatla TBMM’de kabul edilen yedinci uyum paketi izledi. Yedinci uyum paketi, Türkiye’de üç dört yıl öncesine kadar tabu sayılan ve aralarında Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın hakkı, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve MGK Genel Sekreterinin görev ve yetkilerinin yeniden tanımlanması da bulunan birçok konuda büyük açılımlar getirmiştir*”[10].

Türkiye’nin de son yıllarda profili hemen her alanda yükseliyor. Sağlıktan tekno-kentlere, dış politikadan sanat ve film festivallerine, insani yardım faaliyetlerinden diplomasiye kadar Türkiye bölgesinde ve giderek dünyada isminden en fazla söz edilen ülkelerin başında geliyor. Zaten ekonomi, eğitim, kültür, bilimsel araştırma, inovasyon, sanat, sinema, turizm gibi alanlarda bir ülke ne kadar farklı kesimler tarafından takip ediliyor, hakkında konuşuluyor ve merak konusu oluyorsa, o ülkenin çekiciliği de artıyor demektir. Bunu sağlayabilen Batılı ve sanayileşmiş ülkeler, rakiplerine göre hep bir adım önde duruyorlar.

2. Ulus Marka ve Marka İmajı

İnsanların, ülkelerin, kurumların, firmaların, ürünlerin ve markaların imajı vardır. Marka imajı, somut bir yarar vadetmenin ötesinde, daha üst düzeyde bir soyutlama aşaması olarak değerlendirilmelidir. Sunulan somut yarardan çok, bu yararın sağladığı gerçek ya da düşlemsel doyumla ilintili olan imaj, tüketicinin elde ettiği psikolojik doyumun, somut ürünün ötesinde ürünün kimliği olan markayla bağlantı kurulmasındandır. Bu doğrultuda, tüketici aslında ürünün kendisini değil, imajını satın almaktadır.

2.1. Marka İmajı Nedir?

İmaj, bir kişi veya grubun, herhangi bir firma, ürün, marka, kişi ya da ülke hakkındaki inanç, tutum ve izlenimlerinin bütünüdür[11]. Biel marka imajını, tüketicilerin marka ismi ile ilişkilendirdikleri özellikler ve çağrışımlar demeti olarak tanımlamaktadır[12]. Aaker ise marka imajını, genel olarak anlamlı bir biçimde organize olmuş bir dizi çağrışımlar şeklinde tanımlamaktadır[13]. Görüldüğü gibi, bu tanımların ortak noktası markanın tüketicilerin zihninde yaptığı çağrışımlardır. Öyleyse marka imajını, tüketicilerin marka ismiyle ilişkilendirdikleri çağrışımların bütünü olarak tanımlayabiliriz[14]. Bu doğrultuda, tüketici aslında ürünün kendisini değil, imajını satın almaktadır. Çünkü marka imajı tüketicinin yalnızca ürünün niteliklerine yönelik izlenimleriyle sınırlı değildir. Örneğin, Türkiye lobicilik faaliyetlerinde bulunarak ülke imajını geliştirebilir. Diğer bir deyişle, kendi iddialarını, tezlerini, gerçeklerini, uluslararası arenada doğru yöntem ve araçlarla savunarak, karar alma mekanizmalarındaki kişileri ikna ederek, onları etkileyerek, inandırarak ülke imajını yönetebilir. Kaldı ki, Türkiye bu yönde olumlu adımlar atmaktadır. Ülkemizin iç ve dış değişim dinamiklerinin son yıllarda sergilediği ivme sayesinde, dış politikadan ekonomiye Türkiye’nin yeni aktörleri, kendilerini tarihin bir seyircisi değil aktörü olarak konumlandırmaktadır[15].

Olumlu bir imaja sahip marka tüketiciler tarafından tercih edilmekte ve markaya karşı bağımlılık oluşmaktadır. Marka bağımlılığı, tüketicinin her

satın almada tercih ettiği markayı tekrar satın alma eğilimi ve davranışı olarak tanımlanabilir. Bu noktada Türkiye, ülke imajı odaklı yapacağı tanıtım faaliyetlerinde, farklı özel ve kamu kesimi kuruluşlarının sürdürdüğü tanıtma etkinliklerinin birbirinden bağımsız olmamasına ve verilecek mesajlar arasında tutarsızlık olmamasına dikkat etmelidir.

Olumlu imajı bulunan markalar aynı zamanda güçlü markalardır. Olumlu bir imajı olan marka, eşdeğer ürünü rakiplerine göre daha yüksek bir fiyattan satabilme avantajı sağlayarak kâr payının yükselmesine neden olur. Yüksek kâr payı firmaları daha çok araştırma ve geliştirmeye yöneltir. Yenilikçilik ise günümüzde en önemli rekabet araçlarındandır[16].

3. Ulus Marka Kavramı ve Türkiye

Günümüzde uluslararası ilişkilerde, devletlerin artık sadece diğer hükümetleri veya uluslararası örgütleri değil, yabancı kamuoylarını da hedefleyen politikalar geliştirmek zorunda oldukları bir döneme girilmiştir. İletişim ve bilgi devrimleri ile yeniden yapılanan uluslararası sistemde, kamuoyunu ve gündemi etkileme becerisinin önem kazanmasıyla kamu diplomasisi dış politikanın vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Bugün çok sayıda devlet, yabancı kamuoylarının gözünde olumlu imaj yaratmak amacıyla aktif kamu diplomasisi çalışmaları yürütmektedir. Ulusal çıkarlar ve amaçlar göz önüne alındığında bu çalışmalar, Türkiye’nin de hiçbir şekilde ihmal edemeyeceği bir alandır.

Bu noktada “imaj” kavramı devreye girmektedir. Küreselleşme sürecinde başarılı olabilmek için kurumlarda olduğu gibi ülkeler açısından da rekabete dayalı bir “vizyon”, değişime duyarlı bir “yönetim anlayışı” ve fark oluşturabilen bir “kurum/ülke kültürü” gerekmektedir. “Değer oluşturabilmek” için ise güçlü bir marka ve kurum imajına sahip olmak zorunludur[17]. Kişi ya da kurum ile ilgili görüş ve düşüncelerin oluşturulması çabası olarak tanımlanabilen imaj yaratma, davranış ve düşünce biçimi ile tamamlanan bir süreçtir[18].

Ken Cooper’a göre başarılı bir imaj, tutarlı olduğu kadar belirgin olmalı, özellikler uyumlu hale getirilmelidir[19]. Bugünkü hükümetimizin “komşularla sıfır sorun” sloganıyla şekillenen dış politika çerçevesi[20] ve bu yönde atılan önemli bir adım olan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü; hükümetimizin uluslararası arenada Türkiye için zengin ilişkiler ağı ile destekli bir ülke imajı hedeflediğini ve bu yöndeki bilgilendirme eksikliğini planlı bir şekilde gidermek istediğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, özellikle uluslararası kamuoyu gözünde daha pozitif bir imaj oluşturmada ulus marka / ulus markalama kavramları günümüz literatüründe tartışılan konuların başında gelmektedir. Altınbaşak’a göre son yıllarda ülkelerin markalaşması ticari markaların oluşumu kadar ön plana gelmiştir ve günümüzde aynen ticari ürünler gibi ülkeler de güçlü oldukları alanlarda marka olmak için çalışmakta ve bu konuda yapılanmalar içerisine girmektedirler. Çünkü artık ülkeler, turizm, yabancı sermaye çekişi, ticaret gibi alanlarda birbirleri ile rekabet içerisindedirler[21] ve bu alanlarda rakiplerinden ayrılmak, hedef kitlelerinin nezdinde aynen ticari markalar gibi güçlü, güvenilir, itibarlı algılanmak için ulus markalama stratejilerine ihtiyaç duymaktadırlar.

Ulus markalama, Ying Fan’a göre markalama ve pazarlama iletişimi tekniklerini ulus imajını pozitif bir yönde oluşturmak için kullanmaktır[22]. Bu bağlamda ülkeler de aynen ticari ürünler gibi ele alınmaktadır ve ulus markalama tanımlamaları üç kategori altında detaylandırılmaktadır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Ulus Markalama

Ürünle İlintili Ulusal Düzey Kültür Temelli
Menşei ülke Ulus / ülke markası Ülke stereotipleri
Ürün-ülke imajı Ulus / ülke imajı Ulusal kimlik
Üretimde ülke imajı Ülke değeri Ulusal karakteristikler

Ülke imajının etkisi Ülke konumlandırması

Tablo 1'e göre, ulus markalama stratejilerinden ilki ürün odaklı stratejilerdir; menşei ülke tanımlaması bu kategoride yer almaktadır, bu bağlamda ulusun marka imajı orada üretilen ürünler üzerinden tanımlanmaktadır. Ulus marka veya ülke özvarlıkları bir bütün olarak ulusu ifade etmekte, bu doğrultuda da ürünle ilintili ulus imajı, genel olarak ulus markalamanın bir alt bileşenini oluşturmaktadır. Ulusal kimlik ve kültürel kalıplar ise Fan'a göre markalamada direkt olarak etkili olmamakta, daha ziyade o ülkenin kültürel yapısı ve o ülkede yaşayan bireylerle ilgili ipuçları sunmaktadır[23].

Çok genel bir tanımlamayla marka, tüketicilerin o ürünle ilgili fikri, ürün hakkındaki düşüncelerinin bir toplamından oluşmaktadır ve bu doğrultuda ulus marka daha önce de belirttiğimiz gibi dünya üzerindeki diğer ülkelerin, bireylerin bir ulus/ülke hakkındaki fikirleri, düşünceleri, hissettikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Eytan Gilboa'ya göre ulus markalama modern dünyanın jeopolitik ve güç gibi politik paradigmalarında post modern dünyanın imaj ve itibar gibi değerlerine doğru bir yön değişiminin sonucunda ortaya çıkmış bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda günümüzde ülkeler amaçları ve hedefleri doğrultusunda bir "ülke imajı" oluşturmakta başarısız olurlarsa yeni dünya düzeninde/sisteminde ekonomik ve politik olarak başarılı olmaları mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla markalama olmadan ülkelerin yatırım ve turist çekme, ithalat ihracat ve yüksek yaşam standartlarına erişimde zorlanacakları açıktır[24].

Anholt-Gfk Roper Nation Brands Index'e göre bir ülkenin başkaları tarafından algılanışı; ticari başarısı, ithalat/ihracat ve turizm alanındaki atılımları ve aynı zamanda diğer uluslarla kurduğu diplomatik ve kültürel ilişkilerde kritik önem taşımaktadır. Bir ülkenin algılanış biçiminde ise önemli olan faktörler sırasıyla;

- **İhracat:** Her ülkenin ürün ve hizmetlerinin uluslararası kamuoyunda nasıl algılandığının göstergesidir. Uluslararası tüketicilerin menşe

ülke ürünlerine karşı gösterdikleri ilgi veya çekimserliklerinin derecesini kapsamaktadır.

- **Yönetim:** Ulusal yönetimlerin kamuoyu nezdinde yeterlilik ve tarafsızlıkları ile ilgili görüşlerinin ölçümlenmesidir. Bireylerin ülkelerin yönetimleri hakkındaki inanışları, görüşleridir ve aynı zamanda ülkelerin demokrasi, çevre, yoksulluk gibi global konulara gösterdikleri sorumluluğun algılanış biçimidir.
- **Kültür ve miras:** Her ulusun kültürel mirasıyla ilgili global algı ve günümüzdeki kültürel yapısının (filmler, müzik, sanat, spor, edebiyat vb.) değerlendirilişidir.
- **Bireyler:** Bir ülkede yaşayanların diğerleri tarafından eğitimleri, yeterlilikleri, açıklıkları, yardımseverlikleri veya ayrımcılıkları gibi alanlarda algılanışıdır.
- **Turizm:** Bir ülkeyi ziyaret etmeye değer olan doğal, tarihi ve benzeri güzelliklerin toplamıdır.
- **Yatırım ve göç:** Bir ülkenin diğer ülke vatandaşlarınca yaşamak, eğitim almak veya çalışmak için tercih edilir olması ve o ülkenin ekonomik, sosyal durumunun algılanışıdır[25].

Bir ülkenin ihracatta, turizmde, eğitim, çalışma ve o ülkede yaşama arzusunun oluşumunda marka haline gelmesi aslında o ülkenin tüm bu alanlarda gelişmişliği, refah düzeyi, yönetim yapısı ve uluslararası diplomasideki gücüyle ilintilidir. Bu bağlamda ulus marka kavramını incelerken aslında bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı olan ince güç *(soft power) ve* kaba güç *(hard power)* kavramlarına değinmek yerinde olacaktır. İlk olarak 1990 yılında Joseph Nye'ın "*Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*" isimli kitabında kullanılan ince güç kavramı, bir ülkenin dış politikada askeri müdahale, zorlayıcı diplomasi, ekonomik yaptırımlar gibi kaba güç tanımlamasının içerisinde yer alan eylemlerde bulunmaktansa çekim gücüyle hedeflerine ulaşmasını tanımlamaktadır[26]. İnce güç ilgi ve çekim yaratır; Joseph Nye'a göre güç istenilen sonucu elde

etmek için diğerlerini etkileme/etkileyebilme becerisidir. Ve bu bağlamda güç uygulamalarında üç ana yol kullanılmaktadır. Bunlardan ilki baskı tehdidi, ikincisi belirli bir rüşvet verme veya maddi teklifte bulunma, üçüncüsü ise diğerlerini istenilen şeyi yapmaya istekli hale getirme/ çekmedir[27]. Bu bağlamda "ince güç" güç kullanma becerisinin ikna, çekme, yapılması istenilen şeyi arzu edilir hale getirme yetisidir. Nye, kültür, politik değerler, dış politika gibi kaynakların bir ülkenin ince güç kaynakları olduğunu belirtmektedir; dolayısıyla ulus markalama stratejileri ülkelerin ince güç kullanma becerileri üzerine inşa edilmekte olup günümüzde bir ülkenin yönetim biçimi, politik değerleri, kültürü, tarihi ve doğal mirası gibi özellikleri/değerleri ince güç tanımlamasının içerisinde yer almaktadır. İster ürün ister bir ulusun markalaması olsun, yapılan çalışmaların tümünde amaç temelde hedef kitlenin o ürün hakkındaki görüşünü, düşüncelerini arzu edilen doğrultuda değiştirmek, yön vermektir. Ancak elbette ulus marka ile ürün marka arasında farklar bulunmakta ve bu farklar markalama stratejilerinde de dikkate alınmaktadır. Fan'a göre bir ulus markayı değerlendirirken yapılacak en büyük hata o ülkeyi bir ürünmüşçesine ele almaktır. Çünkü sağlanacak fayda bakımından bakıldığında ürünler fonksiyonel faydalara hizmet ederken, ulus markanın fonksiyonel faydadan ziyade duygusal faydaları bulunmaktadır. Ürünler, modifiye edilebilir, üretimleri durdurulabilir, pazardan çekilebilir, tekrar konumlandırılıp daha gelişmiş bir ürünle yer değiştirilebilir ancak bir ulus/ ülke markalamada bu seçeneklerin hiçbirini yapmak mümkün değildir[28]. Bu görüşe karşıt bir yaklaşımla Altınbaş, marka ülkelerin son yıllarda ticari markalar kadar ön planda olduğunu belirtmektedir. Çünkü günümüzde ülkeler aynen ticari markalar gibi turizm, yabancı sermaye çekişi, uluslararası yatırımlar ve benzeri pek çok alanda birbirleri ile rekabet içerisindedirler[29].

Simon Anholt tarafından on ülkede 10.000 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen "Ulusal Markalar Araştırması" sonuçlarına göre 2005 senesinde Türkiye dünyadaki en kötü marka olarak seçilirken, İsviçre

dünyanın en iyi ulusal markası olarak algılanmaktadır[30]. Daha önce ele aldığımız kriterler doğrultusunda ülkelerin turizm, yatırım, yönetim, o ülkede yaşayan vatandaşların eğitim, bilgi, gelişmişlik düzeylerinin algılanışı, kültür, tarihi miras ve benzeri alanlarda yapılan değerlendirmelerde Türkiye'nin en kötü ulus marka olmasının nedenlerinden biri de Türkiye'de aşırı İslami akımların ve insan hakları ihlallerinin bulunması olarak açıklanmaktadır[31].

Anholt'a göre Türkiye markasının yönetiminde yapılması gerekenlerden en önemlisi Türkiye'nin ticari ortakları, düşmanları ve yandaşları tarafından nasıl algılandığının doğru analiz edilmesidir. Bu analizden sonra tüm toplumda sanayiden, ekonomiye, yatırım çalışmalarından, diplomasiye kadar pek çok aktörün beraber çalışması ve aynı hedefe yönelmiş olması önemlidir[32]. Örneğin; T.C. Başbakanlık bünyesinde kurulan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ile Türkiye'nin yeni "hikâyesi"nin etkin ve kapsamlı bir şekilde dünya kamuoyuna anlatılması faaliyetine başlanmıştır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 2010 yılı içinde devreye girmesi planlanan kamu diplomasisi ile Türkiye'nin tezlerinin dış dünyaya daha iyi anlatılmasının, iç kamuoyunda da halkın katkı ve desteğinin alınmasının amaçlandığını belirtmiştir[33]. Dış temsilciliklerde ve bakanlık merkezinde kamu diplomasisi görevlilerinin belirlendiği ve temsilciliklerden gelen bilgilerin değerlendirileceği bir merkez kurulduğu açıklanmıştır. Ayrıca, Bakanlık internet sitesinin içeriğinin zenginleştirilmesi ve Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım ağlarından yararlanılması gündemdedir[34].

T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörü İbrahim Kalın'a göre[35]; son dönemde Türkiye'nin iç dinamiklerinden kaynaklanan değişim ve bunun dış politikaya yansıması, Avrupa'dan Amerika'ya, Orta Doğu'dan Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada ve uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine ve kültür çalışmalarına kadar farklı zeminlerde yeni bir Türkiye tartışmasının doğmasına da neden olmaktadır. Türkiye'nin bu coğrafyada temsil ettiği değerler, tarihi birikim ve kültürel derinlik, bir tarafta bölge

dinamiklerini harekete geçirmekte, öbür tarafta yeni etkileşim alanlarının doğmasına imkân sağlamaktadır. Balkanlardan Orta Doğu'ya ve Asya'nın içlerine uzanan geniş coğrafyada Türklerin, Kürtlerin, Boşnakların, Arnavutların, Çerkezlerin, Abazaların, Arapların, Azerilerin, Kazakların, Kırgızların, Özbeklerin, Türkmenlerin ve diğer etnik grupların ortak paydası bulunmaktadır.

Türkiye'nin bu potansiyelini hayata geçirmesi büyük önem taşıyor. Bu hem Türkiye'nin daha iyi tanınmasını sağlayacak hem de Türkiye'nin görüş ve politikalarını uluslararası kamuoyuna daha etkin ve başarılı bir şekilde anlatmasına imkân verecek.

Sonuç

Marka; üreticilere, taklitlere karşı yasal olarak korunma sağlarken; tüketiciye de fonksiyonel ve duygusal fayda sağlama, koruma, satış garantileri, bakım olanakları gibi konularda yararlı olmaktadır. Kurumun ve markanın imajının; ürün satışları, tüketicinin markayı nasıl algıladığı ve zihninde nerede konumlandırdığı üzerinde önemli bir etkisi olması nedeniyle, marka stratejilerinin oluşturulması ayrı bir önem kazanmaktadır. Marka stratejileri, ürünün sunduğu yararlar ve hedef tüketicilere bağlı olarak, öncelikle firma içindeki tüm markaların bütünleştirildiği kurum stratejileri doğrultusunda ele alınmalıdır. Markayı en iyi anlatacak bir vaadin sunulması ve bunun tanıtım stratejileri ve pazarlama iletişimi faaliyetleri ile desteklenmesi gerekmektedir. Marka ile ilgili planlanan stratejiler, markanın rakip markalara göre daha fazla tanınmasını sağlamalıdır. Tanınan marka aynı zamanda tercih edilmelidir. Tüketicinin sadece içinde bulunulan zamanda değil, gelecek dönemlerde de belirli bir markayı satın alması eğilimi iyi değerlendirilmeli, markaya olan bağımlılık arttırılmalıdır.

Tüm markalama stratejileri sonucunda da marka değeri ortaya çıkmaktadır. Bir anlamda markaya yapılmış olan pazarlama iletişimi yatırımları sonucunda markayla özdeşleşmiş değerler toplamı elde edilmektedir. Marka değerinin artması ise, kurum değerini arttırmaktadır.

Günümüzde değişen iç ve dış dinamiklerden etkilenen ve yeniden şekillenen dünya düzeninde ülkeler söz sahibi olmak için farkındalık yaratmak, diğerlerinden bir adım önde olmak zorundadır. Nasıl ki bir markanın temsil ettiği ürünün ve/veya hizmetin marka kimliği, marka kişiliği, konumlandırması ve marka imajı tüketicinin satın alma davranışı üzerinde etkili oluyorsa; dünya düzeninde rol sahibi olmak isteyen ülkelerin de jeopolitik konumları marka kimliklerini, sınırları içindeki ve dışındaki vatandaşları ile diğer ülkelerle ilişkileri de marka imajını ve konumlandırma stratejilerini yansıtmaktadır. Ülkelerin vadettikleri marka değeri ve yansıttıkları marka kişilikleri tüm stratejik dengeleri gözetmelidir. Devlet, hükümet ya da resmi kurumlar, doğaları gereği kamuyu öncelemek zorundadırlar. Bunun yolu da kamu diplomasisi denilen kavramdan ve bir bölümü ile de dış dünyayı hedeflemekten geçmektedir. Yani, bu Türkiye'nin bir anlamda dışarıda marka olarak pazarlanması anlamına gelmektedir.

Ülke olarak, yurt dışında karşılaşılan birçok soruyu yanıtlarken farklı ülkelerden gelenlerin bakışı ve algı farklılığının yarattığı zorluk sıkça karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bir Amerikalı ile Avrupalı'nın, bir İsrailli ile bir Arap'ın veya bir Ermenistan vatandaşının aynı konuyu ele alış biçimi oldukça farklıdır.

Eytan Gilboa'ya göre ulus markalama modern dünyanın jeopolitik ve güç gibi politik paradigmalarında post modern dünyanın imaj ve itibar gibi değerlerine doğru bir yön değişiminin sonucunda ortaya çıkmış bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda günümüzde ülkeler amaçları ve hedefleri doğrultusunda bir "ülke imajı" oluşturmakta başarısız olurlarsa yeni dünya düzeninde/sisteminde ekonomik ve politik olarak başarılı olmaları mümkün görünmemektedir.

İşte bu noktada, yeni hayata geçirilen bir kurum olan Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, tüm iç ve dış dikkatlerin Türkiye'de yaşanan değişim ve dönüşüme çevrilmesine katkıda bulunacaktır. Öncelikli amacı yeni bir kavram olan "ulus markalama" stratejilerinden faydalanarak, her

durumda ülkemiz adına pozitif algı yaratmaya çalışmak olacaktır. Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü'nün görevi; ülkenin birikmiş negatif algı oluşturan çok sayıda sorunu karşısında özellikle uluslararası kamuoyu nezdinde Türkiye'nin yurt dışında en iyi şekilde temsilini sağlamak, olumlu noktaları öncelemek, Türkiye'nin olumsuz imajını düzeltmeye çalışmaktır. Koordinatörlük şimdi yeni bir yol haritası çizmek için çeşitli toplantılar düzenlemekte ve Sivil Toplum Kuruluşları, aydınlar, medya, üniversiteler, Dışişleri Bakanlığı ve Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) gibi çeşitli paydaşlarla fikir alışverişinde bulunmakta ve kurumlar arası koordinasyon sağlamaya çalışmaktadır.

Dipnotlar

[1] Bkz. Selim Deringil, Turkish Foreign Policy During the Second World War, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989); Annette B. Fox. The Power of Small States: Diplomacy in World War II, (Chicago: University of Chicago Press, 1959); John Robertson, Turkey and the Allied Strategy, (London: Garland Publishers, 1986).

[2] R. Elliot & L. Percy, Strategic Brand Management, Oxford: University Press, 2007, s. 226.

[3] D. E. Schultz & B. E. Barnes, Strategic Brand Communications Campaigns, NTC Business Book, 1999.

[4] P. Kotler, Kotler ve Pazarlama, çev. A. Özyağcılar, İstanbul: Sistem Yayıncılık, s. 404.

[5] Kotler, P. & Pfoertsch, W. (2007), B2B Marka Yönetimi, Mediacat Kitapları: Kapital Medya Hizmetleri, İstanbul, s. 11.

[6] "AB'li Türkiye'nin ekonomik durumu", *Radikal*, 3 Aralık 2004.

[7] E. Akçadağ, "Avrupa Kamuoyunda Türkiye'nin İmajı ve Kamu Diplomasisinin Önemi", http://www.kamudiplomasisi.org/component/content/article/38/72-avrupa-kamuoyunda-tuerkiyenin-maj-ve-kamu-diplomasisinin-oenemi.html (Erişim tarihi: 12.12.2010).

[8] C. Lazer. Marketing Management - Foundations and Practices, USA, Hougton Mifflin Company, 1983, ss. 501-504.

[9] Özdem Sanberk, Hakan Altınay, "Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç", *Sabah*, 8 Ocak 2008. Bkz. arsiv.sabah.com.tr/2008/01/08/haber (Erişim tarihi: 25 Aralık 2009).

[10] E. Akçadağ, a.g.e.

[11] H. Barich & Kotler, P., 'A Framework for Marketing Image Management', **Sloan Management Review,** Winter 1991, s. 94.

[12] A. L. Biel, 'Converting Image into Equity', in Aaker David A., Biel Alexander L., **Brand Equity and Advertising,** Lawrence Erlbaum Associates, Inc., New Jersey, 1993, s. 143.

[13] David A. Aaker, Managing Brand Equity, The Free Press, A Division of Macmillan, Inc., New York, 1991, s. 110.

[14] İ. Ateşoğlu, Türkiye'nin İhracatında Marka İmajının Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2003, s. 74.

[15] İ. Kalın, Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi, Turkey: The Rising Star, Ekim 2010, s. 50.

[16] G. Borça, Bu Topraklardan Dünya Markası Çıkar mı?, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2002, s. 75.

[17] Abdullah Özkan (a), a.g.e.

[18] Bkz. Can Kozanoğlu, Cilalı İmaj Devri, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994 ve Nurdoğan Rigel, Medya Ninnileri, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1993, ss. 97-108.

[19] Ken Cooper, Sözsüz İletişim, çev. Tunç Yalkı, İstanbul, İlgi Yayınevi, 1989, s. 245.

[20] Erhan Doğan, Kamu Diplomasisi ve Türkiye, s. 2, http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/kamudiplomasisiveturkiye.pdf (Erişim tarihi: 09.05.2010).

[21] İpek Altınbaşak, http://www.kobifinans.com.tr/tr/dergi/arsiv.aspx, Sayı: 9 (Erişim tarihi: 15.12.2010).

[22] Ying Fan, "Branding the Nation: What is being branded?", **Journal of Vacation Marketing,** 2006, No. 12: 5, s. 3.

[23] Fan, s. 3.

[24] Eytan Gilboa, "Searching for a Theory of Public Diplomacy", **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science**, 2008, No. 616, s. 67.

[25] GfK Custom Research North America, **"The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index,** http://www.gfkamerica.com/practice_areas/roper_pam/placebranding/nbi/index.en.html (Erişim tarihi: 15.12.2010).

[26] Ernest J. Wilson III, "Hard Power, Soft Power, Smart Power", **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Scinece**, 2008, No. 616, s. 114.

[27] Joseph S. Nye, Jr., "Public Diplomacy and Soft Power", **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Scinece**, 2008, No. 616, s. 94.

[28] Fan, s. 8.

[29] İpek Altınbaşak, http://www.kobifinans.com.tr/tr/dergi/arsiv.aspx, Sayı: 9 (Erişim tarihi: 15.12.2010).

[30] Simon Anholt, http://www.earthspeak.com/The%20AnholtGfK%20Roper%20Nation%20Brands%20Index.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2010).

[31] İpek Altınbaşak, ibid.

[32] Ibid.

[33] "Dışişlerinde Yeni Açılım: Kamu Diplomasisi", 15 Aralık 2009, Bkz. www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?haberid=427507 (Erişim tarihi: 4 Şubat 2010).

[34] Ibid.

[35] İ. Kalın, ibid, s. 55.

Kaynakça

AAKER, David A. (1991). Managing Brand Equity, The Free Press, A Division of Macmillan, Inc., New York.

"AB'li Türkiye'nin Ekonomik Durumu", *Radikal*, 3 Aralık 2004.

AKÇADAĞ, E., "Avrupa Kamuoyunda Türkiye'nin İmajı ve Kamu Diplomasisinin Önemi", http://www.kamudiplomasisi.org/component/content/article/38/72-avrupa-kamuoyunda-tuerkiyenin-maj-ve-kamu-diplomasisinin-oenemi.html. (Erişim tarihi: 12.12.2010).

ALTINBAŞAK, İpek, http://www.kobifinans.com.tr/tr/dergi/arsiv.aspx, Sayı: 9, (Erişim tarihi: 15.12.2010).

ANHOLT, Simon, http://www.earthspeak.com/The%20AnholtGfK%20Roper%20Nation%20Brands%20Index.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2010).

ATEŞOĞLU, İ. (2003). Türkiye'nin İhracatında Marka İmajının Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

BARICH, H. & KOTLER, P. (1991). 'A Framework for Marketing Image Management', Sloan Management Review, Winter.

BIEL, A. L. (1993). 'Converting Image into Equity', in AAKER David A., BİEL Alexander L., Brand Equity and Advertising, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., New Jersey.

BORÇA, G. (2002). Bu Topraklardan Dünya Markası Çıkar mı?, MediaCat Kitapları, İstanbul.

COOPER, Ken (1989). Sözsüz İletişim, çev. Tunç Yalkı, İstanbul, İlgi Yayınevi.

DERİNGİL, Selim (1989). Turkish Foreign Policy During the Second World War, Cambridge: Cambridge University Press.

"Dışişlerinde Yeni Açılım: Kamu Diplomasisi", 15 Aralık 2009. Bkz. www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?haberid=427507 (Erişim tarihi: 4 Şubat 2010).

DOĞAN, Erhan, Kamu Diplomasisi ve Türkiye, s. 2, http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/kamudiplomasisiveturkiye.pdf. (Erişim tarihi: 09.05.2010).

ELLIOT, R. & PERCY, L. (2007). Strategic Brand Management, Oxford: University Press.

FAN, Ying (2006). "Branding the Nation: What is being branded?", Journal of Vacation Marketing, No. 12: 5.

FOX, Annette B. (1959). The Power of Small States: Diplomacy in World War II, Chicago: University of Chicago Press.

GfK Custom Research North America, "The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index", http://www.gfkamerica.com/practice_areas/roper_pam/placebranding/nbi/index.en.html (Erişim tarihi: 15.12.2010).

GILBOA, Eytan (2008). "Searching for a Thoery of Public Diplomacy", The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, No. 616.

JOSEPH, S. & NYE, Jr. (2008), "Public Diplomacy and Soft Power", The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, No. 616.

KALIN, İ. (2010). Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi, Turkey: The Rising Star, Ekim 2010.

KOTLER, P., Kotler ve Pazarlama, çev. A. Özyağcılar, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

KOTLER, P. & PFOERTSCH, W. (2007). B2B Marka Yönetimi, Mediacat Kitapları: Kapital Medya Hizmetleri, İstanbul.

KOZANOĞLU, Can (1994). Cilalı İmaj Devri, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

LAZER, C. (1983). Marketing Management - Foundations and Practices, USA, Hougton Mifflin Company.

RİGEL, Nurdoğan (1993). Medya Ninnileri, İstanbul, Sistem Yayıncılık.

ROBERTSON, John (1986). Turkey and the Allied Strategy, London: Garland Publishers.

SANBERK, Özdem & ALTINAY, Hakan (2008). "Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç", *Sabah Gazetesi*, 8 Ocak 2008. Bkz. arsiv.sabah.com.tr/2008/01/08/haber (Erişim tarihi: 25 Aralık 2009).

SCHULTZ, D.E. & BARNES, B.E. (1999). Barnes, Strategic Brand Communications Campaigns, NTC Business Book.

WILSON III, Ernest J. (2008). "Hard Power, Soft Power, Smart Power", The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, No. 616

KÜRESELLEŞMENİN KRİTİĞİ

SERTİF DEMİR[1]

1 Uluslararası İlişkiler Uzmanı

1. Giriş

Küreselleşme kavramı; İkinci Dünya Savaşı'na kadar genel olarak dünyanın fiziksel yapısının anlatımını ifade ederken, bu tarihten sonra politik ve iktisadi anlamı öne çıkaracak şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu kavram; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle iletişim, ulaştırma ve bilişim teknolojisi alanında meydana gelen gelişmelerin etkisi ile yaşanan iktisadi, politik, sosyal ve kültürel olguların analizinde kullanılmıştır. Bu makalemizde küreselleşmenin doğuşu, onu geliştiren faktörler ve küreselleşmeyi destekleyici ve karşıt görüşlerin irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Küreselleşme kavramı son 30 yılda dünya iktisat literatüründe önemli bir yer işgal etmiştir. Küreselleşmeye yönelik değerlendirmeler; onun ortaya çıkış tarihinden, gelir paylaşımı üzerindeki etkisine, Batının yeni emperyalizm modeline ve neoliberal iktisadın uygulama alanı olmasına kadar çok farklı alanlarda yoğunlaşmıştır. Küreselleşmenin iktisadi düzene etkileri ile onun politik, kültürel ve toplumsal yaşamın diğer alanlarındaki belirgin ve hissedilir sonuçları da bilimsel araştırmalara esin kaynağı olmuştur.

Küreselleşmenin tarihsel boyutuna geçmeden önce, tanımı üzerindeki incelemelere bakılması küresel süreci anlamamız açısından yararlı olacaktır. Çoğunlukla inceleyenlerin dünya görüşü veya küresel gelişmeden yararlanma derecesi ile toplumsal statüsünün, küreselleşme tanımının yapılmasında belirgin bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Küreselleşmenin çok sayıda tanımı yapıldığı için farklılık arz edenleri ise şöyle sıralamak mümkündür:

ABD’NİN SÜPER GÜÇ NİTELİĞİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

SERTİF DEMİR[1]

1 Uluslararası İlişkiler Uzmanı

1. Giriş

Günümüzde imparatorluklar devri kapanmış gözükse de ABD; bugün sahip olduğu nüfus ve geniş yüz ölçümü; konvansiyonel güç ve NBC silah kapasitesi, silah teknolojisi, küresel ölçekli ekonomik gücü ile bir imparatorluk olarak nitelendirilebilir. Hatta bu niteliği ile Roma İmparatorluğu’ndan sonra dünyaya egemen olan en büyük ikinci imparatorluk olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak, ABD’nin küresel gücünün tanımlanmasına ilişkin akademik tartışmalar uzlaşma noktasından henüz uzaktır. ABD’nin ulaştığı küresel güç düzeyinin hegemonik bir güç mü veya bir imparatorluk mu olduğu konusunda yoğun tartışmalar sürmektedir. Bu sebeple, konunun bütünselliği açısından karşılaştırmalı bir analize geçmeden, hegemonya ve imparatorluk tartışmalarının ABD üstünlüğü ile karşılıklı etkileşimi ve ABD üstünlük tanımlamalarına ilişkin kuramsal tartışmaların kısa bir incelenmesi yapılacaktır.

Makalede, ABD’nin süper güç olarak doğuşu süreci, ABD üstünlüğünün İngiliz ve Osmanlı İmparatorlukları ile karşılaştırılması yapılarak, ABD hegemonyasının değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Britanya İmparatorluğunun ABD’nin küresel egemenliğinin oluşmasında olumlu etkisi bu karşılaştırmayı ilginç kılmaktadır.

Çünkü, İngiltere İmparatorluğu liberalizm üzerinde yükselirken, Amerikan üstünlüğü ise neo-liberalizm üzerinde yükselmiştir.

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde eriştiği süper güç niteliğinin; başlattığı Irak ve Afganistan savaşlarında önemli başarılar kazanamaması, küresel krizin ABD ekonomisini küçültmesi ile Çin ve Hindistan gibi yeni küresel güçlerin ortaya çıkması nedenleri ile aşınmaya başladığı yönünde tartışmalar yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda makalede ABD hegemonyasının sona erip ermediği güç değişim teorisinin öngörüleri bağlamında irdelenecektir. ABD'nin olası bir güç değişim sürecine nasıl ve hangi koşullar altında maruz kalacağı da incelenecektir. Makalede ileri sürülen sav; ABD küresel üstünlüğünün aşınmaya başlamasına karşın bu üstünlüğün süreceği; yeni ortaya çıkan küresel güçlerin güç dönüşüm teorisi bağlamında ABD üstünlüğünü üstlenmelerinin ise, anılan güçlerin Batı tarzı kültürel birikime sahip olamamaları ve ABD'nin nükleer silah ve askeri kapasitesi nedenleri ile, küresel güç dönüşümünün hemen mümkün olamayacağı ve farklı bir süreç izleyeceğidir.

2. ABD Üstünlüğü Bağlamında İmparatorluk ve Hegemonya Tartışmaları

Soğuk Savaş sürecinde ABD'nin uluslararası sistemdeki rolünün sorgulanması ile başlayan hegemonya tartışmaları, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yeni bir boyut kazanırken (Eralp, 2006: 158) ABD'nin son yirmi yıl içinde 'başarısız-failed' devletlere yönelik yürüttüğü harekâtlar, Çin ve Hindistan başta olmak üzere Asya kaynaklı yeni ekonomik ve askeri güçlerin ortaya çıkışı ile Rusya Federasyonu (RF)'nun yeniden canlanışı bu tartışmaların boyutunu derinleştirmiştir. ABD'nin ulaştığı bugünkü küresel gücü hem hegemonya hem de küresel imparatorluk kavramı ile betimleyen iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır.

ABD'yi İmparatorluk Olarak Gören Yaklaşımlar

ABD'nin modern bir imparatorluk olduğu yönündeki savlar, ABD'yi pozitif bir küresel güç olarak gören görüş ve ABD'nin küresel

imparatorluğunu ulus ötesi tarihsel materyalizm (post-modernizm) akımı tarafından açıklanmaya çalışılmaktadır (Erkmen, 2008: 2).

ABD'nin küresel imparatorluğunu post-modernizm yaklaşımı ile açıklayan görüş, küreselleşme çağında ulus devletlerin emperyal politikalarının kapitalizmin geldiği aşamayla uyuşmadığını, ulus ötesi sermaye çağında sermayenin artık ulusların sınırlarının dışına taştığını, bu nedenle, sermaye sahiplerinin çıkarları ile herhangi bir ulus devletin çıkarlarının farklılaştığını savunmaktadır (Stokes, 2005: 227). Bu olgu, küresel kapitalizmin savunucusu olan ABD için de geçerlidir. Sermaye birikiminin küresel dinamikleri ulusal dinamiklerden ağır bastığından, devletler ulus ötesi sermaye tarafından kontrol edilmekte ve onun adına hareket etmektedirler (Stokes, 2005: 228). Diğer yandan aynı temelde görüşleri bulunan Hardt ve Negri (2000: XII-XIV) de küreselleşen sermayenin hiçbir engel tanımadığını ve ulus devletlerin çağının kapandığını ve geçmişin kavramlarıyla üretilen emperyalizm ve ona bağlı olarak üretilen emperyalist teorilerin küresel sistemi açıklamakta yetersiz kaldığını belirtmişlerdir. İmparatorluk merkezi olmayan, belli bir toprak parçasıyla sınırlı kalmayan, ulus üstü, ulusal ve yerel organlardan oluşan egemenlik aygıtından oluştuğu ve söz konusu kavramın temelde sınırların yokluğu ile tanımlanabileceği ifade edilmiştir. Ortaya çıkan siyasal ve ekonomik uluslararası düzenin ulus devlet dışında sermaye tarafından şekillendirildiği, emperyalizm çağının sona erdiği, dolayısı ile 20. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası sistemi ve ABD'nin gücünün kaynağını ve gelişimini emperyalizm teorisiyle açıklamanın doğru olmadığı ileri sürülmüştür (Aktaran Erkmen, 2008: 4).

ABD'nin bir imparatorluk olduğu yönündeki görüşleri açıklayan ikinci akım ise, ABD'nin 11 Eylül saldırısından sonra dünyadaki küresel gücünün betimlenmesine ve ABD'nin dünyayı şekillendirmek için yürüttüğü harekâtların ideolojik altyapısına ilişkin görüşlerdir. ABD'de ikinci Bush yönetiminde iktidarda olan "Neo-Con"ların da sahiplendiği bu görüşler, ABD'nin yeni küresel konumunun farklılığını ortaya koyma amaçlıdır. Bu

görüşlerin özünde; ABD’nin aslında bir imparatorluk olmasına karşın bunu dillendirmekten çekindiği, ABD’nin asıl sorununun emperyalist olmak değil yeterince olamamaktan kaynaklandığı, bu nedenle ABD’nin daha aktif bir politika izlemesi gerektiği (Max Boot, 2001), ABD dışında kalan devletlerin güçsüzlüğü ve uluslararası politikada bir güç unsuru oluşturamadığı, ABD’nin dış politikasını ve küresel stratejisini belirlerken Roma, Yunan ve İngiliz imparatorluklarından ders alması gerektiği (Kaplan, 2001: 152-153) yer almaktadır.

ABD’nin modern bir imparatorluk olduğunun savunucularından Ferguson, ABD ve İngiliz küresel üstünlüklerini inceleyerek önemli sonuçlara ulaşmıştır. Ferguson’a göre, (2003: 18) imparatorluk sadece bir devletin başka devletlerin topraklarını doğrudan yönetimi anlamına gelmez, imparatorluk, daha çok dünyanın tümünü etkileyen bir kurallar bütünüdür. İngiltere ile ABD arasında karşılaştırma yapan Ferguson (Hegemony or Empire, 2003: 154-155) İngiliz İmparatorluğu’nun ABD için bir örnek teşkil ettiğini ve ABD’nin bir imparatorluk olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Benzer şekilde Colossus adlı kitapta da (2004: 2-3) ABD’nin bir imparatorluk olduğunu ve bundan herkesin yararlanabileceğini, ancak ABD’nin bir liberal “imparatorluk” olmasının kendisi için yararlarının az olması ve yükümlülüklerinin fazla olması nedeni ile böyle bir görevden kaçındığını, ayrıca Soğuk Savaş süresince SSCB’nin ve kullanılan “Yankee Emperyalizmi” sloganının bunda etkisi olduğunu ileri sürmüştür.

Amerikan Hegemonyası Görüşleri

“Hegemoni” sözcüğü ilk defa Pers İmparatorluğu’na karşı yapılan bağlaşıkta, Atina Devleti ile diğer Yunan kent devletleri arasındaki ilişkileri betimlemek amacı ile kullanılmıştır. Bu bağlamda “hegemoni”, Atina’nın diğer devletler üzerinde sürekli bir politik güç kurmadan, onların birleşik güçlerini örgütlemesi ve yönlendirmesi şeklinde tanımlanmıştır. Immanuel Wallerstein ise hegemoni sözcüğünün güçlü bir imparatorluktan daha az ancak liderlikten daha fazla bir anlama geldiğini ifade etmiştir (Ferguson,

“Hegemony or Empire,” 2003: 154-155). Zaman içinde hegemonya liderlik *(leadership),* başatlık *(dominance),* üstünlük *(supremacy)* ve hâkimiyet *(preponderance)* sözcüklerini de kapsayacak şekilde farklı anlamlarda kullanılmıştır (Erkmen, 2008: 10).

Uluslararası sistemin hegemonik ve bu sistemin temel belirleyicisinin hegemon güç olduğunu savunan beş temel (kendi içlerinde belli ayrışmaları olsa da) ekolden söz edilebilir: Neorealizm, liberal kurumsalcı yaklaşım, Gramsciyen yaklaşım, dünya sistemi okulu ve uzun döngüler teorisidir (Erkmen, 2008: 10).

Hegemonya kavramı ve Amerikan hegemonyası neorealist perspektiften tanımlandığında ön plana çıkan olgu küresel sistem içinde devletin rolüdür. Bu çerçevede, neorealistler açısından hegemonya, güçlü bir devletin kendi çıkarları doğrultusunda bir dünya düzeni kurması ve diğer devletleri zorla ya da ortak çıkarlar oluşturarak bu düzen içinde yer almaya yöneltme gücü olarak görülmektedir. Bu bağlamda neorealistler, hegemonik düzenin nasıl kurulduğu, nitelikleri, aktörleri ve geleceği üzerinde durmuşlardır. Neorealistler, hegemonik gücün bileşenleri ve hegemonyanın kalıcılığı konularında farklı düşüncelere sahiplerdir (Erkmen, 2008: 10). Bazı *yazarlar* hegemonyanın ana unsurunun askeri güç (Nye, 1990: 186), bazıları ise ekonomik güç olduğunu ileri sürmektedir (Keohane, 1984: 28). Bu bağlamda tesis edilen uluslararası düzeni hegemonik istikrar teorisi ile açıklamışlardır. Bu teori temel olarak, uluslararası siyasette güçlü, baskın bir aktörün, sistemde tüm devletler için kolektif olarak arzu edilen sonuçlara ulaşmak amacıyla liderlik yapması biçiminde de tanımlanmaktadır (Grunberg, 1990: 431). Hegemonik istikrar teorisini savunanlar ABD’nin uluslararası sistemde istikrar sağlayıcı temel güç olduğunu ileri sürmektedir (Mark Beeson ve Richard Higgott, 2003: 3-4).

Hegemonya kavramını betimleyen ikinci grup liberal kurumsalcılardır. Liberaller, hegemonun fiziki gücüne rıza boyutunu ekleyerek, askeri ve ekonomik güç gibi kavramlardan ziyade güç ilişkisine vurgu

yapmaktadırlar. Bu yazarlar arasında Robert Keohane hegemonya kavramında ekonomik güce ağırlık verirken, Joseph Nye (2003: 75-80) ise yumuşak güç (bilgi çağı ve değerler) üzerinde durmaktadır. Liberal kurumsalcıların en önemli isimlerinden olan John Ikenberry (2001: 9; 1998-1999: 45), büyük devletlerin hegemonyanın zorlayıcı gücünü kullanmasını kısıtlayan bir düzen inşa etmek istediklerini, hegemon gücün bunu kabul etmesi halinde diğer devletlerin kendilerini daha az tehdit altında hissedeceklerini belirtir.

Hegemonya kavramına ilişkin diğer bir değerlendirme ise Gramsciyen akımında görülmektedir. Bu akım, uluslararası ilişkileri anlamak için İtalyan düşünür Antonio Gramsci'nin hegemonya tanımından yola çıkan bir hegemonik uluslararası sistem düşüncesi geliştirmiştir. Gramsci için hegemonya, bir toplumda güç ilişkilerini analiz etmek için kullanılan bir kavramdır. Hegemonik bir düzen, devlet ile sivil toplum ve sınıflar arasındaki ilişkileri temel olarak karakterize eden, zorlamadan/baskıdan (coercion) ziyade bir rızadır (consent). Bir hegemonya, yönetici sınıfın dünya görüşünün popülerleşmesi ve yayılmasıyla sağlamlaşan bir rızanın sonucu oluşmaktadır. Bu durum siyasal liderliğin de rıza üzerine kurulabileceğini göstermektedir (Akyol&Ulutürk, 2007: 62-85).

Gramsci'nin kilit kavramları olan 'hegemonya', 'tarihsel blok' ve 'sivil toplum'u küresel ekonomi politik bağlamında yeniden ele alarak anlam kazandıran Robert Cox'tur. Neorealistlerin aksine uluslararası ilişkilerin devletlerarası ilişkilere indirgenemeyeceğini belirten Cox (1996: 137), uluslararası ilişkilerin dünya ölçeğindeki üretim ilişkileri, siyasal ilişkiler ve sosyal ilişkiler bağlamında anlaşılabileceğini ileri sürmüştür. Cox'a (1996: 100) göre hegemonya, üretimin sosyal ilişkileri, devlet biçimleri ve dünya düzenleri olmak üzere üç yapı içinde ortaya çıkar. Bir hegemonik düzenin doğuşu önemli bir sosyal veya ekonomik devrimden sonra, çoğunlukla savaşlar yoluyla gerçekleşir. Cox'un ifadesiyle; "hegemonik dünya düzeni kavramı, yalnızca devletler arası çatışmayı düzenleme üzerine değil, aynı zamanda ülkeleri çevreleyen sosyal sınıflar arasındaki ilişkileri meydana

getiren küresel boyuttaki üretim tarzı, küresel olarak tasarlanan sivil toplum üzerine kurulmaktadır" (Cox, 1993: 61). Dünya hegemonyası, hâkim bir sosyal sınıf tarafından yerleştirilen içsel (ulusal) hegemonyanın dışarı doğru genişlemeye başlamasıdır. Bunun sonucunda hegemonya evrensel normlar, kurumlar ve mekanizmalar yoluyla kendisini gösterir. Bu normlar, kurumlar ve mekanizmalar devletler ve devlet dışı aktörler için belirli kurallar ortaya koyarlar. Bir hegemonik düzende bu değerler ve anlayışlar göreli olarak istikrarlıdır ve sorgulanmazdır. Bunlar çoğu aktöre doğal bir düzen olarak görülür (Cox, 1996: 151). Bu düzenin kurulması ve yayılmasının ardındaki güç çoğunlukla devlet olmasına rağmen devletin başatlığı bir hegemonya yaratmak için yetmez. Hegemonya, dünya ekonomisinin bütün ülkeleri etkisi altına alan hâkim üretim tarzının yarattığı bir düzendir (Cox, 1996: 151).

Hegemonya kavramını kullanan dördüncü grup dünya sistemi okuludur. Dünya sistemi okulunun hegemonya anlayışı neorealistler ve Gramsciyenlerle bazı ortak noktaları paylaşmakla birlikte, önemli farklılıklara sahiptir. Dünya sistemi okulu, hegemonya kavramını merkez-çevre ilişkisi bağlamında ele alır. Ancak, bunlara göre hegemonik mücadele asıl olarak merkez içinde devam eder (Erkmen, 2008: 73). Bu akımın yazarlarından Immanuel Wallerstein'e (l984: 38) göre merkezde asıl olarak iki tip ilişki görülmektedir: Rekabetçi ve hegemonik. Merkez ülkeleri arasındaki ilişkilerde rekabet esas olmasına rağmen belli dönemlerde hegemonya ortaya çıkabilmektedir. Hegemonya, esas olarak birçok gücün, sırasıyla üretim, ticaret ve finans alanlarında üstünlük kurmasını içeren çok özgül ekonomik ölçütlere dayandırılarak tanımlanmaktadır. Bir ülkenin hegemon güç olabilmesi için üretim, dünya ticareti ve mali ilişkilerde başat olması gerekir. Hegemonik bir gücün bir süre sonra kendi anti tezini üreteceğini ve bir hegemonik rekabet durumu ortaya çıkacağını savunur. Wallerstein'ın bakış açısından, hegemonik güç, modern dünya sisteminde üç elverişli durumda uygulanmıştır: 17. yüzyılda Hollanda, 19. yüzyıl ortasında Birleşik Krallık ve 20. yüzyıl ortasında ise ABD. Dünya tarihini

hegemonik güçler açısından inceleyen Wallerstein'ın yaklaşımı neo-Gramsciyen yaklaşım olarak da görülmektedir.

Hegemonya kavramını ele alan beşinci yaklaşım ise uzun döngüler teorisidir. Bu teoriye göre bir hegemonik güç yükselir ve aşırı genişleme nedeniyle zayıflar. Bunun sonucunda, ekonomik ve teknolojik olarak yükselen yeni bir güç eski güce meydan okur ve sonuçta yaşanan bir savaşla hegemon güç değişir. Dünya tarihinin bu döngü içinde açıklanabileceğini savunan bu yaklaşıma göre değişimi sağlayan ve sistemi etkileyen savaşlar dört ana nedenle doğabilir. Ekonomik nedenler (Kondratief eğrileri), hegemonik düşüş, nüfus artışı, eşitsizlik (Erkmen, 2008: 10). Uzun döngüler teorisinin içinde kullanılan en önemli kavramlardan birisi ise hegemonik güçlerin aşırı genişleme nedeniyle zayıfladığı ve yerlerini bir başkasının aldığıdır. Bu yaklaşımın iki ayrı versiyonu vardır: Bunlardan birincisi, hegemon gücün düşüşünü, uluslararası düzeni devam ettirebilmek için kendi kaynaklarını tüketmesi ve ekonomik çöküntüye uğramasıyla açıklamaktadır (Grunberg, 1990: 431-477). Bu görüşün diğer versiyonu ise, aşırı genişleme *(overstretch)* kavramı temelinde şekillenmektedir. Bu yaklaşımın en önemli ismi Paul Kennedy'dir. Bu grup, hegemonyanın değişmesinin temel nedeni olarak büyük güçler arasındaki rekabeti görür. Bunlara göre büyük güçler, birbirleriyle rekabet ederek doğar, büyür ve yükselirler. Bir noktaya geldiklerinde ise büyümelerini kaldırmazlar. Ekonomik ve siyasi olarak hegemon olmanın yükünün altından kalkamayan güçler çökerler. Buna bir meydan okuma olur ve düzen yeniden sağlanır (Kennedy, 2001).

Literatür taraması bağlamında yapılan çalışmadan sonra hegemon güç ile imparatorluk arasındaki farklar üç kategoride açıklanabilir: Yönetme biçimi, egemenlik ve topraksallık. (Erkmen, 2008: 20). İmparatorluk, bir emperyal merkezden farklı toplulukların yönetimidir. Hegemonya ise bir hegemonik gücün diğer devletlerin iç işlerine doğrudan müdahale etmeyip, küresel sistemin kurallarının belirlenmesinde diğerleri üzerinde güç uygulamasıdır (Mark Beeson ve Richard Higgott, 2003: 3). İmparatorluklar,

emperyal merkez tarafından ikincilleştirilmiş toplumlara hükmederler ve bu süreçte bu toplumları kendilerine bağımlı olarak görürler. Oysa, hegemonik bir düzende bu türden bir doğrudan ikincilleştirme veya dışlama yoktur. Toplumsal kastlar bulunmaz. Bireyler arasında gündelik yaşamda büyük farklılıklar olmasına karşın bu farklılıkları kurumsallaştıran kanunlar yoktur (Erkmen, 2008: 20). İmparatorluk ile hegemonya arasındaki ikinci önemli fark ise egemenliktir. İmparatorluklar diğer aktörler üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir egemenlik kurmak isterler. İmparatorluklar kendilerinin dışında kalan devletlerden imparatorluğun kurallarını ve egemenliğini kabul etmesini isterler. Kendi toprakları dışında kalan her alan imparatorluklar için doğal fetih alanlarıdır. Hegemonyayı farklı kılan ise onun kendi dışında kalan alanları fethetme arayışında olmamasıdır. Hegemon güç diğer devletlerden siyasi, ekonomik ve askeri olarak güçlü olmasına rağmen genellikle hegemon güçler geride kalan tüm devletleri fethetmeye çalışmazlar. Bunun temel nedeni, hegemonyanın belirli bir sistem içinde varlığını bulması ve koruyabilmesidir (Chase-Dunn, 1994: 362-363). Diğer bir deyişle, hegemonya ancak kendi doğduğu sistem sürdüğü sürece gücünü sürdürebileceğinden diğer aktörleri fethetmeye çalışmaktansa hegemonik gücünü koruyabileceği bir sistemi sürdürmeye çalışır. Özetle, hegemonya başka devletlerin de yaşayabildiği bir devletler sistematiği içinde geçerliyken, imparatorluk kendisinden başka devlet tanımaz ve onun egemenliğini kabul etmez (Chase-Dunn, 1994: 33).

Hegemonya ile imparatorluk arasındaki farklılıklar temelde küresel gücün sürdürülmesi, yönetimi ve diğer aktörlerle ilişkilerin niteliğinde yatmaktadır. Ancak, her iki küresel yönetim biçiminde de amaç, daha da güçlenmek, diğer devlet veya aktörleri kendisine bağımlı kılmak ve küresel egemenliği sürdürmeyi sağlamaktır. Kullanılan yöntemler, araçlar ve oluşturulan küresel ilişkiler manzumesinde farklılıklar görülmektedir.

Yukarıdaki analizlerden ABD'nin hegemonik bir güç olduğu yönündeki görüşlerin daha yaygın olduğu ve ABD'nin bugünkü küresel gücünün hegemonya kavramı ile açıklanmasının daha kabul edilebilir bir yaklaşım

olduğu gözükmektedir. Ancak kavram, kuram, konsept, ideoloji gibi uluslararası ilişkileri açıklayan olguların değişkenliği ile ABD'nin geçmiş emperyal güçlerin bazı özelliklerini taşıması, ABD'nin modern emperyal bir aktör olarak nitelendirilmesinde, kendini ağırlıklı olarak hissettirmektedir. Biz de bu nedenle yapacağımız karşılaştırmada ABD'nin hangi güç özelliğini taşıdığının belirlenmesinden ziyade, onun anılan imparatorluklarla farklı ve benzer özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız.

3. ABD'nin Küresel Güç Olma Sürecinin Analizi

ABD'nin bir ulus olarak ortaya çıkışı ve devlet karakteri kazanması kendisine has bir özellik taşımaktadır. Ayrıca, dev bir imparatorluk benzeri bir güce ulaşma ve onu devam ettirme yeteneği de teklilik özelliklerine sahiptir. Bu nitelikler onu geçmiş büyük imparatorluklardan önemli oranda farklı kılmaktadır. Amerikan ulusunun ana öğesini; büyük çoğunluğu İngiltere'den olmak üzere Batı Avrupalı göçmen kitlesi oluşturmaktadır. Söz konusu kitlelerin Amerika'ya göçleri 1607, 1620 ve 1630 yıllarında gerçekleşmiştir. Bağımsızlık bildirgesine kadar söz konusu göçmenlerde Anglo-Amerikan Protestan kültürü oluşmuştur (Huntington, 2004: 40; Ferguson, 2004: 35)[1]. Bu göçmenlerin ulus nitelikleri; kısmen ataları olan İngiltere ve Fransa'ya karşı verdikleri mücadelenin sonucunda gerçekleşmiştir. ABD İç Savaşı, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve kısmen Soğuk Savaş ile ulusal bilinç güçlendirilmiştir. Bu süreç içerisinde yeni göçmenlerin de Amerikan kültürü içerisinde yoğrulmaları sağlanmıştır. 1776 yılında yayımlanan Bağımsızlık Bildirgesi özgürlük, eşitlik, demokrasi, bireysellik, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve özel mülkiyet ilkelerine bağlılığı ifade eden "Amerikan Ruhu" kavramının yaratılmasını sağlamıştır (Huntington, 2004: 46).

Yukarıda belirtildiği gibi, Amerikan küresel güç süreci kendisine has özellikler taşıyan bir modeldir. Bu modelin doğuşu ve gelişimi için kullanılan kavram "Amerikan ayrıcalığı (istisnacılığı)[2] - exceptionalism"dir. Alexis de Tocqueville'nin (1945) tanımı ile, Amerika

benzersiz tarihi, doğuşu ve özel politik kurumları ile diğer devletlerden niteliksel olarak ayrılmaktadır ve bu diğer uluslara örnek teşkil etmektedir. Ayrıcalık ile daha yeni, daha saf ve daha doğal bir toplum yaratma anlatılmaktadır (Krislov, 2001). Amerika'nın bu farklılığı, Amerika'nın bir ulus ve devlet olarak ortaya çıkışı, gelişimi ve küresel güç oluş sürecinde; sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, diplomatik vb. politika ve uygulamalarının öznel nitelikleri olarak ifade edilebilir. Amerikan farklılığı süper güç dönemindeki tekil kararlarından dolayı "tek yanlılık" - "unilaterity" eş anlamında kullanılmaya başlanmıştır. SSCB'nin yıkılmasından sonra tek süper güç bağlamında, ABD'nin Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne katılmaması, iklim değişikliğine ilişkin Kyoto Protokolü'nü, Ottova Konvansiyonel Mayınları Yasaklama Sözleşmesi'ni ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni imzalamamasının ABD'nin ayrıcalıklı veya tek yanlı politikasının bir sonucu olduğu ifade edilmiştir (Safrin, 2008: 1309)[3].

Ayrıca, Monroe Doktrini ile ABD, 1823 yılından itibaren Avrupa ülkeleri arasındaki sorunlara karışmamayı esas alan yalnızlık politikasını yaklaşık yüz yıl süre ile uygulamıştır. Bu süreçte Avrupa ülkeleri, Amerika kıtası ile doğrudan çıkar amaçlı ve güç kullanmayı öngören bir politikadan uzak durmuşlardır. Bu doktrin aynı zamanda Avrupalıların Amerika kıtasında kolonileşmesini engellemeyi ve böylece ABD'nin Amerika Kıtası'nda üstünlüğünü kurmasını hedeflemiştir. ABD'nin küresel ölçekte askeri, siyasi ve ekonomik bir güç oluşturmasında bu gelişmelerin önemli katkısı olmuştur. Özellikle okyanuslar doğal koruma sağlayarak ABD'ye karşı bir askeri tehdit riskini ortadan kaldırmıştır. ABD ise ekonomik kaynaklarının çoğunlukla askeri alanda değil katma değeri yüksek hizmetler, ticaret ve sanayide yoğunlaşmasını sağlamıştır. Benzer bir gelişme de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Japonya'nın ekonomik gelişmesinde yaşanmıştır. ABD'nin onların savunmalarını üstlenmesi ile söz konusu ülkeler iktisadi yönden kısa sürede toparlanabilmiştir.

ABD küresel egemenlik stratejisini; sürekli bir dış düşman yaratarak, onunla mücadele içerisine girmek ve oluşturulan tehdit ortamında güç

politikası ile yaratılan düşmanını zayıflatmak üzerine inşa etmiştir. Yine dünya hâkimiyetini ve küresel gücünün devamlılığını sağlamak için ortak çıkar ve ortak düşman yaratarak ittifak sistemini genişletmiştir. Yaratılan düşmanı çevrelemek amacı ile ittifaklar oluşturulması veya ortak savunma örgütü kurulması küresel egemenlik stratejisinin diğer öğeleridir. Bu kapsamda ittifak üyelerinin silahlanma gereksiniminin karşılanması amacı ile gelişmiş teknoloji kapasitesinin kullanılması sağlanmaktadır. Böylece dev ekonomisinin ana unsuru olan silah sanayisi dışsal faktörlerle sürekli geliştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında bağımsızlık sürecinde İngiltere, daha sonra Amerika'nın yerli halkı Kızılderililer, iç savaş döneminde köleliği savunan Güneyliler, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği, günümüzde ise radikalizm ve terörizm ortak düşman olarak belirlenmiştir. Yaratılan bu dış düşman aynı zamanda farklı etnik unsurlardan meydana gelen Amerikan ulusunun yaratılmasında da kullanılmıştır (Huntington, 2004: 260).

Amerika'nın 'yalnızlık' politikasını terk etmesi ve devam ettirmesinde, 7 Mayıs 1915'te Alman U-20 denizaltısının Lusitania gemisini batırması, Japonların 7 Mayıs 1941'deki Pearl Harbour baskını ve 11 Eylül 2001'deki ikiz kuleler saldırısı önemli rol oynamıştır (Ferguson, 2003: 60-61).

Sonuçta ABD coğrafi, ekonomik, siyasi ve askeri faktörlerin bir bileşeni olarak küresel bir güç olmuştur. ABD'nin küresel üstünlüğünü tek başına dengeleyebilecek bir güç oluşumu olan SSCB'nin yıkılması ile ABD süper güç olarak ortaya çıkmıştır.

4. ABD'nin Küresel Güç Üstünlüğünün

Büyük Britanya İmparatorluğu ile Karşılaştırılması

Amerikan Hegemonyanın Doğuşu ve Özellikleri Açısından Karşılaştırma

İçinde yaşanan bir süreci güvenlik ve siyasi-askeri güç dengesi açısından tanımlamak, betimlemek ve onu bilimsel bir incelemeye tabi tutmak,

verilerin değişkenliği ve yetersizliği dikkate alındığında oldukça zordur. Çünkü süreç halen yaşanmaktadır ve bilimsel incelemenin bir öğesi olan kategorize etme ve sınıflandırmanın güçlüğü ortadadır.

Amerika'nın küresel güç tanımlamasının 'hegemonik' veya 'imparatorluk' olarak tanımlamasında araştırmacılar arasında bir uzlaşı yoktur. Kavramlar üzerinde uzlaşı olmamasının yanı sıra, ABD ile eski imparatorluklar arasında karşılaştırma yapmanın yanlış olabileceğini ileri süren yazarlar da mevcuttur. Örneğin, Hardt ve Negri, (2000: XIV) ABD ile geçmişteki diğer imparatorlukları karşılaştırmanın yanlış olduğunu, ne ABD'nin ne de başka bir ulus devletin günümüzde emperyalist projenin merkezi olabileceğini; çünkü emperyalizm çağının sona erdiğini ileri sürmektedir. Ancak bu farklı yaklaşımlara karşın genel eğilimde ABD'nin modern bir imparatorluk olduğunu savunan yazarlar daha fazladır.

ABD küresel güce ulaşma sürecinde önemli ve tekil özellikler gösteren bir süreç yaşamıştır. Diğer devletlerin askeri gücü bu süreçte ABD topraklarına ayak basmamıştır. ABD kendi topraklarında bir savaş yaşamamıştır. ABD, kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık 137 yılda, Kızılderililere karşı mücadele, Güney sınırlarında Meksika ile kısa süreli savaşlar ile 1860'lı yıllarda İç Savaş ve 19. yüzyılın sonunda İspanya ile yaptığı savaşlar hariç önemli bir askeri problemle karşı karşıya gelmemiştir. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na baktığımızda Osmanlının tarihinin en kanlı savaşlarını yaptığını ve toprak yitirme sürecini yaşadığını görmekteyiz. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti yıkılırken, ABD ise bu savaşın sonunda küresel bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

ABD'nin küresel bir güç olarak ortaya çıkışında; askeri bir tehdit ile sürekli bir mücadele içerisinde olmaması, zamanın güç odakları arasındaki rekabetten yalnızlık politikası ile uzak durması, denizlerin doğal korunma imkânları sağlaması, zengin ve verimli topraklara sahip olması belirgin faktörler olmuştur. Ayrıca, ABD'nin; liberal demokrasiyi liberal iktisat ile

örtüştürerek ekonomik gelişmesini sağlaması ve kıta Amerika’sını tek başına bir pazar olarak kullanması da küresel güce ulaşmasında etkin olmuştur. Bunun yanı sıra ABD’nin coğrafi ve demografik büyüklüğü gibi faktörler de rol oynamıştır.

Dünya meselelerinde başı çeken ulusların nispi güçleri hiçbir zaman değişmeden kalamaz. Bunun nedeni de farklı toplumlar arasında eşitsiz büyüme hızları ve bir topluma diğerinden daha büyük yarar sağlayan teknolojik ve yapısal atılımlardır (Kennedy, 2001: 14). Örneğin 1500’den sonra uzun menzilli silahlarla donatımlı yelkenli gemilerin ortaya çıkışı ve Atlantik ticaretinin önem kazanması, tüm Avrupalı devletlere eşit yararlar sağlamamıştır. İspanya, Hollanda ve İngiltere bu değişim ve yenilikten önemli yararlar sağlarken diğer Avrupalı devletler ise bu devletler kadar şanslı olamamıştır. Yine daha sonraki dönemlerde buhar gücü ve kömür ile demir gibi bazı metallerin bulunması ve sanayide kullanılması devletlere eşit yararlar getirmemiştir (Kennedy, 2001: 14). İngiltere ve Fransa bu teknolojik gelişmelerden önemli oranda yararlanmışlardır. İspanya’nın bu süreçte gerilemesi ise dikkat çekicidir. Bu yaklaşım doğrultusunda ABD’yi diğer devletlerden ayıran şanslı özellikleri ise; onun çıkar ve rekabet ortamından uzak olması, çok büyük doğal kaynaklara sahip olması, bilim ve teknolojinin Avrupalı göçmenler vasıtası ile Amerika’ya taşınması ve böylece bilgi birikiminin sağlanması şeklinde saymak mümkündür. ABD yaratıcı ve yetenekli girişimci ruhu ile bilgi birikimini birleştirerek teknolojik üstünlük sağlamış ve bu sayede eşitsiz büyüme hızı yakalamıştır.

Diğer yandan daha önceki hâkim güçlerden farklı olarak Amerika, fiziki olarak Avrupa ve Asya’dan uzak olmasının ona koruma sağlamasına karşın, iletişim ve ulaştırma imkânlarının artması sonucu uzaklığın sağladığı korumanın aşınmaya başladığı bir dönemde küresel güce ulaşmıştır. Örneğin, 19. yüzyılda Büyük Britanya, binlerce yıllık tarihi boyunca belli aşamalarda Çin ve Roma gibi emperyal güçler ve dış etkenlere karşı nispeten etkilenmez bir yapıya sahipti. Onların hâkim olduğu dünya, bölümlere ayrılmıştı ve birbirleri ile iletişimleri yoktu. Mesafe ve zaman,

kendi ana vatanları için güvenlik sağlıyordu. Günümüzdeki dev savaş teknolojisi önceki güçlerle karşılaştırıldığında ABD ana vatanı nispeten daha güvencesiz bir nitelik taşımaktadır (Brzezinski, 2005: 8).

Geçmişteki imparatorluklar savaşlar ve toprak kazanma sayesinde önemli bir siyasi ve askeri güç olurken, ABD ise başlangıçta kendi içine kapanarak öznel koşulları vasıtası ile zenginleştikten sonra bu gücünü siyasi ve askeri güce dönüştürerek, uluslararası platformda önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişteki imparatorluklar 'dışsal' yayılmanın yarattığı itici güçten yararlanırken, ABD ise 'içsel' yayılmanın yarattığı itici güçten faydalanmıştır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu yeni topraklar ve yeni nüfusları egemenliği altına alarak genişlerken, zenginleşmenin kaynağı savaş ganimetleri ile yeni halkın vergilendirilmesi olmuştur. ABD ise Kuzey Amerika topraklarının ele geçirilmesi sürecinde yerli halk olan Kızılderililer aleyhine genişleyerek güçlenmiştir (Arighi, 2000: 101). ABD ekonomisinin işgücü, sermaye ve girişim kaynaklarının başlıca çekim merkezi olarak gelişmesi ise Amerika'nın ülke içi ekonomisinin 19. yüzyıl boyunca tüm kıta alanına yayılması ile yakından ilişkilidir. "'Ülke dışında' bir territoryal yayılmacılığın yokluğu, 'ülke içinde' hiç örneği görülmemiş bir territoryal genişleme üzerine kurulmuştur" ifadesi de Amerikan yayılmacılığının içsel faktörlerin sonucunda geliştiğini desteklemektedir. Birleşik Devletler bu genişleme sürecinde çoğunlukla Avrupa ülkelerinden gelen göçlerle nüfus açısından büyürken, Afrika'dan getirilen yaklaşık on milyon köle ile işgücü açığını kapatmıştır.

İngiliz İmparatorluğu özde İspanyolların zenginliğine ortak olmak, böylece yeni kıtadaki altın ve gümüş gibi değerli madenlere sahip olma tutkusunun sonucunda vücut bulmuştur (Ferguson, 2002: 2-3). Yine İngilizler açık denizlerdeki korsanlık faaliyetlerinden önemli oranda kazanç sağlamıştır. Bu korsanlık faaliyetleri deniz gücünün oluşturulması ve İngiltere'nin emperyal devlete dönüşmesinde önemli rol oynamıştır. Kitlesel üretim ve ihracat İngiltere'nin zenginleşmesini sağlamıştır. İngiltere'de tüketimin şekerle başlaması çay ve kahve ithalatını teşvik

ederken, aynı zamanda kahvenin yeniden Kuzey Avrupa ülkelerine ihracatı ile büyük bir gelire kavuşmuştur. 1615 yılında İngiltere ekonomik olarak önemsiz, politik olarak parçalı, stratejik olarak ikinci sınıf bir toplum iken, iki yüz yıl sonra, İngiltere dünyanın sayılı bir imparatorluğu olmuştur. Bu sürede İspanyolları soymuş, Hollandalıları kopya etmiş, Fransızları yenmiş ve Hindistan'ı yağmalamıştır (Ferguson, 2002: 42). 1650-1950 yılları arasında yaklaşık 20 milyon İngiliz dışarıya göç etmiştir. İngiliz göçmenleri diğer göçmenlerden ayıran en önemli nitelik İngilizlerin özgürlüğe verdiği önemdir. Özgürlük tutkusu İngiliz kültürü ile yoğrulmuş Amerikalı olgusunu yaratmıştır. Amerika'daki İngiliz kolonileri bu düşünce temelinde birleşerek İngiltere'den bağımsızlığını almıştır (Ferguson, 2002: 47).

Hegemonyanın Kaynakları, Niteliği, İktisadi Modelleme,

Nüfus ve Toprak Büyüklüğü Açısından Karşılaştırma

İngiltere, iktisadi liberalizmin ilk uygulayıcısı olmuş ve dünyaya yayılmasının da öncülüğünü yapmıştır. Klasik liberalizmin iktisadi ve siyasi gücü akıl ve bilimi esas alan pozitivizm ile birleşince, İngiltere'nin küresel güç niteliği artmıştır. İngiltere Merkantilist yani korumacı ekonomik politikalar uygulayarak, dış ticaretin fazla vermesini sağlamış, böylece ekonomik genişlemenin sermaye birikimini sağlamıştır. Sermaye birikimini sağlayan koşullarda ABD Kıtası'nın bulunuşu ve buradan gelen değerli madenlerin ülke ekonomisine katkısı yadsınamaz. Sanayileşen İngiltere'de sömürgelerinden gelen hammaddelerin işlenerek mamul maddeye dönüşen ürünün satılabilmesi için ekonomik ve siyasi ortamın şiddetten uzak ve ülkeler arası ilişkilerin serbestiyet ilkesine dayanması gerekliydi. Bu nedenle İngiltere serbest ticaretin evrenselleşmesini sağlayan "karşılıklı yarar" ilkesinin öncüllüğünü yapmıştır (Arrighi, 2000: 94-95). ABD ise kapitalist öğretinin neo-liberalizm olarak betimlenen aşaması ile uyumlu olan dünyanın ekonomik, siyasi ve sosyal düzeninin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Soğuk Savaş sonrası dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme süreci, ABD'nin süper güç konumu ile örtüşmüş ve böylece

ABD'nin çıkarları ile uyumlu siyasi, iktisadi ve askeri bir düzenin şekillenmesi tamamlanmıştır. İngiltere feodal toplum düzeninden kapitalist düzene geçiş ve kapitalizmin oluşum sürecinde global güç olurken, ABD ise kapitalizmin olgunlaşmış ve ileri aşamasında küresel güç olmuştur. Ancak her iki güç de farklı aşamalarda olsa bile özünde kapitalist-liberal siyasi ve iktisadi düzen üzerinde yükselmişlerdir. Burada ilginç nokta Birleşik Devletlerin, İngiliz egemenliğinin yaratmış olduğu siyasal ve ekonomik düzeninden yararlanarak genişlemesidir. Amerika'nın kıta boyutları, yalıtılmışlığı ve aşırı büyüklükteki doğal kaynakları kadar, iç piyasayı yabancı ürünlere kapalı, fakat yabancı sermayeye ve işgücüne açık tutma politikasındaki tutarlılık, Amerika'yı İngiliz serbest ticaret emperyalizminden en çok yararlanan ülke durumuna getirmiştir (Arrighi, 2000: 103). 19. yüzyılda üç önemli buluş olan telgraf, buharlı gemi ve demiryolu dünyayı zaman ve mesafece daraltmış ve kısaltmıştır. Anılan üç buluş İngiltere'nin hegemonyasını küreselleştirirken, ABD hegemonyasının yeşermesini sağlamıştır.

En üstün olduğu dönemde Britanya İmparatorluğu dünyanın %23'lük toprağını kontrol ederken, kendi ülkesinin toprağı ise dünyanın %0,2'sine denk geliyordu. ABD'nin sahip olduğu toprak, alan olarak dünyanın %6,5'ine, ana kıtası ise yaklaşık dünyanın %1'ine karşılık gelmektedir. ABD nüfus olarak dünya nüfusunun %5'ini kontrol ederken, İngiltere, en güçlü olduğu dönemde ise %5-24'ünü kontrol etmiştir. Amerikan hegemonyasının nüfus ve yüz ölçümü açısından İngiliz İmparatorluğu'na göre daha aşağıda görünmesine karşın, sahip olduğu teknolojik üstünlük, askeri kapasite ve dünyaya yayılma yönü ile İngiltere'ye göre daha etkindir (Ferguson, 2004: 15-16). Osmanlı İmparatorluğu en güçlü olduğu dönemde yaklaşık 24 milyon km^2 bir alana sahip iken kontrol ettiği nüfus ise etki alanı ile birlikte dünya nüfusunun %6'sına denk gelmekteydi (Aslan, 2001: 113)[4]. Bu verilere göre üç küresel güç de oldukça yüksek ve farklı seviyelerde dünya nüfus ve coğrafyasını kontrol etmiştir. Küresel etkinlik

bulunan süreç, teknolojik gelişme, rakip güçlerin durumu gibi faktörlere bağlı olarak farklı düzeylerde gerçekleşmiştir.

ABD'nin küresel yönlendirme ve etkileme gücü, İngiltere'ninki ile karşılaştırıldığında daha uzun bir süreyi kapsamaktadır. İngiltere uzun süre en zengin ülke olmasına karşın, bir güç olarak ancak bir nesil dönemi süresi kadar bir üstünlüğe sahip olmuştur. Bu da 1845-1870 dönemini kapsamaktadır. İngiltere, dönemin küresel Gayri Safi Milli Hâsılası (GSMH)nın %30'unu üretirken, dünya ticaretinin beşte birini tek başına gerçekleştirmişti. Ayrıca ABD'den beş kat, Çarlık Rusyasından 155 kat daha fazla enerji tüketim kapasitesine ulaşmıştı. Bütün bu kapasiteyi ise dünya nüfusunun %2'si kadar bir güçle yapmıştır (Zakaria, 2008: 4). İngiltere 1914 yılına gelindiğinde dünyanın en süper ekonomik gücü olma özelliğini yitirmiştir. ABD 1880 yılında GSMH açısından İngiltere'yi yakalamış ve 1914 yılında İngiltere'nin iki katı kadar kapasiteye ulaşmıştı. İngiltere ise dünyanın ancak %10'luk kapasitesini korur hale gelmişti. Kapitalizmin endüstri devrimini gerçekleştiren İngiltere, 20. yüzyılın başında üretim kapasitesinde gerilemiş ve ekonomik göstergeler bakımından başta ABD olmak üzere Fransa, Rusya ve Almanya tarafından geçilmiştir. Bu, aynı zamanda İngiltere'nin küresel güç niteliğinin de sonu anlamına gelmişti.

Ferguson (Hegemony or Empire, 2003: 154-155), ticaret serbestisi, denizlerin açıklığı, değerlerin yayılması gibi kurallar yoluyla bugün imparatorlukların yaşadığını ve dolaylı yönetimin de imparatorluğu sürdürmenin bir biçimi olduğunu, İngiltere ile ABD arasındaki karşılaştırmasında İngiliz İmparatorluğu'nun ABD için bir örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir.

ABD üretim ve tüketim kapasitesi açısından İngiltere'nin en geniş kapasitesinden her zaman önde olmuştur. Çok uluslu şirketler açısından değerlendirildiğinde ABD sahip olduğu güç açısından

İngiltere'den önde olmuştur (Ferguson, 2004: 17-18). Bu kısmen küreselleşmenin ve kapitalizmin ulaştığı düzey ile doğrudan orantılıdır.

Bugünkü ABD hegemonyası, 19. yüzyılın ortalarındaki Britanya İmparatorluğu'ndan daha güçlüdür. Kennedy'nin belirttiği gibi, ABD'nin küresel gücü, İngiltere İmparatorluğu'ndan daha fazla askeri yoğunluklu olmuştur. Bunun yanı sıra sömürge yöntemi yerine ekonomik ve kültürel yollarla ABD gücünü sürdürmektedir.

ABD'nin küresel egemenliğini devam ettirmesini sağlayan bir diğer faktör ise, küreselleşmenin bizzat kendisi olmuştur. Küreselleşme, Amerikan siyasi ve iş çevrelerinin resmi olmayan ideolojisi olmuştur (Brzezinski, 2005: 176). Son 20 yılda dünyadaki yaygın etkisi ile ABD önemli oranda dış sermayeden yararlanmış, başka ülkelerde yatırımların önündeki kontrollerin azaltılması sayesinde kolaylıkla yatırımda bulunmuş ve kârlarını kendi ülkesine kolaylıkla transfer etmiştir. Böylece; küreselleşmenin nimetlerinden en fazla yararlanan ülke olmuştur. Ayrıca; Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) / World Trade Organization (WTO), Ticaret ve Tarifeler Üzerine Genel Antlaşma / General Agreement on Trade and Tariffs (GATT), Dünya Bankası (DB) / World Bank (WB), Uluslararası Para Fonu (UPF) / International Monetary Fund (IMF) gibi, kendi kontrolündeki kuruluşlarla küresel gücünü korumakta ve kurumsallaşmasını muhafaza etmektedir. ABD, 1880 yılından günümüze değin sürekli olarak dünyadaki toplam üretimin ortalama olarak %25'ini ve en fazlasını üretmiştir. Ancak, Çin şu anda sürekli büyüyen ekonomisi ile ABD'ye rakiptir. Çin aynı hızla büyümesi durumunda üretim kapasitesi açısından 2015 yılında Japonya'yı, 2039 yılında Amerika'yı geçebilecektir (Chan, 2008: ix). Amerika küresel üstünlüğüne ulaşmasından bu yana dünyanın en fazla tüketen toplumu da olmuştur. Ayrıca, ABD'nin diğer bir özelliği de, sürekli kendini yenileyen ve teknoloji üretebilen bir dinamik iktisadi ve teknolojik potansiyele sahip olmasıdır.

ABD; Soğuk Savaş sonrasında ise küreselleşme ile neo-liberalizmi örtüştürerek etkinliğini sürdürmüş, bu paralelde bireyselliği ve farklılıkları öne çıkaran mikro milliyetçilik ve post modernizm akımları ile olumlu bir iş birliği içerisine girmiştir. Bu iş birliği dünyanın ekonomik ve siyasi açıdan halen geri kalmış bölgelerinde etnik/dinsel/kültürel ayrıştırma sürecine neden olmaktadır. Böylece diğer güçlerin bütünlüğünü koruyarak veya birleşerek uzun vadede ABD'ye rakip olma yetenekleri azalmaktadır.

Günümüzde ülkelerin büyüklüğü de, onların küresel ölçekli güç olmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük Britanya İmparatorluğu, orta ölçekli diyebileceğimiz İngiltere Devleti tarafından yönetilmekteydi. Bu orta ölçekli güçle; dünyanın dörtte bir nüfusunu ve aynı oranda dünya coğrafi alanını kontrol ediyordu. Bugün İngiltere'nin nüfusu geçmişe nazaran sayısal olarak fazla olmasına karşın, hem nüfus hem de sahip olduğu yüz ölçümü, 1850-1922 dönemi gibi dünyanın dörtte birini kontrol etmesine imkân vermemektedir. 20. yüzyıl başlarında dünya egemenliği rolü Birleşik Krallık ölçeğine ve kaynaklarına sahip bir devlete çok büyük gelmiştir (Arrighi, 2000: 105). Benzer şekilde, Hollanda 16. ve 17. yüzyıllarda denizlerdeki egemenliği sayesinde dünya ölçekli devlet olmuştur. Bugün söz konusu devletlerin mevcut askeri, ekonomik, politik güçleri ve coğrafi büyüklükleri ile geçmişteki gibi geniş coğrafi alanları kontrol etmelerine ve yönetmelerine imkân yoktur. Bu nedenle günümüzde ancak, ABD gibi nüfus, yüz ölçümü, teknolojik ve iktisadi kapasiteleri geniş ölçekli devletler, küresel düzeyde bir güç olabilmektedirler. Günümüzde Almanya, Fransa ve İngiltere'nin tek başlarına küresel güç olma olanakları önemli ölçüde azalmıştır. Bu nedenle, söz konusu ülkelerin başlangıçta aralarındaki rekabet ve karşıtlığı ortadan kaldırmayı öngördükleri Avrupa bütünleşmesinin günümüzdeki amacı, AB çatısı altında birleşik bir güç olarak dünya politikasına egemen olma arzusuna dönüşmüştür.

İngiltere ve ABD, küresel güçte dünyayı kontrol etme ve yönetmede insani değerleri ön plana çıkarmışlardır. İngiltere; insani değer olarak köle

ticaretini engellemeyi gerekçe göstererek deniz gücünü artırmıştır (Hobsbawm, 2007: 171). Britanya İmparatorluğu'nun maddi kaynaklarının bir kısmı sömürge döneminde köle ticareti, kölelik taşımacılığı ve Afrika'dan getirilen değerli madenlerden oluşmuştur. Bunun toplam değeri yaklaşık 777 trilyon dolar olmuştur. 1850 yılına kadar Britanya deniz vasıtaları ile taşınan 3-10 milyon arasındaki köle ticaretinden yaklaşık 150 trilyon dolarlık kazanç sağlamıştır (Ferguson, 2002: x).

ABD; insan hakları, uluslararası hukuk, hukukun üstünlüğü, tapınma ve ifade özgürlüğü, serbest pazar, özgürlüğün yararlarını küresel çapta yayma, insan saygınlığını koruma, adil yargılama, dinsel ve etnik hoşgörü, özel mülkiyete saygı gibi argümanları öne çıkarmıştır. Bu imparatorluğun gerekliliği olarak ifade edilmiştir (ABD Güvenlik Stratejisi 2003; Ferguson, 2004: 23-24). Her iki güç de başka değerleri öne çıkararak diğer ülkelere müdahale koşulları ve ortamı yaratmışlardır. Irak ve Afganistan'daki operasyonların temelinde; enerji yataklarını ve ulaşım hatlarını kontrol ile Rusya Federasyonu ve Çin'i çevreleme ve radikalizmi önleme politikası olmasına karşın, yaygın bir kampanya ile bunların yerine; özgürlük ve demokrasiyi geliştirme, diktatörlük rejimlerinden kurtarma, baskı altında yaşayan grupları özgürleştirme ve dünya ile bütünleştirme amaçlarını öne çıkarmayı becerebilmiştir.

ABD hiç görülmemiş bir iç territoryal genişleme aracılığı ile kurulmasına karşın, İngiliz hegemonyasının üzerinde kurulduğu türden territoryal bir "dünya imparatorluğuna" dayanmamıştır. Amerikan hegemonyası tersine, İngiliz hegemonyasının hiç yapmadığı bir biçimde Amerika açısından evrensel bir hareket olan -ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı-hareketlerinin önderliği üzerine kurulmuştur (Arrighi, 2000: 117).

ABD ile Büyük Britanya arasında uygulanan stratejilerdeki temel farklılık; ABD'nin kendi egemenliğinde küresel düzeni, uluslararası teşekküllerle kurumsal bir yapıya dönüştürmek ve uluslararası meşruiyet ile devamlılığını sağlamak olmuştur. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası,

Uluslararası Para Fonu, G8 Zirvesi gibi oluşumlar ABD'nin finansal desteği ile kimliklerini sürdürebilmektedir. İngiltere, hegemonyasının devamlılığını sağlamak için uluslararası bir teşkilatın gerekliliğini sezinleyip bu yönde Milletler Cemiyetini kuran ilk politik güç olmasına karşın, BM vasıtası ile uluslararası etkinliğini pekiştiren ilk devlet ABD olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ise dünyayı şekillendirme amaçlı bir girişimde bulunmamış ve kendisini Avrupa ülkelerinden üstün görerek, güçlü olduğu dönemde kendisini onlardan soyutlamıştır. Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş süresince başarılı olmasının temelinde uluslararası kurumların kurulması ve geliştirilmesi yatmaktadır. ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hegemonyasını inşa ederken daha önceki hegemon güçlerden farklı olarak uluslararası iş birliği ve örgütlenmeye önem vermiştir (Ikenberry, 2005: 45). Amerika'nın gücünün meşruiyetinde bu olgu önemli olmuştur (Ikenberry, 2001).

İngiltere, dünyanın dörtte birini kontrol ettiği ve gücünün doruğunda olduğu zamanlarda bile, temel hedefi küresel bir güç olarak hareket etmekten ziyade, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun ekonomik çıkarlarını korumaktı. Bu amaçla imparatorluk gücünü ülkeleri işgal ederek karasal bir hegemonya kurmak yerine, sömürge ülkeler ile ana kıtayı bağlayan hatları ve kritik stratejik bölgeleri kontrol etmeyi sağlayacak deniz hâkimiyetine önem vererek göstermiştir. Bunun nedeni İngiltere'nin kendi gücünün sınırlarını bilmesi ve kendisi ile rekabet halinde olan diğer ülkeler ile (Rusya, Fransa, Almanya) sürekli bir savaş içerisinde olmaktan kaçınmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu; gerileme döneminde İngiltere'nin bu politikasından kendi varlığını devam ettirecek şekilde faydalanarak İmparatorluk ömrünü uzatabilmiştir.

Nye (2002: 238), gücü hem yumuşak (soft) hem de sert (hard) biçiminde ele almaktadır. Ona göre her iki güç küresel bir çağda başarılı bir dış politika için gereklidir. Daha da önemlisi yumuşak güç eskisinden daha önemlidir. Yumuşak güce örnek, her yıl ABD'ye gelen öğrenciler, Amerikan televizyonları ve filmlerini izleyenler, küresel piyasalar ve sivil

toplum örgütleridir. Bu bağlamda ABD hegemonyasının İngiltere hegemonyası ile farklılığı nitelikseldir. Nye'ya (2004: 141) göre, bugün dünyadaki çoğu insan ABD politik yönetimini örnek almakta, ABD değerlerine hayranlık duymakta, onları taklit etmekte ve ABD gelişmişlik ve açıklığına ulaşmayı amaç edinmektedir. Bu ABD'nin yumuşak gücüdür. ABD hegemonyasının İngiltere hegemonyası ile ortak özelliklerinden öne çıkanı yumuşak gücünü hegemonyalarının pekiştirilmesinde kullanmasıdır. İngiltere misyonerler, işadamları, diplomatlar ve askerlerle kendi kültürel ve dinsel inançlarını yayarken; ABD ise yine misyonerler, Hollywood filmleri, televizyon dizileri, kitaplar, müzik endüstrisi, tiyatro ve mutfak kültürünü korkunç bir iletişim ağı ile dünyaya yaymaktadır. Örneğin, İslam dünyasında Hristiyanlığı yaymayı hedefleyen ABD misyonerlerinin sayısı 1982'den beri iki misline ulaşmıştır (Ferguson, 2004: 20-22).

İngiliz imparatorluğu ile ABD döneminde dünyadaki sorunlu bölgeler arasında benzerlikler vardır. Örneğin, Afrika Boynuzu, Pakistan, Irak gibi yerler her iki güç zamanında da sorun olmuştur. Bu durum, küresel güç olma çabasının doğal bir sonucu olarak ifade edilebilir.

ABD cumhuriyet yönetimi ile küresel gücünü sürdürürken, İngiltere meşrutiyet yönetimi (Kral/kraliçe ve parlamento), Osmanlı imparatorluğu ise dinsel temelde 'Padişahlık' egemenliğine dayalı bir yönetimle hegemonyasını devam ettirmiştir. Küresel egemenliğin sürdürülmesinde hegemonik gücün devlet yönetim biçimine benzer olması gerekli olmamakta, bulunan dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel yapısına göre değişkenlik göstermektedir. İleriki yüzyıllarda tarihçiler 21. yüzyılda ABD'nin üstünlüğünü hem imparatorluk hem de cumhuriyet olarak değerlendireceklerdir (Kaplan, 2001).

Amerika'nın başarısız-failed devletlere yönelik yaptığı operasyonlar ve daha sonra ulus inşası faaliyetlerinin etkinliği, az olmasına karşın neo-

emperyal olgular olarak değerlendirilebilir.

İmparatorlukların Ömürleri Yönü ile Bir Kıyaslama

Eski imparatorluklar modern imparatorluklara göre daha uzun yaşamışlardır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu 469 yıl, Habsburg 392, Britanya İmparatorluğu ise 336 yıl yaşamıştır. Modern imparatorlukların kısa ömürlü olmalarının nedeni çok aşırı merkezileşmiş güç, ekonomik kontrol ve sosyal türdeşlikten kaynaklanmıştır. Hitler Almanya'sı, Japonya İmparatorluğu ve SSCB bu özellikleri taşımaktadır. Modern imparatorlukların kısa ömürlü olmasının nedeni sadece işgal edilen halkın soğutulması veya karşıt imparatorun rekabeti değil, içsel kaynaklardan da olabilir. Bunlar; asker azlığı, bütçe kısıntısı ve kendi gücünün öneminin algılamasındaki dikkat eksikliği olarak sayılabilir (Ferguson, 2006: 46, 49).

ABD'nin emperyal özellikleri nedeni ile Roma İmparatorluğu'na daha çok benzediği ve bu nedenle İkinci Roma İmparatorluğu olarak nitelendirilebileceği (Kupchan, 2001: 15) ileri sürülmüştür.

Teknolojik Kapasitenin Küresel Güce Etkisi

Günümüzde küresel güç olma niteliğinin sürdürülmesinin önemli öğeleri teknoloji üretme yeteneği, coğrafi büyüklük ve nüfustur. Bunlar arasından sürekli geliştirilen teknoloji önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Hobsbawm, 2007: 168). Teknoloji geliştirme kapasitesinin gerisinde; ileri seviyede ekonomik gelişmişlik ile yüksek düzeyli bilimsel ve eğitim altyapısı bulunmaktadır. ABD'nin teknoloji üretim kapasitesinin yüksekliği küresel güç olmasında ve devam ettirilmesinde en önemli etkendir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin elde ettiği nükleer silah teknolojisi, savaşın kazanılması ve günümüze değin egemen bir güç olmasına büyük katkı sağlamıştır.

Günümüzde küresel güç olmada nükleer silahlara sahip olmak önemli bir unsurdur. ABD; diğer ülkelerin nükleer güce sahip olup kendisine rakip olmasını engellemek maksadı ile nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik çeşitli uluslararası girişimler başlatmıştır. Bugün İran ile yaşanan kriz; ABD tarafından oluşturulan uluslararası nükleer dengenin İran tarafından sarsılabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Bu gelişmeler dikkate alındığında, ABD geçmiş büyük güçlerin hatalarından kendi çıkarlarını koruyacak şekilde stratejiler üretme yeteneğini geliştirme açısından da ilklere sahip bir ülke olduğunu göstermektedir.

Amerika araştırma ve geliştirmeye aktardığı mali kaynaklar neticesinde yeni teknolojik buluşlar yaratmada en önde olmuş ve bu durum elli yıllık ekonomik üstünlüğünü sağlamasının en önemli faktörü olmuştur. Yavaşlama olsa da, ABD'nin halen teknoloji üretim kapasitesi açısından dünyanın öncüsü olduğunu söylemek mümkündür. Yeni teknoloji türü olan ve geleceğe damgasını vuracak nano ve bioteknolojide ABD'nin öngörülebilir üstünlüğünün devam edeceği, patent başvuruları sayısının en fazla bu ülkede olması ile de açıklanabilir (Zakaria, 2008: 7).

5. Osmanlı İmparatorluğu ile ABD Hegemonyası Arasındaki Temel Farklar

ABD'nin küresel bir güce dönüşümü kurulduğu tarihten yaklaşık 175 yıl sonra (İkinci Dünya Savaşı sonu) gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise benzeri bir güce yaklaşık 150 yıllık bir sürenin sonunda (1453 yılı esas alındığında) ulaşmıştır. ABD'nin büyük bir imparatorluk gücüne dönüşmesinin Osmanlı İmparatorluğu ile zamansal olarak aynı süreyi içerdiği görülmektedir. Osmanlının küresel güç egemenliği İkinci Viyana kuşatması ile durgunluğa ve gerilemeye girmiştir (Kuruluşundan yaklaşık 400 yıl sonra). ABD'nin küresel egemenliğinin duraklamaya girmesine 2010'lu yıllarda ulaştığı yorumları yapılmasına karşın, bu konuda önemli bulgu eksikliği kesin bir tespite varmayı zorlaştırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu gibi bir süreç yaşanacağı öngörüsü dâhilinde ABD'nin

yaklaşık 2300 yıllarına kadar küresel egemenliğini sürdürmesi düşünülebilir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu zamanında karşılıklı etkileşimin daha uzun bir zaman aldığı, günümüzde iletişim ve ulaştırma olanaklarının hızlılığının bu süreci oldukça azalttığı dikkate alındığında, ABD'nin bu kadar uzun bir süre küresel güç olma niteliğini koruması zor gözükmektedir.

ABD ekonomisi; savaş ile kazanılan toprak ve vergilere değil, feodal düzenin yerini alan liberal iktisadi düzenin sağlamış olduğu ticaret, sanayileşme ve hizmetlerden elde edilen gelirlere dayanmıştır. Bu yönü ile ABD iktisadi felsefesi Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik felsefesinden tamamen ayrışmaktadır. Osmanlılar savaşlar sonucunda kazanılan yeni toprakların vergilendirilmesi ile devletin hazinesine önemli gelir sağlayabiliyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılma ve genişleme sürecinde ekonomik gerekçelerinin yanı sıra 'gaza' olgusu önemli bir yer tutmuştur. İslam dinini yaymak bu gaza kültürünün içindedir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş olgusu ABD ile tamamen ayrışmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu yazarlar tarafından 'Asya tipi üretim tarzı', komünal patriyarkal üretim ilişkileri (Timur, 1979: 280) veya 'patrimonyalizm' (Heper, 1977: 59; Mardin, 1969: 80) gibi kapitalizm öncesi üretim ilişkileri üzerine kurulu olan ve feodaliteden farklılık gösteren kendine özgü sosyal ve iktisadi bir düzen üzerinde küresel egemenliğini sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme ve büyüme sürecinde uygulamış olduğu iktisadi ve sosyal düzenin Avrupa'dakinden daha ileride olduğunu zapt edilen yerlerdeki halkın ve köylülerin Osmanlı egemenliğini kolaylıkla benimsemesi ile ilintilendirmek mümkündür. Ancak Osmanlı kapitalizm öncesi dönemin ekonomik düzeni üzerinde güçlenirken, İngiltere

ve ABD ise kapitalist düzen üzerinde bir ekonomik, ticari ve sosyal yaşam sistemi ile hegemonik güç olmuşlardır.

ABD iktisadi ve sosyal düzen olarak kapitalist üretim biçimi ve sonraki aşamaları ile küresel üstünlüğünü yakalamış ve sürdürmüştür. Geniş ve verimli topraklar ile zengin doğal kaynaklar ve madenlere sahip olan ABD ise, serbest iktisadi liberalizm düzeni ile yaratılan emtiaları ve doğal kaynakları Avrupa ve Kıta Amerika'sına ihraç ederek gelişmesini sağlamıştır. Özellikle tek büyük güç olması ve kıtanın büyük kısmının sömürge devletlerden oluşması, ABD'de kapitalizmin gelişmesine ve kıtanın geri kalanını büyük pazar olarak kullanmasına imkân sağlamıştır. Osmanlı askeri güç ile zenginlik ve imparatorluk kudretini sürdürebilirken, Amerikalılar ise iktisadi ve ticari zenginliği sağladıktan ve bunu askeri güce dönüştürdükten sonra ekonomik ve askeri güç ile birlikte küresel güç olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu dâhil doğu kökenli imparatorluklardaki merkezi otorite başlangıçta imparatorlukların yayılmasında ve genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Ancak zaman içerisinde bu merkezi otoritenin din, ticaret, ekonomi ve diğer alanlarda sağladığı üstünlük, ABD ve Avrupa'nın gelişmesine yardım eden rekabet ortamının genişlemesini engellemiştir (Kennedy, 2001: 15). Avrupa'da böylesine üst bir otoritenin olmayışı ve çeşitli krallıklar ile kent devletleri arasındaki kavgacı rekabetler, askeri alanda gelişme sağlamak üzere sürekli arayışlar için bir itici güç oluşturmuştur. Değişme için önünde daha az engel bulunan Avrupa toplumları ve Amerika bir ekonomik büyüme tırmanışı içine girerek askeri etkinliklerini artırmışlardır.

ABD'nin üstünlüğünü sürdürürken Osmanlı İmparatorluğu'na göre belirgin avantajları vardır. Birincisi ABD tarihinde topraklarına doğrudan bir tehdit, 11 Eylül saldırısı hariç olmamıştır. Bugün hiçbir devletin ABD'ye saldırarak ondan toprak koparması veya ABD'yi oluşturan farklı etnik unsurlara hamilik yaparak onları bağımsız bir devlet olması

konusunda yönlendirmesi veya kışkırtması düşünülemez. Oysaki Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıllar içerisinde Çarlık Rusyası, İngiltere, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Fransa, İtalya ile onların kışkırttığı çeşitli etnik unsurların saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır. ABD okyanusların doğal koruması altında iken, Osmanlı etrafında onu yıkmak isteyen devletlerle çevrilmişti. Bunların yanı sıra Osmanlı sürekli olarak iç isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu isyanların büyük kısmı etnik temele dayalı olup, Fransız Devrimi ile hız kazanmıştır. Bu isyanların sonucunda imparatorluktan ayrılmalar yaşanmıştır. İmparatorluk, böyle bir ortamda altı yüz yıldan fazla yaşayabilmiştir. ABD farklı uluslardan gelen göçmenleri bir "Amerikalılık" kimliği altında birleştirmiştir. Osmanlı ise her türlü etnik ve dinsel unsura vergi ödemeleri koşulu ile kimliklerini özgür bir ortamda yaşatma olanağı sunmuş ve koşullar uygun olmasına karşın bir Osmanlı kimliği yaratma çabasına (İttihat ve Terakki Partisi'nin imparatorluğun son dönemdeki girişimleri hariç) girişmemiştir.

6. Hegemonyanın Sonlanması Açısından Karşılaştırma; ABD Hegemonyasının Sonu mu? Bulgular, Gelişmeler:

Son 30 yılda Çin, Hindistan gibi diğer Asya ülkelerinin ekonomik alanlardaki başarıları ve yıllık büyüme oranları Batılı ülkelerin üstünde olmuş, bununla birlikte Brezilya ve Güney Afrika gibi orta ölçekli ülkeler ise ekonomik ve siyasi güç olarak ortaya çıkmışlardır. Bu gelişmelerle birlikte, ABD başta olmak üzere tüm Batılı ülkelerde, son beş yüz yıldır dünyaya hâkim olan Batı uygarlığının sonuna mı gelindiği sorusu sorulmaya başlanmıştır. Batı denilen siyasi, askeri, ekonomik güçten oluşan ve dünyayı yönlendiren olgunun artık bu özelliğini koruyamayacağı şüphesi doğmuştur. Batı uygarlığının günümüzdeki temsilcisi olan ABD'nin küresel egemenliği bu kapsamda sorgulanır olmuştur.

Günümüzde ABD'nin küresel gücünün artık başkalarınca da paylaşılmaya başladığı olgusu yaygın olarak kabul görmeye başlamıştır.

Kanımızca henüz böyle bir sürecin başındayız. Çünkü, ABD yıllık 800 milyar dolarlık ticaret açığı, sıfır tasarruf oranı, çeşitli nedenlerle ülke dışına kaçan yatırımlar ve küresel ölçekli ekonomik gücünün kısmen sarsılmasına karşın halen dünyanın en büyük ekonomisi olma özelliğini korumaktadır. Bu durum; ABD'nin teknoloji, yenilik, enerji ve özel girişimcilikte halen öncü rolünün sürdürebilir ve dinamik bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Zakaria, 2008: 8). İngiltere'nin küresel gücünü yitirmesinin nedeni ise bu alanlardaki üstünlüğünü başka ülkelere kaptırması olmuştur.

Küresel hâkimiyetlerin bitiş süreçlerini karşılaştırmalı incelemek, önemli bulgulara varmayı olanaklı kılabilir. Osmanlı ve İngiliz hâkimiyeti sonlandığından onları değerlendirmek kolaydır. Ancak ABD hâkimiyeti halen devam eden bir süreç olması nedeniyle bu alanda yapılacak analizler öngörülere bağlı olacaktır. Osmanlı egemenliğini sonlandıran süreç bir dizi içsel ve dışsal nedenlerin bileşimi neticesinde meydana gelen gelişmelere bağlanabilir. Ama bunların içinde belirgin neden, ekonomik yaşamın temeli olan toprak kazanımının sona ermesi ve toprak bütünlüğünün korunamaması olmuştur. Osmanlılara karşı dinsel amaç (Haçlı) altında Avrupa'dan gelen saldırılar ile yayılmacı Çarlık Rusyasının ve son dönemlerde İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı tutumları ve toprak kayıpları ile Osmanlı'yı zayıflatması, Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesine sebep olmuştur. İngiltere'nin üstünlüğü ise Osmanlı gibi devletlerle sürekli savaşmasından kaynaklanmasının yanı sıra, kapitalizm ve liberalizm üzerine inşa ettiği ve bu sayede güçlendiği sistemden diğer devletlerin de yararlanarak güçlenmesi ve hegemonyasına ortak olması sonucu zayıflamıştır.

Birleşik Krallık'ın kapitalist dünya ekonomisinin merkezini elde tutma yeteneği, kendisinin sahip olduğundan daha zengin, daha büyük ve daha geniş kaynaklara sahip yeni bir ulusal ekonomi tarafından zayıflatılmıştır. Bu güç ABD idi (Arrighi, 2000: 100). ABD'nin yanı sıra Almanya da 19. yüzyılda başlamış olduğu üstünlük mücadelesinde, 20. yüzyılın başlarında

ekonomik olarak İngiltere'yi geçmiştir. Almanya'nın İngiltere'yi zayıflatma ve hegemonyasına ortak olma süreci sonucunda Birinci Dünya Savaşı çıkmıştır.

İngiltere'nin küresel niteliğinin gerilemesinde ve zayıflamasında 1898-1902'de Afrika'da başlattığı ancak, aşırı can kaybı ve harcamalar sonucu galip geldiği Boers Savaşının çok büyük etkisi olmuş, bu savaşın sonunda İngiltere genişleme sınırlarının sonuna gelmiş ve artık duraklama/gerileme sürecine girmiştir. Boers Savaşı İmparatorluğu siyasi olarak bölmüş ve finansal olarak yıpratmıştır (Brzezinski, 2008: 8). İngiltere savaşın sonunda galip gelmesine karşın 45 bin zayiat verirken yarım milyar poundluk savaş masrafları ile karşı karşıya kalmıştır (Zakaria, 2008: 3). Bu savaş İngiltere hegemonyasının yayılabileceği en son sınır olmuştur. Boers Savaşı'nın İngiliz Krallığı'nın zayıflamasına neden olduğu Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip gelmesine karşın, İngiliz hâkimiyetinin sona ermesi ile kanıtlanmıştır.

ABD, tarihsel süreçte dört önemli karşı saldırı ile karşılaşmıştır. Bunlar; 1955 yılında Rusların uzaya roket göndermesi, 1970'li yıllardaki petrol krizi ile Avrupa'nın yükselişi, 1980'lerde Japonların ekonomik güç olarak ortaya çıkışı ve günümüzde Irak ve Afganistan krizleri ile Doğu uygarlığının artan yükseliş eğilimidir. ABD, kendi süper güç konumunu zedeleyebilecek nitelikteki bu olgulardan sonuncular hariç hepsini yenebilmiştir. ABD, karşısındaki tehditleri bertaraf edebilmek için tehdit ve riskleri abartmaya dayalı politikalar da izlemiştir (Zakaria, Newsweek Dergisi, 18 Eylül 2008). Örneğin, 1950'lerde Eisenhower'ın komünizm tehdidini birinci öncelik haline getiren McCarthy sendromunun; 1963 yılında Kennedy'nin Rus füzelerinin ABD'den fazla olduğu iddiasının, 1970'lerde Sovyetlerin ABD'ye askeri üstünlük sağladığı iddiasının; son olarak Çin'in askeri bir güç olarak ABD'ye üstünlük sağlayabileceği ve Saddam Hüseyin'in ABD için çok büyük bir tehdit olduğu savlarının, abartılmış söylemler olduğu anlaşılmıştır.

ABD hegemonyası ise ekonomik, insan gücü ve dikkat eksikliği olarak saptanan üç alanda olumsuz öğeler taşımaktadır. Ekonomik olarak 1985'ten bu yana kredi sağlayıcılığından borç alan bir niteliğe dönüşmüştür. ABD'nin savaşta kullanabileceği insan gücü azalmıştır. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı gibi, ABD de ülkesi dışından asker bulma yoluna başvurmuştur. ABD'nin asker eksikliğinin nedeni, eğitimli insanların fazlalığı ve bunlar için askerliğin cazibesinin olmamasıdır. Dikkat eksikliği ise üstesinden gelinmesi en zor olanıdır. Çünkü Amerika'nın dünyayı yönlendirme ve şekillendirmeye yönelik Amerikan toplumunda yeterli bilinç oluşmamıştır. ABD'nin toplumsal bilinç ve politik arzusunun bu yönde oluşturulmasına ihtiyaç vardır (Ferguson, 2004: 269-295).

ABD'nin üstün askeri teknolojisi ve gücüne karşın Irak ve Afganistan Savaşı'nın beklenilenden fazla uzun sürmesi, savaşın ABD ekonomisine verdiği zarar ve halen savaşın sonucunun belirsizliği, ABD'nin hegemonyasının sorgulanmasına neden olmuştur. Irak ve Afganistan'daki müdahalelerin ekonomik yükü GSMH'nın %1'i kadardır (yıllık 125 milyar dolar. Vietnam Savaşı ise GSMH'nın %1,6'sı kadardı). Bu rakamlar, ABD için çok büyük bir meblağ ifade etmese de savaşın uzun sürmesi ve psikolojik etkisi, İngiltere'nin Boers Savaşı'nın sonunda küresel egemenliğini yitirmesi gibi, Irak ve Afganistan savaşları da ABD'nin küresel gücünü olumsuz yönde etkilemektedir.

Irak ve Afganistan savaşlarının sebep olduğu ekonomik kayıpların ABD'nin gücünde bir aşınmaya ve bu aşırı harcamaların ekonomik kötüleşmeye neden olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği oluşmasına rağmen, böyle bir sav henüz kanıtlanamamıştır. Diğer yandan ABD ekonomisinin mali açıdan genişlemesi askeri kaynaklı değil, ekonomik kaynaklıdır. ABD'nin "borçlu imparatorluk" olduğu belirtilmesine karşın, ABD küresel gücünün sürdürülmesi Britanya ve diğer imparatorluklara göre daha az maliyetlidir. ABD'nin dış yardım bütçesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devamlı düşüş göstermiş ve 1945'te ulusal gelirin %1,8'i oranında olan dış yardım miktarı 2003 yılında %0,2'ye düşmüştür. Irak ve

Afganistan savaşları ABD için maliyetli olmasına karşın, Irak’ın petrol gelirlerinin artması ile Irak’ın ABD’ye olan gereksiniminin ve ABD’nin yükünün azalacağı ileri sürülmüştür (Ferguson, 2004: 261-267).

Devletler askeri güce destek sağlamak, zenginliğe erişmek ve onu korumak için çoğu kez askeri güce ihtiyaç duyar. Ancak devlet kaynaklarının çok büyük bir bölümü varlık yaratmak amacından uzaklaştırılıp askeri amaçlara ayrıldığı takdirde, ulusal gücün zayıflaması mümkün olabilir. Söz gelimi, geniş alanları fethederek ya da pahalı savaşlar başlatarak stratejik yönden aşırı genişlemeye gidilirse, dış kazançların yapılanların bedeli karşısında hafif kalması riski vardır. 16. yüzyıldan bu yana büyük güç konumunda olan İspanya, Hollanda, Fransa ve Britanya İmparatorluğu gibi devletlerin yükselmelerinin ve çökmelerinin izlediği çizgide, üretim ve gelir sağlama kapasiteleri ile askeri güçleri arasında daha uzun vadede çok anlamlı bir ilişki vardır. Aynı ilişki ABD’nin ekonomik gücü ile yaptığı operasyonlar ve silahlanma arasında da mevcuttur (Kennedy, 2001: 14). ABD’nin güvenliği ve küresel hâkimiyet için yaptığı harcamalar ile ekonomik büyüme arasında ters bir etkileşimin başlaması durumunda, küresel egemenlik gücünde aşınma sürecinin başladığı şeklinde anlaşılabilir. Bu durumda Kennedy’nin “eşitsiz büyüme” kuramı çerçevesinde diğer devletlerin göreceli güçlerinde artış olması mümkündür. Bu bağlamda Kennedy tarafından geliştirilen “askeri harcamalarla küresel üstünlüğün yitirilişi arasında paralellik” kuramının ABD’nin durumuna uygunluğunu incelemek gerekmektedir. Ancak, geçmiş dönemlere ait verileri esas alarak küresel güç dönüşümlerini betimlemek kolay olmasına karşın, yaşanılan süreç içerisinde böyle kesin bir yargıya varmanın zorluğu da açıktır.

Uzun döngüler kuramcılarından Paul Kennedy'ye göre bir gücün savunma harcamalarının ulusal gelire oranının %10'un üzerinde ve sürekli olması durumunda o devlet "aşırı genişleme" durumu ile karşı karşıya kalmıştır. ABD'nin savunma harcamalarının ulusal gelire oranı Soğuk Savaş dönemi hariç %3,5 düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu açıdan Ferguson (2004: 17-18) ABD'nin henüz emperyal "aşırı genişleme" durumu ile yüz yüze kalmadığını ileri sürmüştür. ABD'nin artan ekonomik kapasitesi ile yaratılan zenginlikten savunma giderlerine ayrılan pay, tarihin gördüğü en büyük miktar olmasına karşın, bu miktarın ABD gelirlerine oranı henüz aşırı genişleme süreci yaşamayan ülkelerin oranlarına yakın değildir. Britanya İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemde savunma harcamalarının ulusal gelire oranı %2,5'tir (Ferguson, 2002: 204). Bu verilerden yola çıkarak Ferguson, ABD'nin halen "aşırı genişleme-overstreching"den uzak olduğunu savunmuştur.

Irak Savaşı'nın yanı sıra, özellikle Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan krizinde vermiş olduğu sert askeri reaksiyona ABD'nin başlangıçta kayıtsız kalması ve askeri bir mukabeleden kaçınması (Fukuyama, Newsweek Dergisi, 7 Ekim 2008), Afganistan Savaşı ve yine yaşanan ABD kaynaklı küresel mali kriz, bu üstünlük sürecinin devamlılığının sorgulanmasına neden olmuştur. Artan askeri harcamaların ABD'nin ekonomik gelişmesini olumsuz etkilediği, ekonomik kaynakların verimsiz alanlarda (savaşlarda) harcandığı doğrulanan bir olgudur. Bunun ABD'nin küresel gücü üzerinde de ters bir etkileşim yarattığı düşünülmektedir. Ancak ne ölçüde olumsuzluk yarattığının tespiti ise; ABD'nin kendisi veya müttefiki bir ülkenin aleyhine olan uluslararası bir meselede verdiği veya veremediği bir tepki ile ölçülebilmektedir. Son dönemdeki buna örnek sayılabilecek uluslararası olay ise, Ağustos 2008'de Gürcistan ile Rusya Federasyonu

arasındaki kısa süreli savaşta, ABD’nin yeterli tepki verememesi “Süper Güç” döneminin sonu olarak algılanmalıdır. Rusya’nın Gürcistan’a verdiği sert askeri reaksiyona ABD’nin kayıtsız kalışı, yaşanan global ekonomik kriz ve Irak ile Afganistan’da ABD’nin kısa sürede başarı elde edememesi, son yirmi yıldır ABD’nin hâkimiyetinde sürdürülen tek kutuplu dünya düzeninin sonuna gelinmekte olduğu yönündeki değerlendirmeleri destekleyici niteliktedir. Bundan sonra dünya düzeninin çok fazla büyük güçten oluşan çok kutuplu veya kutupsuzluk esasına dayanacağı görüşü yaygınlaşmıştır.

Ekonomik büyüme ve gelişme açısından, Asya devlerinin yıllık iki-üç misli daha fazla büyüme oranları ile büyüyecekleri, özellikle Çin’in toplam üretim açısından 2039 yılında ABD’yi geçebileceği değerlendirilmektedir. Son on yılda süratle artan enerji fiyatları servetin ülkeler arasında el değiştirmesine neden olmuş, bu sayede petrol ve doğal gaz ihracatı yapan Çin, Kuveyt, Rusya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri 3 trilyon dolarlık bir gelire sahip olmuştur. Asya ülkeleri; Ar-Ge’ye aktardıkları kaynaklarını arttırmalarına paralel olarak yeni teknolojileri icat edebilme yeteneğine kavuşmuşlar, bunun neticesinde, Amerika’nın bu alandaki geleneksel üstünlüğüne meydan okumaya başlamışlardır (Segal, 2004: 1). Bütün bu gelişmelerin küresel egemenlikteki değişimleri etkilemesi ve dünyada Birinci Dünya Savaşı öncesi gibi çok kutuplu politik oluşuma yol açması beklenmektedir.

ABD politikalarındaki çeşitli nedenlerden kaynaklanan yanlışlıklar da rakiplerinin güçlenmesinde etkili olmuştur. Örneğin enerji fiyatlarının artmasına karşın, enerji tüketiminin azaltılmaması, rakiplerinin enerji fiyat artışlarından faydalanmasına ve ekonomik güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rusya Federasyonu’nun son yıllarda yükselen dış politik gücü artan enerji fiyatlarından kazanılan gelirlerle doğrudan bağlantılıdır (Pala, 2007: 49). Benzer şekilde artan askeri harcamaları, bütçe açıklarının artmasına, doların değersizleşmesine, enflasyonun yükselmesine ve yeni güç merkezlerinin çıkmasına sebep olmuştur.

Yeni Dünya Düzeni yerine özellikle, 19. yüzyıldaki büyük güçlerin amaç ve çıkar çatışmalarının ülkeler arasında müttefik ve karşı müttefiklik yaşanması sonucunda, ortaklıkların değişimi benzeri bir dünya yapılanmasına doğru gidilmektedir (Kagan, 2008: 12). Bu süreç içerisinde Rusya Federasyonu ve Çin'in otokratik yapıları ile demokratik ve liberal Batı sisteminin karşısında bir güç oluşturacakları ve "Radikal İslam" ile beraber "modernitenin düşmanı olacakları" (Kagan, 2008: 82) ileri sürülmektedir. Bu küresel bölünmenin "otokratik kulüpler" ile "demokrasi mihveri" arasında olacağı ve uluslararası düzen üzerinde geniş bir etkisi olacağı, ABD'nin küresel gücünün çok yakında sona ermeyeceği, çünkü dünyanın bunu istemediği (Kagan, 2008: 76) belirtilmektedir. Çin ve Rusya Federasyonu'nun otokratik güç oluşumuna karşı; Amerika'nın öncülüğünde Batı'da BM'den farklı yeni uluslararası güvenlik kuruluşlarının geliştirilmesi ve "Radikal İslam"a karşı gerektiğinde demokrasi dışı yönetimlere göz yumulması (Kagan, 2008: 101) yönünde yeni politikaların desteklenmesi ileri sürülmektedir.

Küreselleşmenin sağlamış olduğu iletişim ve teknolojik imkânlar, günümüzde ABD gibi ülkelerin; dünyayı yönetme kapasitesine olumlu yönde katkı sağlarken, bu olanaklar aynı zamanda söz konusu güçlerin zayıflıklarını süratle yayabilmektedir. 2008 yılı içerisinde ABD'de ipotekli sisteme dayalı konut satışından kaynaklanan mali kriz tüm küresel piyasaları etkileyerek ABD'nin iktisadi yönlendirme gücünü önemli oranda azaltmıştır. Özellikle; düşük vergi politikası, ekonomik denetim ve düzenleme sisteminin olmayışı, devlet müdahalesinin asgariye indirilmesi ile kuralsız piyasa (deregulation) ekonomisi sonucunda, ABD yüzyılın en büyük krizi ile karşı karşıya kalmıştır (Fukuyama, 2008: 31). Geçmiş dönemlerde büyük bir mali krizin tüm ülkeleri etkilemesi süreç olarak daha yavaş olmaktaydı. Ancak günümüzde iletişim ve bilişim alanlarındaki gelişmeler krizlerin yayılmasını hızlandırmaktadır.

Teknoloji ve bilişim alanındaki gelişmeler; ticaretin hükümetlerin kontrolü dışında da gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Ayrıca devlet

dışı aktörler de sermayenin hızlı yer değiştirmesini sağlayarak, büyük devletlerin ekonomileri kontrol edebilme imkânlarını azaltmaktadır. ABD kaynaklı küresel mali kriz, ABD hegemonyasının zayıflamasına, paktlar vasıtası ile global ekonomiyi şekillendirme olanağını azaltmasına ve IMF, WB, GATT gibi küresel ekonomik kuruluşların üzerindeki kontrolü yitirmesine neden olacaktır (Fukuyama, 2008: 31). Ayrıca; kriz Amerikan modeli serbest piyasa kapitalizminin ve demokrasinin güvenilirliğinin sarsılmasına, ABD'nin küresel gücünün zayıflamasına, tek kutuplu sistemin ortadan kalkmasına ve devletin ekonomideki düzenleyici ve denetleyici rolünün artmasına yol açacaktır (Altman, 2009: 2-3). ABD dâhil çoğu ülkelerin krizden etkilenmesine karşın, iki trilyonluk döviz rezervi ile dünyanın en büyük likiditesine sahip ülke olması dolayısı ile Çin'in global krizden güçlenerek çıkacağı, gelecek 25-30 yıl içerisinde Çin'in GSMH açısından ABD'yi geçebileceği, bunun yaratacağı global etki sonucunda dünyanın politik sisteminin "kutupsuzluğa" dönüştürüleceği (Altman, 2009: 7) öngörülmektedir. ABD'nin sahip olduğu güç bileşenleri nedeniyle uzun süre en güçlü devlet olarak kalacağı, ancak krizin mali sistem ve ekonomisi üzerindeki derin etkileri dolayısıyla, ABD'nin "jeopolitik geri çekilmesine" sebep olacağı ileri sürülmektedir (Altman, 2009: 8-9).

Yaşanan gelişmeler neticesinde Batı isteksizce kendi üstünlük döneminin sona ermeye başladığını, Doğu'nun üstünlük döneminin ise ortaya çıktığını kabul etmeye başlamıştır. Ancak, Batı üstünlüğünün sağladığı avantajlar dolayısı ile dönüşümün gerçekleşmesine izin vermemektedir (Drezner, 2007). Özellikle yeni ekonomik güç merkezleri olan Çin ve Hindistan'ın küresel siyasi, ekonomik ve diğer kuruluşlardaki etkinliğinin artırılması talep edilmektedir. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin çıkarları doğrultusunda kurulan BM'nin, Huntington'un "Medeniyetler Çatışması"na aracı olması durumunda tarafsızlık konumunu tamamen yitireceği gerekçesi ile yeniden

yapılandırılması (Arı, 2004: 524, 525) talepleri de gittikçe yoğunlaşmaktadır.

ABD'nin üstünlüğünün ABD ekonomisinin zayıf ve çökmüş olması ile değil, ülkenin politik sisteminin çöküşü nedeni ile son bulabileceği de bir hipotez olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkedeki politik yapının; ülke yararına olabilecek tedbirleri siyasi gerekçelerle yürürlüğe koyamaması ana sorun olarak görülmektedir. Ayrıca kontrol ve denge (check ve balance) sisteminin yürütmenin etkin olarak görev yapmasını engellediği ileri sürülmektedir. Yürütme ve yasamanın her zaman iki farklı partiden oluşmasının karar alma sürecini zorlaştırdığı, önemli konularda iki partinin uzlaşmasının gerektiği bunun da zaman aldığı belirtilmektedir. Bunun yerine, Avrupa'daki gibi her seçimde yürütme ve yasamanın aynı anda değiştirilmesi ve yürütmenin yasamayı kontrol etmesine imkân veren bir politik sistemin (Zakaria, 2008: 15) daha yararlı olacağı önerilmektedir.

Bugünkü güç konfigürasyonunun uluslararası bir düzen tarafından şekillendiği; bu şekillenmenin bir süper güç (ABD) ve çeşitli büyük güçlerden (Çin, Rusya Federasyonu, AB, Hindistan) oluşacağı" yönündeki görüşler geçerliliğini sürdürmektedir (Kagan, 2008: 12). Benzer şekilde Huntington (Huntington, 1999: 8); Soğuk Savaş sonrası politik ortamın tamamı ile tek kutuplu bir sistemi ifade etmediğini; günümüzde sönmeye başlayan tek-çok kutuplu politik sistemde ise bir süper güç ve çok sayıda ana güçler bulunduğunu ifade etmiştir. Bu sistemde önemli uluslararası kararlar büyük güçler tarafından ortaklaşa alınırken, süper güç tek başına uluslararası sorunu çözümleyebilme veya alınan kararları engelleme gücüne sahiptir. Süper güç ABD; küresel olarak askeri, politik, kültürel, ekonomik ve diplomatik olarak engellenemez bir güce sahiptir. Diğer ana güçlerin ABD benzeri üstünlük sağlama olanağı yoktur. Ana güçler sadece kendi bölgelerinde süper güç kadar etkili olabilmektedir. Avrupa'da Almanya ve Fransa ikilisinin, Avrasya'da Rusya, Doğu Asya'da Çin ve Japonya'nın etkin olması örneğinde olduğu gibi (Huntington, 1999: 9).

Ancak bu görüşlerin, 2008 ve 2009 yıllarında yaşanan dünyanın en büyük küresel ekonomik krizinin ABD'nin küresel gücünü önemli oranda törpülemesi gerçeğinden önce yazıldığını da unutmamak gerekir. Tüm bu incelemeleri dikkate aldığımızda Yeni Dünya düzeninin çok kutupluluk esası üzerinde kurulması ve bunun birbirini dengeleyebilen çeşitli güç odaklarının varlığı ile şekillenmesi beklenmektedir. ABD'nin yanı sıra Rusya Federasyonu, Çin, Japonya, AB ve Hindistan ekseni oluşurken, Brezilya, Güney Afrika, İran, Pakistan, Kazakistan ve Türkiye gibi orta ölçekli ülkelerin ikincil düzeyde güç odağı olması muhtemeldir (Khanna, NYT Ocak 27, 2008). Birincil ekseni oluşturan ülkelerin GSMH toplamı dünyanın %75'ini; askeri harcamaları ise %80'ini oluşturmaktadır.

Yeni oluşan küresel politik düzlemde, ulus devletlerin tarihsel politik tekelci özelliğini yitireceği, bu üstünlüğün üst düzlemde uluslararası küresel kuruluşlar, alt düzlemde yerel güçler (milisler), yan düzlemde ise hükümet dışı kuruluşlar ve büyük firmalar tarafından paylaşılacağı ve gücün artık farklı ellerde olacağı yönünde değerlendirmeler de (Haass, 2008: 2) mevcuttur. Ancak ulus devletlerin politik gücünün özellikle uluslararası küresel kuruluşlar tarafından aşındırılmakta olduğu nesnel bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmasına karşın, ulus devletin özellikle ulusal güvenlik konularında tekelcilik yapısının devam edeceği gözükmektedir. Dünyanın politik yapısının gittikçe Birinci Dünya Savaşı öncesi yapılanmaya benzediği ve küreselleşmeden dolayı zayıflayan milliyetçilik ve ulus öğelerinin intikam duygusu içerisinde geri döndükleri, milliyetçiliğin tekrar canlanarak geri dönüşümü belirginleştirdiği (Kagan, 2008: 12) ileri sürülmektedir.

Terörizmin varlığına ve azalmaya başlayan hegemonik gücüne rağmen, Amerikan üstünlüğü bu yüzyıl boyunca da devam edecektir. ABD güçlü kalmak istiyorsa, yumuşak güçlerine dikkat etmesi gerekecektir (Nye, 2002/2003: 546-52). Bush Yönetiminin tersine, Obama Yönetimi; sert güç yerine, demokrasi değerleri, bireysel özgürlük, açıklık, barış ve insan hakları gibi yumuşak güç unsurlarını ön plana çıkarmıştır. Böyle bir

politikanın devamı ABD’nin küresel hâkimiyetinin sorgulanmasını da önleyecektir.

7. Güç Dönüşüm Süreci

Hegemonik istikrar teorisi bağlamında güç dönüşüm süreci, küresel bir gücün zayıflaması veya çok kuvvetli yeni bir küresel gücün yükselerek eski gücün kurduğu uluslararası sistemi yeniden şekillendirmesi çabası sonucu ortaya çıkan rekabet durumudur. Eski ve yeni küresel güç arasındaki bu mücadele güç dönüşüm süreci olarak ifade edilmektedir (Bussmman&Oneal, 2007: 99-11)[5].

Güç dönüşümünün olduğu dönemlerde yükselen güç dünyayı, kuralları ve kurumları kendi çıkarları ve arzusu doğrultusunda şekillendirmek isteyecektir. Zayıflayan güç ise, kendisi tarafından biçimlenen uluslararası yapı üzerindeki kontrolünü kaybetme ve uluslararası dengenin zayıflayan pozisyonuna etkileri ile kendi güvenliğinin sağlanması konusunda endişeye düşecektir. Yükselen ve zayıflayan güçler, mevcut uluslararası siyasi düzlemi değiştirme arzusunda olmadıkları sürece, bu dönüşüm süreci sıkıntısız yaşanmaktadır. Ancak, Birinci Dünya Savaşı öncesi olduğu gibi, yükselen güç Almanya, zayıflayan güç İngiltere’nin kurmuş olduğu dünya düzenini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek isteyince, İngiltere de bunu güvenliğine bir tehdit olarak algılamıştır. Sonuçta güç değişim süreci dünyayı etkileyen bir savaş ile sonuçlanmıştır. Buna karşın İngiltere ile ABD arasında üstünlük değişimi yumuşak bir süreç sonunda gerçekleşmiştir (Chant, 2008: 3). Bunun nedeni İngiltere’nin ABD’yi kendisine rakip olarak değil, kendi küresel gücünü devam ettirebilecek bir aktör olarak görmüş olmasıdır. Güç değişiminde denge Avrupa’dan Atlantik’e kaymıştır.

İngiltere ile ABD arasında güç değişim süreci İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir. Güç dönüşüm süresince de 1945’te İngiltere giden güç, Amerika ise yeni gelen küresel güç olmuştur (Ferguson, 2002: 294). İngiltere ile ABD arasında 1956 yılında yaşanan Suez Kanal olayı

ABD ile İngiltere arasında güç değişiminin net bir simgesi olmuştur (Ferguson, 2002: 296). İngiltere'nin artık küresel bir güç olma niteliği kalmamış ve kendi güvenliğinin ABD ile yan yana bulunmaktan geçtiğini anlamıştır. Böylece 300 yılda kurulan Britanya İmparatorluğu 1945'ten sonraki 30 yılda sona ermiştir. 1945'ten sonra İngiltere ekonomik olarak iyice zayıflamış ve savaştan en büyük Avrupa ekonomisi olarak çıkmasına rağmen 1973 yılında beşinci sıraya düşmüştür (Ferguson, 2002: 301). Özet olarak İngiltere, dünyayı Hitler'den korumak için kendi imparatorluğunu feda etmiştir (Ferguson, 2002: 302).

Güç dönüşüm süreci dünya tarihinde kanlı savaşlara yol açması nedeni ile önem arz etmektedir. Bunun en önemli göstergesi Birinci Dünya Savaşı'dır. ABD'nin güç değişimine uğraması durumunda bunun nasıl ve kim ile yaşanacağının irdelenmesi elde edilecek bulgular açısından önemlidir.

ABD Soğuk Savaş sonunda süper güç olarak nitelendirilirken, ABD'nin var olan hegemonyası, 1990'ların sonundan itibaren giderek artan bir biçimde eleştiri ve tepkilerle karşılaşmıştır. ABD hegemonyasının zaaflarından birisi de, küresel kamu malları konusunda ABD liderlerinin kamuoyunun tepkilerini dikkate almamaları olduğu söylenebilir. ABD, örneğin, Uluslararası Suç Mahkemesi'nin oluşturulması, kara mayınlarının kullanımının engellenmesi, küçük ve hafif silahların ticaretinin kontrolüne yönelik BM program taslağının kabulü, Biyolojik Silahlar Anlaşması için gerçekleştirilen protokol çabaları ve çevrenin korunması için Kyoto Protokolünün onaylanmasını reddederek, beklenen tarihsel misyonu yerine getirmemiştir (Cox, 2004: 316; Golub, 2004: 775).

Barış, çevre, istikrar ve silahsızlanma en temel küresel kamu malı olarak ele alınırsa, ABD'nin en azından bu konularda dünya düzeninin istikrarını düşünen bir lider olmadığı vurgulanabilir. Daha ziyade ABD kendi çıkarını her şeyin önüne koyan baskıcı bir hegemon görünümü sergilemektedir. Avrupa Birliği'nin, bu konularda göreli olarak daha duyarlı olduğu söylenebilir (Gowan, 2003: 46). Avrupa Birliği üç temel küresel kamu

malları olan Avrupa'nın temel ülkeleri arasındaki güç dengesini sürdürmesi; açık uluslararası iktisadi sistemin desteklenmesi; ve korsanlığın bastırılması ve denizlerin serbestliği gibi açık uluslararası ortaklığın sürdürülmesi konularında oldukça hassas davranmaktadır.

Büyük güç dengelerindeki uzun süreli değişmelere silahlı çatışmaya başvurarak tepki verme İkinci Dünya Savaşı'ndan önce gerçekleşen bir olguydu. Neomerkantilist ve jeopolitik düşüncenin kurucularından biri olan Mackinder'in savunduğuna göre, "tarihin büyük savaşları ...... dolaylı ya da dolaysız olarak, ülkelerin eşitsiz büyümelerinin sonucudur." (Kennedy, 2001: 630). Günümüzde yaşanabilecek bir güç değişim sürecinin çok büyük bir savaşa yol açma olasılığının geçmişe göre azaldığını söylemek mümkündür. Güç öğelerinin sahip olduğu silahların yok edici kapasitesi çok büyük savaşların olması olasılığını azaltmıştır. Ancak düşük yoğunluklu ve "vekiller aracılığı ile yapılan" savaşların olması beklenilen bir olgudur.

ABD'nin özellikle askeri ve teknolojik gücü ile kendisine rakip olabilecek diğer devletler arasındaki büyük fark nedeni ile geçiş dönemi uzun olabilecektir. Kendisine rakip olabilecek Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerin toplam ekonomik üretimlerinin yükselmesine karşın, bu ülkelerin ABD gibi ekonomik güçlerini askeri ve/veya uluslararası bir potansiyele dönüştürmesi hemen mümkün görünmemektedir. Çünkü, söz konusu ülkelerdeki ekonomik gelişme refah olarak halka yansıtılamamıştır. Ekonomik gelişmenin halkın refahına dönüştürülmesi uzun bir süreç alabilecek, bu da dış politikada güçlü bir taahhüde girilmesini zorlaştıracaktır. Bu durum küresel bir üstünlük peşinde koşacak yeni güçlerin zayıf yanını oluşturmaktadır. Ayrıca söz konusu ülkelerdeki iç siyasi kargaşalıklar, farklı etnik unsurlardan oluşmaları ve iç bütünlüğünü koruyamama riskleri de ABD'ye göre eksik yönlerini oluşturmaktadır. Benzer şekilde Japonya'da artan yaşlı nüfus oranı, bu ülkenin potansiyel politik güç olma isteğini azaltmaktadır.

Japonya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik bir güç olarak yükselmesine karşın, küresel bir üstünlük mücadelesine girişmemiştir. Bunun sebebi ise, İkinci Dünya Savaşı öncesinde farklı güdülerle ABD ile girdiği küresel üstünlük savaşımının yenilgi ile sonuçlanmasından kaynaklanmaktadır. Yeni yükselen güç Çin'in, ekonomik zenginliğini askeri güce dönüştürerek, ABD ve Batı'nın egemenliğindeki uluslararası düzeni silahlı güç mücadelesi ile yeniden şekillendirme olasılığı mevcuttur (Ikenberry, 2008: 5). Ancak nükleer caydırıcılığın yaratmış olduğu de facto durum, bir üstünlüğün ve kültürün yok edilmesine müsaade etmeyecek, bu nedenle Doğu ve Batı küresel üstünlüğü paylaşarak birlikte yaşamayı tercih edecektir (Ikenberry, 2008: 2).

Geçmişteki güç değişim süreçleri ile bugünkü güç değişim süreçleri arasında önemli farklar vardır. Emperyal dönemlerde; güçlü devlet, egemenliğindeki yapının bozulmasına şiddetli tepki vermekte ve bir ülkenin büyüyerek dengeyi bozmasına müsaade etmemekteydi. Ancak, Batı Dünya Düzeni; ayrımcılık içermemekte ve piyasa ekonomisi koşullarında ülkelerin gelişmesine katkı sağlayarak sistem içerisinde gelişmesine olanaklar yaratmaktadır. Çin de açık piyasa kurallarını keşfederek ekonomik gelişme göstermektedir. Geçmişte tek bir devletin egemenliği olmasına karşın, günümüzde ABD'nin önderliğinde Batı kontrolündeki düzen koalisyon veya paktlar vasıtası ile korunmaktadır. Yükselen yeni güç Çin ve diğerleri, sadece ABD ile değil Euro-Atlantik ülkelerini içeren NATO örgütü ile de rekabet etmek zorunda kalacaktır. Günümüzdeki Batı Dünya Düzeni; demokrasi, kişi hak ve özgürlükleri ve insan haklarını içeren kültür bileşenlerinden oluşmaktadır. Çin'in rakibi sadece ABD değildir, ABD'nin de dâhil olduğu Batı değerleri de Çin'e rakip unsurlar olacaktır. Ayrıca nükleer silahların yok edici özelliği, Çin'in Batı Dünyasını kendi amacı doğrultusunda tamamen farklı biçimlendirme gücünü ortadan kaldırmaktadır. Bir nükleer savaşın sonunda ne dünya düzeninin ne de bu düzeni kontrol edebilecek bir gücün kalacağını Çin'in kendisi de bilmektedir. Bu nedenle Batı,

yükselen güç Çin'in çıkarları ile kendi egemenliğindeki düzeni uyumlaştıracak tedbirler alarak, yumuşak güç değişim sürecini gerçekleştirecektir. Örneğin, Çin, Hindistan ve Rusya'nın Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü / Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)'ye; Çin ve Hindistan'ın Group of 8 (G8) Zirvesine; Hindistan, Japonya ve Almanya'nın ise BM Güvenlik Konseyine alınması gibi. Yükselen devletlerle güç paylaşımının yapılması ve stratejik iş birliğinin geliştirilmesi böylece yumuşak geçiş sürecinin sağlanması ABD'li strateji analistleri tarafından önerilmektedir (Hacighan & Sutphen, 2008: 43-57).

ABD'nin küresel hegemonyasına ilişkin bazı Amerikalı bilim adamlarının değerlendirmelerine baktığımızda; Zakaria, "daha önceleri ABD'de olan, ancak şimdi en büyük şirketin Çin'de, en zengin adamın Meksika'da, en yüksek binanın Dubai'de olmasını; süper gücün çöküşü değil, diğerlerinin yükselişi olarak" açıklamaktadır. Francis Fukuyama "Irak Savaşı ile birlikte ABD'nin yirmi yıllık üstünlüğünün sona ermekte olduğunu", Robert Kagan ise; "ABD'nin halen ekonomik, askeri, politik, teknoloji dâhil her alanda üstünlüğünü sürdürmesi nedeni ile; ortada tek süper güç ama çok sayıda büyük güçlerin var olduğunu (Jens Borchers, Deutsh Welle, 17 Ekim 2007)[6]" ifade etmektedir. Bu yazarlardan farklı olarak Brzezinski (Brzezinski, Herald Tribune, 24 Aralık 2004) ise, öngörülebilir gelecekte uluslararası sistemde Amerika'nın oynadığı kilit rolü üstlenebilecek hiçbir devlet ya da devletler birliğinin olmadığını, ABD iyileşmeden küresel iyileşmenin olamayacağını, ABD'nin yapıcı rolünün yegane alternatifinin ise küresel kaos olacağını, ABD'nin birleştirmek, genişletmek, temas kurmak ve uzlaştırmaya dayalı yeni politikalarla küresel meşruiyetini tekrar kazanmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Brzezinski (Brzezinski, 2005: 7-8) "Avrupa'nın ABD'ye ekonomik olarak rakip olabileceğini, siyasi olarak rekabet edebilmesi için gereken seviyedeki bütünlüğe ulaşmasının uzun zaman alacağını, Japonya'nın bu yarışın dışında olduğunu, ekonomik gelişmelere karşın Çin'in en az iki nesil

daha bu yarışta zayıf kalacağını ve ABD hâkimiyetinin alternatifi olmadığını” ileri sürmüştür.

Brzezinski’nin Amerikan üstünlüğünün dünyanın yararına olduğunu savunan görüşleri konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. O’na göre (Brzezinski, 2005: 7) ABD, ulusal egemenliğini baskın bir şekilde öne çıkararak küresel istikrarın en büyük kefili olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu statünün yanlış kullanılması ya da çökmesi durumunda dünya kaosa itilebilecektir.

Tek kutuplu dünya düzeninin sona ermesi, ABD’nin küresel gücünün sona erdiği anlamına gelmemektedir. Sadece ABD’nin tek başına dünyayı yönlendirme gücü sınırlanmış, buna karşın AB ile Rusya ve Çin gibi ülkelerin de dünyayı yönlendirme olanakları artmıştır. Tüm askeri ve ekonomik başarısızlığına rağmen ABD halen küresel bir güçtür ve bu gücü tek başına dengeleyebilecek başka bir devlet de mevcut değildir. ABD, tek kutuplu üstünlüğünü yitirmesine karşın, her yönü ile dünyadaki en büyük ve güçlü devlet olma özelliğini sürdürmektedir. Yıllık 700 milyar dolar askeri harcaması (200 milyar doları Irak ve Afganistan için), güçlü deniz, kara ve hava kuvvetlerinin varlığı, 14 trilyon dolarlık GSMH ile dünyanın (%25 oranında) en büyük ekonomisi ve halen yeryüzünün en güçlü devletidir. Bunun yanı sıra sinema, televizyon, tiyatro alanındaki yenilik ve yaratıcılığıyla dünyanın kültürel kaynağı olmaya devam etmesi de küresel gücünün devam ettiğini göstermektedir (Zakaria, 2008: 7).

ABD’nin teknolojideki rekabet üstünlüğü sınırlanmış olsa da halen sürmektedir. Bilimsel açıdan karşılaştırma yapıldığında; Çin ve Hindistan’da bir yılda mezun olan mühendis sayısı ABD’den fazla olmasına karşın, ABD’den mezun olan bir mühendisin eğitim kalitesi daha yüksektir. Bu nedenle ABD’de kapital başına daha fazla mühendis yetiştirilmesi bilimsel alanda halen üstünlüğünü sürdürdüğünü göstermektedir. Ayrıca ABD’nin eğitime bütçeden ayırdığı pay (2006 için %4,2) diğer ülkelerden daha fazladır. ABD’nin diğer üstünlüğü ise çalışan nüfusunun yaşlı nüfusa

oranının Avrupa ülkelerine göre çok daha iyi ve sürdürülebilir bir düzeyde olmasıdır. ABD'deki sıkıntı beyaz nüfusun doğum oranının düşüklüğü ile Amerika'da araştırma yapan öğrencilerin %50'sinin yabancı veya göçmenlerden oluşmasından kaynaklanmaktadır (Zakaria, 2008: 7). ABD halen bilimsellik açısından bir cazibe merkezi olmaya devam etmektedir. Diğer ülkelerden beyin göçü halen ABD'yi tercih etmektedir. Bu açıdan bakıldığında ABD'nin askeri ve ekonomik gücünde aşınma olmasına karşın, diğer güç faktörlerinin ABD'nin dünyayı etkileyen bilim ve kültür düzeyinden halen çok uzak oldukları ifade edilebilir.

8. Sonuç

ABD üstünlüğünün ortaya çıkışı ve gelişmesi kendisine özgü koşulları nedeni ile teklilik özelliğine sahiptir ve bu özellik onu geçmişteki büyük imparatorluklardan önemli oranda farklı kılmaktadır. Bu nitelik Amerikan "exceptionalism"i yani "istisnacılığı" olarak kavramlaştırılmıştır. ABD'nin Avrupa devletleri arasındaki mücadelelerden uzak durması, okyanusların sağlamış olduğu doğal koruma olanağı ile ekonomik kaynaklarının askeri harcamalar yerine verimli alanlarda kullanılması ülkenin zenginleşmesini sağlamış, bu durum da Amerikan üstünlüğünün esasını oluşturmuştur.

ABD ideolojisi, askeri gücü, dünyayı değiştirme isteği, tek taraflı yaklaşımı ve küresel ekonomideki rolü nedeniyle bir imparatorluktur. ABD'nin dünyayı beş askeri komutanlık bölgesine bölerek küresel askeri üstünlük arayışına girmesi, dört kıtada bir milyondan fazla asker bulundurması, her okyanusta bir uçak gemisi filosuna sahip olması, küresel ticareti kontrol etme çabası ve kendi değerleriyle tüm dünyayı yönlendirmeye çalışması ABD'nin bir imparatorluk olduğunu göstermektedir.

ABD hegemonyası önce ekonomik olarak sağlanmış, daha sonra ekonomik zenginlik askeri güce dönüştürülerek bu üstünlük pekiştirilmiştir. Yaratılan üstünlüğün devam ettirilmesinde ABD'nin teknolojik gelişmedeki öncül rolü önemli bir faktör olarak ortaya

çıkmıştır. Tüm bu özellikler, geçmiş emperyal dönemin farklı yönlerini oluşturmaktadır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu askeri güç ile zenginlik ve imparatorluk kudretini sürdürebilirken, ABD ise iktisadi ve ticari zenginliğini sağladıktan sonra bunu askeri güce dönüştürmüş, ekonomik ve askeri güç ile birlikte dünya hegemonyasını sürdürmüştür.

ABD hegemonyası sürekli bir düşman yaratma politikası ile başarılı olmuş ve Amerikalıların bu düşman karşısında bütünleşmesi sağlanmıştır. Bu düşman bazen bir ideoloji, bazen bir devlet/ulus, bazen de radikalizm veya örgüt olabilmektedir. Önceki emperyal güçler gibi, ABD de küresel üstünlüğünü sürdürmek amacıyla gerçek amacını gizleyen, buna karşın kişi hak ve özgürlükleri, demokrasi ve piyasa ekonomisinin erdemlerini öne çıkaran politikalar uygulamıştır.

ABD; 1880 yılından günümüze değin yaklaşık 130 yıl küresel ekonomik gücün, 1945'ten itibaren ise küresel askeri gücün yanı sıra kültürel gücün tek temsilcisi olmuştur. Bütün ülkeler ABD'nin amaçları doğrultusunda şekillenen kurallar bütünlüğü içerisinde yaşamıştır. Ancak; son otuz yılda Çin, Hindistan gibi Asya ülkelerinin ekonomik alanlardaki başarıları ve söz konusu ülkelerdeki yıllık büyüme oranlarının Batı'nın üstünde olması üzerine, son beş yüz yıldır dünyayı yönlendiren Batı uygarlığının sonuna mı gelindiği bilim adamlarınca sorgulanmaya başlanmıştır. Hatta 2025 yılında dünyanın en çok üreten on ülkesinden beşi Asya ülkesi olacaktır[7]. ABD'nin üstün askeri teknolojisi ve gücüne karşın Irak ve Afganistan Savaşlarının beklenilenden fazla uzun sürmesi, savaşların ABD ekonomisine verdiği zarar ve halen savaşların sonucunun belirsizliği, ABD'nin süper güç üstünlüğünün devam etmeyebileceği yönündeki değerlendirmeleri güçlendirmiştir. Boers savaşının İngiltere'nin hegemonyasının sonuna geldiğinin işareti olması gibi, Irak ve Afganistan Savaşları da ABD'nin süper gücünün sonlarına geldiğinin bir göstergesi olarak algılanmıştır. Ayrıca, girdiği savaşların yanı sıra Rusya'nın Gürcistan'a verdiği sert askeri

reaksiyona ABD’nin kayıtsız kalışı son yirmi yıldır ABD’nin hâkimiyetinde sürdürülen tek kutuplu dünya düzeninin de sonuna geldiğini açıkça kanıtlamıştır. Bundan sonra Yeni Dünya Düzeninin; ABD ile birlikte AB, Rusya, Çin ve Hindistan gibi diğer güçlerden oluşan çok kutuplu bir yapılanma şeklinde olması muhtemeldir.

Tek kutuplu dünya düzeninin sona ermesi, ABD’nin küresel gücünün sona erdiği anlamına gelmemektedir. Sadece ABD’nin tek başına dünyayı yönlendirme gücü sınırlanmış, buna karşın Rusya ve Çin gibi ülkelerin de dünyayı yönlendirme olanakları artmıştır. Tüm askeri ve ekonomik başarısızlığına rağmen ABD halen küresel bir güçtür ve bu gücü tek başına dengeleyebilecek başka bir devlet de mevcut değildir. ABD tek kutuplu üstünlüğünü yitirmesine karşın, her yönü ile dünyadaki en büyük ve güçlü devlet olma özelliğini sürdürmektedir.

ABD’nin küresel egemenliğinin ABD’li bilim adamları tarafından tartışılmaya başlanmasını, ABD’nin gücünün aşınmaya başladığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Ancak ABD’nin en büyük avantajı, toprak kaybı yolu ile zayıflama olasılığının olmamasıdır. Geçmiş tüm küresel güçler böyle bir aşamayı yaşarken, ABD ise görünür bir gelecekte böyle bir riskle karşı karşıya değildir. Ekonomik ve askeri yönden belirli dönemlerde gerileme yaşaması ve küresel hâkimiyetini yitirmesi söz konusu olsa bile, coğrafi bütünlüğünü koruduğu sürece, teknolojik ve kültürel birikimi ile gelecekte tekrar önemli bir küresel aktör olması mümkündür.

Doğu’nun, zenginleşmesine rağmen bu zenginliğini Batı’ya yönlendirecek ve kontrol etmesini sağlayacak kendine özgü siyasi, iktisadi, toplumsal ve düşünsel alt yapısı yoktur. Ekonomik gelişimi, Batı uygarlığının liberal anlayış ve piyasa ekonomisi kuralları vasıtası ile elde edilmiştir. Ayrıca, ekonomik yükseliş gösteren ülkelerde kazanılan refahın halen halka yansıtılmamış olması, siyasi kargaşalar ve iç bütünlüğünü koruyamama riskleri nedenleri ile de kısa sürede ABD gibi küresel askeri

ve ekonomik güç olmaları çok mümkün görünmemektedir. Ayrıca, ekonomik ve belki de askeri açıdan gerileme sürecinde bulunan ABD, "her türlü denge ve sorunda belirleyici etken olmayı" sürdürmektedir. Batılı ittifak sistemin temel direği ve mevcut global ekonomik sistemin merkezi durumunda bulunduğu için ABD'nin yaptıkları veya yapmadıkları, öbür güçlerin her birinin yapmaya karar verdiklerinden daha büyük önem taşımaktadır (Kennedy, 2001: 627). Son olarak, yeni yükselen güç merkezlerinde, Batının egemenliğini pekiştiren siyasi, demokratik, insan hakları, kültürel ve ekonomik düşünsel altyapı eksiklikleri küresel üstünlük yolundaki engeller olarak görülmektedir.

ABD küresel güç olmasına karşın bu gücünü Batı Bloku önderliğinde ve diğer devletlerle paylaşmaktadır. Bunun yanı sıra geçmiş emperyal dönemlere göre; günümüz dünya düzeninin çerçevesine uluslararası kurallarla çizilerek meşruiyet kazandırılmıştır. Tek başına bir gücün bunu ortadan kaldırması ve kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmesi olası görünmemektedir. Ayrıca nükleer caydırıcılığın yaratmış olduğu de facto durum yeni düzeni silahlı güç ile şekillendirme imkânını iyice azaltmıştır. Yeni küresel denge ancak küresel güçlerin çıkarlarının uyumlaştırılmasını sağlayacak yeni bir anlayış ve stratejik iş birliği ile gerçekleştirilebilecektir.

Dipnotlar

[1] 1820-1869 arası 6 milyon, 1913'e kadar ise 16 milyon göçmen Amerika'ya gelmiştir.

[2] 'Exceptionalism' 'istisnacılık' ABD'nin hegemonik bir güç olarak ortaya çıkışını betimleyen bir görüştür. ABD'nin tarihsel, iktisadi, politik, kültürel ve diğer yönleri ile 'farklılık'ı ifade etmek amacı ile kullanılmıştır.

[3] Konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. American Exceptionalism, Editör Philip John Davies, Edinburg Unv. Press, 1998; Reflection on American Exceptionalism, Editör David K. Adams, Kelle Unv. Press, İngiltere, 1994. Bu kitaplarda Amerikan istisnacılığı her alan itibarı ile ayrı bir şekilde irdelenmiştir.

[4] Kitapta Osmanlı'nın en üstün olduğu dönemde Türkiye'nin bulunduğu topraklardaki nüfus 21 milyon, o zamanki dünya nüfusuna oranı ise %4 olarak ifade edilmiştir. Osmanlı etki alanındaki toplam nüfusun ise 31 milyon olduğu belirtilmiştir. Ancak bu nüfusun dünya nüfusuna oranı hesaplanmamıştır. Kıyaslama yöntemi ile bu nüfusun dünya nüfusuna oranı yaklaşık %6 olarak tarafımdan hesaplanmıştır.

[5] Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Organski (World Politics, 1968); Organski ve Kugler (1980); Kugler ve Lemke (1996); Kugler ve Lemke (2000); Chan (2008). Bu teoriye göre, uluslararası politika anarşik değil bir hiyerarşi düzeninden oluşmuştur. Bu hiyerarşinin, güç kaynaklarının (nüfus, üretim ve politik kapasite) büyük çoğunluğuna sahip "başat-dominant" devlet; başat devlete potansiyel rakip devlet gruplarından oluşan ve güç kaynaklarının tahsisini kontrol eden ve düzeni korumak görevini paylaşan "büyük güçler"; bölgesel olarak başat devlet gibi güçlü olan ancak başat devlete meydan okuyamayan "orta ölçekli güçler" ve son olarak bu sıralamanın dışında olan "küçük güçler"den meydana geldiği ifade edilmiştir. Güç teorisinin ana öngörüsü, olası bir savaş ve stabil müttefiklik durumudur. Yeni ortaya çıkan hâkim (başat) bir gücün, egemen devletin kurduğu sisteme müdahil olması ve sitemden memnun olmaması durumunda uzun süreli ve büyük ölçekli bir savaş olasıdır. Eğer müttefik taraflar sistemin yapısından hoşnut iseler bağlaşık durumu stabil olacaktır.

[6] "ABD Artık Süper Güç Değil", Dünya Gündemi Gazetesi, 26 Ekim 2008. (Gazete bu makaleyi Jens Borchers'in 17 Ekim 2007 tarihli Deutsche Welle Gazetesinde yayımlanan makalesinden almıştır).

[7] Steve Chan, China, The US; and The Power-Transition Theory, Routledge, New York, 2008, s. 3.

Kaynakça

ABD Güvenlik Stratejisi, 2002, http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nss/nss_sep2002.pdf, 28 Ocak 2011.

Akyol,Servet & Ulutürk, Süleyman, "Küresel Kamu Malları: Hegemonya ve İstikrarın Küresel Ekonomi Politiği", Akdeniz Ünv., İİBF Dergisi (13), 200, ss. 62-85.

Alexis de Tocqueville, Democracy in America, Trans: Henry Reeve, New York, Atheneum, 1945.

Altman, Roger C., "The Great Crash, 2008, A Geopolitical Setback", Foreign Affairs, January/February, 2009.

Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, Alfa Yy., İstanbul, 2004.

Arrighi, Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, Çev. Recep Boztemur, İmge Yy., İstanbul, Mayıs 2000.

Aslan, Hüseyin, 16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün, Ankara, Kaktüs Yy., Haziran 2001.

Ateş, Toktamış, Osmanlı Toplumunun Siyasi Yapısı, İstanbul, 1982.

Bellamy, Richard, "A Crocean Critique of Gramsci on Historicism, Hegemony and Intellectuals", Journal of Modern Italian Studies, 6(2) 200, ss. 209-229.

Boot, Max, “The Case for American Empire,” Weekly Standard, 15 Ekim 2001 http://www.weeklystandard.com/Utilities/printer preview.asp?idArticle=318.

Brzezinski, Zbigniew, “The Global Political Awakening”, International Herald Tribune, 24 Aralık 2004.

Brzezinski, Zbigniew, İkinci Şans, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2007.

Brzezinski, Zbigniew, Küresel Hakimiyet mi? Küresel Tercih mi? Çev. Cem Küçük, İnkılap Yy., İstanbul, 2005.

Bussmann, Margit & Oneal, John R., “Do Hegemons Distribute Private Good?: A Test of Power Transition Theory”, Journal of Conflict Resolution, Vol. 51, No. 1, Feb 2007, ss. 99-11.

Chan, Steve, China, The US; and The Power-Transition Theory, Routledge, New York, 2008.

Charlemagne, “A Worrying New World Order”, Economist Dergisi, 18 Eylül 2008.

Chase-Dunn, Christopher, Taylor, Peter ve Arrighi Giovanni, et al, “Hegemony and Social Change”, Mershon International Studies Review, Cilt 38, Sayı 2, Ekim 1994, ss. 361-376.

Cox, Robert, “Towards a Post Hegemonic Conceptualization of World Order: Reflections on the Relevancy of Ibni Haldun,” içinde “Approaches to World Order” (der. Robert Cox, Timothy Sinclair) Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 151.

Cox, Robert, “Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order”, Political Economy, 9(3), 2004, ss. 307-323.

Cox, Robert, “Gramsci, Hegemony and International Relations: an Essay in Method,” içinde “Approaches to World Order (der. Robert Cox, Timothy Sinclair) Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 137.

Cox, Robert, “Gramsci, Hegemony and International Relations: an Essay in Method,” içinde “Gramsci Historical Materialism and International Relations”, Gül, S. (der), Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 49-66.

Cox, Robert, “Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory,” içinde “Approaches to World Order”, Der. Robert Cox & Timothy Sinclair, Cambridge, Cambridge

University Press, 1996, s. 100.

Drezner, Daniel W., “The New World Order”, Foreign Affairs, March/April 2007.

Dünya Gündemi Gazetesi, “ABD Artık Süper Güç Değil”, 26 Ekim 2008.

Eralp, Atila, “Hegemonya” içinde “Devlet Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar”, (der) Atila Eralp, Ankara, İletişim Yayınları, 2006.

Erkmen, Serhat Ahmet, “Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD’nin Kuzey Irak Politikası Örneği”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.

Ferguson, Niall, “Hegemony or Empire, “Foreign Affairs, Cilt 82, Sayı 5, Eylül Ekim 2003, ss. 154-155.

Ferguson, Niall, “Empire With Expiration Dates”, Foreign Policy, Sep/Oct 06.

Ferguson, Niall, Colosssus, London, Penguin Books, 2004.

Ferguson, Niall, Empire: How Britain Made World, London, Allen Lane, 2003.

Ferguson, Niall, The War of the World, Penguin, New York, 2006.

Friedman, George, Gelecek 100 Yıl, Çev. İbrahim Şener & Enver Günsen, Pegasus Yy., İstanbul, 2009.

Fukuyama, Francis, “The Fall Of America Inc.”, Newsweek Dergisi, 7 Ekim 2008.

Golub, P. S., “Imperial Politics, Imperial War the Crisis of US Hegemony”, Review of International Political Economy, 11(4), 2004, ss. 763-786.

Grunberg, Isabelle, “Exploring the ‘Myth’ of Hegemonic Stability” International Organization, Cilt: 44, Sayı: 4, Sonbahar 1990.

Haass, Richard N., “The Age of Non-Polarity”, Foreign Affairs May/June 2008.

Hacighan, Nina & Sutphen, Mona, “Strategic Collaboration: How The United States Can Thrive As Other Power Rise”, Washington Quarterly, Autumn 2008, ss. 43-57.

Hardt Michael ve Negri Antonio, Empire, London, Harvard University Press, 2000.

Heper, Metin, Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçililik ve Modernleşme, İstanbul, 1977.

Hobsbawm, Eric, Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm, Agora Kitaplığı, 2007.

Huntington Samuel P., Biz Kimiz?, CSA Global Yayın Ajansı, 2004.

Huntington, Samuel. P., “The Lonely Superpower”, Foreign Affairs, March/April 1999.

Ikenberry, G. John, “The Rise of China and the Future of the West, Can the Liberal System Survive? Foreign Affair, January/February 2008.

Ikenberry, G. John, After Victory: Institutions, Strategic Strains, and the Rebuilding the Order After Major Wars, Princeton, 2001.

Ikenberry, John, “America’s Imperial Ambition”, Foreign Affairs, Cilt: 81, Sayı: 5, Eylül-Ekim 2005.

Ikenberry, John, “Institutions, Strategic Restraints, and the Persistence of American Post War Order”, International Security, Cilt: 23, Sayı: 3, 1998-1999.

Ikenberry, John, “Rethinking the Origins of American Hegemony”, Political Science Quarterly, Cilt: 104, Sayı: 3, Sonbahar 1989.

Ikenberry, John, After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars, Princeton, Princeton University Press, 2001.

Kaka, Asiye, “Antonio Gramsci ve Hegemonik Okul”, BÜSBE Dergisi, 12 (21), ss. 329-338.

Kagan, Robert, The Return of History and the End of History, Atlantic Books, London, 2008.

Kaplan Robert, Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos, New York, 2001.

Karzt, Hagai, “Gramsci, Hegemony and Global Civil Society Networks”, Voluntas 2006, 17, ss. 333-348.

Kennedy, Paul, “Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri”, Çev. Birtane Karanakçı, İş Bankası Yy., İstanbul, Mayıs 2001.

Keohane, Robert, After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy, Princeton, Princeton University Press, 1984.

Khanna, Parag, “Waving Goodbye to Hegemony”, NYT, January 27, 2008.

Krislov, Samuel, “American Federalism as American Exceptionalism”, Journal of Federalism, 31: 1 (Winter), 2001.

Kupchan, Charles A., The End of the American Era: US Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty First Century, New York, 2001.

Mardin, Şerif, Din ve İdeoloji, Ankara, 1969.

Mark Beeson ve Richard Higgott, Hegemony, Institutionalism and US Foreign Policy: Theory and Practice in Comparative Historical Perspective, Konferans Bildirisi 15-17 Aralık 2003, s. 3-4, http://eprint.uq.edu.au/archive/00001192/01/mbrhbirm03.pdf, 20 Ocak 2011.

Michael Hardt ve Antonio Negri, Empire, London, Harvard University Press, 2000.

Nye, Joseph Jr., “Limits of American Power”, Political Science Quarterly, 117(4), 2002-03, ss. 545-559.

Nye, Joseph Jr., Amerikan Gücünün Paradoksu, Çev. Gürol Karaca, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2003.

Nye, Joseph Jr., The Paradox of American Power: Why the World’s Only Superpower Can’t Go It Alone, Oxford, New York, 2004.

Nye, Joseph S., “The Changing Nature of World Power”, Political Science Quarterly, Cilt: 105, Sayı: 2, Yaz 1990.

Nye, Joseph, “The American National Interest and Global Public Goods”, International Affairs 78(2), ss. 233-244.

Pala, Cenk, “Rusya Federasyonu’nun Enerji Politikası ve Enerji Güvenliğine Etkileri”, SAREM Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu, SAREM Yy., Aralık 2007.

Robinson, William, A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World, Baltimore, John Hopkins University Press, 2004.

Safrin, Sabrina, “The Un-Exceptionalism of US Exceptionalism”, Vanderbilt Journal of Transnational Law, Vol: 41, 2008, s. 1309.

Segal, Adam, “Is America Losing Its Edge?”, Foreign Affairs, November/December 2004.

Servet Akyol & Süleyman Ulutürk, “Küresel Kamu Malları: Hegemonya ve İstikrarın Küresel Ekonomi Politiği, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (13) 2007, s. 62-85.

Sonia Buckel & Andreas Ficher-Lescano, “Gramsci Reconsidered: Hegemony and Global Law”, Leiden Journal of International Law, 2009, No: 22, s. 437-454.

Stokes, Doug, “The Heart of Empire? Theorising US Empire in an Era of Transnational Capitalism”, Third World Quarterly, Cilt: 26, Sayı: 2, 2005.

Wallerstein, Immanuel, “The Curve of American Power”, New Left Review, Cilt: 40, Temmuz-Ağustos 2006.

Wallerstein, L., The Politics of the World Economy, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Zakaria, Fareed, “The Future of American Power, How America Can Survive, The Rise of the Rest”, Foreign Affairs, May/June 2008.

Zakaria, Fareed, “The World Isn’t So Dark”, Newsweek Dergisi, 18 Eylül 2008.

Robertson, küreselleşmeyi “hem dünyanın küçülmesini simgeleyen, hem de bir bütün olarak dünyanın bilincinin güçlenmesine gönderme yapan bir kavram” olarak görürken[1], Timur küreselleşmeyi, “çağdaş emperyalizmin 1980’lerden itibaren yaygınlaşan ve Sovyet sisteminin çöküşünden sonra tek ve kaçınılmaz bir olgu olarak dünyaya sunulan yeni adı” olarak tanımlamakta ve küreselleşmeyi kapitalist sermaye birikiminin yeni bir aşaması olarak ifade etmektedir[2]. Benzer şekilde Boratav da, küreselleşmeyi “yeni bir olgu değil, sadece yeni bir terim” olarak niteleyip, onu “emperyalizmin kendisi” olarak tanımlamaktadır[3]. Diğer yandan küreselleşmeyi, kapitalizmin gelişmesinde bir aşama olarak gören Şaylan, “pazarın dünya ölçeğinde büyümesini, ulusal sınırlar dışına çıkmasını ve dünyanın tek bir pazar haline gelmesini” küreselleşme olarak tanımlamaktadır[4]. Benzer şekilde Campbell, küreselleşmeyi, “üretim faktörleriyle, mal ve hizmetlerin giderek artan hareketliliğinden kaynaklanan sınır ötesi karşılıklı ekonomik bütünleşme” olarak ifade etmektedir[5].

Globalleşme tanımına yönelik yaklaşım farklılığı; gelişme, etkileşim ve sonuçlarını içeren küreselleşme sürecine de farklı yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Buna göre küreselleşmeyi aşırı savunan grup “radikaller;” küreselleşmenin tam karşısında yer alan grup “küreselleşme karşıtları;” globalleşmeyi “modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasi güç” olarak görenler ise “dönüşümcüler” olarak sınıflandırılmaktadır[6]. Küreselleşmeyi inceleyenler de bu ayrışıma bağlı olarak; doğuş süreci, toplumsal yarar, siyasal, kültürel ve iktisadi etkileri açısından farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Makalede küreselleşmenin tarihsel perspektifinin analizi ile beraber küreselleşme hakkındaki olumlu ve olumsuz kritiklerin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Tarihsel Perspektif

Küreselleşme kavramı son 30 yıldır bugünkü anlamında kullanılmaya başlansa bile, tarihsel süreçte insanoğlunun göç etmesi, malların ve fikirlerin yer değiştirmesi insanlık tarihi ile birlikte var olmuştur. Ancak etkisinin geç ortaya çıkması, göçlerin öneminin uzun süre algılanamamasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu göçler bugünkü anlamda küresel etkileri açısından bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. İnsanoğlunun yeryüzündeki ilk göç hareketi elli-yüz bin yıl kadar önce Afrika'dan dünyanın birçok bölgesine seyahat etmesiyle başlamıştır[7]. O zamanki yeryüzünün okyanus ve denizlerle bölünmemesi nedeniyle tek bir kıta olduğundan, bu ilk kavimler bugün Amerika dediğimiz bölgelere kadar yayılma imkânı bulmuşlardır. Deniz sularının yükselmesiyle Amerika denilen kıtanın Asya/Avrupa kıtasından ayrılmasıyla insanoğlu yaklaşık on bin yıl birbirlerinden uzak ve bağımsız olarak yaşamaya başlamıştır. Yeryüzündeki insanlığın bu yer değiştirmeleri; farklı yaşam tarzları ile karşılaşmasına ve yeni kültür biçimi, dil ve geleneklerin doğmasına neden olmuştur.

Tarihsel olarak insanoğlunun göç etmesinin arkasında dört ana güdünün varlığı kabul edilmektedir[8]. Bunlar; güvenlik ve politik güç sağlamaya yönelik fetih amaçlı göçler, daha iyi bir yaşam sürdürme güdüsüyle yapılan göçler, dinsel amaçlı göçler ile merak güdüsü ve maceraperest amaçlı göçlerdir. Bu açıdan bakıldığında tarihsel süreçte denizcileri de içeren askerleri, din adamlarını, tüccarları ve maceraperestleri göçün yani küreselleşmenin ilk aktörleri olarak değerlendirmek gerekir. İnsanoğlunun her yeni göç hareketi; yeni yaşam tarzlarının, fikirlerin, alışkanlıkların ve kültürlerin kaybedilmesine veya kazanılmasına yol açarken, diğer yandan iktisadi gelişmelere yön verecek gelişmelerin kaynağını oluşturmaktaydı. Örneğin Haçlı Seferlerinin görünürdeki amacı; kutsal saydıkları toprakları kurtarmak ve Hristiyan dinini yaymak olmasına karşın, asıl nedenin Uzak Doğunun zenginliklerine ulaşma arzusu olduğu bilinmektedir. Türklerin Orta Asya çöllerinden batıya doğru asırlarca süren göçlerinin nedeninin de, daha uygun şartlarda yaşayabileceği bir iklim ve toprak bulmak olduğu

bilinen bir gerçektir. O zaman yaşayan insanların bu göçlerin toplumları etkileme ve küresel dünyanın yaratılabilmesinde etkin bir faktör olabileceği analizini yapabileceklerini sanmıyoruz. Ancak zorunluluktan kaynaklanan yeni yaşam alanları bulma gereksinimini küreselleşmenin ilk tohumları olarak görmek gerekir.

Tarihte Cengiz Han İmparatorluğu'nun küreselleşmeyle olan ilintisi ve tarihsel perspektiften irdelenmesi Findlsy ve Lundahl'ın çalışmalarında görülmektedir[9]. 1989 yılında Komünist yönetimin devrilmesinden sonra Moğolistan'ın korumasız bir şekilde küreselleşmeyle karşı karşıya kaldığı, ancak tarihe bakıldığında Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nun yarattığı küresel etkinin önemli boyutta olduğu çalışmalarda belirtilmektedir. Çünkü bir milyon nüfuslu bir devletin; 12. yüzyılda çok geniş bir alanda imparatorluk kurması ilginç ve etkileyici görülmektedir. Kurulan bu imparatorluğun fikirlerin, düşüncelerin, ticaretin ve malların binlerce kilometrelere taşınmasına ve değişime neden olduğu, göçebe kültürün, yerleşik yaşamı önemli derecede etkilediği, böylece global kültür değişimine farklı bir boyut kazandırdığı belirtilmektedir. Hatta söz konusu imparatorluğun; Hristiyanlığın Amerika'ya, Müslümanlığın ise Güney Asya ve Afrika'ya yayılmasında etkin bir fonksiyonu olduğu ifade edilmiştir. Cengiz Han İmparatorluğu'nun savaşçı gücünün büyük kısmının Türk kabilelerinden oluştuğunu dikkate aldığımızda, küreselleşmenin gelişmesinde Türk öğesinin de önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

3. İlk Global Dalga

Bugün ulaşılan global düzenin varlığı, Kristof Kolomb'un 1492 yılında Karayip adalarına ayak basmasıyla başlamıştır. Kristof Kolomb'un yeni keşfi binlerce yıl birbirinden uzak yaşayan insanoğlunu birleştirmiştir. Bu keşif; Batı denilen uygarlığın yaratılmasındaki katkısı nedeniyle, bazı yazarlarca büyük önem atfedilerek, global tarihin dönüm noktası olarak adlandırılmaktadır. 15. yüzyılda Batının Uzak Doğu ile olan ticareti; Türklerin kontrolünde bulunan ve önemli oranda gelir elde ettiği ticaret yollarından yapılmaktaydı. Kristof Kolomb'un Karayiplere ayak basması,

Amerika'nın keşfi ile Macellan'ın Güney Afrika'yı dolaşarak denize dayalı yeni ticaret yollarını keşfetmesinin nedeni, Osmanlının kontrolündeki Uzak Doğu kaynaklı ticaret için yeni seçenekler bulma ihtiyacından kaynaklanıyordu. Yeni keşif ve buluşlar; ticaretin Avrupa'nın kontrolünde ve daha az maliyetle yapılmasını sağlarken, Avrupa'nın Uzak Doğu ile ticaret yapmasına da imkân sağlamıştır. Ayrıca Amerika'nın zengin yeraltı kaynaklarından istifade etmesiyle ticaretin artmasının, ekonominin büyümesinin ve kapitalizmin gelişmesinin tohumları atılmıştır. Yeni buluşlar ve keşifler ülkeler arası ticaretin artmasını, mal ve hizmetler ile teknoloji, bilgi ve insanların sınırlar ötesi değişimlerini hızlandırmıştır. Ulaştırma alanındaki bu gelişimler kıtalar arası ticaretin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle bu yüzyıldaki ticari gelişmeler ilk global dalga olarak adlandırılmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra Batının dünya ticaretindeki yerini kaybetmesi, Feodalite (derebeylik) sisteminin çökmeye başlaması ve bin yıllık Bizans İmparatorluğu'nun tarihe karışması ile İstanbul'dan göç eden Bizanslı bilim adamlarının, Avrupa'da Rönesans ve reform hareketlerinin başlatılmasında etkili olduğu ve bugünkü küreselleşmenin o zamanlar güçlü Türk Dünyasına karşı atılmış bir adım olduğunu belirten[10] araştırmacılara da rastlanılmaktadır.

4. İkinci Global Dalga

19. yüzyılda telefon ve telgrafın bulunuşu, demir yollarının devreye girişi, deniz ulaştırmasındaki ilerlemeler; toplumları birbirine daha yakınlaştırırken, ticaret ve yatırım alanındaki artışlara kaynaklık etmiştir. Hammaddeler işlenmek amacıyla sömürge ülkelerden ana ülkeye aktarılırken, üretilen sanayi ürünlerinin pazarlanması için serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına bu dönemlerde başlanmıştır. Hammadde kaynaklarına kolay ulaşım ve bunların İngiltere, Fransa ve Almanya gibi gelişen ülkelerde işlenmesi için, biriken sermaye sömürge ülkelerde demiryolu vb. altyapı harcamalarına aktarılmaya başlanmıştır. Yine denizaşırı ulaştırma imkânlarının gelişmesi uzak toplum ve ülkeleri

zamansal olarak birbirine yakınlaştırmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte oluşan arz fazlası ürünlere yönelik pazar arayışları ve üretim için yeni hammadde kaynakları bulma çabası bu küreselleşme döneminin niteliğidir. Bu dönemde oluşan küreselleşme daha çok ticari liberalleşme şeklinde kendini göstermiştir[11].

Özellikle Amerika'da gelişen sanayi zengin maden yataklarının çıkarılması için Afrika'daki insan gücünden faydalanmış, bunun sonucunda köle ticareti Batı kapitalizminin hizmetine sunulmuştur. Yaklaşık on milyon kişi köle olarak Amerika ve Avrupa'ya getirilmiştir. Diğer yandan özellikle Amerika'nın artan zenginlik cazibesi yaklaşık altmış milyon insanın 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'dan bu ülkeye göç etmesine neden olmuştur[12]. İsteğe bağlı veya köle ticaretinin sonunda gerçekleşen bu küresel insan göçü dünyanın en zengin ve gelişmiş ülkesinin kurulmasını sağlamıştır.

1870'li yıllardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Batı dünyasında tarihte daha önce görülmemiş derecede üretim artışı meydana gelmiştir. Amerika'nın keşfi ile bu kıtadan değerli madenlerin Batı ekonomisine yarattığı sermaye birikimi, köle ticareti, kolonilerin sömürülmesi ile teknolojik gelişmeler ve devletler/ülkeler arası ticaretten elde edilen sermaye birikimi, Batı ekonomilerinin takeoff (kalkış) aşamasını tamamlamasını sağlamıştır[13]. Teknolojik gelişme ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı arttırırken, telefon ve telgrafın bulunuşu haberleşme zamanını azaltarak küreselleşmeye önemli katkıda bulunmuştur. Diğer yandan, yaratılan üretim artışının pazarlanabilmesi, yeni pazarlar ve pazarlara girmek için uluslararası ticaretin önündeki engellerin kalkmasını gerektirmiştir. Bu yöndeki iktisadi politikalar uygulanırken pazar arayışı mücadelesi devletler arasındaki çıkar çatışmasını artırıp, diğer çeşitli nedenlerle birlikte global dünya savaşının çıkmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar ortaya çıkan bu iktisadi dönem, ikinci küresel dalga olarak ifade edilmektedir. İkinci global dalga kendisinin yarattığı ekonomik zenginliğin sonucunda ortaya çıkan pazar paylaşımı mücadelesiyle sona ermiştir.

Küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığı ve 1870-1914 yılları arasındaki gelişmelerin küreselleşme kavramı ile açıklanabileceği ve hatta bu zaman diliminin uluslararasılaşmış dünya ekonomisi olduğu ve günümüzdeki verilerin bu seviyede açık bir ekonomik düzeyde olmadığı; Paul Hirst ve Grahame Thompson tarafından ileri sürülmüştür[14].

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönem, 1929 Ekonomik Bunalımına çözüm arama yılları olmuştur. Globalleşme bu dönemde ülkelerin koruyucu iktisadi politikaları ile önemli oranda gerilemiştir.

5. Üçüncü Global Dalga

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada siyasi ve ekonomik liberalleşmenin sonucu küreselleşme kavramı dünyayı etkilemeye başlamıştır. Bu dönemdeki önemli küresel olgu savaşta yıkılan Avrupa'yı yeniden inşa etmekte kullanılan ABD'nin Marshall yardımıdır. Bu küresel ekonomik yardımın en önemli şartlarından birisi, yardım edilen ülkelerden uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasının istenmesidir. Böylece küreselleşme ortamı şekillendirilmek istenmiştir. Gerçekten Batı kapitalizmi Keynesyen politikaları uygulayarak hem savaşın yıkımını süratle giderirken hem de yaklaşık 30 yıllık süre içerisinde kesintisiz büyümeyi gerçekleştirmiştir. 1970'li yıllara kadar Batı ekonomisi büyük ilerleme kaydederken, globalleşme de aynı hızla gelişmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iletişim ve ulaştırma alanlarında devrim niteliğindeki gelişmelerin ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı arttırırken dünya ticaretinin de aynı hızla artmasında önemli etkileri olmuştur. Bu dönemin en büyük özelliği de ekonomik gelişmeden faydalanarak Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)'in ortaya çıkması ve dünya ekonomisinde önemli bir güce sahip olmasıdır. Bu şirketlerin varlığı ve gücü ile küreselleşme kavramı dünya literatüründe kullanılmaya başlanmıştır. ÇUŞ faaliyetlerini ulusal sınırların dışına taşırmaya ve etkinlikleri açısından ulusal devletlerle başat olmaya başlamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bretton Woods'ta tesis edilen parasal sistem 1970'li yılların ortalarında çökünce uluslararası mali düzenin

kontrolünü sağlayan yeni sistem tesis edilmiştir. Ayrıca aynı yıllarda ortaya çıkan petrol krizi dünya ekonomik krizine dönüşünce küreselleşme kısmen gerilemiştir. Batı dünyası; petrol gelirlerini Batı bankalarına aktaran OPEC ülkeleri sayesinde krizi az zararla geçiştirmiştir. Batılı kapitalist ülkeler, bankalarında oluşan kredi fazlalığını ise az gelişmiş ülkelere aktararak küresel ticaretin devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Bu yıllardan sonra Batıda artık kesintisiz büyüme dönemi sona ermiş ve kriz ve çözüm modellerini içinde barındıran iktisadi büyüme dönemine geçilmiştir.

Sovyetler Birliği 1991'de fiilen dağılınca, globalleşme tüm dünyada etkinlik kazanmış ve neoliberalizm tüm dünyada yaygın ve geçerli ekonomik sistem olarak kabul görmüştür. Batının temsil ettiği liberal ekonomik düzenin artık sonsuza dek yaşayacağı ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu görüşün etkin olmasında Thatcher ve Reagan Hükümetlerinin 1970'li yılların sonundan itibaren kendi ülkelerinde Monetarist ekonomik politikaları uygulayarak başarılı olmalarının etkisi büyüktür. Neoliberalizm ve globalizasyon artık birbiriyle iç içe geçen ve birbirlerini tamamlayan modeller olarak görülmeye başlamıştır. Bütün bunlar küreselleşmenin ardındaki yön verici düşüncenin serbest piyasa kapitalizmi olduğu[15] yönündeki görüşlerin yüksek sesle çıkmasını sağlamıştır. Fukuyama ise "Tarihin Sonu" adlı çalışması ile bunun neoliberalizmin başarısı olduğunu belirtmiştir[16].

İktisadi düşünürlerin üzerinde anlaştığı noktalardan birisi, küreselleşme tarihi süreç içerisinde çeşitli gelişme aşamalarından geçse bile, küreselleşmenin bugünkü anlamda gelişiminin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olduğudur. 1960'lı yıllardan sonra dünyadaki iktisadi gelişmelerin globalizasyon olarak adlandırılıp incelenmeye başlanmasına rağmen, Berlin Duvarının Kasım 1989'da yıkılması globalizasyonun altın döneminin başlangıcı olmuştur. 1990'lı yıllardan günümüze globalleşme telekomünikasyon sistemindeki gelişmeler (bilgisayar-internet-cep telefonları) ve bunların bankacılık alanında uygulanması, ihracata dayalı büyüme modelleri, Avrupa devletlerinin birleşerek Avrupa Birliğini

oluşturma çabaları dünyayı küçültürken, küreselleşmenin gelişmesine öncülük etmiştir. Bu üçüncü dalga globalizasyonun en büyük özelliği; küreselleşmenin kurumsallaşması olmuştur. Uluslararası Para Fonu (UPF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, G-7 Zirveleri; dünya ekonomisinin uygulanması ve düzenlenmesine yönelik girişimleri ile küresel ekonomiye yön verme aracı olmuşlardır.

Üçüncü küresel dalga olarak adlandırılan bu dönemin birincil özelliği, iletişim ve bilişim alanını içeren hızlı teknolojik gelişmelerin neoliberal iktisat politikaları ile örtüşmesi ve uyumluluğudur. Diğer bir özellik ise Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Doğu Blokunun yıkılması ve sosyalist ve merkezi planlama ile yönetilen ekonomilerin Batı tarzı piyasa ekonomilerini benimsemeleri sonucu dünyada iktisadi tek örnekliliğe bir kayış sürecinin başlamasıdır. Küreselleşmenin iktisadi özelliklerinden birisi de; uluslararası sermayenin egemenliğinin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak ÇUŞ'un etkinliklerinin artmasıdır. Ayrıca ÇUŞ'un yanı sıra BM, UPF, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların dünya ekonomisine yön vermelerindeki etkinlikleridir. Global üçüncü dalganın siyasi boyutu ise Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile ABD'nin tek başına dünya siyasetinde egemen olması ile sonuçlanan tek kutuplu dengenin varlığıdır. Siyasi sonuçlar yönünden bakıldığında ise ulus devletin egemenlik gücünde aşınma ile bölgesel organizasyonların etkinliklerinin artmasıdır. Bu global dalganın diğer bir özelliği ise Huntington'un 1974 yılında başladığını iddia ettiği "üçüncü demokrasi dalgası"[17] ile örtüşmesi olmuştur. Sonuç olarak; bu küreselleşme döneminin temelleri İkinci Dünya Savaşı sonrası atılmış, 1960 sonrası neoliberal yaklaşımlarla temelleri sağlamlaştırılmış, 1970'lerde yaşanan parasal krizler ve durgunluk uygulama imkânını arttırmış, 1980'li yıllardan itibaren ekonomik istikrar ve yapısal uyum programları ile gelişmekte olan ülkelere yaygınlaştırılmış ve 1980'de Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile tek kutuplu dünyada küresel pazar oluşumu büyük ölçüde tamamlanmıştır[18].

Küreselleşmenin tarihsel sürecini tamamlanmadan önce, bu konudaki görüş ayrılığının belirtilmesi yararlı olacaktır. Küreselleşmenin tarihsel gelişim evreleri üzerinde ortak bir düşünce perspektifi oluşamamıştır. Yukarıda açıklanan küreselleşmenin tarihsel gelişimi genel bir eğilimi ifade etmektedir. Bazı küreselci yazarlar tarafından küresel gelişme periyotları iki dönem halinde analiz edilmiştir. Örneğin Thomas Friedman, "Lexus ve Zeytin Ağacı" adlı meşhur kitabında; küresel dalgaların 1880-1920 ile 1990 sonrası olmak üzere iki dönemde geliştiğini açıklamaktadır[19]*. Bu iki dönemin özelliklerini ise; "İlk küreselleşme çağı dünyayı büyük boydan orta boya indirdiyse, ikinci küreselleşme çağının da orta boydan küçük boya indirmesi" şeklinde izah etmiştir*[20]*.*

Çoğunlukla radikaller grubu içerisinde yer alıp da siyasi ve toplumsal perspektiften küreselleşmeye bakanlar, özellikle onun Soğuk Savaş sonrası dünya siyasi düzeninin düşünsel altyapısı olduğunu belirterek Soğuk Savaş dönemine alternatif tarafını ön plana çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle, betimledikleri küreselleşme evresinin başlangıcını da, Berlin Duvarının yıkılması olan 1989 tarihi ile özdeşleştirmek istemektedirler. Buna karşın küreselleşmeye iktisadi açıdan bakanlar ise, İkinci Dünya Savaşı bitimini, betimledikleri küreselleşme safhasının başlangıcı olarak kabul etmektedir ve küreselleşmenin tamamen Soğuk Savaş döneminin alternatifi olduğu düşüncesini esas olarak almamaktadır.

6. Olumlu Eleştirilerin Analizi

Küreselleşme kavramının ve tarihsel perspektifinin incelenmesinin ardından küreselleşmeye ilişkin yapılan eleştirilerin analizini yapacağız. Küreselleşmenin özünde siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamda değişikliğe yol açması ve küresel politikaların gelir bölüşümünde belirleyici etkisi nedeniyle önemli kritiklerle karşılaşılmıştır. Küreselleşmenin olumlu yönlerinin değerlendirilmesinin ardından eleştirel görüşlere yer verilecektir.

Küreselleşmenin ülkelerin büyümesine ve ticaretin gelişmesine olan katkısı yadsınmamaktadır. Çünkü küreselleşmenin yarattığı serbest ticaret sayesinde, yurt dışı ticaret imkânı artmakta ve ülke ekonomisine olumlu katkıda bulunması sağlanmaktadır. Küresel açılım verimsiz endüstrileri daha etkin çalışmaya zorlamaktadır. Diğer taraftan hızlı teknolojik değişim ve dünya mali piyasalarının bütünleşmesi, azalan maliyetler yoluyla prodüktivite artışına ve büyümeye yol açmaktadır[21].

Küreselleşme, Soğuk Savaş döneminde "dostlar ve düşmanlardan" oluşan dünyayı rakipler haline getirerek[22] bir anlamda ülkelerarası sorunları çözümleyen ve Soğuk Savaş'a alternatif bir dünya düzeni olarak insanlığa sunulmuştur.

Küresel gelişim Türkiye gibi ülkelerde ihtiyaç duyulan sermayenin ve yeni teknolojilerin getirilmesinde önemli katkıda bulunmaktadır. ÇUŞ'un varlığı ekonomik büyüme ve rekabete önemli katkı sağlamaktadır. Günümüzde şirketler hem dış ülkelere mal satmakta, hem de dış ülkelerden kaynak kullanmaktadır. Bilgi birikiminin yanı sıra ülke içinde üretilmeyen modern teknolojilerin kullanımı yani teknoloji transferi ÇUŞ'un yatırımları ile gerçekleşmektedir. Yurt içi yetersiz sermaye nedeniyle kaynak eksikliği, ÇUŞ'un yatırımları sayesinde giderilmektedir. Hemen hemen tüm ülkelerde yerli üreticiler ve girişimciler arasındaki rekabet mücadelesine yabancılar da katılmakta ve bu süreçte ülkeler, dünya standartlarında mal, hizmet ve bilgi üreten toplumlar olmaya zorlanmaktadır. Küreselleşme, yatırım ve karar alma sürecinde bürokratik süreçleri küresel sermayenin gücü sayesinde yani kısmen zorlayıcı yöntemlerle en aza indirmekte, bu da firma düzeyinde verimlilik artışına neden olmaktadır. Küreselleşmenin; daha hızlı gelişim, daha yüksek düzeyde bir yaşam, demokratik ve katılımcı bir düzen, yönetimde şeffaflık, genelde insanı tüm sorunların odağına oturtma ile insan hakları ve insan güvenliğine saygı yönünden yararlarının olduğu belirtilmektedir[23].

Küreselleşmenin insan yaşamının kalitesini ve süresini arttırdığı tespit edilmiştir. Bunu, 50-60 yıl öncesi ile karşılaştırdığımızda farkı ve

gelişmişliği görmek mümkündür. Global süreçten en fazla yararlanan Çin'de, 1960 yılında ortalama ömür 39 yıl iken bugün 70 yıla çıkmıştır[24]. Dengeli ve adil olmazsa bile, globalleşmenin insanlığın yararına önemli kazançlar getirdiğini söylemek mümkündür.

Küreselleşmenin rekabet açısından aldığı olumlu eleştiri ise; dış firmaların yurt içinde faaliyet göstermesiyle tekel veya oligopol durumundaki firmaları rekabete zorlaması, böylece tüketicinin, fiyat ve kaliteyi ön plana çıkartan politikalara öncelik vermesini sağlamasıdır. Finansal sektörün dışında yatırım için gelen yabancı sermaye bazen ana ülkedeki bir şirketin şubesini açarak, özelleştirme yoluyla eski kamu kuruluşlarını satın alarak, dikey ya da yatay bütünleşme metodunu kullanarak, ortaklıklar kurarak ya da tümden satın almalarla reel sektörde rekabete yol açmaktadır. Banka birleşmeleri ile ya da banka şubelerinin açılması ile mali piyasalar daha çok rekabete itilmekte, dolayısıyla firmalar verimli ve etkin çalışmaya zorlanmaktadır[25]. Bu yüzden gelişen rekabet firmaları daha kaliteli mal ve hizmet üretimine teşvik etmektedir. Ayrıca, küreselleşme; istikrar, risk alma, bankacılık sisteminin denetimi, düzenlenmesi, piyasa disiplini, mevduata devlet garantisi ve bilinçli zararları önleme gibi bazı kavramları yeniden tanımlamıştır.

Küreselleşmeyle birlikte bilginin önemi artmış, bilgi teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler toplumu ve ekonomiyi değiştirmeye başlamıştır. Drucker'in “enformasyon kapitalizmi” diye tanımladığı bu süreçte piyasa ekonomisi, bilgi ekonomisine dönüşmektedir. Artık işletmeler, mal ve hizmet üretimiyle değil, bilgi üretimi ve dağıtımıyla ilgilenmektedirler[26].

Küreselleşmenin bireyler ile ulus devlet arasında yeni bir denge yarattığı, buna göre küreselleşmenin insanların dolaşımını ve erişimini kısıtlayan duvarların pek çoğunu yıktığı için, bugün ulus devletler karşısında sadece süper piyasaların değil, süper güçlendirilmiş bireylerin yaratılmasına imkân yarattığı[27] belirtilmektedir.

7. Karşıt Eleştirilerin Analizi

Küreselleşmeye karşı en büyük eleştiri küresel zenginlikten her ülkenin eşit şekilde yararlanamaması şeklinde ifade edilmektedir. Buna karşın küreselleşmeyi savunanlar ise, küresel süreçte kapalı ekonomiden ziyade açık ekonomiyi tercih eden ülkelerin küresel zenginlikten daha fazla faydalandığı şeklinde savunmalarını yapmaktadırlar[28]. Kuzey Kore ve Arnavutluk'un kapalı ekonomik yapıları nedeniyle küresel zenginlikten yararlanamamaları buna en uygun örnek olarak gösterilmektedir.

Globalleşmenin tüm ülkelerde ekonomik refah ve zenginliğe ulaşmayı sağlayacağı görüşü önemli oranda eleştirilere uğramıştır. Bugün küreselleşmeden faydalanan zengin ve gelişmiş ülkeler zenginliğe tarihte merkantilist yani korumacı iktisat politikaları uygulayarak ülkelerindeki küçük sanayilerin büyümesini sağlayarak ulaşmışlar ve böylece iç sanayilerinin dış dünya ile rekabet edebilecek seviyeye gelmesini sağlamışlardır. Zenginliklerin kaynağı koruyucu politikalar iken şimdi gelişmekte olan ülkelerden gümrük vergi ve tarifelerinin indirilmesi, ekonomilerini dışa açması ve korumacı ekonomik politikalardan vazgeçmesi istenmektedir. Bu da globalizasyonun çelişkisi olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler krediye ihtiyaç duyduklarında dünya ekonomisinde düzenleyici rolü olan mali organizasyonlardan ancak küreselleşmeyle iç içe olan neoliberal iktisadi politikalar uygulanması koşuluyla kredi alabilmektedir.

Küreselleşmeye yöneltilen önemli bir eleştiri de zengini daha zengin, fakiri ise daha fakir yapmasına ilişkindir. Konuyla ilgili yapılan çeşitli araştırmalarda küreselleşme sürecinde zengin ile fakir ülke arasındaki farkın daha da arttığı ortaya çıkmıştır. Yeterli altyapı ve gelişmiş eğitim ile orta gelir grubuna sahip ülkeler ekonomisini dışa açtıkça küreselleşmeden faydalanmışlardır[29]. Buna karşın en fakir ülkeler ise globalleşmeden faydalanmadıkları gibi ekonomik kriz içinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Günümüzde hızlı bilgi değişimi sürecinde fakir toplumlar fakir olduklarını küreselleşmenin getirdiği olanaklar vasıtasıyla çok açık bir şekilde

öğrenebilmektedirler. Bu da küreselleşmeye karşı olan düşüncelerin derinleşmesine neden olmaktadır.

Benzer eleştiriler de Eric Hobsbawm ve Joseph Stiglitz'den gelmiştir. Hobsbawm "Serbest piyasa küreselleşmesinin gerek devletler gerekse uluslararası ölçekteki ekonomi ve toplumsal eşitsizlikleri gözle görülür biçimde artırdığını, küreselleşmenin etkisini en çok hisseden kesimlerin bu süreçten en az faydalananların olduğunu, küreselleşmenin fiili ölçeğin tersine siyasi ve kültürel etkisinin büyük olduğunu" ileri sürmüştür[30]. Yine Stiglitz de dünya genelinde küreselleşmenin yoksul kesim ve topluluklar için bir yarar getirmediği görüşünü desteklemiştir[31].

Küreselleşmenin ekonomik kazanç ve zararlarının bölüşümü ise bilim adamlarının inceleme konusu olmuştur. Küreselleşmeye yönelik en önemli eleştiri "zengini daha zengin fakiri ise daha fakir yapması" şeklinde ifade edilenidir. Söz konusu eleştiriye karşılık, küreselciler ise savunmalarını, globalleşmeden her iki tarafın da faydalandığı, bu bölüşümün adilliğinin ise tartışılabileceği tezine dayandırmaktadırlar. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre dış ticaret yapan firma aynı maldan yurt içinden daha fazla bir marjinal gelir elde etmeli ki yurt dışı piyasaya satabilsin. Buna karşın yurt içi alıcılar da yurt içinden başka bir malı satın almasından daha fazla marjinal fayda elde etmeli ki yurt dışından mal alımı yapsın. Bu karşılıklı alışverişten hem satıcı hem de alıcı kazanç sağlamaktadır. Ancak hangisinin bu alışverişten daha fazla kazanç sağladığı ise ayrı bir konudur. Benzer şekilde küreselleşmenin karşılıklı alışverişinde de aynı durum söz konusudur[32]. Küreselleşmeye yönelik iş birliğine gidilmesi sonucunda taraflar iş birliğine gitmeden önceki durumlarından daha fazla kazanç elde edebiliyorlarsa küreselleşme her iki tarafa kazanç sağlamış demektir. Gerçekten konuya ilişkin incelemeler değerlendirildiğinde, globalleşme sürecinde zengin ülkelerdeki gelir artışı, fakir ülkelerin gelir artışından fazla olmuştur. Ancak sonuca bakıldığında farklı oranlarda olmasına rağmen her iki grubun da gelirlerinde artışlar olmuştur. Buradaki sorun küreselleşmenin fakirliği artırdığı değil, küreselleşmeyle birlikte artan gelirin adil paylaşımıdır. Küresel dünyanın artan gelirin adil bölüşümünü sağlayacak

yeni düzenlemeler yapması halinde olumsuzlukların giderileceği değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki düşünceyle başat olarak, küresel dünyanın yoksulluğu azalttığı yolunda görüşler ileri sürülmektedir. Ancak dünyadaki yoksul insan sayısının fazla oluşundan dolayı, küreselleşmeden kaynaklanan gelir artışının yoksulluğu azaltmada yeterli olamadığı ifade edilmektedir. Bunun için uluslararası kurumların aktif müdahalesi, gelişmiş pazarların gelişmekte olan ülkelere yardımı, sağlık ve eğitim olanaklarının halka ulaştırılması ve uygun yatırım ortamının yaratılması ile yoksulluğun azaltılabileceği ifade edilmektedir. Yine yapılan bir araştırmaya göre yoksul ülkelerdeki insanlar gelişmiş ülkelerdeki insanlara göre daha fazla küreselleşmeyi savunmaktadırlar[33].

Globalleşme sürecinin gelişmekte olan ülkelere etkisi ülkelerarası ve ülke içi gelir dağılımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Beceri yoğun olmayan üretim faaliyetlerinin gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasının yüksek becerili işçilerle öteki işçiler arasında ücret farkını artırdığı, gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretindeki paylarının küreselleşme sürecinde yükseldiği, ancak bunun gelir artışına dönüşemediği yönü ile de eleştirilmiştir[34].

Küreselleşmeye yönelik kapsamlı ve ayrıntılı eleştirilerden birisi de Herman'dan gelmiştir[35]. Ona göre kendi çıkarlarına uygun olduğu için elit gruplar tarafından; küreselleşmenin sadece kaçınılmaz değil aynı zamanda başarılı bir süreç olduğu görüşü toplumların zihnine sürekli işlenilmektedir. Herman küreselleşmenin gelir bölüşümündeki başarısızlığı yanında, üretim, verimlilik, yatırımlar yönünden de başarısız olduğunu yıllara göre istatistiksel bilgilerle kanıtlamaya çalışmaktadır. Yeni global düzenin hızlı mali yapısının finansal krizlere neden olduğunu 1994-1995 Meksika ve 1997-1998 Asya Pasifik krizleri örnekleriyle açıklamaktadır. Ona göre medyanın küreselleşmenin toplumun tümü için geçerli olduğu düşüncesini sürekli olarak işlemesi ve topluma benimsetilmesi sonucunda toplum tarafından küreselleşme kaçınılmaz bir süreç olarak algılanmaktadır. Diğer yandan sermayenin, iş gücünün daha ucuz olduğu başka bir ülkeye

kayması, asıl ülkedeki sendika ve iş gücünü zayıflatması nedeniyle demokrasinin zayıflamasına neden olmaktadır. Ayrıca küresel yeni düzenin esası olan sıkı para ve bütçe politikalarının; sosyal harcamaların kısıtlanmasına, yüksek işsizliğe ve sendikal faaliyetlerin zayıflamasına, sonuçta Batı demokrasilerinin temeli olan sermaye-çalışan kesim uyumunun sonrakilerin aleyhine dönüşmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Sonuç olarak küreselleşmenin, azınlık global süper vatandaşlar ve ÇUŞ lehinde, seçilmiş otoriteyi zayıflattığı, finansal istikrarsızlığa neden olduğu ve çevresel dünyayı kötüleştiririrken geleceğe yönelik patlamaların da tohumlarını ektiği ileri sürülmektedir.

Küreselleşme ile beraber sermaye hareketleri, hem hacimsel olarak artmakta hem de kısa vadeli ve spekülatif amaçlara yönelmektedir. Hacim ve karakter açısından biçim değiştiren yabancı sermaye hareketlerinin özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilediği, bu ülkelerde makro ekonomik istikrarsızlığa sebep olduğu ve finansal krizlerin sorumlusu olduğu sık sık gündeme gelmektedir. Arbitraj peşinde koşan, daha seçici davranan, kısa vadeli ve spekülatif amaçlara yönelen sermaye hareketlerinin hacminin büyümesi, gelişmekte olan ülkelerde finansal kriz potansiyelini artırmaktadır. 1994-1995'teki Meksika krizi ile 1997-1998'deki Asya Pasifik krizi ve 1994 ve 2001 Türkiye krizleri buna örnek gösterilebilir. Krizlerin nedenleri gerçek manada hâlâ netlik kazanmamakla birlikte, sermaye hareketlerinin önemli bir istikrarsızlık kaynağı olduğu ve küreselleşmenin bu problemi hafifletmekten ziyade daha da kötüleştirdiği ileri sürülmüştür[36].

Soğuk Savaş sonrası yaşanan kimlik bunalımının medeniyetler arası çatışmaya dönüşebileceğini ve geçmişte bloklar arası çatışmaların yerini kültür ve medeniyetler farklılığından kaynaklanan çatışmaların alacağını ileri süren Huntington'ın[37] bu tezleri küreselleşmenin farklı kültür ayrışmasına yol açtığı düşüncesini kısmen doğrulayıcı niteliklere sahiptir. Çünkü küreselleşme, bir yandan yerel farklılıkları minimize ederek ortak bir kültür ortaya çıkarırken diğer yandan da küresel köyün içinde alt

köylerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. İnsanların ulusal/yerel değerlerini bir tarafa bırakmadıkları gibi köklerine daha sıkı sarılmalarına ve bölgesel blokların ortaya çıkmasına yol açarak adeta bir ‘küresel paradoks’ yaratmaktadır. Kültürel küreselleşmenin, değişime ayak uyduramayan, değişim talebiyle baş edemeyen ya da değişimi benimsemek istemeyen kesimlerin kendi iç dünyalarına kapanmalarına neden olabileceği ileri sürülmüştür[38].

Küresel kültürün özgün kültürü etkileyerek değişime zorlaması ve onu kendisine yabancılaştırması küreselleşmeye yöneltilen bir diğer eleştiridir. Özgün kültürün korunması ve kendi değerlerine yabancılaşmaması yönündeki çabalar sürmesine karşın bunu ne derecede önleyebildiği de şüphelidir. Küresel kültürün içinde kaybolmadan ulusal kültürel zenginliklerin korunabilmesi, ancak söz konusu kültürün yaşatılabilmesi ile mümkün olabilecektir[39].

Küreselleşme sürecinin kitle iletişim araçlarına olumsuz yansımaları da eleştiri ile karşılanmaktadır. Küreselleşme sürecindeki güçlü etmenler teknolojik gelişmeyi denetledikleri için her zaman hegemon bir güç haline gelme tehlikesini de bünyelerinde barındırmaktadır. Ayrıca, teknolojik gelişmeler yeni küresel medya sanayisini doğurmuş, görsel/işitsel üretim belirli bir mekâna hapsolmaktan çıkmıştır. Yeni küresel medya araçlarının pazar alanı artık bütün dünyadır ve bütün kültürler hedef kitle kapsamına alınmıştır[40]. Diğer yandan toplumu bilgilendirme ve aydınlatma görevini yürüten medyanın; globalleşme sürecinde ulus ötesi niteliğinin artması ve medya sahiplerinin çok geniş alandaki kâr amaçlı girişimlerini destekleme arzuları kitle iletişim araçlarının güvenilirliği konusundaki endişeleri arttırmaktadır.

Küreselleşmeye yöneltilen diğer bir eleştiri de küreselleşme sürecinde ulus devletin gücünün azalmasına ilişkindir. Küreselleşmenin getirdiği (siyasi) parçalanma ve çözülme (aktör çoğalımı) dinamiklerinin devletleri trafik polisi veya müze bekçileri olma pozisyonuna ittiği; devletlerin oyun kurallarını koyucu kapasitelerinden uzaklaştıkları, kural koyucu veya karar

alıcılığı tek elden çıkararak bunu kısmen komşulara, topluluklara, örgütlere, bölgesel idari yapılara, sınır ötesi toplumlara bıraktığı; tek güç otoritesinin yerini çoklu otoritenin aldığı[41] şeklinde değerlendirmeler yaygın kabul görmektedir. Ayrıca; küreselleşmenin modern egemen demokratik devlet kuramının varsaydığı ulusal topluluk nosyonunu yıktığı ve sonuçta devlet ile toplum arasındaki temsiliyet bağını kopartarak bir ayrışmaya yol açtığı; ayrıca küreselleşme sürecinin modern egemen devlet kuramı açısından gözle görülür boşluk ve çelişkiler içerdiği ileri sürülmüştür[42]. Bu alanda oluşan beş temel çelişki; globalleşen dünya ekonomisi ve ulusal çıkarlar çelişkisi; hegemonik güçler ve iktidar blokları ile bağımsız ve egemen devletler çelişkisi; uluslararası örgütler ile ulus devletin karar alma süreci arasındaki çelişki; ulusal hukuk ve uluslararası hukuk arasındaki çelişki; son çelişki ise iç ve dış politika arasındaki ayırımın sona ermesi olarak sayılmıştır[43]. Ayrıca, şehir devletlerinin başlayacağı, ulus devletin tarihin çöplüğünde yer alacağı ve küresel dünyanın bunu gerektireceği yönünde aşırı yorumlar da yapılmıştır. Ancak yaşanan gerçekler günümüzde daha ihtiyatlı değerlendirmelerin yapılmasını zorunlu kılmasına rağmen, küreselleşmenin ulusal politikaların etkinliğini azalttığı ve ülkelerin radikal kararlar almasını güçleştirdiği genel kabul görmektedir. Küreselleşme bir yandan uluslararası sistemle bütünleşmeyi zorlarken, diğer yandan da yerel bazda parçalanma eğilimlerini artırıcı etkide bulunmaktadır. Süreç içerisinde dünyanın dört bir yanında ulus devlet içinde etnik milliyetçiliğe ya da dini temele dayalı özerk bölgeler ortaya çıkmıştır[44]. Güçlü bir devletin olmadığı ülkelerde küreselleşmenin olumsuz etkileri daha da belirginleşecektir.

Ulus devletin küreselleşme sürecinde aşınacağı ve zayıflayacağı yönündeki kuramların zengin Batılı ülkelerin ulus devletleri için geçerli olmadığı şeklinde yaygın bir kanı oluşmaktadır. Buna gerekçe olarak söz konusu ülkelerin küresel gelişmeden en fazla yararlanan olması ve özellikle diğer ülkelerdeki kârlarını ülkelerine aktararak kendi ulus devletlerini güçlendirmesi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca söz konusu ülkeler

egemenlikleri altına aldıkları uluslararası ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel kuruluşlarla ulus devletlerinin çıkarlarını korumuşlardır. Bugüne kadar anılan ülkelerde ulus devlet olgusunun zayıflaması veya ortadan kalkmasına yönelik bir işaretin olmaması bu tezi destekler gözükmektedir.

Küreselleşmenin Batı'dan kaynaklanan modernleşmenin devamı olup olmadığı Batılı yazarlarca tartışma konusu olmuştur. Batı'nın endüstriyel sanayileşmesinden önceki gelişmelerin ve yeniliklerin çoğunluğu Batı medeniyetinde değil, aksine Asya kıtasındaki farklı medeniyetlerde meydana gelmiştir. Teknolojik buluşların başka ülkelere aktarılması, mal ve hizmet mübadelesi, matematik ve diğer bilimsel alanlardaki buluşlar ile kültür ve değerlerin değişimi birinci milenyumda çoğunlukla Doğu'dan Batı'ya şeklinde olmuştur. Ancak ikinci milenyumda modernleşmenin öncüllüğünü Batı almıştır. Batı'da 16. yüzyıldan itibaren Rönesans, aydınlanma ve sanayi devrimlerinin yarattığı etki ve özellikle yeni deniz ticaret yolları ile Amerika'nın keşfi, Batı öncüllüğünde modernleşmeyi başlatmıştır. Bu nedenle küreselleşmeyi sadece Batı modernleşmesinin devamı şeklinde betimlemek zor görünmektedir. Küreselleşme tarihsel bir süreç olup, fikir, kültür ve teknoloji ile malların sınırlar ötesi değişiminin toplumlar üzerindeki etkileşimi olarak anılmaktadır. Bu çerçevede son 30 yılda Batı'nın çıkarları ile başat olması, küreselleşmenin modernleşmenin devamı olduğu şeklindeki görüşü desteklemesi için yeterli olmadığı değerlendirilmektedir. Zaten bu konudaki incelemeleri derleyen Guillen, küreselleşmenin modernleşmenin devamı mı yoksa ayrı bir gelişme mi olduğu konusunda, her iki teoriyi destekleyen bilimsel araştırmaların olduğunu, ancak farklı bir gelişme modeli olduğunu destekleyen daha fazla araştırma ve bilimsel yazının olduğunu belirtmektedir[45].

Küreselleşmeye yönelik diğer bir tartışma alanı da onun Batılılaşmayla olan ilgisidir. Bazı yazarlar globalleşmeyi Batılılaşmanın bir öğesi, onun devamı olan bir süreç olarak algılamaktadırlar. Batı'da toplumsal, siyasi ve iktisadi tarih çeşitli evrelerden geçmiştir. Önceki sahifelerde de belirtildiği üzere Batı uygarlığı son dört yüzyıllık bir gelişmenin ürünüdür. Batı'dan önce Doğu toplumları gelişmenin öncülleriydi. Tarihsel gelişmeler,

Rönesans, aydınlanma, sanayi devrimi ve son olarak bilişim sanayi devrimleri hep Batı kökenli olup tüm dünyada küreselleşme vasıtasıyla yaygınlaşmıştır. Bu gelişmeler insanın yaşam tarzını geliştirirken, yaşam kalitesini de arttırmıştır.

Batı'nın koloni döneminde Amerika, Afrika ve Asya ülkelerini sömürerek bugünkü ekonomik refahına ulaşmasında küreselleşmenin bir vasıta olarak kullanıldığı savları mevcuttur. Hatta bu nedenle küreselleşme, Batı emperyalizminin devamı olduğu şeklindeki nitelendirmelere maruz kalmıştır. Farklı görüşlere rağmen küreselleşmenin Batı'nın iktisadi devrimiyle birlikte gelişmesi ve onunla birlikte anılmasının kabul edilebilir olduğu, ancak Batı emperyalizminin devamı olduğu savı oldukça ideolojik içerikli kabul edilmektedir. Ancak insanları bu yönde düşünmeye zorlayan olgu ise küresel sermayenin Batı'nın vurucu güç rolünü üstlenmesi şeklinde ortaya çıkan yaklaşımıdır. İstenmeyen hükümetlerin küresel sermaye kullanılarak (seçim veya darbe yoluyla) düşürülmesi küreselleşme döneminde ortaya çıkan bir olgudur. Geçmişte gerekirse ülkeler işgal edilerek yönetimler devrilirken günümüzde ise bu görevi küresel sermaye üstlenmiş gözükmektedir.

Küreselleşme, zengin Batı ülkelerinin ve ÇUŞ'un kazanılmış haklarını korumaya yönelik bir sistem olduğu gerekçesiyle yarı sömürge döneminki ile benzeştirilmektedir. Hatta daha ağır bir kritiği içeren modern sömürgecilik şeklinde tanımlamalar da mevcuttur.

Küreselleşme; yaratılan/kazanılan gelirin veya sermayenin verimli bir şekilde kullanılamaması yönüyle de eleştirilmiştir. ABD'de yıllık çikolata ve sakıza 27 milyar, arabaya 600 milyar, alkole ise 73 milyar dolar harcanmaktadır. Diğer yandan birçok ÇUŞ'un tek başına yıllık kârı bazı ülkelerin GSMH'sının üzerindedir[46]. Bu rakamlara bakıldığında küresel gelişmişlik farkının kaldırılması için yeterli kaynak mevcuttur. Ancak sorun kaynakta değil, kaynakların kullanılmasındaki önceliklerde yatmaktadır. Zengin küresel politikacılar öncelikli hedeflerinin küresel fakirliğin önlenmesi olmaması gerekçesiyle de eleştirilmektedir.

Küreselleşme kavramına getirilen önemli bir eleştiri de özellikle sermayenin daha gelişmiş, demokrasi temeli olan ve güvenli hissettiği bölgelere gitmesidir. Bu da az gelişmiş ülkenin global dünyadan daha az yararlanması anlamına gelmesi ve ekonomik kalkınmaları için gerekli sermayeyi bulamaması demektir. Bugün ABD yatırımlarının büyük çoğunluğunun gelişmiş zengin ülkelerde olması bunun kanıtı olarak ileri sürülmektedir[47].

Bugünkü global dünyada, ülke sınırlarını aşan sosyal, kültürel ve ekonomik bir dünyanın geliştiği kabul edilen bir gerçektir. ÇUŞ'un varlığı, sermayenin sınırlar ötesi serbest dolaşımı, iletişim teknolojisindeki gelişmeler, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar devletlerin karar alma mekanizmalarını bir ölçüde sınırlamış veya karar verici otoritelerin üzerinde önemli güce sahip olmuşlardır. Diğer yandan NAFTA ve AB gibi bölgesel yapılanmalar da ulus devletin gücünü belirli oranda sınırlamıştır. Ancak teknolojik gelişmeler dünyayı ne kadar küçültürse küçültsün, uluslararası organizasyonların gücü ne kadar artarsa artsın, ulusal devletlerin varlığını sürdüreceği, ancak kendi kimliklerini yeniden tanımlamak zorunda kalabileceği değerlendirilmektedir. Özellikle güvenlik gereksiniminin karşılanması ulus devletlerin varlıklarını sürdürmesinde önemli bir zorunluluktur.

Kültür açısından küreselleşme incelendiğinde tekdüze tüketim kültürünün bütün dünyadaki egemenliği ile bunun tamamen zıddı; kaba ve sınırlı deyimiyle mikro milliyetçilik akımlarının artması olgusunun yaşandığı görülmektedir. Tekdüze tüketim kültürü dayatılırken, bunun karşısında kültür farklılığı olan her gruba ayrı siyasal özerklik verilmesi de sorgulanmaktadır[48]. Ayrıca post modernizm kavramının düşünsel altyapısını oluşturduğu mikro milliyetçilik akımlarının önünü açacak girişimlerin gerçekleşmesini sağlamak amacı ile küreselleşmenin ulus devlete ilişkin negatif eğilimleri küreselci yazarlar tarafından aşırı bir çaba ile öne çıkarılmaktadır. Bu çabalar ulus devletlere karşı en büyük

küresel saldırı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta mikro milliyetçilik akımlarının ülkelerin bölünmesi risklerini artırdığı bir gerçektir. Yugoslavya'nın parçalanması bunun en canlı örneğidir. Ancak son global finans krizinin küreselleşmenin yaygın etkisini azaltacağı gözükmektedir.

Küreselleşmeye yöneltilen diğer bir eleştiri de sermaye kendisine güvenli bir yer ararken sınır/engel tanımazken ve dolaşımın önündeki engeller kaldırılırken, ucuz ve vasıfsız işgücü dolaşımının ise engellenmesidir. Bugün dünyada karşılaşılan en büyük sorunlardan birisi de iş aramak amacıyla Batı'ya göç etmek isteyen insanların durumudur. Küresel dünyanın bu problemi çözmesi zor gözükmektedir. Küreselleşmenin dünyayı global bir köy haline getirdiği iddiası, iş aramak isteyen vasıfsız bir Hintli için gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü onun iş için yer değiştirme özgürlüğü ilkçağda yaşayan bir insanınki kadar bile olası görünmemektedir.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı önemli tehditlerden birisi de nitelik ve niceliksel olarak çevre sorunlarını artırmasıdır. Dünyada, bir taraftan rekabetin her geçen gün inanılmaz bir şekilde kızışması, diğer taraftan da dünya nüfusunun hızla artması ile beraber küresel boyuttaki çevre sorunları giderek artmaktadır[49].

Küreselleşmenin gelişmesi ve ivme kazanması savaş olmayan dönemlerde artmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle küresel yaşam gelişmiştir. Ülkeler, tehdidin azaldığı zamanlarda insan, mal ve hizmetlerin değişimini engelleyici baskıda bulunmamaktadırlar. Bu bakımdan 1990'larda zirveye ulaşan global yeni düzenin; 11 Eylül'den sonra özellikle ABD'nin terörü önlemek amacıyla aldığı tedbirlerin küresel gelişmeyi de engellediği[50] ve bu nedenle küresel yaşamın, gerileme dönemine girdiğine yönelik değerlendirmeler mevcuttur.

Küresel dönemin diğer bir özelliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa ve Japonya'nın, 1980'lerde Uzak Doğu Devletlerinin (Çin ve diğer Asya kaplanları) küresel ve içsel faktörlerin desteğiyle küresel ekonomiden faydalanmaları, ekonomik kalkınmalarını tamamlamaları, ABD ile aralarındaki verimlilik farkını kapatmaları ve ABD'nin monopol olduğu

bazı üretim alanlarında üstünlüğü ele geçirmeleri olmuştur. Bugün Almanya ağır sanayide, Japonya mikro teknolojide üstünlük sağlamıştır. Yine Çin de ucuz işgücü sayesinde yabancı sermayenin cazibe merkezi olurken diğer Uzak Asya ülkeleri son 20-30 yıllık süre içerisinde belirgin ekonomik yükseliş sürecine girmişlerdir. Söz konusu ülkeler ABD iç pazarında bile bazı alanlarda üstünlüğü yakalamışlardır. 1960'lı yıllardan sonra ABD'nin teknolojik üstünlüğünün giderek kaybolmaya başladığı bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir[51].

Yine küreselleşmenin Batı dünyasına katkısının belirli bir noktadan sonra azalabileceği ve karşılaştırmalı üstünlüklerde avantajını yitirmesine neden olabileceği değerlendirmeleri gittikçe artmaktadır. Küreselleşmeden daha fazla yararlanmak amacıyla başka ülkelerde yatırım yapılmasının, ABD'nin teknolojik üstünlüğünü yitirmesine neden olabileceği ileri sürülmektedir. Buna en uygun örnek olarak Uzak Doğu ülkeleri verilmektedir. Uzak Doğu ülkelerinde teknoloji alanındaki gelişmeler önceleri ucuz işgücüyle başlamasına rağmen, Batı'da yetişen bilim adamlarının ülkelerine geri dönmesi, teknolojik araştırmaların yapılması için araştırma ve geliştirmeye kaynak aktarılması ve gelişen sanayinin yeni teknoloji üretebilecek kaynak ve donanıma kavuşması söz konusu ülkelerdeki yeni buluşların temelini oluşturmuştur. Artık yeni buluşlar ve teknolojik alandaki ilk yenilikler Asya kökenli ülkelerde de meydana gelmektedir. Bu nedenle ABD'nin bazı alanlarda özellikle Uzak Doğu ülkelerine karşı karşılaştırmalı üstünlüklerini yitirme dönemine girdiği değerlendirilmesi yapılmaktadır[52]. Bu ülkelerin teknoloji üretebilme yeteneğine kavuşması ABD'yi ürkütmektedir. Bunun için bütün özel şirketlerin yeni teknolojiyi önce ABD'de pazarlaması önerilmektedir.

Küreselleşme düşünce ile mal ve hizmetlere sınırlar ötesine akışkanlık kazandırmasının yanında tarihteki veba ve bugünün AIDS hastalığının yayılmasına neden olması yönüyle de önemli eleştirilere uğramıştır.

8. Sonuç

Küreselleşme; 1960'lı yıllardan sonra, iletişim ve bilişim alanını içeren hızlı teknolojik gelişmelerin 1990'lı yıllarda liberal iktisat politikaları ile birleşerek dünyayı şekillendirmesini amaçlayan bir sistem bütünlüğüdür. İktisat tarihindeki üç global dalganın varlığını göz önüne aldığımızda küreselleşmenin; Batı uygarlığının devamı niteliğinde tarihsel bir süreç olduğu yadsınamayacak bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde somutlaşan küreselleşmenin özelliği; gümrük ve diğer ticareti sınırlayıcı tarifelerin en aza indirilmesi ve hatta sıfır düzeyinde tutulması suretiyle uluslararası ticaretin önündeki sınırlamaların kaldırılması, korumacı iktisadi politikaların terk edilmesi, sermayenin sınırlar ötesi dolaşımını sağlayacak serbestiyetin sağlanması, çok uluslu şirketlerin mevcudiyeti, dünya ekonomik ve siyasal sistemine gittikçe egemenleşen uluslararası kurumların varlığı ile küresel ekonomik sistemle uyumlu politik düzenin mevcudiyetidir. Soğuk Savaş döneminin Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile sonuçlanması ve ABD'nin tek başına dünya siyasetinde egemen olması ile oluşan tek kutupluluk, küresel dünyanın siyasi boyutunu oluşturmuştur.

Ancak Rusya Federasyonu'nun 2008 Ağustosunda Gürcistan'a müdahalesinde ABD'nin kayıtsız kalışı tek kutuplu siyasi dünyanın sonunun başlangıcı olduğunu ortaya koyarken, yine ABD kaynaklı ve küreselleşen 2008 finans krizi de ABD'nin küresel ekonomik üstünlüğünü sarsmaya başlamıştır. Ayrıca son kriz, neoliberal politikaların Fukuyama'nın deyimi ile ölümsüz olmadığını ve kuralsız/düzensiz neoliberal politikaların bizzat kendisinin krizin nedeni olduğunu da kanıtlamıştır. Neoliberal uygulamalarla hayat bulan küreselleşmenin de son finans krizinden önemli oranda negatif yönde etkileneceği ve küreselleşme olgusunun gerilemesine neden olacağı aşikârdır, ancak bunun küreselleşme olgusunu engellemesi mümkün gözükmemektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla gelişen ve 1990'lı yıllarda altın dönemini yaşayan küreselleşme, neoliberal düşüncelerin iktisadi boyutu ile birlikte, önemli kritiklerle karşılaşılmasına ve küresel terör ile finansal

krizin dolaylı engelleyici etkisine karşın, varlığını sürdürecektir. Küreselleşmenin olumsuzluklarının giderilebilmesi veya kabul edilebilir düzeye gelmesi, ayrıca küresel zenginliklerin paylaşımında denge sağlanabilmesi durumunda, küreselleşme karşıtlarının eleştirel gücü de o oranda azalacaktır.

Dipnotlar

[1] Roland Robertson, Globalization; Social Theory and Global Culture, (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 21.

[2] Taner Timur, Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 69.

[3] Korkut Boratav, "Ekonomi ve Küreselleşme", bkz. Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, Der: Işık Kansu, İmge Kitabevi, 1997, s. 22.

[4] Gencay Şaylan, "Küreselleşmenin Gelişimi", Der. Işık Kansu, Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, Güldikeni Yayınları, Ankara, 1999, s. 14.

[5] D. Campbell, "Foreign Investment Labour Immobility and the Quality of Employment", ILR, Vol: 133, Num: 2, 1994, s. 185.

[6] Abdullah Özkan, "Globalleşen Dünyada Demokrasinin Önemi ve Türkiye'nin Konumu", Kadir Has Üniversitesinin "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri" adlı özel yayımı, 1. Basım, Nisan 2004, s. 443-444.

[7] Nayan Chanda, "Coming Together", para 3, Yale Global, 19 Kasım 2002, http://yaleglobal.yale.edu/about/essay.jsp, 29 Kasım 2008.

[8] Nayan Chanda, agm, para 5.

[9] Ronal Findlay and Mats Lundahl, "The First Globalization Episode, The Creation of Mongol Empire, or the Economics of Chinggis Khan", s. 1-5, http://yaleglobal.yale.edu/about/pdfs/mongol.pdf, 29 Kasım 2008.

[10] Süleyman Kevük, "Küreselleşme Paradoksu", Ekonomist, Sanal Dergi.

[11] Birol Kovancılar ve Mustafa Miynat, "Altı Deli Gömleği ile Kleptokrasi Kıskacında Türkiye", Kadir Has Üniversitesinin "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri" adlı özel yayımı, 1. Basım, Nisan 2004, s. 225. (Yazarlar tarafından bu dönem ilk global dalga olarak ifade edilmektedir.)

[12] Nayan Chanda, agm, para 15.

[13] Henwood Doug, "Beyond Globophobia", The Nation Dergisi, 13 Kasım 2003.

[14] Paul Hirst ve Grahame Thompson, Küreselleşme Sorgulanıyor, Dost Yayınevi, 1996, s. 8-21.

[15] Thomas Friedman, Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği, Çev: Elif Özsayar, Ankara, Boyner Yayınları, 3. baskı, 2003, s. 31.

[16] Francis Fukuyama, The End of History and the Last Man, New York, 1992, Free Press.

[17] Samuel P. Huntington, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara, 2007, s. 3.

[18] Birol Kovancılar ve Mustafa Miynat, agm, s. 230-231.

[19] Thomas Friedman, age, s. 3.

[20] Thomas Friedman, age, s. 18.

[21] Ertürk E., Uluslararası İktisat, Alfa/Aktüel Kitabevi, Bursa, 2001, s. 177-178.

[22] Thomas Friedman, age, s. 34.

[23] Bozkurt Güvenç, "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri", Kadir Has Üniversitesinin "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri" adlı yayımı, 1. Basım, Nisan 2004, s. 107.

[24] Dani Rodrik, "Globalization for Whom", http://harvardmagazine.com/2002/07/globalization-for-whom.html, para 6, 29 Kasım 2008.

[25] M. Kar ve E Günay, "Küreselleşme ve Bölgesel Ekonomik Bütünleşmeler Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye", İstanbul. Yayın no. 1406, Beta Yayınları, 2003.

[26] Peter Drucker, Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev: Belkıs Çorakçı), İnkılap Kitabevi Yönetim Dizisi, İstanbul, 1994, s. 66.

[27] Thomas Friedman, age, s. 36.

[28] Fahed Fanek, "Globalization Needs Peace to Thrive", Daily Star, Ocak 2003 Sayısı, wwwww.globalpolicy.org/globaliz/define/2003/01peace.htm.

[29] Nayan Chanda, agm, para 16.

[30] Eric Hobsbawm, Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, Şubat 2008, s. xii, xiii.

[31] Joseph E. Stiglitz, Globalization and its Discontents, London; Allen Lane, W.W. Norton & Company, 2002, s. 130-131.

[32] Amartya Sen, "How to Judge Globalism", http://www.prospect.org/cs/articles?article=how_to_judge_globalism, para 20, 29 Kasım 2008.

[33] David Dollar, "The Poor Like Globalization", Yaleglobal, 23 Haziran 2003, http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=1934, para 3, 29 Kasım 2008.

[34] Ahmet Çakmak, "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri", Kadir Has Üniversitesinin "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri" adlı yayımı, 1. Basım, Nisan 2004, s. 21-38.

[35] Herman S. Edward, "The Threat of Globalization", New Politics Vol. 7, No. 2, whole no 26, Kış 1999, http://www.wpunj.edu/~newpol/issue26/herman26.htm, 29 Kasım 2008.

[36] Süleyman Kevük, agm, para 2.2.1, fıkra 7.

[37] Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, (Çev: Mehmet Turan,Y. Z. Cem Soydemir), Okuyan Us Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006, s. 22-23.

[38] Süleyman Kevük, agm, para 2.2.1, fıkra 7.

[39] Abdullah Özkan, "Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri", TASAM, Stratejik Rapor No: 15, Mayıs 2006, s. 6-8.

[40] Abdullah Özkan, agm, s. 16-18.

[41] Suat Öksüz, "Küreselleşme ve Ulus Devlete Yönelik Tehditler", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı 7, Şubat 2006, s. 4-19.

[42] Kovancılar ve Miynat, agm, s. 250-251.

[43] Kovancılar ve Miynat, agm, s. 250-252. (Yazarlar bu görüşü E. Fuat Keyman'ın Türkiye ve Radikal Demokrasi-Geç Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim; İstanbul, Alfa Basım, 2000, s. 10-12 ve Held, Political Theory and Modern State, Standford, Standford University Press, 1989, s. 229-237'den almıştır.)

[44] Süleyman Kevük, agm, para 2.2.1, fıkra 5.

[45] Mauro F. Guillen, "Is Globalization, Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique of Five Key Debates in the Social Science Literature", Annual Review of Sociology, Volume 27 (2001), University of Pennsylvania, s. 22, http://www.scribd.com/doc/2576736/Is-Globalization-Civilizing-Destructive-Or-Feeble, 29 Kasım 2008.

[46] Mikel Thorup and Mads P. Sorensen, "Inescapabaly Side by Side", Polity Dergisi, Şubat 2004.

[47] Doug Henwood, "What is good for?", The Nation; Feb 2, 2004.

[48] Emre Kongar, "Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık", Varlık**,** 1997/2.

[49] Süleyman Kevük, agm, para 2.2.1, fıkra 10.

[50] Fahed Fanek, agm.

[51] Immanuel Wallerstein, "Globalizatin or Age of Transition", International Sociology, Volume 15, No. 2, s. 251-267, Haziran 2000.

[52] Adam Segal, "Is America Losing its Edge", Foreign Affairs Dergisi, Kasım/Aralık 2004.

Kaynakça

BORATAV, Korkut; "Ekonomi ve Küreselleşme", Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, Der: Işık Kansu, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

CAMPBELL, D.; "Foreign Investment Labour Immobility and the Quality of Employment", ILR, Vol: 133, Num: 2, 1994.

CHANDA, Nayan; "Coming Together", Yale Global, 19 November 2002, http://yaleglobal.yale.edu/about/essay.jsp.

ÇAKMAK, Ahmet; "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri", Kadir Has Üniversitesinin "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri" adlı yayımı, 1. Basım, İstanbul, Nisan 2004.

DOLLAR, David; "The Poor Like Globalization", Yaleglobal, 23 Haziran 2003, http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=1934.

DRUCKER, Peter; Kapitalist Ötesi Toplum, Çev: Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi Yönetim Dizisi, İstanbul, 1994.

ERTÜRK, E.; Uluslararası İktisat, Alfa/Aktüel Kitabevi, Bursa, 2001.

FANEK, Fahed; "Globalization Needs Peace to Thrive", Daily Star, Ocak 2003 Sayısı.

FRIEDMAN Thomas; Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği, Çev. Elif Özsayar, Boyner Yayınevi, 3. baskı, İstanbul, 2003.

FUKUYAMA, Francis; The End of History and the Last Man, New York, Free Press, 1992.

ŞAYLAN, Gencay; "Küreselleşmenin Gelişimi", Işık Kansu (Der.) Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, Güldikeni Yayınları, Ankara, 1999.

GUILLEN, Mauro F.; "Is Globalization, Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique of Five Key Debates in the Social Science Literature", Annual Review of Sociology, Volume 27, University of Pennsylvania, 2001, http://www.scribd.com/doc/2576736/Is-Globalization-Civilizing-Destructive-Or-Feeble.

GÜLTEN, Kazgan; Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.

GÜVENÇ, Bozkurt; "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri", Kadir Has Üniversitesinin "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri" adlı yayımı, 1. Basım, İstanbul, Nisan 2004.

HENWOOD, Doug; "Beyond Globophobia", The Nation Dergisi, 13 Kasım 2003.

HENWOOD, Doug; "What Is Good For?", The Nation Dergisi, Feb. 2 2004.

HERMAN, Edward S.; "The Threat of Globalization", New Politics, Vol. 7, No. 2, whole no 26, Kış 1999, http://www.wpunj.edu/~newpol/issue26/herman26.htm.

HIRST Paul ve THOMPSON Grahame; Küreselleşme Sorgulanıyor, Dost Yayınevi, Ankara, 1996.

HOBSBAWM, Eric; Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, Ankara, Şubat 2008.

HUNTINGTON, Samuel P.; Üçüncü Dalga, Çev. Ergun Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara, 2007.

HUNTINGTON, Samuel P.; Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, Çev: Mehmet Turan ve Y. Z. Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006.

KAR, M. ve GÜNAY, E.; "Küreselleşme ve Bölgesel Ekonomik Bütünleşmeler Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye", Beta Yayınları, Yayın no. 1406, İstanbul, 2003.

KEVÜK, Süleyman; "Küreselleşme Paradoksu", Ekonomist, Sanal Dergi.

KONGAR, Emre; 21. Yüzyılda Türkiye-2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitabevi, 41. Basım, İstanbul, 2008.

KONGAR, Emre; "Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal, Vatandaşlık", Varlık, 1997/2.

KOVANCILAR, Birol ve MİYNAT, Mustafa; "Altı Deli Gömleği ile Kleptokrasi Kıskacında Türkiye", Kadir Has Üniversitesinin "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri" adlı özel yayımı, 1. Basım, İstanbul, Nisan 2004.

MIKEL, Thorup and MADS, P. Sorensen; "Inescapabaly Side By Side", Polity Dergisi, Şubat 2004.

ÖKSÜZ, Suat; "Küreselleşme ve Ulus Devlete Yönelik Tehditler", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı 7, Şubat 2006.

ÖZKAN, Abdullah; "Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri", TASAM, Stratejik Rapor No: 15, Mayıs 2006.

ROBERTSON, Roland; Globalization; Social Theory and Global Culture, Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

RODRIK, Dani; “Globalization for Whom”, http://harvardmagazine.com/2002/07/globalization-for-whom.html.

RONAL, Findlay and MATS, Lundahl; “The First Globalization Episode, The Creation of Mongol Empire, or the Economics of Chinggis Khan”, http://yaleglobal.yale.edu/about/pdfs/mongol.pdf.

SEGAL, Adam; “Is Amerika Losing its Edge”, Foreign Affairs Dergisi, Kasım/Aralık 2004.

SEN, Amartya; How to Judge Globalism, http://www.prospect.org/cs/articles?article=-how_to_judge_globalism.

STIGLITZ, Joseph E.; Globalization and Its Discontents, London; Allen Lane, 2002, W.W. Norton & Company, 2002.

TİMUR, Taner; Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

ULRICK, Beck; The Risk Society, London, 1992.

WALLERSTEIN, Immanuel; “Globalization or Age of Transition”, International Sociology, Vol. 15, No. 2, s. 251-267, Haziran 2000.

JEOPOLİTİK TEORİLER VE TÜRKİYE

ATİLLA SANDIKLI[1]

1 Doç. Dr., Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Başkanı

Genel

Yüzyılımızdaki gelişmeleri ve bugüne yansıyan birçok büyük sorunu algılayabilmek için jeopolitik vizyona sahip olunması gerekmektedir. Doğu Blokunun ve SSCB'nin dağılması, küreselleşmenin derin etkilerinin yaşandığı günümüzdeki durumun açıklanması ve değişen konjonktüre uygun politikalar üretilmesi ancak jeopolitik derinlik ve jeopolitik yaklaşımlar kullanılarak mümkün olabilir. Ayrıca uluslararası ilişkiler, güvenlik, politika ve planlama öncelikleriyle ilgili kararlarda, düşüncenin bir disiplinden geçmesini ve bütünlük içerisinde ele alınmasını sağlamak için jeopolitik değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Olaylara bir bütün olarak bakmak zorunluluğu jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik değerlendirmelere götürür. Jeopolitiğin oluşturduğu bilimsel zemin ve düşünce ortamı, birçok politikaya ve hareket tarzına yön verir. Günümüzde hızla değişen istikrarsız ortamın sağlam verilere dayalı bir düşünce disiplininden geçirilmesi jeopolitik ile mümkün olabilir. Bu nedenle bu makalede Dünya geneline ve Türkiye'nin bulunduğu bölgeye yönelik yeni

jeopolitik yaklaşımlar ve bu yaklaşımların değişen Türk dış politikasının temel esaslarına etkileri incelenecektir.

Jeopolitik, insanlığı mekân faktörüyle karşılıklı ilişkisi içerisinde inceleyen bir disiplindir. Politik düzeyde bugün ve gelecekteki güç ve amaç ilişkisini fiziki ve siyasi coğrafyayı esas alarak inceler[1]. Jeopolitik, Dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleri inceleyerek, dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırması yapar. Bugünkü ve gelecekteki politik güç ve hedef ilişkisini coğrafi gücü esas alarak inceler, hedefleri ve hedeflere ulaşma koşul ve aşamalarını belirler. Jeopolitik, coğrafya, tarih, teknoloji ve siyaset verilerini zamanın ruhuna uygun olarak analiz ederek, milli güç unsurlarının en etkin bir şekilde geliştirilmesi ve kullanılmasını sağlayacak milli politikaların belirlenmesi ve uluslararası siyasi faaliyetlerin yürütülmesi sanatı ve bilimidir.

Jeopolitik, bütün tür ve verileriyle coğrafyanın aktifleştirilmesidir, aktif olarak değerlendirilmesidir. Coğrafi platform üzerinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir, politik düzeyde güç ve hedef ilişkisi kurar. Bir devletin güvenlik ve gelişme politikasının bilimsel zeminini oluşturur[2].

Jeopolitik kavramı, unsurları ve hudutları dikkate alınarak şöyle tanımlanabilir: Bir milletin, milletler topluluğunun veya bir bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde, değişen ve değişmeyen unsurlarını dikkate alarak, güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir bilimdir. Jeopolitik unsurlar değişen ve değişmeyen unsurlar olarak ikiye ayrılır. Değişmeyen unsurlar; ülke veya bölgenin hudutları, arz üzerindeki yeri, işgal ettiği alan ile coğrafi karakteri yani ada, kıta, kenar veya kıta içi devlet olma durumudur. Değişen unsurlar ise ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, askeri, bilimsel ve teknolojik yapısı ile zamandır[3].

“Devletlerin takip edecekleri politika kendi coğrafyaları içinde saklıdır” sözü, değişmeyen unsurların yeri ve değeri hakkında yeterli fikri verir. Muhtelif ülkelerde yönetim şekilleri büyük değişikliklere uğradığı halde dış politikalarının değişmemesi, coğrafyanın değişmeyen unsurlarının etkisiyledir[4]. Ancak ülkelerin yeryüzündeki yerleri aynı kalsa da önemli gelişmelerin yaşandığı dönemlerde bölgelerin ve ülkelerin siyasi sınırlarında önemli değişikler yaşanabilir. Değişen bu durum ise jeopolitik değerlendirmeleri etkilemekte ve ülkelerin dış politikalarında değişimlere neden olmaktadır.

Ayrıca ülkelerin siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel gücü zaman içinde dünyadaki ve bölgedeki diğer ülkelere göre nispi olarak büyük değişimler gösterebilmektedir. Jeopolitiğin değişen unsurlarındaki bu gelişmeler de jeopolitik değerlendirmeleri ve dış politika stratejilerini etkilemektedir. “Geçen yüzyılın sonunda Soğuk Savaş sona erdiğine ve küreselleşmenin etkileri siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları derinden etkilediğine göre jeopolitik değerlendirmelerde ne gibi değişikler yaşandı? Türkiye’nin yeni jeopolitiğinin özellikleri ve bu yeni özelliklerin Türk dış politikasına etkileri nelerdir?” sorularına bu makalede cevaplar arayacağız ve öneriler sunacağız.

Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar

İngiliz Jeopolitik Ekolü

İngiliz Jeopolitik Ekolü’nün temsilcisi Sir Halford John Mackinder bir coğrafyacı, iktisatçı ve politikacıydı. Jeopolitik hakkındaki fikirlerini, 1904 tarihli “The Geographical Pivot of History” (Tarihin Coğrafi Mihveri) başlıklı makalesinde geliştirmeye başladı. “Democratic Ideals and Reality”[5] (Demokratik İdealler ve Gerçeklik) (1919) isimli kitabında, tarihteki büyük savaşların doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ulusların farklı seviyelerdeki gelişiminin bir ürünü olduğunu belirtiyordu. Jeopolitik gerçeklik, kendisini imparatorlukların büyümesine ve sonunda da tek bir Dünya İmparatorluğu’na doğru götürecek olan bir gerçeklikti. Mackinder’in teorik katkılarını harekete geçiren öncelikli kaygı, Britanya’nın ekonomik hegemonyasının çöküşüydü ki, bu da kendisini sonunda, Britanya sermayesinin korumacılığın ve askeri gücün desteğine

ihtiyacı olduğu sonucuna götürecekti. Britanya'nın, en az Almanya kadar bir pazar açlığı çeker hale geldiğini iddia ediyordu. Çünkü kendi özel ölçüleri içinde dünya pazarından daha küçük olan hiçbir şey, onun için yeterli değildi.

Mackinder en çok "Kalpgâh" (Heartland-Stratejik Merkez Bölgesi) doktrini ile tanınır. Jeopolitik strateji, Kalpgâh'ın; ya da Doğu Avrupa ile Sibirya üzerinden Rusya ve Orta Asya'yı kucaklayan kıta aşırı devasa Avrasya toprak kitlesinin denetim altına alınmasıydı. Kalpgâh, Asya ve Afrika'nın geri kalanıyla birlikte, Dünya Adası'nı oluşturuyordu. Kalpgâh'ın kendisi denize erişemezliği ile tanımlanıyor, bu da onu, yerküre üzerindeki en büyük doğal kale haline getiriyordu. Mackinder'a göre, deniz kuvvetlerinin hâkimiyeti yerini kara kuvvetlerinin belirleyici hale geleceği yeni bir Avrasya çağına bırakmak üzereydi. Kara ulaşımının ve iletişimin gelişmesi, kara kuvvetlerinin nihayet deniz kuvvetlerine rakip çıkması anlamına geliyordu. Bu yeni Avrasya Çağı'nda Kalpgâh'a hâkim olan, eğer aynı zamanda modern bir donanmaya sahip olursa, denizcilik dünyasını; yani Britanya ve ABD imparatorlukları tarafından kontrol edilen dünyayı da arkadan çevreleyebilecekti.

Mackinder, Doğu Avrupa'yı Kalpgâh'ın stratejik bir eklentisi; Avrasya denetiminin kilit ögesi olarak nitelendirmişti. Bu da sık sık alıntı yapılan ünlü tekerlemesini ortaya çıkarmıştı: Doğu Avrupa'ya hükmeden Kalpgâh'a egemen olur. Kalpgâh'a hükmeden Dünya Adası'na egemen olur. Dünya Adası'na hükmeden de Dünya'ya hâkim olur.

Mackinder Britanya İmparatorluğu açısından en acil dış politika hedefinin, Almanya ile Rusya arasında herhangi türden bir ittifakın ya da blokun oluşmasını engellemek ve bunlardan herhangi birisinin Doğu Avrupa'ya hükmetmesini önlemek olduğu konusunda ısrarcıydı. Yani bu iki büyük gücün arasında güçlü tampon devletler kurulmalıydı.

Amerikan Jeopolitik Ekolü

Amerika'da Amiral Alfred Thayer Mahan, 1890'da yayımlanan "Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi"[6] adlı eseriyle "Deniz Hâkimiyet Teorisi"nin

esaslarını ortaya koymuştur. 19. yüzyılda Endüstri Devrimi sonucu bir yandan yeni keşifler yapılmış, diğer yandan ekonomik ilişkiler büyümüştür. Ham madde arayışı ve yeni ürünlerin pazarlanması ihtiyacı, deniz yollarının önemini artırmış, gelişen teknoloji ile mesafeler kısalmıştır. Tarihi İpek Yolu önemini kaybederken, Mahan'ın "Denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur" tezi tesadüfen ortaya çıkmamıştır.

Nicholas John Spykman ise ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmesinden hemen önce tamamlamış olduğu, "Dünya Politikasında Amerika'nın Stratejisi"[7] (1942) ve ölümünden sonra yayınlanmış olan "Barışın Coğrafyası"[8] (1944) isimli çalışmalarında kenar kuşak tezini ortaya atmıştır. Spykman, ABD'nin; Avrupa, Orta Doğu ve Doğu Asya-Pasifik Kenarı bölgesinin denize kıyısı olan kenar ülkelerini kontrol ederek Avrasya Kalpgâhı'nın gücünü sınırlandırabileceğini ileri sürerek, Mackinder'in Kalpgâh doktrininin karşısına yeni bir tez sunmuştur.

Spykman, jeopolitiği ABD'nin güvenliği ve savunması çerçevesinde değerlendirmiş ve Kenar Kuşak ülkelerinin bulunduğu coğrafya üzerinde durmuştur. "Kenar kuşak ülkelerini hâkimiyet altında tutan; Avrupa ve Asya'ya hükmeder. Avrupa ile Asya'ya hükmeden, dünyanın kaderine hâkim olur" demiştir.

Kalpgâh denilen toprakların etrafında; 20.000 millik bir çember boyunca tehlikeye açık kenar kuşak-iç hilal ülkeleri vardır. Bu ülkeler; Batı Avrupa ve İskandinavya, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Arap ülkeleri, İran, Afganistan, Hindistan, Burma, Tayland, Malezya, Kore, Vietnam ve ada devletleri olan Britanya, Endonezya ve Japonya'dır.

Spykman'a göre; Kalpgâh, yakın bir gelecek için bir güç merkezi olacak nitelikte değildir. İklim şartları, zirai istihsal gücü, kömür, demir, hidroelektrik kaynaklarının dağılışı; kuzey, doğu, güney ve güneybatı kesimlerindeki coğrafi engeller Mackinder'in tezinin geçerliliğini zorlaştırmaktadır. Çin ve Hindistan, Rusya'nın bu bölgesine nazaran daha hızlı sanayileşirse, Kalpgâh'ın Orta Asya bölümünün önemi daha da azalacaktır. Rusya'nın gücü ise daha ziyade Uralların batısında kalacaktır.

Bu sebeple iç kuşak Kalpgâh'tan daha önemlidir. İç kuşak, denizlerdeki güçlü devletler ile karalardaki güçlü devletler arasında bir tampon bölgedir. Bu tampon bölgede küçük devletler teessüs etmiştir. Bu devletler aralarında bir topluluk teşkil etmeye muktedir değildir veya bir topluluk teşkil etmeyi muhtelif sebeplerden dolayı istememektedirler.

Hava Hâkimiyeti Teorisi özellikle ABD'li havacı Alb. Hausy Scitaklian tarafından ortaya konmuştur. Bütün teorilerin gerçekleşmesinin hava hâkimiyeti ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Bu teori NASA destekli olarak geliştirilmiş ve "Uzayı kontrol altına alan dünyaya hâkim olur" şekline dönüştürülmüştür. ABD uzay hâkimiyet teorisi olarak adlandırılan bu teori ile sadece dünyaya değil uzaya da hâkim olma isteğini öne sürmektedir. Nitekim bilgi ve teknolojideki gelişmeler uzay jeopolitiği değerlendirmelerine de etki etmektedir. Bilgi akışını uzayın kullanılması ise sağlayan veri transferi teknolojisi (uydu sistemleri) çok önemlidir. Uzaya fırlatılan keşif ve gözlem uyduları ve casus uydular yerkürede istenilen noktayı görebilmektedir. Dünya'nın yörüngesinde konuşlandırılabilecek lazer silahlar ise yeryüzünde herhangi bir hedefi yok edebilecek uzay merkezli sistemlerin geliştirilmesine imkân tanıyacaktır. Dolayısıyla, gelecekte uzay çalışmaları geliştikçe uzayın jeopolitik önemi daha da artacaktır.

Alman Jeopolitik Ekolü

Friedrich Ratzel'in 1897'de yayınlanan "Siyasi Coğrafya" adlı eseri çağdaş jeopolitiğin başlangıcı olarak kabul edilir. Ratzel siyasi coğrafyanın kurulmasına katkıda bulunarak, jeopolitiğe geçişe zemin hazırlamıştır. Ratzel'e göre; siyasi coğrafya mükemmel haritalar yapmakta ve ülkeleri tanımak için yeni bilgiler getirmekte, havanın, nüfusun, iklimin etkilerini yeterli bir şekilde açıklamakta ise de, siyasi ilimler üzerinde tatmin edici bir etkiye ulaşamadığından cansız ve sade kalmaktadır. O halde coğrafya, siyasi ilimleri de yine kendi sahasında işleyerek siyasi coğrafyayı statik olmaktan kurtaracak ve ona bir hayat ve canlılık kazandıracaktır[9].

Ratzel, 1903'te yayınladığı “Siyasi Coğrafya veya Devletler, Ulaştırma ve Savaş Coğrafyası” adlı kitabında bu görüşlerini genişletti. Bu kitabında; mekân fikrinin tarihte kaybolmadığına işaret ederek, “vaktiyle bir birlik ifade eden mekân, parçalanmış olsa dahi, o mekân fikri veya mekân duygusu asırlarca yaşar ve günün birinde siyasi bir fikir olarak tekrar hayat bulabilir” demektedir. Ratzel, teorisini coğrafyanın politikaya sunduğu iki temel unsura dayandırıyordu. Bunlar, ülkenin konumu ve “mekân-raum”dur. Mekân-raum, ülkenin genişliği, fiziki yapısı, iklimi vb. özellikleridir. Konum mekânın yeryüzündeki vaziyetini tayin eder ve münasebetlerinin bir kısmını yönlendirir. Daha sonra bir milletin işgal ettiği saha miktarı ve haritadaki uygun konumunun, o milletin siyasetini tespite yeterli olmadığını belirterek, insanın müdahalesi ve tabiata bir dinamizm vermek, onu organize etmekteki tabii istidadı demek olan “mekân duygusunu” felsefesine üçüncü unsur olarak ilave etmiştir. Toplumlar komuta ve organize etmeye az veya çok istidatlıdırlar. Bu kabiliyetler zamanla zayıflayabilir ve hatta kaybolabilirler. Bununla birlikte geliştirilebilir ve kuvvetlendirilebilirler de[10].

Ratzel, “Ülke sınırları değişebilir ve genişleyebilir” görüşü ile genişleme politikalarına jeopolitik dayanak oluşturmuştur. Devletlerin sahası, kültür ile genişler. Devletin kültürünün yayılması ve bir devlete mensup insanların başka sahalara yayılması, o devlete yeni sahaların ilave edilmesine zemin hazırlamaktadır. Milletin kültürünün genişlemesine paralel olarak sahası ve ülkesi genişler. Devletin saha kazanmasını sağlayan kültür unsurları içinde en önemlisi dildir. Dillerinin yayıldığı derecede milletlerin kültürü, bir bakıma diğer ülkelerde yayılma, gelişme imkânı bulur.

Belirtiler, saha genişletme arzusundan önce ortaya çıkar. Bunlardan bazıları, ticari faaliyetler, misyoner hareketleri, ideolojik faaliyetler vesairedir. Böylece, devletlerin sahalarını genişletmeleri ticari, dini ve ideolojik faaliyetlerinin tabii bir neticesidir ve diğer sahalar üzerinde genişleyen herhangi bir devletin bayrağı, bu faaliyetleri takip etmektedir. Devletler, daha küçük üniteleri kendi bünyesi içine katmak suretiyle

gelişmektedir. Bu gelişmede, isteyerek veya zor kullanarak, küçük siyasi üniteler saha kazanma gayesi güden devlete katılmaktadır. Hudut, devletin kenar organıdır ve bu sebepten ötürü devletin, gücünü, gelişmesini ve değişiklikleri aksettirmektedir. Hudutlar, devletin sadece emniyetini değil, aynı zamanda gelişmesini ve saha kazanma istikametlerini belirleyen unsurlardır.

Gelişmek ve yayılmak isteyen devlet, siyasi bakımdan kıymet ifade eden sahaları ülkesine katmak ister. Bu değerli sahalar içine, ileri ziraat metotlarının uygulandığı ve muhtelif mahsullerin yetiştirildiği zengin ziraî topraklar, ovalar, nakliyeye uygun nehir ve gölleri ile bunların geniş vadileri, ticarete müsait limanlar, maden açısından zengin topraklar girmektedir. Ratzel'in ortaya koyduğu bu görüşe göre devlet; ya saha kazanıp gelişecek veya beslenemediğinden zayıflayıp hastalanacaktır. Alman Birliği'nin kurulduğu, Bismark'ın idaresi altında kolonyal gelişmelerin düşünüldüğü devrede, bu fikirler Almanya'nın genişleme stratejisinin ilmi icazeti gibidir.

Rudolf Kjellen 1916 yılında ilk defa jeopolitik terimini kullanmış ve coğrafyanın devletin oluşumunda etkisinin büyük olduğunu belirtmiştir. Devletin varlığı devletin gücündedir. Jeopolitik, coğrafi organizma veya mekân içinde fenomen olarak devletin çevresiyle ilişkisini inceleyen bir disiplindir. Kjellen, Ratzel tarafından ortaya atılan siyasi coğrafya fikirlerinin yeterince işlenmediğini hatta bunu Ratzel'in bile yapamadığını söylemiştir. Kjellen'e göre, Ratzel; devletin gelişmesinde umumiyetle fiziki amiller ve coğrafi mevkii üzerinde fazla durmuş, bu faktörlerin fert üzerindeki tesirlerini incelemiş ve ilişkiyi lüzumundan fazla büyütmüştür.

Kjellen, Ratzel'in "devlete hayat ve kuvvet veren şeyin, hudutları dâhilinde yaşayan insanlar olduğu hususunu" dikkate almadığını söylemiştir. Kjellen, devletlerin fertler gibi akıl ve şuur sahibi varlıklar olduğunu ifade etmekte; hatta fert-devlet uzviyet birliği düşüncesinde daha da ileri giderek, "devletler fertler gibi konuşur ve hareket eder, kongreler ve toplantılar akdeder, sulh içinde yaşar veya harp eder, devletler de fertler gibi

birbirini kıskanır, birbiriyle dost veya düşman olur” demektedir. Kjellen’e göre, devlet yaşayan bir organizmadır ve belli kanunlara tabi olarak gelişebilir veya son bulur. Rudolf Kjellen devleti üç esas unsura sahip büyük bir kuvvet olarak değerlendirir: genişlik, hareket serbestîsi ve içeride birlik ve beraberlik.

Karl Haushofer 1923 yılından itibaren, Rudolf Kjellen’in ölümünden sonra Almanya’da etkili olmaya başlamıştır. Haushofer’in fikirleri Hitler’in politikalarında etkili olmuştur. Karl Haushofer’a göre; jeopolitik, tabii koşulların ve tarihi gelişmelerin etkisi altında gelişen siyasi hayat şeklinin, üzerinde yaşadığı yer ile ilişkilerini inceleyen bir ilimdir. Haushofer, geniş sahanın bir devletin büyüklüğü için lüzumlu olduğu kanaatindedir. Bir devletin çöküşünü, sahasının daralması manasında düşünmektedir. Haushofer de, Ratzel gibi; bir devletin devam edebilmesinin saha kazanmasıyla mümkün olabileceği, aksi takdirde ortadan silineceği kanaatindedir. “Organik devlet” fikrini Haushofer de kabul etmektedir ki, bu Alman jeopolitiği tarafından kabul edilmiştir. Devletin genişlemesinde hiçbir sınır tanımayan Haushofer’a göre, siyasi coğrafya statiktir. Jeopolitik ise dinamik bir disiplindir ve siyasi durum katiyen uzun zaman sabit kalamaz.

Bir devletin sahası, gelişmesine yetmeyecek kadar küçük ise, genişlemelidir. Haushofer, bir millet için kâfi sayılabilecek sahanın hangi ölçülere göre esas alınabileceği hususunu belirtmemiştir. Keza, nüfus ile saha arasında kantitatif bir nispet de ortaya koymamıştır. Her devletin kendi ihtiyaçlarını karşılaması meşrudur. İki devletin, Almanya ile Japonya’nın saha ihtiyacının çok büyük olduğundan bahsetmektedir. Böylece, kudretli devletlerin saha kazanması tabii bir hükmün icabıdır. Saha (Lebensraum-Hayat Sahası), Haushofer’ın tezinin temelini teşkil ediyordu. Haushofer bu nedenle, Almanya’nın Doğu’ya ve Slav ülkelerine doğru genişlemesi gerektiğini savunmuştu.

Çağcıl Jeopolitik Yaklaşımlar

Günümüze doğru yaklaştıkça jeopolitik ve jeostrateji, uluslararası ilişkiler ve güvenlik alanlarında daha fazla yer almakta ve çok kullanılan kavramlar olmaktadır. SSCB'nin dağılmasını müteakip gerek siyaset bilimciler gerekse konu üzerinde çalışan askerler ve düşünürlerin günümüz problemlerine yaklaşımlarında daha radikal görüntüler ortaya koydukları ve geleceğe yönelik değerlendirmelerde yoğunlaştıkları görülmektedir.

Zbingniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası

Brzezinski görüşlerini Türkçeye "Büyük Satranç Tahtası"[11] ismi ile çevrilen yayınında açıklamaktadır. Brzezinski, Avrasya'yı (Avrupa-Asya) günümüz jeopolitiğinin temel coğrafyası olarak kabul etmektedir. Bugüne kadar, Avrasya'ya egemenlik mücadelesinin, bölgede bulunan ülkeler tarafından yapıldığını; ilk defa Avrasya dışından bir gücün (ABD) kıtaya egemen olma mücadelesi verdiğini vurgulamaktadır. Brzezinski, Avrasya'yı üzerinde küresel liderlik için mücadelelerin devam ettiği bir satranç tahtasına benzetmektedir.

Avrasya'yı Batı Avrupa, Merkez Rusya, Güney Asya, Doğu Asya olmak üzere dört kritik bölge şeklinde ele alan Brzezinski, ABD'nin Avrasya egemenliğini önleyebilecek güçleri bir bir ele almakta ve bu güçlerin dışlanmalarını sağlayacak öneriler getirmektedir. Zbingniew Brzezinski'nin tehdit olarak görüp incelediği ülkeler: AB, Rusya Federasyonu, Çin ve Japonya'dır. Brzezinski, AB'nin ABD desteğine muhtaç olduğunu ve Avrasya egemenliğinin, ABD öncülüğünde Avrupa ile doğuya doğru gelişerek sağlanabileceğini açıklamaktadır. Bunun için AB'yi ve NATO'yu ana unsur olarak değerlendirmektedir. Doğuya doğru gelişme sırasında Rusya'nın bu birliğe katılabileceğini ifade eden Brzezinski, Avrasya için iki büyük tehdit göstermektedir: birincisi Çin'in gelişip genişlemesi, ikincisi ise Rus-Çin-İran işbirliği. Bu gelişmeleri küçük ihtimaller olarak görse de önemleri sebebiyle üzerinde durmaktadır.

Brzezinski Avrasya ülkelerini bölümlemekte ve her bir bölüme yeni isimler vermektedir. Jeopolitik ilişkilerdeki mevcut durumu değiştirmek amacıyla ülke sınırlarının dışında da güçlerini tatbik edebilme veya bir etki

yaratabilme kapasitesine ve ulusal isteğe sahip olan Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ı "Aktif Jeostratejik Oyuncu" olarak değerlendirmektedir. Brzezinski; İngiltere, Japonya ve Endonezya'yı önemli görmekle beraber, bu ülkelerin yeterli "ulusal isteğe" sahip olmadıklarını ve jeostratejik oyuncu olmaya hak kazanamadıklarını belirtmektedir. İkinci grubu oluşturan ülkelere "Jeopolitik Eksenler" adını vermektedir ve önemlerini güçlerinden veya motivasyonlarından dolayı değil de bulundukları hassas bölgeden alan ülkeleri bu gruba dâhil etmektedir. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran bu grup içindedir. Brzezinski, Türkiye ve İran'ın sınırlı kabiliyetleri olsa da bu iki ülkenin aynı zamanda Jeostratejik Oyuncu olmaya hak kazandıklarını ifade etmektedir.

Brzezinski'ye göre; Avrupa ABD'nin doğal müttefikidir. Aynı demokratik değerleri paylaşırlar ve genelde aynı dine inanırlar. Ayrıca Avrupa, Amerikalıların büyük bölümünün ilk vatanıdır. Avrupa daha doğuya doğru giderek Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya ile iletişim ağı kuracak ve neticede böyle bir Avrupa, Amerikan desteği gören daha büyük bir Avrasya güvenlik ve işbirliği bünyesinin en önemli sütunlarından birisi olacaktır. Avrupa, Amerika'nın Avrasya kıtasındaki en önemli köprübaşıdır.

Avrasya dışında bir güç olan Amerika, Avrasya kıtasının üç tarafına doğrudan yerleştirdiği güçler ile uluslararası boyutta sahip olduğu liderliği sürdürmektedir. 1991 yılının sonlarına doğru karasal olarak dünyanın en geniş devletinin parçalanışı Avrasya'nın merkezinde kara bir delik meydana getirmiştir. Amerika'nın jeostratejik amacı Rusya'nın da içine alındığı daha geniş bir Avrupa-Atlantik sistemini engelleyebilecek bir Avrasya imparatorluğunun yeniden ortaya çıkışını durdurmaktır.

Rusya'nın, Amerika için uygun bir ortak olmayacak kadar geri kaldığını ve harap olduğunu düşünen Brzezinski, Rusya için tek jeostratejik seçeneğin sadece Avrupa ile iş birliğine gitmek olduğunu vurgulamaktadır. Böyle bir seçimin Rusya'ya kendisini yenileme ve geliştirme fırsatı vereceğini ve bu ülkeyi jeopolitik yalnızlıktan kurtaracağını belirtmektedir.

Eğer Rusya bu yolu takip ederse Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki emperyalist ihtiraslarından vazgeçerek modernleşme, Avrupalılaşma ve demokratikleşme doğrultusundaki yolunu taklit etmekten başka seçeneği olmayacaktır. Amerika ile bağlanmış modern, zengin ve demokratik Avrupa'nın Rusya'ya sağlayacağı faydaları diğer hiçbir seçenek veremez.

Brzezinski, Avrasya'da etnik çekişmelerin, büyük güçlerin bölgesel rekabetinin bulunduğunu varsaydığı bir bölgeye "Avrasya Balkanları" demektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan dâhil dokuz ülke bu bölgeyi teşkil etmektedir. Bölge üzerinde Rusya, İran ve Türkiye'nin etkilerinin bulunduğunu belirtmektedir. Brzezinski, Avrasya'da Amerika'nın en çok desteğini hak eden devletlerin ise Azerbaycan, Özbekistan ve Ukrayna olduğunu ifade etmektedir. Eğer Türkiye, Avrupa'ya yönelmeyi sürdürürse ve Avrupa bu ülkeye kapılarını kapatmazsa Kafkas devletleri Avrupa'nın yörüngesine girebileceklerdir. Batı yanlısı bir tavra dönmek bölgenin dengelenmesini ve istikrara kavuşmasını kolaylaştıracaktır.

Brzezinski'ye göre Çin ile iş birliğine dayanan bir ilişki Amerika'nın Avrasya jeostratejisi için zorunludur. Uzakdoğu'da üç ana güç; Amerika, Çin ve Japonya'dır. Brzezinski ABD'nin Avrasya egemenliğinin batı gücünü doğuya doğru gelişen NATO ve AB; doğu gücünü de ABD, Çin, Japonya üçlüsünün iş birliğinde görmektedir. Avrasya'nın jeopolitik çok sesliliği, tek bir güce yer vermemesi, gelecek yüzyılda Trans Avrasya Güvenlik Sistemi (TAGS) ile güçlenebilir. Böyle bir sistem Rusya, Çin ve Japonya'yı içine alan genişletilmiş bir NATO demektir.

Büyük Satranç Tahtası ve Türkiye

Türkiye, Karadeniz bölgesinde istikrarı sağlamakta, Akdeniz'e geçişi kontrol etmekte, Rusya'yı Kafkaslarda dengelemekte, hâlâ İslami kökten dinciliğe karşı bir panzehir oluşturmakta ve güneydeki dayanak noktası olarak NATO'ya hizmet etmektedir.

İstikrarsız bir Türkiye, büyük bir olasılıkla Güney Balkanlar’da daha fazla şiddetin ortaya çıkmasına sebep olur. Diğer taraftan Kafkasya’da bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletler üzerinde tekrar Rus kontrolünün sağlanmasına yol açar.

ABD, istikrarlı bir Güney Kafkasya ile Orta Asya için Türkiye’yi dışlamamalıdır. AB’den dışlandığını hisseden bir Türkiye daha İslamcı olacak, daha büyük bir ihtimalle inadına NATO’nun genişlemesini veto eğilimi gösterecek ve laik bir Orta Asya’yı dünya ile bütünleştirmekte ve istikrarını sağlamakta Batı ile daha az işbirliği yapacaktır. Bu sebeple ABD, Türkiye’nin AB’ye kabulünü cesaretlendirmek için Avrupa’da etkisini kullanmalı ve Türkiye’ye Avrupalı bir devlet gibi davranmaya özen göstermelidir[12].

Aleksandr Dugin ve Yeni Avrasyacılık

Avrasyacılığın tarihi temelleri Ekim devriminden sonra yurt dışına kaçan Rus düşünürlerinden Nikolay Truvbetskoy, Petr Savitskiy, Georgiy Florovski, Georgiy Vernadskiy ve benzeri aydınların fikirlerine dayanmaktadır. Görüşlerini ilk kez 1921 ve 1922’de Sofya’da yayınladıkları “Doğuya Çıkış: Öngörüler ve Gerçekleşmeler” ve “Yollarda: Avrasyacıların Savları” isimli çalışmalarıyla gündeme getirmişlerdir. 1926’da “Avrasyacılık: Sistematik Görüşler” isimli bir program açıklamışlardır. 1926-1929 döneminde Paris’i merkez olarak kullanan Avrasyacılar “Avrasya Günlüğü” ve “Avrasya” isimli yayınlar çıkarmışlardır.

Avrasyacılık düşüncesine en önemli katkıyı Lev Gumilyov yapmıştır. Gumilyov Avrasya’da, İngilizlere ve Fransızlara göre Türk ve Moğol halklarının Rusya’nın daha yakın dostları olduğunu savunmuş ve Slav, Türk ve Moğol halklarını süper etnos olarak adlandırmıştır. Gumilyov Avrupa merkezciliğine karşı çıkmakta ve her Avrupalının diğer kültürleri ortadan kaldırarak kendi kültürünü evrensel kılma hayaline sahip olduğunu iddia etmektedir. Rusya’nın Batı ile ittifak yerine Avrasya Birliği’ni tercih etmesi gerektiğini belirterek, söz konusu birliğin geleneksel olarak Katolik Avrupa’ya, Müslüman Güney’e ve Çin’e karşı olduğunu vurgulamaktadır.

Gumilyov’un 1950’li ve 60’lı yıllarda yaptığı çalışmalar ve ortaya koyduğu görüşler 1990’larda Rusya’da çok yankı yapmış ve Yeni Avrasyacılık jeopolitik yaklaşımının düşünsel kaynaklarından birini oluşturmuştur.

Yeni Avrasyacılığın önderlerinden olan Aleksandr Dugin, “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım”[13] adlı kitabında, 2000’lerin Rusya’sının iç ve dış siyasetine ilişkin olarak gelecek temelli bir yaklaşım sunmuştur. Dugin’in jeopolitik yaklaşımı insanlığın mekân faktörüyle karşılıklı ilişkisini incelemekte ve tarihselci modernitenin Batı merkezli zaman algısını reddetmektedir. Yerkürenin her bir noktasında, mekânın içsel ilişkiye uygunluklarını yansıtan kendine özgü zamanı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Her bir medeniyetin değerler sistemini tanımlamaya ve onun mantığını idrak etmeye dönük bir anlayış olan jeopolitik, ya da mekân felsefesi denen bu yaklaşım, Dugin’e göre post-modern çağın öncelikli enstrümanı olma iddiasındadır.

Dugin, jeopolitiğin mahiyeti itibariyle kara ve deniz temelli karşıt iki hâkimiyet modelinin çatışmasının tarihselliğinden yola çıkarak, günümüzün dünya siyasetine Rus merkezli bir açılım sunmaktadır. Bu açılım Kartaca-Roma, Atina-Sparta, İngiltere-Almanya ve son olarak ABD-SSCB arasındaki tarihsel güç mücadelesi benzerlikleri üzerine kurulan analojik bir bakış açısıyla, Amerika’nın deniz merkezli Atlantikçi jeopolitiğine yaslanan Yeni Dünya Düzeni’nin karşısına, Rusya’nın başını çektiği İmparatorluk Avrasyası’nı koymayı öngörmektedir.

Dugin’e göre çok büyük bir kıtasal mekânı işgal eden Avrasya, kadim medeniyetlerin beşiği ve bilinen eski dünyanın birikimine sahip olması özellikleriyle bugünün küresel dünyasına meydan okuyacak bir jeopolitik düzlemi temsil etmektedir. Rusya devasa mekânsal kütlesiyle Avrasya kıtasının Kalpgâh’ında tarihsel bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Avrasya, kendi içinde potansiyel Avrasyacı güçleri de barındırmaktadır ama Dugin’e göre bu güçlerin hiçbiri Rusya olmadan Avrasya jeopolitiğini kendi lehlerine kullanma yetisine sahip değildir. Bu noktada tarihin Rusya’ya yüklediği misyonun yerine getirilebilmesini öneren Dugin, Anglo-Sakson

Atlantikçi küreselleşmenin alaşağı edilmesini, Rusya (Heartland) ile diğer Avrasyacı kıyı güçlerin (Rimland) işbirliği yapması şartına bağlamaktadır.

Dugin'e göre, tarihsel tecrübeler ve Avrasyacı jeopolitiğin Rusya'ya sunduğu olanakları en iyi şekilde kullanmanın yolu, ne Doğulu ne de Batılı fakat her ikisinin de merkezinde yer alan Rusya'nın, Rimland ile eşit temelli bir ilişki içine girmesidir. Bu eşit temelli ilişkinin Avrupa ayağının yegâne adresinin Almanya ile kurulacak bir ittifak olduğunu belirten Dugin, doğuda ise Japonya'nın bu görev için en uygun ülke olduğu kanaatindedir. Böylece merkezinde Moskova'nın yer alacağı ve Berlin'in Batı'dan, Tokyo'nun da Doğu'dan destek vereceği 'Üçlü Komisyon Hükümeti' sayesinde Yeni İmparatorluk Avrasyası'nın Rusya önderliğinde toparlanmasını öngörmektedir.

Dugin, Rusya'nın Avrasyacı jeopolitiğinin, Orta, Doğu ve Güney Doğu Avrupa'ya açılmasını sağlayabilecek en temel enstrümanlardan birisinin Ortodoks/Slavist bir söylem olabileceğini belirtmektedir. Rusya'nın, Bağımsız Devletler Topluluğu ile "Yakın Komşuluk" siyasetlerini sürekli geliştirmek zorunda olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle, Yugoslavya'nın dağılması sonucu, Balkanlar'da artan Amerikan müdahalesinin bu bölgeden dışlanmasının, Rusya'nın geleneksel olarak hamiliğini yaptığı Sırbistan, Bulgaristan ve mümkünse Yunanistan ve Romanya'yı da içine alacak bir Ortodoks jeopolitik boylamsal entegrasyonun gerçekleştirilmesi ile mümkün olabileceğini düşünmektedir. Dugin, Polonya ve Baltık Cumhuriyetlerine Rusya ve Avrupa arasında tampon bölge rolü vermekte ve bu bölgelerdeki artan Atlantikçi nüfuza dikkat çekmektedir. Atlantikçi akım ve lobilerin gücünün ancak Avrasyacı bir çevreleme politikasıyla sınırlandırılabileceğini iddia etmektedir.

Ukrayna'yı kırılgan bir geçiş noktası ve Rus-Avrasyacılığının yumuşak karnı olarak gören Dugin, Sovyetler sonrası Ukrayna'nın Batı yanlısı bir tutum içine girmesini ve Atlantikçi hükümetlerce yönetilmesini, bu ülkenin NATO'nun ileri bölge karakoluna dönüştürülmesi ya da 'Truva Atı' rolüne soyundurulması şeklinde izah etmektedir. Bunun mutlaka engellenmesi

gerektiğine dikkat çekerek, Ukrayna'nın etnik ve kültürel sorunlarının böl-yönet siyaseti ile istismar edilmesini ve Rusya tarafına çekilmesini önermektedir.

Dugin'in Asya için öngörüsü ise, Pan-Asyacı bir vizyonla Japonya'nın stratejik çıkarlarını Çin karşısında Avrasyacı jeopolitik lehine garantiye alıp, Çin'in hem Orta Asya hem de Asya Pasifik bölgesindeki nüfuzunun kırılması üzerine odaklanmaktadır. Dugin, Almanya gibi Japonya ile de tarihsel husumetin bir kenara bırakılmasını istemektedir. Rusya önderliğindeki Avrasyacı güçlerin teknolojik imkânlarının sınırlı olduğu gerçekliğinden hareketle Japonya'nın doğuda kazanılması gereken en önemli müttefik olduğuna vurgu yapmaktadır.

Avrasyacılık Yaklaşımı ve Türkiye

Dugin İslam jeopolitiğini ikisi Atlantikçi, diğer ikisi de Avrasyacı olarak dört farklı bölgeye ayırmaktadır. Bunlar Atlantikçi tarafta yer alan, aydınlanmacı laik-liberal ve kültürel-halkçı karakteriyle Türk İslamı, ahlaki değerlerden yoksun ve piyasa ile eklemlenmiş olan Suudi köktenci Vehabiliği ve Avrasyacı tarafta yer alan Amerikan karşıtı köktenci Şiilik ile Pan-Arap milliyetçiliğine dayanan İslam sosyalizmi olarak ifade edilmektedir. Dugin'e göre, İslam dünyasının içinde barındırdığı potansiyel Atlantik karşıtlığı, Avrasyacı yeni imparatorluk lehine bir müttefikliğe dönüştürülemediği takdirde, Avrasyacı blokun hayatta kalması imkânsızdır. Atlantikçi Türkiye ve Suudi Arabistan jeopolitiğinin sınırlanmasının yolu Şii ve Pan-Arapçı çevrelerle ilişkileri geliştirmektir. 'İslam'a karşı İslam' stratejisini Avrasyacı jeopolitiğin bir aracı haline getirmektir.

Hem Şii jeopolitiğin hem de Avrasyacılığın İslam dünyasındaki en büyük temsilcisi olan İran'ı, Berlin-Moskova-Tokyo miğferine Avrasya güneyinden, yani İslam dünyasından katılacak olan 'olmazsa olmaz' bir güç olarak görmektedir. Dugin'in algısında, Şia-devrimci vizyonu, Amerika'ya karşıtlığı ve stratejik derinliğinin yanında, ham madde zenginliği ile İran, Kafkasya'dan Orta Asya'ya ve Orta Doğu'ya kadar uzanan bir bölgede Rusya'nın en büyük stratejik ortağı olmayı haizdir. İran'ın ve Rusya'nın

nüfuz bölgesi olarak Avrasya ittifakına dâhil olacak bir Orta Asya, Amerikan karşıtı ve Şii jeopolitikle müttefik bir Pan-Arapçı Orta Doğu, Dugin’in Avrasya hayallerini süslemektedir.

Dugin’in kitabında açıkça ifade edilmese bile, İran’ın Türkiye ile olan tarihsel husumeti ve rekabetinin yanında, Avrasyacı jeopolitik misyon bakımından en az Rusya kadar potansiyele sahip Türkiye’nin bu bağlamda gözden düşürülmesi kolayca anlaşılabilecek bir olgudur. Irak işgali sonrasında yapılan anketlere göre halkının çok büyük bir oranı Amerikan karşıtı olan Türkiye’nin, Atlantikçi vizyonu bir yana, Avrasya kıtasal coğrafyasında yerleşik olan Türk halklarına dönük tarihsel bir yayılma geleneğine sahip bir Türk Dış Politikası, Dugin’in anladığı Avrasyacılığın, yani Rus Avrasyacılığının bölgedeki karşı tezi durumundadır.

Dugin’in tasavvurunda Pan-Türkçü ve Turancı tondaki bir Avrasya jeopolitiği ister istemez, Rusları ve İranlıları bir “ortak düşmana karşı” sloganında birleştirmiş görünüyor. Rusya ve İran’ın eşgüdümlü bir politika geliştirmesinin hayati önemini bölgedeki Pan-Turancı eğilimlerin önünü kesebilecek yegâne adım olarak gören Dugin, İran’ın Tacikistan, Afganistan ve Pakistan üzerinden Orta Asya içlerine kadar bir nüfuz kuşağı (Pax-Persica) oluşturmasını çok önemsemektedir. Böylelikle Turanî çizgide yer alan Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerin Türkiye ile olan sosyo-kültürel ve ekonomik bağlarının koparılmasını ve Rusya’nın da Kazakistan üzerinden bölgeye yayılmasını öngörmektedir.

Dugin, geleceğe dönük olarak Avrasya ittifakının en kırılgan fay hattının Kafkaslar’dan geçtiğine inanmaktadır. Bu bölge Rusya-İran ve Türkiye arasında, Atlantikçilik-Avrasyacılık tarihsel zıtlığı tabanındaki çatışmaları içinde barındırması bakımından gözden kaçırılmaması gereken bir mekân olarak algılanmaktadır. Dugin, Kafkasya’daki hassas dengelere dikkat çekerek, uzun vadede Rusya Avrasyacılığı’na karşı muhtemel stratejik zararların bu bölgede ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu’nun üç üyesi olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ın Moskova yanlısı bir çizgiye çekilmesini zorunlu gören

Dugin, aynı zamanda özellikle ilk ikisinin Türkiye aleyhine, İran'la entegre edilmesinin gereğine işaret etmektedir.

Dugin, Türkiye'nin bu bölgedeki rolünün hem Rusya hem de İran lehine etkisizleştirilmesi için, gerekirse Türkiye içindeki Kürt azınlığın ajite edilmesi, Ermeni meselesinin desteklenmesi ve Türkiye'deki İran sempatizanı aşırı dincilerin harekete geçirilmesi gerektiğini söylemekten de çekinmemektedir. Öte yandan yazar, yine Pan-Türkçü jeopolitiğin, Çeçenistan, Dağıstan, Yakutistan, Osetya vb. gibi Rusların sorunlu iç bölgelerinden tamamen uzak tutulmasını Rusya içindeki Avrasyacı entegrasyonun selameti için gerekli görmektedir.

Jeokültür ile İlgili Yaklaşımlar

Küresel politik yapı, jeopolitiğin bir alt birimi olan jeokültür yolu ile yeniden şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Din farkından kaynaklanan kültür ayrılığı ve farklı kültürlerin coğrafi konumları yeni taraf teşekkülü için birer dayanak olarak gösterilmektedir. Jeokültürden yararlanılarak jeopolitik konum belirlenmek istenmektedir. Böylece Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile yok olan tarafların yerine yeni iki karşıt güç (Batı için "Öteki") yaratılmaya çalışılıyor.

A. Toynbee, 1948 yılında yayınladığı "Medeniyet Yargılanıyor" isimli kitabının 11. bölümünde İslam-Hristiyan mücadele tarihi hakkındaki yorumlara yer vererek, bu mücadeleyi bugüne bağlamaktadır. İki medeniyet arasında ilk karşılaşmanın Batı toplumu daha henüz çocukken ve İslamı kabul eden Arapların kahramanlık çağında meydana geldiğini belirtmektedir. Günümüzde ise Batı'nın İslam dünyası üzerindeki yoğun saldırısının iki medeniyeti yeniden karşı karşıya getirdiğine vurgu yapmaktadır[14].

Thomas Stearn Eliot dini kültürün temel unsuru olarak kabul etmektedir. Kültürü herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş şekli olarak görmektedir. Ortak bir inanç olmaksızın kültür bakımından milletleri bir araya getirme gayretlerinin sadece hayal olduğunu vurgulayan Eliot, Hristiyan âleminin birleşmesini önermektedir[15].

Francis Fukuyama, Berlin Duvarının yıkılması ve Doğu Avrupa ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasından hemen sonra “Tarihin Sonu ve Son İnsan”[16] isimli kitabını yayınlamıştır. Fukuyama’ya göre insan doğasına en uygun yaşam biçimi ve toplumsal düzen liberalizmin hüküm sürdüğü düzendir. Tarih boyunca bu düşünceyi ve buna bağlı kurulmuş düzeni ortadan kaldırmayı amaçlayan güçler ile liberal düzeni daha da geliştirmeyi amaçlayan güçler arasında çatışmalar olmuştur. Monarşik yapılar, imparatorluklar, dini merkezler hep liberal düşünceyi ve bu düşünceyi savunanları alt etmeyi amaçlamış, ancak zaman içinde liberalizm hep üstün gelmiştir.

Geçmişte ortaya çıkmış komünist ve faşist rejimler liberalizmin diğer anti-tezleridir. Fukuyama’ya göre Soğuk Savaş’ın bitmesi ve Batı blokunun galip gelmesi, buna ek olarak Çin ve Rusya gibi ülkelerin Batılı sistemlere yönelmeleri liberalizmin nihai zaferinin gerçekleştiğini ve artık tek yol olduğunu göstermektedir. Fukuyama, “Başarılı olan liberal demokrasinin tartışmaya gerek kalmayacak şekilde doğruluğunu kanıtladığını” ve yeni arayışlara gerek olmadığını savunmaktadır.

Fukuyama, medeniyetler arası yani kültürler arası uyumu reddetmektedir. Liberal demokrasinin Batının evrenselliğinin tartışılmaz sonucu olduğunu vurgulamakta, dinsel fanatizm, sol eğilimler ve etnik milliyetçiliği liberal demokrasinin düşmanları olarak göstermektedir. Tarihin bu son devresinde bütün alternatif değer sistemleri ve medeniyet yapılarının Batı medeniyetinin üstün değerleri karşısında boyun eğmek zorunda kalacağını belirtmektedir. Fukuyama’nın öngörüsüne göre Batılı değerlerin yayılması bir süre daha alacak ve Üçüncü Dünya ülkelerinin istikrarlı hale gelmeleri uzun sürecek ama nihayetinde mutlaka tüm dünya liberal demokrasiye ulaşacaktır.

Samuel P. Huntington ve Medeniyetler Çatışması Tezi

Soğuk Savaş’ın bitmesinden sonra dağılan tarafların, din farkı üzerine yeniden kurulması hakkındaki düşünceler, Samuel P. Huntington’un “Medeniyetler Çatışması mı?”[17] başlıklı makalesi ile doruğa ulaşmıştır.

Huntington'a göre; yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı ideoloji ve ekonomi olmayacaktır. Beşeriyet arasında büyük bölünmelerin ve mücadelelerin kaynağı kültür olacaktır. Dünyadaki hadiselerin en güçlü aktörleri yine milli devletler olacak fakat global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecektir. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin çatışma alanlarını oluşturacaktır. Batı ve İslam arasında asırlardan beri var olan mücadelenin son bulma ihtimali yoktur.

İdeolojik bölünmenin ortadan kalkmasından sonra bir yandan Batı Hristiyanlığı arasında, diğer yandan ise İslamla kendisi arasında kültürel bölünme yeniden ortaya çıkacaktır. Batı Hristiyanlığı arasındaki (Katolik-Ortodoks) fay kırığı şu şekilde çizilmektedir. Bugünkü Rusya ile Finlandiya ve Baltık devletleri arasındaki sınırlar boyunca uzanıp, daha çok Katolik olan Batı Ukrayna'yı, Ortodoks Doğu Ukrayna'dan ayırarak Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın içinden geçip Transilvanya'yı Romanya'dan ayırmak suretiyle batıya doğru salınır ve daha sonra şimdiki Hırvatistan ve Slovakya'yı eski Yugoslavya'nın geri kalan kısmından hemen hemen tüm olarak ayırarak gider.

Huntington Batı ve İslam medeniyetleri arasındaki fay kırığını Katolik-Ortodoks fay hattından daha önemli görmektedir. Yazar Batı ve İslam medeniyetleri arasında Afrika'nın ucundan Orta Asya'ya uzanan fay kırıkları boyunca mücadelelerin 1300 senedir devam ettiğini söylemektedir. Bu hattın sadece bir farklılık çizgisi değil, aynı zamanda kanlı bir mücadele çizgisi olduğunu vurgulamaktadır. Huntington, Avrasya'da medeniyetler arasındaki büyük tarihi fay kırıklarının bir kere daha alevlendiğini belirtmektedir.

Huntington Avrupa ve Kuzey Amerika ulusları arasında dayanışmayı ilerletmeyi; kültürleri Batınınkine yakın Doğu Avrupa ve Latin Amerika'yı Batı toplumlarına katmayı; Rusya ve Japonya ile iş birliğine dayalı yakın ilişkileri geliştirmeyi önermekte, İslam dünyası ve Çin'i dışarıda

bırakmaktadır. Batı'nın askeri gücüne karşı koymak için Konfüçyen Çin ile İslam ülkeleri arasında bir askeri bağlantı bu suretle vücuda gelmektedir.

Medeniyetler Çatışması ve Türkiye

Huntington, dünyanın gittiği yönü daha iyi anlayabilmek için, her ülkenin mensup olduğu medeniyetle ilişkisini ve o medeniyet içerisindeki nüfuzunu dikkate alarak beş ayrı yapı tanımlamıştır. Bunlar; üye ülke, yalnız ülke, merkez ülke, bölünmüş ülke, kararsız ülke.

Huntington, herhangi bir medeniyet ile tamamen ilişkilendirilebilen ülkeler için üye ülke kavramını kullanmıştır. Yalnız ülke kavramı ile de diğer ülkelerle kültürel bir bağı bulunmayan, medeniyeti itibariyle dünyadan soyutlanmış olan ülkeleri kastetmiştir. Merkez ülke kavramı ise, ait olduğu medeniyete beşiklik eden, o medeniyetin kültürünün kaynağı olarak kabul edilen ülke ya da ülkeleri tanımlamıştır. Bölünmüş ülke ile içerisinde farklı medeniyetlere mensup olan çok sayıda insan bulunan ülkeleri tarif etmiştir. Huntington, kendilerine ait bir medeniyetleri olan, ancak liderleri bu medeniyeti terk etmeyi ve başka bir medeniyete geçmeyi amaçlayan ülkeleri kararsız ülke olarak isimlendirmiştir.

Huntington, yeni bir kimliğe geçişin gerek sosyal, gerek politik, gerek kurumsal, gerekse kültürel açıdan son derece uzun, kesintili ve acılı bir süreç olduğunu ifade etmiş ve bugüne kadar bu tür girişimlerin hep başarısız olduğunu belirtmiştir. Huntington'ın kararsız ülkelere verdiği örnekler ise Rusya, Türkiye, Meksika ve Avustralya'dır.

Huntington'a göre, Türkiye gibi toplumların siyasi liderlerinin Batı'yı kendi toplumlarının içine alma ve kendi toplumlarını da Batı'nın içine katma girişimleri başarısız olmaya mahkûmdur ve dünyada henüz bunu başarabilmiş bir ülke yoktur. Çünkü bu tür ülkelerde bu yönde yaşanan deneyimler yerli kültürlerin ne kadar güçlü, direngen, Batı medeniyeti ve modernleşme ithaline karşı koyma, onu sınırlama ve uyarlama yeteneklerine sahip olduğunu çok güçlü bir şekilde kanıtlamaktadır. Her ne kadar bu tür toplumlarda siyasi liderlerin çabalarıyla Batı kültürünün

ve modernleşmenin bazı unsurları topluma sunulsa da bunların hepsi kabul edilmediği gibi, o toplumların kendi yerel kültürlerinin çekirdek ögelerini ortadan kaldırmaya ya da bastırmaya da yetmemektedir.

Ayrıca Batı'nın ve modernleşmenin kültürel ve siyasal kodları bu tür toplumların bünyesine yerleşince, bu toplumlar "kimlik bunalımı" yaşamaktadır. Bu bunalım zaman içinde yayıldığı gibi, bu tür toplumların tanımlayıcı olan ve devamlılık arz eden bir özelliği haline gelmektedir. Yazara göre, Batılı olmayan toplumlar modernleşeceklerse, Batılı tarzda değil kendi tarzlarında yapmalıdırlar. Japonya gibi kendi geleneklerine, kurumlarına ve değerlerine dayanarak ve bunları geliştirerek bunu başarmak zorundadırlar.

Huntington Türkiye'de yönetici elit sınıfın ülkenin İslami geçmişini reddederek diniyle, mirasıyla, kültürüyle ve kurumlarıyla Müslüman olan bir toplumu, Batılı ve modern bir toplum haline getirmeye çalışarak, Türkiye'yi "bölünmüş" ve "kararsız" bir ülke haline getirdiğini iddia etmektedir. Yapılan devrimler toplumsal değil, siyasal devrimlerdir ve bu nedenle de toplumdaki tabanı ve desteği zayıftır. 80 yıllık bir deneyimin sonucunda Türkiye, ne Doğulu ne de Batılı olan, iki arada bir derede kalmış, kafası karışık ve bütün bunlardan ötürü tanımsız ve kimliksiz bir ülke haline gelmiştir. Bir diğer ifadeyle, Soğuk Savaş'ın sonunda ve 21. yüzyılın başında Türkiye hem "bölünmüş" hem de "kararsız" ülke konumundadır.

Jeoekonomik Yaklaşımlar

Jeoekonomi, teknolojinin, beşeri sermayenin ve doğal kaynakların bölgesel ve giderek küresel ölçekte siyasi yapılar tarafından en verimli ve etkin olarak nasıl bir araya getirileceğini araştırır. Bu anlamda hem ekonomik hem de siyasi bir disiplindir. Jeoekonomik değerlendirmelerde coğrafya, ekonomi, teknoloji ve politika ön plana çıkar. Günümüzde uluslararası ilişkilerde ekonomi önemli bir yere sahiptir. Edward Luttwak için jeoekonomi, çatışma mantığının ticari alana taşınmasıdır. Luttwak, "devletler arasındaki eski rekabet şimdi jeoekonomi diye adlandırdığım

yeni bir biçim aldı” diyerek konuya açıklık kazandırmaktadır. Gelecekte ülkeler arası rekabetten çok bölgelerin ekonomik rekabeti ve çatışması söz konusu olmaktadır. AB, NAFTA, APEC, ASEAN ve MERCOSUR jeoekonomik nedenlerle kurulmuşlardır. Bu oluşumların bir amacı da karşılıklı bağımlılık yoluyla muhtemel çatışmaları önlemeye yöneliktir.

Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik

Ahmet Davutoğlu 2001 yılında yayınladığı “Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu”[18] isimli kitabında; kalıcı ve kapsamlı bir stratejik yaklaşımın geçmiş-konjonktür-gelecek bağlantısını kurabilen bir tarihi derinlik ile iç-bölgesel-uluslararası parametreler arasında sağlıklı bir geçişkenlik kurabilen coğrafi derinlik analizlerine dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Davutoğlu, bir ülkenin stratejik derinliğinin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik unsurların kesişim alanı içinde anlamlılık kazandığını söylemektedir. Türkiye’nin tarih, coğrafya, nüfus ve kültür gibi sabit veriler açısından total güç kapasitesini reel güce dönüştürebilecek köklü bir altyapıya sahip olduğunu, ancak stratejik anlamda büyük avantajlar sağlayan bu durumun aynı zamanda ciddi riskleri de bünyesinde barındırdığını belirtmektedir.

Davutoğlu, Türkiye merkezli bir yaklaşımla coğrafi derinliği yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta havzalarına ayırmaktadır. Türkiye’yi çevreleyen Balkanlar-Kafkaslar-Orta Doğu kuşağından oluşan yakın kara havzası, Karadeniz-Boğazlar-Marmara-Ege-Doğu Akdeniz-Kızıldeniz-Basra-Hazar iç denizleri ve su geçiş yollarından oluşan yakın deniz havzası ve nihayet Avrupa-Kuzey Afrika-Batı ve Orta Asya’dan oluşan yakın kıta havzası ayrı ayrı incelendiğinde bu coğrafyanın dünya ana kıtasının merkezini, tarihi olarak da insanlık tarihinin ana damarının şekillendiği alanları kapsadığını belirtmektedir.

Türkiye’nin bu alanlar içinde karşı karşıya kalabileceği uluslararası ilişkiler olgusunun tek boyutlu bir tasvir ile anlaşılamayacağına dikkat çeken Davutoğlu, Türk dış politikasının tek yönlü ve tek eksenli nitelik taşıyamayacağını vurgulamaktadır. Her bir havza ile ilgili uluslararası

ilişkiler olguları, havza bütünlüğü içinde çok boyutlu tahlil edildiği gibi diğer havzalarla etkileşimi de değerlendirilmelidir. Türkiye'nin kendi bünyesinde barındırdığı farklı tarihi tecrübeler de bu zeminlerle ilişkisi bakımından dinamik bir etkide bulunmaktadır.

Davutoğlu'na göre, Türkiye'nin bugün için temel meselesi, tarih ve coğrafya sabit verilerini etkin bir şekilde kullanabilecek, kültür faktörünün birleştirici ve kuşatıcı niteliğini öne çıkarabilecek, dinamik nüfus unsurunu harekete geçirebilecek ve bu sabit verilerden hareketle ekonomik, askeri ve teknolojik kapasiteyi maksimum düzeyde artırabilecek bir stratejik anlayışı, uygun bir stratejik planlama ve tutarlı bir siyasi irade ile devreye sokabilmesidir. Toplumların güçleri aynı zamanda zaaflarıdır; ya da tersinden bir söyleyişle zaaf görüntüleri aynı zamanda kendilerini bir iç muhasebe ile dönüştürebilecekleri güç potansiyelleridir.

Dünya ana kıtasının merkezinde ya da jeostratejik havzaların kesişim bölgelerinde bulunan veya çok kültürlü bir yapıyı kendi paradigması içinde sürdüregelmiş olan toplumların dış faktörlere tepki olarak içe kapanmaları ya mümkün değildir; ya da kısa dönemli olarak mümkün olsa dahi çözüm üretici değildir. Bu şartlarda içe kapanan toplumlar ya dış faktörlerle ya da iç parçalanmaya yol açan bunalım çelişkileri ile içten içe çözülmeye girerler. Türkiye içe kapanarak değil, yeni bir özgüven ve iddia ile dışa açılarak bunalım unsurlarını güç unsurları haline dönüştürebilir.

Büyük üniteden küçük ünitelere bölünme esnasında yaşanan her jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel parçalanma böylesi büyük siyasal yapıların merkezi konumunda bulunan ülkeleri tarihi bir sorumluk ve yüzleşme alanı ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye geçmişte büyük ölçekli siyasal yapılardan küçük ölçekli siyasal yapılara yönelik bir daralma yaşamış, Anadolu-eksenli mihver alanına çekilerek ve yeni bir siyasal rejim kurarak bu daralmayı durdurabilmiştir. Ancak Türkiye'nin zamanla kendi coğrafyasının ve tarihinin tabii zorunlulukları ile yüzleşmesi ve bu yüzleşmeden kaynaklanan bunalımlarla hesaplaşması kaçınılmazdır.

Türkiye'nin dünya ana kıtasının merkezindeki coğrafi konumu bu yüzleşmeye daha da çetin bir boyut katmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın kara havzaları olan Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'dan çekilmesi ve yakın deniz havzaları üzerindeki etki alanını kaybetmesinin doğurduğu jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel parçalanmadan kaynaklanan her türlü bölgesel bunalım alanı Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Bu etki çift yönlü olarak sürmektedir. Kimi zaman Türkiye'nin kendi içinde yaşadığı siyasal, ekonomik ve kültürel dalgalanmalar bu havzalardaki gelişmeleri doğrudan etkilemekte, kimi zaman da Türkiye bu havzalardaki gelişmelerden etkilenmektedir. Etkilenmenin eş zamanlı olarak seyrettiği dinamik dönemlerde yoğun iç hesaplaşmalar ve dış bunalımlar yaşanmaktadır.

Türkiye'nin, kendi içine kapanarak bu yüzleşme ve hesaplaşmanın ortaya çıkardığı problemleri aşabilmesi çok güçtür. Bu tür dinamik konjonktürlerde ve dış etkilere açık bir coğrafyada içe kapanan ve sürekli iç tehdit ve risk unsurlarını tartışan bir ülkenin derinliğine bir çözülmeyle karşılaşma riski artar. Aksine, kendi tarihi tecrübe birikiminden özgün bir stratejik zihniyet kurabilen, bunun araçlarını oluşturabilen ve bu stratejik zihniyeti doğru bir yöntemle uygulayabilen ülkeler, sadece kendi iç çelişkilerini aşmakla kalmaz, önemli stratejik ve kültürel açılımlar da gerçekleştirirler.

Türkiye'nin en yakın havzasından başlayarak dışa açılması kaçınılmaz ise, mesele bu açılımın ne tür bir psikoloji, hangi yöntem ve kurumlarla gerçekleştirebileceği meselesidir. Dünyanın karşılıklı etkileşim süreci içine girdiği bir dönemde özgüvenini ayakta tutabilen toplumlar yeni güç merkezlerinin nüvelerini oluşturacaklardır. Bunun aksine, özgüvenini kaybederek başka toplumların çevre unsurları olmayı kabullenenler ise psikolojik bir yıkımdan sonra stratejik bir çözülüşü de yaşama tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardır. Bu psikolojik özgüven yenilenmesinin olmazsa olmaz şartı da stratejik zihniyetinin yeni şartlara uyum sağlayacak şekilde yeniden oluşturulmasıdır. Toplumun uluslararası ilişkilerdeki konumu

zaman ve mekân sabitleri olan tarih ve coğrafya sütunları üzerinde yükselir. Tarihte edilgen değil etken olmak, tarihi okumak değil yazmak ideal ve iddiasındaki her toplum, önce içinde bulunduğu sabit veriler olan zaman ve mekânı yeniden yorumlamak zorundadır.

Bazı toplumlar dünya görüşleri itibariyle kuşatıcı, ait oldukları coğrafya itibariyle köprü durumundadır. Bu toplumlar tarihi geçiş yolları üzerinde seyyar haldedirler ve gerek yükseliş gerekse düşüş dönemlerinde kendi merkez vatan tanımlarını sürekli değiştirerek o coğrafyada yaşayan diğer unsurlar ile kaynaşma yolunu seçerler. Dolayısıyla bu stratejik zihniyet yenilenmesini destekleyecek temel stratejik yönelişte kategorik anlaşmaların yerine jeokültürel ve jeostratejik bütünleşme girişimlerinde bulunurlar. Türkiye, uluslararası ekonomi-politik yapılanma açısından Kuzey-Güney arasında, uluslararası jeokültürel yapılanma açısından Doğu-Batı arasında bir geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Ankara, bu konumunun yeni bir jeoekonomik, jeopolitik ve jeokültürel parçalanmaya yol açmasını önleyen bir strateji geliştirmek zorundadır. Aksine bu konum Türkiye'nin bölgesel ve küresel rolünü artıran bir jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel bütünleşme aracı olarak görülmelidir. Asya'ya ayaklarını sağlam basamayan bir Türkiye'nin gözlerini ve ufkunu Avrupa'ya dikebilmesi de güçtür.

Yoğun bir medeniyet bunalımının yaşandığı, insanoğlunun bütün doğrularını yeniden kurma çabası içine girdiği bu çerçevede de bütün tarihi kültür birikimlerini yeniden keşfetmeye çalıştığı bir dönemde Türkiye gibi köprü ülkelerin farklı medeniyet birikimlerini bünyesinde barındırıyor olması yeni bir medeniyet açılımı için ciddi bir kaynak oluşturmaktadır. Modernite Avrupa-merkezli bir tarihi sürecin eseriydi; küreselleşme ise kaçınılmaz bir şekilde başta Asya olmak üzere bütün insanlığın birikimini tarihin akış seyrinde tekrar devreye sokacak unsurlar taşımaktadır. Küreselleşme medeniyet çatışmasını değil, yeni bir medeniyet sentezi ve açılımını gerekli kılacaktır. Tarihi birikimi böylesi bir açılıma temel sağlayacak toplumların öne çıkacağı bu süreçte Türkiye, tarihi derinliği ile

stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün oluşturma ve bu bütünü coğrafi derinlik içinde hayata geçirme sorumluluğu ile karşı karşıyadır. Mihver ülke olan Türkiye bunu yapabilmesi durumunda jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik bütünleşmeyi gerçekleştiren merkezi bir ülke konumu kazanacaktır.

Sonuç

Dünya haritasına bakıldığında en büyük kara parçasının Asya, Avrupa ve Afrika adalarının oluşturduğu Dünya Adası olduğu hemen görülecektir. Dünya Adasına odaklandığımızda ise Türkiye'nin üç kıtanın merkezinde yer aldığı ve üç kıtayı birbirine bağladığı tespit edilecektir. Türkiye'nin doğudan batıya uzunluğu 1.500 kilometre, kuzeyden güneye genişliği 650 kilometre, yüzölçümü ise 780.000 kilometrekaredir. 8.333 kilometrelik sahil uzunluğu ve 2.875 kilometrelik kara sınırları ile Türkiye bir "kıyı devleti" özellikleri taşımaktadır.

Boğazlar, Karadeniz ve Akdeniz'i, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlamaktadır. Karadeniz vasıtasıyla Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan'a, Tuna Nehri vasıtasıyla Avrupa içlerine kadar denizden ulaşım sağlanabilmektedir. Ege Denizi ve Akdeniz vasıtasıyla Güney Avrupa ülkeleri Yunanistan, Arnavutluk, Karadağ, Hırvatistan, İtalya, Fransa ve İspanya'ya; Kuzey Afrika ülkeleri Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'a; Doğu Asya Ülkeleri Suriye, Lübnan, İsrail ve Filistin'e doğrudan ulaşılabilmektedir. Ayrıca Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'na, Cebelitarık ile Atlas Okyanusu'na ve tabii ki Pasifik'e denizden ulaşım yapılabilmektedir. Küreselleşen dünyada bu özellik Türkiye'ye kuvvetli bir deniz gücüne sahip olmasını dikte etmektedir. Kuvvetli bir deniz gücüne sahip Türkiye, dünyanın her tarafıyla doğrudan irtibat kurabilecek ve ucuz ulaşım imkânları sunan deniz yoluyla ticaret yapabilecektir.

Ayrıca otoyol ve hızlı demiryolları şebekeleriyle Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleri arasında iyi bir kara ulaştırma imkânı sağlayan Türkiye, boru hatları vasıtasıyla Asya'daki zengin enerji kaynakları ile büyük tüketicilerin

yer aldığı Avrupa'yı birbirine bağlamaktadır. Geçmişte bu bölgelerin zenginleşmesine önemli bir katkı sağlayan İpek Yolu'nun tekrar canlandırılması ise Avrasya ülkeleri arasında ekonomik, ticari, kültürel ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine, bölgesel entegrasyon girişimlerine ve bölgesel barış ve istikrara önemli katkı sağlayabilir.

Gelişen deniz gücü, kara ve deniz yolu şebekeleriyle zenginleşen ve güçlenen Türkiye, eğer GSMH sıralamasındaki yerini 18'den ilk onlara taşıyabilirse, kişi başı gelirini 20.000 doların üzerine çıkarabilirse, 100 milyonun üzerine çıkacak nüfusunun eğitim seviyesini ve niteliğini yükseltebilirse cazibe merkezi haline gelir ve eksen ülke veya oyuncu ülke değerlendirmelerinden merkez ülke konumuna yükselir.

Türkiye'nin sosyo-kültürel özelliklerini dikkate aldığımızda Batı Medeniyeti, İslam Medeniyeti ve Orta Asya Türk Medeniyetinin bir harmonisini görürüz. Bu harmoniyi bazı jeopolitikçiler bir zafiyet olarak algılamakta ve Türkiye'nin bugün yaşadığı sorunların kaynağı olarak göstermektedir. Bu görüşlerde kısmen bir gerçeklik payı vardır. Ancak doğum sancıları çeken bir canlının dar bir görüşle o anını değerlendirenler, doğumdan sonra gelişen güçlü, enerjik ve geleceğe umutla bakan bir cevherin ortaya çıkmakta olduğunu göremezler. Bu harmoniden bütün bu medeniyetlerin izlerini taşıyan yeni bir medeniyetin oluştuğunu göremezler. Bu medeniyetin Batı'nın dinamik ve rekabetçi yapısı ile İslam Medeniyetinin insani ve sosyal değerlerini Türk devlet geleneği çerçevesinde bir araya getiren bir senfoni olduğunu anlayamazlar. Hâlâ onlar tek bir enstrümanı işitirler, bütün enstrümanlardan doğan sinerjinin ahengini algılayamazlar. Türkiye'yi hem "bölünmüş" hem de "kararsız" ülke olarak gösterirler.

Türkiye'de ortaya çıkmakta olan yeni medeniyetin değerleri sevgisizlik, güvensizlik, adaletsizlik, eşitsizlik ve küreselleşmenin ortaya çıkardığı gelir paylaşımındaki dengesizlik hastalıklarına çare olmalıdır. Çağın hastalıklarının kaynağı olan zengin-fakir ayrımına bir çözüm alternatifi sunmalı, "Tarihin Sonu" tezini geçersiz kılarak daha iyi bir dünya

umutlarını yeşertip geliştirmelidir. Türkiye gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler platformu olan G-20'de, fakir ve yardıma muhtaç ülkelerin sesi ve umudu olmalı, küresel ve bölgesel sorunlar için aktif olarak çözüm arayan, küresel ve bölgesel barışa katkı sağlayan bir siyaset benimsemelidir. Türkiye'nin bu şekilde geliştireceği yumuşak gücü küresel yönetişim ilkeleri kapsamında Ankara'ya farklı bir ayrıcalık sağlayacaktır.

Türkiye AB ile müzakere sürecini kararlı ve sabırlı bir şekilde yürütmeye devam etmeli, AB üyelik hedefinden ve kazanılmış haklarından asla vazgeçmemelidir. AB'nin yakın gelecekte henüz üye olmayan bütün Balkan ülkelerini de içine alarak genişleyeceği değerlendirildiğinde, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Türkiye kenar kuşak veya tampon ülke konumunu asla kabul etmemelidir. Türkiye gelecekte jeokültürel derinliğinden optimal fayda sağlamak istiyorsa bunu ancak AB içine girerek yapabilir. AB üyesi olan bir Türkiye "Medeniyetler Çatışması" tezinin panzehiri olur ve dünya barışına hizmet eder. AB'ye bir dinamizm kazandırır ve kendi ekonomisini geliştirir.

Türkiye istikrarlı bir şekilde gelişebilmek için jeoekonomik konumunu en iyi şekilde değerlendirmeli ve çok boyutlu bir ekonomik açılım yapmalıdır. Bu kapsamda öncelikle AB çerçevesinde çalışmalarını yürütürken diğer açılımlarını ihmal etmemelidir. Soğuk Savaş döneminde kenar kuşak ülkesi olmasının sınırlamalarını bir kenara bırakarak Kafkaslar'a ve Orta Asya'ya açılmalıdır. Ancak bu bölgelerde Moskova'ya rağmen başarılı bir açılım gerçekleştirilemeyeceği dikkate alınarak Rusya ile ikili ilişkiler geliştirilmelidir. Rusya ile rakip iki ülke yerine iş birliği yapan iki ülke pozisyonunu muhafaza ederek bu bölgelere açılım sağlanmalıdır. Bu sayede gerek Rusya ile olan münasebetler, gerekse jeokültürel özellikler etkin biçimde kullanılarak Kafkaslar ve Orta Asya ile ekonomik ilişkiler daha hızlı geliştirilebilir.

Türkiye'nin jeoekonomik konumu Orta Doğu ve Kuzey Afrika açılımını mümkün kılmaktadır. Jeokültürel özellikler bu açılımın daha hızlı

gelişmesi için büyük imkân sağlarken bölgede yaşanan gerilimler ve istikrarsızlıklar bu girişimleri zorlaştırabilir. Bu nedenle, Türkiye bölgedeki sorunlara kayıtsız kalmamalı, barış ve istikrar arayışı çalışmalarına proaktif olarak katılmalı, bölge ülkelerinin güvenini kazanmalıdır. İstikrarlı ve devamlı bir ekonomik gelişmenin ancak bölgede barış ve istikrarın yerleştirilmesiyle mümkün olabileceği unutulmamalıdır.

Küreselleşen dünyada, jeopolitik konumu Türkiye'ye dünyanın farklı bölgelerine açılım imkânı sunmaktadır. Örneğin Hindistan, Çin ve Uzakdoğu açılımı ekonomik yoğunluğun doğuya kaydığı bir dönemde ayrı bir anlam taşır. Yükselen güçlerin yer aldığı Latin Amerika açılımı için de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Sahra altı Afrika dâhil bu bölgelere yönelik arzulanan gelişmelerin sağlandığını söylemek mümkün değildir. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için dinamik çalışmalar yapılırken, bölge dillerinin ve kültürlerinin öğrenilmesi için uygun eğitim olanakları sağlanmalı, karşılıklı öğrenci değişim programları üzerinde durulmalıdır. ABD ile ekonomik ilişkilerin bir türlü istenilen seviyelere ulaşamamasının nedenleri üzerinde durulmalı, konuyu araştırmak için ortak kurullar oluşturulmalıdır. Dünyanın en büyük tüketim ekonomisi olan ABD'ye ihracatın artırılması için gerekirse özel teşvik sistemleri oluşturulmalı, bu pazardan pay almaya çalışılmalıdır.

Türkiye, jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik özelliklerini sinerji sağlayacak bir şekilde kullanarak, yeniden oluşturacağı medeniyet kavramları ve değerleri ile milli gücünü taçlandırabilirse, merkez ülke konumunu güçlendirir. Sinerjinin sağladığı çarpan etkisi Türkiye'yi bölgesinde cazibe merkezi haline getirir, ülke içinde sorunların daha kolay bir şekilde ve daha kısa sürede çözülmesine katkı sağlar. Türkiye'nin cazibe merkezi haline gelmesi "Kalpgâh ve "Avrasyacılık" kavramlarının yeniden yorumlanmasına neden olur. Türkiye çevresinde çekim alanı oluşturur ve bugün için hayal dahi edilemeyecek bir güce ulaşır. Bu öngörülerin gerçekleşebileceğinin kanıtı tarihte bu bölgede kurulan büyük devletlerdir.

Dipnotlar

[1] Suat İlhan, Jeopolitikten Taktiğe, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 1971, s. 61.

[2] Suat İlhan, Dünya Yeniden Kuruluyor, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 20.

[3] A.e., s. 20-21.

[4] A.e., s. 21.

[5] Halford John Mackinder, "The Geographical Pivot of History", Democratic Ideals and Reality, Washington, DC: National Defence University Press, 1996, pp. 175-194.

[6] Alfred Thayer Mahan, The influence of sea power upon history, 1660-178, Little, Brown and Company, 1918, Harvard Üniversitesi, 2007.

[7] Nicholas John Spykman, America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power, New York, Harcourt, Brace and Company (1942).

[8] Nicholas John Spykman, The Geography of the Peace, New York, Harcourt, Brace and Company (1944).

[9] Servet Cömert, "Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji", Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2000, s. 7.

[10] Pierre Celerier, "Jeopolitik ve Jeostrateji", Tercüme, Harp Akademileri, İstanbul, 1998, s. 23.

[11] Zbingniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

[12] Servet Cömert, Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 2001, s. 11.

[13] Aleksandr Dugin, Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.

[14] Arnold Toynbee, Medeniyetler Yargılanıyor, Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1980, s. 179.

[15] Thomas Stearn Eliot, Kültür Üzerine Düşünceler, Kültür Bakanlığı, Tercüme, 1987, s. 86

[16] Francis Fukuyama, Tarihin Sonu ve Son İnsan, Gün Yayınları, İstanbul, 1999.

[17] Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması, Vadi Yayınları, Ankara, 1995.

[18] Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

Kaynakça

Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

Aleksandr Dugin, Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.

Alfred Thayer Mahan, The influence of sea power upon history, 1660-178, Little, Brown and Company, 1918, Harvard Üniversitesi, 2007.

Arnold Toynbee, Medeniyetler Yargılanıyor, Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1980.

Francis Fukuyama, Tarihin Sonu ve Son İnsan, Gün Yayınları, İstanbul, 1999.

Graham E. Fuller, Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Halford John Mackinder, “The geographical pivot of history”, Democratic Ideals and Reality, Washington, DC: National Defence University Press, 1996, pp. 175-194.

Nejat Tarakçı, Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2003.

Nicholas John Spykman, America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power, New York, Harcourt, Brace and Company, 1942.

Nicholas John Spykman, The Geography of the Peace, New York, Harcourt, Brace and Company, 1944.

Pierre Celerier, Jeopolitik ve Jeostrateji, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998.

Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması, Vadi Yayınları, Ankara, 1995.

Servet Cömert, Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2000.

Servet Cömert, Jeopolitik ve Türkiye’nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2001.

Suat İlhan, Jeopolitikten Taktiğe, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 1971.

Suat İlhan, Dünya Yeniden Kuruluyor, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

Thomas Stearn Eliot, Kültür Üzerine Düşünceler, Kültür Bakanlığı, Tercüme, 1987.

Zbingniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

YÜKSELEN GÜÇLER: BREZİLYA VE TÜRKİYE JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK DEĞERLENDİRME

PINAR ELBASAN[1]

[1] Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi

Türkiye ve dünya ülkeleri hızla gelişen globalleşme sürecini yaşamaktadırlar. Bu sebeple de dünyanın herhangi bir yerindeki siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel gelişmelerden Türkiye, Türkiye'deki gelişmelerden de diğer ülkeler doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedirler.

Araştırmamızla günümüzde yükselen güçler olarak öne çıkan Türkiye ve Brezilya ülkelerini hem daha yakından tanımış olacağız hem de genel hatlarıyla jeopolitik ve jeostratejik bir değerlendirme fırsatı bulacağız.

Brezilya, tarihiyle, dinamik nüfusuyla, büyük toprak parçasıyla, yerleşik demokratik gelenekleri ve kurumlarıyla, iyi örgütlenmiş siyasal sistemiyle, güçlü ve etkili siyasal partileri ve işçi hareketleriyle, komşuları ile anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesiyle, ulusal ve uluslararası hukuka ve self determinasyon ilkesine dayanan dış politikasıyla, doğal kaynaklarının zenginliklerini doğru yolda kullanabilen enerji politikalarıyla, sanayisiyle, dış ticaretiyle, dünyanın on büyük ekonomisi arasına girebilmiş bir ülke olarak giderek her alanda ivme kazanan özellikleriyle dünya ülkeleri arasında Yükselen Güç olma vasfına erişmiştir.

Öte yandan araştırmamızın diğer bir konusunu oluşturan Türkiye ise; zengin tarihiyle, son derece önemli coğrafi konumuyla ve bu konumdan kaynaklanan kıtalararası köprü vazifesi görmesiyle, deniz, kara, hava yollarını üstünde barındıran önemli ulaşım faaliyetleriyle, genç ve dinamik nüfusuyla, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla ve üzerinden geçen boru hatları projeleriyle, bölgedeki etkililiğiyle, çok yönlü dış politikasıyla, giderek güçlenen ekonomisiyle diğer bir Yükselen Güç vasfına erişen ülkeler içerisine girmektedir

TÜRKİYE'NİN JEOSTRATEJİK KONUMU AÇISINDAN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ENERJİ HATLARININ DURUMU VE BUNUN TÜRKİYE JEOPOLİTİĞİNDE KULLANILMASI

LEVENT FİDAN[1]

1 Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi

1. Giriş

Bu çalışmayla Türkiye'nin jeostratejik konumunun bir parçasını oluşturan enerji nakil hatlarının, Türkiye'ye sağladığı avantajları incelenerek, Türkiye jeopolitiğine nasıl etki ettiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın içeriği, Hazar enerji kaynakları ve bu kaynaklardan elde edilen enerjinin naklini kapsamaktadır.

Çalışmada ilk olarak, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu açıklanarak petrol ve doğal gazın önemi vurgulanmıştır. Daha sonra, çalışmanın temelini oluşturan Hazar Havzası'nın enerji potansiyeli, statüsü, Hazarla ilgili olarak ABD'nin, Rusya'nın, Avrupa Birliği'nin (AB) ve İran'ın politikaları incelenmiştir. Hazar Enerjisi'ni taşımak için Türkiye üzerinden geçen ve geçmesi planlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı (BTC), Mavi Akım Projesi, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Trans-Hazar Boru Hattı, Nabucco Projesi, Güney Akım Projesi üzerinde aktör rolü oynayan devletlerin güttüğü politikalarla Türkiye'nin politikaları incelenerek Türkiye'nin çıkarları değerlendirilmiştir.

2. Türkiye'nin Jeostratejisi ve Jeopolitik Konumu

Türkiye üzerinden geçen enerji hatlarını incelemeden önce jeopolitik ve jeostratejinin ne olduğu ve Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik yeri tanımlanacaktır. Jeopolitik kavramı ise bir ülkenin dünya üzerindeki konumu ve siyasetleri arasındaki ilişkiler bütünüdür. Coğrafi olarak kendisine sağladığı avantajlar ve dezavantajların tamamıdır.

Jeostrateji kavramı *geo* ve *strateji* terimlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Geo; “yer, dünya” demektir. Strateji ise “izlenecek yol” anlamındadır. Jeostrateji, jeopolitikten ayrı olarak coğrafi unsurların askeri açıdan incelenmesi ve stratejik sonuçlar çıkarılmasıdır. Jeostratejik konum, bir coğrafyanın dünya üzerinde askeri açıdan taşıdığı önem demektir.

Türkiye, Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan; Karadeniz’e, Balkanlar’a, Kafkaslar’a komşu; okyanuslara açılan Akdeniz ve Ege denizinden çıkışı bulunan denizlere sahip olması ve sosyokültürel, ekonomik, askeri bakımdan yüksek bir jeopolitik değere sahiptir.

Tarih sürecine baktığımızda Anadolu üzerinde birçok medeniyet kurulmuştur. Bu medeniyetlerin hepsinin ortak yanı, Anadolu’nun coğrafi konumu nedeni ile kritik ve değerli çevre bölgeleri kontrol etmiş olmalarıdır. Asya’yı ve Avrupa’yı birbirinden ayıran Boğazlar ve Akdeniz, Türkiye’nin açık denizlere erişmesinin teminatıdır. Rusya’nın açık denizlere çıkış kapısı olan Boğazlar üzerinde Rusya’nın arzuları devem etmektedir.

Kona’ya göre Orta Doğu Bölgesi, *“... aralarında Türkiye ve Mısır’ın da bulunduğu Doğu Akdeniz’deki devletlerce kuşatılmış, Arap Yarımadası ve İran’ı da içine alan Bölge*”[1] olarak kabul edilmektedir. Genel olarak bu bölge, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle nüfus, ekonomi, yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından zengin coğrafyaları kapsayan ve Amerika’nın yaşam alanları olarak Büyük Orta Doğu Projesi’nde (BOP) gösterilen Karadeniz’i, Akdeniz’i, Hazar Havzaları’nı, Kafkasları, Balkanlar’ı, Orta Asya’yı, Basra Körfezi’ni ve Kuzey Afrika’yı kapsar.

2.1. Enerji Kaynağı Olarak Petrol ve Doğal Gaz

Gelişen sanayi ile birlikte, enerji kaynaklarına olan ihtiyaç sürekli artmaktadır. Dünyada yaygın olarak kullanılan enerji kaynaklarından ikisi petrol ve doğal gazdır. Petrolün kullanım alanı doğal gaza göre daha geniştir. Sanayide ve ekonomide, sektörler petrole bağımlıdırlar. Ham petrolün işlenmesiyle beraber günlük hayatta kullanılan birçok ürün elde edilmektedir[2]. TPAO Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre, 2008 yılı itibarı ile dünya enerji ihtiyacının %34,6’sı petrolden karşılanmaktadır.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın projeksiyonuna göre bu oranın 2010 yılında %33 olması beklenmektedir ve dünyadaki petrol rezervinin %56'sı Orta Doğu'da yer almaktadır[3].

"Tarihte, dünya petrollerinin en bol olduğu Orta Doğu'da 1951 yılında Anglo-Pers Şirketi'nin millileştirilmesi, 1957 yılında Süveyş Kanalının millileştirilmesi, 1967 ve 1973 İsrail-Arap Savaşları, 1978 İran Devrimi, 1980 Irak-İran ve 1990-2003 Irak-ABD Savaşları başta olmak üzere çok sayıda savaş ve kriz çıkmıştır. Bunlar petrol ambargolarına ve dünya pazarlarında farklı sürelerde ve miktarlarda petrol kesilmelerine ve dolayısıyla, petrol fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur."[4]

Günümüzde elektrik tüketimi hızla artmakta olup, hemen hemen her alanda elektrik kullanılmaktadır. Elektrik tüketimine paralel olarak doğal gaz talebindeki artış uluslararası dengelerde değişiklikler, yeni ittifaklar ve yeni jeopolitik gelişmeler yaratmaktadır[5].

Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için temiz, ucuz, kesintisiz ve çeşitlendirilebilir enerji kaynakları bulmak devletlerin enerji konusundaki politikaları olmuştur. Kaynak çeşitliliğinin yanında enerji güvenliği, enerjinin taşınması yeni jeopolitik yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır.

Dünyada ülkelerarası çekişmelere bakıldığında hepsinin temelinde, paylaşıma yönelik mücadelelerin, taşıma yolları ve enerji ticaretini kontrol altında tutma çabalarının olduğu görülür. Asıl sorun mevcut kaynakların, özellikle petrol ve doğal gazın dünya coğrafyasında eşit olarak dağılmamasından kaynaklanmaktadır[6].

Pamir'in de belirttiği gibi, *"Küreselleşme kavramının çağrıştırdığı tüm olumlu olguların yanında, dev enerji şirketlerinin ve uluslararası büyük sermayenin; uluslararası enerji ticaretini, kendi çıkarları doğrultusunda ve en az riskle gerçekleştirebilme ve bu çerçevede yapacakları yatırımları en kısa ve güvenli yoldan geri alma ve en fazla kâr edebilme çabalarının ürünü olan, çeşitli "piyasa" yasalarının ve yapısal düzenlemelerin, tüm*

dünya ülkelerine empoze edilmeye çalışıldığı bir süreç yaşanmaktadır.”[7] Enerjinin paylaşımı, devletlerin çıkarlarına paralel olarak uluslararası enerji şirketlerinin de bölgedeki jeopolitiği etkilediğini göstermektedir.

3. Hazar Havzası

Orta Doğu’nun enerji kaynaklarına alternatif olarak düşünülen Hazar Havzası, devletlerin dikkatini çekmiş ve yeni jeopolitik yaklaşımların merkezi olmuştur. Hazar Bölgesi’nde toprakları bulunan devletlerin önemi daha da artmıştır.

3.1. Hazar Enerjisi

Sovyetler Birliği dağılmadan önce Hazar Bölgesi’nde sadece 2 devlet, İran ve SSCB, bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Hazar’a kıyısı olan devlet sayısı 5 olmuştur. Bu devletler Rusya, İran, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan’dır.

Hazar Bölgesi’nin zengin kaynaklarının tespit edilmesiyle büyük devletlerin ilgisi buraya kaymıştır. Özellikle 1991 yılında Sovyetlerin yıkılmasından sonra bölgede doğan boşluğu hemen doldurmak isteyen ABD bölgeyle ilgili politikalarını uygulamaya koymuştur. Rusya da ABD’nin ataklarına karşı, kendisinden ayrılan devletler üzerindeki nüfusunu kaybetmemek, bölge üzerindeki kontrolünü devam ettirmek için politikalarını şekillendirmiştir. Hazar Bölgesi’ne ilgisi olan AB de bölgeyle yakın ilişkiler kurmanın zorunluluğunu hissetmiş ve bölge üzerindeki Rusya etkisini azaltmaya yönelik politikaları desteklemiştir. Bu politikalar, genelde ABD yaklaşımına yakın politikalardır. Realist teoriye göre güç yaklaşımı devletlerarası ilişkileri belirlemektedir[8].

“*Sovyetler Birliğinin çökmesi ile Doğu Avrupa’dan Çin’e kadar olan bölgede birçok yeni aktör ortaya çıkmış ve böylece bu devasa coğrafya, kaosa sebebiyet veren merkezlerden biri halini almıştır. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları sebebiyle, Hazar Denizi’nin hukuki statüsü, çıkarılacak petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına hangi güzergâhlar üzerinden aktarılacağı, bölgede kontrol sahibi olmayı isteyen güçlerin*

emelleri gibi konular Soğuk Savaş sonrası dönemin bölgeye getirdiği ana sorunlar olarak görünmektedir.”[9]

Orta Asya’daki enerji kaynakları Orta Doğu’daki enerji kaynaklarına yedeklik açısından stratejik bir alternatif olarak görülmektedir. Rusya’nın kaynaklarına bağımlılık gelişmiş ülkelerin özellikle Avrupa’nın istemediği bir durumdur[10]. Rusya’dan bağımsız kaynaklara sahip olma ihtiyacı ve alternatif enerji kaynağı gereksinimi Hazar enerjisinin ne kadar kritik olduğunu göstermektedir.

Yapılan yatırımlar ve bölgede uygulanan politikalar göz önüne alındığında, Orta Asya’da petrol ve doğal gaz, enerji çeşitliliği açısından ilk sırayı almaktadır. Bu enerjiler, döşenen stratejik öneme sahip boru hatlarıyla her yöne dağılmaktadır. Soylu’ya göre 2005’te dünya enerji kaynakları tüketiminde petrol %34,3 ile ilk sırada, kömür %25,1 ile ikinci, doğal gaz ise %21 ile üçüncü sırada bulunmaktadır[11].

3.2. Hazar’ın Statüsü

Hazar’ın statüsü, Turan’da şu şekilde belirtilmektedir: *“Hazar’ın statüsü 1991 yılına kadar SSCB ve İran arasındaki antlaşmalarla düzenlenmekteydi. 1921 Dostluk Antlaşması’yla, İran ve Sovyet gemilerinin Hazar Denizi’nde serbest dolaşmaları kararı alınırken, 1935’te bu hükme ilaveten 10 millik balıkçılık bölgesi kurulmuştur. 1940 yılında imzalanan antlaşmayla ise deniz yüzeyinin ve dibinin ortak kullanımı öngörülmekteydi. Sovyetler Birliği döneminde, Hazar’ın Sovyetlere ait olan kısmı, 1970’te Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında paylaştırılmıştır. SSCB’nin dağılmasının ardından Azerbaycan ve Kazakistan, 1970’te kendilerine verilmiş bölgelerde egemenlik hakları olduğu iddiasıyla ortaya çıkmışlar ve de ayrıca Hazar’a kıyıdaş olan beş devlet arasında Hazar’ın göl mü deniz mi olduğu konusunda ihtilaf çıkmıştır. Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar’ın deniz olduğunu iddia ederlerken, Rusya ve İran, Hazar’da fazla petrol ve doğal gaz kaynakları olmadığı için, göl olduğunu savunmakta ve kaynakların eşit paylaşımından yana tavır almaktadırlar. Türkmenistan ise net bir iddiada bulunmamaktadır. Hazar’ın deniz olduğu*

iddiasında bulunan Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar Denizi'nin 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne tâbi olması gerektiğini söylerken bundan doğan haklardan faydalanmalarını talep etmektedirler. Sözleşmeye göre, her kıyıdaş ülkenin 12 millik bir ulusal karasularının 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir. Geri kalan bölgeler ise kıyıdaş ülkeler tarafından eşit bir kullanım için paylaştırılmalıdır. Rusya siyasi ve ekonomik gelişmeleri göz önünde bulundurarak Hazar'ın statüsüyle ilgili birkaç kez görüş değiştirmiş ve sonunda 1998'de Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmının deniz dibinin paylaşılmasını öngören bir antlaşma imzalamıştır. Benzer nitelikteki bir antlaşmayı 2001 yılında Azerbaycan ile de imzalamıştır. İran ise Rusya'nın bu tavrını eleştirerek eşit paylaşım prensibini kabul ettirmek istemektedir."[12]

Hazar'a kıyısı olan yeni kurulan devletlere bakıldığında, hepsinin ortak özelliği, denize çıkışı olmayan kara devleti olmalarıdır. Küreselleşen dünyada yer altı zenginliklerine sahip olan ülkeler hızla zenginleşmektedirler. Dünyanın değişen jeopolitiğinde artan ekonomik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, enerji çeşitliliğine duyulan gereksinim nedenlerinden, Hazar'a kıyısı olan devletler bu bölgenin statüsünü, milli güvenlikleri ile bir tutmaktadırlar. Hazar'ın statüsü, hem hukuki hem de siyasi sorunları içermektedir. Zengin enerji kaynaklarından kıyıdaş devletler mümkün olduğunca fazla yararlanmanın yollarını hukuki yollardan aramaktadırlar[13].

3.2.1. Hazar'ın Kapalı Deniz Olduğu Görüşü

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) göre, "*Kapalı veya yarı-kapalı deniz, iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibariyle iki veya daha fazla sayıdaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza veya deniz anlamına gelir.*"[14] Bu antlaşmayı Hazar'a kıyısı bulunan devletlerden sadece Rusya imzalamıştır. Terzioğlu'na göre Rusya, Hazar'ın deniz olduğu

tezini kabul etmemektedir. BMDHS'ye göre kıyıdaş devletlerin kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölgeleri[15], karasuları[16] olacaktır[17]. BMDHS'yi onaylamayan devletlere sözleşmenin herhangi bir yaptırımı yoktur.

3.2. 2. Hazar'ın Göl Olduğu Görüşü

Terzioğlu'nda, Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi durumunda, paylaşıma ilişkin iki görüşün ortaya çıktığı bildirilmektedir: Bunlardan ilki Hazar'ın tamamen ortak kullanımı, ikincisi ise ulusal sektörlere bölünmesidir[18].

Gökçe'ye göre, *"Hazar, eğer bir göl olarak tanımlanırsa uluslararası sınır gölü statüsü kazanır. O zaman 1982 Sözleşmesi'nin yetki alanına girmez. Sınır gölleri için kabul edilmiş uluslararası hudut belirleme yöntemi yoktur. Bu durumda hukuka örnekler kaynaklık edecektir. Sınır gölleri bütün kıyı devletlerinin sahillerinden eşit uzaklıkta çizilen merkez hattıyla ve bu merkez hattı üzerindeki kara sınırlarının son noktasından çizilen bir dikey hatla ulusal sektörlere bölünebilir. Sonra da devletlerin sınırları göl üzerindeki sınır çizgisi boyunca devletlerin topraklarına ilgili bölümlerin eklenmesiyle geçer. Devletlerin bu bölgeler üzerindeki doğal kaynakları çıkarma hakları sınır çizgisine kadar olan göl sularını kapsamaktadır"*[19].

4. Hazar Enerjisinde Devletlerin Politikaları

Aşağıdaki bölümde ABD'nin, Rusya'nın, AB'nin ve İran'ın Hazar enerjisi üzerindeki politikaları incelenecektir.

4.1. Hazar Enerjisinde ABD Politikaları

ABD'nin 2008'de günlük petrol tüketimi 884,5 milyon ton olup bu tüketim dünya tüketimin %22,5'ini, ABD'nin 2008'deki doğal gaz tüketimi 657,2 trilyon m^3 olup dünya tüketiminin %22'sini kapsamaktadır[20]. Rakamlar ABD'nin enerjiye olan ihtiyacını göstermektedir. Rakamlar incelendiğinde ABD'nin kalkınmasının enerjiye bağlı olduğu, kalkınmasının sürdürülebilmesi için kesintisiz enerji akışının sağlanması gerektiği görülmektedir. Bölgelerdeki değişen jeopolitik, ABD'nin enerjinin

çeşitlendirilmesini ve yeni enerji kaynaklarının kendi kontrolünde dünya piyasasına dağılmasını sağlayacak politikalar koymasına neden olmuştur.

ABD tükettiği petrolün %53'ünü Kanada, Meksika, Venezüella ve Suudi Arabistan'dan ithal ederek tedarikini çok sayıda ülkeye yaymış durumdadır. ABD'nin 2030'da ithal petrole olan bağımlılığının %63 olacağı tahmin edilmektedir. Kontrol etmesi gittikçe zorlaşan Orta Doğu'ya alternatif olarak Afrika'ya ve Hazar Bölgesi'ne yatırımlarını arttırarak ucuz kaynaklara ulaşmaya çalışmaktadır[21]. Diğer bir ifadeyle, ABD'nin attığı adımlar takip edildiğinde, ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağladığı tedarikçileri çeşitlendirerek, bu tedarikçiler arasında denge kurup hepsinin üzerinde etki kurmaya çalıştığı görülmektedir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile Doğu Bloku sona ermiş, Sovyetlerden ayrılan devletler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu bölgedeki yeni jeostratejik ve jeopolitik gelişmeler "Yeni Dünya Düzeni" olarak adlandırılmıştır[22]. Soğuk Savaş döneminde ABD Rusya'yı çevreleme politikası izlemiştir. 1990'lı yıllarda ABD'nin, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Kafkasya, Hazar ve Orta Asya Bölgesi'ne ilgisinin kaydığını görmekteyiz. Bölgedeki enerji kaynaklarının tespit edilmesiyle bölge ABD için cazibe merkezi haline dönüşmüştür[23].

Amerika'nın ulusal güvenlik stratejisinin (Bush Doktrini) çatısını, ABD'ye rakip olacak gücün oluşmasını engellemek, bölgede oluşturulacak iş birliği ve dayanışmalar üzerinde Amerikan etkinliğini korumak, bölgesel güçler üzerinde Amerikan etkisini devam ettirmek meydana getirmektedir[24]. BOP ya da yeni adıyla "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika İnisiyatifi", Kuzey Afrika, Hazar Bölgesi ve Afganistan'ı kapsamaktadır. 11 Eylül saldırıları ABD'nin BOP'u uygulamaya koyması için katalizör olmuştur[25].

Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarının tespit edilmesinden sonra, küresel güçlerin ve küresel sermayenin etki altına almaya çalıştığı enerji potansiyeli üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde, eski nüfuzunu ve etkin

konumunu devam ettirmek isteyen Rusya'ya karşı, ABD'nin bölgeyi kontrol altına almayı amaçlayan politikaları devreye soktuğu görülmektedir. ABD'nin, Rusya'nın egemen olduğu enerji alanlarına askeri güç yollaması, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslar üzerindeki hegemonyasına karşı atılmış bir adımdır[26].

ABD, Bağımsız Devletler Topluluğu Devletleri'nin (BDT) demokratikleşmelerini, pazar ekonomisine geçişlerini desteklemektedir. Bu ülkelerin demokratikleşmelerini ve pazar ekonomisine entegre olmalarını sağlayarak Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmayı amaçlamaktadır. Böylelikle ABD Rusya'nın etkisinden kurtulan devletleri kendi güdümüne alarak, bu devletleri kendi politikaları doğrultusunda yönlendirmektedir[27].

Rusya bulunduğu coğrafi bölgede yeniden "Büyük Rusya"yı kurup yaşatabilmeyi amaçlarken; ABD, bu enerji coğrafyasının, tek ve güçlü bir siyasi, askeri gücün etkisine girmesine karşı "Müdahale Edebilme Yeteneği"ni korumak istemektedir[28].

ABD Azerbaycan petrollerinin taşınmasında, Rusya'yı da içine alacak iki hattı destekleyerek, hem Azerbaycan'a Rusya dışı bir alternatif boru hattı yaratmış hem de Rusya'ya karşı dengeleyici politika uygulamıştır[29].

ABD, bölgede İran'ın söz sahibi olmasını istemediğinden taşımacılıkta İran'ın by-pass edilmesi görüşündedir. Hayata geçirilmesi planlanan Nabucco Projesi gibi projelerde İran doğal gazının taşınmasına karşı çıkmaktadır.

ABD'nin artan enerji ihtiyacıyla beraber diğer devletlerin ihtiyaçlarının da artması, bölge üzerinde paylaşım ve hegemonya mücadelesini arttırmıştır. Paylaşım, enerjinin paylaşımı olup üretim sürecinin, olmazsa olmazıdır. Mücadelenin özünde çıkar çatışmaları kendini belli etmektedir. Çıkara dayalı küresel aktörlerin kendi aralarındaki hegemonik savaşları, paylaşımdan daha çok pay almak, daha çok kâr edebilmek için devam edecektir. ABD'nin enerji havzalarını kontrol etme ve hegemonyasını bölgede hissettirmedeki amacı, üretimi arttırarak petrol fiyatlarını

düşürmek, düşen fiyatlarla maliyetleri azaltarak ABD mallarına talebi arttırmak ve ekonomik canlanmayı sağlamaktır. Enerji arzıyla zenginleşen ve giderek ağırlığını hissettiren Rusya’ya karşı ABD, enerjinin fiyatını belirleyerek, Rusya’nın daha fazla zenginleşmesini ve etkinliğini artırmasını hegemonik gücüyle engellemeye çalışmaktadır[30].

4.2. Hazar Enerjisinde Rusya’nın Politikaları

Rusya 10,8 milyon ton ispatlanmış petrol rezerviyle, dünyadaki petrol rezervlerinin %6,3’üne, 43,4 trilyon m^3 ispatlanmış doğal gaz rezervi ile dünyadaki doğal gaz rezervlerinin %23,4’üne sahiptir. Tablo 1’de, dünya ülkelerinin ve Rusya’nın ispatlanmış petrol rezervleri; Tablo 2’de, diğer dünya ülkeleri ve Rusya’nın yıllık ispatlanmış doğal gaz rezervlerine ait veriler gösterilmiştir.

Tablo 1: Ülkelerin Yıllık İspatlanmış Petrol Rezervleri[31]

	1988	**2007**	**1998**	**2008**			
	Milyar varil	**Milyar Varil**	**Milyar varil**	**Milyar varil**	**Milyar varil**	**Pay**	**R/P payı**
ABD	35.1	28.6	30.5	**3.7**	**30.5**	2.4%	12.4
Azerbaycan	n/a	n/a	7.0	**1.0**	**7.0**	0.6%	20.9
Kazakistan	n/a	n/a	39.8	**5.3**	**39.8**	3.2%	70.0
Rusya	n/a	n/a	80.4	**10.8**	**79.0**	6.3%	21.8

Türkmenistan	n/a	n/a	0.6	**0.1**	**0.6**	♦	8.0
İran	92.9	93.7	138.2	**18.9**	**137.6**	10.9%	86.9
Irak	100.0	122.5	115.0	**15.5**	**115.0**	9.1%	*
Kuzey Amerika Toplamı	100.0	65.3	71.3	**9.7**	**70.9**	5.6%	14.8
Avrupa & Avrasya Toplamı	77.3	104.9	144.6	**19.2**	**142.2**	11.3%	22.1
Orta Doğu Toplamı	653.0	684.3	755.0	**102.0**	**754.1**	59.9%	78.6

Tablo 2: Ülkelerin Yıllık İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri[32]

	1988	**2007**	**1998**	**2008**			
	Trilyon metreküp	Trilyon metreküp	Trilyon metreküp	Trilyon metreküp	Trilyon metreküp	**Pay**	**R/P payı**
ABD	4.76	4.65	6.73	**237.7**	**6.73**	**3.6%**	11.6
Azerbaycan	n/a	0.81	1.16	**42.3**	**1.20**	**0.6%**	81.3
Kazakistan	n/a	1.81	1.85	**64.4**	**1.82**	**1.0%**	60.3
Rusya	n/a	43.51	43.32	**1529.2**	**43.30**	**23.4%**	72.0
Türkmenistan	n/a	2.51	2.43	**280.6**	**7.94**	**4.3%**	*

İran	14.20	24.10	28.13	**1045.7**	**29.61**	**16.0%**	*
Irak	2.69	3.19	3.17	**111.9**	**3.17**	**1.7%**	*
Kuzey Amerika Toplamı	9.51	7.24	8.88	**313.1**	**8.87**	**4.8%**	10.9
Avrupa & Avrasya Toplamı	44.53	59.09	57.39	**2220.8**	**62.89**	**34.0%**	57.8
Orta Doğu Toplamı	34.34	53.17	74.17	**2680.9**	**75.91**	**41.0%**	*

Rusya’nın petrol üretimi 488,5 milyon ton, doğal gaz üretimi 601,7 milyon m^3 olup, dünya petrol üretiminin %12,4’ünü, dünya doğal gaz üretiminin %19,6’sını gerçekleştirir. Tablo 3’te, dünya ülkelerinin ve Rusya’nın yıllık petrol üretim verileri; Tablo 4’te, diğer dünya ülkeleri ve Rusya’nın yıllık doğal gaz üretimine ait veriler gösterilmiştir.

Rusya’nın petrol tüketimi yaklaşık 130,4 milyon ton, doğal gaz tüketimi 420,2 milyon m^3 olup, dünyadaki petrol tüketiminin %3,3’ünü, dünya doğal gaz tüketiminin %13,9’unu gerçekleştirir. Tablo 5’te, dünya ülkelerinin ve Rusya’nın yıllık petrol tüketimi verileri; Tablo 6’da, diğer dünya ülkeleri ve Rusya’nın yıllık doğal gaz tüketimine ait veriler gösterilmiştir.

Rusya’nın enerji rezervlerine sahip bulunan ülkeler üzerindeki etkisi, bugün de devam etmektedir. Rusya, Soğuk Savaş dönemindeki gibi bölgede hegemonik gücünü silahla değil, enerjiyle sağlamanın daha etkin bir yol olduğunun farkındadır[34]. Çınar’a göre, “Rusya, enerjiyi bir silah olarak kullanmaktan çekinmemektedir.”[35]

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra bölgenin stratejik önemini çabuk fark eden Rusya, bölge üzerindeki etkisini kaybetmemek için

politikalarını şekillendirmiştir. Çolakoğlu'na göre, *"Rusya'nın bölgeye yönelik dış politikasının temel hedefi istikrar, sınır güvenliği ve işbirliği olmuştur*."[37]

Koçgündüz'e göre Rusya'nın enerji sektöründeki amacı, enerji kaynaklarının üretiminden dağıtımına kadar söz sahibi olmaktır. Enerjinin dağıtımı sadece kendi ürettiği enerji olmayıp, diğer devletlerin de enerjilerini kapsamaktadır[38]. Putin petrol ve doğal gaz kaynaklarını devletin elinde toplamış, Hazar Bölgesi'ndeki petrol ve doğal gazın satım ve dağıtım hakkını eline alarak, Rusya'yı en büyük enerji satıcısı haline getirmiştir[39].

Rusya'nın SSCB'den kopan Türk Cumhuriyetleri üzerinde tarihten, coğrafyadan, dilden ve kültürel bağlardan kaynaklanan etkileri görülmektedir[41]. Rusya'nın, Soğuk Savaş sonrası dışarıya açılamayan Avrasya'ya ekonomik, güvenlik ve ulaşım konularında destek vermesi, bölgedeki Rus etkinliğinin eskisi gibi devam edebilmesi için gerekli olmuştur[42]. Avrasya'nın çevresinin kapalı oluşu, Rusya'ya bağımlılığı arttırmıştır. Günümüzde, Türkî Cumhuriyetler, bu bağımlılığın etkisini azaltmak için alternatif planlar üzerinde çalışmaktadırlar.

Rusya enerji tekelini elinde bulundurabilmek için, enerjinin üretilmesi ve nakledilmesindeki güzergâhların belirlenmesinde elini güçlü tutacak istikrarsızlıklar yaratmaktadır. Avrasya petrolünün Gürcistan üzerinden getirilmesini engellemek için Abhazya meselesini Gürcistan'a karşı kullanmakta, ayrılıkçı Abhazları desteklemektedir. Karabağ sorununda, Azerbaycan'a karşı Ermenileri desteklemesi enerji konusundaki konumunu güçlendirmek içindir[44]. Rusya bölgedeki, istikrarsızlıkları/çatışmaları kendi kontrolünde gerçekleştirerek enerji pazarladığı ülkelerin politikalarında, antlaşmalarında, kendisini göz ardı edilemeyecek konuma getirmiştir. Rusya bölgedeki istikrarsızlıklar vasıtasıyla konsorsiyum devletlerine ve enerji talep eden devletlere göz dağı vermektedir.

Rusya petrol ve doğal gaz ihracatından büyük gelirler elde etmektedir. Bölgeye çok uluslu şirketlerin de ilgisi artmıştır. Vügar'ın belirttiği gibi çok uluslu şirketlerin bölgedeki yatırımlarının artması ve çok uluslu şirketlerin başta ABD ve AB tarafından desteklenmesi Rusya'nın konumunu zayıflatmaktadır[45].

Rusya'nın enerji tedariki konusunda tekel olma ve dünya jeopolitiğini kontrol etme yaklaşımı, yeniden güçlenmesini sağlamıştır. ABD ve AB tarafından Rusya'nın tekelci hegemonik etkisi, enerji güvenliği, artan ihtiyaçlar çerçevesinde endişe yaratmaktadır. Rusya, enerji transferinde kendisine bağımlı olmaları nedeniyle, Soğuk Savaş sonrası kendisinden ayrılan ülkeleri güdümünde tutmayı başarmaktadır. Avrupa ve ABD desteğiyle Ukrayna'da gerçekleştirilen Turuncu Devrim'e, Rusya tepkisini, Ukrayna'ya ve Avrupa'ya sağladığı doğal gazı keserek en sert biçimde vermiştir[46].

4.3. Hazar Enerjisinde Avrupa Birliği'nin Politikaları

AB'nin genişlemeyle beraber enerji ihtiyacı daha da artmıştır. AB'nin enerji tedariki bakımından %50 oranındaki dışa bağımlığı ve bu bağımlılığın 2030'da %68'e çıkacağı varsayımıyla AB yeni arayışlara girmiştir. Sınırlarının genişlemesiyle Kafkaslara komşu olmuştur[47].

AB, Kafkasları enerji çeşitliliğini sağlayacağı bir kaynak olarak görmektedir. Bölgede yaşanabilecek istikrarsızlıklar enerji arzında kesintilere sebep olacaktır. AB çatışmaları önlemek için, bölgeyi ekonomik, siyasi yönden yapılandırma politikaları uygulamaktadır[48].

Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım (TACIS) ile AB Kafkasya'nın dünya ekonomisiyle bütünleşmesini hedefleyen bir program geliştirmiştir. Programın amacı, bölge ülkelerinin ekonomilerinin kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmesini; liberal, demokratik yapıların oluşturulmasını sağlamaktır[49]. TACIS projesi ile ülkelerin geçiş dönemlerindeki sıkıntılarını kaldırmak, altyapı yardımları yapmak,

ülkelerin yeraltı zenginliklerini ekonomiye katmak gibi konularda yardım amaçlanmaktadır[50].

TRACECA (Kafkasya, Asya, Avrupa Ulaşım Koridoru) projesiyle Avrupa'dan Asya'ya Kafkaslar üzerinden ulaşılacak demir ve karayollarının birbirine bağlanması amaçlanmıştır. Enerji Kaynaklarının İşletilmesi ve Taşınması Projesiyle (INOGATE) Orta Asya ve Kafkaslardaki enerji kaynaklarının işletilmesi, özellikle petrolün ve doğal gazın çıkartılması ve pazarlanması konularında teknik ve mali yardımlar yapılmaktadır[51]. Yeni "*İpek Yolu*" olarak adlandırılan TRACEA, Avrupa ve Asya arasında (ulaşımın doğal) sonucu ekonomik entegrasyonu da getirecek bir proje olarak değerlendirilmiştir.

AB en büyük enerji tüketicisi ve enerji ihracatçılarından birisidir. AB tek bir enerji kaynağına bağlı olmanın yaratacağı siyasi ve ekonomik sonuçların farkındalığıyla, enerji tedariki konusunda alternatif coğrafyaların kullanılmasını ve enerjinin çeşitlendirilmesini sağlamaya çalışmaktadır. AB, enerji kaynaklarının kendisine karşı politize edilmemesi için enerji kaynaklarının yönetilmesinde, küresel bir aktör olarak etkinliğini koymak istemektedir. AB enerjinin güvenliği konusunda Rusya'yla olduğu kadar diğer çevre ülkelerle de yakın ilişkiler kurma yaklaşımını bir gereklilik olarak görmektedir. Enerji güvenliği konusunda, petrol ve doğal gaz boru hatları üzerinde belirleyici rol oynama, AB politikalarının ana eksenini oluşturmaktadır.

4.4. Hazar Enerjisinde İran Politikaları

İran'ın ispatlanmış petrol rezervi 1,9 milyon ton, ispatlanmış doğal gaz rezervi 29.61 trilyon m^3 olup petrol rezervi dünya rezervlerinin %10,9'unu, doğal gaz rezervleri dünya rezervlerinin %16'sını oluşturur[52]. İran'ın petrol üretimi 209,8 milyon ton, doğal gaz üretimi 116,3 milyon m^3 olup dünya petrol üretiminin %5,3'ünü, dünya doğal gaz üretiminin %3,8'ini karşılar[53]. İran doğal gaz rezervi bakımından Rusya'dan sonra ikinci, petrol rezervi bakımından da Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sıradadır.

İran'ın rezervleri incelendiğinde jeostratejik olarak çok zengin kaynaklarının vasıtasıyla bölge jeopolitiğini şekillendirecek avantajlara sahip olduğunu görmekteyiz. ABD ve İran arasında bölgede etkinlik mücadelesinden dolayı sıkıntılar yaşanmaktadır. ABD'nin desteğiyle İran'a uygulanan ambargo bu bölgedeki nüfuz göstergesidir. İran zengin kaynaklarıyla hızla zenginleşerek bölgedeki gücünü hissettirmektedir. Enerjiden elde ettiği kazanca bağlı olarak nükleer ve askeri programındaki ilerlemeler, Avrupa devletleri özellikle ABD tarafından endişe verici olarak değerlendirilmektedir. İran'daki rejimin Avrupa tarafından sempati ile karşılanmaması ve İran'ın giderek güçlenmesi, İran'ın izole edilmesine sebepler olarak gösterilebilir.

İran bölgedeki etkisini arttırmak için bölgede birtakım istikrarsızlıkları desteklemektedir. İran ve ABD birbirlerini iç işlerine karışmakla suçlamaktadırlar. Bunun sebebi İran topraklarında 20 milyon Azeri Türk'ün bulunmasıdır. Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ sorununda Ermenilerden yana tutum sergilemesi İran'ın bölgedeki aktör ülke olma isteğini göstermektedir[54].

5. Enerji Koridoru ve Terminali Olarak Türkiye

Enerji üreten ülkelerle çevrili olan jeostratejik konumu, enerji güvenliği, enerji geçişindeki merkezi rolü Türkiye'nin jeopolitik önemini arttırmaktır. Dünyadaki doğal gaz rezervlerinin %23,4'ü Rusya'da, %4,3'ü Türkmenistan'da, %16'sı İran'da, %0,6'sı Azerbaycan'da, %1'i Kazakistan'dadır[55]. Bu oran dünyadaki doğal gaz rezervlerinin %45,3'üne denk gelmektedir. Avrupa ve Avrupa Asya'sı dünyadaki petrol rezervlerinin %11,3'üne sahiptir[56]. Orta Doğu petrolleri ise %59,9'luk bir paya sahiptir. Türkiye'nin bu bölgelere yakınlığı, bu bölgelerle olan tarihi ve kültürel bağları, coğrafyasının elverişliliği, dünyanın her yerine karadan ve denizden ulaşabilecek jeostratejik konumu, Türkiye'nin merkez ülke kabul edilmesini sağlamaktadır. Türkiye Rusya'dan başlayıp İran'a kadar uzanan kuzey-güney hattı enerji üretiminin bir parçası olup, Türkiye'nin batısında tüketim pazarları yoğunlaşmaktadır. Türkiye'nin enerji havzalarıyla pazarları

birleştiren konumu, AB, ABD, Rusya gibi ülkelerin politikalarının şekillendirilmesinde kritik rol oynamaktadır.

5.1. Nabucco Projesi

Haziran 2004'te 5 ülkenin gaz şirketlerinin katılımıyla Nabucco International Company (NIC) kuruldu. BOTAŞ (Türkiye), Bulgargaz (Bulgaristan), Transgaz (Romanya), OMW Erdgas (Avusturya), MOL'un (Macaristan) yanına Şubat 2008'de Almanya'dan RWE şirketi 6. ortak olarak katıldı. Proje yaklaşık 3.300 km olacak, bunun 2.000 km'si Türkiye'den geçecektir. Projenin toplam maliyetinin 7,2 milyar Avro olması tahmin edilmektedir[57].

Hazar ve Orta Asya'daki doğal gaz enerjisini dünya pazarına taşımak için "NABUCCO" doğal gaz boru hattı gündemdeki yerini korumaktadır. Rusya'nın Ukrayna'yla yaşadığı problemlerde, Avrupa ve Türkiye'ye sağladığı doğal gazda kesintiye gitmesi, Avrupa'yı ve Türkiye'yi alternatif enerji kaynakları ve alternatif güzergâhlar aramaya itmiştir.

Aras'ın da belirttiği gibi Hazar'ın zenginliklerinin dünya pazarına Nabucco Projesi vasıtasıyla açılacak yeni güzergâhla, Rusya'nın by-pass edilerek nakledilmesi Rusya'nın enerji üzerindeki hegemonyasını kırmak için atılmış bir adım olarak değerlendirilmektedir[58].

Nabucco Projesi ABD ve AB tarafından, en büyük enerji tedarikçisi olan Rusya'ya bağımlılığı azaltmak için desteklenmektedir. Nabucco Projesiyle Azerbaycan, Türkmenistan, Irak, Mısır doğal gazı Avrupa'ya Türkiye üzerinden taşınacak, Nabucco Hattı, Erzurum'da, İran-Türkiye doğal gaz hattı ile birleşerek yapımı düşünülen Trans-Kafkas Gaz Hattı ile bağlanacaktır. Bu sayede Nabucco boru hattı, hem Orta Asya'yı, hem de Orta Doğu'yu gaz hatları olarak bağlayacaktır. AB enerji koridorunu çeşitlendirmesi ve arz güvenliği bakımından projeye büyük önem vermektedir. Proje, Türkiye'nin transit ülke olması dışında, gaz tedarik eden konuma oturabilmesi için önem arz etmektedir[59].

Hattı dolduracak doğal gazın olmaması Nabucco Projesi'nde en büyük sorun olarak gözükmektedir. ABD, Rusya'nın enerji tekelini kırmak ve

enerji konusunda Rusya'ya bağlılığını azaltmak için, İran'ın ise nükleer programı nedeniyle projeye katılmalarını istememektedir[60].

Rusya Türkiye'nin transit ülke olmasını engellemek ve enerji tekelini sürdürebilmek için Karadeniz'in altından geçecek 900 km uzunluğundaki "Güney Akım Projesi"ni gündeme getirmiştir[61].

Harita 1: Nabucco Hattı[62]

5.2. Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı

BTC Boru Hattı Hazar Denizi'ndeki Azerbaycan'a ait Azeri, Çıralı ve Güneşli sahalarındaki petrolü dünya pazarına taşımak üzere tasarlanmış bir projedir. Projeyle ilgili ilk çalışmalar Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ile yabancı petrol şirketleri arasında 23.09.1994 tarihinde, Azerbaycan Petrollerinin Üretim Paylaşım Antlaşması'nın imzalanması ve Azerbaycan Milletlerarası İşletme Şirketinin (AIOC) kurulmasıyla başlamıştır. Söz konusu sahada 5 milyar varil üretilebilir rezerv tahmin edilmektedir. BTC Boru Hattı'nın toplam uzunluğu 1.774 km olup 1.074 km'lik kısmı Türkiye topraklarından geçer[63]. 2000 yılında imzalanan antlaşmayla 2006 yılında ilk petrol Ceyhan'a ulaşmıştır. Türkiye'nin BTC Boru Hattı'ndan geçiş vergisiyle işletmecilik hizmetleri karşılığında yıllık 300 milyon dolar gelir elde etmesi beklenmektedir. BTC Boru Hattı'yla sadece Azerbaycan petrolünün taşınması değil, bölgedeki diğer petrolün de Ceyhan'a taşınıp buradan tankerlerle dünyaya arz edilmesi amaçlanmıştır[64]. Ceyhan'a ulaşan petrolün tankerlerle Akdeniz'den

okyanus ötesi ülkelere taşınması Ceyhan'ın stratejik konumunu arttırmaktadır.

Bal ve Alper'in belirttiği gibi Yumurtalık Hattı ile 70 milyon ton, BTC ile 50 milyon ton, Samsun-Ceyhan Hattıyla 70 milyon ton petrol -toplamda 190 milyon ton- bir yılda Ceyhan Limanı'ndan Batı pazarlarına ulaşmaktadır. Bütün Akdeniz pazarı üzerinden ihraç edilen petrol miktarının yılda 210 milyon ton civarında olduğu dikkate alındığında bölgenin bir enerji merkezi olduğu anlaşılacaktır[65]. Harita 2'de BTC Boru Hattı güzergâhı görülmektedir.

Azerbaycan petrolü, Hazar petrolleri keşfedilmeden önce Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk hatlarıyla naklediliyordu. Hazar petrollerinin keşfedilmesi ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra üçüncü hat olan Bakü-Ceyhan Hattı gündeme gelmiştir. Rusya petrolün Karadeniz'deki limanı Novorossiysk'ye boşaltılarak buradan tankerlere yüklenip Boğazları geçerek dünyaya pazarlanmasını savunmuştur. Rusya'nın Bakü-Novorossiysk hattını savunmasındaki neden, Orta Asya petrolünün ihracat miktarını kontrol etme gücünü kaybetmek istememesidir. Orta Asya petrolünün piyasaya büyük miktarda girmesi fiyatların düşmesine, Rusya'nın gelirlerinin azalmasına neden olacaktır. Rusya'nın boru hatlarının geçeceği güzergâhı kontrol etmesi, aynı zamanda Hazar Devletleri'ni siyasi ve ekonomik açıdan kontrol edebilmesi demektir[66].

Bakü-Novorossiysk hattının Çeçenistan'ın başkenti Grozni'den geçmesi ve Rusya'nın Çeçenistan ile savaş halinde olması, Bakü-Novorossiysk hattının altyapısının eksik olması ve kapasiteyi kaldıramaması, tankerlerle petrol taşınmasının İstanbul ve Karadeniz için büyük tehlike arz etmesi, bölge ülkelerinin ekonomik ve siyasi olarak Rusya'nın etkisinden çıkmak istemeleri BTC Boru Hattı'nın tercih edilmesinde etkili olmuştur[67].

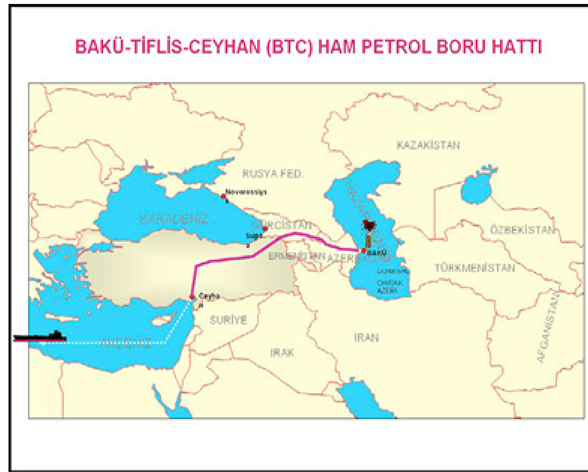
Uzun vadede Doğu-Batı koridoru ile Azerbaycan'ın yanı sıra Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğal gazının da BTC Hattıyla taşınılması düşünülmektedir[68].

BTC Boru Hattı’nın inşası Türk ekonomisine canlılık getirmiştir. Hattın geçtiği yerleşim güzergâhlarının sosyo-ekonomik durumlarında gelişimler olmuştur. Hattın yapımı sırasında istihdam artışı olmuştur. Ceyhan dünya petrol piyasasının sayılı merkezlerinden biri haline gelecektir. Petrolde dışa bağımlı olan ülkemiz daha ucuz ithalat imkânına kavuşacaktır.

Sevk edilen petrol miktarı 50 milyon ton/yıla çıktığında bunun yaklaşık 1/3 kadarının Türkiye tarafından kullanılması öngörülmektedir[69].

Çal’ın da belirttiği gibi, BTC Boru Hattı, Rusya’nın enerjinin ulaştırılmasındaki tekelinin kırılarak Orta Asya ve Hazar petrollerinin, dünya piyasalarına sunulmasında bir ilki gerçekleştirmesi bakımından stratejik bir önem taşımaktadır[70].

Harita 2: BTC Boru Hattı[71]

5.3. Mavi Akım Projesi

15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan 25 yıl süreli anlaşmaya göre, Rusya topraklarından başlayıp Karadeniz’den geçecek bir boru hattı ile Türkiye’ye yılda 16 milyar m³ doğal gaz taşınması kararlaştırılmıştır. Karadeniz’in altından dünyanın en derin noktasına boru döşenerek gerçekleştirilen proje, Rusya sınırları içerisinde İzobilye-Djubgi arasında 372 km, Karadeniz’in 2.100 metre altından 392 km, Samsun-Ankara arasında 501 km uzunluğundadır. Proje yaklaşık 3,3 milyar dolara mal olmuştur. Proje 30 Aralık 2002’de faaliyete geçmiştir[72].

Mavi Akım Projesi'nin en önemli özelliği boru hattının başka ülkeler üzerinden geçmeden direkt Türkiye'ye gelmesi ve taşıma ücretlerinin olmamasından dolayı önceden yapılan iki gaz antlaşmasına göre gazın %12 daha ucuz olmasıdır. Rusya'yla yapılan antlaşmalar neticesinde 2/3 oranında Rusya'ya bağımlı olmak stratejik bir hata olarak değerlendirilmektedir[73]. Adanalı'nın da belirttiği gibi Rusya'ya bağımlılık fiyatlar konusunda pazarlık edebilirliğimizi sınırlamıştır. Rusya'nın onayı olmaksızın üçüncü ülkelere gaz satışı yapamayacak olmamız Mavi Akım Anlaşması'nda Türkiye açısından hassas durum yaratmaktadır[74].

Rusya zengin doğal gaz yataklarına sahip olması ve Türkmenistan gibi uluslararası piyasalara çıkışı olmayan ülkelerin doğal gazını kontrol edebilmesi nedeniyle enerjiyi, enerjiye ihtiyaç duyan sanayileşmiş Batılı ülkelere karşı silah olarak kullanmaya başlamıştır. Gaz vasıtasıyla yaptığı enerji diplomasisiyle hem ekonomik hem siyasal güç kazanmıştır[75].

Harita 3: Mavi Akım[76]

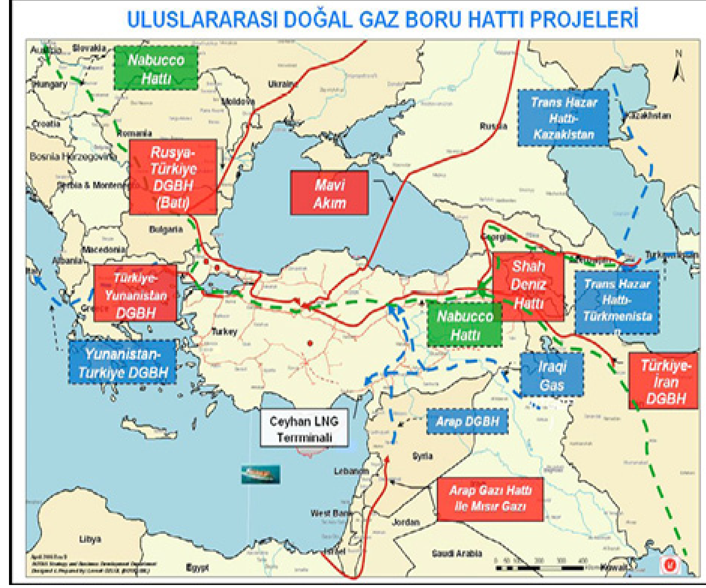

5.4. Trans Hazar Boru Hattı

Trans Hazar, Kazak petrolünün kuzeyden, Türkmen doğal gazının güneyden Hazar Denizi'nin altından döşenecek borular vasıtasıyla Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılmasını öngören bir projedir. Hazar'ın hukuki statüsü gibi nedenlerden dolayı hayata geçirilememiştir. AB Trans Hazar Hattının, Nabucco (Türkiye-Avusturya) ve Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattının (Bakü-Tiflis-Erzurum) doğal uzantısı olmasını istemektedir[77].

Aras'ın ifade ettiği gibi, Trans Hazar Hattıyla Türkmenistan'dan Türkiye'ye yılda 30 milyar m^3 doğal gaz taşınması öngörülmüştü[78].

Harita 4: Trans Hazar Hattı[79]

5.5. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (Güney Kafkasya Projesi)

Azerbaycan'da üretilecek olan doğal gazın Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması amacıyla BOTAŞ ve SOCAR (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi) arasında 12.03.2001 tarihinde anlaşma imzalanmıştır[80].

Projenin amacı Şah Denizi (Hazar Denizi)'nde çıkarılacak doğal gazın Türkiye ve dünya piyasalarına aktarılmasıdır. Uzunluğu toplam 970 km, yıllık kapasitesi 30 milyar m^3 olan bu hattın inşasına 2004 yılında başlanmış, 2006 yılının sonunda yapımı tamamlanmıştır. İlk Şah Deniz gazı 13 Mart 2007 tarihinde bu hatta verilmiştir. Yıllık 6 milyar m^3 gaz alım antlaşması yapılmıştır[81]. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Hattı, Türkmenistan ve Kazak doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması için düşünülen Trans Hazar Hattının ilk aşaması olarak değerlendirilebilir[82]. Türkiye-İran arasında 8 Ağustos 1996 tarihinde 25 yıl süreyle geçerli olacak yılda 10

milyar m^3 doğal gaz alım antlaşması imzalanmış olup, bu gaz Erzurum-Gürbulak üzerinden Türkiye'ye giriş yapmaktadır.

5.6. Güney Akım Projesi

23 Haziran 2007 tarihinde İtalya'nın Roma kentinde, İtalyan enerji şirketi ENI ile Rus enerji devi Gazprom Rusya'dan İtalya'ya uzanacak "Güney Akım" doğal gaz boru hattının yapılması konusunda bir mutabakat zaptı imzalamıştır. Güney Akım Projesi Rus doğal gazını Avrupa'ya taşıyacak olan toplam 3.200 km'lik bir boru hattı projesi olup, boru hattının 900 km'lik kısmı Karadeniz altından geçecektir. Nakil hattının Avrupa Birliği üyesi ülkelerden geçtikten sonra kuzey ve güney olmak üzere iki kola ayrılması planlanmaktadır. Kuzeye giden hattan Macaristan ve Avusturya'ya, güneye giden hattan ise Yunanistan üzerinden İtalya'nın Otranto Limanı'na kadar gaz pompalanacaktır. Güney Akım'la yılda 30 milyar m^3 doğal gazın nakledilmesi hedeflenmektedir. Projenin yaklaşık 10 milyar avroya mal olacağı tahmin edilmektedir[83].

Hazar bölgesindeki doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına açılması için planlanan Nabucco Projesi'ne karşı hamle olarak Rusya, Güney Akım Projesi'ni geliştirmiştir. 6 Ağustos 2009 yılında İtalya, Rusya ve Türkiye arasında imzalanan protokolle Güney Akım'ın Türk karasularından geçmesine izin verilmiştir. 2006 yılında Ukrayna ile yaşanan krizde Rusya'nın vanaları kapatması sonucu Ukrayna'nın yanında Avrupa'nın da doğal gazı kesilmiştir. Rusya Ukrayna ile yaşadığı anlaşmazlıkların benzerini başka ülkelerle yaşamamak ve enerji akışındaki devamlılığı sağlamak için transit enerji taşıma projelerini hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. Güney Akım Projesi'yle Ukrayna by-pass edilmiştir.

Güney Akım Projesi, enerjideki tekelini devam ettirmek isteyen Rusya'nın gücünü sarsacak Nabucco Projesi'ni engellemeye yönelik bir projedir.

Harita 5: Güney Akım Projesi Güzergâhı[84]

6. Sonuç

Sanayileşmeyle beraber ülkelerin enerji ihtiyaçları da artmaktadır. Dünya'daki enerji kaynaklarının eşitsiz dağılımı, üreten ve tüketen devletleri yaratmıştır. Hazar enerjileri keşfedilene kadar dünyanın enerji ihtiyacı Orta Doğu'dan karşılanmaktaydı. Hazar'ın keşfiyle enerji kaynağı çeşitlenmiştir.

Rusya, Soğuk Savaş sonrası enerjinin jeopolitiğiyle dış politikasını bütünleştirmiştir. Enerji diplomasisini baskı aracı olarak kullandığını görmekteyiz. Rusya, enerjideki tekel gücünü jeostratejisinin verdiği avantajla kullanmaktadır. Rusya dışında çıkışı olmayan Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan doğal gaz ve petrolünü ucuza satın alarak Batı piyasasına pahalıya arz etmektedir. Rusya, enerji nakil hatlarının güzergâhlarını da jeopolitiğinde kullanmaktadır. Rusya enerjide tekelci konumunu, Hazar Bölgesi'ndeki enerjinin kendi kontrolünde bulunan hatlardan nakledilmesiyle pekiştirme çabasındadır. Bölgenin kontrol edilebilmesi için zaman zaman istikrarsızlıkları ve çatışmaları desteklemektedir. Karabağ sorununda Ermenilerin, Abhazya sorununda Abhazların desteklenmesi Rusya'nın hegemonik hırslarının sonucudur. Rusya kendisi ile fikir ayrımına düşen devletleri, enerji silahını kullanarak cezalandırmaktadır. Enerji fiyatlarında belirleyici olmak jeopolitik hedeflerinden bir tanesidir. Rusya enerji fiyatlarını belirleyerek ekonomik olarak zenginleşmektedir.

ABD artan enerji ihtiyacını daha ucuz kaynaklardan sağlayabilmek için dikkatini Hazar enerjisine vermiştir. Orta Doğu petrollerini kontrol altına aldıktan sonra Kafkaslarda stratejik konumunu güçlendirmek için Afganistan'ı işgal etmiştir. ABD Rusya'nın bölgede tek monopol güç olmasını istememektedir. Hazar enerjisinin dünya piyasalarına Rusya tarafından belirlenecek fiyatlara göre dağıtılmasının Rusya'nın politik amaçlarına hizmet edeceğinin farkında olan ABD, bölgede askeri üslere yerleşerek güçler dengesini her an değiştirebileceğini göstermektedir. Afganistan'a yapılan müdahalede olduğu gibi NATO'yu da kendi politikaları doğrultusunda kullanmıştır.

AB'nin de enerji ihtiyacı sürekli artmaktadır. Enerji konusunda %60 oranında Rusya'ya bağımlı durumdaki AB, enerjinin çeşitlendirilmesiyle bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır. AB için enerjinin güvenliği, nakledilmesi ve enerjinin çeşitlendirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Gerek ABD gerekse AB, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini kırabilmek için bölge ülkelerine dünya ekonomisine uyum sağlayabilmelerini kolaylaştıracak yardımlarda bulunmaktadır. Bu ülkelerin demokratikleşme, insan hakları konusunda ilerleme kaydetmelerini destekleyerek, Rusya'dan kopmaları amaçlanmıştır.

İran, Rusya'dan sonra zengin doğal gaz yataklarına sahip ikinci ülkedir. Zenginliklerinin ve jeostratejik konumunun farkında olan İran, kaynaklarını kazanca çevirebilmek ve gücünü jeopolitik olarak hissettirebilmek için bölgede mücadele etmektedir. İran enerjinin nakledilmesinde en uygun güzergâh olmasına rağmen, nükleer silah krizi, BM'nin ambargosu gibi nedenlerden dolayı ABD tarafından by-pass edilmiştir. Bölgedeki güçlü bir İran ABD'nin enerjideki etkinliğini sekteye uğratabilir.

Sovyetlerin yıkılmasından sonra, ortaya çıkan devletler, kendi topraklarından çıkan enerjiyi Rusya'nın kontrolü olmadan dünya pazarına nakletmenin yolunu açacak antlaşmalardan yana olmuşlardır. Bağımsızlıklarının, siyasal ve ekonomik gelişmelerinin Rusya'nın

güdümünden çıkmaya bağlı olduğunun farkındalığıyla liberal dünyayla ilişkilerini arttırmaktadırlar.

Hazar enerjisinin nakledilmesi için birçok proje gündeme gelmiştir. Bunlardan bazıları hayata geçirilmiştir. Türkiye açısından en önemli projeler BTC Ham Petrol Boru Hattı, Mavi Akım Projesi, Nabucco Projesidir.

BTC Boru Hattı, Rus topraklarından geçmemesi ve Hazar enerjisinin Rusya'nın tekeli kırılarak dünya piyasalarına aktarılması bakımından stratejik bir boru hattıdır. Hattın yapımıyla yıllık 50 milyon ton petrolün Ceyhan'a aktarılması amaçlanmıştır. Rusya petrolün Novorossiysk limanına kadar kendi hatlarıyla, oradan da tankerlerle Boğazlardan geçerek dünyaya pazarlanmasını savunmaktadır. BTC, ABD ve AB tarafından desteklenmektedir.

Mavi Akım Projesi doğal gaz konusunda Türkiye'yi Rusya'ya bağımlı hale getiren bir projedir. Rusya'dan pahalıya alınan gaz, ülke ekonomisinin yükünü arttırdığı gibi, Rusya'nın Türkiye üzerinde baskı aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nabucco Projesi Rusya'nın doğal gazdaki tekelini kırmada atılmış önemli bir adımdır. Orta Asya doğal gazının, Rusya'nın by-pass edilerek, Türkiye'den Avrupa'ya aktarılması ve AB'nin Rusya doğal gazına bağımlılığının azaltılması amaçlanmaktadır. Nabucco Projesi'yle Türkmen doğal gazının Hazar sorunu çözülmeden, Rusya Federasyonu dışında bir yol aracılığıyla, Türkiye ve Avrupa Birliği'ne ulaşması mümkün kılınacaktır. Proje AB ve ABD tarafından desteklenmektedir. Rusya'nın Nabucco'ya alternatif olarak geliştirdiği Güney Akım Projesi, Rusya'nın enerji arzını kontrol etme kararlılığını göstermektedir.

AB'nin artan enerji ihtiyacının yanında, enerji güvenliği konusundaki hassasiyeti dikkate alındığında Nabucco Projesi AB'nin enerjideki esnekliğini arttıracak, Nabucco'nun Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanacak

olması, AB’ye aday Türkiye’nin, adaylık müzakerelerinde elini güçlendirecektir.

Türkiye’nin Güney Akım Projesi’ne katılması Türkiye’nin enerji konusunda çok taraflı politikalar uyguladığının göstergesidir. Türkiye Rusya’nın da Nabucco Projesi’ne katılmasını istemektedir. Rus doğal gazı Nabucco’yla taşındığı takdirde Türkiye’nin enerjide transit ülke olduğu Rusya tarafından teyit edilmiş olacak ve iki ülke arasındaki ilişkiler yeni ortaklıkları getirecektir. Türkiye’nin Güney Akım Hattı’nın Karadeniz’den geçmesine izin vermesi ABD ve AB’de kaygı yaratmış olmasına rağmen, Türkiye iki projenin birbirine alternatif olmadığını açıklamıştır. Türkiye’nin Güney Akım’a yeşil ışık yakması hem AB ve ABD hem Rusya arasında dengede bir politika izlediğinin göstergesidir. Türkiye iki projedeki konumuyla enerji konusundaki vazgeçilmezliğini pekiştirerek, bu konuda aktif rol aldığını göstermiştir.

Nabucco ve Güney Akım Projelerinin birbirlerine karşı üstünlükleri vardır. Güney Akım Projesi’ne sağlanacak kaynağın ve doğal gaz tedarikçilerinin belli olmasının yanı sıra Nabucco Projesi’nin finansman sorunları ve tedarikçilerin kim olacağının belirsizliği, Güney Akım Projesi’nin daha kolay hayata geçirilebileceğini göstermektedir. Buna karşın Nabucco Projesi’nin ABD ve AB tarafından desteklenmesi siyasi bakımdan Nabucco’yu ön plana çıkarmaktadır. Türkiye sadece Orta Doğu ve Orta Asya petrol ve doğal gazını Batı pazarlarına çıkaracak koridor değil, aynı zamanda Rusya kaynaklarının Avrupa’ya ulaştırılmasında da bir koridor görevi görerek Ukrayna ve Baltık ülkelerine karşı bir alternatif rol üstlenmiş olacaktır.

Türkiye enerji merkezlerine yakın jeostratejik konumu nedeniyle, her zaman tercih edilen ülke olmuştur. Enerji konusunda özellikle AB ve ABD’nin desteğini görmekteyiz. Enerjinin nakledilmesi ve enerjinin güvenliği yanında bölgesel aktörlerin güçlenmesinin istenmemesi de Türkiye’ye olan desteğin nedenleri arasındadır. Türkiye transit ülke

konumundadır. Türkiye'den geçen nakil hatları, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemini arttırmaktadır.

Dipnotlar

[1] Kona, G. Gamze, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi": Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (8), (2004), s. 114, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=46202_8b94c5c211a9a5322713b5348ae69242 (30.10.2010).

[2] Yıldırım, Sevil, "Dünyada ve Türkiye'de Petrol", T.C Başbakanlık Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, s. 7, http://www.scribd.com/doc/6705738/Dunyada-Ve-Turkiyede-Petrol (04.11.2010).

[3] Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü, 2008, "Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu", s. 3, *www.tpao.gov.tr/v1.4/condocs/petrol_sektor.pdf (*28.10.2010).

[4] H. Naci Bayraç, "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi", s. 16, www.paribus.tr.googlepages.com/n_bayrac2.doc (28.10.2010).

[5] Burak Çınar, "Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları", http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=97510_78b7df165e5f26383fae34941b1e298e (11.11.2010).

[6] Necdet Pamir, "Dünya'da ve Türkiye'de Enerji, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları", s. 4-6, http://metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf (11.11.2010).

[7] Pamir, a.g.m., s. 6.

[8] Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 167.

[9] Timuçin Kodaman, "Hazar Havzasında Stratejik Oyun", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Yay., C. 10, s. 254, http://iibf.sdu.edu.tr/dergi/files/2005-1-15.pdf (28.10.2010).

[10] Çınar, a.g.m., s. 26.

[11] Hakkı Soylu, "Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 10, Eylül 2007, s. 2'den Çınar, a.g.m., s. 26.

[12] Aslıhan P. Turan, "Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi", http://www.bilgestrateji.com/store/dergi2/Aslihan.pdf (06.11.2010).

[13] Cavid Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1999-48-01-04/AUHF-1999-48-01-04-Abdullayev.pdf (6.11.2010).

[14] BMDHS, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf (6.11.2010).

[15] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Pazarcı. **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turan Kitabevi, 2009, ss. 282-284.

[16] Pazarcı, a.g.e., ss. 258-265.

[17] Süleyman S. Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurulu, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 34, 2008, http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/zMTEM9XhPrTb6SbQKdvZduUiTP6z6B.pdf (6.11.2010).

[18] Terzioğlu, a.g.m., s. 35.

[19] Mustafa Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Yaşanan Rekabet", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 1/3, (2008), s. 187, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi3/sayi3_pdf/gokce_mustafa.pdf (6.11.2010).

[20] Tablo 4 ve Tablo 6'ya bakınız.

[21] Pamir, a.g.m., s. 3.

[22] Necati İyikan, "ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 21(2009), s. 256, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/Dergi/sayi21/%C4%B0Y%C4%B0KAN,%20NECAT%C4%B0.pdf (30.10.2010).

[23] Kodaman, a.g.m., s. 254.

[24] İ. Yaşar Hacısalihoğlu; "Avrasya Zemininde Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye", Jeopolitik, Yıl: 3, Sayı: 9, Kış-2004, s.75'ten Çınar, a.g.m., s. 28.

[25] Metin Altıok, "Uluslararası Sermayenin Krizi, Hegemonya Savaşları ve Türkiye", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, www.e-sosder.com, Bahar, 2005, C. 3, S. 12, ss. 164-165, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=55534_850246a2f0d9f6b40bc1ca898fd1eb13 (11.11.2010).

[26] Kamil Uslu, "Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. dergisi, Cilt 21, Sayı 1 (2006), s. 126, http://iibf.marmara.edu.tr/dosya/fakulte/iibfdergi_2006/06-Hazar-bolgesinin-Enerji-Kaynaklarinin-Bolge.pdf (6.11.2010).

[27] Vügar Rzayev, "Avrasya Bölgesinde Enerji Hatları ve Değişen Jeostratejiler", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2008), s. 66.

[28] Yunus Akgür ve Ertan Çakıroğlu, "Sovyetler Birliği Sonrası Dönemde Asya'da Güvenlik ve İşbirliği Örgütleri: Türkiye'nin Konumuna Dair Dikkatler ve Önlemler", KÖKSAV E-BÜLTEN, s. 2.

[29] Rzayev, a.g.e., s. 67.

[30] Altıok, a.g.m., ss. 154-161.

[31] BP Report, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf (15.11.2010).

[32] A.g.e.

[33] A.g.e.

[34] Soylu Hakkı, "Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 10, Eylül 2007, ss. 1-14'ten Çınar, a.g.m., s. 30.

[35] Çınar, a.g.m., s. 30.

[36] A.g.e.

[37] Selçuk Çolakoğlu; "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", Uluslararası İlişkiler, Cilt: 1, Sayı: 1, Bahar 2004, s. 177'den Çınar, a.g.m., s. 30.

[38] Anar Somuncuoğlu, "Öncelikli Hedef Yakın Çevre", Strateji, Yıl: 3, Sayı: 147, 2007, s. 12'den Leyla M. Koçgündiz, "Hazar Bölgesi Enerji Politikaları", (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2009), s. 170.

[39] Barış Adıbelli, "ŞİÖ'ye Askeri Kimlik", Strateji, Yıl: 4, Sayı: 165, 2007, ss. 11-12'den Koçgündiz, a.g.m., s. 169.

[40] A.g.e.

[41] Trenin Dimitri, "Pragmatic Power", Jane's Intelligence Review, Vol: 20, No: 01, January 2008, s. 32-35'ten Çınar, a.g.m., s. 32.

[42] Atakan Gül ve Ayfer Y. Gül, Avrasya Boru Hatları ve Türkiye, İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995, s. 76-77.

[43] A.g.e.

[44] Blank, Stephen, "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", Avrasya Etüd1eri, Sayı 13, İlkbahar 1998, s. 3'ten Vügar Rzayev, "Avrasya Bölgesinde Enerji Hatları ve Değişen Jeostratejiler", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2008), s. 75.

[45] Prince, Todd, "Russia Back in Caspian Oil Contest", The Russia Journal, 25-06-2000'den Vügar Rzayev, "Avrasya Bölgesinde Enerji Hatları ve Değişen Jeostratejiler", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2008), ss. 78-79.

[46] Sanem Özer, "Avrupa Birliği Rusya ve ABD'nin Avrupa Güvenliğine Farklı Yaklaşımlarının Transatlantik İttifakına Etkileri", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 15, 2008, ss. 176-177, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=84609_db185854469eeee245c6163333ab2cbd (11.11.2010).

[47] Demet Şefika Acar, "Kafdağı'nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya", Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009, s. 21-42, s. 22, http://content.ebscohost.com/pdf23_24/pdf/2009/AXUO/01Jun09/44900227.pdf?T=P&P=AN&K=44900227&S=R&D=a9h&EbscoContent=dGJyMNLe80SeqLY4zdnyOLCmr0ieprBSsai4SrSWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGutU%2B0qrFNuePfgeyx44Dt6fIA (28.10.2010).

[48] Acar, a.g.m., s. 22.

[49] Acar, a.g.m., ss. 31-32.

[50] Haydar Çakmak, "AB'nin Kafkasya Politikası", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 3 (2004), ss. 139-146, s. 140, http://www.karam.org.tr/pdf/ab-nin-kafkasya-politikasi-1251623633.pdf (30.10.2010).

[51] Çakmak, a.g.m., ss. 140-141.

[52] Tablo 2'ye bakınız.

[53] Tablo 3 ve Tablo 4'e bakınız.

[54] Kodaman, a.g.m., s. 258.

[55] Tablo 2'ye bakınız.

[56] Tablo 1'e bakınız.

[57] http://www.haberaktuel.com/nabucco-projesi-nedir-iste-o-surec-haberi-208606.html (19.11.2010).

[58] Bülent Araslı, "Türkiye ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık", Seta Analiz, Sayı: 10 (2009), s. 11, http://www.setav.org/ups/dosya/6743.pdf (18.11.2010).

[59] Mustafa İlbaş ve Batur Çolak, "Enerji Koridoru ve Terminali Olarak Türkiye'nin Rolü", 16. Uluslararası Enerji ve Çevre Fuarı ve Konferansı Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2010, ss. 1-304, s. 20, http://www.yeta.org.tr/images/ICCI2010BK.pdf#page=28 (11.11.2010).

[60] http://www.ntvmsnbc.com/id/24983042 (19.11.2010).

[61] Gülpınar Akbulut, "Küresel Değişimler Bağlamında Dünya Enerji Kaynakları, Sorunlar ve Türkiye", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 32, No: 1, (2008), s. 128, http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1688.pdf (18.11.2010).

[62] Nabucco Hattı, (http://www.uzmanportal.com/wp-content/dosyalarim/2009/01/nabucco-projesi.jpg) (19.11.2010).

[63] Botaş, Boru Hatları ile Ham Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı, Petrol-İş Yayını: 102, 2007, s. 76.

[64] Meliha Ener ve Orhan Ahmedov, "Türkiye Azerbaycan Petrol-Doğal Gaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", Araştırma Makaleleri, ss. 124-125, http://girisim.comu.edu.tr/dergiall/eskisyilr/2in2/ener.pdf (6.11.2010).

[65] Harun Bal ve Ali Eren Alper, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 19, Sayı 3, (2010), s. 353, http://sosyalbilimler.cukurova.edu.tr/dergi/dosyalar/2010.19.3.742.pdf (28.10.2010).

[66] Osman N. Aras, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul: Der Yayınevi, 2001, ss. 83-95.

[67] Aras, a.g.k., ss. 95-97.

[68] Aras, a.g.k., ss. 102.

[69] Erdal Akpınar, "Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri", GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 2 (2005), ss. 243-244, http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2005/2/2005-2-229-248-14-erdalakpinar.pdf (6.11.2010).

[70] Sedat Çal, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11660.pdf (30.10.2010).

[71] BTC Boru Hattı, http://www.botas.gov.tr/images/icerik/harita/BtcHpbhT.jpg (19.11.2010).

[72] Sinan Oğan, “Mavi Akım: Türk Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık”, TÜRKSAM, http://www.turksam.org/tr/yazdir627.html (18.11.2010).

[73] Sinan Oğan, “Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği”, Stradigma.com Aylık Strateji ve Araştırma E-dergisi, Sayı 7, (2003), ss. 1-5, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_04.html (18.11.2010).

[74] Neslihan Adanalı, “Türkiye’nin Doğal Gaza Bağımlılığının Değerlendirmesi”, http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/DEE8E05D-B54A-453D-AC66CC6DBA3FAEEA/6914/Dogalgaz.pdf (18.11.2010).

[75] Oğan, a.g.m., ss. 10-11.

[76] Mavi Akım, http://www.nihatergul.com/wp-content/uploads/2009/07/blue-stream-map-big.jpg (19.11.2010).

[77] “Kazakistan, Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattını İnşa Etmek İstemiyor...”, Gazetem Haftalık Haber Gazetesi, 8. 14 Mayıs 2007, Yıl: 1, Sayı: 33, s. 2, http://gazetem.ru/pic/tur/catalog_10/_pdf_64.pdf (19.11.2010).

[78] Aras, a.g.k., s. 122.

[79] Trans Hazar Hattı, http://www.botas.gov.tr/images/icerik/harita/BotasProjeT.jpg (19.11.2010).

[80] http://www.botas.gov.tr/index.asp (18.11.2010).

[81] Ener ve Ahmedov, a.g.m., s. 126.

[82] “Türkiye’nin Enerji Stratejisi”, TC Dış İşleri Bakanlığı, Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı, s. 4, http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/T%C3%BCrkiye’nin%20Enerji%20Stratejisi%20(Ocak%202009).pdf (19.11.2010).

[83] Hakkı Soylu, “Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 10 (2007), s. 11, http://www.tsk.tr/SAREM/Dergiler/2007/sad10.pdf (18.12.2010).

[84] Güney Akım Projesi Güzergâhı, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/09/100909_nabucco.shtml (18.12.2010).

Kaynakça

Kitaplar

Aras, O. N. (2001). **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınevi, İstanbul.

Arı, T. (2002). **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,** Alfa Yayınları, İstanbul.

Botaş. (2007). **Boru Hatları ile Ham Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı**, Petrol-İş Yayını.

Gül, A. ve Gül, A. Y. (1995). **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bayrak Matbaası, İstanbul.

Pazarcı, H. (2009). **Uluslararası Hukuk**, Turan Kitabevi, Ankara.

Makaleler

Abdullayev, C. "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1999-48-01-04/AUHF-1999-48-01-04-Abdullayev.pdf (6.11.2010).

Acar, D. Ş. (2009). "Kafdağı'nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya", Karadeniz Araştırmaları, 6/22, ss. 21-42, http://content.ebscohost.com/pdf23_24/pdf/2009/AXUO/01Jun09/44900227.pdf?T=P&P=AN&K=44900227&S=R&D=a9h&EbscoContent=dGJyMNLe80SeqLY4zdnyOLCmr0ieprBSsai4SrSWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGutU%2B0qrFNuePfgeyx44Dt6fIA (28.10.2010).

Adanalı, N. "Türkiye'nin Doğal Gaza Bağımlılığının Değerlendirmesi", http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/DEE8E05DB54A453DAC66CC6DBA3FAEEA/6914/Dogalgaz.pdf (18.11.2010).

Adıbelli, B. (2007). "ŞİÖ'ye Askeri Kimlik", Strateji, 4/165, s. 11-12'den Leyla M. K. (2009), "Hazar Bölgesi Enerji Politikaları", (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı).

Akbulut, G. (2008). "Küresel Değişimler Bağlamında Dünya Enerji Kaynakları, Sorunlar ve Türkiye", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 32/1, s. 117-137.

Akgür, Y. ve Çakıroğlu, E. "Sovyetler Birliği Sonrası Dönemde Asya'da Güvenlik ve İşbirliği Örgütleri: Türkiye'nin Konumuna Dair Dikkatler ve Önlemler", KÖKSAV E-BÜLTEN.

Akpınar, E. (2005). "Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25/2, ss. 229-248, http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2005/2/2005-2-229-248-14-erdalakpinar.pdf (6.11.2010).

Altıok, M. (2005). "Uluslararası Sermayenin Krizi, Hegemonya Savaşları ve Türkiye", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, www.e-sosder.com, 3, s. 12, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=55534_850246a2f0d9f6b40bc1ca898fd1eb13 (11.11.2010).

Araslı, B. (2009). "Türkiye ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık", Seta Analiz, 10, s. 1-16, http://www.setav.org/ups/dosya/6743.pdf (18.11.2010).

Bal, H. ve Alper, A. E. (2010). "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19/3, ss. 345-360, http://sosyalbilimler.cukurova.edu.tr/dergi/dosyalar/2010.19.3.742.pdf (28.10.2010).

Bayraç, N. H. "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi", s. 16, www.paribus.tr.googlepages.com/n_bayrac2.doc (28.10.2010).

Blank, S. (1998). "Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler", Avrasya Etüdleri, 13'ten Rzayev, V. (2008). "Avrasya Bölgesinde Enerji Hatları ve Değişen Jeostratejiler" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı).

Çakmak, H. (2004). “AB’nin Kafkasya Politikası”, Karadeniz Araştırmaları, 3, ss. 139-146, http://www.karam.org.tr/pdf/ab-nin-kafkasya-politikasi-1251623633.pdf (30.10.2010).

Çal, S. “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, ss. 90-134, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/936/11660.pdf (30.10.2010).

Çınar, B. “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, s. 26, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=97510_78b7df165e5f26383fae34941b1e298e (11.11.2010).

Çolakoğlu, S. (2004). “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, Uluslararası İlişkiler, 1/1, s. 177’den Çınar, B. “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=97510_78b7df165e5f26383fae34941b1e298e (11.11.2010).

Dimitri, T. (2008). “Pragmatic Power”, Jane’s Intelligence Review, 20/01, ss. 32-35’ten Çınar, B. “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=97510_78b7df165e5f26383fae34941b1e298e (11.11.2010).

Ener, M. ve Ahmedov, O. “Türkiye Azerbaycan Petrol-Doğal Gaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, Araştırma Makaleleri, ss. 117-136, http://girisim.comu.edu.tr/dergiall/eskisyilr/2in2/ener.pdf (6.11.2010).

Gökçe, M. (2008). “Sovyet Sonrası Dönemde Yaşanan Rekabet”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1/3, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi3/sayi3_pdf/gokce_mustafa.pdf (6.11.2010).

Hacısalihoğlu, İ. Y. (2004) “Avrasya Zemininde Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye”, Jeopolitik, 3/9, s. 75’ten Çınar, B. “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=97510_78b7df165e5f26383fae34941b1e298e (11.11.2010).

İlbaş, M. ve Çolak, B. (2010). “Enerji Koridoru ve Terminali Olarak Türkiye’nin Rolü”, 16. Uluslararası Enerji ve Çevre Fuarı ve Konferansı Bildiriler Kitabı, İstanbul, ss. 1-304, http://www.yeta.org.tr/images/ICCI2010BK.pdf#page=28 (11.11.2010).

İyikan, N. (2009). “ABD’nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21, s. 256, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/Dergi/sayi21/%C4%B0Y%C4%B0KAN,%20NECAT%C4%B0.pdf (30.10.2010).

Kodaman, T. (2005). “Hazar Havzasında Stratejik Oyun”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yay. 10, http://iibf.sdu.edu.tr/dergi/files/2005-1-15.pdf (28.10.2010).

Kona, G. G. (2004). “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 8, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=46202_8b94c5c211a9a5322713b5348ae69242 (30.10.2010).

Oğan, S. (2003). “Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği”, Stradigma.com Aylık Strateji ve Araştırma E-dergisi, 7, ss. 1-5, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_04.html (18.11.2010).

Oğan, S. “Mavi Akım: Türk Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık”, TÜRKSAM, http://www.turksam.org/tr/yazdir627.html (18.11.2010).

Özer, S. (2008). “Avrupa Birliği Rusya ve ABD’nin Avrupa Güvenliğine Farklı Yaklaşımlarının Transatlantik İttifakına Etkileri”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 15, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&ano=84609_db185854469eeee245c6163333ab2cbd (11.11.2010).

Pamir, N. “Dünya’da ve Türkiye’de Enerji, Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları”, ss. 4-6, http://metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf (11.11.2010).

Prince, T. (2000). “Russia Back in Caspian Oil Contest”, The Russia Journal’dan Rzayev, V. (2008). “Avrasya Bölgesinde Enerji Hatları ve Değişen Jeostratejiler”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Rzayev, V. (2008). “Avrasya Bölgesinde Enerji Hatları ve Değişen Jeostratejiler”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı).

Somuncuoğlu, A. (2007). “Öncelikli Hedef Yakın Çevre”, Strateji, 3/147, s. 12’den Koçgündiz, L. M. (2009). “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları”, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Soylu, H. (2007). “Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 10, ss. 1-14, http://www.tsk.tr/SAREM/Dergiler/2007/sad10.pdf (18.12.2010).

Terzioğlu, S. S. (2008). “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurulu, 3/5.

Turan, A. P. “Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi”, http://www.bilgestrateji.com/store/dergi2/Aslihan.pdf (06.11.2010).

Uslu, K. (2006). “Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 21/1, http://iibf.marmara.edu.tr/dosya/fakulte/iibfdergi_2006/06-Hazar-bolgesinin-Enerji-Kaynaklarinin-Bolge.pdf (6.11.2010).

Yıldırım, S. (2003). “Dünyada ve Türkiye’de Petrol”, T.C Başbakanlık Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, http://www.scribd.com/doc/6705738/Dunyada-Ve-Turkiyede-Petrol (04.11.2010).

İnternet Yayınları

BMDHS. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/denizhukuku.pdf (6.11.2010).

Botaş. (2010). http://www.botas.gov.tr/images/icerik/harita/BtcHpbhT.jpg (18.11.2010).

Botaş. (2010). http://www.botas.gov.tr/index.asp (6.11.2010).

BP Report, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf (15.11.2010).

BTC Boru Hattı. http://www.botas.gov.tr/images/icerik/harita/BtcHpbhT.jpg (19.11.2010).

Güney Akım Projesi Güzergâhı. (2010).

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/09/100909_nabucco.shtml (18.12.2010).

"Kazakistan, Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattını İnşa Etmek İstemiyor...", Gazetem Haftalık Haber Gazetesi, 8. (14 Mayıs 2007), 1/33, http://gazetem.ru/pic/tur/catalog_10/_pdf_64.pdf (19.11.2010).

Mavi Akım. (http://www.nihatergul.com/wp-content/uploads/2009/07/blue-stream-map-big.jpg) (19.11.2010).

Trans Hazar Hattı. http://www.botas.gov.tr/images/icerik/harita/BotasProjeT.jpg (19.11.2010).

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü, (2008). "Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu", s. 3, *www.tpao.gov.tr/v1.4/condocs/petrol_sektor.pdf (*28.10.2010).

"Türkiye'nin Enerji Stratejisi", TC Dış İşleri Bakanlığı, Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı, ss. 1-9, http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/T%C3%BCrkiye'nin%20Enerji%20Stratejisi%20(Ocak%202009).pdf (19.11.2010).

http://www.haberaktuel.com/nabucco-projesi-nedir-iste-o-surec-haberi-208606.html (19.11.2010).

http://www.ntvmsnbc.com/id/24983042 (19.11.2010).

Diğer bir yandan Çin, Hindistan ve Güney Kore'nin yükselişleri de dikkat çekmektedir. Ancak bunlar ayrı bir araştırma konusu olduğu için bunlara, bu araştırmamızda yer veremeyeceğiz.

Araştırmamızla Türkiye ve Brezilya'nın yukarıda belirttiğimiz özelliklerinin ayrıntılarını vereceğiz. İlk bölümümüzde bu iki ülkeyi genel hatlarıyla inceleyip, ülkeleri daha yakından tanıyacak olup, ikinci bölümde ise Yükselen Güç olma vasıflarına eriştiren özelliklerini inceleyeceğiz, üçüncü bölüm yani sonuç bölümünde ise; iki ülkenin jeopolitik ve jeostratejik açıdan değerlendirmesini yapacağız.

1. Bölüm

Sadece spor, dans ya da festivalleriyle adını duyuran ve dikkatleri kendi üstüne çeken Brezilya aslında birçok yönüyle dünyanın sayılı ülkeleri arasına girmektedir. Pek çok devletin, akademisyenin ve araştırmacının da hemfikir olduğu husus ise; bu ülkenin giderek güçlendiği ve ileride dünya sahnesinde daha da büyük roller alacağıdır. Bu sebeple araştırmamızın da ana başlığını oluşturan bu ülkeyi öncelikle daha yakından tanımamız gerekmektedir. Bu sebeple de bu bölümümüzde ülkenin başlıca özelliklerini, tarihini ve bugünlere gelmesinde etkili olan faktörleri inceleyeceğiz.

1.1. Brezilya: Ülkenin Genel Özellikleri

Asıl adı *Brezilya Federal Cumhuriyeti* olan Brezilya adından da anlaşılacağı üzere yirmi altı eyaletten ve bir federal bölgeden oluşan federal cumhuriyet ile yönetilmektedir. Dünyada yüz ölçümü bakımından beşinci sırada[1] yer alırken, nüfus açısından üçüncü sırada[2] ve dünya ekonomileri açısından dokuzuncu sırada[3] yer almaktadır.

Başkenti orijinal adıyla *Brasilia*'dan daha büyük olan *Sao Paolo* ve *Rio de Janerio* başlıca kentleri olmakla birlikte, popülerlikleri diğer kentlerden daha fazladır.

Bölge literatürde Güney Amerika veya Latin Amerika olarak geçmektedir. Portekizliler tarafından, 16. yüzyılda işgal edilmiş olup, daha sonra kolonileştirilmiştir. Bunun öncesinde ise; dağınık ve çeşitli kabileler bulunmaktadır. Brezilya Latin Amerika ülkeleri içerisinde geçmişte Portekiz'in kolonisi olmuş ve günümüzde bu bölgede anadili Portekizce olan tek ülkedir.

Nüfus ve yüz ölçümleri bakımından Latin Amerika'daki en büyük ülkedir. Doğusunda Atlantik Okyanusu'na kıyısı bulunmakla birlikte Ekvador ve Şili haricinde bölgedeki bütün ülkelere komşuluğu bulunmaktadır. 2009'daki verilere dayanarak 198.078.227 nüfusa sahiptir. Bu nüfusun %70'ini Katolikler oluşturmasına karşın, dinin sosyal hayattaki etkisi diğer ülkelere oranla daha azdır[4].

Demokratik temsil, dört yılda bir yapılan genel seçimlerle gerçekleşmektedir. Yasama, iki meclisli bir yapıya sahip olmakla birlikte, dört yılda bir yapılan Temsilciler Meclisi seçimleri dışında, sekiz yılda bir senato seçimleri yapılmaktadır. Ancak senatörlerin görev süresi kısadır. Bazı federal ülkelerde olduğu gibi, yargıda en üst merci federal yüksek mahkemedir[5].

1.2. Dünden Bugüne Brezilya

Amerika'nın keşfinden sonra, İspanya ile Portekiz yeni keşfedilen toprakları aralarında paylaşmışlardır. Dünya haritası üstünde boydan boya çizilen bir çizginin doğusu Portekiz'in, geri kalanı ise İspanya'nın olmuştur[6]. Güney Amerika'nın bu çizginin doğusunda kalan bölümü bugünkü Brezilya'nın kapladığı topraklardı. Bu paylaşımdan sonra Portekizliler bu bölgeye yerleşmişlerdir. Şimdi bu tarihe yakından bakarak ülkenin bugünkü yapısına nasıl geldiğini gözler önüne serelim.

Brezilya, 1500'de Portekizli denizci *Pedro Álvares Cabral* tarafından keşfedilmiş ve uzun bir süre Portekiz kolonisi olarak varlığını devam ettirmiştir. Brezilya 1822'de Portekiz'e karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. Önce İmparatorluk, daha sonra 1889'da Cumhuriyet olmuştur. Kolonileşme

sürecinin başlangıcında Brezilya'nın ilk başkenti *Salvador* iken, 1763'te *Rio de Janeiro* olmuştur. 1960'ta ise *Brasilia* başkent olmuştur.

Brezilya'nın Portekiz tarafından kolonileştirilmesi ABD, Kanada ve Afrika'dakilerden oldukça farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Avrupalı yeni göçmenlerin, çoğunlukla da Portekiz asıllı olanların, Brezilya'nın bağımsızlığına kadar daimi faaliyetleri olmakla birlikte, Avrupalı, yerli ve Afrikalı unsurların başlangıçtan itibaren gerçek Brezilya uygarlığını oluşturmak üzere önemli katkıları olduğu gerçeği bariz bir şekilde ortadır.

Brezilya'daki göçmenlerin kazançlarının büyük bir bölümünün 17. yüzyıl boyunca Portekiz Krallığı tarafından engellenmesiyle ilk milliyetçilik hareketleri başlamış oldu. Daha 18. yüzyıl sonlarına gelmeden, yaşanan birtakım zorluklar sonucunda Brezilya'nın bağımsızlığı elde edildi. Napolyon'un Portekiz'i istilası, sarayın Brezilya'ya taşınmasına neden oldu[7]. Bundan sonra tam bir bağımsızlıktan söz etmemiz mümkün değildir.

1822'de, Kraliyet ailesinin geri kalan kısmının yurduna dönmesi üzerine Genel Vali olarak Brezilya'da kalan Portekiz Kralı João VI'nın oğlu ve Portekiz tahtının varisi Prens Pedro, Portekiz'in, Brezilya'nın artan özerkliğini azaltma girişimlerini, sömürge toplum yönetiminin de desteğini alarak reddetmiş, Brezilya'yı bağımsız imparatorluk olarak ilan etmiştir. ABD, bağımsızlığını ilan eden Brezilya gibi diğer Latin Amerika devletlerini resmen tanıyarak Monroe Doktrini'ni ilan ederek yeni devletleri desteklediğini göstermiştir. Bütün bu olayların sonucu olarak da daha evvelden bu bölgede gözleri olan ancak buna değişik sebepleri öne sürerek engel olan ABD ve İngiltere karşısında, Avusturya, Rusya, Fransa ve diğer Avrupa devletleri Yeni Dünya'ya müdahale etmekten vazgeçmişler ve kurulan devletlerin bağımsızlıklarını tanımışlardır[8].

Böylelikle Dom Pedro ilk imparator olmuştur, dokuz yıl imparator olarak devlet başında kaldıktan sonra ülkeyi oğlunun yönetebilmesi için adeta tahttan elini ayağını çekmiştir. Bu dönemde ilk kez Orta Doğu ziyaretleri yapılmasıyla en son teknolojik gelişmelerle tanışılmasına vesile olunmuştur. Brezilya Cumhuriyet olunca, 1889'da tahttan indirilmiştir.

Brezilya İmparatorluk döneminde vilayetlere, Cumhuriyet döneminde ise eyaletlere bölünmüştür. Bugün 26 eyalet ve bir Federal Bölge mevcuttur.

1960'lar, Brezilya'da siyasi çalkantıların olduğu bir dönemdir. 1964'te meydana gelen ihtilalden sonra Silahlı Kuvvetlerin desteğiyle bir general göreve gelmiştir. Brezilya'da 1960'lardan itibaren başlayan yabancı sermaye yatırımları ve IMF uygulamaları, göçle kent işçilerinin sayısının artmasıyla meydana gelen sendikalar ve işçi sınıfı örgütlenmeleri, askeri darbe ve baskılarla geriletildi. 1970'lerden sonra artan sendikal mücadele ile birlikte yönetimler ve sendikalar arasındaki sürtüşme tüm hızıyla devam etti[9]. Silahlı Kuvvetler 1980'lerin ortasına kadar, enerjide; özellikle altyapıda önemli kalkınma yatırımları dönemi başlattı ve daha sonra demokrasiye yumuşak geçişi sağladı. Bu dönemden sonra ilk sivil Cumhurbaşkanının göreve gelmesiyle askeri rejimden uzaklaşıldığını görmekteyiz.

1994'te, Brezilya parası *Real*'i sabitleyen, revize edilmiş yatırım ve gelişme için ana ilkeler ortaya koyan "Plano Real"in fikir babası, Senatör Fernando Henrique Cardoso dört yıllık bir dönem için Başkan seçilip, 1995'te göreve başlamıştır. 1998'de tekrardan seçilmiştir. Luís Inácio Lula da Silva, 27 Ekim 2002'de yapılan seçimler sonucunda, Ocak 2003'te göreve başlamak üzere, %61 gibi açık bir farkla, bu da 52 milyondan fazla oya tekabül etmektedir, anayasaya göre yeniden seçilebilme olasılığı yüksek olan ilk Cumhurbaşkanı olarak başa geçmiştir. Yeni hükümet, başta sosyal konular olmak üzere, ülke yönetiminin ve yönetim kadrosunun kurumsal yapısında değişiklikler yaparak, Brezilya'nın modernleştirilmesi için köklü reformlar başlatmıştır.

Başkanın yetkileri oldukça geniş olmakla birlikte, ABD Başkanının yetkilerine benzer nitelikleri bulunmaktadır. Bu niteliklerin başında; Federal Hükümetin Yürütme Kurulunun başı olma sıfatı gelmektedir. Başkan, her ikisi de halk tarafından dolaysız yollarla seçilen Yasama Kurulu ve Millet Meclisi ve Federal Senatodan oluşan Kongre'de; ayrıca Federal Yasama Kurulu ve Yüksek Mahkeme'de de yer almaktadır. Federal Cumhuriyet

Brezilya, her biri idari, hukuki ve yasama erkine sahip eyaletlere ve her eyalet ayrıca bunları yönetmek üzere bu üç güce sahip yerel yönetimlere bölünmüştür[10].

Brezilya bütün tarihi boyunca istikrarsız bir ülke olup, sık sık anayasa değişiklikleri ve ihtilaller meydana gelmiştir. Brezilya'nın adalet ve cezalandırma sistemindeki çarpıklıklar hâlâ önemini korumaya devam etmektedir. Ülkedeki suç işleme oranı artarken insan hakları ihlalleri de genellikle cezasız kalmaktadır. Ayrıca insanların ekonomik durumları yetersiz olduğundan mahkemeye başvuramamakta ve haklarını savunamamaktadırlar.

1.3. Brezilya Ekonomisi

Dünyanın en büyük dokuzuncu ekonomisi olan Brezilya on yılı aşkın süredir piyasasını dünyaya açmıştır.

Brezilya'nın temel sanayileri arasında; gemi inşası; motorlu araçlar; araba, araç ve kamyon; her tip otobüs, ağır nakliye araçları; arazi araçları üreten üreticiler ile; metaller (çelik, alaşımlar ve alüminyum dâhil); gıda; havacılık ve uzay (tarımsal ilaçlama uçaklarından, 90 kişilik jet uçakları ile askerî eğitim ve kargo uçaklarına); bilişim sistemleri; oyuncaklar; ofis ve ev eşyaları; ahşap ve ahşap ürünler; mobilya; radar ve uzaktan kumandalı alıcı sistemleri; ilaçlar; eczacılık ürünleri ve her çeşit tıbbi donanım; inşaat sanayi için gerekli her türlü malzeme; tarım araçları ve teknolojisi; iletişim (ses ve veri); kâğıt; matbaa malzemeleri; makineler; demiryolu lokomotif ve vagonları vs. ve her türlü önemli sanayi ihtiyaçları için sermaye malları; ağır iş makineleri, donanımı ve teknolojisi yer almaktadır.

19. yüzyıl sonlarına doğru, kahve ve doğal kauçuk gelirleriyle ülkede zenginlik ve refah yaşanmıştır. Güneydoğu Asya'da kauçuk yetiştirilmesiyle, Brezilya ekonomisi ağır darbe almıştır. Ülkenin, kahve ithalatına bağımlılığını ortadan kaldırma vaadiyle 1930'da yapılan darbe ile iktidara gelen hükümet, anayasayı ve devletin korporatif yapısını

değiştirerek hükümeti merkezileştirmiş, temel endüstrinin gelişmesi ve ülke tarımının çeşitlendirilmesine çalışmıştır.

Brezilya halen dünya üretiminin yaklaşık %32'si ile en büyük kahve üreticisidir ve ana ihracat malı olarak yer almaktadır. Zaten Brezilya'nın var olma ve devletin kurulması o zamanlar kahve üretimi sebebiyledir. Bu sebeple pek çok ekonomistin dikkatini çeken bu ülke, bir ürünle var olagelmiş tek ülkedir. Ancak şu anda başka mallar da diğer ülkelerle rakip edebilecek düzeye gelmiştir. Buna örnek olarak da soya fasulyesi, şeker, pamuk, kakao, darı, buğday, hem tropik hem de ılıman iklimde yetişen sebze-meyve, narenciyede özellikle portakal, çeşitli çiçekler, süs bitkileri, şarap verilebilir. Özetle; tarım sanayi ürünleri sektörü iyi gelişmiştir ve yurt dışında işlem görmüş ürünlerin de tanınması, tanıtılması başarılmıştır. Ayrıca Brezilya bugün dünyanın en büyük hayvan sürüsüne sahip ülkedir.

Ekonomik sorunlar nedeniyle 1964'lerden sonra Brezilya bir seri askeri hükümetle yönetilmiştir. Bu süreçte devlet başkanı yetkileri olağanüstü bir şekilde arttırılmış ve bütün partiler dağıtılmıştır. 1967 ile 1979 yılları arasında da Brezilya'da bir dizi askeri darbeler, sağ-sol kavgaları, hükümet değişiklikleri, anayasa ve kanun değişiklikleri yaşanmıştır. Bu dönemde Brezilya, dünyanın en borçlu ülkesi durumuna düşmüştür. 1979'larda hızlı bir ekonomik gelişme ve demokratikleşme süreci yaşanmışsa da ekonomik ve sosyal problemler sürmüş, ordu, hükümeti kontrol etmeye devam etmiştir.

Brezilya, 1994'lerden sonra ekonomideki devlet kontrolünü azaltarak, Telekom, elektrik, madencilik, demiryolu ve bankacılıktaki etkin olmayan kamu alanlarını özelleştirmiştir.

Kısa sürede elde edilen ekonomik başarılar Brezilya'nın fakirlik düzeyini olumlu yönde etkilemiştir. 1999'daki Asya krizi Brezilya'yı etkilemiş, hükümet mali piyasalarda parasını dalgalanmaya bırakmıştır. Çeşitli kemer sıkma politikalarına karşın ekonomideki yavaşlama 2001'e kadar sürmüş, IMF teklifleri imdada yetişmiştir[11].

Dünyanın en büyük sayılı ekonomileri arasında bulunan ve uygulamaya koyduğu *Real Planı* ile son yıllarda enflasyonu belirli bir düzeye indirmeyi başaran, daraltıcı politikalar ile birlikte yıllık %4'lük büyüme hızına ulaşan; gerçekleştirdiği başarılı özelleştirme programı ile gelişmekte olan ülkelere model olarak gösterilen ve yakın zamana kadar uluslararası birçok sermayenin akın ettiği Brezilya'da Ocak 1999'da yaşadığı mali kriz herkesi şaşırtmıştır[12].

Brezilya ekonomisi, Arjantin ekonomisinin 6-7 katı büyüklüğündedir[13]. Brezilya'da ihracat, üretim ve sermayenin çok olduğu mallarda yapılmaktadır. Paraguay ve Uruguay tarihsel olarak Brezilya ve Arjantin ekonomilerinin etkisi altındadır.

Brezilya'nın dış ticareti hacim ve değer olarak tüm Latin Amerika ülkelerinin en büyüğüdür: 2002'de 107,6 milyar Amerikan dolarıydı. 2008'de ise 371 milyar dolara kadar yükselmiştir. On yıldan fazla bir süredir hem ithalat hem de ihracat olağanüstü bir şekilde artış göstermiştir. Dolayısıyla, Brezilya şirketleri gittikçe artan ölçüde üçüncü ülkelerdeki pazarlara ulaşma çareleri dâhil olmak üzere, olası deniz aşırı ortaklıklar aramaktadırlar.

Brezilya'nın ihracatı içinde önde gelen pazar; Avrupa Birliği (%27,4) olmak üzere, ABD (%23,3), MERCOSUR (%13,9), Asya (%11,7), diğer Latin Amerika ülkeleri (%9), Afrika (%2,4), Orta Doğu (%2,4), Batı Avrupa (%1,6) ve diğer Avrupa ülkeleridir (%31,4). (MERCOSUR; Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay tarafından oluşturulan dinamik bir ortak pazardır.) Toplam ihracatı 2002'de 60,4 milyar dolar tutarındadır[14]. 2009'da Brezilya'nın dünyaya ihracatında önde gelen ilk on ülke ise; Çin, ABD, Arjantin, Hollanda, Almanya, Japonya, İngiltere, Venezüella, Hindistan ve Belçika olmuştur. 2009'da Brezilya'nın dünyadan ithalatında önde gelen ilk on ülke ise; ABD, Çin, Arjantin, Almanya, Japonya, Güney Kore, Nijerya, İtalya, Fransa ve Meksika olmuştur. Brezilya'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında Türkiye 46. sırada yer almış, ihracat yaptığı ülkeler arasında ise 45. sırada yer almıştır[15].

Brezilya’nın GSYH’si 2 trilyon dolar civarındadır. Brezilya’da kişi başına yıllık ortalama gelir 10.500 dolardır. Brezilya’da işsizlik oranı %7,2’dir. Enflasyon Brezilya’da %5,2’dir. Brezilya’da okuma-yazma oranı %88’dir[16].

1.4. Brezilya’nın Enerji Politikası

Brezilya topraklarının büyük bölümü maden kaynakları yönünden de bereketlidir. Brezilya, Amazon cangılı[17] ile dünyadaki en geniş tropikal orman ve oksijen rezervlerine sahiptir. Nehirler, ana havza Amazon bölgesi olmak üzere, yaklaşık 4 milyon km’lik büyük hidrolik enerji potansiyeline sahiptir ve bunlar nehir taşımacılığına elverişli su yolları olarak henüz tam potansiyele yeni yeni kavuşmaktadır. Brezilya’da ekvatoryal, tropikal, yarı kurak, dağlık tropikal ve astropikal olmak üzere beş iklim bölgesi vardır. Çağdaş iletişim sistemleri, dünyanın geri kalan kısmıyla yüksek yoğunlukta bağlantıları ile tüm ülkeyi kapsar. Esas olarak tarımcılık ve hayvan yetiştirmek, ancak aynı zamanda madenler ve altın aramak için açılmış olan modern ve yaygın karayolları da tüm ülkeyi sarar[18].

Brezilya her türlü maden kaynağına sahiptir. Demir, manganez, boksit, bakır, fosfat ve potasyum en önemli maden yataklarıdır. Buna gösterilebilecek en önemli adım; demirin fabrikalara iletilmesidir. Demiryolları ve limanlar buna göre inşa edilmiştir. Ülkenin birçok çelik fabrikasına ve iyi gelişmiş maden işleme sanayine sahip olmasına karşın, bu madenlerin çoğu öncelikle işlenmeden ihraç edilmektedir.

Öte yandan, Brezilya’nın kömür rezervleri oldukça az ve düşük kalitededir. Petrobrás[19] tarafından yıllar süren araştırma ve geliştirme çalışmalarına göre petrol bugün nispeten çok ve Brezilya’ya yetecek düzeydedir. Rio de Janeiro sahili yakınındaki Campos Platformu bugün, Brezilya’nın en önemli petrol kaynağıdır ve büyük bir farkla ulusal üretimin büyük kısmını oluşturur ve 1,4 milyar varilin üstünde tahmin edilen rezervi ile ilerideki yıllarda da ana petrol rezervi olmaya devam edecektir. Şirketin

ana faaliyetlerinin bir başka hedefi, Brezilya’nın kendine yeterli rafineri kapasitesine ulaşması ve bunun korunmasıdır.

Campos vadisinin üretiminde kaydedilen belirgin artış, uygulanan ilk üretim sisteminin Brezilya mühendislerince daha sonra teknolojik olarak geliştirilmesinin sonucudur. Söz konusu bu yeni sistemler, Petrobrás olarak, yeni bir petrol üretim dönemini başlattı. Petrobrás, 1980’lerden itibaren yıllarca ardı ardına dünya derinlik rekorları kırarak 1.800 m’yi geçen derinliklere ulaşmıştır.

Petrol sektörüne düzenli yatırım akışının sonucu olarak, ulusal üretimle karşılanan yerel petrol ve doğal gaz ihtiyacı hızla artmaktadır. Artan doğal gaz üretiminin kullanılmasıyla, bir boru hattı ağı da inşa edilmiş ve Bolivya’dan da gaz getirttirilerek durmaksızın genişletilmiştir.

1975’te Ulusal Alkol Programı tesis edilmiştir. Bunun esas amacı; Etanol Sanayi dediğimiz bu sektörde alkolün otomotiv yakıtı olarak ya ulusal olarak üretilen benzin veya mazotla karıştırarak ya da alkolü kimya sektörüne verip, doğrudan motorlarda yakıt olarak kullanmaktı. 1990’ların başında Brezilya’da, yılda ortalama bir milyondan fazla üretilen araçların çoğunluğu %100 alkolle çalışmaktaydı. Yurt içinde ve dışında bu programa yeniden önem verilmeye başlanmıştır[20].

Ülkenin enerji politikasında bir diğer önemli konu; hidroelektrik enerjidir. Ülkenin enerji ihtiyacının karşılanmasında, halen birincil enerji tüketiminin yaklaşık %30’unu sağladığı ve 248 GW’lık üretim kapasitesine sahip olduğu, dünyada bu tür enerjiyi kullanan en büyük on kullanıcı arasında bulunan bir ülke olduğu gerçeği bize bir fikir verebilir. Elektrik enerjisi üretimi için nükleer güç kullanımı da gelişirken bağımsız nükleer teknolojisi de ilerlemektedir.

Mevcut uranyum rezervleri 305.000 ton veya dünya rezervlerinin %7’si olarak tahmin edilmektedir. Kullanılmakta olan metotlarla uranyum çıkarmaya müsait olan ülkeler belirlenmesine karşın, kaynağının ne kadar olduğu hakkında net bir bilgi verilmemektedir. Üretim yapmakta olan sekiz devlet şunlardır: ABD, Kanada, Belçika Kongosu, Çekoslovakya, Portekiz,

Avustralya, Norveç ve İsveç; yapmış veya yapabilecek durumda olanlar ise, Sovyet Rusya, Bulgaristan, Almanya, Madagaskar, İngiltere, Brezilya ve Hindistan'dır[21].

Brezilya madenciliği İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine yakın yıllarda yeni bir ilerleme kaydederek taş kömürü üretimi 2 milyon tonu; ham demir üretimi 245.000 tonu ve çelik üretimi de 200.000 tonu bulmuştur. Madde mamulleri üretimi ise 300.000 tonu aşmıştır. Bundan başka 1945 yılı içinde 750.000 ton çimento, 756 ton arsenik ile 4.000 kg altın ve 140 kg gümüş üretilmiştir. Yeni tesis edilen ve 1945 sonunda işletmeye açılan alüminyum fabrikasının yıllık üretim kapasitesi 6.000 ton saf alüminyumu bulmuştur. Burada dikkat çekici nokta; Brezilya'nın toplam yıllık ihtiyacının 2.000 ton kadar olmasıdır. Daha önceden alüminyum ihtiyacını ithalat ile karşılayan Brezilya'nın artık kendi kaynaklarını verimli kullanarak, kendisinin ihtiyacından daha fazla üreterek ihracat yapmaya bile başlamış olduğunu görmekteyiz[22].

Daha sonra ise Brezilya'da toplam 91.933 ton demir ve karışımları ihraç edilmiştir. Bu miktardan 10.742 tonu dökme demir ve 1.695 tonu ferro-manganezdir. Bahis konusu olan aylar içinde 6.556 gr Elmas ve 41 gr karborundum ihracatı yapılmıştır. Kuvars kristalleri ihracatı 3,73 milyon dolar kıymetinde 348 tonu bulmuştur. Aynı dönem içerisinde 765.000 dolarlık 312 ton mika, yabancı ülkelere gönderilmiştir[23].

Nükleer teknoloji ve modern nükleer santraller veya çağdaş evrimsel nükleer reaktörler, uzun zamandır hükümetlerin ehemmiyet verdiği projeler arasındadır. Brezilya'nın gelecekteki enerji politikasında nükleer enerji programı ve enerji projeksiyonları çerçevesinde çevreye karbondioksit verilmesi ya da karbon emisyonları olmayan çağdaş nükleer güvenlik donanımlı nükleer güç reaktörleri önemli bir yer tutmaktadır. Modern nükleer güvenlik kıstasları göz önüne alınarak tasarlanan, yeni inşa edilecek nükleer güç santralleri sayesinde ülkenin çıkmaza sürüklendiği enerji arz güvenliği ve çevre kirliliği sorunlarının aşılması da amaçlanmaktadır. Böylece, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ile Brezilya'nın enerji dar

boğazı ile karşılaşmaması hedeflenmektedir. Yönetim; çağdaş yeni nesil nükleer enerji santrallerinin geleceği bağlamında ulusal çevre eylem planı ve enerji eylem planları çerçevesinde, muhalefetin karşı çıkmasına rağmen, bazı büyük projelere odaklanmıştır. Böylece Brezilya'daki mevcut nükleer elektrik üretimi kapasitesi oranının artması sağlanacaktır[24].

1.5. Latin Amerika'da Bölgeselleşme-Bütünleşme Hareketleri ve Brezilya'nın Uluslararası Örgütlerle Bağlantıları

Latin Amerika ülkelerinin uluslararası sisteme katılma aracı olarak bölgeselleşme hareketlerine başvurduğu görülmektedir. Ortaya atıldığı tarihte kalkınma-bütünleşme ilişkisi kapsamında ele alınan *LAFTA*[25] ile bugün 1980 sonrası dönemde bölgeselleşme hareketlerinin bir göstergesi olan *MERCOSUR*[26], Latin Amerika bütünleşme çabaları bakımından önemli bir yere sahiptir. *ALBA*[27] ise farklı bir bütünleşme modeli iddiasıyla ortaya çıkan bir yaklaşım olarak Latin Amerika'daki bütünleşme sürecinde belirleyen olabilmektedir[28].

Tarihsel olarak bir birlik düşüncesine uzak olmayan Latin Amerika ülkelerinin bütünleşme politikalarını hayata geçirmedeki temel çıkış noktasını, bölge ülkeleri arasındaki dayanışma ile işbirliğini siyasi ve ekonomik açıdan geliştirme düşüncesi yer almaktadır. Bütünleşmenin, sömürgecilik karşıtı özgür bir temeli olmasına ve ABD ile birlikte yürütülmesine dair iki temel düşünce günümüze kadar gelmiştir. Latin Amerika ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya sistemine nasıl katılacaklarının bir aracı olarak "bütünleşme" ön plana çıkmıştır.

LAFTA, Latin Amerika ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen ilk bütünleşme adımıdır. LAFTA; serbest ticaret bölgesi anlaşmasıdır. Diğer yandan 1960'lı yıllarda gelişmekte olan ülkeler arasındaki bütünleşme deneyimlerine örnek teşkil etmesi bakımından özel bir yere sahiptir.

LAFTA ülkelerinin kendi arasındaki eşitsiz gelişim üye ülkelerin sınıflandırılmasını da beraberinde getirmiştir. Arjantin, Brezilya, Meksika

en çok sanayileşmiş ve ekonomik açıdan ileri düzeyde olan ülkeler; ikinci grup ise daha az gelişmiş ülkeler olarak Bolivya, Ekvador, Paraguay ve diğerleri en az gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır.

LAFTA, *GATT*[29] ilkelerini benimserken, ticaretin serbestleşmesi ve gümrük birliği oluşturulmasını, LAFTA ülkeleri arasında ikili anlaşmalar yoluyla ürün bazında serbestleşme ve ticaretin belirlenmesini öngörmektedir. Brezilya, Arjantin, Şili ve Uruguay GATT üyesidir.

Arjantin, Brezilya, Şili ve Uruguay *ECLA*[30] çatısında bir araya gelirken, GATT ilkelerine uygun bir serbest ticaret bölgesi oluşturulacağını karara bağlamıştır.

1985 yılında Arjantin ile Brezilya arasında imzalanan ikili ticaret anlaşması 1991'de Uruguay ve Paraguay'ın da dâhil olmasıyla MERCOSUR olarak genişletilmiş ve kabuk değiştirmiştir.

1991'de planlandığı haliyle *Ortak Pazar* hedefi henüz gerçekleştirilemeyen MERCOSUR, Amerika kıtasında gelişmekte olan Güney ülkeleri arasında oluşturulmuş, Güney ülkeleri arasında gerçekleştirilen başlıca bütünleşme hareketidir. MERCOSUR aradan geçen yıllara rağmen gerçekleştirilen bütünleşme süreci tamamlanmamış bir Gümrük Birliği süreci olmasına karşın Amerika kıtasının ikinci en büyük nüfusa sahip ülkesi ve Latin Amerika'nın en büyük ekonomisi olan Brezilya'nın dâhil olması bakımından da önemli bir birliktir.

Brezilya ekonomisinin gerek nüfusu gerekse GSMH bakımından büyüklüğü diğerleri arasındaki farkın oldukça yüksek olmasını beraberinde getirmektedir. Brezilya, MERCOSUR'un GSMH'sının %70'ini kapsamaktadır.

İkinci büyüklükte olan Arjantin'in, Brezilya ile ilişkiler, Brezilya ekonomisinin koşulları ve MERCOSUR'un kapsamı açısından incelendiğinde; ilerleyen zamanlarda lider güç konumuna gelebilecek potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Arjantin'in ihraç ürünlerinin %31'i, Uruguay'ın %34'ü ve Paraguay'ın %38'i Brezilya ile yapılmaktadır. Brezilya ekonomisinin büyüklüğü, MERCOSUR'un Ortak Gümrük Tarifesi

oranının belirlenmesinde Brezilya’nın etkinliğini arttıran diğer bir faktördür.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen gelişmelerin Amerika kıtasına yansıması ve neo-liberal politikaların kıtadaki etkileriyle alakalı gelişmeler, MERCOSUR’un ortaya çıkmasına etki ederken, günümüzdeki önemini daha da arttırmaktadır.

Soğuk Savaş’ın bitmesi ABD’nin bölgeye yönelik politikalarının tekrardan şekillenmesine etki ederken, Latin Amerika’da askeri rejimler yerini daha demokratik bir sürece bırakmıştır.

Latin Amerika ülkelerinde yaşanan süreçte de siyasi faktörler etkili olmuştur. LAFTA, Latin Amerika ülkelerinin uluslararası sisteme katılma sürecinin ECLA ve ABD tarafından desteklenmesiyle ortaya çıkmıştır. MERCOSUR, Soğuk Savaş sonrası gelişmelerle birlikte neo-bölgeselcilik olarak adlandırılan sürecin bir sonucudur. ALBA ise Latin Amerika coğrafyasında neo-liberal politikalara karşı bir politika güden siyasi iradenin ortaya çıkardığı bir bütünleşme projesidir.

AB, bölge içinde yer alan muhtelif ekonomik gruplar ile ilişki içerisindedir. Örneğin; MERCOSUR ülkeleriyle (Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay) ilişkiler 1995’te Madrid’de Bölgelerarası İşbirliği Çerçeve Antlaşmasına dayanmaktadır. Antlaşmanın amacı; MERCOSUR ülkelerine teknik ve kurumsal yardım sağlamaktır, diğer bir amaç ise; bu ülkelerle ilişkileri geliştirmektir. AB’nin üçüncü ülkelerle imzalamış olduğu önemli anlaşmalar arasına bu ülkelerle imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması da girmektedir[31].

Latin Amerika’da LAFTA ve MERCOSUR’u, Avrupa Birliği’nden farklı bir yere koymak gerekmektedir. Her iki bütünleşme projesi Latin Amerika ülkelerine uluslararası arenada kurumsal bir güç olarak kendini ifade etme ve gösterme olanağını sağlamıştır ancak AB’nin başarabildiği yetki devri konusunda AB’nin çok gerisinde kalındığı görülmektedir[32].

Latin Amerika ve Karayip ülkelerinin oluşturduğu danışma, koordinasyon ve işbirliğinin yanı sıra iktisadi ve sosyal gelişimi de hedefleyen hükümetler

arası bir kuruluş olan *SELA*'nın da üyesi olan Brezilya, Latin Amerika ülkelerinden oluşan ve bölgesel bütünleşme ile iş birliğini artırmayı hedefleyen ve *Rio Grubu* olarak da bilinen 8'ler Grubu'na bağlıdır. Brezilya'nın çeşitli ülkelerle imzalanmış ekonomik ve teknolojik işbirliği anlaşmaları da mevcuttur.

Brezilya, *Birleşmiş Milletler*, *IMF* ve *Dünya Bankası* gibi birçok önemli uluslararası kuruluşun üyesidir. Özellikle Latin Amerika ülkeleri ile yakın ticari ve siyasi bağları olan Brezilya, LAIA[33]'ya üyedir[34].

2. Bölüm

2.1. Türkiye: Ülkenin Genel Özellikleri

Türkiye topraklarının yüzölçümü 814.578 km² olmakla birlikte, İran dışında bütün komşularından ve Rusya Federasyonu dışında tüm Avrupa ülkelerinden daha geniş topraklara sahiptir. 2010 yılı verilerine göre nüfus bakımından ise Türkiye 72 milyon civarında olup, Almanya'nın ardından Avrupa'nın ikinci büyük ülkesidir.

Jeopolitik konumuyla Dünya'nın en stratejik ülkelerinden biri olan Türkiye, *Eski Dünya Karaları* denilen Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişme noktasındadır. Doğu ve Batı uygarlıkları arasında olduğu gibi, tüm dinler arasında da tek köprüdür.

Türkiye, üç tarafını çeviren Karadeniz, Akdeniz ve Ege deniziyle okyanuslara bağlanır. Tüm dünya ile komşu gibidir ve tarih boyunca büyük göç ve ticaret yollarının merkezi olmuştur. İstanbul ve Çanakkale boğazları aracılığıyla Karadeniz'e; oradan da Dünya'ya açılmakta ve bir iç deniz olan Marmara'dan çok önemli suyolları geçmektedir. Bu nedenle boğazlar, buradan faydalanan ülkeler ve diğerlerinin siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri ilişkilerinde rol oynamamızı sağlar. Doğuda Gürcistan, Ermenistan, Nahcıvan ve İran; batıda Bulgaristan ve Yunanistan; güneyde Suriye ve Irak ile komşudur.

Resmi dili Türkçe olmakla birlikte demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti yönetim anlayışı olan devlette kuvvetler ayrılığı

esas alınır. Yasama işlerini *TBMM*, yürütme işlerini *Hükümet*, yargı işlerini ise *bağımsız mahkemeler* yapmaktadır. Türkiye'de 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile devlet başkanı, *Cumhurbaşkanı* sıfatını almıştır. Cumhurbaşkanı devletin başı ve başkomutanıdır. Cumhurbaşkanı Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milleti'nin birliğini temsil eder. Anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetlemekle sorumludur.

Türkiye, sanayi ve ekonomi alanlarında gelişmiş Avrupa ülkeleri ve petrol yataklarının zenginliğiyle bilinen Orta Doğu ülkelerinin arasında yer alır. Avrupa'nın petrol ihtiyacının çoğunluğunu Orta Doğu'dan sağlaması, Orta Doğu ülkelerinin ise gerekli teknoloji ve endüstriyel ürünleri batıdan alması sebebiyle Türkiye'nin jeopolitik açıdan önemi daha da artmıştır.

Bakü-Ceyhan Boru Hattının 2005'te aktif hale gelmesi yurdumuzun siyasi ve ekonomik kazanç sahibi olmasına neden olmuştur. Büyük devletlerin, petrol bölgeleri üzerinde egemenlik kurmayı istemeleri, bölgede siyasi değişikliklere yol açabilmektedir. Ülkemizin jeopolitik durumu, diğer ülkeler arasındaki güç dengelerinin sağlanmasında belirleyici olmaktadır.

Ilıman bir iklime sahip, üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye, iklimsel yapısı nedeniyle, tarım ihtiyaçlarının tamamını kendi topraklarından sağlayabilecek güce sahiptir. Aynı zamanda yer altı kaynakları bakımından da zengindir.

Ülkemiz özellikleri ve gelişimiyle kısa zamanda bölgesinin en güçlü ülkesi olmaya aday olma vasfı bakımından Yükselen Güçler grubu ülkeler arasına girerek, diğer bölgedeki ülkeler arasından birçok yönüyle sıyrılmış, adeta sıçramıştır.

2.2. Dünden Bugüne Türkiye

Resmi adı Türkiye Cumhuriyeti olan ülkenin başkenti Ankara olmakla birlikte, eski Dünya karaları denilen Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yakınlaştığı konumda bulunan bir ülkedir. Topraklarının bir bölümü Anadolu Yarımadası'nda, bir bölümü ise Balkan Yarımadası'nın uzantısı olan Trakya'da bulunmaktadır. Ülkenin üç yanı Akdeniz, Karadeniz ve bu iki denizi birbirine

bağlayan Boğazlar ile Marmara Denizi ve Ege Denizi ile çevrilidir. Komşuları; Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan (Nahcıvan Özerk Cumhuriyeti), İran, Irak ve Suriye'dir.

Türkiye, Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı neticesinde savaştan yenik ayrılmasıyla, Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan devletler içinde tek bağımsız devlet olarak, Türklerin yoğun olarak yaşadığı topraklar üzerinde halkın desteğini arkasına alan Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde giriştiği mücadeleden başarılı bir sonuçla ayrılmış ve devletin kurulmasına vesile olmuşlardır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle TBMM, Devletin kurucu iradesinin sahibi olmuştur.

Türkiye BM, NATO, Avrupa Konseyi[35], İKÖ, OECD[36], AGİT[37], WTO[38], BSEC[39], ECO[40] gibi birçok uluslararası örgüte üyedir. Hangi uluslararası örgütlere üye olduğunu ileriki bölümlerde daha ayrıntılı göreceğiz. 3 Ekim 2005 tarihinden itibaren AB'ye tam üyelik için müzakerelere başlanmıştır[41].

2.3. Türkiye Ekonomisi

Günümüzde Türkiye dünyanın en büyük ekonomileri arasında 16.[42]; Avrupa'nın en büyük ekonomileri arasında 6. sırada[43] bulunmaktadır. Bu bilgiler 2009 yılına ait veriler olmakla birlikte; Türkiye'nin GSYH büyüme oranında 2002-2009 dönem ortalaması %4,5'tir[44]. Türkiye 2010'da %6,8; 2011'de %4,5; 2012'de %5; 2013'te ise %5,5 oranında büyüme hedeflemektedir[45].

Kasım 2010 verilerine dayanarak ülkemizde %7,3 enflasyon vardır[46]. Bunun 2011'de %5,5'e gerilemesi hedeflenmektedir[47].

Türkiye'nin ihraç ettiği belli başlı ürünler; pamuk, tütün, fındık, turunçgiller, kayısı, kuru üzüm, kuru incir, ceviz, Antep fıstığı, halı, mobilya, otomobil, otobüs, çimento, beyaz eşya ürünleri, demir-çelik ürünleri, cam ve cam ürünleri, baklagil ve tahıl ürünleri, kauçuk ve plastik

ürünleri, pamuklu dokuma ve konfeksiyon ürünleri, sabun, kimya ve petro-kimya ürünleri, çeşitli makineler, ayakkabı ve deri ürünleridir.

Türkiye'nin ithalat yaptığı ilk beş ülke; Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya ve İngiltere olmakla birlikte, ihracat yaptığı beş ülke ise; Almanya, İtalya, İngiltere, Fransa ve Irak'tır. Çok geniş bir ihracat yapılan ürün yelpazesine sahip olan Türkiye'nin, Ekim 2010 verilerine göre yıllık ihracatı 111,7 milyar dolar, yıllık ithalatı ise, 175,5 milyar dolardır[48].

İhracat performansında 2001-2008 yılları arası ortalama değişim Latin Amerika'nın tamamında %4,4 iken; sadece Türkiye'de %11,6 gibi bir oranı bulmaktadır[49]. 2011'de 127; 2012'de 143,5; 2013'te 160 milyar dolar ihracat hedeflenmektedir[50].

Bununla birlikte, Brezilya'da açılan iş yeri sayısının Türkiye'den fazla olması nedeniyle, Brezilya'nın giderek büyüyeceğinden şüphesi olmayan girişimciler bu fırsattan şimdiden yararlanmanın yollarını aramaya başlamışlardır[51].

2.4. Türkiye'nin Enerji Politikası

Türkiye, başta Orta Doğu ve Hazar Havzası olmak üzere, dünyanın gaz kaynaklarının %71,8'inin ve petrol kaynaklarının %72,7'sinin bulunduğu bir bölgededir. Böylelikle, Türkiye, kaynak ülkeler ile pazarlar arasında bir koridor halinde bulunmaktadır ve kaynak ve hatların çeşitlendirilmesiyle enerji güvenliğinin sağlanmasında kritik bir öneme sahiptir.

Avrupa'nın enerji arzı güvenliğine katkı sağlayacak olan, var olan ve ileride var olabilecek önemli boru hattı projeleri, Avrasya enerji ekseninde önemli bir transit ülke ve bölgedeki enerji merkezi olarak Türkiye'nin oynamakta olduğu rolün önemini arttırmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan boru hattı projeleri, bölgenin Batı ile bütünleşmesi açısından yararlı olacaktır. Güvenlik ve ekonomik yönden kârlı boru hatlarının, bölgeye istikrar ve refahın getirilmesine katkı sağlaması da amaçlanmaktadır.

Boğazların önemini arttıran diğer bir mevzu ise; petrol lojistiğinin buradan geçmesi ve bu sebeple ortaya çıkan enerji güvenliği sorunudur. Boğazlardan geçen bu kadar çok tankerin güvenlik bakımından bir sorun oluşturduğu bir gerçektir. Bundan yola çıkarak yetkililer petrolü dışarıya nasıl gönderecekleri hususunda değişik yolları denemelidirler.

Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun ikinci bileşeni de Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Hattıdır.

"Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğal Gaz Ulaştırma Koridorunun Geliştirilmesine İlişkin Hükümetler Arası Anlaşma" ise üç ülkenin Enerji Bakanları tarafından Roma'da 26 Temmuz 2007 tarihinde imzalanmıştır. Plato döneminde Türkiye üzerinden Yunanistan'a 3 milyar m^3, İtalya'ya ise 8 milyar m^3 doğal gazın ulaştırılması beklenmektedir.

Doğal gazın Türkiye-Bulgaristan-Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya taşınmasını öngören NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne ilişkin çalışmalar ise devam etmektedir.

Öte yandan, Mısır doğal gazını Ürdün ve Suriye üzerinden Türkiye'ye ulaştıracak olan Arap Doğal Gaz Boru Hattı'nın 2009 yılında yapımının tamamlanması ve işler hale getirilmesi planlanmaktadır.

İran ile Türkiye arasında yıllık kapasitesi 10 milyar m^3 olan bir doğal gaz boru hattı bulunmakta olup, İran'la mevcut işbirliğinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar da devam etmektedir.

Türkiye'nin bu projeler sayesinde, Norveç, Rusya ve Cezayir'den sonra Avrupa'nın doğal gaz ihtiyaçlarının giderilmesinde dördüncü ana kumanda olma amacı, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir iş birliği alanının açılmasına sebebiyet verecek ve Avrupa'nın Asya ile bağlantılarını, bağlarını daha da güçlendirecektir.

Kuzey-Güney ekseninde ise, Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattının sonrasında Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile Türkiye-İsrail Enerji Koridoru çalışmalarına devam edilmektedir.

Bu gelişmeler, dünyanın ekonomik merkezleri ve enerji kaynakları arasında Türkiye'nin önemli bir geçiş yolu olma tezi doğrultusunda artan

stratejik önemini doğrulamaktadır.

2.5. Türkiye’nin Uluslararası Örgütlerle Bağlantıları

Türkiye’nin üye olduğu uluslararası örgütler sırasıyla: AsDB, AG (Avustralya Grubu), BIS (Uluslararası İmar Bankası), BSEC (Karadeniz Ekonomik İşbirliği), CCC (Gümrük İşbirliği Konseyi), CE (Avrupa Konseyi), CERN (gözlemci statüsünde), EAPC (Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi), EBRD (Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası), ECE (Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu), ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü), ESCAP (Asya ve Pasifikler Ekonomik ve Sosyal Komisyonu), EU (Avrupa Birliği-aday statüsünde), FAO (Tarım ve Gıda Örgütü), IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı), IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası), ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü), ICC (Milletlerarası Ticaret Odası), ICFTU (Uluslararası Serbest Ticaret Birlikleri Konfederasyonu), ICRM (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi), IDA (Uluslararası Kalkınma Birliği), IDB (İslam Kalkınma Bankası), IEA (Uluslararası Enerji Ajansı), IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu), IFC (Uluslararası Finansman Kurumu), IFRCS (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu), IHO (Uluslararası Hidrografi Örgütü), ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), IMF (Uluslararası Para Fonu), IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü), Inmarsat (Uluslararası Denizcilik Uydu Teşkilatı), Intelsat (Uluslararası Telekomünikasyon ve Uydu Örgütü), Interpol (Uluslararası Polis Teşkilatı), IOC (Uluslararası Olimpiyat Komitesi), IOM (gözlemci statüsünde), ISO (Uluslararası Standartlar Örgütü), ITU (Uluslararası Haberleşme Birliği), NATO (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü), NEA (Nükleer Enerji Kurulu), NSG, OAS (gözlemci statüsünde), OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), OIC, OPCW (Kimyasal Silahları Yasaklama Organizasyonu), OSCE (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü), PCA (Daimi Hakemlik Mahkemesi), UN (Birleşmiş Milletler), UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı), UNESCO (Eğitim-Bilim ve Kültür Örgütü), UNHCR (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği), UNIDO (BM Endüstriyel Kalkınma Örgütü),

UNIKOM (BM Irak-Kuveyt Gözlem Misyonu), UNMIBH (BM Bosna Hersek Misyonu), UNMIK (BM Kosova Geçici Yönetimi), UNOMIG (BM Gürcistan Gözlem Misyonu), UNRWA (BM Filistin Mültecileri Yardım Komisyonu), UNTAET (BM Doğu Timor Geçiş Yönetimi), UPU (Dünya Posta Birliği), WEU (Batı Avrupa Konseyi), WFTU (Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu), WHO (Dünya Sağlık Örgütü), WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı), WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü), WTO (Dünya Turizm Örgütü)[52 53,]dur.

Listeden de görüleceği üzere, Türkiye'nin konumu çok yönlü bir politika gütmesine neden olmuştur. Küreselleşen dünyamızda gitgide uluslararası ve ulus üstü örgütlerin devletlerden bile daha etkin ve önemli bir rol oynadıkları gözler önüne serilmektedir. Türkiye'nin jeostratejik konumu hem siyasal hem ekonomik hem de sosyal birtakım örgütlenmelerin içine girmesine neden olmuştur. Bu kadar çok örgüte üye olmanın ne kadar yararlı olduğu ya da bu örgütlerin içinde ne kadar aktif bir rol üstlenildiği konularında tartışma yoluna gitmeyeceğiz. Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki o da; bütün ülkelerin birbirleriyle dostane politikalar yürütmediği günümüz siyasetinde bu kadar çok örgüte üye olmak ve devletin gücü doğrultusunda olabildiğince bunların faaliyetlerine katılmak, kuralları yerine getirmek kolay olmamakla birlikte bunları başarıyla yapanları da elimizden geldiğince takdir etmekten başka bir seçenek kalmamaktadır.

3. Bölüm

3.1. Türkiye-Brezilya İlişkileri

Özellikle hükümetin Latin Amerika ile ilgili politikaları veBaşbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Brezilya temasları, iki ülkenin ilişkilerinin pekişmesine vesile olmuştur. Son yıllarda iki ülkenin ilişkilerinin arttığını iki ülke arasında yapılan ithalat-ihracat faaliyetlerinden de açıkça görmekteyiz[54].

Başbakan Erdoğan, Brezilya resmi gezisi neticesinde Türkiye ile Brezilya arasındaki ilişkileri stratejik ortaklık aşamasına getirmek istediklerini

belirtmiştir. Bu temaslar neticesinde iş birliği derinleşip; ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır.

Brezilya Başbakanı Lula da Silva'nın, Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret neticesinde gelişmekte olan ilişkilerin stratejik ortaklık noktasına gelinmesi temennisinde bulunulmuştur. Bu ortaklıktan asıl kastettikleri şey ise; ekonomik ilişkilerde daha ileriye gitmektir. Bu nedenle çeşitli forumlar düzenlenmektedir. Tamamen ayrı dünyalarda yaşayan ve kendi bulundukları bölgelerin önemli taşları olan bu iki ülke arasındaki ilişkiler sadece ikili düzeyde kalmayıp, bölgesel ve global olarak hızla gelişme kaydetmektedir.

Bunun ışığında geçtiğimiz Mayıs ayında Türkiye ve Brezilya'nın İran'ın nükleer programına ilişkin sağlıklı bir çözüme ulaştırılmasına yönelik bu iki devletin beraber attıkları adım uluslararası ilişkilerde çok önemli bir vakadır. Türkiye ve Brezilya, BM Güvenlik Konseyi ve G-20 üyesi olarak global boyutta barışa ve huzura önemli katkılar sağlamakla birlikte[55], artık kendilerinden, Türkiye-Brezilya ekseni olarak bahsedilmeye başlanmıştır. Giderek artan ilişkilerin, Medeniyetler İttifakı projesinin 3. Forumu ile farklı bir boyuta geçmesi beklenmektedir.

T.C. Başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın da belirttiği gibi, Brezilya dünyanın sayılı ekonomileri arasına girmiş; bunun yanı sıra Türkiye ise yıllar içerisinde hızlı bir büyüme trendine girerek Avrupa'nın sayılı ekonomileri arasına girmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan bu iki ülkenin ilişkileri de kendileri kadar ses getirmiştir ve daha da getireceğini umut etmekteyiz.

Ayrıca Türkiye'nin komşularla sıfır problem çerçevesinde yürüttüğü dış politikası, barış ve güvenlik konularında hassas davranmasına neden olmuş, bunun için uzlaşma ve arabuluculuk vasfını adeta kendine görev edindiği gözlemlenmiştir. Her anlamda başkalarına güven telkin etmektedir. Bu pozitif yaklaşım Türkiye'ye her anlamda başka ülkelerle olan ilişkilerinde yarar sağlamıştır. Hükümetin açılım programları sadece Türkiye ile sınırlı kalmamış, yurt dışında da daha önce hiç olmadığı kadar ilişkilerini, faaliyetlerini arttırmaya yönelmiştir. Latin Amerika ülkeleri ve özellikle Brezilya ile olan ilişkiler buna örnek verilebilir.

Müzakereleri halen devam etmekte olan Türkiye-MERCOSUR Serbest Ticaret Anlaşması'nın sonuçlanması ile ikili ticaret kapasitesinin yükselmesine önemli katkıda bulunacağı aşikârdır. Ayrıca vergilendirme politikalarıyla bu kapasite daha da yükselecektir. İki ülkenin TPAO ile Petrobrás petrol şirketlerinin kurdukları ortaklık sonucunda, Karadeniz'de petrol arama ve çıkarma çalışmalarının da bu ilişkilere ivme kazandıracağı kesindir.

Afro-Avrasya coğrafyasının tam merkezinde bulunan Türkiye'nin sahip olduğu eşsiz coğrafî konum, ülkemizi uluslararası yatırımcılar için cazip bir pazar haline getirdi.

73 milyonluk genç nüfusu, dinamik ve serbest ekonomisi, büyük iç pazarı, rekabetçi endüstrisi ve iyi yetişmiş iş gücüyle Türkiye, uluslararası kuruluşlar için sonsuz avantajlar sunmaktadır. Son yıllarda izlenen ekonomik politikalar Türkiye pazarına olan güveni arttırmış ve Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırımların akışında önemli artışların olmasına neden olmuştur.

Türkiye ile Brezilya'nın İran meselesinde ortaya koyduğu istikrarlı ve başarılı iş birliği, Medeniyetler İttifakı projesindeki ortak çabalar ve günümüzde de iş adamları arasındaki diyalog, her iki ülke için de güçlü temellerin atılmasına neden olmuştur[56].

Sonuç

Bugün, uluslararası ilişkilerde adlarını sürekli duyduğumuz ülkelerden biri Brezilya, diğeri de Türkiye'dir. Yeni yükselen güçler olarak adlandırılan bu iki ülke İran ile olan ilişkilerle adlarını daha da duyurmaktadır. Günümüzde Brezilya ve Türkiye'nin ön plana çıkmasındaki en önemli etken şüphesiz ekonomidir, güçlü ve dinamik bir ekonomiye sahip olan bu iki ülkede son yıllarda, enflasyon kontrol altına alınmış, ihracat oranı yükselmiş ve ekonomik büyüme devamlı hale gelmiştir. Brezilya, dünyanın sayılı büyük ekonomisi ve Latin Amerika'nın da bir numaralı gücüdür; Türkiye ise giderek büyüyerek Avrupa'nın sayılı ekonomileri arasına girmiştir.

Brezilya, Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki en büyük ve ürün çeşitliliği en fazla olan sanayi merkezidir. Ayrıca, bol doğal kaynaklarından dolayı tarım ürünleri, canlı hayvan ürünleri, ağaç ürünleri, mineral ve metal ürünlerinde önemli üstünlüğe sahiptir.

10 yıl öncesine kadar hem Türkiye hem de Brezilya, IMF'ye borçlu ülkeler arasındaydı. Bugün ise Brezilya, IMF'den kredi alan değil, kredi veren ülke statüsüne geçmiş durumdadır. Yakın zamanda Brezilya hükümeti, IMF'ye 10 milyar dolarlık ek kredi vereceğini açıklamıştır.

Brezilya ve Türkiye zaman zaman karşı karşıya kaldıkları ekonomik kriz ve sorunlara rağmen ekonomik açıdan ciddi bir potansiyele sahiptirler, ayrıca krizlere karşı bağışıklık kazanmalarından kaynaklanan nedenlerden dolayı da krizlerden ya çok az derecede etkilenir ya da olabilecek en az hasarla krizden sıyrılmayı başarabilmektedirler. Özellikle Brezilya kapsamlı özelleştirme programı sayesinde, en fazla yabancı sermaye yatırımı çeken ülkeler arasında ilk on sırada yer almakta olup, Brezilya'nın 2050 yılında AB, ABD, Japonya, Rusya, Hindistan ve Çin ile birlikte en büyük ekonomiler arasında yer alacağı tahmin edilmektedir.

Birçok araştırmacıya göre günümüzde, Brezilya ve Türkiye orduları bölgelerinde ve dünyada en güçlü ordulardandır. BM tarafından Haiti'de görevlendirilen MINUSTAH (United Nations Stabilization Mission in Haiti) barış gücünün başında bulunan Brezilya, bu görevi başarıyla tamamlamıştır.

Nükleer alanla ilgili olarak, Brezilya ve Türkiye Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na taraftır, ancak barışçıl amaçlarla uranyum zenginleştirme faaliyetleri yürütmektedirler. Ayrıca, Brezilya ve Türkiye, İran'ın nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanma konusunda diğer ülkelerle aynı haklara sahip olduğunu söylemiş ve İran'ın nükleer programına da destek vermiştir. Yeni gelişmelerden bir diğeri olan NATO'nun Yeni Konsepti ile Türkiye'nin uluslararası arenada ne kadar önemli bir müttefik olduğu gözler önüne serilmiştir. Her ne kadar

Türkiye’nin bu hareketinin, daha önceden İran’la birlikte devam eden politikalara ters düştüğünü düşünenler olsa da, günümüz şartlarında Türkiye’nin bu kadar güçlü devletleri karşısına alıp, projenin başlamadan sakat doğmasına sebebiyet verecek bir harekette bulunmasını düşünmek pek de sağlıklı olmayan bir düşünce tarzı ve devlet politikası olsa gerektir.

Diplomatik faaliyetleri, Brezilya ve Türkiye’nin uluslararası ilişkilerde çok kutuplu bir yapıyı tercih ettiğini gözler önüne sermektedir. Hem büyük güçlerle hem de gelişmekte olan ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya özen göstermektedirler. Bununla beraber, bölgesel kalkınmaya ve bölgesel ilişkilere büyük önem vermektedirler. Ancak her iki ülkenin de kendi bölgelerindeki ülkeleriyle olan ilişkileri her zaman öncelik arz etmektedir. Özellikle, 1991 yılında Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay tarafından imzalanan Asuncion Antlaşmasıyla kurulan Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR), ülkenin dış politikasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. MERCOSUR, AB ve NAFTA’dan sonra dünyanın üçüncü büyük ekonomik bütünleşme projesidir. Aynı şekilde Türkiye’nin de AB’ye tam üyelik için verdiği mücadele devam etmekte olup, tam olarak hangi yılda müzakerelerin biteceği konusunda net bir fikir bulunmamaktadır. Uzayan bu süreç, Türkiye’nin başka yönlerle de ilişkiler kurmasına müsait bir ortam yaratmıştır. Eksen kayması iddialarının çok olduğu günümüzde aslında eksenin kendisinin değiştiği gerçeğini de göz ardı etmememiz gerekmektedir. Türkiye de bir nevi buna ayak uydurmaya çalışmaktadır, diyebiliriz.

Ayrıca Brezilya, G8’e (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, İngiltere ve Amerika) alternatif bir yapılanma sergileyen BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ülkelerinden de biridir. Zaten ABD Başkanı Obama’nın da önderliğinde gelişen G-20 projesinin esas hedefi; bu BRIC ülkelerini de içine almaktır. BRIC’in 4 üyesi, dünya nüfusunun ve küresel gelirinin yüksek bir oranını temsil etmektedir. 2025’te ise BRIC’in küresel gayrisafi milli hâsıladaki payının %20’ye, dünya ekonomik büyümesine katkısının ise %40’a çıkacağı ve büyük bir güç haline geleceği

düşünülmektedir. Bu bakımdan BRIC’e üye olan ülkelere Yükselen Güç denilmesinde haklılık payı olduğu konusunda herkes hemfikirdir.

Sonuç olarak; gerek ekonomik, gerek askeri, gerek kültürel, gerekse diplomatik gücüyle yeni güçler olarak uluslararası arenadaki yerini alan Brezilya ve Türkiye, çok kutuplu düzende başrol oynamaya hazır ve hevesli iki oyuncudur, senaryo hakkında çeşitli yorumlar, iddialar, kehanetler olsa da yükselen güçleri tutamayacak bir ortam bizi beklemektedir.

Dipnotlar

[1] Ülkelerin yüz ölçümlerine göre sıralaması, Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Y%C3%BCz%C3%B6l%C3%A7%C3%BCmlerine_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi, Erişim Tarihi: 12/2010.

[2] Ülkelerin nüfuslarına göre sıralaması, Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/N%C3%BCfuslar%C4%B1na_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi, Erişim Tarihi: 12/2010.

[3] Ülkelerin ekonomilerine göre sıralaması, Bkz http://www.cnnturk.com/2010/ekonomi/dunya/10/13/bu.ulkeler.dunya.ekonomisine.yon.veriyor/592821.0/index.html, Erişim Tarihi: 12/2010.

[4] Nüfus 2009 verileri, Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/N%C3%BCfuslar%C4%B1na_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi, Erişim Tarihi: 12/2010.

[5] Brezilya Parlamentosu Resmi Sitesi, Bkz. http://www2.camara.gov.br/english/, Erişim Tarihi: 12/2010.

[6] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999**), Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 266.

[7] Uçarol, **A.g.e.**, s. 266.

[8] **A.g.e.**, s. 266.

[9] Yulu, **A.g.e.**, s. 84.

[10] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Embaixada do Brasil-Brezilya Büyükelçiliği, http://www.brasembancara.org/tr/Defaulttr.htm, Erişim Tarihi: 12/2010.

[11] Mehmet Salih Yulu, Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmasında Çok Uluslu Şirketlerin Etkileri: Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye Örneği (1980-2005), **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Kars, 2007, s. 81-82.

[12] Yulu, A.g.e., s. 102-103.

[13] Mağfi Eğilmez, “Brezilya mı Zengin Arjantin mi?”, (23/11/2010), **Radikal**, http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazar&Date=23.11.2010&ArticleID=102985, Erişim Tarihi: 11/2010.

[14] “Brezilya’da Ticaret”, Brezilya Büyükelçiliği Resmi Sitesi, (2003), http://www.brasembancara.org/tr/Defaulttr.htm, Erişim Tarihi: 12/2010.

[15] "Brezilya'nın Dış Ticareti Hakkında", Türkiye Cumhuriyeti Brezilya Büyükelçiliği Resmi Sitesi, http://brasilia.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=986, Erişim Tarihi: 11/2010.

[16] Eğilmez, **A.g.m.**

[17] Yağmur Ormanı anlamına gelmekle beraber dünyadaki en büyük yağmur ormanları Latin Amerika'da bulunmaktadır.

[18] Brezilya Büyükelçiliği Resmi Sitesi, http://www.brasembancara.org/tr/Defaulttr.htm, Erişim Tarihi: 12/2010.

[19] Petrobrás 1953'te kurulmuş bir ulusal petrol şirketidir.

[20] Özgür Uludüz, "Biyo Yakıtlar: Brezilya Örneği", (20/09/2008) **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, http://www.genbilim.com/content/view/5764/89, Erişim Tarihi: 12/2010.

[21] "Dünyanın Üraniyum Kaynakları", **MTA Dergi**, s. 169, http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/35_12.pdf&type=dns&ISN=2197AC5B7D5F48FD9AE41608E75B3B58&ccv=131&cnid=302398&cco=US&ct=1, Erişim Tarihi: 12/2010.

[22] "Kömürden Yapılan Akaryakıtlar", **MTA Dergi**, s. 177-178, http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/35_13.pdf&type=dns&ISN=2197AC5B7D5F48FD9AE41608E75B3B58&ccv=131&cnid=302398&cco=US&ct=1, Erişim Tarihi: 12/2010.

[23] "Kömürden Yapılan Akaryakıtlar", **MTA Dergi**, s.178, http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/35_13.pdf&type=dns&ISN=2197AC5B7D5F48FD9AE41608E75B3B58&ccv=131&cnid=302398&cco=US&ct=1, Erişim Tarihi: 12/2010.

[24] Ahmet Cangüzel Taner, "Brezilya'nın Enerji Politikası ve Enerji Eylem Planları", (09/02/2009) **Çağın Polis Dergisi**, 2009/86, http://www.caginpolisi.com.tr/v1/brezilya'n%C3%BDn-enerji-politikas%C3%BD-ve-enerji-eylem-planlar%C3%BD-155-1.html?viewPoll=true#_ftn1, Erişim Tarihi: 12/2010.

[25] Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği.

[26] Güney Amerika Ortak Pazarı.

[27] Amerika Halkları için Bolivarcı Alternatif.

[28] Emine Tahsin, Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi**, İstanbul, 2007, s. 195.

[29] Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması. Ayrıntılı bilgi için Bkz. "GATT Bilgilendirme Rehberi", **Gelir Dairesi Başkanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı GATT Müdürlüğü**, 2009/95, s. 1-22, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/uluslararasi_mevzuat/gatt95.pdf, Erişim Tarihi: 12/2010.

[30] Latin Amerika Ekonomik Komisyonu. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Birgül A. Güler, "Yönetim Düşünü ve Kuramları Ne Genişlikte bir Araştırma Alanıdır?", **BAG, Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek, Çalışma Notu**, (Mart 2005 - Ocak 2006), http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/yondusunu.pdf, Erişim Tarihi: 12/2010.

[31] S. Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 339.

[32] Tahsin, **A.g.e.**, s. 195-297.

[33] Latin Amerika Entegrasyonu Birliği.

34 "Uluslararası Kuruluşlarla Bağlantılar ve Diğer Ülkelerle İlişkiler", http://www.turkiyebrezilya.com/index.php/ticaret-rehberi/dis-ticaret-analizi/diger-ulkelerle-iliskiler.html, Erişim Tarihi: 12/2010.

35 Council of Europe.

36 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü.

37 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı.

38 Dünya Ticaret Örgütü.

39 Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü.

40 Ekonomik İşbirliği Örgütü.

41 Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye, (2010), http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye, Erişim Tarihi: 12/2010.

42 Satın Alma Gücü Paritesine Göre GSYH; Ayrıntılı bilgi için Bkz. IMF, Dünya Ekonomik Görünümü Raporu (Ekim 2012), T.C. Hazine Müsteşarlığı.

43 Satın Alma Gücü Paritesine Göre GSYH; Ayrıntılı bilgi için Bkz. IMF, T.C. Hazine Müsteşarlığı.

44 Ayrıntılı bilgi için Bkz. TÜİK, Hazine Müsteşarlığı.

45 2011-2013 Orta Vadeli Program (Ekim 2010); Ayrıntılı bilgi için Bkz. DPT, Hazine Müsteşarlığı.

46 Ayrıntılı bilgi için Bkz. TÜİK, TCMB, Hazine Müsteşarlığı.

47 2011-2013 Orta Vadeli Program (Ekim 2010); Ayrıntılı bilgi için Bkz. DPT, Hazine Müsteşarlığı.

48 Ayrıntılı bilgi için Bkz. TÜİK, Hazine Müsteşarlığı.

49 Ayrıntılı bilgi için Bkz. TÜİK, IMF Dünya Ekonomik Görünümü (Ekim 2010), Hazine Müsteşarlığı.

50 2011-2013 Orta Vadeli Program (Ekim 2010); Ayrıntılı bilgi için Bkz. DPT, Hazine Müsteşarlığı.

51 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Dünya Bankası Doing Business Report (2009), Hazine Müsteşarlığı.

52 http://www.ulkeler.net/turkiye.htm#04, Erişim Tarihi: 11/2010.

53 "Türkiye", Türkiye Cumhuriyeti Brezilya Büyükelçiliği, http://brasilia.emb.mfa.gov.tr/AboutTurkey.aspx, Erişim Tarihi: 11/2010.

54 Brezilya: Samba ve futboldan daha fazlası, http://www.turkiyebrezilya.com/index.php/ek-icerik/makaleler/degerlendirme-yazilari/440-brezilya-samba-ve-futboldan-daha-fazlasi.html, Erişim Tarihi: 11/2010.

55 Immanuel Wallerstein, "ABD Brezilya'nın dış politikasını yanlış okuyor?" (09/02/2010), http://www.haber10.com/makale/18613, Erişim Tarihi: 12/2010.

56 "Brezilya'yla Yeni bir dönem" (27/05/2010), http://www.bugun.com.tr/haber-detay/103627-brezilya-yla-yeni-bir-donem-haberi.aspx, Erişim Tarihi: 12/2010.

Kaynakça

Kitaplar

Karluk, S. R., (2005), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul.

Uçarol, R., (2005), **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Makaleler

Eğilmez, M., "Brezilya mı Zengin Arjantin mi?", (23/11/2010), **Radikal**, http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazar&Date=23.11.2010&ArticleID=1029853, (11/2010).

Güler, B. A., "Yönetim Düşünü ve Kuramları Ne Genişlikte bir Araştırma Alanıdır?", (Mart-2005 - Ocak 2006), **BAG, Yönetim Düşünü İçin Araştırma Alanını Belirlemek, Çalışma Notu**, http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/yondusunu.pdf, (11/2010).

Taner, A. C., "Brezilya'nın Enerji Politikası ve Enerji Eylem Planları", *Çağın Polis Dergisi*, (09.02.2009/86), http://www.caginpolisi.com.tr/v1/brezilya'n%C3%BDn-enerji-politikas%C3%BD-ve-enerji-eylem-planlar%C3%BD-155-1.html?viewPoll=true#_ftn1, (12/2010).

Uludüz, Ö., "Biyo Yakıtlar: Brezilya Örneği", (20.09.2008), *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, http://www.genbilim.com/content/view/5764/89, (12/2010).

Wallerstein, I., "ABD Brezilya'nın dış politikasını yanlış okuyor?" (09.02.2010), http://www.haber10.com/makale/18613, (12/2010).

Tezler

Tahsin, E., (2007), *Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması*, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi**, İstanbul.

Yulu, M. S., (2007), *Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmasında Çok Uluslu Şirketlerin Etkileri: Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye Örneği (1980-2005)*, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Kars.

İnternet Kaynakları

"Yüzölçümlerine göre ülkeler listesi", (03/2010), http://tr.wikipedia.org/wiki/Y%C3%BCz%C3%B6l%C3%A7%C3%BCmlerine_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi (12/2010).

"Nüfuslarına göre ülkeler listesi", (12/2010), http://tr.wikipedia.org/wiki/N%C3%BCfuslar%C4%B1na_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi (12/2010).

"Türkiye", (12/2010), http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye (12/2010).

"Bu ülkeler dünya ekonomisine yön veriyor", (13/10/2010), http://www.cnnturk.com/2010/ekonomi/dunya/10/13/bu.ulkeler.dunya.ekonomisine.yon.veriyor/592821.0/index.html (12/2010).

"Dünyanın Üraniyum Kaynakları", **MTA Dergi**, http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/35_12.pdf&type=dns&ISN=2197AC5B7D5F48FD9AE41608E75B3B58&ccv=131&cnid=302398&cco=US&ct=1 (12/2010)

"Kömürden Yapılan Akaryakıtlar", **MTA Dergi**, http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/35_13.pdf&type=dns&ISN=2197AC5B7D5F48FD9AE41608E75B3B58&ccv=131&cnid=302398&cco=US&ct=1 (12/2010).

"GATT Bilgilendirme Rehberi", (2009), Gelir Dairesi Başkanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı GATT Müdürlüğü, 2009/95, s. 1-22, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/uluslararasi_mevzuat/gatt95.pdf (12/2010).

"Brezilya: Samba ve futboldan daha fazlası", http://www.turkiyebrezilya.com/index.php/ek-icerik/makaleler/degerlendirme-yazilari/440-brezilya-samba-ve-futboldan-daha-fazlasi.html (11/2010).

"Uluslararası Kuruluşlarla Bağlantılar ve Diğer Ülkelerle İlişkiler", http://www.turkiyebrezilya.com/index.php/ticaret-rehberi/dis-ticaret-analizi/diger-ulkelerle-iliskiler.html (12/2010).

"Brezilya'yla Yeni Bir Dönem" (27/05/2010), http://www.bugun.com.tr/haber-detay/103627-brezilya-yla-yeni-bir-donem-haberi.aspx (12/2010).

"Türkiye", Türkiye Cumhuriyeti Brezilya Büyükelçiliği, http://brasilia.emb.mfa.gov.tr/AboutTurkey.aspx (11/2010).

"Brezilya'nın Dış Ticareti Hakkında", http://brasilia.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=986 (11/2010).

"Brezilya'da Ticaret", (2003), http://www.brasembancara.org/tr/Defaulttr.htm (12/2010).

"Türkiye", http://www.ulkeler.net/turkiye.htm#04 (11/2010).

"IMF Dünya Ekonomik Görünümü", (10/2010), http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/index.htm (12/2010).

"2011-2013 Orta Vadeli Program", (10/2010), http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2010/10/20101010-7.htm (12/2010).

Brezilya Parlamentosu Resmi Sitesi, http://www2.camara.gov.br/english.

Brezilya Büyükelçiliği Resmi Sitesi, http://www.brasembancara.org/tr/Defaulttr.htm.

http://www.dpt.gov.tr.

http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=zCvwNSvJ682RvzTMC3FLXs0pc6nQ1t0yhNp2nljSx5nj5dJ9xhWv!782174272.

http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous.

BİR ULUSLARARASI TOPLUM MÜMKÜN MÜDÜR?

AYŞEGÜL GÖKALP KUTLU[1]

1 Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

"[George W. Bush dönemi Amerikan dış politikası] hayali bir uluslararası toplumun çıkarları temelinde değil, ulusal çıkarlar temelinde yürüyecektir."[1]

Condaleeza Rice, 2000

"Dünyanın müşterek iradesi bizi destekliyor."[2]

George W. Bush, Ekim 2001

Yukarıdaki iki açıklamanın arasındaki büyük fark, zamanlamaları ile ilgilidir. İlk açıklama, 11 Eylül 2001 saldırılarından önce yapılmıştı. Amerikan yönetimindeki söylem değişikliği 11 Eylül sonrasına denk gelmektedir. Bush'un ifade ettiği müşterek iradenin birçok kişi için uluslararası toplum anlamına geldiği açıktı; bütün ülkeler ve insanların faydası için kararlar alan ve eyleme geçen müşfik, her şeye hâkim bir "varlık". Fakat Irak'ın işgalinin ülkelerin arasında ve hatta kendi içlerinde fikir bölünmeleri yarattığı açıktır. Konuşulan ister Birleşmiş Milletler'in geleceği, ister ABD ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi, ister Avrupa bütünleşmesinin aldığı yara, ister İslam ve Batı arasında olduğu varsayılan medeniyetler çatışması olsun, Irak'ın işgalinin ardından her gün "uluslararası toplumun" zarar gördüğünü ya da göreve çağırıldığını işitmekteyiz. Uluslararası toplum teriminin farklı insanlara farklı anlamlar ifade ettiği aşikârdır. Aynı zamanda bu terimi kullanmanın, onu kullanan için bir meşruiyet sağladığı da açıktır.

Bir toplumun klasik tanımı, ortak tarih ve kimliğin oluştuğu uzun bir organik bağı içerir. Bu tanımdaki ana bileşenler kültür, gelenek, tarihsel bağlar ve dinlerdir. Toplumdaki "biz" duygusu tarihsel mirastan gelen bir duygu olabildiği gibi ekonomi, ideoloji, uluslararası hukuk, teknoloji ve bilim gibi kavramları kullanarak inşa edilebilirler de; İkinci Dünya Savaşı

sonrası Batı demokrasilerinin geliştirdiği, değerlere sahip bir uluslararası toplum hissi gibi[3].

Değerlere sahip bu uluslararası toplumun içindeki tepkiler de her zaman aynı olmayabilir. ABD, 11 Eylül saldırılarını yaşayınca, Avrupa ABD'ye ortak bir medeniyete ve ortak değerlere sahip olmanın güçlendirdiği bir sempati duymuştu. NATO, saldırılardan bir gün sonra meşhur 5. maddesini işletti ve Afganistan savaşı için yeterince destek sağlandı. Ancak Bush'un 2002'deki "şer ekseni" konuşması, ardından önleyici savaş hakkının olduğunu söylemesi ve tek-taraflı dış politika söylemleri Avrupa'dan ve uluslararası toplumun hemen her yerinden büyük tepki aldı.

Bu durumda, uluslararası toplum sabit bir kavram değildir. Onu tanımlayana ve tanımlama amacına göre değişmektedir. Bu makalede uluslararası toplumun mümkün olup olmadığını incelerken, uluslararası iş birliğini öngören teorilerin konuya yaklaşımı incelenecektir. Son kısımda ise uluslararası toplum teorisinin açıklayamadığı bazı alanlara değinilecektir.

Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Değişim

11 Eylül saldırıları ile uluslararası ilişkiler disiplini de yeni açıklamalar geliştirmek zorunda kaldı. Uluslararası ilişkiler disiplininde, klasik teoriler "uluslararası" alanı genellikle egemen devletlerin eşit olarak bir arada bulundukları ve sistemin özelliği olan anarşik yapı ile başa çıkabilmek için bu devletlerin ortak düzenlemeler, kurallar ve normlar yarattıkları bir alan olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımın uluslararası ilişkilerin ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmasında etkili olmuş olduğu su götürmez bir gerçektir; ancak artık ikna ediciliğini kaybetmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitimi ve küreselleşmenin 1990'lardan itibaren kendini iyiden iyiye hissettirmesi ile uluslararası ilişkiler disiplini için yeni inceleme alanları da doğmuş oldu. Bu gelişmeler disiplini uluslararası ilişkiler teorilerini karakterize eden realizm-liberalizm kavgasının ötesine taşımak için bir fırsat yarattı. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemi

açıklamak için giderek zenginleşen birçok teori ortaya çıktı. Küreselleşen dünya artık sadece devlet merkezli teoriler ile açıklanamazdı ve yeni bir uluslararası siyaset tanımlanması gerekmekteydi. Bu tartışma günümüzde de sürmektedir, ancak 11 Eylül 2001 sonrası dünya, sistemin en güçlü devletinin gücünü sergilemesine, siyasi amaçları için güç kullanmasına, siyasi söyleme din bazlı köktenciliğin geri dönmesine ve uluslararası kuralların ve normların bu aktörleri kısıtlamakta yetersiz kalmasına sahne oldu[4]. Disiplinin şekil değiştirmesi, uluslararası toplumun tanımlanmasında da yeni bir sayfa açtı. Bir taraftan uluslararası toplum hiçbir zaman şu andaki kadar düzene ve kurala sahip olmamıştır; uluslararası sistemde bir Uluslararası Adalet Divanı, Uluslararası Ceza Mahkemesi, çevre ile ilgili düzenlemeler öngören Kyoto Protokolü ve devletlerin vatandaşlarına nasıl davranacaklarını belirleyen yaygın kabul görmüş kurallar bulunmaktadır. Diğer taraftan ise bazı devletler uluslararası toplumun kabul gören normlarını ve Birleşmiş Milletler kararlarını yok sayarak açıkça güç kullanmaktan çekinmemektedirler; 2003'te ABD önderliğinde Irak'a müdahale, 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a ve İsrail'in Gazze'ye girmesi bunun örnekleridir.

Soğuk Savaş'ı açıklamada kullanılan realist ve neo-realist teorilerin genellikle küçümsediği açıklamalar, Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkileri açıklamada yetkinlik göstermişlerdir. İçinde bulunduğumuz dönemde uluslararası toplumu açıklamada özellikle iki teori ön plana çıkmıştır: İnşacılık[*] ve İngiliz Okulu. İki okulun da ortak noktası, devletlerin ortak fikirler, değerler, kimlikler ve kurallar tarafından belirlenen bir uluslararası toplum oluşturduklarıdır. İngiliz Okulu'nun Soğuk Savaş'tan sonra yeniden ortaya çıkması ve inşacı yaklaşımlarla olan ilişkisi, uluslararası ilişkiler disiplininin inceleme alanında iki dönüşüm yarattı[5]: Sosyolojik ve tarihsel dönüşüm. Sosyolojik dönüşüm, büyük ölçüde inşacılığın sonucuydu. İnşacılığa göre, uluslararası ilişkiler birbirini etkileyen eylemlerin anlam kazandırdığı toplumsal ilişkilerdir. İnsanlar

eylemlerine anlam yüklerler; bu sebeple uluslararası ilişkiler insanlar arası etkileşimden doğan kurallar, normlar ve toplumsallaşma kalıpları tarafından yönetilmektedir. Uluslararası ilişkilerde bu sosyolojik dönüşüm, bir "uluslararası toplum" fikrini ortaya çıkarmıştır. İkinci dönüşüm olan tarihsel dönüşüm ise realist tarih yorumunun değişmesidir. Realist düşünürler, tarihi olayları kendi teorilerini doğrulayacak şekilde okumuşlardı; Thucydides'in Peloponezya Savaşı Tarihi'nin realist düşüncenin eskiliğini ve geçerliliğini vurgulamak için kullanılması veya Vestfalya devlet sisteminin oluşmasının realizmin varsayımları ile açıklanması gibi. Ancak Thucydides'in realist olmayan okumaları özellikle Atinalıların güçlerinin yettiklerini yapacağı ve zayıfların bunu kabul etmek zorunda olacağından bahsetse de, alternatif bir okuma, bu güçlünün haklı olduğu yorumunun uzun dönemde Atinalıların aleyhine işlediğini ve Sicilya'yı işgal etmelerinin onlar için sonun başlangıcını da hazırladığını öne sürmektedir[6].

Realist Yaklaşımların Yetersizliği

Uluslararası ilişkiler disiplini, 2. Dünya Savaşı'ndan beri devlet merkezli realist yaklaşımın egemenliği altındaydı. Realistlere göre uluslararası siyasi yapı rasyonel çıkarları olan üniter aktörlerin temel alındığı bir sistemdi. Soğuk Savaş süresince bu uluslararası sistemde devletlerin konumlanması güç dengesi yaklaşımı ile açıklandı. Neo-realizmin kurucusu olan Kenneth Waltz devlet bazlı siyasi ilişkilerin belki de dünya düzenindeki tek sistem olamayacağını kabul etse de, devletler siyasi yapının tek göstergesi idiler ve siyasi etkileşimi sadece siyaset teorisi açıklayabilirdi[7]. Waltz'un bu açıklaması, kültür ve ekonomi gibi sistemin diğer unsurlarını dâhil etmemekteydi. Devletler özdeşti, kendi kendine yardım mantığı ile hareket etmekteydiler. Devletler arasında bir etkileşim doğal olarak mevcuttu; devletler büyük güçleri dengelemek için ya onlarla aynı ittifak içinde yer alıyorlardı ya da güçlü bir başka ittifaka katılıyorlardı. Waltz, böylece klasik realistlerden farklı olarak bir devletin uluslararası sistemde var olan konumunu korumak amacının ve endişesinin aslında kendi çıkarının

peşinden koşma isteğinin önüne geçtiğini söylüyordu. Realizm ve rasyonalizm, devlet davranışında ideolojinin yerini de önemsememişlerdi, ki bu Nazi ve Sovyet rejimlerini açıklamada büyük bir eksiklik yaratmıştır. Devlet merkezli açıklamalar petrol krizleri ve daha sonra Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle popülerliğini kaybetmeye başladıysa da, geçerliliğini kaybetmeye başlaması 11 Eylül saldırıları ve "devlet olmayan", "rasyonel olmayan" oyuncuların güç siyasetinde belirmeleri ile gerçekleşmiştir.

Terörizmin kullanımı devlet egemenliğinin meşruluğunu ve hatta devlet sisteminin kendisini ortadan kaldırmak içindir. Teröristlere savaş ilan ederek bu gruplar aslında devletler ile aynı seviyeye yükseltilmektedir[8]. Belki de devlet sistemini yıkmayı amaçlayan teröristler de artık küresel sistemde bir paralel "uluslararası toplum" olarak algılanabilir[9]. Bu devletsiz aktörlerin sistemi değiştirme çabası da realist bakış açısı ile bakıldığında yetersiz kalmaktadır; çünkü realizm sistemin değişebileceğini öngörmemektedir. Ancak El-Kaide'nin açıkladığı amacı, klasik terör örgütleri olarak adlandırabileceğimiz ve daha sınırlı amaçları olan IRA, FKÖ ve hatta PKK'dan farklı olarak, modern uluslararası sistemin yok edilmesidir. Realizm, neo-realizm ya da neo-liberalizm, sistemi yok etmeyi amaçlayan birimleri (ya da realist paradigma kriterleri ile değerlendirilirse kutsal bir amaç için kendini öldürme, intihar bombacılığı gibi rasyonel sayılamayan terörist örgütleri) incelememişlerdir. Realist inceleme rasyonel olmayan aktörleri ele almamış olsa da, sisteme yönelik tehdit bu aktörlerden gelmektedir. Terörist gruplara karşı oluşturulan koalisyon mantıklı bir dış politika gibi görünse de, neo-realist bir bakış açısında denge, zayıf bir veya birkaç devletin güçlü bir devlete karşı koalisyon kurması veya var olan bir koalisyona katılması ile gerçekleşir. Bu durumda, neo-realizmin bugünkü gibi bir iş birliğini açıklamada ve 21. yüzyılın uluslararası siyasetini incelemede yetersiz kaldığını görmekteyiz[10].

Uluslararası Toplum Teorisi

Martin Wight, uluslararası ilişkiler kuramındaki “gelenekleri” farklı bir biçimde sınıflandırır. Wight, uluslararası kuramda realizm, rasyonalizm ve devrimcilik olmak üzere üç ayrı gelenek olduğunu ileri sürer. Wight’a göre bu gelenekler sırasıyla Machiavelli, Grotius ve Kant’ın düşünceleri ile özdeşleştirilebilir[11]. Realist görüş, uluslararası bir toplumun varlığını reddederken, devrimci anlayışa göre mevcut devletler toplumu ulus aşırı şirketlerin, uluslararası örgütlerin, küresel piyasaların dünya insanlarına karşı sorumlu olduğu ve hesap verebildiği kozmopolit bir dünya toplumuna geçişin sadece bir aşamasıdır. Rasyonalizm ise, realist varsayımlar üzerine normatif bir kuram geliştirmek ister; devletlerin aralarında zayıf da olsa ortak çıkarların var olduğu, davranışlarının ahlaki ve hukuki normlar tarafından sınırlandığı bir topluluk oluştururlar. İngiliz Okulu (rasyonalizm), her zaman normatif bir yaklaşımın önemini savunurken realist, neo-realist, neo-liberal ve davranışsalcı çağdaşları uluslararası politikada ahlaki hareket etmenin mantıksızlığından ve tehlikelerinden bahsetmişlerdir. Oysa, İngiliz Okulu, uluslararası toplum teorisi ile disipline büyük bir katkıda bulunmuştur. Uluslararası toplum kavramı ise, Hedley Bull’un aşağıdaki meşhur açıklaması ile özdeşleşmiştir[12].

“Bir devletler toplumu (ya da uluslararası toplum) belli ortak çıkarları ve ortak değerleri olduğunun farkında olan bir grup devletin birbirleri ile ilişkilerinde kendilerinin ortak bir kurallar kümesi ile sınırlandırılmış olduğunu algılarlarsa ve ortak kurumların işleyişinde birlikte olurlarsa var olur. Eğer günümüzde devletler bir uluslararası toplum oluştururlarsa ... bu birbirlerinin özgürlüklerine saygı duymak gibi belirli ortak çıkarları ve belki bazı değerleri tanıyarak, birbirleri ile yaptıkları antlaşmalara saygı göstererek ve birbirlerine karşı güç kullanmada bazı sınırlamalar getirerek gerçekleşir. Bu devletler aynı zamanda uluslararası hukukun prosedürleri, diplomasinin ve genel uluslararası örgütlenmenin işlemesi ve savaşın gelenekleri ve adetleri gibi kurumların işlemesi için iş birliği yaparlar.”

Bu görüşte, realizmin vurguladığı güç politikasının yerini “anarşi içinde iş birliği”[13] almıştır. Rasyonalistler, uluslararası toplumunun realistlerin

düşündüğünün aksine güç mücadelesinin ötesinde olduğunu savunurlar. Devletler uluslararası bir toplum yaratmıştır, fakat bu uluslararası toplum kozmopolitan görüşün savunduğundan daha az ahlaki homojenliği olan bir toplumdur. Günümüzde neo-liberal kurumsalcılar uluslararası kurumların, inşacılar ise uluslararası normların kolektif eylem sorununu çözüp devletlerarası iş birliğini sağlayacağını savunmaktadırlar.

İngiliz Okulu, belirttiği ortak kuralların ve kurumların ne kadar kapsamlı olduğundan ve uluslararası toplumun üyelerinin onları elde etmede ne kadar ortak bir çıkara sahip olduklarından bahsetmemektedir. Ancak sonuç olarak İngiliz Okulu uluslararası toplumu, güçlü bir şekilde kimlik temelli açıklamaktadır. Bu durumda Batı, kendi içinde ortak değerlere, kurumlara, çıkarlara sahip bir uluslararası toplumdur, Batı'nın günümüzdeki karşıtı gibi görünen İslami "ümmet" ise başka bir toplumdur[14]. Buradan şu çıkarımı da yapabiliriz: Uluslararası toplum belki de tek değildir. Evrensel olmayan bir uluslararası toplum, onun dışında kalanlar tarafından kabul edilmeyen, sorgulanabilen hatta karşıt olunabilen ortak değerler ve fikirler etrafında kurulabilir.

Liberalizm ve Uluslararası Toplum

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet sisteminin çökmesi ile birlikte liberal kapitalizm ve liberal demokrasinin üstünlüğünü savunan neo-liberal ve neo-Kantçı görüşler yeniden gündeme gelmiştir. İdealistlere göre savaş insan doğasının veya çıkar çatışmalarının sonucu değil, halklarını temsil etmeyen militarist ve demokrat olmayan hükümetler tarafından kendi yerleşik çıkarlarını korumak için ortaya çıkmaktaydı. Uluslararası barış için demokrasilerin ve serbest ticaretin gelişmesi, kolektif güvenliğin güç dengesinin yerini alması, açık diplomasiye, uluslararası hukuka ve kurumlara olan ihtiyacın artırılarak silahsızlanmanın gerçekleşmesi gerekir. İdealist kuramların uluslararası siyaset teorilerindeki en önemli temsilcisi olan Kant'ın görüşleri siyaset kuramında insanın ahlaksal yaşamı ile siyasal pratiği arasındaki çelişkinin çözümüne en çok yaklaşan görüşler

olmuştur[15]. Kant'a göre tarihin kendisi ahlaki olmasa bile, tarih ahlak bir sona doğru ilerlemektedir. Ancak Kant da insanlar arasındaki doğal durumun bir savaş durumu olduğunu belirtmiş, bir taraftan savaşı lanetlerken diğer taraftan savaşın zorunluluğunun üzerinde durmuştur. Kant, devletlerarası ilişkileri değiştirecek bir barış durumunun ortaya çıkmasını öngörmüştür, ama bunu devletler sisteminde kökten bir değişiklik ile bir dünya devleti kurulması yoluyla değil, demokratik sistem tarafından sağlamlaştırılacağına inandığı uluslararası hak ve hukuk temellerine dayalı bir sistemin gerçekleştirilmesiyle yapmak istemiştir. Bu durumda, Kant'ın çizdiği realist tablo, onun uluslararası bir toplum planı yapmasını engellememiştir. Rasyonalistler devletler sisteminden işbirliği ve uluslararası hukuk yolu ile bir devletler topluluğuna geçişin koşullarını incelerken, Kantçı kozmopolitanizm bir devletler topluluğundan kozmopolit bir dünya toplumuna nasıl geçilebileceğini ve sonsuz barışın elde edilebilme koşullarını incelemiştir. Devletlerarası ilişkiler, herkesin herkese karşı savaştığı bir alan olsa bile, Kant'ın ahlak felsefesi ve insanın ussallığına olan inancı, insanların birbirini öldürmesini engelleyecektir. Dahası, Kant, serbest ticaretin uluslararası barışı sağlayacağını düşünmektedir. Serbest ticaret devletlere refahlarının savaşta değil barışta olduğunu gösterecektir. Kant'ın demokrasi ile barış arasında kurmuş olduğu ilişki ise, uluslararası barışın baskıcı rejimleri engelleyerek demokratik rejimlerin oluşmasına katkıda bulunacağı, diğer yandan da demokrasilerin daha barışçı olacağı varsayımına dayanır. Bu fikir, liberal demokrasi ile yönetilen devletlerin liberal devletlerle savaşmayacağını, uluslararası barışın gerçekleşmesinin liberal demokratik yönetim biçiminin evrenselleşmesine bağlı olduğunu öngörür. Bu görüşten hareketle, Fukuyama'nın meşhur 'tarihin sonu' tezine göre, liberal demokrasi insanlığın ideolojik evriminin son noktasıdır. Tarihteki ilerleme, küresel çatışmanın azalması ve liberal demokratik toplumlarda kabul görmüş meşruluk kriterlerinin uluslararası alanda da benimsenmesi ile ölçülebilir. Böylece bir uluslararası toplum gerçekleşecektir. Ancak Kant bir dünya

devleti fikrini reddeder; uluslararası toplumun amacı devletlerin yerine geçmek değil, devletlerin özgürlüğünü güvence altına almaktır. Bir dünya devleti hem pratikte mümkün değildir, hem de böyle bir devletin despotizme dönme tehlikesi olacağından arzu edilen bir çözüm değildir[16].

Eleştirel Kuram ve Uluslararası Toplum

Uluslararası ilişkilerde Marksist yaklaşım, uluslararası hukukun bir hâkimiyet sistemi yarattığından bahseder. Marksizme göre savaşı ve eşitsizliği hukukla ikame etmek ütopiktir. Uluslararası hukuk etrafında şekillenen bir dünya aynı zamanda emperyalist şiddetin etkisi altındadır[17]. Eleştirel kuram ise, normatif olarak, değerlerden arınmış bir kuram olamayacağını, sosyal dünyada konuşmaların, fikirlerin, inançların etkili olduğunu söyler. Yapısal faktörler değil, insanların dünya hakkında nasıl düşündükleri önemlidir; aktörlerin kimlikleri toplumsal olarak yapılandırılır[18]. Habermasçı eleştirel kuram ahlaki değerlere ve uluslararası çıkarlara dayalı çoğulcu güvenlik toplumu yaratılması ile ilgilenmiştir. Eleştirel kuramlar, Marksizm'den yola çıkmış, fakat Marksistler gibi ekonomik konular ile fazla ilgilenmemiş, bunun yerine kültür, bürokrasi, sosyal konular ve aile yapısı üzerinde durmuşlardır. Jürgen Habermas'a göre, eleştirel kuramlar insanların daha özgür olmasını sağlayıcı şekilde toplumların yeniden yapılandırılıp yapılandırılamayacağını araştırır. Esaretten kurtulma (emancipation), insanların baskı altında tutulduğu politik, ekonomik ve sosyal kurumlardan nasıl bağımsız hale geleceği anlamına gelmektedir. Marksistler esaretten kurtulmada bir sınıfın diğerine üstünlüğü ve sınıf mücadelesi üzerinde dururken, Frankfurt eleştirel okulu yalnızca sınıfsal hâkimiyeti üretimin ve ekonominin kontrolüne bağlamamaktadır. Yani esaretten kurtulma yalnızca ekonomik alan ile kısıtlı değildir, politik ve sosyal gelişmelerde de sınıfsal çatışmalar ve bu alanlarda da esaretten kurtulma mücadelesi vardır. Bu mücadelenin sonunda da, toplumun, değişim ve ilerleme yaratabileceğini söylemektedirler[19]. Habermas, eleştirel kuramı, esaretten kurtulma sürecinde haberleşme ve

diyalog üzerinde durmuştur. Bunun için radikal demokrasi uygulanmasını önermiştir. Bu demokratik sistemde, en fazla katılımın sağlanması, katılımın ekonomik, sosyal ve kültürel olarak engellenmesinin önüne geçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Haklar, egemen devletin sınırları ötesine geçmelidir.

Andrew Linklater, Habermas'tan esinlenerek esaretten kurtulmayı politik toplumun ahlaki sınırlarının genişletilmesi olarak algılamıştır. Yani ahlaki değerler egemen devletin ötesinde hâkim olmalıdır. Eleştirel kuramın yeni uluslararası ilişkiler vizyonunun amacı etik bir evrensellik anlayışının üretilmesidir. Linklater, Avrupa Birliği'nin gelişmesinin dünya politikasında ilerleyici ve esaretten kurtulmaya yönelik olduğunu gösterdiğini belirtir, çünkü Vestfalya sınırlarının ötesinde ortak değerler oluşmaktadır[20].

Jürgen Habermas ve Jacques Derrida, Mayıs 2003'te Frankfurter Allgemeine Zeitung'da Amerika'nın Irak'a müdahalesini kınamışlardır[21]. Avrupa kimliği ve ortak Avrupa dış politikasına olan ihtiyaç hakkında düşüncelerini açıkladıkları bu makalede Habermas, Avrupalıların paylaştıkları değerleri şöyle açıklamıştır: Otoritenin tarafsız olması, kilise ve devletin birbirinden ayrılmış olması, kapitalist piyasa yerine siyasete güven duyulması, sosyal adalet için savaşma, kişilerin haklarına ve uluslararası hukuka büyük değer verme, devletin örgütsel ve düzenleyici rolünün desteklenmesi. Habermas ve Derrida, Avrupa'nın daha fazla sorumluluk alması çağrısında bulunmuşlar ve uluslararası hukukun ve örgütlerin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Gelecekteki dünya yönetimi için Avrupa'yı örnek olarak sunmaktadırlar. Onlara göre, global iç politikanın daha anlamlı hale gelmesi için dış ve iç politikalar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı bir birleşme gereklidir.

Sosyal İnşacılık ve Uluslararası Toplum: Avrupa Birliği İncelemesi

Sosyal inşacılık, uluslararası hukuku devletlerin davranışlarını ve çıkarlarını şekillendiren bir normatif sistem olarak ele alır. Realist ve rasyonalist yaklaşımlar çıkarları belirgin olan ulusal aktörlerin uluslararası

normlar ile kısıtlandığını söylerken, buna karşın sosyal inşacı yaklaşım normların ulusal aktörlerin kimliğini şekillendirdiğini ve çıkarların oluşmasına yardımcı olduğunu söyler[22]. Anarşi, egemenlik, politik çıkarlar ve kimlikler sosyal olarak yapılandırılır ve zaman içinde değişime uğrar. Anarşiyi devletler oluşturur. Uluslararası ilişkiler söyleminde ve gerçekliğinin şekillenmesinde fikirler ve kültür önemlidir. Çıkarlar sübjektiftir ve değişen kimlikler ile ilişkilidir. Sosyal inşacı entelektüeller arasında bazı farklar olmakla beraber genel olarak kimlik, normlar, kültür, ulusal çıkarlar ve uluslararası yönetim üzerine odaklanmışlardır. Bu yaklaşım eleştirel kuramlardaki gibi sosyal gerçekliğin insanlar tarafından yapılandırıldığını ve değişebileceğini belirtir. Gerçekliğin sosyal inşası diyebileceğimiz bu yaklaşımda, insanların sosyal ortamdan ve onun getirdiği değerler sisteminden bağımsız olarak var olmadığı söylenmektedir.

Sosyal inşacı yaklaşımda kurumlardan ve politikalardan daha çok kimliğin 'Avrupalılaşması' üzerine çalışmalar en önemli konu olarak kabul edilmiş ve burada da dilin rolü ve söylemler önem kazanmıştır. Örneğin, AB anlaşmaları, direktifleri ve AB ile haberleşme spesifik bir dile sahiptir. Sosyal inşacı yaklaşım genişleme sürecini anlamakta kimlik üzerine vurgu yaparken söylemlerin dilini incelenmekle beraber, aynı zamanda 'öteki' tanımının nasıl değiştiği de önemlidir. Sosyal inşacı yaklaşımda kimlik öncelikle sosyal grup olarak veya toplum içinde yer alan bireylerin ayırt edici fikirlerinden oluşur. 'Ortak Avrupalılık' buna örnek olarak verilebilir. İkinci olarak, diğer toplumlardan farklılaştıran bir ortaklık aranır. 'Avrupa ve ötekiler' örneğinde görüldüğü gibi, bireyler bulundukları grubu, grubun dışında kalanlardan daha olumlu tanımlamaya meyillidirler. Başka bir deyişle, sosyal kimlik yalnızca bir grubun üyesi olmanın anlamı ile tanımlanmamaktadır. Bir de bu grubun sınırlarının, içindeki ve dışındakilerin tanımlanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, Avrupa'nın ötekileri hakkında daha fazla bilgi, Avrupa kimliğinin tanımlanmasında kullanılmaktadır[23].

Realist kurama göre AB çok zayıf bir güvenlik aktörü olarak görülürken, sosyal inşacı yaklaşıma göre AB'ye askeri değil ama paylaşılan ortak normlara dayalı bir güç olarak bakılmakta ve 'normatif güç' olarak görülebileceği belirtilmektedir. Çünkü sosyal inşacılara göre Avrupa'da çıkarlara dayalı rasyonel hareketlerden ziyade ortak kimlik oluşturmaya yönelik hareketler vardır. Bu da AB'nin normatif bir güç olabileceğini göstermektedir. Özellikle kimlik oluştururken demokrasi, hukuk devleti, insan hakları gibi normların yerleştirilmesi önem taşımaktadır. AB bu normların yeni üyelere yerleştirilmesi için koşulluk prensibini uygulamaktadır. Örneğin, Doğu Avrupa'ya insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin yerleştirilmesi karşılığında üyelik vadedilmiştir. Dolayısıyla, sosyal inşacılık ile güvenlik konusunda da yeni bir tartışma alanı doğmuştur.

Rasyoneller, uluslararası sistemde değişmeyen bazı kurallar olduğunu varsayarken, sosyal inşacılara göre bu kurallar sosyal olarak yapılandırılmakta ve değişebilmektedir. Geleneksel kuramlara göre AB ekonomik dev ama politik cüceyken, sosyal inşacı yaklaşıma göre gittikçe gelişen normatif bir güçtür. Soğuk Savaş sonrası derinleşmenin ve genişlemenin bir arada yürüdüğü Avrupa entegrasyonunda rasyonel yaklaşımlarda dile getirilmeyen normların, politik kültürün, söylemlerin, çıkarların ve kimliğin sosyal inşasının önemi yadsınamaz.

Çoğulcular ve Dayanışmacılar Tartışması

Hedley Bull, uluslararası toplumdaki düzen ve istikrarın kırılgan olduğunu ve uluslararası düzen problematiğinin bazen uluslararası adaletle (devletlerin hakları ile) veya dünya adaleti ile (bireylerin hakları ve refahı ile) direkt olarak çeliştiğini söylemişti[24]. İngiliz Okulu düşünürleri, bu düzen ve adalet arasındaki gerilime ve devletlerin daha fazla iş birliği öngören amaçlara ve ortak bir egemenlik anlayışına yönelip yönelemeyecekleri konusuna farklı yaklaşmışlardır. İngiliz Okulu içinde bu soruna iki cevap verilmiştir: Çoğulculuk (pluralism) ve dayanışmacılık (solidarism). Çoğulcu-dayanışmacı tartışmanın ana kaynağı, egemen

devletler arasında daha kapsamlı bir ahlaki ve siyasi çıkar anlaşması bulunup bulunamayacağı yönündedir[25]. Hedley Bull gibi çoğulcular devletlerin bir egemenlik tanımı ve birlikte yaşamanın diğer temel kuralları gibi en minimal prensipler düzeyinde anlaşabileceklerini, böylece uluslararası düzenin siyasi ve ahlaki terimler üzerinde yükseleceğini belirtmektedirler. Andrew Linklater ve Nicholas Wheeler gibi dayanışmacılar ise adaletin uluslararası bir toplum yaratmak için öncelikli öneme sahip olduğunu, bu sebeple insan hakları ve bireyleri de içeren daha geniş bir anlaşmaya varılabileceğini iddia etmektedirler.

Barry Buzan ise, uluslararası toplum denilen kavramın devletler arasında ortak çıkarları belirlemekten ziyade devletlerin yeni baştan bir siyasi-yasal düzen yaratmalarını ifade ettiğini söylemektedir. Buzan'a göre uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu gibi kavramlar faydasızdır; bunun yerine aktörlerin türlerine göre sınıflandırmaya gidilmelidir: devletlerarası toplum (uluslararası toplum yerine), uluslar üstü toplum (uluslar üstü aktörlerden oluşan) ve insanlar arası toplumlar (diğer aktörler ya da yapılar tarafından aracılar olmadan gerçekleşen ilişkiler)[26]. Buzan'ın bu sınıflandırması, uluslararası sistem ve uluslararası toplum terimleri arasındaki yapısal farkı da ortadan kaldırmaktadır; çünkü stratejik ve askeri ilişkiler de dâhil olmak üzere devletler arası bütün etkileşim ona göre bir tür toplum çeşidi meydana getirmektedir. Aynı zamanda, İngiliz Okulu içindeki çoğulcu-dayanışmacı tartışmasında da dayanışmacılığı bir dünya toplumu, insan hakları veya kozmopolitanlık ile özdeşleştirmez[27]. Çağdaş uluslararası toplum, Buzan'a göre tahmin edildiğinden daha dayanışmacıdır. İnsan hakları, piyasalar ve çevre ile ilgili hareketler çağdaş uluslararası toplumun ana kurumlarıdır[28]. Piyasa küresel bir kurum halini almıştır çünkü devletlerin çoğunluğu piyasa kurallarına uymaktadır ve bunu sağlamak için de IMF, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası gibi önemli uluslararası kuruluşlar vardır. Bu durumda Buzan'a göre çağdaş uluslararası toplum insan hakları söylemleri, ulus üstü aktörler ve piyasalar sayesinde liberalizmden etkilenmektedir. Peki uluslararası toplumun devamı nasıl

sağlanacaktır? Bull'un bu amaç için ortak kurumları ve iş birliğinin avantajlarını vurgulamasına karşın Buzan, bu ortak değerlerin ve kurumların devletler üzerinde bağlayıcı bir gücü olacağından bahsetmektedir. Devletlerin yumuşak güç kullanarak uluslararası toplumun devamını sağlayacaklarını ifade etmektedir. Örneğin, uluslararası toplumdaki bazı devletler serbest piyasayı yürekten inandıkları için destekleseler de, diğerleri yaptırımlarla karşılaşmamak için benimsemiş olabilirler. Yani uluslararası toplum hükümetler arasındaki ilişkilerden daha fazlasıdır; devletler arasındaki ve farklı milletlere ait bireyler arasındaki etkileşimin boyutu var olan uluslararası toplumun derecesini belirlemektedir. Uluslararası toplumun derinliği üyelerinin ortak çıkarlarına ve sistemdeki baskın fikirlere ve ideolojilere bağlıdır. Sonuç olarak, Buzan'ın uluslararası toplum fikri klasik İngiliz Okulu'na ve uluslararası toplum teorisine yeni bakış açıları kazandırmıştır.

Uygulamada Uluslararası Toplum: Tartışmalar

İnsani Müdahale

İnsani müdahale, egemenlik, güç kullanmama ve müdahale etmeme prensiplerine dayalı uluslararası toplum için en zorlu sınavı teşkil etmektedir. Uluslararası toplum, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendisini bir insan hakları kültürüne adamıştır, ancak soykırım ve etnik temizliği engellemek için yaratılan bu insani ilkeler bazen devletlerin egemenlikleri ve uluslararası toplumun kendisini oluşturan devletlerin egemenlik alanına girmemeleri prensipleri ile çatışabilir ve çatışmaktadır. Egemen devletler, kendi vatandaşlarının güvenliğini garanti altına almaktan sorumludur; ancak eğer devletler kendi vatandaşlarına karşı şiddet uyguluyorsa ve egemenliklerini bunu meşrulaştırmak üzere kullanıyorsa o zaman ne yapılabilir? Bu durumda bu devletler de uluslararası toplumun üyeleri sayılacak mıdır ve müdahale edilmeyecek midir? Ya da uluslararası

toplumun mensuplarının bu devletlere karşı insan haklarını savunma hakları olmamalı mıdır?

Realistler, devletlerin sadece ulusal çıkarları peşinde koştuklarını belirtmektedirler; bu nedenle devletler kendi ulusal çıkarlarını en iyi kendileri bileceklerinden ve bu çıkarlar neyi gerektiriyorsa öyle davranacaklarından insani müdahale söz konusu olamaz. Realistler devletlerin insani sebeplerden ötürü birbirlerine müdahale edeceklerine inanmazlar; ayrıca devlet yöneticilerinin de başka devletlerdeki insanların zarar görmesi yüzünden kan dökme hakkı yoktur. Realistlere göre vatandaşlar, devletlerin kendi sorumlulukları altındadır ve bir devlette olup bitenler tamamen o devletin kendi işidir[29]. Bir siyasi otorite bozulsa veya kendi vatandaşlarına kabul edilemeyecek şekilde davransa da bütün sorumluluk o devletin siyasi liderlerine ve vatandaşlarına aittir. Dışarıdakiler -yani uluslararası toplum- durumu toparlayacak ve ölümleri durduracak güce sahip olsa da hiçbir müdahale hakkına sahip değildir. Realistler, aynı zamanda insani müdahalenin BM Şartı'nın 2(4). Maddesinde yer alan güç kullanmanın engellenmesine ilişkin hükme bir istisna olarak görülmemesini de söylemektedirler. İnsani müdahalenin ne zaman mümkün olduğu ile ilgili tarafsız bir mekanizma olmadığı için devletlerin her zaman bu kavramı kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanabilme ihtimali vardır.

Bu durumda, insani müdahale kavramı ile ilgili olarak şöyle bir sorun vardır: Müdahalenin ne zaman yapılacağı, hangi koşullarda yapılacağı belli değildir. Devletler, kendi çıkarlarına göre hareket ettikleri için, ancak uluslararası toplumu oluşturan devletlerin bireysel çıkarları tehlikeye girince müdahale edeceklerdir.

Hedley Bull'un çoğulcu düşüncesi ise, daha önce de belirtildiği gibi, devletlerin asgari amaçlarda ortak çıkarlar oluşturabileceklerini, ama en önemli koşulun her devletin egemenliğinin tanınması ve müdahale etmeme ilkesi olduğunu iddia etmekteydi. Çoğulcular için de insani müdahale kavramı bir sorun teşkil etmektedir; çünkü insani müdahalenin ilkeleri ve

hangi koşullarda müdahale edileceği konusunda bir fikir birliği olmadığı sürece en güçlü devletler uluslararası toplumun daha zayıf bireylerine kendi değerlerini empoze edebilmekte serbest kalacaklardır.

Dayanışmacılar ise, çoğulcuların aksine uluslararası toplumun insani müdahalede bulunmasının hem yasal bir hak hem de ahlaki bir görev olduğunu ifade eder[30]. Birleşmiş Milletlerin ana görevi Şart'ta belirtildiği gibi uluslararası barışı ve güvenliği sağlamaktır, evet ama insan haklarının korunması da uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması arasında yer almalıdır, der dayanışmacılar. Nasıl BM Şartı bir devlete kendisine karşı yapılan bir saldırıda kendini koruma hakkı veriyorsa ve bu meşru bir istisnaysa, insani müdahale de öyle olmalıdır.

BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan, uluslararası toplumun mümkün olduğuna ve var olduğuna inanmaktadır[31]. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin insanlığa karşı suçları ve soykırımı yargılaması için devletlerin el ele vermesini, uluslararası toplumun hukukun üstünlüğü için çalışmasının bir işareti olduğunu söyler. Depremlerde ve diğer felaketlerde uluslararası toplum yine yardım elini uzatmaktadır; sivil savaş içindeki devletlere uluslararası toplum birlikler göndermektedir. Ancak sıklıkla başarısızlığa uğradığı da olmaktadır; Ruanda'da soykırımı önleyememesi, Yugoslavya'daki etnik temizliğe seyirci kalması gibi.

Uluslararası Toplumun Çatışan İlkeleri

İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren uluslararası toplumdaki devletler, küresel fakirliğin ve kıtlığın önüne geçmek de istemişlerdir. Kültürel, siyasi, ekonomik farklılıklara rağmen açlık ve yoksunluk içinde yaşayan halkların kurtarılması için birçok insan hakkı ilkesi, standartlar ve amaçlar öne sürülmüştür. Ancak, bu normatif fikir birliğine rağmen küresel çapta yoksunluk ve yoksulluk devam etmektedir. UNDP raporlarına göre 1 milyardan fazla kişi günde 1 USD'nin altında geçimini sürdürmeye çalışmaktadır; 1,5 milyar kişi ise günde 1-2 USD arasında kazanmaktadır[32]. Yani, uluslararası toplum dediğimiz varlığın normatif bir

fikir birliğine varması, pratikte bu insanlar için hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Bu normların uygulanmamasının açık sebeplerinden biri de uluslararası toplumun diğer normları ve siyasi öncelikleri ile çakışmasıdır. Uluslararası toplumun yaymaya çalıştığı neo liberal ekonomik sistem belki de küresel piyasanın engellenmeden işlemesini etkileyecek olan insan hakları ilkelerini kenara itmeye başlamıştır. Bu durumda, Bull ve Buzan'ın tanımlarından ileri gitmek gerekir; uluslararası toplum sadece içindeki devletlerin egemenlik haklarını ve müdahale etmeme ilkelerini içermemektedir, hatta sadece insan hakları ile ilgili değildir. Klasik Marksist söylemi de göz önüne almak gerekmektedir; uluslararası toplumun işleyişinde ekonomik ilkeler ve sadece devletlerin değil ekonomik aktörlerin çıkarları da aynı derecede etkilidir.

Birleşmiş Milletler

BM Güvenlik Konseyi, 1990'da Körfez Savaşı'nı desteklemişti; bundan sonraki süreçte de Irak konusunda BM ve ABD arasındaki siyaset, yaptırımlar ve kitle imha silahları gibi BM'nin dâhil olduğu birçok alanı içerdi. BM Güvenlik Konseyi, Irak'ın kitle imha silahlarının yok edilmesi için çabalarken, 2001'deki saldırılardan sonra ABD'nin Irak'a yönelik çevreleme politikası artık "önleyici savaş"a doğru yön değiştirdi. Artık ABD'yi endişelendiren sadece kitle imha silahları değildi; ama aynı zamanda Irak'ın muhtemel terörist saldırılar ile muhtemel bağlantısı idi. BM Güvenlik Konseyi kararları Irak'a yeni ve sert kısıtlamalar getirse de ve kurallara uyması için son bir şans verse de Fransa, Almanya, Belçika, Çin ve Rusya muhtemel terörist saldırıları temel alan bir savaşa yönelik itirazlarını dile getirdiler. Diplomatik karşı çıkışlar ve dünya çapında Irak'a karşı başlatılacak bir savaşa itirazlara rağmen savaş başlayınca, ABD ve BM arasındaki tansiyon yükselmişti. Saddam Hüseyin'in yenilgisi, BM desteği olmadan da ABD'nin istediğini yapabileceği kanısını yarattı, aynı şekilde BM'nin ABD'siz ne kadar etkili olabileceği sorularını ortaya çıkardı. Ancak, ABD'nin Irak'ın yeniden inşası ile ilgili başarısızlıkları ve bölgeden her gün gelen kötü haberler BM'nin önemini yeniden artırdı.

Irak'taki karışıklığın sadece ABD için değil uluslararası toplumun tümü için bir tehlike yarattığı ortadaydı, ABD her gün daha fazla can ve para kaybediyordu. Bu durumda BM'nin sürece dâhil olması, belki de işgale meşruiyet kazandıracaktı. Böylece BM, ABD için yeniden önem kazandı[33]. Kofi Annan bu durumu ABD'nin Irak'a güvenilir bir hükümet getirmek için BM'nin meşruiyetine sahip olması gereğini anladığı şeklinde yorumlasa da, uluslararası toplum kavramı, onu kullanan için meşruiyet sağlayan bir kavram olmaya devam etmektedir.

Dipnotlar

1 George W. Bush yönetimindeki "neocon"ların Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde iktidara gelmesinden sonra bir açıklaması. Condoleezza Rice, 'Life after the Cold War', *Foreign Policy* 79: 1, 2000, ss. 61-2.

2 George W. Bush, Ekim 2001'de Afganistan'ın Taliban rejimine karşı savaş ilan ederken. Foreign Policy, No. 132, Sept-Oct. 2002, s. 28.

3 Barry Buzan ve Ana Gonzalez-Pelaez, "International community after Iraq", *International Affairs*, 81 (1). 2005, ss. 31-52, s. 37.

4 Alex J. Bellamy, "Introduction: International Society and English School", Alex J. Bellamy (der.) *International Society and its Critics*, Oxford University Press, 2005, s. 1.

* 'Constructivism' terimini ifade etmek için Türkçe çalışmalarda inşacılık, konstrüktivizm ve oluşturmacılık gibi terimler kullanılmakla beraber tam bir fikir birliği olduğu gözlenememiştir. Bu makale boyunca inşacılık terimi kullanılacaktır.

5 Bellamy, a.g.m., s. 7.

6 Michael Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Arguement with Historical Illustration*, Harmondsworh: Penguin, 1977, ss. 7-9'dan aktaran Bellamy, s. 7.

7 Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, 1979, s. 38.

8 Audrey Kurth Cronin, "Rethinking Sovereignty: American Strategy in the Age of Terrorism," Survival, Vol. 44, No. 2, 2002.

9 David Malet, Warriors Without Borders: Systems Theory, Terrorism and the Rejection of Westphalia", *Paper Prepared for the Annual Conference of the International Studies Association 22-25 March, 2006*, http://www.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/1/0/0/8/8/pages100887/p100887-1.php, Erişim tarihi: 01.07.2009, s. 8.

10 Malet, a.g.m., s. 9.

11 Faruk Yalvaç, "Savaş ve Barış", Atilla Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 251-285, s. 258.

12 Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Basingstoke: Macmillan, 1997 (yeniden basım), s. 13'ten yazar tarafından tercüme edilmiştir.

13 Yalvaç, a.g.m., s. 259.

[14] Buzan ve Gonzalez-Pelaez, "International community after Iraq", s. 38.

[15] Yalvaç, a.g.m., s. 268-269.

[16] Yalvaç, a.g.m., s. 272-273.

[17] Stephen Hobden ve Richard Wyn Jones, "Marxist Theories of International Relations", John Baylis ve Steve Smith (der.), *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2005. ss. 225-245, s. 227.

[18] Richard Price, Christian Reus-Smit, "Dangerous Liasions? Critical International Theory and Constructivism", European Journal of International Relations, Vol. 4, No.3, 1998, ss. 259-294.

[19] A.g.e., s. 240.

[20] Andrew Linklater, "Globalization and the Transformation of Political Community", John Baylis ve Steve Smith (der.), *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2005, ss. 710-725.

[21] http://www.dw-world.de/dw/article/0,,884292,00.html, Erişim Tarihi: 01.07.2009.

[22] Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen and Antje Wiener, 'The Social Construction of Europe', *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4, 1999, ss. 528-544.

[23] Chriastansen et al., a.g.m.

[24] Hedley Bull, *The Anarchical Society*, ss. 78-82.

[25] Bellamy, a.g.m., ss. 9-10.

[26] Barry Buzan, *From international to world society? English school theory and the social structure of globalisation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 133.

[27] Buzan, a.g.e., s. 141.

[28] Buzan, a.g.e., s. 185-187.

[29] Nicholas J. Wheeler ve Alex J. Bellamy, "Humanitarian Intervention in World Politics", John Baylis ve Steve Smith (der.), *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2005. ss. 556-576, s. 558.

[30] Wheeler ve Bellamy, a.g.m., s. 559-560.

[31] Kofi Annan, "Problems without Passports", *Foreign Policy* No.132, Sept-Oct. 2002, ss. 30-31.

[32] UNDP 2005 İnsani Gelişmişlik Raporu, http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2005, Erişim tarihi: 03.07.2009.

[33] Buzan ve Gonzalez-Pelaez, "International community after Iraq", s. 47.

Kaynakça

ANNAN Kofi, "Problems without Passports", *Foreign Policy*, No. 132, Sept-Oct. 2002, ss. 30-31.

BELLAMY Alex J., "Introduction: International Society and English School", Alex J. Bellamy (der.), *International Society and Its Critics*, Oxford University Press, 2005.

BULL Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Basingstoke: Macmillan, 1997 (yeniden basım).

BUZAN Barry, *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

BUZAN Barry ve Ana Gonzalez-Pelaez, “International Community After Iraq”, *International Affairs*, 81 (1), 2005, ss. 31-52.

CHRISTIANSEN Thomas, Knud Erik Jorgensen and Antje Wiener, ‘The Social Construction of Europe’, *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4, 1999, ss. 528-544.

CRONIN Audrey Kurth, “Rethinking Sovereignty: American Strategy in the Age of Terrorism,” Survival, Vol. 44, No. 2, 2002.

Foreign Policy, No. 132, Sept-Oct. 2002.

HOBDEN Stephen ve Richard Wyn Jones, “Marxist Theories of International Relations”, John Baylis ve Steve Smith (der.), *The Globalization of World Politics,* Oxford University Press, 2005, ss. 225-245, s. 227.

LINKLATER Andrew, “Globalization and the Transformation of Political Community”, John Baylis ve Steve Smith (der.), *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2005, ss. 710-725.

MALET David, “Warriors Without Borders: Systems Theory, Terrorism and the Rejection of Westphalia”, *Paper Prepared for the Annual Conference of the International Studies Association 22-25 March, 2006*.

PRICE Richard, Christian Reus-Smit, “Dangerous Liasions? Critical International Theory and Constructivism”, European Journal of International Relations, Vol. 4, No. 3, 1998, ss. 259-294.

RICE Condoleezza, ‘Life after the Cold War’, *Foreign Policy*, 79: 1, 2000, ss. 61-2.

WALTZ Kenneth, *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, 1979.

WALZER Michael, *Just and Unjust Wars: A Moral Arguement with Historical Illustration*, Harmondsworh: Penguin, 1977.

WHEELER Nicholas J. ve Alex J. Bellamy, “Humanitarian Intervention in World Politics”, John Baylis ve Steve Smith (der.), *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2005, ss. 556-576.

YALVAÇ Faruk, “Savaş ve Barış”, Atilla Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 251-285, s. 258.

http://www.dw-world.de/dw/article/0,,884292,00.html, Erişim Tarihi: 01.07.2009.

UNDP 2005 İnsani Gelişmişlik Raporu, http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2005, Erişim tarihi: 03.07.2009.

COĞRAFYANIN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE JEOPOLİTİK KAVRAMI

GÖKNİL ERBAŞ[1]

1 Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

Coğrafya, insanoğlunun içinde yaşadığı ortam olması nedeniyle sosyal bilimlerin her zaman tam merkezinde olmuştur. İnsanın yaşadığı coğrafyayı sosyalleşme sürecinde anlamlandırması ve tanımlaması tarihsel bir süreçtir. Coğrafyanın siyasi ve tarihsel süreç içindeki önemi ve etkisi bu nedenle ayrı bir inceleme konusu olmuştur. Siyasi coğrafya olarak adlandırılan bu çalışmalar çeşitlenmekle birlikte genel bir tanım yapılması gerekirse; siyasi coğrafya, insanlığın yaşadığı yerkürenin çeşitli durumları arasındaki ilişkinin alandan alana değişen siyasi bir fenomen olarak incelenmesidir[1]. Bu tanımda öne çıkan unsur, incelemenin siyasi olmasıdır. Bu politikayla yakın olma durumu, coğrafyaya sosyal bilimler içerisinde farklı bir konum kazandırmıştır. Coğrafya, sosyal bilimlerin asli bir alanı olarak görülmezken[2] siyasetle ilişkisinin artması, ona sosyal bilimler içinde belirli bir pozisyon sağlamıştır. Bu ilişkiye en önemli katkı ise uluslararası ilişkiler çalışmaları içerisinde jeopolitik kavramının kullanılmaya başlanmasıyla sağlanmıştır.

Uluslararası ilişkilerin üniversitelerde bir bilim dalı olarak kabul edilerek bu konuda kürsü açılması, 20. yüzyılın başına denk gelir. I. Dünya Savaşı sonrasında esas olarak Avrupa'da savaşın yeniden yaşanmaması, hem siyasal hem de akademik öncelikti. Bu amaçla bir taraftan uluslararası politikada Avrupa'nın "bir arada barış içinde" yaşamasına yönelik yollar aranırken, akademide de bu sürece ilişkin teorik altyapı hazırlanmaktaydı. Jeopolitik çalışmaları, her ne kadar 19. yüzyılın sonuna kadar uzansa da ironik bir şekilde barış çalışmalarının yapıldığı iki dünya savaşı arası dönemde kendini bulmuştur. Kavram olarak jeopolitik, ilk olarak İsveçli bilim insanı Rudolf Kjellen tarafından kullanılmış olmakla birlikte Alman akademisyenleri ve askeri/siyasi karar alıcıları tarafından geliştirilmiştir.

Burada en büyük payı kuşkusuz Alman bilim insanı Fredrich Ratzel almaktadır.

Ratzel dönemin yaygın doğa bilimleri üstünlüğünden etkilenerek organizmaların yayılması fikrini, sosyal bilimlere uygulamaya çalışmış ve bunun sonucunda devletlerin "doğup, gelişip, öldüğü" zamansal sürecini açıklamaya çalışmıştır[3]. Ratzel'in yapmayı amaçladığı dönemin pozitif bilim algısına katkıda bulunmaktır. Sosyal bilimlerin "bilimselliğinin" sorgulandığı bir süreçte eldeki en somut veri olarak görülen devleti bu kalıpla açıklamak söz konusu dönemde oldukça popüler olmuştur. Söylemsel olduğu kadar uygulamada da "organizma devlet" kabul gören bir teori olmuştur. Alman askeri ve siyasi elitleri, I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın büyümesi projesiyle dünya siyasetine çıkmış ve dönemin idealist söyleminden farklı olarak savaş ortamını hazırlayacak politikaları uygulamaya geçirmişlerdir. Bu politikanın özü olan Alman devletinin yaşam alanına yayılması fikrini teorik ve siyasi olarak desteklemekte kullanılan en önemli kavram "jeopolitik"tir. Jeopolitiğin, II. Dünya Savaşı politikalarında sıklıkla kullanımı ona uzunca bir süre akademiden de dışlanmasını sağlayacak pejoratif anlamını yüklemiştir. Jeopolitik kavramının neredeyse tüm kullanım alanını değiştiren bu dönem sonrasında kavramın çıkış noktası olan "analiz düzeyi olarak coğrafya" sorunsalı da artık göz ardı edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte coğrafya, 19. yüzyıl boyunca sosyal bilimlerin içinde yer alan alanlardan birisidir.

Coğrafyanın bir bilim dalı olarak kabul görmesi diğer sosyal bilim dallarına göre daha geç olmuştur. Fakat üniversitelerde kürsüsünün geç açılmasına rağmen 19. yüzyılın en etkili alanlarından birisiydi. Çünkü, 18. yüzyıla gelindiğinde dünya haritasının tam olarak çizilmesi, haritacılık ve görselleştirme tekniklerinde yaşanan gelişmeler sonucunda coğrafya bir bilim dalı olarak kabul edilecek potansiyele sahip olmuştu. Bununla birlikte daha önceki dönemlere ait İbn-i Haldun gibi düşünürlerin coğrafya-devlet ve birey ilişkisi üzerine fikirleri olmasına rağmen coğrafya diğer sosyal bilim dalları gibi kabul görmemiştir. İnsan, iklim ve coğrafya ilgisi üzerine

yapılan çalışmalar 19. yüzyıla kadar İbn-i Haldun ve Montesquieu'nün görüşlerinin çeşitlendirilmesiyle devam etmiştir. Coğrafyanın üniversitelerde bir bilim dalı olarak yer edinmesini takiben kısa süre içinde siyasi coğrafya çalışmaları da başlamıştır. Modern coğrafyanın kurulması çalışmalarında siyasi coğrafya, eş zamanlı olarak, koloni coğrafyası ve ticari coğrafya ile birlikte bir alt disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölünme, coğrafya disiplininin emperyalizmin güncel politikadaki yansımasını göstermektedir[4].

20. yüzyıla gelindiğinde jeopolitik kavramının popüler olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ilk anda coğrafyanın da sosyal bilimler içinde önemini arttıracak bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte sürecin jeopolitik aleyhine işlemesi, coğrafyanın bulmuş olduğu bu fırsatı da ortadan kaldırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası tamamen coğrafya ve jeopolitik aleyhine işlerken 1960'larda eleştirel bakış açısının uluslararası ilişkilerde öne çıkmasıyla coğrafya için de bir ışık olmuştur. Geçmişe bakıldığında, özellikle determinist bakış açısının hâkim olduğu 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında coğrafya "genellemelerin" en çok yapıldığı alan olmuştur. Coğrafyayı bu kısır döngüden ayrı tutarak zaman-mekân analizlerinin yapıldığı Fransız Annales Okulu'nun çalışmalarıyla coğrafya, 20. yüzyılda bir dönem güçlü konumunu tekrar kazanmıştır.

1. Annales Okulu'nun Siyasi Coğrafya Çalışmaları İçerisindeki Yeri

Annales Okulu, 20. yüzyılın ilk yarısında "klasik tarihsicilik" anlayışına karşı Fransa'da ortaya çıkmış bir akımdır. Özellikle II. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'da marjinal bir akım olarak kalmış ve Fransa'dan başka ülkelerde kabul görmemiştir. Birinci kuşak Annalesciler olarak tanımlanabilecek bu grup, bununla birlikte tarih yazımına kattıklarıyla disiplinler arası çalışmaların öncülüğünü yapmıştır. Genel olarak bakıldığında, birinci kuşak Annalescilerin tarih yazımına getirdikleri yenilikler, tarihe sorun odaklı yaklaşmak, salt bir şekilde siyasî ve diplomatik olaylarla değil de sosyal yaşamın bütünlüğüyle ilgilenmek ve

son olarak da olayların kısa dönemli kronolojik anlatımından ziyade daha uzun dönemli eğilimlere ve yapılara odaklanmak olmuştur. Tüm bunlar yapılırken de coğrafya, sosyoloji, psikoloji ve ekonomi gibi öteki sosyal bilim dallarından yardım alınmış ve böylelikle tarihin disiplinler arası niteliği vurgulanmıştır[5]. Tarihin disiplinler arası özelliği vurgulanırken, coğrafyanın sosyal bilimler içine çekilmesi daha önce görülmediği kadar net olmuştur.

Annales Okulu'nun kurucularından ve beşerî coğrafya disiplininin öncüsü kabul edilebilecek Vidal de la Blache, 1891 senesinde yayımlanmaya başlayan *Annales de Géographie* isimli derginin kurucusudur. Blache, insan-coğrafya ilişkisi üzerinde durmuş, insanın hem coğrafya tarafından biçimlendirildiğini hem de onu biçimlendirdiğini belirten olabilirlikçi bir görüş ortaya koymuş ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi açıklamak için de yaşam biçimi (*genre de vie*) kavramını geliştirmiştir[6]. Vidal de la Blache'in ortaya koyduğu bu yaklaşım sonrasında hemen hemen tüm kuşaklar boyunca Annales tarihçileri toplumları ele alırken onların, etraflarını çevreleyen maddî koşullar (coğrafya) ile olan ilişkilerine büyük önem atfetmişlerdir. Coğrafya'nın I. Dünya Savaşı öncesinde sosyal bilimlerde haklı bir yer edinmesi bu sayede olacaktır.

İkinci Kuşak Annales Okulu 1956'da kurumların başına Fernard Braudel'in geçmesiyle başlatılır. Fakat daha öncesinde Braudel bu döneme damgasını vuran 1949 senesinde basılan doktora tezi *La Méditerranée et la méditanéen à l'epoque de Philippe II* ile oldukça ses getirmişti. Yaklaşık kırk yıllık bir çalışmanın sonucu olan bu eser, Akdeniz bölgesinin bütüncül bir tarihini Braudel'in farklı yöntemiyle ortaya koymaktadır. Braudel'in eserinde temel olarak üç bölümde incelenen üç farklı zaman kavramı bu farklılığı sağlamaktadır. Bunlardan ilki, uzun zaman (*longue dureé*) olarak adlandırılır. Uzun zaman, sosyal bilimlerde coğrafyaya yeni bir yer kazandırması açısından önemlidir. Bu bölümde, insan ile çevre (coğrafya) arasındaki ilişkinin çok ağır ilerleyen, neredeyse zaman dışı olan tarihine, ya da Braudel'in deyimiyle jeo-tarihe göndermede bulunur. Bu çerçevede,

dağlar, ovalar, deniz, kıyı şeritleri gibi coğrafî oluşumların insan ve toplum faaliyetlerini koşullandırması olgusu incelenir.

Braudel'in zaman kavramları arasında böyle bir ayrım yaparken vurgulamış olduğu ana tema, olayların önemsizliği, bireylerin eylem özgürlüğünün, iradeciliğinin sınırları ve coğrafi etmenlerin belirleyiciliğidir[7]. Burada, Annales Okulu'nun daha önce coğrafyaya önem veren ismi Blache'ın beşerî coğrafyasındaki, olabilircilik anlayışından farklı olarak, Braudel'in coğrafî belirlenimcilik üzerine vurgu yaptığı görülmektedir. Braudel'e *La Méditerranée*'de çevrenin insan eliyle değiştirilmesi olgusuna yer vermediği, farklı zaman kavramlarını anlatan üç bölüm arasında bir bağlantı kuramadığı ve dolayısıyla da bütüncül bir tarihe ulaşamadığı iddialarıyla çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir[8]. Tüm bu eleştirilere rağmen *La Méditerranée*, klasik doğrusal zaman kavramından farklı, rölativist bir zaman anlayışı sunması, değişimi de bu yeni zaman anlayışı ile açıklaması, tarihte mekanın önemini vurgulayarak geniş bir coğrafyanın bütüncül bir tarihini yazma girişimi olması, tarih yazımı sözlüğüne (jeo-tarih, uzun zaman gibi) yeni kavramlar kazandırması özellikleriyle farklı bir dönem başlatmıştır[9].

Braudel'in tarih yazımına ve bu disipline olduğu kadar coğrafyaya da katkısı son derece önemlidir. II. Dünya Savaşı sonrasında coğrafya ile stratejinin bir arada kullanılması sonucu pejoratif bir anlam yüklenen jeopolitika, coğrafyanın sosyal bilimler içindeki güçsüz konumunu iyice sarsmıştır. Braudel'in jeo-tarih tanımlaması ise coğrafyanın yeniden sosyal bilimler içinde kullanılmaya başlanmasına öncülük etmiş ve coğrafyayı disiplinler arası çalışmalarda öne çıkarmıştır.

Fransa coğrafyanın siyasi politika malzemesi yapılmadan bilimsel olarak çalışıldığı önder ülkelerden biri olmuştur. Bu özelliğinin Annales Okulu'nun sosyal bilimler içinde coğrafyaya verdikleri önemden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda bu önem, Annales'dan sonra iki önemli jeopolitik çalışan bilim insanı 1970'lerde

Yves Lacoste ve 1990’larda Gearoid O’Tuathail’in Fransız olmasının da şaşırtıcı bir gelişme olmamasının nedenidir.

2. Jeopolitik Çalışmaları ve Klasik Jeopolitik

Jeopolitik, siyasi coğrafya ile birlikte şekillenen fakat ondan özellikle politika üretme aracı olarak kullanılması nedeniyle ayrılan ve 20. yüzyılın başından itibaren kullanımı son derece popüler olan bir kavramdır. 20. yüzyılın ilk yarısında altın çağını yaşayan jeopolitik, yüzyılın sonuna doğru artan bir şekilde eleştiriye maruz kalmıştır. Aslında II. Dünya Savaşı’nda Hitler’in jeopolitik temelli planlarının başarısızlığı, jeopolitiğin popülaritesini azaltmıştır. İlerleyen yıllarda ise jeopolitik Soğuk Savaş koşulları altında ele alınması nedeniyle askeri terminoloji içerisinde gelişmiştir. Soğuk Savaş’ın sona erdiği yıllara doğru jeopolitik, eleştirel teorilerin de etkisiyle değişim sürecine girmiştir.

Klasik jeopolitik kuram, uluslararası ilişkilerdeki realist kuramın adeta içine işlemiştir. Devletler arası söylemin temelinde değişmeyen, üniter ve rasyonel devlet, *a priori* bir varsayımla analitik bir veri olarak kabul edilmiş ve ona bir daha dokunulmamıştır. Klasik jeopolitik söylemde devlet, belli sınırlar içinde tanımlanmış uzamsal (spatial) bir veridir veya Alman *Geopolitik* okulunun söylemiyle organizmadır. Sınırları belirli, toprağa bağlı devletler var olan sınırlı düzlemsel alanda varlıklarını sürdürebilmek için daha fazla toprağa ihtiyaç duyarlar ve bu ihtiyaçlar nedeniyle devletler arası ilişkiler anarşik bir ortamda süregider. Görüldüğü gibi, bu varsayımlar doğrudan uluslararası ilişkilerdeki realist söylemde de yer almaktadır.

İngiltere’de Mackinder’in emperyal jeopolitiği ile Almanya’da Ratzel’in organizma devleti iki askeri düşünceyi beslemiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde Alfred T. Mahan ve Almanya’da Karl Haushofer akademide yapılan jeopolitik tartışmalarını formüle ederek dönemin savaş koşullarına uygulamışlardır. II. Dünya Savaşı sırasında Nazi propaganda aracı olarak kullanılan ve genel olarak bilim çevrelerinde pejoratif bir anlam yüklenerek alan dışına itilen jeopolitik savaş sonrasında Amerikan Isaiah Bowman ve

Nicholas Spykman tarafından demokratik jeopolitik adıyla farklı bir şekilde yeniden servis edilmiştir[10]. Fakat kuramsal olarak her iki jeopolitik düşünce arasında fark yoktur. Devletin yapısına ilişkin benzer ontolojik varsayımları devam ettirmişlerdir.

Devletin sınırları içindeki uzamsal alanda ve vatandaşları üzerinde egemen olması, Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası ilişkilerin temel varsayımıydı. Bu dönemde, Nazi propagandası nedeniyle jeopolitiği dışlayan bilim insanları dışında, jeopolitik söylem askerler ve siyasetçiler tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, uluslararası sistemin farklılaşması nedeniyle jeopolitik söylem de değişmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş boyunca devletleri oyunun piyonları olarak görerek ideolojik olarak ikiye ayırmak ve bu ayrıma iyi ile kötü olarak ahlaki boyut katarak devletleri sınırları belli, sistem içinde bağımlı tekil varlıklar olarak resmetmek dönemin büyük güçlerinin stratejik politikalarıydı. Neoklasik jeopolitik söylemde, sınırların belirli özelliklerinin stratejik değeri, politikada öncü rol oynamaktadır. Bu dönemde jeopolitik, jeostrateji ana konseptine bürünmüştür[11]. Bu olgu, jeopolitiğin 1970'lerde yeniden canlanmasıyla bağlantılıdır. Soğuk Savaş'ın çözüldüğü 1970'ler, iki blok dışında kendini tarafsız olarak ilan eden devletlerin, Afrika ve Asya'da anti-sömürgeleşme hareketlerinin yaşandığı bir dönemdi ve en önemlisi kutuplardan biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya'da yaşadığı başarısızlıklara sahne olmaktaydı. Böyle bir siyasi ortamda Amerikan Dış İşleri Bakanı Henry Kissinger'in söylemiyle jeopolitik yeniden popüler olmuştur[12]. Kissinger ve takipçisi Amerikan siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski, neoklasik jeopolitiğin siyaset ve akademik çevrelerce popüler bir şekilde ele alınmasına ortam hazırlamışlardır. Kissinger 1979 yılında *The White House Years* adlı anılarından oluşan kitabı yayınladığında o zamana kadar uygulanmakta olan Amerikan dış politikasını kendi deyimiyle jeopolitik olarak dengenin gereklerine dikkat etme yaklaşımı

olarak özetlemiştir[13]. İşte bu cümledeki “jeopolitik olarak” ifadesi kavrama hem farklı bir boyut hem de geniş bir kullanım alanı sağlamıştır.

2.1. Jeopolitik Söylemde 1990 Sonrasında Değişim

Coğrafyacıların jeopolitiğe olan ilginin artması ve onu farklı bir şekilde olsa da alanın konusu içerisine dâhil etmesi, 1990 sonrası dönemin en belirgin özelliğidir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve yeni dünya düzeninin ne yönde şekilleneceğinin belirsizliğini koruması coğrafya ile uluslararası ilişkiler arasındaki ilişkinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bir yandan çok ciddi bir şekilde sınırların önemini yitirdiği ve coğrafyaların etkisizleştiği yorumları yapılırken bir taraftan da yeni kurulan düzene ait jeopolitik bakış açısı oluşturuluyordu. Bu yeni jeopolitik içerisinde kültürel öğeler ağır basmaktaydı. Bu dönemde daha önce jeopolitiğin konusu içinde devletlerden ibaret olarak görülen alanlar kültürel ve dinsel özellikleriyle ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm ilk bakışta coğrafyasızlaşmak olarak algılansa bile aslında jeopolitiği ve coğrafyayı sosyal bilimlerle daha yakınlaştıran fikirlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Düzlemsel olarak devletler arası ilişkilerin bir parçası olarak görülen coğrafyaya dikey bakış açısı, jeopolitiğin de coğrafyacılar tarafından yeniden ele alınarak yorumlanmasına neden olmuştur.

Küreselleşmenin coğrafyanın önemini yitirmesine neden olduğu yönündeki eleştiriler doğrultusunda kültürün coğrafi etkileşime gerek olmaksızın farklı bölgelerdeki insanları aynı doğrultuda eyleme geçirme potansiyelinin teknolojiyle birlikte artması, 1990’ların başında sıklıkla tartışılan bir konuydu[14]. Coğrafya ile kültürün, küreselleşmeyle birlikte ele alınması 1990’ların başındaki coğrafyanın sonu tartışmasını zaman içinde azaltmıştır. Hem akademik bazda hem de uluslararası gelişmeler karşısında jeopolitiksizleşme sorunsalı ortadan kalkmış, onun yerine yeniden realist jeopolitik söylemle postmodernite tartışmaları içinde jeopolitik tartışılır hale gelmiştir. Bu sürecin en dikkat çeken jeopolitik yorumu ise eleştirel jeopolitik çalışanlarca dile getirilmeye başlanmıştır.

Eleştirel jeopolitik kavramı İrlanda kökenli Amerikalı iki yazar, Gearoid O'Tuathail ve Simon Dalby tarafından kullanılmış ve daha sonra Peter Taylor ve John Agnew gibi bilim insanlarınca geliştirilmiştir. Yazarların ilk eserleri Soğuk Savaş döneminin jeopolitik alanının ideolojik olarak nasıl kurgulandığına dairdir[15]. Dönemin post-yapısal akımlarından etkilenerek, jeopolitiğin bu bakış açısıyla ele alınması olarak da özetlenebilecek çıkış noktası, devlet, kimlik, coğrafya gibi temel kavramların jeopolitikle ilişkisi üzerinden, iktidarın etkisini inceleyerek, geliştirilmiştir.

1980'ler uluslararası ilişkiler teorilerinin, eleştirel sosyal teorilerin argümanları altında ele alınmasıyla geçmiştir. Sosyal bilimlere bütüncül bir bakış açısıyla jeopolitik söylemin en temel verisi olan devlet ve onun içinde gelişmiş olduğu modern çağ sorgulanmaya başlanmıştır. Postmodern söylemin uluslararası ilişkilerciler tarafından kullanılması Richard Ashley'in *The Poverty of Neo-realism* makalesi[16] ile başlar. Ashley, Jacques Derrida'dan aldığı logo-merkez kavramıyla uluslararası ilişkilerde söylem analizini gündeme getirmiştir. Böylece sosyal bilimlerin postmodern düşünceyi geliştiren iki ismi metin analiziyle Jacques Derrida ve söylem analiziyle Michel Foucault uluslararası ilişkiler teorilerine yeni bir form kazandırmıştır. Postmodern söylem hem metin analizi hem de söylem analiziyle eleştirel jeopolitiğin çıkış noktasını oluşturmuştur.

Derrida ve Foucault sosyal bilim alanından gelen düşünürler olarak önemliyken, eleştirel jeopolitiğin alan belirlemesinde 1970'lerden gelen bir coğrafyacıdan, Yves Lacoste'dan da bahsetmek gerekmektedir. Her ne kadar eleştirel jeopolitik teorisiyle ilgisi olmasa da coğrafyaya farklı bir alan kazandırması ve coğrafi bilginin askeri güç ve devlet merkezli politikalara katkıda bulunduğunu dile getirmesi açısından eleştirel jeopolitik fikrine yakın durmaktadır. Hatta bunun daha sonraki çalışmalar için zemin oluşturduğu da düşünülmektedir[17].

Geleneksel jeopolitik belirli sınırlar içinde, devleti ulusal egemenliğe sahip ve bunu korumaya çalışan, tarih dışı bir varlık olarak ele alır. Eleştirel jeopolitik ilk olarak bunu tersine çevirerek işe başlar. Devleti jeopolitiğin

merkezinden alır ve der ki: Jeopolitik, sembolik sınırlar içindeki yapıların küreselleşmiş bir dünyada birbirleriyle olan karmaşık ve karşılıklı ilişkisidir. Bu ilişki içinde devlet tarihseldir, sosyal bir olgudur. Jeopolitik ise söylemdir. Dolayısıyla, objektif olamaz, kaçınılmaz olarak yorumlanır.

Hiçbir olay kendiliğinden anlamlı değildir. Devlet bir bireymişçesine rasyonel kararlar alan ve onları uygulayan bir varlık değildir. Dış politikayı belirleyen siyasi karar alıcılar, sadece devletin bulunduğu coğrafi konumu ve sınırlarını göz önüne almazlar. Dış politika karar alıcıları ve elitleri, daha çok uluslararası ilişkilerin anlamını ve devletlerin çıkarlarını, jeopolitik kültür dâhilinde inşa ederler. Bu kapsamda jeopolitik kültür, bir devletin kimliğine ve devletler sistemiyle mücadelesine anlam kazandıran ve bu mücadeleyi müzakere etmek için bir dizi politika oluşturan, açıklayıcı kültür ve gelenekleri ifade eder.

Jeopolitik 19. yüzyıldan bu yana Batı dünyası içerisinde şekillendirilmiştir. Bu süreçte oluşturulan geleneksel jeopolitik, "Batılı" karar alıcılar, uzmanlar ve kurumların kültürel pratiklerinden etkilenmiştir. Bu kültür, jeopolitiği güç siyaseti hakkında bir proje olarak sunmaz, bu kültürün kendisi güç siyasetidir[18]. Bu nedenle herhangi bir devletin uyguladığı jeo-politik onun coğrafyasına ilişkin ürettiği politikadan çok, siyasi iktidarın devamını sağlayacak politikayı destekleyen bir unsurdur. Uluslararası sistemde yer alan aktörlerin belirli bir coğrafyayı işaret ederek tanımladıkları politikaları, o coğrafi alanın jeopolitiğini oluşturur. Bu jeopolitiği anlayabilmek için de klasik jeopolitik söylemin ekonomik, sosyal ve kültürel öğeleri ile siyasi karar alıcıların söylemlerinin analizinin yapılması gerekmektedir. 21. yüzyıl jeopolitiğin bu bakış açısıyla okunması, güncel politiğin anlaşılabilmesi açısından da önem taşımaktadır.

Dipnotlar

[1] Ladis Kristof, "The New Geopolitics: a Critique", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 5, No. 4, (December 1961), ss. 407-410.

[2] Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın,* Metis Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 30-31.

[3] Franco Franelli, "Friedrich Ratzel and the Nature of (Political) Geography", Political Geography, Vol. 19, No. 8, (November 2000), ss. 943-955.

[4] Colin Flint, Peter Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Localty*, Pearson, 2007, s. 5.

[5] Annales Okulu, ayrıntılı bilgi için bkz. Andre Burguiere, “The Fate of the History of Mentalities in the Annales”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 24/3 (Jul. 1982), ss. 424-437; Stuart Clark, “Annales Tarih Okulu”, *Çağdaş Temel Kuramlar*, der. Quentin Skinner, çev. Ahmet Demirhan, Ankara, Vadi Yayınları, 1997; Marc Bloch, “Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin”, çev. Ali Boratav, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985.

[6] Peter Burke, “Modern Avrupa’nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomiye Giriş”, çev. Fatma Tümen, *Tarih ve Tarihçi*, Alan Yayıncılık, 1985, s. 14.

[7] Bkz. Fernand, Braudel, “Akdeniz/Sonuç”, çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, ss. 107-108.

[8] Bkz. Richard Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İmge Kitabevi, 1999, ss. 160-161; John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 102; Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2002, ss. 75-77.

[9] *Idem*.

[10] V. D. Mamadouh, “Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings”, *GeoJournal*, No. 46, 1998, s. 237-238.

[11] *Idem*.

[12] Leslie W. Hepple, “The Revival of Geopolitics”, *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 4, (October 1986), ss. 21-36.

[13] Henry Kissinger, *The White House Years*, Boston, Little Brown, 1979, s. 914.

[14] Michael Greig, “The End of Geography, Globalization, Communications, and Culture in the International System”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 46, No. 2 (April, 2002), s. 225-226.

[15] Klaus Doods, “Political Geography III: Critical Geopolitics After Ten Years”, *Progress in Human Geography*, Vol. 25, No. 3, 2001, s. 470.

[16] Richard K. Ashley, “The Poverty of Realism”, *International Organizations*, No. 38, 1984, ss. 225-286.

[17] Klaus Dodds, *Geopolitics in a Chancing World*, Pearson Education Printed, 2000, s. 32.

[18] Gearoid O’ Tuathail, “Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 22, No. 2, 1999, s. 108.

Kaynakça

Ashley Richard K., “The Poverty of Realism”, *International Organizations*, No. 38, 1984, ss. 225-286.

Bloch Marc, “Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin”, çev. Ali Boratav, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985.

Braudel Fernand, “Akdeniz/Sonuç”, çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985.

Burguiere Andre, “The Fate of the History of Mentalities in the Annales”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 24/3 (Jul. 1982), ss. 424-437.

Burke Peter, “Modern Avrupa’nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomiye Giriş”, çev. Fatma Tümen, *Tarih ve Tarihçi*, Alan Yayıncılık, 1985.

Burke Peter, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2002.

Clark Stuart, “Annales Tarih Okulu”, *Çağdaş Temel Kuramlar*, der. Quentin Skinner, çev. Ahmet Demirhan, Ankara, Vadi Yayınları, 1997.

Dodds Klaus, *Geopolitics in a Chancing World*, Pearson Education Printed, 2000.

Doods Klaus, “Political Geography III: Critical Geopolitics After Ten Years”, *Progress in Human Geography,* Vol. 25, No. 3, 2001.

Evans Richard, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İmge Kitabevi, 1999.

Greig Michael, “The End of Geography, Globalization, Communications, and Culture in the International System”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 46, No. 2 (April, 2002).

Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınevi, İstanbul, 1998.

Flint Colin, Taylor Peter, *Political Geography: World Economy, Nation State and Localty*, Pearson, 2007.

Franelli Franco, “Friedrich Ratzel and the Nature of (Political) Geography”, Political Geography, Vol. 19, No. 8, (November 2000), ss. 943-955.

Hepple Leslie W., “The Revival of Geopolitics”, *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 4, (October 1986), ss. 21-36.

Kissinger Henry, *The White House Years*, Boston, Little Brown, 1979.

Kristof Ladis, “The New Geopolitics: a Critique”, *The Journal of Conflict Resolution,* Vol. 5, No. 4, (December 1961), ss. 407-410.

Mamadouh V. D., “Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings”, *GeoJournal*, No. 46, 1998, s. 237-238.

Tuathail Gearoid, “Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society”, *Journal of Strategic Studies,* Vol. 22, No. 2, 1999.

Tosh John, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE ARAP DÜNYASINDA TÜRKİYE ALGISININ DEĞİŞİMİ

MEHLİKA ÖZLEM ULTAN[1]

1 Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

1. Giriş

Jeopolitiğin konusu, mekânın, doğal kaynakların kullanımı ve dağılımı bağlamında devletlerin tutumlarını araştırarak tanımaya çalışmaktır. Jeopolitik, yalnızca krizleri, çatışmaları ve savaşları anlamaya yarayan entelektüel bir araç değildir. Devletlerin, yani devlet yönetimini elinde bulunduranların yönelimlerinin, davranış ve tutumlarının tanımlanması ve analizi de gerekmektedir. Jeopolitiğin en önemli amacı, uluslararası unsurların görünümünden hareketle gerçek yönelimleri araştırmaktır[1].

Jeopolitik açıdan Türkiye'ye bakıldığında, coğrafi özellikleri bakımından, günümüzde Orta Doğu bölgesinin en önemli ülkelerinden biri olduğu görülmektedir. Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri ile Asya'nın geleneksel yapıdaki ülkeleri ve Orta Doğu'nun zengin petrollere sahip ülkeleri arasında kavşak noktasında yer almaktadır. Hem fiziki, hem de sosyo-kültürel açıdan üç farklı kıtanın ülkelerinin birbirleriyle en kısa yoldan kaynaşmasını sağlayacak bir konumda bulunmaktadır.

Orta Doğu bölgesinin yeryüzünün önemli kara ve su yollarına sahip olmasının kendisine kazandırdığı jeopolitik değer, dünyanın güç peşinde koşan ülkelerinin birincil hedefi olmasına yol açmıştır. Eski kara ülkelerinin kavuşma noktasında olması, tüm dinlerin çıkış noktası olması, dolayısıyla tüm dinler açısından kutsal toprakların bu bölgede yer almış olması ve zengin petrol rezervleri içermesi bölgenin jeopolitik önemini artıran sebepler arasında sayılmaktadır[2].

2. Orta Doğu Bölgesinin Önemi

Orta Doğu deyimi, Batı dünyasının çıkarlarına uygun bir şekilde dünya karalarının bölgelere ayrılmasından ortaya çıkmıştır. İngiltere başta olmak üzere tüm Batılı devletler, 16. yüzyıldan itibaren Çin ve Hindistan'ın zenginliklerine kavuşmak için yeni yollar aramaya başlamışlardı. Bu yolları, Doğu Avrupa üzerinden veya Afrika'nın güneyini dolaşarak keşfetmeye başladılar. Daha kestirme yollar ise, Osmanlı topraklarından geçiyordu. İngilizler seyahatleri sırasında Çin ve Hindistan'a "Uzakdoğu" adını verdiler. Osmanlı ülkeleri için ise, daha yakın olmaları sebebiyle "Yakındoğu" ifadesini kullandılar. 1889'da Süveyş Kanalı'nın hizmete açılmasıyla, Avrupa-Hindistan-Çin denizyolu kısalmış, deniz ticaretinde büyük değişmeler yaşanmasına yol açmıştı. Arap Yarımadasının kıyısında bulunan limanların öneminin artmasıyla da, İngilizler, Arabistan Yarımadasının güney kıyılarını işgal etmeye başladılar. Bu bölgeye de "Orta Doğu" adını verdiler[3].

Orta Doğu ülkelerinin sayısında ve bölgenin sınırlarında zaman zaman değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler de, Batılı ülkelerin bölgeye bakış açılarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Örneğin, ABD'nin Orta Doğu bölgesinin sınırlarını, Kuzeybatı Afrika kıyılarından Pakistan'a kadar geniş bir alanda ele aldığını, Rusya'nın daha dar çerçevede Orta Doğu sınırlarını belirlediğini, İngiltere'nin ise genel olarak kabul edilen sınırları çizdiğini ve petrol unsurunu göz önünde bulundurduğunu söylemek mümkündür[4].

Orta Doğu bölgesinin dünya jeopolitiğindeki yerini belirleyen en önemli unsur da petrol bölgesi olmasından kaynaklanmaktadır. Orta Doğu petrolü Avrupa ve Asya'nın enerji ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü karşılamaktadır. Günümüzde Batı Avrupa'da tüketilen petrolün %75'i, Japonya'da tüketilenin de %90'ı Orta Doğu'dan gelmektedir. Bu stratejik ham maddedeki zenginliği, Orta Doğu'yu büyük devletler arasında bir rekabet alanı haline getirmiştir[5].

3. Tarihi Açıdan Türk-Arap İlişkileri ve Türkiye’nin Orta Doğu Politikası

Arap dünyasındaki Türkiye imajının doğru anlaşılabilmesi için Türk-Arap ilişkilerinin tarihi seyrine bakmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti dönemindeki ilişkilere kısaca değinilmesi gerekirse; Arap topraklarını uzun süre hâkimiyeti altında tutan Osmanlı Devleti’nin bu topraklara karşı ilgisizliğini, Türkiye’nin sömürgeci bir geçmişe sahip olmadığı çerçevesinde ve mutlak terk, mutlak hâkimiyet anlayışı ile değerlendirmek mümkündür[6].

Bu çalışma çerçevesinde Türk-Arap ilişkilerinin tarihsel boyutu daha çok Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonraki dönemde ele alınacaktır. Türkiye, kuruluşunun ilk yıllarında, Avrupalı büyük devletleri karşısına almama politikasının etkisiyle Orta Doğu ile Musul ve Sancak sorunları dışında ilgilenmemiştir. Bu dönemde realist/modernist anlayışın uluslararası toplumlara bakışı, toplumların kategorize edilmesi ve küreselleşme ile oluşturulan popüler kültürün etkisiyle Araplara yönelik olumsuz bakış açısı Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Türkiye bu tasnife karşı kendini, Doğu’nun az gelişmiş ülkeleri arasında değil, Batı’nın “çağdaş değerlerini benimsemiş” güçlü devletleri arasında, Batılı bir devlet olarak tanımlayarak yanıt vermiştir[7].

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Türkiye’nin güvenlik politikasının Sovyet tehdidi ile değerlendirildiği bir dönemdir. Bu tehdit algılaması sebebiyle Batı bağlantısının daha da geliştiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’nin dış politikasında özellikle 1950’lerde, Orta Doğu’daki hareketlenmede bölgede artan Sovyet etkisi ve bunun Türkiye için bir tehdit olarak görülmesi önemli rol oynamıştır. Türkiye’nin savaş sonrası dönemde Orta Doğu’daki çatışmalardan uzak durarak, güvenlik politikasını Batı ile ittifak ilişkisi çerçevesinde şekillendirdiği görülmektedir[8].

Bazı Arap yönetimlerinin, Soğuk Savaş'ın ilk günlerinde, Batı bloku ile ilişkileri düşmancaydı. Arap ülkelerindeki kamuoyunun da başta Amerika olmak üzere Batı dünyasına, İsrail'e verdiği destek dolayısıyla eleştirel bir tavır aldığı görülmektedir. Bu durum sorunlu olan ilişkilerin daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, Arap dünyasında Türkiye'yi Amerika'nın işbirlikçisi olarak benimseyen yaygın bir görüş ortaya çıkmıştır[9].

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 11 Aralık'taki 194 sayılı kararıyla Arapların kurulmasını istemediği BM Uzlaştırma Komisyonunda ABD ve Fransa ile birlikte yer alan Türkiye, Araplardan farklı bir politika izlemeye başlamış ve 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Türkiye'nin İsrail'i resmi olarak tanıması da, Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde ayrı bir gerginlik yaratmıştır[10].

1952 yılından itibaren de karşılıklı diplomatlar görevlendirerek bu ilişkilerini pekiştirdiklerini söylemek mümkündür. Kurulan bu ilişkilerin en önemli nedenleri; Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunu pekiştirme isteği, Orta Doğu'daki Yahudi topluluklarla tarih boyunca iyi ilişkiler yürütmüş olması ve yeni Arap ulus devletleriyle kötü ilişkilere sahip olmasıydı. İsrail ise o dönemde, çevresindeki tüm ülkelerle ittifaklar kurma politikası izlemekte, bu devletlerin Arap olması ya da olmaması fark etmemekteydi[11].

Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi her zaman Arap ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin de İsrail'in de ayrı ayrı ABD ile yakın ilişkiler içinde olmaları onları birbirine yakınlaştırmaktadır. Ancak İsrail ile ilişkileri geliştirme Türkiye'ye bazı maliyetler de yüklemektedir. Bunların başında da, Arap ülkeleri ile ilişkilerinin kötüleşmesi gelmektedir[12].

1960'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Orta Doğu'ya ilişkin politikasında bazı değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Bunun en belirgin göstergesi, Türkiye'nin Filistin Kurtuluş Örgütü'nü desteklemeye başlamasıdır. ABD politikaları ile her konuda, her zaman tam bir uyum

içinde olamayacağını anlayan Türkiye, Orta Doğu politikasının uyumlu olabileceğini düşünmekteydi. Türkiye bu dönemden başlayarak, Batı dünyasının izlediği belirgin İsrail yanlısı politika yerine, Arap-İsrail çatışmasında daha dengeli ve giderek açıkça Arap ülkelerine destek veren, buna karşılık Arap ülkelerinin kendi aralarındaki çatışmalarına taraf olmak istemeyen bir politika izlemeye başlamıştı[13].

Türkiye'nin 1960'lı yıllarda Orta Doğu'ya yönelik politikasında Arap ülkelerine biraz daha fazla ağırlık vermeye başlamasında, Yunanistan'ın izlediği politika sonucu Orta Doğu ülkelerini yanına almayı başarması, ayrıca Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'den umduğu desteği bulamamasının yarattığı hayal kırıklığı da etkili olmuştur. Türkiye, aşırı Batı yanlısı bir politika izleyerek yalnız kaldığı düşüncesi ile bu yıllardan itibaren Orta Doğu ve Üçüncü Dünya Ülkeleri ile ilişkilerini artırmaya başlamıştır. Türkiye'nin izlediği bu politikada, yeni ortaya çıkan 'Yumuşama Dönemi', Doğu-Batı yakınlaşması, Sovyetler Birliği'nin de bir nükleer güç haline gelmesiyle ABD'nin nükleer şemsiyesinin artık bu bölge için bir güvence oluşturmaması ve ABD ile Batı Avrupa ülkelerinin Kıbrıs konusunda Yunanistan lehinde bir tavır ortaya koymalarının da etkili olduğu söylenebilmektedir.

1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında ilişkilerde önemli bir gelişme yaşanmış ve Türkiye bu kriz esnasında Arap ülkelerini desteklemiştir. Bu doğrultuda, topraklarında bulunan Amerikan üslerinin Araplara yönelik bir saldırıda kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamıştır. Ayrıca, BM nezdindeki toplantılarda Arap ülkelerini destekleyerek işgal altındaki Arap topraklarının boşaltılması ve Filistin'in devlet kurmayı da içeren var olma hakkının tanınması doğrultusundaki çabalara destek vermiştir. Türkiye'nin bu politika değişikliği, bölge ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye'nin 1973 Savaşı sırasındaki politikası da Arapları destekleyici şekilde olmuştur. Savaş sırasında İsrail'e yönelik artan Amerikan desteğinden diğer bölge ülkeleri gibi rahatsız olan Türkiye, yaptığı açıklamalarda Arap topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesini

onaylamayacağını ve bölgede kalıcı bir barışın ancak Arap halkını tatmin edecek bir çözümden geçtiğini ilan etmiştir[14].

Arap-İsrail Savaşı'nın Türkiye açısından önemli bir sonucu da, yarattığı petrol krizi ile Türkiye'yi Orta Doğu ülkelerine daha fazla yaklaştırmasıdır. 1973'ten sonra petrol fiyatlarının artışı ile 1977 yılından itibaren yükselen enflasyon oranları karşısında Türkiye, petrol üreticisi Arap ülkelerinden kredili petrol almak zorunda kalmış, petrol faturasını karşılamak için Arap ülkelerine olan ihracatını artırmaya çalışmıştır. Ayrıca petrol krizi sırasında Arap ülkelerine yakın politikası ile ambargodan etkilenmemiş, daha ucuz petrol sağlamıştı. Tüm bunlar Türkiye'yi Orta Doğu politikasında Arapları daha fazla desteklemeye yöneltmiştir[15].

1974 Temmuzundaki Kıbrıs harekâtının arkasından Batılı ülkelerin Türkiye karşıtı bir tutum alması ve 1975'te gündeme gelen ambargo ile Türkiye ve ABD arasında soğuk ilişkiler döneminin başlaması, Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinin yanı sıra Sovyetler Birliği ile ilişkilerine de daha fazla önem vermesine yol açmıştır[16].

1976 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ankara'da büro açmasına izin veren ve 1979 yılında bunu diplomatik temsilcilik statüsüne çıkaran Türkiye, 1980'de Kudüs'ü başkent ilan eden İsrail ile diplomatik ilişkilerini en alt düzeye indirmiştir[17].

1970'lerin sonlarına doğru Afganistan ve İran'daki gelişmeler dünyanın dikkatini Körfez'e çekmiştir. Dolayısıyla 1980'ler boyunca Orta Doğu'da asıl ilgi odağı Filistin sorunundan ziyade Körfez Krizi olmuştur. Bu olaylar, Türkiye'nin stratejik önemini öne çıkarırken, tüm dikkatler Orta Doğu'nun sorun odağı olan Filistin'den uzaklaşarak Basra Körfezi'ne kaymıştır[18].

CENTO'nun 1979'da dağılması ile Türkiye'nin bölgedeki stratejik öneminde kayda değer bir artış daha yaşanmıştır. 1979 İran devriminin bir tehdit olarak algılanması ve Mısır'ın İsrail ile yaptığı barış sonucu bölgesel politikalardan çekilmesi gibi stratejik unsurlar da bu ilginin artmasına katkıda bulunmuştur. Arap dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik

çabalar Turgut Özal döneminde de devam etmiştir. Bu yeni gelişen ilginin yansımalarından biri de Türkiye'ye eğitim amaçlı gelen Arap öğrencilerin artması ve Türkiye ile Arap ülkeleri arasında canlanan turizm ve ticari ilişkilerdir. Bu artan ilgi akademik çalışmalarda da gözlenmiştir. Yapılan çeşitli toplantılar ve ortaya çıkan yayınlar yoluyla, Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine katkıda bulunmak için, ortak tarihin tekrar incelenmesinin ve karşılıklı kalıplaşmış algıların değerlendirilmesinin önemi vurgulanmaya başlanmıştır[19].

1980'lerin sonuna doğru Türkiye ve Arap dünyası arasındaki ilişkiler tekrar bozulmaya başlayınca, bu çabalar da sonuçsuz kalmıştır. Özellikle Fırat ve Dicle'nin sularını kullanarak geniş arazilerin sulanmasını amaçlayan çok kapsamlı GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) programı açıklandıktan sonra, Türkiye'nin Arap komşuları ile ilişkileri kötüleşmeye başlamıştır. Irak'ın gündeminin İran savaşı ile meşgul olması sebebiyle su meselesinin en çok Türkiye-Suriye ilişkileri üzerinde etkisi olmuştur. Kendi kendine yetme ideolojisiyle hareket eden Şam yönetimi, GAP projesini sularının Türkiye tarafından kontrolü olarak algılamış, bu durumu 1990'lar boyunca Arap Birliği toplantılarının gündemine taşıyarak bir Pan-Arapçılık meselesi haline getirmiştir. Türkiye açısından ise öncelikli mesele Suriye'nin, lideri Şam'da bulunan PKK'ya verdiği destek olmuş ve bu durum da iki ülke arasındaki krizin tırmanmasına yol açmıştır. Sonuç olarak ilişkilere karşılıklı şüphe ve güvensizlik havası egemen olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkilerindeki sorunlar özellikle Ekim 1998'de zirve noktasına ulaşmış ve Türkiye, Suriye'yi PKK'ya verdiği desteği kesmemesi durumunda güç kullanmak ile tehdit etmiştir. Kriz, Suriye'nin PKK liderini ülkeyi terk etmeye zorlaması ve 20 Ekim 1998 tarihinde Adana Mutabakatı'nın imzalanması ile son bulmuştur.

1990'larda bölge ülkeleri kendilerini Soğuk Savaş ve Körfez Savaşı sonrası oluşan yeni Orta Doğu düzenine yönelik tartışmanın içerisinde bulmuşlardır. Bu tartışma sadece yeni oluşmakta olan bölge sisteminin aktörlerini ve özelliklerini değil, başta yeni yeni ortaya çıkmakta olan tek

süper güç olmak üzere, tüm dış güçler ile ilişkileri de içermektedir. Türkiye yeni gelişen bölgesel düzenin önemli bir üyesi olarak kabul edilmediğinden, bu tartışmaların bir parçası da olamamıştır. Öte yandan, Türkiye başta Körfez Savaşı sonrası Irak'taki durum ve Suriye'nin PKK desteği olmak üzere bölgede yaşanan gelişmeleri tehdit olarak görmüştür. Türkiye, bu tehditler ile askeri yöntemlere öncelik veren politikalar uygulayarak ve çeşitli ittifaklar ile denge sağlamaya çalışarak baş etmeyi seçmiştir. Dolayısıyla 1990'ların büyük bölümünde Türkiye, Arap dünyasındaki tartışmaların çoğunlukla dışında bırakılmış ve ilişkiler karşılıklı tehdit ve güvensizlik üzerine kurulmuştur[20].

1990'lı yıllar boyunca Türkiye-İsrail ilişkilerinin en parlak dönemini yaşaması da Türk-Arap ilişkilerini etkilemiştir. Bu süreçte Türkiye, İsrail-Filistin sorununa çözüm getirmeyi amaçlayan Oslo Süreci'ni desteklemiş, Suriye ile olan sorunlu ilişkileri düzeltmeye çalışmış ve Ermenilerin 1915'te Osmanlı döneminde yaşadıkları katliamın ABD tarafından resmen soykırım olarak tanınmasını isteyen Ermeni diasporası karşısında İsrail yanlısı ABD'li lobi gruplarının desteğini kazanmaya çalışmıştır[21].

Türkiye, İsrail ile diplomatik ilişkilerini 1992 yılında büyükelçilik düzeyine yükseltmiştir. 1996 yılında ise, İsrail'in Türkiye'nin geniş dağlık arazilerini hava tatbikatları için kullanmasına izin veren bir askeri iş birliği anlaşması imzalamıştır. Böylece, istihbarat paylaşımı ve terörizme karşı iş birliği gelişmeye başlamıştır. Türkiye'nin Amerikan M-60 tankları ve F-4 savaş uçaklarının modernizasyonu ve insansız uçaklar satın almak da dâhil olmak üzere askeri teknolojiyle ilgilenmesi sebebiyle İsrail ile daha da yakınlaştığını söylemek mümkündür. Bunun en önemli sebebi de, ABD ve Avrupa Birliği'nin aksine İsrail'in, bu teknolojileri hızlı ve herhangi bir koşul öne sürmeden sağlayabilmesidir[22].

1967 İsrail-Arap savaşının ve 1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesinin ardından AKP öncesindeki hükümetler döneminde ilişkiler en düşük seviyesine ulaştı. Birinci ve ikinci intifada sırasında gerginlik tekrar tırmandı. İsrail'in Batı Şeria kentlerini işgal ettiği Nisan 2002'de Başbakan

Bülent Ecevit’in İsrail’in yaptıklarını “soykırım” olarak adlandırmasının ardından, Türk siyasetinin kamuoyunun etkisine daha açık hale geldiğini ve İsrail-Filistin çatışmasının sürekli tırmanmasıyla birlikte ilişkilerin daha da zarar gördüğünü söylemek mümkündür. Bu olaylar çerçevesinde Türkiye’nin Orta Doğu’daki konumunu güçlendirmek istemesi halinde, İsrail ile ilişkilerine dikkat etmesi gerektiği söylenebilmektedir[23]. Bu ortam 2002 yılından sonra gözle görülür şekilde değişmeye başlamıştır.

4. Arap Dünyasında Türkiye Algısının Değişimi

Arap dünyasında Türkiye algısının değişimini incelemek için bu süreçte yaşanan gelişmelerin de ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda 2000’li yıllara baktığımızda ilk olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2002 yılında iktidara gelmesinin Arap dünyasındaki algının değişmesine yol açtığını söylemek mümkündür[24]. İslami geçmişiyle tanınan bir parti olan AKP’nin 2002 yılında seçimleri kazanması Arap ülkelerinde Türkiye’ye olan ilgiyi arttırmıştır. Bu dönemde izlenen dış politika Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’na göre; iç siyasette güvenlik ve demokrasi alanında hassas bir denge, komşularla sıfır sorunlu ilişki, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslarla yakın ilişki, ABD ve Avrupa Birliği gibi aktörlerle rekabetten ziyade tamamlayıcı bir ilişki ve uluslararası örgütler ile barış inşa çabalarında aktif bir diplomatik yaklaşım kriterlerini içermekteydi[25]. Hem liberal hem de İslami kesimler AKP’nin seçim zaferi ile farklı nedenlerden ilgilenmişlerdir. Fakat genel olarak bakıldığında, bu gelişme Türkiye’nin yeniden değerlendirilmesine sebep olmuştur. En önemlisi ise, “küçük bir laik siyasi elitin karşısında ezilen Müslüman halk” şeklinde özetlenebilecek Türkiye siyaseti hakkındaki yüzeysel bakış açısı geçerliliğini kaybetmiştir[26].

Irak’ın müttefik güçlerce işgal edilmesinin öncesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden Mart 2003’te Türkiye’den asker geçişi için gerekli tezkerenin reddedilmesi kararı, Türk-Arap ilişkilerinin olumlu hale gelmesini sağlayan diğer bir etmen olarak ele alınmaktadır. Bu karar,

demokratik meşruiyetin dış politika yapımında belirleyici bir faktör halini aldığını göstermektedir. Türkiye'nin bölgesel politikasını şekillendirirken geleneksel ittifak politikasından ayrılabileceğini gösteren bu gelişme sonrasında komşu ülkelerin Türkiye ile ilgili algıları değişmeye başlamıştır[27].

Türkiye'nin Orta Doğu ile daha fazla yakınlaşmasını sağlayan bir diğer etmen, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında yaşanan durumdur. Orta Doğu ile ilişkilerde kazanılan derinliğin Avrupa Birliği ile ilişkilerde bir avantaj olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Önceki dönemlerde bu durum, Türkiye'nin Batılı kimliğine halel getirebilecek iken, günümüzde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yapacağı katkılardan biri şeklinde vurgulanmaktadır.

Türkiye'nin İsrail'in Gazze saldırıları sırasında aldığı tutum ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos Dünya Ekonomi Zirvesi'nde gösterdiği tepki Türkiye'nin Arap dünyasındaki popülerliğini daha da arttırmıştır. Gazze konusunda düzenlenen bir panel sırasında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez ile yaşadığı gergin diyalog, Erdoğan'ı Arap kamuoyunda ön plana çıkarırken, Türkiye'nin İsrail'in yakın müttefiki olduğu algısının da sorgulanmasına sebep olmuştur[28].

Türkiye-İsrail arasında yaşanan son kriz, 31 Mayıs 2010'da Gazze'ye insani yardım malzemesi götüren Mavi Marmara gemisine uluslararası sularda İsrail askerleri tarafından yapılan saldırı olmuştur[29]. 31 Mayıs günü sabaha karşı İsrail komandolarının abluka altındaki Gazze'ye yardım götürmek üzere yola çıkan filoya uluslararası sularda saldırması ve 9 Türk'ün hayatını kaybetmesine neden olması Türk dış politikası ve diplomasi tarihine geçecek derecede önemli bir olay olarak değerlendirilmiştir. Türkiye bu durumu Türkiye-İsrail sorunu olarak yansıtmaktan kaçınarak uluslararası bir kriz haline getirme politikası izlemiştir[30].

İsrail var olduğu günden bu yana Arap Dünyası ile çatışma halinde olmuş, yürüttüğü politikayı uluslararası alanda haklı kılmak için Türkiye'ye ihtiyaç duymuştur. Çünkü bu durum İsrail'in Müslümanlarla değil, Arap Dünyası ile sorunu olduğunu gösterecektir. Ayrıca Orta Doğu'daki bu karışık duruma arabuluculuk yapacak olan tek ülke Türkiye'dir. Nitekim Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, Türkiye ile İsrail ilişkilerinin normalleşmesinin Orta Doğu barış görüşmeleri açısından önemli olduğunu belirtmiş, ardından Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim, Suriye-İsrail dolaylı barış görüşmelerine Türkiye dışında bir arabulucu kabul etmeyeceklerini, İsrail'in bu durumu kabul etmesi gerektiğini söylemiştir.

Türkiye, daima Orta Doğu'da barış ve istikrar için çaba göstermiş, bu açıdan hem Arap Dünyası hem de İsrail ile ilişkilerini aynı çatı altında çoğu zaman zorlukla götürmüştür. Türkiye, her iki ülkeyle de iyi ilişkileri olduğu için Suriye ile İsrail arasında arabuluculuk rolü oynayabilmiştir. İsrail'le ilişkileri düzelene dek böyle bir rolü tekrar üstlenmesi zor gözükmektedir[31]. İsrail'in bu tavrı, dünyanın hemen her bölgesinde tepki toplamış ve İsrail bu saldırgan tutumuyla dış politikada yalnız kalmıştır[32].

Gazze yardım gemisine İsrail'in saldırısı ve çok sayıda insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan olayda İsrail'in özür dilemesini ve uluslararası soruşturma açılmasını isteyen Başbakan Erdoğan'ın Arap dünyasındaki popülaritesi bir kat daha artmış ve Türkiye'nin bölgesel liderliği bir kere daha teyit edilmiştir[33].

Orta Doğu'da yaşanan bölgesel bazı faktörler de Türkiye'ye yönelik bakış açısının değişmesinde rol oynamıştır. Bölgede son zamanlarda yaşanan birçok gelişme hissedilir bir kriz ortamına sebep olmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi, Arap-İsrail barış sürecinin bozulması ve Filistin sorununun daha da kötüleşmesi, Amerika'nın Irak'ı işgali, İran'ın bölgesel bir güç olarak ortaya çıkması, Arap dünyasının kendi içerisindeki bölünmeler ve Suriye gibi bazı devletler için istikrarsızlık tehlikesi bölgede bir güçsüzlük hissinin oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Arap İnsani Kalkınma Raporları

tarafından da belgelendiği üzere Arap dünyasındaki sosyo-ekonomik problemler ve otoriter rejimlerin hüküm sürmeye devam etmesi, Arap rejimlerinin gittikçe derinleşen meşruiyet sorunlarını göz önüne sermiştir. Dolayısıyla, Arap dünyasının 21. yüzyıla derin bir kriz yaşandığı düşüncesi ile girdiği söylenebilmektedir[34].

Genel olarak yaşanan tüm bu gelişmelerin Türkiye'ye hem bölgede daha aktif bir rol oynaması için yeni fırsatlar yarattığı, hem de bölgedeki çekiciliğini arttırdığı görülmektedir. Fakat daha özele inildiğinde, Türkiye'nin farklı kişiler ve farklı ülkeler için farklı anlamlar ifade ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Arap dünyasındaki Türkiye algılarında çeşitli ülkeler ve ideolojik pozisyonlar söz konusu olduğunda farklılıklara rastlanması şaşırtıcı değildir.

4.1. Kültürel ve İnsani Temas Açısından Değişim

Osmanlı ve Türkiye imajı, ülkeden ülkeye değiştiği gibi, farklı yaş gruplarına veya tarihin farklı dönemlerine göre de değişmektedir. Örneğin, Osmanlı dönemine ilişkin imajın, gençlerde, entelektüel kesimde ve yaşlılarda farklı olduğunu ifade etmek mümkündür. Bölgedeki yaşlı ve muhafazakâr Arapların tamamına yakınının Osmanlıya bakışının son derece olumlu olduğu söylenebilmektedir. Bu kişiler Osmanlıya, Halifeliğin merkezi ve birleştirici bir unsur olarak bakıyordu. Oysa entelektüel kesim, özellikle 2003 sonrasında Türkiye'nin değişen imajını bir tarafa bırakırsak Osmanlıya, emperyalist bir imparatorluk olarak bakmaktaydı. Bu noktada da Orta Doğu'nun doğusu ile batısını ayırmak gerekmektedir. Körfez bölgesinde ve Kuzey Afrika'da Osmanlının imajı her zaman olumluydu. Osmanlı ve Türkiye imajının olumsuz olduğu bölge daha ziyade merkezi Orta Doğu diyebileceğimiz ve Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır'ı içine alan bölgeydi[35].

Türkiye açısından bakıldığında, geleneksel anlamda Orta Doğu, Türk eliti için kültürel anlamda geri kalmışlığı temsil ediyordu. Siyasal risklerden dolayı da politikalara dâhil edilmemekteydi. Önceleri komşu olmasına

rağmen hiç dikkate alınmayan bölgeye bakış yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu değişim, sadece elitler açısından değil, sıradan halk için de söz konusuydu[36]. Bunun en önemli göstergesi de, Orta Doğu ülkelerine giden ve bu ülkelerden Türkiye'ye gelen kişi sayısındaki artıştır. Türkiye'deki algı olumlu yönde gelişirken, Orta Doğu ülkelerinde de Türkiye'ye yönelik algıda değişiklik yaşanmaya başlamıştı. Öncelikle insanlar arasındaki temasın arttığı görülmektedir. Türk Hava Yolları'nın bölgede uçuş sayısını artırması ve önceden uçmadığı yerlere uçması, örneğin; güvenlik nedeniyle diğer ülkelerin uçmakta tereddüt ettiği Bağdat'a 26 Ekim 2008'de uçuş seferleri başlatılması, yaklaşık 100 yıl aradan sonra Türkiye ve Irak arasında 16 Şubat 2010 tarihinde tren seferlerinin başlatılması, Suriye ile vizelerin kaldırılması ve özel araçlar ile özellikle Suriye ve Irak'a gitmenin eskisine oranla çok daha kolay ve ucuz olması dış politikadaki değişim eğilimini destekler niteliktedir. İnsani temasların artmasının yanı sıra, medya araçlarının rolü de bu değişimde önemli yere sahiptir[37]. Türkiye'nin aktif tutumunu yakından takip eden bölge ülkelerinin medyalarında Türkiye ile ilgili haberlerin arttığı görülmektedir. Bu sebeple Orta Doğu kökenli medya kuruluşlarının Türkiye'de daha fazla sayıda temsilci bulundurması söz konusu olmaktadır. TRT'nin hayata geçirdiği TRT Şeş, TRT Türk gibi kanallar ve Arapça yayın yapan TRT Türkiye de, Türkiye'nin yeni dönemdeki dış politikasıyla ilgili bilgi verebilmektedir[38].

4.2. Türkiye'nin Orta Doğu Politikasındaki Değişimin Sonuçları

İlk olarak Türkiye'nin siyasi etkinliğinin arttığını söyleyebiliriz. Irak, Suriye, Filistin-İsrail sorunu gibi konular gündeme geldiğinde Türkiye'nin fikrinin sorulmaya başlanması ve yapılan toplantılara davet edilmesi Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak dikkate alındığını göstermektedir. Türkiye'nin Irak ve Suriye gibi komşularıyla 'Yüksek Stratejik İş Birliği Konseyi' adı altında ortak Bakanlar Kurulu toplantıları yapmaya başlaması, siyasi sorunların karşılıklı olarak tartışılmaya başlanmasına, krizlerin önlenebilmesine ve siyasi egemenliğin paylaşılmasına yol açabilecektir.

Değişen Orta Doğu politikasının bir diğer sonucu ticari ilişkilere yansımaktadır. Siyasi tercihlerde yaşanan değişim, ticari ilişkileri etkilerken, artan ticari ilişkiler de dış politika tercihlerini daha fazla yönlendirmeye başlamıştır. 1990'lardaki güvenlik endişelerinin şekillendirdiği politikadan, ekonomik unsurların önemli olduğu bir politikaya geçiş görüldü. Bu ekonomik unsurlar, ülkedeki iç gelişmeleri ve güvenlik sorunlarını da olumlu yönde etkiledi. Küresel ekonomik kriz şartlarında uluslararası ticarette oluşan daralmalar sonucunda ihracatın genel olarak azalmasına rağmen, Türkiye'nin Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa'dan sonra en fazla ihracatı Irak'a yaptığı görülmekte ve 2010 yılı itibariyle Irak'a ihracatının 4,8 milyar dolarlık bir düzeye ulaştığı söylenebilmektedir[39].

Avrupa Birliği ile ilişkiler kapsamında yürütülen müzakereler çerçevesinde, 30. fasılda ele alınan dış ilişkiler başlığı altında Türkiye'nin bölgede yükselen profilinin dikkat çektiği ifade edilmektedir. Irak, Suriye ve Filistin ile ilgili konulardaki yapıcı tutumunun, raporlara olumlu şekilde yansıdığı görülmektedir[40].

Arap kamuoyundaki Türkiye imajının dönüşümü ve bunun nedenleri çeşitli tarihi ve kültürel gerçekliklere dayanmaktadır. Algıların özellikle iki nokta üzerinde yoğunlaştığı söylenebilmektedir: Türkiye siyasetinin, halkının ve kamuoyunun bölgeye yönelik tutum ve algılarına Arapların olumlu veya olumsuz yönde verdikleri reaksiyonlar. Algıları yöneten, yönlendiren ve kimi zaman da yeniden inşa eden temel etkenler; siyasal erk, kamuoyu önderleri ve medyadır. Türkiye'nin Arap dünyasına yönelik son dönemlerde izlediği politik tutum Arap kamuoyunda Türkiye algısı üzerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri de karşılıklı olumsuz imajların kronik olmamasıdır. Tarihsel olayların ve siyasi konjonktürün ortaya çıkardığı olumsuz algıların değişen politik ilişkiler ve iş birliği doğrultusunda esnek olabildiği görülmektedir. Dolayısıyla kamuoyundaki algıların oluşmasında medyanın

üstlendiği rol ve buna bağlı olarak oluşturduğu imajlar süreç içinde değişebilmektedir[41].

5. Sonuç

İmajlar, kırılgan noktalarda negatif ve pozitif anlamda değişme potansiyeline sahiptir. Bakış açısı aynı zamanda tarihsel ve bölgesel birçok faktörden de etkilenebilmektedir. Arapların Türk algısı üzerinde Osmanlı sonrası Atatürk dönemindeki Türkiye modernleşmesinin, Soğuk Savaş dönemindeki bölgesel çatışma ve iş birliğinin ve ikili ilişkilerdeki spesifik sorunlu alanların önemli oranda etkili olduğu söylenebilir. Aynı şekilde söz konusu algının son dönemlerde pozitif anlamda bir kırılmaya, dönüşmeye uğradığı da görülmektedir.

Yaklaşık 10 yıl öncesine kadar uzak durulan, her türlü temastan kaçınılmaya çalışılan bir bölgede, Türkiye'nin artık çok daha aktif bir siyaset izlediği görülmektedir. Türkiye, bu yeni yaklaşımda sadece doğrudan kendi çıkarlarını ilgilendiren konularla sınırlı kalmadan, bölgenin sorunlarına da müdahil olma yolunu seçmiştir. Türkiye'nin yeni Orta Doğu politikası sadece siyasi kapsamda ele alınmamalıdır. Ekonomik açıdan, vizelerin kaldırılması ve seyahat kolaylıkları sayesinde insani temas açısından olumlu yönleri de bulunmaktadır. Siyasi, ekonomik ve kültürel yönleri içeren bir dış politikanın da, tek yönlü politikalardan çok daha etkili ve kalıcı olacağını söylemek mümkündür.

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda; Türkler ve Araplar arasındaki imgelerin son dönemlerde değiştiği, Türkler ve Araplar arasındaki imge ve algıların ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerden etkilendiği, Türkler ve Araplar arasındaki karşılıklı olumlu imajın politik ilişkilere olumlu yansıdığı, Türkler ve Araplar arasındaki algıların kronik olmadığı, dönemsel olarak imajların değişebilir olduğu, imajların oluşmasında medyanın önemli bir rol oynadığı, Türkiye'nin son dönemdeki dış politik açılımının Araplar arasında olumlu algı ve tutumlara neden olduğu,

Türkiye'nin Arap dünyası üzerinde tarihsel ve coğrafi birliktelikten gelen bir gücünün olduğu sonucuna varmak mümkün olmaktadır.

Dipnotlar

[1] Ali Faik Demir, (1998). "Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış", **Uluslararası Politika: Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, (Ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, s. 288.

[2] Ramazan Özey, (1997). **Dünya Denkleminde Ortadoğu: Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar**, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, s. 42-45.

[3] Ramazan Özey, (2002). **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, Aktif Yayınevi, İstanbul, s. 158-159.

[4] Özey, **a.g.e.**, s. 159.

[5] Oral Sander, (2005). **Siyasi Tarih: 1918-1994**, İmge Kitabevi, İstanbul, s. 74.

[6] Ahmet Davutoğlu, (2003). **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, s. 558.

[7] Mustafa Yağbasan ve Abdulsamet Günek, (2010). "Arap Medyasında Türkiye'nin Değişen Siyasal Algısı", *Yeditepe University Global Media Journal*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 120.

[8] Tayyar Arı, (2001). "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, (Ed. İdris Bal), Alfa Yayınları, İstanbul, s. 415.

[9] Meliha Benli Altunışık, (2010). "Turkey: Arab Perspectives", *Foreign Policy Analysis Series: 11*, TESEV, İstanbul, s. 7.

[10] Arı, **a.g.e.**, s. 416.

[11] "Türkiye ve Orta Doğu: Yüksek Hedefler ve Kısıtlayıcı Unsurlar", *Kriz Grubu Avrupa Raporu*, No: 203, (Temmuz 2010), s. 2-3.

[12] Nasuh Uslu, (2006). **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrası Yeni Sorunlar, Yeni İmkânlar ve Yeni Arayışlar**, Anka Yayınları, İstanbul, s. 275.

[13] Faruk Sönmezoğlu, (2006). **2. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, s. 362-364.

[14] Arı, **a.g.e.**, s. 420-421.

[15] Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 368-370.

[16] Arı, **a.g.e.**, s. 421-422.

[17] Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 363.

[18] Arı, **a.g.e.**, s. 422-424.

[19] Ofra Bengio ve Gencer Özcan, (2001). "Arab Perceptions of Turkey and the Alignment with Israel", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 37, Sayı: 2, s. 54.

[20] Altunışık, **a.g.m.**, s. 8.

[21] "Türkiye ve Orta Doğu: Yüksek Hedefler ve Kısıtlayıcı Unsurlar", s. 2-3.

[22] Sabri Sayarı, (1997). "Turkey and the Middle East in the 1990's", *Journal of Palestine Studies*, Vol: 26, No: 3, s. 47-49.

[23] Shireen Hunter, (1999). “Bridge or Frontier? Turkey’s Post-Cold War Geopolitical Posture”, *The International Spectator*, Vol. 34, No. 1, s. 77-78.

[24] Meliha Benli Altunışık, (2008). “The Possibilities and Limits of Turkey’s Soft Power in the Middle East”, *Insight Turkey*, Vol: 10, No: 2, s. 47.

[25] Ahmet Davutoğlu, (2008). “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assesment of 2007”, *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 79.

[26] Altunışık, “Turkey: Arab Perspectives”, s. 9.

[27] Mesut Özcan, (2010). “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Mesafeden Müdahaleye Dönüşüm”, **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, (Ed: Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s. 372-374.

[28] “Türkiye ve Orta Doğu: Yüksek Hedefler ve Kısıtlayıcı Unsurlar”, *International Crisis Group*, Avrupa Raporu No: 203, (7 Nisan 2010), s. 21.

[29] Hürriyet Gazetesi, Araplar Türkiye’ye Benzemek İstiyor”, 14 Haziran 2010.

[30] Mustafa Kutlay, (12 Temmuz 2010). “AB Perspektifinden İsrail’in ‘Mavi Marmara Baskını”, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1578.

[31] Akşam Gazetesi, “Kongrede İsrail Türkiye’ye Tercih Edilir”, 29 Kasım 2010.

[32] Tuba Aktaş, (20 Ağustos 2010), “Ortadoğu Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Durum”, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1669.

[33] Tayyar Arı, (14 Ekim 2010). “Yükselen Güç: Ortadoğu’daki Türkiye İmajı”, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1719.

[34] Altunışık, **a.g.m.**, s. 9-10.

[35] Tayyar Arı, **a.g.m.**, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1719.

[36] Talip Küçükcan, (2010). “Arab Image in Turkey”, *SETA Research Report*, No:1, s. 14.

[37] Özcan, **a.g.e.**, s. 379-383.

[38] Osman Bahadır Dinçer, (23 Nisan 2010). “Cumhurbaşkanı’nın Umman Ziyareti Işığında Türk-Arap İlişkileri”, http://www.usakgundem.com/yazar/1541.

[39] Ülkelere Göre İhracat Verileri, (24.12.2010), http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4.

[40] 2010 Türkiye İlerleme Raporu, (09.11.2010), s. 94.

[41] Yağbasan ve Günek, **a.g.m.**, s. 141.

Kaynakça

“Türkiye ve Orta Doğu: Yüksek Hedefler ve Kısıtlayıcı Unsurlar”, *International Crisis Group*, Avrupa Raporu No: 203, (7 Nisan 2010).

“Türkiye ve Orta Doğu: Yüksek Hedefler ve Kısıtlayıcı Unsurlar”, *Kriz Grubu Avrupa Raporu*, No: 203, (Temmuz 2010).

2010 Türkiye İlerleme Raporu, (09.11.2010).

Akşam Gazetesi, “Kongrede İsrail Türkiye’ye Tercih Edilir”, 29 Kasım 2010.

Aktaş, Tuba, (20 Ağustos 2010), “Ortadoğu Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Durum”, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1669.

Altunışık, Meliha Benli, (2008). “The Possibilities and Limits of Turkey’s Soft Power in the Middle East”, *Insight Turkey*, Vol: 10, No: 2.

Altunışık, Meliha Benli, (2010). “Turkey: Arab Perspectives”, *Foreign Policy Analysis Series: 11*, TESEV, İstanbul.

Arı, Tayyar, (14 Ekim 2010). “Yükselen Güç: Ortadoğu’daki Türkiye İmajı”, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1719.

Arı, Tayyar, (2001). “2000’li Yıllarda Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, (Ed. İdris Bal), Alfa Yayınları, İstanbul.

Bengio, Ofra ve Gencer Özcan, (2001). “Arab Perceptions of Turkey and the Alignment with Israel”, *Middle Eastern Studies*, Cilt: 37, Sayı: 2.

Davutoğlu, Ahmet, (2003). **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul.

Davutoğlu, Ahmet, (2008). “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assesment of 2007”, *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1.

Demir, Ali Faik, (1998). “Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış”, **Uluslararası Politika: Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, (Ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul.

Hunter, Shireen, (1999). “Bridge or Frontier? Turkey’s Post-Cold War Geopolitical Posture”, *The International Spectator*, Vol. 34, No. 1.

Hürriyet Gazetesi, Araplar Türkiye’ye Benzemek İstiyor”, 14 Haziran 2010.

Kutlay, Mustafa, (12 Temmuz 2010). “AB Perspektifinden İsrail’in ‘Mavi Marmara Baskını”, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1578.

Küçükcan, Talip, (2010). “Arab Image in Turkey”, *SETA Research Report*, No: 1.

Özcan, Mesut, (2010). “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Mesafeden Müdahaleye Dönüşüm”, **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, (Ed: Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Özey, Ramazan, (1997). **Dünya Denkleminde Ortadoğu: Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar**, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul.

Özey, Ramazan, (2002). **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, Aktif Yayınevi, İstanbul.

Sander, Oral, (2005). **Siyasi Tarih: 1918-1994**, İmge Kitabevi, İstanbul.

Sayarı, Sabri, (1997). “Turkey and the Middle East in the 1990’s”, *Journal of Palestine Studies*, Vol: 26, No: 3.

Sönmezoğlu, Faruk, (2006). **2. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul.

Uslu, Nasuh, (2006). **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrası Yeni Sorunlar, Yeni İmkânlar ve Yeni Arayışlar**, Anka Yayınları, İstanbul.

Ülkelere Göre İhracat Verileri, (24.12.2010), http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4.

Yağbasan, Mustafa ve Abdulsamet Günek, (2010). “Arap Medyasında Türkiye’nin Değişen Siyasal Algısı”, *Yeditepe University Global Media Journal*, Cilt: 1, Sayı: 1.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE

21. YÜZYIL GÜNDEMİ: DEMOKRASİ

ARDA ERCAN[1]

1 Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

Giriş

1990 öncesinde gündemde öncelikli bir yere sahip olmayan demokrasi sorunu, bu tarihten itibaren bütünleşme sürecinin temel dinamiklerini tehdit etmeye başlamıştır. Bu çerçevede, literatürde "demokrasi açığı" ya da "demokratik meşruiyet sorunu" olarak adlandırılan konu, Avrupa entegrasyonu alanında yoğun bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır.

Bu perspektif ışığında bu çalışmanın temel hedefi Avrupa bütünleşmesine ilişkin demokratik meşruiyet sorununun kavramsal çerçevesini ortaya koymak suretiyle sorunun kökenlerini ve ana unsurlarını belirlemektir.

Bu çerçevede ilk olarak demokrasi kavramı üzerinde durulacak, ardından Avrupa Birliği içinde demokrasi sorununun yeri belirtilecektir. Son olarak ise Avrupa Birliği'nde oluşan demokratik açığın öncelikle ne olduğu, sonrasında ise bu sorunun nedenleri üzerinde durulacaktır.

Bunun ardından Avrupa Parlamentosunun demokrasi mücadelesi ele alınacaktır. Yetkileri her antlaşma ile daha da arttırılan ve AB'de *"halkın sesi - voice of the people"* gözü ile bakılan parlamento için yapılan seçimlerde katılımın her geçen gün azalması "demokrasi" inşasının zaafını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bu kısmının amacı her geçen gün gücü ve yetkileri artan parlamentonun günümüzdeki rolünü ve yetkilerini tarihsel gelişim çizgisi içinde ele alarak, artan gücüne karşın yerel yönetimlerle Avrupa Birliği (AB) arasında *"Demokrasi Bağı"* olmaktan ne kadar uzak olduğunu ortaya koymaktır.

Avrupa Parlamentosu'nu (AP) diğer tüm organlardan farklı kılan, halk seçimine dayalı yegâne organ olmasıdır. Bu da parlamentoyu AB için bir

nevi *demokrasinin kalesi* haline getirmektedir. Ne var ki AP'nin bu ayrıcalıklı yapısı Roma Antlaşması'na dayanmaz. Doğuştan gelmeyen, sonradan eklenmiş bir özgünlük olması nedeniyle de demokrasi açısından tartışmaya neden olmaktadır. Bu nedenle AP'nin demokrasi sürecindeki tartışmaları anlayabilmek için önce ana hatlarına ve gelişimine yer verilecek, daha sonra hızlı yükselişi nedenleriyle birlikte analiz edilecek ve son aşamada bu hızlı yükselişe karşın AP seçimleri göz önüne alınarak "AP seçimleri ve AP ile AB'nin hedeflediği demokrasi girişimi zaman kaybı mıdır?" sorusuna yanıt aranacaktır.

AB'de doğrudan demokrasi uygulaması için gerekli ilginin henüz oluşmadığını göstermektedir. Nitekim parlamento için yapılan seçimlere katılım ulusal seçimlere katılıma oranla çok düşüktür. Buradan hareketle Avrupa Adalet Divanı'nın (AAD) yüklendiği emniyet sübapı rolü ile yerine getirdiği dolaylı demokrasi etkisinin önemi daha da artmaktadır. AAD'nin AB demokrasi sürecine yaptığı katkıyı algılayabilmek için AAD'nin kurumsal yapısının incelenmesi gerekli görülmektedir.

1. Demokrasi

Günümüzün temel mutabakat dayanağı olmakla birlikte demokrasinin kesin bir tanımını yapmak zordur. Etimolojik olarak, demokrasi kelimesinin Yunanca "demos" (halk) ve "cratos" (güç) kelimelerinin bileşimi olduğu herkesin malumudur[1]. Bu bağlamda, demokrasi, yönetme gücünün halk tarafından kullanıldığı politik sistem olarak tanımlanabilir. Zaman içerisinde daha kalabalık topluluklar halinde yaşayan insanlar için bu gücü doğrudan kullanmak gittikçe daha zor olmuş ve yetkilerini kendi seçtikleri temsilcilere devretmeleri ile günümüzdeki kullanımına yakın bir demokratik yapının temel yapısı oluşmuştur. Temsili demokrasi olarak da adlandırılan bu sistem, günümüzde demokrasi ile yönetilen birçok ülkede mevcut siyasal düzeni oluşturmaktadır.

Buradan hareketle demokrasinin AB içinde önemli bir yeri olduğu ifade edilebilir. Caporaso da AB kural ve kurumlarının oluşturulmasında temel

nokta olarak demokrasiyi vurgulamaktadır[2].

1.1. Avrupa Birliği'nde Demokrasi

Demokrasinin çağdaş, uygar ve egemen devletlerin kullandıkları bir yönetim biçimi olduğu ve AB'nin politik bir sistem olmasına rağmen egemen bir devlet olmadığı düşünüldüğünde, AB'de demokrasiyi tanımlamak daha karmaşık ve zor olmaktadır. AB'nin demokratik temelleri zayıf denildiğinde veya Birlikte demokrasi eksikliği sorunu vardır denildiğinde gerçekte neyin kastedildiğini anlamak zorlaşmakta, AB'nin uluslar üstü (supranasyonal) yapıya sahip olması nedeniyle sorunu daha karmaşık bir yapıya büründürmekte ve buna açık ve kesin bir cevap vermeyi mümkün kılmamaktadır[3].

AB'deki demokrasinin asıl sorunu, üye ülke vatandaşlarının bütünleşme sürecine etkin olarak katılamamaları ve ortak kimlik bilincini geliştirememeleri olarak ifade edilebilir. Yani AB'de üyeleri atama ile göreve gelen ve Birliğin çıkarlarını temsil eden Komisyon, yasama sürecini başlatma ve çok geniş yürütme yetkilerini bünyesinde toplamıştır. Bakanlar Konseyi, temsil yetkisini üye ülkelerin hükümetlerinden almaktadır. Dolaylı temsil yetkisine sahip Konsey üyeleri, üye ülke vatandaşlarından ziyade kendi hükümetlerinin çıkarlarını savunmaktadırlar. Sadece Parlamento, üye ülke vatandaşlarını doğrudan temsil etmektedir. Ancak mevcut durumda, Parlamentonun yasama ve kontrol yetkileri sınırlıdır.

İşte bunlar AB bünyesinde ortaya çıkan demokrasi açığı[4] sorununu gün yüzüne çıkarmaktadır.

1.2. Avrupa Birliği'nin Demokrasi Açığı Sorunu

1.2.1. Demokrasi Açığı Sorunu

AB'nin kurumsal yapısı, diğer hiçbir uluslararası örgütlenmede görülmeyen sui generis bir yapı arz etmektedir. Yapılan antlaşmalar ve tarihsel süreç içerisinde gelinen noktada topluluğun yükümlülüklerinin; Avrupa

Parlamentosu (AP), Konsey, Komisyon, Adalet Divanı ve Sayıştay tarafından yerine getirilmeleri öngörülmüştür. Bu yapılardan Komisyon ve Konsey'e, Ekonomik ve Sosyal Komite ile Bölgeler Komitesi danışmanlık hizmeti yapmaktadırlar. Ayrıca bu temel organların yanında sistemi tamamlayan diğer organlar olarak; Avrupa Merkez Bankaları Sistemi ve Avrupa Merkez Bankası ile Avrupa Yatırım Bankası yer almaktadır[5].

Klasik güçler ayrılığı ilkesinin AB organları açısından ele alındığında hatlarının hiçbir zaman kesin olarak çizilmediği görülecektir. Yasama faaliyetinin sadece Parlamento yerine Komisyon, Konsey ve Parlamento arasında dağıtıldığı görülmektedir. Yürütme fonksiyonu ise Komisyon ve Konsey tarafından yerine getirilmektedir. Öte yandan Komisyonun istisnai olarak yargı faaliyetinde bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında AB'nin kurumsal yapısının birbirine geçişken farklı halkalardan oluşan bir yapıya sahip olduğu görülür. Üye ülkeler ile Birliğin menfaatlerinin dengelenebilmesi için kurumsal yapılanma ta başından itibaren kontrol-ayar mekanizması içinde gelişimini sürdürmektedir. Ancak bu yapısına rağmen kurumlar birbirlerini siyasal ve hukuksal olarak denetleyebilmektedir[6].

Belirtmek gerekir ki AB'nin bu şekilde olan kurumsal yapısı zamanla ortaya çıkan sorunlara çözüm getiremez boyutta kalmıştır. Özellikle 1990'ların ortalarında AB'nin artık bir demokrasi buhranı yaşadığı kabul görmekteydi. Esasında ortak kanıya göre AB, kendisine başvuruda bulunan ülkeleri zorunlu tuttuğu, üyelik için gerekli demokratikleşme şartlarını karşılayamamayacak durumdaydı. Oysa bundan kırk sene önce, bütünleşme sürecinin demokratik ilkeleri adeta kimse tarafından sorgulanmıyordu. O zamandan bu zamana düşüncelerde yaşanan bu kökten değişimin nedeni, Avrupa kurumlarının yetki alanlarındaki genişlemeydi. Bu kurumların yetkileri genişledikçe demokratik denetim ve toplumsal katılım daha önemli meseleler haline gelmiştir[7].

Ulus devletin sınırları, önemli ölçüde vatandaşların çıkarlarını etkileyen kararların sınırlarından çok daha küçüktür artık, dolayısıyla ulus devletlerin

otonomisi ve kararlarındaki demokratik kontrol aşınmaya uğramıştır[8]. AB'de olan durum da bu şekilde ifade edilebilir. Gerek politikacılar gerekse de araştırmacılar AB'nin demokrasi sorunu konusunda fazlasıyla endişeli olduklarını kabul etmişlerdir. Başka bir anlatımla *demokrasi açığı*nın etkilerine dikkatlerini yoğunlaştırmaya başlamışlardır.

'Demokrasi açığı' (democratic deficit) kavramı, AB'nin yeterince demokratik olmadığı ve işleyiş yöntemlerinin karmaşıklığı nedeniyle yurttaşlardan giderek uzaklaştığı ve yurttaşlarla karar alma merkezleri arasındaki mesafenin kapatılamadığı eleştirisini temel almaktadır. Bu eleştiriye göre, Birlik, kurumsal yapısı, yasama ve yürütme yetkilerine sahip olan AB konseyi ile demokratik meşruiyeti olmayan Komisyon'un (Komisyon üyelerinin AP'nin onayı alınarak üye ülkeler tarafından atanmasına ve Parlamento'ya karşı ortak sorumluluklarının olmasına rağmen) egemenliği altındadır. Bir başka deyişle temsili demokratik bir politik yapıya dayanan ulus devlet politikalarının, bu tür bir yapıya dayanmayan Birlik politikaları ile yönlendirilmesi önemli bir demokrasi açığı sorunu oluşturmaktadır. Özellikle ekonomik ve sosyal politikaların Birlik kuralları etkisinde oluşması, temsili demokratik sistemin denetlenebilirliğini ve şeffaflığını da önemli ölçüde azaltmakta, bunun sonucu parlamenter sistemlerdeki yasama, yürütme ve idare arasındaki ilişkiler bulanıklaşmaktadır[9].

Literatürde AB'nin demokrasi açığına maruz kaldığı ifade edilmekte, problemin varlığı konusunda ciddi tartışmalar olmasa da tanımı ve çözüm yolları konusunda farklı yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında bütünleşme sürecine damgasını vuran Topluluk yetkilerindeki artış ve derinleşme eğilimine kadar, bir demokrasi sorunu Avrupa gündeminde yer almamıştır. Avrupa Tek Senedi ve Avrupa Birliği Anlaşması ile birlikte, özellikle ulus devletlerin egemenlik yetkilerini münhasıran kullandıkları bazı politika alanlarının Avrupalılaştırılması; başka bir deyişle birtakım yetkilerin -örneğin para basma- ulusal düzlemden Avrupa düzlemine aktarılması bütünleşme

sürecinin demokratik karakterinin sorgulanması gereksinimini doğurmuştur[10].

Bununla birlikte AB'de demokrasinin varlığı veya yokluğu noktasından yapılan eleştirilerin yanlış temellere dayandırılması, yapılan eleştirileri zayıflatmaktadır. Öncelikle yapılan eleştirilerde, AB kurumları ulus devlet kurumları ile karşılaştırılmakta ve AB'nin kendine özgü niteliği göz ardı edilerek demokrasi, parlamentarizm ile eşdeğer görülmektedir. Ulus devlette yer alan kurumların doğrudan AB düzeyine geçirilmesinin demokrasiyi de sağlayacağı yönündeki bir düşünce tamamen hatalı olacaktır. Modern bir siyasi sistemde demokrasi, bir polis devletinde olduğu şekilde işlemeyeceği gibi, demokratik ilkeler de ulus devlette olduğu şekilde AB'de gerçekleştirilemez. Diğer yandan modern hükümet sistemlerinde parlamentoların rolünün abartılması eğilimi de söz konusudur. AB kurumlarının, Birlik düzleminde içgüdüsel olarak güçlü bir yürütme organıyla kurumsal dengeye dayanan ve demokratik ulus devletlerde var olan en iyi bildikleri modeli izledikleri söylenebilir. Dolayısıyla AB'de demokrasi açığı, aslında ulus devletlerde meydana gelen gelişmelerin bir yansıması olarak görünmektedir[11].

"Demokrasi açığı" kavramı, hem kurumsal düzenlemelerin ve siyasal pratiklerin AB içinde demokratikleşmeyi geliştirememesi, hem de ulusal düzeydeki parlamenter demokrasi kavramının AB ölçeğinde idealize edilmesi açısından tartışma alanına girmiş, böylece bu kavramla birlikte ele alınan sorunlar, mekân ya da düzlem değiştirerek Birlik kurumsalına da taşınmıştır[12].

Neunreither'e göre Avrupa bütünleşmesini tehdit eden demokrasi açığı sorunu, temel olarak kurumsal boşluklardan, özele indirgendiğinde ise meşruiyetin esas sembolü olarak gerek Avrupa Parlamentosu'nun gerekse ulusal parlamentoların sisteme yetersiz katılımından kaynaklanmaktadır[13].

Birlik kurumlarının şeffaflıktan yoksun olması da AB'de demokrasi ile ilgili olarak ele alınabilecek diğer bir noktadır. Kararlar kapalı kapılar

ardında alınmakta ve klasik parlamenter sistemdeki gibi, memnuniyetsizlik duyulan kararlardan sorumlu tutulabilecek kişiler açıkça belirlenememektedir[14].

Bu doğrultuda Avrupa Tek Senedi'nden günümüze kadar gelen süreç içinde Avrupa Birliği'nin öncelikli hedefleri arasında demokrasi açığının giderilmesi bulunmaktadır. Örneğin, Topluluğun karar alma prosedüründeki demokrasi sorununun çözülmesi Avrupa Tek Senedinin amaçları arasında yer almıştır. Laeken Zirvesi kararları ışığında 28 Şubat 2002'de çalışmalarına başlayan; Avrupa'daki bütünleşme hareketinin geleceğini şekillendirecek olması bakımından büyük ilgi uyandıran; kurucu antlaşmaların basitleştirilmesi, Temel Haklar Şartı'nın hukuki statüsünün belirlenmesi, Birlik içinde yetki dağılımının somutlaştırılması ve ulusal parlamentoların AB içindeki durumunun tespit edilmesi gibi önemli misyonlar üstlenen Avrupa Konvansiyonu da mevcut demokrasi açığının kapatılmasına ilişkin çözüm yollarını tartışmaktadır[15].

Bu anlamda demokrasi açığı sorununun nedenleri kurumsal ve toplumsal nedenler şeklinde ayrıma tabi tutularak incelenebilir.

1.2.2. Demokrasi Açığı Sorununun Nedenleri

1.2.2.1. Kurumsal Boyut

Tüm demokratik sistemlerde halk tarafından doğrudan seçilen, halkı temsil eden ve halk adına hareket eden parlamentolar meşruiyet sembolüdür. Dolayısıyla, literatürde geleneksel olarak gerek Avrupa Parlamentosu'nun gerekse ulusal parlamentoların bütünleşme sürecindeki marjinal rolleri demokrasi açığının kaynağı olarak gösterilmektedir. Bu geleneksel görüş dışında Avrupa yönetişiminin birtakım kurumsal gerekçelere dayanarak demokratik sorunlar yaşadığı da genel olarak kabul edilmektedir. Tüm bu verilerin toplamında da demokrasi açığının kurumsal boyutu ortaya çıkmaktadır.

Uzun yıllar boyunca akademik çalışmalara, doğrudan halk oyu ile seçilen tek AB kurumu olan Avrupa Parlamentosu'nun bütünleşme sürecindeki

marjinal rolünün demokrasi açığına neden olduğu tartışması damgasını vurmuş; federalist görüşü savunanlar Avrupa Parlamentosu'nun gerçek bir ulusal parlamentonun sahip olduğu yetkilerle donatılması suretiyle demokrasi açığının giderileceğini savunmuşlardır. Buna karşılık, meşruiyetin dayanağının ulus-devlet halkları olduğu görüşünü taşıyan realistlere göre bütünleşmenin demokratik meşruiyetini yalnızca ulusal parlamentolar sağlayabilecektir[16].

1.2.2.1.1. Federalist Yaklaşım

Federalistlere göre Avrupa bütünleşmesinde meşruiyetin dayanağı Avrupa halkı, meşruiyetin sembolü de Avrupa Parlamentosu'dur. Avrupa halkı, Avrupa Parlamentosu aracılığıyla dileklerini açıklayabilecek ve karar alma sürecine doğrudan katılacaktır. Bu durum, yetkileri ulusal parlamentoların görevlerine benzer "supranasyonel bir parlamenter demokrasi modelinin" oluşumunu gerektirmektedir. Federalistlere göre bu çerçevedeki en iddialı adım Avrupa Parlamentosu'nun 1979 yılından itibaren doğrudan seçimlerle işbaşına gelmesidir. Halk kendi çıkarlarını savunacak Parlamentonun temsilcilerini bizzat kendisi seçecektir. Federalistler, demokrasi açığının Avrupa Parlamentosu'nun gerçek bir ulusal parlamento yetkileri ile donatılmamasından kaynaklandığını savunmaktadırlar[17].

1970 ve 1975 tarihli düzenlemelerle Avrupa Parlamentosu Topluluk bütçesi üzerinde birtakım yetkiler elde etmiş; Avrupa Tek Senedi ile *işbirliği*, Avrupa Birliği Antlaşması ile de *ortak karar* olarak anılan prosedürler çerçevesinde yasama alanında birtakım yetkilerle donatılmış; Avrupa Birliği Antlaşması ile de Komisyon başkan adayı hakkında görüş bildirme ve bir heyet olarak Komisyonun atanmasında güvenoyu verme hakkını kazanmıştır. Tüm bu kazanımlarına rağmen Avrupa Parlamentosu günümüzde gerçek bir ulusal parlamento gibi faaliyet gösterememektedir. Yasama fonksiyonu bakımından ikincil bir öneme sahip olan Avrupa Parlamentosu'nun yürütme üzerindeki denetim yetkileri de bir hayli sınırlıdır[18].

Federalistler, halkın ulusal parlamentoları ile olan bağlarının yerine Avrupa Parlamentosu ile olan bağlarının geçmesini istemektedirler. Ancak halk, kendini Avrupa Parlamentosu ile özdeşleştirememiştir; çünkü üye devletlerin halkları sınırlı parlamenter yetkileri bulunan Avrupa Parlamentosu aracılığıyla kendi çıkarlarının temsil edileceğine inanmamaktadır. Bu durum üye devlet halklarının Avrupalılık bilincine sahip olmamasıyla da yakından ilintilidir. Dolayısıyla, karşılıklı etkileşim işlevi bakımından da Avrupa Parlamentosu'nun gelişim karnesi pek iyi değildir. Sonuç itibarıyla, Avrupa Parlamentosu federalistler tarafından düşlenen ve demokrasi açığının giderilmesi için tek yol olarak değerlendirilen ulus devletlerdeki parlamenter demokrasi modeline benzer supranasyonel bir yapıya dönüşümü gerçekleştirememiştir. Zaten Avrupa Parlamentosu federalistlerin ideali olan bu modele tam anlamıyla uygun hale gelse bile, demokratik meşruiyet sorunu çözümsüz kalabilecektir; zira demokrasi açığı çok boyutlu bir perspektif içinde ele alınması gereken bir problemi ifade etmektedir[19].

1.2.2.1.2. Realist Yaklaşım

Realistler meşruiyetin dayanağının ulus-devletlerin halkları olduğunu ve Avrupa bütünleşmesinin demokratik meşruiyetinin yalnızca ulusal parlamentolar ve ulusal parlamenter demokrasiler aracılığı ile sağlanabileceğini savunmuşlardır.

Ulusal egemenlik alanında bugünkü anlayışa göre, egemenlik yetkilerinin meşruiyetini demokrasi prensibinin bir sonucu olarak, millet sağlamaktadır. Milletten kaynaklanan yetkiler ise ya doğrudan ya da dolaylı olarak özel organlar üzerinden kullanılır. Millet tarafından doğrudan seçilmesi nedeniyle parlamento milleti temsil etmeye yetkilidir. Bütün diğer devlet organları, millet tarafından seçilmedikleri nispette parlamento üzerinden meşruiyet elde etmektedirler. Bu nedenle milleti temsil eden parlamentonun egemenlik yetkilerinin meşru kılınmasında çok önemli bir yeri vardır[20].

Bu doğrultuda realistlere göre ulusal parlamentoların bütünleşme süreci çerçevesindeki rolleri genişledikçe, bütünleşmeyi gerçekleştiren siyasal sistemin herhangi bir demokrasi sorunu kalmayacaktır.

Kurucu antlaşmalarla ulusal parlamentolara orijinal olarak verilen yetkiler antlaşma değişikliklerinin onayı, bütçe yetkileri, uluslararası antlaşmaların yürürlüğe girişi ve ikincil mevzuatın iç hukuka aktarılması ile sınırlı tutulmuştur. Buna karşılık ulusal parlamentolar bütünleşme sürecinin başlarında iki açıdan dolaylı olarak sisteme dâhil olmuşlardır. İlk olarak, 1979 yılında Avrupa Parlamentosu'nun halk tarafından doğrudan seçilmesi ilkesinin benimsenmesine kadar Avrupa Parlamentosu temsilcileri ulusal parlamentoların milletvekillerinden oluşmuştur. Bu suretle, milletvekilleri sınırlı da olsa Topluluğun kurumsal mekanizması içinde temsil edilebilmiş ve Bakanlar Konseyi'nin üyeleri olan ulusal hükümetlerinin temsilcilerini etkileyebilmiştir. Doğrudan seçim sistemine geçilmesi ile bu durum ortadan kalkmıştır. İkinci olarak, Avrupa Tek Senedi'nin yürürlüğe girdiği 1987 tarihine kadar kararların neredeyse tümünün oybirliği ile alınıyor olması ulusal parlamentoların kendi hükümetlerinin faaliyetlerini denetleyebilmesini sağlamıştır. Tek Senet ve AB Antlaşması ile oybirliği prensibinden nitelikli çoğunluk yöntemine geçiş ulusal parlamentoların sahip olduğu bu yetkinin önemini yitirmesi ile sonuçlanmıştır; zira veto yetkileri ortadan kalkan üye devlet hükümetlerinin oyçokluğu ile alınan bir karar çerçevesindeki tutumları nedeniyle ulusal parlamentolar tarafından denetlenmesi olanağı kalmamıştır[21].

1990'ların başında demokrasi sorununun bertaraf edilmesi amacıyla ulusal parlamentoların birbirleriyle ve Avrupa Parlamentosu ile bağlantı kurmalarını sağlayacak ve ulusal parlamentolara hükümetlerinin AB politikalarını denetleme konusunda diğer parlamentoların deneyimlerinden yararlanma imkânı tanıyacak mekanizmalar oluşturulmuştur[22].

Ulusal parlamentolar için bütünleşme süreci çerçevesinde öngörülen bu sınırlı roller realistlerin idealleri ile tam olarak örtüşmemektedir. Realist kuramın savunucuları ulusal parlamentoları temsil edecek ve üyeleri

arasında eşitlik ilkesi gözetilecek bir Senatonun kurulmasını istemektedirler. Bir başka deyişle, ABD siyasal sisteminde olduğu gibi eyaletleri temsil eden bir Senato'nun Topluluk kurumsal yapısı içine entegre edilmesi ile ulusal parlamentolar bütünleşme süreci içinde etkili bir rol oynayabilecek; kendi ulusal parlamentoları aracılığıyla her üye devlet tek oy hakkına sahip olacaktır. Ancak ulusal parlamentolara doğrudan doğruya Topluluk kurumsal yapısı içinde yer verilmesinin pek çok sakıncası bulunmaktadır. Hiçbir sakınca doğurmasa bile yalnızca ulusal parlamentolar üzerinden demokratik meşruiyetin temin edilmesi mümkün değildir; çünkü Avrupa bütünleşmesine ilişkin demokrasi açığı sorunu çok boyutlu bir yaklaşım içinde ele alınmalıdır[23].

1.2.2.2. Toplumsal Boyut

Avrupa bütünleşmesinin demokratik temellerini derinden sarsan demokrasi açığı sorununun bir de toplumsal boyutu bulunmaktadır. Bu anlamda konunun kurumsal yönden ele alınması demokrasi açığı sorununu tam anlamıyla açıklayamamakta ve Avrupa halkının varlığı ya da eksikliği ile varsa Avrupa halkı ve bilincinin Avrupa bütünleşmesi sürecine destek verip vermedikleri konusu demokrasi açığı tartışmalarında ön plana çıkmaktadır[24].

Demokrasinin temel ölçütü olarak halkın bir şekilde siyasal kararları etkileyebilmesi için o sistemin idaresine dair birtakım genel prensiplerin kabul edilmesi gerekmektedir. Yönetişim yapısının şeffaf, sade, adem-i merkeziyetçi olması halkın siyasal kararları etkileyebilmesi için rahat bir ortam hazırlayan unsurlardır. Avrupa yönetişiminin şeffaf bir nitelik taşımaması, sade olmayan yapısı ve karar alma prosedürünün karmaşıklığı, halkla alınan karar arasına çeşitli katmanların dâhil edilmesini ifade eden merkeziyetçi bir karaktere sahip olması gibi nedenlerle bütünleşmenin demokratik temelden yoksun olduğu iddia edilmektedir[25]. Ayrıca, yürütme organı olarak Komisyonun bürokratik ve teknokratik yapısı ile bu kurumun atanması ve demokratik denetiminde halkın, yani halkı temsil eden Avrupa

Parlamentosu'nun katılımının yeterli oranda sağlanamaması Avrupa yönetişiminin demokratik açıdan eksikliklerini ortaya koymaktadır[26].

2. Avrupa Parlamentosu ve Demokrasi

2.1. Avrupa Parlamentosu'nun Kökeni ve Gelişimi

2002 yılında 50. yaşını coşkuyla kutlayan Parlamento 1952 yılında "*Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) Ortak Meclisi*" olarak kurulmuştur. Paris Antlaşması hazırlanırken entegrasyonun ana organı ya da "*demokrasi*" aracı olarak düşünülmemiştir. Zira AB de (ya da o dönemki adıyla AKÇT) sosyal boyutu düşünülmüş ve demokrasi kaygısı içeren bir örgütlenme değildi. Ekonomik kaygıları ön planda olan ve tek sosyal boyutu ekonomik nedenlerle çıkan savaşın yaralarının sarılması ve ekonomik nedenlerle tekrar savaş çıkmaması olarak özetlenebilecek bir örgütlenmeydi. Bu örgütlenme içinde meclisin Jean Monnet'in hayalindeki yeri de "tıpkı Adalet Divanı gibi **karar alma** organı değil **kontrol ve denetim** organı olmasıdır."[27] Bu durumda Roma Antlaşması Parlamentoya limitli ve spesifik bir yetki sunmaktaydı. Bu dönemde Parlamento yeni politikalar ve hukuksal düzenlemelerle ilgili bağlayıcı olmayan görüşler belirtmenin dışında bir işleve sahip değildi.

1957-58 yıllarında Roma Antlaşmaları ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)'nun kurulmasının ardından imzalanan "*Avrupa Toplulukları'nın Ortak Bazı Kurumlarına İlişkin Sözleşme*"nin ilk maddesi ile bu iki topluluğun meclisleri birleştirilmiştir. Aynı sözleşmeyle birlikte AKÇT'nin Ortak Meclis'i de bu kurumlarınki ile birleştirilmiştir. Bu meclis ilk toplantısını yapmış ve "Avrupa Parlamenterler Meclisi" adını almıştır[28]. Avrupa Parlamenterler Meclisi'nin en önemli özelliği, mecliste görev alan üyelerin Topluluk nezdinde üye devletlerin hükümetlerini değil, halklarını temsil etmeleridir.

Avrupa Parlamentosu, başlangıçta daha çok Konsey ile Komisyon arasında paylaşılan yasama ve yürütme işlevlerini denetleme görevini yerine getirmesinin yanında, daha çok bir danışma organı olmuştur. Ancak

ilerleyen zamanlarda topluluğun kendi mali kaynaklarının oluşturulması ile AP bütçeyle ilgili olarak yetkilerini giderek artırmış, bu da AP'yi klasik anlamda bir Parlamentoya yaklaştırmıştır.

AP'nin demokratikleşme sürecinin en önemli gelişmelerinden birisi de 22 Nisan 1970'te Lüksemburg'da, Topluluk harcamalarının parlamenter denetimini sağlayacak bütçe üzerinde Parlamentoya yeni bir yetkinin verilmesinin kabul edilmesi olmuştur[29]. Bu değişim zorunlu olmayan harcamalar için söz konusu olmuş olsa da bu gelişme Parlamento'nun soyunmak istediği asli demokratik kimliği için oldukça önemlidir[30].

1975 yılında AP'nin bütçe yetkileri genişletilmiş ve Ortak Tarım Politikası dışında kalan alanlarda bütçeyi reddetmek gibi geniş yetkilerle donatılmıştır[31]. Yetki genişlemesi Tek Avrupa Senedi, Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları ile devam etmiş ve günümüzde parlamento "*ortak karar*" yöntemi ile **yasama gücünü** Avrupa Birliği Konseyi ile **paylaşan organ** halini almıştır[32].

Gücünün artması demokratikleşme açısından önem taşısa da demokrasinin temel öğesi olan halk tabanına dayalı temsil ile ilgili en önemli gelişme 1979 yılında yapılan seçimlerde ortaya çıkmıştır. 79 seçimlerinde AB ve AP için demokrasi yolunda ciddi bir adım atılmıştır. Kuruluş aşamasında delegelerin doğrudan üye ülkelerin vatandaşları tarafından seçilmesi söz konusu değilken 1979 seçimleri ile bu durum değişmiştir. AP'nin halk tabanına yayılması konusu çok ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Bu nedenle AP'de temsil konusuna ayrıca değinmekte fayda vardır.

2.2. Avrupa Parlamentosu'nda Temsil

Temsil özellikle büyük yapılanmalarda demokrasi için önemli bir adımdır. Kişilerin doğrudan katılımı insanların bir araya gelme olanağı bulduğu kafeterya, sinema gibi alanlarda mümkündür. Bu tür platformlarda kişiler görüşlerini mütalaa etme yoluyla doğrudan demokrasiyi uygulayabilirler

ancak, kamu çıkarlarının söz konusu olduğu kalabalık kitleler için seçilmiş kişilere ihtiyaç vardır[33].

İşte bu katılımı sağlamak için 1979 yılında AP delegelerinin halk tarafından seçilmesine başlanmıştır. Bu tarihten önce delegeler, ulusal parlamentolardan atanan kişilerden oluşmaktaydı ve bu yapısıyla AP, demokratik olmaktan çok uzaktaydı. Çünkü AP için yerel parlamentoların uluslar üstü versiyonu demek mümkün değildir[34]. Klasik devlet örgütlenmelerinde Parlamentoların görevleri, yasama işleminin yerine getirilmesi, yürütme organının seçimi ve denetlenmesidir, diyebiliriz. Ancak AP, ulusal devlet parlamentolarından daha esnek ve karmaşık bir yapıya sahip olduğundan, bu klasik parlamentolar ile arasında biçimsel bir benzerlik olduğu eleştirisini doğurmakta ve demokrasi noktasında zafiyet göstermektedir[35]. Yasama açısından bakıldığında da AP'nin yerel parlamentoların yanında cılız kaldığı gözükmektedir[36].

Bu dengesizliğe karşın, AP'nin sürekli gücünün arttığı gözlenmektedir. Üye ülkelerin kontrolü elde tutma isteği AP'ye katılımı arttırmıştır. AP'nin gücü arttıkça AB içinde ulusal kurumların etki gücü de artacaktır. AP'yi bu denli hızlı güçlendiren de bir yandan güçlü devletlerin lobi faaliyetleri, diğer yandan meşrulaşma ve demokratikleşme isteği olmuştur. Dina bu durumu "AP'nin demokrasi yolculuğu, AP üyelerinin bencilliğinden kaynaklanmaktadır." diye özetlemektedir[37].

1952 yılında kurulduğunda altı ülke parlamentosundan atanmış 78 üyesi olan Parlamento, bugün 27 ülkede 375 milyon seçmeni, yerel seçimler sonucunda temsil eden 736 üyeden oluşmaktadır[38].

Yeni dönemde Avrupa vatandaşlığı kavramına paralel olarak, seçmen kitlesi de netleşmiştir. Eskiden her ülkede oy kullanımına ilişkin usuller farklılık gösterirken, yeni dönemde 18 yaşını geçen tüm Avrupa vatandaşlarının sınırlara takılmaksızın oy kullanması sağlanmıştır.

Tartışılan bir diğer husus ise AP'nin temsil oranlarıdır. Bu sorunun giderilmesi için AP'de her ülkenin nüfusuna orantılı bir şekilde temsil

edilmesi sağlanmıştır[39].

Temsilin bir diğer sıkıntılı konusu ise parlamentonun coğrafi olarak dağınık yapısıdır. Delegeler Strazburg ile Brüksel arasında ciddi zaman harcamak zorunda kalmaktadır[40]. Ancak parlamentodaki koltuk sayısının dağılımı coğrafi olarak değil, partilere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu bir politik gruba dâhildir. Belli sayıda parlamenter de hiçbir gruba dâhil değildir. Bu üyeler listeye kayıtlı olmayan vekillerdir. Bir politik grup çok uluslu olmalı ve belirlenmiş minimum sayıda üyeye sahip olmalıdır[41]. Parlamento'da "gruplar" iç tüzükle kurala bağlanmışlardır. İç tüzük uyarınca bir grup kurabilmek için en az 5 farklı üye devletten gelen minimum 19 seçilmiş üyenin bir araya gelmesi gerekir. Siyasi grupların toplantıları, her ayın üçüncü haftasında yapılmaktadır[42]. Avrupa Parlamentosunda halen yedi politik grup vardır[43]. Bunlardan üç tanesi ön plana çıkmaktadır. Bunlar;

- Avrupa Sosyalist Partisi,
- Hristiyan Demokratlar,
- Liberal Demokratlardır.

Bunun dışında günlük yaşamdaki değişimler de parlamentonun dağılımını etkiler. Örneğin çevre olaylarıyla ilgili gelişmeler arttıkça, Yeşillerin güç kazanması gibi.

AP'de çözüme kavuşturulan sorunların dışında çözümlenemeyen pek çok sorun da vardır. Bu sorunların başında da parlamento seçimlerine olan düşük katılım oranı gelir. İngiltere'de 1999 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 11 milyon kişi sandık başına gitti. Yine İngiltere'de 2002'de "Big Brother" adlı televizyon programı için oy kullananların sayısı ise 23 milyondur[44].

Bir televizyon kanalı için yapılan seçime olan katılımın Parlamento seçiminden yüksek olmasının en çarpıcı nedeni, seçmenlerin çok azının verdikleri oyun önemli olduğu ve dikkate alındığını düşünmeleridir. Ancak

bu düşük katılım oranına bakıp da insanların AB’ye karşı oldukları sonucunu çıkarmamak gerekir[45]. Burada sadece Avrupa Parlamentosu seçimlerinin önemsiz olduğu düşünülerek bir tutum belirleme söz konusudur[46].

Seçimlerle ilgili bazı sorunların düzeltilmesi mümkündür. Örneğin medya desteği alınarak halkın seçimlere ilgi duyması sağlanabilir. Bazı ülkelerin uyguladığı seçime katılmaya zorunluluk getirilmesi ya da AP seçimleri ile yerel seçimlerin aynı anda uygulanması soruna geçici çözümler sunabilir. Ancak AP’de yer alan grupların yerel ilgilerini uluslar üstü alana taşıyamaması sorunun ana öğesini oluşturmaktadır. Seçmenin zihninde verdiği oyun Avrupa çapında etki yaratacağı izlenimi oluşmamıştır. Seçmen için ülkesindeki Liberal Parti ile AP’deki Liberal Parti farklı anlamlar taşımaktadır. Daha önemlisi AP’deki Liberal Parti önem taşımamaktadır. Bu sorunu aşmadıkça katılım oranının artması da pek mümkün değildir.

2.3. Avrupa Birliği’ne Katılım

AB’de önemli bir demokrasi konusu da katılımdır. Peki katılım neden önemlidir? Caparaso’ya göre bu soruya verilecek çok cevap olmasına karşın iki ana neden vardır[47]:

- Öncelikle yasa koyucuların topluluğun isteklerini anlayabilmesi için katılım önemlidir. Örneğin halkın çoğu temiz hava mı talep etmektedir yoksa, ileri teknoloji ile elde edilen düşük maliyetli ürünler mi? Temiz hava isteyenlerin ne kadarı bunun maliyetini ödemeye hazırdır?
- Katılımın bir diğer getirisi ise vatandaşların kendilerini sistemin bir parçası olarak hissetmelerini sağlamaktır. Politik sistem içinde tanımlanan yurttaşlar kendilerini daha az yabancılaşmış hissederler. Bu da demokrasinin öğrenilmesini kolaylaştırır.

Katılımın sağlanmasında ise iki ana yöntem göze çarpar. Bunlardan ilki AP seçimleridir. Daha önceki bölümde açıkladığımız gibi burada istenen

sonuca henüz ulaşılamamıştır. Katılımın sağlanması için bir diğer yöntem ise lobi faaliyetleridir. Brüksel ve Strazburg'da birçok lobi grubuna rastlamak mümkündür. Burada lobi grupları, parlamento üyeleri ile görüşerek çıkarları doğrultusunda karar alınmasını sağlayabilirler. Bugün Brüksel'de yaklaşık üç bin çıkar grubu vardır. Bu çıkar grupları ekonomistler, özel şirketler, çevre kuruluşları, insan hakları kuruluşları olabildiği gibi, kuş severler ya da bira içicileri gibi gruplar da olabilirler[48].

Katılımın bir diğer sorusu da katılımın sınırlarını neyin belirlediğidir. Grenwood'a göre katılımın sınırlarını belirleyen ana unsur lobi faaliyeti yürüten baskı grubunun maddi büyüklüğüdür. Daha çok maddi güce sahip olan ve daha çok kişiyi ilgilendiren büyük çaplı firmaların Brüksel'de söz sahibi olma şansı da daha yüksektir[49].

3. Avrupa Adalet Divanı ve İlk Derece Mahkemesi

Merkezi Lüksemburg'da bulunan Avrupa Adalet Divanı (AAD), AB'nin temel yargı organıdır. Avrupa Birliği'ni kuran anlaşmalarda belirlenen hedeflere ulaşılması için öngörülen politikalara, hem Birlik organlarının hem de üye devletlerin harfiyen uymak ve uygulamak zorunda oldukları düşünüldüğünde AAD'nin önemi ortaya çıkmaktadır. Divan, Topluluğu/Birliği kuran anlaşmaların uygulanmasında ve yorumlanmasında hukuka uygunluğu güvence altına alır. Divan'ın bu yetkisi sadece kurucu anlaşmalarla sınırlı değildir. Bu anlaşmalarla belirtilen yetkili organlar tarafından oluşturulan ikincil hukuk normlarının da uygulanması ve yorumlanması yine Divan'ın yargı yetkisi içindedir. Divan yapmış olduğu yorumlarla ve oluşturduğu içtihatlarla Birlik Hukuku'nun uygulanmasında bir dinamizm sağlamış ve AB'nin bütünleşme sürecine önemli katkılar yapmıştır[50].

AAD 15 yargıç ve onlara yardımcı olan (genel) savcılardan meydana gelir. Yargıç ve savcılar üye ülkelerin hükümetleri tarafından, diğer üye ülkelerin mutabakatı ile seçilirler. Tarafsızlıklarından şüphe edilmeyecek hukukçulardan seçilen, ülkelerinden, ülke menfaatlerinden ve siyasal güçlerinden bağımsız kişilerdir. Görev süreleri altı yıldır, ancak üç yılda bir

kısmen yenilenirler. AAD başkanı üyeler arasından üç yıl süre için seçilir. Başkan'ın görev süresi yenilenebilir.

AAD, AB'nin entegrasyon sürecinde çok önemli katkıları olan bir AB organıdır. Divan'ın bu katkısını, genellikle *önkarar prosedürü* çerçevesinde önüne gelen davalara vermiş olduğu kararlarda görmek mümkündür. Nitekim AAD, Topluluk hukukunun uygulanması açısından 15 Temmuz 1964 sayılı Costa/Enel kararında, Topluluk hukukunun ulusal hukuk sisteminden bağımsız bir hukuk sistemi olduğunu ve ulusal hukuk sistemlerinin hiyerarşik olarak üstünde bir hukuk sistemi olduğunu kabul ederek Topluluk hukuk yapısının bu temel esasını vurgulamıştır. Aynı şekilde AAD, Van Gend/Loos kararında da Topluluk hukukunun kurallarının üye devlet mahkemelerinde doğrudan uygulanabilir olduğu yönünde hükme varmıştır[51]. Bu davalar Topluluk Hukukunun dayandığı anahtar ilkeleri yürürlüğe koymuştur: Doğrudan etki ve üstünlük[52].

AAD'ın yorum davaları, hukuka aykırılık davaları ve tam yargı davaları olarak üçe ayrılan davalar neticesinde vermiş olduğu kararlar, tamamen Topluluk Hukukunun uygulanması ve yorumlanması ile ilgilidir. AAD, kararlarında üye ülkelerin ulusal hukuk kurallarını ele alabilmekle birlikte, bu kuralları ölçü norm olarak kullanmaz. Ulusal hukuk uygulayıcıları ile AAD arasındaki ilişki incelendiğinde, ulusal yargıçların Topluluk hukuk kurallarına ilişkin kuralların yorumlanmasında Mahkeme'nin kararlarının izinde olma zorunluluğu vardır. Gerçekten de ulusal yargıçlar önlerine gelen davalarda Topluluk hukuk normlarını uygularken, Divan kararlarını ve içtihatlarını değiştirmeksizin önlerindeki davalara uygulamak zorundadırlar[53].

İlk derece mahkemesi, Birliğin kurucu anlaşmalarının metinlerinde bulunmamaktadır. İlk derece mahkemesinin kurulması Tek Avrupa Senedi (TAS) ile mümkün olmuştur. TAS ile Kurucu Anlaşmalara eklenen birer maddeyle ilk derece mahkemesinin görevleri, üyelerinin nitelikleri, kuruluş prosedürü ve yargılama kuralları belirlenmiştir[54].

İlk derece mahkemesi, Adalet Divanı dava yükünün zaman içinde çok fazla artması ile Mahkeme'nin belli konularda yoğunlaşarak bir tür uzmanlaşma daireleri oluşturmak suretiyle daha sağlıklı ve daha doğru kararlar vermesini temin etmek için oluşturulmuştur. İlk derece mahkemesi, özerk bir kuruluş olmayıp Divan'ın yargılama prosedürü içine dâhildir. Bu mahkemenin bakmaya yetkili olduğu davalar ise 'İptal' (md. 230), 'Eylemsizlik' (md. 232), 'Tazminat' (md. 235) davaları, 'Topluluk görevlilerinin kurumlarına karşı açtıkları davalar' (md. 236) ve 'Sözleşmeye tabi sorumluluk davaları' (md. 238)dır. Bunların dışında Adalet Divanı'nın statüsünde yapılacak değişiklikler ile ilk derece mahkemesine, daha değişik konularda da yetki verilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca daha önce sadece AAD'ye de tanınan Birlik Hukukunun yorumlanması ve uygulanmasının hukuka uygunluğunun denetlenmesi yetkisi, ilk derece mahkemesine de tanınmıştır (Maastricht Antlaşması md. 220)[55].

3.1. Demokrasi İkileminde Avrupa Adalet Divanı'nın Rolü

Demokrasi düşünülünce doğal olarak periyodik seçimler, sınırlar, siyasi partiler, temsili katılım ile çıkar grupları ve sivil derneklerin içerisinde bulunduğu sağlıklı bir toplum üzerine odaklanılmaktadır. Bununla birlikte devlet tarafından güvence altına alınmış bireysel hakların genişliği demokratik sürecin önemli bir bölümüdür. Kuralların kurumsal merkezli olması bağlamında modern demokratik devlet ideasında bireysel haklar demokrasi ile bir bütündür.

Demokratikleşmenin gerçekleşmesi için temel hakları üç kategoriye ayırabiliriz. Bunlardan ilki; politik otoriteler tarafından karşılıksız olarak verilen "negatif haklar" olarak değerlendirilebilir. Her türlü devlet müdahalesine karşı özgürlük (keyfi tutuklama, arama, el koyma, işkence gibi) negatif özgürlükler sınıfında değerlendirilmektedir. Katılım hakları (oy verme, araştırma, iktidar olma), konuşma ve siyasal ifade hakkı gibi haklar bir diğer kategoriyi oluşturur. Üçüncü kategori ise sosyal haklar olarak sınıflandırılabilir. Örneğin; ikamet hakkı, tıbbi tedavi hakkı, işsizlik

sigortası hakkı gibi haklar. Avrupa Birliği'nde de genel düşünce bu hakların kurumsallaşmasıdır. Bu haklar öncelikli haklardır.

Avrupa Birliği'nin demokrasi açığında sınırları çizecek olursak; dört durum dikkati çekmektedir. Güçlendirilmeye çalışılan zayıf parlamento, ulusal merkezlerden Brüksel'e doğru güçlerin değişiminin dengelenmemiş olması, Parti sisteminin ulusal partilerden çıkarılmış olması ve çıkar gruplarının artan bir şekilde ön yargılı davranmaları. Tüm bunlara ek olarak demokrasiye darbe vuran bir diğer durum yasal süreçte hakların korunmasında bireysel kapasitenin varlığıdır. Avrupa vatandaşlığının neticesinde daha önceden kazanılmış hakların ne olacağı önemli bir sorundur. Daha da önemlisi AB vatandaşlığı, temel ulusal vatandaşlıklara görece üstün ne gibi haklar sağlayacaktır? Bu hakların sağlanmasında AB hukuk sistemi araçları neler olacaktır?

Başlangıçta AAD hakların genişletilmesi için araç olarak görülmemektedir. AAD, AB'nin demokrasi sürecinde küçük bir aktör olarak göze çarpmaktadır. Bunun temel nedeni işleyiş sürecinin gizlilikle yürütülmesi, görüşlerinin yayınlanmaması ve AB içinde popüler bir organ olarak ön plana çıkmaması olarak açıklanabilir. AAD için kısaca "avukatların oluşturduğu gizli elit örgütlenme" tanımını yapmak mümkündür. Zira demokrasinin geliştirilmesi için siyasi partilerin güçlendirilmesi, Bakanlar Konseyinin şeffaflığının arttırılması, Avrupa Parlamentosunun öneminin arttırılmasının yanında Avrupa Adalet Divanının rolü sınırlı kalmaktadır.

AAD'nin demokrasi sürecindeki bu sınırlı etkisinin ortaya çıkmasında birçok etken söz konusudur. İlk ve en büyük etken AAD'nin 'uluslararası mahkeme' statüsüne sokulması nedeniyle topluma açık yapısının engellenmiş olmasıdır. AB'yi kuran temel belge olan Roma Antlaşmasının bir anayasa değil uluslararası belge olduğu unutulmamalıdır. Bir anayasada hakların ve sorumlulukların dayanakları açıkça beyan edilmektedir. Aynı şekilde anayasal hükümlerin sonuçları da somut görevler şeklinde ortaya

konmaktadır. Vergi ödeme, askerlik görevini icra etme, oy kullanma gibi yükümlülükler ve konuşma özgürlüğü, düşünce ve seyahat özgürlüğü gibi haklar açıkça belirlenmiştir. Antlaşmalar ise uygulama mekanizması olmadığı için sınırlı yetkidedirler ve hüküm olmaması uygulanamayan haklar anlamına gelmektedir.

Temel problem AAD gibi uluslararası kuruluşların hakların genişlemesinde öncülük etmesi zorunluluğudur. Bu nedenle mahkemenin anlaşmayı yorumlaması gerektiği durumlarda devletlerin yükümlülükleri için içerik oluşturduğu gözlenmektedir. Ancak bireyler, kuruluşlar ve devlet dışı aktörlerin yasal statüde olmamaları sorun teşkil etmektedir. İkinci olarak Roma Antlaşmasının bünyesinde bireysel haklarla ilgili ciddi hükümler yer almamaktadır. Hakların uygulanması ile ilgili de yeterli hükmü bünyesinde barındırmamaktadır. Sadece 173. md. ile bireylere başvuru hakkı tanınmıştır. Üçüncü olarak Topluluk Anlaşmalarının bireylere uluslararası hukuk ile iç hukuk arasındaki ilişkide sağladığı bu haklar oldukça karmaşık bir yapıdadır.

İç hukuk ile uluslararası hukuk kabulleri çatışma halindedir. Hangi hukuk hükmedecektir sorunu söz konusudur. Çoğu ulusal yasal sistem uluslararası hukuk kurallarını iç hukukuna dâhil etmektedir. Çünkü Meclis kararları en üst düzeydedir ve parlamenter sistemlerde hiçbir uluslararası anlaşmadaki yükümlülük meclis yasalarının üzerinde olamaz (Lex Resteriori). İç hukuk AB hukukundan farklı olduğu zaman, boşluğu daraltmak için AAD iç parlamentoya ve mahkemelere baskı uygulayarak, sınırlandırarak kararların Avrupa standardında ulusal hukuk olarak çıkmasını sağlamaktadır. Böylece zayıf şekilde ortada kalmaya başlayan Anayasal koruma diğer alanlara yayılmış olmaktadır.

3.2. Anayasallaşma Süreci

AAD’nin ve Avrupa Hukuku’nun anayasallaşması süreci Roma Anlaşması’nın değiştirilmesi sürecine dayandırılmaktadır. Anayasallaşma; AB toprakları içinde toplumsal ve özel tüm yasal kişiler ve gruplara

yükümlülük getiren yasal rejimleri hukuki olarak entegre ederek, egemen devletleri bağlayan yasal düzenlemeler getirecek olan AB anlaşmaları sürecidir.

Avrupa Anayasal Antlaşması'nın yapılması, Avrupa egemenliğinin meşruiyetini sağlama amacını taşımaktadır; çünkü anayasanın temelini oluşturan AB kolektif kimliği ve Avrupa kamuoyu Avrupa egemenliğinin meşruiyet dayanağını oluşturmaktadır[56]. Bu kapsamda oluşturulan Avrupa Anayasal Antlaşması geçmiş yıllarda Birliğin yapısını şekillendirmek üzere imzalanan çok sayıda anlaşmanın yerine geçecektir[57]. 2001 Aralık ayı Leaken Zirvesi ile birlikte Avrupa Anayasal Antlaşması'nın hazırlanmasına ilişkin "Avrupa'nın Geleceğine İlişkin Konvansiyon"un oluşturulmasına karar verilmiştir[58].

Konvansiyon, taslak Avrupa Anayasal Antlaşması'nın hazırlanmasına ilişkin çalışmalarını, 10 Haziran 2003 tarihinde tamamlamıştır. Avrupa Anayasal Antlaşması, Avrupa Birliği üye ülkelerinin siyasi bir birlik kurma yolunda attıkları en önemli adımı teşkil etmekte ve AB'nin temelini oluşturan kurucu antlaşmalar ile bugüne kadar onları değiştiren tüm antlaşmaları tek ve yeni bir metinde birleştirmektedir[59]. Fransa ve Hollanda'da anayasanın onaylanması için yapılan referandumdan "hayır" çıkması, Avrupa bütünleşme sürecine ağır bir darbe vurmuştur. Anayasallaşma süreci günümüzde 2007 yılında kabul edilen ve 29 Ekim 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması süreci ile devam etmektedir. 2004 anlaşmasından farklı olarak Lizbon'da anayasa kavramı tercih edilmemiştir. Demokrasi açığını gidermeye ve siyasi kimliği oluşturmaya yönelik süreç devam etmektedir. 2013 yılında nihai hale gelecektir.

Avrupa Birliği'nin kendine özgün koşulları içinde değerlendirilmesi ve tek bir ulusa ait değil; birden çok ulusu bir arada toplayabilecek bir anayasanın yapılması gerekmektedir. Birlik kendi kararlarını kendi verme yetkisine sahip olmalıdır. Topluluk Hukukunun ulusal hukuka karşı üstünlüğü Avrupa Anayasal Antlaşması'na göre belirlenmelidir.

Dipnotlar

[1] Federico Mayor, “Kentin Havası İnsanı Özgür Kılar”, **Siviliz**, http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/s/i/siviliz-subat-turkce.pdf, (12.02.2011).

[2] James Caporaso, **The European Union, Dilemmas of Regional Integration**, Westview Press, 2000, s. 42.

[3] İKV, **“Demokrasi ve İnsan Hakları”**, İstanbul, İKV Yayınları, Kasım 1997, No: 47, s. 2.

[4] Demokrasi açığı konusunun daha iyi anlaşılması için bkz. Dimitris N. Chryssochoou, “Understanding the Democratic Deficit”, **European Union Politics**, (ed.) Michelle Cini, Oxford University Press, ss. 367-381.

[5] Emre Yıldırım, “Avrupa Parlamentosu ve Demokrasi Açığı”, **http://www.tasam.org/index.php?altid=2193**, (01.05.2010).

[6] Yıldırım, a.g.m., **http://www.tasam.org/index.php?altid=2193**, (01.05.2010).

[7] Michael Shackleton, “Demokrasi Açığı”, **AB Ansiklopedisi**, (ed.) Desmond Dinan, (çev.) Hale Akay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 346.

[8] William Wallace, “Kurtuluş mu Geri Çekilme mi? Batı Avrupa’da Ulus Devlet, 1945-93”, **Avrupa Sorunu: Avrupa Ne, Avrupalı Kim?**, (ed.) Peter Gowen, Perry Anderson, (çev.) Ali Çakıroğlu, İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2005, s. 46.

[9] Yıldırım, a.g.m., **http://www.tasam.org/index.php?altid=2193**, (01.05.2010).

[10] Marcus Horeth, “No Way Out For Beast? The Unsolved Legitimacy Problem of European Governance”, **Journal of European Public Policy**, Vol: 6, No: 2, (Haziran 1999), s. 252.

[11] Sinem Akgül Açıkmeşe, “Avrupa Birliği’nde Demokratik Meşruiyet Sorunu”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 2, No: 4, (Bahar 2003), s. 42.

[12] Leyla Sanlı, **Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı Sorunu**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2005, s. 42.

[13] Karlheinz Neunreither, “The Democratic Deficit of the European Union: Towards Closer Cooperation between the European Parliament and the National Parliaments”, **Government and Opposition**, Vol. 29, No. 3, (Yaz 1994), s. 299.

[14] Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 8. Baskı, İstanbul: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, 2005, s. 184.

[15] Avrupa Konvansiyonu ve tartışılan konular hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Füsun Arsaya, “Kurucu Antlaşmaların Avrupa Birliği Anayasasına Dönüşmesi”, **ATAUM Bülteni,** Yı1: 2, Sayı: 2, (Bahar 2002), ss. 2-3.

[16] Açıkmeşe, a.g.e., s. 26.

[17] Frank Decker, "Governance Beyond the Nation State: Reflections on the Democratic Deficit of the EU," **Journal of European Public Policy**, Vol: 9, No: 2 (Nisan 2002), ss. 256-257.

[18] Horeth, a.g.e., s. 253.

[19] Açıkmeşe, a.g.e., s. 29.

[20] Füsun Arsava, "Demokratik Meşruiyetin Garantörü Avrupa Parlamentosu", **Ekonomik Yaklaşım (Gazi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Yayın Organı)**, Cilt: 8, Sayı: 21, (Kış 1997), s. 74.

[21] Andreas Maurer, "Ulusal Parlamentolar", **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, s. 390.

[22] Neunreither, a.g.e., s. 303.

[23] Açıkmeşe, a.g.e., ss. 31-32.

[24] Açıkmeşe, a.g.e., s. 36.

[25] Shackleton, a.g.e., s. 133.

[26] Açıkmeşe, a.g.e., ss. 32-33.

[27] Karlheinz Neunreither, "Political Representation in the European Union: A Common Whole, Various Whole, or Just a Hole", K. Neunreither-A. Weiner (Eds), **European Integration After Amsterdam: Institutional Dynamics and Prospects for Democracy**, Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 133.

[28] Ömer Bozkurt, **Avrupa Parlamentosu Yetkiler ve Usuller**, Ankara, TODAİE Yayınları, 1988, s. 2.

[29] http://www.turkiyeavrupavakfi.org/index.php/avrupa-birligi/tarihce/1579-1970.html.

[30] Roger Scully, "The European Parliament", Michelle Cini (Ed.), **European Union Politics**, 3rd Published, Oxford University Press, Oxford, 2004, p. 168.

[31] Neil Nugent, **The Government and Politics of the European Community**, Durham, Duke University Press, 1989, s. 115.

[32] "Legislative Power of European Parliament", http://www.europarl.europa.eu/parliament/public/staticDisplay.do?language=EN&id=46&pageRank=2, (25.04.2010).

[33] James A. Caparaso, The European Union: Dilemmas of Regional Integration, Westview Press, Washington, 2000, s. 59.

[34] Füsun Arsava, **Nice Anlaşması Sonrasında Avrupa Birliği'nin Geleceği**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 15-24.

[35] Öyvind Österud, "Democracy Between National Government and Supernationality - A Concise Exposition", **National Parliaments as Cornerstones of European Integration**, Ed. Eivind Smith, London, Kluwer Law International, 1999, s. 181-182.

[36] Nesrin Demir, **Avrupa Birliği Parlamentosu**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 8.

[37] Desmond Dinan, **An Ever Closer Union?**, Lynne Rienner Publisher, Boulder, Colombia, 1994, s. 257.

[38] John McCormick, **The European Union-Politics and Policies,** New York, West Press Inc. 1996, s. 22.

[39] AP temsil edilen nüfus/parlamenter oranı için bkz. Eurostat, http://europa.eu.int/en/comm/eurostat/indic/indic11.htm.

[40] Caparoso, **a.g.e.**, s. 62.

[41] Robert Ladrech, "Political Parties in the European Parliament", **Political Parties and the European Union**, (Ed.) John Gaffeney, London, Routledge, 1996, s. 291.

[42] Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, Asil Yayın Dağıtım, 2004, s. 79.

[43] http://www.europarl.europa.eu/parliament/public.

[44] Stephen Mulvey, "AB'nin Demokrasi Sınavı", http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1411_eu_parliament/page13.shtml.

[45] Julie Smith, "How European are European Elections", **Political Parties and the European Union**, Ed. John Gaffeney, London, Routledge, 1996, s. 278.

[46] Aykut Çelebi, **Avrupa: Halkların Siyasal Birliği**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s. 96.

[47] Caparaso, **a.g.e.**, s. 67.

[48] Justin Greenwood, **Represented Interest in the European Union**, St. Martin's Press, New York, 1997, s. 2.

[49] **A.g.e**., s. 10.

[50] Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2006, s. 119.

[51] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 122.

[52] Desmond Dinan, **Avrupa Birliği Tarihi**, Çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 158.

[53] Ayrıntı ve AAD yapısı hakkında bkz. Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, s. 123 ve Tekinalp/Tekinalp, **Avrupa Birliği Hukuku**, ss. 230-270.

[54] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 136.

[55] **A.g.e**., s. 138.

[56] Füsun Arsava, "Kurucu Antlaşmaların Avrupa Birliği Anayasası'na Dönüşmesi," **ATAUM Bülteni**, No. 2, Bahar 2002, s. 2-5, s. 3.

[57] İlkay Nerat, "Taslak Anayasa Çerçevesinde AB'nin Geleceği ve Türkiye," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, No. 8, 2006, s. 15-35, s. 16.

[58] Ali İhsan İzbul, *Avrupa Birliği'nin Geleceği: Konvansiyon, Taslak Anayasal Antlaşma ve Hükümetler Arası Konferans*, **http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m4.pdf**.

[59] A.g.m.

Kaynakça

ARSAVA, Füsun, **Nice Anlaşması Sonrasında Avrupa Birliği'nin Geleceği**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

BOZKURT, Enver, ÖZCAN, Mehmet, KÖKTAŞ, Arif, **Avrupa Birliği Hukuku**, Asil Yayın Dağıtım, 2004.

BOZKURT, Ömer, **Avrupa Parlamentosu Yetkiler ve Usuller**, Ankara, TODAİE Yayınları, 1988.

CAPARASO, James A., **The European Union: Dilemmas of Regional Integration**, Westview Press, Washington, 2000.

CALLEO, David P., **Rethinking Europe's Future**, Princeton, Princeton University Press, 2001.

ÇELEBİ, Aykut, **Avrupa: Halkların Siyasal Birliği**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

CINI, Michelle, **European Union Politics**, Oxford University Press, Oxford, 2004.

DEMİR, Nesrin, **Avrupa Birliği Parlamentosu**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

DINAN, Desmond, **An Ever Closer Union?**, Lynne Rienner Publisher, Boulder, Colombia, 1994.

GREENWOOD, Justin, **Represented Interest in the European Union**, St. Martin's Press, New York, 1997.

LADRECH, Robert, "Political Parties in the European Parliament", **Political Parties and the European Union**, (Ed.) John Gaffeney, London, Routledge, 1996.

MCCORMICK, John, **The European Union-Politics and Policies**, New York, West Press Inc. 1996.

NEUNREITHER, Karlheinz, "Political Representation in the European Union: A Common Whole, Various Whole, or Just a Hole", K. Neunreither - A. Weiner (Eds), **European Integration**

After Amsterdam: Institutional Dynamics and Prospects for Democracy, Oxford University Press, Oxford, 2000.

NUGENT, Neil, **The Government and Politics of the European Community**, Durham, Duke University Press, 1989.

ÖSTERUD, Öyvind, "Democracy Between National Government and Supernationality - A Concise Exposition", **National Parliaments as Cornerstones of European Integration**, Ed. Eivind Smith, London, Kluwer Law International, 1999.

SCULLY, Roger, "The European Parliament", Michelle Cini (Ed), **European Union Politics**, 3rd Published, Oxford University Press, Oxford, 2004.

SMITH, Julie, "How European are European Elections", **Political Parties and the European Union**, Ed. John Gaffeney, London, Routledge, 1996.

TOKYAY, Menekşe, "Avrupa Parlamentosu Seçimlerinin Ardından: Demokrasinin Aşil Topuğu", Global Political Trends Centre Policy Brief, www.gpotcenter.org, (28.04.2010).

"Legislative Power of European Parliament", http://www.europarl.europa.eu/parliament/public/staticDisplay.do?language=EN&id=46&pageRank=2, (25.04.2010).

Eurostat, http://europa.eu.int/en/comm/eurostat/indic/indic11.htm.

http://www.europarl.europa.eu/parliament/public.

http://www.turkiyeavrupavakfi.org/index.php/avrupa-birligi/tarihce/1579-1970.html.

AAET Antlaşması, (Çevrimiçi).

AKÇT, Paris Antlaşması, (Çevrimiçi).

21. YÜZYILDA BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖRGÜTÜ'NDE REFORM ÇABALARI

BİLGE ERCAN[1]

1 Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

Giriş

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi reformu uluslararası gündemde yeni bir konu değildir. Reform hareketi, Birleşmiş Milletler gündeminde on yıldan fazla süredir tartışılan en önemli konulardan biridir. Birleşmiş Milletler hakkında yapılan bu tartışmanın en önemli nedeni, uluslararası ilişkilerin hem iyi ve hem de kötü yönde değişmesidir. Birleşmiş Milletlerin kurulmasından günümüze geçen sürede uluslararası ortamda ciddi bir değişim yaşanmıştır. Uluslararası ilişkiler son yıllarda süratle değişirken birçok bilim adamı ve uluslararası aktör yeni yüzyılın ortaya çıkarttığı yeni duruma uygun bir Birleşmiş Milletler yapılanmasını nasıl yapacaklarına yönelik düşünmeye başlamıştır. Bu yeni gerçeklikler ve değişimler, ulusal ve uluslararası düzeyde Birleşmiş Milletler çatısı altında barışı yönetmenin yeni standartlar ve eylemler ile gerçekleştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Konseye, Soğuk Savaş'tan sonra daha önemli görevler yüklendiği gibi, birçok ülke tatminsizliklerini de ortaya koymuştur.

Birleşmiş Milletlerin kurulmasından, Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar geçen neredeyse kırk yıllık sürede, Konsey tamamen farklı bir atmosfere bürünmüştür. Soğuk Savaş'ın görünüşte yavaş ancak etkileri büyük olan yapısı Konseyde bir felç etme etkisine sahip olmuştur. Uluslararası sistemdeki kurtuluş savaşları, kuzey-güney ayrımı ve barışçı yollarla kolonileşmenin terk edilmeye başlanması gibi temel değişimler Konseyi de değişime itmiştir. Fakat, 1980'lerin sonunda yumuşamanın başlaması ile, Güvenlik Konseyi orijinal haline dönme eğilimine başlamıştır. Konsey yumuşama ile birlikte büyük güçlerin iş birliği yaptıklarında işleyecek bir organ olmuştur.

Güvenlik Konseyi objelerinde, karar alma ve çalışma metotlarında yaşanan bu önemli değişimler, son altmış yılda güvenlik alanında ortaya çıkan yeni tehditlere bakıldığında sürpriz olmamıştır. Birçok ülke Soğuk Savaş boyunca iki büyük gücün yarattığı iki tehlikeli blok arasında kalmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, iki kutubun sona ermesi ile baskı altında olan ülkelerin üzerinden baskının kalkmasıyla yeni tehditlerin belirmesi, 1945'te ortaya çıkan yapılanmanın da değişmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın sonu, Güvenlik Konseyi için farklı bir periyot başlatmıştır. Konsey yüksek ve güçlü rekabet nedeniyle durumunu önemli şekilde değiştirmiştir. Son zamanlarda Konsey içerisinde ABD geçmişte olduğundan daha aktif olmuştur. Daha önceleri Sovyet rekabeti ve tartışmalar devamında gelen vetolar ile Konsey karar almakta zorluk çekmekteydi. Son zamanlarda Konsey, ilk kırk beş yıla göre daha çok Barışı Koruma görevlerine asker göndermiştir. Konsey, geçmişe göre daha fazla sivil çatışmalara/anlaşmazlıklara karışmaya başlamıştır. Konseyde müdahaleleri kontrol edebilmek için gereken gücün göreli eksiklikleri konusunda gelişmekte olan ülkeler daha merkezi hale gelmeye başlamışlardır.

Barışı Koruma görevlerinde Güvenlik Konseyi'nin artan rolü ile, Birleşik Devletler Orta Doğu'da bazı sorunların çözümünde çözünürlüğü engellemiş ve İsrail-Filistin anlaşmazlığında BM müdahalesini önlemiştir. 2003 yılında yaşanan Irak krizi ile Konsey'de fikir birliğinin olmaması ve Güvenlik Konseyi'nin rızası olmadan Irak'taki Amerikan müdahalesinin sonuçları son zamanlarda yaşanan önemli gelişmelerdendir.

Reformların zorunluluğu reform çabalarının arka planıdır ve tüm Soğuk Savaş yıllarını kapsar. Güvenlik Konseyi ve konsey üyelerinin zafiyetleri ile birlikte Güvenlik Konseyi'nin kuruluşu ile başlayan bir süreçtir. Sürecin kırılma noktaları Soğuk Savaş'ın büyük tarihi noktalarıdır. BM'nin işlevlerini ve Güvenlik Konseyi'ni, aşılması güç problemleri, Soğuk Savaş'ın etkilerini gözlemlemek olmaksızın reform çabalarını ve yeniden yapılandırmayı anlamak olanaksızdır.

Çalışma, Soğuk Savaş'ın sonu ile artan reform çabalarını, 1997'de ortaya atılan Razali Planı'nı, 2004 yılında sonlandırılan Üst düzey Paneli ve sonucunda yayınlanan raporu içermektedir. Bu dönemin önemi Konsey'in, tamamen farklı bir atmosferde çalışmayı başlatmasıdır. Yeni Dünya'nın Konseyi düzeltmesinin zorunluluğu, artan güç dengesi ortamında Almanya'nın ve Japonya'nın daimi üyelik için baskısını artırmasıyla görünmektedir. Birleşmiş Milletler'in ellinci yıldönümünde, reformlar için istekte bulunan ülkeler ve reform konusu değerlendirilmiştir. Fakat reform çabalarını kavramlaştırmak için ana aşama, Güvenlik Konseyi'ne devredilmiş sorunlar ve Güvenlik Konseyi'nin üyeliğinde temsil sistemi ile ilgili çalışma grubu oluşturulması olmuştur. Çalışma Grubunun ürünü olan Razali Planı, reform çabaları içerisinde açık uçlu gelecek için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü plan Konsey'i sınırlamak için bir çerçeve önerisi içermektedir.

1. Genel Yönleriyle Birleşmiş Milletler Örgütü

Egemen devletlerin oluşturduğu Birleşmiş Milletler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak; devletler arasındaki dostça ilişkileri ve sosyal ilerlemeleri geliştirmek; yaşam standartlarını iyileştirmek ve insan haklarını korumak amacıyla kurulmuş bir uluslararası örgüttür. BM'ye üye devletler, onlara hak ve yükümlülüklerini veren BM Kurucu Andlaşması'nın ilkeleriyle bağlıdırlar. BM Örgütü; Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Sekreterlik, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Konseyi ve Uluslararası Adalet Divanı (UAD) olmak üzere altı ana organdan oluşmaktadır. UAD haricinde, tüm bu organlar BM'nin New York'taki merkezinde bulunmaktadır. Aynı zamanda sağlık, tarım, uluslararası havacılık ve meteoroloji gibi farklı alanlarda çalışan BM'ye bağlı uzmanlık kurumları da vardır ve tüm bunlar diğer fonlar ve programlarla beraber BM sistemini oluşturmaktadır[1].

1.1. BM'nin Amaçları ve İlkeleri

BM Kurucu Andlaşması'nın 1. maddesinde örgütün amaçları şu şekilde verilmektedir: Uluslararası barış ve güvenliği korumak; uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesi üzerine kurulmuş olan dostça ilişkileri geliştirmek; ekonomik, sosyal ve insani konularda ve insan hakları ve ana hürriyetlerine karşı saygıyı güçlendirmede uluslararası iş birliğini gerçekleştirmek ve tüm bu amaçlara ulaşılması yolunda ulusların giriştikleri eylemleri uyumlu hale getirmektir[2]. Sayılan bu amaçlar arasında BM'nin esas amacı, uluslararası barış ve güvenliği korumak ve devam ettirmektir. Bir diğer önemli amacı da uluslararası ekonomik ve sosyal iş birliğini sağlamaktır. Uluslararası barış ve güvenliğin korunması ve devamı, barışa yönelik tehditleri önlemekle, her türlü saldırı fiilini ortadan kaldırmak üzere etkili ortak tedbirleri almakla, uluslararası uyuşmazlıkları ve durumları barış yoluyla çözüm yoluna bağlamakla mümkün olabilmektedir[3].

BM Kurucu Andlaşması'nın 1. maddesinde belirtilen amaçlara ulaşmak için örgütün uyması gereken birtakım ilkeler, 2. maddede yedi fıkra altında toplanmıştır. Bu ilkeler[4]:

a- Örgüt bütün üyelerinin egemen eşitliğine dayanmaktadır;

b- Tüm üyeler, Andlaşmadan doğan hak ve menfaatlerden faydalanabilmeleri için üzerlerine düşen hak ve yükümlülükleri iyi niyetle yerine getireceklerdir;

c- Üyeler aralarındaki uyuşmazlıkları uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözeceklerdir;

d- Üyeler, uluslararası ilişkilerinde herhangi bir devlete karşı kuvvet kullanma tehdidinden veya kuvvet kullanmaktan kaçınırlar;

e- Örgütün, Andlaşma gereği giriştiği tüm eylemlerinde üyeler, örgüte her türlü yardımı yaparlar ve BM tarafından aleyhinde önleme veya zorlama eylemine girişilen herhangi bir devlete yardım etmemeyi yükümlenirler;

f- Özü bakımından bir devletin ulusal yetkisi içinde bulunan işlere BM organları müdahalede bulunamazlar ve Andlaşma uyarınca bu türden işleri

bir çözüme bağlamaya zorlayamazlar. Ancak bu ilkenin istisnası öngörülmüş olan zorlama tedbirlerinin uygulanmasıdır.

Bu amaçları destekler nitelikte, Genel Kurul'un 8 Eylül 2000 tarihinde Binyıl Zirvesi'nde kabul ettiği "BM Bin Yıl Bildirgesi"nin "Barış, Güvenlik ve Silahsızlanma" başlıklı II. bölümünün 8. maddesinde "ister devletlerin kendi içlerinde, isterse aralarında olsun, son on yılda 5 milyondan fazla can alan savaştan halklarımızı kurtarmak için hiçbir çabadan kaçınmayacağız" ve 9. maddesinde de, "bu amaçla çatışmaların önlenmesi, uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümü, barışı koruma, çatışma sonrası barışı yeniden tesis etmek için ihtiyaç duyulan kaynak ve araçları sağlayarak BM'yi daha etkili kılmaya karar vermiş bulunuyoruz" ifadesi yer almaktadır[5].

2. Güvenlik Konseyi Reformu Neden Gerekli?

2.1. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi İçin Reformun Anlamı

Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreteri Kofi Annan 2003 Eylülünde; Birleşmiş Milletlerin 21. yüzyılda ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçeklere uygun bir reforma gideceğini açıklamıştır[6]. Annan'ın da belirttiği gibi II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş yılları ile 21. yüzyıl jeopolitik gereksinimleri birbirinden oldukça farklıdır. Birleşmiş Milletler olgusu II. Dünya Savaşı dönemi koşullarına uygun olarak tesis edilmiştir. Bu yüzden II. Dünya Savaşı yıllarının yapısı, meydan okumaları ve koşulları Birleşmiş Milletlere şekil vermiştir. Bu durum Güvenlik Konseyi'nin yapılanmasının temelini de belirlemiştir. Savaşın galibi olan devletler kendilerini diğer devletlere oranla daha bağımsız yani daha elit olarak görmekteydiler[7]. Bu da elit olmayan devletlerin reform isteğinde bulunmasına yol açmaktaydı. Annan ile başlayan reform hareketi de bu geri kalmış çizginin değişmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Bir uluslararası örgütlenmenin karar alma mekanizmasında reform yapma hareketi yeni bir olgu değildir. 1815 yılında uluslararası alanda karar alma

ile ilgili oylamanın nasıl yapılacağına ilişkin usuller belirlenmiştir. Viyana Kongresi ile Avrupa, büyük güçlerin birbiri ile uyan fikirlerine dayanan bir ittifaka dönüşmüştür. Ancak 1899 ve 1907 Lahey Barış Konferansları sistemin işleyebilmesi için sadece büyük güçlerin katılımının yeterli olmadığını, küçük aktörlerin de sisteme dâhil olması gerektiğini ortaya çıkartmıştır. Cemiyet-i Akvam'ın başarısız olmasının ardından ortaya çıkan Birleşmiş Milletler yapılanması da veto hakkını içeren yapısı ile büyük güçlerin konsensüsüne dayalı bir yapı ortaya koymuştur. Bu tabloda organizasyonlar çaresiz kaldığında, reforma yönelmesi gerekliliği BM için de kaçınılmaz gözükmektedir.

Bununla birlikte BM reformunda nasıl bir yol izleneceğine dair açıklamaya geçmeden önce reformun teorik gerekliliklerine bakmak daha uygun olacaktır. Teorik olarak reform; bir kurumun ilerleme sağlamak için temel amaçlarını ve prensiplerini; karar alma mekanizmasını ve çalışma yöntemlerini değiştirme arzusu olarak tanımlanabilir[8]. Bu tanımı BM'ye uygulayacak olursak; organizasyonun daha efektif, daha etkili, daha yasal (adil), daha geniş bir alanı temsil eden ve daha geniş yetkilere sahip olan bir yapılanmaya ulaşmasını sağlamak olarak tanımlayabiliriz. Fakat teorik olarak bu denli olumlu gözüken bu istek daha önce yapılan pek çok reform denemesi sırasında başarısızlığa uğramıştır. Çünkü bu denli büyük bir organizasyonda reforma gitmenin önünde büyük engeller olması kaçınılmazdır.

BM; üyeler arasında yapılan anlaşma bağlamında işleyen, oldukça karmaşık bir yapısı olan, merkezilikten uzak ve çok boyutlu bir örgütlenmedir. Reformların zorluğu aynı zamanda, genel sahnedeki aktörler arasında devam eden yerleşmiş siyasi anlaşmazlıkları da yansıtır: Dünyanın, zengin ve fakir, kuvvetli ve kuvvetsizler arasındaki bölünmüşlükleri ve farklılıkları, bütün reform çabalarını şekillendiren kesin ve çelişkili bir durumdur. Oyuncuların güç ilişkileri ile şekillendirdiği örgütsel gündemler ve yapılar kaçınılmaz olmuştur. BM karar verme organlarının, gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları sorunlarda olduğu gibi çok daha büyük kararlar

vermesi bu ülkeleri geliştirmiştir. Ayrıca, BM ve BM'nin karar verme organı olarak Güvenlik Konseyi II. Dünya Savaşı'nın galip ülkelerine çok daha büyük karar verme hakkı vermiştir. Fakat bu durum, genel ekonomide gelişmekte olan ülkelerin artan payı ve değişen dünya yapısını yansıtmamaktadır[9].

Reformun, yeni ile eski metotları bir arada tutan bir "a-la-carte" yöntemi olarak başarılamadığını bilmek önemlidir. Yüz yüze geliyor olduğumuz bu genel gerçekliğin içinde reform işaretlerinin göstermekte olduğu mevcut kural, varsayım, uygulama, yapı ve kurumları irdelemek yararlı olacaktır[10].

2.2. Güvenlik Konseyi'nin Geçerli Eleştirileri: Reformlar için İhtiyaçlar

Uluslararası ilişkiler, öyle hızla değişiyor ki pek çok bilim adamı günümüzde sorunlar açısından, devletlerin yeni yüzyıla uygun olarak meydan okumalarını nasıl yapacaklarını sorgulamaktadır. Uluslararası ilişkilerdeki değişim ile birlikte Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi'nin değişen rolüne dikkat çekmektedirler.

Güvenlik Konseyi'nin dönemsel reform ya da yeniden yapılanma gereksinimleri günümüze özel bir durum değildir. 1990'lar öncesine kadar Birleşmiş Milletler barış ortamını çift kutuplu dünyayı baz alarak sağlamıştı. Fakat gerçekte Soğuk Savaş'ın sonunu ve değişimi değerlendirdiğimizde, Soğuk Savaş'ın sonu ile süreç Güvenlik Konseyi'nin görevleri için farklılaşmıştır. Sistemin getirdiği farklılıklar, Güvenlik Konseyi'nde önemli bir değişim için ihtiyacı ortaya koymuştur. Bu değişim, özellikle Birleşmiş Milletlere katılımlar ve genelde uluslararası düzeyde ilişkilerin gidişatını gözden geçirmek için pek çok ülkeye sebep oluşturmuştur. Süreçte üye ülkelerin bu davranışı, Birleşmiş Milletler'in reformlarında ısrar ile sonuçlanmıştır.

BM'de pek çok temsilcinin şikâyet etmesi ve eleştirilerde bulunması yeni değildir[11]. Sovyetler Birliği'nin, 1980'deki Afganistan eylemi

önlendiğinde, ya da 1960 ve 70’lerde ABD Vietnam’da eylemi reddettiğinde; 1956’da Suez’de Fransa ve Britanya bloke olarak eylemi engellediğinde; 1980’ler boyunca Güney Afrika’da ekonomik olaylarda ABD ve İngiltere’nin Konsey’in eylemini sistemli olarak empoze ettiklerinde huzursuzluk yaşanmıştır. Başka deyişle, karşıtlık günümüzde daha insani yardım amaçlıdır. Çünkü Konsey, başarısız olmaktan daha çok majör güçlerin jeopolitik ilgileri ile motive edilmiş şekilde hareket etmektedir. Sonraları da, pek çok temsilci görüşleri Bosna, Ruanda, Haiti, Somali ve diğer Konsey eylemlerinde uluslararası toplumun bakışı ve uluslararası hukuk normlarının üzerinde Daimi Üyelerin (özellikle Birleşik Devletler’in) özel isteklerinin dikkate alınması nedeniyle uyuşmamıştır. Onlar daha az kuvvetli üyelerin seslerini duyurabildikleri, ciddi bir etkiye sahip olabildikleri, daha açık ve demokratik bir Konsey’in makul olacağını düşünmüşlerdir[12].

Ayrıca insanlara Güvenlik Konseyi’nin reform gerekliliğini gösteren en önemli olay, Kasım 2002’de gerçekleşen Irak’a özgü, alışılmadık silahsızlanmaya yönelik müdahalede Güvenlik Konseyi’nin rolüdür. Irak konusunda daha sonraki tartışmalar, uluslararası ilişkilerin önemli aktörü Konseyin etkisizliğini ortaya koymuştur. Çünkü Konsey Irak’ın silahsızlanmasını sağlayamamıştır ve Irak’ta tek taraflı Amerikan eylemini önleyememiştir. Birleşik Devletler’in, müttefiklerinden ek destek aramayı başlatması ile yaşanan süreçte, Irak’ta Amerikan eyleminin meşruluğu Güvenlik Konseyi’ni zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle yaşanan olay bir kuruluş olarak Birleşmiş Milletlerin zayıflığını ve Güvenlik Konseyi’nin yeniden yapılanma için gerekliliğini ortaya koymuştur[13].

Eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan da Eylül 2003’te güvenlik reformu için çağrı yapmıştır. 21. yüzyılın jeopolitik gerçeklikleri ile Konseyin işlevsizliğini ifade ederek konuşmasına şöyle devam etmiştir[14]:

“Ben Güvenlik Konseyi reformunun gerekliliğinin sorgulanmadığını düşünüyorum. Fakat yolda devam edebilmek için yapmak zorundayız. Bunun için Birleşmiş Milletlerin kurulduğu 1945’ten beri, daha kesin bir an

olamaz. BM'yi kuvvetlendirmek için gereken yapısal değişiklikler ve temel ilkelere bakış için gereken zaman gelmiştir. Tarih kaba bir yargıçtır ve eğer bu anın geçmesine izin verirsek bizi affetmeyecektir."

Annan, ihtiyaç duyulan radikal değişikliklerin olup olmayacağına ya da kararlaştırılmış esasta devam etmek için şimdi karar verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu konuşmanın asıl amacı Güvenlik Konseyi'nde antlaşma oluncaya kadar devletlerin beklemeye mecbur olmamasıdır. Devletler, özel koalisyonlarda ya da tek taraflı davranmak için haklarını saklarlar. Annan yapılanma ihtiyacına dikkat çekerek dünya barış ve istikrarının altmış iki yıl rahat bir şekilde sağlandığını belirtmiştir[15].

Planın amacı, dünyada Soğuk Savaş sonrası genel ve jeopolitik durumda, meydan okumaların ve ihtiyaçların sunulduğu 21. yüzyılın jeopolitik gerçekliklerine göre daha fazla etkili ve yeniden organize olmuş Güvenlik Konseyi'ni oluşturmaktır. En büyük görünür etki, Güvenlik Konseyi'nin dengesini etkileyen, daimi 5 önemli üyeden biri olan Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştur. İlk olarak, Doğu ve Batı Avrupalı ülkeler bir yeni aktör olarak, tek blokun parçası gibi görülmüştür. Avrupa tamamen, Güvenlik Konseyi ile işbirliği yaparak Kuzey gücünü kuvvetlendiren ve Güvenlik Konseyi'nin toplam gücünü arttıran bir duruma gelmiştir. İkinci olarak, dünya bağlamında bu yapısal değişimler ile Güvenlik Konseyi, geçmişte olduğundan daha fazla sivil çatışmalara karışmaya başlamıştır. Üçüncü olarak Güvenlik Konseyi, süper güç rekabeti için bir sahne olmaktan çıkmıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası yaşanan deneyimler bize gösteriyor ki; BM tarafından yürütülen sistematik kolektif uygulama işlemleri hâlâ yetersiz kalmaktadır. BM, siyasi olarak tartışmalı operasyonlarda özellikle üyelerin tamamından destek almayabilmekte, böylece altyapıdan ve kaynaklardan yoksun olabilmektedir.

Kuruluşundan beri Güvenlik Konseyi, hem gerçekçi olmayan ve hem de haksız sayıldığı bir organ olarak gittikçe insanların temsil edilmediği düzenlemeleri ve güç dağılımını yapan bir organ haline gelmiştir. Sonuç olarak pek çok Konsey kararının meşruluğu sorgulanmaya başlamıştır.

Genişletilmiş Konsey, Konsey'in yeterlik ve faydasının sorgulanmasına neden olacağı halde, Konseyde üyelerin eşit derecede temsil edilmesi ve Konseyin temsil edemeyen durumuna düşmemesi için gereklidir[16]. Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak, pek çok durumda reformların zorunluluğu tartışılmıştır[17]. Bu bölümde ise, reformlar için çabalar, gereksinimler ve üyelerin eleştirileri değerlendirilecektir. Eleştiriler, genellikle Konseyin çalışma prosedürü ya da karar verme süreci ile Konsey ya da üyeliğin yapısı hakkındadır.

3. Reform Çabaları

3.1. Güncel Reform Çabaları

1980'lerde yaşanan politik karışıklıklar neticesinde reform hareketi yavaş bir seyir takip etmiştir. Ancak bu yavaş gelişim süreci küresel alanda yeni aktör oluşumları ile yeniden şekillenmeye başlamıştır. Özellikle Japonya ve Almanya'nın küresel boyutta daha fazla sorumluluk ve daha büyük roller talep etmesinin ardından reform çabaları da hız kazanmıştır[18]. Japonya'nın liderliğinde gelişmekte olan otuz dört ülke 1992 yılında BM genel sekreteri ve BM üyelerini reform yapmaya davet etmiştir. Toplamda 79 üye ve bölgesel kuruluştan bu davete olumlu yanıt gelmesi üzerine BM Genel Sekreteri bir rapor hazırlayarak durumu Genel Kurul'a bildirmiştir[19]. Yapılan yorumların yegâne ortak noktası Güvenlik Konseyi'nin 60'lı yıllardan kalan ve aktifliğini yitirmiş olan atıl yapılanmasının değiştirilmesi gerektiği olmuştur. Japonya ve Almanya'nın başını çektiği ülkeler yeni daimi üyelerin Güvenlik Konseyi'nde yer alması yönünde şiddetli baskı uygulamaya başlamıştır. Tabii ki de yeni daimi üyeler demek yeni hakların ortaya çıkması demektir ve yeni hakların dağıtılmasının yeni tartışmalar yaratması kaçınılmazdır.

Güvenlik Konseyi'nin üye sayısının 1965 yılında 11 üyeden 15 üyeye çıkmasının ardından BM'nin işleyişinde temel organ Güvenlik Konseyi

olmuştur. Konseyin yetki alanının artmasının ardından iş yükü ve sorumlulukları da hızla artmıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın ardından yaşanan yeni dönemde konseyin iş yükü ciddi oranda artış göstermiştir. 1980'lerin ikinci yarısına bakıldığında, uluslararası ortamda ciddi dönüşümler yaşanmaya başladığı görülür. Özellikle Sovyetler Birliği tarafında yaşanan değişim sonucunda Rusya'nın Güvenlik Konseyi'nde temsil edilmesine karşı olanların sayısında ciddi bir artış ortaya çıkmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde reformların gündeminde ciddi farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmanın temelinde yatan gerçek ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş sonrası dönemde BM'nin kararlarının tartışmaya açık olmasıdır. Bu dönemde Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar üye devletlerin birçoğu tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Somali'de üstlenilen misyon, Irak ve Libya kararları, tartışma yaratan konulara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca bu dönemde BM gündemini etkileyen bir diğer gelişme de Jakarta'da ortaya çıkan Bağlantısızlar Hareketi olmuştur. Bağlantısızlar hareketi ile reform; BM için hayati öneme sahip bir konu halini almıştır[20].

1992 yılına gelene kadar BM gündeminde zayıf bir istemden öteye geçemeyen reform çabaları 11 Aralık 1992'de 62/47 oy alarak gündemde güçlü bir olgu haline gelmiştir[21].

3.2. Reform Çabalarının Değerlendirilmesi: 1945, 1963 ve 1997 (Razali Planı)

Yapılmakta olan ve yapılacak reform çabalarını anlayabilmek için geçmişte yapılan reform çalışmalarını incelemek ve bu çalışmaları birbirleri ile mukayese ederek olumlu yönlerini tespit etmek gerekir. James Sutterlin gibi birçok akademisyen 1945 yılında yaşanan reform hareketleri ile Soğuk Savaş sonrasında yaşanan reform hareketlerini mukayese etme yoluna gitmiştir[22]. Aynı şekilde yapılacak olan reformlar için daha yaygın bir etki yaratan 1963 reformları da ele alınmıştır. Bir grup akademisyen 1945 yılı reform hareketlerini ele almayı yeğlerken, diğer bir grup 1963 yılının temel

alınması gerektiğini savunur. 1965 yılını ele alanların temel argümanı 1965 yılı reform hareketinin daha yaygın bir kitleye hitap ettiğidir. 1945 yılına bakıldığında birçok Afrika ve Asya ülkesinin, İngiltere ve Fransa'nın kolonisi durumunda olduğu ve bağımsızlıklarını kazanamadıkları gözlenir. Ayrıca Latin Amerika'da yer alan ülkelerin çoğu da Amerika Birleşik Devletleri himayesinde hareket etmektedir. Küçük çaptaki gelişmemiş ülkelerin hemen hemen hepsi dört büyük gücün ekseninde örgüt içindeki yerini almıştır. 1945 yılı sadece bazı orta çaplı ülkelerin, Avusturya önderliğinde reform çabalarına kalkıştığı bir dönemdir[23].

1963 reformları ile 1997 reformları mukayese edildiğinde ise göze çarpan temel fark önceki girişimlerin aksine 1997 yılında yapılan harekette geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin isteklerinin göz ardı edilmemiş olmasıdır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından iki kutuplu yapının sona ermesiyle, savaş dönemi koalisyonlarının da sonu gelmiştir. Bu durum küçük ölçekli ülkelerin uluslararası sistemde etkinliklerinin artmasına yol açmıştır. 1997 yılında Güvenlik Konseyi reformunun şekillenmesinde bağımsız hareket etme yeteneği artan küçük ülkelerin oylarının belirleyiciliği de etkili olmuştur.

3.3. Güncel Reform Çabaları: Üst Düzey Panel

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın ele aldığı reform hareketi BM'nin Eylül 2002 raporunda yerini almıştır. Bu raporda Kofi Annan, BM'nin 2000 yılında açıkladığı Birleşmiş Milletler Milenyum bildirisine[24] uygun olarak Güvenlik Konseyinin; her açıdan etkin bir şekilde yenilenmesi gerektiğini vurgulamıştır[25].

Annan'ın raporunda reformla ilgili çok önemli saptamalar yer almıştır. Annan; "açık uçlu çalışma gruplarının" son on yılda reforma ivme

kazandıramadığını vurgulamıştır. Ancak 1990'lı yıllarda reform için yapılan baskılar bu hantal yapının değişmesini zorunlu kılmıştır. Annan raporunda, isteklerin ve ilgilerin çeşitliliğinin, reform sürecini "Frig Düğümü"ne çevirdiğini belirtmiştir[26].

2002 yılında yayınlanan "Güçlendirilmiş Birleşmiş Milletler" isimli raporda, reformun içeriği Annan tarafından açıklanmıştır. Rapor, BM'nin küresel iklim değişimi, küreselleşme ve kriz önleme konularında acil önlem alması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca hız kaybeden reforma bir an önce ivme kazandırılması gerektiğine de değinilmiştir[27].

Reform hareketine ivme kazandırmak için yeni bir yapılanma düşünülmüştür. Bu yapılanmanın ismi "Üst Düzey Panel" (High Level Panel)dir. Panelin görevi reform hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması ve uyum içinde reformun hızla yapılmasını sağlamaktır. Annan panelin görevinin BM'nin yeni küresel dönüşüme uyum sağlaması olduğunu açıklamıştır[28]. Annan bu sayede reforma hız kazandırmayı amaçlamıştır. Reforma ivme katma çabaları ile kurulan panel, reform sürecinde önemli bir aşamayı oluşturmuştur. Süreci olumlu yönde etkileyen gelişmelerin yanı sıra sürece şüphe ile bakılmasına yol açan gelişmeler de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Irak savaşının ortaya çıkması birçok gözlemcinin ve üyenin reform hareketine şüphe ile yaklaşmasına yol açmıştır[29]. Baas rejimini Irak'tan uzaklaştırmak için yapılan harekâtın, bazı üyeler tarafından "takıntı" haline getirildiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu durum Irak'ın bağımsızlığından altı ay sonra yapılan 58. Genel Kurul toplantısı sırasında Annan'ın konuşmasına şu şekilde yansımıştır. "Ortak sorunlarımız ve bu sorunlarla ilgili olarak kolektif çözüm üretmeye olan inancımıza karşın son on iki ayda yaşadıklarımız bizim için gerçekten de çok acı verici olmuştur."[30] Bu acı verici sürecin ardından Genel Sekreter, reform üzerindeki şüphelerin ortadan kaldırılabilmesi amacıyla panel üyelerine, hangi tehditlere karşı önleyici güç kullanılabileceğine dair bir rapor hazırlatmıştır[31].

New York'taki Sekretaryadan destek alan Panel 16 üyeden oluşmaktadır. Panelin üye dağılımı BM Güvenlik Konseyi üye dağılımı ile paralel bir yapı oluşturmaktadır. Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin her biri panelde ülkesini temsil etmiştir. Panelde Asya'dan dört ülke yer alırken (Tayland, Hindistan, Japonya, Pakistan), Afrika'dan iki ülke (Gana ve Tanzanya), Latin Amerika'dan iki ülke (Brezilya ve Paraguay) yer almıştır. Ayrıca Norveç ve Avustralya panelin diğer üyeleridir. Panel üyelerinin dağılımında dikkat çeken bir husus da, kalıcı üyelerin değiştirilmesi için baskı yapan Almanya, Güney Afrika ve Nijerya'nın Panelde yer bulamamasıdır[32]. Panelin başkanlığını ise Tayland eski devlet başkanı Anand Payarachun yürütmüştür[33].

Panel 2004 yılında çalışmalarını tamamlayarak "Daha Güvenli Dünya - Paylaşılan Sorumluluk" isimli raporunu yayınlamıştır[34]. Rapor dört ana bölüm ve 302 paragraftan oluşmaktadır. Raporun birinci kısmı "Yeni Güvenlik Konsensüsüne Doğru"dur. Bu bölümün ana amacı uluslararası sistemin temel koşullarını ortaya koymaktır. 1945 ile 1989 arasında yaşanan dönem ve 1989 sonrasında Soğuk Savaş'ın ardından yaşanan dönem ile 2004 arasında geçen sürede yaşanan değişim mukayese edilmiştir. Rapora göre İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı gerilim ve savaşın ardından ortaya çıkan görüntü, Avrupa'da kalıcı barış ihtiyacını doğurmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın ardından BM'nin en büyük ikinci, üçüncü ve altıncı bağışçıları olan Japonya, Almanya ve İtalya sisteme başarılı bir şekilde dâhil edilmiştir[35]. Bu olumlu tablonun içinde yeni dönemde de önceki dönemlerde olduğu gibi olumsuzluklar da sıklıkla yaşanmıştır. Bu olumsuzluklara en belirgin örnekler Bosna Krizi ve 11 Eylül terörist saldırıları sonrasında uluslararası hukukun yeniden yorumlanması çabaları olmuştur. Yeni tehditlerin beraberinde yeni bir kolektif güvenlik ihtiyacı getirmesine karşın, Amerika'nın 2003 yılında giriştiği harekât esnasında kolektiflikten söz etmek mümkün olmamıştır. Amerikan harekâtı beraberinde BM'nin yaşadığı en büyük fikir ayrılığını da getirmiştir[36].

Öte yandan raporun birinci kısmı başka bir olguya daha dikkat çekmektedir. Bu olgu küreselleşme sonrası ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık olgusudur. Raporda Dünya Bankası verilerinin 11 Eylül terörist saldırılarının hemen ardından dünya çapında açlık sınırının altında yaşayan insan sayısının 10 milyonluk bir artış göstermesine dikkat çektiğine yer verilmiştir. Ayrıca yaşanan iç savaşlar da açlık ve yoksulluğu körüklemektedir. Buradan hareketle Panel, kolektif güvenlik yapılanmasının; adil, etkili ve yeterli bir BM için gereklilik olduğu çıkarımına ulaşmıştır[37].

Raporun ikinci kısmında reforma şüphe ile yaklaşılmasının temel nedeni olan önleyici müdahale kavramının üzerinde durulmuştur. İkinci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş sonrası dönemlerinin mukayesesinin ardından klasik devletlerarası mücadelelerin artık ikinci planda kaldığı ve uluslararası krizlerin ön plana çıktığı belirtilmiştir. Rapor; bulaşıcı hastalıkların ve çevresel sorunların barışı tehdit eden ana unsurlar olduğunu, uluslararası anlaşmazlıklara yol açan diğer unsurların ise, kitle imha silahlarının yaygınlaşması (nükleer, biyolojik, kimyasal), terörizm ve uluslararası örgütlü suçlar olduğunu vurgulamıştır. Raporun editörleri uluslararası aktörlerin davranışlarının da uluslararası barışa zarar verdiğini rapora eklemiştir[38].

Kolektif Güvenlik ve Güç Kullanımı başlıklı üçüncü bölümde ise rapor uluslararası alanda güç kullanımı konusuna geri dönmüştür. Esas olarak rapor bu konuda devletlerarası savaşa ve sınırlı oranda uluslararası terörizme değinmiştir[39]. Panel BM Şartının 51. maddesini esas alır ve 51. maddenin değişen koşullar ele alındığında yeniden yorumlanması gerektiğine vurgu yapar. Panelde Güvenlik Konseyi'ne gitmeden 51. maddenin işletilip işletilemeyeceği tartışılmıştır[40].

Raporun dördüncü bölümünde ise öneriler yer almıştır. A maddesi altında 21. yüzyıl gereksinimlerine uygun bir yapılanmaya gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. Panel bu kısımda reformun BM için tüm ana organları üzerinde zaruri olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Panel raporunda, BM

içerisinde bir Barışı Kurma (Peace Building) organı kurulmasını, bu yapının bir organ olmaması durumunda ise Güvenlik Konseyi'nin altında çalışan bir komisyon olarak görev yapmasını tavsiye etmiştir. Son bölümde Panel, kurucu anlaşmada değişiklikler yapılmasının da 21. yüzyılda doğan gereksinimlerin kaçınılmaz bir sonucu olduğuna vurgu yapmıştır[41].

Genel olarak Panelin raporuna bakıldığında ana sonucu "Güvenlik Konseyi'nin 1945'ten sonra öneminin hızla arttığı ve reform ihtiyacının da buna paralel bir seyir izlediği" olmuştur[42].

Sonuç olarak Panel Konseye dört temel öneri sunmuştur[43]:

- İlk olarak reform BM'ye finansal, askeri ve diplomatik katılımı arttırmalıdır.
- İkinci olarak reform karar alma sürecinde üyelerin daha geniş etkileşimini sağlamalıdır.
- Üçüncü olarak reform Güvenlik Konseyi'nin etki ve kuvvetini azaltmamalıdır.
- Son olarak reform örgütün demokratik ve nicel yapısını güçlendirmelidir[44].

Sonuç

Güvenlik Konseyi düzeltme çalışmaları uluslararası gündemde yeni bir konu değildir. Kuruluşundan beri altmış altı yıldır eski bir rüya ve popüler bir amaç olarak uluslararası gündemde hâlâ tartışılmaktadır. Özellikle, geçtiğimiz 30 yılda, jeopolitik manzara Soğuk Savaş'ın sonu tarafından değiştirilmiştir. Eski tehditlerin, sivil ve uluslararası savaşların olma ihtimalinin doğması gibi nedenlerle asıl kuvvete sahip, uluslararası yönetimin daha etkili bir sistemi için çalışacak Güvenlik Konseyi ihtiyacına dikkat çekilmiştir.

Eylül 2003'te, Eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan uluslararası toplumu derin düzenlemelere davet ederek bunların hayati önem taşıdığını belirtmiştir. Annan antlaşmanın esasında devam edebilmek için radikal

değişikliklerin gerekli olduğu konusunda uyarmıştır. Kofi Annan reform gerekliliğini belirtirken Eylül 2002'de BM Güvenlik Konseyi toplantısında ABD Başkanı George Bush tarihin değiştiğini belirtmiş ve Konseye meydan okumuştur. ABD Başkanı ile BM Genel Sekreteri'nin farklı beklentileri nedeniyle kuruluşta kriz ortamı doğmuştur. Bu kriz, insanlar ile hükümetler arasında ayrıca realist görüşlerle hukukun üstün olduğu barışı sağlamaya yönelik idealist görüşlerin çarpıştığı bir kriz olmuştur.

BM, II. Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin büyük beklentilerle kurmuş olduğu bir kuruluştur. Milletler Cemiyeti ile karşılaştırınca daha aktif ve etkili olacak bir kuruluş hedeflenmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Milletler Cemiyeti Konseyinden daha büyük otoriteye sahip olacaktı. Bu durumda, BM'nin beş daimi üyesi için ayrıcalıklı güçlü konum prensibi 1945'in uluslararası politikasında saygı ile kabul edilmiştir. Bu yüzden, BM'nin kurucusu olduğu II. Dünya Savaşı'nın galip güçlerinin garanti ettiği bir uluslararası barış ortamı kabul edilmiş olmuştur. Ancak gördüğümüz gibi zamanla değerler ve gereksinimler değişmiştir, bu da Güvenlik Konseyi'nin yapısında değişikliğe gitme gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş döneminin sonu, SSCB'nin dağılması ve iki kutuplu dünya düzeninde 1980'lerde başlayan dramatik değişimler ile kaçınılmaz bir gerçek olarak uluslararası düzen de değişmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş düzenine göre tasarlanan BM, uluslararası bir kriz ve büyük eleştiriler ile yüz yüze gelmiştir. Soğuk Savaş'ın çerçevesi olmadan uluslararası rolünde sorunlar için yasal yollar bulmaya ihtiyaç duymuştur.

Uluslararası düzendeki değişimlere ilgisiz kalamaması BM için kaçınılmaz olmuştur. Fakat, uluslararası düzende değişimlerin, çeşitli faktörler nedeniyle farklı düzeylerde farklı rolleri oynadıktan sonra, kısa zamanda sonuca varmalarını açıklamak zor bir iştir. Uluslararası ilişkilerde özellikle Irak'ta yaşanan iki kriz, 1990-91'de ve 2002-03'te, Güvenlik Konseyi ve BM'de tamamen farklı iki görüntünün ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Güvenlik Konseyi için, Soğuk Savaş’ın sonu 45 yıldan beri devam etmiş olan bir diplomatik kilitlenmenin sonu anlamına gelmiştir. Bu yüzden, ABD Başkanı George Bush 1990 Ekim ayında, dünyayı ‘Yeni Dünya Düzeni’ kavramı ile tanıştırmıştır. Süreç BM sisteminin, uluslararası topluluk tarafından uygun biçimde işlenmesi ümidi olarak algılanmıştır. Gerçekte, Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında sorumluluğunu dikkate alarak kritik derecede kararlar verebilecekti. Ayrıca, Irak’ın Kuveyt’e saldırısını önlemek için Güvenlik Konseyi’nin iş birliği BM’nin gelecek rolleri için ümitleri artırmıştır. Yine de, iyimser tablo Ruanda, Somali ve Bosna’da, Güvenlik Konseyi’nin hataları ile yerini eleştirilere bırakmıştır.

Soğuk Savaş sonunda, Bosna’da yaşanan gelişmelerde Güvenlik Konseyi’nin başarısızlığı ile reform çabalarının ilk dalgası başlamıştır. BM eski Genel Sekreteri Boutros Ghali Konsey’i düzeltmek, daha verimli ve kuvvetli bir Konsey için uluslararası gündeme seslenmiştir. Son verilen Çalışma Grubu ve Razali Planı, başarılı olamadıkları halde gelecek reform çabaları için kilometre taşları olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemin iyimser tablosu 11 Eylül 2001 tarihi ile birlikte değişikliğe uğramıştır. Bu olayın, dünyaya yeni bir perspektif verdiği gerçektir. Dünya, tamamen farklı bir yöne sapmış ve yeni bir tartışma ortamı kurulmuştur. Terörizm, genel konuların içerisinde ön plana çıkmıştır ve yanında başka kavramlar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan en önemli kavram herhangi bir tehdit olmadan başka bir güç karşısında başlatılmış olan savaş anlamındaki “önleyici savaş” kavramıdır. 2002-03’te Irak’ta ortaya çıkmış ikinci uluslararası kriz, ABD ve müttefikleri tarafından yönetilen önleyici savaşın bir örneğidir. ABD müdahalesinin yasalara ve Uluslararası Hukuka uygunluğu şüphelidir. Bu nedenle ABD’nin Irak’a müdahalesi aynı zamanda haksız bir savaştır. Bu ikilem, uluslararası kriz ortamında Güvenlik Konseyi’nin düşüşüne ve sorgulanmasına neden olmuştur.

Reform çabalarının ikinci dalgası, Annan'ın 2003'teki önemli konuşması ile başlamıştır. Annan, Güvenlik Konseyi reformları için yüksek katılımlı bir toplantı yapılmasını önermiştir. İlerleme tartışması için, iki model toplantı teklif edilmiştir: Model A ve Model B. Model A, veto hakkının olmadığı altı yeni daimi koltuk ve iki yılda bir değişecek bölgesel alanlar arasında bölünmüş üç geçici koltuk önermiştir. Model B'ye göre yeni daimi koltuk yoktur fakat sekiz ya da dört yılda bir değişecek daimi koltuklar ve iki yılda bir değişecek geçici koltuklar öneren bir kategori oluşturmaktadır. Toplantı sonucuna göre mevcut daimi üyelerin veto güçlerini değiştirmenin pratik yolu yoktur. Toplantı Güvenlik Konseyi'nin ihtiyaçlarını ortaya koymaktadır. Konseyi daha demokratik yapmak için veto hakkının ortadan kaldırılması ve Konseyin üyeliğini daha temsili olacak şekilde genişleten yollar düşünülmüştür.

Güvenlik Konseyi, bütün Birleşmiş Milletler üyelerinin bütününün bir parçasıdır. Dolayısıyla tüm üyeler Konseyde eşit şekilde temsil edilmek isterler. Birleşmiş Milletler kuruluşundan günümüze yeni üyeler kabul etmiştir. Ancak daimi olmayan üyelerin durumları, yeni daimi üyelerin nasıl dâhil edilebileceği gibi sorular için herhangi bir antlaşma yoktur. Hangi kriterlerin kullanılabileceği bir soru işaretidir. Daimi üyelerin ekonomik ve askeri bağışlardaki payları fazladır. Fakat günümüzde koşullar değişmiştir. Japonya ve Almanya bağışlar konusunda ikinci ve üçüncü sıradadırlar. Hindistan Çin'den sonra ikinci yoğun nüfuslu ülkedir. Daimi üyelikler arasında fikir birliği olmaması reformların da önünü tıkayan bir durumdur.

Daimi üyeler Konseyde avantajlı konumlarını kaybetmeyi istememektedirler. Konseyin kararlarının meşruluğunun sağlanması Konseyin demokratik karar veren organ olarak algılanmasını sağlayacaktır. Konseyin daha demokratik olması meşruluğunu da beraberinde getirecektir. Başka deyişle, Konsey herhangi bir uluslararası eylemde meşru olmalıdır; meşru olmak için eylem uluslararası hukuk ile uygun olmalı ve Birleşmiş Milletlerin imtiyazı ile tutarlı olmalıdır. Ayrıca, kararın meşru olması için daimi üyeler BM imtiyazı ile tutarlı olmalı ve karar şeffaflıkla alınmalıdır.

Güvenlik Konseyi Birleşmiş Milletlerin tüm üyelerinin tarafında karar almalıdır. Bu nedenle kuruluş daha saydam olmalıdır çünkü karar verirken fonların bağışçılarının öncelikleri karar alma mekanizmasını etkileyebilmektedir.

BM'nin demokratik olmayan karakterinin başka bir önemli nedeni veto gücünü elinde bulunduran daimi üyelerin demokratik olmayan durumudur. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki konjonktürde galip güçlere ve Çin'e verilen bu özel ayrıcalık, Milletler Cemiyetinin başarısızlığı nedeniyle gereklidir. Bu görüntüde, tüm çabalar daha az kırılgan bir Birleşmiş Milletler yapmak içindir. Ayrıca, bu özel ayrıcalık Güvenlik Konseyi'nin güvenilirliğini artırmış ve onu seçkin bir grup ya da en yüksek yürütme organı yapmıştır. Fakat, Soğuk Savaş'ın sonundan beri, dünya yeni meydan okumalar ve tehditlerle yüz yüze gelmiştir. Böylece, Yeni Dünya Düzeni iki kutuplu dünya düzeninin yerini almıştır. Bunun sonucu olarak bloklar arasındaki dengeyi düzenleyen beş daimi üyenin veto hakkını düzenleyen mekanizmanın geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Veto hakkı ve reformlar bir paranın iki yüzü gibidir. Güvenlik Konseyi reformunda Birleşmiş Milletler şartı düzenlenmiştir. Düzenlemede daimi üyelerin oy hakkı subjektif olarak nitelendirilmiştir. Yani daimi üyelerin vetosu hiç gerekli değildir. Ayrıca, beş daimi üyenin oyundan sonra iki üç Genel Kurulda düzenleme yapılması kabul edilmiştir. Ancak üye ülkeler arasında görüş birliğine varılamamıştır.

Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünyada başka engel olmadığı için ABD Güvenlik Konseyinde başat güç konumuna yükselmiştir. Bu durum, genel olarak kuruluşun gücünü sürdürmek için faydalı olduysa da bazı handikapları da olmuştur. Soğuk Savaş güç yapısında ABD hegemonyasının bir sonucu olarak Güvenlik Konseyi'nde ABD'nin isteklerine uygun kararlar çıkması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu da Irak Krizi gibi sorunlarda uluslararası ortamın Güvenlik Konseyi ve akabinde BM'yi sorgulamasına neden olmuştur. Bu nedenle Konsey kararlarında önemli aktörün ABD

olması ve ABD’nin reformlar konusunda yönetmede gönüllü olması Güvenlik Konseyi’nin geleceği için çok önemlidir.

BM’yi düzeltmek için sayısız öneriler mevcuttur fakat Güvenlik Konseyi üyelik sistemini değiştirmek ve genişletmek başlıcasıdır. Tavsiyeler, bu olanakların çeşitli birleşimleri ile daimi üyelersiz yeni yapılanmayı ya da yeni daimi üyeleri tasarlamaktadır. Reform önerilerinin çoğu, veto hakkının temeline ve daimi üyelerin veto ayrıcalığına değinmemektedir. Razali Planı, daha önceki önerilerin değerlendirilmesi olarak kabul edilir. Fakat önerilerin, zirve önerisi Model A ve Model B de dâhil olmak üzere, başarılı olması zor görünmektedir. Çünkü çabaların tamamında eksik olan şey üyeler arasındaki fikir birliğinin eksikliğidir.

Güvenlik Konseyi reform önerilerinin ortak özelliği önerilerin öncü güçlerin siyasi ilgileri ile çevrelenmiş olmalarıdır. Gelenekçi düşmanlar ya da komşu ülkelerin kuvvetli karşıtlık içeren önerileri ile karşılaşmak hiç şaşırtıcı olmayacaktır. Bu yüzden, reform ikna edici, zorlayıcı, evrensel uygulamaları ve kabulleri olan, mantık temelli gerekçesi olan bir öneri teklifi olmalıdır.

Sonuç olarak tarihte yaşanmış bir Milletler Cemiyeti başarısızlık örneği mevcuttur. Bu nedenle Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi için reform kaçınılmaz gerekliliktedir. BM’nin, Milletler Cemiyeti ile benzer bir kaderi paylaşmaması için reform yapma konusunda ne kadar zamanı kaldığını tam olarak öngöremeyiz. 21. yüzyılın jeopolitik gerçekleri göz önüne alınırsa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi reformlarının zorunluluğu ortadadır. Hemen hemen otuz yıldır Konsey reformu ciddi ciddi tartışılmaktadır. Ancak hiçbir gelişim kaydedilememiştir. Bu açıdan yaklaşırsak değişim olanaksız değildir fakat yakın zamanda gerçekleşmesi beklenmemektedir.

Dipnotlar

[1] Mehmet Genç, **Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı**, Bursa: Ezgi Kitabevi, Ocak 1999’dan **Image Reality: Questions and Answers about the United Nations**, New York: United Nations Department of Public Information, 1997, s. 2.

[2] **Basic Facts About The United Nations**, New York: United Nations Department of Public Information, 2000, s. 5.

[3] Hamza Eroğlu, **Devletler Umumi Hukuku**, 1. cilt, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979, s. 149.

[4] Basic Facts about the United Nations, **a.g.e.**

[5] **United Nations Millenium Declaration**, New York: United Nations Department of Public Information, 2000, s. 4.

[6] Bardo Fassbender, "Security Council Reform", (ed) David Malone, **The UN Security Council: From the Cold War to the 21st Century,** Boulder: Lynne Rienner Publishers Inc., 2004, s. 341.

[7] Barbara Crossette, "At the UN., a drive for diversity", New York Times, 24 Ekim'den James A. Paul, "**UN Reform: An Analysis**", Global Policy Forum web sayfası, 1996, www.globalpolicy.org**/reform/analysis**.htm.

[8] Edward Luck, "Reforming the United Nations: Lessons from a History in Progress", **International Relations Studies and the United Nations**, 2003, s. 4, www.globalpolicy.org/reform/intro/2003history.pdf.

[9] "**Meeting the Challenges of UN Reform: A South Perspective**", The South Centre Analytical Note, Ağustos 2006, s. 1, www.southcentre.org/publications/AnalyticalNotes/GlobalEconomicGov/2006Aug **UN Reform**.pdf.

[10] Lloyd Axworthy, "Making the Case for Change", (ed) Paul Heinbecker and Patricia Goff, **Irrevelant or Indispensable,** Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2005, s. 170.

[11] James A. Paul, a.g.e., s. 3, www.globalpolicy.org**/reform/analysis**.htm.

[12] **A.g.e.**, s. 3.

[13] BM 52. Genel Kurul Toplantısı, 36. Oturum, 1 Kasım 2001, **http://www.un.org/News/Press/docs/2001/ga9945.doc.htm.**

[14] Richard Falk, "United Nations Reform: Where is Kofi Annan's fork in the road? Over the Horizon", The Transnational Foundation for Peace and Future Research, 8 Aralık 2006, **http://www.transnational.org/SAJT/forum/meet/2006/Falk ForkMetaphor.html.**

[15] Richard Falk, a**.g.e.**

[16] Joseph E. Schwartzberg, **Universal Regional Representation as a Basis for Security Council Reform,** New York: Ralph Bunch Institute, Haziran 2007, s. 2.

[17] **A.g.e.**, s. 2.

[18] Robert S. Snyder, **a.g.e.**, s. 3.

[19] 29 July 1994 on Revitalization of the Work of the General Assembly, **http://www.un.org/Depts/dhl/res/resa48.htm.**

[20] W. Andy Knight, "**A More Secure World? A Critique of the Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change**" in Ernesto Zedillo, **Reforming the United Nations for Peace and Security: Proceedings of a Workshop to Analyze the Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change**, New Haven, Conn.: Yale Center for the Study of Globalization, 2005, s. 132.

[21] Andreas Zumach, "Reform or Collapse: Is there a Future for the UN in a Unipolar World Order?", 29 Haziran 1997, **http://www.globalpolicy.org/reform/radiorep.htm#Razali%20Proposal.**

[22] James S. Sutterlin, "The Past as Prologue." in Bruce Russett (ed), s. 2.

[23] Bardo Fassbender, "**UN Reform and Collective Security: The Report of the UN High-level Panel on Threats, Challenges and Change of December 2004" and "the Recommendations of the UN Secretary-General from March 2005**", Institute for International and European Law at the Humboldt University, Berlin, Nisan 2005, s. 7.

[24] The UN Millennium Declaration, Eylül 2000, **www.un.org/events/action2/A.57.0387.pdf.**

[25] Strengthening the United Nations: an Agenda for Further Change, 9 Eylül 2002, **www.un.org/events/action2/A.57.0387.pdf.**

[26] Bardo Fassbender, **"UN Reform and Collective Security: The Report of the UN High-level Panel on Threats, Challenges and Change of December 2004 and the Recommendations of the UN Secretary General from March 2005"**, s. 13.

[27] Strengthening..., **a.g.e.**, www.un.org/events/action2/A.57.0387.pdf.

[28] Secretary-General's remarks at dinner with the board of trustees of the Brookings Institution, 1 Mart 2004, **http://www.un.org/apps/sg/sgstats.asp?nid=799.**

[29] James D. Fearon, Comments on A More Secure World: Our Shared Responsibility: Report of the High Level Panel on Threats, Challenges, and Change, prepared for the workshop at Yale Centre for the study of globalization, **http://www.stanford.edu/~ifearon/papers/yalehlpconf.rtf.**

[30] "The Secretary General Address to General Assembly", Eylül 2003, **http://www.un.org/webcast/ga/58/statements/sg2eng030923.htm.**

[31] "Secretary-General underscores urgency of implementing reform as he introduces High-Level Panel's report to General Assembly", 59. Genel Kurul Toplantısı, 8 Aralık 2004, **http://www.un.org/News/Press/docs/2004/ga10314.doc.htm.**

[32] Bardo Fassbender, **a.g.e.**, s. 9.

[33] The Biography of Anand Panyarachun, **http://www.un.org/News/dh/hlpanel/panyarachun-bio.htm.**

[34] **The Full Text of the Panel's Report**: A more Secured World: Our Shared Responsibility, **www.un.org/secureworld/report2.pdf.**

[35] **A.g.e.**, s. 16.

[36] **A.g.e.**, s. 19.

[37] Bardo Fassbender, **a.g.e.**, s. 9.

[38] **High Level Panel Report**, paragraf 80, www.un.org/secureworld/report2.pdf.

[39] **A.g.e.**, s. 10.

[40] **The Full Text of the Panel's Report**: A more Secured World: Our Shared Responsibility, s. 54.

[41] Secretary-General Names High-Level Panel to Study Global Security Threats and Recommended Necessary Changes, Kasım 2003, **http://www.un.org/News/Press/docs/2003/sga857.doc.htm.**

[42] Mats Berdal, **"The Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change: A Preliminary Assessment"** in Ernesto Zedillo (ed.), **Reforming the United Nations for Peace and**

Security: Proceedings of a Workshop to Analyze the Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change, New Haven, Conn.: Yale Center for the Study of Globalization, 2005, s. 52.

43 Simon Chesterman, **"Reforming the United Nations: Legitimacy, Effectiveness and Power after Iraq"**, in Singapore Year Book of International Law and Contributors, http://law.nus.edu.sg/sybil/downloads/coming/Chesterman SYBIL 2006.pdf.

44 **The Full Text of the Panel's Report**: A more Secured World: Our Shared Responsibility, s. 67, **www.un.org/secureworld/report2.pdf**.

Kaynakça

AXWORTHY Lloyd, "Making the Case for Change", (ed.) Paul Heinbecker and Patricia Goff, **Irrevelant or Indispensable**, Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2005.

Basic Facts About The United Nations, New York: United Nations Department of Public Information, 2000.

BERDAL, Mats, **"The Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change: A Preliminary Assessment"** in Ernesto Zedillo (ed.), **Reforming the United Nations for Peace and Security: Proceedings of a Workshop to Analyze the Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change**, New Haven, Conn.: Yale Center for the Study of Globalization, 2005.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER 52. Genel Kurul Toplantısı, 36. Oturum, 1 Kasım 2001, **http://www.un.org/News/Press/docs/2001/ga9945.doc.htm.**

CHESTERMAN, Simon, **"Reforming the United Nations: Legitimacy, Effectiveness and Power after Iraq"**, in Singapore Year Book of International Law and Contributors, http://law.nus.edu.sg/sybil/downloads/coming/Chesterman SYBIL 2006.pdf.

CROSSETTE, Barbara, "At the UN., a drive for diversity," New York Times, 24 Ekim'den James A. Paul, **"UN Reform: An Analysis"**, Global Policy Forum web sayfası, 1996, www.globalpolicy.org**/reform/analysis**.htm.

EROĞLU, Hamza, **Devletler Umumi Hukuku**, 1. cilt, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979.

FALK, Richard, "United Nations Reform: Where is Kofi Annan's fork in the road? Over the Horizon", The Transnational Foundation for Peace and Future Research, 8 Aralık 2006, **http://www.transnational.org/SAJT/forum/meet/2006/Falk ForkMetaphor.html.**

FASSBENDER, Bardo, "Security Council Reform", (ed.) David Malone, **The UN Security Council: From the Cold War to the 21st Century**, Boulder: Lynne Rienner Publishers Inc., 2004.

.........................., **"UN Reform and Collective Security The Report of the UN High-level Panel on Threats, Challenges and Change of December 2004" and "the Recommendations of the UN Secretary-General from March 2005"**, Institute for International and European Law at the Humboldt University, Berlin, Nisan 2005.

FEARON, James D., Comments on A More Secure World: Our Shared Responsibility: Report of the High Level Panel on Threats, Challenges, and Change, prepared for the workshop at Yale Centre for the study of globalization, **http://www.stanford.edu/~ifearon/papers/yalehlpconf.rtf.**

GENÇ, Mehmet, **Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı**, Bursa: Ezgi Kitabevi, Ocak 1999'den **Image Reality: Questions and Answers About the United Nations**, New York: United Nations Department of Public Information, 1997.

High Level Panel Report, paragraf 80, www.un.org/secureworld/report2.pdf.

KNIGHT, W. Andy, **"A More Secure World? A Critique of the Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change"** in Ernesto Zedillo, **Reforming the United Nations for Peace and Security: Proceedings of a Workshop to Analyze the Report of the High-level Panel on Threats, Challenges, and Change**, New Haven, Conn.: Yale Center for the Study of Globalization, 2005.

LUCK, Edward, "Reforming the United Nations: Lessons from a History in Progress", **International Relations Studies and the United Nations**, 2003, www.globalpolicy.org/reform/intro/2003history.pdf.

"Meeting the Challenges of UN Reform: A South Perspective", The South Centre Analytical Note, Ağustos 2006, www.southcentre.org/publications/AnalyticalNotes/GlobalEconomicGov/2006AugUNReform.pdf.

SCHWARTZBERG, Joseph E., **Universal Regional Representation as a Basis for Security Council Reform**, New York: Ralph Bunch Institute, Haziran 2007.

Secretary-General's remarks at dinner with the board of trustees of the Brookings Institution, 1 Mart 2004, **http://www.un.org/apps/sg/sgstats.asp?nid=799.**

Secretary-General Names High-Level Panel to Study Global Security Threats and Recommended Necessary Changes, Kasım 2003, **http://www.un.org/News/Press/docs/2003/sga857.doc.htm.**

"Secretary-General underscores urgency of implementing reform as he introduces High-Level Panel's report to General Assembly", 59. Genel Kurul Toplantısı, 8 Aralık 2004, **http://www.un.org/News/Press/docs/2004/ga10314.doc.htm.**

Strengthening the United Nations: an Agenda for Further Change, 9 Eylül 2002, **www.un.org/events/action2/A.57.0387.pdf.**

The Biography of Anand Panyarachun, **http://www.un.org/News/dh/hlpanel/panyarachun-bio.htm.**

The Full Text of the Panel's Report: A more Secured World: Our Shared Responsibility, **www.un.org/secureworld/report2.pdf.**

"The Secretary General Address to General Assembly", Eylül 2003, **http://www.un.org/webcast/ga/58/statements/sg2eng030923.htm.**

The UN Millennium Declaration, Eylül 2000, **www.un.org/events/action2/A.57.0387.pdf.**

United Nations Millenium Declaration, New York: United Nations Department of Public Information, 2000.

ZUMACH, Andreas, "Reform or Collapse: Is there a Future for the UN in a Unipolar World Order?", 29 Haziran 1997, **http://www.globalpolicy.org/reform/radiorep.htm#Razali%20Proposal.**

29 July 1994 on Revitalization of the Work of the General Assembly, **http://www.un.org/Depts/dhl/res/resa48.htm.**

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN YIKILIŞI "POLİTİK DEĞİŞİM, KAPİTALİZME GEÇİŞ VE PARÇALANMA"

CANER SANCAKTAR[1]

1 Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

1. Giriş

Dünya kamuoyu ve devletleri Birinci Dünya Savaşı ile meşgul iken Moskova'dan dünyayı sarsan bir haber geldi: Çar devrildi, komünistler iktidarı devraldı!

Bu haber, hâlihazırda devam etmekte olan ve daha sonrasında tarihçiler tarafından Birinci Dünya Savaşı olarak adlandırılacak olan savaştan çok daha önemliydi. Çünkü 19. yüzyıldan beri Avrupa üzerinde dolaşan ve dolaştıkça kapitalistleri giderek daha fazla korkutan "komünizm hayaleti" Rusya'da iktidarı ele geçirmiş bulunuyordu. Bu büyük olay ilk gerçekleştiği günden başlayarak yerleşik tüm değerleri altüst etti, dünya politikasında deprem etkisi yarattı, kapitalist sistemi daha "insancıl" biçimde yeniden yapılanmaya zorladı, büyük kapitalist güçlerin dış politika stratejilerini altüst etti, dünya çapında felsefi, sanatsal ve bilimsel çalışmaları derinden etkiledi. İnsanlar ve devletler, bu büyük olay karşısında ister istemez, "Ekim 1917 Devrimi'ni destekleyenler" ve "devrime karşı olanlar" şeklinde iki gruba bölündü. Çünkü artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı: İnsanlık; tüm yorgunluğu, acısı, umudu, tecrübesi ve değeriyle sınıfsız ve sömürüsüz bir topluma doğru yani komünizme doğru yola koyulmuş bulunuyordu. Bu yol, kimilerini umutlandırıp sevindirirken, kimilerini ürküttü.

Ekim 1917 Devrimi'ni takiben devrim karşıtları (toprak beyleri, burjuvazi, kraliyet ailesi mensupları, milliyetçiler, din adamları) ülkeyi terk ettiler ve Batı Avrupa başkentlerine yerleştiler. Fransa, İngiltere ve ABD devrimi olgunlaşmadan boğmak için derhal Kızıl Ordu'ya karşı Beyaz Ordu'yu destekledi. Ancak üç hafta yaşayabilen Paris Komünü'nde olduğu

gibi komünistlerin uzun süre dayanamayacaklarını, kısa sürede yenilgiye uğratılacaklarını düşünüyorlardı[1]. Bu nedenle Batı Avrupa başkentlerinin lüks otel dairelerine yerleşen devrim karşıtları, daha sonrasında yazdıkları anılarında belirttiklerine göre, valizlerini bile boşaltma ihtiyacı duymamışlardı. Rusya'ya geri dönmek için, "komünistlerin yenilgisi" haberini bekliyorlardı[2]. Fakat bu "güzel haber" bir türlü gelmedi, komünistler kısa sürede yenilgiye uğratılamadı. Ekim 1917 Devrimi 74 yıl yaşadı. Ancak 74 yıl sonra 26 Aralık 1991 günü bu "güzel haber" kapitalist ülkelerin başkentlerine ulaştı. Ama tabi ki devrim karşıtlarının ancak torunları bu "güzel haberi" duyabildi.

Ekim 1917 Devrimi sanayileşme, altyapı, eğitim, sağlık, sosyal refah devleti, teknoloji, spor, kültür-sanat-bilim, ekonomik büyüme ve modernleşme gibi alanlarda büyük başarılar sağladı. SSCB kısa sürede dünyanın ABD ile birlikte süper gücü haline geldi. SSCB döneminde gerçekleştirilen sanayileşme, inşa edilen gelişmiş altyapı ve eğitim başarısı, parçalanma sonrasında ortaya çıkan ardıl devletlerin dahi her türlü olumsuzluklara ve gerilemeye rağmen ayakta kalmalarına yardımcı olacaktır[3].

Bundan daha önemlisi belki de düşünce alanında gerçekleşti. Ekim 1917 Devrimi ve SSCB deneyimi dünyada sosyalist düşünceyi yaydı. Artık daha fazla insan, insanın insan tarafından sömürülmesine karşı çıkmaya başladı, daha fazla insan sınıfsız-sömürüsüz bir toplumun mümkün olduğuna inanmaya başladı ve bunun için dünyanın dört bir tarafından mücadele yükselişe geçti. Bu mücadele İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen yeni sosyalist devrimlerle yeni pratiklere dönüştü. Afrika halkları ise Ekim Devrimi'nden etkilenerek ve SSCB'den destek alarak sömürgeci Avrupalılara karşı bağımsızlık mücadelesini yükseltti.

SSCB devrimi aynı zamanda kapitalist Batı Avrupa ülkelerini ve ABD'yi de derinden etkiledi. Çünkü SSCB deneyimi merkez kapitalist ülkelerde yaşayan emekçi halklara parasız eğitim ve sağlık hizmetlerinin mümkün olduğunu gösterdi. Böylece Batı Avrupa'da ve kısmen ABD'de İkinci

Dünya Savaşı sonrasında sosyal refah devleti ortaya çıktı. Batı Avrupalı ve Amerikalı kapitalistler, kendi ülkelerindeki proleterlerin "devrimcileşmesini" önlemek amacıyla parasız eğitim ve sağlık hizmetleri sunmaya başladılar, geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemi kurdular, işçi sınıfının yaşam standardını yükselttiler ve tüm bunları yapabilmek için "sosyal refah devleti" modelini uyguladılar.

Lenin'e göre sosyalizmde ülkeyi proletarya demokrasi yoluyla yönetmelidir[4]. Fakat beklenilen olmadı. Kısa sürede SSCB'de Milovan Djilas'ın ifadesiyle "Yeni Sınıf (*Nova Klasa*)" ortaya çıktı[5]. Yeni sınıf, parti-devlet yöneticileri (bürokrasi) ve devlet işletmeleri yöneticilerini (teknokrasi) içeriyordu. Ülkede artık Çar, toprak beyleri, kapitalistler ve açgözlü tefeciler yoktu. Ama bu eski egemen sınıfların yerine yeni bir egemen sınıf ortaya çıktı: Bürokratik-teknokratik yönetici sınıf.

Bunların egemen yönetici pozisyonları üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanmıyordu. Çünkü özel mülkiyetin yerini devlet mülkiyeti almıştı. Yeni sınıfın egemenliği, parti-devlet aygıtının ve devlet işletmelerinin kontrol edilmesine dayanıyordu. Parti-devlet aygıtını bürokrasi, işletmeleri ise teknokrasi kontrol ediyordu. Yani ülkeyi Lenin'in arzuladığı gibi proletarya demokrasi ile yönetmiyordu. Ülkeyi bürokratik-teknokratik yönetici sınıf diktatörlük ile yönetiyordu. Çarın, toprak beylerinin, kapitalistlerin ve tefecilerin sömürüsünden kurtulan işçiler ve köylüler, bu sefer giderek artan şiddette bürokratik-teknokratik yönetici sınıfın baskısına maruz kaldılar. Bürokrasi ve teknokrasi ekonomik, politik ve diğer toplumsal alanlarda ayrıcalıklı konumdaydı. Bu ayrıcalıklardan sadece bürokratlar ve teknokratlar değil, aileleri de sonuna kadar faydalanabiliyordu. Böylece devrim sonrasında Marx ve Lenin'in arzuladığı "proletarya diktatörlüğü" değil, "bürokratik-teknokratik diktatorya" oluştu[6].

Bürokratik-teknokratik diktatorya sınıfsız-sömürüsüz toplum peşinde koşmak yerine daha somut hedefler peşinde koştu: Sanayileşmek, ekonomiyi büyütmek, modernleşmek, Batı Avrupa ülkelerini ve ABD'yi geçmek, silahlanmak ve nihayet bir süper güç haline gelmek. Ülkenin insan

gücü ve doğal kaynakları bu amaçlara çabuk ulaşmak için mobilize edildi. Bunun için de emekçi kitlelerin taleplerine kulak vermeyen ve onları yönetimden dışlayan tek partili otoriter bir rejim kuruldu.

Belirlenen bu somut amaçlara 1980'lere gelindiğinde ulaşılmıştı artık. Yani tek partili otoriter rejim ve rejimin hâkimi olan bürokratik-teknokratik yönetici sınıf misyonunu tamamlamıştı. Varolan rejimin varolduğu şekliyle devam etmesi imkânsızdı artık ve buna gerek de yoktu zaten. Roskin'in sözleriyle, "*Sovyet hayatının her cephesini yöneten onsekiz milyon kişiyle, Sovyet bürokrasisi, bir canavar haline gelmişti.* ***Bürokratikleşme,*** *devlet memurlarının yavaş, son derece az yetenekli, katı, verimliliğe karşı umursamaz, rüşvetçi, yüksek Parti görevlilerininki hariç eleştiriye karşı bağışık olduğu Sovyetler Birliği'nin yıkılacağını haber veriyordu.*"[7]

Peki, şimdi ne olacaktı? Sosyalist devrimi gerçekleştirerek dünyayı sarsan ve pek çok önemli başarılara imzasını atan Sovyet insanı, yüzyılın başında olduğu gibi yüzyılın sonunda da, hayati bir yol ayırımına gelmiş bulunuyordu artık: Çok hızlı biçimde başarılan sanayileşme-modernleşme sonrasında "**kapitalizme geçiş ve parçalanma**" veya "**sosyalizmin ilerletilmesi/geliştirilmesi ve birliğin korunması**". 1986 yılından itibaren bu iki seçenekten birincisi gerçekleşmeye başladı.

2. İç Politikada Değişim

2 Mart 1931'de Kuzey Kafkasya'da yer alan Stavropol'un Privolnoye köyünde dünyaya gelen Mikhail Sergeyevich Gorbaçov, daha lise yıllarında Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ile tanıştı. Başarılı bir öğrenci olan Gorbaçov, SBKP tarafından verilen "Emekçiler İçin Kızıl Bayrak" ve "Gümüş Madalya" ile ödüllendirildi. 1950 yılında Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girince Hukuk Fakültesi Genç Komünistler Örgütü Sekreterliği görevine getirildi ve iki yıl sonra partiye "tam üye" olarak kabul edildi. 1970 yılında Stavropol Bölgesi Birinci Sekreteri olduğunda SBKP içinde pek tanınan birisi değildi. Dostu Fydor Kulakov SSCB Tarım Sekreteri olunca Gorbaçov'un Moskova'da adı duyulmaya başladı. Kulakov ölünce bu göreve, Yuri Andropov'un önerisiyle Gorbaçov getirildi. 1980'de Politbüro'ya kabul edildiğinde 49 yaşında olan Gorbaçov, Politbüro'nun

“en genç üyesi” unvanını elde etmiş oldu. 1982’de Leonid Brejnev’in ölümü üzerine Andropov ve iki yıl sonra 73 yaşındaki Konstantin Çernenko SBKP Genel Sekreteri seçildi. Çernenko ölünce Politbüro’nun “ihtiyar” üyeleri Grigori Romanov’u Genel Sekreterliğe getirmek istediler. Ama Gorbaçov’u destekleyen KGB Başkanı Viktor Chebrikov, “elinde ciddi yolsuzluk dosyaları olduğunu” söyleyerek Romanov’u destekleyen Politbüro üyelerini korkuttu. 11 Mart 1985’te Gorbaçov, KGB Başkanı Chebrikov sayesinde, SBKP’nin en üst makamı olan Genel Sekreterlik görevine getirildi[8].

Gorbaçov, 1 Aralık 1988’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Devlet Başkanı seçildi. Böylece, SBKP Genel Sekreterliği yanında SSCB Devlet Başkanlığı görevini de üstlenmiş oldu. 27 Şubat 1989 tarihinde başkanlık sistemine geçildi ve Gorbaçov dört yıllığına Devlet Başkanı seçildi. Bu süre zarfında (1985-1989) Gorbaçov, iktidarını güçlendirmek ve hedeflediği reformları yapabilmek amacıyla, partinin yönetim organlarında yer alan Brejnev döneminden kalma etkili isimleri tasfiye etti. Bakanların üçte ikisinden fazlasını, parti bölge birinci sekreterlerinin beşte üçünden fazlasını, parti şehir ve yerel komiteleri birinci sekreterlerinin dörtte üçünü değiştirdi ve Nisan 1989’da SBKP Merkez Komitesi’nden 110 kişiyi ihraç etti[9]. 14 Mayıs 1990’da ise parlamento Gorbaçov’un Devlet Başkanı olarak sahip olduğu yetkilerini daha da genişletti. Gorbaçov’un elde ettiği yeni yetkilerden birisi, SSCB yasaları ile çelişen federe cumhuriyet (Sovyet Sosyalist Cumhuriyet) yasalarını iptal edebilme yetkisiydi. Bu durum, SSCB’yi meydana getiren federe cumhuriyetlerde tepkiyle karşılandı ve Gorbaçov’a yönelik muhalefeti arttırdı[10].

Gorbaçov’un iktidara gelişiyle birlikte SSCB’nin iç politik yapısında köklü değişim yaşanmaya başlandı. Gorbaçov, Nisan 1985’te yani henüz bir aylık Genel Sekreter iken, SBKP Merkez Komite toplantısında Brejnevizm’i eleştirdi ve yapısal reformların kaçınılmaz olduğunu söyledi. Böylece 1986 yılında başlatılacak “*Glasnost* (Açıklık)” ve “*Perestroyka* (Yeniden Yapılanma)” sürecinin haberini vermiş oldu. *Glasnost* politik sistemin, *Perestroyka* ise ekonominin yeniden yapılandırılmasını öngörüyordu[11].

Glasnost'un resmi amaçları SBKP tarafından; devlet ve parti içi demokratikleşme ve şeffaflaşma, partinin işlevleri ile devletin işlevlerinin birbirlerinden ayrılması, partinin devlet kuruluşlarına, toplumsal örgütlere ve ekonomik kuruluşlara doğrudan talimat vermesi uygulamasını sonlandırma, parti ve devlet bürokrasinin azaltılması, emekçi halk kitlelerinin yönetime dâhil edilmesi, politik ve bireysel özgürlüklerin, çoğulculuğun ve insan haklarının genişletilmesi, uygulanması ve güvence altına alınması, toplumsal özyönetimin geliştirilmesi, ulusal özgürlüklerin arttırılması, uluslar ve cumhuriyetler arası işbirliğinin geliştirilmesi, hükümet organizasyonunun yetkinleştirilmesi, ademi merkeziyetçilik (merkezi yönetimin zayıflatılması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi), seçim sisteminin demokratik biçimde yenilenmesi, denetleme sisteminin etkinleştirilmesi, hukuk üstünlüğünün pratikte sağlamlaştırılması, yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi ve toplumsal örgütlerin (sendikalar, Genç Komünist Ligi, kadın örgütleri, çevreci dernekler, emekli örgütleri, meslek örgütleri, kültür örgütleri vd.) politik sistem içinde daha özgür ve daha etkili hale getirilmesi olarak belirlendi[12].

Perestroyka'nın resmi (SBKP tarafından belirlenmiş) amaçları ise özetle şunlardı: İşletmelerin özerkliğini arttırmak, devletin ve partinin işletmelere müdahalesini azaltmak, ekonomik ademi merkeziyetçiliği arttırmak, cumhuriyetlerin ekonomik yetkilerini ve özgürlüklerini arttırmak, cumhuriyetler arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek, sanayiyi modernleştirmek, üretimde teknolojiyi ve verimliliği arttırmak, mikro elektronik, robot tekniği, enformatik, biyoteknik gibi öncü teknolojilerde güncel gelişmeleri yakalamak, askeri yatırımları/üretimi azaltıp sivil yatırımları/üretimi arttırmak, tüketim mallarının üretimini arttırmak, ticaret ve hizmetler alanını genişletmek, konut sorununu çözmek, dış ekonomik ilişkileri geliştirmek, yabancı işletmeler ve devletler ile birleşik ekonomik teşebbüsler oluşturmak, çevreyi ve ekolojik ortamı korumak, bilimsel araştırma-geliştirme çalışmalarına daha fazla kaynak ayırmak ve bu konuda bilim insanlarını teşvik etmek[13].

Kasım 1988'de SSCB Yüksek Sovyeti 2.250 üyeli Halk Temsilcileri Kongresi'nin kurulmasına karar verdi. Yeni düzenlemeye göre Halk Temsilcileri Kongresi, SSCB Başkanı'nı ve 422 üyeli SSCB Yüksek Sovyeti üyelerini seçecek; SSCB Başkanı ile Yüksek Sovyet, Kongre'ye

karşı sorumlu olacak; Başkan, Yüksek Sovyet ve Kongre üyeleri en fazla iki dönem (10 yıl) görev yapabilecek. İlk Kongre seçimleri 26 Mart 1989 günü yapıldı. Seçimlerde SBKP dışından bağımsız adayların katılmasına müsaade edildi. Seçim sonucunda Kongre'deki sandalyelerin %87'sini SBKP alırken, geri kalanlarını SBKP üyesi olamayan adaylar kazandı. Böylece ilk defa SBKP'nin belirlediği adayların dışında başka adaylar da seçimlerde yarışabildi ve yeni kurulan Kongre'ye SBKP dışından "komünist olmayan" vekiller girebildi. Anti-komünist adaylar en büyük başarıyı Litvanya ve Estonya cumhuriyetlerinde elde ettiler[14].

Glasnost süreci SBKP'nin sistemdeki rolünü ve etkinliğini sınırlandırdı: 28 Haziran 1988 tarihinde toplanan 19. SBKP Konferansı, partinin işlevleri ile devlet organlarının işlevleri arasına sınır çekme, parti ile hükümet özdeşleşmesini ve partinin devlet üzerindeki kontrolünü sona erdirme kararı aldı[15]. Aynı toplantıda, parti ve devlet organlarında görev alacak temsilcilerin seçimlerinde her pozisyon için birden çok kişinin aday olması ve yarışması önerildi. Bu öneri ilk defa Nisan 1989'da yapılan seçimlerde uygulandı[16]. Ayrıca Konferans, partinin yerel organlarının yetkilerini arttırdı. Ekim 1988'de parti işleri, ideoloji, toplumsal ve ekonomik politika, tarım, uluslararası ilişkiler ve yasal reformlar konuları için altı ayrı komisyon oluşturuldu. Merkez Komite'nin bu konularla ilgili yetkileri yeni kurulan altı komisyona transfer edildi. Böylece Parti Merkez Komitesi'nin yetkileri daraltılmış oldu. Şubat 1990'da SBKP Merkez Komitesi, politik iktidar üzerindeki anayasal tekelinin artık devam etmesinin mümkün olmadığını açıkladı[17]. 13 Mart 1990 tarihinde ise SSCB Halk Temsilcileri Kongresi, SBKP'yi "*Sovyet toplumunun lider ve yol gösterici gücü ve siyasal sistemin, tüm devlet kurumlarının ve kamu kuruluşlarının çekirdeği*"[18] olarak tanımlayan ve SBKP dışında başka partilerin kurulmasına izin vermeyen Anayasa'nın 6. Maddesinde değişiklik yaptı. Böylece SBKP'nin politik sistem üzerindeki tekeli sona erdi, çok partili sisteme geçişin önü açıldı ve yeni partiler kurulmaya başladı[19].

19 Ağustos 1991 tarihinde yapılan başarısız darbe girişiminin arifesinde yeni parti programı taslağı hazırlandı. "İnsancıl Demokratik Sosyalizme Doğru" adını taşıyan taslak programda bürokrasi ve geçmiş dönemlerde yapılmış olan hatalar sert biçimde eleştirildi. SBKP'yi Avrupa tarzı bir

sosyal demokrat partiye dönüştürmek isteyen taslak programda Stalinizm kesin biçimde mahkûm edildi: “*Komünist Parti, tüm uluslardan milyonlarca insanı kırıp geçiren ve kötürüm eden Stalinistler tarafından işlenmiş suçları kayıtsız şartsız kınıyor.*”[20]

Ama bu taslak program uygulamaya sokulamadı. Çünkü darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandıktan hemen sonra 23 Ağustos 1991’de Boris Yeltsin yönetimi, Rusya’da Komünist Parti’nin faaliyetlerini askıya alıp malvarlığını kamulaştırdı, 29 Ağustosta SBKP tamamen lağvedildi, 6 Kasım 1991’de ise Komünist Parti Rusya’da yasadışı ilan edildi. Rusya’da Komünist Parti üzerindeki yasak Anayasa Mahkemesi tarafından bir yıl sonra kaldırıldı[21].

Stalin’den bu yana muhalif aydınlar ve politikacılar üzerinde uygulanan yasaklar ve sansürler *Glasnost* politikasının bir gereği olarak yumuşatıldı/azaltıldı: Rejime muhalif olan politik mahkumlar (örneğin Anatoli Saranski, Andrey Sakharov) serbest bırakıldı; yasaklı yerli (örneğin Daniel, Zamyatin, Bulgakov, Mandelstam, Gumilyov, Brodsky, Grossman, Akhmatova, Rybakov, Dudintsev, Solzhenitsyn, Pasternak) ve yabancı (örneğin Stalinizmi eleştiren *Hayvan Çiftliği* romanının yazarı George Orwell) yazar ve şairlerin kitapları yayınlanmaya başlandı; sürgündeki yazar ve akademisyenlerin (örneğin Sakharov, Sinyavsky) memleketlerine geri dönmelerine izin verildi; Brejnev döneminde vatandaşlıktan çıkarılmış olan muhaliflere (örneğin Solzhenitsyn, Orlov) vatandaşlıkları iade edildi; rejimi eleştiren eserlerin yayınlanmasına izin verildi; 1990’da Gorbaçov’un imzaladığı bir kararname ile Stalin döneminin kurbanlarına itibarları iade edildi[22].

Basın özgürlüğü kapsamında yeni muhalif gazeteler ve dergiler kuruldu ve televizyonda daha eleştirel program ve haber yayınları yapılmaya başlandı. Ayrıca yabancı radyo yayınları ülke içinde dinlenebilir hale geldi[23]. Gazetelerde Stalin ve Lenin’i eleştiren makaleler (örneğin Vasili Selyunin ve Nikolai Popov’un Nisan 1988’de yayınlanan makaleleri) okuyucularıyla buluştu. Stalin tarafından “sosyalizmin düşmanı” ilan edilen Troçki, General Dmitri Volkogonov’un *Pravda* gazetesinde Eylül 1988’de yayınlanan bir makalesinde “aklandı” ve Stalin, “sosyalizmin düşmanı” ilan edildi. Ayrıca sinema ve tiyatro üzerindeki sansür de azaltıldı. Böylece

Abuladze, Podnieks, Pichul, Khmelik ve Govorukhin gibi muhalif yönetmenlerin/senaristlerin Stalin'i ve rejimi eleştiren filmleri 1988-1990 yıllarında seyircisiyle buluşabildi[24].

Okullarda okutulan tarih ders kitapları yeniden yazıldı. Böylece Stalinist resmi tarih anlayışı yıkıldı ve Rus/Sovyet tarihi yeniden yazılmaya başlandı. Politik ve etnik problemler, çevre kirliliği, alkolizm gibi çok çeşitli konularda kamusal tartışmalar ve müzakereler arttı. Ayrıca *Glasnost* yurt dışına çıkışları büyük ölçüde kolaylaştırdı ve dış göçü serbest bıraktı. Bunun sonucunda SSCB dışarıya göç vermeye başladı. Örneğin 1989'da 70.000 Yahudi ABD'ye ve İsrail'e göç etti[25].

Nisan 1988'de Gorbaçov'un Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Pimen'i ve beraberindeki beş din adamını kabul etmesiyle birlikte kilise ve din adamları üzerindeki sınırlamalar adım adım gevşetilmeye başlandı. Ortodoks Rus, Ermeni ve Gürcü Kiliseleri ile Baltık Cumhuriyetleri'ndeki Katolik ve Protestan (Luteryan) Kiliseler üzerinde uygulanan sınırlandırmalar kaldırıldı ve İslam inancına karşı daha fazla tolerans gösterilmeye başlandı. 1988'de Rusya ve Ukrayna'da "Hristiyanlığın bininci yıldönümü" kutlama törenlerine devlet erkânı katıldı. Devlet-kilise ilişkilerini düzenleyen 1918 ve 1929 tarihli yasaların yerine Eylül 1990'da yeni bir yasa yapıldı. Yeni yasa, kilisenin faaliyetleri üzerindeki pek çok sınırlamayı ve yasağı kaldırdı. Örneğin yeni yasa, kiliseye hayır işleri, eğitim çalışmaları, kamusal dini törenler yapma izni verdi. 1936'da yıkılan Kazan Katedrali, 4 Kasım 1990'da Rusya Ortodoks Kilisesi ileri gelenleri, Yeltsin ve Moskova Belediye Başkanı Popov'un katıldığı görkemli bir törenle yeniden inşa edilmeye başlandı. Ayrıca Stalin döneminde bastırılan Ukrayna Katolik Kilisesi'ne yeniden yasal statü verildi[26]. Böylece Lenin ve Stalin dönemlerinde kopan devlet-kilise ilişkileri Gorbaçov dönemiyle birlikte yeniden kuruldu. Yani *Glasnost*, devleti kiliseyle barıştırdı, kiliseyi özgürleştirdi ve buna karşılık olarak kilise *Glasnost*'u "kutsadı".

Gorbaçov'un *Glasnost* politikası 1985-1990 döneminde SSCB çapında toplumsal örgütlenmeleri ve hareketliliği arttırdı: 1989'a kadar 60.000 örgüt kuruldu. Bunlar spor, çevre, sanat, edebiyat, kültür, basın-yayın, boş zaman aktiviteleri gibi çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteriyordu. Bazıları ise politikayla yakından ilgilenen örgütlerdi. Örneğin 1987'de Moskova'da kurulan "Perestroyka Kulübü", "*Stalinist geçmişin kurbanlarının anısını*

yaşatmayı”[27] amaçlıyordu. SSCB’de 1920’den bu yana ilk muhalif parti “Demokratik Birlik” adı altında 7-9 Mayıs 1988 tarihinde toplanan birinci kongresinde kuruldu. Kasım 1988’de Ukrayna’da “Perestroyka İçin Halk Hareketi”, 1989’da Belarus’ta “Adradzhenne (Yeniden Doğuş)” ve Moldova’da “Halk Cephesi” kuruldu. Rusya’da Yeltsin liderliğinde Demokratik Rusya Hareketi 1988’de kuruldu. Bu hareketin amacı SSCB’de ve Rusya’da komünizmi yıkmaktı. 1990 itibariyle SSCB çapında en az 500 parti kurulmuş bulunuyordu[28]. Yani SSCB resmen yıkılmadan az bir zaman önce, *Glasnost* sayesinde, tek partili sistemden çok partili sisteme geçilmiş oldu.

3. Dış Politikada Değişim

İç politikada yaşanılan değişim kaçınılmaz olarak dış politikayı de etkiledi. Gorbaçov 1987 yılında “*imparatorluk duruşu tarafından etkilenmiş dış politika görüşlerini terk etmenin zamanı gelmiştir... bastırmak, zorlamak, rüşvet vermek, kırmak, ya da patlatmak olasıdır, ama yalnız belli bir süre için*”[29] şeklinde yazmıştı. Bir yıl sonra 19. SBKP Konferansında ise; uluslararası durumun tümüyle değişmekte olduğunu, Sovyet-Amerikan ilişkilerinin iyileştiğini, uluslararası ilişkilerde güç kullanma politikasının tarihsel bakımdan ömrünü tükettiğini söyledi ve bu nedenlerden ötürü de uluslararası ilişkilerin demokratikleşmesi, Sovyet dış politikasının yeniden biçimlendirilmesi ve “Ortak Avrupa Evi”nde ilişkilerin barışçıl olarak yeniden yapılanması gerektiğini açıkladı[30].

Gorbaçov’a göre sınıfsal, ulusal ve dinsel çıkarların ve ideolojilerin üstünde tüm insanlığı kapsayan ortak insani değerler vardır. Bu insani değerler her türlü sınıfsal, ulusal ve dinsel çıkarlardan ve ideolojilerden daha önemlidir. Örneğin barış ve doğanın korunması, toplumsal sınıf, ulus ve din fark etmeksizin tüm insanlar için ortak değer ve ulaşılması gereken ortak hedeftir. Nükleer silahlar bu konuda en büyük tehlikedir. Öyleyse herkesin en büyük ve ortak görevi bu tehlikeyi önlemektir. Çünkü nükleer silahların kullanıldığı bir savaşın galibi olamaz. Muhtemel bir nükleer savaş sınıf, ulus ve din ayırımı yapmadan tüm insanlığı ve doğayı yok edecektir[31]. Dolayısıyla evrensel insani değerleri temel alacak olan yeni bir dış politika ve uluslararası politika geliştirilmelidir.

Böylece Gorbaçov, içeride *Glasnost* ve *Perestroyka* politikalarını uygularken, dış politikada "Yeni Politik Düşünce"yi geliştirdi. Yeni Politik Düşünce'nin uluslararası politikaya ilişkin temel tezleri şöyleydi: (a) Doğu Bloku ile Batı Bloku arasında sıkı askeri, ekonomik ve politik karşılıklı bağımlılık vardır, (b) nükleer bir savaşın hiçbir kazananı olamaz ve (c) devletler arasında ortak güvenlik rejimleri oluşturulmalıdır[32].

Bu üç tezi içeren Yeni Politik Düşünce'nin başlıca amaçları ise; (a) SSCB'nin dünya meselelerindeki etkisinin bitmesini engellemek, (b) büyük güç olarak uluslararası politikada üstlenilen politik ve mali yükü azaltmak, (c) uluslararası ilişkileri -özellikle kapitalist Batı Bloku ile ilişkileri- yumuşatmak ve uzlaşma sağlamak, (ç) çatışmalardan kaçınmak ve (d) SSCB'nin ekonomik problemlerine yenilerini katabilecek her türlü maceralardan uzak durmaktı[33].

İç politikada iktidarını sağlamlaştırdıkça Gorbaçov, bu amaçlarını gerçekleştirmek için dış politikada ABD ve kapitalist Batı Avrupa ile ilişkileri geliştirdi. Silahsızlanma ve silahların denetimi, Afganistan, Almanya'nın birleşmesi gibi önemli sorunlarda kapitalist Batı Bloku ile uzlaşma sağlandı ve çeşitli anlaşmalar yapıldı. Ayrıca Gorbaçov, Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki diğer sosyalist ülkelere yönelik SSCB'nin dış politikasını da radikal biçimde değiştirdi.

8 Aralık 1987'de Washington'da ABD Başkanı Ronald Reagan ve Gorbaçov tarafından Orta Menzilli Nükleer Güçler (*Intermediate Nuclear Forces*, INF) Antlaşması imzalandı. 1 Haziran 1988'de yürürlüğe giren antlaşmaya göre; ABD ve SSCB ellerindeki tüm orta menzilli nükleer füzeleri yok ettiler, antlaşma yürürlükte kaldığı sürece INF'leri üretmek ve bulundurmak yasaklandı, ABD ve SSCB'nin füze tesisleri denetime açıldı, denetim için her iki ülkeye denetçiler yerleştirildi[34].

Şubat 1987'de NATO ve Varşova Paktı devletleri arasında "Konvansiyonel İstikrar Görüşmeleri" Viyana'da başladı. Dönemin 16 NATO ülkesi ile 6 Varşova Paktı ülkesinin devlet ve hükümet başkanları 19 Kasım 1990'da Paris'te toplandı. Toplantı sonunda Ortak Deklarasyon imzalandı. Deklarasyona göre silahlar ancak meşru müdafaa amacıyla kullanılacak, silahlar denetlenecek ve karşılıklı güven arttırılacak. Ayrıca

aynı toplantıda NATO ve Varşova Paktı devletleri arasında Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) imzalandı. Antlaşmaya göre; tank, savaş helikopteri, savaş uçağı, top ve diğer bazı konvansiyonel silahlarda indirim yapıldı. Ayrıca NATO ve Varşova Paktı'nın Orta Avrupa'da bulunduracakları asker sayısı 195.000 olarak sınırlandırıldı[35].

SSCB'nin dağılmasından önce silahların denetimi konusunda ABD ile SSCB arasında yapılan son antlaşma Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması (*Strategic Arms Reduction Treaty* - START) oldu. Konuyla ilgili görüşmeler Haziran 1982'de Cenevre'de başlatılmıştı. Fakat dönemin SSCB yönetimi Kasım 1983'te görüşmelerden çekilmişti. Gorbaçov SBKP Genel Sekreteri olduktan sonra Kasım 1985'te görüşmeleri tekrar başlattı. Ve nihayet Temmuz 1991'de SSCB ve ABD arasında Moskova'da START imzalandı. Antlaşmaya göre; taraflar ellerinde en fazla 6.000 nükleer bomba, 1.600 gönderme aracı ve 154 adet "Dev ICBM (Kıtalararası Balistik Füze)" bulundurmayı kabul etti[36]. START-2 ise, SSCB parçalandıktan sonra Rusya ile ABD arasında 3 Ocak 1993'te dönemin devlet başkanları Yeltsin ile Bush tarafından imzalanacaktı[37].

SSCB ile kapitalist Batı Bloku arasında var olan sorunlardan birisi de Afganistan'dı: 28 Nisan 1978'de Sovyetler Birliği destekli bir grup, Afganistan'da darbeyle iktidarı ele geçirdi. Hemen ardından SSCB ile Afganistan Demokratik Cumhuriyeti arasında 5 Aralık 1978 tarihinde "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalandı. Ülkedeki İslamcı gruplar SSCB destekli hükümete karşı ayaklandılar. Afganistan hükümeti, ayaklanmayı bastıramayınca SSCB'yi yardıma çağırdı. Bu "yardım çağrısı" üzerine SSCB, "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması"nın 4. maddesine dayanarak 27 Aralık 1979'da Afganistan'a asker sokmaya başladı. Bu tarihten itibaren yaklaşık on yıl boyunca SSCB askerleri ile ABD destekli direnişçiler arasında sert silahlı çatışmalar yaşandı. Birleşmiş Milletler'in arabuluculuğunda yürütülen görüşmelerin sonunda uzlaşmaya varıldı ve SSCB bölgeden kademeli olarak çekilmeyi kabul etti. Mayıs 1988'de başlayan çekilme 15 Şubat 1989 tarihinde

tamamlandı[38]. Böylece kapitalist Batı Bloku ile SSCB arasında var olan önemli bir sorun daha çözülmüş oldu.

SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinin tek nedeni, kapitalist Batı Blokunun baskısı ve Afganistan'daki ABD destekli direniş değildi. Bunların yanı sıra, yaşanılmakta olan ekonomik sıkıntılar, işgal boyunca verilen can kayıpları (çekilmenin başladığı Mayıs 1988 itibariyle 13.310 ölü ve 35.478 yaralı[39]) ve savaşın ekonomiye yüklediği büyük maliyet SSCB kamuoyunda huzursuzluğu arttırdı ve savaş karşıtı muhalefeti geliştirdi. Bu iç huzursuzluk ve muhalefet işgalin sona erdirilmesinde önemli rol oynadı.

SSCB'nin Afganistan işgali sona erdikten sonra iki blok arasında diplomatik ilişkiler ve yakınlaşma arttı. Bu yakınlaşma sonucunda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) üyesi 34 ülkenin devlet ve hükümet başkanları 21 Kasım 1990'da kısaca "Paris Bildirgesi" olarak bilinen "Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı"nı imzaladılar. "*Avrupa'da çatışma ve bölünme dönemi sona ermiştir. İlişkiler bundan böyle saygı ve işbirliği temeline dayanacaktır*"[40] sözleriyle başlayan Bildirge'nin birinci bölümünde "yeni demokrasi ve barış çağı", ikinci bölümünde "ileriye dönük tasarılar" ve üçüncü bölümünde "AGİK'in yeni kurumları" ele alındı. Bildirge; insan hakları, demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, ekonomik özgürlükler ve işbirliği, hukuk devleti, sosyal adalet, barış ve kolektif güvenlik ilkeleri çerçevesinde Avrupa'nın yeniden yapılandırılmasını ve bütünleştirilmesini öngörüyordu. Ardından devam ettirilen çalışmalar sonucunda Aralık 1994'te AGİK, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'na dönüştürüldü[41]. Dolayısıyla Paris Bildirgesi, kapitalist Batı ile sosyalist Doğu blokları arasında İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren süregelen "Soğuk Savaş"ı resmen sona erdirmiş oldu.

Uluslararası politika literatüründe çoğunlukla "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan kapitalizm-sosyalizm rekabeti ve mücadelesinin adeta simgesi konumunda olan Berlin Duvarı, duvarın iki yanında yaşayan Alman halkları tarafından 9 Kasım 1989 tarihinde yerle bir edildi. Duvarın yıkılmasıyla birlikte iki Almanya (Federal Almanya Cumhuriyeti ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti) arasında geçişler serbest bırakıldı ve her iki

hükümet birleşme çalışmalarını hızlandırdı. Almanya'nın parçalanmasından sorumlu olan dört büyük devlet (ABD, İngiltere, Fransa, SSCB) ile iki Almanya arasında "4+2 Görüşmeleri" Şubat-Temmuz 1990 döneminde gerçekleştirildi. Ve nihayet 12 Eylül günü Moskova'da "4+2 Antlaşması" imzalandı. Bir gün sonra SSCB ile Federal Almanya Cumhuriyeti arasında yirmi yıl süreli Dostluk Antlaşması imzalandı. 4+2 Antlaşması'na uygun biçimde iki Almanya, 3 Ekim 1990 tarihinde Federal Almanya Cumhuriyeti bünyesinde resmen birleşti. Almanya'yı ikiye bölüp iki farklı Almanya (kapitalist Batı Almanya ve sosyalist Doğu Almanya) kurmuş olan SSCB ile ABD, iki Almanya'nın birleşmesi konusunda uzlaştılar, birleşmeyi desteklediler ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölge üzerinde elde etmiş oldukları tüm haklardan vazgeçtiler. Buna bağlı olarak SSCB adına Rusya 31 Ağustos 1994 tarihinde Doğu Berlin'deki askerlerini, ABD, İngiltere ve Fransa ise 9 Eylül 1994 tarihinde Batı Berlin'deki askerlerini geri çektiler. Böylece Almanya, ABD ve SSCB uzlaşması/yakınlaşması çerçevesinde birleşip tam bağımsızlığına kavuşmuş oldu[42].

SSCB, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sürekli biçimde Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin iç işlerine çeşitli araçlarla (ekonomik, diplomatik, askeri) müdahale etmeyi bir dış politika geleneği ve doktrini haline getirmişti. Bu müdahalelerden en önemlisi ve şiddetlisi 1968 yılında Çekoslovakya'ya yapılan askeri müdahale oldu. 5 Ocak 1968 tarihinde Alexander Dubçek, Stalinist Novotny'in yerine Çekoslovakya Komünist Partisi Genel Sekreteri seçildi. Dubçek yönetimi "Eylem Programı" adı altında ekonomi, devlet-parti yönetimi ve sivil toplum alanlarında Stalinist sosyalizm modelini terk etmeye ve liberalizm yönelimli reformlar yapmaya başladı. Bu durumu kabullenemeyen SSCB, yanına Polonya, Macaristan ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni de alarak 600.000 kişilik askeri güçle 20-21 Ağustos gününde Çekoslovakya'ya girdi. Dubçek düşürüldü, yerine Moskova'ya sadık Gustav Husak getirildi ve böylece Moskova tekrar Prag üzerinde hegemonyasını tesis etti. SSCB, bu müdahalesini "meşrulaştırmak" için Dubçek'i, "Batılı emperyalist devletlerin desteğini alarak karşı devrim girişiminde bulunmak ve Çekoslovakya proletaryasına ihanet etmek" ile suçladı ve "karşı devrim sürecini engellemek" için böyle bir müdahalenin yapıldığını açıkladı[43].

Gorbaçov, SSCB dış politikasında “Müdahale (Brejnev) Doktrini”ni terk etti ve bunun yerine yeni “Müdahale Etmeme Doktrini”ni uygulamaya soktu[44]. Çünkü Gorbaçov’a göre “evrensel bir sosyalizm modeli” yoktur ve “gerçek” hiç kimsenin tekelinde değildir”[45]. Tüm komünist partiler eşit statüdedir, SBKP diğer komünist partilerden daha üstün değildir ve onlara önderlik edemez[46]. Her toplum, kendi ekonomik-politik modelini özgürce belirleyip geliştirmelidir, dışarıdan zorla belli bir ekonomik-politik model dayatmak yanlıştır.

> “*..., hangi araçlarla olursa olsun -askeri araçları söz konusu bile etmiyorum- dışarıdan toplumsal sistem, yaşam biçimi ya da politika dayatma, geçmiş döneme ait tehlikeli işaretlerdir. Egemenlik ve bağımsızlık, hak eşitliği ve içişlere karışmama, uluslararası ilişkilerin genel kabul edilmiş normları haline geliyor ve bu da 20. yüzyılın büyük bir kazanımı olmaktadır. Seçme özgürlüğüne karşı durmak, bizzat tarihin nesnel gidişatına karşı konum almak demektir. İşte bu nedenledir ki, tüm biçimleriyle ve tezahürleriyle güç kullanma politikası tarihsel bakımdan ömrünü tüketmiştir.*”[47]

Gorbaçov’un “müdahale etmeme doktrini”, sadece SSCB dış politikasını değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda Doğu Avrupalı sosyalist ülkelerde de değişimi (sosyalizmden kapitalizme geçişi) kolaylaştırdı. Gorbaçov iktidara geldikten az bir zaman sonra, “*Doğu Avrupalı sosyalist toplumların, kendi iç problemlerine kendi çözümlerini bulmalarını diliyorum*”[48] diyerek, bu ülkelerde yaşanılmakta olan değişime herhangi bir biçimde müdahale etmeyeceğini ifade etmişti. Ekim 1989’da Demokratik Almanya Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 40. yıldönümü etkinliklerine katılan Gorbaçov, Stalinist Başkan Erich Honecker’den reformist politika izlemesini istedi[49]. Hatta Gorbaçov, “*Doğu Avrupa’da meydana gelen değişim süreçlerine destek olarak statükocu liderlerin iktidarı bırakmaları yolunda baskı yapmıştır.*”[50]

4. Ekonomik Reformlar ve Kapitalizme Geçiş

SSCB ekonomisi 1970’lerin ikinci yarısından itibaren ve özellikle 1980’lerde geriledi: 1976-1980 döneminde *gayri safi milli üretim* artış oranı

%4,8 iken, 1989’da %3 olarak gerçekleşti. 1990’da ise *gayri safi milli üretim* %2,3 azaldı. *Milli gelir* 1976-1980 döneminde %4,8 ve 1989’da %2,4 artarken, 1990’da %4 azaldı. 1990 yılında *kişi başına milli gelir* ABD’de 21.000 dolar iken SSCB’de sadece 5.060 dolardı. *Net sanayi üretimi* ve *net tarımsal ürün üretimi* 1976-1980 döneminde sırasıyla %4,4 ve %1,7 arttı. Bu artış oranları 1989’da %1,7 ve %1,3 olarak gerçekleşti. 1990 yılında ise *net sanayi üretimi* %1,2 ve *net tarımsal ürün üretimi* %2,9 azaldı. Özellikle *petrol*, *enerji* ve *imalat* sektörlerinde çıktı, 1980’lerin ikinci yarısında hem nicel hem nitel olarak geriledi. *Sermaye yatırımları* 1976-1980 döneminde %3,7 artarken 1990 yılında sadece %0,6 artış kaydetti. Buna bağlı olarak *emek verimliliği* 1976-1980 döneminde %3,3 artarken, 1990 yılında %3 azaldı. Çünkü yeni teknolojiye yönelik sermaye yatırımları 1980’ler boyunca sürekli geriledi. Bu dönemde fabrikaların çoğunluğu hâlâ Stalin döneminden kalma makinelerle çalışmaktaydı. *İstihdam seviyesi* de giderek geriledi. 1976-1980 döneminde sadece %1,9 artan istihdam, 1988, 1989, 1990 ve 1991 yıllarında sırasıyla %1,1, %1,5, %1,6 ve %1,7 geriledi. İşletmelerin durumu da 1980’ler boyunca sürekli kötüleşti: Ekim 1988’de 46 bin devlet işletmesinin 26 bini zarar etmiş durumdaydı. Bunların kapanması durumunda ise yaklaşık 20 milyon işçi işsiz kalacaktı[51]. Dış borç ise 1989’a gelindiğinde 54 milyar dolara ulaşmış bulunuyordu[52].

Ekonomideki gerilemenin farkında olan Gorbaçov, 1986 yılında toplanan SBKP’nin 27. Kongresinde şöyle konuştu:

> “*Ekonomideki güçlükler, ekonomik büyüme oranlarının gözle görünür biçimde gerilemesiyle, 1970’li yıllarda üst üste yığılmaya başladı. Bunun bir sonucu olarak, Komünist Parti programında belirlenen hedeflere, hatta 9. ve 10. 5 Yıllık Planlardaki daha düşük hedeflere bile ulaşılamadı. Bu dönem için planlanan sosyal programı da uygulamayı başaramadık. Bunun ardından, bilim ve eğitim, sağlık, kültür ve gündelik hizmetler alanındaki maddi tabanda bir gecikme meydana geldi.*

> *Son zamanlarda harcanan çabalara rağmen durumu tam olarak düzeltmeyi başaramadık. Sermaye oluşturma açısından, mühendislik, petrol ve kömür sanayileri, elektrik mühendisliği sanayi, demirli metaller ve kimyasal ürünler alanlarında ciddi gecikmeler vardır. Yeterlik ve halkın yaşam düzeyini iyileştirme konularındaki ana göstergeler için konmuş hedeflere de yetişilemedi.*
> *Ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesinin hızlanması, tüm sorunlarımızın anahtarıdır; şu andaki ve uzun vadeli, ekonomik ve toplumsal, politik ve ideolojik, iç ve dış...*"[53]

Dolayısıyla sorunların çözülebilmesi için ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesi hızlandırılmalıydı. Fakat Gorbaçov'a göre; SSCB'de uygulanan merkezi devlet planlaması verimli kaynak dağılımı yapamıyordu, ekonomide etkinlik sağlayamıyordu ve bu nedenle de "sorunların anahtarı olan ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesi" hızlandırılamıyordu. Böylece "*Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunluğunda, 1950'lerde Sovyetler Birliği'nin etkisiyle yerleştirilen idari-devlet sosyalizmi modelinin zamanın sınavından geçemediği*"[54] kabul edilmiş oldu.

Bu nedenle Gorbaçov, katı merkezi planlamaya dayalı "ekstansif büyüme modeli"nin terk edilip "intansif büyüme modeli"ne geçilmesi gerektiğini düşünüyordu. "*Gorbaçov'un intansif büyüme modeli; emek verimliliğinin arttırılması, sanayinin teknolojik düzeyinin yükseltilmesi yoluyla sermaye etkinliğinin yükseltilmesi, Komünist Partinin merkezi yetkisinin desentralizasyonu ve devletin ekonomik bürokrasisinin işletmeler düzeyine çekilmesini hedeflemiştir.*"[55]

Bu amaçla Gorbaçov, 1986'dan itibaren *Perestroyka* (Yeniden Yapılanma) politikasını başlattı. Ama Gorbaçov'a göre ekonominin başarılı biçimde yeniden yapılandırılması için eş zamanlı olarak politik sistemin ve toplumun tüm kesimlerinin demokratikleşmesi gerekiyordu. Bunun için de *Glasnot* (Açıklık) politikası uygulamaya sokuldu. Yani ekonomik alanda yeniden yapılanma (*Perestroyka*) ile politik sistemin yeniden yapılandırılması (*Glasnost*) eş zamanlı olarak uygulandı, iç içe geçti.

Perestroyka reformları sekiz temel prensibi içeriyordu:

(1) Üretim araçlarının merkezi dağıtımı sisteminin terk edilmesi, bunun yerine üretim araçlarının ticaretinin konması.

(2) Fiyatlar üzerindeki devlet kontrolünün azaltılması, yani fiyatların serbestleştirilmesi.

(3) İşletmelerin, devlet bütçesinden değil, kendi kendilerini finanse etmeleri yani öz-finansman uygulaması (*khozraschyot*).

(4) İşletmeler arası rekabetin sağlanması ve arttırılması.

(5) İşletmelerin, devlet talimatları ve planlamaları ile değil, işletme girdi-çıktılarına ve müşterilerin taleplerine göre yönetilmesi.

(6) Dış Ticaret Bakanlığı'nın dış ticaret üzerindeki sıkı tekelinin sona erdirilmesi, tüm bakanlıklara ve işletmelere hem COMECON[56] ülkeleriyle hem de kapitalist ülkelerle dış ticaret yapma ve ayrıca yabancı kapitalist işletmeler ile ortaklık kurma izninin verilmesi.

(7) Ticaret, hizmet ve küçük çaplı üretim sektörlerinde kooperatif işletmelerinin kurulması.

(8) Küçük ölçekli özel işletmelerin kurulması[57].

Perestroyka ekonomide merkeziyetçiliği azaltmayı, ademi merkeziyetçiliği arttırmayı amaçlıyordu. Bu amaç doğrultusunda hem bakanlıkların işletmeler üzerindeki kontrolü, hem de merkezi yönetimin federe cumhuriyetlerde ekonomik faaliyetler ve politikalar üzerindeki kontrolü azaltıldı. Ayrıca işletmelerin performansı ve verimliliği konusunda işletme yöneticilerinin sorumluluğu arttırıldı[58].

Ekonominin serbestleştirilmesi yönünde atılan ilk önemli adım 1986 tarihli "Bireysel Emek Etkinliği Yasası" oldu. Bu yasa, küçük ölçekli özel işletmelerin kurulmasına müsaade etti. Böylece *Perestroyka*'nın yukarıda belirtilen 8. prensibi yasallaştırılmış oldu. Üç yıl sonra küçük ölçekli özel işletmeye sahip bağımsız girişimci sayısı SSCB çapında 300 bine ulaştı[59].

Perestroyka kapsamında ilk reform paketi ise Haziran 1987'de uygulamaya sokuldu. Reformlar beş temel konuya odaklandı: Merkezi planlama sistemini uzun vadeli öneriler sunacak ama spesifik talimatlar vermeyecek biçimde yeniden şekillendirmek; işletmelere ve yöneticilerine daha faza bağımsızlık vermek; işletmeler arasında rekabet yaratmak ve böylece rekabet edemeyenlerin "elenmesini" sağlamak; hükümet kontrollü

fiyatlandırma sistemini ve sübvansiyonları sona erdirmek; serbest piyasayı geliştirmek; piyasada daha fazla emek hareketliliği sağlamak[60].

Tarım alanında Haziran 1987'de "sözleşme" yoluyla özelleştirme süreci başlatıldı. Bu tarihten itibaren, devlet çiftliğinde veya kolektif çiftlikte çalışan çiftçi ailelere veya 5-6 kişiden oluşan küçük gruplara, içinde bulundukları devlet çiftliğinden veya kolektif çiftlikten bir "sözleşme" yapılmak suretiyle ayrılma ve kendi özel çiftliğinde iş yapma hakkı verildi. Yapılan sözleşme gereği özel çiftlikte üretilen tarımsal ve hayvansal ürünlerin bir bölümü devlete satılıyor, ürünün geri kalanı ise serbest fiyatla piyasaya arz ediliyordu[61]. Bu reformla birlikte tarım alanında aile/grup mülkiyeti altında "özel sermaye" oluşmaya ve "özel mülkiyet" kurumsallaşmaya başladı.

Perestroyka'nın bir parçası olarak 1 Ocak 1988 tarihinde "Sosyalist Teşebbüs Yasası" kabul edildi. Bu yasayla birlikte devlet işletmeleri kendi kendilerini finanse etmeye başladılar. Böylece "merkezden finansman" sisteminin yerine "öz-finansman" sistemi getirildi. Bu tarihten itibaren SSCB endüstrisinin yaklaşık %60'ı "*khozraschyot*" olarak adlandırılan öz-finansman sistemine dâhil edildi[62].

Sosyalist Teşebbüs Yasası'nı Mayıs 1988'de "Kooperatifler Yasası" takip etti. 28 Haziranda toplanan 19. SBKP Konferansı'nda Gorbaçov bu yasayı, "*Kısa süre önce kabul edilen Kooperatifler Yasası, Sovyet ekonomisinde geniş kooperatif sektörünün yaratılmasının, ekonominin tüm alanlarında türlü iş birliği biçimlerinin geniş olarak kullanılmasının yolunu açıyor*" diyerek övdü[63].

Adı geçen yasa, devlet işletmeleriyle yan yana işleyecek özel ticaret-hizmet işletmelerinin ve anonim şirketlerin kurulmasına müsaade etti. "Kooperatifler" adı altında kurulan bu özel işletmeler ve anonim şirketler, üst düzey bürokratlar (SBKP ve devlet üst düzey yöneticileri) ve teknokratlar (devlet işletmelerinin yöneticileri) tarafından kuruldular ve yönetildiler. Yasanın çıkmasıyla birlikte perakende ticaret ve hizmet sektörlerinde çok sayıda kooperatifler kuruldu. 1989 yılında kooperatiflerin kendi ticaret bankalarını kurmalarına izin verildi.

Bu kooperatifler SSCB'de -ama özellikle de Rusya'da- bürokratlar ve teknokratlar için özel sermaye biriktirme olanağı yarattı. Kooperatifler,

devlet işletmeleri ile “özel bir işbirliği” içinde çalışıyorlardı: Kooperatifler, devlet işletmeleri tarafından üretilen ürünleri son derece düşük fiyat üzerinden (resmi fiyatlardan) satın alıp piyasaya (yani doğrudan tüketicilere) yüksek fiyattan satıyorlardı. Bu şekilde sermaye biriktiren kooperatif, ayrıca sermayesini kendisine bağlı olan ticari bankaya yatırıyordu. Ticari banka ise parayı, hem devlet işletmelerine hem de doğrudan tüketicilere kredi olarak dağıtıp belli bir faiz üzerinden geri topluyordu[64].

Böylece SSCB’nin resmen yıkılışının arifesinde, kooperatifler vasıtasıyla bürokratik-teknokratik yöneticilerin elinde özel sermaye ve özel mülkiyet birikmeye başladı. Çünkü bu kooperatifler resmi olarak özel mülk olmasalar da, fiili olarak yöneticilerin elindeydi. Dolayısıyla kooperatif yöneticileri kooperatifler vasıtasıyla sermaye biriktirdiler. Daha sonradan bu sermaye, 1990’ların başından itibaren özelleştirmeler başlayınca işletmelerin satın alınmasında kullanıldı.

Sosyalist Teşebbüs Yasası ve Kooperatifler Yasası, işletmelerin ve kooperatiflerin bağımsızlığını arttırdı. Devlet işletmelerine ve kooperatiflere dış ticaret yapma ve yeni işletmeler/kooperatifler kurma yetkisi verildi. İşletmeler/kooperatifler üzerinde merkezi planlama ajanslarının kontrolü azaltıldı. Böylece ekonomik yetkiler merkezi bakanlardan işletme yöneticilerine kaydı. Bu durum işletme/kooperatif yöneticilerinin merkezi devlet karşısında gücünü arttırdı. Ayrıca işletme/kooperatif yöneticileri, merkezi devlet yönetimi karşısında bağımsız hareket etme kabiliyetini arttırmak için işletmenin/kooperatifin yerleşik olduğu bölgenin yöneticileriyle iş birliği yaptılar. Böylece her bölgede, ekonomik ve politik güçler “bölgesel koalisyon (işbirliği)” oluşturdular[65].

Öz-finansman sisteminin ve kooperatiflerin amacı; merkezi hükümetin ekonomideki etkinliğini azaltmak, devlet-parti organlarının işletmelere müdahalesini azaltmak, işletme ve kooperatiflerin bağımsızlığını ve sorumluluğunu arttırmaktı. Fakat işletme ve kooperatiflerin bağımsızlığı ve sorumluluğu arttıkça aslında kamuoyunda “Kızıl Direktörler” olarak adlandırılan işletme/kooperatif yöneticilerinin bağımsızlığı ve “sorumsuzluğu” arttı. Çünkü işletme/kooperatif yöneticilerine, işletme/kooperatif hesaplarındaki nakit parayı kullanabilme yetkisi verildi. Böylece işletme ve kooperatiflerin gelirleri fiilen yöneticilerinin özel

tüketimine yönlendirilmeye başlandı. Yani devletin kontrolünden çıkan işletme/kooperatif gelirleri, yöneticilerin kontrolüne girdi ve yöneticiler tarafından yağmalandı. Daha sonrasında ise devletin ekonomik varlıkları işletme/kooperatif yöneticilerine satılarak özelleştirildi[66].

Gorbaçov, Aralık 1989'da Başbakan Nokolay Rijkov'a yeni bir ekonomi programı hazırlattı. Ekonominin kademeli olarak liberalleştirilmesini (serbestleştirilmesini) öngören program Halk Temsilciler Kongresi'nde kabul edildi. Rijkov Programı, devlet işletmelerine ürettikleri ürünlerin ilk aşamada %5-10'unu serbestçe piyasada satma izni verdi ve bu oranın 1995'e kadar %80-90'a çıkarılmasını öngördü. Fiyatlar, üretim hacmi ve ihracat ile ilgili kararlar zamanla merkezi devlet planlamasından alınıp işletmelerin inisiyatifine bırakılacaktı. Yani devlet işletmelerinin serbest ticaret hacmi kademeli olarak arttırılacaktı. Program, 1991 yılında toptan eşya fiyatlarını ve bir yıl sonra tüketici fiyatlarını arttıracaktı. Rijkov Programı'nda ekonominin liberalleştirilmesine yönelik en önemli karar, zarar eden işletmelerin 1991 yılında "Kiralama Ofisi"ne devredilmesiydi[67]. Böylece zarar eden ve bu nedenle Kiralama Ofisi'ne devredilmiş olan devlet işletmeleri, 1991 yılından itibaren özel şahıslara veya özel şirketlere kiralanacaktı. Tabi ki bu program, SSCB'nin 11 Mart 1990'da parçalanmaya başlaması (Litvanya'dan gelen ilk bağımsızlık ilanı) ve nihayet 26 Aralık 1991'de resmen yıkılması nedeniyle tam olarak uygulanamadı.

Rijkov Programı'nı liberalleşme açısından yeterli görmeyen Gorbaçov, 23 Mayıs 1990 tarihinde, komünistlerin sert muhalefetine rağmen, yeni bir "Piyasa Ekonomisine Geçiş Planı" hazırlayıp Yüksek Sovyet'e sundu[68]. 19 Ekimde SSCB Yüksek Sovyeti, "Ekonomik İstikrar ve Piyasa Ekonomisine Geçişte Temel Esaslar" programını kabul etti. Bu program, bundan öncekileri gibi, ekonomide devlet kontrolünün ve planlamanın azaltılması, ekonomide liberalleşme (serbestleşme) ve piyasanın etkinliğinin arttırılması esaslarını içeriyordu. 19 Ekim Programı'nın bir gereği olarak 1 Ocak 1991 tarihinde yeni fiyat yasası kabul edildi. Buna göre, toptan satılan eşyaların %40'ında fiyatlar serbest bırakıldı[69].

Kapitalizm çağının değişmez bir kuralı olarak, iç ekonomik sistemin liberalleşmesi ile kapitalist dünya ekonomi sistemine entegrasyon

madalyonun iki yüzü gibidir. Biri olmadan diğeri de olmaz; biri gerçekleşirken eş zamanlı olarak diğeri de gerçekleşir. Bu durum, hiç kuşkusuz SSCB için de geçerli oldu. Dolayısıyla SSCB'nin iç ekonomik sisteminde Gorbaçov'un *Perestroykası* ilerledikçe SSCB'nin kapitalist dünya ekonomi sistemine entegrasyonu da eş zamanlı olarak ilerledi. Daha açık bir ifadeyle; ücretler, fiyatlar ve dış ticaret üzerinde devlet tekeli ve kontrolü azaltıldıkça, sadece iç ekonomide piyasa ekonomisine geçiş gerçekleşmedi, aynı zamanda eş zamanlı olarak SSCB ekonomisi kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre oldu ve dünya piyasasına boyun eğdi[70].

SSCB ekonomisini dünya ekonomisine entegre etmek amacıyla dış ekonomik ilişkilerdeki devlet tekeli kırıldı ve kısmi bir serbestleşme gerçekleştirildi. *Perestroyka*, SSCB işletmelerine, yabancı tedarikçiler ve müşteriler ile kendi düzenlemelerini yapma yetkisi verdi. Aynı zamanda yabancı firmalarla ortak girişimler gerçekleştirilmesine müsaade edildi. Mayıs 1988'e gelindiğinde devlet işletmeleri ile yabancı işletmeler arasında yaklaşık 35 ortak girişim kurulmuş bulunuyordu. Kurulan ortak girişimlerde genellikle SSCB işletmeleri en az %51 hisseye sahip oluyordu. Ama bazı ortak girişimlerde yabancı firmalara %50'den fazla pay sahibi olma izni verildi[71].

Böylece ortak girişimler yoluyla yabancı sermaye SSCB piyasasına girmeye ve yabancı sermaye ile kurulan ortaklıklar üzerinden SSCB ekonomisi kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre olmaya başladı. Bu sürecin önemli bir adımı olarak 6 Ekim 1991 tarihinde SSCB, kapitalist dünya ekonomi sisteminin en önemli düzenleyici kuruluşlarından birisi olan ve ABD başta olmak üzere merkez kapitalist devletler tarafından kontrol edilen Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund* - IMF)'na[72] "ortak özel üye" statüsünde üye oldu. Böylece SSCB'nin IMF'den ve IMF'yi kontrol eden merkez kapitalist devletlerden mali "yardımlar" ve ekonomik "tavsiyeler" almasının önü açılmış oldu[73].

Samir Amin'in tespitine göre; merkez kapitalist devletler (ABD, Batı Avrupa devletleri, Japonya, Kanada), çevre ülke ekonomilerini kontrol etmek, eski sosyalist ülkelerin iç piyasalarını ele geçirmek ve eski sosyalist ülkeleri kapitalist dünya ekonomi sistemine çevre ülkeler olarak entegre etmek amacıyla IMF ile Dünya Bankası örgütlerini kullanmışlardır[74].

Dolayısıyla SSCB'nin IMF'ye üye olması, bu devasa piyasayı, IMF'nin ve IMF'yi yöneten merkez kapitalist devletlerin (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere) kontrolüne ve müdahalesine açmış oldu.

Gorbaçov tarafından ekonomi alanında başlatılan *Perestroyka* politikası, özetlemek gerekirse, devletin üretim ve dağıtım ilişkileri üzerindeki kontrolünü azalttı, iç ve dış ekonomik ilişkilerde serbestliği (liberalleşme) arttırdı, reel ücretleri düşürdü ve sosyal harcamaları kıstı. Bu önlemler ekonomik göstergelerde herhangi bir iyileşme yaratmadı.

1991 yılında üretim SSCB çapında %20 azaldı, mali açık GSMH'nın %17'sini buldu ve enflasyon %180 olarak gerçekleşti[75]. Ayrıca pek çok temel tüketim mallarında ciddi bir kıtlık yaşanmaktaydı. Örneğin 1990 yılına gelindiğinde Moskova ve Leningrad gibi merkez şehirlerde dahi deterjan ve sabun bulmak zordu, market ve fırınların önünde uzun ekmek kuyrukları oluşuyordu. Yapılan kamuoyu yoklamalarında insanların büyük çoğunluğu "Brejnev döneminde hayatın daha iyi olduğunu" söylemekteydi[76].

"Brejnev döneminde hayatın daha iyi olduğunu" düşünen işçiler, uygulanan ekonomik reformlara, liberalleşme ve yoksullaşma sürecine grevler düzenleyerek tepki gösterdiler. *"1988'de SSCB'de milyonlar grev yaptı ve 1989'un ilk yarısında grevcilerin sayısı 2 milyondu."*[77] 1989'un Haziran ayında madencilerin grevleri gerçekleşti[78]. Eylül ayında ise sosyalizmi savunan ve SSCB'nin birliğini korumayı amaçlayan İşçilerin Birleşik Cephesi Leningrad'ta kuruldu[79]. 1990 yılının ilk iki ayında ülke çapında değişik sektörlerde genel grevler düzenlendi. Bu grevler sonucunda önemli üretim kayıpları gerçekleşti[80]. Gorbaçov grevleri engelleyebilmek için grevleri yasaklayan bir yasa önerisi sundu. Fakat işçilerden gelen baskı sonucunda Yüksek Sovyet, Gorbaçov'un önerisini reddetti[81]. Nisan 1991'de bir grev dalgası daha geldi. Grevci işçiler; Gorbaçov'un istifası, SBKP'nin işletmelerden elini çekmesi ve SBKP'nin malvarlığının toplumsallaştırılması gibi son derece devrimci talepler ileri sürdüler[82]. Bu grevler ülke parçalandıktan sonra 1990'lar boyunca Rusya'da ve diğer ardıl devletlerde devam edecekti.

1986 yılından itibaren ekonomide adım adım devlet kontrolünün azaltılması ve liberalleşme süreci; "*birçok küçük* (özel) *işletmenin kurulmasıyla, ticari işbirliği için yabancı kapitalist bulma histerisiyle ve yasal kovuşturmaya uğrama korkusuyla yer altına çekilmiş olan gayri resmi ticari araçların -karaborsa, gri borsa, kişisel ağlar ve takas anlaşmaları- yüzeye çıkmasıyla sonuçlandı.*"[83]

Ayrıca "*Gorbaçov'un uyguladığı ekonomik programların* (Perestroyka) *sonuçları, sadece askeri girişime ağırlık verilmesinden yarar sağlamış olan üreticilerin değil, yeni üretim ağlarından hiçbirine kolay ulaşamayan tüketicilerin ve eski yetkileri ellerinden alınan devlet görevlilerinin de hükümetten* (Gorbaçov'dan) *uzaklaşmasına neden oldu. Gorbaçov'un siyasal programı, rejimi eleştirenlere ve üslenmiş olduğu Moskova'dan zamanla Rus federasyonunun başına geçecek olan Boris Yeltsin gibi rakiplere hareket alanı sağladı.*"[84]

Rakiplerin hareket alanı genişledikçe Gorbaçov'un hareket alanı daraldı. Ve en sonunda Gorbaçov parti-devlet aygıtında kontrolünü kaybetti, federe cumhuriyetlerde ayrılıkçı hareketler güçlendi, Moskova'da iktidar Yeltsin'in eline geçti ve SSCB parçalandı.

5. Parçalanma

Avrupa tarihinde üç milliyetçi dalga yaşanmıştır: Fransız Devrimi ile başlayan ve 19. yüzyılda tüm Avrupa'yı saran *birinci dalga*; Birinci Dünya Savaşı ile başlayan, 1929 Ekonomi Krizi ile şiddetlenen ve İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar süren *ikinci dalga*; 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda yaygınlaşan *üçüncü dalga*. Üçüncü dalganın temel nedenleri: Batı Avrupalı kapitalist ülkelerde ortaya çıkan ekonomik kriz (1974-1982 Krizi), bu krizi atlatmak için gerçekleştirilen neoliberal yeniden yapılanma, Avrupalı sosyalist rejimlerin 1980'lerdeki krizi ve 1990'larda sosyalist rejimlerin çöküşü.

Tüm bu gelişmeler Avrupa çapında (hem kapitalist Batı Avrupa hem de sosyalist Doğu Avrupa ülkelerinde) emekçi kitlelerin yaşam standardını düşürdü, işsizliği arttırdı ve ekonomik-politik alanda belirsizlik/güvensizlik ortamı yarattı. Böyle bir ortamda "yabancı düşmanlığı" yaygınlaştı. Yabancı düşmanlığının gelişmesinde ve yaygınlaşmasında milliyetçi politik liderlerin de rolü büyük oldu. Böyle bir ortamda gelişen üçüncü milliyetçi

dalga, sadece Avrupa kıtasını değil, aynı zamanda Arap-Müslüman dünyasını da içine aldı. Üçüncü dalganın önemli bir öğesi din (Katoliklik, Ortodoksluk, Protestanlık, İslam, Musevilik) oldu[85]. İşte bu üçüncü milliyetçi dalga 1980'lerin sonunda SSCB coğrafyasını ve halklarını teslim aldı.

1977 Anayasası'na göre SSCB; "*Sovyet Sosyalist Cumhuriyet*" adında 15 federe cumhuriyetten (Madde 71)[86], "*Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyet*" adında 20 özerk cumhuriyetten (Madde 85)[87], "*Oblast*" adında 8 özerk bölgeden (Madde 87)[88] ve "*Okrug*" adında 10 özerk mıntıkadan (Madde 88)[89] oluşan "*birleşik, federal, çok uluslu bir devlet*" idi (Madde 70)[90].

Yani SSCB çok-milletli, çok-dinli, çok-dilli ve çok-kültürlü son derece heterojen bir toplumsal yapıya sahipti. Resmi kayıtlara göre 1980'lerde SSCB'de 102 (bazı kaynaklara göre ise daha fazla[91]) ayrı milliyet kategorisi yaşamaktaydı. 1989 nüfus sayımına göre nüfusun (286.717.000) yarısından biraz fazlası (145.071.000; %50,6) Rus idi[92]. Geri kalan nüfus, Rus olmayan 101 milliyet kategorisini içeriyordu. Bu nedenle SSCB'nin en kırılgan olduğu konulardan birisi, ülkede yaşayan çeşitli milletlerden gelen çeşitli "milli talepler" ve "milliyetçilik" idi.

Devrimin lideri Lenin, SSCB'de milliyetçilik sorununu, tüm milletlere çeşitli kültürel ve politik özgürlükler vererek ve ortak bir "Sovyet Sosyalist Kimliği" yaratarak aşmayı amaçlamıştı. "*Leninist milliyetçilik politikasının hedefi her insan ve her milletin özgürce gelişebileceği ve her insanın sosyo-politik yaşamın her yerinde, ana dilinde, kültüründe, geleneklerinde ve dini inançlarında ihtiyaçlarını tatmin edebileceği bir pozisyon gerçekleştirmekti.*"[93]

Bu "Leninist milliyet politikası" çerçevesinde "Rusya Halklarının Self-Determinasyon Haklarına İlişkin Sovyet Bildirisi" 15 Kasım 1917 tarihinde kabul edildi. Bildiride dört temel hak belirlendi ve tanındı: Rusya halklarının eşitliği ve egemenliği; ayrılma ve bağımsız devlet kurma hakkını da içeren "halkların self-determinasyon hakkı"; milliyete veya dine dayalı her türlü ayrıcalığın veya sınırlamanın sona erdirilmesi; Rusya topraklarında yaşayan tüm milli azınlıkların ve etnik grupların özgür gelişiminin sağlanması ve korunması[94].

“Leninist milliyet politikası” ve milletlere verilen geniş haklar, SBKP programlarında da yerini almıştır. Örneğin 1961’deki 22. Kongre’de kabul edilen parti programının “*sosyalist ulus ve ulusal toplulukların daha da gelişmesi ve birbirlerine daha da yakınlaşması*” başlıklı bölümünde “Leninist milliyet politikası” ilkelerinin benimsendiği ve uygulanacağı belirtilmiştir[95].

Fakat Lenin’in bu özgürlükçü demokratik milliyetler politikası, ne yazık ki Lenin sonrasında tam olarak uygulanmadı. Her ne kadar bazı politik ve sosyo-kültürel hak ve özgürlükler sağlanmış olsa da, Stalin yönetimi ve ondan sonra gelen diğer yönetimler, Rus olmayan milletlere karşı çeşitli biçimlerde ayrımcılıklar uyguladılar. Bu durum, doğal bir sonuç olarak, diğer milletler nezdinde “Rus hâkimiyeti”ne karşı tepki ve rejime karşı hoşnutsuzluk yarattı.

1977 tarihli SSCB Anayasası, SSCB’nin “etno-federal” yapısını muhafaza etti, SSCB’yi oluşturan 15 “Sovyet Sosyalist Cumhuriyet”in her birini “müstakil devlet” olarak tanımladı (Madde 70-71) ve bunlara “ayrılma hakkı” tanıdı: “*Madde 72. Her Birlik Cumhuriyetin SSCB’den özgürce ayrılma hakkı saklıdır.*”[96] Bu anayasal “ayrılma hakkı”, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerin her birinde “ayrılıkçı milliyetçiliğin” gelişmesine uygun hukuksal zemin yarattı.

1986 yılından itibaren *Perestroyka* (Yeniden Yapılanma) adı altında başlatılan ekonomi reformları ise, SSCB coğrafyasında reel sosyalizmin kurumlarını adım adım tasfiye etti ve kapitalizme geçiş sürecini başlattı. Bu süreçte, yukarıda açıklandığı gibi, işletmelerin ve işletme yöneticilerinin merkezi yönetim karşısında özerkliği arttı ve işletme yöneticileri ile bölgesel (federe cumhuriyet, özerk cumhuriyet, özerk bölge, özerk mıntıka) yönetimler arasında iş birliği (bölgesel koalisyon) oluşturuldu. Bölgelerdeki yerel ekonomik ve politik güçler arasında kurulan “bölgesel koalisyonlar” merkeze karşı başkaldırdı. Ayrıca bölgesel koalisyonlar arasında daha fazla piyasa, kaynak ve zenginlik kapmak için sert bir rekabet ortaya çıktı. Kapitalist üretim ilişkileri SSCB coğrafyasında geliştikçe hem bölgesel koalisyonların merkeze karşı başkaldırısı, hem de bölgesel koalisyonlar arası rekabet şiddetlendi. Böylece parçalanmanın ekonomik zemini de olgunlaşmış oldu.

Yani SSCB; (1) Avrupa çapında yükselen üçüncü milliyetçi dalga, (2) etnik, kültürel ve dinsel açıdan son derece heterojen ve kırılgan bir toplumsal yapının varlığı, (3) bu heterojen yapı içinde “Rus hâkimiyeti”ne karşı duyulan tepki, (4) federe cumhuriyetlere tanınmış olan “anayasal ayrılma hakkı” ve nihayet (5) kapitalizme geçiş sürecinde gelişen/güçlenen “bölgesel koalisyonlar” nedenleriyle parçalanmaktan kurtulamadı.

1987 yılında SSCB’nin dokuz cumhuriyetinde 300’e yakın milliyetçi gösteri gerçekleşti. Yüz binlerce kişinin katıldığı gösterilerde çatışmalar yaşandı ve kan döküldü[97]. İlk ayrılıkçı milliyetçi gösteriler ve parçalanma süreci Baltık Cumhuriyetleri olarak bilinen Letonya, Estonya ve Litvanya’da başladı. Diğer cumhuriyetlere nazaran daha zengin olmaları, Batı ile daha sıkı ilişkilere sahip olmaları ve Çarlık Rusyasının yıkılmasından Sovyet işgaline kadar geçen sürede (1919-1940 döneminde) “bağımsız devlet tecrübesi” yaşamış olmaları, ilk bağımsızlıkçı-ayrılıkçı taleplerin bu cumhuriyetlerde ortaya çıkmasında belirleyici rol oynadı[98].

İlk başta “çevreci” gösteriler olarak başlayan kitlesel hareketler kısa sürede SSCB’yi ve rejimi protesto eden mitinglere dönüştü. Ardı ardına düzenlenen sayısız sokak gösterileri ve mitingler SSCB’den ayrılmayı ve bağımsızlığı talep ediyordu. 23 Ağustos 1987’de Litvanya, Letonya ve Estonya’nın başkentlerinde (Vilnius, Riga ve Tallinn) eş zamanlı mitingler düzenlendi. Mitingler, bilinçli olarak 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı’nın yıldönümüne denk getirildi. Böylece, bu üç cumhuriyetin 1940’ta SSCB ordusu tarafından işgal edilmesi ve bu işgale zemin hazırlamış olan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı eş zamanlı olarak üç başkentte düzenlenen kitlesel gösterilerle protesto edildi ve bağımsızlık sloganları atıldı. Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı’nın 50. yıldönümü olan 23 Ağustos 1989 tarihinde üç başkent arasında tahminen 1,8 milyon kişiden oluşan 650 kilometre uzunluğunda “Baltık Boyunca Eller (*Hands Across the Baltic*)” adında insan zinciri oluşturuldu. Bu üç cumhuriyetin 1940’ta işgal edilmesinin ve SSCB’ye bağlanmasının yasa dışı olduğu, bu nedenle bağımsızlığın en doğal hak olduğu dile getirildi.

Gazeteciler, yazarlar, sanatçılar ve politikacılar tarafından 1987-1988 yıllarında oluşturulan milliyetçi ve anti-komünist örgütler ayrılıkçı-bağımsızlıkçı hareketlerin gelişmesinde önemli rol oynadılar. Letonya’da “Letonya Yazarlar Birliği” ve “Letonya Halk Cephesi”, Estonya’da

"Estonya Halk Cephesi" ve "Estonya Ulusal Bağımsızlık Hareketi", Litvanya'da "Sajudis (Litvanya Yeniden Örgütlenme Hareketi)" örgütleri kuruldu. Bu örgütler, çok sayıda kitlesel gösteriler düzenlediler ve toplumu bağımsızlık-ayrılık yolunda harekete geçirdiler. Örneğin; 9 Temmuz 1988'de Sajudis, 100 bin kişilik bir miting düzenledi. Mitingde Litvanya için daha fazla demokrasi, daha fazla özerklik ve çevre koruması talep edildi. Şubat 1989'da Sajudis, ülke çapında örgütlü bir siyasal partiye dönüştürüldü. Bir ay sonra düzenlenen seçimlerde, SSCB Halk Temsilcileri Kongresi'nde Litvanya için ayrılan 42 sandalyenin 36'sını Sajudis'in adayları kazanırken, Litvanya Komünist Partisi ancak 6 sandalyeyi alabildi. Letonya için Kongre'de ayrılan sandalyelerin ise 25'ini Letonya Halk Cephesi, geri kalan 4 sandalyeyi Letonya Komünist Partisi kazandı[99].

Bağımsızlık-ayrılma taleplerini yatıştırmak ve böylece parçalanmayı engellemek amacıyla merkezi yönetim, federe cumhuriyetlere ve diğer yönetimsel bölgelere (özerk cumhuriyet, özerk bölge, özerk mıntıka) bazı haklar tanımak zorunda kaldı. Ama elde edilen haklar, merkezden "koparılan tavizler" olarak algılandı. Koparılan her taviz, başka milletleri ve bölgeleri teşvik edip yeni talepler için emsal oluşturdu. Yeni talepler yükseldikçe ve ayrılıkçı hareketler geliştikçe merkezi yönetim ile bölgesel yönetimler arasında, bölgeler arasında ve bölgeler içinde etnik gruplar arasında mücadeleler ve gerginlikler arttı. Mücadele ve gerginlik, zaman zaman değişik bölgelerde etnik çatışmalara dönüştü. Ocak 1988-Ağustos 1989 döneminde yani daha SSCB resmen parçalanmaya başlamadan önce, değişik bölgelerde yaşanılan etnik çatışmalar sonucunda 292 kişi hayatını kaybetti, 5.520 kişi yaralandı ve 360.000 kişi evsiz kaldı[100]. Bu tür şiddet olaylarından dolayı iç ve dış kamuoyu, parçalanma gerçekleştiği takdirde büyük savaşların yaşanılacağını düşünüyor ve telaşlanıyordu.

SSCB'de ilk defa Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1988 yılında "egemenliğini", yani kendi "cumhuriyet yasalarının SSCB yasalarından üstün" olduğunu ilan etti[101]. Estonya bunu yaparak aslında artık SSCB Anayasası'nı tanımadığını ilan etmiş oldu. Çünkü SSCB Anayasası'nın 74. maddesi, "*SSCB'nin yasaları tüm Birlik Cumhuriyetlerinde aynı güce sahiptir. Bir Birlik Cumhuriyeti yasasıyla tüm Birlik yasasının uyumsuzluğu halinde SSCB yasası geçerlidir.*"[102] demekteydi. Estonya'dan sonra diğer

cumhuriyetler de, “tam bağımsızlık” ilan etmeden önce “egemenlik ilanı” yöntemini kullanacaklardı.

Şubat-Mart 1990’da yapılan yerel ve cumhuriyet seçimlerini Litvanya’da ayrılıkçı anti-komünist Sajudis hareketi kazandı ve ayrılıkçı anti-komünist Vitautas Landsbergis Litvanya’nın yeni Devlet Başkanı seçildi. Böylece ilk bağımsızlık ilanı 11 Mart 1990 tarihinde Litvanya’dan geldi[103].

Rusya’da ise seçimleri kazanan antikomünist Demokratik Rusya Hareketi, Rusya Halk Temsilcileri Kongresi’nde ve Rusya Yüksek Sovyeti’nde hâkimiyetini kurdu[104]. Bir zamanlar Rusya Komünist Partisi Moskova Şehir Komitesi Birinci Sekreterliği yapmış olan Yeltsin, bu seçimlerde Moskova’da %89,6 oranında oy toplayarak Kongre’ye girmeyi başardı. Yeltsin, Gorbaçov’un muhalefetine rağmen, Mayıs ayında Rusya Yüksek Sovyeti Başkanı ve Rusya Komünist Partisi Başkanı seçildi. Fakat Yeltsin’in parti başkanlığı uzun sürmedi. Temmuz ayında Rusya Komünist Partisi’nden ayrılan Yeltsin, Rusya’nın yeni anti-komünist lideri haline geldi[105].

Seçimlerin ardından Ukrayna ve Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Temmuz ayında “egemenlik” ilan ettiler[106]. Litvanya’nın ardından bağımsızlığını ilan eden ikinci cumhuriyet ise Ermenistan oldu (23 Ağustos 1990).

Parçalanma süreci başlayınca Gorbaçov, SSCB’nin birliğini devam ettirebilmek için ülkenin yeniden yapılanması ile ilgili yeni planlar üzerinde çalışmaya başladı. 1990’da toplanan 28. SBKP Kongresi’nde Gorbaçov, SSCB içinde milletler arası ilişkilerin bozulduğunu ve bu nedenle yeni bir Birlik Antlaşması yapılması gerektiğini söyledi. Aynı yıl içinde Kasım ayında Paris’te düzenlenen AGİT toplantısında ise SSCB’nin “*kendi liderliğinde birleşik devletten federasyon prensiplerine dayalı egemen devletler birliğine doğru yol aldığını*”[107] söyledi. Ve nihayet Kasım ayında yeni bir “Birlik Anlaşması” taslağı hazırlandı, Aralık ayında bu taslak ile ilgili referanduma gitme kararı alındı ve 9 Mart 1991 günü Birlik Antlaşması taslağının son şekli *Pravda* gazetesinde yayınlandı.

17 Mart 1991 tarihinde düzenlenen referandumda halka “*SSCB’nin herhangi bir milliyetinin insan hakları ve özgürlüklerinin tam olarak garanti altına alınacağı eşit egemen cumhuriyetler olarak yenilenmiş bir*

federasyon şeklinde sürdürülmesinin zorunluluğu olduğunu düşünüyor musunuz?”[108] sorusu soruldu. Bağımsızlığını ilan etmiş olan Litvanya ve Ermenistan referanduma katılmazken, henüz bağımsızlığını ilan etmemiş olan Estonya, Letonya, Gürcistan ve Moldova referandumu boykot kararı aldı. Bu nedenle referanduma katılım %80 olarak gerçekleşti. Geçerli oyların %76,4’ü, referandumda sorulan soruya “evet” dedi[109]. Yani referanduma katılanların çoğunluğu SSCB’nin parçalanmasını istemiyordu, yeniden yapılanmış daha eşitlikçi ve özgürlükçü bir SSCB içinde birlikte yaşamaya devam etmek istiyordu. Fakat buna rağmen parçalanma süreci devam etti.

Referandumu boykot etmiş olan Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 31 Mart 1991 günü bağımsızlık referandumuna gitti. Geçerli oyların %90’ından fazlası bağımsızlığa “evet” dedi. 11 Haziran 1991’de ise “Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti”, Rusya Anayasası’nın SSCB Anayasası’ndan üstün olduğu iddiasına dayanarak “egemenlik” ilan etti. Bir gün sonra başkanlık seçimi düzenledi. Geçerli oyların %60’ını almayı başaran Yeltsin, Gorbaçov’un adayını geride bırakarak “Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti”nin yeni Devlet Başkanı seçildi. Gorbaçov’un adayı Nikolai Ryzhkov ancak %16 ve faşist Zhirinovsky %7,27 oy alabildi[110].

Her şeye rağmen parçalanmayı engellemek için son bir hamle yapıldı: SSCB Devlet Başkanı ve SBKP Genel Sekreteri Gorbaçov ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Başkanı Yeltsin arasında “Sovyet Egemen Cumhuriyetler Birliği Anlaşması” yapıldı. Bu anlaşma, SSCB Yüksek Sovyeti’nde 12 Temmuz günü oylamaya sunuldu ve kabul edildi[111].

Anlaşmaya göre SSCB, “Sovyet Egemen Cumhuriyetler Birliği”ne dönüştürülecek; yeni Birliğe katılım gönüllülük esasına dayanacak; Birliğe katılma veya Birlikten ayrılma kararı, her cumhuriyetin kendi iradesine ve isteğine tabi olacak; Birlik içinde yer alacak olan cumhuriyetler “egemen cumhuriyet” statüsüne sahip olacaklar yani cumhuriyet anayasası ve yasaları, Birlik anayasası ve yasalarının üstünde olacak; merkezi yönetim organları sınırlandırılacak; vergilendirme yetkisi merkezi hükümetten alınıp cumhuriyet hükümetlerine verilecek; SSCB Yüksek Sovyeti ile SSCB

Parlamentosu dağıtılacak; merkezi bakanlıkların yetkileri “cumhuriyetler arası koordinatörlük” işlevi görmekle sınırlı olacak; merkezi organ olarak sadece ordu ve güvenlik hizmetleri devam ettirilecek[112].

Gorbaçov-Yeltsin ikilisinin bu yeni “Birlik Planı” sadece kâğıt üstünde kaldı, uygulamaya geçmedi. Çünkü bu plana sadece dört cumhuriyet (Belarus, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan) sıcak bakıyordu. Diğer on cumhuriyet ise kendi ayrı(lık) yollarını çoktan çizmişlerdi. Yani Gorbaçov’un ülkeyi “yasal” yollarla bir arada tutma planı işe yaramadı. Bunun üzerine ülkeyi “zor” yoluyla bir arada tutmak isteyen darbeciler harekete geçti.

20 Haziran 1991 günü ABD’nin Moskova Büyükelçisi Gorbaçov’u, istihbarat kaynağını belirtmeden, kendisine karşı darbe hazırlığı yapıldığı konusunda uyardı[113]. Yaklaşık bir ay sonra, *Soetskaya Rossiya* gazetesinde 12 kişinin imzasını taşıyan “Halka Çağrı” başlıklı bir mektup yayınlandı (23 Temmuz 1991). Mektubu imzalayanların arasında Devlet Teşebbüsleri Birliği Başkanı Tizyakov, Çiftçiler Birliği Başkanı Vasili Starodubtsev, Savunma Bakanı Yardımcısı Varennikov ve daha başka Rus milliyetçi liderleri yer alıyordu. Mektup, “*ülkesini sevmeyen ve yabancı efendilere kendilerini köle eden ve denizaşırı tavsiyeler ve destekler arayan insanlara iktidarı nasıl verebiliriz?*” sorusunu sorduktan sonra “*Anavatan ölüyor, parçalanıyor, karanlığa ve yokluğa batıyor*”[114] uyarısını yaptı. Çözüm olarak da Yeltsin’in iktidardan uzaklaştırılması ve olağanüstü hal ilan edilmesi önerildi. 13 Ağustos günü Başbakan Valentin Pavlov, Gorbaçov-Yeltsin ikilisi tarafından geliştirilen “Sovyet Egemen Cumhuriyetler Birliği Anlaşması”nın ülkede politik ve ekonomik anarşi yaratacağını açıkladı[115]. Dört gün sonra darbeciler, Gorbaçov’a, yetkilerini “Olağanüstü Hal Komitesi”ne devretmesini söylediler[116]. Gorbaçov bunu kabul etmeyince darbe planı uygulamaya sokuldu.

19 Ağustos 1991 tarihinde darbeci grup Gorbaçov’u Kırım’daki evinde “ev hapsine” aldı. Kamuoyuna ise, Gorbaçov’un hasta olduğu, bu nedenle Başkan’ın yokluğunda Yanayev’in ülke yönetimini üstlendiği ve Olağanüstü Hal Komitesi’nin tüm yönetim yetkileriyle donatıldığını açıkladılar. Başbakan Pavlov, Başbakan Yardımcısı Yanayev, İçişleri Bakanı Pugo, KGB Başkanı Kryuckov, Yazov, Baklanov, Tizyakov ve

Starodubtsov’dan oluşan Olağanüstü Hal Komitesi; bozulan düzeni iyileştirmek, SSCB’yi eski gücüne kavuşturmak, ekonomik ve politik krizi sona erdirmek, etnik ve sivil çatışmaları durdurmak, ülkenin bağımsızlığını ve vatandaşların güvenliğini ve hayatını tehdit eden kaos ve anarşiyi sona erdirmek amacıyla altı aylığına “olağanüstü hal durumu” ilan etti ve halkın desteğini istedi. Darbenin yapıldığı gün Kremlin Sarayı’na 1917 Devrimi’nden önceki Rusya bayrağı çekildi. Darbe haberi Moskova’dan Baltık kıyılarına ulaşınca Estonya ile Letonya, hem darbe sürecinde ortaya çıkan otorite boşluğunu değerlendirmek hem de darbenin etki alanından kurtulmak amacıyla 20 ve 21 Ağustos günlerinde alelacele bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Moskova’da giderek gücünü arttırmakta olan Yeltsin ve ekibi ise, darbenin gerçekleştiği gün Beyaz Ev (Rusya Cumhuriyeti Parlamentosu Binası)’e kapandılar ve darbe süresince buradan çıkmadılar. Yeltsin, Olağanüstü Hal Komitesi’nin “yasadışı” olduğunu, bu nedenle Olağanüstü Hal Komitesi’nin emirlerine uyanların yargılanıp cezalandırılacağını ve uymayanların yasal olarak korunacağını açıkladı. Ayrıca Yeltsin destekçilerini sokağa çekti ve genel grev çağrısında bulundu. Bunun üzerine Olağanüstü Hal Komitesi, Yeltsin ve ekibini teslim alması için bir tank müfrezesini Beyaz Ev’e gönderdi. Fakat müfreze Yeltsin’in safına geçti. Ordu ve KGB ikiye bölündü. Çoğunluk ya açıkça Yeltsin’i destekledi veya “tarafsız” kaldı. Ordu ve KGB içinde çok küçük bir grup Olağanüstü Hal Komitesi’ni destekledi. Şevardnadze ve Yakovlev gibi reformist devlet adamları da Yeltsin’in yanında, darbecilerin karşısında saf tuttular. Yeltsin’i destekleyen askerler, KGB mensupları, reformistler ve yaklaşık 250.000 sivil Beyaz Ev çevresinde bir savunma hattı oluşturdular. Ayrıca 19 Ağustos günü Batılı devletler, darbe başarılı olduğu takdirde yapılan dış ekonomik yardımların ve yatırımların durdurulacağını açıkladılar. Sonuç olarak; askerler, KGB, halk ve ABD başta olmak üzere merkez kapitalist devletler Yeltsin’i destekleyince darbe ancak üç gün yaşayabildi. 22 Ağustosta Gorbaçov “ev hapsinden” görevine geri döndü[117].

Üç gün sonra Gorbaçov, SBKP Genel Sekreterliği görevinden istifa etti ve SBKP Merkez Komitesi’nin dağılmasını istedi. Bunun üzerine SBKP, Yüksek Sovyet kararıyla 29 Ağustosta lağvedildi. SSCB’nin temel kurumlarından birisi olan KGB de 24 Ekim’de lağvedildi. SSCB’yi zor

kullanarak bir arada tutmayı amaçlayan darbenin başarısızlıkla sonuçlanması bağımsızlık hareketlerini cesaretlendirdi ve parçalanma sürecini hızlandırdı. 24 Ağustos-27 Ekim arasında Ukrayna, Belarus, Moldova, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan ederek resmen SSCB'den ayrıldılar[118].

8 Aralık 1991 tarihinde bir araya gelen Rusya, Ukrayna ve Belarus liderleri, "SSCB'nin daha fazla var olamayacağını" açıkladılar, SSCB'yi kuran 30 Aralık 1922 tarihli Birlik Anlaşması'nın geçersiz olduğunu ilan ettiler ve "Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)"nu kurdular. Kurucu anlaşmada Topluluğun amaçları; üye devletler arasında ekonomik, toplumsal ve kültürel işbirliğini geliştirmek, temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak, silahsızlanmayı sağlamak olarak belirlendi. Belarus'un başkenti Minsk BDT'nin merkezi oldu.

BDT'nin kuruluşunu 16 Aralık günü Kazakistan'ın bağımsızlık ilanı takip etti. Bir gün sonra bir araya gelen SSCB Başkanı Gorbaçov ile Rusya Başkanı Yeltsin, SSCB'nin sona erdirilmesi, SSCB'ye ait bakanlıklar, büyükelçilikler ve ordunun Rusya kontrolüne bırakılması ve uluslararası hukuk alanında Rusya'nın SSCB'nin yerini alması konusunda anlaşmaya vardılar.

Bu anlaşmanın ardından 21 Aralıkta Kazakistan'ın başkenti Almata'da geniş kapsamlı bir zirve toplantısı düzenledi. Toplantıda Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan, Ermenistan ve Moldova BDT'ye katılmayı kabul ettiler. İki yıl sonra Gürcistan'ın katılımıyla BDT'nin üye sayısı on ikiye yükseldi[119]. Baltık cumhuriyetleri (Letonya, Estonya, Litvanya) ise "Rus etkisi"nden korktukları için yeni oluşumun dışında kalmayı tercih ettiler.

Almata Zirvesi'nde Rusya'nın, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'nde SSCB'nin yerini alması kabul edildi. Zirve sonunda ortak bir deklarasyon yayınlandı. "Almata Deklarasyonu"na göre BDT; ortak politik ve ekonomik alana sahip olacak, uluslararası barışın korunması için çalışacak, uluslararası hukuka uyacak, SSCB'den miras kalan uluslararası sorumlulukları yerine getirecek, insan haklarına ve özgürlüklere saygı gösterecek, üye devletler birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek, mevcut sınırlar değişmeyecek, üye devletler demokratik hukuk devletleri olacak, üye devletler birbirleriyle ilişkilerinde egemen ve eşit

statüde olacak. BDT'nin kurumsal organları olarak Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Savunma Bakanları Konseyi, Koordinasyon Komitesi, Ekonomik Sorunlar Mahkemesi, Devletler Arası Banka ve Sekretarya oluşturuldu[120].

21 Aralık Almata Zirvesi ile birlikte SSCB fiilen sona ermiş oldu. Çünkü 11 cumhuriyet SSCB'nin dışında ayrı bir örgüt/topluluk kurmuş ve bunlardan 10'u (Rusya hariç) resmen bağımsızlığını ilan etmiş bulunuyordu. BDT dışında kalan diğer 4 cumhuriyet (Litvanya, Estonya, Letonya, Gürcistan) de bağımsızlığını ilan etmişti. Sadece "Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti" henüz resmen bağımsızlığını ilan etmiş değildi. Gorbaçov halen kâğıt üstündeki SSCB'nin kâğıt üstündeki Devlet Başkanı idi. Fakat fiili olarak artık SSCB bitmiş ve Rusya içinde tüm yetkiler Batı'nın desteklediği Yeltsin'in elinde toplanmış bulunuyordu.

Yaşanılan gelişmeler Batılı devletler tarafından memnuniyetle karşılandı. ABD Başkanı George H. W. Bush 23 Aralık 1991 günü "Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti" Başkanı Yeltsin'i arayarak BDT'nin kuruluşundan dolayı tebrik etti. Aynı gün İngiltere Başbakanı John Major, SSCB'nin Birleşmiş Milletler bünyesindeki tüm hak ve sorumluluklarının artık Rusya'ya devredildiğini, Avrupa Topluluğu ise, SSCB'yle ilgili hak ve sorumlulukların bundan böyle Rusya tarafından yerine getirileceğini açıkladı[121].

Almata Zirvesi'nde alınan karara uygun olarak Rusya, 24 Aralıkta BM'de SSCB'nin yerini resmen devraldı. SSCB Devlet Başkanlığı görevini kâğıt üstünde sürdürmekte olan Gorbaçov, 25 Aralık günü televizyonda yaptığı konuşmayla istifa ettiğini açıkladı. Gorbaçov, konuşmasında kendi halkına ve dünya kamuoyuna şu mesajı verdi:

> "*Eski düzende devam etmemiz artık imkânsız hale gelmişti. Özellikle bizim toplumumuz açısından aldığımız kararlar çok zor ama gerekliydi. Bugün, 1985 baharında başlattığımız reformlarda haklı olduğumuza inanıyorum... Artık yepyeni bir dünyada yaşıyoruz. Soğuk Savaş dönemi, silahlanma yarışı, hepsi geride kaldı...*"[122]

Bu tarihi konuşmanın hemen ardından, dünya komünist hareketinin simgesi haline gelmiş olan orak-çekiçli kızıl bayrak Kremlin Sarayı'ndan

indirildi ve yerine bugünkü Rusya bayrağı çekildi. Ayrıca Rusya Yüksek Sovyeti, “Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti”nin adını “Rusya Federasyonu” olarak değiştirdi. Bir gün sonra ise SSCB Parlamentosu SSCB’nin dağıldığını resmen açıkladı. Böylece, resmi olarak 30 Aralık 1922 tarihinde kurulan SSCB, 69 yıl sonra resmi olarak 26 Aralık 1991 tarihinde resmen yıkılmış oldu[123].

Yıkılışla birlikte on beş yeni bağımsız devlet ortaya çıktı: Litvanya (11 Mart 1990), Ermenistan (23 Ağustos 1990), Gürcistan (31 Mart 1991), Estonya (20 Ağustos 1991), Letonya (21 Ağustos 1991), Ukrayna (24 Ağustos 1991), Belarus (25 Ağustos 1991), Moldavya (27 Ağustos 1991), Azerbaycan (30 Ağustos 1991), Kırgızistan ve Özbekistan (31 Ağustos 1991), Tacikistan (9 Eylül 1991), Türkmenistan (27 Ekim 1991), Kazakistan (16 Aralık 1991) ve en son olarak Rusya Federasyonu (25 Aralık 1991)[124].

Yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesi olan ve resmi olarak 102 milleti içeren “süper güç” SSCB’nin parçalanması korkulduğu gibi büyük savaşlara neden olmadı. Parçalanma sürecinin bazı yerel çatışmalar hariç “görece” olarak “barışçıl” gerçekleşmesinin dört temel nedeni vardır:

(1) SSCB parçalandıktan sonra ortaya çıkan en büyük ve en güçlü ardıl devlet olan Rusya, diğer 14 ardıl devlete karşı saldırgan/yayılmacı bir dış politika uygulamadı ve eski SSCB coğrafyasında barışın hâkim olması için özel gayret sarf etti. Çünkü Moskova yönetimi, eski SSCB coğrafyasında ortaya çıkacak savaşların ekonomik, ticari, politik ve güvenlik açısından Rusya’ya zarar vereceğini düşünüyordu.

(2) SSCB parçalandıktan sonra yaklaşık 25.273.000 Rus anavatan Rusya’nın dışında kaldı (1989 nüfus sayımına göre): Ukrayna’da 11.375.091, Kazakistan’da 6.223.392, Özbekistan’da 1.644.230, Beyaz Rusya’da 1.340.064, Kırgızistan’da 915.470, Letonya’da 906.780, Moldova’da 563.290, Estonya’da 474.498, Azerbaycan’da 393.176, Tacikistan’da 387.068, Litvanya’da 345.450, Türkmenistan’da 334.685, Gürcistan’da 317.583 ve Ermenistan’da 52.880[125]. Parçalanma sonrasında “*Rusya bütün dikkatini BDT coğrafyasına yöneltti. SSCB’nin dağılması sonucunda bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetlerdeki Rus azınlığın her türlü haklarının korunmasını devlet politikası olarak ilan etti.*”[126]

Rusya'nın bu "devlet politikasını" diğer cumhuriyetler anlayışla karşılayarak kendi içlerinde yaşayan Rus azınlıklara her türlü kültürel, ekonomik ve politik hakları tanıdılar. Böyle olunca da Rusya, diğer cumhuriyetlere karşı şiddet kullanmadı, Rus diasporasını anavatana katılma konusunda cesaretlendirmedi ve Rus azınlıklar anavatan Rusya'ya katılmak için harekete geçmediler.

(3) Rusya'nın girişimiyle kurulan BDT, ardıl devletler arasında ekonomik, politik ve askeri meselelerin "barışçıl biçimde" görüşülmesi için diplomatik zemin yarattı. Ayrıca BDT, SSCB'nin parçalanması sonrasında ardıl devletler arasında yeni bir ekonomik-ticari işbirliği zemini yarattı. Rus dış politikası için BDT, SSCB sonrası dönemde yeni bir dış nüfuz alanı yarattı. Bu yeni dış nüfuz alanında Rusya, kendi çıkarı gereği barış ve istikrarın hâkim olmasını arzuladı ve bu yönde hareket etti[127].

(4) Diğer ardıl devletler, Rusya'nın "hayati ulusal çıkar" olarak gördüğü konularda Rusya ile anlaşmazlığa, rekabete ve çatışmaya girmemeye büyük "özen" gösterdiler. Bu da parçalanmanın "görece barışçıl" gerçekleşmesinde önemli rol oynadı[128].

6. Sonuçlar

"*Burada, konferansta, tüm kesinliğiyle söylemek isterim ki, ileride de tüm gerçek sosyalist değerleri geliştirmeyi sürdüreceğiz, devrimci teoriyi ve sosyalizmin görünümünü çarpıtan her şeyi kararlı biçimde ortadan kaldıracağız.*"[129]

"*... biz, geçmiş dönemlerin tortularından ve çarpıtmalarından arınmış..., halkın emeği ve çabalarıyla yaşamda maddeleşmiş, onun umutlarını ve arzularını yansıtan iyi her şeyi kalıt alan bir sosyalizm istiyoruz.*"[130]

"*Sosyalizmi, biz, insanın gerçekten her şeyin ölçüsü olduğu, gerçek hümanizm sistemi olarak görüyoruz...*"[131]

"*Bu* (sosyalizm)*, halkın sosyalist özyönetiminin toplumudur, ekonominin ve toplumsal süreçlerin yönetiminde derin ve sürekli demokrasi, hukukun üstünlüğü, açıklık ve glasnost toplumudur.*"[132]

“Biz... marksist-leninist öğretinin canlılığına inançlıyız. Devrimci perestroyka sürecinde de bunu kılavuz ediniyoruz.”[133]

Okuyucunun yüksek affına ve sabrına sığınarak, Gorbaçov’un, 18 Haziran 1988 tarihli 19. SBKP Konferansı’nda sarf ettiği bu sıkıcı, ucuz, propogandif sözlerinden son birisini daha alıntılamak istiyorum:

> “*Bizim amacımız, daha fazla demokrasi, daha fazla sosyalizmdir, çalışan insana daha iyi yaşam, ülkenin yücelmesi ve iyiliğidir. Bu amaçlara erişmek için... Perestroyka’ya yeni güç verecek, onu geri döndürülmez kılacak olan çok büyük önemde belgeleri kabul etmemiz gerekiyor. Her bir delegenin, tüm konferansımızın, parti ve Sovyet halkı önünde sorumluluğunun ölçüsünü belirlemekte olan da, esasen budur.*”[134]

Kısacası Gorbaçov, değişik platformlarda ve zamanlarda yaptığı konuşmalarında *Glasnost-Perestroyka*’yı “sosyalizmin yıkılışı ve kapitalizme geçiş” olarak değil de “*sosyalizmin yenilenmesi*”[135] ve “*devrim*”[136] olarak nitelendirmiştir. Yıkılıştan sonra verdiği bir röportajda da amacının, sistemi düzeltmek, demokrasiyi geliştirmek, politik, ekonomik ve manevi çoğulculuğu arttırmak olduğunu açıklamıştır[137].

Bu süslü, propogandif ve “iyi niyetli” sözleri okuyan/dinleyen pek çok akademisyene göre Gorbaçov’un “gerçek amacı/niyeti”; sosyalizmi yıkmak ve kapitalizme geçmek değil, var olan hantallaşmış-bürokratikleşmiş sosyalizmi canlandırmak, yeniden yapılandırmak ve demokratikleştirmek suretiyle yeni modern bir sosyalizm geliştirmekti. Bu amaç/niyet doğrultusunda *Glasnost* (Açıklık) ve *Perestroyka* (Yeniden Yapılanma) politikalarını hazırlayıp uygulamıştır[138].

Önemli sosyalist kuramcılardan birisi olan iktisatçı Ernest Mandel, 9 Ekim 1989’da yayınlanan bir yazısında *Glasnost*’u, “yukarıdan (Gorbaçov yönetiminden) gelen” politik reformlar ve “aşağıdan (işçilerden) gelen” özerk faaliyetler ve girişimler çerçevesinde yürüyen demokratik özgürlükler

alanının genişletilmesi süreci olarak tanımlamıştır[139]. Ayrıca ona göre *Glasnost*, SSCB'deki korkunç adaletsizliklerin, eşitsizliklerin, yoksulluğun, ciddi ezilme biçimlerinin ve politik suçların "*teşhir edilmesinin ve bunlarla mücadelenin yolunu açmıştır.*"[140]

Ünlü tarihçi William H. McNeill *Glasnost*'u "*var olan politikaların ve yetkililerin eleştirilmesine izin verilmesi*"[141] olarak değerlendirirken, bir başka önemli tarihçi *Perestroyka*'yı "*ekonomide askeri üretimden sivil üretime geçmeye ve verimliliği büyük ölçüde arttırmaya yönelik bir yeniden yapılanma programı*"[142] olarak tanımlıyor.

Doğu Avrupa'da 1990'larda yaşanılan değişim süreci hakkında değerli çalışmaları olan Macar iktisatçı Csaba Laszlo benzer bir görüşe sahiptir: *Perestroyka* bir ekonomi stratejisidir; bu stratejinin amacı ise, teknik gelişme sağlamak ve yatırımları modernleştirmektir[143].

Sovyetler Birliği üzerine çalışmalar yapmış olan başka bir araştırmacı, *Perestroyka*'nın amaçlarını bilim ve teknoloji temelinde üretimin yoğunlaştırılması, modernleştirilmesi ve rasyonelleştirilmesi, emek verimliliğinin arttırılması, ekonominin yapısal yeniden organizasyonu, yönetimin geliştirilmesi olarak; *Glasnost*'un amaçlarını da toplumun ve politik sistemin demokratikleştirilmesi, sosyalist özyönetimin ve halk inisiyatifinin genişletilmesi olarak yorumlamıştır[144].

Zbigniew Brzezinski'ye göre Gorbaçov, *Perestroyka*'yı Leninizm'e dayandırmak ve Leninizm'i yeniden canlandırmak istiyordu[145]. Onay ise Gorbaçov'un niyetini, "*Sovyet sistemini yeniden rayına oturtmak*", SSCB'nin ana çatısını muhafaza ederek demokratikleşmek, iktidarı partiden işçi sınıfına vermek ve böylece "*Sovyetler Birliği'nde Marx'ın düşüncelerini hayata geçirmek*" olarak okumuştur[146]. Lukic ve Lynch ikilisi ise şu yorumu yapmıştır:

> "*Gorbaçov ve onun ekibi için Glasnot ve Perestroyka kapalı bir toplumu açık bir topluma doğru yeniden düzenlemek için eleştirel*

> *araçlardı. Bu dönüşümün istenmeyen ve öngörülmeyen ürünü, SSCB'de pek çok ulusal çatışmaların açığa çıkması oldu...*"[147] "*... Gorbaçov'un amacı imparatorluğu* (SSCB'yi) *perestroyka vasıtasıyla modernize etmekti...*"[148]

Bir başka akademisyene göre Gorbaçov, "üçüncü yol" peşinde koşan "şaşkın" bir liderdi:

> "*Mikhail Gorbachev, hiçbir zaman esaslı bir ekonomik reform planı benimsemedi. Danışmanları ona, her biri bir öncekinden cesur reformlar sundular, ama o hiçbirini yürürlüğe koymadı. Kapitalizmi asla istemedi; bunun yerine, kapitalizm ile sosyalizm arasında ortalama bir "üçüncü yol" aradı. Gorbachev hep ikilem içinde oldu ve bir yıl ekonomik reformdan yana, bir yıl sonra ona karşı olarak, neredeyse her yıl fikrini değiştirdi.*"[149]

Bu akademisyenlerin aksine Paul Sweezy, Gorbaçov'un süslü, propogandif ve "iyi niyetli" sözlerine değil uyguladığı somut ekonomi politikalarına bakarak, *Glasnost- Perestroyka* sürecini, köklü bir "sistem dönüşümü" olarak yorumlamıştır. Sweezy Eylül 1989'da *Monthly Review*'de yayınlanan bir yazısında *Glasnost-Perestroyka* ikilisini, "hantallaşmış-bürokratikleşmiş sosyalizmin canlandırılması ve demokratikleştirilmesi" olarak değil, "serbest piyasa ekonomisinin (kapitalizmin) restorasyonu" olarak tanımlayıp açıklamıştır[150].

Uygulanan *Glasnost-Perestroyka* reformlarının "sosyalizmi canlandırmadığını", ama ülkeyi "kapitalizme götürdüğünü" gören ve bundan şikâyetçi olan Sovyet vatandaşları da vardı. Örneğin; Leningrad'ta bir okul öğretmeni olan Nina Andreyeva, *Sovetskaya Rossiya* gazetesinde 13 Mart 1988 tarihinde yayınlanan okuyucu mektubunda, "*yeni reformlar kaçınılmaz olarak ülkeyi geriye kapitalizme götürecektir*" diyerek süreci eleştiriyor ve pek çok "önemli" akademisyenin göremediğini görüyordu[151].

Aslında Gorbaçov’un gerçek amacının/niyetinin, “sosyalizmi canlandırmak ve demokratikleştirmek mi”, yoksa “sosyalizmi yıkıp kapitalizmi yapılandırmak mı” olduğunu tartışmak son derece gereksizdir. Çünkü ekonomik-politik-toplumsal dönüşümler, devlet yöneticilerinin niyetleri ile değil, uygulanan somut politikalar ile gerçekleşir. Çünkü hayat, niyetler ile değil, eylemler ile kurulur.

“Gerçek niyet/amaç” ne olursa olsun fark etmez, Gorbaçov ve ekibi tarafından 1986 yılında uygulamaya sokulan “*Perestroyka* (ekonomide yeniden yapılanma)”, SSCB’de var olan (reel) sosyalizmi canlandırıp geliştirmedi, tam tersine reel sosyalizmin kurumlarını ve ilişkilerini tasfiye edip kapitalizme geçiş sürecini başlattı. SSCB parçalandıktan sonra bu süreç (sosyalizmden kapitalizme geçiş) ardıl devletlerde uygulanan neoliberal ekonomi reformları ile ilerletilecek ve tamamlanacaktır.

Tek partili SSCB sosyalizmi süreç içerisinde giderek bürokratikleşme-teknokratikleşme nedeniyle yozlaştı ve krize girdi. Hedeflenen sanayileşme-modernleşme süreci de tamamlanmış bulunuyordu. Artık var olan yapının devam etmesi mümkün değildi. Nitekim var olan yapıyı muhafaza etmeyi amaçlayan 19 Ağustos Darbesi bu nedenle halktan destek göremedi. Fakat SSCB kapitalizm yoluna girmek zorunda da değildi. Kapitalizme geçiş dışında ikinci bir alternatif vardı: Sosyalizmi daha fazla ilerletmek/geliştirmek. Bunun için bürokratik-teknokratik yönetici sınıfın işçi sınıfı tarafından alaşağı edilmesi ve yönetimi gerçek anlamda işçilerin ele alması gerekiyordu. Böylece demokratik sosyalist bir özyönetime ulaşılabilirdi.

Bunun için her şeyden önce bürokratik-teknokratik yönetici sınıfa karşı SSCB çapında işçi dayanışması/hareketi örgütlenmeliydi. Ama *birincisi*; SSCB çapında işçiler bölgesel (federe cumhuriyet, özerk cumhuriyet, özerk bölge, özerk mıntıka) sınırlar ile parçalanmış bulunuyordu. *İkincisi*; kitlesel yoksullaşma sürecine ve reformlara karşı işçiler grevlerle karşılık verdiler. Fakat grevler bölgesel, sektörel ve hatta işletme bazında gerçekleşti. Yani tekil grevler ve direnişler, SSCB çapında ortak grevlere ve direnişlere

dönüştürülemedi. Grev ve direnişler belli bir bölge, belli bir sektör veya belli bir işletme ile sınırlı kaldı. *Üçüncüsü*; Avrupa çapında gelişen üçüncü milliyetçi dalga SSCB halklarını da çepeçevre sardı ve işçileri milliyetçileştirdi. Milliyetçileşen işçiler, kendi bölgesel bürokratik-teknokratik yönetici sınıflarının (bölgesel koalisyonların) peşine düştüler. Çünkü her bölgenin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı, kendi insanına bağımsız güçlü ulus-devlet ve zengin bir gelecek vadetti. Bu vaat işçileri "baştan çıkardı". *Dördüncüsü*; SSCB döneminde işçi sınıfı üzerinde parti-devlet aygıtının sıkı kontrolü vardı ve bu nedenle işçi sınıfının bağımsız örgütlenmesi gerçekleştirilmedi. Yani SSCB'de kendi ayakları üzerinde durabilen işçi sınıfı gelişmedi. Bunun yerine parti-devlet aygıtına bağımlı işçi sınıfı söz konusuydu. SBKP lağvedilince işçi sınıfı "bağımsızlaşma" fırsatını yakaladı. Ama SSCB döneminde parti-devlet hegemonyası altında kalan ve bu nedenle de bağımsız biçimde örgütlenme ve hareket etme yeteneğini kaybetmiş olan işçiler, SBKP dışında kendi güçlü bağımsız hareketlerini örgütleyemediler. Tüm bu nedenlerden dolayı bürokratik-teknokratik yönetici sınıfa karşı SSCB çapında işçi sınıfı dayanışması sağlanamadı, yeni bir sosyalist işçi devrimi gerçekleştirilemedi ve var olan (reel) sosyalizm daha ileri götürülemedi/geliştirilemedi.

SSCB'nin parçalanması ve sosyalizmden kapitalizme geçiş, liberal ve sosyal demokrat çevreler tarafından, "*bürokrasiye karşı sivil toplumun gerçekleştirdiği demokratik devrim*" olarak formüle edildi ve yüceltildi. Oysa ortada ne sivil toplumun bürokrasiye galebe çalması, ne demokrasi, ne de devrim vardır. Gerçekleşen olay, sadece ve sadece, SSCB'de uygulanmış olan sosyalizm sisteminin tasfiye edilmesi, kapitalizme geçiş ve federal yapının kurucu unsurlarına bölünmesi olayıdır.

Sosyalimden kapitalizme geçiş sürecinde, iddia edildiği gibi, sivil toplum bürokrasiyi devirmedi. Bürokratlar (parti-devlet yöneticileri) ve teknokratlar (işletme yöneticileri), SSCB dönemindeki politik güçlerini ve ekonomik zenginliklerini yeni dönemde arttırarak devam ettirdiler. Çünkü eski dönemin bürokratları ve teknokratları yeni dönemde de devleti ve

ekonomiyi yönetmeye devam ettiler. Ayrıca eski dönemin bürokratları ve teknokratları, SSCB döneminde kurulmuş işletmeleri ve hâlihazırdaki doğal kaynakları özelleştirmeler yoluyla ele geçirip yeni dönemin kapitalistleri haline geldiler.

Sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci, iddia edildiği gibi, demokrasiyi de geliştirmedi. Çünkü kapitalizme geçiş sürecinde işçilerin, köylülerin, memurların, işsizlerin ve küçük girişimcilerin karar alma sürecine katılımı engellendi. Karar alma süreci, bürokrasinin, teknokrasinin ve tabii ki kapitalizm ilerledikçe gelişen kapitalistlerin tekelinde kaldı. Nitekim sosyalizmden kapitalizme geçişi gerçekleştiren ekonomik reformlar (*Perestroyka*), sivil toplum tarafından değil Gorbaçov liderliğinde bürokratik-teknokratik yöneticiler tarafından uygulandı.

Uygulanan reformlar ve Gorbaçov yönetimi, merkez kapitalist devletler (ABD, Batı Avrupalı devletler, Kanada, Japonya) tarafından desteklendi. Çünkü 1986'da başlatılan reformlar (*Glasnost-Perestroyka*), adım adım reel sosyalizmin kurumlarını tasfiye ediyor, kapitalizme geçişi gerçekleştiriyor, SSCB ekonomisini zayıflatıyor, SSCB coğrafyasını parçalanmaya sürüklüyor, devasa SSCB piyasasını ve son derece stratejik doğal kaynaklarını merkez kapitalist ülke sermayesine açıyor ve böylece SSCB'yi adım adım kapitalist dünya ekonomi sistemine bir çevre kapitalist ülke olarak entegre ediyordu. Bu nedenledir ki Gorbaçov, Batı Avrupa ve Amerikan basını ve devlet adamları tarafından sürekli övülüyor, yere göğe sığdırılamıyor ve destekleniyordu.

SSCB'yi kapitalist dünya sistemine entegre eden sadece uygulanan ekonomi reformları olmadı. 1985'ten itibaren dış politikada meydana gelen değişim de bunda önemli rol oynadı. Gorbaçov, "Yeni Politik Düşünce" çerçevesinde Afganistan, bölünmüş Almanya, silahların denetimi-silahsızlanma, Doğu Avrupalı ülkelere müdahale gibi önemli sorunlarda ABD başta olmak üzere merkez kapitalist devletlerle uzlaştı. Bu uzlaşma, merkez kapitalist devletlerden, IMF ve Dünya Bankası'ndan "ekonomik yardımların" alınmasını ve ülke içinde ekonomik reformların uygulanmasını kolaylaştırdı. Böylece merkez kapitalist devletler ile SSCB arasında var olan politik sorunlar çözüldükçe ve uzlaşma sağlandıkça SSCB'nin kapitalist dünya sistemine entegrasyonu kolaylaştı ve hızlandı.

Kapitalizme geçiş reformları ilerletildikçe ve merkez kapitalist devletler ile olan politik sorunlar çözüldükçe merkez kapitalist devletlerden, IMF ve Dünya Bankası'ndan yardımlar peşi sıra yağmaya başladı. Tabii ki bu yardımlar yağdıkça ekonomik reformlar, kapitalizme geçiş ve kapitalist dünya ekonomi sistemine entegrasyon da hızlandı. Ayrıca verilen yardımlar SSCB'yi ve parçalanma sonrasında Rusya'yı giderek daha fazla merkez kapitalist ülkelere bağımlı hale getirdi. Nitekim uluslararası politikada "*ticari olanlar dışındaki tüm tek yönlü kaynak transferleri*"[152] anlamına gelen "dış yardımlar", hedef ülke üzerinde etki oluşturmak amacıyla özellikle güçlü devletlerin kullandıkları temel dış politika ekonomik etki araçlarından birisidir[153]. Dolayısıyla bu etki aracı, merkez kapitalist devletler tarafından, SSCB üzerinde hegemonya kurmak amacıyla sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde yoğun biçimde kullanıldı.

SSCB'nin (ve tabii ki diğer Avrupalı sosyalist ülkelerin) kapitalizme geçmesi ve kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre olmaları, merkez kapitalist ülkelerde 1974-1982 döneminde yaşanılan ekonomik krizin aşılmasına büyük katkı sağladı. Çünkü sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci; merkez kapitalist ülkelerin sermaye grupları için yeni piyasalar açtı, ucuz emek gücü rezervi oluşturdu, daha ucuz üretim kaynakları sağladı ve sermaye birikim alanını genişletti. Böylece merkez kapitalist ülkelerde düşen kâr oranları yükseltildi ve sermaye birikim süreci hızlandırıldı.

SSCB'nin yıkılışı; "iç ve dış politikada değişim", "kapitalizme geçiş" ve "parçalanma" şeklinde gerçekleşti. Bu üç süreç (iç-dış politikada değişim, kapitalizme geçiş, parçalanma) birbirlerini besledi/destekledi.

Perestroyka adı altında ekonomik reformlar ve kapitalizme geçiş süreci ilerledikçe devletin ekonomi üzerindeki denetimi azaltıldı. Devletin denetimi azaltıldıkça federe cumhuriyet, özerk cumhuriyet, özerk bölge ve özerk mıntıka bölgelerinde kurulu olan işletmelerin özerkliği arttı. Bu işletmeleri yöneten teknokratlar, kendi güçlerini ve zenginliklerini daha da arttırmak maksadıyla bölgesel yönetimlerle (bölgesel bürokrasiyle) işbirliği kurdular. Böylece SSCB çapında çok sayıda bölgesel koalisyonlar (bölgesel bürokratik-teknokratik yönetici sınıflar) oluştu. Bölgesel koalisyonlar kapitalizme geçiş sürecinde piyasa, kaynak, zenginlik kapmak için eş

zamanlı olarak hem birbirlerine karşı hem merkeze karşı mücadele ettiler. Bu durum, parçalanmanın ekonomik zeminini meydana getirdi.

İç-dış politikada değişim ve parçalanma süreçleri ise ekonomik reformların uygulanmasını ve kapitalizme geçişi kolaylaştırdı. Çünkü SSCB'de on yıllar boyunca sosyalizm adına çeşitli ekonomik, politik, sosyal ve hukuksal kurumlar oluşturuldu. Tüm bu kurumlar ekonomik reformların uygulanmasını, kapitalizme geçilmesini ve kapitalist dünya ekonomi sistemine entegrasyonu zorlaştırıyordu. Gorbaçov'un 1985'te iktidara gelmesiyle birlikte iç ve dış politikada meydana gelen değişim süreci ve özellikle SSCB'nin parçalanması, "zorluk çıkaran" ekonomik-politik-sosyal-hukuksal kurumları tasfiye etti. Böylece iç-dış politikada değişim ve SSCB'nin parçalanması, ekonomik reformların uygulanmasını, kapitalizme geçişi ve kapitalist dünya ekonomi sistemine entegrasyonu çok büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Batılıların büyük çoğunluğu Gorbaçov'un uyguladığı *Perestroyka* reformlarını ekonomik açıdan büyük bir ilerleme olarak değerlendirdi. Oysa süreci daha eleştirel biçimde inceleyip analiz eden Steven Rosefielde'ye göre, Gorbaçov'un uyguladığı *Perestroyka* reformları "yıkıcı yıkım (*destructive destruction*)" idi. Çünkü Gorbaçov'un reformları, ekonomik sorunları çözmedi, hatta daha da çok kötüleştirdi[154]. GSYİH, kamusal yatırımlar ve toplumsal hizmetler azaldı, enflasyon, işsizlik ve dış ticaret açığı arttı, yoksullaşma yaygınlaştı ve gelir dağılımı bozuldu. Enflasyon artışı, reel ücretlerin azalması, işsizliğin artması ve sosyalist dönemde geliştirilmiş olan sosyal güvence sisteminin (ücretsiz eğitim, sağlık ve çocuk bakımı hizmetleri, devlet sübvansiyonları, iş güvencesi, emeklilik gibi...) tasfiye edilmesi toplumsal yoksullaşmayı arttırdı ve yaygınlaştırdı.

Kapitalizme geçiş süreci sadece ekonomik alanı değil sosyo-kültürel alanı da derinden etkiledi. *Perestroyka* reformları, kapitalizme geçiş ve kapitalist dünya sistemine entegrasyon süreci doğal olarak merkez kapitalist ülkelerin şirketlerini ve ürünlerini SSCB piyasasına soktu. Merkez kapitalist ülkelerin şirketleri ve ürünleri beraberinde SSCB coğrafyasına "kapitalist Batı hayat

tarzı”nı soktu ve yaygınlaştırdı. Batının ünlü markaları ve tüketim kültürü, SSCB halklarının hayat tarzını kökten değiştirdi. Ayrıca kapitalizme geçiş sürecinde din yeniden canlandı, kilisenin toplumsal-politik rolü arttı ve birtakım dinsel akımlar/mezhepler (*Jehovah's Witnesses*, *Mormons*, *Scientology*, *Unification Church*, *Hare Krishna*, *Baha'i*, *Budizm* gibi) SSCB coğrafyasına ve Doğu Avrupa'ya girdi[155].

Kapitalizme geçiş ve parçalanma ile ilgili bir başka önemli sonuç çok sayıda yeni siyasal partinin ortaya çıkması oldu. Bunların bazıları Batı Avrupa'nın politik, ekonomik ve toplumsal yapısını benimseyen liberal ve sosyal demokrat partiler olarak kuruldu. Ayrıca öteki etnik ve dinsel gruplara yönelik organize ayrımcılık ve şiddet uygulayan "aşırı milliyetçi partiler" de kuruldu. Bunların ideolojik zeminleri olan milliyetçilik, büyük ölçüde "yabancı düşmanlığı"na dayandı. Milliyetçi partiler ve liderler, kitleleri etkilemek ve kendilerini meşrulaştırmak için etnisiteye ve dine vurgu yaptılar, etnik ve dinsel kimliği kullandılar. SBKP lağvedildikten ve parçalanma gerçekleştikten sonra ardıl devletlerde yeni sol partiler kuruldu (Rusya'da Rusya Komünist Partisi gibi). Ama bunlar Marksist-Leninist çizgiyi terk ettiler, sosyal demokrat partiler olarak yeniden yapılandılar.

Kapitalizme geçiş ve parçalanma sürecinde yeni kurulan ve birbirleriyle kıyasıya iktidar mücadelesi veren partilerin çoğunluğu, yeni sivil toplum aktörleri tarafından değil, eski rejimin bürokratik-teknokratik yöneticileri tarafından kuruldu. Bu da gösteriyor ki; sosyalizm döneminde bürokratlar ve teknokratlar arasında var olan "asgari" çıkar birliği, kapitalizme geçişle birlikte bozuldu ve yeni dönemde yeni politik rekabetler ortaya çıktı. Bu politik rekabetlerin nihai amacı ise, SSCB'nin ekonomik değerlerini (işletmeleri, doğal kaynakları, çeşitli tesisleri) ele geçirmekti.

Dipnotlar

[1] 18 Mart 1871'de Fransız sosyalistleri ve işçileri Paris'te kontrolü ele geçirdiler, 26 Mart seçimleri sonrasında Komün Meclisi'ni açtılar ve böylece kendi yönetimlerini oluşturdular. Bunun sadece Fransa kapitalizmi için değil, tüm Avrupa kapitalizmi için büyük bir tehlike olduğunu bilen Avrupalı güçler Paris Komünü'nü daha oluşum aşamasında boğmak için işbirliği yaptılar. Prusya destekli Fransız ordusu 20 Mayısta saldırıya geçti ve 28 Mayıs günü Komün düştü. 30.000 kişi kurşuna dizildi ve 40.000 kişi sürgün edildi. Böylece insanlık tarihinin ilk sosyalizm ve "proletarya

diktatörlüğü” deneyimi ancak 72 gün yaşayabildi. (Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s. 272-279).

[2] Gorbaçov'la yapılan röportajdan aktaran Zülfü Livaneli, **Gorbaçov'la Devrim Üstüne Konuşmalar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 27.

[3] Livaneli, **a.g.e.**, s. 107.

[4] Lenin'den aktaran Gorbaçov. (Livaneli, **a.g.e.**, s. 25).

[5] Bkz. Milovan Djilas, **The New Class: An Analysis of the Communist System**, London, Thames and Hudson, 1957.

[6] Bu konuda yapılmış iki önemli çalışma için bkz. Ernest Mandel, **İktidar ve Para: Bürokrasinin Marksist Bir Analizi**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1992 ve Mervyn Matthews, **Privilege in the Soviet Union: A Study of Elite Life-Styles under Communism**, London, George Allen & Unwin, 1978.

[7] Michael G. Roskin, **Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Ankara, Adres Yayınları, 2009, s. 344-345.

[8] Yaşar Onay, **Batı'ya Direnen Devlet: Rusya**, İstanbul, Yeniyüzyıl Yayınları, 2007, s. 228-234.

[9] Woodford McClellan, **Russia: The Soviet Period and After**, New Jersey, Prentice Hall, 1994, s. 304, 306, 318.

[10] Faruk Sönmezoğlu (Der.), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 564.

[11] Richard Sakwa, **Soviet Politics in Perspective**, London, Routledge, 1998, s. 77.

[12] Ayrıntılı bilgi için bkz. M. S. Gorbaçov, **SBKP 19. Parti Konferansına Sunulan Rapor**, Çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, 1988, s. 53-118.

[13] Ayrıntılı bilgi için bkz. **a.e.**, s. 7-42.

[14] McClellan, **a.g.e.**, s. 304-305.

[15] Bkz. Gorbaçov, **a.g.e.**, s. 114-118.

[16] John M. Thompson, **Russia and the Soviet Union: An Historical Introduction**, Boulder, Westview Press, 1990, s. 265.

[17] Sakwa, **a.g.e.**, s. 104.

[18] Kathryn Stoner-Weiss, **Resisting the State: Reform and Retrenchment in Post-Soviet Russia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 47.

[19] Thompson, **a.g.e.**, s. 264-265 ve McClellan, **a.g.e.**, s. 319.

[20] McClellan, **a.g.e.**, s. 331.

[21] McClellan, **a.g.e.**, s. 337, 339 ve Sakwa, **a.g.e.**, s. 105.

[22] Charles Tilly, **Avrupa'da Devrimler, 1492-1992**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1995, s. 311; Geoffrey Hosking, **The First Socialist Society: The History of the Soviet Union From Within**, Cambridge: Harvard University Press, 1992, s. 458-459 ve McClellan, **a.g.e.**, s. 307, 321.

[23] Tony Judt, **Postwar: A History of Europe since 1945**, London, Pimlico, 2007, s. 599.

[24] McClellan, **a.g.e.**, s. 307-308.

[25] Thompson, **a.g.e.**, s. 262-264.

[26] Hosking, **a.g.e.**, s. 461 ve McClellan, **a.g.e.**, s. 301, 326, 328.

[27] Judt, **a.g.e.**, 599.

[28] Sakwa, **a.g.e.**, s. 210; Judt, **a.g.e.**, s. 649-651 ve Onay, **a.g.e.**, s. 252.

[29] Gorbaçov'un 1988 tarihli "Perestroika" adlı kitabından aktaran Mark Mazower, **Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 444.

[30] Bkz. Gorbaçov, **a.g.e.**, s. 42-52.

[31] Gorbaçov'la yapılan röportajdan aktaran Livaneli, **a.g.e.**, s. 24-25, 87-88.

[32] Sakwa, **a.g.e.**, s. 265-266, 270.

[33] Thompson, **a.g.e.**, s. 285.

[34] Bkz. Sönmezoğlu (Der.), **a.g.e.**, s. 519-520; Thompson, **a.g.e.**, s. 286-287; Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 396-398 ve Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 472-473.

[35] Bkz. Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Bursa, MKM Yayıncılık, 2009, s. 610-613; Sönmezoğlu (Der.), **a.g.e.**, s. 81-84 ve Thompson, **a.g.e.**, s. 287.

[36] Bkz. Arı, **a.g.e.**, s. 603-604; Sönmezoğlu (Der.), **a.g.e.**, s. 602-604; Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 398-400.

[37] Bkz. Arı, **a.g.e.**, s. 604-606.

[38] Sander, **a.g.e.**, s. 563-567; Hosking, **a.g.e.**, s. 453-455 ve Thompson, **a.g.e.**, s. 285-286.

[39] Sakwa, **a.g.e.**, s. 272.

[40] http://tr.wikipedia.org/wiki/Paris_Zirvesi, 1.12.2010.

[41] Sönmezoğlu (Der.), **a.g.e.**, s. 71-74.

[42] Bkz. Judt, **a.g.e.**, s. 638-643, 685-686; Reneo Lukic, Allen Lynch, **Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union**, New York, Oxford University Press, 1999, s. 228-230; Mazower, **a.g.e.**, s. 452-455 ve Sander, **a.g.e.**, s. 501-503.

[43] Ayrıntı için bkz. Judt, **a.g.e.**, s. 436-447; Zdenek Suda, "The Invasion of Czechoslovakia, 1968", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 217-222 ve Joseph Rothschild, **Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II**, New York, Oxford University Press, 1989, s. 166-173.

[44] Judt, **a.g.e.**, s. 604.

[45] Mazower, **a.g.e.**, s. 446.

[46] Onay, **a.g.e.**, s. 239.

[47] Gorbaçov, **a.g.e.**, s. 48.

[48] Thompson, **a.g.e.**, s. 292.

[49] Onay, **a.g.e.**, s. 241.

[50] Sönmezoğlu (Der.), **a.g.e.**, s. 563.

[51] Göngör Turan, **Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 20 (Tablo 1.2), 21, 22, 23.

[52] Judt, **a.g.e.**, s. 595.

[53] Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Düşüşü**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990, s. 576-577.

[54] Mazower, **a.g.e.**, s. 445.

[55] Turan, **a.g.e.**, s. 21.

[56] COMECON (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi) 1949'da SSCB tarafından, ABD güdümlü Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)'ne karşılık olarak kuruldu. Örgütün üyeleri SSCB, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Küba, Vietnam ve Moğolistan idi. Açık amaçlar; sosyalist ülkelerde sanayileşmeyi, teknik gelişmeyi ve verimliliği arttırmak, sosyalist ülkeler arasında ekonomik iş birliği ve koordinasyon sağlamaktı. Ama bir başka gizli işlevi, SSCB'nin sosyalist ülkeler üzerinde ekonomik hegemonyasını kurmak ve korumaktı. Nitekim buna karşı en önemli tepkiler Romanya, Çekoslovakya ve Arnavutluk'tan geldi. Konsey, Yürütme Komitesi ve Sekretarya organlarından oluşan COMECON, Şubat 1991'de resmen feshedildi. Çünkü Küba dışındaki diğer üye devletler 1989-1991 döneminde sosyalizmi terk edip kapitalizme geçiş yaptılar.

[57] Alec Nove, **An Economic History of the U.S.S.R.**, London, Penguin Books, 1990, s. 379-380.

[58] Turan, **a.g.e.**, s. 23.

[59] Judt, **a.g.e.**, s. 596.

[60] Sakwa, **a.g.e.**, s. 228.

[61] Thompson, **a.g.e.**, s. 260; Sakwa, **a.g.e.**, s. 230 ve Nove, **a.g.e.**, s. 380.

[62] Sakwa, **a.g.e.**, s. 229.

[63] Gorbaçov, **a.g.e.**, s. 12.

[64] Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyazıları, 1999, s. 273 ve Hosking, **a.g.e.**, s. 487.

[65] Bkz. Weiss, **a.g.e.**, s. 10-11, 29-42, 48-49, 98-110.

[66] Steve Rosefielde, **The Russian Economy: From Lenin to Putin**, Malden, Blackwell Publishing, 2007, s. 130, 135.

[67] Turan, **a.g.e.**, s. 24.

[68] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 981.

[69] Turan, **a.g.e.**, s. 26.

[70] Simon Clarke, **Development of Capitalism in Russia**, London, Routledge, 2007, s. 17.

[71] Thompson, **a.g.e.**, s. 260 ve Sakwa, **a.g.e.**, s. 229.

[72] IMF yönetiminde üye ülkenin oy sayısını ve dolayısıyla gücünü, örgüt fonunda sahip olunan sermaye miktarı belirler: Her üye ülkenin "sabit oy" sayısı (250 oy) vardır. Fakat üyelerin oy gücünü belirleyen "değişken oy"dur. Örgüt fonunda sahip olunan sermaye miktarı 100.000'e bölünerek üye ülkenin değişken oyu belirlenir. Sermaye miktarları ise her beş yılda bir arttırılır veya azaltılır. Sermaye miktarı, üyenin milli gelirine, dış ticaret hacmine, döviz rezervine, ihracat çeşitliliğine ve dış ödemelerine bakılarak hesaplanır. Sabit ve değişken oyların toplamı, üyenin toplam oy sayısını verir. Üye ülkenin toplam oy sayısının örgüt içindeki toplam oy sayısına bölünmesiyle ülkenin örgütteki oy payı (oy gücü) ortaya çıkar. Bu yönteme göre, IMF'de en fazla oy sayısına ve en büyük oy payına sahip olan beş ülke sırasıyla ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'dir. Örgütün merkezi, örgüt içinde en fazla sermaye miktarına sahip olan ülkenin başkentinde bulunur. Dolayısıyla kuruluş tarihinden (1945) bugüne dek IMF'nin merkezi Washington'dur.

Kuruluşu ve yapısı itibariyle "uluslararası örgüt" niteliğine sahip olan IMF, uygulamada, bu örgütü oluşturan tüm üye ülkeler tarafından değil, en fazla oy sayısına ve oy payına sahip olan merkez kapitalist devletler tarafından yönetilmektedir. Bunun güzel bir göstergesi, beş yılda bir yönetim kurulu tarafından seçilen başkan ve başkan yardımcılarının uyruklarıdır. Kuruluştan bu yana IMF Birinci Başkan Yardımcılarının hepsi Amerikalıdır. IMF Başkanlarının tamamı ise Batı Avrupalı merkez kapitalist ülkelerden seçilmiştir: 4 Fransız, 2 İsveçli, 1 Belçikalı, 1 Hollandalı, 1 Alman ve 1 İspanyol Başkan. Temmuz 2011 itibarı ile IMF'nin Başkanı, Fransa'nın eski Finans, Ekonomi ve Sanayi Bakanı Christine Lagarde'dır. (http://www.imf.org/external/np/omd/bios/cl.htm, 5.7.2011)

Diğer üye ülkelerin merkez kapitalist ülkelere karşı karar alıp uygulamaya geçmeleri kâğıt üstünde imkânsız olmasa da, pratikte imkânsıza yakındır. Örneğin; 2007 yılı itibariyle ilk beş ülkenin (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere) IMF içindeki toplam oy payı %38,51, geri kalan 180 üyenin oy payı ise %61,49'dur. Diğer tüm üyelerin bir araya gelip "büyük beşli"ye karşı ittifak yapmaları imkânsıza yakın bir durumdur. Nitekim böyle bir ittifak, örgütün tarihinde hiç gerçekleşmemiştir. (IMF'nin kuruluşu ve yönetim yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Rıdvan Karluk, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar**, İstanbul, Beta Yayınları, 2007, s. 353-364).

[73] Sönmezoğlu (Der.), **a.g.e.**, s. 564.

[74] Bkz. Samir Amin, **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Erenus, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999, s. 34-45.

[75] Csaba Laszlo, **Doğu Avrupa'da Çöküş Senaryoları**, Çev. Tarık Demirkan, İstanbul, Kavram, 1996, s. 269, 270.

[76] Thompson, **a.g.e.**, s. 261 ve McClellan, **a.g.e.**, s. 322-323.

[77] Ernest Mandel, "Glasnost ve Komünist Partilerin Krizi", **Doğu Avrupa'da Neler Oluyor? Glasnost ve Siyasal Devrim**, Der. Mustafa Nejdet Saraç, İstanbul, Yeniyol Broşür Dizisi 1, 1990, s. 30.

[78] Laszlo, **a.g.e.**, s. 265.

[79] Hosking, **a.g.e.**, s. 492-493.

[80] Turan, **a.g.e.**, s. 24.

[81] Mandel, "Glasnost ve...", s. 29.

[82] Hosking, **a.g.e.**, s. 489.

[83] Tilly, **a.g.e.**, s. 312. Alıntı içinde yer alan parantez bana aittir.

[84] **A. y.** Alıntı içinde yer alan parantez bana aittir.

[85] Bkz. Jacques Julliard, **Geliyorum Diyen Faşizm**, Çev. Zafer Üskül, İstanbul, AFA Yayınları, 1994.

[86] Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Letonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti. (**SSCB Çözülüşe Girerken Anayasa, Program, Tüzük**, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2008, s. 31).

[87] Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Başkırdistan, Buryatistan, Dağıstan, Kabardin-Balkar, Kalmukar, Kareliya, Komi, Mari, Mordiya, Kuzey Osetya, Tataristan, Tuva, Udmurtiya, Çeçen-İnguş, Çuvaşya ve Yakutya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri. Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Karakalpak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti. Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Abhazya ve Acaristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Nahcivan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti. (**SSCB Çözülüşe Girerken...**, s. 35).

[88] Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Adige, Gorno-Altay, Yahudi, Karaçay-Çerkes ve Hakas Özerk Bölgeleri. Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Güney Osetya Özerk Bölgesi. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Dağlık-Karabağ Özerk Bölgesi. Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Dağlık Badahşan Özerk Bölgesi. (**SSCB Çözülüşe Girerken...**, s. 35).

[89] Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Agin-Buryat, Komi-Permyat, Koryak, Nenets, Taimyr, Ust-Ordyn-Buryat, Khanty-Mansi, Chukot, Evenk ve Yamalo-Nenets Özerk Mıntıkaları (*Okrug*). (**SSCB Çözülüşe Girerken...**, s. 35-36 ve Sakwa, **a.g.e.**, s. 240'ta Tablo 10).

[90] **SSCB Çözülüşe Girerken...**, s. 31.

[91] Örneğin McClellan'a göre SSCB coğrafyasında 130 farklı halk yaşıyordu (McClellan, **a.g.e.**, s. 308). Gorbaçov ise 1986'da bir grup aydın ile yaptığı görüşme sırasında "*120 ayrı halktan oluşan 280 milyonluk bir ülkeyiz*" demiştir (Livaneli, **a.g.e.**, s. 89).

[92] Sakwa, **a.g.e.**, s. 238'de Tablo 9 ve Tilly, **a.g.e.**, s. 313.

[93] Gorbaçov'dan aktaran Turan, **a.g.e.**, s. 18.

[94] Lukic, Lynch, **a.g.e.**, s. 45-46.

[95] **SSCB Çözülüşe Girerken...**, s. 106-108.

[96] **A. e.**, s. 31.

[97] Onay, **a.g.e.**, s. 238.

[98] Judt, **a.g.e.**, s. 644.

[99] Bkz. Hosking, **a.g.e.**, s. 471-473; Judt, **a.g.e.**, s. 645-647 ve McClellan, **a.g.e.**, 305.

[100] Tilly, **a.g.e.**, s. 315.

[101] Mazower, **a.g.e.**, s. 445.

[102] **SSCB Çözülüşe Girerken...**, s. 33.

[103] McClellan, **a.g.e.**, s. 317.

[104] **A. e.**, s. 319.

[105] Judt, **a.g.e.**, s. 647, 653 ve http://tr.wikipedia.org/wiki/Boris_Yeltsin, 16.12.2010.

[106] Judt, **a.g.e.**, s. 650-651.

[107] Lukic, Lynch, **a.g.e.**, s. 22.

[108] Turan, **a.g.e.**, s. 27.

[109] Lukic, Lynch, **a.g.e.**, s. 23-24.

[110] Uçarol, **a.g.e.**, s. 982; McClellan, **a.g.e.**, s. 329 ve Lukic, Lynch, **a.g.e.**, s. 141.

[111] Judt, **a.g.e.**, s. 654.

[112] Turan, **a.g.e.**, s. 27.

[113] Judt, **a.g.e.**, s. 654.

[114] McClellan, **a.g.e.**, s. 330.

[115] Turan, **a.g.e.**, s. 28.

[116] Judt, **a.g.e.**, s. 654.

[117] Hosking, **a.g.e.**, s. 495-496; McClallen, **a.g.e.**, s. 331-335; Judt, **a.g.e.**, s. 654-655; Onay, **a.g.e.**, s. 242 ve Roskin, **a.g.e.**, s. 345.

[118] Uçarol, **a.g.e.**, s. 983 ve Judt, **a.g.e.**, s. 656-657.

[119] Ağustos 2008'de yaşanılan Rusya-Gürcistan savaşı nedeniyle Gürcistan Meclisi, 15 Ağustosta BDT'den ayrılma kararı aldı. Gürcistan'ın BDT üyeliği resmen 17 Ağustos 2009 tarihinde sona erdi. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z_Devletler_Toplulu%C4%9Fu, 1.12.2010)

[120] BDT'nin kuruluş süreci hakkında Hosking, **a.g.e.**, s. 497-498; Uçarol, **a.g.e.**, s. 983-984; Judt, **a.g.e.**, s. 657 ve Sönmezoğlu (Der.), **a.g.e.**, s. 109.

[121] Uçarol, **a.g.e.**, s. 985.

[122] Uçarol, **a.g.e.**, s. 985.

[123] Uçarol, **a.g.e.**, s. 986; McClellan, **a.g.e.**, s. 337 ve Lukic, Lynch, **a.g.e.**, s. 142.

[124] Cumhuriyetlerde ayrılıkçı-bağımsızlık hareketlerinin gelişmesi ve cumhuriyetlerin ayrılış süreçleri hakkında Bkz. Hosking, **a.g.e.**, s. 474-485.

[125] Turan, **a.g.e.**, s. 17'deki Tablo 1.1 baz alınarak hesaplanmıştır.

[126] Fatih Özbay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya", **Rusya: Stratejik Araştırmalar - 1**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 23.

[127] Bkz. Lukic, Lynch, **a.g.e.**, 352-354.

[128] Kasım 2003'te Mikheil Saakashvili'nin iktidara gelmesinden itibaren bu "özeni" göstermeyen Gürcistan, 2008 Ağustosunda Rus ordusunun saldırısına maruz kaldı. Kısa sürede Rusya'nın kesin üstünlüğü ile sonuçlanan savaşın ardından Abhazya ile Güney Osetya Gürcistan'dan ayrıldı ve bölgede Rus etkisi arttı. Bkz. Caner Sancaktar, "Gürcistan ve Kosova: Rus-Amerikan Mücadelesinin Av Sahası", (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/index.php?altid=2506&syf=1, 11.8.2008 ve Sancaktar, "Kosova'dan Abhazya ve Güney Osetya'ya: Batı'nın Tutarsızlığı", (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/index.php?altid=2536&syf=1, 28.8.2008.

[129] Gorbaçov, **a.g.e.**, s. 124.

[130] **A. e.**, s. 125.

[131] **A. y.**

[132] **A. e.**, s. 127. Alıntı içinde yer alan parantez bana aittir.

[133] **A. e.**, s. 128.

[134] **A. e.**, s. 129.

[135] **A. e.**, s. 35.

[136] Gorbaçov'dan aktaran McClellan, **a.g.e.**, s. 303.

[137] Gorbaçov'la Aralık 1997'de yapılan ve NTV'de yayınlanan röportaj. Livaneli, **a.g.e.**, s. 30.

[138] Mazower, **a.g.e.**, s. 444 ve Thompson, **a.g.e.**, s. 258-259.

[139] Mandel, "Glasnost...", s. 11.

[140] **A. e.**, s. 14.

[141] William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 745.

[142] Tilly, **a.g.e.**, s. 311.

[143] Laszlo, **a.g.e.**, s. 56.

[144] Sakwa, **a.g.e.**, s. 77-78.

[145] Brzezinski'nin "Büyük Çöküş" adlı kitabından aktaran Onay, **a.g.e.**, s. 234.

[146] **A. e.**, s. 234, 235, 240.

[147] Lukic, Lynch, **a.g.e.**, s. 20. Alıntı içindeki parantez bana aittir.

[148] **A. e.**, s. 21.

[149] Roskin, **a.g.e.**, 395-396.

[150] Paul Sweezy'den aktaran Mandel, "Glasnost ve...", s. 25.

[151] Aktaran Judt, **a.g.e.**, s. 604.

[152] Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 332.

[153] Bkz. **A. e.**, s. 333-335.

[154] Rosefielde, **a.g.e.**, s. 130, 136.

[155] Bkz. Sabrina P. Ramet, **Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation**, Durham, Duke University Press, 1995, s. 159-177 ve Paula Franklin Lytle, "Religion and Politics in Eastern Europe", **Eastern Europe: Politics, Culture**

and Society since 1939, Ed. Sabrina P. Ramet, Bloomington, Indiana University Press, 1998, s. 317-324.

Kaynakça

Amin, Samir: **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Erenus, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999.

Arı, Tayyar: **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Bursa, MKM Yayıncılık, 2009.

Ateş, Toktamış: **Siyasal Tarih**, İstanbul, Der Yayınları, 1997.

Chossudovsky, Michel: **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyazıları, 1999.

Clarke, Simon: **Development of Capitalism in Russia**, London, Routledge, 2007.

Djilas, Milovan: **The New Class: An Analysis of the Communist System**, London, Thames and Hudson, 1957.

Gorbaçov, M. S.: **SBKP 19. Parti Konferansına Sunulan Rapor**, Çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, 1988.

Hosking, Geoffrey: **The First Socialist Society: The History of The Soviet Union From Within**, Cambridge: Harvard University Press, 1992.

Judt, Tony: **Postwar: A History of Europe since 1945**, London, Pimlico, 2007.

Julliard, Jacques: **Geliyorum Diyen Faşizm**, Çev. Zafer Üskül, İstanbul, AFA Yayınları, 1994.

Karluk, S. Rıdvan: **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar**, İstanbul, Beta Yayınları, 2007.

Kennedy, Paul: **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Düşüşü**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990.

Laszlo, Csaba: **Doğu Avrupa'da Çöküş Senaryoları**, Çev. Tarık Demirkan, İstanbul, Kavram, 1996.

Livaneli, Zülfü: **Gorbaçov'la Devrim Üstüne Konuşmalar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

Lukic, Reneo; Lynch, Allen: **Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union**, New York, Oxford University Press, 1999.

Lytle, Paula Franklin: "Religion and Politics in Eastern Europe", **Eastern Europe: Politics, Culture and Society since 1939**, Ed. Sabrina P. Ramet, Bloomington, Indiana University Press, 1998, s. 304-324.

Mandel, Ernest: "Glasnost ve Komünist Partilerin Krizi", **Doğu Avrupa'da Neler Oluyor? Glasnost ve Siyasal Devrim**, Der. Mustafa Nejdet Saraç, İstanbul, Yeniyol Broşür Dizisi 1, 1990, s. 11-33.

Mandel, Ernest: **İktidar ve Para: Bürokrasinin Marksist Bir Analizi**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1992.

Matthews, Mervyn: **Privilege in the Soviet Union: A Study of Elite Life-Styles under Communism**, London, George Allen & Unwin, 1978.

Mazower, Mark: **Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

McClellan, Woodford: **Russia: The Soviet Period and After**, New Jersey, Prentice Hall, 1994.

McNeill, William H.: **Dünya Tarihi**, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

Nove, Alec: **An Economic History of the U.S.S.R.**, London, Penguin Books, 1990.

Onay, Yaşar: **Batı'ya Direnen Devlet: Rusya**, İstanbul, Yeniyüzyıl Yayınları, 2007.

Özbay, Fatih: "Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya", **Rusya: Stratejik Araştırmalar - 1**, Ed. İhsan Çomak, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006, s. 13-27.

Ramet, Sabrina P.: **Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation**, Durham, Duke University Press, 1995.

Rosefielde, Steve: **The Russian Economy: From Lenin to Putin**, Malden, Blackwell Publishing, 2007.

Roskin, Michael G.: **Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Ankara, Adres Yayınları, 2009.

Rothschild, Joseph: **Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II**, New York, Oxford University Press, 1989.

Sakwa, Richard: **Soviet Politics in Perspective**, London, Routledge, 1998.

Sancaktar, Caner: "Gürcistan ve Kosova: Rus-Amerikan Mücadelesinin Av Sahası", (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/index.php?altid=2506&syf=1, 11.8.2008.

Sancaktar, Caner: "Kosova'dan Abhazya ve Güney Osetya'ya: Batı'nın Tutarsızlığı", (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/index.php?altid=2536&syf=1, 28.8.2008.

Sander, Oral: **Siyasi Tarih, 1918-1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Sönmezoğlu, Faruk (Der.): **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2005.

Sönmezoğlu, Faruk: **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.

SSCB Çözülüşe Girerken Anayasa, Program, Tüzük, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2008.

Suda, Zdenek: "The Invasion of Czechoslovakia, 1968", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 217-222.

Thompson, John M.: **Russia and the Soviet Union: An Historical Introduction**, Boulder, Westview Press, 1990.

Tilly, Charles: **Avrupa'da Devrimler, 1492-1992**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1995.

Turan, Göngör: **Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş**, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006.

Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.

Weiss, Kathryn Stoner: **Resisting the State: Reform and Retrenchment in Post-Soviet Russia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z_Devletler_Toplulu%C4%9Fu, 1.12.2010.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Boris_Yeltsin, 16.12.2010.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Paris_Zirvesi,1.12.2010.

http://www.imf.org/external/about/mgmt.htm#md, 5.1.2011.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI

ZAFER YILDIRIM[1]

1 Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş

Ülkelerin dış politikalarının temelini kendi *var oluşlarına* ilişkin çıkarlarının gerçekleştirilmesi oluşturur. Ülkeler *var oluşlarına* ilişkin çıkarları çerçevesinde belirledikleri politikalarını genelde "milli politika, milli çıkar" gibi tanımlamalarla ifade etmeyi tercih ederler. Bu gibi tanımlamalar yapılmasının arkasında, uygulanacak politikalar üzerinde ulusal mutabakat sağlama amacının yattığı söylenebilir. Türkiye'de bu gibi politikalara yeni bir tanımlama getirilmiş ve bu politikalar "partiler üstü" politika olarak adlandırılmıştır.

Çıkarlar, ülkeler açısından taşıdıkları öneme göre ülkelerin karar alıcıları tarafından belirlenmekte ve uygulanmaktadır. Hangi çıkarların *"var olmaya ilişkin olduğu"* kolaylıkla tespit edilebilirken, hangi çıkarların *hayati, uzun vadeli, güvenliğe dayalı*, *ülkenin prestiji ile alakalı veya ideolojik* olduğu ise birçok değişkene göre farklılıklar arz edebilmektedir. Bu değişkenler ülkelerin güçleri, uluslararası toplumun yapısı, sorunun sistem düzeyinde küresel veya bölgesel olup olmadığı, ülkelerin karar alma süreci, karar alıcıların tutumları, karar alınacak konunun nasıl algılandığı ve liderler şeklinde sıralanabilir. Bu kadar farklı değişkenin bir karar alma sürecinde etkili olmasının, alınacak kararın başarısı üzerinde olumsuz etki yaratması kuvvetle muhtemeldir.

Bu çalışmanın amacı 1950-1958 arasındaki dönemde Orta Doğu'daki gelişmelere yönelik uygulanan ve çoğunlukla "aktif politika" olarak tanımlanan Demokrat Parti'nin Orta Doğu politikasının, aslında "partiler üstü veya milli bir politika" olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın hipotezini sorgulayabilmek için Türkiye'nin NATO'ya giriş müracaatından başlayarak 1958 Irak İhtilali'ne kadar olan dönem içerisinde Orta

Doğu'daki gelişmelere dönük iktidar ve muhalefetin tutumları açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışma temelde üç bölüm etrafında incelenmeye çalışılmıştır. İlk bölümde Türkiye'nin Orta Doğu politikasının nedenlerinin anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle, dönemin Türk dış politikasında etkili olan ABD'nin, Orta Doğu politikası incelenecektir. İkinci bölümde İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden Demokrat Parti iktidarına kadar olan süreçte iktidar ve muhalefetin tutumları ile ilişkili olarak Türk dış politikası analiz edilecek, üçüncü bölümde ise Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden Irak İhtilali'ne kadar olan dönemde hem iktidarın, hem de muhalefetin bakış açısından Türkiye'nin Orta Doğu politikası incelenmeye çalışılacaktır.

Türkiye'nin iki dünya savaşı arası dış politikasındaki belirleyici husus, Misak-i Milli sınırlarına ulaşılması ve Boğazlar üzerinde hukuki hâkimiyetin sağlanması amaçlarıdır. Türkiye, bilindiği gibi Musul konusu hariç tutulursa, Hatay ve Boğazlar konusunda başarı sağlamıştır. Türkiye'nin bu iki konudaki başarısında, uzun vadeli bir politika olan ve doğusundaki büyük komşusu Sovyetler Birliği ile Batılı ülkeler arasında dengeyi muhafaza etmek politikasının büyük yardımı olacaktı. Türkiye'nin iki dünya savaşı arası dönemdeki Orta Doğu politikası, bölge ülkelerinin bir kısmının manda veya sömürge yönetimi altında olması, diğer bir kısmının ise bağımsızlıklarının hukuki olmaktan öteye gidememesi nedeniyle ikili olmaktan ziyade genel bir politik tutum olarak şekillenmiştir. Bunda bölge halklarının bir kısmının Türkiye'nin yeni rejimine duydukları soğukluk, bir kısmında ise milliyetçi söylemlerle Osmanlı mirasına mesafeli durmalarının da etkisi olacaktır. Bu iki husus uzun bir süre bölge ülkelerinin Türkiye politikalarını etkileyen unsurların en önemlileri olarak gündemde kalacaktır.

II. Dünya Savaşı başlamadan komşusu SSCB'den ulusal bütünlüğüne yani var oluşuna ilişkin bir tehdit algılayan Türkiye, savaşın bitiminde de bu tehdidin yinelenmesi neticesinde iki kutuplu dünya düzeninde taraf olmak zorunda kalmıştır. Bu dönem Orta Doğu coğrafyasında bağımsızlıklarını kazanan Arap ülkeleri, Filistin topraklarında İsrail'in

kurulması karşısında ortak bir tutum almaya çalışacaklardır. Gelişmelerin başında Arap tezlerine yakın duran Türkiye, kendisi açısından var olma veya hayati çıkarı olarak görmediği bu gelişme karşısında ABD ile ters düşmemek için politikasını taksim yönünde revize edecektir. Bunda 1948 Arap-İsrail Savaşı neticesinde Arap ülkelerinin İsrail'le antlaşma yapmalarının da etkisi olacaktır. Amerika'nın Türkiye'nin sınırları konusundaki gelişmelere seyirci kalmayacağını Sovyetler Birliği'ne bildirmesinin ardından iki ülke arasında bir yakınlaşma meydana gelecektir. Aynı zamanda bu yakınlaşma, Türkiye'nin "muasır medeniyetler seviyesine ulaşma" hedefi ile de çelişmeyecektir. Arap ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerinde İngiltere ve Fransa'ya karşı kendilerine destek veren ABD'ye olan sıcak tutumları, ABD'nin İsrail'in kuruluşuna verdiği destek nedeniyle kısa sürede değişecektir. Görüldüğü gibi benzer kaygılara sahip olmalarına rağmen Türkiye ve Arap ülkeleri birbirlerine karşıt politikalar takip eder hale geleceklerdir. Türkiye bir süper gücün isteklerine diğer süper güçle iş birliğine girerek cevap vermeye çalışırken, Araplar ise Sovyetler Birliği'ni Amerika'ya karşı müttefik olarak almayacaklardır. Bunda SSCB'nin Amerika'nın ardından İsrail'i tanıyan ikinci ülke oluşu ve dine karşı olan tutumu kadar, zihninin Avrupa'da ideolojik yayılma ile meşgul olmasının da önemli etkisi olacaktır.

1. ABD'nin Orta Doğu Politikası (1950-1960)

Bilindiği gibi ülkelerin dış politikaları uluslararası ortamdan etkilenir ve bu ortamı etkilerler. Bu bağlamda Türkiye'nin Orta Doğu politikasını açıklayabilmek için uluslararası ortamın öncelikli olarak yorumlanması doğru olacaktır. Dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu yapıda ABD ve Batı'nın temel hedefi kendi sistemlerinin alternatifi olan komünist sistemlerin dünyada yayılmasına engel olmaktı. Bu bağlamda Batı'nın çıkarlarının korunmasını üzerine alan ABD'nin yukarda bahsedilen

hedefe ulaşmak için uyguladığı politika "komünizmi çevreleme" olacaktır. Dünya petrol rezervinin %60'tan fazlasına sahip olan Orta Doğu büyük ölçüde bölge petrolüne bağlı olan Batı ekonomileri için hayati önemi haizdir. Bu nedenle Amerika çevreleme politikasını özellikle bu bölgede uygulamaya çalışacaktır. Amerika'da 1952'deki seçimler neticesinde Başkan olan Dwight D. Eisenhower'a göre selefi konunun ciddiyetine vakıf olamamış ve yetersiz kalmıştı. Eisenhower yönetimi Sovyet yayılmasına karşı dost rejimlerle sıkı iş birliğine girmek, karşıt rejimleri etkisiz hale getirebilmek için Ulusal Güvenlik Konseyi'nde alınan kararlar doğrultusunda sert politikaların takip edilmesini benimseyecektir[1]. "Yeni Bakış" adı verilen bu politikada ülkeler dost ve düşman olarak ikiye ayrılacak ve gizli operasyonlara da bu politikanın uygulanması sürecinde müracaat edilecektir. Ancak Eisenhower yönetiminin Orta Doğu'daki milliyetçi akımı Batı karşıtı olarak yorumlaması, bölgenin Arap ülkelerinin İsrail endişesini dikkate almayarak, onları komünizm tehdidi karşısında birleştirmeye çalışması bölgenin Arap halkı üzerinde etkisiz olacaktı. Mevcut olan bu sorunları dikkate almadan bölgede komünizmi çevrelemek için gizli operasyonlara başvurması, güç kullanma tehdidinde bulunması, bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmalarına neden olacaktı. Ayrıca bölgede oluşan cumhuriyetçi-monarşi ayrımı veya "ilerici-gerici" ayrımında monarşilerin yanında yer alması da sonuçları itibarıyla Arap toplumundaki bölünmenin keskinleşmesine ve cumhuriyetçilerin Batı'dan

daha uzaklaşmasına neden olacaktı. Irak monarşisi de Batı'ya verdiği destek neticesinde devrildiğinde Arap Orta Doğu'sunun üç önemli ülkesi olan Mısır, Suriye ve Irak'ın 1958 sonu itibarıyla Sovyetler Birliği'nin müttefiki olması Eisenhower yönetiminin neyi engellemek istediğini açıklıyordu. Eisenhower yönetimi, Orta Doğu'daki nüfuzunu genişletebilmek için beklenen ağırlığını, zayıf bir şekilde uygulanan ve iyi yönlendirilmeyen dış politikası nedeniyle ortaya koyamayacaktı. ABD bölgede, iç politikada ve bölgesel politikada etkin olan kişilerin faaliyetlerini hesaba katmayan bir politika izledi[2].

2. 1945-1950 Dönemi Türk Dış Politikasında Orta Doğu'nun Yeri

Türkiye Orta Doğu ülkeleriyle 1937 Sadabat Paktı'na kadar bir dizi anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalar temel olarak sınırların tanınmasını ve ikili ilişkileri düzenlemektedir. 1937 Sadabat Paktı ise yaklaşan II. Dünya Savaşı dünyasında bir güvenlik arayışının sonucudur. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın şu sözlerinden Türkiye'nin bu pakt hakkında gerek Sovyetler Birliği'ni ve gerekse İngiltere'yi bilgilendirdiği anlaşılacaktır:

"Batı Asya'yı ortak bir kardeşler vatanı haline koyan dostumuz Sovyet Rusya'nın ve öteki dostumuz İngiltere'nin azalarıyla vücuda gelen bu muazzam eser..."[3] Türkiye bu anlaşmanın dost devletlerle sınırlı kalmamasını, Irak gibi diğer Arap ülkelerinin de pakta katılmasını istiyordu. Aras bu isteği şöyle belirtecekti. "Komşu ve dost Irak'ın bu paktta yer alması paktı imzalayan devletlerle Arap devletleri arasında bir köprü

olacaktır."[4] Ancak pakt gelişemedi. Bölgedeki diğer devletlerin henüz bağımsızlıklarını kazanamamış olmaları ve Mısır'ın ikincil bir rol oynadığını düşündüğü paktı önemsememesi, paktın gelişememesinin temel nedenlerini oluşturuyordu[5].

İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yürüttüğü ABD, İngiltere, Almanya ve Rusya arasındaki denge politikası savaş sonrasında mümkün olmayacak ve İnönü'nün 1945'ten önceki politikasında Sovyetlerle olan yakın ilişkilerinin yerini savaş sonrasında ABD ve Batı Avrupa alacaktı[6].

Sovyetler 1945'te süresi dolan dostluk anlaşmasını yenilemeyeceklerini açıklıyorlar ve sınırların yeniden düzenlenmesiyle, Boğazlarda üs talep ediyorlardı. Durum Washington Büyükelçimiz Hasan Ragıb Baydur tarafından Amerika Dışişleri Bakan Vekili Joseph Grew'e söylenecek fakat bakan vekilinden "sempati temennisi" dışında bir şey elde edilemeyecek, İngiliz dışişleri bakanının ABD nezdinde yaptığı girişim de sonuçsuz kalacaktı. Jozef Stalin, Potsdam'da Türkiye'nin zayıf bir ülke olması dolayısıyla Boğazları savunamayacağını ve kendisine Boğazlarda üs verilmesi gerektiğini iddia ederken, ABD Başkanı Harry Truman Boğazların BM'ye devrinden yanaydı.

19 ve 21 Ağustos 1946'da ABD ve İngiltere'nin Boğazlar hakkındaki notaları Türkiye'ye gelirken, Rus notası 22 Ağustos'ta ulaşacak, notada belirtilen Boğazların, Türkiye ve Karadeniz ülkeleri tarafından

savunulmasını içeren görüşü Türkiye reddedecek, 24 Eylül'deki ikinci Sovyet notasını 18 Ekim'de Türk cevabî notası izleyecekti. Rusya bu durumun Türkiye için ciddi sorunlar doğuracağını belirtiyordu[7].

"... O tarihlerde Harriman Moskova'da Büyükelçi idi. Ankara'da kendi anlattı. Batılı diplomatlar toplanıp sabaha kadar Rus ordularının hududu aşmasını beklemişlerdi[8]. Washington Büyükelçimiz Feridun Cemal Erkin, Truman'ın çok sert bir nota hazırlattığını, Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Nimitz'in "Sayın Başkan demiş belirtmeliyim ki bu nota bizi Sovyetlerle harbe kadar götürebilir kararınızı ona göre veriniz." dediğini Başkan'ın ise tereddütsüz "Pekâlâ kabul harp istiyorlarsa şimdi buyursunlar."[9] dediğini aktarıyordu.

Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün ölümü üzerine cenazeyi Truman'ın o dönemin en büyük savaş gemisi Missouri ile göndermesi bir dostluk gösterisi olduğu kadar Rusya'ya bir gözdağı niteliğindeydi. Buna Rusya nota ile cevap verdi.

Altı yüz bin kişilik bir orduya sahip olan Türkiye'nin Rus istekleri karşısındaki tutumu açıktı. İsmet İnönü 10 Ekim 1957 tarihinde gazetelere bu konu hakkında verdiği demeçte şöyle diyordu: "Birleşmiş Milletlere girdikten sonra Rusya ile yeni muahede yapma imkânını aramıştık. Molotof bize şartlarını söyledi. İstanbul'da üsler, şarkta arazi istiyorlardı. Derhal reddettik ve İngiltere ile Amerika'ya eğer Rus teklifini desteklemek için beraberlik gösterirlerse hepsine karşı muharebe edeceğimizi söyledik."[10] Kâzım Karabekir ise Büyük Millet Meclisi'nde verdiği demeçte "Boğazlar Türk milletinin boğazı, Kars yaylası da bel kemiğidir"[11] diyordu.

Manchester Guardian yayınladığı makalede ülkedeki genel havayı şöyle verecekti. “... Rusya tarafından son zamanlarda ileri sürülen şiddetli tenkitleri göz önünde tutan muhafazakâr Türk gazeteleri okuyucularına rahatlık vermek için şu teminatı ileri sürüyorlar. Türk birliğinin tehlikede olduğuna dair endişeler yersizdir. Celâl Bayar’ın şahsında ve hayatında ve partisinin siyasetinde böyle bir endişeye sebep gösterecek bir nokta yoktur.”[12]

“24 Şubat sabah saat dokuzda Washington’daki İngiliz büyükelçisi Truman yönetimine İngiltere’nin artık Yunanistan ve Türkiye’ye savaş sonrası yardımı vermeye devam edemeyeceğini resmen bildirdi.”[13] Bunun üzerine ABD Orta Doğu’yu Sovyetlere bırakmamak için sahneye çıkacaktı. Amerikan dışişlerinin görüşüne göre Türkiye, Yunanistan ve İran’ı tehditleriyle kontrol etmeye çalışan SSCB’nin zayıf durumda olan Arap ülkelerine sızmaya çalışacağı kesindi. Bu durumda ise dünya petrolü Rusya’dan alacaktı ve Asya ile Avrupa, Rusya’ya açık hale gelecekti.

Truman’ın Türkiye ve Yunanistan’a yardım için Kongre’ye sunduğu öneri paketinde, Türkiye’ye yapılacak olan desteğin, altı yüz bin kişilik bir ordunun ülkenin ekonomisine verdiği yükü kaldırabilmesi için 150 milyon dolar düzeyinde olması gerektiği belirtiliyor, ayrıca bazı ihtiyaç fazlası mühimmatın da yardım kapsamında verilmesi öngörülüyordu.

Kongre’den çıkan karar, Türkiye’ye, ordusunun modernizasyonu ve ekonomik yatırımlar yapabilmesi için 100 milyon dolar, Yunanistan’a ise

askeri ve ekonomik yardım olarak 300 milyon dolar verilmesi yönündeydi[14].

ABD’nin Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson’a göre “verilen malzeme karşılığında Türkiye’yi aşırı ağır bir mali borç yükü altına sokup da, Sovyetler’in oyununa bilmeyerek yardımcı olunmaması”[15] gerekiyordu. Böylece Amerika ve Türkiye arasında aktif iş birliği dönemi açılmış olacaktı. Türk Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak 23 Mayıs 1948’de Sivas’ta verdiği demeçte “Türkiye’nin, dış siyasetinin temeli İngiltere ile ittifakımız, Amerika ile derin dostluk ve iş birliği münasebetlerimizdir” diyor ve Avrupa milletleri arasında anlaşma ve birleşme imkânlarının kuvvetlendiğini, tuttuğumuz siyasetin bizi Batı devletleriyle özellikle Fransa ve İtalya ile daha sıkı iş birliğine götürdüğünü belirtiyordu[16].

Truman doktrinini basın ve muhalefet de olumlu buluyordu. Doktrin henüz açıklanmamışken Nihat Erim, Türkiye’nin Rus baskısına karşı gerekirse bir on yıl daha direnebileceğini belirtiyor ve “... İngiltere’nin Orta ve Yakın Doğu’da hayati menfaatleri vardır. Bu bölgeyi kendi haline bırakıp herhangi bir istilacı ile boğuşmamıza seyirci kaldığı takdirde uğrunda çarpıştığı gayelerini de bir anda feda etmiş olur...” demekteydi. Ayrıca aradaki mesafeye bakarak Amerika’nın Yakın Doğu ile ilgilenmeyeceğini düşünmenin yanlış olacağını, bunu mantığın gerektirdiğini belirtiyordu[17].

Truman’ın Kongre’den Türkiye ve Yunanistan için yardım istediğinin açıklanmasının ardından yazdığı makalede ise Erim, “insanlığın müşterek

kaderine inanmış ve bu ülküye en çok hizmet etmiş olarak anılacak milletlerin başında Birleşik Amerika'nın geleceğini söyleyenlerin yanılmadıklarına biz de inanmaktayız...” demekte ve Amerika'nın kendi kıtasına kapanma politikasının dışına çıkarak dünyadaki gelişmeleri görmesini övmekteydi. Devamla da “... Yunanistan'ın nelere katlandığını görmekteyiz... Küçük Asya'da emperyalist emellere fırsat verilmemesi gerekmektedir. İkinci Cihan Harbi içinde olduğu gibi bu çok buhranlı harp ertesi devrede de Türkiye, ağır fakat o nispette şerefli bir vazifeyi başarmak hususundaki azminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Tersine İngiliz müttefiklerimizle beraber Amerikan dostlarımızın da, Türk davasını kendi davaları olarak kabul etmeleri bu azmi kuvvetlendirecektir.”[18]

Aynı gazetenin aynı tarihli sayısının altıncı sayfasında “Washington'da Yorumlar” başlıklı haberde “... Bu nutuk Yunanistan, Türkiye ve Orta Doğu çerçevesini aşmakta ve gerek Avrupa gerekse bütün dünya memleketlerinde iktidarı ele geçirmek uğrunda solcu azınlıkların sarf ettikleri gayretlere mukavemet için yapılmış bir davettir... Denilebilir ki Birleşik Amerika bütün imkânlarını sadece Yunanistan, Türkiye ve Orta Şark'a değil fakat Sovyet nüfuzunun kendini göstermek temayülünde olacağı her yerde kullanacaktır...”[19] deniliyordu.

Amerika'nın ticaret eski bakanı Henry Wallace ise Truman doktrinini şöyle değerlendirmektedir. “İngiliz imparatorluğu için Yunanistan ve Türkiye'deki durumun hayati bir ehemmiyet arz ettiği vakasının ışığı

altında incelenmesi gerektiğini söylemiştir... Birleşik Amerika için bahis mevzu olan şey sadece Yunanistan'daki demokrasinin fakat bilhassa Orta Doğu petrollerinin garanti altına alınmasıdır..."[20]

Türkiye ve Yunanistan arasında o yıllarda herhangi bir sorun yoktur. Hükümetlerin iş birliği demeçleri yanında basınımızda da sıcak hava esmektedir. Ahmet Şükrü Esmer "Yunanistan'a yardım" başlıklı yazısında Yunanistan'a bu güne kadar ABD tarafından yapılan toplam yüz milyon dolara yakın yardımın kâfi gelmediğini, savaşın tahribatı ve iç harbin ülkenin istikrara kavuşmasını engellediğini belirtmektedir. İngiliz askerlerinin çekilmelerinin gündemde olmasının da Yunanistan için diğer bir endişe konusunu oluşturduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir. "...Yunan hükümetinin endişeye düşmesi tabiidir. İngiltere ve Amerika Yunanistan'ı İslav bloku ülkeleriyle giriştiği mücadelede yalnız mı bırakacaktır. Bu durumda Yunanistan'ın mukavemete devam edemeyeceği meydandadır ve devam edemeyip de düşecek yani İslavların nüfuzu altına girecek olursa İngiltere'nin ve Amerika'nın Yakın ve Orta Şark'taki vaziyetleri ne olacaktır."[21]

Türk dış politikasında iktidar ve muhalefet arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. 13 Mart 1947'de Ankara'da *New York* Times'ın Türkiye muhabirine Bayar şöyle der, "Demokrat Parti Birleşmiş Milletler Paktı'nın ihtiva ettiği insani esaslara şiddetle taraftardır ve beşeriyet için bu esaslara bütün milletler tarafından elbirliğiyle ve samimi suretle tatbikinden

başka bir kurtuluş yolu bulunmadığına kanidir... Türk milletinin Yakın Şark ve dolayısıyla bütün dünya sulhu için en büyük bir emniyet unsuru olduğu öyle anlaşılıyor ki Birleşik Amerika umumu efkârı tarafından layıkıyla takdir edilmiştir. Başkan Truman'ın Türkiye'ye yardım hususundaki teklifini bu bakımdan büyük memnunlukla ve şükranla karşılıyoruz."[22]

Bayar ayrıca Fransızca yayınlanan bir derginin muhabirine şöyle demektedir. "Eğer komşumuz Sovyet Rusya iddialarından vazgeçip ihtilafları müsait bir şekilde halletmek hususunda tekliflerde bulunursa çok memnun oluruz. Lakin Rusya'nın yapacağı bu gibi teklifler harici siyasetimizde hiçbir değişiklik husule getirmez."[23]

Daha sonra hükümetin Anglo-Sakson âlemi ile sıkı siyasi işbirliğini tasvip ettiğini söyleyen Bayar, Türkiye'nin dünya sulhunun devamına sarf ettiği gayretler karşısında beynelmilel münasebetlerde hakkımız olan yeri alamayışımıza, Amerikan yardımından az istifade edişimize temas ederek "Bunun sebebi de dâhili siyaset yapımızın zayıf olması muvacehesinde dostlarımızın ve müttefiklerimizin tereddüde düşmeleridir" demektedir[24].

Bayar ayrıca, o günlerde DP için bazı Rus Cumhuriyetleri ve Moskova Radyosu'nun kendileri aleyhine yayınlar yaptıklarını, kendilerini komünist düşmanı olarak gösterdiklerini belirterek, Türk-Amerikan ilişkilerinin karşısında olmadıkları ve Yunanistan'daki çetecileri desteklemedikleri için bu eleştiriyi aldıklarını ifade etmekte ve "Bütün komünist gazete ve radyolarının Demokrat Parti'ye karşı yaptığı bu hücumlar dikkatle gözden geçirildiğinde partimiz tarafından şimdiye kadar takip edilen siyasetin milli iradeye ve milli menfaatlere ne kadar uygun olduğu kendiliğinden

anlaşılır...’’[25] demektedir. Ancak Bayar, Atatürk’ün çalışma arkadaşı olması dolayısıyla Sovyet düşmanı olamayacağını belirtmektedir.

Truman doktrininin Türk dış politikası açısından önemli sonucu, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi ve Batı ile entegrasyona yönelik aktif politikanın ikili anlaşmaların temelini oluşturmasıydı. Biz kendimizi Orta Doğu’daki bir Batı Devleti olarak görüyor ve bize yardımın Batı devleti olmamızdan dolayı yapıldığını düşünüyorduk. Amerika’nın Orta Doğu coğrafyasına bakışı ise bizden biraz farklıydı.

Daha sonraki dönemlerde de Türk-ABD ilişkilerinde problem yaratan ve 12 Temmuz 1947’de imzalanan, Türkiye’ye ABD yardımını düzenleyen anlaşmanın dördüncü maddesinde şöyle denilmekteydi. “... Türkiye ABD’nin onayı olmadıkça sözü geçen madde, hizmet ve enformasyonun sahipliğini üçüncü taraflara devredemez, bunları resmi Türk yetkilileri dışında kimsenin kullanmasına izin veremez ve verdikleri amacın dışında kullanamaz...”[26]

Türkiye, 4 Temmuz 1948’de Ankara’da yapılan anlaşmayla Marshall yardımından faydalanmasının ardından hızla Batı ile entegrasyon içerisine girecekti. Türkiye sırasıyla Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne, ardından Uluslararası Para Fonu’na katılacak, Temmuz 1948’de Türk-Amerikan İşbirliği Anlaşmasını imzalamasının ardından ise Dünya Bankası’ndan 50 milyon dolar borç isteyecektir. ABD’nin Marshall Planı Avrupa yöneticisi

Türkiye'ye gelecek ve "Türkiye'nin doğal kaynaklarının gelişmesi sadece kendisi için değil, bütün Avrupa ve Amerika için de önemlidir" diyecekti[27].

Ağustos'ta ise Nihat Erim, Bayar'ın 10 yıl sonra tekrarlayacağı bir söz kullanacaktı: "Türkiye küçük bir Amerika haline gelecektir."[28] Türkiye'nin o günlerdeki ekonomik durumu gerçekten de küçük bir Amerika olmayı özleyecek kadar bozuktu.

Ticaret Bakanı 1946 Aralık ayında Türkiye'nin ekonomik durumuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapacaktı. "Biz 1939'a ödeme aczi içinde girdik. Maalesef söylüyorum 1939 yılı gelip çatmamış olsaydı, bizi borçlarını ödeyemeyen memleketler listesine kaydedeceklerdi. Maalesef böyle bir felaketten daha büyük bir felaketle ancak kurtulabildik. Çünkü muhtelif memleketlerin bizde bloke paraları vardı, mallarını alıyorduk, paralarını vermiyorduk. Amerika'dan mal getiriyorduk. Aşağı yukarı siparişlerimiz kabul edilmez olmuştu. Çünkü aylar evvel getirdiğimiz malların bedellerini ödeyemiyorduk... O vakit bu vaziyette harp ekonomisinin kapalı hayatına girişimiz ve bu vaziyette kalışımız bizim için kurtarıcı bir nimet oldu..."[29]

CHP'nin dış politikasına muhalefetin tam desteği vardı. 24 Ocak 1949'da Şemseddin Günaltay kabinesinin programına dair DP'lilerin görüşünü açıklayan Menderes'in, dış politikayla ilgili olarak şöyle konuştuğu belirtiliyordu.

"... Dış politika ve milli savunma hizmetlerinde görüş birliğinde olduklarını tebarüz ettiren Menderes Amerikan yardımının memleket

kalkınmasındaki önemine işaret etmiş fakat Amerikan yardımının kalkınmada başlıca destek olduğu yolundaki hükümet görüşüne katılmamıştır. Ona göre dış yardımlar ne kadar ehemmiyetli olursa olsun bir memleketin asıl kendi kaynaklarına dayanabilecek kudrette olması şarttır."[30]

1950 seçimlerinin sonucunda DP iktidara gelirken CHP muhalefete düşmüştü, 9 Eylül 1953'te İnönü şöyle diyecekti:

"... Ağır tecrübelerle kazanılmış kanaatimiz şudur. Mali ve iktisadi bakımdan kendini idare edebilir halde olmak dış politika emniyeti için başta gelen şartlardandır. Birleşik Amerika'nın yardımları gibi müstesna hadiseler temel kaidelerin kıymetini azaltmaz."[31]

12 Mart 1949'da bir gazeteciye verdiği demeçte Bayar "... Dış politikada partiler mutlaka fikir birliğine varmalıdırlar. Bu fikir birliği de suni olmamalıdır. Görüş birliğinin muhassalası ve milli emniyete ancak bu yol ile varılacağına inanmış olmalıdır..."[32] diyordu.

14 Mayıs 1949'da Kayseri mitinginde Bayar, dış politikada iktidarı desteklediklerini belirtir ve ekler: "Ancak herhangi bir memleketin dış politikasının dayandığı prensiplerin mahiyetine ve diplomasilerinin maharetine bağlı bulunduğu bir hakikattir." Dış politikada başarılı olabilmek için ekonomik olarak güçlü olmak gerektiğini, bu açıdan dışişleri bakanının dış politikada güçlü oldukları görüşüne katılmadıklarını belirtir[33].

Türkiye, 4 Nisan 1949'da imzalanan Kuzey Atlantik Paktı'nda rol istemekteydi. Ancak Türkiye'nin pakta girişine pakttan karşı çıkış vardı. Karşı çıkış üç noktada toplanmaktaydı: İngiltere'nin Savunma Komutanlığı Projesi'nde Türkiye'yi de görmek istemesi, Türkiye'nin bir Batı devleti olmadığı yolundaki itiraz ve İskandinav ülkelerinin savunma hattını Orta Doğu'ya kadar uzatmak istememeleri.

Washington Büyükelçimiz, ABD Dışişleri Bakanıyla yaptığı görüşmede NATO'nun temelini teşkil eden gruba Türkiye'nin de dâhil edilmesini önererek, kabulüne kadar geçen sürede Türkiye'nin ilgilenebileceği diğer bir bölge anlaşmasının imzalanmasını gündeme getiriyordu. Görüşmede hazır bulunan bakan yardımcısının Akdeniz'de böyle bir bölge anlaşması önerisine ise büyükelçi, "evet" diyordu. "... Mesela Akdeniz'de, komşumuz Yunanistan ve müttefikimiz İngiltere ve Amerika'nın da katılacağı bir bölge antlaşması hatıra gelebilir..."[34]

Büyükelçimiz F. Cemal Erkin Marshall'dan Türkiye'nin Atlantik Paktı ile olan bağlarının önemli olduğunu ifade eden bir demeç isteyecek ve bu demeç görüşmeden bir hafta sonra yayınlanacaktı[35]. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Londra Büyükelçisi Mehmet Cevat Açıkalın'a Türkiye'nin Batı Avrupa Birliğine girme teşebbüsü konusunda şöyle der: "Batı Avrupa Birliğinin ve Washington'da görüşülmekte olan Amerikan yardımı bakımından mümtaz bir durumda bulunan Türkiye'ye teşmilini istemek mevsimsizdir. Akdeniz Bölge antlaşması projesine gelince gerek

İtalya ve gerekse İspanya'nın durumları dolayısıyla şimdilik sistemin dışında kalacak olan Arap memleketlerinin antlaşmayı kendi aleyhlerine yönelmiş sayarak gücenmelerine meydan vermemek arzusu ile bu teşebbüste günün meselesi olmaktan çıkmıştır."[36]

Görüldüğü gibi Türkiye'nin NATO'ya girme gayretleri İngilizlerin bizi bölgesel bir organizasyonda görmek istemelerinden dolayı başarısız olacak, ancak Mısır'ın Orta Doğu Komutanlığına katılım önerisini reddetmesinden sonra İngiltere bu konudaki itirazını kaldıracaktı[37].

3. Olaylarla Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin NATO ve Orta Doğu Politikası (1950-1960)

Türk iç politikasında hareketli günler yaşanmaktadır. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde DP büyük bir zafer kazanarak iktidara gelmiştir. Menderes hükümeti, o dönemin moda söyleyişiyle hür dünyayı tehdit eden komünist tehlikesine karşı harekete geçilebilmesi için hür dünyayı koruyan ABD'ye yardım etmek üzere, 4.500 kişilik bir birliğin Kore'ye gönderilmesi kararını 25 Temmuz 1950 gecesi almıştır[38]. DP açısından Kore'ye asker göndermenin amacı NATO'ya alınmayı sağlamaktı. Temmuz'da Türkiye'ye gelen senatör Harry Pulliam Cain'in[39] "Türkiye'nin Kore Harbi'ne fiili surette yardımı Atlantik Paktına girmesini sağlayacaktır"[40] şeklindeki sözlerinin, Kore için bakanlar kurulu toplantısının yapıldığı güne rastlaması ilginçtir. Ancak aynı dönemde Omar

Bradley'in Türkiye'yi "bölgesel kalacak savaş alanları"nda görmesi tepki yaratacaktır. Aynı günlerde Türkiye ve Yunanistan'ın bir Doğu Akdeniz Komutanlığı şemsiyesi altında İngiltere ve ABD'nin katılımıyla oluşturulacak bir komutanlığa iştiraki söz konusu olacak, Ankara buna sert bir karşılık verecekti. Diğer bir senaryo da Associated Press tarafından duyurulan, Türkiye'nin başrolü oynayacağı bir Orta Doğu savunması için görüşmelerin yapıldığı ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de buna iştirak ettiği haberiydi. Bu da hükümet tarafından yalanlanacaktır. Diğer bir haber de, Irak'a Orta Doğu savunması konusunda bir teklifte bulunan Dışişleri Bakanı'nın da, bu konuda görüşmeler yapmak üzere Arap başkentlerini ziyarete gideceğiydi. Bu da resmen yalanlanacaktı[41].

28 Temmuz 1950 tarihinde İnönü, Kore'ye asker gönderme kararı konusunda Hürriyet gazetesi muhabirinin sorularını şöyle yanıtlıyordu: "Halen bir Kore cephesi yoktur. Bugün Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan bir cephe vardır. Bu sebeple Birleşmiş Miletlerin bir cephe üzerinde hücuma uğrayabilecek kısımlarının mesuliyetini üzerine alacak müşterek bir kurmay heyeti teşkilinden sonradır ki aza devletlerin yapabilecekleri yardımları tespit etmek gerekirdi. Müşterek cephe mesuliyeti ancak bu suretle temin olunabilirdi ve ancak bu usul Türkiye gibi aza devletlere de emniyet verirdi. Aksi halde muhtemel bir tecavüz karşısında Türkiye'ye nasıl yardım edileceği şimdiden düşünülebilir. Acaba Birleşmiş Milletler Teşkilatı Türkiye tecavüze uğramıştır, kendisine ne şekilde yardım

edeceksiniz diye aza milletlerin Kore misalinde olduğu gibi sadece takdirlerine mi müracaat edecektir. İşte memleket hesabına içimi titreten nokta budur.”[42] İnönü, Kore’ye asker gönderme konusunu usulen eleştirmektedir. Konu temelde şudur. Niçin TBMM devre dışı bırakılmıştır? İnönü’nün diğer bir çıkışı ise kendisinin görüşünün alınmamış olması ve hükümetin bu konuda başına buyruk hareket etmiş olmasıdır. Ancak bu konuda içerik olarak herhangi bir itirazı yoktur. Muhalefete göre Kore’ye asker göndermek savaş ilan etmektir ve Anayasa’nın 26. maddesine göre bu konuda yalnızca TBMM karar verebilir.[43]

16.2.1955 tarihli 4. DP hükümetinin güven oylamasından önce Meclis’te yaptığı konuşmada İnönü şöyle diyecektir: “... Kore’den bahsederek diyorlar ki; siz Kore’ye gitmediniz biz gittik; şu kadar itibar temin ettik. Eski münakaşa ... Evet, Kore’ye gittiniz isabet ettiniz, ama TBMM karar vermeden gittiniz.”[44] Senatör Cain 26 Temmuz tarihindeki basın toplantısında bazı gazetecilerin coğrafi durumu hatırlatması üzerine şöyle diyecekti: “Asıl bu bakımdan Türkiye’nin Kore’ye yardımı büyük bir siyasî anlam taşıyacak. Bu soruyu daha ileriye götüreyim, Türkiye’nin kuzeyindeki devlete karşı cesur davranışı diğer milletleri utandıracaktır.”[45]

Menderes ise o günlerde şöyle diyecektir. “Ancak diğer özgürlüğüne tutkun ülkeler de bizim gibi karar alırlarsa saldırılar önlenebilir ve dünya barışı korunabilir.”[46]

McGhee Türkiye’nin Kore’ye asker gönderme kararını şöyle değerlendirir: “... O sıralarda Türkiye henüz Batılı güçlerden kendi savunmasıyla ilgili herhangi bir taahhüt alabilmiş değildi... Ama kendisi Batı’ya adanmışlığını kesin biçimde gösterdi. Menderes hükümeti muhalefete hiç danışmadan Yalova’da yapılan bir kabine toplantısında Kore’ye ABD kuvvetleriyle birlikte savaşmak üzere 4.500 kişi göndermeyi kararlaştırdı.”[47]

Menderes Kore’ye asker gönderme konusunda “aynı vaziyette bin defa kalsak her defasında aynı kararı vereceğiz”[48] diyor ve ekliyordu: “Kore’ye asker gönderilmesine karşı yapılacak propaganda hiçbir bakımdan iyi niyetli sayılamaz. Bu gibi hareketler ceza kanunumuza göre suç sayılmıştır ve ağır cezalarla karşılanmıştır.”[49]

Samet Ağaoğlu ise NATO’yu kastederek şöyle diyordu: “Kore’de bir avuç kan verdik, büyük devletlerarasına katıldık.”[50] Kore harekâtına katılışımız ABD’ye Türkiye’nin Orta Doğu’da oynayabileceği rolün sınırlarını ifade eden bir örnek oluşturacaktı.

Hükümetin değişmesi dolayısıyla yeni Cumhurbaşkanı Celâl Bayar İsmet İnönü’ye sorar: “NATO’ya niçin girmediniz?” İnönü’nün cevabı şöyledir: “Onlar istediler de biz mi girmedik Celâl Bey!”[51] Yeni hükümet hızlı bir şekilde NATO’ya girmek için çalışmaya başlayacak, fakat kendisine Doğu Akdeniz’de oluşturulacak bir komutanlığa katılımı teklif edilecekti.

NATO Kuvvetleri Başkomutanı Eisenhower Nisan 1951'de Paris'te bir basın toplantısında, Metin Toker'in Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girişi hakkındaki görüşünü sorması üzerine şunları diyecekti: "Doğu Akdeniz bölgesinin ne derece önemli ve hayati olduğunu belirtmek zorundayım. Doğu Akdeniz muhtemel bir düşman eline düşerse bundan Akdeniz'de sahili olan ülkeler ve dolayısıyla bütün özgür dünya son derece zarar görecektir. Gene bir asker olarak söylemeliyim ki Akdeniz'i bir bütün olarak ele almak gerekir... Türk genelkurmayında temasta bulunduğum birçok değerli komutan vardır. Kendilerini resmi dost olarak telakki edeceğim anı beklerken şahsi dostlar olarak kabul ediyorum..."[52]

NATO Kuvvetleri Başkomutanı Eisenhower Türkiye'nin NATO'ya girmesine evet diyordu. Ancak, İngiltere ise hâlâ bir "Orta Doğu Komutanlığı fikrini" muhafaza etmekteydi. Bu komutanlık İngiltere'nin Birleşik Müttefik Komutanlığı'nın Kahire'de bir karargâh kurması ve bunun komutasının da bu komutanlığa birlik verecek ülke genelkurmay başkanlarının oluşturacağı Orta Doğu Genel Kurmay Başkanları Kurulu tarafından yapılmasından ibaretti[53]. 17 Mart 1952'de konu ile ilgili ABD'li bakanlık yetkililerinin hazırladığı raporda da belirtildiği gibi bu tür bir komutanlığın başarısının İngiltere-Mısır ihtilafının çözümüne bağlı olduğunu, aksi takdirde Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerinin böyle bir oluşumda yer almak istemeyecekleri belirtiliyordu. Ayrıca İngiltere'nin Mısır'dan askerlerini çekmediği sürece bu ülke ikna edilemeyebilir, tüm

bunlar yapılsa dahi komünizm tehlikesi konusunda Mısır istenilen desteği vermek istemeyebilirdi[54]. Mısır'ın bu çekincelerine karşın ABD'den silah almayı ümit eden Suriye'nin asker devlet başkanı Edib Çiçekli 1951'de yaptığı açıklamada Orta Doğu Savunma Komutanlığı'na sıcak baktığını açıklayacaktı[55]. Çiçekli'nin Batıya yaklaşma gayretlerine karşın ABD Suriye'ye OSK'ya üye olmasının karşılığı olarak silah verme niyetinde değildi[56]. Fakat Mısır'ın bu komutanlık önerisine karşı çıkması üzerine Çiçekli'nin Batı'ya yaklaşma politikası tamamıyla akim kalırken Türkiye'nin NATO'ya katılmasındaki İngiliz engeli de ortadan kalkacaktı. İngiliz Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, 18 Temmuz 1951'de Avam Kamarası'nda şöyle diyecekti: "Türkiye'nin Orta Doğu savunmasında kendisine düşen rolü oynaması konusunda duyarlılıkla duruyoruz. Türk hükümeti de bu görüşü paylaşmaktadır." Ardından İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girişine olan itirazını kaldıracaktı[57].

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 20 Temmuz 1951'de Meclis'te yaptığı konuşmada Orta Doğu'da alınan yükümlülükleri şöyle ifade ediyordu: "... Orta Doğu savunmasının gerek stratejik gerek ekonomik bakımlardan Avrupa'nın korunması için zorunlu olduğuna inanıyoruz. Bu nedenle Türkiye, Atlantik Paktı'na katılınca, Orta Doğu'da bize düşen rolü etkin biçimde yerine getirmek ve gerekli tedbirleri birlikte almak için İngiltere ile derhal müzakereye girmeye hazır olacaktır."[58]

16-20 Eylül 1951'de Ottowa'da yapılan toplantıda Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte NATO'ya üye olarak çağrılmasına karar verildi. Bu çağrının hemen ardından, Amerikan, İngiliz ve Fransız generalleri Orta Doğu Komutanlığı kurulması için Türkiye'ye geldiler ve kurma kararı 15 Ekim 1951'de şöyle açıklandı. "Orta Doğu'yu hedef tutan bir saldırı hareketini önlemek ve bu bölgenin barış ve güvenliğini korumak genel çıkar gereğidir. Bu amaçla bir Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulması gerekli görülmüştür. Esasen böyle bir komutanlığın kurulmasındaki yararı ilke olarak hükümetimiz, (Türk Hükümeti) daha önce teslim etmiş ve bu görüşünü ilgili devletlere bildirmiş bulunmaktadır..."[59]

Bu dönemde iki Sovyet notası gelecektir. Birinci Sovyet notası 3 Kasım 1951'de gelir ve "Türkiye'nin NATO'ya katılmakla bu devletlerin saldırma politika sınırı uygulamasında kullanılacağını" iddia eder. İkinci Sovyet notası ise 24 Kasım 1951'de gelir ve "Türk hükümeti, topraklarını Yakın ve Orta Doğu kuvvetleri için askeri üs haline dönüştürme çabaları gütmektedir..."[60] suçlaması yapmaktadır.

İnönü, 23 Eylül 195l'de Hürriyet ve *Vatan* gazeteleri muhabirlerine şu açıklamayı yapıyordu: "Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesi dünyada sulh ihtimalini arttıracak kıymetli bir unsur olabilir, memleketimizin emniyeti milletlerarası büyük bir teşekkülün kader birliğine katılmış olması bakımından siyaseten artmış denilebilir. Bu itibarla Birleşik Amerika'nın ve bütün üye devletlerinin anlayışına müteşekkiriz. Bundan sonra dünya sulhu

bakımından vazifelerimiz de artmış oluyor. Eşit haklarla milletimizin kendisine teveccüh edecek vazifeyi en iyi şekilde ifa edeceğine şüphe yoktur." İnönü'nün dikkat çekmek istediği husus eşit hakların anlaşmada yer almasıydı. Menderes'in buna tepkisi serttir[61]. Menderes, bu büyük başarının yanlış yansıtıldığını ve öneminin küçümsendiğini belirterek İnönü'nün olabilir demekle Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesinin saldırgan amaçlara hizmet etmek için gerçekleştirdiği yolunda propaganda yapanlara yardımcı olduğu eleştirisini yapacaktır[62]. İnönü ise sözlerine açıklık getirerek ülkemizin korunması konusunda bir şeyin görüşülüp görüşülmediğini bilmediğini ve savunma konusunda eşit haklarla savunmaya katılıp külfet alınmamasına işaret ettiğini ifade eder[63]. Ancak CHP tarafından yayınlanan "Dış Politika" isimli kitapçıkta "Türkiye'nin 17 Ekim 1951 günü NATO'ya katılması CHP'nin muhalefet vazifesini deruhte edinceye kadar yaptığı ısrarlı ve sabırlı gayretlerin tabii bir neticesi olmuştur"[64] denilecekti. 20 Şubat 1952'de Atlantik Paktı'na üye olarak katılmamızın ardından İnönü bir grup Mısır'lı gazeteciyle yaptığı toplantıda bir soru üzerine şöyle cevap verir:

"Orta Doğu'nun müdafaası bütün dünya sulhunu ilgilendiren bir meseledir. Orta Doğu Paktı'na iştirak etmeye büyük önem vermekteyiz ve bu pakta bütün Orta Doğu milletlerinin iştirakini temin etmek en büyük arzumuzdur... Türkiye'nin Atlantik Paktı'na iştirakinden fazlasıyla memnunuz. Memleketimizin emniyeti Garp demokrasileriyle yapılacak iş

birliğine sıkıca bağlıdır. Dolayısıyla bu mevzuda bütün memleket siyasi partilerinin aynı kanaatte olmaları pek tabiidir."[65]

İstanbul Valisi Fahreddin Kerim Gökay Amerika ziyaretinden dönüşünde 11 Mayıs 1953'te şöyle der: "Eisenhower bana Amerika'nın savunması Kars hududundan başlar dedi."[66] Vali 23 Haziran'da bir Amerikan heyetini kabulünde ise "Kore'de sizlerle kan kardeşi olduk. Bizim Kars ne ise New York da odur." diyecektir[67].

31 Aralık 1951'de dönemin ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson verdiği demeçte "1952 senesi buhranlı bir sene olacaktır. Türkiye'de kuvvetli mevzilerimiz vardır. 1951 yılında Yakın Doğu ve Orta Doğu'da gerilediğimiz bilinmelidir..."[68] diyecektir.

Türkiye için NATO'ya girme, daha fazla ekonomik yardım ve güvenlikte olma, bunun karşılığını ise Orta Doğu'da bazı yazarların tabiriyle "aktif politika" ile ödeme döneminin başlangıcı olacaktır.

3.1. Türkiye ve Orta Doğu Olayları

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında halen sorunlu olduğu veya Türkiye ile sorunu olan Orta Doğu ülkesi, Hatay'ın anavatana ilhakı nedeniyle Suriye'ydi. Türkiye-Suriye diplomatik ilişkileri Türkiye'nin 1942'de bağımsızlığını alan Suriye'yi 1946'da karşılıklı ilişkiler prensibi altında tanımasıyla başlamıştır.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Suriye iç politikasında “Büyük Suriye” planı gündemdeydi. Melik Abdullah’ın krallığa gelmesi şeklinde bir senaryo vardı. Ancak Suriyeliler böyle bir fikre sıcak bakmalarına karşın birleşmenin Ürdün’ün değil Suriye’nin çatısı altında olması gerektiğini savunuyorlardı. Abdullah İngilizlerin adamı olarak bilinmekteydi. Büyük Suriye fikrini destekleyen İngiltere ise bunun karşısında olan Fransa yüzünden bu konuya karışmak istemiyor, Suriye’de de bir türlü istikrar sağlanamıyordu.

Türk hükümetinin o zamanki eğilimi, Abdullah’ın İnönü’yle olan yakın temaslarından dolayı, Abdullah’ın başa geçmesiyle Hatay sorunu konusunda Suriye’nin görüşünün değişebileceği yönündeydi. Ancak, Abdullah’ın başa gelmesi halinde bile topluma mal olmuş bir konuda

lehimize karar alması ihtimali oldukça zayıftı. İngilizlerin, Abdullah’ın başa geçmesinin ardından İskenderun limanında Doğu Akdeniz’deki çıkarları için üs elde ederek Irak petrollerini bu limana akıtma düşüncesi vardı. Türk hükümetinin net olmayan yaklaşımı, Abdullah karşıtı Batı ve Arap basınında Türkiye’nin Abdullah’a yardım edeceği ve Suriye’nin Türkiye ve Ürdün arasında paylaşılacağı yönünde söylentilere neden oluyordu.

İngiltere de Kahire'deki haber ajansı vasıtasıyla Türkiye-Suriye ilişkilerini bozmaya çalışıyordu[69].

Ulus gazetesinde Suriye'deki Türk yerleşim yerlerine yönelik saldırıların olduğu, bir kısım insanların öldürüldüğü, yaralandığı, topraklarından sürüldüğü ve tutuklandıkları haberleri yayınlanıyor ve şöyle deniyordu. "... Artık şu hükme varabiliyoruz. Komşumuz Suriye'de hakikaten belli başlı bir otorite, adalet mekanizması, bir hak duygusu ve saygısı yoktur..."[70]

Filistin meselesi çıkınca Suriye Başbakanı Cemil Merdam Bey Türkiye'nin bu konuda yardımlarını isteyecekti. Aynı isteği cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli yineliyordu. Eski Başbakan Zeki Hatip ise bu konunun kendileri için bir ölüm kalım savaşı olduğunu ve diğer konuların ve Hatay sorununun "ikinci derecede önem arz ettiğini" söyleyecekti. Türkiye'den istenen sembolik bir yardımdı. BM'de Türkiye Filistin'in lehinde taksimin aleyhinde oy kullanacaktı. Araplar Yahudilerle antlaşma yapacaklar, ancak bu uzun süreli olmayacak ve çatışmalar tekrar başlayacaktı[71]. 15 Mayıs 1948'de ilk Arap-İsrail savaşının ardından İsrail bağımsızlığını ilan edecekti. Türkiye bir yıl sonra İsrail'i tanıyacak ve bu tanıma, Türk-Arap ilişkilerinde her zaman bir eleştiri konusu yapılacaktır[72].

1. Menderes hükümeti, Mısır devrimini kuşkuyla karşılamakla birlikte bunun Batı tarafından sineye çekilmesi, öte yandan bu olayın Arap âleminde yarattığı sevinç dolayısıyla, Mısır'a karşı olan politikamızda

herhangi bir değişikliğe gitmeyecektir. Türk basınında o dönemde, General Necib'i Atatürk'e benzeten yazılar çıkıyordu. Bu haberler Mısırlıları oldukça memnun etmişti ve gazeteci Tunç Yalman'ın "İngilizler Kanal'dan çekilmeyi reddederlerse ne yaparsınız?" sorusuna Necib de "Siz Türklerin yaptığını yapar, boyunlarını kırarız" karşılığını vermişti."[73] Fakat Kurtuluş Savaşı'nın üzerinden uzun yıllar geçmişti ve biz Batılı ülkelere yaklaşırken onların ise kurtulmak istedikleri ülkeler Batlı ülkeler olacaktı. İngilizler Süveyş Kanalı'ndan çıkmalarının zorunlu olduğunu anlamışlardı. Ancak alabilecekleri her türlü tavizi alıp öyle gitmek niyetindeydiler. Anlaşmaya ulaşmak için yapılan görüşmelerde, İngiliz ordusunun yeniden Kanal'a dönme hakkının hangi durumlarda söz konusu olacağı konusunda, Mısırlılar yalnız bir saldırı olması halinde diretirken, İngiltere Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda bu hakkın doğabileceğini ifade ediyordu. Mısırlılar bunu Kanal'a tekrar gelebilmek için bir bahane olarak görürken, dışişlerimiz ise Mısır'ın tutumunu "dostça olmayan" bir tavır olarak görecektir.

Aradaki ilişkileri etkileyen diğer bir olay ise "büyükelçilik skandalı" olarak bilinen olaydır. Mısır büyükelçimizin eşi Mısır hanedanından bir prensesti. 1953'te Kahire'deki büyükelçiliğimizde bir davet verilmiş, bu davette, büyükelçimiz Fuat Hulusi Togay, Devrim Konseyi üyelerine ve Nasır'a Kanal konusunda İngilizlerle anlaşmaları gerektiği ve İngilizlerin çok güçlü olduklarını izaha çalışırken Konsey üyeleri de gerekirse sonuna kadar savaşacaklarını ifade etmişti. Bu ilk karşılaşma ve ilk soğukluktu[74].

Bunu takip eden olay ise cumhuriyet kutlamaları sırasında bir Devrim Konseyi üyesinin “Yeni cumhuriyetimizi nasıl buluyorsunuz?” sorusuna Togay’ın “inşallah sürekli olur” şeklinde cevap vermesi olmuştur[75]. Ancak asıl büyük olay ise, Kahire operasının galasında dinlenme anında büyükelçimizin Nasır’ın elini sıkmayı reddettiği ve “şimdiki yöneticilerin ülkeyi felâkete götüreceği” yolunda sözler sarf ettiği iddiasıdır[76]. Buna bazı olaylar daha eklenmekteydi. Aslında büyükelçi Mısır devriminden sonra geri çekilmesini istemiş, ancak Dışişleri bu konuda yavaş hareket etmişti. Mahmut Dikerdem ise 3 Ocak’ta Mısırlı yetkililerle görüşüldüğünü, ilişkilere zarar vermeden konunun halli için büyükelçinin 48 saat içerisinde ülkeyi terkinin üzerinde anlaşıldığını ve Mısır’ın herhangi bir açıklamada bulunmayacağını taahhüt ettiğini belirtiyordu. Ancak 4 Ocak’ta büyükelçiye bir nota verildiği ve ülkeyi 24 saatte terk etmesinin istendiği ilan edilecekti. Olayın diplomatik hadise şeklini alması ülkeden büyükelçinin çekilmesini istemek yerine elçiye nota verilmiş olması ve büyükelçinin eşyalarının sivil vatandaş işlemine tâbi tutularak didik didik aranmasıydı. Türkiye Mısır’a bir nota vermiş, ancak mütekabiliyet ilkesi uygulanmamıştır. Türkiye bu olay yüzünden Mısır’ı karşısına almak istemiyordu. Orta Doğu’da yapacağı yeni ataklar için onun desteğini alabileceğini umuyordu. Konunun diğer boyutu ise, Nasır’ın başa geldikten sonra Türk mallarını müsadere ettirmesi ve bunların arasında büyükelçinin evinin de bulunmasıydı.

7 Ocak tarihli *Hürriyet* gazetesi Nasır'ın Türk-Mısır ilişkileri üzerine Mısır basınına verdiği demeci yayınlayacaktı. Nasır'a göre büyükelçi Türk-Mısır dostluğunu bozmaya çalışmış, Türkiye ise dostane olmayan bir hareket tarzı takip etmişti. Nasır, Türk-Arap ilişkilerinin bozulması konusunda üç temel neden ileri sürecekti:

"1) Türkiye 195l'de bir Orta Doğu müdafaa teşkilatının kurulması hakkında Amerika, İngiltere ve Fransa tarafından Mısır'a yapılmış olan teklife katılmış ve bunda ısrar ederek Mısır efkârını gücendirmiştir.

2) Türkiye hükümeti Kuzey Atlantik Paktı'na katılmakla Orta Doğu muvazenesini ihlâl etmiştir.

3) Türkiye hükümeti Birleşmiş Milletler'de emperyalistlerle işbirliği yaparak Mısır ve diğer Arap milletlerine karşı cephe almıştır."[77]

Cumhuriyet gazetesinin haberine göre *Times* konunun Süveyş'le bağlantısının olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, İngiltere, Türkiye'ye bir saldırı halinde Batı ile birlikte Süveyş'in kullanılmasını isterken, Mısır ise Araplara yönelik bir saldırı durumunda üslerin kullanılmasını istiyor ve Türk büyükelçisine böyle bir sert davranışta bulunarak Türkiye'nin de sert bir karşılık vermesi sonucunda ilişkilerin tamamıyla kesileceğini ümit ediyordu[78].

Nasır'ın iktidara gelmesinde ABD'nin ve özellikle de Truman'ın arkadaşı olan Kahire büyükelçisi Jefferson Coffrey'in büyük payı vardı. ABD, Orta

Doğu'da nüfuzu zayıflayan fakir Avrupa yerine, zengin ve sicili temiz Amerika'nın tercih edileceğini düşünmekteydi[79]. Nasır'a göre tarih ve coğrafyanın gerçekleri Arap, Afrika ve Müslüman dünyası gibi üç farklı dairenin merkezine Mısır'ı yerleştirmişti[80]. Nasır iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Kahire dergisinde iki sayfalık Türkiye'yi öven bir yazı yazacak, bu ortamdan istifadeyle Ankara valisi Kahire'yi ziyaret ederek Nasır'a Menderes'in mesajını iletecekti. "Türkiye Başbakanı, Albay Nasır ile en kısa zamanda buluşma isteğindedir. Eğer Sayın Albay Türkiye'ye gelmeyi kabul ederse kendilerine eşi görülmemiş bir kabul hazırlanacak ve Türk halkının büyük sevgi gösterileriyle karşılanacaktır. Şayet vakitleri Türkiye'ye gelmeye müsait değilse, başbakan Menderes herhangi bir tarihte Kahire'ye gitmeye hazırdır. Bu da mümkün görülmediği takdirde buluşmanın dost ve tarafsız bir memlekette yer almasına razıdır."[81]

Nasır, amacın Nasır-Menderes dostluğunu geliştirmek olmadığını, Mısır kamuoyunda Türkiye aleyhindeki havanın giderilmesi gerektiğini, Türkiye'nin İsrail'i tanımış olması, Orta Doğu Savunma Paktı'nda Batı ile birlikte yer almış olması gibi hadiselerin yarattığı olumsuz havayı bilmezlikten gelerek bir ziyaret yapmanın Arap âleminde tepkiye sebep olacağını iddia edecek ve onun yerine daha alt düzeyde ilişkileri önererek daveti reddedecekti[82]. Türkiye ve Mısır'ın iki kutuplu sistemi ve dünyadaki siyasi dengeleri yorumlayışlarında büyük bir farklılık vardı. Nasır bu

dönem politikasını tarafsızlık olarak açıklıyordu. Devrim Komuta Konseyi üyesi Salah Salim'in yaptığı tarafsızlık tanımı, Mısır'ı kendi arkalarında kuyruk olarak görmeyen, Mısır milletine saygı duyan, yardım eden ülkelerle ekonomik siyasi işbirliği yapmak anlamına geliyordu[83].

3.1.1. Bağdat Paktı

Orta Doğu bölgesinin Batı için taşıdığı önem bilindiği halde Batı sistemine bağlanmamıştı. Kore Savaşı'nı çıkarttığına inanılan SSCB'nin çevresinde bir güvenlik şeridi kurmak gerekiyordu. ABD, Orta Doğu'da sicilinin İngiltere gibi kirli olmaması ve ondan daha güçlü olması dolayısıyla kendisini SSCB'yi çevreleme konusunda başrolü oynayacak ülke olarak görüyordu. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles 11-28 Mayıs 1953'te yaptığı Orta Doğu ziyareti sonucunda Arap ülkelerinin SSCB'yi çevrelemeye yönelik bir pakta girmeyeceklerini, onları komünizmin değil İsrail'in ve halen bölgede etkinlikleri olan İngiltere ve Fransa'nın ilgilendirdiğini anlamıştı. Eğer bir pakt yapılacaksa bunu komünist tehlikeyi hisseden kuzey ülkeleri gerçekleştirebilirlerdi. ABD'nin "Kuzey Seddi" ülkeleri diye ifadelendirdiği ülkeler arasında en güçlü durumda olan Türkiye idi. Türkiye, 1952'de NATO'ya girdikten sonra Batı ile Orta Doğu arasında köprü olabilecek tek ülkeydi. Diğer bir "Kuzey Seddi" ülkesi Pakistan ise 70 milyonluk nüfusuyla İngiltere'ye Hindistan'da verdiği hizmeti, Orta Doğu'da Batı'ya da verebilirdi. Orta Doğu'da bir savunma paktının temeli olacak olan ekonomik ve teknik yardım

antlaşması, 28 Aralık 1953'te ABD ile Pakistan arasında imzalandı. 19 Mayıs'ta ise iki ülke arasında Karşılıklı Savunma için Yardım, Türkiye Pakistan arasında ise "Dostane İşbirliği Antlaşması" imzalandı. Böylece "Kuzey Seddi" zincirinin ilk halkası meydana getirilmişti. Ancak bu iki ülke de Arap ülkesi değildi ve Pakt'ın başarılı olabilmesi için Arap ülkelerinin dâhil edilmesi gerekiyordu. Pakta girebilecek ilk Arap ülkesi olarak Irak gözükmekteydi. Irak, İngiltere ile olan ilişkileri dolayısıyla Batı'ya yakındı ve Türkiye ile iyi ilişkilerinde bir sorun bulunmuyordu. Türkiye ve Irak arasında 1946 yılında imzalanan Türkiye-Irak Dostluk antlaşması mevcuttu[84]. Irak, Batı destekli bir pakta girmenin Arap ülkeleri üzerinde yaratacağı olumsuz etkiden endişelenmesine karşın Kürt sorunu, ülkedeki Komünist Partisi gibi faktörler yüzünden Sovyet tehdidini daha fazla hissediyor ve Batı'dan alacağı ekonomik yardım da Pakt'a sıcak bakmasını sağlıyordu. Irak 1954 yılı başından itibaren zaten ABD'den yardım almaya başlamıştı.

Ancak buna karşın Araplar arasında gerçekleştirilecek bir savunma paktı için Mısır'a öneride bulundu. ".... Ağustos 1954'te Irak Başbakanı Nuri Said Paşa başka bir pakt fikrini ortaya attı. Bağdat'ı ziyaret eden Mısır bakanlarından Salâh Salim'le görüşerek Arap Birliği Kolektif Emniyet Paktı'nın bölgesel bir müdafaa paktına çevrilmesini ileri sürdü. Bu pakt gerçekleşecek olursa İngiltere ve Amerika'nın yardımlarının sağlanabileceğini ve Mısır-İngiliz ve 1930 Irak-İngiliz analaşmalarının bu

pakt kapsamı içine alınabileceğini söyledi...”[85] Bu dönemde Nasır Arabizmi Mısır’ın milli politikası yapıyordu. Albert Hourani’ye göre ise İngiltere ile yapılan görüşmeler Mısır’a itaat ve otonomi arasındaki eski seçimi yerine, otonomi ve bağımsızlık arasında yeni bir seçim yapma imkânı veriyordu[86].

Nasır’ın yeni Arap politikasını uygulamaya çalıştığı dönemde gelen Nuri Said Paşa’nın önerisinin Mısır tarafından reddedilmesinin ardından, 1954 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye-Irak görüşmeleri başlayacaktı. Bu çerçevede 2 Eylül 1954’te Irak veliahdı Abdüllillah, 9 Ekim’de de Irak Başbakanı Nuri Said Paşa Türkiye’ye geliyordu. Nuri Said Paşa, Türkiye-Pakistan Paktı’na Irak’ın selameti için girebileceklerini ve Pakt’ın Uzakdoğu’ya kadar yayılmasını temenni ettiklerini ifade ediyordu[87].

Türk-Irak görüşmelerinden sonra 19 Ekim’de yayınlanan ortak bildiride şöyle denilmekteydi:

“Türk ve Irak milletleri arasındaki kardeşliğin tabii neticesi ve iki milletin yüksek menfaatlerinin muhtevası bulunan Türk-Irak dostluğunun her safhada faal ve sıkı iş birliği şeklinde tecelli etmesinin yalnız iki memleket için değil, özellikle Orta Şark için de hayırlı olacağı hakikati göz önünde tutularak bunu temine matuf hedef birliği tecelli etmiştir...”[88]

Irak’ın Pakt’a sıcak bakmasındaki temel etken, Mısır ve İngiltere’nin Süveyş konusunda 19 Ekim 1954’te anlaşmaya varmış olmalarıydı. Bir Arap ülkesi olan Irak’ın Pakt’a girebilmesi Mısır’ın tepki vermemesine

bağlıydı. Mısır, İngiltere ile anlaştığına göre Batı ile daha sıcak ilişkiler içine girmek isteyebilir ve bunu diğer Arap ülkeleri de takip edebilirlerdi. Türkiye de Süveyş konusunda anlaşmaya varılmasından memnuniyet duyduğunu belirtiyor ve Menderes, Başkan Nasır'ın bu anlaşmayı imzalayarak dünya barışına hizmet ettiğini, yok edilme tehlikesi karşısında güvenliğini sağladığını ifade ederek, Türkiye ile ilgili maddenin konulması konusunda gösterdiği anlayışa da teşekkür ediyordu[89].

Türkiye ile ilgili maddeye göre İngiltere, "Mısır veya Arap Birliği'nin başka bir üyesine ve Türkiye'ye karşı silahlı bir saldırı halinde, Süveyş'teki üssünü kullanmak imkânını elde ediyordu[90]. Ancak Türkiye teşekkür etmekte acele ediyordu. Çünkü İngiltere bu maddenin kabulünü zorlu pazarlıklardan sonra sağlayabilmişti. Türkiye Süveyş anlaşmasından sonra Arap ülkelerine karşı bir dostluk kampanyası başlatıyor, ancak Paktı genişletmeyi amaçlayan bu eylem sonuçsuz kalıyordu. 6 Ocak 1955'te Menderes Bağdat'a gitti. Aynı günkü *Vatan*'da "Mısır'da Vardığım Kanaatler" başlıklı makalesinde Ahmet Emin Yalman şöyle demekteydi:

"1) Türk-Mısır dostluğu Orta Doğu'da başlıca istikrar amillerinden biridir.

2) Türkiye ile Mısır arasında hiçbir rekabet ve itilaf mevzuu yoktur.

3) Arap Birliği, komünizme ve emperyalizme karşı serttir.

4) Herhangi bir pakt teşebbüsüne Orta Doğu henüz hazır değildir.

5) Mısır rejimini kuvvetlendirmek ve normalleştirmek yolundadır...”[91]

Devamla Türk-Mısır dostluğunun çok eski sağlam tarihi temellere dayandığını, var olan bazı sorunların ise yüzeysel olduğunu belirterek, Türk ordusunun Mısır için de bir güvence oluşturduğunu, bölgede başrolü oynamak için bir çekişmenin olmadığını ve eşit şartlarda bir antlaşma temeline Mısır’ın sıcak bakabileceğini belirtmektedir:

“... Mısır’ın bugünkü şartlar içinde herhangi bir pakttan kaçmasını tabii görmek ve bu bakımdan Mısırlıların üzerine varmamak icap eder. Mısır’ın kendi zaviyesinden tuttuğu yolu bizim anlayışla karşılamamız isabetli olacağı gibi, Mısırlılar da bizim kendi coğrafi vaziyetimize ve hususi icaplarımıza göre takip ettiğimiz siyasetin bölgenin müşterek menfaatleri bakımından tabii ve zaruri olduğunu kavramalıdırlar...” Yalman devamla, Moskova nüfuzundan kurtulmuş bir Mısır’ın Orta Doğu’daki arka kapımızın emniyeti açısından çok önemli olduğunu ve bunun ancak Arap şuurunun güçlenmesiyle mümkün olacağını belirtmektedir[92].

Menderes ise Mısır’ın al-Ahbar gazetesine şöyle bir demeç verir: “Mısır’a yapacağımız ziyaretin tarihi henüz takarrür etmiş değildir. Büyük memnunlukla yapacağımız ziyaretin tarihi Ankara’da, avdetimizde tayin edilecektir. Mısır hükümet reisi Cemal Abdülnasır’ın da Türkiye’yi ziyaret etmeye karar vermiş olduğu malumdur. Cemal Abdülnasır’ın memleketimize yapacağı ziyaretten dolayı şimdiden fevkalade memnunuz...”[93]

Kahire'ye yaklaşıldığı bir dönemde, Pakt'ın ilanı niçin bu ziyaretler sonrasına bırakılmamış ve Kahire-Ankara ilişkileri niçin kesilme noktasına getirilmiştir? Paktın ilanından sonra Ocak 1955'te Menderes, Şam ve Beyrut ziyaretinden eli boş dönecektir[94].

Bu sorunun yanıtını Mahmut Dikerdem şöyle verir: "... Nuri Said Paşa, Menderes hükümetinin Amerika ile uyuşarak gerçekleştirmeye koyduğu yeni bir Orta Doğu askeri Paktı'nı tehlikeli buluyor, Irak'tan önce Mısır'ı Türkiye'nin kolları arasına atmayı deniyordu... Menderes'in İngiltere ve Amerika'nın desteğine güvenerek Irak üzerinde yaptığı baskıya uzun süre dayanamayacağını anlamış, Türkiye'nin aceleciliğini önlemek çarelerini arıyordu. Menderes'le Zorlu'nun neden bir askeri pakt tezgâhlamakta acele ettiklerini de Türkiye'ye yaptığı ziyaretler sırasında anlamıştı. Demokrat Parti hükümeti giriştiği ekonomik kalkınma politikasında Amerikan yardımı musluklarının sonuna dek açılmasına bel bağlamıştı. Amerika'nın Türkiye'ye ilgisini sürdürmek için her çareye başvurmak gerekiyordu. Komünizmin Orta Doğu'ya yayılmasına set çekecek bir askeri pakta Türkiye ön ayak olursa, Amerika kesenin ağzını cömertçe açabilirdi. Nuri Said Paşa 1955 yılında Türkiye kalkınma bütçesinin en azından 300 milyon dolarlık dış yardıma şiddetli ihtiyacı olduğunu öğrenmişti..."[95]

Türkiye'nin ekonomik yardıma ihtiyacı olduğu ve bundan dolayı da Orta Doğu'da rol almak istediği görüşü doğru olabilirdi. Ancak, Türkiye'nin bir askeri pakt tezgâhlaması ise mümkün değildi. Nuri Said pakt önerisini

Mısır'a 1954 Ağustosu'nda götürmüş, reddedilmesinin ardından Türkiye'ye yönelmişti. Aynı ayın üçüncü haftasında Nuri Said Sarnsak'ta Salah Salim'le buluşmasında, Batı'nın ekonomik ve askeri yardımına ihtiyaçlarının olduğunu, Türkiye'nin Musul üzerindeki isteklerini hayata geçirebilmesinden korktuklarını ve Türkiye'yi durdurabilecek gücün ancak Batı destekli bir savunma organizasyonu olabileceğini söyleyecekti. Irak'ın böyle bir pakt isteğinin altında yatan temel gaye ise Mısır ile vaki Arap liderliği mücadelesinde bu ülkenin yükselen grafiğini durdurabilmekti. Paktın ilanının Menderes'in planlanan Kahire ziyaretinden önce gerçekleşmesi belki de Nuri Said'in Türkiye'nin vazgeçebileceği yolundaki endişesi de olabilirdi[96].

12 Ocak 1955'te Türkiye-Irak deklarasyonu yayınlanıyordu. Deklarasyonda Pakt'ın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tecavüzlere karşı koyacağı belirtiliyordu. İçeriden kastedilen İsrail, dışarıdan kastedilen ise SSCB idi. Paktın ikinci önemli yönü ise coğrafi bir sınırla sınırlandırılmamış olmasıydı. Böylece İngiltere gibi Batılı bir devletin de pakta dâhil olması sağlanıyordu. Menderes'in pakta dâhil olması için Lübnan ve Suriye'ye yaptığı ziyaretler Suriye'de tepkiye sebep olurken, Lübnan konuya sıcak bakmakla beraber Arap Birliği'nin onayını bekliyordu.

Mısır Dışişleri Paktın ilanından bir gün sonra şu açıklamayı yapacaktır: "Irak'ın Türkiye ile bir ittifak imzalamaya karar vermesi Arap siyasetinde

bir değişiklik olup Orta Şark politikasında büyük rol oynayacaktır. Irak Arap Birliği'nin bir üyesi olması hasebiyle bir ittifak akdinin kararlaştırılmasından önce Arap Birliği'nin muvafakatini almalı ve Türkiye ile ittifak akdedeceğinden hiç olmazsa Arap memleketlerini haberdar etmeliydi. Mısır, Arap Birliği ve Arap güvenlik misakından uzaklaşmamak için büyük bir titizlik gösterecektir."[97]

Bundan bir gün sonra ise Irak Dışişleri Bakan Yrd. Burhaneddin Başayan, diğer İslâm ve Arap ülkelerinin özellikle de İran ve Pakistan'ın da Pakta davet edileceğini açıkladıktan sonra "Türkiye ile Irak arasında kurulacak Paktın Arap Birliği siyasetine aykırı olduğuna dair iddiaları reddederim. Bu Pakt Arap Birliği prensiplerine tamamen uygundur. Mısır da bu Pakt'a katılmak mecburiyetindedir. Çünkü Mısır-İngiliz anlaşmasında Türkiye'nin selameti için bir taahhüt bulunmaktadır. Eğer, Türk-Irak Paktı'na Arap Birliği prensiplerine aykırı deniliyorsa Mısır'la İngiltere arasındaki Süveyş anlaşmasına ne buyurmalı?" demektedir[98].

Mısır ilk birkaç gün resmi açıklama yapmazken yarı resmi el *Cumhuriyet* gazetesi konu hakkında çıkan haberde "... Nuri Es-Said Hükümeti Arap dış siyasetini tevhit ve takviye için Mısır ve diğer Arap devletler tarafından sarf edilen bütün gayretleri yıkmıştır" denilmektedir[99].

Mısır hükümeti 16 Ocak'ta Arap ülkelerinin başkanlarını Türk-Irak anlaşmasıyla "Arap Birliğine indirilen ciddi darbeyi" görüşmek üzere

toplantıya çağırıyordu. Görüşmeler sonucunda Mısır, Türkiye ve Irak aleyhine bir karar aldırmayı başaramıyorsa da diğer Arap ülkelerinin pakta girmemelerini sağlıyordu. Türkiye Mısır'ın bu tepkisine şaşırmıştı. Menderes'in konuyu Nasır'la görüşmek için ısrarlı çabaları Mısır tarafından reddediliyordu. Türkiye temelde Batı'nın Araplar için taşıdığı anlamı kavrayamamış görünmekteydi[100].

Sunday Times gazetesinde ise üç yıldan beri ABD ve İngiltere'nin doldurmaya çalıştığı gediği Menderes'in doldurduğu belirtilmekte ve "Batı ile Doğu'yu birbirine yaklaştırmakta oynadığı rolden ötürü hür dünya Menderes'e teşekkür etmelidir"[101] denilmekteydi. Dulles da Menderes'e gönderdiği mesajda "Türkiye ve Irak hükümetlerinin Orta Doğu'da istikrarın ve emniyetin arttırılması maksadıyla bir muahede akdetmek niyetlerinizi büyük memnunlukla haber aldım, size samimi tebriklerimi ve girişmiş olduğunuz yapıcı gayretlerde acil muvaffakiyetler temennilerimi takdim ederim" demekteydi. Menderes cevabi mesajında, Amerika'nın dünyada barış için sarf ettiği maddi ve manevi gayretlerinin eşi olmadığını herkesin bildiğini ifade etmekte ve kendilerinin desteğinin Irak'la yapacakları pakt için çok değerli olduğunu bildirmektedir[102].

İngiliz Dışişleri Bakanı 18 Ocak gecesi Pakt'la ilgili olarak radyoda yaptığı konuşmada, "İran ve Mısır'la yaptığımız anlaşmaların bütün Orta Doğu'nun atmosferinin iyileşmesine yardımı olmuştur. Türkiye ile Irak karşılıklı güvenlik paktı yapmak niyetlerini açıklamışlardır. Bunu,

memnuniyetle karşılıyoruz. Anladığıma göre diğer memleketlerin de iltihakını ümit etmektedirler. Bu muhakkak ki bütün Orta Doğu'nun istikrar ve güvenliğini arttıracaktır. Bizim görmek istediğimiz de esasen budur."[103] demektedir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar TBMM'nin X. Devre İkinci Toplantı Yılını açış konuşmasında pakt konusunda şöyle demektedir: "Türkiye kardeş Irak'la birlikte bu paktı, bütün sulhsever milletlerin olduğu gibi kendilerinin de maruz bulundukları büyük tehlikeyi önlemek için imzalamıştır. Bu pakt yalnız muhtemel bir mütecavizi önlemek gayesini gütmektedir. Başta Arap Birliği Topluluğu bulunmak üzere bölgedeki hiçbir mevcudiyete tevcih edilmiş değildir. Bu hakikatin her gün biraz daha anlaşılmakta olduğuna emniyetimiz vardır. Orta Doğu'da İran'ın da iltihakı ve Kuzey Müdafaa Hattı denilen sulh cephesi teessüs etmiş, Türkiye ve Pakistan vasıtası ile NATO ile SEATO arasında irtibat kurulmuştur... Bağdat Paktı'nın akdiyle memleketimiz yekdiğerinin temadisi olan üç bölgenin, Batı Avrupa, Balkanlar ve Orta Doğu'nun sulh ve emniyet istikrar ve tealisi gayesini güden üç teşekkülün aynı zamanda azası olmuştur..."[104]

Muhalefet gazetesi olan *Ulus*'un başyazarı Nihat Erim ise Bağdat'ta ilan edilen tebliğin sevindirilecek bir haber olduğunu belirterek "Herhalde Adnan Menderes hükümetinin dış politikasını her Türk vatandaşı bugünkü gayretlerinde sempati ile karşılar" demektedir[105].

SSCB ise ilk resmi tepkisini 16 Nisan 1955'te Sovyet Dışişleri Bakanı'nın ağzından veriyordu. "Yakın ve Orta Doğu'da belli bazı Batılı

güçler tarafından kurdurulan askeri gruplaşmalar" reddediliyor deniyordu. Açıklamada, Batılı güçlerin saldırgan NATO'nun uzantısı olabilecek bazı hareketlere giriştikleri Orta Doğu Savunma Komutanlığı'nın bölge ülkelerinin tepkisi sonucunda başarısızlığa uğramasının ardından Batılıların Orta Doğu ülkelerini egemenliği altına alabilmek için yaptıkları bu girişimle Irak'ı diğer Arap ülkelerinden ayırmayı başardıklarını ve bu durumun bölgede anlaşmazlık çıkmasından yarar bekleyen ülkelerin işine yarayacağı belirtiliyor ve Sovyet tehlikesini önlemek için askeri anlaşmanın gerekli olduğu yönündeki görüşün reddedildiği ve SSCB'nin bölgedeki ülkelerin milliyetçi hedeflerine sempati ile baktığı ifade ediliyordu[106].

24 Şubat 1955'te Pakt imzalandı. Pakt'a daha sonra İran ve Pakistan da katıldı. 6 Mart 1955'te Mısır-Suriye-Suudi Arabistan pakt karşısında blok oluşturuyorlardı. Suriye'de Sabri al Asali hükümeti Pakt'a karşı çıkıyordu. Lübnan ve Ürdün pakta sempatik bakmalarına karşın Arap tepkisinden çekindiklerinden sessiz kalıyorlar, Irak'ta ise bir tepki sesi yükseliyordu.

Üye ülkelerden birisinin tanımadığı ülkenin pakta girişi mümkün olmadığı için İsrail bu paktı kendisine yöneltilmiş olarak görüyor ve tepki gösteriyordu. Böylece Pakt Arap-İsrail uyuşmazlığını da pekiştirmiş oluyordu. İngiltere'nin Paktın 5. maddesine istinaden "bölgedeki güvenlik ve barışla ilgili devlet olarak 4 Nisan 1955'te Pakt'a girişi, bölge ülkelerini bir araya getirmek iddiasında olan bir örgüt için zayıflatıcı bir unsur olmuştu."[107]

Mısır ve Suriye'nin Bağdat Paktı'na karşı pakt kurma çalışmaları içinde oldukları haberi hükümet üzerinde tepki yaratıyordu. Hükümet, Türkiye'nin dostane gayretlerine rağmen Mısır'ın aldığı tavrı eleştiriyordu. "... Suriye'nin Mısır'ın baskılarına boyun eğerek anlaşmaya katılmadığını" söyleyen başbakan Türkiye ile uzun bir ortak sınıra sahip olduğunu Suriye'nin "unuttuğu"nu öne sürmüştür. Oysa bu ortak sınırın her iki ülkenin de birbiri ile ilgilenmesini zorunlu hale getirdiğini belirten Türkiye Başbakanı, Türkiye'nin Suriye ile iyi ilişkiler arzuladığı halde Suriye hükümetinin "Türkiye aleyhtarı" politikasına devamı halinde Türkiye-Suriye ilişkilerinin devamı hakkında "derin endişe" duymaktan kendisini alamayacağını sözlerine eklemiştir."[108] Sovyet yayılmacılığını engellemeye yönelik bu pakt Sovyetlerin Orta Doğu'ya yerleşmesine yardım etmiştir. Bağdat Paktı'nın Orta Doğu'da Batı cephesi liderliğine soyunan Türkiye ile Arap milliyetçiliği için mücadele veren Suriye'yi giderek karşı karşıya getirmesi kaçınılmazdı.

Arap ülkeleriyle ilişkiler bozulmuştu. Bunun nedeni olarak Türkiye'nin Arap milliyetçiliğini kavrayamaması görülebilir. Arap milliyetçiliğini kavrayamayan Türk yöneticileri, bölgedeki her hareketi Batı karşıtı Sovyet taktiğinin sonucu olarak görmüşlerdir. Türkiye'nin Orta Doğu politikasının temeli, komünist yayılmacılığa karşı tedbir almak, bölgede lider konuma yükselmek ve Mısır'ı uluslararası politikada yalnız bırakarak "olumlu

tarafsızlık" politikasının uluslararası politikada o dönem için geçersiz olduğunu kanıtlamak gibi gözükmekteydi[109].

3.2.3. Süveyş Krizi

Süveyş sorunu görünürde ABD'nin Mısır'ın Asuvan barajının yapımı için vereceği yardımı geri çekmesine verilen bir yanıttı. ABD'nin finansman desteğinden vazgeçmesinde Mısır'ın Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması, ABD Kongresi'nde İsrail lobisinin de desteğe karşı çıkışı ve güneyli Kongre üyelerinin Mısır'ın artan keten üretiminin kendi üretimlerine zarar vereceğinden duydukları endişe vardı. Ancak bu sorunun ortak bir işgale dönüşmesinin temel nedeni Fransa, İngiltere ve İsrail'in, Mısır'la düştükleri ihtilaftı. Fransa Kuzey Afrika'daki başta Cezayir olmak üzere sömürgelerindeki bağımsızlık mücadelesinin arkasında Mısır'ı görüyordu. İsrail açısından Mısır, Arap dünyasını kendisine karşı birleştirme amacındaydı. Bu anlamda bu savaş Mısır'ı sınırlama imkânı da verecekti[110]. İngiltere ise bölgede eski sömürgesinin kendisine rakip olarak çıkmış olmasından rahatsızdı. Bölgedeki iki müttefiki Suriye ve Ürdün üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştu. Suriye'de Batı'ya sempatik baktığı söylenen Faris el Huri hükümetinin devrilmesinde önemli rol oynayarak da bunu göstermişti. Mısır artık İngiltere'nin bölge çıkarları için önemli bir tehdit oluşturuyordu[111].

26 Temmuz 1956'da Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesiyle ortaya çıkan durumu görüşmek üzere 16 Ağustos 1956'da yapılan I. Londra Konferansı'na katılan ülkelerden bir tanesi de Türkiye idi. Konferanstan çıkan karar, kanalın BM'ye bağlı bir komisyona devredilmesi ve uluslararası geçişe açık olmasıydı. Mısır ise uluslararası denetime karşıydı ve Kanal üzerindeki egemenlik hakkının devredilemeyeceği konusunda

kesin tavrı vardı. Mısır ancak kendi egemenliği tanındıktan sonra Kanal'ın uluslararası trafiğe açılabileceğini belirtiyordu. İngiltere ve Fransa'nın ikili görüşmelerinin ardından müdahale söylentileri çıkıyor ve ABD müdahalenin karşısında olduğunu bildirmesinin ardından 19-21 Eylül 1956'da II. Londra Konferansı toplanıyor, kanaldan yararlanan 18 ülkenin davet edildiği konferanstan da bir sonuç çıkmıyordu. Türk heyeti Amerikan görüşünü savunuyor ve Dulles'ın kurduğu "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Kulübü"ne 1 Ekim'de Pakistan ile birlikte Türkiye de giriyordu. Nasır "Kanalı Kullananlar Kulübü"nü reddediyor ve Türkiye'yi sadece Arap dünyasında değil, Bağlantısızlar hareketi içinde de, "Batı emperyalizminin polisi" olarak ilan ediyordu. 7 Kasım 1956'da Süveyş Savaşı'nın ardından başlayan Bağdat Paktı'nın Tahran Konferansı'nda İngiltere'nin ihracının gündeme geleceğinin söylenmesine karşın Menderes ve ekibinin İngiltere'nin ihracını engellediği söyleniyordu[112].

29 Ekim 1956'da İngiltere, Fransa ve İsrail bir plan dâhilinde Mısır'a saldırıya geçiyorlardı. 31 Ekim'de BM Genel Kurulu'nda yapılan toplantıda ABD'nin desteğini alamayan İngiltere ve Fransa yalnız kalırken SSCB mevcut durumdan yararlanarak İngiltere ve Fransa'yı 5 Kasım'da uyarıyordu. Baskılara dayanamayan İngiltere ve Fransa, 3 Aralık'ta Kanal'dan çekileceklerini açıklıyorlardı. İsrail ise yeterli garantiler elde etmeden bölgeden çekilmeyeceğini açıklamasının ardından 11 Şubat 1957'de ABD'nin memorandumuna maruz kalıyor, 22 Şubat 1957'de

kendisine ambargo konulmasının BM'de istenmesi üzerine daha fazla direnemeyen İsrail Gazze ve Şarm el Şeyh'ten çekiliyordu[113]. Mısır, 24 Nisan 1957'de yayınladığı bildiriyle Kanal'ın uluslararası trafiğe açılacağını ve 26 Temmuz 1956'da kurulan Süveyş Makamı tarafından yönetileceğini ilân ediyordu.

Süveyş Krizi sonucunda İngiltere ve Fransa bölgeden tamamen çekiliyor ve onların yerini bu olayda frenleyici rol üstlenen ABD almak istiyordu. Ancak ABD'nin İngiltere ve Fransa'yı frenlemesi Sovyetler'in bu iki ülkeye karşı çıkmasını kolaylaştırdığı gibi Orta Doğu'daki boşluğun da gerçekte SSCB tarafından doldurulmasına yardımcı olacaktı. Nasır'ın kazanması ise Orta Doğu'da Batı aleyhtarlığını güçlendirmişti[114].

Türkiye Süveyş'in uluslararası teminat altına alınmasının faydasına işaret etmiş ve Mısır'ın aleyhine olan hiçbir hareketi diğer bir Müslüman ülke olan Türkiye'nin kabul etmeyeceğini beyan etmişti. Türkiye "uluslararası bir teminat" isteyerek ve bunun Mısır'ın egemenliğine aykırı olmayacağını belirterek konuya Mısır'dan farklı bir bakış açısı da getirmekteydi[115].

Sonuçta Orta Doğu'da "tarafsız Arap milliyetçisi" olan Mısır'ın başını çektiği ülkeler ile "bir Batı ülkesi olan Türkiye" iki ayrı grup içerisinde birbirlerine karşı mücadele edeceklerdi.

Türk kamuoyunun kriz öncesinde Mısır'a karşı ılımlı bir tavır sergilerken kriz sonrasında tavrını sertleştirdiğini görmekteyiz. Bu ılımlı tavrın ifadesi olarak A. Şükrü Esmer "Bağımsız Mısır" isimli makalesinde Nasır'la

şahlanan milliyetçilik duygularına saygı gösterilmesi gerektiğinden bahsederek Mısır'dan İngiliz askerlerinin çekilişini Türk Kurtuluş Savaşı'na benzeterek kutlamaktadır[116].

Ulus gazetesinin bir sonraki sayısında "Mısır Her Türlü Yardımı Kabul Edecek" başlıklı yazıda "Kahire'de yüz bin kişiye hitap eden Nasır'ın sıkıyönetimin kaldırıldığını, ülkenin ekonomik gelişimi için kalkınmanın şart olduğunu ve İngiltere'nin Kanal bölgesinden çekilmesini bir dostluk belirtisi olarak kabul ettiklerini ifade ettiği" açıklanan haberde Nasır'ın devamla "İngiltere'ye karşı hiçbir husumet beslemiyoruz, bütün milletlerle iyi münasebetler kurmak arzusundayız" dediği belirtilmektedir[117].

A. Şükrü Esmer "Orta Doğu ve Amerika" başlıklı yazısında ABD'nin bugüne kadar Orta Doğu'da kararsız bir politika izlediğini, hem Arapları ve hem de İsrail'i memnun etme politikasının bir sonuç vermediğini belirtmektedir. ABD ve İngiltere'nin Asuvan barajının yapımına yardım tekliflerinde nazlanan Mısır'ın yardımı kabul ettiğini bildirdiği zaman ise ABD, yardım konusundaki politikasını değiştirecektir. ABD'nin politika değişikliğine gitmesinde etkili olan nedenler, Mısır'ın Çekoslovakya'dan silah alımı, Çin'i tanıması ve daha da önemlisi yaklaşan seçimlerde Yahudi toplumunun ve Kongre'nin Mısır'ın politikasından duydukları hoşnutsuzluk olarak öne sürülecekti[118].

Hüseyin Cahit Yalçın ise krizden sonra sert ifadeler kullandığı "Çarpışan Nüfuzlar" isimli makalesinde, Sovyet-ABD ihtilafından yararlanarak

dünyada önemli bir kişi, Orta Doğu'da ise lider olma gayretinde olan Nasır'ın bu gayretlerinin sonuçsuz kaldığını, baraj için para bulmasının artık zor olduğunu belirterek bundan ders almayan Nasır'ın mahalli başarılarıyla fazla bir gurura kapılarak kendisini Orta Doğu'nun hâkim bir direği gibi gördüğünü ve Arap dünyası ile yetinmeyerek Balkanlar'a da müşteri çıktığını ifade etmekte ve Mısır, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yapılacağı söylenen paktın Mısır ve Yunanistan açısından ne anlama geleceğinin anlaşılamadığını ve bu gelişmelere Batı'nın kararsız tutumunun neden olduğunu savunuyordu[119]. Görüldüğü gibi Yunanistan bir Batılı devlet olarak Batı politikalarına kendisini bağımlı hissetmezken, Türkiye bir "Batı devleti" olarak politikalarını Batı'ya endekslemişti.

Ulus gazetesinin aynı günkü sayısının başlığında "Nasır'ın kararı diktatörce keyfi ve devletler hukukuna aykırı olmakla beraber Orta Doğu'daki gerginliği artıracak" nitelikte bir karar olarak ifade ediliyordu.

A. Şükrü Esmer "Mısır'ın tepkisi" başlıklı yazısında, millileştirme kararının beklenildiğini, kredinin verilmesinden vazgeçilmesinin ardından "Nasır'ın, prestijine indirilen bu darbeyi telafiye çalışacağı beklenmekteydi" diyordu. Esmer'e göre, Sovyetler de yardım konusunda isteksizdi. ABD kararına siyasi gözle bakılmasına karşın, olayın ekonomik boyutunun ağırlığı ABD'nin kararında etkili olabilirdi ve Rusya'nın da bu yüzden konuya soğuk bakıyor olma ihtimali yüksekti[120].

Bir gün sonraki makalesinde Esmer, Nasır'ı Hitler'e benzetmekte ve diktatörlerin prestijlerine indirilen darbeye cevap vermedikleri takdirde devrileceklerini, bu açıdan Nasır'ın Arap liderliği iddiasının suya düşebileceğinden endişelenmesinin alınan bu kararda etkin olduğunu belirtmektedir.

Ulus gazetesinin bir gün sonraki 1. sayfa haber başlığı ise şöyledir:

"CHP Genel Sekreteri Samsun'da yaptığı konuşmada dış politika üzerinde durdu. Milletlerarası anlaşmalara riayet etmeyen bir diktatörün bu hareketi bir Akdeniz devleti olan Türkiye'yi de çok yakından ilgilendirir. Bu konu üzerinde durmalıyız. ...Her türlü milletlerarası taahhüde riayeti ana prensip sayan bizler için bu konu üzerinde durmak yerindedir. Bu hadise ile diktatörlerin tabii akıbeti bir kere daha belirdi."[121]

"Tehlike Çanı" başlıklı makalede H. Cahit Yalçın ise şöyle demektedir: "Politika dünyasına meydan okumak uzun hesaplar neticesinde göze alınabilecek bir sergüzeşte atılmaktır. Amerika'ya kızıp arkasını Rusya'ya dayar gibi görünerek yalnız Amerika'yı değil bütün Batı dünyasını ve bilhassa şark devletlerini tehdit eder bir meslek tutmak, neticesi meşkûk bir maceraya atılmaktan başka bir şey değildir. Süveyş Kanalı Mısır için bir iç mesele değil, büyük bir su geçididir ki bunda bütün Batı dünyasının hayati menfaatleri bahis konusudur. Bu Nasır'ın istediği zaman kapayıp istediği zaman açabileceği Süveyş Kanalı hakikatte milletlerarası bir deniz yolu olmaktan çıkmış müstahkem bir boğaz haline gelmiş demektir. Nasır

beynelmilel ticari münasebetler yolunu, birçok memleketin siyasi emniyet ve selametini tehdit ediyor...”[122] demektedir.

Süveyş Krizi çıkmadan önce Boğazlar ve Süveyş arasında bağlantı kurarak Türkiye’den yardım isteyen Nasır’ın bu isteği karşısında, Lozan’da Montrö’de Boğazlar için mücadele veren ardından Rusya’nın istekleriyle karşılaştığında ödün vermez bir tutum sergileyen CHP’nin iktidar olduğu dönemde iktidarın görüşünü yansıtan *Ulus* gazetesinin yazarı Hüseyin Cahit Yalçın’ın bu yazısı, iktidar ve muhalefetiyle Türkiye’nin Orta Doğu’ya bakışının çerçevesini çizmesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Zafer gazetesi ise büyük puntolarını o günlerde Türkiye’yi ziyaret etmekte olan Pakistan Cumhurbaşkanı ile Pakistan’a resmi ziyarette bulunan Menderes’e ayırmakta ve gazetede Süveyş konusu sıradan bir olay olarak küçük haber başlıklarıyla verilirken yorumlara da rastlanmamaktadır. Ancak Süveyş’in millileştirilmesinden on gün sonra Natuk Poyrazoğlu “Yine Orta Doğu ve Süveyş Hadisesi” başlıklı yorumunda “ ... Süveyş’te meydana gelen son durum beni teyit etti. Gerek NATO gerekse Orta Doğu müdafaa planları bakımından hayati ehemmiyeti haiz bu kanal yolu için Mısır’ın aldığı karar vahim neticeler doğurabilir...” Olayı yalnızca bir

Süveyş hadisesi olarak görmenin yanlış olduğunu, konunun gerçekte bir Mısır-Bağdat Paktı, Mısır-NATO ve Doğu-Batı sorunu halinde görülmesi gerektiğini ve konunun Kıbrıs ile de bağlantı kurularak bütünüyle ele alınmasının doğru olacağını belirterek, " ... Yoksa bu ve buna benzer davaların halli ve şımarık diktatörleri oturdukları yerde oturtmak için birkaç Türk süngüsü bile kâfidir" demektedir[123]. İktidarın ve iktidarın yayın organının sessiz kalmasının nedeni Batı'nın konu hakkında kesin bir tavır alamaması ve konuyu özellikle ABD'nin görüşmeler yoluyla halletme isteğiydi.

3.2.4. Eisenhower Doktrini

Eisenhower Doktrini, 5 Ocak 1957'de başkanın Orta Doğu hakkındaki görüşlerini içeren mesajıyla ortaya çıkmaktaydı. Başkanın adıyla anılan Doktrin'e göre, Süveyş Buhranı'nın ardından bölgede İngiltere'nin boşalttığı alana Sovyetlerin girmesi neticesinde Orta Doğu'da güç dengesi ABD ve Batı'nın aleyhine dönmüştü. Eisenhower Doktrini Sovyetler Birliği'nin lehine olan bu dengeyi değiştirecek ve bölgedeki müttefiklerine destek verecek önemli bir araçtı[124].

Eisenhower Doktrini incelendiğinde, Doktrin'in yayınlanmasının gayelerinden belki de en önemlisi, Dulles'ın Doktrin'i Kongre'ye açıklarken "Süveyş Buhranı'ndan sonra Doğu Akdeniz bölgesinde çok

ciddi bir boşluğun çıkmış bulunduğunu ve teklif edilen hareket biçimi benimsenmediği takdirde "bölgede kontrolün elden çıkabileceğini belirtiyor..."[125] olmasıydı." Stalin'in yerine geçen Sovyet önderleri; yeni "barış içinde bir arada yaşama" doktrini ile komünist olsun veya olmasın her türlü devlete yanaşmakta, "ulusal burjuvazi" ile iş birliğine girişmekteydi. İşte ABD'nin yeni yaklaşımı Sovyet etkisi altına düşebilecek devletlere Amerikan ekonomik ve askeri yardımını, hem de Batı ittifaklar sistemine girme koşuluna bağlı olmaksızın uzatmaktaydı..."[126]

Eisenhower Doktrini'nde "Uluslararası Komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir devletten gelecek açık bir saldırıya karşı yardım talep eden devletin toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını korumak için Amerikan askeri kuvvetlerinin de kullanılması dâhil olmak üzere, gerekli yardım ve iş birliğinin sağlanması için kongrenin başkana yetki vermesi..." öngörülmekteydi[127].

9 Mart 1957'de Kongre tarafından kabul edilen doktrin hakkında başkan Senato'da yaptığı konuşmada, Orta Doğu petrolünün Batı'nın can damarı olduğunu ve bunun komünist kontrolü altına girmesi halinde Batı'nın komünizme teslim olacağını ve bu durumun ise Amerika için yıkım anlamına geleceğini ifade ediyordu[128].

Doktrini İngiltere soğuk karşılarken Bağdat Paktı'nın diğer üyeleri memnunlukla karşılamaktaydılar. İngiltere'nin doktrini soğuk karşılamasının nedeni, bu girişimi, ABD'nin Orta Doğu'da İngiltere'nin

yerini aldığının kesin ifadesi olarak görmesiydi. Doktrin Mısır ve Suriye tarafından tepkiyle karşılandı. Ürdün ise doktrine sempatik bakmakla beraber Arap tepkisinden çekindiği için olumlu bulmadığını açıklıyordı[129].

22 Mart'ta yayınlanan Türk-ABD ortak bildirisinde Eisenhower Doktrini hakkında şöyle denilmekteydi: "Amerikan Doktrini'nin gayesi Orta Şark'taki müstakil devletlerin milletlerarası komünizm tarafından bilvasıta veya doğrudan doğruya vaki olabilecek bir tecavüzle mücadele edebilmek hususunda imkânlarını takviye zımnında bu devletlere yardım etmektir."[130] Türk hükümeti ayrıca bu doktrinin "hür dünyanın Amerika'nın liderliğine güvenini pekiştireceğini" ifade ediyordu[131]. Menderes yaptığı basın toplantısında Eisenhower Doktrini ile ilgili soruya şöyle cevap vermekteydi. "Türkiye'nin ehemmiyeti artmıştır. Çünkü istikrar ve milletlerin istiklali gayesini güden Garp devletlerinin siyaseti bakımından Türkiye bu bölgede büyük ehemmiyet arz etmekte ve bu bakımdan gereken vasıflara haiz bulunmaktadır. Türk hükümeti, Amerika'nın yakın alakasını ve sulhçu devletler topluluğunun Orta Şark'a layık olduğu ehemmiyeti vermesini mühim bir hadise telakki etmektedir. Bu inkişaflar memleketimiz için olduğu kadar bütün bölge içinde memnuniyet vericidir. Bu itibarla Reisicumhur Eisenhower'in beyanat ve planını ve Amerikan hükümetinin, bu mevzuda sarih vaziyet almasını şayanı şükran hareketler olarak telakki etmekteyiz."[132]

Nehru ise Doktrin’i şöyle değerlendirmektedir. “Herhangi bir yabancı devletin Orta Şark’taki sözde boşluğu doldurmaya kalkması dünyanın bu bölgesinde sulhu altüst edecektir. Orta Doğu’da hakikatte böyle bir kuvvet boşluğu hâsıl olmuşsa bunu bölgedeki devletler kendi kuvvetleri ile doldurmalıdır. Yabancı bir devletin kuvvet eksikliğini telafi edebileceği fikrini kabul etmekle, bu bölgeyi hâkimiyet altına almak isteyen diğer bütün yabancı devletlere yol açmış oluruz.”

İran Dışişleri Bakanı ise “Başkan Eisenhower’ın mesajında belirtilen taahhütler bizim nazarımızda en az Birleşik Amerika’nın resmen Bağdat Paktı’na girmesi kadar değerlidir. Fakat yine de Amerika’nın Pakt’a girmesini tercih ederiz” diyordu. İngiliz İşçi Partisi lideri Hugh Getskel de doktrini “Sulh için hayırlı bir teşebbüs olarak” değerlendiriyordu[133].

Enver Sedat’ın “*El Cumhuriye*” gazetesindeki makalesinde, doktrini karanlık bulduğunu, Mısır’a herhangi bir tecavüz veya İsrail’in saldırısı karşısında ABD’nin nasıl hareket edeceğini, Suriye’den geçen petrol boru hatlarına İngiltere’nin el koymayı istemesi ve buna Suriye’nin izin vermemesi durumunda ABD’nin pozisyonunu sormakta ve şöyle devam etmektedir. “Tabiatıyla Suriye bütün dünyadan yardım istemek hakkını kendinde bulacaktır. Bu memleketin yardım talebine ilk cevap vereceklerin “Başkan Eisenhower’ın komünist tahakkümü altında olduklarını iddia ettiği devletler olması da pekâlâ mümkündür. Böyle bir durum hâsıl olduğu

zaman ise Amerika nasıl bir tavır takınacaktır? Üstelik İngiltere'nin Suriye'ye ültimatom göndermesi her an mümkün görülmektedir."[134]

H. C. Yalçın ise makalesinde " ... Birleşik Amerika Başkanı General Eisenhower'ın bu tehlikeyi teşhis ve takdir etmesi çok doğru bir görüşe delalet eder. Ancak meseleyi hal için düşünülen tedbirler temeli kurulmamış bir saray için dam üzerinde bahçe planı yapmaya benziyor..." demekte ve devamla Orta Doğu'daki bu karışık durumun Bolşevizmin yerleşmesi için uygun ortam hazırladığına dikkat çekerek, Orta Doğu'daki bugünkü durumun sorumlularının Araplar olduğunu, liderlerin ülkelerin saadeti yerine kendi şahsi çıkarlarını ve emniyetlerini düşündüklerini, Arap âlemine verdikleri sözleri yerine getiremeyip halkın gazabından korktuklarını belirterek, Orta Doğu'ya yardımdan önce sulhun getirilmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, İsrail'in Orta Doğu'daki konumu hakkında ise şöyle demektedir: "İsrail Filistin'den çıkarılamaz ve çıkarılmamalıdır. Biz bunu bir Türk olarak elzem gördüğümüz kadar dünya sulhunun sağlandığını görmek isteyen insan sıfatıyla da zaruri buluyoruz. İsrail Orta Doğu'da sükûn ve emniyetin amili olacaktır. Arapları bazı maceraperestlerin diktatörlük heveslilerinin dalgınlıklarından korumak için İsrail esaslı bir kudret teşkil edebilir..."[135]

A. Şükrü Esmer de Doktrin'in amacının ABD'nin Orta Doğu'daki pasif ve bocalayan durumunu gidermek olduğunu ve bu pasif durumun da Sovyet yayılmasına zemin hazırladığını belirterek, Süveyş Krizi'nde ABD'nin

İngiltere ve Fransa'yı yalnız bırakmasının yanlış olduğunu iddia etmektedir. Türkiye için Doktrin komünizmin yayılmasına karşı etkin bir tedbir alarak görülürken Suriye açısından ise emperyalizmin Orta Doğu'daki yeni bir adımı olarak değerlendiriliyordu[136]. Başkanın, Eisenhower Doktrini'ni anlatmak için Suriye'ye gelecek olan danışmanı hakkındaki bir soruya, Suriye Başbakanı Asali, "Arap milletinin temayüllerini haklarını kale almayan her doktrin nereden gelirse gelsin reddedilecektir" demekteydi. Doktrini İsrail'de, Arap milliyetçiliğini kışkırtacağı gerekçesiyle olumlu bulmuyordu. Sonuçta Türkiye, Osmanlı'dan gelen Rusya'ya karşı denge faktörü arayışında ABD'yi bir denge faktörü olarak yanına alıyordu[137].

3.2.5. Ürdün Olayları ve Suriye Krizi

Ürdün olayları olarak bilinen olaylar 1957 ilkbaharında yapılan seçimlerde Nasır yanlısı Arap milliyetçisi Süleyman al Nabulsi'nin başbakanlığa gelmesinin ardından 13 Nisan 1957'de Nasır yanlısı genelkurmay başkanının Zerka askeri kampında Kral Hüseyin'e karşı ayaklanmasıyla başladı. Nabulsi gözaltına alınırken genelkurmay başkanı Abu Nuvar da ülkeyi terk ediyordu. Ardından genelkurmay başkanı olan Ali Hayari'nin de ayaklanmasını Hüseyin bastırmayı başarıyor, Hayari de ülkeden kaçıyordu[138].

16 Temmuz'da "Ürdün Kralı Hüseyin'in Ürdün'ü sınırlarını çevreleyen düşmanlardan ve beynelmilel komünizmden korumak için" İngiltere'den yardım istemesi üzerine İngiliz çıkarması gerçekleşecekti. Fatin Rüştü

Zorlu ise Ürdün'ün Bağdat Paktı üyelerinden yardım isteyip istemediği şeklindeki bir soruya "İngiliz kuvvetleri Ürdün'e çıktığına göre bu yardım yapılmış demektir"[139] açıklamasında bulunuyordu.

Türkiye'nin Suriye sınırında askeri kaydırmalar yaparak Ürdün üzerindeki Suriye baskısını azaltmaya çalıştığı belirtilmekteydi. Dışişleri Bakan vekili Namık Gedik'in TBMM'nin 26 Temmuz 1958 tarihli toplantısında, Ürdün olayında Türkiye'nin tutumunu şöyle açıklıyordu. "Ürdün ile olan gayet yakın ve dostane münasebetlerimiz muvacehesinde bu devletin istiklâl ve bütünlüğünün korunmasına büyük bir ehemmiyet atfetmekteyiz. Bu sebepledir ki İngiltere'nin Ürdün'ün müracaatı üzerine aldığı tedbirleri yerinde bir harekât olarak telakki ediyoruz[140].

Suriye iç politikasındaki gelişmeler ve ardından Suriye'nin Sovyetler Birliği'nden silah alması Ekim 1957'de "Türkiye-Suriye Krizi"ne dönüşecek yeni bir sorunu haber veriyordu. Suriye'de Batı ile iyi ilişkileri olan bir hükümet arzusu için yapılan baskılar sonuçları itibarıyla daha milliyetçi ve sol hükümetlerin iktidara gelmesine yardımcı olacaktı. Buna karşın ABD'de gizli operasyonlarla bunu tersine çevirmeye çalışacaktı. Suriye'ye müdahale yönündeki ABD isteğini Süveyş konusunda destek arayışı için Ocak 1956 sonunda Amerika'yı ziyaret eden İngiliz Başbakanı Anthony Eden ve Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd'a dnemin ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından iletilecekti. Dulles, İngiltere yönetiminden Nasır'a karşı bir operasyona Suriye'nin dâhil edilmesini isteyecekti[141]. Bu konuda yapılan CIA (Amerikan "Merkezi Haberalma Teşkilatı, Central Intelligence Agency) ve SIS (İngiliz Gizli Haberalma Servisi, The Secret Intelligence Service) yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonunda yapılan plana göre Türkiye sınırında olaylar

çıkarılacak, İngiliz ve Amerikan ajanları çöl kabilelerini ayaklandıracak ve gerekirse harekâta Irak ordusu da destek verecekti[142]. CIA'nin görüşüne göre ise Suriye siyasal hayatında etkin olan Komünist Partisi gibi sol siyasi hareketler daha tehlikeydi ve öncelikli olarak etkisiz hale getirilmeliydi[143]. Suriye içinde ve dışında rejim muhalifi unsurlar ile CIA ve SIS ajanlarının birlikte yaptıkları iki operasyonda başarısız olacaktı[144]. Bu başarısızlığın ardından Suriye'deki rejimi devirebilmek için ABD, Türkiye'ye yönelecektir. 7 Eylül 1957'de çok gizli ibaresiyle Dulles tarafından ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne bizzat Adnan Menderes'e iletilmek üzere telgraf gönderilecekti. Toplam on altı maddelik açıklamadan oluşan telgrafın 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10 ve 12. maddelerinde Türkiye, Suriye'ye müdahale etmesi, gelişmelere seyirci kalmaması için teşvik ediliyor ve Amerika'nın bu konuda destek vereceği vurgulanıyordu[145]. Bu telgraf ardından Türkiye'nin Suriye sınırına elli bin asker ve beş yüz tank sevk edecekti. Sovyetler Birliği'nin Suriye'nin yanında yer almasıyla uluslararası hal alan kriz, aynı yılın Ekim aylarında karşılıklı olumlu açıklamalarla aşılmaya başlanacak, Kasım ayı başında ise Suriye-Türkiye ilişkilerinde yumuşama görülecekti. Bu operasyonlar ve "Türkiye-Suriye Krizi" Suriye'yi SSCB'ye daha yaklaştırmanın ötesinde bir sonuç vermeyecekti. ABD ve Batı bölgeden uzaklaştırmak için uğraştıkları SSCB'nin bölgeye girişine yardımcı olacaklardı.

Sonuç

Genellikle Orta Doğu üzerine yazılan eser ve makalelerde Demokrat Parti'nin "Aktif Orta Doğu Politikası"ndan bahsedilir. Ancak bu çalışmada da ifade edildiği gibi, 1958 Irak Devrimi'ne kadar olan dönemde DP'nin muhalefet partisi olan CHP'den farklı olarak ürettiği bir dış politikadan

bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Aksine, sözgelimi Süveyş Krizi gibi bir sorunda CHP'nin DP'den daha aktif bir tutum aldığı görülebilir. Türkiye'nin Batı ile iş birliği CHP'li yıllarda başlayıp DP döneminde kuvvetlenerek devam ettirilmiştir. 1946-50 döneminde DP muhalefet partisi olmasına rağmen CHP'nin Orta Doğu politikalarına destek vermiş, 1950-1958 döneminde ise CHP de DP'yi Orta Doğu politikalarında desteklemiştir. Öyleyse konu DP'nin "aktif politikası" değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin aktif politikasıdır. CHP'nin, DP'nin Orta Doğu politikalarına itirazı, genelde usul yönünden ve karar alınış tarzına olmuş, bunda da kendisinin karar alım sürecinin dışında tutulması önemli rol oynamıştır.

George McGhee Türkiye'nin Orta Doğu olaylarında aldığı tavır hakkında şöyle der: " ... Orta Doğu savunması tartışmalarının her aşamasında bu arada o bahtsız Orta Doğu Komutası ve Orta Doğu Savunma Teşkilatı görüşmelerinde Türkiye kendini aktif bir role yerleştirmeye her zaman hevesli olmuştur..."[146] Bu "her zaman hevesli" politika II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin isteklerine karşılık Türkiye'nin Batı'ya yönelmesiyle başlamış, temelde SSCB'ye karşı güvenlik arayışı içerisinde askeri konularda Batı ile işbirliğiyle başlayıp, daha sonraki yıllarda ekonomik ve siyasi işbirliği alanlarına da yayılmıştır.

Orta Doğu'ya yönelik Türkiye'nin politikası detaylı olarak incelendiğinde bu politika "fazla hevesli" bulunarak haklı bir eleştiri yapılabilir. Özellikle

Stalin’in ölümünden sonra değişen SSCB politikasına bigâne kalınarak bu politikanın devam ettirildiği düşünülürse, eleştirinin dozunu artırmak için elimizde sebep de var demektir. Bu eleştiriler, 1951 yılında Orta Doğu Komutanlığı planında İngiliz çıkarlarına yardımcı olması, 1955’te Arap dünyasının kesin olarak bölünmesine yol açan Bağdat Paktı’nda başrolü oynaması, Süveyş
Krizi’nde Mısır’ın mili çıkarlarını görmezden gelmesi ve Eisenhower Doktrini’nin uygulanmasında başrol alma isteği olarak sayılabilir.

Haklı olarak Türkiye’nin bu politikaları sonucunda ne elde ettiği sorulabilir. Bu sorunun yanıtı bazılarına göre Türkiye’nin hiçbir şey elde etmediği olarak verilebilir. Dönemin politika uygulayıcıları konuyu Türkiye’nin Orta Doğu politikası olarak ele almamışlardır. Bir “Batı devleti” olan Türkiye’nin Orta Doğu politikası olarak ele almışlardır. Bu açıdan bir “Batı devleti” olan Türkiye Orta Doğu’da Batı’nın politikalarını
uygulamaya çalışmıştır. Elbetteki bir “Batı devleti” olarak Batı’nın politikalarını Orta Doğu’da uygulayan Türkiye, Batı’nın ve ABD’nin siyasi ve özellikle de ekonomik yardımlarına mazhar olacaktı. Bu durumu ABD Dışişleri Bakanı Dulles 4 Haziran 1954’te, Eisenhower’in Menderes onuruna verdiği öğle yemeğinde şöyle ifade edecektir: “Türkiye’ye yapılacak iktisadi yardım için verilecek krediler Amerika’nın güvenliğini doğrudan doğruya sağlamak gibi bir şeydir. Bu kredileri başka yere sarf edeceksek hiç sarf etmeyelim daha iyi.”[147]

Washington’da Türk büyükelçiliğindeki resmi kabulde Menderes başkan yardımcısı Richard Nixon’ın konuşmasına cevaben yaptığı konuşmada ise şöyle demektedir: “Biz Amerika’nın rehberliğini hakkıyla yapmakta olan bir memleket olarak her adımını hayranlıkla takip etmekteyiz. Türkiye hadiseleri aynı şekilde görmekle kalmamakta, aynı şekilde tedbirleri almaktan da asla çekinmemektedir. İki memleket arasındaki münasebetler öyle bir dereceye gelmiştir ki başka türlü düşünmeye imkân yoktur. Bu derece birbirine bağlı iki memleketin kaderi ancak ebediyen dost ve müttefik olmaktır...”[148]

Bu görüşmelerin ardından Türkiye, ABD’nin dış yardımlarda kısıntıya gittiği bir dönemde kısıntıya gitmediği tek ülke olacak ve 500 milyon dolar askeri yardım alacaktır. Öyleyse Türkiye “Batı devleti” olarak Batı’nın Orta Doğu’da uygulamakta başarılı olamadığı politikaları uygulayarak (Bağdat Paktı gibi) daha fazla siyasi ve ekonomik yardıma mahzar olacak ve tam bir Batı eksenli devlet olacaktır. Konuya bu yönüyle bakıldığında politikalar kendi içinde tutarlıdır. Türkiye’nin o dönemde Orta Doğu Arap dünyasını bölmek veya birleştirmek gibi bir politikası olmamış, yalnızca bir “Batı devleti” olarak Batı’nın politikalarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Hevesli olmasının nedeni budur. Burada elbetteki “Batı devleti” böyle mi olunurdu veya “Batı devleti” olmakla feda edilen şeylere değer miydi gibi sorular sorulabilir. O dönem uygulanan politikaların sonuçları bugün görülebildiği için eleştirmek mümkün olmaktadır. Ulusal bütünlüğüne yönelik

kuzeydoğusundaki büyük komşusunu tehdit olarak algılayan Türkiye, dünyayı sıkı iki kutup şeklinde yorumlayan ve üçüncü bir yolu tasvip etmeyen ABD arasında kalmış ve bütünlüğünü korumak için hızlı bir şekilde ABD ve Batı ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bugün, ABD'nin o dönem uyguladığı politikalar da sonuçları itibarıyla eleştirilebilir. Dönemin karar alıcılarının dünyayı sıkı iki kutuplu olarak yorumlaması Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik "aktif politika" uygulamasında ve ikili ilişkiler geliştirememesinde etkili olmuştur. Ancak dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise dönemin bölünmüş Arap Orta Doğu'su, Arap-İsrail sorunu, Türkiye'nin rejimi ve Hatay konusu dikkate alındığında Türkiye'nin bölgede ikili ilişkileri geliştirmek istese dahi, bunun oldukça zor olabileceğidir.

Dipnotlar

[1] Thomas G. Paterson, **The Origins of the Cold War** (Lexington, MA: D.C, Heath 1991) s. 181.

[2] Alexander L. Gorge and Richard Somoke, **Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice** (New York: Colombo University Press, 1974) s. 355.

[3] Aptülahat Aksin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi** (İstanbul: İnkılap ve AkaKitabevleri Koli, Şti., 1966) s. 81.

[4] A.g.e.

[5] A.g.e., s. 82-83.

[6] Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş** (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, Temmuz 1981) s. 32.

[7] Ahmet Şükrü Esmer, **Türk Diplomasisi** (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1959) s. 98.

[8] Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969) s. 262.

[9] Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl; Anılar Yorumlar, C. I** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980) s. 10.

[10] Aptülâhat Aksin, **Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politika Gelişmeleri** (İstanbul: Akgün Matbaacılık ve Kitapçılık Müessesesi, 1959) s. 9.

[11] A.g.e., s. 10.

[12] [*Manchester Guardian'dan* aktaran], Halit Tanyeli, Adnan Topsakaloğlu, ed, **İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1949-1950** (İstanbul: İsten Matbaası, 1958) s. 30.

[13] George McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu,** Çev: Belkıs Çorakçı (Ankara: Bilgi Yayınevi, Aralık 1992) s. 30.

[14] *Ulus,* 12 ve 19 Mart 1947, s. 1, 3, 4.

[15] McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu,** s. 56.

[16] Akşin, **Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politika Gelişmeleri,** s. 15

[17] Nihat Erim "Eğer Türkiye İsterse" *Ulus* 17 Şubat 1947, s. 2.

[18] Nihat Erim "Amerika'nın Kararlı Durumu" *Ulus,* 13 Mart 1947, s. 1, 5.

[19] "Washington'dan Yorumlar" *Ulus,* 13 Mart 1947, s. 6.

[20] *Ulus,* 11 Mart 1947, s. 1, 4.

[21] Ahmet Şükrü Esmer, "Yunanistan'a Yardım" *Ulus,* 12 Mart 1947, s. 3.

[22] [*New York Times'tan* aktaran], Tanyeli, Topsakaloğlu, a.g.e., s. 67.

[23] A.g.e., s. 68.

[24] A.g.e.

[25] A.g.e., s. 101.

[26] McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu,** s. 87-88.

[27] Hikmet Bilâ**, CHP Tarihi, 1919-1979,** (Ankara: Doruk Matbaası, 1979), s. 237.

[28] A.g.e., s. 238.

[29] Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 26.

[30] Tanyeli, Topsakaloğlu, a.g.e., s. 126.

[31] Namık Behramoğlu, **Türkiye Amerika İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi**) (İstanbul: Yar Yayınları, Kasım 1973), s. 10-11.

[32] Tanyeli, Topsakaloğlu, a.g.e., s. 131.

[33] A.g.e., s. 137.

[34] Erkin, a.g.e., s. 15.

[35] A.g.e., s. 17.

[36] A.g.e., s. 17-18.

[37] Esmer, a.g.e., s. 98.

[38] Gevgili, a.g.e., s. 73-77.

[39] Senatör Harry Pulliam Cain, 1946-1953 yılları arasında Cumhuriyetçi Parti'den Washington'u temsilen Senato'da görev yaptı.

[40] Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları,** 1950-1954 (Ankara: Bilgi Yayınları, 1990) s. 157.

[41] A.g.e., s. 157-158.

[42] Şevket Süreyya Aydemir, **II. Adam III. Cilt** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985), s. 311.

[43] Behramoğlu, a.g.e., s. 12

[44] Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 4. Kitap** (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986), s. 1612.

[45] A.g.e., s. 1610-1611.

[46] McGhee, a.g.e., s. 142.

[47] A.g.e.

[48] Behramoğlu, a.g.e., s. 10.

[49] Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 4. Kitap**, s. 1612.

[50] Aydemir, a.g.e., s. 306.

[51] Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 4. Kitap**, s. 1609-1610.

[52] Toker, a.g.e., s. 168.

[53] **Foreign Relations of the United States**, 1951, (Washington D.C: U.S. Goverment Printing Office, 1963), c. V, s. 212-216.

[54] **Foreign Relations of the United States**, 1952, c. IX, s. 195-199.

[55] Gordon H. Torrey, **Syrian Politics and Military, 1945-1958** (Colombus: Ohio State University Press, 1964) s. 198-200.

[56] John C. Campell, **Defence on the Middle East: Problems of American Policy** (New York: Harper&Brothers, 1960) s. 39-48.

[57] Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 4. Kitap**, s. 1615.

[58] A.g.e., s. 1615.

[59] A.g.e., s. 1616.

[60] A.g.e., s. 1617.

[61] Aydemir, a.g.e., s. 311.

[62] Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 4. Kitap**, s. 1616-1617.

[63] Aydemir, a.g.e., s. 312.

[64] **CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, Dış Politika** (Ankara: Rüzgârlı Matbaa, 1961) s. 9.

[65] Behramoğlu, a.g.e., s. 36-37.

[66] A.g.e., s. 47.

[67] A.g.e., s. 51.

[68] A.g.e., s. 32.

[69] Akşin, **Atatürk' ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi,** s. 87-90.

[70] *Ulus*, 24 Ocak 1947 ve 1 Şubat 1947.

[71] **Aksin Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,** s. 90-93.

[72] Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bil. Fak. Yay: 531, 1983) s. 300-306.

[73] Mahmut Dikerdem, **Orta Doğu'da Devrim Yılları** (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1977) s. 67.

[74] A.g.e., s. 69.

[75] Toker, a.g.e., s. 274.

[76] Dikerdem, a.g.e., s. 71-95.

[77] *Hürriyet,* 7 Ocak 1954.

[78] [*Times*'tan aktaran], *Cumhuriyet,* 6 Ocak 1954.

[79] Dikerdem, a.g.e., s. 97-98.

[80] Gamal Abdel Nasser, **The Philosophy of the Revolution**, çev. Johns S. Badeau ve John Gunter, (Buffalo: Economica Books, 1959), s. 62-63.

[81] A.g.e., s. 99-101.

[82] A.g.e., s. 101.

[83] BBC, no: 40, 16 Şubat 1954 (Dünya Yayınlarının BBC Özeti, IV. Bölüm: Arap Dünyası, İsrail, Yunanistan, Türkiye ve İran'dan radyo yayınlarının günlük özetleri, The Chatnam House Press Library, London)

[84] Majid Khadduri, **Independent Irak**, **1932-1958** (New York: Oxford, 1960), s. 346-350.

[85] Esmer, a.g.e., s. 101.

[86] Albert H. Hourani, **A Vision of History** (Beirut: Khayats, 1961), s. 132.

[87] Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1971) s. 55.

[88] *Ayın Tarihi,* Sayı: 251, Ekim 1954, s. 69.

[89] Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 56-57.

[90] *Ayın Tarihi,* Sayı: 251, Ekim 1954, s. 70.

[91] Ahmet Emin Yalman, "Mısır'da Vardığım Kanaatler", *Vatan*, 6 Ocak 1955, s. l.

[92] A.g.e., s. 6.

[93] [*al-Ahbar'dan* aktaran], *Vatan,* 13 Ocak 1955, s. 7.

[94] Aydemir, a.g.e., s. 318-319.

[95] Dikerdem, a.g.e., s. 108-109.

[96] Patrick Seale, a.g.e., s. 202.

[97] *Vatan,* 14 Ocak 1955, s. 1, 7.

[98] *Vatan*, 15 Ocak 1955, s. 7.

[99] [*el Cumhuriyet'*ten aktaran], Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 63-64.

100 *Vatan*, 18 Ocak 1955, s. 7.

101 [*Sunday Times*'tan aktaran], *Vatan*, 18 Ocak 1955, s. 7.

102 *Vatan*, 18 Ocak 1955, s. 7.

103 A.g.e., s. 7.

104 Kâzım Öztürk, **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları** (İstanbul: Ak Yayınları, 1969), s. 610-611.

105 *Ulus*, 16 Ocak 1955, s. 7.

106 *Keesing*, 11-18 Haziran 1995, s. 14256.

107 A.g.e.

108 Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 74.

109 A.g.e., s. 75.

110 Erksine B. Childers, **The Road Suez** (London: McGibbon & Kee 1962) s. 174-176.

111 Anthony Eden, **Full Circle** (Boston: Hougton Mifflin, 1960), s. 348-349.

112 Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası** (Ankara: İmge Kitabevi, 1990) s. 80-81.

113 Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 84-89.

114 A.g.e., s. 90-91.

115 A.g.e., s. 92-93.

116 A. Şükrü Esmer "Bağımsız Mısır" *Ulus*, 20 Haziran 1956.

117 "Mısır Her Türlü Yardımı Kabul Edecek" *Ulus*, 21 Haziran 1956.

118 A. Şükrü Eser "Orta Doğu, Amerika" *Ulus*, 23 Haziran 1956.

119 H. Cahit Yalçın "Çarpışan Nüfuzlar" *Ulus*, 28 Temmuz 1956, s. 1, 5.

120 A. Şükrü Esmer "Mısır'ın Tepkisi" *Ulus*, 28 Temmuz 1956.

121 *Ulus*, 30 Temmuz 1956, s. 1-3.

122 Hüseyin Cahit Yalçın "Tehlike Çanı" *Ulus*, 30 Temmuz 1956, s. 1.

123 Natuk Poyrazoğlu "Yine Orta Doğu ve Süveyş" *Zafer*, 4 Ağustos 1995, s. 2.

124 Bağcı, a.g.e., s. 83.

125 Oral Sander, **Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, No: 427, 1979), s. 150.

126 A.g.e., s. 151.

127 A.g.e., s. 151-152.

128 Bağcı, a.g.e., s. 88-91.

129 A.g.e., s. 83-85.

130 Haluk Gerger, **Mayınlı Tarlada Dış Politika** (İstanbul: Hil Yayınları, 1983) s. 42.

131 A.g.e.

132 *Zafer*, 6 Ocak 1957.

133 A.g.e., s. 5.

134 *Ulus*, 7 Ocak 1957, s. 5.

135 *Ulus*, 8 Ocak 1957, s. 5.

136 *Ulus*, 8 Ocak 1957.

137 A.g.e., s. 3.

138 Aqıl Hyder Hasan Abidi, **Jordan, A Political Study 1948-1957** (New York: Asia Publishing House 1965) s. 158-159. Michael Adams, **Suez and After** (Beocon Hill, Boston: Becon Press, 1958) s. 166-188. Gulshan Dietl, **The Dulles Era** (New Delhi: Lancer international, 1986) s. 156-159. John Bagot Glubb, **A Soldier with the Arabs** (London: Hodder and Stoughton, 1957) s. 435-441. Robert St John, **The Boss** (New York McGraw-Hill Book Company Inc, 1960) s. 276-279. Benjamin Shwadran, **Jordon: A State of Tension** (New York: Council for Middle Eastern Affairs Press, 1959) ss. 340-356.

139 Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası** (İstanbul: Alkım Kitabevi, 1989) s. 304

140 A.g.e. s. 305.

141 Selwyn Lioyd, **Suez** (London, Jonathan Cape, 1978), s. 59-61.

142 Wilbur Crane. Evaland, **Ropes of Sand. America's Failure in the Middle East** (New York: Notron, 1980) s. 179-193.

143 Archibald Roosevelt, **For Lust of Knowing** (Boston: Little Brown, 1988), s. 444-445.

144 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. George E. Kirk, **Contemporary Arab Politics: A Concise History** (New York: Praeger, 1961) s. 95-98. John Prados, **President's Secret Wars** (New York: William Morrow, 1986), s. 91-130. Itimar Rabinovich, **Syria under the Ba'th 1963-1966: The Army-Party Symbiosis** (Tel Aviv: Tel Aviv University, 1972) s. 12-15. Ellis, Harry B., **Challenge in the Middle East: Communist Influence and American Policy** (New York: The

Ronald Press Company, 1960) s. 162-164. Emmet John Hughes, The Ordeal of Power: A Political Memoir of the Eisenhower Years (New York: Atheneum, 1963) s. 253-256. Gordon H. Torrey, **Syrian Politics and Military 1945-1958** (Colombus, OH: Ohio State University Press, 1964).

[145] Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye Büyükelçiliği'ne Telgraf, 10 Eylül 1957, **Foreign Relations of the United States** (Washington D.C: U.S. Government Printing Office, 1963), C. XIII, s. 691-693.

[146] McGhee, a.g.e., s. 20.

[147] Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes** (İstanbul: Hun Yayınları; 1978) s. 239.

[148] A.g.e., s. 240-241.

Kaynakça

Akşin, Aptülahat. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi Kol. Şti., 1966.

Avcıoğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Milli Kurtuluş Tarihi, IV. Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aydemir, Şevket Süreyya. II. Adam, III. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.

Bağcı, Hüseyin. Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, Ankara: İmge Kitabevi, 1990.

Bilâ, Hikmet. CHP Tarihi, 1919-1979, Ankara: Doruk Matbaası, 1979.

Childers, Erskine B., The Road the Suez. London: MacGibbon&Kee, 1962.

CHP Araştırma ve Yayın Bürosu. Dış Politika, Ankara: Rüzgârlı Matbaa, 1961.

Dikerdem, Mahmut. Orta Doğu'da Devrim Yılları, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1977.

Eden, Anthony. Full Circle, Boston: Houghton Mifflin, 1960.

Erkin, Feridun Cemal. Dışişlerinde 34. Yıl; Anılar Yorumlar, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980.

Esmer, Ahmet Şükrü. Türk Diplomasisi, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1959.

Evaland, Wilbur Crane. Ropes of Sand. America's Failure in the Middle East. New York: Notron, 1980.

Fersoy, Orhan Cemal. Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes, İstanbul: Hun Yayınları, 1978.

Gaddis, John Lewis. Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy, New York: Oxford University Press, 1982.

George, Alexander L. vd. American Foreign Policy: Theory and Practice, New York: Columbia University Press, 1974.

Gerger, Haluk. Mayınlı Tarlada Dış Politika, Hil Yayınları, 1983.

Gevgili, Ali. Yükseliş ve Düşüş, İstanbul: Altın Kitapları Yayınevi, 1981.

Gürün, Kâmuran. Dış İlişkiler ve Türk Politikası, Ankara: A. Ü. Siyasal Bil. Fak., Yayın No: 531, 1983.

Hourani, Albert H. A Vision of History, Beirut: Khayats, 1961.

Khadduri, Majid. Independent Irak 1932-1958, New York: Oxford, 1960.

Kürkçüoğlu, Ömer. Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası, Ankara: Sevinç Matbaası, 1971.

Lloyd, Slewyn. Suez, London: Jonathan Cape, 1978.

McGhee, George. ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu, Çev: Belkıs Çorakçı, Ankara: Bilgi Yayinevi, 1992.

Öztürk, Kâzım. Cumhurbaşkanlarının Türkiye-Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları, İstanbul: Ak Yayınları, 1969.

Paterson, Thomas G. The Origins of the Cold War, Lexington, MA: D.C, Heath 1991.

Roosewelt, Archibald. For Lust of Knowing, Boston: Little Brown, 1988.

Sander, Oral. Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara: A. Ü. Siyasal Bil. Fak. Yayınları, No: 427, 1979.

Seale, Patrick. The Struggle for Syria, London: LB. Tauris&Co Ltd. Publishers, 1986.

Tanyeli, Halit vd. İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1945-1950, İstanbul: İsten Matbaası, 1958.

Toker, Metin. DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Ankara: Bilgi Yayınları, 1990.

Torrey, Gordon H. Syrian Politics and Military 1945-1958, Colombus, OH: Ohio State University Press, 1964.

Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politika Gelişmeleri, İstanbul: Akgün Matbaacılık ve Kitapçılık Müessesesi, 1959.

Erim, Nihat. "Eğer Türkiye İsterse" *Ulus* 17 Şubat 1947.

Erim, Nihat. "Amerika'nın Kararlı Durumu" *Ulus*, 13 Mart 1947.

“Washington’dan Yorumlar” *Ulus*, 13 Mart 1947.

Esmer, Ahmet Şükrü. “Yunanistan’a Yardım” *Ulus*, 12 Mart 1947.

Yalman, Ahmet Emin. “Mısır’da Vardığım Kanaatler, *Vatan*, 6 Ocak 1955.

Esmer, A. Şükrü. “Bağımsız Mısır” *Ulus*, 20 Haziran 1956.

“Mısır Her Türlü Yardımı Kabul Edecek” *Ulus*, 21 Haziran 1956.

Esmer, A. Şükrü. “Orta Doğu, Amerika” *Ulus*, 23 Haziran 1956.

Yalçın, H. Cahit. “Çarpışan Nüfuzlar” *Ulus*, 28 Temmuz 1956.

Esmer, A. Şükrü “Mısır’ın Tepkisi” *Ulus*, 28 Temmuz 1956.

Yalçın, Hüseyin Cahit. “Tehlike Çanı”, *Ulus*, 30 Temmuz 1956.

Poyrazoğlu, Natuk. “Yine Orta Doğu ve Süveyş”, *Zafer*, 4 Ağustos 1995.

Ulus, 24 Ocak 1947 ve 1 Şubat 1947.

Hürriyet, 7 Ocak 1954.

Cumhuriyet, 6 Ocak 1954.

Ayın Tarihi, Sayı: 251, Ekim 1954, s. 69.

Ulus, 11 Mart 1947.

Ulus, 12 ve 19 Mart 1947.

Vatan, 13 Ocak 1955.

Vatan, 14 Ocak 1955.

Vatan, 15 Ocak 1955.

Vatan, 18 Ocak 1955.

Ulus, 16 Ocak 1955.

Keesing, 11-18 Haziran 1995, s. 14256.

Zafer, 6 Ocak 1957.

Ulus, 7 Ocak 1957.

Ulus, 8 Ocak 1957.

Dışişleri Bakanlığı’ndan Türkiye Büyükelçiliği’ne Telgraf, 10 Eylül 1957, Foreign Relations of the United States, Washington D.C: U.S. Goverment Printing Office, 1963, C. XIII, s. 691-693.

------------ Foreign Relations of the United States, 1951, c. V, s. 212-216.

------------ Foreign Relations of the United States, 1952, c. IX, s. 195-199.

BBC, no: 40, 16 Şubat 1954, (Dünya Yayınlarının BBC Özeti, IV. Bölüm: Arap Dünyası, İsrail, Yunanistan, Türkiye ve İran'dan radyo yayınlarının günlük özetleri, The Chatnam House Press Library, London)

2002 SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARTIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

SEDA GÜL[1]

1 Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

Samuel Huntington *Medeniyetler Çatışması* adlı eserinde, Türkiye'yi 'laik' ve 'İslamcı' olarak ayrışan siyasi elitlere işaret ederek kimlik anlamında 'parçalanmış ülke' (*torn country*) olarak tasvir etmişti[1]. Huntington, bu iki grubun çatışma ve görüş ayrılığına düşeceğini öngörmekteydi ve dolayısıyla Türk dış politikasıyla ilgili yürütülen eksen kayması tartışmalarının bu ayrışan çizgilerde tezahür edeceğinin işaretlerini vermişti[2]. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara geldiği 2002'den sonra yaklaşık 2005'e kadarki dönemde bu iki grubun dış politika konusunda ayrışmadığı, AKP'nin Avrupa Birliği ile müzakere ve Kıbrıs sorununun çözüm sürecini aktif olarak yürüttüğü ve bu konuda iç politikada bir mutabakat olduğu görülüyordu. Bununla birlikte AKP'nin İslamcı-muhafazakâr kimliği nedeniyle bu dönemde Batı ile ilişkileri güçlendirerek dış politikayı hem iç politika hem de uluslararası ilişkilerde bir meşruiyet alanı olarak kullandığı yorumları yapılmıştır[3]. Buna bağlı olarak 2002 sonrası ele alınacak Türk dış politikasının oluşum süreci, kaçınılmaz olarak AKP hükümetinin tek parti iktidarı olması nedeniyle, önceki koalisyon hükümetlerinin sürdürdüğü dış politikaya göre daha bağımsız bir dış politika olarak görülebilir. Ancak burada AKP'den önceki koalisyon hükümetinin ve daha geniş çerçevede Türk dış politikasının parametreleri ile devamlılık gösterdiği alanlar da unutulmamalıdır.

Türk dış politikasının 2005 sonrası döneminde ise başbakanlık danışmanlığını yürüten akademisyen Ahmet Davutoğlu'nun dışişleri bakanı olmasıyla birlikte Batılı müttefiklerin daha fazla dışına çıkarak dış politika yürütüldüğü ve bunun bir dönüşümün başlangıcı olarak nitelendirilebileceği

söylenebilir. Türkiye için akademik çalışmalarda son dönemde ‘yumuşak güç’ ve ‘bölgesel güç’ tanımlarının yapıldığı görülüyor. Akademisyen Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz ise, Türk dış politikasındaki 2005 sonrası dönemde ‘yumuşak Avrasyalılık’ ya da Orta Asya, Orta Doğu’da ilişkileri geliştirerek daha esnek bir Batı yanlısı çizgi izleme dönemine yani ‘Avro-Asyalılık’ sürecine girildiğini belirtiyorlar[4].

Buna bağlı olarak kısa bir değerlendirme yapacak olursak; çoğunlukla Batı’da, strateji ve jeopolitikle ilgili akademik çalışmalarda, Türkiye’nin jeopolitiği ve dönüşen dış politikasıyla ilgili ortaya çıkan ‘eksen kayması’ tartışmalarının yapılmasının sebeplerinden biri, Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde izlediği koşulsuz Batı yanlısı dış politikadan kopuş sürecine girmiş olmasıdır. Bu dönemde Soğuk Savaş düzeni içerisinde izlediği ‘pasif’ olarak nitelendirilebilecek dış politika yerine Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktürde ‘aktif’ bir dış politika izlemesi ve kaçınılmaz olarak Batı kampının dışına taşan ilişkiler geliştirmesi, özellikle geleneksel müttefiki Amerika Birleşik Devletleri’ndeki uzmanların Türkiye’nin dış politika hamlelerini eksen kayması çerçevesinde yorumlamalarına neden olmuştur. Bu türden bir yorumlamada yine uluslararası sistem ve 11 Eylül sonrası süreçte dönüşen güvenlik stratejilerinin etkisi göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışmanın amacı bu dönüşümün sebeplerini analiz ederek dönüşümün niteliğine daha fazla açıklık getirmek ve bu şekilde eksen kayması tartışmaları ile basite indirgenen Türk dış politikası analizi tartışmasının boyutlarını genişletmektir. Türk dış politikasında 2002 sonrası dönem değerlendirmesi yapmadan önce 2002 sonrası dış politikayı yönlendirdiği söylenen *Stratejik Derinlik* doktrini değerlendirilerek, öncelikle Türkiye’nin geleneksel müttefiki ABD ile ilişkileri, daha sonra Avrupa Birliği müzakere süreci üzerinde durulacak ve son olarak Orta Doğu’da ve Avrasya bölgesinde gelişen ilişkilerinin boyutları ele alınacaktır.

Dönüşen Dünya Düzeni

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Soğuk Savaş'ın parametreleriyle NATO çerçevesinde çizilen Türk-Amerikan stratejik ve güvenlik ortaklığı anlamını bir ölçüde yitirmeye başladı. Bu nedenle Türkiye'nin ABD'ye güvenlik için bağımlılığının azaldığı bir ortamda daha önceki konjonktür nedeniyle ve ideolojik nedenlerden dolayı ihmal edilmiş olan Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya'daki devletlerle yeniden ilişkiler inşa etme fırsatı doğdu. Türkiye bu dönemde bahsedilen bölgelerde yeni bir diplomatik hareketliliğe girişti. Dağlık Karabağ Sorunu'nda nüfuzu bölgede henüz daha zayıfken Avrupa Güvenlik ve İşbirliği çerçevesi altında da olsa arabuluculuk görevi üstlenmeye çalıştı. Daha sonraki dönemde enerji politikaları kapsamında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının kurulması ve enerji akımına başlamasıyla birlikte daha stratejik bir aktör olarak yer almaya başladı. Kafkasya bölgesinde de stratejik Türk-Amerikan ortaklığının Soğuk Savaş sonrası farklı bir nitelikte ve daha güçlü olduğu söylenebilir. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin idealindeki dış politikayı uygulayabildiği anlamına gelmemekle birlikte; dış politikayı kavram ve stratejilerle birleştirerek, çok kutuplu ve küreselleşen ekonomik düzene dayalı dünyaya adapte olma çabalarını göstermektedir.

Soğuk Savaş güvenlik mantığında en büyük tehdit komünist dünyadan ve Sovyet Rusya'dan geliyordu ancak bugün Türkiye'nin güvenlikle ilgili öncelikleri doğu ve güney bölgelerine kaymış durumdadır. Kuzey Irak'ta ve yine Türkiye içerisindeki ayrılıkçı Kürt gruplar, Irak'taki mezhep çatışmaları, İran'ın nükleer güç olarak ortaya çıkma çabaları, Kafkasya'da gerilim, yine İran tarafından siyasi iktidarı bozabilecek bir Lübnan ve İsrail-Filistin çatışması artık Türkiye için çok daha yakın ve onu doğrudan etkileyebilecek gerçek sorunlardır.

Türkiye'nin son dönemde uluslararası ilişkilerde yönünü Doğu'ya çevirmesi ve 11 Eylül sonrası farklı yorumlanabilecek ve sorgulanabilir hale gelen 'İslamlaşma' olgusu ile Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin değişen güvenlik ortamına ayak uydurma çabalarını göz ardı edebilmektedir. Türkiye'nin önemi ve jeopolitiği, coğrafi konumunu aşan bir konu halini

almaya başladığı zaman, AKP hükümetinin dış politikası ABD'den uzaklaşmaya başlar gibi görünmekte ve bu noktada eksen kayması tartışmaları yapılmaktadır. Oysa Türkiye'nin diplomatik hareketliliği iç ve dış politikasının birbirine bağıntılı olmasından kaynaklanmaktadır, bu nedenle iç politikadaki sorunlu konuların bölgedeki istikrar, ekonomik kalkınma ve güvenliğe bağlı olduğunun algısı ile hareket edilmektedir.

Stratejik Derinlik ve Jeopolitika

Ahmet Davutoğlu'nun geliştirdiği *Stratejik Derinlik* doktrini 2002'den beri Türk dış politikasını yönlendiren ya da en azından kavramsallaştıran bir kuramsal düşünceler bütünüdür. Buna göre bir devletin uluslararası sistemdeki yeri jeostratejik konumuna bağlıdır; bir ülkenin stratejik derinliği, coğrafi konumunu stratejik planlama ve tarihi, kültürel, ekonomik değerlerle bütünleştirerek dünya jeopolitiğinde önemli bir rol oynama becerisidir[5]. Davutoğlu aynı zamanda stratejik derinliğin yanında 'merkez ülke', 'çok boyutlu-çok kulvarlı' dış politika gibi kavramları kullanarak, Türkiye'nin izleyeceği dış politika stratejilerinin işaretlerini "Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu" adlı kitabında vermiştir[6]. Davutoğlu'nun küresel güç olma vizyonu bölgesel güç ve bölgede merkez ülke olmaktan geçiyor. Kendisinin bu bağlamda uluslararası ilişkiler ve jeopolitik literatürüne getirdiği yenilik ise bir ülkenin tarihi mirasına ve kültürel bilincine yaptığı vurgudan kaynaklanıyor[7]. Bundan dolayı Orta Doğu ile ilişkileri genişletmesi, Suriye ve Rusya ile vize anlaşmaları yaparak sınırların vizesiz geçişe açılması gibi uygulamalar, İsrail-Suriye ilişkilerinde arabuluculuk yapma çabası, İran'a yaptırım uygulanması yerine diplomasi yoluyla yaklaşılmasını savunması, 'yumuşak güç' ve 'Yeni Osmanlıcılık' gibi kavramların tartışılmasına neden oldu.

Tarihsel bir açıdan bakılırsa Türkiye coğrafyası, Osmanlı döneminde Orta Doğu'nun coğrafi, siyasi ve kültürel olarak doğal bir parçasıydı ancak Bağımsızlık Savaşı sonrasında ve Soğuk Savaş döneminde parçası olduğu bölgenin siyasetinden uzaklaştığı görülmüştür. Davutoğlu'na göre 11 Eylül

sonrası uluslararası belirsizliğin ve kutuplaşmanın baş gösterdiği ortamda Türkiye, Orta Doğu'da ve kendi bölgesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel olarak nüfuz sahibi olduğu alanda çok boyutlu ilişkiler geliştirmeli, bu ilişkiler Batı'daki müttefikleri ile olan ilişkilerini dengelemelidir. Ancak bunun ötesinde Davutoğlu Türkiye merkezli bir dünya görüşü de ortaya koymak gibi bir amaç üstleniyor. Buna bağlı olarak *realpolitik* geleneğe dayalı bir çerçevede 'dünya gücü' olma hayali ve vizyonu bulunuyor. Jeopolitik kuramlardaki coğrafi konuma göre strateji belirlemeyi ise Osmanlı mirasını merkeze koyarak yapmaya çalışıyor, dolayısıyla güce dayalı realpolitik ve coğrafi konumun belirleyici olduğu jeopolitiği birleştirmeye çabalıyor, buradan da '*jeopolitika*' deyimini türetebileceğimiz bir sentez ortaya çıkıyor. Davutoğlu'nun bu vizyonuna göre Orta Doğu'da geliştirilecek bir ekonomik ortak pazar ABD ve Avrupa Birliği ile ticari ilişkilerine bir alternatif sunabilmelidir ancak aslında sadece Orta Doğu'da değil Balkanlarda, Orta Asya ve Kafkasya'da da bu henüz gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'da ilişkileri çok boyutlu dış politika izleyerek genişletebilmesi ABD'nin bölgeye girmesiyle orantılıdır.

Türkiye'nin Orta Doğu'daki ilişkilerini çok boyutlu dış politika ile genişletebilmesi Batı ekseninden uzaklaşmasına bağlı gibi gözükse de aynı zamanda ABD'nin bölgeye askeri, ekonomik ve siyasi olarak nüfuz etmesine de bağlıdır. Buna örnek olarak ABD'nin 11 Eylül sonrasında geliştirdiği Büyük Orta Doğu Projesi'nde (BOP) Türkiye'nin oynadığı rolü vurgulamak gerekir. 2004'te proje geliştirildiğinde Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkeler, Sea Island, ABD'de yapılan toplantıya katılmazken Başbakan Tayyip Erdoğan bu toplantıya katılarak Türk dış politikasında aslında ABD'nin gözünde Amerika'nın stratejik ortağı olarak yerini resmileştirdi[8].

ABD ile Güvenlik İlişkisinin Yeniden Tayini

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri ve ABD'ye yönelik dış politikasında da Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli dönüşümler yaşandı. Bunun sebebi Türkiye'nin ABD için stratejik öneminin azalması değildi. Aslında

ABD'nin etki alanına açılan Kafkaslar ve Orta Asya'da ve yeniden şekillenen Orta Doğu'da Türkiye'nin yine önemli bir aktör ve 'stratejik küçük ortak' olarak rol oynaması planlanıyordu. Ancak Türkiye bu dönemde çeşitli dönüşümler yaşadı ve Soğuk Savaş dönemindeki gibi güvenlik anlamında tamamen ABD'ye bağımlı -ya da kendini öyle gören- ve ekonomik olarak içe dönük ülke konumundan uzaklaştı. Jeostratejik rolü, çıkarları ve boyutu bu dönemde genişlemiş ve bu dönemde kısa süreli de olsa Turgut Özal ve Süleyman Demirel gibi siyasetçilerin söyleminde geniş bir nüfuz alanı öngören bir dış politikada perspektifi telaffuz edilebilmişti. 2002 sonrası dış politika ise aktif diplomasi söylemiyle ortaya çıktı ve ABD'de George W. Bush dönemiyle aynı süreçte şekillenmeye başladı.

Bush döneminde 11 Eylül sonrası konjonktürün de etkisiyle Türkiye-ABD ilişkileri kötüleşirken, ABD'nin Irak'ı işgali Türkiye için iç ve dış güvenlik sorunu haline geldi. Türkiye 1 Mart tezkeresi ile ABD'nin bölgeye asker ve silah sokmasını daha zor hale getirirken, ABD'nin terör örgütü PKK ile ilgili destek ve istihbarat sağlamaması Türk kamuoyundaki anti-Amerikan hissiyatı güçlendirdi. ABD, PKK konusunda uzlaşmaya ve istihbarat sağlamaya ancak 2007 sonlarında karar verdi ancak bu kamuoyundaki ABD ile ilgili olumsuz görüşlerin azalmasına neden olmadı.

Barack Obama ise ABD başkanı olduktan sonra Türkiye ile ilişkileri yeniden inşa etme ve geliştirmeyi dış politika hedefleri arasında ön sıralara koydu. Henüz ilk üç ayında, Nisan 2009'da Türkiye ziyareti gerçekleştirerek stratejik ortaklığın yeniden inşasına verdiği önemi gösterdi. Ancak ABD'ye karşı yükselen tepkiler sadece Bush hükümeti ile sınırlı değildi, dolayısıyla konunun çok boyutlu olduğunun ve çözümün kişilere bağlı olmadığının altını çizmek gerekiyor.

Stratejik konularda Irak dışında ayrı düştüğü alanlardan biri de Türkiye'nin İran politikasıdır. Obama her ne kadar İran'a Bush'a göre daha yapıcı yaklaşmaya çalışsa da İran'ın nükleer enerjiye sahip olmasına tamamen karşı olması ve Türkiye'nin ise bu konuda BM aracılığıyla yaptırım uygulanmasından kaçınmak istemesi Türk dış politikasının yüzünü

Doğu'ya döndüğü argümanını güçlendiriyor. Bu noktada Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini bir çıkmaza soktuğu söylenebilir zira Türkiye'nin bu duruşunun yarattığı kazanımlar somut olarak belli değildir ve geleneksel müttefiki ABD için Türkiye'nin İran politikası ilişkilerde olumsuz yönde bir kırılma noktası yaratabilir.

Güvenlik konusunda taraflar arası var olan başka bir ayrılık noktası ise Afganistan'da yaşandı. Türkiye, ABD'nin Afganistan politikalarına destek ve 11 Eylül sonrası dönemde de, Afgan güvenlik güçlerine para ve eğitim yardımı sağladı. Kasım 2009'da da ISAF'a (International Security Assistance Force) komuta etmeyi kabul etti ancak 2010'da Afganistan'a yeniden asker göndermeyi reddetti. Son olarak Ermeni meselesi de ABD ve Türkiye arasında sürekli gerginlik yaratan bir konudur. Ayrıca Türkiye-İsrail ilişkileri de Türkiye-ABD ilişkilerini etkileyen bir unsurdur.

AB ve Kıbrıs Konusu: Bir Kırılma Noktası

Türkiye'nin Orta Doğu, Rusya ve Kafkasya ile ilişkilerini geliştirdiği ve genişlettiği dönem genel olarak Avrupa ve Avrupa Birliği ile müzakerelerini yavaşlattığı zamana denk gelmiştir. AKP hükümetinin ilk yıllarında, 2005 yılına kadarki dönemde, 2004'te AB müzakerelerinin başlamasını sağlayacak birçok ekonomik, sosyal ve siyasi reform gerçekleşmişti. AKP İslamcı-muhafazakâr bir parti olarak iktidara geldiğinde iç siyasette 'AB'ye katılma taraftarı' bu dış politikayı yürüterek kendine meşru bir alan yaratmıştı[9]. Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz aynı şekilde bu dönemi 'derin Avrupalılaşma' ve 'AKP'nin altın yılları' olarak tanımlıyorlar[10].

Ancak AB'nin Türkiye'ye yaklaşımında bu dönemde radikal bir değişiklik olduğu söylenemez. Hem nüfusu hem de dini-kültürel kimliği nedeniyle reformlara rağmen Avrupa kamuoyunda Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu yeterli derecede kabul edilir hale gelmedi. Bu gelişmelere AB'nin en önemli iki ülkesinde, Almanya'da Angela Merkel'in şansölye olması ve Nikolas Sarkozy'nin de Fransa başkanı olarak iktidara gelmesi

eklenince Avrupa Türkiye’ye ve entegrasyona karşı dışlayıcı bir tutum sergiledi.

Türkiye’nin attığı adımların sonuç getirmemesine en büyük örnek ise Kıbrıs’ta çözüm için Türkiye’nin aktif dış politika yürüterek ve uluslararası normlara dayalı bir şekilde Birleşmiş Milletler ile beraber çalışarak geliştirdiği Annan Planı’nın amacının tam tersi bir şekilde çözümsüzlüğü derinleştirmesi oldu. Kıbrıslı Rumların, planın oylandığı referandumda hayır oyu vermelerine rağmen ve Kıbrıs’ta çözümsüzlük devam ediyorken AB’ye üye yapılması Türkiye’deki kamuoyunu olumsuz yönde etkilemeye başladı. Buna bağlı olarak Nisan 2004’te Türkiye’de nüfusun yüzde yetmiş dördü AB’yi desteklerken, 2009’da bu oran yüzde kırk sekize düştü[11].

İkinci bir örnek ise 2004’teki Brüksel zirvesinde Türkiye’nin siyasi kriterleri yerine getirip getirmediğinin sorgulandığı dönemde, Merkel ve Sarkozy’nin iktidara gelmelerinden sonra Türkiye’nin adaylığına ‘imtiyazlı ortaklık’ gibi belirsiz bir alternatif sunmalarıydı[12]. Bu gelişmeler Türkiye’de ‘Batı’nın çifte standart uyguladığının kanıtı’ olarak ilan edildi. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin, AKP’nin beklentisinin tersine üniversitelerde başörtü yasağını destekler karar vermesi AKP ve dış politikasının yüzünü Batı’dan dönmesine neden oldu. AKP bu uluslararası mahkemeden destek alacağını ve iç politikada bunu örnek bir hukuki karar olarak gösterebileceğini düşünmüştü. Dolayısıyla özgürlüklerden yana ve özellikle inanç özgürlüğü konusunda ‘ileri’ olduğunu düşündüğü Avrupa ülkeleri bir hayal kırıklığı yarattığı için AKP ve yürüttüğü dış politika açısından adaylığa daha fazla yatırım yapmanın amacının kalmadığı görülüyor.

Kıbrıs konusunda ise yine AB, söz verdiği gibi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne uygulanan ticari ambargoyu kaldırmamış, 2004’te Güney Kıbrıslılar Annan Planı’nı reddetmelerine rağmen AB şemsiyesi altına alındıktan sonra KKTC’ye karşı elleri daha da çok güçlenmiştir. Bunun dışında Aralık 2006’da AB, Türkiye’nin deniz ve hava limanlarını Güney

Kıbrıs'a açmaması gerekçesiyle sekiz müzakere başlığının açılmasını erteledi.

Bütün bu gelişmeler iç siyasette reformların yaptırımını kaldırdı ve dolayısıyla süreci yavaşlattı. AKP'nin AB üyeliği ve daha genel olarak Batı'ya dönük dış politika yürütmesi ve bunun için çalışmasını sağlayan motivasyon AB tarafından kaldırılmış oldu. AB müzakereleri ile ilgili söylemini daha sessiz ve ağırdan devam ettiren AKP, dış politikadaki enerjisini başka alanlarda diplomatik aktiflik uygulayarak kullanmaya başladı. Bu noktadan sonra AB yanlısı aydınların müzakere süreci ile ilgili baskı yapma güçleri de zayıflamıştı.

Şu anda açılan otuz beş başlıktan sadece on iki tanesi müzakere edilmektedir. Kıbrıs, Fransa ve Almanya'nın veto ettiği başlıklar nedeniyle müzakere süreci bir donma noktasına gelmiş durumdadır. Bu başlıklardan sekizinin sadece limanların açılmamasından dolayı açılamıyor olmasının altı çizilecek olursa, AB ile ilişkilerde Kıbrıs konusunun bir kırılma noktası gerçekleştiren en önemli unsur veya en azından en önemli unsurlardan biri olduğu söylenebilir. Bu kırılma noktası AKP'nin 2005 sonrası dönemde kendi bölgesinde komşularıyla daha aktif diplomasi yürüterek Orta Doğu'daki ilişkilerine odaklanmasına neden olmuştur. Bu bölgede Arap ülkeleri ve İran'la siyasi, ticari ve ekonomik ilişkiler gelişirken Türkiye İsrail'e daha eleştirel ve çatışmacı yaklaşmaya başlamıştır.

Orta Doğu'da Güçlenen ve Zayıflayan İlişkiler

Türkiye bu dönemde bölgesindeki gerginliği azaltmak ve 'komşularla sıfır sorun' politikasını uygulamak açısından İran ve Suriye ile olan ilişkilerini önemli ölçüde arttırmış ve genişletmiştir. 2002 sonrası dönemde ilişkilerdeki diplomatik hareketlilik arttıysa da ilişkiler AKP öncesi dönemde ısınmaya başlamıştı, Suriye PKK terörü konusunda Türkiye ile iş birliği yapmaya başlamış ve dolayısıyla Abdullah Öcalan'ın tutuklanma sürecini etkileyebilmişti. Yine aynı şekilde İran ile güvenlik konusunda iş birliğine gidilmiş, Erdoğan'ın 2004'te Tahran ziyaretinde İran PKK'yı terör

örgütü olarak tanımlayarak güvenlik ve iş birliği anlaşması imzalanmıştı. Bu tarihten itibaren iki ülke sınırlarının güvenliğini sağlamak amacıyla istihbarat paylaşılmaktadır[13]. İran ile Türkiye yakınlaşmasında Türkiye'nin enerji ihtiyacı önemli bir etkendir. İran, Rusya'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük doğal gaz sağlayıcısı konumundadır[14]. Enerji alanında İran'la 2007'de imzalanan protokole göre İran ve Türkmen gazını taşıyacak ve 30 milyar metreküp doğal gaz sağlayacak bir boru hattı öngörülüyor[15]. Ayrıca bu kapsamda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na da doğal gaz arama ve çıkarma lisansı verilmesi planlanıyor. Türkiye İran'la iş birliği konusunda ABD'den eleştiri alsa da enerji sağlayıcılarını çeşitlendirmek zorundadır, dolayısıyla enerjiye bağımlı bir ülke olarak İran ve Rusya ile iyi ilişkiler yürütmesi ve bu nedenle diplomatik atılımlarda bulunmasının doğal olduğunu belirtmek gerekiyor.

Fakat bunun dışında İran'ın nükleer politikaları ABD ile arasında daha büyük bir sorun teşkil ediyor. İran'ı açıkça eleştirmekten kaçınan bir dış politika yürütülmesi, İsrail örneği vererek ve ona da odaklanması gerektiği belirtilerek ABD'nin ve genel olarak Batı dünyasının bu konuda çifte standart uyguladığını belirten bir söylem içindedir. Özellikle 2006 yılında İsrail'in Güney Beyrut'u bombalaması ve 2008 sonrası Gazze'nin abluka altında tutulmasından sonra dışişleri İsrail'i açıkça eleştirir oldu. En son insani yardım taşıyan Mavi Marmara Feribotu olayı ile de ilişkiler kopma noktasına geldi. İran'a karşı yaptırım uygulama konusunda da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda olumsuz oy kullanan Türkiye sorunun diplomatik yollarla çözülmesinden yanadır. Ancak İran'ın nükleer silahlar edinmesi İsrail ile olan gerginliği nedeniyle Orta Doğu'daki silah yarışı ve dengeleri alt üst ederek bölgeyi istikrarsızlaştırabilir. Türk dışişlerinin en çok İran konusunda yüzünü Batı'daki müttefiklerinden çevirerek Doğu'ya döndüğü iddia edilebilir. Ancak, yine de, Türkiye NATO üyesi olarak, NATO'nun Füze Savunma Kalkanı Projesi'ne, çekincelerinin giderilmesi karşılığında destek vermiş ve dolayısıyla bu olumlu oyuyla Lizbon

Zirvesi'nde NATO'nun 10-15 yıllık stratejik konseptine de onay vererek stratejik olarak Batı dünyası içerisinde yer almayı bilmiştir.

2002 sonrası dönemde Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri de önemli derecede ilerledi. 1998'de PKK terörüne verdiği destekten dolayı Suriye ile çatışma noktasına gelen Türkiye, askeri üstünlüğünden dolayı Suriye'yi bu konuda başarılı bir şekilde sindirmeyi başarmıştı. Suriye bu nedenle PKK lideri Abdullah Öcalan'a barınma desteği vermeyi bırakarak topraklarındaki eğitim kamplarını da kapattırdı. Bu sıcak ilişkilerin başlangıcıydı ve Nisan 2009'da ortak askeri tatbikat ile beraber Ekim ayında karşılıklı vize uygulaması kaldırılarak Türkiye-Suriye ticaret hacmi yaklaşık 4 milyar dolara çıkarıldı[16].

Suriye, Amerikan yönetimi için, Bush yönetiminde Saddam'ın Irak'ından farksız bir şekilde, müdahale edilmesi gereken bir ülke konumundaydı. Türkiye'nin bu dönemde Suriye'ye müdahaleden yana olmaması Amerika ile arasında gerginlik yaratan bir konuydu ancak Obama'nın başkan olmasıyla ABD'nin Suriye'ye yaklaşımı yumuşadı. Suriye'ye müdahale etmek yerine Türkiye ile ilişkiler aracılığıyla -İsrail-Suriye görüşmelerinde Türkiye'nin arabuluculuk rolünü destekledi- onu kazanma politikası veya ona 'şans verme' olarak yorumlanabilecek bir politika yürütmeye başladı.

Türk dış politikasında 2002 sonrası dönemde İran ve Suriye ile yakınlaşılırken İsrail ile ilişkileri geliştirme çabası içerisine girilmedi ve önceki koalisyon hükümetlerinin tersine, Başbakan Tayyip Erdoğan'ın konuşmaları aracılığıyla Filistin çatışması konusunda daha açık ve ağır eleştirilerde bulunuldu. Özellikle 2008 sonrası Gazze'deki İsrail saldırıları konusunda Davos, İsviçre'de gerçekleştirilen 2009 Dünya Ekonomik Forumu'nda Şimon Peres'in konuşmasına konuşma süresi açısından çifte standart uygulanmasına sert tepki vererek uluslararası kamuoyunda yer aldı. İsrail konusuna yaklaşımında iç politikanın rol oynadığı bir gerçektir ve Başbakan Erdoğan'ın bu konuya 'vicdani bir mesele' yaklaşımı Türk kamuoyunu yönlendirmektedir. AKP dönemi Türk dış politikasının Türk kamuoyu için İsrail-Filistin çatışmasında insan hakları ve 'zulüm gören

Müslüman halk' yaklaşımını iyi okuduğu anlaşılıyor. Erdoğan'ın havaalanında 'Hoşgeldin Dünya Lideri' ve benzeri pankartlarla karşılanmasının bunun kanıtı olduğu söylenebilir.

Rusya ile İlişkiler ve Enerji Boyutu

Türkiye'nin değişen jeopolitiğinin önemli bir ayağı ise Soğuk Savaş sonrası ve 2002'den sonra daha fazla ivme kazanan Rusya ile geliştirdiği ikili ilişkileridir. Rusya ile Türkiye'nin ilişkilerine kısaca tarihsel olarak bakacak olursak imparatorluk dönemlerinde ve İkinci Dünya Savaşı Stalin döneminde, özellikle 1952'de Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla birlikte birbirleri için resmi olarak 'düşman ülke' konumundaydılar. Rus imparatorluğu ve daha sonra Sovyetler Birliği'nin içinde Müslüman halkların bulunması iki devlet arasındaki gerginliğe ayrı bir boyut katıyordu. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda ilişkilerin dönüşümü ya da Batı dünyası dışında en olağan dışı yakınlaşmanın Rusya ile olduğu söylenebilir. Rusya Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı ve aynı zamanda yüzde altmış beşle ona en çok doğal gaz sağlayan ülkedir[17]. Türk inşaat sektörü için Rusya son yıllarda en önemli pazarlardan biri haline geldi, dolayısıyla ticari ve iş ilişkilerinin çok gelişmeye başladığı söylenebilir.

Siyasi ilişkilerdeki gerilimler ise bu ticari ilişkilerin gelişmesiyle çözülmeye başladı. Putin 2004'te 32 yıl sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Rus devlet başkanı oldu. 'Dostluk Arttırma ve Çok Yönlü Ortaklık Anlaşması' imzalandı. Bu ortak çıkarlara ve karşılıklı güvene işaret ediyor denilebilir. Bunun sonuçlarından biri, Çeçenistan sorunu karşısında Rusya'yı eleştiren yapısını ve Rusya'nın da Kürt meselesini öne sürerek 'iç işlerine karışma' gerilimi yaratmasının yerini, 2008'de Gürcistan Savaşı'nda Türkiye'nin Rusya'yı açıkça eleştirmemesine ve Rusya'dan tepki görecek açıklamalar yapmaktan kaçınmasına bıraktı[18].

Bununla birlikte Batı ile stratejik ilişkiler Rusya ile olduğundan yine de daha kolay gelişiyor. Öncelikle Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olarak bir

geçmişinin olması ve Rusya ile ilişkilerinin henüz bu güven noktasına gelmemiş olması bunun en temel nedenidir. Rusya ile enerji, Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuza sahip olma gibi çıkar çatışmalarının olması Türkiye-Rusya arası ilişkilerin tamamen bir stratejik ortaklığa dönüşmesi için bir engel teşkil ediyor.

Enerji konusu ise Türkiye ve Rusya'nın rekabet alanındaki en önemli konu denilebilir. Rusya enerji dağıtım hatları yani petrol ve doğal gaz boru hatlarını bir tekel olarak kendi kontrolü altında tutmak istiyor. Öngörülen Trans Caspian (Trans Hazar Boru Hattı) ve Nabucco projeleri ise Rusya'yı saf dışı ederek Türkiye'yi Avrupa'ya enerji dağıtımının yapıldığı en önemli ülkelerden biri haline getiriyor ve dolayısıyla Rusya bu projelerin gerçekleşmesine karşı duruyor. Buna karşılık, Türkiye'nin de dâhil olduğu Rus projelerinde Türkiye'nin yine bir enerji dağıtım merkezi haline gelmesi söz konusu olabilir, en azından Türkiye'nin çabaları bu yöndedir. Rusya ve Türkiye'nin bu konularda iş birliği veya rekabet yaşamaları ise yakın gelecekte hangi projelerin gerçekleşeceğine bağlıdır.

Son olarak Rusya ile stratejik ortaklığa gidilmesi Türkiye'nin sadece ekseninin kayması ile ilgili bir konu değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinden biri olan Batılılaşma politikasının ve aynı zamanda yine tarihsel bir yaklaşımla bakılacak olursa klasik jeopolitiğinin hiçe sayılması anlamına geliyor. Ancak Soğuk Savaş sonrası küreselleşen dünyada Türk dış politikasının klasik jeopolitiğin ve realizmin ötesinde jeopolitik izleme ihtiyacı hissettiğini söylemek gerekiyor, dolayısıyla Türkiye bu bağlamda hegemon güç ABD'nin etkisi dışında kendi bölgesel çıkarları doğrultusunda Rusya ve İran ile ittifaklara yönelecektir.

Türkiye'nin Kafkaslar ve Hazar bölgesi ile ilişkilerinde enerji önemli bir unsurdur. Rusya'nın 2000'lerde Ukrayna'nın doğal gazını keserek Ukrayna'ya ve Avrupa'ya gözdağı vermesi son yıllarda enerji güvenliği konusunun gündeme taşınmasına neden oldu. Enerji güvenliğinin sağlanabilmesi için enerji arzının birden fazla kaynaktan ithal edilmesi gerekiyor. Bu kapsamda Nabucco projesi çerçevesinde Hazar doğal gazının

Türkiye üzerinden Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya dağıtılması öngörülüyor. Ancak Nabucco projesinin önündeki en büyük engel, bu öngörülen boru hattının ekonomik olarak kârlı hale gelmesini sağlayacak yeterince doğal gaz temin edilememesidir. Bu zamana kadar Azerbaycan, Irak ve ikinci etabında Türkmenistan doğal gaz temin etmeyi kabul ettiler ancak ticari olarak gerçekleştirilebilir olması için başka enerji üreticileri ile anlaşılması ve yıllık 31 milyar metreküplük kapasitenin doldurulması gerekiyor[19]. Irak bu kapasitenin yarısını temin edebileceğini belirtti, aynı zamanda düşen demir fiyatları da maliyeti azaltarak boru hattının finansmanının daha kolay sağlanabilmesi ihtimalini doğuruyor.

Nabucco projesi gerçekleşirse Türkiye için önemli jeopolitik ve ekonomik kazanımları olacak. Türkiye Avrupa'ya enerji bağımsızlığı kazandırırken, önemli bir vergi geliri elde edecek ve aynı zamanda yabancı yatırım da çekebilecek. Ancak bu konunun handikapı Irak'ta bu ülkenin petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde süren etnik boyutu olan iktidar savaşıdır, yani kuzeydeki Kürt yönetimi ve diğer gruplar arasındaki gerilim. Aynı şekilde belirsizlik taşıyan ve önemli kaynaklara sahip olan Türkmenistan'ın Rusya'ya siyasi ve ekonomik bağımsızlığı nedeniyle taahhütlerine güvenilemeyebilir.

Nabucco'ya alternatif olan Güney Akım Projesi ise Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ve siyasi bağları güçlendirebilir. Bu proje sayesinde aynı zamanda Rusya Ukrayna'ya transit ülke olarak bağımlı olmaktan kurtularak Avrupa'ya doğrudan doğal gaz temin edebilecektir. Buradaki engellerden biri ise Türkmenistan'ın Çin'e ihraç edeceği doğal gaz nedeniyle Güney Akım'a ayıracağı doğal gaz miktarının düşme olasılığının bulunmasıdır. Her iki projenin de şu an için enerji jeopolitiğini nasıl şekillendireceği yüzde yüz belli değildir ancak her iki projede de Türkiye kilit ülke rolünü oynayabilir ve böylece bölgesel güç olma iddiasına farklı bir boyut getirebilir.

Sonuç ve Öneriler

2002 sonrası Türk dış politikasının genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse Türkiye'nin enerji konusunda attığı adımlar haricinde en aktif olduğu alanlar Doğu Akdeniz'de Kıbrıs ve Orta Doğu'da komşularıyla geliştirdiği ilişkiler, yani genel olarak Orta Doğu bölgesi olarak nitelendirilebilir. Ancak Türkiye bu bölgede İran, Suriye, Irak gibi ülkelerle daha yapıcı ilişkiler geliştirmeye çalışırken aslında ABD ile stratejik ortaklığından vazgeçmemiş, küresel ekonomide ona bağımlılığı devam etmiştir. Bu süreçte bir yandan bölgesel güç olma söylemi içerisinde Batılı müttefiki ile komşuları arasındaki ilişkiyi dengelemeye çalışmıştır. Buna karşılık Kıbrıs meselesinin çözümsüzlüğünde ısrar edilmesi nedeniyle AB ile ilişkilerinde ve müzakere sürecinde Annan Planı ile istediği noktaya varamaması ve AKP'nin iç siyasetteki yerini sağlamlaştırmasından sonra AB ile daha gevşek ilişkiler sürdürmeyi tercih etmiştir.

Buna bağlı olarak vurgulanması gereken konu şudur: Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde daha aktif dış politika üreterek deneyim kazanmaktadır, ancak dış politikanın iç politikaya tek parti iktidarı tarafından fazlasıyla bağlantılı hale getirilmesi ülke çıkarlarının önüne geçilebileceğinin tehlikeli bir işaretidir. Dış politikada siyasi bir duruş kazanmak, deneme yanılma yöntemiyle olsa da politika üretmek önemlidir, ancak dış politikadaki olaylar ve sorunlar iç siyasette bir halkla ilişkiler aracı olarak kullanılmamalıdır. 2009 Dünya Ekonomik Forumu'nda veya İsrail'le ilgili çıkışlarında bu söylemi kullanan Erdoğan'ın bundan kaçınması ve dış politika ile ilgili açıklamaları popülizmden uzak bir şekilde ele alması gerekmektedir. Türkiye Erdoğan'ın bu çıkışlarıyla bölgesinde bir hegemon gibi davranmak yerine olumlu yönlerini ve ilişkilerinin avantajlarını abartmadan Türk dış politikasında çözüm bekleyen birçok konuyu bir an önce ele almalıdır. İsrail için Türkiye ile kötü ilişkiler onun Orta Doğu'daki bekası açısından hayatı çekilmez hale getirebilir ancak Türkiye'nin de ilişkileri çıkmaza sokarak zarar göreceği açıktır. İsrail ile zıtlaşma, İran ile yakınlaşma demek olmamalı, İran'ın tarihi olarak da Türkiye ile bölgede rekabet eden bir güç olduğu

unutulmamalıdır. Buna bağlı olarak Türkiye'nin NATO'nun Füze Kalkanı Projesi'ne verdiği destek önemlidir; çünkü Orta Doğu'da etkinliğini, nüfuzunu ve ticari ilişkilerini geliştirirken Batı'daki stratejik kurumsal kimliğinden de vazgeçmemiş olduğunun göstergesidir.

Dipnotlar

1 Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre: İstanbul, 2001, s. 9.

2 Philip Robins, Turkish Foreign Policy since 2002: between a post-Islamist state and a Kemalist state, **International Affairs**, 83/1, 2007, s. 289.

3 İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phoenix: İstanbul, 2009, s. 366.

4 Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era", **Turkish Studies**, 10/1, 2009, s. 8.

5 Ahmet Davutoğlu, ss. 45-47.

6 İlhan Uzgel, s. 358.

7 Bkz. Ahmet Davutoğlu, s. 79.

8 İlhan Uzgel, s. 369.

9 A.g.e., s. 366.

10 Bkz. Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, ss. 7-8.

11 Stephen F. Larrabee, "Turkey's New Geopolitics", **Survival**, 52/2, 2010, s. 173.

12 Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, s. 13.

13 F. Stephen Larrabee, s. 164.

14 Ziya Öniş ve Şuhbaz Yılmaz, s. 10.

15 F. Stephen Larrabee, s. 165.

16 A.g.e., s. 165.

17 A.g.e., s. 168.

18 Nur Bilge Criss, "Parameters of Turkish Foreign Policy Under the AKP Governments", **UNISCI Discussion Papers**, No. 23, s. 21.

19 F. Stephen Larrabee, s. 171.

Kaynakça

Criss, Nur Bilge. (2010). "Parameters of Turkish Foreign Policy Under the AKP Governments", **UNISCI Discussion Papers,** No. 23, ss. 9-22.

Davutoğlu, Ahmet. (2001). **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu,** 5. Baskı, Küre, İstanbul.

Erol, Mehmet S. (2008). “11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası’nda Vizyon Arayışları ve ‘Dört Tarz-ı Siyaset’”, **Gazi Akademik Bakış,** 1/1, ss. 33-55.

Kardaş, Şaban. (2010). “Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?”, **Middle East Policy,** 17/1, ss. 115-136.

Keyman, E. Fuat. (2010). “Modernization, Globalization and Democratization in Turkey”, Constellations: An International Journal of Critical & Democratic Theory, 17/2, ss. 312-327.

Kösebalaban, Hasan. (2010). “The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is its Significance?”, **Middle East Policy,** 17/3, ss. 36-50.

Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri. (2002). **Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, 1. Baskı, Alfa, İstanbul.

Müftüler-Baç, Meltem. (2008). “The European Union’s Accession Negotiations with Turkey from a Foreign Policy Perspective”, European Integration, 30/1, ss. 63-78.

Larrabee, Stephen F. (2010). “Turkey’s New Geopolitics”, **Survival**, 52/2, ss. 157-180.

Lacoste, Yves. (2008). **Büyük Oyunu Anlamak: Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi,** 2. Baskı, NTV, 2. Baskı, İstanbul.

Öniş, Ziya ve Yılmaz, Şuhnaz. (2009). “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era”, **Turkish Studies**, 10/1, ss. 7-24.

Robins, Philip. (2007). “Turkish foreign policy since 2002: between a post-Islamist state and a Kemalist state”, **International Affairs,** 83/1, ss. 289-304.

Tezkan, Yılmaz ve Taşar, M. Murat. (2002). **Dünden Bugüne Jeopolitik,** 1. Baskı, Ülke, Ankara.

Uzgel, İlhan. (2009). “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, (Ed: İlhan Uzgel ve Bülent Duru), 2. Baskı, Phoenix, İstanbul.

Yazıcı, Hakan ve Koca, Mehmet K. (2007). **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği,** Pegem, Ankara.

Zucconi, Mario. (2009). “The Impact of the EU Connection on Turkey’s Domestic and Foreign Policy”, **Turkish Studies**, 10/1, ss. 25-36.